

MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA

MİR'ÂT-I HAKÎKAT

TÂRİHİ
HAKÎKATLARIN AYNASI

HAZIRLAYAN
Doç. Dr. İSMET MİROĞLU

BEREKÂT YAYINEVİ

PL
18
S456
ROBA

-Tari'uve Medaniyet
www.tari'uvemedaniyet.org

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

MİR'ÂT-I HAKÎKAT

BEREKÂT YAYINLARI NO: 21

DİZGİ: İhlâs Matbaacılık
ve Dağıtım A.Ş.

BASKI: Kuşak Ofset

1983.

Mahmud Celâleddin Paşa

MİR'ÂT-I HAKÎKAT

TÂRİHÎ HAKÎKATLARIN AYNASI

CİLT: I - II - III

HAZIRLAYAN
Doç. Dr. İsmet MİROĞLU

BEREKÂT YAYINEVİ
Beyaz Saray, Zemin Kat, No: 11
BAYEZİD — İSTANBUL
Tel: 28 54 94

MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA
(1838 — 1899)

Altı asır boyunca, üç kıtada adâlet ve medeniyeti ile insanlığa hizmet eden CİHANŞÜMÛL OSMANLI DEVLETİ'nin muhteşem târihinin en önemli ve en buhranlı bir devrini ihtiva eden ve o dönem hâdiselerinin pekçoğunu bizzat yaşamış büyük devlet adamı MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA'nın güçlü kaleminden çıkan birinci derecede "Kaynak" mahiyetindeki bu kıymetli eseri, bugünkü ve gelecek nesillerin ve bilhassa devlet erkânımızın "ibret" nazarlarına arzedebilmenin bahtiyarlığı içindeyiz.

BEREKÂT YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

Hazırlayanın önsözü	17-19
Müellif ve eserine dair	20-22

BİRİNCİ CİLD

Müellifin önsözü	24-25
------------------------	-------

GİRİŞ	26-51
-------------	-------

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında cereyan eden yüzelli senelik vak'aların özeti	26-31
Abdülmecid Hân'ın tahta çıkışından Paris Andlaşması'na kadar onyediyıllık vak'aların özeti	31-34
Paris Andlaşması'nın yapılmasından Abdülaziz Hân'ın tahta çıkışına kadar geçen vak'aların özeti	34-37
Abdülaziz Hân'ın tahta çıkışından Hersek meselesine kadar onaltı senelik vak'aların özeti	37-50

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Hersek ihtilâlinin çıkışı	51-58
---------------------------------	-------

İKİNCİ FASIL

Kabine değişikliği ve bazı siyâsî vak'alar	59-63
--	-------

ÜÇÜNCÜ FASIL

Bulgaristan'da isyan eserlerinin başgöstermesi ve Sırp'ların hazırlıkları	64-66
---	-------

DÖRDÜNCÜ FASIL

Mâlî konularda yapılan teşebbüslerin dışarda uyandırdığı tesirler	67-70
---	-------

BEŞİNCİ FASIL

Kont Andraşi projesinin düzenlenmesi ve Adâlet Fermanı'nın yayımlanması	71-76
---	-------

ALTINCI FASIL

Hersek isyancılarına Karadağlıların katılması ile yapılan çarpışmaların özeti	77-80
---	-------

YEDİNCİ FASIL

Bulgaristan ihtilâlinin çıkış şekli ve ilk çarpışmaların tafsilatı	81-87
--	-------

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

İstanbul heyecanı ve Selânik vak'ası	88-89
--	-------

İKİNCİ FASIL

Berlin memorandumı	90-91
--------------------------	-------

ÜÇÜNCÜ FASIL

Medrese talebelerinin hareketi ve mitingleri	92-94
--	-------

DÖRDÜNCÜ FASIL

Mahmud Nedim Paşa'nın sadrâzamlik'dan ve Hasan Fehmi Efendi'nin Şeyhülislâmlıktan alınmaları	95-97
--	-------

BEŞİNCİ FASIL

Yeni Vekiller Heyeti'nin bâzı icrââtı (Mahmud Nedim Paşa'nın rüşvetçiliği)	98-100
--	--------

ALTINCI FASIL

Sultan Abdülaziz'in tahttan düşürülmesi ve Sultan Beşinci Murad'ın tahta çıkması	101-116
--	---------

YEDİNCİ FASIL

Yeni Padişahın tahta çıkış merasiminin tamamlanması - Sultan Abdülaziz'in ölümü meselesi ve bâzı mühim vak'alar (Sultan Abdülaziz'in hal tercümesi - Sultan Abdülaziz'in mal ve eşyalarının yağmalanması)	117-127
---	---------

SEKİZİNCİ FASIL

Sultan Beşinci Murad'ın cinnet getirmesi ve Çerkes Hasan vak'ası	128-131
--	---------

DOKUZUNCU FASIL

Sultan Beşinci Murad devresi sayılan üç aylık sürenin vak'aları	132
Bulgaristan meselesi	132-137
Hersek ihtilâlinde sonraki vak'alar	137-138
Sırbistan meselesi (Rusya'nın Sırbistan'a yardımı, gönüllü subay ve asker göndermesi)	139-150
Karadağ muharebesi	150-154
Tamamlayıcı bilgiler	154-155
Berlin memorandumı tercümesi	155-156
Sadrâzamlikça yayınlanan nasihat mektubunun sûreti	157
İşkodra'ya gönderilen Padişah emrinin sûreti	158

MİR'ÂT-I HAKİKAT

7

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Sultan Beşinci Murad'ın tahttan uzaklaştırılması ve Sultan İkinci Abdülhamid Hân'ın tahta geçmesi 159-165

İKİNCİ FASIL

Bulgaristan hadisesinin Abdülhamid Hân devrine intikal eden neticeleri (İngiltere'nin İstanbul sefâreti görevlilerinden Mösyö Baring'in Batak köyü olayı ile ilgili raporu - İngiltere'nin Bulgarlara sahip çıkması) 166-170

ÜÇÜNCÜ FASIL

Sırbistan muhârebesinin son kısmı ve bazı iç olaylar (Osmanlı Devleti tarafından Sırbistan'a teklif edilen barış şartları - Sırbistan'da barış için İngiltere'nin ileri sürdüğü tekliflerin Bâbîâli tarafından reddi - Kanûn-ı Esâsi müzâkereleri - Aleksinaç kuşatması - İngiltere'nin ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni tehdidi) 171-187

DÖRDÜNCÜ FASIL

Karadağ muhârebelerinin son safhası (Ahmed Muhtar Paşa'nın Karadağ'da kazandığı başarılar) 188-191

BEŞİNCİ FASIL

Sırbistan ve Karadağ ile mütâreke yapılması ve İstanbul Konferansı'nın toplanması kararı 192-201

ALTINCI FASIL

Kanûn-ı Esâsi'nin ilânı ve bazı mühim iç olaylar 202-205

YEDİNCİ FASIL

İstanbul Konferansı'nın toplanması; konferansta alınan kararların özeti ve konferansta ileri sürülen tekliflerin reddedilmesi (Sırbistan meselesi ile ilgili kararlar, Karadağ meselesi ile ilgili kararlar, Bosna, Hersek ve Bulgaristan için kararlaştırılan idâre tarzları) 206-220
İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby tarafından İngiliz elçisine gelen mektubun sûreti 220-221
İngiliz elçisinin Londra'dan aldığı tâlimatın sûreti 222
Rus Elçisi tarafından Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'ya verilen ültimatın sûreti 222

Hâriciye Nezâreti tarafından Rus sefiri İgnatiyef'e gönderilen tezkirenin sûreti	223
Rusya Başvekili Gorçakof'un rus sefirlerine gönderdiği genelgenin sûreti	223
Rus Çarı'nın Moskova'da yaptığı konuşmanın tercümesi	224

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Konferans dağıldığı sırada Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askerî, mülkî ve siyâsî durumun muhâkemesi	225-233
Askerî durum	225-228
Mülkî ve mâlî durum	228-229
Siyâsî durum	229-233

İKİNCİ FASIL

Sırbistan ve Karadağ Prenslikleri'nin barışa dâvet edilmeleri	234-236
---	---------

ÜÇÜNCÜ FASIL

Midhat Paşa'nın sadrîâzamlıktan azledilerek Avrupa'ya sürülmesi ve ilk Mebusan Meclisi'nin açılması	237-244
---	---------

DÖRDÜNCÜ FASIL

Sırbistan barışı	245-247
------------------------	---------

BEŞİNCİ FASIL

Karadağ barışı hakkındaki teşebbüslerin tafsilâtı ve neticeleri (Londra protokolü ve protokolün Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi)	248-257
--	---------

ALTINCI FASIL

Protokolün hazırlanma sebepleri, muhtevası, bunun reddine dâir kararların esası, teferruatı ve neticeleri	258-275
Londra Protokolü'nün tercümesi	278-279
Lord Derby'nin, protokolün imzasından önce verdiği beyannâmenin tercümesi	279
Rus sefirinin, protokolün imzasından önce verdiği beyannâmenin tercümesi	279
Londra sefiri Musurus Paşa'ya ait telgrafın tercümesi	279
Rus maslahatgüzârı tarafından Hâriciye Nezâreti'ne verilen resmî notanın tercümesi	280

İKİNCİ CİLD

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında dostâne münâsebetlerin kesilmesinden savaşın çıkışına kadar cereyan eden hâdiseler

MİR'ÂT-I HAKÎKAT

9

BİRİNCİ FASIL

Savaşın çıkış sebeplerine dâir siyâsî bir özet	282-287
--	---------

İKİNCİ FASIL

Rusya'nın Romanya ile ittifakı	288-290
--------------------------------------	---------

ÜÇÜNCÜ FASIL

Osmanlı ve Rus savaş ordularının teşekkül tarzı (Osmanlı Devleti'nin askerî durumu ve savaş için alınan tedbirler - Serasker Redif Paşa'nın bir ihtiyat kuvveti hazırlanması lüzûmuna dâir raporu - Hristiyanlardan asker alınmak istenmesi)	291-305
--	---------

DÖRDÜNCÜ FASIL

Fevkalâde savaş masrafları ile ilgili teşebbüsler	306-309
---	---------

BEŞİNCİ FASIL

Harp hazırlıkları ile ilgili bâzı tedbir ve teşebbüsler ve çeşitli hâdiseler... (Çerkes ve Dağıstan kabilelerinin Rusya'ya karşı isyâna teşvik edilmesi; bizzat savaş mevkiine gideceğini beyan eden II.Abdülhamid Hân'a mâni olunması; İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nın tarafsız olmasını teklif etmesi; Yunanlıların Girit hristiyanlarını isyâna kışkırtmaları; Şîrvânî-zâde Ahmed Hulûsî Efendi'nin fevkalâde elçilikle Afganistan'a gönderilmesi)	310-321
---	---------

ALTINCI FASIL

Karadağ muharebesinin tekrar başlaması	322-325
Rus Çarı'nın harp ilânına dâir beyannâmesinin tercümesi	325-326
Padişah tarafından kumandanlara yazılan telgrafın sûreti	326
Vilâyetlere gönderilen padişah emri sûreti	326-327
Prens Gorçakof tarafından Avrupa devletlerine gönderilen genelgenin sûreti	327-328
Lord Derby tarafından İngiltere'nin Petersburg sefiri Loftus'a gönderilen resmî yazının sûreti	328-329
Rus Başkumandanı Grandük Nikola tarafından Rus ordusuna hitâben yayınlanan beyannâmenin sûreti	329-330
İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby tarafından Rusya'nın Londra sefirine yazılan resmî yazının sûreti	330-331
Deniz kuşatmasının tatbik şekline dâir Bâbiâli tarafından yayınlanan beyannâmenin sûreti	331
Padişah tarafından İşkodra askerî fırkası kumandanı Ali Sâib Paşa'ya gönderilen telgrafın sûreti	331
Padişah tarafından Hersek askerî fırkası kumandanı Süleyman Paşa'ya gönderilen telgrafın sûreti	332

İKİNCİ BÖLÜM

Anadolu Muhârebeleri

BİRİNCİ FASIL

Rus ordularının Anadolu Cephesindeki umûmî tertibatı	333
--	-----

İKİNCİ FASIL

Anadolu Cephesi'nde teşekkül eden Osmanlı ordusunun umûmî tertibatı	334
---	-----

ÜÇÜNCÜ FASIL

Muhârebenin ilk safhası	335-344
Ardahan istilâsı	335-340
Bayezid istilâsı	340-344

DÖRDÜNCÜ FASIL

Rusların Gümrü üzerinden Kars'a saldırmaları	345-349
Kars'ın ilk muhâsarası	346-347
Zivin muhârebesi	347-348
Halyaz muhârebesi	348-349

BEŞİNCİ FASIL

Rus kuvvetlerinin sınıra kadar geri çekilmeleri	350-362
Gedikler muhârebesi	350-354
Yahniler muhârebesi	354-357
Tamamlayıcı bilgiler	357-359
Rus kolordularının galibâne hareketi	359-362

ALTINCI FASIL

Anadolu Cephesi muhârebelerinin	
Osmanlı Devleti açısından mağlubiyetle neticelenmesi	363- 365
Tamamlayıcı bilgiler	365-371

YEDİNCİ FASIL

Batum muharebeleri	372-373
--------------------------	---------

SEKİZİNCİ FASIL

Sohum muharebeleri	374-375
Tamamlayıcı bilgiler	376-377

DOKUZUNCU FASIL

Deniz muhârebeleri	378-380
Padişah tarafından Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya gönderilen telgrafın sûreti	380
Padişah tarafından Erzurum halkına gönderilen telgrafın sûreti	380
Padişah nutkunun sûreti	381
Padişah'a "gazi" ünvanının verildiğine dâir fetvâ sûreti	381
Cihâdın farz olduğuna dâir fetvâ sûreti	381

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Rumeli cephesi muhârebelerinin birinci kısmı

BİRİNCİ FASIL

Rus ordusunun Tuna nehrini Maçın'den geçmesi	382-385
--	---------

MİR'ÂT-I HAKÎKAT

11

İKİNCİ FASIL

Rusların Tuna nehrini Zıştovi'den geçişleri (Rus kazaklarının ve Bulgar çetelerinin Ruscuk ve Tırnova dolaylarında giriştikleri katliam) 387-394

ÜÇÜNCÜ FASIL

Niğbolu muhârebesi 395-397

DÖRDÜNCÜ FASIL

Rusların birinci defa Büyük Balkan'dan geçişleri ve geri çekilişleri (General Gurko kuvvetlerinin Kızanlık'ta sivil halka yaptıkları mezâlim; Eski Zağra ve Yeni Zağra katliamı) 398-411

BEŞİNCİ FASIL

Serdârîkrem Abdi Paşa'nın muhâkemesi ve bâzı mühim hâdiseler 412-414

ALTINCI FASIL

Mehmed Ali Paşa'nın Tuna Doğu Ordusu kumandanlığı zamanında cereyan eden hâdiseler 415-421
 Razgrad muhârebesi 416-417
 Sarı-Nasuhlar muhârebesi 417-419
 Karahasanlar muhârebesi 419
 Katislova muhârebesi 419-421
 Çayırköy muhârebesi 421

YEDİNCİ FASIL

Mehmed Ali Paşa'nın kumandanlıktan azli ile Süleyman Paşa'nın memuriyeti ve onun zamanında Tuna Doğu ordusunda cereyan eden hâdiselerin özeti 422-424

SEKİZİNCİ FASIL

Şipka muhârebeleri 425-433

DOKUZUNCU FASIL

Bariş esası ile ilgili şartların Rusya ve İngiltere devletleri arasında gizlicé kararlaştırılması 434-435
 Yabancı muhâbirlerin müşâhedelerini ihtivâ eden mazbatanın tercümesi sûreti 435
 Padişah tarafından İstanbul halkına hitâben yayınlanan beyannâmenin sûreti 435-436
 Serdârîkrem Abdi Paşa hakkında Savcı Ali Nizâmî tarafından hazırlanan iddiânâmenin sûreti 436-437
 Serdar'ın iddiânâmeye verdiği cevabın sûreti 437-444
 Gazâ dolayısıyla Padişah tarafından Mehmed Ali Paşa'ya gönderilen takdir telgrafının sûreti 444

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Plevne muhârebeleri

BİRİNCİ FASIL

Birinci muhâsaraya kadar cereyan eden hadiseler, Plevne'nin geri alınması ve askerî fırkanın gelmesi 446-449

Temmuzun yedinci ve sekizinci günlerindeki muhârebeler	449
Lofça'nın geri alınması ve Plevne istihkâmlarının inşası	449-450
Temmuzun onsekizinci ve ondokuzuncu günlerindeki büyük muhârebeler	450-452
Tamamlayıcı bilgiler	454-455
Pelişad muhârebesi	455-457
Rusların Lofça'yı ikinci defa istilâ etmeleri	457-460
Rusların Plevne'ye üçüncü hücumları (Altı gün savaşları)	462-466

İKİNCİ FASIL

Plevne'nin birinci muhâsarasından ikinci muhâsarasına kadar cereyan eden hâdiseler	
Gazi Osman Paşa'nın birinci muhâsaradan önce vuku bulan mâruzatı ve saltanat merkezinin teşebbüsleri	467-468
Rusların Plevne'yi ikinci defa kuşatmaları	468-469
İmdat kuvvetinin Plevne'ye gelmesi ve bâzı vak'aların özeti	469-471
Gazi Osman Paşa'nın bâzı teşebbüsleri ve Orhaniye yolunun emniyet altına alınması	472-474

ÜÇÜNCÜ FASIL

Son Plevne kuşatması sırasında vuku bulan muhârebe ve teşebbüslerin tafsilâtı	
Kuşatmanın başlangıcı ve Büyük Dubnik kuşatması	475-478
Teliş, Küçük Dubnik ve Kemerköprü mevkilerinin istilâsı	478-479
Rusların Tırnan tepelerini elâ geçirmeleri ve savaşla ilgili bâzı vak'alar	479-481
Grandük Nikola tarafından Gazi Osman Paşa'ya gönderilen mektubun tercümesi	481
Gazi Osman Paşa'nın Grandük Nikola'ya cevabı	481
Plevne savunma hatlarının umûmî durumu hakkında bir hülâsa	481-482
Ruslar tarafından Tırnan tepelerinde bir direğe asılan yaftanın sûreti	482
Saltanat merkezince Plevne hakkında alınan kararlar	483-489
Tamamlayıcı bilgiler	489
Plevne ordusunun ric'at hareketine hazırlanmak zorunda kalması	490-491
Plevne ordusunun hareketi ve teslim olması fâciası	491-494
Osman Paşa'ya hitâben padişah tarafından yazılan telgrafın sûreti	494-496
Romanya Prensi Şarl'ın askerine hitâben yayınladığı beyannâmenin sûreti	496
Prens Şarl tarafından halka hitaben yayınlanan beyannâmenin tercümesi	496-498

ÜÇÜNCÜ CİLD

BİRİNCİ BÖLÜM

Plevne'nin düşmesinden sonra cereyan eden hâdiseler

BİRİNCİ FASIL

Sırpıların ikinci defa isyanları	500-504
--	---------

İKİNCİ FASIL

Rusların Balkanlar'dan taarruzları, saltanat merkezinin hazırlık ve teşebbüsleri (Balkanlardan akın akın başlayan göçler; vükelâ ve kumandanlar arasında çıkan ihtilâf; Süleyman Paşa'nın haşku-mandanlıktan ayrılmak istemesi)	505-511
---	---------

ÜÇÜNCÜ FASIL

İngiltere'nin sulh için araya girmesi ve bâzı harp vak'aları (Balkanlar'dan taarruz eden Rusların Edirne ile Filibe arasını kesmeleri; kabine üyelerinin şaşkınlık içine düşmesi)	512-517
---	---------

MİR'ÂT-I HAKÎKAT

13

DÖRDÜNCÜ FASIL

Kabinenin değişmesi 518-519

BEŞİNCİ FASIL

Sulh konferansı için temsilciler tâyin edilmesi (İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni oyalaması, Temsilciler âit talimatın tanzimi) 520-524

ALTINCI FASIL

Barış şartlarının müzâkeresine kadar cereyan eden hâdiseler (Rusların Edirne'yi işgâli; İstanbul'un yüzbinlerce göçmen aileleriyle dolup taşması; Süleyman Paşa'nın geri çekilme harekâtı) 525-534

YEDİNCİ FASIL

Barış şartlarının tesbiti, mütâreke sözleşmesinin imzalanması ve bâzı siyâsî hâdiseler (Grandük Nikola'nın barış için ileri sürdüğü şartlar; İngilterenin diplomatik oyunları; Dâhiliye Nâzırı Said Paşa'nın —İngiliz Said Paşa— Girit ve Kıbrıs'ın İngilizlere, Mısır'ın Fransızlara verilmesini istemesi) 535-541

Tamamlayıcı bilgiler 541

Osmanlı Devleti tarafından son Sırp meselesi hakkında yayınlanan beyannâmenin sûreti 541-542

Padişah tarafından Süleyman Paşa'ya gönderilen telgrafın sûreti 542

Edirne'de imzalanan sulh mazbatasının tercümesi 542-543

Edirne'de imzalanan mütâreke sözleşmesinin sûreti 543-545

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Hamdi Paşa'nın sadrâzamlıktan azli ve vukelâ arasında yapılan bâzı değişiklikler .. 546-550

İKİNCİ FASIL

Safvet Paşa'nın barış görüşmeleri için temsilci olarak Edirne'ye gönderilmesi ve barış tâlimatının hükümleri 551-553

ÜÇÜNCÜ FASIL

İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan girmesi, Rus kuvvetlerinin Ayastefanos (Yeşilköy)'a gelmesi ve diğer hâdiseler 554-559

Tamamlayıcı bilgiler 559-561

DÖRDÜNCÜ FASIL

Safvet Paşa'nın Hâriciye Nezâreti'ne tâyini (İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalesi) 562

BEŞİNCİ FASIL

Barış yapılması hususunda Edirne'de cereyan eden görüşmelerin neticesi (Bulgaristan, Bosna, Hersek, Sırbistan ve Karadağ hakkında ileri sürülen teklifler; Rusların bir milyar dörtyüzon milyon ruble savaş tazminatı istemeleri; Rusların Osmanlı donanması hakkındaki teklifleri) 563-568

ALTINCI FASIL

Ayastefanos müzâkerelerinin tafsilâtı ve diğer hâdiseler	569-574
Padişah'ın donanmanın elden çıkarılmasına asla razı olamayacağına dâir hatt-ı hümayununun sûreti	570
Tamamlayıcı bilgiler	574-575
Ayastefanos Barış Sözleşmesi'nin sûreti	575-581

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Rusların, barış sözleşmesi imzalandıktan sonra vuku bulan bazı hareket ve istekleri (Grandük Nikola'nın Büyükdere limanına asker sevk etmek istemesi)	582-584
---	---------

İKİNCİ FASIL

Serasker Rauf Paşa'nın fevkalâde elçilikle Petersburg'a gönderilmesi	585-588
--	---------

ÜÇÜNCÜ FASIL

Ayastefanos Barış Sözleşmesi'nden sonra cereyan eden bazı mühim iç olaylar (Sultan II. Abdülhamid Han ile Grandük'ün görüşmesi; İstanbul halkının içine düştüğü sıkıntı; mâli buhran)	589-593
---	---------

DÖRDÜNCÜ FASIL

Umûmî siyâsî durum	594-601
--------------------------	---------

BEŞİNCİ FASIL

Vukelâ Heyeti'nin değiştirilmesi sebebi ve sarayın garip tutumu	602-604
---	---------

ALTINCI FASIL

İngiltere ile savunma ittifakı sözleşmesine karar verilmesi ve bazı siyâsî meselelerin neticesi	605-608
Marki dö Salisbury tarafından Mösyö Layard'a gönderilen tâlimatın sûreti	605-607

YEDİNCİ FASIL

Ali Süâvi vak'ası, Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa'nın dördüncü defa sadrîâzamlığa getirilmesi ve diğer bazı hâdiseler	609-612
---	---------

MİR'ÂT-I HAKİKAT

15

SEKİZİNCİ FASIL

Sadrîâzam ve Serasker'in değiştirilmesi	613
---	-----

DOKUZUNCU FASIL

Kıbrıs Andlaşması'nın imzalanması	614
Konu ile ilgili açıklama	615

ONUNCU FASIL

Rodop Balkanı hâdisesi	616-617
Padişah tarafından Rus Çarı'na yazılan mektubun sûreti	617-618
Çar'ın cevabının sûreti	618
Fransa ve İngiltere temsilcileri tarafından Rodop hadisesi ile ilgili olarak hazırlanan lâyiha'nın sûreti	618
Birinci memorandum	618-619
İkinci memorandum	619-620

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Berling kongresinin teşekkülü ve bu kongreye katılacak temsilcilerin ilanı	621-622
--	---------

İKİNCİ FASIL

Kongrenin birinci oturumunda vuku bulan müzâkereler	624-625
---	---------

ÜÇÜNCÜ FASIL

Barış görüşmeleri dışında ortaya çıkan mühim tekliflerin müzâkeresi hakkında izâhat	626-631
Yunan memurunun kongreye kabulü	626-628
Bulgaristan teşkilâtı	628-629
Doğu Anadolu'nun bir kısmı; Girit ve Rumeli Eyâletleri ile ilgili kararlar	629-630
Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya Devleti idâresine bırakılması	630-631

DÖRDÜNCÜ FASIL

Ayastefanos Barış Sözleşmesiyle Berlin Muâhdesi hükümleri arasındaki ihtilafların mukayesesi	632-634
--	---------

ALEKSANDR PAŞA LÂYİHASI

Birinci kısım

Prens Bismark'ın kongreye hâkim olması	635-638
--	---------

İkinci kısım

Kongrenin açılışındaki durum	639-645
İngiliz temsilcilerinin kongre kararlarına dâir düşünceleri	639-640
Osmanlı Devleti'nin yalnız bırakılması ve ıslahâta dâir lâyiha takdîminin lüzumsuzluğu	640-641
Osmanlı Devleti temsilcilerine verilen tâlimat	642-643
Prens Bismark'ın Osmanlı Devleti temsilcileriyle görüşmesi ve Varna'nın tahliyesi hakkındaki teşebbüslerin ehemmiyeti	643-645

Üçüncü kısım

Bulgaristan ve Şarkîğ (Doğu) Rumeli protokollerinin yetersizliği	646
Kongrenin müzâkerelere Bulgaristan meselesinden başlanılmasına karar vermesi	646-647
Lord Salisbury'nin Varna ve Sofya'nın Osmanlı Devleti elinden çıkmasına yolaçan teklifi	647
Kongrede Osmanlı devleti temsilcilerine söz hakkı verilmek istenmemesi, Prens Bismark'ın tehdidi ve üzüntüye yolaçan hâdiseler	648-650
Prens Bismark'ın sertlik ve kabalığı ile sabırsızlığını izâh eden durumlar	650-653
Başı-Bozuk ve Çerkes	653
Bulgaristan vergisi	653-654
Sofya sancağı hakkında İngilizlerin yanlışlığı	654
İngiliz temsilcilerinin düştükleri müşkil mevkiden kendilerini kurtarmak için gösterdikleri boşuna gayretler	654
Sofya sancağı içinden geçecek stratejik yolun andlaşmadan çıkarılması	654-655
Rusya temsilcileri Gorçakof ve Şuvalof'un hareketleri	655-656
Avusturya'nın Rusya'nın tasavvurlarına şiddetle karşı çıkması	656-657
Bulgaristan Prensi'nin veraseti	657-658
Bulgaristan Prensiği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlılık derecesine dâir hükümler	658
Berlin Muâhede'si'nin Bulgaristan ile ilgili hükümlerinin Ayastefanos Andlaşması hükümlerinden hayırlı olduğu	659

Dördüncü kısım

Bosna ve Hersek	660
Bosna meselesinin başlangıcı; Rayhtad görüşmesi; İgnatiyef'in memuriyeti; Kongreden önce Kont Zici'nin teşebbüsleri; Avusturya'nın Bosna bölgesini istilâsından sonra kongreye katılması	660-661
Büyük devletlerin Avusturya tarafını tutmaları	661-664
Bâbüâlî'den tâlimat gelmesi ve 28 Haziranda toplanan kongreye âit zabıtların açık kalması	664-666
Osmanlı Devleti temsilcilerinin muhâlefetinden meydana gelen vahim durumlar	666-669
Avusturya'nın derhal Bosna'ya girmeye teşvik edilmesi; Kıbrıs işgalinin Avusturya'nın harisâne arzusunı kamçılaması; Bâbüâlî'nin son tâlimatı gelmeden kongrenin Bosna meselesine karar vermesi	669-671
Kont Andraşi ile görüşme	671-674
Bâbüâlî'den yeni tâlimat gelmesi ve Avusturyalılardan beyannâme alınması	674-678
SONSÖZ	679-683
BİRLİN MUÂHEDESİ	684-698
RUSYA İLE HARP TAZMİNATI ANDLAŞMASI	699-700
İNDEKS	702-737

HAZIRLAYANIN ÖNSÜZÜ

Bir milletin tarihi bilinmeden istikbâli için ne yapılacağını isâbetle tâyin etmek güçtür. Gerçekten tarihten ders ve ibret alınmadan geleceğe yön vermek mümkün değildir. Tarih şuûruna sâhip olmayan bir milletin, bir devletin bekasından söz edilemez. Bugün medeniyette hamle yapmış milletler, öncelikle tarih tetkiklerinde de en yüksek seviyeye erişmişlerdir. Yalnız ilmi araştırmalar bakımından değil, aynı zamanda millî tarih şuûrunu geliştirmek gayesiyle de tarih kaynaklarımızın ilim ve halk için hazırlanmış metinlerini neşretmemiz zarurî görünmektedir.

Çeşitli ırk ve dinlere mensesup toplulukları bir çatı altında toplayarak asırlarca devâm eden bir Cihan Devleti kurmuş, idâresi altında yaşayanlara hak ve adâleti, medeniyetin nimetlerini tattırılmış bir milletin, asırların süzgecinden geçen engin bir devlet tecrübesine ve zengin bir tarih hazînesine sâhip olduğundan şüphe edilemez.

Özellikle buhranlı dönemlerde, daha önce yaşanmış hâdiselerin tecrübeleriyle dolu tarihimize eğilerek, ondan günümüz ve gelecek için ders almamız kaçınılmaz bir mecbûriyettir. Meselâ sâdeleştirilmiş metnini sunduğumuz bu eserin incelenmesiyle de, bugün yaşamakta olduğumuz hâdiseler ve buhranların, aslında, geçmişe uzanan kökleri olduğu; tarihî gerçeklerin değişmeden bütün çıplaklığıyla sürüp gitmekte bulunduğu görülecektir.

Geleceğe güvenle bakmak, millî varlığımızı devam ettirebilmek için bunların bilinmesi zarûrîdir. Bu sebeple de bilhassa zamanımız mes'eleleriyle yakından ilgisi bulunan önemli tarihî kaynakların istifâdeye sunulmasına ihtiyaç vardır. Hele bu kaynaklar mühim mevkilerde bulunmuş, hâdiselerin içinde bizzat yaşamış ve birçok devlet sırlarına vâkıf ehliyetli kimseler tarafından kaleme alınmış eserler olursa, bunların sağlayacağı fayda, şüphesiz, daha da önem kazanır.

Sunduğumuz kitap, son devir Osmanlı tarihinin en buhranlı dönemlerinden birini, 1875-1878 devresine âit birçok siyâsî hâdiseleri ihtivâ eden bir kaynak eserdir. Müellif Mahmud Celâleddin Paşa, ondokuzuncu asrın ikinci yarısında yetişen büyük Türk devlet adamlarından biri olup, en mühim kararların alındığı kabine toplantılarında görevi icâbı bulunmuş ve çok defa bu toplantılar sonunda alınan birçok önemli kararlar, onun kalemiyle ifâdesini bulmuştur. Bunun yanı sıra müellif, devlet ricâli arasındaki çekişmelerin gizli sebeplerini yakalamaya çalışmış ve bâzı siyâsî sırları, kapalı kapılar arkasında döndürülen entrikaları tesbit imkânını bulmuştur. Resmî yazışmalara ve kendi müşâhedelerine dayanarak yazdıklarının dışındakileri ise, hâdiselerin içinde bizzat yaşamış sözüne güvenilir kimselerden tahkîk ederek yazmıştır. Böylece müellif, tetkiklerini, gördüklerini ve duyduklarını tenkid süzgecinden geçirerek ve bunlara kendi yorumlarını da ekleyerek, yaşadığı devrin ibret ve dehşet dolu bir tablosunu ustaca bir üslûbla tasvir etmiştir.

Gerçekten tam bir vukuf ve selâhiyetle kaleme alınmış olup, yakın tarihimizin özellikle siyâsî, kısmen de iktisâdî ve içtimâî mes'eleleri hakkında ilgi çekici bilgiler veren bu eserde, şu önemli konulara yer verilmiştir:

- Asırlardan beri Osmanlı idâresi altında yaşamış bulunan Bulgarların, Sırların ve Karadağlıların, Türk dünyasının amansız düşmanı Rusların kıskırtmasıyla ayaklanmaları. İsyanlar, ihtilâller... ve Rusların Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri...

• Bâzı devlet ricâlinin mevki kapmak ve saraya yaklaşmak için içine düştükleri ah-lâkî fesat...

• Osmanlı tarihinde ilk defa bir darbe ile tahtından uzaklaştırılan bir hâkan: Sul-tan Abdülaziz Hân... Meşrû' bir hükümdâra karşı duyulan kin ve düşmanlığın ger-çek sebepleri... ve öldürülme olayı...

• Osmanlı mâliyesinin içine düştüğü yürekler acısı durum... Çar-çur edilen devlet hazînesi... Mâlî vaziyeti düzeltmek için alınan çoğu yetersiz ve sonuç vermeyen ted-birler...

• Osmanlı Devleti'ni parçalamak için hazırlanan plânlar, tertipler... Rusya, İngil-tere, Avusturya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri müşterek siyâ-setin iç yüzü...

• Rusya ve Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki ağır baskı ve tehditle-ri... ve Şark Meselesi... Dış baskılar sebebiyle Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının tehlikeye düşmesi... Siz içerden biz dışardan kaidesince Devletin nasıl çökertilmek istendiği...

• Memleketin en buhranlı ve en tehlikeli bir devresinde şahsî ihtiraslar ve kinler uğruna bâzı devlet adamlarının talebeyi kışkırtarak sokağa dökmesi...

• Dört bir ucundan ateşe verilmiş koca bir devletin çökmekte olan çatışı altında bitmek tükenmek bilmeyen post kavgaları... ve kısır çekişmeler.. şahsî hesaplar...

• Fevkalâde buhranlı bir dönemde ve emniyetsiz bir ortam içinde tahta geçen bir hâkan: İkinci Abdülhamid Hân.. Fesat çemberi içinde, hal' ve ihtilâl tehditleri ara-sında geçen zor günler.. Kanûn-i Esâsî'nin ilânı... Meb'ûsan Meclisi'nin açılışı ve azınlıkların sûret-i haktan görünen beyanları... oynanmak istenen oyunlar...

• "Savaş, savaş" diye yükselen sesler... ve bunun bir felâket olduğunu söyleyenle-re tıkanan kulaklar... ve nihâyet 93 harbi denilen büyük felâket...

• Elde mevcut imkânlar hesap edilmeden, düşmanla savaşabilecek güce sâhip olu-nup olunmadığına bakılmadan, sorumlu kişilerin asılsız beyânlarıyla koca bir devle-tin harp ateşine atılması.. İsâbetsiz kararlar... Biribirini tutmayan ifâdeler.. Ordu kumandasına uzaktan müdâhaleler...

• Osmanlı hâriciyesini temsil eden kişilerin beceriksizliği... İngilizlerin Osmanlı Devleti'ni oyalayıcı taktikleri.. Diplomatik oyunlar.. Entrikalar... Gizli ittifaklar...

• Türk-Rus savaşının Balkanlar'da yol açtığı elim hâdiseler... Bulgar ve Rus me-zâlimi... Müslümanların uğradığı akıl almaz zulüm ve işkenceler.. Kan ve ateş der-yası içinde başlayan göçler... Ayyûka çıkan feryadlar.. Gözlerden akan kanlı yaşlar.. Korku ve dehşet içinde sığınacak yer arayan insanlar..

• Gazi Osman Paşa'nın dillere destan olan, dünyanın hayranlığını, hattâ düşman-ların bile takdirini toplayan Plevne Müdâfaası... Düşmanın üstün kuvvetine rağmen Türk gücünün Anadolu ve Tuna Cepheleri'nde yer yer meydana getirdiği hârikalar.. İnsan cesetleriyle dolup taştan hendekler... Tüylar ürpertici sahneler... Türk direnişi karşısında telâşa kapılan Rus Çarı'nın "Hristiyanlık mahvoluyor" feryadiyle Hris-tiyan âlemini yardıma çağırması...

• Fakat... sonunda galibiyet içinde mağlûbiyet.. İstanbul kapılarına kadar dayanan düşman.. Ayastefanos Andlaşması ve ardından idam sehpası: Berlin Kongresi...

İşte yukarıda ana başlıklar hâlinde muhtevâ ve önemini belirtip özetlemeye ça-ıştığımız bu eserin dili ve üslûbu, tasvir ve tahlil ettiği hâdiselerin genişliği, yoğunlu-ğu ve karmaşıklığına uygun bir karakter taşımaktadır: En geniş ve ince nitelikleri be-lirtmek üzere kullanılmış çoğu isim-fiil gruplarına dayanan sıfat tamlamaları; birbiri ardına ortaya çıkıp gelişen hâdiseleri bütün yönleriyle aktarmak maksadiyle yer ve-rilmiş çeşitli ve büyük bir kısmı zarf-fiil gurupları hâlinde bulunan zarflar... ve bun-ların bir araya gelmesiyle oluşan uzun cümleler... Nihâyet bu yapının malzemesini teşkil eden çok zengin bir kelime kadrosu.

Fransızca'yı iyi bildiği anlaşılan Mir'ât-ı Hakikat yazarının bu dilin tesiri altında kaldığı açıkça anlaşıyor. Ayrıca Avrupa siyâset, diplomasi ve politika dilinden

alınma birçok kelime için yazar, kendi dilinden karşılıklar kullanmış, böylece eserde pek çok kelime ve terkip, bilinen anlamları dışında yeni mânâlar kazanmıştır.

Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu husûsiyetleri ile *Mir'ât-ı Hakikat*, bugünkü nesillerce kolayca okunup anlaşılabilir bir eser değildir. Bu sebeple, mümkün olduğu kadar sâdeleştirilip anlaşılabilir bir duruma getirilmeğe çalışılmıştır. Pek çok kelimenin yaşayan dildeki karşılıkları kullanılmış, terkipler çözülmüş, uzun cümleler uygun yerlerinden kesilerek, yerine göre birkaç cümle hâline getirilmiş; ancak mânâ bütünlüğünü bozmamak ve nüansların kaybolmasından kaçınmak gayesiyle uzun cümleler yer yer aynen bırakılmıştır.

Son devir tarihimizin ibretli sayfalarını ihtivâ eden ve naklettiği hâdiselerin pek çoğunu bizzat yaşamış bir devlet adamının güçlü kaleminden çıkan, birinci derecede kaynak mâhiyetindeki bu kıymetli eser, sırf herkesçe kolayca anlaşılabilir diye daha fazla zorlanamaz, ifâde gücü azaltılarak kolaycılığa fedâ edilemezdi. Bu yol bir eseri sâdeleştirmek değil, birçok örneğinde görüldüğü gibi, basitleştirmek, dolayısıyla bozmak, değiştirmektir. Eseri şu hâliyle okuyup anlamağa çalışacaklar, umulur ki bu kolay yolun niye seçilmediğini takdir edecekler ve şüphesiz, kendilerine düşen gayret ve külfetin meyvelerini devşireceklerdir. Çünkü bu eserin tarihin ibret aynasına yansıyan yönlerini kavramağa çalışacak olanlar, yakın tarihimizin karanlıkta kalmış birçok hâdisesi ve kahramanı üzerine tutulmuş kuvvetli ışıklar sâyesinde onları daha yakından öğrenmek, tanımak ve bilmek imkânını elde etmiş olacaklardır.

Metinde geçen yabancı men'seli yer ve şahıs isimleri Türkçe kullanılış şekliyle verilmiş; ancak indekste, orijinal yazılışları parantez içinde gösterilmiştir. Kitapta yer alan resimler ve haritalar ise, esere bir zenginlik kazandırmak maksadiyle tarafımızdan eklenmiştir. ★

Eserde bulunabilecek birtakım tertip hatâları ile zuhûl ve noksanların hoşgörü ile karşılanacağını ümit ediyorum. Bu çalışmayı yaparken karşılaştığım bazı müşkülleri halletmemde yardımcıları esirgemeyen mühterem hocam Prof. Dr. Bekir Küçüköğlu ile değerli arkadaşım Doç. Dr. Mertol Tulum'a, metnin daktilosunda ve indeksinin hazırlanmasında büyük emeği geçen Dr. İlhan Şahin'e, haritaları çizen meslekdaşım Dr. Yusuf Halaçoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu mühim eseri yayınlamak himmetinde bulunan Berekât Yayınevi'ne de şükranlarımı sunarım.

Doç. Dr. İsmet Miroğlu

Fatih 1983

★

Kitapta yer alan resim, harita ve krokiler, şu eserden alınmıştır: Edmund Ollier, Cassell's Illustrated HISTORY of the RUSSO-TURKISH WAR, London ,I-II.

MÜELLİF VE ESERİNE DÂİR

1838'de İstanbul'un Vefa semtinde dünyaya gelen Mahmud Celâleddin Paşa, III. Ahmed'in sadrîâzamlarından Dâmâd Çorlulu Ali Paşa'nın torunlarındanır. Babası Çorlulu-zâde Mehmed Aziz Efendi, Mâliye Nezâreti Muhâsebecisi ve Vüzera Kapı-Kethüdalarındandı. Aziz Efendi, Çorlulu Ali Paşa'nın torununun torunudur. Mahmud Celâleddin Paşa da Çorlulu Ali Paşa'nın beşinci kuşaktan torunu olur. Çorlulu Ali Paşa, II. Mustafa'nın (1695-1703) kızlarından Emîne Sultan ile evlenmiş (1708), fakat bu evlilik Paşa'nın azledilip sürgüne gönderilmesi dolayısıyla iki yıl kadar sürmüştür.

Mahmud Celâleddin Paşa, 1846'da Sultan Bâyezid Rüştiyesi'ne, 1849'da Dârü'l-Maârif'e girmiş ve 1852'de buradan mezun olmuştur. I. Abdülmecid'in huzûrunda yapılan ilk imtihanında bir altın ve bir gümüş madalya kazanmıştır. Husûsî hocalardan edebî bilgiler edindiği gibi, daha sonraları Fransızca da öğrenmiştir. 1853'de henüz onbeş yaşında iken Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'na kâtip yardımcısı olarak girdi. Bir sene sonra maaşa geçti. 1857'de Meclis-i Vâlâ'nın Mühimme Dâiresi'nde Başkâtip, birkaç ay sonra aynı yerde zabıt memuru, 1861 senesi başlarında Meclis-i Vâlâ Başkâtip muâvini ve 1862'de de Meclis-i Vâlâ Başkâtibi oldu. 1863 yılında dördüncü Mecdî rütbesi nişânı ile taltif olunduğu gibi, 1864'de terfi ederek "Ulâ" sınıfı sânisî rütbesine ve bir sene sonra da üçüncü Mecdî rütbesine nâil oldu. 1866'da rütbesi Ulâ sınıfı ülâsına yükseltildi. 1867 yılında ikinci Mecdî rütbesine nâil olarak Sadrîâzam Âlî Paşa'nın maiyyetinde islâhat için Girid'e gitti. Beş ay ada-da Sadrîâzam'ın maiyyetinde kâtip olarak hizmet gördü. Âlî Paşa'nın büyük teveccühünü kazandı. Bunun neticesinde Âlî Paşa tarafından, 1 Nisan 1868'de kurulan Şûrâ-yı Devlet'e hem üye hem de Başkâtip yapıldı. 1870'de Bâlâ rütbesiyle Dâhiliye Müsteşarlığı'na ve aynı sene içerisinde Âmedcilîğe tâyin edildi. Âlî Paşa'nın 7 Eylül 1871'de ölümü üzerine sadrîâzam olan ve selefinin yakınlarına iltifat etmeyen Mahmud Nedin Paşa tarafından azledilip, onsekiz ay süren mâzûllük devresinde maaşsız kaldı. İşte bu sırada, meşhur Şefik-nâme şerhi olan Ravzatü'l-Kâmilin isimli eserini kaleme aldı.

1873 Şubatında Adliye Nezâreti teşkilâtına bağlı Muhâkemât Dârişi âzâlığına tâyin edilen Mahmud Celâleddin Paşa, 1875'de ikinci defe Âmedcilîğe getirildi. Sultan Abdülaziz'in tahttan uzaklaştırılması, V. Murâd'ın ve II. Abdülhamid'in tahta geçişleri esnasında bu görevde bulunuyordu. 1878'de azledildikten iki ay sonra ikinci defa Şûrâ-yı Devlet âzâlığına ve 1880'de Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dâiresi ikinci Reisliği'ne getirildi. 15 Kasım 1881'de en yüksek rütbe olan vezîrlîk rütbesine nâil oldu. Hakkında gösterilen teveccühden dolayı Tanzimat Dâiresi Reisliği uhdesinde kalmak üzere 31 Mayıs 1885'de Umûr-i Nâfia Komisyonu üyeliğine getirildi.

1887'de Girid'deki âsâyişsizliği bertaraf etmek ve tahkikat yapmak üzere fevkalâde memuriyetle Girid'e gönderildi. Buradaki görevini kırk gün içinde başarıyla tamamlayan Mahmud Celâleddin Paşa, dönüşte Sisam adasına uğradı ve orada çıkan kargaşalığı da yatıştırmaya muvaffak oldu. Böylece II. Abdülhamid Hân'ın fevkalâde takdirini kazandı ve kendisine murassa' Osmanî nişânı verildi. Daha sonra Muvâzene-i Umûmiyye Komisyonu Reisi ve 26 Aralık 1887'de Mâliye Nâzırı olan Mahmud Celâleddin Paşa, Sadrîâzam Yusuf Kâmil Paşa'nın isteği üzerine 9 Ağustos 1888'de azledildi.

Mahmud Celâleddin Paşa, 13 Haziran 1889'da yine Girid'deki karışıklığı yatıştırmak üzere ikinci defa o tarafa gönderildi. Adadaki fevkalâde görevini tamamladıktan sonra ikinci defa Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dâiresi Reisliği'ne tâyin olundu. Fakat az sonra bu görevinden kendi isteği ile ayrıldı.

Birkaç ay sonra Hüdâvendigâr Vilâyeti vâililiğine ve 30 Ağustos 1891'de Ticaret ve Nâfia Nezâretine tâyin olunmuştur. Fakat altı gün sonra Girid vâli vekilliliğine getirildi. Aynı sene içerisinde murassa' Mecîdî nişânı ile altın Girid ve Liyakat madalyalarını alan Mahmud Celâleddin Paşa, İran Devleti tarafından da birinci rütbeden Şîr ü Hurşîd nişânı ile taltîf olunmuştur. 30 Temmuz 1894'de Turhan Paşa'nın Girid vâli vekilliliğine tâyin üzerine İstanbul'a döndü ve bir müddet konağında oturdu. 6 Kasım 1895'de ikinci defa Ticaret ve Nâfia Nâzırı oldu. Ölümüne kadar bu görevde kaldı. Bu hizmete ilâveten Rumeli Vilâyâtı Islâhat Komisyonu Başkanlığı, Bütçe Komisyonu Reisliği ve Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü de yaptı. Bu arada en yüksek nişan olan murassa' İftihâr nişânı ile taltîf edildi (1896). Muhtelif zamanlarda daha başka rütbelerle de takdir olunmuştur.

Yakalandığı zatürre hastalığından kurtulamıyarak 6 Ramazan 1316 (18 Ocak 1899)'da geçirdiği bir ameliyat neticesinde vefat eden Mahmud Celâleddin Paşa, vasiyeti gereğince baba ve annesi ile ailesinden diğer bâzılarının medfun bulunduğu Beşiktaş'taki Yahya Efendi Dergâhı kabristanına defnedilmiştir.

İlk zevcesinden olan büyük oğlu vezir Sâlih Münir Paşa, Paris Büyükelçisi ve II. Abdülhamid Hân'ın pek mütemet adamlarındandı. Mahmud Celâleddin Paşa, 19 yaşındaki ilk izdivâcından sonra Leylâ Hanımla evlenmiş ve bu izdivaçtan Şemseddin Ziya, Âtîf (Eski Sivas meb'üsü), Feridun ve Aziz Beylerle Ayşe Vildan Hanım dünyaya gelmiştir.

Mahmud Celâleddin Paşa, Arapça, Farsça ve Fransızca bilirdi. Kalem kuvvetli, ifâdesi güzel değerli bir vezirdi. Rik'a yazıda üstâd bir hattât, iyi bir şâirdi. Hukuk ve târîh âlimidir. Yüzlerce kanun ve nizam-nâmeyi ya bizzat hazırlamış, ya da düzelterek son şeklini vermiştir. Zekî, ince ruhlu ve sanatkâr idi. Birçok sanatkârları himâye etmiştir. Mültefit ve güler yüzlü olmakla beraber, şaka ve nükteden hoşlanmazdı. Kapısı açık olup, fakirlere çok yardım ederdi. İşten, yazıdan usanmak bilmezdi.

Paşa, zamanın en meşhur münşilerindendi. Yazdığı mazbatalar, Bâbîâlî kalemlerinde dâima örnek kabûl edilirdi. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden dönüşünde yapılması kararlaştırılan ıslâhata âit idârî, adlî ve mâlî kanunların hepsi onun kaleminden çıkmıştır. Rusya'ya harp ilânına dâir yazdığı mazbata ve yine bu hususta Ahmed Vefik Paşa'nın başkanlığındaki Meclis-i Meb'ûsân'a yazdığı tezkire, resmî yazışmanın bir şâhesiri sayılmaya lâyıktır. Bu tezkirede, o günkü durum o kadar güzel tasvir olunmuştur ki, tezkirenin Meclis-i Meb'ûsan Başkâtibi ve Mahmud Celâleddin Paşa'nın büyük oğlu Sâlih Münir Bey tarafından okunuşu esnâsında, reis Ahmed Vefik Paşa ve meb'uslar son derece heyecanlanarak hepsi ağlamışlardır.

Mahmud Celâleddin Paşa'nın en mühim eseri **MİR'ÂT-I HAKİKAT** dir. 1839-1908 devirlerinin en önemli kaynaklarından olan bu eser, İstanbul'da üç cild halinde basılmıştır (1326-27/1908-1909). **Mir'ât-ı Hakikat**, tasnif, tetkik, tahlil ve terkip bakımından mükemmel bir eser olup müasır olan Avrupa te'lîfleriyle mukayese edilebilecek vasıftadır. Bilhassa müellifin bahis konusu ettiği hâdiselerin çağdaşı ve şâhidi oluşu, eserin kıymetini bütün bütün arttırmaktadır. Kendisinin de ifâde ettiği gibi, müellif, yaşadığı devrin bizzat şâhid olduğu hâdiselerini tetkik ederek bir kısmı kendi kaleminden çıkmış en mühim vesikaları gözden geçirerek bu tarihi meydana getirmiştir. Ona göre, muhtelif milletlere mensup tarihçilerin yaşadıkları devrin ibret verici vak'alarını gelecek nesillere yâdigâr bırakmaları kadar şerefli bir hizmet tasavvur edilemez. Böyle şerefli bir hizmeti başarmak ise, her hâdisenin gerçek sebeplerini tam olarak bilmeye bağlıdır. Mahmud Celâleddin Paşa, içinde bulunmadığı vak'aları, o hâdiselere şâhid olmuş, sözüne güvenilir râvîlerden nakletmiş; yeryer

kendi yorumunu da eklemiştir. Kısacası müellifin kaynaklarını kendi müşâhedeleri, bâzı resmî ve husûsî yazışmalar ve hâdiselerin içinde bizzat yaşamış mûtemet kimse-lerden dinledikleri teşkil etmektedir. Müellif, eserini yazarken bâzı askerî tarihlere de başvurduğunu belirtmekte ise de, bu konuda bir isim vermemektedir.

Önsözde de belirttiğimiz gibi, eserin dili ve üslûbu, tasvir ve tahlil ettiği hâdiselerin genişliği ve karmaşıklığına uygun bir karakter taşımaktadır. Cümleler oldukça uzundur. Ve çok zengin bir kelime kadrosu ihtivâ etmektedir.

Mir'ât-ı Hakikat'ın her cildi dört bölümden (cüzden) ibârettir. Eserin baş tarafında, kısa bir önsözden sonra, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında cereyan eden yüzlelli senelik hâdiselerin bir özeti verilmiş, sonra Sultan Abdülmecid'in cülûsundan Paris Muâhadesi'ne kadar olan vekayi; Paris Muâhadesi'nden Abdülaziz Hân'ın tahta geçişine kadar cereyan eden hâdiseler ve Abdülaziz Hân'ın cülûsundan Hersek meselesine kadar olan vak'alar anlatılmıştır ki, burası eserin girişi sayılabilir. Birinci bölümde; Hersek meselesinin çıkış şekli, kabine değişikliği ve bâzı siyâsî olaylar, Bulgaristan isyânı, Sırpîların hazırlıkları, mâlî konularda girişilen bâzı teşebbüsler, Kont Andraşi lâyihası, adâlet fermanı ve Karadağlıların Hersek isyânına katılmaları bahis konusu edilmiştir. İkinci bölümde: Selânik vak'ası, Berlin memorandumu, softaların sokağa dökülmesi, Sultan Abdülaziz'in hal'i, V. Murad'ın cülûsu, Abdülaziz'in ölümü, Sultan Murad'ın cinnet getirmesi, Çerkês Hasan vak'ası, Bulgaristan mes'elesi, Hersek ihtilâlinin sonu, Sırbistan mes'elesi ve Karadağ muhârebeleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde: Sultan V. Murad'ın tahttan indirilerek II. Abdülhamid'in tahta çıkarılması, Karadağ ve Sırp muhârebeleri, İstanbul Konferansı, Kanûn-i Esâsî'nin ilânı, konferansın reddi anlatılmıştır. Dördüncü bölümde: Osmanlı Devleti'nin siyâsî, askerî, mülkî ve mâlî durumu incelenmiş ve Meclis-i Meb'ûsân'ın açılışı, Sırbistanla yıpalan barış andlaşması ve Londra protokolü yer almıştır.

İkinci cildin birinci bölümünde: 93 harbinin çıkışı ve sebepleri, Rusya'nın Romanya hükûmeti ile ittifâkı, tarafların harpten önceki hazırlıkları, bâzı iç olaylar ve Karadağ muhârebelerinin tekrar başlaması üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde: Anadolu Cephesi'ndeki Türk-Rus savaşları ve neticelerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde: Rumeli Cephesi'ndeki Türk-Rus savaşları anlatılmıştır. Dördüncü bölüm ise, baştan sona kadar Plevne muhârebeleri ve neticelerine âittir.

Üçüncü cildin birinci bölümünde: Sırpîların ikinci defa isyânları, Rus ordularının Balkanlar'dan taarruzları, İngiltere'nin sulh için araya girmesi, kabinede yapılan bâzı değişiklikler, Rusya ile barış için yapılan görüşmeler ve Edirne Mütârekesi anlatılmıştır. İkinci bölümde: Sadâret değişikliği, İngiltere donanmasının Çanak-kale Boğazı'ndan girişi, Rusların Ayastefanos (Yeşilköy)'a kadar ilerlemeleri, Edirne ve Ayastefanos görüşmeleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde: Rus istekleri, Serasker Rauf Paşa'nın fevkalâde elçilikle Petersburg'a gönderilmesi, bâzı mühim iç olaylar, İngiltere ile ittifâka karar verilmesi, Ali Süâvi vak'ası hikâye edilmiştir. Dördüncü bölüm ise, Berlin Kongresi, bu kongrede alınan kararlar ve Aleksandr Paşa lâyihasına dâirdir.

Mahmud Celâleddin Paşa'nın diğer bir eseri de **Ravzatü'l-Kâmilin**'dir. Bu eser, Sadriâzam Yusuf Kâmil Paşa'ya ithâf edilmiş olup 1292 (m. 1875)'de basılmıştır. 1703 Edirne vak'asından bahseden Şefik-nâme'nin şerhidir. 1282-1285 Girit veka-yiine dâir yazmış olduğu **Girit İhtilâli Tarihi** adlı eseri ise, yazma hâlinindedir. Bunlardan başka, bâzı şiirleriyle resmî nutukları ve bir kısım mektupları da basılmıştır.

MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA

BİRİNCİ CİLD

BOSNA VE HERSEK MESELESİNİN ÇIKIŞINDAN RUSYA MUHAREBESİNE KADAR İKİ SENELİK VAK'ALAR

*Müerrih müstakîm olmak gerekdir akl u naklinde
O sûret zabt-ı târih etmenin esâsıdır.
Olur her veçhile aks-i havâdis müncele zîra,
Bu Mir'ât-ı Hakikat câmi-i sırr-ı siyâsîdir.*

Mahmud Celâleddin

MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ

Allah'a şükür ve hamd ettikten sonra bu târihin değersiz yazarının kalemi yazıya şöyle başlar: Hicrî 1292 (m.1875) senesinde kargaşa ve karışıklık sebeplerinin bir araya gelmesiyle görüntü sahasında baş gösteren Bosna ve Hersek ihtilâli; Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ isyanlarının meydana gelmesine, bunların sonuçları da 1294 (m. 1877) târihinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında düşmanlık ve savaş kapısının açılmasına sebep olmuş; bu savaşın neticesinde Osmanlı ordularının mağlûp olmaları üzerine, Rusların, İstanbul yakınlarına kadar sataşip sokulmağa geçit bularak, Ayastefanos (Yeşilköy) Karargâhı'nda Osmanlı Devleti'ni diledikleri gibi bir barış anlaşması yapmağa mecbur etmelerine yol açmış; gerek bunun ve gerek daha sonra Berlin'de yapılan devletlerarası kongrede Ayastefanos Andlaşmasının benimsenmesinin yanı sıra, hazırlanan umûmî andlaşmanın hükümleri ise Devlet'i maddî ve mânevî büyük kayıplara uğratmıştı.

Her millette târih ilmiyle uğraşan kalem erbâbı için yaşadıkları asır ve zamanın vak'alarını ve ibret verici hâdiselerini tesbit edip yazmak sûretiyle kendinden sonra geleceklere yâdigâr bırakmak kadar büyük mütluluk tasavvur olunamaz. Böyle öğünç verici bir hizmeti başarmak ise; vak'aları tesbit bakımından, yakından bilme ve haberli olma dâiresinin genişliğine; her vak'anın kaynağı ve sebepleri açısından, dış görüntülerinden çok, iç yüzleri ve gerçek nitelikleri ile ilgili bilgilerin eksiksizliğine bağlıdır. Bunun yanı sıra kaleme alınacak vak'aların mühim ve ince noktalarını zihin süzgecinden geçirip de okuyacak olanların önüne gerçeği sermek ve ibret sermâyesi vermek için elden gelen bütün kolaylıkların gösterilmesi de târih yazarına güç bir vazife yükler. Bu sebeple eserini eksiksiz ve kusursuz bir biçimde meydana getirmesi, bizzat vak'aların içinde bulunarak muâmelelerini idrâk etmiş olmağa; içinde bulunmadığı vak'aları, onlar hakkında yaşanarak öğrenilmiş bilgilere sâhip, sağlam ve güvenilir râvilerden bütün yönleriyle soruşturup meydana çıkarmış bulunmağa muhtaçtır.

Bu târihin değersiz yazarının Bâbîâlî'de rütbe ve hizmet yerlerinin değişmesiyle ikinci defa Dîvân-ı Hümâyûn Âmedçiliği makamına memur edilişi, Hersek ihtilâlinin çıkışına tesâdüf etti. Bu yüzden birbiri ardından gelen söz konusu meselelerin mülkî ve siyâsî inceliklerine dâir evrak, resmî yazı ve kabine toplantılarında yapılan müzâkereler hep kalemimden geçmiş, bu sırada iki defa vukû bulan sadâret değişikliği çekişmeleriyle ilgili sırlar ve gizlilikler tamâmen öğrenilmiş, bizzat malûm olmayan meselelerde de güvenilir ve bilgi sâhibi kimselerin dostça dertleşme yolundaki tarafsız nakilleri kavrayış sayfasına geçirilip eklenmişti. Memuriyet mevkii müsâit olmayanlarca bu kadar kesine varan bilgi ve gerçeği yakalamağa çalışan ilgiyi derleyip toplamak belki güç ve imkân dışı olduğundan, onları saklı ve unutulmuş bırakıp da bizden sonra bu bozgunculuk

dünyâsına gelecek milletimiz fertlerine yaşanan vak'aların yol açtığı üzüntülerin tesirlerinden ibret hissesi aldırılmamayı uygun göremediğim için resmî işlerle meşgûliyetlerimden vakit buldukça kâğıda geçirip yazdığım vak'a ve hâdiseleri bir siyâsî târîh usûlünde düzenlemeğe ve üç cilde bölerek meydana getirmeğe muvaffak oldum. Yaradılış ve karakter bakımından yönelmiş bulunduğum doğru sözlülük yoluna düşünce ve yazıda ne derecede uyabildiğim dikkatli kimselerin anlayış ve kavrayış aynalarında görüleceğinden, bu eser «MİR'ÂT-I HAKÎKAT = HAKÎKATIN AYNASI» diye isimlendirildi.

Dikkatle okuyup inceleyen vicdan sahiplerinin iyiliğe yönelik duygularından ümit ederim ki bu değersiz hizmet takdir diliyle anılır ve bu cüce kalemin eksikliği-kuşuru af etegiyle örtülür.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında cereyân eden yüz elli senelik vak'aların özeti

Osmanlı Devleti'nin büyüme ve genişleme çağında Rusya kuzeyde küçük bir hükûmet olup, Avrupa'da siyâsî bir mevki bulunmadığı gibi, Osmanlıların ilerleyişine karşı gelecek gücü de yoktu. Hattâ Osmanlı Devleti'nin kudretinin güneşi Kafkasya ve Kırım bölgelerindeki İslâm kuvvetlerinin tepelerine aydınlık saçtığı sıralarda, Ruslar oralarda bulunan Cengiz-oğulları hükûmetlerine tâbi hristiyan azınlıklar idiler. Lâkin zaman içinde meydana gelen değişiklikler yüzünden **Kazan ve Ejderhan Hanlıkları**'nın karışıklığa ve birbirlerine düşmelerinden istifâdeyle, onları tamâmen silip yok ederek Deşt-i Kıpçak'dan ayrılmış geniş bir toprak parçasına sâhip oldular ve bu sûretle Kafkasya'ya doğru inebilmeğe yol buldular. Ancak tecâvüz hareketlerine güçleri yetmediğinden hicrî 1100 (m. 1688) târihine kadar bir şey yapamadılar.

Sonradan meşhur Büyük Petro ortaya çıkmış, Avrupa devletlerini taklit ederek Rusya'nın dirlik ve düzenini sağlayıp eğitimli ordu hazırlayarak - kuzeyde Baltık Denizi'ne, güneyde Karadeniz'e doğru saldırıya geçmeyi kafasına koyduğundan- Lehistan ve İsveç memleketlerine yürümüş, Kabartay ve Dağıstan taraflarına da hücum etmiş ve her şeyden önce Azak Denizi'nde donanma hazırlamak için, bir aralık Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile savaş halinde bulunmasını fırsat bilerek harp ilân etmiş, Azak kalesini ve Kuban tarafına doğru bir hayli arâziyi 1112 (m.1700) andlaşmasına dayanarak ele geçirmiştir. Ama 1123 (m.1711) tarihindeki kapışmada Baltacı Mehmed Paşa karşısında düştüğü bozgun çukurundan yakasını kurtarmak için mağlubiyeti kabullenerek imzâya mecbur olduğu **Prut Andlaşması** ile Azak kalesini ve Taygan'da yaptığı kaleyi Osmanlı Devleti'ne geri verip teslim etmiş ve üstelik hiç bir hükümdârın hazmedemeyeceği taahhütleri de üstlenmişti. Bununla birlikte kendisi cihâna hâkim olmak fikri ile ortaya çıkarak Rusya'nın bütün dünyâya üstünlüğü ve özellikle Osmanlı Devleti'nin yok edilip İstanbul'un ele geçirilmesi sevdâsında bulunduğundan, o yolda kurduğu istilâ dolabının idâresini kendinden sonrakilere ısmarlayarak ölmüştü. İşte bugün herkesin dilinde **Şark Meselesi** diye anılan ve Avrupa'nın siyâsî dengesinin zaman zaman bozulmasına sebep olan mesele, Büyük Petro'nun açtığı yolda devamla, Osmanlı Devleti'nin azametli varlık binâsını yıkıp yok ederek mülküne vâris olmak için, Ruslarca bırakılması ve değiştirilmesi mümkün olmayan maksadın uygulamalarından ibârettir ki, bunun çeşitli sebep ve vesilelerle meydana getirdiği vak'alar Osmanlı târihinin sayfalarını doldurmuştur.

Hâsılı Büyük Petro'dan sonra Ruslar **P r u t** mağlubiyetinden kurtulmak için düşmanlık göstermeğe kalkışmış, ancak Osmanlı Devleti'nce ihtiyatlı davranılarak muhârebeden kaçınılmış ve Rusya Devleti'nin **P r u t Andlaşması'nı** bozmak için ileri sürdüğü zararlı tekliflerin kabul edilmesi sûretiyle, barışı yenilemek zorunda kalmıştır. Bunun ardından I. Mahmud'un saltanatı zamanında yine Avusturya muhârebesinin ortaya çıkması Rusya Devleti için harp ilânına vesile olduğundan, 1152 (m.1739) târihinde yapılan andlaşmaya göre Prut mağlubiyetinin izlerinden bütün bütün yakayı kurtarıp Azak kalesini yeniden ele geçirmiş, Kabartaylar bölgesinin -ileride istilâsını kolaylaştırmak için- idârî bağımsızlığını Osmanlı Devleti'ne tasdik ettirmiş ve bunun üzerine Azak Denizi'nde deniz kuvvetlerini arttırarak Karadeniz'de de donanma hazırlama emeline düşmüştür.

Ruslar, Osmanlı toprakları üzerindeki istilâcı fikirlerini hristiyan kavimlerini kandırıp isyâna ve eşkiyalığa kışkırtmak suretiyle yürütmekte kolaylık görmüşlerdir. Nitekim bir kaç yüz seneden beri saldırı ve düşmanlıklarından bezdikleri Tatarları ve diğer Doğu kabilelerini Osmanlı Devleti'nin himâyesinden çıkarıp Osmanlı askerî kuvvetini azaltmak ve Rus topraklarına yönelik Tatar hücum sellerini önlemek ve tesirsiz bırakmak için Kırım'ı ve ona komşu ve bağlı müslüman kabilelerin ülkelerini de ele geçirmek istediklerinden, yukarıda anılan 1152 (m.1739) andlaşmasıyla sonuçlanan muhârebeye de eski Rum (Bizans) Devleti'ni canlandırmak söylentisiyle girişmişler ve Rum milletinden olan bütün Osmanlı tebaasını bu emel mumuna pervâne etmişlerdi. Ancak arası çok geçmeden Kabartay bağımsızlığı sözünü ortadan kaldırarak, Tatar kabileleri üzerine olan saldırı niyetlerini Kabartayları hâkimiyetleri altına almak sûretiyle ilerletmeğe kalkışmışlardır.

1175 (m.1762) senesinde II. Katerina Rusya İmparatoriçeliğini elde edince, Petro'nun cihâna hâkim olma yolundaki vasiyetlerinin geri kalanını yerine getirmek için her şeyden önce Lehistan'ın parçalanmasına kalkıştı. Bu maksadını elde ettikten sonra Kırım'a ve diğer Osmanlı ülkelerine saldırmak niyetinde bulunduğu anlaşıldığından, Osmanlı Devleti Lehistan'a saldırmamanın eski andlaşma şartlarına aykırı olduğunu ileri sürerek 1182 (m.1786) târihinde Rusya'ya harp ilân etmişti. Lâkin Osmanlı askerlerinin eski intizam ve itâatleri başıbozuluk ve emir dinlemezliğe dönüştüğünden kuvvet ve kudreti istilâ hırsı ile bütünleşen bir düşmana karşı önce eğitilmiş asker hazırlamak, daha sonra harbe kalkışmak gerekirken, o zaman bu mühim noktanın gözetilmemesi Osmanlı Devleti'ni maddî ve mânevî büyük zararlara soktu. Şöyle ki: Rus ordusu Kırım'ı ve Tuna'nın öte tarafını bütünüyle ele geçirdiğinden, mağlup olarak sulh anlaşması yapmak zorunda kalındı. Fokşan ve Bükreş'de yapılan görüşmelerde Katerina Kırım'ın istiklâl ve hürriyetini barışın esası olarak ileri sürmüş olduğundan bunu kabul etmek yerine yeniden muhârebeye girişmek tercih olundu. Nihâyet 1188 (m.1774) târihinde Rusların Tuna'nın beri tarafına da geçerek Şumnu'da Serdâriekrem ordusunu kuşatmaları üzerine **K a y n a r c a A n d l a ş m a s ı** yapılmış ve imzalanmıştı. Bununla Rusya Devleti Kırım'ın istiklâlini tasdik ettirdikten ve bir çok toprağa sâhip olduktan başka, hristiyanlığın Osmanlı ülkeleri bakımından himâyesi husûsunda ve Eflak ve Boğdan Beylikleri üzerinde büyük haklar elde etti.

Hâsılı Kaynarca Andlaşması Katerina'nın Osmanlı toprakları hakkındaki istilâcı emellerine elverişli bir esas olmuş, bundan sonra Kırım'ı bütünüyle topraklarına katmak için fırsat gözlediği bir durumda, evvelce Lehistan'ı Prusya ve Avusturya devletleriyle paylaşmış ve böylece o taraftan hiç bir şekilde korkusu kalmamış olmasından ve batılı devletler bakımından da harp meşgaleleri çıkmış olmasından istifâde edip, Osmanlı topraklarının birlikte hücum edilerek paylaşılması hususunda Avusturya İmparatoru Jozef ile anlaşmıştı. Ayrıca bu sırada, kendisi Kırım'dan başka Rumeli tarafına el atmak ve Avusturya da Bosna ve Sırbistan'ı almak, ayrıca Yunanistan'da bir Rum hükûmeti uyandırılmak için 1195 (m.1781) senesinde gizli bir anlaşma da yapmıştı. Aradan iki sene geçtikten sonra, yâni 1197 (m.1783) tarihinde bir takım bahâneler çıkararak Kuban ve Kırım'ı harp etmeksizin istilâ etti. Bunu yaparken bir taraftan da Osmanlı Devleti'nin her yanında bozgunculuk ve kıskırtıcılık yapmağa devam ediyor ve Karadeniz donanmasının çoğalmasına ihtimam gösteriyordu. Daha sonra Fransa'nın da Rusya ittifâkına geçmesi İngiltere ve Prusya devletlerinin dikkatlerini çekmiş ve Osmanlı topraklarının paylaşılmasının Rusya, Fransa ve Avusturya Devletleri arasında yapılması ihtimâli telâş ve endişelerini artırmış olduğundan adı geçen devletler, Osmanlı Devleti'ni Rusya aleyhine kıskırtıp 1201 (m.1787) târihinde harp ilânına mecbur ettiler. Bu muhârebede Avusturya, anlaşma gereğince Rusya'nın yanında ve belki ondan ziyâde harbe tutkun ve istekli olduğundan mesele büyüdü. Ashında Osmanlı Devleti de Prusya ve İsveç'le anlaşmış ve İsveçliler bir müddet harbe girişmişti. Ne var ki Prusyalılar Avusturya ile andlaşma yaparak Osmanlı Devleti'ni mütârekeye dâvet ettikleri gibi, İsveç de Ruslarla sulh anlaşması yaptı. Bunun üzerine anlaşmalardan faydalı sonuçlar elde edilemeyip, mağlup bir vaziyette barış yapmak zorunda kalındı. 1792 tarihinde imzalanan Yaş Barış Andlaşması'na göre Osmanlı Devleti Kaynarca Andlaşması'nı ve Kuban, Taman ve Kırım'ın istilâsına dâir sene-din hükmünü yeni baştan pekiştirmiş ve Turla nehri ötesindeki eyâletleri de Rusya'ya teslim etmiştir.

Bu sulh anlaşmasından sonra, Katerina'nın ölümüyle Rusya İmparatoru olan Pavlo zamanında, yâni 1798 târihinde Fransızlar Mısır'ı istilâ edince, Osmanlı Devleti Rusya ve İngiltere ile bir savunma anlaşması yapmış, hattâ Rusya'nın Karadeniz donanması Boğaziçi'ne gelerek Osmanlı donanmasıyla Akdenize çıkmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında o zaman bir yumuşama görülmüş iken Pavlo'nun tahttan indirilip idam edilmesiyle I.Aleksandr'ın imparatorluk tahtına çıkışı ve daha sonra Mısır'da karşılaşılan sıkıntılı durumun da giderilişi üzerine Ruslar Sırp ve Karadağ halkını isyâna kıskırtmak ve Gürcistan'ı topraklarına katmak gibi anlaşma şartlarına aykırı hareketlere başladılar. Bunun üzerine iki tarafın münâsebetleri yine kopma derecesine geldi. Ancak bir müddet sonra I. Nâpolyon'un Fransa imparatorluğunu ilân etmesi ve Avrupa devletler dengesini bozan büyük çatışmaların baş göstermesi sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile anlaşma yapmasını önlemek için, Ruslar İngiltere ile birlikte Osmanlı Devleti ile anlaşmayı yenilemeğe büyük gayret gösterdiler. Hattâ Osmanlı tebaasından olan hristiyanların bundan böyle Rusya'nın himâyesinde bulunmaları gibi yeni anlaşma metnine sokmak istedikleri bazı iğrenç şartları dahi araya katmadılar. Ancak arası çok geçmeden Rusya, Memle-

keteyn (Eflâk ve Boğdan) idâresinde baskısını arttırmış, bir yandan da Sırbistan'ın bağımsız bir prenslik şekline konulması dâvâsına kalkışmış, ayrıca Napolyon'un Rusya üzerine yürümesi sebebiyle Dalmaçya'daki Fransız ordusunun Osmanlı topraklarından geçerek Lehistan'a hücum etmesi ihtimâli ve topraklarını genişletmek gibi emellerle anlaşmayı bozmuş olduğundan, Osmanlı Devleti 1806 târihinde yine harp ilân etmeğe mecbur oldu.

Muhârebenin devamı ve Rusya ordularının sınır üzerinden yer yer saldırımları sırasında Napolyon'un elde ettiği kesin galibiyet Rusya'yı Fransızlarla barış yapmağa zorladı. Napolyon da Rusların yoldaşlığını politikasına uygun bulduğundan, III. Selim vak'asını vesile ederek Ruslarla anlaşmaya meyil gösterdi. Tilsit sulh anlaşmasında Osmanlı topraklarının paylaşılmasına Rus İmparatoru Aleksandr ile aralarında karar vermişlerse de, paylaşma şeklinde ve özellikle İstanbul'un ele geçirilmesi husûsunda anlaşamamışlardı. Ama Napolyon o esnâda bu anlaşmadan ayrılmayıp Osmanlı Devleti'ni Rusya ile mütârekeye zorladı. Daha sonra Erfurt görüşmesinde Rusya İmparatoru ile yaptığı, aralarındaki anlaşmanın güçlendirilmesini ihtivâ eden andlaşmada, Osmanlı topraklarının paylaşılması hakkındaki eski tasavvurlarını bir yana bırakarak, yalnız Eflak ve Boğdan'ın Rusya tarafından alınmasına muvâfakat gösterip, bunu barışın esâsı olmak üzere Osmanlı Devleti'ne teklif etti. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud'un tahta çıkışından sonra, yâni 1809 târihinde muhârebe tekrar başlamış, diğer taraftan Rusların tahrik ve yardımlarıyla Sırpların isyânı şiddetlenip, Rumeli bölgesi Balkanlar'a kadar Rus orduları ve Sofya'ya değin Sırp âsîlerinin istilâsına uğramıştı. Bu mağlûbiyet hâlinin neticesinde, yâni 1812 târihinde imzalanan Bükreş Sulh Andlaşması Sırbistan'ın idârî imtiyazlarını meydana getirmiş, Memleketeyn'in Ruslarca istilâsı emeli gerçekleşmemiş ise de ora üzerindeki tahakkümleri bir kat daha artmış, Anadolu sınırında da topraklarını genişletmelerine sebep olmuştu. Bunun üzerine Ruslar Mora hristiyanlarının eşkiyalık damarlarını kabartmağa çalışıp, Katerina zamanından beri içlerinde gizledikleri bir gâye olan Yunan Devleti'ni diriltmek dâvâsına sarılarak, Ortodoks mezhebinde bulunan Osmanlı Devleti tebaasını isyâna teşvik ettiklerinden, 1821 târihinde R u m V a k ' a s ı denilen hâdisе baş gösterdi ve Osmanlı toprakları üzerinde bir çok kargaşalıklara sebep oldu.

Rusya bu meselede Fransa ve İngiltere ile anlaştı ve Osmanlı Devleti sekiz sene müddetle ordular sevk etmek şûretiyle çalıştığı hâlde, dışarıdan yapılan yardımlar sebebiyle isyânı bastırmağa güç yetiremedi. Nihâyet 1826 senesi Nisan'ında üç müttefik devletin Petersburg'da hazırladıkları karar metnine göre Yunanistan'ın sınırları belirlenmiş, ve bu sınırlar içinde müslûmanlar oturmak üzere, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir beylik hâline konulması teklif olunmuştu. Osmanlı Devleti bunu da kabul etmemekte direndi. Diğer taraftan Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa otuz bin düzenli askerle isyâncıları tepelemeğe çalışıp mesele gâlip bir şekilde bitirilmek üzere iken, Fransızlar Mısır askerinin çekilmesi için Mehmed Ali'yi sıkıştırdılar. Onun, Osmanlı donanması mevcut oldukça bunu yapamayacağını söylemesi, ve o aralık Londra'da üç devlet tarafından imzalanan diğer bir karar metnine göre Yunanistan'ın bağımsız millî bir hükûmet idâresine verilmesi için yapılan tekliflerin de Osmanlı Devletince kabul edilmemesi üzerine, Navarin limanında bulunan Osmanlı donanması

Fransa ve İngiltere deniz kuvvetleri tarafından yakılmış, ve Mısır askeri çekilip Mora'ya Fransa tarafından asker gönderilerek, mesele bütün bütün başka şekle girmişti. Daha sonra Rusya, Bükreş Andlaşması'ndan beri Memleketeyn ve Sırbistan işleri ve sınır tashihi gibi söz konusu bir takım meselelerden dolayı hır çıkarmağa meyilli görüldüğünden, Akkirman'da bir andlaşma imzalanmış ve Osmanlı Devleti sözü edilen meseleler bakımından bir takım müsâadeler vermişti. Ancak Yunan meselesini ve Rus ticâret gemilerinin Karadeniz'de serbestçe dolaşmalarına karşı çıkılarak alıkonulmalarından ötürü istediği tazminatın ödenmesinde tereddüt olunmasını vesile edinerek andlaşmayı bozmuş olduğundan, 1828 senesinin sonlarında yine muhârebeye girildi. Ancak Rusya orduları bu muhârebeye ardı arkası kesilmez bir coşkunlukla ilerleyerek Balkanları aşmış, Edirne'yi ele geçirerek İstanbul'u da tehdide başlamıştı. Bunun üzerine 1829 târihinde bir andlaşma imzalandı. Bununla Londra görüşmesinin kararı kabul edilmiş; ayrıca Yunan krallığının teşekkülü, Akkirman Andlaşması'nın uygulanması geciken hükümlerine göre Memleketeyn ve Sırbistan imtiyazlarının genişletilmesi ve Anadolu sınırında bir çok kale ve yerlerle Çerkezistan'ın Rusya'ya terki ve harp tazminatı ödenmesi gibi kötü şartlara boyun eğilmiştir.

EK

Bu özetten anlaşılıyor ki, 1689 târihinden 1829 târihine kadar Rusya ile defalarca yapılan muhârebelerde, Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut zaferinden başka Osmanlı Devleti'ne fayda getiren bir hal görülmeyip galibiyet hep Ruslarda kalmış, ve yüz elli sene içinde nice geniş topraklar elden çıkmıştır. Ayrıca önce Sırbistan, ardından Mora isyanlarının çıkması üzerine, Sırbistan'ın imtiyazlı bir krallık ve Yunanistan'la Mora sahillerine yakın adaların bağımsız devlet şekline konulması gibi büyük kayıplar da verilmiştir.

Bu hâlin askeri ve siyâsi sebeplerini tartıp ölçmek târîh açısından pek mühim olduğundan burada kısaca ele alınıp anlatılacaktır. Şöyle ki: Bundan önce Avrupa devletlerinde muvazzaf ve dâimâ harbe hazır asker olmayıp, ihtiyaç duyuldukça toplanırken, Osmanlı Devleti'nde muvazzaf ve kışlada oturmak üzere Yeniçeri denilen piyâde askeri ve Sipah ve Silâhdar ünvanlı muvazzaf süvâri birlikleri kurulmuş, bunlardan başka devletin en büyük askeri kuvveti, timâr ve zeâmet erbâbı olan süvârilere meydana gelmiş olarak teşkil olunmuştu. Sefer vaktinde eyâletlerden ordulara yüzbinlerce asker gelir, ve bu takımdan ayrı, yalnız Rûmeli'nde Akıncı nâmiyle kırk elli bin ince süvâri bulunurdu. Sultan III. Murad zamanına gelinceye kadar Yeniçerilerle Sipah ve Silâhdarlar hristiyan çocuklarından toplanıp Acemi Kışlaları'nda yetiştirildikten sonra askere alınırdı. Önce bu usul bozulup, mevâcib denilen asker maaşları da mukataa gibi şuna buna verilmeğe başlandığından, gerektiği zaman sevk olunaçak muvazzaf asker bulunamamağa başladı. Timar ve zeâmet sâhipleri de, Kanûni Sultan Süleyman devrinde mîrî arazinin vakıf yapılması uygun görüldüğünden dolayı, yine III. Murad zamanında başlayan kötüye kullanma sonucu timâr ve zeâmetlerin asker olmayanlara verilmesi sebebiyle, geçim sıkıntısına düşerek bitip tükenme durumuna gelmişti. Akıncılara gelince, onlar da aslı bağından çıkmıştı. Avrupa'da ise eğitilmiş askerin ortaya çıkması ve Rusların da Büyük Petro zamanında askeri düzenlemeler yapmaları, Osmanlıların yaradılıştan şâhip oldukları yiğitlik ve kahramanlıklarını önceden olduğu gibi göstermeğe engel olmuş, hattâ bu hakikat Sultan II. Osman'ın Hotin seferinde iyice belirtdiğinden, devletin ileri gelenleri arasında askerin nizâma sokulması gereği itiraf olunmuştu. Sultan III. Ahmed zamanında Yeniçerilerin kötü durumu bir müddet harpten korunup kaçınmayı gerektirmiş ve Sultan I. Mahmud zamanında da askere düzen verme hevesi yenilenmişken, 1768 târihinde bu tedbirli davranışı aykırı olarak açılan muhârebe, devleti yukarıda anlattığımız Kaynarca Andlaşması gibi bir belâyâ uğratmıştır.

Bundan sonra Sultan III. Selim'in **Nizâm-ı Cedid** adıyla asker düzenlemeyi başarması Osmanlı Devleti'nin kudretli görüntüsünün yenilenmesi ümidine kuvvet vermişken, Yeniçeri gayretkeşliği belâsiyle meydana gelen tahttan indirme vak'asında Nizâm-ı Cedid askeri dağılmış ve yine eski başbozukluk perîşanlığına düşmüştü.

Saltanat sırası Sultan II. Mahmud'a geçince, tahta çıkışının onsekizinci senesinde, yâni 1826 târihinde Yeniçeri ocağını söndürmüş ve askeri düzenlemelere gitme meş'alesini yeniden tutuşturarak devlet ve memleketin varlığını felâket karanlığından kurtarmıştı. Lâkin düzenli askerî sayısının az, eğitimlerinin eksik olması 1828 senesindeki muhârebede de mağlubiyet ve hezime sebeb oldu.

Siyâsî işlere gelince, Osmanlı Devleti'nin gelişme ve yükselme devrinde Avrupa'da kendisinin yürüttüğü faaliyetlere müdâhale edecek bir rakibi bulunmadığından, yaptıklarında başına buyruk ve çok güçlü idi. Bununla birlikte, o asırlarda devletlerarası münâsebetler pek sınırlı olduğu için politika da önemsiz olup güç meseleler gâlibiyet kılıcıyla kesilip çözüldü. Ama giderek Avrupa devletleri medeniyet yolunda mesâfe alıp ilerlemeler kazandıkları halde, Osmanlı Devleti'nin eski kuvvet ve kudreti günden güne zayıflamıştır.

Bir de Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri dinlerin serbestliğine baskı yapılmamış, o yolda tam bir müsaade esirgenmemişken, müslüman olmayan tebaa hakkındaki adâletli tutum sonraları küçük görme ve düşmanca davranma biçimine dönmüştü. Şu kadar var ki Ruslar ve diğer hristiyan devlet ve milletler Osmanlı topraklarında nüfuzları ilerledikçe hristiyanları koruyup gözetme dâvâsına düştüler, ve nihâyet Ruslar Kaynarca Andlaşması'na hristiyanlığı himâyeye dâir husûsî bir madde koydurmakla Osmanlı ülkelerindeki müslüman olmayan toplulukların koruyucusu olduklarını ilân ettiler, ve daha sonra da Sırpı ve Yunanlıları isyân vâdisine sürüklemeye büyük gayret sarfettiler. Osmanlı Devleti'ne tutuştukları bir çok harpte üstünlük sağlayarak, Edirne Andlaşması hükmüne göre Yunan Krallığını kurdular, Memleketeyn'in ve Sırp Prenslikleri'nin imtiyazlarını genişlettirdiler ve bir çok Osmanlı toprağını istilâ ettiler.

Bu kadar saldırı ve zorlama üzerine Osmanlı Devleti'nin bütün bütün yıkımına gitmek Ruslarca en büyük emel iken, buna diğer büyük devletlerin râzı olamayacaklarını bildiklerinden, ister istemez o yola gidemediler, Osmanlı Devleti'ni minnet bağıyla bağlamak ve istedikleri gibi kullanmak yolunu seçtiler. Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın isyân etmesi üzerine, Mısır ordusunun Suriye ve Halep bölgelerini ve Adana ve Aydın Eyâletlerini ele geçirerek Kütahya'ya kadar gelmesi Devleti tehlikeli bir duruma düşürdüğünden, Sultan Mahmud'un yardım isteğini kabul ederek İstanbul'a donanma ve asker göndermişler ve Hünkâr İskeleyi'nde Mısır aleyhine bir savunma işbirliği andlaşması yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre Ruslar, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın Rusya ile harp hâlinde bulunan yabancı devlet donanmasına kapatılmasını ve kendi donanmalarına istediği zaman açılmasını Osmanlı Devleti'ne taahhüt ettirmişlerdi. Ne var ki Rusya'nın bu hareketi batı devletlerinin rekabet dâvâsına kalkışmalarına yol açtı. Fransızlar açıktan açığa Mehmed Ali Paşa'yı koruyarak ve onun Osmanlı Devleti'ne vâris olmak hakkına sâhip bulunduğunu ilân ederek Mısır'a asker ve donanma göndermeye kadar yeltendiler. İngilizler ise Boğazlar'ın Rusya donanmasından başka yabancı gemilerine kapatılması maddesinden dolayı, bir aralık Rusya'nın beklenmedik bir anda İstanbul'u ele geçirebilmesi ihtimâli üzerinde durarak hiddete kapıldılar. İşte böyle bir durumda, Sultan Mahmud'un vefât edip yerine Abdülmecid Han'ın tahta geçmesi üzerine, Akdeniz'de dolaşan Osmanlı donanması Firârî Ahmed Paşa komutasında Mısır'a katılınca meselenin şekli büsbütün değişmiş ve devlet için öldürücü bir felâket belirmişti.

Abdülmecid Hân'ın tahta çıkışından Paris Andlaşması'na kadar onyedi yıllık vak'aların özeti

Abdülmecid Han Hazretleri onyedi yaşında Osmanlı tahtına çıkıp, yukarıda anlattığımız gibi, devleti tehlike girdabında bulmuştu. Ancak babası merhum Sultan Mahmud Han'ın saltanatının sonlarında Hâriciye Nâzırlığı'na yükselen Mustafa Reşid Paşa'nın fevkalâde elçilikle Londra'ya gidişinde elde etmeyi başardığı esâsa göre, İngiltere'nin Mısır meselesiyle ilgili olarak Osmanlı

Devleti'ne teklif ettiği uzlaşma şekline Avusturya ve Prusya katıldıkları gibi, Rusya da ister istemez dışarda kalamadı. Böylece Londra'da bu dört devletle imzalanan andlaşma gereğince yalnız Mısır Vâililiği verâset yolu ile Mehmed Ali Paşa'da bırakılarak, Mısır askerinin eline geçen eyâletler Osmanlı Devleti'ne geri verildi. Bu sırada Boğazlar'ın kapatılmasına dâir eski usûle dönülerek, Rusya'nın Hünkâr İskeleyi Andlaşması ile kararlaştırdığı değişiklik ortadan kaldırıldığından, adı geçen andlaşmanın hükmü kalmadı.

Reşid Paşa, doğuştan sâhip bulunduğu kabiliyetle bir millet içinde eşi'az görülen şahsiyetlerdendi. Osmanlı Devleti'ni ikiye bölmek derecesine gelen Mısır gâilesini ortadan kaldırabilmek için, Avrupa'ya karşı tesirli ve işe yarar teminat göstererek, devletin ayakta kalmasını sağlamak üzere dışarıdan yardımcı bulmağa mecbur olduğu gerçeğini anladı. Önce; öldürme, zehirleme ve mallarına el koyma gibi kötü muâmeleler iddiasıyla Osmanlı idâresinden yakınan bir kısım tebaayı, haklarını garantiye alacak bir takım esaslar koymak suretiyle devletlerine ısındırmağa ve genel hukuk prensiplerinin Osmanlı Devleti'nde varlığını ortaya koymağa yardımcı olmak üzere; mal ve can emniyeti, ırz ve namusun korunması esaslarını, kanun ve nizamlarla bağlanmış (Avrupaî) bir idâre tarzını yerleştirmeyi ihtivâ eden Tanzimat-ı Hayriye adıyla kararlaştırdığı ıslâhatı 3 Kasım 1839 günü Gülhâne'de okuduğu Hatt-ı hümayûn ile ilân etmiş, ve Mısır mes'elesinin hallini söz konusu ıslâhatın yapılmasına bağlayarak, bir müddetten beri Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yok edilmesine meyil gösteren Avrupa kamuoyunun güvenini sağlamış, böylece Osmanlı'nın güç ve kudretinin ayakta kalması lüzûmunu tasdik ettirmiştir.

Reşid Paşa bu büyük gayretini işler hâle getirmek için dışarıda düşmanlığa karşı koymağa çalıştığı gibi, içeride de muhâliflere karşı mücadele ederek Tanzimat esâslarını korumaya ve idârede ıslâh edici çalışmalar yapmağa sürekli çalıştı. Eyâletler vâililerin elinde mâlikâne gibi kullanılırken belli nizâmlara bağlı idâre usûlünü getirmek ve meşveret prensibini koymak sûretiyle mülki idâre sistemini kurarak bu sâyede devlet gelirlerini bir kaç katına çıkardı. Bunun yanında ilim ve fennin yayılmasına vâsita olacak (Avrupaî tarzda) umûmî mektepleri açtı, ve memleketin imârı için çalıştı. Sözü kısası Osmanlı Devleti'ni düzenli bir devlet sırasına koyup, Osmanlıların Avrupa medenî topluluğu içinde seçkin bir yere lâayık olduklarını, bir kaç sene önce bunun aksini düşünen devletlere kabul ve itiraf ettirdi. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye yaklaşmasını Rusya kendisinden uzaklaşma olarak yorumlayarak kızgın bir durumda bulunurken, Macar ve Lehistan ihtilâllerinin patlak vermesiyle onun ezici pençesinden kaçıp Osmanlı Devleti'ne sığınan mültecilerin geri verilmesi dâvâsına kalkıştı ve Prut üzerine asker sevk ederek savaş gösterilerinde bulundu. Ama bu meselede de Osmanlı Devleti'nin Fransa ve İngiltere'nin dostça görüşlerinden faydalanarak Rusya'nın direnmesine karşı mültecileri kabul ve himâyede ısrar ederek meseleyi harbe yol açmaksızın halletmesi ve bu yolla Katolik mezhebinde olan milyonlarca Avrupalının sempatisini kazanması, Rusya'nın nüfûzunu eni-konu sarsmıştı.

Rusya bu durumdan çok etkilenip Osmanlı ülkelerinde kaybettiği nüfûzunu yeniden kazanmak için fırsat gözetlerken, Fransızların Kudüs'teki Kamâme kilisesi üzerinde elde ettikleri yeni hakkı mesele yaparak, ona göre

kendisi de bir şey almak emeliyle ve Kaynarca Andlaşması'ndan beri elinde bulunan anlaşma hükümleri bahânesine dayanarak, Rum kilisesini korumak aldatmacası ile, Ortodoks mezhebinde bulunan Osmanlı Devleti tebaasını himâye dâvâsına kalkıştı. Bu iddiâ konusu husûsu Prens Mençikof elçiliğiyle Bâbüâlf'ye şiddetli bir biçimde bildirdikten bir müddet sonra Eflak ve Boğdan'a asker sevk ederek andlaşmayı bozdu.

Osmanlı Devleti ise böyle bir teklifin kendi bağımsızlığı bakımından sakıncalarını göz önüne alarak şiddetle karşı çıkma ve ileri sürülen husûsu reddetmekte ayak direme yolunu seçti, ve 1853 senesi sonlarında harp ilân etmeğe mecbur oldu. Rusya'nın harbe yol açan dâvâsındaki haksızlığı ve düşüncelerinde görünen istilâcılığı diğer milletler de anladıklarından, Avusturya'nın aracılığı ile bir takım uzlaştırıcı teşebbüsler olduysa da bunların Osmanlı Devleti'ne güven verecek sonuçlara ulaşamaması üzerine, İngiltere ve Fransa harp ilânından önce Çanakkale Boğazı'na donanma göndermekle Rusya'yı tehdit ettiler. Düşmanlık kapısı açılıp harp ateşi alevlendiğinde, gâlibiyet meltemi önceleri Osmanlı Ordularında esmişken, Karadeniz'e çıkarılan donanmanın Sinop Limanı'nda Rus savaş gemileri tarafından yakılması İstanbul'un emniyet altında bulunması maksadına aykırı bir davranış olduğundan, önce İngiltere ve Fransa, ardından Sardunya Devleti, Osmanlı Devleti ile ittifak andlaşması yaparak Rusya üzerine sefer açtılar, ve Kırım'a asker ve donanma sevk ederek Rusya'nın Karadeniz donanmasını Sivastopol limanında tamâmen yaktılar.

Yardımcı devletler harbe girişmezden önce Rus birliklerinin Silistre kuşatmasından mağlup olarak geri çekilmeleri, Tuna yönündeki Osmanlı Devleti ordusunun gâlibiyetini arttırmış, böylece Rusların tecâvüzlerine meydan verilmemişti. Ardından Kırım muhârebesinin çıkması üzerine Rus ordusu Tuna'dan bütün bütün çekilmiş ve Osmanlı Devleti Anadolu'da Kars kalesinin Rusların eline geçmesi dışında bir kayba uğramamış, buna mukabil Batum'daki Osmanlı ordusu da Rusya'dan bâzı topraklar ele geçirmişti.

Sivastopol zaferi üzerine, İngiltere Baltık Denizi tarafından saldırmak için büyük hazırlıklar yaparken Rusya İmparatoru Nikola öldü. Yerine geçen II. Aleksandr, Fransa İmparatoru III. Napolyonla uyuşarak barış temennilerinde bulunduğu, Napolyon için ilerisine gitmekten vaz geçip, 1856 senesinde, Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Sardunya devletleri temsilcilerinin bir araya gelmesiyle Paris'de bir konferans toplanarak bir barış andlaşması yapılmıştı. Bu andlaşmanın hükümlerine göre, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü andlaşmaya imza koyan devletlerin kefâletleri altında bulunacaktı. Yine bu andlaşma ile, Karadeniz'in tarafsız kalıp Rusya'nın burada donanma bulundurmaması, Besarabya'dan bir parça arâzinin Boğdan'a katılması, Tuna boğazlarının tamâmen Osmanlı Devleti'ne bırakılması, Osmanlı devleti'nin tebaasıyla olan muâmelelerine devletler tarafından tek veya toplu olarak müdâhale olunmaması gibi faydalı şartlar elde edildi. Yardımcı devletlerin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne dokunulması hallerinde ittifakı korumaya karar vermeleri yanında Avusturya'yı da bu ittifak içine almaları ile Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki istilâcı emellerine kuvvetli bir set çekilmiş oldu. Ama Rusya'nın ortaya koyduğu dâvâ, hristiyanlı-

ğın Osmanlı topraklarındaki imtiyâzının korunması meselesi idi. Rusya'nın kendi mezhebinden olanları himâye adı altında Osmanlı devleti'nin hukukuna ortak olmağa kalkışmış olmasına yardımcı devletler tarafından mal ve canla karşı durulmuştu. Ne var ki, hristiyanlığa dâir hiç bir şey demeyerek andlaşma yapsalar, Osmanlı Devleti'ne yardım için para ve asker vermiş olan milletlerin baskısı altında kalacaklarını düşünüyorlar, yine sulh anlaşmasında yalnızca hristiyanlıktan söz etseler, Rusya'nın dâvâsına hak verilmiş ve kendilerinin harbe girişmelerinin mânâsız gibi görülmüş olacağını biliyorlardı. Bu sebeple asıl maksatlarının, hiç bir sınıf ve mezhebe âit olmayarak, Osmanlı topraklarında yaşayan ahâlinin emniyet ve huzurunun sağlanması ve bu yolla Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve hükümlerlik temelini kollanıp güçlendirilmesi olduğunu göstermek için, hristiyanlar bakımından yalnız mezhebe ilgili olup evvelce verilmiş olan imtiyazların tekrar tanınmasıyla her sınıftan Osmanlı tebaasının muâmele ve hukukça tam bir eşitliğe eriştiklerini ilân etmişlerdi. Ayrıca fayda ve yararları herkese dokunacak bâzı ıslâhatın da bu sırada duyurulmasını, ve bunun andlaşmanın imzâlanmasıyla önce yapılarak yalnızca Osmanlı Devleti tarafından düşünülmüş bir insanî davranış hâline konulmasını bildirmiş ve hatırlatmışlardı.

Barış şartları arasında yapılan bu teklif o zaman Bâbüâlî'ce ele alındı. Gerçi bu tutum Rusya'nın harbe yol açan iddiâsını başka bir biçimde kabul ve haklı görmek demek oluyordu. Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını koruma yolunda kan döken devletlerin böyle bir isteğini kabul etmemenin imkânı olmadığı anlaşılarak, konferansın toplanmasından önce "Islâhat Fermânı" adıyla bir pâdişah emri çıkarılmış ve Paris Andlaşması'nın 9. maddesinde Osmanlı Devleti tarafından böyle bir fermanın çıkarılmış olduğundan söz edilmişti. Bu fermanın hükümleri bütün Osmanlı ahâlisine şâmil ise de, Osmanlı Devleti'nin tebaasıyla olan muâmelelerine devletlerin karışmayacaklarına dâir andlaşmaya konulan maddenin hükmü, Islâhat Fermanı'nın andlaşma metninde zikredilmesi ve devletler arasında senet kabul edilmesiyle mânâsız bir söz derecesine inmiş oluyordu. Bu yüzden, gelecek bakımından, dâhili işlerin ve müslüman olmayan tebaanın devletlerin ortak koruma ve gözetimi altına gireceği ve bu tutumun Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Sultanlığı'nın bağımsızlığının korunması hakkındaki iddiâları ve bunun üzerine yaptıkları fedâkârlıklarla bağdaşmaması sebebiyle neticenin başlangıca uygun bir görüntü vermeyeceği konusunda bir çok mühim belirti ve delilleri ihtivâ eden bir rapor, eski sadrîâzam Mustafa Reşid Paşa tarafından Sultan Abdülmecid'e sunulmuştu.

Her ne ise, Paris Andlaşması Osmanlı devleti'nin o sıradaki durumu ve yeri bakımından gâlib, Rusya açısından ise mağlup sıfatıyla yapılmış bir sulh anlaşmasının senedi olduğundan, bunu bozmak ve emel ve maksatlarını elde etmek için Rusya'nın her tedbire başvurarak, kendisine elverişli olabilecek bir fırsattan istifâde edebileceği biliniyordu.

Paris Andlaşması'nın yapılmasından Abdülaziz Hân'ın tahta çıkışına kadar geçen vak'aların özeti

Yukarıda anlatıldığı gibi, Paris Sulh Andlaşması Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü emniyet altına almış, ve muhârebenin mâlî

bakımdan doğurduğu sıkıntı İngiltere ve Fransa'nın kefâletleriyle yapılan dış borçlanma ile giderilmişti. Fakat sulh anlaşmasının yapılmasıyla yardımcı devletlerin orduları çekildikten sonra devletin bünyesine savurganlık illeti girdi, ve bunun sürüp gitmesi muhârebeden büyük belâlara yol açtı.

Bu durum şu şekilde özetlenebilir: Abdülmecid Hân'ın tahta çıkmasından sonra Osmanlı Milleti'nin hukukça ve can ve malca emniyeti için çalışan ve Avrupa'nın medenî usullerini ilk olarak uygulayarak kamuoyunu uyandıran Mustafa Reşid Paşa idi. Ancak kendisi yaradılıştan savurgan ve cömerdlikte ölçüsüz olduğundan, bol keseden dağıtarak yaptığı borçları Padişah'a ve devlet hazinesine verdirmek gibi bir yol açmıştı. Bu yoldan başkaları da geçmek istediğinden devlet hazinesinin gelir-gider dengesi bozuldu. Meselâ Balta limanında yaptığı sâhilhâneyi oğlu Ali Gâlib Paşa'yla evlendirilen Fatma Sultan için devlete satıp karşılığında 250.000 lira aldı. Bu gidişler ise hep Kırım muhârebesinden sonra başladı. Abdülmecid Hân'ın saltanatının ilk yıllarında tasarrufçu bir anlayışla davranılırken, iki defa yapılan evlenme ve sünnet düğünlerindeki masraflar ve Harem-i hümayûn'dan devlet hazinesine yükletilen borçlar, akıl almaz savurganlıklar ve Vükelâ'ya yapılan bağışlar devlet binâsını temelinden oynattı. Beş altı senede 80 milyon liradan fazla Avrupa'ya borçlanıldı. 20 milyon liralık kâğıt para her türlü ticârî muâmeleleri alt üst edip değerini kaybetti, ve devlet dâireleri borç içine battı. Ülke ve millet menfaatlerine ve devlet gücünün artırılmasına bir akça sarfedilmeyip ödünç alınan paralar hep havaya gitti. O sıralarda ise Reşid Paşa vefat ederek devletin siyâsî idâresinde onun eksikliği görülmeğe başladı. Diğer taraftan işlerin bozukluğu halka ağır gelmeğe başlamıştı. Hattâ Sultan Abdülmecid'i öldürmek niyetiyle 1859 târihinde gizli bir cemiyet kurulduğu haber alınarak tertipçileri yakalandı. Paris Andlaşması ile, koca bir muhârebeden hiç kayıp verilmeden, üstelik Rusya'nın zararına bir takım maddî ve mânevî hükümlerden istifâde edilerek çıkmış olmasına dayanılarak, devletin dışarıda kazandığı itibarlı mevkidenden yararlanmak sûretiyle ilerleme ve gelişme yolunda çalışmayı elden bırakmamak ve boşa vakit geçirip de düşmana bozgunculuk silâhı vermemek, yerine getirilmesi mutlaka gerekli bir borç iken, yukarıda anlattığımız savurganlıklar ve yolsuzluklarla Osmanlı Devleti'nin günden güne yaşama gücünü kaybetmesi, Rusya'nın yine eski gizli niyetlerini uygulamaya kalkışmasına sebep olmuştu. O herşeyden önce son muhârebede askerî hareketlerini güçleştiren yolsuzluk belâsını yok etmek ve bu yolla iç ticâretini de ilerletmek için askerî ulaştırmaya elverişli demir yolları yapımına ve harp gereçlerini tamamlamaya girişmiş, ve toprakları üzerinde en çok şikâyetle sebep olan esirlik düzenini yerinde tedbirlerle halletmişti. Öte yandan Kırım muhârebesine sebep olan cinsten bir iddîâ ileri sürerek Osmanlı devleti'ne harp açsa, topraklarını genişletmek niyetinde bulunmakla suçlanacağını ve yine batılı devletleri karşısında bulacağını bildiği için o yola gitmekten kaçındı. Osmanlı tebaasından olan hristiyanları tâbî bulundukları devletten şikâyetçi ve soğumuş göstermek ve imkân buldukça ihtilâller çıkartmak ve böylelikle Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine çevirip dâvâsında kendisini haklı gibi tanıtmak yollarını tuttu. Avrupa'nın siyâsî gidişinde görülen ânî değişmeden de istifâdeye başladı. Çünkü Paris Andlaşması'nın daha imzâsı kurumadan, Fransa İmparatoru Napolyon İtalya üzerinden Avusturya nüfû-

zunu kaldırmak ve orayı Birleşik Devletler adıyla birden fazla hükûmete bölerek hepsinin üzerinde hükmünü yürütmek düşüncesiyle tuttuğu yolda Rusya'yı karşısında ve Avusturya'ya yardımcı bulmamak için, imzalanmış olan andlaşmadan Rusya'nın faydalanmasına, Osmanlı Devleti'nin ise zarar görmesine yol açacak fedâkârlıkları işletmeğe başladı. İtalya mes'elesini niyetine uydurmak emeliyle, her kavmin istediği hükümdar ve hükûmeti seçmesi lüzûmunu da ilân ederek, dünya üzerindeki muhtelif kavimlerin ve bu arada Osmanlı tebaasından olan hristiyanların zihinlerini karıştırdı. İngiltere ise tutum değiştirerek, doğrudan doğruya menfaatlerini ilgilendirmeyen meselelerde kayıtsız kalmak yolunu seçti.

Fransa'nın ortaya attığı milliyet prensibi yerleşmeğe başlamakla beraber, İtalya'da birden fazla hükûmet yerine ahâlinin reylerinin ezici çokluğu ile, umulanın aksine 24 milyon nüfuslu bir büyük devletin teşekkül etmesi Fransa'nın nüfûzuna zararlı olduğundan ve İngilizlerin takındıkları kayıtsızlık siyâseti yüzünden o taraftan da ümidi bulunmadığından, imparator Napolyon Rusya ile yoldaşlık etmeğe bir kat daha mecbur oldu. Eflak ve Boğdan eskiden beri iki beylik olduğu halde, bunları da birleştirmekle, Paris Andlaşması'nın iki prenslik prensibini muhâfaza eden hükmü iptal edilmiş oldu.

Rusya, Fransa gibi güçlü bir devletin bu şekilde gösterdiği zarûrî yakınlaşmadan faydalanarak yukarıda sözünü ettiğimiz siyâsî tutumunu ilerletmeğe ve **S l a v B i r l i ğ i** (Panislavizm) adıyla cemiyetler kurarak Bulgaristan'ı karıştıрмаğa başladı. Hattâ 1859 târihinde Bulgarların zulüm ve baskı altında ezildikleri yaygarası ile Avrupa milletlerinin kulaklarını doldurup, Bulgarları kendi memleketlerine göçe teşvik etmiş ve iddiâ ettiği haksızlıklara dâir bir de bildiri yayımlamıştı. Bunun üzerine Sadrîâzam olan Kıbrıslı Mehmed Paşa Bulgaristan'ı teftişe çıkmış ve Rusya'nın yapıldığını ilân ettiği şeylerin asılsızlığını ispat etmiştir. Böylece bu bozgunculuğun kamuoyunda kötü bir tesiri olamamış, ve Rusya da, ister istemez susmak yolunu seçerek işin ilerisine gidememişti. Ama Bulgarların zihinleri ve kalpleri günden güne bağımsızlık arzusu ile dolmağa yüz tuttu. Bir taraftan da mekteplerine Rusya'dan gönderilen öğretmenler Osmanlı tâbiyet bağından çıkmaları sonucuna vardıracak yolları öğretip anlatmağa, ve gençlerini Rusya'ya gönderip kafalarına bir takım harisçe emeller doldurarak memleketlerine geri getirmek sûretiyle, onları da bağımsızlık yolundaki fikirlerin yayılmasında kullanmağa başladılar.

Bulgaristan'ın durumu bu şekilde karıştığı gibi, Karadağlılar da Hersek Sancağına bağlı ve Karadağ ile sınırdaş olan mıntıkaların ahâlisini azdırarak isyâna sürüklediler. Bunun üzerine Kıbrıslı Mehmed Paşa Bulgaristan teftişine çıktığı sırada Hersek taraflarının huzur ve sükûnu karışıklığa dönmüş ve hattâ Paris Andlaşması'nın imzâcısı devletler Hersek'de isyân eden ahâlinin ileri gelenlerine topluca nasihatte bulunmak üzere Bâbîâlî'den izin istemişlerdi. Ancak Hâriciye Nâzırı vekili olan Âlî Paşa bu teklifi reddedip silâhla tepelenmelerini kaçınılmaz görmüştü.

Rumeli'nin genel durumu böyle iken, milliyetçilik prensibinden yararlanmak niyetiyle Girit hristiyanları isyâna kalkıştı. Onların bozgunculuklarının giderilmesine çalışıldıktan bir müddet sonra, Cebel-i Lübnan'da Dürziler ile Mârûniler arasında patlak veren kapışmanın Şam ve havâlisine yayılmasıyla,

müslümanların Mârûnîler aleyhinde kırıma girişmeleri de Berrü's-Şâm'ın bir karışıklık ateşi içine düşmesine yol açmıştı. Fransa İmparatoru bu meseleyi Berrü's-Şâm'da nüfûzunu yaymağa âlet edinerek Katolik mezhebinde bulunan Mârûnîleri korumak kasdıyle Suriye sâhiline donanma ve asker gönderdi.

Gerçi o vakit fevkalâde memuriyetle Berrü's-Şâm'a gönderilen Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa sür'at ve şiddetle karışıklığı bastırıp Fransa askerinin müdâhalesine meydan vermedi; ama Cebel-i Lübnan idâresi Fransızların şiddetli ısrârı üzerine ayrı bir niteliğe konulup Mârûnîlerin kayıpları ödettirildi. Bu mesele ile uğraşılırken Sultan Abdülmecid'in vefatı üzerine 1861 Haziranında Abdülaziz Hân tahta çıktı.

Abdülaziz Hân'ın tahta çıkışından Hersek mes'elesine kadar onaltı senelik vak'aların özeti

Sultan Abdülaziz Hân'ın iyi niyetli, yerinde ve doğru düşünme niteliklerine sâhip olduğu veliahdlık günlerinde duyulmuştu. Bu nitelikler tahta çıkmasından hemen sonra saray savurganlıklarına son vermesiyle bu konuda temiz ve nâmuslu bir insana yaraşır icrâat yolunda kullanılınca, devlet bünyesinin kendine has işleyişi bakımından yepyeni bir değişiklik husûle geldi. Meselâ Fuad Paşa'nın ilk sadrîâzamlığında Avrupa'dan borç para alınmak sûretiyle her şeyden önce kâğıt paralar kaldırıldı ve dağınık borçlar ödendi. Ancak kâğıt paranın altına nisbetle kıymeti yüzde kırktan aşağı düşmüş ve bu yüzden bir yüzlük kâğıda karşılık elli kuruşluk altın vererek herkesi hoşnut etmek mümkün hâle gelmiş iken, Avrupa'da konsolide denilen hisse senetleri Osmanlı Devleti'nde de piyasaya çıkarıldı. Buna senelik yüzde beş fâiz verilmek ve ana paraya mahsûben ayrılan para kur'ayla ödenmek yoluna gidilip, yüz kuruşluk kâğıt paranın kırk kuruşu nakit ve altmış kuruşu hisse senetleri ile ödendi. Kâğıt para borçları da bu usûl içinde, değişik miktarlı hisse senedi ve nakit ile ödendi ise de devlet hazinesi hakikatte eskisinden daha çok güçlüğü uğradı. Osmanlı Devleti bu şekilde mâlî işlerini yoluna koymak için fikir sermâyesi tüketmekte iken, Belgrad'ın kenar mahallelerindeki müslüman ahâli hakkında Sırp'ların gösterdikleri düşmanlık eserleri sebebiyle kaleden top atılmağa mecbur kalınması büyük bir mesele şekline girmişti. Bunun üzerine kefil devletlerin ve bilhassa Rusya ve Fransa'nın ısrarları ile kendi elçilerinden meydana gelen bir konferans İstanbul'da toplanmış, ve yapılan müzâkerelerinin neticesi, Belgrad müslümanlarının da vatanlarından alâkalarını kesmelerine yol açmıştı. Bu meselede devletler müdâhalesinin bu derece meydan alması ise Paris Andlaşması'nın hükümlerinin iptâli için Rusya'nın tutturduğu yolda ilerlediğinin açık bir alâmeti idi.

Ama Sırp'ların asıl maksadı mevcut kalelerin ve bunlar içinde en çok göz diktikleri Belgrad'ın kendi idârelerine geçmesi ve muhâfızları olan Osmanlı askerinin oralardan çekilmesi olduğundan, bunu sağlamak için dışarıdan yardım getirmeğe başladılar. Hattâ mesele konferansta çözüldükten bir kaç ay sonra Rusya'dan Eflak ve Boğdan yoluyla Sırbistan'a külliyetli miktarda mühimmat geçirilmiş ve bu olan bitenden ötürü Memleketeyn ve Sırbistan Prenslikleri'ne Bâbîâlî tarafından yapılan uyarmalar ve kefil devletlerle yürütülen yazışmaların hiç bir tesiri görülemedi. Sırbistan'ın durumu bu gelişmeleri

gösterirken, Abdülmecid Hân devrinin sonlarında Karadağlıların ve Hersek sancağının Karadağ'a bitişik olan bölgeleri ahâlisinin isyan ve bozgunculukları ise gittikçe şiddetlenmekteydi. Nihâyet yeteri kadar kuvvet gönderilerek, Abdülaziz Hân'ın tahta çıkışından sonra Karadağ üzerine saldırıya geçilmiş ve mağlup edilen Karadağ Prensi, Serdâriekrem Ömer Paşa'ya dağ arasından geçen Hersek yolunun açılmasına, ve askerî istihkâmlar yapılmasıyle bunların emniyetinin sağlanmasına muvâfakatini ihtivâ eden bir senet vermişti. Ancak Rusya bu yolun açılmaması için Karadağ Prensi'nin yaptığı mürâcaata vâsita olmuş, Osmanlı Devleti'nin verdiği red cevâbı Fransa İmparatoru'nun baskısı eklenince neticesiz kalmış, ve bunca fedâkârlıklarla elde edilen böyle bir karar geçersiz hâle gelip, açılan yola inşâ ettirilen kuleler yıktırılmıştı.

Yine o sıralarda Eflâk ve Boğdan ahâlisi Memleketeyn Prensliği'nde bulunan Kuza Bey'i hükûmet başkanlığından uzaklaştırdıklarından, kefil devletlerin uzlaşmasıyle Almanya prenslerinden ve Prusya kral hânedânından Prens Şarl, Memleketeyn Prensliği'ne tâyin edildi, ve artık yerliden prens getirme prensibi kaldırılarak prensliğin Osmanlı Devleti'ne olan tâbiyet bağları bir kat daha kesilmeğe yüz tuttu.

Bütün bu durumlar milliyetçilik prensibinin her tarafta hükmünü yürütmeğe başlamasından, ve bu da Rusya'nın Osmanlı topraklarında taraf taraf ihtilâl ve isyân ateşlerini tutuşturmak ve Osmanlı Devletini bir müddet harbin getirdiği zaaf ve yoksulluklarla uğraştırmak yolunda olan niyetlerine uygun gelmesinden kaynaklanıyordu. Yunanlıların da bu durumdan faydalanmağa kalkışmaları üzerine İngiltere kendi idâresi altında bulunan Yedi-ada'yı Yunanistan'a terk etti. Bunun üzerine de Ruslar Hanya Konsolosu Danderino vâsıtasıyle Girit adası hristiyanlarını isyâna sürüklediler.

Bu ihtilâl, Germanyâ Birleşik Hükûmetleri başkanlık hukukundan dolayı Prusya ve Avusturya devletleri arasında çıkan muhârebenin neticelerinin işine yaraması dolayısıyle Rusya'nın maksatlarına kolaylık sağladı. Şöyle ki; Prusyalılar Ren nehri tarafından sınır düzeltilmesi yolunda bâzı araziye terk etmek va'di ile en çok çekindikleri Fransa'yı tarafsız bir durumda bırakmayı başardıktan sonra, meşhur Sadova muhârebesinde Avusturya ordusunu yenip bozguna uğratarak Viyana civarına kadar olan yerleri ele geçirdiler. Bunun üzerine, Germanyâ Birleşik Hükûmetleri başkanlığı Prusya'ya geçmiş ve Kuzey Almanya devleti adıyla büyük bir devlet teşekkül etmişti. Bunun üzerine Fransa Prusyalıların birden böyle toprak ve kuvvetçe gelişme göstermelerinden telâşa düştü, ve bu telâş eseri olarak, ya Prusyalılarla birleşmelerini önlemek, veyâ mümkün olduğu kadar kendi tarafına çekmek için Rusya'ya evvelkinden daha fazla meyil göstermeğe başladı. İngiltere ise Avrupa'nın genel gidişine karışmamak durumunda ve Osmanlı Devleti'yle ilgili işler bakımından kayıtsızlık yolunda bulunuyordu. Avusturya'ya gelince, o da dâimî rakibi olan Prusya'nın kazandığı yeni duruma karşı bir taraftan Rusya'ya, diğer taraftan Fransa'ya yakınlaşmaktan başka bir çâre bulamamıştı. İşte Şark Meselesi'nde kendisine karşı durabilecek şu üç devletin bu tutum ve düşünceleri, Rusya'nın emellerini yeniden ortaya sürmesine elverişli bir durum meydana getirince, işi ortalığa düşürmek ve Şark Meselesi'ni yeni baştan meydana çıkarmak için Girit ihtilâlini ele aldı.

Adanın karışıklığı her memlekette benzeri görülen bir isyân kabilinden iken, âleme karşı başka bir renk ve halde gösterilmek, yâni bunun bir mahallî hâdise olmayıp Osmanlı topraklarındaki müslüman olmayan ahâlinin tâbî oldukları devletlerinden hoşnud olmadıklarının açık bir alâmeti olduğu bildirilmek istendi. Bununla, hem Girit'i Yunanistan'a katmak, hem de bu arada hristiyanların sempatilerini kazanmak maksadiyle, onları mânen Osmanlı Devleti'nden koparıp ayıracak yolda bir şey yaptırmak sevdâsına düştü.

Yukarıda açıklanan sebepler ve durumlardan ötürü Fransa'nın yoldaşlık yoluna koyulması üzerine, Rusya Girit meselesinde Fransa'yı kendi yanına çekerek, Osmanlı topraklarının her tarafında hristiyanlar için tanzimat ve islâhat adı altında bir takım şeyler yapılması hakkında görüş alış-verişine kalkıştı. İngiltere'ye tarafsızlık ve kayıtsızlık durumunu terk ettirmeyi başaramadı; fakat Avusturya, Prusya ve İtalya devletlerini kendi görüşü etrafında bir araya getirdi. Bunun üzerine bu devletlerin elçileri ortak görüşler taşıyan notalar vererek hristiyan tebaanın durumlarını düzeltme uğruna Rusya'nın maksatlarına destek oldukları sırada, Fransa imparatoru Girit'in Yunanistan'a bırakılmasını, hiç olmazsa bağımsız bir beylik hâline konulmasını teklif etti. Hattâ Sultan Abdülâziz 1867 târihinde açılan sergiyi görmek vesilesiyle Paris'e gittiğinde bunu şifâhen de söylemiş ve Rus Çarı, Kırım'daki yazlığına geldiğinde, fevkalâde elçilikle Kırım'a giden Fuad Paşa'yla da Fransa İmparatoru'nun söylediklerini te'yid eder biçimde konuşmuş ve askerî harekâtın durdurulması üzerinde şiddetle durmuştu.

Osmanlı Devleti Girit hâdisesi sebebiyle korkunç bir duruma düştü. İhtilâli baştırmak için Girit'e gönderilen ordu ve donanmanın harekâtı, müttefik devletlerin harp gemileri vâsıtasıyla Yunanistan'dan eşkiyâ ve mühimmat geçirmeğe ve isyâncıların rahat hareket etmelerini sağlamak amacıyla âilelerini Yunanistan'a getirmeğe devam etmeleri sebebiyle güçlüğe uğratılmıştı. Rusya, âilelerin nakli meselesini, katliam korkusuyla hristiyanların kadın ve çocuklarının ada sâhillerine dökülmüş olduklarına dayandırarak teklif etmiş; asıl maksadına bununla da destek sağladıktan sonra, bir de askerî harekâtın durdurulması isteğinde ısrara başladığından mesele katlanılması güç bir nitelik kazanmıştı. Bu esnâda Sırbistan kaleleri konusu ortaya çıktı. Rusların kışkırtmasıyle Sırp Prensi Belgrad ve diğer kalelerin terkedilmesini istediğinde, Fransa'nın zorlaması ve diğer devletlerin de ısrarı üzerine Belgrad kalesinin muhafazası Sırbistan'a bırakıldı ve diğer kaleler yıktırıldı. Bunun o vakit Osmanlı Devleti tarafından ister istemez kabul edilmesi ise, devletlerin ortak müdâhalesiyle devam etmekte olan Girit ihtilâli arasında bir de Sırp muhârebesi çıkartmamak maksadına dayanıyordu.

Gerçekten Slav Birliği derneklerinin Bulgaristan ile Bosna ve Hersek'te ekmeğe çalıştıkları fesat tohumunun serpilip gelişerek o esnâda yer yer başak vermekte bulunduğu belirtilerine göre, eğer şu kaleler meselesinde dışarıdan gelen istek ve baskılara karşı gelmiş olsaydı, Sırbistan Prensliği'nin harbe kışkırtılacağından ve Bulgaristan ile Bosna ve Hersek bölgelerinde ihtilâl çıkartılacağından hiç şüphe yoktu.

Anlatılan vak'alar arasında ehemmiyet kazananlardan biri de Bulgarların Rus kilisesine olan mezhepçe bağlılıklarının kesilmesiyle dinî idârelerinde

bağımsızlık dâvâsı gütmeleridir. Bu mesele Rumlarla Bulgarlar arasında yıllarca sürüp gitmiş, ve Osmanlı Devleti Bulgarların millî varlığını ayırmaktan kaçınarak Rum kilisesine olan bağılıklarını muhâfaza etmeğe çalışmışken, Slav Birliği cemiyetlerinin işlettikleri fesat körüklerinin tesirleriyle iş büyümeğe başlamış, rum metropolitlerinin Bulgaristan'da yaptıkları haksızlıklar da bu bozguncu hareketlere kuvvet vermişti. Rusların bu konudaki şikâyetlerini ortadan kaldırmak için Fuad Paşa'nın sadrâzamlığı sırasında Tuna Vilâyeti adı altında Bulgaristan'ın büyük bir kısmını içine alan bir mülkî idâre kurulmuş, ancak bu, Bulgarların bağımsızlık ümitlerine uygun düştüğünden kilise dâvâsı daha da ilerlemişti.

Rusya, Bulgaristan'ın mülkî idâre bakımından bağımsızlığı emeline başlı başına vesîle olan bu meseleye en ileri derecede sahip çıkarak Bulgarları yer yer Osmanlı Devleti aleyhinde harekete geçirmekten geri durmadığı için, meseleyi karışık durumda bırakmanın mahzurlarını kavrayan Osmanlı Devleti, Bulgarların dinî idârelerini ayırmalarını kabul etmiş ve Bulgar Eksarhlığı'nın kurulduğunu ilân etmekle Bulgaristan açısından sükûn ve emniyet sağlamıştı.

Bulgarların Rum kilisesinden ayrılmalarının bir kaç asırdan beri kaybettikleri millî dayanışma gayretlerinin canlanmasıyla, gelecek açısından, bağımsızlıklarının ilk durağına erişmiş olmalarını sağlayacağı herkesçe biliniyordu. Bu böyle iken ve zamanın yürüyen hükmü bu konuda engeller çıkarmağa imkân bırakmamakla birlikte, Hâriciye Nâzırı Âli Paşa Rum Patrikhânesi'yle Bulgarlar arasındaki anlaşmazlığın giderilebilmesi için çok büyük gayretler sarfederek, bir şeyler yapabilmek bakımından vakit kazanmaktan da geri durmamış ve hattâ Eksarhlık berâtını vermemişti.

Osmanlı Devleti'nin Girit ihtilâli içinde bu gibi hassas meselelerin halliyle de uğraşmakta olduğu sırada; Rusya, Şark Meselesi'ni maksadına uygun bir biçime koymak azmiyle, Fransa'nın temâyülünden faydalanarak Osmanlı topraklarındaki hristiyanların durumlarının düzeltilmesine dâir mâlum dâvâsından geri durmuyordu. Ne var ki Fransa ıslâhât hakkındaki görüşlerini değiştirmeyip, Osmanlı toprakları üzerinde her ne yapılacaksa faydası herkese dokunacak biçimde olması lüzûmunu ileri sürdü ve Paris Andlaşması sırasında çıkarılan Islâhat Fermânı'nda yer alan maddelerin uygulanmasının tamamlanması maksadını açıklamakla yetindi. Bunun üzerine Fransa Hâriciye Nâzırı Mösyö Mutiye, evvelce İstanbul elçiliğinde bulunmasından dolayı Osmanlı toprakları hakkında elde etmiş olduğu husûsî bilgilere dayanarak, Islâhat Fermânı'nın ihtivâ ettiği hususlardan hangilerinin yerine getirilmiş, hangilerinin ise yapılamamış olduğuna dâir görüş ve düşüncelerini bildiren bir rapor yazmış ve gizlice diğer devletlere göndermişti.

Ama bu durum Rusya'nın hiç işine gelmedi. Onun asıl maksadı Islâhat Fermânı hükümlerini iptal etmek ve bununla Paris Andlaşması'nın temelinde gedik açmak olduğu için, Rusya Hâriciye Nezâreti'nde de Mösyö Mutiye'in raporuna mukabil iki rapor kaleme alınmıştı. Bunlardan birinin dayandığı temel Islâhat Fermânı'nın hükümlerini temelden çürütüp, hiç bir şey yapılmadığını ve yapılsa bile hristiyanlar için hiç bir faydası olmayıp bunların çeşitli zulüm ve haksızlıklar altında bulunduklarını, ve özet olarak da, müslümanların ve özellikle Türklerin hiç bir şey olmak ihtimali bulunmadığını ve bunları kendi halle-

rine bırakmaktan başka çâre olmadığını, ve asıl düşünülecek şeyin hristiyanları Türklerin elinde ezilmekten kurtarmak tedbiri olduğunu açıklamak ve bunu ispat etmek için de bir takım şeyleri delil olarak ileri sürmekten ibâretti. İkinci raporun konusu ise, bu yolda alınacak tedbirlerin uzun uzadı ortaya konulmasıydı. Bunun özeti de, hristiyan ahâlinin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını vehimden ibâret bir şekle sokarak; mülkî, dinî, mâlî,... her çeşit idârelerinde bağımsız olmak derecesinde bir statüye konulmaları, ve yapılması istenen islâhatın Osmanlı Devleti'nin düşüncü ve uygulayışına bırakılmayıp devletler tarafından bu konuda zorlayıcı davranış gösterilmesinin lüzûmu iddiâsıydı.

Bu raporlar 1868 târihinde Vükelâ Heyeti'nce görüldü ve Avrupa'ya karşı sırf göz boyamak için, yabancıların Osmanlı toprakları üzerinde mülk edinebilmelerine izin verilmesi ve vakıf mülklerinin intikali usûlünün genişletilmesiyle, Beyoğlu'nda yerli ve yabancı her sınıf ahâlinin çocuklarının okuyabileceği Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi) adlı büyük bir okul açılması hususları yürürlüğe konuldu. Ayrıca Rumeli'nde demiryolları yapılması teşebbüslerinde bulunuldu. Lâkin Girit ihtilâli gittikçe kuvvetlendiğinden, nihâyet yukarıda anlattığımız gibi devletlerin fiilî müdahaleleri de görüldüğünden, beşinci defa sadrîâzamlık mevkiine gelen Âli Paşa Girit'e gidip adanın idâresi bakımından bazı imtiyâzlar ve muâfiyetlere karar verdi. Böylece ihtilâlin şiddeti hafiflemeye yüz tuttu. Halbuki Rusya'nın, diğer büyük devletler de dâhil olmak üzere, Osmanlı tebaasından olan hristiyanların durumlarının düzeltilmesi yaygarsiyle şark memleketlerinde yürütmek istediği nüfûz ve iktidârı za'fa uğratabilecek, veya o nüfûz ve iktidarın elde edilme sebebi olmak için benzerleri gibi meydana gelmesi uzak olmayan iç karışıklıklara vesile ve sebep vermeyecek uzak görüşlü tedbirlerin alınmamasıyla, ilerideki tehlike ve zararların hiç bir hüküm ve kuvvetini kaybetmeksizin meydana geleceği, hâdiselerin ince ve kavranılması güç taraflarını görebilenlerin mâlûmu idi. Zira Paris Andlaşması'na göre çıkarılan Islâhat Fermânı, andlaşmayı imzalayan devletler için, şark hristiyanları hakkında bir nevi himâye rolü oynanmasına senet ve sebep idi. Bunun yanında, o zaman yayılan yeni fikirler -ki herkesin hürriyette, her şeyde tamamen eşit olması; üyesi bulunduğu küçük veya büyük bir topluluğun işlerinde reyî bulunması, ve hattâ o topluluğun şeklinin bile ferterinin oy birliği ile kurulması; din ve şahsî asâlet bakımından aslâ fark ve imtiyâz olmayıp, liyâkat ve hak edişe göre her şahsın her mertebeye ve her türlü hizmete erişebilmesi esaslarından ibârettir- bütün Avrupa devletlerinde uygulamaya konulmuş, devlet nazarında ve hizmette kullanma konusunda din ve mezhep lâkirdıları unutulup kaldırılmış olduğundan, herkes kendisini yapılan işlerde ortak ve yükselip ilerleme kapılarını kapayan kilitleri koparılmış görmekte, ve bu esasları memleketlerinde ilerlettikçe diğer memleketler ve milletlere yayılması için de elinden geldiğince çalışmakta idi.

Bu yüzden Osmanlı Devleti tebaasından olan gayrimüslim kavimlerin hemen hepsi çocuklarını ve yakınlarını Avrupa'ya göndermiş, gücü yetmeyenler bu uğurda evinin yeme-içme masraflarından kesmek ve borç etmek yolunu seçmişlerdi. Zamanımızda eğitim denen şeyi ve devlet işlerini yürütmek için gerekli olan bilgileri kazanmış ve yukarıda kısaca açıklanan esasları zihinlerine koyarak emelleri çoğalmış kimselerin sayısı artmış, ve aralarında: "Biz de bu

toprakların ahâlisinden ve bu devletin tebaasındanız. Müslüman olmadığımızdan bize yalnız bir takım vazifeler ve vergiler yükletilmiş. Müslümanlarla aramızda hukukça tam bir eşitlik bulunmadığından haksızlığa uğratılmış oluyoruz” sözleri gizlenmemeye başlamıştı. Hattâ Girit meselesi vesilesiyle, Fransa İmparatoru Napolyon, Millet Meclisi’nde söylediği resmi nutukta Osmanlı tebaasından olan hristiyanların durumlarının düzeltilmesine dâir görüşler ileri sürmüş olduğundan, Âli Paşa buna aşırı derecede ehemmiyet vererek Girit’den Bâbiâli’ye mufasal bir rapor göndermişti. Bu raporunda, Osmanlı devleti’nin hristiyanları uzun müddet itaat altında tutamayacağını ve idâre şekli böylece devam ettikçe hristiyanlar olmasa da varlığını korumaya gücü yetmeyeceğini açıkladıktan sonra, gayrimüslim tebaanın dışarının bozguncu ellerinden kurtarılması için dışarıdan bekledikleri şeylerin doğrudan doğruya kendi devletlerince yapılmış olduğunu görüp de yabancılara umut bağlamamaları, yâni eşitlik, devlet hizmetlerinde yükselme ve hukuk bakımından diğer devletler tebaasının durumlarına gıpta edecekleri şeylerin tamamen ortadan kaldırılması tek çâre olduğundan, gayrimüslim tebaanın kullanılma alanlarının genişletilmesini, çocuklarının müslüman çocukları ile bir arada tahsil görmelerini ve mahkemelerin ıslâh edilip düzene konulmasını hatırlatıyordu.

Bununla birlikte Ruslar, gayrimüslim tebaanın içerde gelişme ve ilerleme gösterebilmelerini kendi himâyeleri altında görmek istediklerinden, onların dâimâ bağlı bulundukları devletten şikâyetçi bir durumda ve her türlü maksatlarına dış yardımlarla erişmek teşebbüsünde bulunmaları için tedbirler almaktan geri durmuyorlardı.

Buna dayanarak, Âli Paşa Girit’den dönüşünde Şûrâ-yı Devlet’i kurdu, ve Nizâmiye Mahkemeleri’nin bağımsızlığı esâsını koyup, fıkıh hükümlerinin muâmelât kısmını Medenî Kanun şeklinde düzenleyerek bir Mecelle kaleme alması için hukukçu ilim adamlarından meydana gelen husûsî bir cemiyet açtı. Aynı zamanda hristiyanların devlet hizmetinde kullanılma alanlarını genişleterek çoğu Avrupa devletlerinin kötü fikirlerini değiştirdi. Hattâ onun Girit’den dönüşünden sonra, eşkiyâlık ateşi tamamen söndürülmüşken, Yunanlılar isyâncılar hakkındaki hoşgörülerini çürütmek ve yayılmacılık fikirlerini yürütmek için fiilî müdâhalede geri durmadıklarından, Yunanistan düşmanca davranmakla tehdit edilip savaş belirtileri görülünce, Fransa’nın teklifiyle Paris’de bir konferans toplandı, ve Yunanlıların Girit ve diğer Osmanlı toprakları hakkındaki bozgunculuk teşebbüsleri önlenerek ihtilâl savuşturuldu. Bu konferansta alınan kararların Osmanlı Devleti açısından elverişli olması, İngilizlerin Girit’i Yunanistan’a katmak istememeleri ve Fransızların buna karşı duramamaları ile, Yunanlılar Bulgar Eksarhlığı’nın ilân edilmesiyle Bulgarların Rum kilisesinden ayrılmasından öfkeye kapılmış oldukları için, Rusların Girit mes’elesinde taraf-sız durmalarından ileri gelmiştir.

Bu güç meselenin ardından, yâni 1870 senesinde, Almanya ve müttefiki olan Germanyâ Birleşik Hükûmetleri ile Fransa arasında çıkan büyük çatışma, İmparator Napolyon’un Sedan’da esir düşmesi ve Alman Ordusunun Fransa’nın başşehri olan Paris’e girmesiyle son buldu. Bu kesin galibiyet sayesinde Prusya Kralı Wilhelm Almanya İmparatorluğu’nu ilân ettiğinden Fransa’nın şark üzerinde olan nüfûzunun hükmü ve kuvveti kalmadı. İngiltere, Fransa’nın

mağlûbiyetinden dolayı kayıtsızlık siyâsetini bir kat daha korumaya mecbur olduğu gibi, Avusturya da Almanya İmparatorluğu'nun kurulması sebebiyle her türlü hareketten geri kalmış bir duruma geldi. Böylece, Rusya için Almanya'dan başka kendisine karşı duracak bir devlet kalmamıştı. Bununla birlikte Rusya'nın söz konusu kapışmada tarafsızlığı seçmiş olması, Almanya'nın birden şan ve şevket tepelerinin zirvesine tırmanmasına yardımcı olduğundan, Şark hakkında olan yayılmacılık emellerine Almanya'dan bir muhâlefet sesi çıkması ihtimâli kalmamış, ve belki de Şark Meselesi üzerine Almanya ile Rusya arasında yeni bir ittifak yapılmasına bu yeni ortaya çıkan durumun büyük tesiri olmuştur.

Bundan dolayı, Almanya muhârebesi barışla neticelenir neticelenmez, Rusya, Paris Andlaşması'nın imzâcısı olan devletlere ortak bir nota göndererek, Karadeniz'in tarafsız durması ve oradan Rusya'nın donanma yapamaması hakkındaki andlaşma hükmünü geçersiz saydığını ilân etti. Zîra Rusya Kırım muhârebесinin başlarında Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'e çıkardığı donanmayı Sinop limanında tamâmen yakıp mahvetmiş ve orada kendi donanmasına karşı koyacak savaş gemisi kalmamışken, İngiltere ve Fransa, donanmalarının ezici üstünlüğüyle deniz kuvvetlerini kaybetmenin yanı sıra, Paris Andlaşması hükmüne göre bundan böyle Karadeniz'de tersâne ve donanma yapmamayı taahhüd etmekten son derece müteessir bir durumda bulunuyordu. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışından sonra Osmanlı Devleti'nin az zaman içinde yirmiden fazla zırhlı ve seksen-yüz kadar ahşap harp gemisinden mürekkep bir donanma hazırlayarak ikinci derecede bir deniz devleti sırasına yükselmesi Rusya'nın telâş ve endişesini artırmış olduğundan, Paris Andlaşması'nın her şeyden önce bununla ilgili olan hükmünü kaldırıp yok etmeğe çalışacağı biliniyordu.

Rusya'nın sözü edilen andlaşma maddesini kendi başına bir hareketle hiç hükmüne koymasının Avrupa'da en çok İngilizlerin öfke ve sertliğini çekeceği tabii iken, Almanya muhârebесinin meydana getirdiği tesirlerle devletler arasında görülen ânî değişiklikler bu konuda Rusya'ya karşı engeller çıkarmağa imkân bırakmadığından, İngilizler Rusya ve diğer devletleri Londra'da konferansa dâvet ettiler. Yapılan müzâkerede Rusya'nın ilân ettiği karar oybirliğiyle ve ister istemez kabul edildi; fakat Paris Andlaşması'nın bozulmasına yol açan bir hareket görüldüğünde Osmanlı Devleti'nin istediği devletlerin harp gemilerini içeri alabilmesi şartıyla, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın kapatılması hakkına dâir olan andlaşma maddelerine kuvvet kazandırıldı. Lâkin Paris Andlaşması'nın böyle en mühim bir maddesinin feshedilmesi ile, diğer maddelerinin değiştirilip ortadan kaldırılması için Rusya'ya açık bir kapı bırakılmış oldu.

Velhâsıl bu mesele üzerinde alınan karar, Osmanlı Devleti bakımından andlaşmanın sağladığı emniyetin az zamanda bütünüyle elden gitmesine bir başlangıç oldu. Hattâ Rusya'nın yayımladığı notaya önce İngiltere Hâriciye Nâzırı tarafından yazılan cevapta, "Andlaşmaya imzâ koyan devletlerin hiç birinin reyî ve rızası katılmaksızın andı bozmasına İngiltere'nin muvâkat edemeyeceği" yazılı olduğu halde, Rusya Başvekili Prens Gorçakof bu cevap metnini veren İngiliz elçisine sözü edilen anlaşıma maddesini feshetmeğe kesin olarak karar

verdiklerini açıklamış, bunun yanısıra, eğer Osmanlı Devleti karşı çıkacak olursa Rusya ordularına bir nefer ilâve etmeksizin, kendisinin mânevî nüfûzundan kuvvet alan şark hristiyanlarının, en küçük işaretiyle, bölük bölük isyân hareketine başlayacaklarını söylemişti. Bu tehditler Rusya'nın Osmanlı topraklarında bulunan hristiyanları ne derecelerde azdırdıklarına ve Osmanlı Devleti'ni iç karışıklıklarla zarar ve tehlikelere uğratmak vesilelerini ne mertebelere getirdiğine açık delildir.

Karadeniz meselesinde Rusya'nın birden bire düşmanca bir tavır ve dille ortaya atılması ve isteğini elde edivermesi Fransa'nın mağlubiyetinden ileri gelmişti. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin ya harp ilânına giderek Rusya'nın şu kendine pek güvenircesine hareketini silâhla durdurması veya suskunluk yolunu seçmesi tabî idi. Bu görüşler üzerinde Bâbü'lî'ce uzun uzun duruldu. Yardım sağlanmadan Rusya'ya red cevâbı verildiği takdirde, çıkması şüphesiz olan muhârebeyi kabul etmenin doğuracağı büyük tehlikeler, İngiltere'nin konferansta meseleyi kabul edilebilir bir şekle koymakla yetinmesine boyun eğmek tarafını tercih ettirmişti. Buna dayanarak Rusya dışarıda maksadını kabul ettirmekte güç kazandığından ve başka devletleri her bakımdan kenara ittiğinden, en başına buyruk ve en güçlü devlet durumuna geldi, ve İngiltere'nin Şark meselelerinde tek başına karşı durup set çekemeyeceğini tecrübe ederek, niyetinin atını kapıp koyverdi.

Girit meselesinin savuşturulmasından sonra Osmanlı Devleti sıkıntıdan kurtulmuş, Karadeniz meselesi de, andlaşma açısından kayıpların ilki olmakla beraber, harbe yol açmaksızın savulup geçtiğinden içte ve dışta zihinleri işgal edecek bir hal kalmamıştı. Gerçi bir aralık Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın bağımsızlık arzusuyla kendine pek güvenirce davranışta bulunması ve zırhlı gemiler sağlayıp askerî gücünü artırarak arzusunu elde etmek uğruna çalışıp çabalaması; diğer taraftan Yemen diyârındaki Asir Emîri Muhammed b. Âyız'ın Tihâme'ye saldırarak Osmanlı Hükûmeti'ni Yemen ve Mekke taraflarında tehlikeli duruma düşürmesi ve Necid bölgesinde de Arap bedevî eşkiyâsının Medîne-i Münevvere yöresine tecâvüz etmesi gibi meseleler ortaya çıktı. Ancak Mısır Hidivi'nin yaptırdığı zırhlı gemiler satın alınarak Osmanlı donanmasına katılmış, Avrupa devletleriyle mâlî sözleşmeler yapmak ve Mısır idâresinin kaldırmayacağı kertelerde borçlanarak dilediğince kullanıp tüketmek gibi birtakım sorumsuz davranışlarla tuttuğu yol, bu hususlardaki yetkisinin kaldırıldığına dâir bir ferman gönderilerek tıkanmıştı. Bu arada, Asir gâilesi de, tam donanımlı bir ordu gönderilerek harple bitirilmiş, Necid isyânı ise Bağdad'dan askerî kuvvet sevk edilerek yatıştırılmıştı. Bu şekilde devlet, Arabistan bakımından da gâilelerden kurtulmuş oluyordu.

Ancak bu esnada, yâni 1871 senesi Eylûl'ünde Sadrâzam Âli Paşa vefât edince devletin umûmî gidişinde beklenmedik bir değişiklik görüldü.

Yukarıda yazıldığı gibi, Reşid Paşa'nın koyduğu Tanzimat-ı Hayriye usûlüne göre, devlet kanun ve nizamlarla sınırlanmış muntazam bir idâreye bağlanarak keyfî idâre eserleri kaldırılıp terk olunmuştu. Reşid Paşa'nın vefâtından sonra sadrâzam olanlar, ve bunlar içinden Âli ve Fuad Paşa'lar da o politikayı muhâfaza ettiklerinden devletin idâresinin temeli içeride ve dışarıda günden güne emniyet ve itimat kazanmakta idi. Abdülaziz Hân Hazretleri tahta çıktık-

tan sonra iki defa Fuad Paşa'yı, iki defa da Âli Paşa'yı sadârete getirmişti. Bunların her ikisi de Reşid Paşa mektebinden yetişmiş, siyâset işlerinde olgunluk kazanarak Avrupa'ca tanınmıştı. Bu yüzden biri Sadrâzamlıkta bulununca, diğeri Hâriciye Nâzirliği'ni üzerine almak sûretiyle devletin siyâsi hukukunu on sene kadar ustaca idâre etmişlerdi. Hattâ Fuad Paşa 1869 târihinde ölümsüzlük yurduna göçtüğünde, Âli Paşa sadrâzamlığa ilâve olarak Hâriciye Nâzirliği'ni da üzerine aldı ve vefâtına kadar devletin iç ve dış işleri elinde kaldı. Ama o müddet içinde devlet varlığının rûhu olan mâli işlerde buhran şiddetlenmekte, devlet hazinesinin gelir ve giderlerindeki dengesizlik günden güne ilerlemekte olduğundan ortaya çıkan karşılıksız harcamaları ve özellikle Avrupa'ya olan borçların fâizlerini ödemek için yabancılardan aralıksız borç para alınmak sûretiyle, ondan bundan derlediğiyle safâ süren müflis gibi yaşamak yollarına gidilmekte idi. Avrupa memleketlerinin medeniyet ve gelişme yolunda şu son asırda görülmedik ilerlemeler göstermesi ve devlet ve milletlerin güçlenip yükselmelerinde görülen genişleme, ilim ve öğretiminin ilerlemesiyle varlık ve refaha erişmeğe vesile olan bir çok meslek ve sanatın sırf teknik uygulamalarla yapılmasından, ve yine tekniğin bir ürünü olmak üzere, bütün Avrupa ülke ve şehirlerini bir mahalle hâline getirip, bunca çeşitli millet ve halklar arasında karışıp kaynaşma doğmasına gerçek bir yol açmış olan demiryollarının yapılmasının her devlet ve hükûmetçe en büyük ve en önemli vazife sayılmasından kaynaklanıyordu. Bizde ise yüz elli seneyi aşkın bir zamandan beri cehâlet belâsi ilerlediğinden ve yukarıda söz edilen faydalı modern teknikler bilinmediğinden, halkın varlık ve refah vasıtalarından faydalanmağa gücü bulunmadığını, ve demiryollarının yapılmamasının ülkenin kalkınmasına başlı başına bir engel teşkil ettiğini, ve şu halde oturup beklemekle büyük ve kudretli bir devlet olunamayacağını Âli ve Fuad Paşalar çok iyi biliyorlardı. Üstelik sâhip oldukları nüfûz ve itibar sebebiyle ne isteseler yapmağa güçleri yeterdi. Böyle olduğu hâlde, zamanlarında Fransızların zoruyla yukarıda sözünü ettiğimiz Mekteb-i Sultânî'yi açmaktan başka eğitim ve öğretimin yayılmasına yarayacak eser meydana getiremediler, ve ülke bakımından lüzumlu demiryolları ve limanların yapılması için ciddi ve gerçek bir gayret göstermediler. Gerçi Âli Paşa son zamanlarında bunları düşünerek halk eğitiminin yaygınlaşması için bir düzenleme yaptırmışsa da, çağın ilerlemelerine nisbetle yetersizliği bir yana, onun da yürütülmesinde gevşeklik göstermiş, ve Rumeli'nde demiryolları yapılması için Baron Hırş adında yabancı bir müteahhitte yaptığı ağır mukavelenin yürürlüğe konulduğu sırada vefât etmişti.

İşte o sıralarda Bahriye Nâzırı bulunan Mahmûd Nedim Paşa saraya sokulup yanaşarak, Pâdişâh'ı Âli Paşa'dan soğutup Sadrâzamlığı ele geçirmek için, hatır ve hayâle gelmez âdice yalanlar ve asılsız hikâyeler uydurarak, ayrıca çeşitli uygunsuz kaynaklardan sağladığı paralar takdim ederek mevkiinde tutunmuş, ve tuttuğu bu kin ve garaz yolunu güçlendirmek için: "Efendimiz! Dilediğini dilediği şekilde yapan bir pâdişâhsınız. Her emir ve fermânınızı yerine getirmeğe gücünüz yeter" gibi birtakım sözlerle doldurarak, Sultan Abdülaziz'i bağırsız arslan gibi etrafa atılıp da hükümünü dilediği gibi yürütmek emeline düşürmüştü. İşte bu sebeple Âli Paşa ölümsüzlük yurduna göçtüğünde Mahmud Nedim Paşa Sadrâzam oldu ve Sultan Abdülaziz'i alıştırdığı yola sürükledi.

Söyle ki: Âli Paşa'nın seçmiş olduğu vekiller ve devlet ileri gelenlerinin toptan hâin sayılarak vazifeden uzaklaştırılması ve aşağılanması yoluna gidildi. Hepsinden önce Hüseyin Avni Paşa Seraskerlik'den ve Şirvânî-zâde Mehmed Rüşdü Paşa Adliye Nâzırlığı'ndan alındılar, ve doğum yerlerine, yâni Hüseyin Avni Paşa Isparta'ya ve Rüşdü Paşa Amasya'ya sürgün edilerek gönderildiler. Arkasından Zabtiye Nezâreti'nden azledilen Hüsnü Paşa, bâzı iftirâlarla vezirliği kaldırılarak Kıbrıs adasına, Veliahd Şehzâde Murad Efendi'nin Üsküdar'da Kurbağalıdere'de bulunan sayfiyesine yol yaptırdığı için, "ona kapılanmış" diye itham olunan eski Şehremini Haydar Efendi Midilli adasına; İşkodra vâililiğinden azledilmiş İsmail Paşa, "İşkodra'daki bâzı isyân hareketlerini büyüttmüş" denilerek Trabzon'a; uzun süre Mâbeyn Başkâtipliği'nde ikbal süren Emin Bey de, "Âli Paşa'yı Pâdişâha karşı himâye ediyordu" diye Kıbrıs'da bulunan Magosa'ya sürülüp göçürüldü, vekillik ve yüksek memûriyetlerden azledilen diğerleri de, ister istemez, taşra memûriyetleriyle hemen İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bunlarla da yetinilmeyerek, bu şekilde memuriyet verilerek uzaklaştırılanlardan çoğu henüz gönderildikleri yerlere ulaşmadan azl olunup yerlerine diğerleri gönderiliyor, ve onlar da yerlerine varmadan yer değiştirme yoluyla dolaştırılarak aşağılanıyordu. Bu yüzden bir vâililik veya mutasarrıflık bir iki ay içinde on kere değişiyordu. "İş görebilmek için ayıklama yapmak lâzımdır" denilerek, İstanbul'da ve diğer vilâyetlerde bir çok memur ve kâtibin aylıkları kesilip bulundukları memuriyetler ortadan kaldırıldı, ve kendileri, nafakasız durumda ızdırıp girdâbına salındı.

Bu değişiklik ardı ardına görüldü ve nice sîstimallere sebep oldu. Hele Sadrâzamın çevresine ve yakınlarına sokulup yaklaşmak, büyük paralar vermekle mümkündü. Bununla birlikte bu rüşvetçilik onlarla sınırlı kalmamış, pâdişâhlık sarayında sivrilen nedimler ve pâdişâh yakınları da servet yapmak için mevki ve derece elde edilmesine âlet olarak, yiyicilik perdesi her yerde açılmıştı. Bu yolla memûriyet elde edenlerse yerlerinden emin olamıyor, ve az zamanda, yerlerine onlar gibi rüşvet eteğini açanlar geliyordu.

Hâsılı bu kargaşa doğuran günlerin görüp işitilmedik vak'alarını sirasiyle ve hakkiyle yazmağa imkân bulunamaz. Yine de burada daha fazla tafsîlât vermeğe çalışalım.

Mahmud Nedim Paşa'nın açtığı bu uygunsuz yol Osmanlı Devleti'nin yaşamasını isteyen Avrupa devletlerince telâş ve hayrete sebep olduğu hâlde, Ruslar bu gidişi kendi maksat ve menfaatleri bakımından son derece elverişli buldukları için, Pâdişâh'ı ve Sadrâzam'ı bir kat daha kışkırtarak, devleti yıkılıp dağılmağa götürecek iç olaylara tesirli sebepler hazırlamak istiyorlardı. Bundan dolayı, İstanbul'da bulunan Rus elçisi General İgnatiyef saraya ve sadrâzama sokularak, Fransa ve İngiltere ile iyi geçinip dostluk etmek politikasından Bâbîâli'yi caydırmış ve doğru kılığına sokup nice yalanlar uydurarak yukarıda anlatılan sîstimallere, usulsüzlük ve nizamsızlıklara yol açmıştı. Bu arada Âli Paşa tarafından geciktirilen Bulgar Eksarhlığı berâtını, Mahmud Nedim Paşa Rus elçisinin istek ve teklifiyle vermekle Bulgaristan'da Rus nüfûzunun en ileri ölçülerde yerleşip genişlemesini sağladı. Ayrıca Rumeli demiryollarının yapılmasını Rusya çekemeyip, bu inşaatın kısmen olsun durdurulması ve yapımından vazgeçmesi husûsunda gayret sarfetmeğe karar verdiğinden, yine Rus elçisinin

bozguncu dolduruşlarıyla, sözü edilen demiryollarının inşaatı için müteahhidi Baron Hırş ile yapılmış olan mukavele; yapım masrafının ve imtiyaz müddetinin fazlalığı vesilesiyle değiştirildi. Bu yüzden de 2300 kilometrelik inşaat için çıkarılmış 1.980.000 aded hisse senedi, o zamana kadar biten yarısına yakın işe ve imtiyaz müddetinin kısaltılmasına karşılık olmak üzere, Baron Hırş'e terk edilip, yüz binlerce liralık rüşvetler alındı.

Sultan Abdülmecid Hân devrinin adâletinin eseri olan Tanzimat-ı Hayriye esaslarının konulup açıklanmasından, yâni otuz seneyi aşkın bir zamandan beri muhakemesiz adam sürmek cezası unutulduğu hâlde, yıldırım gibi ansızın inince herkesi şaşkına çevirdi. Gerek bu muâmelelerin ve gerekse diğer sûistimal-lerin devletin temelini nasıl tahrip edeceği zihinlerde canlandıkça, Sadrâzam'ı "Rusya'ya satılmış" diye ithama ve yerip karalamaya dâir ağza alınmaz sözler yayıldı, ve Pâdişâh'dan herkes soğuyup tiksindi. Azledilerek sürülüp uzaklaştırılan vekillerden Hüseyin Avni Paşa ve Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa gibi nüfûz sâhibi olanlar Pâdişâh'a düşmanlık beslemeğe başladı. O sırada Bağdat vâlisi bulunan Midhat Paşa da azl edilip hakarete uğradığından o da bu düşmanlar topluluğuna katıldı.

İşte bu hallerin verdiği üzüntü ve kaygı, içeride cümle memurlar ve devlet hizmetinde bulunanlarla bütün memleket ahâlisine yayıldığı gibi, Avrupa'da da kamuoyunu karıştırıp bulandırdı. Bu yüzden Sultan Abdülaziz bir taraftan Mahmud Nedim Paşa'nın açtığı yoldan hoşlandığından, ve bir taraftan da yapılan icraatın bırakmakta olduğu kötü tesirin sonuçlarından çekindiğinden, genel hoşnutsuzluğa karşı bir pişmanlık gösterisi olmak üzere, Sadrâzam'ı geçici olarak olsun fedâ edip, halkın ve yabancıların gözünde mes'ûliyeti ona yüklemek ve Hüseyin Avni Paşa gibi nüfûzlu kimselerin kin ve düşmanlıklarından, gelecek bakımından, kendini korumak tedbirine baş vurdu. Midhat Paşa'nın Bağdat Vâililiği'nden dönüşünde Edirne Vâililiği ile İstanbul'dan uzaklaştırılması için Mahmud Nedim Paşa'nın ısrar ettiği rekabete dayanan bir fikri kötü niyetlilikle tefsir edip ve asıl niyetini uygulamaya bahane yapıp Midhat Paşa'yı Sadrâzamîlik mevkiine çıkardı, ve Mahmud Nedim Paşa'yı ikbâl makamından uzaklaştırmakla, "kamuoyuna uygun harekette bulundum" zannetti. Midhat Paşa sadrâzam olunca, Mahmud Nedim Paşa'yı aşağılayıp ve sûistimal ve suçlarını açıklayarak kepâze edip de bir daha ikbâl mevkiine dönmesini önlemek sevdâsına düştü. Gazetelerde onu kötüleyen ve alaya alan makaleler yayımlanmasına göz yummakla yetinmeyerek, geceleri mehtap safâsı bahanesiyle kayıklarla Boğaziçi'ne çıkan adamların -ki çoğu Mahmud Nedim Paşa'nın sadrâzamlığı sırasında herhangi bir şekilde zarar ve haksızlığa uğramış olanlardandı- Bebek'de bulunan sâhilhânesinin önünde tafra satarak atıp tutmalarına fırsat verip, Bebek Körfezi'ni çocuk bahçesine döndürdü.

Mahmud Nedim Paşa yaptıklarının cezası olan bu hakaretlere ister istemez katlanıp, gizlice Pâdişâh'a sığınarak, yalnızlık köşesinde otururken, Midhat Paşa kanûnî sorumluluk yükleyecek bir mesele çıkararak onu ağır bir cezâyı uğratmak istiyordu. Bundan dolayı bir borçlanma hesabından "Borç para verenlere pâdişâhın irâdesi olmadan yüz bin altın komisyon vermiş" diyerek Mahmud Nedim Paşa'yı soruşturma altına aldı. Bu yüz bin altın ise saraya takdîm olunmuştu. Komisyonun borç para alınanlara verilmesi hakkında Sultan

Abdülaziz'in husûsî irâdesi bulunduğu halde Pâdişâh'ın bunu inkâr etmiş olması, ve Mahmud Nedim Paşa'nın da Pâdişâh'ı yalancı çıkarmamak için irâdenin varlığını söylemekten kaçınması, sözü edilen yüz bin altının kendisine ödettirilmesi yolunda bir karar alınmasına sebep olmuş, ancak işin aslını bilen Pâdişâh Mahmud Nedim Paşa'nın bu cezâsını bağışlamış ve daha sonra Kastamonu Vâliliği ile gönlünü hoş etmişti. Bunun üzerine Midhat Paşa da Sadrâzamlik'da tutunamayıp azledildi ve yerine Mehmed Rüşdü Paşa üçüncü defa getirildi. Ancak o da az zaman sonra ayrılıp, Seraskerlik'de bulunan Sakızlı Es'ad Paşa -ki Sultan Abdülaziz'in yakın adamlarından idi- Sadrâzamlik'a getirilmiş, ve Hüseyin Avni Paşa sürgünden kurtarılacak Aydın Vâliliği'ne tâyin edilmişti. Daha sonra Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa da bağışlanmak sûretiyle sürgünde bulunduğu yerden getirilerek önce Evkaf ve sonra Mâliye Nâzırlığı'na; Midhat Paşa Adliye Nâzırlığı'na, Hüseyin Avni Paşa ise Seraskerlik'e geldi. Bunların işbirliği Es'at Paşa'nın ayrılması sonucunu doğurmuş ve Şirvânî-zâde Sadrâzamlik'a yükseltilmiş olduğundan, Mahmud Nedim Paşa'dan intikam almağa giriştiler.

Şöyle ki: Kendisinin sâdrâzamlığı zamanında yapılan icrâatın devlet ve memlekete zarar verdiği iddiâsiyle sorguya çekilmesini birlikte arz ettiklerinden Pâdişâh buna boyun eğmeğe mecbur oldu. Mahmud Nedim Paşa Kastamonu Vâliliği'nden sorgulanmak üzere İstanbul'a çağırıldı, ve bir taraftan da sorular hazırlanmağa başlandı. Ne var ki, İstanbul'a gelince, sorgulamasının sonucunda her yaptığının resmî irâdeye dayandığının açığa çıkacağından çekinerek, Sultan Abdülaziz, önceki emrinden dönmek suretiyle, Mahmud Nedim Paşa'yı sorgulamasız Trabzon'a sürdü, ve az bir müddetten sonra Adana İli Vâliliğiyle gönlünü hoş etti. Bundan sonra Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa bir müddet daha sadârette kalmış, nihâyet o da azledilip Halep Vâliliği'ne sürülerek, Hüseyin Avni Paşa Sadrâzam ve Serasker olmuştu.

Velhâsıl, Âli Paşa'nın vefâtından 1874 senesine kadar devlet idâresinin dizgini bunların elinde dolaştı. 1875 senesinin başlarında Hüseyin Avni Paşa da azledildi, ve Es'ad Paşa ikinci olarak Sadrâzamlik'a getirildi. 1871 târihinden beri devlet iç sıkıntılardan kurtulmuş iken, mülkî idâre büsbütün bozulup, ardı ardına yapılan değişikliklerle işler bütün bütüne çığırından çıkmış ve mâlî buhran ağırlaşmış olduğundan, sadrâzam olanlar güç yetirebildikleri kadar dışarıdan borç para alarak günûbirlik yaşamak, ve Pâdişâh'a ve Vâlîde Sultan'a para yetiştirmekten başka bir şey düşünmezler ve dolayısıyla kendileri de kazanç sağlamaktan geri durmazlardı.

Bu hüznün verici ve sıkıntılı durum içinde Sultan Abdülaziz'in kudret ve itibârının aynasının kırılmasına ve devletin hukukunun yok edilmesine Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın akılsız iş ve davranışları da sebep oldu. Şöyle ki: Bu adam Mısır'ın idâresinde yükselmek sevdasıyla Fuad Paşa'nın sadrâzamlığında vâliklik adını hıdivliğe döndürmek ve vilâyette Mehmed Ali hânedânının en büyüğüne âit verâset usûlünü kendi oğluna geçirip değiştirmek yolunda açtığı yalan-dolan dolabından hayli altın saçmıştı. Bunun ardından, Âli Paşa'nın zorlamasıyla yukarıda sözü edilen fermânın çıktığı sırada, Mısır'daki idâri vazifesinden uzaklaştırılması derecesine varan tasavvurlara karşı, Londra'da ölçüsüz paralar harcayarak, İngiltere vekillerinin himâyesini kazanmış ve maka-

mında kalacağına yüreği kanmış olmakla birlikte, söz ettiğimiz fermanın hük-müne bir müddet için boyun eğmek mecburiyetinde bulunmuştu. Ama Âli Paşa vefât edince, Pâdişâhı türlü türlü hediyeler ve hesâba sığmaz mal ve paralar takdim ederek kendi tarafına çekip, sarrafı Abraham Bey -ki daha sonra Mısır Kapı-kethüdâlığı'na da tâyin ettirmiş ve kendisine vezirlik rütbesi verdimişti-vâsıtasıyla vekiller ve devlet ileri gelenlerinden lüzumlu lüzumsuz pek çok zâtın da gözünü doyurduğundan, fevkalâde bir nüfûz ve şöhret kazanmıştı. Bu yüzden, aşırı derecede, iktidârını geri isteme hevesine düştü. Hattâ Şîrvânî-zâde Rüşdü Paşa'nın sadrâzamlığında İstanbul'a gelerek; pâdişâha, vekillere ve pâdişâhın yakınlarına tam beş yüz bin lira dağıtmak suretiyle, Avrupa'da devletlerle mukaveleler yapmak ve ödünç para almak iznini kopardı, ve Âli Paşa'nın ister istemez kabul ettirdiği kararın kaldırılmasını ihtivâ eden bir fermân aldı. Bu alış-verişler esnâsında, pâdişâhın yakınlarından, akli fikri bir para etmeyen alçaklar yüzzer bin, yüz ellîşer bin liralara kazanıp meramlarına erdiler.

Ne var ki, bu çalıp-çırpımlar, bu rüşvet yemelerin devletin iyiliğini isteyenler katında kahr ve üzüntü yarattığı gibi Avrupaca da kınandığına şu söz yeterli bir delildir. Almanya İmparatoru, o sıradaki seyahatinden dönüşte, İstanbul'a uğrayacak olan İran Şâhı Nâsirüddin Şah'a: "Sen bir pâdişâha misâfir olmağa gidiyorsun ki kendi eliyle kendi kolunu kesmiştir" diyerek, Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden ayıracak öyle bir fermânın verilmesini küçümseyip alaya aldığı kesin şekilde işitilmişti.

İşte bu haller Osmanlı Devleti'ni sarsacak nice müthiş yıldırımlar hazırlamış ve Rusya'nın bozgunculukları her taraftan gayrimüslim kavimlerin zihinlerine dolmuş olduğu gibi, Almanya muhârebesinden sonra Fransa'nın hükmü kalmamış, İngiltere de kayıtsızlık ve tarafsızlık yolunu tutmağa mecbur olmuştu. Bu yüzden Rusya, Almanya ve Avusturya devletleri kendi aralarında çekişme ve hırlaşmadan kaçınarak birlik bağı kurmayı menfaatlerine uygun bulduklarından, bu üç devletin imparatorları Rayhştad: kasabasında buluşarak Üçlü İttifak adıyla bir birlik yapısı kurmağa karar vermişlerdi. O toplantıda imparatorlar kendi siyâsî tutumları üzerine fikir alış-verişi yaparlarken konu Osmanlı devleti'ne geldiğinde, Rus İmparatoru Osmanlı topraklarındaki hristiyanların ayaklanmağa hazır durumda olduklarını söyleyerek, bunun fiile dökülmesi hâlinde, Avrupa'nın huzur ve emniyetini bozmasından korunmak üzere ne yolda davranmak gerekeceği yolunda sözlerle giriş yapmış. Bunun üzerine Osmanlı topraklarının Rumeli ve Ermenistan taraflarından bölüşülmesi, eğer buna İngiltere gibi bâzı devletler karşı çıkarsa birlikte difenilmesi ileri sürülmüş. O toplantıda üç devletin başvekilleri; yâni Rus Başvekili Prens Gorçakof, Almanya Başvekili Prens Bismark ve Avusturya Başvekili Könt Andraşi de bulunduklarından, Prens Gorçakof meseleyi daha kolayca halledebilmek için, ihtilâl çıktığında hiç karışılmayıp Osmanlı Devleti'ni kendi hâline bırakmayı teklif etmiş, ve ileri sürülen bu yol, oybirliği ile kabul edilip desteklenmiş. Gorçakof'un bu yolu seçişi, hristiyan tebaanın Rusya'nın kışkırtmalarıyla isyâna hazırlanmış olmalarına, ve nasıl olsa yer yer patlak verecek ihtilâlleri Osmanlı Devleti'nin bastırması ihtimâli bulunmayıp, sonunda isyâncıların gâlip geleceklerinden şüphesi olmamasına dayanıyordu. Rus Başvekili'nin şu görüşü,

yukarıda söz ettiğimiz gibi, Girit ihtilâli esnâsında Şark Meselesi üzerine kaleme almış olduğu notalarda yer alan görüşlere de tamâmen uygundur. Rayhşad buluşması bu sonuçları doğurduktan sonra, Rus İmparatoru'nun veliahdı olan oğlu Grandük Aleksandr ve Avusturya İmparatoru'nun kardeşi Arşidük Albert'in başkanlık ve himâyeleri altında bulunan Slâv Birliği cemiyetlerini para ve malzeme yardımlarıyla güçlendirerek, kendi memleketlerindeki Slav kavimlerini, Bosna, Hersek, Karadağ, Sırp ve Bulgaristan bölgelerinde oturan soydaşlarının Osmanlı idâresinin elinden kurtarılarak bağımsızlık ve milliyetlerinin canlandırılması yolunda kışkırtıp yüreklendirdiler. Hattâ yukarıda söz edilen Üçlü İttifak kararı henüz alınmadan Avusturya İmparatoru Dalmaçya'ya gelip, Bosna ve Hersek hristiyanlarından olan ve Slav cemiyetlerinin teşvikiyle oraya giden başkanları huzuruna kabul etmiş, ve onların Avusturya'ya katılmaları hakkında yaptıkları ricâlara, bâzı vaatlerde bulunarak kuvvet vermişti. İşte Hersek meselesinin hazırlanışının başlangıcı budur.

Ruslar'ın yukarıda açıklandığı derecede Slav Birliği cemiyetleri'ne kuvvet vermeleri ve onların bozgunculuklarını gizli niyetleri için âlet olarak kullanmaları, aslında Katerina zamanından beri Osmanlı tebaasından olan hristiyanların kışkırtılması yolunda yapmaktan geri durmadıkları yoldan çıkarıcı düşüncelerine uygun düşmesinden kaynaklanıyordu. Bununla birlikte, Bulgarların dinî idârelerini Rum kilisesinden ayırmalarına âlet olmaları, ve Girit meselesinde fiilî yardımlarını ileri götürüp de adanın Yunanistan'a katılması maksadını yerine getirmekten yüz çevirmeleri, Yunanlıların ve ortodoks mezhebinde bulunan Osmanlı tebaasının nefretini çekmişti. Bu yüzden, artık Slâv Birliği cemiyetlerine arka çıkmak sûretiyle soydaş ve mezhebdâşları bulunan Bulgarların ve Slâv unsurundan olan diğer Osmanlı tebaasını fiilen himâye etmek yoluna dökülmeğe mecbur oldular.

Avusturya Devleti'nin bu konudaki işbirliğine gelince, Bosna bölgesi öteden beri bu devletin göz diktiği bir yer olduğu hâlde, İtalya da tasarrufu altında bulunan memleketleri elden çıkardıktan sonra bütün bütün Bosna'yı ele geçirmeyi kurmuş ve konsoloslarının ahâli ile münâsebetleri ve onlara karşı kullandıkları dil değişmişti. Bundan ötürü, 'Avusturya'nın Bosna ve Hersek taraflarındaki müdâhele ve kışkırtmalarını konu edinen, Hüseyin Avni Paşa'nın sadrâzamlığında Bâbîâlce bir nota hazırlandı ve yayımlandı. Bu hareket Avusturya'nın telâşına yol açarak, bir müddet sonra Kont Andraşi tarafından cevap olmak üzere açıklanan mufassal notada, Osmanlı Devleti'nin Bosna ve Hersek vilâyetlerindeki idâre tarzını suçlayıcı ve memurların süistimalleri ve haksızlıklarını ortaya koyucu bir takım sözler söylenip görüşler ileri sürülmüş, ve bunun üzerine Osmanlı Devleti tarafından hiç bir şey yapılmamıştı.

İşte Avusturya bu yolla Bosna ve Hersek taraflarına sataşmayı kararlaştırdığından 'Üçlü İttifak'a girerek, oralarda alevlenecek ihtilâl ateşlerini yapacağı yardımlarla körüklemeyi maksadına uygun bulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Hersek ihtilâlinin çıkışı

Giriş bölümünde tafsilâtlı olarak açıklanan türlü sebeplerin bir araya gelmesiyle Bosna, Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan bölgelerinde kamuoyu isyân etmeğe hazır hâle getirilmiş, ve her tarafta silâh ve harp mühim-mâtı gizlenip yığılmıştı. Bunun yanısıra, Avusturya topraklarından olan Hırvatistan'da da, Slav Birliği maksadının gerçekleştirilmesi için her türlü fedâ-karlığa hazırlanılmıştı. Kafaların bu coşup kaynaşmasının dehşet verici eserleri genel plânda meydana konulup, Avrupa kıtasından Osmanlı hâkimiyetini ve İslâm milletini çıkarmaya kesin karar verilince, Rayhşad buluşmasının kararı da bunu güçlendirdiğinden, ihtilâl ateşi ilk olarak Hersek tarafından baş gös-terdi. Görünürdeki sebebi şudur: Hersek sancağına bağlı Nevesin kazası hristi-yanlarından yüz altmış kişi ağnâm resminin ağırlığından ve inzibat erlerinin bazı haksız davranışlarından dolayı Karadağ'a geçerek şikâyetle bulunmuştu. Bunun üzerine Karadağ Prensi Nikola, "Bu söylediklerinizi Rusya'nın İstanbul elçisine yazarım ve şikâyet ettiğiniz haksızlıkların araştırılması için Osmanlı Dev-leti tarafından husûsî memur gönderilmesini sağlatırım" demiş; Ancak şikâyetle bulunanların, "Karadağ'a sığınmamızdan ötürü Osmanlı Devleti bizi cezâlandırır" diyerek köylerine dönmekte tereddüt göstermeleri üzerine, Kara-dağ Prensi İstanbul'daki Rus elçisi General İgnatiyef'e durumu bildirmiş, ve "Bunların uzun müddet geçim ve bakımlarına Karadağ hükûmetinin gücü yetmez. Osmanlı Devleti'nce teminat gösterilerek bir an önce memleketlerine dönmelerini sağlayacak yolları bulunuz" yollu aracılık etmesi ricâsında da bulunmuştu. Bunun üzerine Rus elçisi, Prens'in bu başvurusunu Bâbîâli'ye duyurarak gereği-nin yapılması üzerinde durduğundan, sadrâzam Es'ad Paşa, "Mâdem ki bu kişiler aslen Nevesinlidir, bu arka çıkmaya red ile cevap verilmesi uygun olamaz, ve bunların öte taraftan geri dönmeleri istendikçe gelmelerine engel olunamaz" diye-rek, geri dönmelerine muvâfakat etti, ve şikâyet olunan şeylerin husûsî bir memur vâsıtasıyla araştırılması gereğini Bosna Vâlisi Derviş Paşa'ya sür'atle bildirdi. Rusya elçisinin verdiği bilgiler üzerine Karadağ Prensi bu yüz altmış kişiyi Nevesin'e geri gönderdi. Ancak bunlar köylerine kabahatli gibi gelmeyip, zafer kazanmışcasına bir tavırla ortaya çıkarak, kalpleri zâten ihtilâl ateşiyle

dopdolu olan hemşerilerini yoldan çıkardılar, ve kıskırtma maksadının ilk başarılarını elde ettiler. O sırada ise mültezimlerin haksızlıkları ve emlak tapu senetlerinin değiştirilmesi karşılığında mahallî idârenin hazine için harç almak gibi teşebbüsleri ayaklanmak için bir vesile olmuştu.

Bunun üzerine, Nevesinliler Karadağ'dan dönen kıskırtıcıların öne düşmeleriyle, mültezimlerin haksızlıklarından ve ödedikleri vergilerin varlık ve güçlerinin ölçüsüyle dengeli olmadığından ve yeni tapu senetleri için alınan harçtan şikâyet yolunda cemiyet kurdular, ve Nevesin müdürünü tehdit etmek suretiyle kaçırıp üzerlerine giden inzibat erlerini de öldürdüler.

Bu hareketin görünürdeki sebepleri ne olursa olsun, Karadağ'dan, Prens'in aracılığı ve Rus elçisinin yardımı ile geri dönmelerine resmen izin verilen üçyüz altmış kişinin, böyle, köylerine gelir gelmez bozgunculuk havlamalarını yükseltmek suretiyle, haydutluk silâhına sarılmalarının anlamı çok açık olduğundan, devlet gücünün temelini korumak için bunları bastırıp tutarak karışıklık kıvılcımını alevlendirmemeğe bakmak gerekirdi. Böyle iken, Bosna Vâlisi Derviş Paşa Bâbîâlf'den görüş isteyerek vakit kaybettiğinden, cemiyet kuranlar, Nevesin caddesine barikatlar yaparak gelip geçen müslümanları öldürüp asmağa başladılar. Sadrâzam Es'ad Paşa Bosna Vâlisi'nin gönderdiği haberlere cevap olarak cemiyetçilere nasihat olunmasını tavsiye ettiğinden, Saraybosna'dan Mirlivâ Hüseyin Paşa ile Kastan Efendi Nevesin'e gönderildiyse de, isyâncılar devlet anlayışına aykırı olan bu zayıf muâmeleden yararlandılar, ve giden memurları ters ve kaba sözlerle geri çevirdiler.

Bu isyân hareketi hakkında Bâbîâlf'nin son derece çekingen davranması, "Asker göndermek suretiyle şiddet yoluna gidilirse, Karadağlılar korkuya düşüp Rusya ve diğer devletlere başvurarak zorluk çıkarmağa kalkışsalar, ve bu durumda da Karadağ'dan belirecek bir harekete Avrupa devletleri genel âsâyişi bozan bir mesele nazariyle bakarlar, ve bu sırada muhârebeye mecbûriyet görünürse sorumluluğu Osmanlı Devleti'nin üzerine atarlar" gibi düşüncelerden kaynaklanmıştı. Hattâ Sadrâzam Es'ad Paşa Bosna Vâlisi'ne, asker göndermek ve şiddet göstermekten kaçınılmasını tekrar tavsiye etmekle birlikte, aşırı derecede mecburiyet hâsıl olursa, yâni haydutluk dâiresi genişleyip de haberleşmeden yapılamayacak birtakım işlerden ötürü büyük mahzurlar doğacağı anlaşılırsa bozguncuların cemiyetini dağıtmağa yetecek kadar nizâmiye askeri gönderilmesi, ancak dâimâ bu askerlerin önünde inzibat erleri bulundurularak gerekli tedbirlerin alınmasının sağlanması; velhâsıl, inzibat askerlerinin öncü birlikler biçiminde gönderilip kullanılmasıyla, nizâmiye askerlerinin yalnız yardımcı kuvvet yerinde bulundurulması haberini salmıştı.

Bosna ve Hersek bölgelerinde bulunan 1.200.000 nüfusun 515.000'i Ortodoks olup, burasının bir taraftan Sırbistan ve diğer yünden Karadağ gibi iki Slâv hükûmetine bitişik olması ve Avusturya'nın Dalmaçya, Hırvatistan ve Slovenya eyâletlerine yakınlığı bu bölgelerin en çok Slav Birliği yolunda tehlikeye uğrayacak topraklardan olduğunu isbata yeterdi. Bunun yanı sıra, Hersek'e bağlı yerlerden, Karadağ ile sınırdaş olan birtakım küçük bölgelerin bir kısmı yirmi seneden beri isyân hâlinde bulunup, âdetâ Karadağ'a katılmış, ve Slav cinsinden olan Osmanlı tebaasının bağımsızlık ve milliyetleri için dışarıdan büyük hazırlıklar ve güçlü işbirliklerinin varlığı çok sayıda belirtileriyle meydana çıkmıştı.

Böyle iken Sadrâzam Es'ad Paşa'nın Nevesin cemiyetine küçümseme bakışıyla bakarak mahzurlu olduğu konusunda şüphe göstermesi, ve daha sonra sâbit olduğu üzere, Karadağlıların isyâna karışmalarının ihtilâl dâiresinin genişlemesinden ileri geleceği bilinen bir şeyken, vakit geçirmeksizin fesat ateşini bastırmak pek mühim bulunduğu halde mahallî idâreyi hareketten alıkoyması, ve evvelce mevcut olan iki taburdan birinin Arnavutluk tarafına gönderilerek Hersek gibi büyük ve mühim bir bölgenin idâre merkezinin bir tabur nizâmiye askerinin muhâfazasına bırakılmış olması, devletimizin tersine dönen bahtının eserlerine başlangıç sayılacak hallerdendir. Öte yandan kulağa gelen güvenilir rivâyete göre, Es'ad Paşa'nın Bosna Vâlisi Derviş Paşayla arası bozuktu, ve Seraskerlikte bulunan Ali Sâib Paşa'nın da pek arası yoktu. Bu sebeple Nevesin meselesi vekiller toplantısında görüşülürken, "İşin hiç ehemmiyeti yoktur. Ancak Derviş Paşa yapılacak harcamadan para çalmak emeliyle asker gönderilmesine yol açmak istiyor" diyerek Derviş Paşa'nın uzaklaştırılıp yerine başkasının gönderilmesi lüzûmunu ileri sürmüşlerdi. Bununla birlikte, Derviş Paşa da işin evveliyâtını karıştırmış ve Bâbîâlî'nin düşüncelerini bulandırmış; meselâ, Sadrâzâmın gönderdiği ölçülü ve uyanıkça haberler ve tâlimatlar üzerine sevkettiği inzibat erleri vasıtasıyla iki üç defada isyancıların çoğunun öldürüldüğünü ve kalanlarının dağlara kaçıp dağıldıklarını yazmıştı. Bu sırada hadisenin bayağı bastırılıp savuşturulduğuna vekilleri inandırmışken, daha sonraları, başkaldırma hareketlerinin yayıldığına dâir haberlerle ilk gönderdiği bilgilerin doğruluğunu bozup yok etmiştir.

Bu kargaşa arasında Nevesin ihtilâl cemiyeti büyümeğe başlamış isyânın belirtileri 1875 senesi Haziran'ının başlarında ortaya çıktığı halde, alınan kötü tedbir sonucunda genişleyerek, isyan ateşi Lupuşka ve Gabela taraflarında da belirmiş, ve Mostar'dan Avusturya sınırına kadar yayılmıştı. Bu yüzden de Bazyâç (Bazyâş), Vebatan ve Piva gibi isyancı bölgelerle Karadağ ve Dalmaçya taraflarından bir çok kimse ihtilâl birliklerine katılmak için hazırlanmağa başladıklarından, Avusturya Metkoviç yönüne asker getirterek sınırını emniyete almak zorunda kaldı. Bu sınıra asker gönderme konusunda Hâriciye Nezâreti açıklama istedikte, Avusturya elçisi, "Devletin maksadının Osmanlı Devleti'ne dostça yardımdan, yâni Dalmaçya'ya sığınacak isyancıların silâhlarını almak, ve Dalmaçyalılardan haydutlara katılmak niyetinde olanlara engel olmaktan ibâret bulunduğu" yolunda cevap verdi. Karadağ Prensi de Hersek isyancılarıyla birlikte haydutluğa katılmamaları için halkına uyarıda bulunduğunu Bâbîâlî'ye duyurdu.

Sadrâzam Es'ad Paşa, işin iç yüzündeki Slâv Birliği kuvvetine bakmayıp bu uydurma teminâta aldandığından, Bosna Vâlisi'ne gönderdiği bir telgrafta, Avusturya elçisinin söylediklerinden ve Karadağ Prensi'nin uyarılarından söz ederek, "O taraflardan isyancılara fiilî yardımı ihtimal dâiresinden uzak gördüğünü, ve yalnız isyancı bölgeler halkının yardımlarının düşünülebileceğini, ve onların da nasihatla isyâncılara katılmalarının önlenmesine, ve bir istekleri varsa, 'icâbma bakılır' gibi vaadlerle oyalanmalarına çalışılmak lâzımı geleceğini" tavsiye etmiştir.

Bununla birlikte, Slâv Birliği Cemiyetleri'nin bozgunculuk körtüğünün eserlerinden olan bu ihtilâl kıvılcımının yalnız Bosna ve Hersek'e değil, Sırbis-

tan, Bulgaristan ve Karadağ'a da sıçrayarak bütün Rumeli bölgesinin kargaşa ve isyân ateşi içinde kalması kararlaştırılmıştı. Bu maksadın elde edilmesi ise, tabiatıyla biraz zamana ihtiyaç gösterdiğinden, o vakte kadar Osmanlı Devleti'ni oyalamak için, Avusturya görünüşte bozguncu hareketlerin ortadan kaldırılmasında yardımcı olmak, mânen ise isyâncılara arka çıkmak politikasını benimsemiş, Karadağ Prensi'nin duyurduğu bitarafça uyarımlar da o oyalamalardan öteye geçmemişti.

Bu durumun yanı sıra, Bâbüâlî'nin çekingen davranışları ihtilâlcilerin emellerine son derece elverişli bir zaman hazırlamakta olduğu için, isyâncıların başındakiler, "Devlet bizi vuramayacak" diye bildiriler yayımlamak sûretiyle, isyâna katılmamış yerler ahâlisini de yanlarına çekip, ihtilâlin Bosna bölgesine sıçraması plânında başarı sağladılar. Önce Banaluka sancağındaki Kozara ve Gradiška taraflarını, ve Rebke sancağında bulunan Piryedor havâlisini kışkırttılar, ve Gaçka, Istolça, Bileke ve Trebin kazâları köylerinde bulunan müslüman evlerini yakıp yıktılar. Bunun üzerine artık isyâncıların öğütlerle susturulması zamanı geçtiğini herkes anlamış, ve Bosna-Hersek müslümanları can ve mallarını koruma kaygısına düşmüş olduğundan, Temmuz'un on altısında Ferik Selim Paşa'nın Nevesin ovasına girmek için isyâncılarla çarpışmağa başladığı halde geri çekilmek zorunda kalması Istolça ile Bilekin arasında bulunan Dabra'da vuku bulan küçük çarpışmalardan da bir sonuç alınamaması üzerine, isyâncılar Temmuz sonunda Trebin kasabasını kuşattılar; ki burası üç bölük Osmanlı askerinin muhâfazası altında bulunuyordu.

Trebin kasabası Hersek'in güneybatısında ve Karadağ sınırına yakın bir yerde ve Raguza, Klík, Lubin ve Bileke'ye ulaşan yolların birleşme noktasında bulunduğundan, harbi yürütmede bir üs ve mühimmat deposu olması ve Karadağ'la dayanışmalarını kolaylaştırması için, oranın ele geçirilmesi isyâncılar bakımından çok lüzumluydu. Bu sebeple büyük bir kalabalıkla kuşattılar, ve kasaba civarında bulunan bir dağa ve Duç manastırına birlikler yerleştirerek, hareketlerini emniyet altına aldılar. Trebin'de kuşatılmış olan Osmanlı askerleri bir kaç defa şiddetli geri püskürtme hareketi yaptılarsa da, kuvvetlerinin yetersizliği sebebiyle, kuşatma hattını yarmayı başaramadılar. Üstelik Raguza yolunda bulunan Drino ve Çarina mevkileri ile Zupça ve Storina'da bulunan muhâfaza kuleleri de eşkiyâ tarafından kuşatılmış, Istolça ile Lubin kasabaları bir müddet kuşatma altında kaldıktan sonra isyâncıların eline geçmiş, Nikşik kalesi de kuşatılıp zorlanmağa başlamıştı.

O esnâda, Bosna redif ve müstahfız askerlerinin toplanıp silâhlendirilmek suretiyle, mevcut nizâmiye kuvvetlerine ilâve olarak isyâncı birliklerinin üzerine gönderilmesi, ikinci ve üçüncü orduların Rumeli bölgesindeki ilk tertip redif taburlarının silâh altına alınması, ve Anadolu'dan da asker gönderilmesi Bâbüâlî'ce kararlaştırıldı, ve bir taraftan sevkîyâta başlandı.

Ne yazık ki, ihtilâlin ilk belirtileri görüldüğünde yürütülen yanlış politika'nın sonuçlarından olmak üzere, isyâncılar her tarafa yayıldıktan ve eşkiyâlık ateşi kasaba ve köyleri sardıktan sonra başvurulmuş bastırma tedbirlerinin şiddeti nisbetinde isyân ateşi de kuvvet almakta idi. Bosna Vâlisi Derviş Paşa, Sadrazam ve Serasker'le aralarında anlaşmazlık olduğundan, ihtilâli bastırmak için arzettiği görüşlere uygun cevap alamamış, sonunda Bosna Kumandanlığı,

müşirlik rütbesi ile feriklerden Ahmed Hamdi Paşa'ya verildiğinden, Derviş Paşa'nın vâililik makamında değeri kalmayıp haysiyeti kırılmıştı! Ancak Ahmed Hamdi Paşa akli kıtlardan olduğu kadar askerlik bilgisinden de nasipsizdi. Bu sebeple, böyle bir adamı ihtilâlin en şiddetli vaktinde Bosna'ya kumandan yapıp göndermek büyük hatâ iken, daha sonra Derviş Paşa vâililikten de azledilerek, mülkî idâre de Ahmed Hamdi Paşa'ya yüklenmiştir. Kaynağımız olan bâzı husûsî yazışmalarda yer alan kesin bilgilere göre, Derviş Paşa'nın isyâncılar hakkında en sonra düşündüğü tepeleme plânları, ihtilâlin yayıldığı yerlere gönderilen askerî kuvvetleri bir noktaya toplayarak, oradan Necib Paşa kumandası altında Dabra, Katence ve Istolça'dan Bileke'ye gereği kadar asker gönderilerek, Bileke civârından isyâncıları sürüp atmakla birlikte Nikşik kalesini; diğer taraftan, Hüseyin Paşa kumandasında ve Popovopolca yoluyla, doğrudan doğruya iki tabur ve altı top gönderilerek ve iki tabur da yardımcı kuvvet yola çıkarılarak, Trebin kasabasını kuşatmadan kurtarmak şekillerinde idi. Ama, aşağıda açıklanacak sebeplerden ötürü, isyâncılar takımının istekleri haklı ve Hersek bölgesi için islâhat yapılması hakkında bâzı devletler tarafından gelen ortak duyurular Osmanlı Devleti'nce yerinde bulunarak, Şûrâ-yı Devlet Başkanı Server Paşa husûsî memuriyetle Mostar'a gönderildi. İsyâncıların ileri gelenleri Server Paşa'nın yayımladığı bildiri üzerinde görüşmelerde bulunmak için Trebin kasabasının üst tarafında bulunan Kosyarovo manastırında toplandıklarından, Hüseyin Paşa kumandasında gönderilen asker, adı geçen kasabayı çarpışma yapmaksızın ele geçirdi. Ertesi günü haydutların toplanma yeri olan Duç manastırı da alındı. Bunun üzerine isyâncılar takımı Zupça ve Storina taraflarına doğru çekildiler. Trebin kasabasının eşkiyâ baskısından kurtarılması, Drino'nun da kuşatmadan kurtarılmasını kolaylaştırmış; diğer taraftan, gönderilen bir birlik Nikşik kalesine yiyecek ulaştırmayı başarmıştı. Ancak, isyâncılar tarafından yapılan saldırılar üzerine Istolça üzerine geri çekilmeğe mecbur kalındığından, bir çok güçlük ve zahmetten sonra Trebin yönündeki birlikle buluşuldu. Bu çarpışmalar esnâsında Hersek bölgesinde otuz tabur piyâde ve dört bölük süvâri Osmanlı askerî bulunuyordu. İsyâncıların bütün kuvvetleri ise sekiz-on bin kişiden ibaretti. Gerçi ellerindeki silâhlar mükemmel ve muntazam değildi, ama memleketin coğrafi durumunu iyi bildiklerinden tabii engellerden çok iyi faydalanıyorlardı. Trebin kasabasının kurtarılmasından sonra Nertova vâdisine gelen askerî kuvvetler ise, Gaçka'ya yöneldikleri sırada Bileke yoluyla yürümeye çalıştıklarından, Kumandan Ahmed Hamdi Paşa Nertova ile Trebin'den Metokya'ya ulaşan yol arasındaki araziye ele geçirmek ve sonra kuzeyden Foça üzerine yürümek emelinde idi. Ama bu düşünce gâyet geniş olduğundan bir kolu Lubin'den Gaçka'ya, diğer kolu Trebin'den Bileke'ye ulaşmak üzere girilen askerî hareket iyi netice vermedi. Gönderilen kollardan biri Dabra'da, diğeri Çepeliça'da durdurularak Istolça ve Trebin yönlerine doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Trebin kolu iki tabur ilâvesiyle takviye edilip ileriye gönderildi, ve bir küçük çarpışmadan sonra Bileke'ye ulaştı. Ancak, haydutların birlikleri Duga boğazının ve Gaçka ovasının bâzı mühim noktalarını ele geçirdiklerinden, Nikşik kalesi kuşatma altında kaldı.

Gerçi Zupça'nın muhâfaza kulelerindeki askerî yerlerinde direnmeleri ve

Trebin'den bir birlik vâsıtasıyla gönderilen yiyeceğin ellerine geçmesiyle sıkıntı ve darlıktan kurtulmalarının, o yörenin isyancıların tuzaklarından korunmasına yardımcı olmuştı; ancak Storina taraflarına asker gönderilemediğinden ihtilâlciler istedikleri gibi yayılmışlardı. Bu sebeple, meşhur Karadağ reislerinden Pekopavloviç o yönden saldırmaya başlayıp, askerin yiyecek kabilelerini vurmaktan geri durmuyordu.

O esnâda ihtilâl ateşi Gabela ve Viçiç taraflarına doğru, Nertova'nın aşağı vâdisine yayılmış olduğundan, Ahmed Hamdi Paşa bir buçuk tabur askerle oraya doğru yöneldi. Bunun hemen ardından Pekopavloviç'in, Osmanlı Devleti tarafından ilân edilen müsaadelere inanan ve hükûmet buyruğuna uymuş olan ahâlîyi yeniden isyân yoluna sürüklemek için Popovopolça'ya yön çevirmesi üzerine, Şevket Paşa kumandasında Trebin'den yedi tabur piyâde ve bir alay süvâri gönderilmişti. Ama Pekopavloviç'in bundan haberi olunca, Zupça'ya geri çekilerek Trebin ve Raguza yolu üzerinde yine erzak kabilelerine saldırmaya başladı, ve Trebin'den Kastelnova'ya kadarki muhâfaza kuleleri isyancılar tarafından bir kat daha çevrilip sıkıştırıldı. Hattâ bunlardan Grab kulesi muhafızı Trebin ordu karargâhından yardım isteğinde bulunduğu, hem orayı isyancıların baskısından kurtarmak, hem de Zupça yönündeki saldırılara karşı durmak için Osman Paşa kumandasında dört tabur piyâde ve bir batarya top gönderildi. İlk çatışmada Lebobiratiç isminde bir reisin üç yüz kişilik birliği savulup tepelendi ise de, Pekopavloviç'in idâresindeki âsilerle pusu kurmuş olduğundan birden saldırıya geçmesi üzerine süngü süngüye, kucak kucağa çarpışmaya girilerek, Grab kulesinden açılan top ateşinin de yardımıyla, isyancılar takımı Duga boğazına kaçırılmış ve Osmanlı askeri Grab kulesine girmiştir. Ancak, bir müddetten beri, Lazar Suçitâ isminde bir eşkiyâ reisi, yanında bulunan haydutlarla yukarı Drin taraflarında yuvalanıp baskı ve tecâvüzlerini ilerletmiş, ve Piva ovasında bulunan bir kuleyi müstahfızlarının azlığı sebebiyle ele geçirmişti. Bosna yöresinde de ihtilâlin kuvveti artmış olduğundan, Ahmed Hamdi Paşa uzaklaştırılarak, yerine eski Bahriye Nâzırı Rauf Paşa getirilip gönderilmiş, ve çarpışmanın taktiği değiştirilmişti. Zirâ o vakte kadar uygulanan taktik, askeri bir çok kısma ayırmak ve bu sebeple arkası arkasına mağlubiyetler tehlikesine atmaktan ibâret olduğu halde, bu usûl tamamen bırakılarak, kuşatma altında bulunan yerlere yiyecek ve harp malzemesi ulaştırma vazifesini de yüklenmek üzere, kuvvetli kollar teşkil edildi.

Rauf Paşa askerin yeni harekât plânını düzenler düzenlemez, Piva yakınlarında ve Istolça yolu üzerinde bulunan Goračko'nun ulaşım ve haberleşme hattının isyancılar tarafından kesildiğini ve orada kapanıp kalmış iki tabur askerin yiyecek sıkıntısı içinde bulunduğunu haber alınca, on tabur piyâde ve altı adet toptan oluşmak üzere hazırladığı bir birliği Şevket Paşa kumandasında göndermişti.

Burayı kuşatan Pekopavloviç bu askeri hareketi işitince oraya zayıf bir birlik bırakarak üç bin kadar isyancı ile Biyaledoliva'da kaleye kapandığı gibi, Osmanlı askerleri de orada sarp bir yere çekilerek istirahataya koyuldular. Ama bu esnâda isyâncılara geceleyin yardım gelmesi üzerine, Şevket Paşa Lirçınık geçitlerinden geçip de Goračko'ya gitmeyi başaramadığından, hayli telefât verdikten sonra Metokya'ya geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra isyancılar Zupça'yı,

zorladılarsa da yeteri kadar kuvvetle korunan mevkileri ele geçiremediler. O sıralarda Klık tarafından Nevesin yönüne uzanan yerlerle, Dubar ovasında ve Bileke yakınlarında bir çok isyancı birlikleri görünmüş, ve yukarı Taksa vâdisinde bâzı çarpışmalar meydana gelmiş olduğu halde, ihtilâlciler esaslı bir maksada ulaşamadılar. Ancak Bihke (Bihac) taraflarında Moratoviç adlı eşkiyâ reisinin başkaldırmasıyla ihtilâl şiddetlenmiş, ve bir tarafta Goraçko kuşatması tehlikeli bir duruma gelmişti.

Şevket Paşa'nın Metokya'ya geri çekilmesi üzerine, Rauf Paşa Goraçko ve Nikşik'e yiyecek ulaştırmayı sağlamak için, Bosna tarafından Hersek sancağına hayli asker getirerek, ve gönüllü neferler yazarak, gerekli olan nakliye hayvanlarını da elde ettikten sonra, Metokya yakınlarında karargâh kurmuş, ve beş yüz hayvana yüklediği yiyecek ve harp malzemesini, on tabur piyâde ve on altı dağ topunun koruması altında Raveno önlerine ulaştırmıştı. O sırada isyâncıların reisleri arasında anlaşmazlık başgöstererek kuvvetleri üçe bölünmüştü. Lazar Suçiçe kuvvetleri Piva'da kalıp, Pekopavloviç kuvvetlerinin Bileke'ye ve Zinoviç kuvvetlerinin de Gačka'ya doğru yön tutmuş olmaları yüzünden, harp harekâtının Osmanlı askerlerine elverişli sonuçlara ulaşabilmesi ümidine kuvvet geldi. Nihâyet Rauf Paşa Goraçko'ya yiyecek vererek Metokya ve Bileke yoluyla ve emrindeki bütün güçlerle Trebin üzerine hareket etti, ve isyânı bastıra bastıra oraya yetiştirdi. Gerçi o günlerde başka yönlerden Bileke'ye gelen taburlar eşkiyânın saldırılarına uğradılar; ancak bu harekâtın sonuçları da ihtilâlcilerin dağılmalarına sebep oldu. Ama bu sıralarda Lazar Suçiçe Osmanlı askerlerini Pivenik yukarı vâdisinde durmağa mecbur etmiş, ve Rauf Paşa da Trebin'de on yedi tabur nizâmiye askeri ile bir miktar başıbozuk toplamıştı. O vakit Hersek'de bulunan Osmanlı kuvvetlerinin tamamı otuz beş tabur nizâmiye ve redif askeri ile tahminen iki bin başıbozuktan ibâretti. Deniz kıyısına yakınlığından faydalanılarak, mühim askerî noktalardan sayılan Drino ve Raguza yoluyla erzak getirilmesini kolaylaştırmak için, bu kuvvetin hemen yarısı Trebin'de idi. Seferin sıkıntı ve güçlükleri tasavvurun ötesinde olup; karlarla kaplı, geçit vermez yollar arasında çarpışan Osmanlı askerleri ile Hersekli iyiden iyiye güçlerini yitirmişlerdi. Nikşik kalesi eşkiyâ tarafından kuşatma altına alınır alınmaz Duga Boğazı'nda bâzı ufak tefek kalelerin isyâncıların eline geçmesi üzerine, kuşatma hattı iyice daralmış ve muhafızlarla ahâli yiyecek bulmakta çâresiz kalmışlardı. Bu sebeple kalenin az zamanda isyâncıların eline düşmesi ihtimâli kuvvet kazanmış, ve kuşatma altında bulunanların kaleden çıkarak yaptıkları hücumlar faydalı bir netice vermeyip, Duga boğazını ve Otiç dağını ve Metkoviç ile Krestaç arasındaki yolu isyâncı birlikleri ele geçirmişti.

Bunun üzerine Rauf Paşa yedi tabur askerle Popovopolça'ya doğru hareket ettikten sonra, çok sayıda erzak ve mühimmat kafilesiyle Bileke'ye, Mehmed Paşa kumandasında on tabur asker de Gačka tepesini terk ederek Korino tarafına yönelmişti ki, asıl maksadı Duga boğazını zorlayarak Nikşik'e erzak sokmaktı. O aralık isyâncılar bir danışma toplantısı yaptılar. Bir kısmı Krestaç'da ordu karargâhını basmak, bir kısmı da boğaza girecek birliği yan taraftan vurmak görüşünü ileri sürdüğünden aralarında anlaşamadılar. Hattâ Osmanlı askerinin hücumunu kollayarak İzlastop'da toplanmalarını reislerin çoğu teklif etmişlerken, Lazar Suçiçe ile Boğdan Simoniç'in durup beklemeksizin Osmanlı

askerleri üzerine hücum ettikleri sırada, Pekopavloviç onlara yardım etmeyip, çarpışma esnâsında iki bin kişiden ibâret olan kuvvetiyle Plana üzerine yürüdü, ve epeyi hayvan ele geçirerek geri döndü. O sıralarda Duga boğazının isyâncıların tuzaklarından arınmış bulunması sebebiyle, Rauf Paşa erzak kfilesini Nikşik'e götürüp ulaştırdı. Ancak kendisi hastalandı, ve ardından vazifesinden ayrılarak, yerine askerî müşirlerden Ahmed Muhtar Paşa Bosna ve Hersek kumandanı olarak tâyin olundu. O aralık ise ihtilâl doruk noktasına ulaşmıştı. Bu sebepten Osmanlı asker kfilelerinden bir kaçını ele geçirmek maksadı, eşkiyâyı Ragusa ile Trebin arasındaki geçite çekip götürmekte idi.

İKİNCİ FASIL

Kabine değişikliği ve bâzı siyâsî vak'alar

Hersek ihtilâlinin yayılıp büyümesi ve Rusya, Almanya ve Avusturya devletleri arasında imzalanmış olan Üçlü İttifak'ın emârelerinin yüz göstermesi, Sadrâzam Es'ad Paşa'nın aczini ve şaşkınlığını artırmış, Serasker Ali Sâib Paşa'nın da böyle mühim askerî harekât zamanında yetersizliği anlaşılmış olduğundan, bunların değiştirilmesi Pâdişahça düşünülmekte idi. Eski Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa, -ki Adana Vâililiğiyle devlet kapısından uzaklaştırılmıştı- saraya yakınlığı sebebiyle o sıralarda vâililikten bağışlanmış olarak İstanbul'a gelip, yeniden ikbal elde etmenin çârelerini bulma yolunda elinden geleni yaparken, Es'ad Paşa'nın ikbal güneşinin tutulmasından faydalanarak, "Hersek meselesi bir haftada hallolunacak iştir. Bâbîâlî bunu büyütüyor." yollu zihin çelmelerini taahhüt yerinde Pâdişâh'a arz etmek suretiyle, Sadrâzamlığı elde etmeğe çalışıyordu. Abdülaziz Hân Hazretleri, onun önceki sadrâzamlığında açtığı uygun-suz yolun kötü sonuçlarını seçemeyerek bir aldatılışın tesiri altında kalmış, ve Hersek ihtilâlinin nasıl olursa olsun bir an evvel söndürülmesi arzusu uğruna, o konuda Mahmud Nedim Paşa tarafından arz olunan taahhütleri yerinde bulmuş olduğundan onu tekrar Sadrâzamlık makamına getirdi. Bununla birlikte, hasımlarıyla aralarında yakınlık sağlamayı da arzu ettiğinden, bu tasavvura başlangıç olmak üzere, 1875 senesi Ağustosunda Mahmud Nedim Paşa'yı Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı'na, Midhat Paşa'yı Adliye Nezâreti'ne, Hüseyin Avni Paşa'yı da Seraskerlik'e tâyin etti. Bu görevlendirmenin üçüncü günü Mahmud Nedim Paşa'yı ikinci defa olarak Sadrâzamlık'a yükseltti. Birinci fasılda anlatıldığı gibi, Server Paşa boş olan Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı'na getirilmekle birlikte husûsî memuriyetle Mostar'a gönderildiği gibi, eski sadrâzam Es'ad Paşa da Nâfia Nezâreti'ne getirildi. Ancak gerek Mahmud Nedim Paşa, gerekse Serasker Hüseyin Avni Paşa, Es'ad Paşa'nın devlet kapısında varlığını soğuk karşılayarak, onu Aydın Vâililiği ile uzaklaştırmak için hemen harekete geçtiler. Kabine değişikliğinin asıl sebebi Hersek ihtilâlinin Avrupa'da önem kazanmasından dolayı devletçe siyâsî teşebbüslerin düzenlenip yoluna konması olduğundan, yeni Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa Avrupa'ya karşı bir iş göstermek isti-

yordu. Çünkü Rusya, Almanya ve Avusturya ihtilâl meselesini büyütüp uzatmak kesin niyetinde ve resmen işe müdâhale etmek emelinde oldukları hâlde, isyânın ortaya çıktığı ilk günlerden beri, gerek bu üç devletin ve gerek Fransa ve İngiltere'nin elçileri Bâbîâlî'ye sür'atle bozgunculukları önlemeğe çalışmak öğütlerinden başka bir şey ulaştırmamışlarken, ihtilâlcilerin cemiyetlerinin çoğalmasıyla birlikte ihtilâli bastırmak husûsunda devlet tarafından alınan mülki ve askerî tedbirler tesirsiz kalarak Slav Birliği cemiyetlerinin bozguncu çalışmaları az zamanda kuvvet kazanmış, Fransızlar ise kuzeyli üç devletin yaptıkları ittifaka katılarak kendi durumları bakımından bir çıkış yolu aramağa yönelmiş ve mesele bununla da başka bir renk almıştı. Es'ad Paşa'nın sadrâzamlığının sonlarında, yâni 20 Ağustos 1875'de Fransa Hâriciye Nâzırı Dük Dukaz (Duc Decazes) Paris Andlaşması'nın imzacısı olan devletlere ortak bir nota göndererek, özetle, "İhtilâli bastırmak Avrupaca da lüzumlu görülüyorsa da, ihtilâlciler yapmakta oldukları haydutlukları bâzı haklı isteklere dayandırmakta olduklarından ve devletlerden ümit kesmedikçe silâh bırakmağa yanaşmayacaklarından" söz ederek, devletlerin konsoloslarının, isyâncıların elebaşlarına nasihat vermek üzere görevlendirilmeleri lüzumunu ilân etmişti. Böyle bir çözüm şekli üzerinde, müttefik üç devletin dolaylı biçimde râzı olmaları üzerine, kendiliğinden uzlaşmalar meydana geldiği gibi, Bâbîâlî de bu isteğin tereddüt edilmeksizin yerinde görülmesinden sonra, Mahmud Nedim Paşa'nın Sadrâzamlık'a getirilmesiyle, Şûrâ-yı Devlet Başkanı yapılan Server Paşa, konsolosların verecekleri nasihatler sırasında isyâncılar tarafından ileri sürülecek istekleri dinleyip anlamak ve gerekli müsaadeleri kararlaştırmak için husûsî memuriyetle Mostar'a gönderildi.

Dış müdâhale kapılarının açılmasına başlangıç olan böyle bir kararı Devlet'in kabul edivermesi, kendi bağımsızlığını kendi eliyle bitirmeğe sebep olmaktan başka bir fayda getirmeyeceği hâlde, bir de İngilizler katılmadıkça diğer devletlerin konsoloslarının meseleyi çözmeye yetmeyeceği düşüncesiyle, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, İngiliz konsolosunun da işe karışması yolunda tavsiye yollu istekte bulundu. Bunun üzerine İngiltere Hâriciye Nâzırı tarafından 1875 senesi Ağustos 25 târihiyle İstanbul elçiliğine gelen bir telgrafta, "İngiltere ihtilâl bölgelerine konsolos gönderilmesi için yapılan teklife istemiyerek katılır, zirâ konsolosların müdâhalesi yerinde olamaz zannındadır. Ancak bizim şu teşebbüsler dışında durmamamız Bâbîâlî tarafından ricâ olunduğundan, Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'nin muvâfakatinin buna dayandığını bilmesi lâzımdır. Osmanlı Devleti'nin hiç bir yabancı müdâhalesine başvurmaksızın eşkiyâ hakkında gerekli şeyleri yapması tercih olunur" diye görüş ileri sürülmüş, ve telgrafın sureti elçilik tarafından Bâbîâlî'ye verilmişti. İngiltere'nin, dış müdâhaleleri kabul etmekte olan zarar ve sakıncaları, böyle, resmen Osmanlı Devleti'ne duyuruşu çok dikkat çekici olmakla birlikte, ileri sürülen çözüm şeklinin evvelce kabul edilip benimsenmiş bulunması üzerine, verilen karardan dönmenin imkânı kalmamış, velhâsıl bu davranış emsal yoluyla nice dış baskılar ve zorlamaları doğurmuştur.

İngiltere'nin yukarıda açıklanan duyurusu Abdülaziz Hân katında üzüntü uyandırmış olduğu sırada, bu üzüntüye yol açan şeye -ki Bâbîâlî'nin Londra'ya başvurması husûsudur- teşebbüs olunması üç devletin ittifâkına dokunmuş

olduğundan, Rusya elçisi General İgnatiyef'in açıktan açığa Pâdişâh katında şikâyetle bulunması üzerine, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa azledilerek yerine Viyana elçisi Râşid Paşa getirilmişti. O esnada Server Paşa'nın Mostar'a varması ile, konsoloslar istekleri soruşturmak için isyancıların elebaşlarının bulundukları yerlere gittiler, ve bir takım vaatlerle silâhlarını bırakmağa dâvet ettiler de, hiç bir faydalı sonuç vermedi. Aksine kümelendikleri yerlere konsolosların gelişi ihtilâlcileri bir kat daha şımarttığından, Hersek için imtiyazlı bir idâre kurulması dâvâsını ortaya sürdüler. Sırbistan ve Dalmaçya'da Slâv Cemiyetleri tarafından hazırlanan, Bosna bölgesine saldırtılan eşkiyâ birlikleri elebaşlarının ellerinde bulunup tepelenmeleri sırasında meydana çıkan tâlimâtâ göre, asıl maksat müslümanları öldürmek, mal ve eşyalarına el koymak suretiyle Sırp askerinin plânlanmış harekâtına yol açmak ve Bosna hristiyanlarını isyâna kaldırıp hâdiseyi genel bir Slav ihtilâli hâline koymak hedefine yönelikti. Bu anlaşılır anlaşılmaz, ihtilâlciler her tarafta köyleri yakıp yıkmaya ve çeşitli işkencelerle müslümanları öldürüp yok etmeğe başladıklarından, Bosna ve Hersek'in bütün müslüman ahâlisi silâha sarılıp, ordu saflarında bulunanlardan gayrisi da çarpışmaya giriştiler. Ama müslümanların hristiyanlarla böyle harbe kalkışmaları ve askerinin yapacağı vazifelere karışmaları, ihtilâl ateşinin şiddetlenmesini isteyen yabancılar katında dinî bir mukatele rengine konulup, ihtilâlcilerin işine gelen fikir ve niyetler gerçekleşme noktasına yaklaştı.

Konsolosların isyancılara nasihat vererek devletlerden ümit kesmeleri yolunda duyurularda girişmelerinin gerçek sebebi şudur: Yukarıda söz ettiğimiz Reichstadt buluşmasında Rus Başvekili Prens Gorçakof'un teklifi üzerine üç devletin imparatorları arasında kararlaştırıldığı üzere, Osmanlı Devleti'ni kendi hâline bırakarak ne Hersek ihtilâline ve ne de onun gibi çıkması muhtemel olan karışıklık ve bozgunculukların olup bitişine karışılmaması tutumu benimsemiş iken, Avusturya'nın isyancıları himâye yolunda davranması, yâni Slav Birliği Cemiyetlerinin Dalmaçya ve diğer komşu bölgelerden haydutları saldırtmaya ve Osmanlı askerlerinin üzerlerine yürümesiyle sıkışıp kaçan eşkiyâya her türlü yardımı yapmaya başlamasını desteklemesi, Hersek ve Bosna üzerinde Avusturya için bir yayılmacı otorite kurmanın ilk davranışlarını meydana getirince, yeryüzünde ne kadar Slâv milleti varsa onları kendi kudretinin kanadı altına almak isteyen Rusya kıskançça bir rekabetle huzursuz oldu. Almanya ise, bir taraftan Rusya'nın bütün islâvlar üzerinde söz sâhibi olmalarını aslında çekemediğinden Avusturyalıların o maksada karşı kurdukları müdâhale dolabının idâresini bozmak istemiyor, diğer taraftan Avusturya'yı ileri sürdükçe, kendisinin Avusturya hesabından aradığı emeller sermâyesini elde edebilmek sevdâsını terk etmiyordu. Ama ortada bir üçlü ittifak bağı bulunduğundan, açıktan açığa onu kırıp da bütün bütün ters bir vâdiye gitmek istese, menfaatlerine ve Fransa'ya karşı olan durumuna uygun düşmeyeceğinden, Rusya'nın arzusuna, görünüşte olsun karşı bulunmamak yolunu seçti.

Rusya'nın o zaman aradığı çözüm şekli ise, Avusturya'nın otoritesinin ihtilâl dâiresi içinde genişlemesini önleyici perde çekmeğe yönelikti. Bu da, üç müttefik devlet adına konsoloslar vâsıtasıyla eşkiyâ cemiyetlerine tarafsızlık ilân ederek, Avusturya'yı ister istemez isyancılar katında mânevî destekten mahrum bırakmakla elde edileceği düşüncesine dayanıyordu. İngiltere'nin konsoloslar

vâsıtasıyla eşkiyâya nasihatte bulunmanın sakıncalı olduğunu açıklayarak kendisinin o hususta kuzeyli devletlere katılmayı istemeksizin kabul ettiğini Bâbüâlî'ye bildirmesi ve Rus elçisinin Pâdişâhlık katında İngiltere'nin bu işe karıştırılması kararından şikâyetle Hâriciye Nâzırı'nın uzaklaştırılıp değiştirilmesine varıncaya kadar çalışması, yukarıda söz edilmiş olan mânevî desteğin ehemmiyetini anlatmağa yeter delildir.

Gerçekte, Avusturya konsolosların nasihatte bulunmak için gönderilmesi konusunda müttefiklerden ayrılmadıysa da, isyâncıların emellerine kavuşmalarına tesirli bir şekilde vaşitalık etmekten de geri durmuyordu. Avusturya Başvekili Kont Andraşi Rusya ve Almanya ile bununla ilgili yazışmalara ve haberleşmelere başladığı sırada Sırbistan'dan gönüllü birlikleri çıkararak sınır üzerindeki köyleri yakıp yıkıyor, Karadağlılar Hersek ihtilâlcilerine katılıp isyânı büyütmeğe çalışıyor, ve İslâv Birliği cemiyetleri bildiriler yayımlayarak Bulgarları isyâna tahrik ediyorlardı.

Avusturya'nın Hersek meselesi bakımından tutturduğu dolambaçlı siyâsi yolun niteliğini ortaya koymak üzere şunu da nakledebiliriz: Kont Andraşi'nin notası Osmanlı Devleti tarafından kabul edilerek isyancıların itâate dâvetleri hakkında yine Avusturya'nın uyarısı ile Bâbüâlî'nin yayımladığı bildiride yer alan vaatlerin faydalı neticeleri hemen görülmeyince, Avusturya, gûyâ eşkiyânın tepelenip yola getirilmesinde şiddet ve sür'at gösterilmesi hakkını tanımakla birlikte, haydutluk etmekte ısrarlı olan bozguncuların faaliyet gösterdikleri yerlerin Osmanlı ordusu tarafından sınırlanıp belirlenmesi ve bunun için kurulup belirtilecek savunma hattının bir yanı Karadağ sınırına, öte yanı isyancıların bulaşmadığı mühim bir noktaya dayandırılarak düzenlenmesinden sonra, eşkiyâ takımının askerin önüne katılarak, sürgün avına çıkar gibi takip edilip sıkıştırılı sıkıştırıla Osmanlı sınırlarından dışarı atılmasını teklif etmişti. Ayrıca, bu şekilde defedilecek isyâncılardan Dalmaçya'ya geçenlerin silâhlarını toplamak için kendi kumandanlarına tâlimat verdiğinden ve Karadağ'a girenleri de oradan çıkarmayacaklarından, ihtilâlin çabucak ve kolaylıkla bertaraf edilmiş olacağını duyurmuştu.

Bâbüâlî o günlerde Avusturya politikasını benimsediği için, bu yol gösterici hatırlatmayı dayandığı öz bakımından iyi niyetli düşüncelerden kaynaklanmış zannederek Başkumandan Ahmed Muhtar Paşa'ya duyurmuştu. İlkin, ihtilâlin kaynağının Avusturya topraklarında bulunduğu; ikinci olarak, meselenin başlangıcından beri sıkıştıkça Osmanlı sınırlarından dışarı can atan eşkiyâ birlikleri fazlasiyle toplanıp geri döndüklerine göre, bu defa da diyelim ki Dalmaçya'ya ve Karadağ'a sürülecek haydutların başka noktalardan içeri girmek için boşluklar bulabileceği, üçüncü olarak, o kadar geniş bir savunma hattı kurmak için arazinin ârizalarının müsait olmadığı, ve tualım onun da çâresi bulunsa, savunma hattında kalacak askerin yedek, erzak ve mühimmâtını hazırlayıp göndermenin güçleşeceği şöyle dursun, öyle bir hattı kurmağa mevcut askeri gücümüzün yeterli olmaması yüzünden, tabii olarak savunma noktalarının her tarafı zayıf kalacağından, buna karşılık isyancı birlikleri ise toplu ve kuvvetli bulunacağından, hangi noktaya saldırırsalar üstünlük sağlayarak savunma hattını yırtıp parçalayabilecekleri ve Osmanlı askerinin bu tehlike dolu yerlerde bir daha kullanılamayacak tarzda bozulup dağılacakları teknik bakımdan

mâlumdu. Avusturya'nın aradığı sonuç da Osmanlı ordusunun öyle bir perişanca bozguna uğramasıyla isyâncıların kuvvet bulması olduğundan, ileri sürdüğü çözüm şeklini benimsemek yalnız askerlik açısından değil, siyâsî açıdan da bakılınca hakikaten zararlı ve tehlikeli idi. Ahmed Muhtar Paşa bu incelikleri daha başından anlayıp kavramakla birlikte ortaya atmamış, ancak Avusturya'nın istediği yolda hareket edilebilmesinin Storina Limanı'nda Osmanlı zırhlılarından bir savaş gemisi bulundurmak suretiyle isyâncıların kıyıda barınabilecekleri yerleri tehdit etmeğe bağlı bulunduğunu yazmış, ve Bâbiâli de bu görüşü Avusturya'ya duyurmuştu. Ancak Dalmaçya'ya bağlı Kataro'nun sâhilinin Storina limanının sınırları içinde bulunması sebebiyle, oraya gerektiğinde isyâncıları da sıkıştırmağa memur olmak üzere bir Osmanlı zırhlısının girişi Avusturya'nın işine gelmediğinden, yukarıda söz ettiğimiz savunma hattı kurulması görüşü üzerinde durmaktan vazgeçerek susmak yolunu seçti. İhtilâl ateşi ise eskiden olduğu gibi alevlenip Bulgaristan isyânını kızıştırmakta idi.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Bulgaristan'da isyân eserlerinin başgöstermesi ve Sırlıların hazırlıkları

Filibe sancağına bağlı Kızanlık, Eski-Zağra, Çırpan ve Hasköy kazalarında Rusya'nın Filibe konsolosu Nayden ve Rusçuk konsolosu Maşenin vâsıta-sıyla Bulgarlar isyâna kışkırtılarak, 1875 senesinde cemiyetler kurulmuş ve müslümanlar tehdit edilmişti. Ancak Zağra ve Kızanlık memurlarının uyanık ve tetik davranmaları sayesinde, bozguncular hemen tutularak ihtilâlin önü alındı, ve ortalığı karıştıranlar hapsedildi.

Bu bozguncuların sorgulamalarında, Bulgaristan ihtilâlinin patlak vermesinin muhakkak olduğuna dâir kuvvetli deliller meydana çıkmış, ve Bulgaristan'a fiilen yardım için Sırlıların savaşa hazırlanmakta olduklarını ihtivâ eden bir takım evrak ele geçmişti. Bunun üzerine Rus elçisi huysuzlanıp, "Osmanlı Devleti bu hâdiseyi bizim kışkırtmamıza yormasın. Rusya Bulgaristan'ın huzur ve âsâyişini ister; ancak Bulgarları iyi bir idâre altında bulundurmak Osmanlı Devleti'nin menfaatinin gereği iken bâzı bozguncuların yalan dolanlarına aldanan iyi niyetli saf kimselere isyancı gözüyle bakmak ve kendilerini yakalayıp içeri atmak yerinde değildir. Bu gibi tedbirlere şiddetle baş vuran memurlar yerlerinde kaldıkça Bulgarlar güven içinde olmazlar, ve içlerinde aşırı fikirliilerden olan bozguncuların tahriklerine uymağa mecbur olurlar. Daha sonra Bulgaristan'da âsâyiş bozulursa, buna Rusya ve diğer devletler kayıtsız kalamazlar" yollu riyâkârca kelimelerle Edirne Vâlisi Hurşid Paşa'nın ve Filibe mutasarrıfının ve Zağra ve Kızanlık kaymakamları gibi bozgun ateşini söndürmeğe çalışan memurların uzaklaştırılıp değiştirilmelerini ve hapsedilen Bulgarların salıverilmelerini ısrarla istedi. Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa böyle yersiz bir teklifin kabul edilmesindeki kötü tesiri ölçüp biçerek bozgunculuğun önünü almağa çalışmış olan memurları himâye etmek, ve Bulgaristan'da bir yandan yanmağa başlayan ihtilâl ocağına karşı en yerinde tedirleri almağa, vakit kaybetmeksizin çalışmak gerekirken, Rus elçiliğinin teklifini hemen kabul etti, ve vâli, mutasarrıf ve kaymakamları değiştirerek hapiste bulunan bozguncuların yollarındaki engelleri temizledi. İşte bu davranış Bulgaristan umumî ihtilâlinin çıkmasını çabuklaştırdı.

Bulgaristan bu şekilde isyân bayrağını kaldırmağa hazırlanmış olduğu gibi, Sırpılar da bir taraftan Bosna yönüne eşkiyâ birlikleri çıkarmak suretiyle Hersek ihtilâlini şiddetlendirip uzatmağa çalışıyor, diğer taraftan da Osmanlı Devleti ile açıktan açığa savaşa girişerek Vidin, Niş ve Kosova taraflarından Bulgaristan'a sataşip saldırmaya hazır bulunuyordu. Sırpılar harbe başlayınca, Bulgarların da her yönden ihtilâl bayraklarını açarak isyân meydanına çıkacakları kesin olarak anlaşıldığından, Hersek ihtilâlini bir an önce bitirmek ve Bulgaristan isyanının başlamadan önünü kesmek için askerî hazırlıklarını henüz tamamlamadan kuvvetli bir ordu ile Sırbistan'a girilmesi görüntüsünü Serasker Hüseyin Avni Paşa son derecede önemle ortaya atmış, ve Niş ve Vidin kalelerine topladığı askerî kuvveti artırmağa başlamıştı. Ancak Sırpılar bu harp hazırlıklarından telâşa düşerek Prens'den Bâbîâlî'ye sahte bağlılık bildiren mektuplar geldiği sırada, Rus elçisi de alınan bu askerî tedbirlerden dolayı izâhat istemeğe kalkışıp, "Osmanlı Devletinin Hersek ihtilâlini sür'atle bastırmak için Bosna taraflarında her türlü askerî tedbirleri almak zorunda bulunduğu doğrudur; ama prensliğin rızası olmadan, eşkiyâ geçmesi bahânesiyle Niş sınırlarına bir çok asker gönderip de Sırpıları paniğe düşürmek, orada da huzur ve düzenin bozulmasına ve bir gâile çıkmasına yol açar. Özellikle bu sıralarda İmparatorumuz Sırbistan ve Karadağ Prenslarını barışçı bir tutum izlemeleri konusunda uyacaktır. Bu yüzden Sırbistan sınırına gönderilen askerin geri alınması ve Karadağ üzerine de bölge korumasına yeter sayıdan fazla asker gönderilmemesi Osmanlı Devleti'nin menfaatine uygun olur" demekten geri durmadı. Sultan Abdülaziz her ne pahasına olursa olsun Hersek meselesinin ortadan kalkmasını istediğinden, Rus elçisinin yukarıda söz edilen ifâdeleri üzerine Hüseyin Avni Paşa'yı uzaklaştırarak Hüdâvendigâr Vâliliğine tâyin etti, ve Nâmık Paşa'yı Serasker yaparak, sırp hudûduna gönderilip yerleştirilen askerî kuvvetin geri çekilmesini emretti. Ama Nâmık Paşa Sırbistan hudûdundan askerin geriye çekilmesinde ülke açısından büyük sakıncalar bulunduğunu kumandanların diliyle hazırlattığı bir rapor ile pâdişâha arz edip, Sırbistan hudûdunun önceden olduğu gibi askerî kuvvetten arındırılmamasının kaçınılmazlığını sürdürdü.

Bu husus iyice düşünülürse, o zaman Sırbistan'a asker sokmak tasavvurunun pek yerinde olduğu görünür. Çünkü Hersek hâdisesinin ihtilâllerin başlangıcı olarak meydana getirildiği biliniyor, ve Sırp hükûmeti, hem Bosna tarafına, hem de Bulgaristan'a haydutları saldırtmak ve bozgunculuğu yaymak yolunu tutup, bir yandan da harbe hazırlanmakta olduğuna göre, fitne selinin kaynağı durumunda bulunuyordu. Karadağlıların Hersek isyâncılarına yardım etseler bile durumları ve yerleri Sırbistan gibi olmadığından ihtilâllerini uzatabilmekten başka bir şey yapamayacakları, buna karşılık Sırpıların, her türlü tehdit ve korkudan uzak kaldıkça Bulgaristan ihtilâlini pek kolay uyandırıp, kendileri de savaş meydanına atılıp âlemi velveleye ve Osmanlı Devleti'ni büyük bir gâileye uğratacakları muhakkaktı. Bu sebeple Sırbistan'a asker sokulması yukarıda açıklanan akla gelebilir sakıncaların bir anda önünü almağa, hâsılı Osmanlı Avrupası'nı kaplayacak bir belâ tufânının kaynağını kapamağa en tesirli tedbirdi.

Paris Andlaşması'nın 21. ve 29. maddelerine göre, Sırbistan'ın huzur ve düzen bozucu bir harekette bulunması hâlinde, bunun düzeltilmesini, Osmanlı Devleti andlaşmada imzâsı bulunan diğer devletlerle kararlaştırmak zorundaydı. Buna göre Sırbistan'a asker sokmak her şeyden önce Paris Andlaşması'nın imzâcısı olan diğer devletlerin görüş ve rızâlarını almağa ve onlarla birlik sağlamak için çalışmağa bağlı olduğu halde bu andlaşma hükmüne uyulmamasının dışarıda yaygara koparılmasına sebep olabileceği ihtimâli hatıra gelir. Gerçekten Sırbistan'dan Bosna ve Bulgaristan taraflarına ihtilâl heveslileri ve silâhlı eşkiyâ birliklerinin geçirilmekte olduğu prensliğe yazıldıkça inkâr olunduğundan sırf bu vesile ile Osmanlı Devleti Sırbistan'a asker sokacağını, ve prensliğin inkâr edip önlemeğe gücü yetmediğini bildirdiği isyâncı tayfalarının tepelenmesine fiilen çalışacağını devletlere duyursa, buna Şark Meselesi'ni yayılcılık emellerinin oyunu hâline getiren Rusya'nın râzı olmayacağı şöyle dursun, diğerlerinin de kendi açılarından yanaşmaları ihtimâli olamazdı. Fakat Osmanlı Devleti Hersek hâdisesinin kendisi bakımından bir ölüm-kalım meselesi olduğunu ve onun, topraklarına ihtilâl ateşi saçacak bir bozgunculuk ocağı hâline girmesinin sırf Sırbistan'ın körükleyici ve destek olucu davranışları ile olacağını düşünüp de öldürücü zehirler saçan bir yılanın başını ezer gibi oraya ansızın asker sokmuş olsaydı, bu davranış Sırbistan'dan kaynaklanan bozgunculukların ortaya çıkmasını önlemek maksadına yorulmuş olacaktı. Bu yüzden de devletlerce mesele haberleşme ve yazışmaya düşerek bir aracılıkla çözülür, ve Sırp Prensliği o sırada tamâmiyle harbe hazırlanamadığından Osmanlı ordularını karşılamağa güç yetiremez, ancak devletlerin yardım ve himâyelerine sığınmış olurdu. Böyle büyük işleri kesip bitirmek ve siyâsî fikirler yürütülmesine meydan vermemek hükûmet olma esprisine uygun olduğundan, Sırplıların sığınma ve yalvarmaları Osmanlı Devleti'nin ileri süreceği iddiânın altında kalır ve Bulgaristan ihtilâlleri ve Sırbistan çatışmalarının meydana gelmesiyle âlemin altı üstüne getirilmemiş olurdu. O sırada Rusya kızıp öfkelense bile sırf Sırbistan'ı himâye etmek uğruna bir savaş kapısı açmağa girişmezdi. Kaldı ki Ruslar o sıra Şark Meselesi'ni ihtilâl vâsıtalarıyla uyandırmak istediklerinden harbe hazırlanmış değillerdi.

Söylediklerimize ek olarak şunu da deriz ki, Sırbistan'a asker sokulup da ihtilâl ocağını yerinde söndürmeğe çalışmak yüzünden, Avrupa devletleri katında kopacağı tahmin olunabilecek şamatalar, Bulgaristan ve Karadağ meseleleri adına yapılan müdâhaleler ve dış saldırılardan ve onların doğurduğu büyük değişikliklerden daha güçlü olamayacağı, ve hiç olmazsa Sırbistan savaşlarında uğranılan zahmet ve meşakkatlerin çekilmeyeceği âşikârdı. Fakat o sırada Serasker olan Nâmık Paşa'nın bu fikri desteklemesinden ötürü Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı'na nakledilerek, yerine anadan doğma câhil ve yerini korumak için her isteğe boyun eğen Rıza Paşa'nın Serasker yapılması, harple ilgili meselelerin bütün bütün karışmasına yol açtı.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Mâlî konularda yapılan teşebbüslerin dışarıda uyandırdığı tesirler

Osmanlı Devleti'nin mâlî durumu uzun müddetten beri karışıkken Hersek meselesi ve Sırbistan ve Bulgaristan'ın isyân hazırlıkları sebebiyle toplanıp silâhlandırılan redif askerlerinin kaçınılmaz masraflarının karşılanmasına, gâilesiz zamanlardaki giderlere bile yetmeyen devlet gelirleriyle karşı durulamayacağı kesinlikle anlaşılmıştı. Bu sebeple Mahmud Nedim Paşa sadrîâzam olur olmaz devlet hazinesinin gelirleri ve genel giderlerini dikkatle gözden geçirdi. 1875 mâlî yılında gelirlere nisbetle giderin 5 milyon liradan fazla açığı ortaya çıktığından, bunun cetvellerini ilân ettikten sonra gelir ve gider dengesini kurmak ve fevkalâde askerî giderleri karşılamağa yetecek sermaye bulmak için, dış borçlar ve umumî hisse senetlerinin fâiz ve ana paraları için ayrılan parayı yarıya indirmeğe karar verip 1875 senesi Ekim'inin altısında (Hicrî 1292 senesi Ramazan'ının beşinci günü) bununla ilgili bildiriler yayımlayarak herkesi şaşkınlığa düşürdü.

Bu kısa açıklamanın ayrıntısı şudur: Osmanlı Devleti'nin uğradığı mâlî güçlükler Kırım savaşının ardından açılan savurganlık ve yiyicilik kapısı sebebiyle ilerlemeğe başladı. Abdülaziz Hânın tahta çıkmasından sonra bunun önünü almak söylentisiyle yapılan teşebbüsler ise, dış borçları arttırmak dışında işe yarar bir sonuç sağlayamamış ve ondan sonra borcu borçla ödemek ve gelirle giderin denkleğinde ortaya çıkan açıkları borç alma yoluyla kapamak, hâsılı devleti ondan bundan derlediğiyle safâ süren bir müflis durumunda bulundurmak yolunda devam olunmuştu. Bunu İngiltere ve Fransa halkı gibi Osmanlı Devleti'ne borç para veren milletler de görüyor ve biliyorlardı. Ele geçen milyonlarca altının bir parçasının bile ülkenin zenginlik ve ticâretini genişletecek yere harcanmamakta olmasından ötürü de kötü düşünce ve şüpheleri gittikçe ilerliyordu. Bu yüzden millet meclislerinde yapılan ileri-geri konuşmalar üzerine, bundan böyle Osmanlı Devleti'ne borç para verenler olursa, hiç bir şekilde sorumluluk yüklenilemeyeceğini İngiltere ve Fransa ilân ettiklerinden borç alma kapıları kapanmış, herkes verdiği paraların tehlikeden kurtarılması sevdâsına düşmüştü. Bu duruma gelen devlet hazinesi yalnız muntazam borçları için

Avrupa'ya yılda 14 milyon lira fâiz ve ana para akçası ödemeğe mecburdu. Mülkî ve askeri devlet dâirelerinin tasarrufçu bir yönetim altına alınamaması yüzünden yıldan yıla masraf artarak, her sene bunların ödenemeyen kısmının Galata sarraflarından yüksek fâizle borç para alınmak sûretiyle ödenmesi de, hesâbı bilinmeyen ve dağınık bir çok bölük pörçük borç meydana getirmişti. Hersek ihtilâli böyle bir durumda ve sırada patlak vermiş; diğer mülkî gâilelerin baş göstermeğe başlaması ise vekillerce telâş ve şaşkınlığı, Avrupa'da alacaklı olan milletler bakımından da güvensizliği arttırmıştı. Bunun yanısıra, dış borç tahvillerinin fâizleri yüzde beş ve altı nisbetinde olup, çoğunlukla yüzü elliye ve daha aşağıya satılmış, ve bu hesâba göre fâizler yüzde on - onikiye yükselmiş olduğundan, ve özellikle, umûmî hisse senetlerinin piyasa değerine göre, bir lira ayda bir kuruş fâiz getirdiğinden, ve taksitleri geldikçe herhangi bir yolla çâresi bulunarak fâizler para olarak ödendiğinden, Avrupa'nın her tarafında, en çok da İngiltere ve Fransa'da Osmanlı Devleti'nin borç tahvilleri ve umûmî hisse senetleri kazançlı bir ticâret gibi alınıp satılıyordu.

Avrupa'nın bu râğbeti giderek Osmanlı tebaasına da yayıldığından pek çok kimse malını mülkünü ve kadınlar küpesini satarak umûmî hisse senetleriyle kur'ahı demiryolu tahvilleri elde etmiş, hayır müesseselerinin idâreleri için bu kâğıtlardan bağış yapılmış, yetimlerin paraları ile tahviller satın alınmış, elhâsıl eline beş on altın geçen adamların çoğu ya umûmî hisse senedi veya demir yolu tavillerinden kâğıt elde ederek fâizinden yararlanmayı her türü geçim yoluna tercih etmişti.

Bu umûmî râğbetle halkın büyük bir kısmının serveti kâğıda dönüşmüş, ekonomi-politik kaidelerine uygun olmayan böyle bir tehlikeli ticârete içte herkesin can atması ise, Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa milletlerinden birçok senet sâhipleri varken, Osmanlı Devleti'nin fâizleri vermemesi ihtimâlî olamayacağı, ve belirlenmiş taksitlerin nasıl olsa devletlerce tahsil edilmesine çalışılacağı yolunda maddî temele dayanmayan bir emniyetten ileri gelmişti.

Mahmud Nedim Paşa, bu incelikleri göz önüne almaksızın, muntazam umûmî borçlar için ayrılmış olan 14 milyon lirayı yarıya indirmeyi, ve bu yolla hazineye kalacak 7 milyon liranın 5 milyonu ile giderler açığını kapayıp üst tarafını da fevkalâde askeri hazırlık giderlerine karşılık kullanmayı tasarlayarak, Sultan Abdülaziz'in muvâfakatiyle bu görüş ve düşüncesini gizlice İngiltere ve Fransa elçilerine açmıştı. Onlar, yalnız kendi devletlerinin kefâleti altında bulunan bir borcun ayrı tutulması şartıyla böyle bir indirimle karşı görünmediklerinden Mahmud Nedim Paşa, önce bu hususu Adliye Nâzırı Midhat Paşa, Serasker Rızâ Paşa, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, Ticâret Nâzırı Damat Mahmud Paşa ve Mâliye Nâzırı Yusuf Paşa ile Sadâret Müsteşarı Said Efendi'den meydana gelen özel bir danışma kuruluna getirmiş, İngiltere ve Fransa elçilerinin buna bir şey denilemeyeceğini yazılı ve sözlü olarak açıkladıklarından da söz ederek, kaleme almış olduğu kararnameyi bu kurula kabul ve imza ettirmişti. Bu kararnamenin taşıdığı hükümlerin özeti, bütün muntazam borçların fâizlerinin beş yıl içinde yarısının nakden, diğer yarısının yüzde beş fâizli bir senetle ödeneceğini, ileride mâlî durumun elverişliliğine göre mümkün kolaylıklar da gösterileceğini, ve bu şekilde (nakden) ödenecek yarı fâizlerin taksitlerinin güm-

rük, tuz ve tütün gelirleri ve Mısır'dan alınan vergilerle teminâta bağlandığını açıklamaktan ibâretti.

İçte ve dışta hiç kimsenin aklına hayâline gelmeyen böyle bir kararnamenin yayımlandığı gün ortalık birbirine girdi. Aşırı şaşkınlık ve sıkıntıdan bu açıklamaya herkes bir türlü anlam vererek ne yapacağını bilemedi ve binlerce kişi zenginken fakir oldu.

Halk bu beklenmedik muâmeleyle dertliyken, danışma kurulu üyelerinin çoğu bir gün önce verilen karar üzerine Galata borsasında düşük bedelle gizlice satın almış oldukları tahvillerin fiyat farkından binlerce altın kazanmakla meşgul oldular. Üç gün sonra Mahmud Nedim Paşa bu kararı kabinenin tamamına tasdik ettirip önceki kararnamenin hükümlerinin yorumu mâhiyetinde bir bildiri yayımladı. Bu bildiride de, ödenmesi geriye bırakılan yarı fâizler için verilecek yeni senetlerin bedeli beş sene sonra ödenemezse, en önce müddeti bitecek bir dış borcun ödeme süresinin sonuna kadar uzatılmak sûretiyle, o borç için gösterilmiş olan teminattan ödeneceği gösterilmişti.

Bunun üzerine işin rengi ve şekli anlaşıncı; dış borçlar umûmî hisse senetleri ve demiryolları tahvillerinin değeri birdenbire düşüp bu indirimden sonra belirlenmiş taksitlerin verileceğine dâir olan resmî teminatlara hiç bir yönden güven kalmadı. Bu karar Fransa ve İngiltere halkına son derece ağır gelerek ellerinde, senet bulunanlar elçilerimizi horlamağa başladıkları gibi, gazeteler ağır yazılar yayımlayarak "Türkler bizi dolandırıp altınlarımızı savurganlık uğrunda tükettiler. Bunların varlığının devamı Avrupa'ya zararlıdır" cıgıllıklarıyla bütün dünyanın kulaklarını doldurdular. İngiltere parlamentosunda Gladstone gibi Osmanlı muhâliflerinin en şiddetlisi uzun uzun nutuklar çekerek kamuoyunu Osmanlı taraftarlığından çıkardılar.

Mahmud Nedim Paşa bu fâiz ödeme indirimi meselesinden dolayı her taraftan yükselen şiddetli sesler ve her ağızdan işitilen iğneli sözler arasında fâizlerin ilk yarısının ödenmesine koyulmuştu. Ancak devlet hazinesinin gücü indirimden sonra da fâizleri ödemeğe yetmediğinden, illerdeki devlet mallarından ele olunan gelir başka giderler için kullanılmayıp İstanbul'a getirildiği halde, ancak bir taksitin ödenmesine çâre bulunabildi.

Devletin; dış borçlar, demiryolları tahvilleri ve umûmî hisse senetlerinin bedelleri olarak muntazam borçları 200.000.000 lira civârına erişip halkın elinde bulunan umûmî hisse senetlerinin itibârî kıymeti 106.000.000 lirayı aşmış, ve bu hisse senetlerinin 40.000.000 liralık kısmı kâğıt parayı kaldırmak için Abdülaziz'in tahta çıkışından sonra çıkarılarak, 22.250.000 liralık kısmı Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa ve 44.000.000 liralık kısmı Hüseyin Avni Paşa'nın sadrâzamlığı sırasında muntazam olmayan parça bölük borçların ödenmesi için çıkarılmış olduğu halde bir sene içinde ayrıca 15-20 milyon lira müteferrik borç ortaya çıktı. Bu ise her sene açıklanan gelir-gider dengesi cetvellerinin doğru bir hesâba dayanmamasından, ve devlet dâirelerinin hiç birinin ayrılan tahsisatla işlerini yürüttüp de savurganlık yolundan kurtulmağa çalışmamasından ileri geliyordu. Bu sebeple mâlî güçlükler hakikaten olağan dışı bir tedbir alınmasını kaçınılmaz kılacak dereceye gelmişti. Ancak devletlerin birbirinden ödünç para alması ile şahıslar arasındaki borçlanmanın kanun nazarında hiç bir farkı olmayıp, iki kişi arasında ödünç para alma ve vermeden dolayı yapılmış olan

mukaveleyi taraflardan birinin kendi başına feshedip değiştirmeye hakkı olmadığını gibi borçlu olan bir devletin de kendisine borç verenlerle yaptığı mukaveleleri kendi başına bir davranışla bozmağa yetkisi yoktur. Bu esas tam bir hürriyet ve hukuk kaidelerine bağlılık düzeni içinde yaşayan Avrupa milletlerince son derecede gözetildiği halde, Mahmud Nedim Paşa'nın yukarıda söz edilen fâiz ödeme indirimi kararını alacaklıların rızası olmaksızın alması ve açıklaması üzerine içte ve dışta devlet ve pâdişâh hakkında büyük bir güvensizlik meydana gelmiş ve bu yüzden de Paşa ne yapacağını şaşırmişti. Hattâ vekillerden kendisine muhâlif olanlar kararnameyi kendisiyle birlikte imzâ etmişlerken, kamuoyunun kaynaşmasından yararlanarak kınama ve dolaylı suçlamalara başlayıp işin sorumluluğunu Mahmud Nedim Paşa'nın üzerine attılar. İngiltere'nin *M â v i K i t a p* denilen resmî yazılar mecmuasında görüldüğü gibi, İstanbul elçisi Sir Henry Elliot, fâiz ödeme indirimi tasavvuru hakkında bir ay önce bilgi edinerek ayrıntılarını 12 ayrı resmî yazı ile Lord Derby'ye bildirmiş, ve bunların birinde "Osmanlı Devleti'nin büyük mâlî güçlüklerden kurtulması için ya iflâs ettiğini göstermekten veya fâiz ödeme indirimi tedbirini kabullenip bu yola gitmekten başka çâre bulamayacağını" yazmış olduğu halde, İngiltere'de ellerinde senet bulunanlar kendi elçilerinin bu resmî şehâdetine değer verip de Mahmud Nedim Paşa'nın açıklamasını meşrû mâzeretlere dayanan bir karar biçiminde kabul etmediler.

Velhâsıl fâiz ödeme indirimi kararının yukarıda söz ettiğimiz şekilde yürürlüğe konması devletin mâlî güvenilirliğini bütün bütüne ortadan kaldırdı ve yabancılar bir yana, Osmanlı tebaasından sayısız kimselerin varını yoğunu ayaklar altına attı. Gerçi Mahmud Nedim Paşa, sadrâzamlığının sonlarında Fransa ve İngiltere'deki senet sâhipleri tarafından seçilmiş vekiller getirterek devletin umûmî borçlarının bir kalem borca çevrilmesi ve o yolla fâiz ödemelerinde indirim yapılması ve ödemelerinin sağlanması çârelerini elde etmeğe giriştiyse de, mülkî gâileler bir kat daha ilerlemiş ve mâlî güven tabiatıyla gerilemiş olduğundan, o maksat da elde edilemeyerek devlet hazinesi düşünölmeyecek derecede sıkıntı belâsına uğradı. Mâlî güç devletlerin rûhu denilecek derecede önemli olup, bu gücünü kaybeden bir devletin mülk ve siyâsetçe de güçlüklerle uğraması tabii olduğundan, Osmanlı Devletinin mâlî ihtiyaçlarının iç gâileleri nisbetinde ilerlediği bir durumda yürürlüğe konan bu fâiz ödeme indirimi kararnamesi, İngiltere ve Fransa gibi Osmanlıların dostu olan iki büyük milletin fertlerinin en mühim ve nâzik bir zamanda Osmanlı Devletinden soğumalarına ve bu da Rusların aradıkları sonuçların meydana çıkmasına yol açmıştır.

BEŞİNCİ FASIL

Kont Andraşi projesinin düzenlenmesi ve Adâlet Fermânı'nın yayımlanması

Hersek hâdisesinin genişleyip büyümesi sebebiyle Avusturya Başvekili Kont Andraşi'nin Berlin'e gittiği, ve Rus Başvekili Prens Gorçakof'un da oraya gelip Almanya Başvekili Prens Bismark'la birleşerek Şark Meselesi hakkında fikir alışverişinde bulunmak suretiyle Bosna ve Hersek için Osmanlı Devletinden bir takım müsâadeler ve özel imtiyazlar isteğini ihtivâ eden Kont Andraşi tarafından bir proje düzenlenmesine karar verdikleri haber alındı. Bunun üzerine Midhat Paşa bu husûsu ve Bulgaristan'ın hazırlıklarını ileri sürerek, devletçe varlığının temelini korumak için gerekli olan siyâsî ve askerî teşebbüslerin önemini ve Şadrâzam tarafından tutulan yol ve güdülen siyâsetin yetersizliğini ihtivâ eden bir raporu padişaha takdim etmiş, daha doğrusu Hüseyin Avni Paşa ile işbirliğini devam ettirmek sûretiyle işten çekilmek istemişti. Mahmud Nedim Paşa ise, sadrâzamlıkta kalmak emeliyle hasımlarının böyle birer birer iktidar mevkiinden uzaklaşmalarını bin canla gözlediğinden, Midhat Paşa'nın istifâsını Padişah katında kabul ettirerek Cevdet Paşa'yı Adliye Nâzırlığı'na getirdi. Ancak Berlin kararının siyâsî önemi ortaya çıktığından, Mahmud Nedim Paşa dışarıda alınan bu kesin kararların doğuracağı sonuçlara karşı gelmek düşüncesiyle, Bosna ve Hersek taraflarında en çok şikâyet edilen arazi dağıtımı ve iltizam usûlü gibi hususların düzeltilmesine; Tanzimat Hattı ile Islâhat Fermânında bulunan, dinlerin serbestliği ve mezheplere verilen müsâadelerin pekiştirilmesine, hristiyanlardan alınan askerlik bedellerinin indirilip değiştirilmesine, mahkemelerde bâzı düzeltmeler va'dine, meclis ve mahkemelerin üyelerinin seçilmeleri hakkının genişletilmesine, memuriyetlerini kötüye kullananlar hakkında ahâlinin şikâyetinde bulunabileceklerine ve başka garanti ve uyarılara dâir, hükümleri her tarafa şâmil olmak üzere, Adâlet Fermânı adıyla uzun bir emir düzenleyerek ve vekiller toplantısında bu satırların yazarına resmen okutarak birer kopyasını özel memurlarla vilâyetlere gönderdi ve devletlere duyurdu. Ayrıca bu fermânın içinde bulunanları gözden geçirmek suretiyle, kararlaştırılan hususlarla ilgili ayrıntıları görüşmek ve düzenlemek için, Sadrâzamlık'ın başkanlığı altında çalışmak üzere, İcrâat Meclisi adıyla bir komisyon kurup

Kont Andraşi
Avusturya Başvekili

yeniden bir takım düzenleme raporları kaleme aldırmağa başladı. Meclisler ve mahkemelere üye seçilmesi usûlü değiştirilerek; yâni ahâlinin, seçmesi için karşısına çıkarılan kimseler içinden üye ayırması işinde hükûmete âit olan yetki terk olunarak seçimlerin doğrudan doğruya ahâli tarafından yapılması kaidesi getirilmek suretiyle vilâyetler nizamnâmesinde değişiklik yapıldığından, buna göre seçimlere nezâret etmek ve gizli şekilde memleketin durumunu gözden geçirmek üzere, Adliye Nâzırı Cevdet Paşa'yı Sofya'ya kadar Bulgaristan'ın güney taraflarına gönderdi. Ne var ki üç müttelik devletin güttüğü emellerden en önde geleni, Bosna ve Hersek idârelerine özel olarak imtiyazlar koydurmak ve bunu da kendilerinin teklif edecekleri biçimde yerine getirmeğe Osmanlı Devleti'ni mecbur etmek olduğundan, söz edilen teşebbüslerle Slav çıkarları adına olan kesin dış niyetlerin girişimlerine karşı durulmak mümkün değildi. Değil mi ki Hersek hadisesi bir küçük haydutluk kıvılcımı iken alınan kötü tedbirler yüzünden bastırılamayıp bütün Hersek ve Bosna'ya yayıldı, ve değil mi ki Sırp ve Karadağ hükûmetlerinde bundan yararlanma isteği uyandırılarak ihtilâlin uzamasına her taraftan çalışıldı, artık dış müdâhalelerin büsbütün ve işbirliği hâlinde meydana gelmesi için müstakbel tehlikelerin korkunç çehresinin görülmeğe başlayacağında şüphe kalmamıştı.

Yukarıda söz edilen Berlin görüşmelerine uygun olmak üzere Avusturya Başvekili Kont Andraşi, Paris Andlaşması'nın imzâcısı olan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya başvurarak, Osmanlı Devleti'nin daha önce fermanlarla duyurduğu vaatlerin çoğunu yerine getirmediği gibi bu defa söz verdiği şeylerin de yapılması hakkında ahâliye güven vermek için son çıkarılan fermanın yetmeyeceğini ve bundan ötürü de ihtilâlin yine sürüp gideceğini açıkça bildirdi ve Bosna ve Hersek taraflarındaki isyân ve kargaşa eserlerinin yok edilmesi için bir takım

şeylerin yapılıp yerine getirilmesi lüzûmunu ileri sürdü. Adı geçen devletleri bu konuda kandırıp, bu yolda yapılacak tebligatın iç işlere karışma mânâsında yorumlanmaması için Osmanlı Devleti'ne resmî notayla bildirilmeyip sözlü olarak hatırlatılıp anlatılması hakkında İngiltere tarafından yapılan teklife de râzı oldu.

Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya, Avusturya'nın bu tasavvurlarında görüş birliği içinde olduklarını ihtivâ eden özel bir tâlimâtı İstanbul'daki elçilerine gönderdiler, ve Osmanlı Devleti'nin bu yolda yapılacak uyarıları kabul etmesi hâlinde bütün Avrupa devletlerinin meseleyi bitirmek için kendisiyle birlikte çaba harcamaya mecbur etmiş olacağını, aksi takdirde, meselenin uzayıp gitmesi yüzünden Avrupa bakımından doğması düşünülebilecek zararlı sonuçların sorumluluğunu üzerine almış olacağını elçileri vâsıtasıyla bildirdiler. Bunun ardından kuzeyli üç devletin elçileri, Kont Andraşi'nin yukarıda söz edilen tebligatla ilgili olarak Londra, Paris ve Roma'da bulunan Avusturya elçiliklerine göndermiş olduğu resmî bir yazının içindekileri sözlü olarak Bâbîâli'ye aktardılar ki Kont Andraşi projesi denilen işte bu resmî yazıdır.

Bunun giriş kısmı, Hersek ihtilâlinin Avusturyalılara göre çıkış sebepleri sayılan bir takım özel durumların uzun uzadıya anlatılmasından, tebliğ edilen hususların özeti de, ilkin hristiyan ahâlinin mezheblerine göre âyin yapma serbestliği, ikinci olarak iltizam usûlünün kaldırılması, üçüncü olarak tarımla uğraşanların toprağa tasarrufları bakımından durumlarının düzeltilmesi, dördüncü olarak bütün bu düzeltmelerin yapılmasına nezâret etmek üzere üyeleri müslüman ve müslüman olmayan tebaadan oluşan yerinde bir komisyon kurulması, beşinci olarak verginin yörenin ihtiyaçlarına harcanıp ayrılmasından ibâretti.

Bu tekliflerin görüşülmesi için bir akşam Serasker Rızâ Paşa'nın konağında ve ertesi gün Bâbîâli'de vekiller toplantısı yapılarak, devlet açısından işin gelmiş olduğu noktaya göre, ya devletlerin birlikte uyardıkları şeyleri kabul edip yerine getirmek, veya nazikçe reddetmek şıklarından birinin seçilip kabul edilmesi gerekeceği girişile, her ikisinin iyi ve kötü yanlarının tartışılmasına girişildi.

Teklifi kabul etmeğe yatkın olan Hâriciye Nâzırı Râşid Paşa, Bosna ve Hersek Kumandanı Ahmed Muhtar Paşa'nın mektuplarını ele aldı. Bu mektuplarda yazılanlara göre, "Avusturya'da bulunan Slav Cemiyetleri, hazırlayıp silâhlandırdıkları ihtilâlcilerle bir taraftan sınır üzerinde ve daha içerilerdeki hristiyanları yoldan çıkarmakla yetinmeyerek, müslümanlar arasına da bozgun ve ayrılık düşürmeğe ve onları da devlete karşı gelme vâdisine götürmeğe çalışıyor, ve her yönden ülkeye silâh ve harp mühimmâtı naklediyorlar. Hristiyanların bütün hazırlıkları göz önünde olduğu gibi, Karadağlılar da haydutluğa katılıyor, ayrıca Sırpıllar da saldırı için hazırlanıyor. Devletçe ihtilâlin bitirilmesinin her şeyden önce dışarıdan eşkıyanın sataştırılmasına meydan verilmemesi çâresinin bulunmasına bağlı bulunduğu, gerek Avusturya ve gerek diğer kuzeyli devletlere evvelce defalarca duyuruldu ise de, Avusturyalıların Slav Cemiyetine karşı durmaları bir dereceye kadar işleyebildi. Sırbistan Prensliği ise, Osmanlı Devleti'ne itâat ve bağlılığından söz ederken, gerçekte ihtilâl taraftarlarını yakalamaktan kaçındı. Karadağlılar da tarafsızlık politikalarında devam edeceklerine dâir Avrupa devletlerine teminat verdikleri hâlde, haydutça davranışlar göstermekten kendilerini

alamıyorlar. Bulgarların kafalarına da, ardı arası kesilmeksizin bozguncu fikirler dolduruyorlar. Bu genel kaynaşmanın gösterdiği gibi, yalnız Karadağ'ın tepelenmesine başlanmakla gâilenin atlatılması mümkün olamaz. Bu sebeple, bunun yapılabilmesi, Slav Birliği fikrinin oralardaki girişimlerinin önlenmesi için Avusturyalıların gayret göstermesiyle olur. Eğer Osmanlı Devleti, bütün devletlerin uyuşup anlaşmaları sûretiyle Avusturya'dan gelen uyarıları kabul etmez de mesele biraz daha uzar ve işlemekte olan ayartma ve bozgunculukların birdenbire eserleri görülürse, işte o zaman milyonlarca Avrupalının ve milliyet taraftarlarının karşısında yalnız ve tek başına kalarak meydana gelecek kötü sonuçların sorumluluğu altında kalırız. Halbuki öyle bir ihtilâl selinin, asker ve para yönünden önüne durmak güç olur. Avusturya'yı Slavların zarar verici saldırılarını yok etmeğe davet etmiş olsak, o da, böyle bir taşkınlığı yatıştırmağa gücü yetmek şöyle dursun, kendi topraklarında çıkması muhtemel kötülükleri bile gideremeyeceğinden Avrupa'nın başına büyük bir derd açmış oluruz. Buna karşılık, Avusturya söz edilen beş maddeyi tekliften maksadının Slavlara karşı, "Osmanlı Devleti şu müsâadelerle bütün devletlere teminat verdi" diyerek, ruhlarındaki coşkunluğu yatıştırmaları için alacağı tedbirlerin tesirlerini kuvvetlendirmek, ve ihtilâl taraftarlarını döndürüp caydırmak için bozguncuların girdikleri yerlerde askerî kuvvet bulundurmağa bir yetki silâhı elde etmek dâvâları olduğunu bildiriyor. Özellikle, Osmanlı Devleti şu duyurulan hususları kabul edip yerine getirdiğinde, bütün devletlerin ihtilâli ortadan kaldırmak için ellerinde bulunan bütün vâsita ve tedbirleri kullanmak yolunda mânevî bir mecbûriyet altında bulunacaklarını Kont Andraşi yazıyor ve bunu diğer devletlerin elçilerinin aldıkları tâlimat da açıkça ortaya koyuyor. Söz gelişi, bu uyarıların kabul edilip yerine getirilmesinden sonra ihtilâl ateşi devam edip de devletlerin tesirli aracılığı istenen sonucu veremezse, yapılan uyarıların reddedilmesiyle meselenin uzayıp gitmesi neticesinde bizim bulunacağımız müşkül mevkiye onlar düşmüş ve Osmanlı Devleti her türlü şiddetli tedbirleri alabilecek bir hak daha kazanmış olur. Teklifler bir bir gözden geçirilince, bunların üçünden Adâlet Fermânı'nda söz edildiği, mahallinde karma komisyon kurulması teklifinin de burada toplanan İcraat Meclisi'nin görevleriyle ilgili bulunduğu görülür. Fakat verginin mahallî ihtiyaçlar için harcanması, ilerde bir çeşit devletten kopma mânâsını taşımak sakıncasından uzak olmayacağından, ihtilâlin geride bıraktığı yıkımın onarılması için devletce Bosna ve Hersek'de bayındırlık işlerine ayrılan paraların miktarı özel izinle artırılabilir. Buna göre, yalnız bu maddenin değiştirilmek suretiyle reddiyle, diğer dört maddenin olduğu gibi kabul edilmesi ve uygulanması yerinde olur. Bununla birlikte isyâncıların tepelenmelerine devam edilmeli, ancak silâhını bırakarak buyruk dinler hâle gelenler hakkında genel af ilân edilmelidir. Bu kararın, ihtilâlin bastırılması için çaba harcanması hakkında gösterilen niyetlerin senet sayılarak yürütmeye konulduğu devletlere bildirilmelidir" diyerek ifâde ettiği sözleri kabine üyelerine benimsetip kabul ettirdi.

Bu kararın o zaman sür'atle kabul edilmesi yukarıda söz ettiğimiz düşüncelerden ileri gelmiş, yâni ihtilâlin bastırılması için kuzeyli üç devlet tarafından içtenlikle çaba harcanabilmesine dayanak sayılmıştı. Halbuki İngiltere, söz edilen tekliflerin yapılmasından önce elçisi vâsitasıyla içinde yer alan hususları Bâbüâlî'ye bildirmiş, ve Osmanlı Devleti'nin bu teklifleri meselenin çözümüne yardımcı olacağını umuyorsa, kabul etmesini gizli bir şekilde hatırlatmıştı.

Bu uyarılardan da anlaşılıyor ki, kuzeyli devletlerin Hersek meselesinde güttükleri gâye Osmanlı Devleti'nin hukuk ve istiklâlini bir koruma çemberinde tutup da ihtilâli arabuluculuk yapmak yoluyla halletmek olmayıp, Kont Andraşi raporunun kılavuzluğuyla alenî bir müdâhale kapısı açmak ve oradan işin içine serbestçe girmekti.

Ne var ki, vekiller arasında yapılan görüşmeler meselenin hep dış görünüşüne dayalı olmuş, Avusturya'nın Rusya ve Almanya'ya vekillik ederek beş teklifi meydana koymakta yarışa girmesi, yakınlığı sebebiyle ihtilâl ateşini söndürmekte Osmanlı Devleti'yle ortak menfaati bulunduğunu ilân etmekle birlikte, gerçekte Slavların hukuk ve menfaatlerine hizmet etmekten ibâretken, Bâbîâlî buna iyi niyetli bir yardım gözüyle bakıp teklifleri kabul etmiş ve Avusturyalılar ne söylerler ve ne isterlerse öylece davranılmak yoluna gidilmişti.

Hattâ Kont Andraşi projesinin kabul edildiği devletlere bildirildikten, hepsi menûniyetlerini ifâde etmekle birlikte ihtilâlin bastırılmasına çalışılacağına dâir vaatler yapılmış, Rusya tarafından Sırp ve Karadağ Prenslerine isyâncılara yardım etmemeleri için uyarıda bulunulduğu bildirilmiş, Avusturya tarafsızlık prensibine uyacağını, kendisine sığınan isyâncı topluluklarını dört hafta zarfında geri vermeğe başlayacağını ve isyâncı birliklerine silâh ve mühimmat naklettirmeyip ülkenin yollarından geçirilmemesi için Rusya ile haberleşmek suretiyle gerekli tedbirleri alacağını da bildirmişti. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti tarafından da, söz edilen dört hafta zarfında silâhını bırakarak hükûmete sığınanların suçlarının bağışlanacağı, bu müddetin bitimine kadar gelmeyen isyâncıların tepelenmelerine devam olunacağı emlâk ve mallarına el konulup satılmak suretiyle bedellerinin itâat edenlere ve ihtilâlden zarar gören devlete sâdik ahâliye verileceği ilân edildi. Ayrıca geri dönecek mültecilerin bir sene öşürden ve iki sene vergiden muaf tutulması, yanmış veya yıkılmış bulunan ibâdet yerleri ve evlerinin yeniden yapılmasına yetecek kadar kerestenin mirî (devlete ait) ormanlardan verilmesi, zirâate başlamaları için muhtaç olanlarına tohumluk dağıtılması ve haklarında gerekli diğer koruyup gözetici şeylerin yapılması da kararlaştırıldı.

Kont Andraşi projesinin hükümlerinin özeti olan beş maddenin pek çoğu, ilk bakışta Osmanlı Devleti'nce esas bakımından yerinde ve geçerli gibi görünüyordu. Kabul edilmesi için acele gösterilmekte tereddüt olunmamasının bir sebebi de buydu.

Ancak bu projenin giriş kısmında, Osmanlı Devleti'nin hristiyanlar hakkındaki müsâadelerinin devletler nazarında yeterli görünmediği; hristiyanların âdetâ esir yerinde olup, müslüman olanlara dinlerinin düşmanı gözüyle bakmakta ve esirlik boyunduruğunu çıkarıp atmayı hak ve vazifeleri gereğinden bilmekte oldukları, ve kendi mezheplerine göre âyin yapmaları serbestliğinden söz eden fermânların bir takım bağlar ve düğümleri içine aldığı yazıldıktan sonra, "Osmanlı Devleti'nin hristiyanlığı hukuken ve fiilen islâmiyetle tam bir eşitlikte görmek, ve hristiyanlığı, müsâadeler vermek şeklinde değil, açıkça tanımak ve saymak gerekir" denilmiş, ve hristiyanların Osmanlı Devleti tarafından bulunulan vaadlere güvenmedikleri, gerçekte durumlarının düzeltilmesi için yapılan eski vaadlerin hiç birinin tesirinin görülemediği anlatılarak, düzeltmelere dâir hususların devletler tarafından

onanmak suretiyle yerine getirilmesine çalışılması ve hepsine bir nezâret hakkı verilmesi de gösterilmiş, ve bu sözlere, Bulgarların, Sırp ve Karadağlıların isyâna katılmalarının muhakkak olduğuna dâir ürkütücü ihtarlar katılmıştı.

Bu biçimde hazırlanmış bir projeyi olduğu gibi kabul etmenin yabancılardan Osmanlı Devleti'nin hristiyan tebaası hakkında yürütmeye çalıştıkları tesirli himâyeyi açıktan açığa benimsemek, hristiyanların Osmanlı idâresi altında gelişme imkânlarından ve her türlü maddî ve manevî müsâadelerden mahrûm olduklarına ve âdetâ esir gibi yaşadıklarına dâir Rusların yaptığı yakıştırma ve uydurmaları resmî bir surette tasdik etmek, ve bunlara bağlı olan tekliflerin yalnız Hersek bölgesi için kabul edilmesinin, henüz devlete sâdik durumda bulunan diğer gayrimüslim kavimlerin de Hersekli gibi silâha sarılarak emellerine kavuşmalarına izin vermek demek olduğu ve düzeltmelere dâir yapılacak her şeyin devletlerin rızâları altında bulunması sözünün tesiriyle, bundan böyle bu mesele üzerine dış müdâhalelerin arkasının alınmasının mümkün olamayacağı âşikârdı.

Vekillerin, kolayca kabul ettikleri beş maddenin gerekçelerinden olan bu incelikleri düşünüp de Rusya'nın yaydığı gerçek dışı şeylere ve niyetlerine uygun bulunan ifâdelerin akılcı cevaplarını vermeleri, ve İngiltere'nin daha bu teklifler ortaya çıkmazdan önce yaptığı gizlice hatırlatmalardan faydalanarak emin ve doğru bir siyâsî davranış içine girmeleri gerekirken, bu konularda pek büyük kusurlar işlenmiştir.

Her ne ise, Kont Andraşi projesinin kabul edilmesi üzerine vaad edilen düzeltmelerin gerçekleştirilmesine başlanmak için İcrâat Meclisi'nde raporlar kaleme alınmağa devam edildiği sırada, Rus elçisi İgnatıyef, "Nâhiyelerin İdâresi" hakkında bir takım düzenleme projeleri hazırlayıp Hâriciye Nezâreti'ne vermiş, ve tercümesi, Nezâret tarafından kaleme alınmış gibi İcrâat Meclisi'ne tasdik ettirildikten sonra vekiller toplantısına getirilmişti.

Bu proje, vilâyetlerce iki yüz evlik birimlerin nâhiye sayılmasından ve o nâhiyenin seçilmiş bir meclisle bir nâhiye müdürü idâresine verilmesinden ibâretti. Bununla birlikte, bir nâhiye ahâlisinin hangi cemaati nüfusça çoğunluğa sâhipse, nâhiye müdürünün o cemaatden tâyin edilmesi şartı bulunduğundan, Bulgaristan'da bu nâhiyeler usûlü konulduğu takdirde, ikişer yüz ev hesabiyle ayrılacak birimlerin ahâlisinin çoğu Bulgar olacağından ve köylerin idârelerinin bu yolla Bulgarların eline geçmesi gerekeceğinden, General İgnatıyef bu düzenleme projesinin sür'atle ilân edilmesini ısrarlı bir şekilde teklif etmek suretiyle, maksadını yerine getirtti.

ALTINCI FASIL

Hersek isyâncılarına Karadağlıların katılması ile yapılan çarpışmaların özeti

Avusturya'nın tekliflerinin kabul edilmesiyle Hersek meselesi bakımından umulan sükûn ve âsâyişin doğması belirtileri beklenmekte, Bosna ve Hersek idâre merkezlerinde icrâat komisyonları kurularak bu vâsitayla da kararlaştırılan hususların gerçekleştirilmesine çalışılmakta olduğu bir durumda, isyancıların dört haftada silâhlarını bırakarak uysallaşmaları şöyle dursun, azgınlık ve taşkınlıkları arttı. Mültecilerin geri verilmesi işinde Avusturya tarafından yapılan teşebbüslerin de arkası kesilip, Dalmaçya'daki haydutların saldırıları önlenemeyeceğine artımağa başladı. Bunun üzerine isyancılar Karadağlılarla birleşerek Nikşik kalesinin yolu olan Duga boğazını kapayıp orada bulunan askerleri ve ahâliyi kuşatma altına aldılar.

Bunun üzerine Nikşik'in imdâdına gidilmek harp taktiği bakımından ilk iş olduğu halde, şiddetli kış sebebiyle bunun yapılması da güç görünüyordu. Hattâ kumandan Ahmed Muhtar Paşa erzak ve cephâne kafileleri ile Mart'ın altıncı günü Nikşik'e doğru Gaçka'dan hareket ederek Kristaç mevkiine kadar gidebilmişse de ardı ardına dört gün dört gece kar yağıp Duga boğazı tabîi geçilemeyecek bir hâle girdiğinden, Nikşik'in bir aylık idâresine yetecek zahireyi Mirlivâ Mustafa Paşa kumandasında hazırladığı yedi taburdan mürekkep bir askeri birliğe teslim ederek, Krestaç noktasının gözetimi altında ve iki saat uzaklıkta bulunan İzlastop kulesine göndermiş, ve oradan elverişli bir havada zahirenin kuleden kuleye ulaştırılmasıyla Nikşik'e naklini kararlaştırmıştı.

Mustafa Paşa zahire kfilesini İzlastop kulesine teslim etti ve dört-beş yüz isyancı ile küçük bir çatışmaya girerek Krestaç'a döndü. Fakat Krestaç yakınlarında da üç bin kişilik bir eşkiyâ gurubu görünerek ordunun hareketini sıkıştırmaya çalıştıklarından, Ahmed Muhtar Paşa bir çıkışla hepsini dağ tepelerine kaçırıp Gaçka'ya döndü. Ama Nikşik kalesinin zahiresizliği Bâbîâlî'ce telâşa yol açtığından, hiç olmazsa Hersek isyancılarına yardım etmekten menetmek için Karadağ Prensine bâzı hususların duyurulması kararlaştırılarak, Sadrâzamlik-tan o yolda bir telgraf yazıldı. Buna cevap olarak Prens'den, Karadağlıların

isyâncılar gurûhuna yardım etmelerine rızâsı olmadığını ve askerinden bir neferin harp meydanına çıkmadığını ihtivâ eden bir mektup geldi. O sırada Avusturya elçisi de, "Nikşik'e zahire nakli sizce her zaman ve özellikle kış mevsiminde güçlüğü ve sıkıntıya katlanmağa sebep oluyor ve çarpışma yapmaksızın kafilâ ulaştırmak kabil olamıyor. Bu çarpışmalarda ise Karadağlıların isyancılara karıştığına dâir duyurularımız Karadağ Prensi'nin eski teminatlarının aleyhinde olduğundan, kendisi açısından üzüntüye yol açıyor. Onun için, harp harekâtının durdurulması şartıyla, Osmanlı Devleti hesâbına Nikşik'e zahire verilmesini prens üzerine alabilir. Eğer Bâbîâlî buna muvâfakat ederse iş, Raguza'da bulunan konsolosunuza havâle edilmek suretiyle, parası verilerek gerekli zahirenin Prens tarafından teslim ettirilmesi için hemen harekete geçsin" diyerek, aracılık yolunda sözler söyledi. Ne var ki, Ahmed Muhtar Paşa Nikşik'e gitmeğe hazırlanıp orada bir günlük bile zahire kalmadığını da yazdığından, Karadağ Prensi'nin verdiği söze güvenilmesi ve askerî hareketi durdurmak suretiyle vakit kaybedilmesinin daha sonra Nikşik'in elden çıkmasına yol açacağı düşüncesiyle, Prens'in teklifinin kabul olunamayacağı Avusturya elçisine bildirildi. Ahmed Muhtar Paşa'ya da, Duga boğazından geçmek kolay hâle gelince Nikşik kalesine zahireyi ulaştırmağa çaba göstermesi için Bâbîâlî tarafından kesin tenbihte bulunuldu. Bu durumda kırk günden fazla zaman geçerek bahar mevsimi girmiş olduğundan, Ahmed Muhtar Paşa Nisan ortalarında yeter sayıda askerle yine Gaçka karargâhından hareket etti, ve isyâncıların saldırısına uğramayarak İzlastop kulesine ulaştı. Bir gece orada geceledikten sonra, ertesi gün Preşika mevkiine doğru ilerledi. Ancak isyâncıların Preşika ile Gornepol mevki arasındaki yolu taş yığınlarıyla kapayıp çoğunun pusuya yattığı, ve geri çekilme ve direnme yeri olmak üzere yaptıkları istihkâmlarda da hayli haydut bulunduğu anlaşıldı. Bunun üzerine, pusuların arkasına doğru yapılacak harekâtı ve istihkâmların ele geçirilmesini kolaylaştırıcı olan Perno-Brdo yönüne ansızın bir livâ hareket ettirerek isyâncılar yetişmezden önce bir saat zarfında tepesine çıkarmış, oradan pusuların arkasına ve istihkâmlara da yukarıdan aşağıya yürütmüş, diğer bir livâ da Kolağası çayırından yukarı sevk ederek iki kolla taarruza başlatmış olduğundan, isyâncılar pusulardan çıkarak istihkâmlara sığındılar. Ancak orada saklanmanın da bir faydası olamayacağını görmeleri üzerine, hiç bir yerde tutunamayıp darmadağın oldular. Böylece Ahmed Muhtar Paşa erzak kfilesini sağ salim Nikşik kalesine ulaştırdı. Ne var ki ertesi gün orduyla Nikşik'den Preşika'ya dönüşünde, isyâncılar geceden gelen yardımla sayılarını çoğaltarak saldırılara devam ettiklerinden akşama kadar süren şiddetli çarpışmalar yine eşkiyâ takımının mağlûbiyetiyle son bulmuş ve ordu Preşika'da istirahat çekilmişti. O gece de isyâncılara yardım gelerek Duga boğazının Piva yönündeki ormanlara gidip pusu kurduklarının anlaşılması üzerine, sabahleyin ansızın taarruz harekâtına girişildi. Birinci pusu ele geçirildikten sonra, Nevezre mevkiine doğru yönelen harekette kesintisiz sekiz saat çarpışılıp, isyâncıların bozguna uğratarak ordunun İzlastop'a ve oradan da Gaçka'ya döndüğü Ahmed Muhtar Paşa tarafından Bâbîâlî'ye müjdelendi.

Bu çarpışmalarda isyâncıların ve Karadağlıların bâzı meşhur reisleriyle birlikte hayli kayıp verdikleri anlaşılmışsa da, çarpışmanın birincisinde isyâncılar takımının sekiz bin beşyüz, ikincisinde on üç bin beş yüz ve üçüncüsünde on

altı bin kişi oldukları ortaya çıktı. Bosna'nın sığınıp gizlenmeğe ve savunmağa elverişli sarp dağlarında ve boğazlarında ve sınır üzerinde ihtilâlcilerle kanlı çarpışmalar, kasaba ve köylerde de vuruşmalar uzayıp gitti. İhtilâlin bu kadar büyüyüp genişlemesinin ise dışarıdan gelen bozguncuların ve Karadağlıların katılmalarından ileri geldiği meydana çıktı.

Özellikle Avusturya ve Rusya, Karadağ Prensi'ne, ihtilâle karışmaktan kaçınması ve kaçınmadığı takdirde sorumluluğu kendisine âit olacağını bilmesi hakkında kesin duyuruda bulunduklarını resmen Bâbîâlî'ye bildirmişken, Karadağlıların son harp harekâtında yüzlerinden örtüyü atarak haydutluk meydana çıkmaları ve Osmanlı askerleriyle çarpışmağa girişmeleri dikkati çektiğinden, bu durumda ne yapılmak gerekeceği vekiller arasında görüşülmeğe başlandı.

Vekiller Heyeti'nin bir kısmı, "Mâdemki Hersek bölgesinde devletlerce yapılan nasihatleri işittikleri halde, Karadağlıların yaptıkları müdahalelerin ihtilâlin devamına sebep olacağı anlaşılmaktadır, devlet bunun önünü almak için İşkodra'da bir askeri kuvvet toplayarak eşkiyâlığın tekerrürü hâlinde Karadağ'a karşı saldırı hareketine girişileceğinin ve isyâncıların devlete itâati kabul etmeleri için belirlenen müddetin ve ona bağlı olan müsâadelerin geçerliliğinin kalmayacağını devletlere ve Karadağ Prensi'ne bildirilmesi" görüşünde bulundu. Diğer taraftan Hâriciye Nâzırı Râşid Paşa, "Karadağlılar isyâna katıldıklarını kesin şekilde inkâr ediyorlar. Avusturya ve Rusya da onların isyânları hakkında olan iddiâmızı tamâmiyle doğru bulmuyorlar. Özellikle Avusturya ihtilâlin bastırılmasında yüklendiği çalışma uğruna çaba göstermekte ve mültecilerin yerlerine gelmekte olduklarını ve yakında meselenin tamamen biteceğini bildiriyor. İngiltere ve Fransa da askeri girişimler bakımından bir şey demiyorlarsa da, iş büyütlüp de şark meselesini uyandıрмаğa yol açılmamak için, ileriye düşünür ve uyanık şekilde davranmamızı tavsiye etmektedirler. Bunlara bakmayarak eski kararı kökünden bozmak için, ileri sürülen iddiânın isbâtına delil gösterilmesi gerekir. Bundan ötürü, Karadağlıların isyâna katıldıkları haberlerinin herkesin gözünde iknâ edici eserleri meydana gelmedikçe, Hersek meselesi hakkında yapılan barışçı muâameleleri durdurmak için bir dayanağı olamaz" demesi üzerine müzâkare uzadı. Nihâyet, Karadağlıların giriştikleri hareketler üzerine İşkodra'da askeri kuvvet toplanıp, Hersek bölgesi için de yedek olarak yeniden kuvvet hazırlanmasına, ve bununla birlikte mesele hakkındaki barışçılık esasının eskisi gibi gözetilmesine karar verildi.

Şurası çok şaşırtıcıdır ki, Kont Andraşi projesinin kabûlü sırasında, zorlayıcı sebeplerden olmak üzere, vekiller arasında yapılan konuşmaların başlıcaları, Karadağlıların Hersek isyâncılarına fiilen yardım etmek için Osmanlı Devletiyle harbe girişecekleri ve Bulgarların isyâna hazırlanmakta oldukları hususlarını içine almışken, Karadağ aleyhine İşkodra'da bir ihtiyat kuvveti bulundurulması konusuna girilince, "Bunların Hersek isyâncılarına yardım ettikleri kesin değildir. Harp meydanına çıktıkları sâbit olmadıkça, yâni bizi açıktan açığa zarara uğratmağa başlamadıkça üzerlerine, belki gerekir düşünceyle olsun, asker gönderilmesi uygun olamaz" gibi sözler söylenmiştir. Bulgaristan'da ihtilâl çıkacağı daha önce kabul edilip söylendiği halde, önleyici tedbirlerden hiç bir şeyin yapılması düşünülmemiştir. Bununla birlikte, Sultan Abdülaziz Karadağlıların Hersek isyâncılarına yardımları haberlerinden müte-

essir olarak İşkodra'ya asker gönderilmesini yerinde bulduğundan, Rıza Paşa'yı Seraskerlik'ten uzaklaştırarak yerine Bosna Vâililiği'nden ayrıldıktan sonra Bahriye Nâzirliği'ne getirilen Lofça'lı Derviş Paşa'yı tâyin etti. Derviş Paşa bundan evvelki Karadağ çarpışmalarında cesâret göstermiş ve Karadağ'da nam yapmış olduğundan, İşkodra'da ihtiyat ordusu hazırlanması görüşülürken: "Bunda zahmete girmeye lüzum yoktur. 'Derviş Paşa bir fırka askerle İşkodra'ya gönderilecektir' diye bir haber duyurulsa, Karadağlıları korkutup sindirmeğe kâfidir" yollu Hamza-nâme'den alınmış sözler söylenmiş, bunun üzerine de Sultan Abdülaziz kendisini Seraskerlik makamına getirmiş ve İşkodra'ya gitmesini de emretmişti.

Derviş Paşa'nın Seraskerliğe getirilmesinden sonra Bâbiâli'de kumandanlarla bir görüşme yapıldı. Bosna'da 20, Hersek'de 42, İşkodra'da 11, Yenipazar, Niş ve Vidin'de 70 olmak üzere, Hersek ihtilâlcileri ile Sırbistan ve Karadağ'a karşı tutulan askerî kuvvetin toplamının 148 tabur olduğu anlaşıldığından hersek tarafına 10, İşkodra'ya 20 tabur daha asker hazırlandı. Ama bu taburların çoğu iki-üç yüz neferden mürekkep olduğunda, ortalama hesaplama mevcudu 70.000 civârında ve silâhlı asker sayısı aşağı-yukarı 50.000 kadardı. Yalnız Hersek isyâncılarının 30.000'den, Sırbistan askerî gücünün 80.000'den ve Karadağlıların 40.000'den aşağı olmadığı göz önüne alınırsa, o gün için savaş girmek üzere bulunan bu üç bölgenin 150.000'i aşkın ordularına 50.000 askerle karşı durulmağa kalkışılmıştı. Halbuki o sıralarda, Bulgarların da isyân hareketine başlayacakları inandırıcı haberlerle gerçeklik derecesine eriştiğinden, kumandanlar, askerî hazırlıkları Karadağ üzerine toplamayarak Bulgaristan'ın da ihtiyat altında bulundurulmasını tavsiye ettiler. Ancak Ruslar, geçen yıl çıkan Zağralar isyânından başlayarak, Bulgarların açık ve tesirli bir biçimde himâyesine devam etmek ve Bulgaristan bakımından her ne ihtiyat tedbiri alınsa itiraz ve şikâyet kalkışmak sûretiyle, o taraflarla ilgili en küçük bir göz dağı muâmelesini en büyük tepeleme hareketi şekline koyarak Bâbiâli'yi kandırıp korkuttukları ve nefes aldıkça büyümekte olan Bulgaristan ihtilâli ejderini besledikleri için, Bulgaristan'a açıktan asker gönderilmesine dâir kumandanlar tarafından arzulanan teklif yürürlüğe konulamadı. Fakat Tuna ve Edirne vilâyetlerinin otuz tabur kadar redif askerinin tâlim bahânesiyle orduya katılmalarına, ayrıca Balkanlar havâlisinde eli silâh tutan müslümanlardan, gerektiğinde sevk olunmak üzere, gönüllü asker toplanarak ve eşraf bakımından, bâzı subaylar hazırlanarak, en yakın askerî mevki kumandanları tarafından çıkarılacak emre uymalarının Tuna ve Edirne vâililikleri tarafından kendilerine bildirilip duyurulmasına karar verildi. Ama bu hazırlıklar henüz bitirilmeden, Karadağlıların ilişip sataşmaları devam etmekle birlikte, Bulgaristan ihtilâli ortaya çıktı. Derviş Paşa serasker olunca, İşkodra'ya gitmek yiğitliğinden kaçınarak Ahmed Hamdi Paşa gibi aptal bir kumandanı İşkodra kumandanlığında yerinde bıraktı.

YEDİNCİ FASIL

Bulgaristan ihtilâlinin çıkış şekli ve ilk çarpışmaların tafsilâtı

Slav Birliği maksadını gerçekleştirmek için Moskova'da kurulan cemiyyetin ve başka yerlerde bulunan şubelerinin düşünce ve faaliyetleri, Osmanlı Devleti ile Avusturya'nın varlık yapılarını sarsıp yıkmaya çalışarak, bunların yıkıntısı üzerine güneyde büyük bir Slav devleti kurmak gibi tasarılarla bağlı olduğundan; Bulgaristan, Sırbistan, Bosna ve Karadağ bölgelerinde söz ve iş olarak göstermedikleri çaba kalmamış, ve Avusturya'ya bağlı Slavların da o yolda zihinleri ve kalpleri uyandırılmıştı. Fakat Avusturya, gerek bu husûsî niyetlerden ve gerekse Kuzey Almanya İmparatorluğu'nun teşekkülünden dolayı ihtiyatlı bir yola girerek, iç yönetimi bakımından, idâresi altında bulunan kavimleri hoşnut etmeğe yönelik bâzı hak tanıyıcı davranışlarda bulunmakla birlikte Rusya ve Almanya ittifâkı dâiresine de sokulmuş, bundan ötürü de Slav Birliği emelinin doğuracağı tehlikelerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nin üzerinde kalmıştır.

Sırbistan ve Karadağ birer bağımsız hükûmet hâline girmiş oldukları için diğer Slav unsurlarını, yâni Bulgar ve Boşnakları ayaklandırıp da ihtilâl mahzenine oralardan ateş vermek lüzumlu görülerek Hersek isyânı vesilesiyle bütün Bosna bölgesi Slavları haydutluk etmeğe kışkırtılmıştı. Ayrıca yirmi seneden beri bağımsızlık emeliyle her türlü yüreklendirici ve ayaklandırıcı sese kulak tutan Bulgarların aşırı fikirli olanlarını ve bozgun çıkaranlarını Osmanlı Devleti idam etmeğe kadar gitmiş ve vatanından sürmekle cezalandırmışken, Slav Birliği adına yapılan dış dolduruşları iştirmek için gösterdikleri aşırı tutku yok edilememişti. Rusya bundan faydalanarak Bulgarları, Sırpılarıyla birlikte silâha sarılmak üzere isyâna hazırlamış, ve 3. fasılda söz ettiğimiz Zağralar vak'ası, Bulgaristan ihtilâlinin başlangıcı olmak üzere meydana gelmişti. Osmanlı Devleti'nin uyanık davranıp Edirne'de asker tutması ve Tuna Vilâyeti'nde ihtiyat kuvveti hazırlamak sûretiyle asker bulunmayan mühim yerleri koruma

altına alması, velhâsıl beklenmedik bir anda bir vak'a çıktığında onu büyütme-yerek bastırarak durumda bulunması gerekirken, Sadrâzamlık'da bulunan Mahmud Nedim Paşa Rus elçisinin dolduruşlarına kapılarak, Bulgaristan'da asker sayısını çoğaltmak, Rusya açısından kızgınlığa ve Bulgarların ürküntü-süyle ihtilâlin tez elden patlamasına yol açar görüşünde bulundu. Hattâ o sıralarda Edirne Vâilîliği'ne getirilen Âkif Paşa'dan bizzat işittiğime göre, ken-disi İstanbul'da iken Edirne'de yalnız yarım tabur nizâmiye askeri mevcut olup, onların da Sofya'ya gönderildiğini işiterek Serasker Rızâ Paşa'ya başvurduktaki, "Şimdi asker göndermeğe lüzum yoktur. Bir vak'a çıktığında çâresi düşünülür" demiş, ve Sadrâzam'ı görüp Edirne'ye asker gönderilmesinin önemini açıkça söylediği hâlde, "Siz gidiniz, sonra gereği düşünülür" cevâbını aldığından ister istemez İstanbul'dan hareket etmeğe mecbur olmuştur.

Âkif Paşa Edirne'ye varışından sonra, Bulgaristan'daki ihtilâl niyetlerinin fiile dökülmesinin yaklaştığına dâir bir takım güvenilir bilgiler elde etmesi üzerine bunları Bâbîâlî'ye bildirip asker istedikte, "Bildirdiğiniz husus Serasker Paşa'ya duyuruldu" yollu bir cevap yazılarak asker gönderilmesine önem veril-memişti. Yine o sıralarda Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa Bâbîâlî'ye bir mektup gönderip, Bulgarların hazırlıklarını ve kötü niyetlerini ve bu arada mektep hocası tarzında Sırbistan'dan gelen subaylarca gizlice tâlime başladıklarını ve Çerkes kıyâfetine bâzı bozguncuları köylere sataştırmak sûretiyle, onların sahte haydutluklarını vesile edinerek isyân çıkarmağa kalkışacaklarını bildirmiş ve Tuna vilâyetinden de bu haberleri doğrular yazılı bilgiler gelmişken, Mahmud Nedim Paşa sırf Rusların yaygara ve itirazlarından çekinerek Bulgaristan'a asker göndermekten kaçınmış, ve yalnız, yukarıda anlattığımız gibi, Tuna ve Edirne redif kuvvetlerinin tâlime çıkarılması söylentisiyle silâhlendirilmesine izin verebilmişti. Filibe mutasarrıfı Aziz Paşa'nın isyân hazırlıklarına dâir haberi üzerinden bir buçuk ay kadar zaman geçtikten sonra, Filibe sancağının bozgun çıkmağa yatkın yerleri muhâfaza ve emniyet altına alınmadığından, Sırbistan'dan sataştırılan bozguncu kimselerin Pazarcık kazasına bağlı Otluk köyü ve Avrat-alan mevkillerini merkez yaparak bozgunculuğun ilk hazırlıkla-rına başladıkları Tuna vilâyetinden de haber alınmış ve Edirne'ye telgrafla bildirilip dikkat çekilmişti.

O zaman yapılan tahkikattan anlaşıldığı ve daha sonra da ortaya çıktığı gibi, aslen Avrat-alan'lı olup Kırım muhârebesi sırasında düşmana casusluk yaptığı meydana çıktığından bir yolunu bulup Rusya'ya kaçan Nayden Gerof Bulgaristan'da sahnelenecek bozgunculuklarda baş rolü yüklenmiş, ve bunun üzerine Rusya tarafından Filibe'ye konsolos olarak tâyin edilmişti. Yerliden konsolos atanmasının kabûlü anlaşma ve kanun bakımından uygun değilken, her nasılsa bu bozguncunun konsolosluğu Bâbîâlî'ce yerinde bulunarak memuriyetine dâir ferman da verilmiş olduğundan, bütün çalışmasını Bulgaristan ihtilâlini çıkaracak sebeplerin kolaylıkla sağlanmasına ayırarak Filibe'de hayli taraftar toplamış; Sırbistan ve Viyana'dan getirilen ve zâten Bulgar bulunan mektep hocalarının yaptığı yayın ve dolduruşları arttırmağa çalışıp, Filibe Bul-gar Metropolitdi Panartos'u -ki kavminin en asırılarındandı- ve diğer sayılı ve nüfûzlu kimseleri türlü vaatler ve yardımlarla işbirliğine çekmiş; on seneden beri Viyana'da bulunup tıp öğrenimi görerek Filibe'ye gelen kardeşi Esbas'ın da

katılmasıyla çalışmalarını güçlendirerek, Bulgaristan'ın sınırlarını İstanbul kapılarına kadar uzatacak bir milli bağımsız hükûmet kurmanın imkân ve zamanının geldiğini ilân etmek sûretiyle Bulgar gençlerinin çoğunu azdırıp kıskırtmış, ve silâh ve harp mühimmâtı sağlamak yolunda kızıştırmıştı. Diğer taraftan Bulgaristan ihtilâlinin Sırbistan isyânı ve Karadağ ayaklanması ile birlikte 1876 senesi Mayıs'ında başlaması Slav Birliği Cemiyeti'nin kararı gereği olduğundan, o zamana kadar hazırlıklarını tamamlamağa çalışmaları için Bulgarlardan isyâna hazırlanan gurupların elebaşlarına gizli duyurular yapılmış, ve Aziz Paşa'nın verdiği bilgiler bu gibi doğruluğu su götürmez işlere vâkıf bâzı Bulgarların ifâdelerine dayanmıştır.

Otluk-köyü ve Avrat-alan mevkileri Büyük Balkan'ın eteğinde sığınmağa elverişli yerler olduklarından, çevresine ve yakınlarına istihkâmlar yapılmak ve silâh ve cephâne nakledip saklanmak gibi haydutça hareketlere başlanmış, istihkâmların içine demir çemberler ve katranlı iplerle sarılı ağaç toplar ve baskın sırasında kadınlar tarafından kullanılmak üzere süngülü sopalar konulmuş, ayrıca bu köylerle yakın köylerde kıymetli eşyanın yer altına gömülerek üzerlerine sebze ekilmiş olduğu ve bu durumların bilinip anlaşılmaması için müslüman yolcuların oralarından geçmelerine karşı konulduğu Pazarcık kazası yetkililerine aksetmiş ve oradan da Filibe'ye bildirilmişti. İhtilâl esnâsında da, ele geçen bozgunculukla ilgili evraktaki ifâdelerle gerçekliği ortaya çıktığı gibi, dar geçit ve boğazlar yakınında, bulundukları yer bakımından zararlı olan Bulgar köylerinin kendileri tarafından yakılması; ahâlisinden kadın ve çocuklarla iş göremez durumdakilerin Avrat-alan ve Otluk köylerine nakledilmek suretiyle savaşır vuruşmağa gücü yetenlerin Balkan geçitlerinin muhafâzasına gönderilmesi; hazırlanan vâsıtalarla Filibe'ye on altı ve Pazarcık'a on iki yerden ateş verilerek, ahâli bununla meşgulken çevresindeki hristiyan köylerinden ateşin alevi görüldüğü anda saldırıya geçilip müslümanların katliam edilmesi ve mallarının yağmalanması; ayrıca Edirne ve Sofya'nın da, köylerden adamlar gönderilerek ateşe verilmesi; müslümanlardan kendilerine sığınacaklar olursa kadın, çocuk ve yaşlılarının Avrat-alan ve Otluk köyünde muhafâza altına alınarak işe yararlarının ihtilâlin yerleşmesine kadar başka tarafta ve nezâret altında tutulması, bu şekilde sığınmaya istek ve rızâ göstermeyenlerin çoluk çocuğu ile birlikte öldürülmeleri, evlerinin yakılıp mallarının yağmalanması eşkiyâ reisleri arasında birlikte kararlaştırılmış, ve bu vahşice hareketlere yukarıda söylendiği gibi mayıs başlarında başlanması tasarlanmıştı. Ama bu zulümleri yapmak için kıskırtılan Bulgar eşkiyâsı belirlenen güne kadar sabredemeyerek, 1876 senesi Nisan'ının 20. günü isyâna kalkıştıklarından, Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa zabtiye subaylarından Ahmed ve Necib Ağaları Avrat-alan köyüne gönderdi, kendisi de yanına yeteri kadar süvâri olarak Pazarcık'a ve oradan Avrat-alan'a yetişmeğe çalıştı. Ancak, o sıralarda, Otluk köyü ve Pazarcık yöresinde bulunan Bulgar köylerinin isyan ederek, yalnız buldukları müslümanları hiç bir insan yüreğinin dayanamayacağı vahşice hareketlerle öldürmekte, kendilerine uymak istemeyen Bulgarları zor kullanarak köylerden çıkarıp evlerini yakmakta ve müslüman köylerinden bir takımını kuşatmakta oldukları haber alındı. Müslümanlardan yaralananlar da Pazarcık kasabasına gelmeğe başlamışlardı. Diğer taraftan, Pazarcık'a üç saat uzaklıkta

Slav Birliği Cemiyetlerinin kışkırtmasıyle başlayan Bulgaristan isyanı ve papasların rolü

bulunan Gülvare köyü yakınlarında bir çok haydutun toplandıkları ve ele geçirdikleri çingeneleri öldürerek kasabaya hücum etmek üzere bulunduklarının görülmesi üzerine, müslümanlar silâhlanıp isyâncıları karşılamak niyetinde oldukları sırada, eşkiyânın Balkanlar'a doğru hareket ettikleri haber alındığından, Pazarcık kasabasında heyecan yatıştırılmıştır.

Bu olayların çıktığı ilk günlerde Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa'nın Pazarcık' da Avrat-alan yöresine gönderdiği Ahmed ve Necib Ağalar, davranışları ve kimliklerinin ihtilâlcilerin kulağına gitmesi üzerine yol üzerindeki Bulgar köylerini geçmeğe imkân bulamadılar ve silâhlı isyâncı toplulukları tarafından sıkıştırıldılar. Ahmed Ağa, "Pazarcık kasabası tamâmen yanmış ve müslümanlardan bize sığınmayanların hepsi öldürülmüştür. Sen de inat etme, teslim ol" diyerek üzerine hücum ettiklerinde, canını kurtarmak için karşı koymağa girişerek bir kaç adam yaralamış ve yanındaki neferlerle geri dönmüş, Necib Ağa da diğer taraftan uğradığı baskından kurtularak selâmet kıyısına ulaşmıştı. Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa ise Otluk köyü yönüne doğru çıkınca işin ağırlığını ve büyüklüğünü anlayıp geri dönmeğe mecbur olmuştu.

Bu harekât üzerine Bulgarlar Pazarcık ve Filibe kazaları içindeki köyleri de yakıp, rastladıkları kadın ve erkek müslümanları öldürerek, telgraf hatlarını ve köprüleri yıkıp yakarak ve Balkan geçitlerindeki kuleleri kuşatıp sıkıştırarak, bunların muhafızı olan zaptiye neferlerinden kaçamayanları öldürdüler. Hattâ demiryolunun Belva istasyonunu içinde buldukları adamlarla birlikte yakıp Avrat-alan nâhiyesi müdürünü, çoluk çocuğunu, kâtip ve zabtiyelerini de idam etmişler ve müdürün kızını öldürdükten sonra mahrem yerini keserek bilezik şeklinde herkese göstermişlerdi.

İsyâncıların bir kaç gün içinde toplulukları çoğalarak mevcut güçlerini, Belva, Otluk köyü ve Prasdi mevkilerinden üç kola ayırdıklarından ihtilâl ateşi şiddet kazanmış, ve tereddütte bulunan Bulgarları isyâna mecbur etmek için, isyâncı reislerinin kendi elleriyle öldürmeğe başladıkları çoluk çocuklarını kurtaran müslümanlar katranlara bulanıp yakılmıştı.

Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa'nın Bulgaristan'da böyle bir ihtilâlin çıkacağını ve haydutluk eserlerinin Filibe sancağında görüleceğini Bâbîâlî'ye bildirdiği günlerde, Balkan geçitlerinde ve Filibe'nin bozgunculuğa yatkın köylerinde asker ve diğer koruma vâsıtaları bulunmadığından, Bulgarları isyâna kışkırtan bozguncular hiçbir engel ve zorlukla karşılaşmaksızın istedikleri yerlerde tutunmuş ve barınmışlardır. Nihâyet Otluk köyünde haydutluk ateşi alevlendikte, Aziz Paşa bir tabur olsun asker gönderilmesini büyük bir ehemmiyetle Bâbîâlî'ye yazmışken, buna Rus elçiliğince mahallî bir olay rengi verilerek meselenin büyütülmemesi yolundaki ihtarlar -ki memuriyetim gereği gerçek olduğunu biliyorum- üzerine asker göndermekten bir kaç gün kaçınılmak sûretiyle isyâncıları tepelemek için Edirne'ye sâdece emirler verilmiş olması, ihtilâl çemberinin genişlemesi yanında, Filibe ve Pazarcık kazalarında hemen hemen yirmi beş müslüman ve hristiyan köyünün yakılması ve bunca canların yanması sonucunu doğurmuştur.

İhtilâlin belli başlı eserlerinden olmak üzere Filibe'nin iki yeri ateşe verilmişken, bastırılıp memleket ziyandan ve ahâli heyecandan kurtarılmış; bunun gibi, Edirne Vâlisi Âkif Paşa da uyanık davranarak, demiryolu köprü ve hatları-

nın isyancıların tahriplerinden korunmasına, redif askerlerinin toplanıp silâhlendirilmesine ve bundan başka “ V a t a n a H i z m e t ” başlıklı telgraflar yayımlayarak sekiz bin neferi aşkın yardımcı asker derlemeğe girişmiş, ve kuşatma altında kalan müslüman köylerinin isyancıların tecâvüzlerinden kurtarılmasına gayret etmişti. Ancak bütün bu çalışma ve çabalar ihtilâlin çıkmasından sonra olup, Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa'nın uyardığı zamanda ihtilâlin kaynağı olacağı anlaşılan yerler gözetim altında bulunmadığı gibi, tâlim bahâne-siyle toplanıp silâhlendirilmalarına kumandanların karar verdiği redif askeri de evlerinden ve yurtlarından çıkarılmıştı. Otluk köyü isyânının meydana gelmesiyle birlikte, Filibe yöresi kumandanı Mirlivâ Hâfız Paşa, yanında haydutluğu defedecek yeter sayıda asker bulunmadığı için, Pazarcık civârında keşif taarruzları yapmakla yetindi. Ancak buraya bağlı yerlerden yardımcı askerler derlenmesi sırasında İstanbul'dan da yardım istendiğinden, Bâbîâlî'ce meselenin ehemmiyeti anlaşılmıştı. Üstelik o günlerde Bulgar bozguncularının İstanbul'a da ateş vererek genel emniyeti bozucu bir harekete sebep olacakları söylentisiyle ahâlî arasında bir emniyetsizlik görülmüştü. Bütün bunlardan sonra, Serasker Derviş Paşa, bir de Padişah sarayını korumak niyetiyle Boğaziçi'nde bulunan Ortaköy tarafına top yerleştirmek ve bununla Bulgar Eksarh-hânesi'ni tehdit etmek düşüncesinde bulunmuş olduğundan, görevinin on beşinci günü seraskerlikten uzaklaştırılarak yerine Bahriye Nâzırı Abdi Paşa tâyin edildi, ve Ferik Âdil Paşa kumandası altında, demiryoluyla Edirne'ye beş altı tabur asker ve bir batarya top gönderildi.

Âdil Paşa doğruca Filibe'ye ve oradan isyân hareketinin üssü olan Pazarcık'a gitti. Hâfız Paşa da Pazarcık'dan beş saat uzaklıkta bulunan Ayvalı köyüne asker gönderdi. Böylece bir kaç günden beri isyancıların zulüm pençelerine düşmüş olan müslümanlara emniyet geldi. İsyancıların reisleri de henüz haydutluğa katılmayan Bulgar köylerini isyândan geri durdurmağa çalıştılar ve isyâncılara katılanları devlete itâate çağırdılar. Ama bu sıralarda isyân ateşi Uslica ve Sofya taraflarına sıçramış ve Tuna vilayetinde de haydutluk ve bozgunculuk belirtileri meydana gelmiş olduğundan, Filibe ve Pazarcık yöreleriyle sınırlı olan askerî harekâtın diğer yörelerin emniyetini sağlamağa yetmeyeceği ortaya çıktı. Bununla birlikte, Âdil Paşa'nın kumandasına verilen askerî kuvvet müslüman ahâlden toplanan kalabalıkla sevkîyâta oldukça elverişli bir görünüm kazandığından, haydutluğun kaynağı olan Otluk köyü ve Avrât-alan mevkilerinin ele geçirilmesi ve oralarda barınan isyancıların sürülmesi için Istrulça köyü askerî birliğe merkez yapıldı. İhtilâl çemberinin o yörede genişlememesi maksadiyle, Sofya'nın İzladı Balkanı yönünden de bastırılmasına çalışmak gerekip, bu plâna göre Istrulça merkezindeki askerî birlik Nisan'ın 29. günü iki bin hâneye yakın büyüklükteki Otluk köyüne gönderildi. Bulgarlar köyün yarım saat dışında bulunan ormana pusu kurmuş oldukları hâlde, nizâmiye askerinin ustaca manevralarına karşı duramayarak köye doğru geri çekildiler. Bunun üzerine asker, harekâtın hedefine ulaşmak için, çıkmakta olduğu dağın tepesini tuttu. Oradan köyün doğu tarafına inen iki sırtın köye yakın yerlerinden isyancıların ağaç toprakla ateşe başlamaları sebebiyle, başı bozuk gönüllüleriyle bin beş yüz neferden ibâret bulunan birinci livâ Hâfız Paşa

kumandasında, ikinci livâ da Selâmi Paşa kumandasında Otluk köyüne yürüdüler.

Bulgarlar bu hücumu karşı her taraftan tüfek attıklarından çarpışma altı saat kadar sürdü. Eşkiyânın siperleri ele geçirildiğinden bir kısmının güvenli evlere kapanıp silâhlarını teslim etmekten ısrarla kaçınmaları üzerine sığındıkları yerler topa tutulmuş, ve o sırada İzladi ve İhtiman'dan yola çıkarılan asker kolları yetişemediğinden, Bulgarların çoğu Balkanlara kaçmış, kalanları da boyun eğmeğe mecbur olmuştu.

Bu Otluk köyü çarpışmasına yardım için İzladi'den hareket eden tabur isyâncıların sarıp zorladıkları Kumar müslüman köyüne uğradığından, eşkiyâ oradan kaçmıştı. Pazarcık'ın Petriç köyünden de kaçmaları üzerine, Kumar köyü muhâfaza altına alınmış, Petriç Bulgarları da aman dilemeğe başlamışlardı. Nihayet İhtiman tarafından gelen nizâmiye askerleri, Yeni-köy civârında iki buçuk saat çarpışarak isyâncıları Balkanlara çıkarmışlardır.

Bulgaristan ihtilâlinin çıkması üzerine alınan askerî tedbirler, yukarıda anlattığımız Otluk köyü çarpışmasıyla bir dereceye kadar heyecânın yatıştırılmasını sağladı ise de, isyâncıların az-çok bütün Bulgaristan'da görünmeğe başlaması İstanbul'da da herkesi korkuya saldı. Bunun ardından medrese talebesinin hükûmete karşı giriştiği muhâlefet hareketleri, Nisan sonlarında, yâni Otluk köyü çarpışmasının olduğu günde kabine değişikliğini ve o da saltanat değişikliği gibi büyük bir olayı doğurmuş ve Bulgaristan hakkındaki niyet ve teşebbüslerin bütün bütün rengi değişmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

İstanbul heyecânı ve Selânik vak'ası

Hersek isyânının yayılması ve uzamasiyle yabancı müdâhalelerinin devletin bağımsızlığını yok edecek derecelere varması, Rusya'nın kışkırtma ve baskılarının gittikçe ilerlemesi ve Bulgaristan ihtilâlinin patlak vermesi üzerine Rumeli bölgesi müslümanları aleyhinde bir **alicengiz oyunu** işbirliğinin açıkça ortaya çıkması kamuoyunu çok rahatsız etmiş ve devletin durumu hakkındaki şiddetli târizler İstanbul'un âsâyışine dokunacak âni bir taşkınlık meylini hazırlamakta bulunmuştu. Hattâ, "Bulgaristan'da olduğu gibi İstanbul'da da müslüman ve hristiyanlar birbirine girecek, ve Pâdişâh Ruslara tutkun olduğundan böyle bir durum ortaya çıktığında Rusya'ya baş vurarak asker getirtmek sûretiyle himâyesine sığınacakmış" yollu dedi-kodular ve "Sadrâzam Rusya delisi olduğundan devletin ve ülkenin hukukunu kolayca fedâ edecek" yolunda sözler en aşağı tabakadan halkın ağzından işitilmeğe başladı. Bu sebeple, o güne kadar varlığı düşünülemeyecek olan bir kötü niyet halkın çoğunda elle tutulur hâle gelip, saltanat merkezinin Slav ve hristiyan sâkinleri Bezestan'a ve silâhçı dükkânlarına koşuşarak ne kadar satılık silâh varsa iki-üç gün içinde hepsini aldılar, ve geceleri evlerinde tetik davranmak, gündüzleri ise gizlice silâh taşımak gibi korku verici bir duruma düştüler.

İstanbul'da genel emniyeti bozacak davranış ve düşünceler bu dereceye geldiği sıralarda, yâni 1876 senesi Mayıs'ının başlarında idi ki, Selânik'de de üzücü bir hâdise çıkması üzerine karmakarışık olan genel durum korkulacak bir nitelik kazandı. Şöyle ki: Avrat-hisarı nâhiyesi ahâlisinden bir Bulgar kızı, yaşmaklı olarak müslüman olmak üzere Selânik'e gelir gelmez, Amerika konsolosu ve gerçekte Rus asıllı Perikli Lazari tarafından yüz elli kadar adam vasıtasıyla zorla kaçırılmıştı. Bunun üzerine müslüman ahâliden bir takım kimseler hükûmet dâiresi civârında bulunan Saatli Cami'de toplanarak kızı istemekte direndiler. Ancak o kargaşada aralarına giren Fransa Konsolosu Labout ve Alman konsolosu Cerniye'yi öldürmeleri üzerine, Fransa ve Almanya ve onlara katılarak Rusya, Avusturya ve İtalya Selânik limanı'na harp gemileri gönderecek münâsebetlerin kesilmesine başlangıç olacak şiddetli bir tutum gösterdiler, ve konsolosları öldüren kimselerle bu cinâyeti oluşundan önce önleyip savmağa

çalışmayan Vâli Mehmet Re'fet Paşa ile bâzı asker ve inzibat görevlilerinin hemen ve en ağır biçimde cezalandırılmalarını teklif ettiler.

Bâbiâli Selânik'e hemen harp gemileri ve nizâmiye askeri göndermiş, ve Adliye Nezâreti Müsteşarı Vahan Efendi'yi olayı soruşturmakla görevlendirerek vâlinin uzaklaştırılmasıyla birlikte istenen cezâlandırmanın yerine getirilmesinde çabukluk göstermişti. Fakat Rusya elçisinin bu olayı dinî bir taassupla müslümanların hıristiyanlar aleyhine kalkışmasının eserlerinden olmak üzere ilân etmesi ve sefârethânesini Hırvatlarla muhâfaza ettirmeğe başlaması, ayrıca da hem kendisi hem de başkaları vasıtasıyla saltanat merkezinin de âsâyişinin bozulduğunu yaymağa başlaması; Beyoğlu, Galata ve merkeze yakın diğer yerlerde oturan yabancı ve yerli tüccar ve sarraf takımından korkuya kapılanların âilelerini yabancı ülkelere ve adalara göndermelerine sebep oldu.

İKİNCİ FASIL

Berlin Memorandumu

İstanbul halkının heyecanı sebebiyle Selânik hâdisesinin Avrupa'da uyardığı kötü tesir ilerledi. Osmanlı Devleti konsolosların katillerini yakalatarak açıkça sorgulamak sûretiyle idam ettirmiş, vâli ile görevlerini yerine getirmeyen subayları tutuklatıp sorgu altına aldırmişti. Buna rağmen, bu gibi vak'aların bir daha görülmesini önlemek gibi bir iddiâ ile Rusya İmparatoru Berlin'e gitmiş, Almanya İmparatoru'yla yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti hakkında şiddetli muâmelelerde bulunulması ile "**Şark Meselesi**" ne fiilen müdâheleyi tasarlamışlar ve bu konuda Avusturya İmparatoru'nun da olurlarını elde etmişlerdi. Bu sıralarda bu üç imparatorun başvekilleri Prens Gorçakof, Prens Bismark ve Kont Andraşi Berlin'de toplandılar ve Prens Gorçakof tarafından kaleme alınmış olan memorandumu Bâbiâli'ye göndermeğe karar vermekle birlikte, her şeyden önce birer sûretini Paris Andlaşması'na imza koyan diğer devletlerin görüşlerine arz ettiler. (Memorandumun tercümesi bu bölümün sonunda verilmiştir.)

Kuzeyli devletlerin bu şekilde aldıkları kararın esâsı, Selânik'de görülen cinsten olayların başka Osmanlı şehirlerinde, özellikle İstanbul ve İzmir'de çıkması ihtimâline ağırlık verdikleri için, âsâyişini tehlikeli gördükleri yerlere harp gemileri göndermek ve gerektiğinde düşmanca davranmaları konusunda kumandanlarına izin vermek hususları olup, bu esas üzerinde batılı devletleri birleşmeğe çağırıldılar.

Ne var ki birleşme teklifleri bununla sınırlı kalmadı. Bosna ve Hersek ihtilâlinin hızla bastırılması maksadına kendilerince tek dayanak saydıkları hükümleri de ortaya sürerek, "**Kont Andraşi Projesi**" nin Bâbiâli tarafından kabul olunan maddelerinin yerine getirilmesine dâir Osmanlı Devleti'nin bulunduğu vaadlere güvenemeyeceklerini ilân etmek sûretiyle, Bâbiâli'nin Avrupa'ya karşı yüklendiği taahhütleri tamâmiyle gerçekleştirmesi için elbirliğiyle baskı yapılmasını, buna başlangıç olmak üzere de Bosna ve Hersek'de iki ay askerî harekâtın durdurulması için ittifâka girecek devletlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı kuvvetle direnilmesini istediler. Bu şiddetli muâmelelere ilâve olarak başka bâzı maddeler de ileri sürdüler ki, bunlar da,

devletlerin konsolosları aracılığı ile Bosna ve Hersek için Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği hususların yerine getirilmelerine nezâret etmeleri ve Osmanlı askerlerinin düşmanca hareketleri durdurmasından sonra topluca bir yerde bulundurulmaları gibi kararları içine alıyordu.

İşte Berlin buluşması kararının doğurduğu bu netice, Osmanlı Devleti'ni elbirliğiyle yıkıp yok etmek derecesine kadar gidecek bir düşmanca niyet göstermiş, bu da, özellikle Rusların devletlerarası dengede meydana gelen siyâsî değişikliklerden faydalanmalarından ileri gelmişti. Ancak hakikat derinliğine araştırılırsa, bu kararda batılı devletleri birleşmeğe çağırmak için kuzeyli devletlerin ellerine geçen en kuvvetli kozun "**Kont Andraşi Projesi**" nin Bâbıâli'ce kabul edilmesi ile gereğinin yerine getirilmesi için söz verilmesi hususları olduğu anlaşılır.

Kuzeyli devletler alınan bu kararları batılı devletlere teklif ettiklerinde Fransa ile İtalya tereddütsüzce anlaşma çemberine girdiler. Çünkü Fransızlar, Almanya ile yaptıkları savaşı kaybetmeleri üzerine kuzeyli devletlere muhâlefet tavrını değiştirmeye ve Almanya ile iyi geçinme politikasını gütmeye mecbur oldular. İtalya da Almanya'nın nüfuzundan faydalanmak için onu hoşnut etmek yolundan başka bir yola gidemezdi. Ama asıl niyetlerin gerçekleşebilmesi bakımından en çok İngiliz donanmasına ihtiyaç vardı. İngilizler anlaşma alanına girmedikçe güdülen maksadın elde edilemeyeceği, yâni dünya denizlerini donanmasının gücüyle elde tutan İngiltere alınan kararlara karşı bulundukça, diğer devletler tarafından Osmanlı topraklarına karşı denizden bir düşmanlık hareketi yapılmasına cesâret edilemeyeceği biliniyordu. İngilizlerin ise, Osmanlı Devleti'nden uzaklaşsalar bile, kuzeyli devletlerin işbirliğine katılıp da Osmanlı topraklarını birbirine katacak şiddetli girişimlere âlet olmak şöyle dursun, bunu başka bir devlet için sâdece hoş görmekten dahi kaçınır görünecekleri tabii idi. Bundan ötürü, İngiltere 1876 senesi Mayıs'ının 15'inde yayımladığı bir sirkülerle, Berlin kararlarına kesin şekilde karşı çıkınca, Berlin Memorandumu'nun hükmü kalmadı. Eğer İngilizler de söz edilen ittifak çemberine girmiş olsalardı, küçük bir vesile ile İstanbul limanı yabancı harp gemilerinin tehditleri altında kalır ve Osmanlı Devleti'nin geleceği tehlikeye düşerdi. Hattâ İstanbul'da halkın kafasının karıştırılıp bulandırılmasına Rusların çaba göstermeleri, böyle bir maksadı elde etmeğe can atmalarından başka bir şey değildi.

ÜÇÜNCÜ FASIL

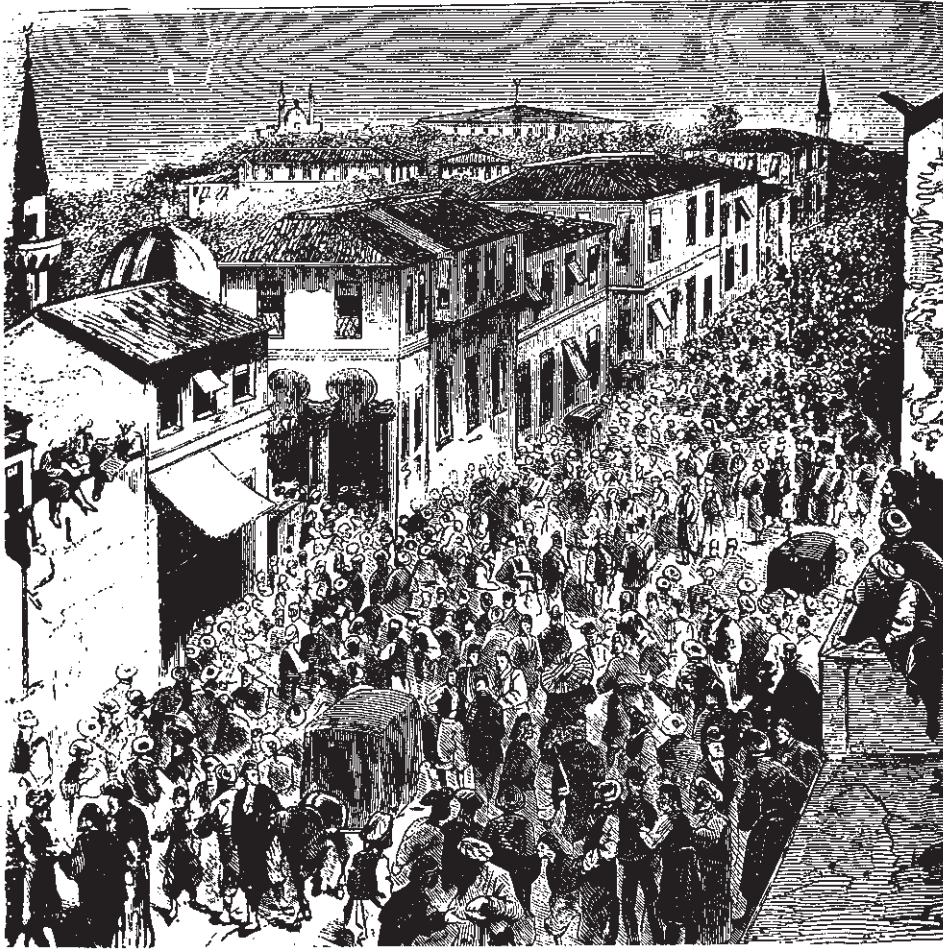
Medrese talebelerinin hareketi ve mitingleri

İstanbul ahâlisinin çeşitli zanaat ve meslekten olanları kendi işleri ile meşgul olduklarından, bunlardan bir bozguncu hareket çıkması beklenemezdi. Âli Paşa'nın sadrâzamlığının son zamanlarında Yeni Osmanlılar adıyla ortaya çıkan gurubun içinde her yoldan adam varsa da, onların da, birkaç defa gördükleri baskı ve cezâlandırma üzerine, toplulukları dağılmış ve halkın gözünde ehemmiyetleri kalmamıştı. Ne var ki, öteden beri medrese talebelerinden muhâlif bir gurup teşekkül edince hocalarının öncülüğüyle herkesin ilgisini topladığı ve belki de aralarına katılmalara yol açtığı tecrübe ile biliniyordu. Hattâ Kırım muhârebesinin çıkışı sırasında barıştan yana düşünceleri yok etmek emeliyle medrese talebelerinden bir guruplaşma olduğunda devletçe hayli telâşa düşülmüş ve Abdülmecid Han'ın saltanatının sonlarında, yâni 1859 târihinde kurulduğu haber alınan bir gizli cemiyet içinde -ki girenlerin Kuleli Kışlası'nda tutulup sorguya çekilmelerinden dolayı "Kuleli Vak'ası" diye adlandırılmıştı- ders hocalarının ve yaşlı-başlı rütbeli hocalar takımının çoğu bulunmuştu.

Mahmud Nedim Paşa'nın ikbal aynasını kırmayı kafasına koyan Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e olan kin ve düşmanlıkları ise onun Sadrâzamlıkta kalmasıyla arttığından, Mahmud Nedim Paşa'yı umûmî bir ayaklanma ile ikbal zirvesinden düşürmek ve bu yolla devletin idâresini ele geçirerek Sultan Abdülaziz'i boyunduruk altına almak, bu da mümkün olmazsa, yetmiş seneden beri Osmanlı Devleti'nde kimsenin görmediği bir saltanat değişikliğini başarmağa çalışmak gibi budalaca emellerde birleşmeleri bütün yüreklerin heyecânını arttırmış ve bozgunculuğa yatkın olan mutaassıp medrese talebelerinin çoğu, bir sürü akıl çelici ve inandırıcı doldurmalarla devletin durumunu düzeltmek adına istenilen değişikliğe hazırlanmıştı.

Bu tesirlerin tabii neticesi olmak üzere 10 Mayıs 1876 Çarşamba günü önce Fâtih medreselerinde, sonra da Bayezid ve Süleymâniye gibi büyük câmilerin medreselerinde oturan talebeler bütün derslerini bıraktılar ve, "Devlet ve memleketin hakları ve bağımsızlığı düşmanların ayakları altında çiğnendiği bir zamanda

derslerle uğraşmak dindarlık ve yiğitliğe uygun değildir. Her tarafta müslümanlar hristiyanların hakaret ve kıyımları altında eziliyor. Buna yol açan devlet büyüklerini ortadan kaldırmak şer'an hepimize düşen bir vazifedir" gibi nutuklar atarak Fâtih ve Bayezid meydanlarında mitingler yaptılar ve Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'ye özellikle sayıp döktüler.

Siyâsî maksatlara âlet edilen medrese talebelerinin sokaklara dökülüşi.

Bu şamata ve kabadayılıklara kalkışanların içinde ilmiye sınıfı ileri gelenlerinden rütbe sâhibi zatlar ile Şirvânî-zâde Ahmed Hulûsî Efendi ve Gürcü Şerif Efendi gibi bozguncular da bulunduğundan, şehrin müslüman ahâlisinden bu topluluk ve birliği gören ve dehşetli sözleri işiten mutaassıp adamlar da başlarına sarık sararak talebe topluluklarına katılıp câmi avlularında ve caddelerde ve özellikle Bâbîâlî ve Bâbîfetvâ çevresinde silâhlı olarak dolaşmağa başladılar. Fakat hiç kimsenin mal ve canına bir saldırıda bulunmayıp edepli bir tavırla geziyorlar ve silâhlarını gizliyorlardı. Hattâ çarşılı Hristiyanlardan kulakları kırışte ve zihinleri alış verişte olanlar dükkânlarını kapadıklarında topluluktan olan kimseler kendilerine teminat vererek korkularını yatıştırmışlardı.

Medrese talebelerinin bu hareketleri hiç bir kışkırtma ve azdırmadan ileri gelmeyip de sırf dindarlık gayretiyle meydana çıkmış farz olunsa bile, devletin ve ülkenin en buhranlı ve en korkulu bir durumunda bir araya toplanarak hükûmete karşı ayaklanmaları, târihî vak'alarla ispatlanmış benzerlerinin gösterdiği gibi hakikaten korkulacak ve devlet binâsının yıkılmasına sebep olacak büyük hâdiselere bir başlangıç olabileceğinden, her şeyden önce bu tehlikeli durumları değerlendirip de harekete yol açan hocaları vakit kaybetmeksizin ele geçirmek ve bu yolla bir araya toplananları dağıtıp hükûmetin genel âsâyışı korumakta gücünü göstermek; Sadrâzam ve Şeyhülislâmın azli ve değiştirilmesi gerekirse, bunu diğer bir sebebe bağlayarak yapmak uzak görüşlülük prensibine uygun olurdu, ve askerî kuvvetin elde olması sebebiyle toplananların dağıtılmasında bir güçlük görülmezdi.

Ne yazık ki, medrese talebelerinin ayaklanmaları ve davranışları saraya aksedince Sultan Abdülaziz büyük bir telâş ve sıkıntıya düşerek Ser-kurenâ Hâfız Mehmed Bey'i ve Ser-yâver Halil Paşa'yı talebelerin toplandıkları câmilere gönderdi ve isteklerinin gereğine bakılacağını vaat etmekte acele gösterdi. Bu sebeple kamuoyunda devlete karşı ayaklanmanın kuvveti pekişti, ve böylece de saltanat değişikliği sevdâsının gerçekleşmesi için kolaylık kapısı açıldı.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Mahmud Nedim Paşa'nın Sadrâzamlıktan ve Hasan Fehmi Efendi'nin Şeyhülislâmlık'tan alınmaları

Talebe taşkınlığının görüldüğü gün Bâbîâlî'de kabinenin toplanmış olduğu sırada Mahmud Nedim Paşa'nın kalabalığın çoğaldığı haberinden huzûru kaçmıştı. Bu sırada, Bâbîfetvâ tarafında bir gurup talebenin toplanması haberi üzerine Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi de toplantıdan aceleyle kalkıp gitti. Ama orada söz ayağa düşmüş ve Ser-kurenâ Hâfız Mehmed Bey vâsıtasıyla hem kendi aleyhinde hem de Sadrâzam hakkında Padişah'a şikâyetler arzedilmiş olduğundan, “ B â b î f e t v â ” da ki topluluğu dağıtamayarak sâhilhânesine savuştu. Diğer taraftan Mahmud Nedim Paşa bu hareketi bilhassa Midhat Paşa'nın yaptırdığı şeklinde yorumlayarak o gün saraya gitti; Vâlide Sultan'la uzun uzun söyleşip, Midhat Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması ile Şeyhülislâm'ın azlini, taşkınlığı yatıştırmak için ilk başvurulacak çâre olmak üzere teklif etti, ve Şeyhülislâmlık için Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi'nin hocalığından yükselmek suretiyle Anadolu Kazaskerliği pâyesini kazanan Gürcü Şerif Efendi'yi ileri sürdü. Ancak kendisinin saraydan geri dönmesinden biraz sonra Hüseyin Avni Paşa'nın kabine üyeliğiyle İstanbul'a getirilmesine ve Midhat Paşa'nın onun yerine Hudâvendigâr vilâyeti vâlisi olarak atanmasına dâir bir irâde çıkması üzerine, Hüseyin Avni Paşa'nın gelişinden korkuya düşerek, Vâlide Sultan'a: “Efendimiz beni Hüseyin Avni Paşa ile korkutmak istiyor. Fakat en büyük düşmanı olduğu için ondan kendileri korksunlar. Zirâ iş işten geçiyor, bu durumun sonu pek korkulu görünüyor” diye haber göndermiş; Vâlide Sultan ise, “Aslanıma böyle lâkırdı söylenir mi?” gibi bir saçma sözle cevap vermiş imiş. Mahmud Nedim paşa Vâlide Sultan'ın bu sözlerinden bir kat daha umutsuzluğa düştüğünden, Gürcü Şerif Efendi'ye başvurarak, onun aracılığıyla Hamidiye Medresesi'nde ve diğer medreselerde taraftarı olan hocalara, bir gün evvel miting yapan talebenin Midhat Paşa'nın kışkırtmasıyla toplandıklarını bildiren ve Gürcü Şerif Efendi'den herkesin hoşnut olduğunu belirten bir bildiri mühürlettirmiş ve vak'anın ikinci Perşembe günü Mâbeyn Başkâtibi'ne gönder-

mişti. Hasan Fehmi Efendi'nin Şeyhülislâmlık'tan alındığı kendisine saraydan bildirilmiş ve Gürcü Şerif Efendi'nin bu makama getirildiği belli olduğundan, Mahmud Nedim Paşa yeni Şeyhülislâm'ın Bâbîâlî'ye gelişini beklemek üzere sâhilhânesinden İstanbul'a gittiğinde, Sirkeci İskelesi caddesinde bir gün öncekinin iki katı bir kalabalık görünce aklı başından gitmiş bir halde Bâbîâlî'ye vardı.

Meğer Ser-kurenâ Hâfız Mehmed Bey Hüseyin Avni Paşa'nın fitlemesiyle Mahmud Nedim Paşa'nın Sadrâzamlık'dan uzaklaştırılması lüzûmunu Padişah'a ve vâlidesine korkunç sözlerle arzetmiş, ve Gürcü Şerif Efendi'nin ilmiye sınıfı ileri gelenleri ve talebe katında sevilmediği konusunda sözlerle onun da şeyhülislâmlığa getirilmesini engelleyerek, işin bütün bütün rengini değiştirmiş imiş. Bunun üzerine, Mahmud Nedim Paşa'nın Bâbîâlî'ye varışından biraz sonra Ser-kurenâ Hâfız Mehmed Bey gelerek, Padişah tarafından görevden alındığını hemen tebliğ etti ve mühr-i hümayûnu alarak geri döndü. Mahmud Nedim Paşa da sokaklardaki kalabalık içinden korka korka geçip sâhilhânesine gitti.

Gerçi Hasan Fehmi Efendi'nin Şeyhülislâmlık'dan alındığını evvelce toplananlar işitmişti; ama Gürcü Şerif Efendi'nin bu makama yükseltilmesinden çoğu memnun olamadıkları ve sadrâzamlığa kimin atandığını bilemedikleri için akşama kadar dağılmayıp sokaklarda dolaştılar, ve bir takımı bu durumda sabahladılar. Ertesi Cuma günü kalabalık biraz daha artarak öylece durmakta iken, Sadrâzamlık'ın 4. defa olmak üzere, Mehmed Rüşdü Paşa'ya ve Şeyhülislâmlık'ın 2. defa Hasan Hayrullah Efendi'ye ve Seraskerlik'in apartopar Bursa'dan getirilen Hüseyin Avni Paşa'ya verildiğini, görevden alınan Abdi Paşa'nın Serdâriekremlik ünvanıyla Bulgaristan'da görevlendirildiğini ihtivâ eden hatt-ı hümayun çıktı. O sırada Midhat Paşa'ya da kabinede görev verildi. Bunların Bâbîâlî'ye gelişleri herkes tarafından görüldüğünde, toplananlar dağılmış ve halkın taşkınlığı yatışmıştı.

Yukarıda adı geçenlerin bu yolla iktidar mevkiine gelmelerinin sebeplerini açıklığa kavuşturmak için durumlarından kısaca söz etmek lüzumlu görüldü.

Mehmed Rüşdü Paşa askerlik mesleğinden yetişerek siyâset ve idârecilikte de epeyi bilgi kazanmış, yüksek rütbeli askerler arasında yabancı dil bilen kimse bulunmadığı zamanlarda Fransızca'yı öğrenip, bâzı askerî nizamnâmeleri tercüme ederek "Mütercim" lâkabiyle meşhur olmuş, güzel konuşan bir adamdı. Hattâ merhum Sultan Abdülmecid onu, zaman zaman serasker yapmak sûretiyle tek adamlık tavrı ve baskısından bezdiği Reşid Paşa'ya karşı tutmuş, ve Reşid Paşa'nın ölümünden sonra, yâni 1859 târihinde 1. defâ olarak Sadrâzamlık'a getirmişti.

Gerçi Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışından sonra da üç defa Seraskerlik'e ve iki defa daha Sadrâzamlık makamına gelmişse de, Reşid Paşa'nın hayatında yakın işbirliği ettiği Âli ve Fuad Paşa'ların bu devirde kendisinin önüne ve üstüne geçmelerini çekemediği bir yana, iktidar mevkiinde kimsenin varlığını istemeyip tek adamlık ve dediğim dediklik dâvâsında bulunduğu için, herkese karşı olma ve her şeyi karalama yolunu tuttu. Ne var ki bu tutumuyla pek tabii hiç bir mevkiye tutunamadığından günlerinin çoğu görev dışında geçiyordu. Yalnızlık köşesine çekildikçe ulemâ, asker ve idârecilerden ve yabancı memurlardan evine gelenleri karşısına alıp, ve özellikle görevden uzaklaştırılmış ve

gönlü kırılmış olanlara konukseverlik göstermekte aşırı davranıp, herkesin sınıfına, tutum ve davranışına göre ağız kullanan, bilgiçlik gösterisiyle devlet ve memleket işleri üzerine uzun uzadı konulara girişerek sözlerine güç vermek için istediği anda ağlayan, istediğinde gülen; elhâsıl görüştüğü büyük-küçük herkese kendisini tepeden tırnağa hamiyet kesilmiş gibi göstererek, bu yolla halka: "Din ve devlete gönülden bağlı ve vatansever bir adam varsa, o da Rüşdü Paşa'dır" dedirtmeğe çalışıp, âlemin babası geçinen; iktidar mevkiine geldiğinde ise görevden uzakta iken yerinde bulmayıp karşı çıktığı icraatın düzeltilmesine bakmayıp, oluruyla iş görme yolunda görünen göz bağlayıcı bir düzenbazdı.

Hüseyin Avni Paşa'ya gelince; aşağıda geniş bir şekilde anlatılacak niteliğinden öğrenileceği gibi, kumandanlar içinde etki ve güç kazanmış, halk arasında ise adı kötüye çıkmıştı. Midhat Paşa ise, yıkıcı atılganlığı ile nam salmış olup, her işte kendi görüşüne tutkun olmakla dediğim dedik bir adamdı. Yükselmek hırslarıyla dolu olduğu için "Yeni Osmanlılar" adını alan cemiyetin başkanlığına geçerek, altı yüz yıllık devletin eski yapısını bir anda değiştirmek, ülke ve milletin törelerini ve geleneklerini istediği kalıba sokmak gibi, elde edilmesi imkânsız bir kudretin kendisinde bulunduğunu sanmış, ve çok defa "Derid ü bürid ü şikest ü bibest = Parçaladı, kesti, kırdı ve bağıladı" şiirini anarak, devletin idâre ağını parçalamağı, Saltanatın otoritesini kırmayı ve parlamento sistemiyle meşrûtiyeti kurmayı kafasına koymuştu.

Hasan Hayrullah Efendi de Sultan Abdülaziz'in imamlığında bulunarak hoşa gidecek şaklabanlıklar yapmak, onu bunu çekiştirmek sûretiyle yükselmiş âlim kılığında ceşur bir câhil, rezilce davranışlarıyla şöhret bulmuş alçak yaradılışlı bir sefildi.

İşte Sultan Abdülaziz; Mehmed Rüşdü, Hüseyin Avni ve Midhat Paşaları iktidar mevkiine getirmekle, "Halkın kaygılarını gideririm", ve kendisine kapılanmış birini şeyhülislâmlık makamına oturtmakla, "Talebelerin taşkınlığını yatıştırırım" düşüncesinde bulundu. Hattâ görevlendirmelerin yürürlüğe konması sırasında Rüşdü Paşa'ya hitâben: "Sizi halk istediğinden görev verdim" demiş ve Rüşdü Paşa: "Efendimiz halk bizi ne bilsin. Adımızın yayılması bize yönelen yüksek ilgilerinizin neticesidir" yollu dalkavukça cevap verdiği halde, ilk söylediğini tekrarlamış ki, bundan bu yeni takımın uzun müddet yerlerinde kalamayacakları anlamı çıkarılmıştı.

Gerçekten de bir kaç gün sonra Padişah tarafından yine Mahmud Nedim Paşa'ya Sadrâzamlik teklif olundu. Fakat onun; Mehmed Rüşdü, Hüseyin Avni ve Midhat Paşalar İstanbul'dan uzaklaştırılmadıkça bu makamı kabul edemeyeceğini bildirmesi ve buna da Padişah tarafından cesâret olunamaması sebebiyle, yeni takım yerlerinde kaldılar. Ne var ki, böyle bir değişikliğin yapılmağa kalkışıldığını Mâbeyn ileri gelenlerinden olan taraftarları haber verdiklerinden, Sultan Abdülaziz hakkında kin ve düşmanlıkları şiddetlendi, ikballerini korumak uğruna padişahın ortadan kaldırılmasına kadar gitmeğe yöneldiler.

BEŞİNCİ FASIL

Yeni Vekiller Heyeti'nin bâzı icraatı

Devlet idâresinin dizginini ellerine geçirerek diledikleri gibi kullanmak isteyen bu üç kafadar, Mahmud Nedim Paşa'nın bir daha ikbal görebilmesine maddî ve manevî set çekmek için kol sıvayıp and içerek, sadrıâzamlığı sırasında kararlaştırılmış bâzı hususların uygulanmasında değişiklik yaptılar. Bunlardan biri, yukarıda bir münâsebetle söz edildiği gibi, Rus elçisi tarafından verilen proje üzerine kurulmasına başlanılan nâhiye teşkilâtları husûsı idi ki Rus elçiliğinin bundan maksadı köylerin idâresi bakımından Bulgarların güç ve etkinlik kazanmalarına bir kapı açmaktan ibâretti. Bulgarların ise bu esnâda haydutluk yoluna sapmaları göz önüne alınarak, söz konusu idârenin kurulup yürütülmesinin sakıncaları ortaya konulmuş ve vilâyete yeni emirler gönderilmek suretiyle bununla ilgili teşebbüsler durdurulmuştur.

Bu sırada kaldırılan kararlardan biri de devletin borçlarının birleştirilmesi için Mahmud Nedim Paşa'nın Londra'da bulunan Palmer Bankası'yla yaptığı sözleşmedir.

Şöyle ki: Dış borçlar için ödenecek fâiz tutarlarının yarıya indirilmesinden sonra yine devlet hazinesinin dışarıya vereceği fâiz ve ana para tahsisâtının 7,5 milyon ve Galata sarraflarının alacaklarının 15 milyon lira olduğunun meydana çıkması üzerine, Mahmud Nedim Paşa fâiz tutarlarının düşürülmesi ilânının doğurduğu ağır tesirleri gidermek için kurtuluş çâreleri arayıp, Londra ve Paris de bâzı bankerlerin aracılığıyla aramağa başladı. Adı geçen Palmer Bankası borçların birleştirilmesi yolunda bir çözüm arzetmek üzere İstanbul'a vekiller gönderdi. Ama Fransa'da bulunan alacaklılar bir İngiliz bankası ile böyle pazarlığa girişilmesini çekemediler. Nihâyet Palmer Bankası onlardan da görüş alıp Bâbüâli ile müzâkereye başladı.

Sözleşmenin özeti, Osmanlı Devleti'nin 196 milyon lirayı aşkın olan umûmî borçları için yeniden 125 milyon liralık bir cins tahvil çıkarılarak, bunun umûmî borçlar için evvelce çıkarılan tahvillerin değiştirilmesine ayrılacak kısmından sonra kalan fazlasından 30 milyon 800 kûsur bin liralığının diğer dağınık borçlar ve fevkalâde masrafların karşılanmasına, 7,5 milyon liralığının Rumeli demiryollarının inşaatının bitirilmesine ayrılması, bu yeni tahvillere ilk

beş sene için yüzde beş, ve ondan sonra yüzde altı fâiz verilmesi, ayrılacak ana-para ile senelik 270.000 liralık tahvilin kur'a ile kaldırılması, ve bunların bağlandığı teminatlar için yetki verilmiş bir şirket kûrularak; gümrük, tuz, tütün ve benzeri vergi gelirleri ile Rumeli ve Anadolu'da yedi-sekiz vilâyetin öşürleri ve diğer gelirlerinin bu şirkete otuz sene müddetle götürü olarak devredilmesi esaslarından ibâretti. Ancak Mahmud Nedim Paşa'nın bu sözleşmenin düzenlenmesine vâsita olanlarla arasında geçtiği rivâyet edilen rüşvet muâmelelerinin gerçekleşmesini sağlamak için son derecede arzulu ve aceleci davranması, vekiller arasında büyük dedi-koduya yol açmıştı. Mâliye Nâzırı Yusuf Paşa, "Devlet gelirlerinin böyle götürü bir biçimde bir yabancı şirkete bırakılması yerinde ve uygun olamaz; üstelik karşılaşılan ihtilâller arasında yüklenilen borçların ödenmesine hazinenin gücü yetemez. Devletin gerçek gelirleri ne kadar ise ortaya konulup, içinden masraflar ayrıldıktan sonra ne kalırsa onun ödenmesi yolunda senet sâhiplerinin muvâfakatinin alınmasına bakılmalıdır" diyerek muhâlefet göstermek sûretiyle vekiller arasında sözleşmenin karara bağlanmasına engel olacak bir set çekmek istedi. Ama Mahmud Nedim Paşa, Palmer Bankası ile sözleşmeye katılan diğerlerinden, işin bitiminde pâdişâha ya 1 milyon lira veya bu miktar lirayı karşılamağa yetecek hisse senedi hediye edeceklerini ihtivâ eden, banker Yunanlı Zariffi'den bir taahhüt senedi alıp kendi el yazısıyla tercümesini takdim ederek Abdülaziz'i kesin yol verir duruma getirdiğinden, vekillerin çoğu meselelerin karara bağlanmasında olumlu davranmaktan yana çıkmışlardı.

Bunun üzerine, Mahmud Nedim Paşa, Yusuf Paşa'yı Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne ve o hizmette bulunan Galib Paşa'yı Mâliye Nezâreti'ne tâyin ettirerek işi yine müzâkereye koymuşsa da, bu defa da Ticâret Nâzırı Sâdullah Bey, Rûsûmat Emîni Kâni Paşa ve Şehremîni Kadri Bey Yusuf Paşa ile ağız birliği ederek, birkaç gün süren uzun görüşmeler yapıldı. Bu arada Mahmud Nedim Paşa tek başına vereceği kararla sözleşmeyi imzalamaya irâde sağlamış, ancak hemen ardından halkın ayaklanması üzerine sadrâzamlıktan ayrılmış ve bu yüzden de tasarlanmış sözleşme taslakları yeni heyetin görüşmesine kalmıştı.

Söz konusu sözleşmeye girişmek isteyen yabancılar büyük kazançlar tasarladıklarından yeni sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa'ya başvurarak sözleşmenin imzalanması için izin istediler. Ne var ki meselenin ne olduğu yeni vekillerce tamâmiyle biliniyordu. Eski hey'etten yerlerinde kalan ve önceki kararlarda olumsuz davranan zatlar ise itirazlarını şiddetlendirmişlerdi. Bu yüzden, sözleşme taslaklarını gözden geçirerek; önce, devletin masraflar için ayrılardan gayri borçların ödenmesine ayıracağı gelir 5 milyondan daha azken, bu borçları taahhüt edenlerin isteyecekleri fâiz tutarının 9 milyonu geçeceğinin anlaşılması üzerine, borçların birleştirilmesi hâlinde dahi bulunulan taahhüdü yerine getirmeye devlet hazinesinin güç yetiremeyeceği; ikinci olarak yetki verilmiş bir şirket kurulması sûretiyle büyük ve önemli devlet gelirlerinin yabancıların ellerine sunulmasının yerinde olamayacağı; üçüncü olarak bu kadar gâile arasında gelişigüzel sözleşme yaparak taahhüt altına girilmesinin sakıncalı olacağı düşünceleriyle Mahmud Nedim Paşa'nın elde ettiği irâdenin yürürlüğe konmasını durdurdular; Osmanlı Bankası ile görüşmek suretiyle uygun bir çözüm yolu bulunarak mâlî işlerin düzeltilmesine bakmağa karar verdiler. Ama Sultan Abdülaziz söz konusu sözleşmenin

yapılmaması için direnen bu işbirliğini görünce, yukarıda söylediğimiz hisse senedinin tercümesini Mâbeyn Başkâtibi Âtîf Bey'in eliyle Bâbîâlî'ye göndermiş ve sözleşmenin yapılması emelini, kendisine vâdedilmiş olan hisse senetlerinin bedelinden elde edeceği menfaatin korunması biçiminde îmâ etmişti. Bunun üzerine de Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa, Âtîf Bey'i tersleyerek geri göndermişti. Bu, hem Mahmud Nedim Paşa'nın teşebbüslerinin rüşvet pislikleriyle bulaşık olduğunu açıklayıp kınamaya, hem de Sultân Abdülaziz hakkındaki genel soğukluğun artmasına yol açtı ve belki de tahttan indirilmesinin gerçekleşmesini çabuklaştırdı.

ALTINCI FASIL

Sultan Abdülaziz'in tahttan düşürülmesi ve Sultan Murad'ın tahta çıkması

1868 senesinde Sultan IV. Mustafa'nın saltanat tahtından düşürülmesi vak'asının meydana getirdiği tedirginlik yetmiş senedir kamuoyundan gitmemiş ve böyle bir durumun görülmesi ihtimâli hâtıralarda kalmamışken, Sultan Abdülaziz'in düşürülmesine yukarıda isimlerini yazdığımız dört kişinin işbirliği sebep oldu.

Gerçi Âli Paşa'nın ölümünden sonra Sultan Abdülaziz'in güttüğü siyâsetin kendisini belâ kuyusuna düşürecek bir geçit olacağı görülüyordu -ki işbirliği edenlerin düşürme işini yürürlüğe koymayı göze almalarını da o politika kolaylaştırmıştı- ; ne var ki onların bu büyük işe atılmalarının devlet ve memleketin durumunu düzeltmek için garazsız-ivazsız bir niyete dayanmayıp, sırf Sultan Abdülaziz'e olan şahsî düşmanlıklarından ileri geldiğini düşürme hâdisesinden sonra cereyân eden vak'alara dâir târihimizin bu cildinde yer alan tafsîlat ispat edeceği gibi, o düşmanlıkların derecelerini ve sebeplerini ve tahttan düşürme işinin yerine getirilmesi için bir müddet devam etmiş olan teşebbüsler ve müzâkerelerin ne türlü engellerle geri bırakıldığını ve en sonra nasıl ve ne sebeple olduğunu da burada yazıp açıklamağa çalışacağız.

Şöyle ki: Bu fesâdın reisi olan Hüseyin Avni Paşa, önce Fuad Paşaya sokularak, onun aynı zamanda Seraskerlik görevi de verilerek 2. defa Sadrazamlık'a gelişinde Hâssa Müşirliği de üstünde olmak üzere Serasker Kaymakamlığı'nı elde etmişken; şehvete düşkün, ar perdesi yırtılmış bir sokak dölü ve milletin hukukunu gözetmeyi bilmez elâlem maskarası bir serseri olduğundan, Harem Dâiresi ile saltanatın ırz ve nâmûsunu ihlâl edici bâzı aşağılık işlere giriştiğinin Vâlide Sultan tarafından kesin şekilde öğrenilmesi üzerine, bundan böyle devlet merkezinde bulunmamak şartıyla, Serasker Kaymakamlığı'ndan azledildi ve Yanya-Tırhala askerî fırkası kumandanlığı ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı ve daha sonra, Fuad Paşa'nın sadrazamlık'dan alınmasıyla bütün bütün adı unutuldu. Ancak 1866 târihinde Âli Paşa sadrazamlık'a ve Fuad Paşa Hâriciye Nâzirliği'ne geldi. Bu sırada Girit ihtilâli şiddetlenmiş ve nihâyet 1867 senesi sonlarında Âli Paşa'nın Girit ıslâhatına

memur edilmesi kararlaştırılmış olduğundan, Fuad Paşa Girit'de bulunan Serdâriekrem Ömer Paşa'nın görevden alınmasıyla yerine Hüseyin Avni Paşa'nın getirilmesini kendisince lüzumlu görmüş ve bu konuda Âli Paşa'nın olurunun almıştı. İkisinin ortak çabasıyla Padişahdan bu değişiklik için izin koparılması üzerine, Âli Paşa'nın Girit'e varmasından sonra, Hüseyin Avni Paşa, ek görev olarak Girit vâililiği de verilmek sûretiyle fırka kumandanlığına memur edilerek Yenişehir'den Girit'e gönderilmişti. Bu memuriyetinde Âli Paşa'nın nâminin yayılması için çalışmak suretiyle sevgi ve yakınlığını kazandığından; onun, İstanbul'a dönüşünde, yine Fuad Paşa'nın telkiniyle yaptığı ısrarlı taleb padişah tarafından istemeyerek kabul edilerek Seraskerlik makamına getirilmişti. Bu esnâda Fuad Paşa'nın ölümü üzerine, Hüseyin Avni Paşa Âli Paşa'nın özel himâyesine sığınarak üç seneyi aşkın bu makamda bulundu. Bu yüzden, rütbeli subaylardan çoğunu küstürüp veya işten el çektirip kendisine yakınlaşan subayların az bir müddet içinde sayıca ve rütbece yükselmelerine özen gösterdiğinden, ümerâ ve subaylar içinde tehditte bulunmağa ve istediğini yapmağa güç kazandı. Nihâyet Âli Paşa'nın öte dünyaya göçüp gidişinin kendisinin ikbal meş'alesinin sönmesine yol açması üzerine Sultan Abdülaziz yukarıda anlattığımız edepsizce hareketlerinden dolayı öç almağa fırsat bularak, onu Seraskerlikten azletti ve memleketi olan İsparta'ya sürdü.

Tabiatında bulunan alçak yaradılış gereğince, Sultan Abdülaziz'in varlığını ortadan kaldırmağa kadar gidecek düşmanca bir niyet işte o günden itibaren Hüseyin Avni Paşa'nın kafasında kuvvet buldu. Böylece, bir sene sonra sürgünden dönüşünde, Sultan Abdülaziz'in bir hata eseri olmak üzere yine Seraskerlik mevkiine gelince, kendisi gibi sürgün cezasına uğramış olan Mâliye Nâzırı Şîrvânî-zâde Rüşdü Paşa'yı da avucuna alarak Sultan Abdülaziz'in düşürülmesi sûretiyle öç almanın çâresini aramağa başladı. Hüseyin Avni Paşa için, kırıgı olduğu bir adam hakkında bağışlayıcı bir tutum gösterilemezdi. Şîrvânî-zâde ise, vasıfları değişmez kimselerden olmayıp, her renge boyanır ve her kılıkta görünür bir adamdı. İşte bu nitelikleri yüzünden başka başka sebepler aramağa çalışmaktan geri durmayarak, Veliahd Şehzâde Murad Efendi ile gizli haberleşmeye giriştiler. Bu çalışmanın gittikçe ilerlemekte olduğu bir zamanda Es'ad Paşa'nın Sadrâzam olması Hüseyin Avni Paşa'nın işine elvermediğinden, sarayda kendi adamları olan Hazinedâr Kalfa'yı ve Ser-kurenâ Hâfız Mehmed Bey'i aleyhine kışkırtarak Es'ad Paşa'yı azlettirmiş, bunun üzerine işbirlikçisi ve sırdaşı olan Şîrvânî-zâde Rüşdü Paşa Sadrâzamlığa gelmişti. Hüseyin Avni Paşa Es'ad Paşa'yı Sadrâzamlıktan azl ettirmekle gizli niyetine güç kattı. Bu sırada eski Sadrâzam Midhat Paşa ile anlaştığından, onu da Adliye Nâzırlığı'na tâyin ettirdi. Aslında, Midhat Paşa Mahmud Nedim Paşa'yı küçük görüp sıkıştırdığından dolayı Sultan Abdülaziz'in gözünden düşmüş, açığa alınıp aşağılanmış olarak evine çekilmiş olduğundan, padişahı düşürme işine katılmağa meyilli idi. Daha sonra, bu işbirliğinin bir derece daha genişletilip-güçlendirilmesi arzusu ile, Şîrvânî-zâde'nin adamı olan Sâdık Paşa Rûsûmat Emâneti'ne getirildi. Hattâ onun vâsıtasıyla Şîrvânî-zâde Devlet Reisi Kâmil Paşa'nın da bir dereceye kadar fikirleri yoklanmış olduğu halde, "Ben saltanat tahtına karşı hareket edemem" cevâbını vermesi üzerine mevcut işbirliğini Sadrâzam Şîrvânî-zâde

Sultan Abdülaziz Hân

Onun tahttan uzaklaştırılmasıyla herşeyin düzeleceği zannediliyordu... Fakat netice beklenilenin tam tersi olmuştu.

Rüşdü ve Serasker Hüseyin Avni Paşalarla Midhat Paşa ve Sâdık Paşalar arasında kalmıştı.

Bunun üzerine Sultan Abdülaziz'e tutumunu değiştirmesini ihtivâ eden ortak bir muhtıra takdim etmeyi, eğer bununla da yola gelmezse, o zaman Sultanlık'dan düşürülmesi câresine baş vurmaya tasarladılar. Padişaha verecekleri muhtıranın müsveddesini Midhat Paşa kaleme aldı, fakat bu sırada Sadriâzam, Abdülaziz'den yakınlık ve güler yüz görmesi üzerine, Hüseyin Avni Paşa'dan uzaklaşarak muhtıranın takdîmi işbirliğinden ayrılmış, Midhat Paşayı da Selânik Vâililiği ile İstanbul'dan uzaklaştırmış olduğundan Hüseyin Avni Paşa telâşa düştü ve Sadriâzam'ı pâdişâhın huzûrunda Şehzâde Murad Efendi ile muhâberesi olmakla itham ederek azlettirip, Seraskerlik üzerinde kalmak şartıyla, Sadriâzamlık makamına yükseldi. Padişahı düşürme konusundaki gizli sırrı bildiği için de Şirvânî-zâde'yi İstanbul'da durdurmak işine gelmediğinden, Haleb Vâililiği ile devlet kapısından uzaklaştırdı. Haleb'e varışından hemen sonra ise görevini Hicaz Vâililiği ile değiştirdi. Şirvânî-zâde bu şiddetli sarsıntıların doğurduğu tesirlerle Tâif'de vefât ederek bu fânî dünyâdan göçüp gitti.

Hüseyin Avni Paşa

"Kin, nefret ve intikam hisleriyle dolu idi. En aşağılık işlere tevessül etmekten geri durmamıştı."

Midhat Paşa

"Yıkıcı atılganlığı ile nam salmıştı. Altıyüz yıllık devletin yapısını bir anda kökünden değiştirmek, milletin gelenek ve törelerini istediği kalıba sokmak sevdasında idi."

Hüseyin Avni Paşa bundan sonra iyice başıboş kalıp, ötedenberi çok yakından işbirliği ettiği Serdârîekrem Çırpanlı Abdi Paşa'yı Serasker Kaymakamı olarak tâyin etti. Bu sûretle askerî idârece de emniyet sağladığından, yine pâdişâh'ı düşürmeyi başarabilmenin yollarını düşünüyordu. Hattâ Sultan Abdülaziz'in bir kaç gün gezinti için Alemdağı Kasrı'na gitmesini, içindeki gizli niyeti gerçekleştirmek için bir vesile sayarak, süvâri askerlerle orada Pâdişâh'ı yok etmek üzere Abdi Paşa'yı görevlendirmeyi ve bu sırada Şehzâde Murad Efendi'yi saltanat tahtına oturtmayı tasarlamışken, Sultan Abdülaziz'in Alemdağı'nda bir geceden fazla kalmayarak Beşiktaş Sarayı'na (= Dolmabahçe Sarayı) dönmesi, bu zavallı niyetin gerçekleşmesine engel olmuştu. Bu işlerin içyüzünü yakından bilen bâzı kimselerden işitildiği üzere, Sultan Abdülaziz'i

zehirlemek kasdında da bulunmuş, ancak bu cinâyetin işlenmesine Pâdişâh'ın ihtiyatlı davranışları meydan bırakmamıştı. Rakibi olan Es'ad Paşa'nın Bahriye Nâzirliği'ni elde etmek suretiyle kendisini Pâdişâh'a çekıştırıp fitlemesi, Hüseyin Avni Paşa'nın Sadâret ve Seraskerlik'den alınmasına ve Aydın Vâililiği ile yeniden İstanbul'dan uzaklaştırılmasına yol açtı ve böylece Es'ad paşa 2. defa olarak Sadâret mührüne kavuştu. Ne var ki Hüseyin Avni Paşa Aydın Vâililiği'nde hastalandığını ileri sürerek, tedâvi olmak bahânesiyle Avrupa'ya gitti ve büyük devletlerin vekilleriyle yakınlık kurdu.

Sultan Abdülaziz Âli Paşa'nın vefâtından sonra batılı devletlerin, özellikle İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki menfaatleri açısından, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin dayandığı eskiden beri geçerli prensibe dürüstçe bağlılık göstermeyip aksine Rusların gönlünü hoş etmek yolunu tutmuş, bu yüzden de Rus elçisi General İgnatıyef, diğerlerinden fazla etkinlik gösteregelmiş, bundan ötürü de İngiltere'nin tutumunda bir hoşnutsuzluk sezilmişti. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in 1867 târihinde seyâhat maksadıyla Londra'ya gidişinde yanında bulunmuş olan Veliahd Murad Efendi'nin tavırları ve sözleri nasılsa İngilizlerin güven ve sevgilerini çekmişti. Bu da Hüseyin Avni Paşa tarafından bilindiğinden, Londra'da bâzı yüksek rütbeliler ve vekillerle gizli gizli görüşerek, Abdülaziz Han'ın düşürülmesiyle Murad Efendi'nin tahta çıkarılması hâlinde o taraftan hiç bir şekilde ses çıkarılacağı ihtimâli şöyle dursun, bunun İngiltere açısından iyi bir tesir uyandıracağını güçlendiren sözler almıştı. Bu sebeple asıl maksadını gerçekleştirmeğe dayanak olacak bir mevki ele geçirmek için yeniden ikbâle erişmeğe çalışırken Avrupa'da gördüğü yakın ilgi ve saygı Sultan Abdülaziz'in alinganlığına yol açmış, ve çabucak memlekete dönmesi sağlanarak Konya Vâililiği ile görevlendirilmek yoluyla küçük düşürülmüştü. Ama bunun hemen ardından sarayda bulunan taraftarlarının gayreti ve para kuvvetiyle Konya'ya gitmekten kurtularak İstanbul'a geldi, ve Hersek ihtilâli çıktığında 3. defa olarak Seraskerlik'i elde etti. Ayrıca Pâdişâhı düşürme işinde güvenilir işbirlikçisi olan Midhat Paşa'yı da Adliye Nâzırı olarak tâyin ettirdi. Ama bir kaç gün sonra Mahmud Nedim Paşa gibi bir muhâlifinin Sadrâzamlik mevkiine gelmesi, içindeki gizli niyeti gerçekleştirmeğe kuvvetli bir engel olarak karşısına dikildi. Bu yüzden onu Sadrâzamlik'dan düşürmek için maddî ve mânevî her türlü çabayı harcarken, Mahmud Nedim Paşa'nın nüfûzunun baskın çıkması ile Seraskerlik'den azledildi ve Hüdâvendigâr Vâililiği ile görevlendirildi. Bunun üzerine içinde yanan ocakta gizlenmiş kin ve düşmanlık ateşi bir kat daha şiddetlenmiş, hatta Bursa'ya yollandığı gün saraya giderek açıktan açığa Sadrâzamanın politikası aleyhinde tesirli sözler söylemişti.

Hüseyin Avni Paşa'nın Seraskerlik'den ve bu suretle vekiller arasından çıkması ve İstanbul'dan uzaklaştırılması, Midhat Paşa'nın da işbirlikleri gereği işten çekilmesi sonucunu getirince, Mahmud Nedim Paşa gerek onun ve gerekse Hüseyin Avni Paşa'nın hâince niyetler taşıdıklarına dâir Vâlîde Sultan'ı fitlemekten geri durmadı. Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi de bu yolda çekıştirmelere katılmıştı. Ancak Sultan Abdülaziz'in kibir ve bencilliği öyle bir noktaya varmıştı ki, nedimleri ve yakınları değil, annesinin bile, olan bitenin iç yüzüyle ilgili bir tek harf söylemeğe gücü yetmiyordu. Hele hakkında bir kötü niyet lâfı etmeyi kimse göze alamıyordu. Bu ise, Sultan Abdülaziz'in her şeye güç yetirir

olmakla böbürlenmesinden, ve kendi tasavvuruna göre; askerleri bunca ihsan, ümerâdan' çoğunu ise nice rütbe ve nişan ile okşayıp gönüllerini almış olduğu için kendince **"Korkup çekinecek bir harekete kalkışmak kimse-nin haddi değildir"** inancında bulunmasından ileri gelmişti.

Hüseyin Avni Paşa bu durumdan ve Hâfız Mehmed Bey gibi sarayda bulunan taraftarlarının çalışmasından istifâde edip, Mahmud Nedim Paşa'nın ve diğer muhâliflerinin fitlemelerinden aslâ kaygılanmayarak içindeki maksadı gerçekleştirmek için fırsat gözetiyordu. Midhat Paşa ise, açığa alındığı sırada Hüseyin Avni Paşa'ya kolaylıklar hazırlamaktan geri durmayıp Topkapı dışında yaptırdığı köşkte Yeni Osmanlılar adıyla anılan Ziyâ Bey gibi aşırı fikir sâhiplerinden kendisine kapılanmış olanlara ve bir aralık Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi Osman Efendi'ye pâdişâhı düşürme meselesini duyurarak onlarla dâimâ görüş alışverişinde bulunuyor, sarrafı Hristaki Efendi ve doktoru Kapollyon vâsıtasıyla de Şehzâde Murad Efendi ile gizlice haberleşiyordu.

İşte bu tasavvurların neticesinde, Mahmud Nedim Paşa'yı Sadrâzamlık'dan ve Hasan Fehmi Efendi'yi Şeyhülislâmlık'dan düşürmek için İstanbul'da bir taşkınlık çıkarmanın çâresine bakılması yolunda Şehzâde Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki, Midhat Paşa'nın aracılığı ile medreselere gizlice para dağıtıp talebeler ayaklandırılmış, ve yukarıda geniş bir şekilde yazıldığı gibi, vekiller arasında değişiklik yapma yoluna gidilerek Hüseyin Avni Paşa 4. defa olarak Serâskerlik mevkiine erişmiş, Midhat Paşa da vekiller arasına katılmıştı. Bunların bu görevlere getirilmeleri eski gelişlerine benzemeyip halkın zihinlerinin bulandırılıp taşkınlığa sürüklenmesi üzerine mecbur kalınarak ortaya çıktığından Hüseyin Avni Paşa zaman ve fırsat yitirmeksizin bütün düşüncesini Sultan Abdülaziz'den öç almağa bağlamış, ve Sultan'la çok yakın ilişkiler içinde bulunması sebebiyle Vekiller Heyeti'nde görev verilen eski serasker Derviş Paşa'yı 3. Ordu Müşirliğini de üzerine vermek suretiyle Manastır Vâlisi olarak tâyin ettirmişti. Yalnızca, Sadrâzam olan Mehmed Rüşdü Paşa'yı işbirliği dâiresine almayı mesele içinde mesele sayıyordu ki, bu düğümü de kolaylıkla çözüyordu.

Şöyle ki: Mehmed Rüşdü Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışından beri yakın ilgisini göremeyen, günlerinin çoğu görevden uzakta geçen bir kimse idi. Bu yüzden de pâdişâha karşı soğuk ve saray aleyhindeki fikirlere yatkındı. Böyle olduğu halde Sadârete bu son geliş, halkın taşkınlığını bastırıp yatıştırmak maksadına dayanıyordu. Bunun tesiri unutulunca yerinde kalması ihtimâli olmayacağını kendisi de bildiğinden, ihtiyarlık çağında ikbâlini korumak emeliyle Hüseyin Avni ve Midhat Paşalara uymak hâinliğini gösterdi. Hasan Hayrullah Efendi ise Sultan Abdülaziz'in imamlığından yetişmiş olmakla beraber, soysuz yaradılışının gereği, ikbâlini korumak için bu işbirliğine hizmet edeceği düşünülüyordu.

İşte bütün bunların alın yazısı tesâdüfleri olarak bir araya gelmesinden sonra, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrâzamlık'ında kararlaştırılıp da sözleşmesinin imzalanmasından vaz geçilen yetkili şirketin kurucularının 1 milyon lira vereceklerini ihtivâ eden senedin tercümesini Sultan Abdülaziz'in Bâbîâlî'ye göndermesi, ve yine o esnâda Hüseyin Avni Paşa'ya askerî giderler arasından 80.000 altın ayırıp çıkararak göndermesini emretmesi, hedefe varmada vesile olarak kullanıldı. Bir gün Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni ve

Midhat Paşalara: "Pâdişâh'ın böyle birbiri ardına istediği paraları şu sıkıntılı durumda bulup vermenin, ve ne yazık ki kendisini bu tutumdan çevirmenin ihtimâli yoktur" gibi sözlerle umutsuzluk ve usanç gösterince, Hüseyin Avni Paşa: "Artık bunu düşürmekten başka çâre kalmadı. Hemen icâbına bakmalı" cevâbını verir. Midhat Paşa da bu fikri duraklamaksızın benimser. Sadrâzam ise bunların karşısında yer almayıp, yalnız düşürmenin nasıl yerine getirileceğini sorduğundan, Hüseyin Avni Paşa: "Bu iş tam bir kolaylıkla ve hiçbir şamataya yol açmaksızın yapılır. Kamuoyu da bizimle beraber olur" diye garanti verircesine konuşur. O sırada Midhat Paşa: "Eğer bu maksatta işbirliğinden ayrılırsan, Bayezid Meydanı'nda milletin seni parça parça edeceğini düşünmelisin" diyerek Sadrâzam'a göz dağı verir.

Görüşme bu biçimde sürüp gitmekte iken Hüseyin Avni Paşa, yukarıda bir münâsebetle yazıldığı gibi, önce kendisinin ve bir gün sonra Sadrâzam'ın görevden alınması ile Mahmud Nedim Paşa'nın yine sadârete, 3. Ordu Müşirliği ile Manastır Vâlisi olarak tâyin olunmuşken henüz İstanbul'da bulunan Derviş Paşa'nın ise Seraskerlik mevkiine getirilmesinin Pâdişahça ciddî olarak tasarlandığını gizlice haber alıp söylediğinde, paşaların canı başlarına sıçrayıp, "Durmanın zamanı geçti" diyerek düşürme işini gerçekleştirmeye kesin olarak karar yerirler ve Şeyhülislâm'ı da ele alırlar. Daha sonra Midhat Paşa Anadolu Kazaskerî pâyellilerinden Fetvâ Emîni Kara Halil Efendi'yi konağına çağırıp, "Pâdişâh mülkü ve milleti yıkıma uğrattı ve müslümanların beytül mâlını saçıp savurdu. Milletin durumunun düzeltilmesi için düşürülmesi düşünülmüyor. Buna şer'i cevâz var mıdır?" diye koyu dindarcasına sözlerle sırrı açıklayıp fetvâ isteyince, Halil Efendi: "Bu hayırlı işe çarşaf kadar fetvâ veririm" cevâbiyle bu arzuyu yerinde bulduğunu belirtti. Bunun üzerine bu konuda işbirlikçiler bakımından hiç bir ilişik kalmadığından 1293 Hicrî yılı Cumâdelûlâsı'nın 7. ve 1876 Milâdî yılının 18. Salı günü Hüseyin Avni Paşa'nın bir askerî kuvvetle Beşiktaş Sarayı'nı sarmak sûretiyle Veliahd Murad Efendi'yi alarak Bâb-ı Şeraskerî'ye getirmesine ve orada biat merâsiminin yerine getirilmesiyle Sultan Abdülaziz'in düşürüldüğünün ilân edilmesine karar vermişlermiş.

Verilen bu bilgilerden de anlaşılıyor ki, Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa'nın işbirliği dâiresine girmesi, Hüseyin Avni Paşa'nın işi kolay gösterici uzun girişler yaparak işi üzerine almasından ileri gelmiştir. Bununla birlikte, Mehmed Rüşdü Paşa'nın, en küçük işlerde bile gerekli gördüğü uzak görüşlülükle derinliğini araştırma ve kılı kırk yararca inceleme özelliğini bir sultanı tahtından düşürme gibi büyük bir değişikliği vücuda getirmek için Hüseyin Avni Paşa'nın yıllarca harcadığı kin ve düşmanlık dolu çalışmanın fiilî neticesinde kullanmayarak ona kolayca âlet olması, daha doğrusu katılması, sonsuza kadar nefretle anılacak kötü hareketlerdendir.

Gerçi cihanda nice namlı ve kudretli hükümdarların taç ve tahtlarından düştüğü görülmüş ve Osmanlı pâdişâhlarından sekiz pâdişâh tahttan düşürülme acısını tatmıştır; ancak bu değişiklikler, insanlık târihinin şahit olduğu pek çok olayın -ki her biri hakikaten bir mülkü ve devleti temelinden sarsan hallerdendir- görülmesi ve büyük halk çoğunluğunun düşünce ve eylem birliği ile meydana gelmiş, ve özellikle Osmanlı Devleti'nde ne zaman sultana karşı bir çıkış olduysa, bir kişi ve bir kimseyle ilgili bir kırgınlık, kızgınlık ve düşmanlıktan ileri

gelerek saltanat değişimine yol açmamış, hep görüş birliği ve savulması imkânsız bir zorlama ile benimsenmişti. Yoksa vekillerden üç dört kişinin kendi kötü niyetlerinin uyuşmasıyla, Hilâfet ve Saltanat'ı bünyesinde birleştirmiş bir büyük devletin pâdişâhının tahttan indirilip atılmasının emsâli görülmemiştir. Çünkü, kesinlikle bir vekilin müvekkilini azletmeğe hakkı bulunmaması prensibine göre, devletin vekillerinden bir veya bir kaçının müvekkilleri olan pâdişâhı saltanat tahtından indirip de buna genel bir uyuşma mânâsı vermelerinin şeriat ve kanûna göre hükmü yoktur.

Mehmed Rüştü Paşa (Mütercim)

" Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesi olayına katılması, ilelebed nefretle anılacak kötü hareketlerindendi. Nabza göre şerbet verirdi... "

Aşağıda verilecek tafsilâttan açıkça anlaşılır ki, Hüseyin Avni Paşa tahttan düşürme ve tahta çıkarma işinde kullandığı askeri, görevlerinin şehirde çıkmış olan bir bozguncu hareketi bastırmak ve Pâdişâh'ı koruyup kollamak olduğunu açıklamak suretiyle kıyasından çıkarmıştı; yâni böyle bir büyük cinâyeti uzun müddet işlemek niyetinde ve Seraskerlik mevkiinde bulunan bir adamın bile, maksadını gerçekleştirme noktasına getirdiği zaman kullandığı askeri kuvvetin kendisine uyacağı ümidinde bulunmayıp verdiği emrin, saltanat tahtından düşürmek istediği bir pâdişâhın kudret ve kuvvetinin korunması uğruna verilmiş bir emir olduğunu bildirip anlatmak zorunda kalması da, askerlerin pâdişâhlara karşı bir kötü niyetleri bulunmazken, işin gerçeğinden habersiz olarak kullanılmış olduklarını isbat eder.

Bu sözlerin söylenmesi, Sadrâzam Mehmed Rüştü Paşa'nın düşürme işini gerçekleştirmede Hüseyin Avni Paşa ile işbirliği etmesini inceleyip hükme varmaktan ileri gelmiştir. Bu kadar benimsenemeyecek bir işin fâiline yardımcı olmak ve bu işbirliğini de Sadrâzamlık gibi en yüksek bir mevkide kabul etmek, işin yegâne fâiliyle aynı şahsı düşmanlığı taşıdığını ilân etmekten başka bir söz ve anlamla açıklanamaz iken, Mehmed Rüştü Paşa, bu satırların değersiz yazarı gibi işin en derin noktalarını yakalamak isteyenlere cevap olarak: "Ben Hüseyin Avni Paşa'nın Pâdişâh aleyhinde bir harekete meyilli olduğunu evvelce de sezmiş ve

Süleyman Paşa

Hüseyin Avni Paşa'nın sırdaşı ve maşası idi...

Şirvanî-zâde Rüşdü Paşa

O da Hüseyin Avni Paşa'ya alet olmuştu. Her kılığa girerdi.

saray ileri gelenlerinden ve pâdişâhın çok sevdiği bir zâta kapalı bir şekilde söylemiştim. Ancak o zâtın Hüseyin Avni Paşa tarafından kendine çekildiğini bilmiyordum. Bu uyarımı Pâdişâh Hazretleri'ne duyurur ümidinde bulunduğum hâlde, ertesi gün Hüseyin Avni Paşa, gizli diye o zâta bildirdiğim sezgileri bana bir bir anlatınca güç durumda kaldım. 'Aramıza soğukluk sokmak niyetiyle böyle şeyler çıkarıyorlar' gibi te'villerle olup biteni yalanlamak zorunda kaldım. Sultan Abdülaziz'e ise bu türlü tasavvurları bildirmek çok güçtü. Farzedelim söylenmiş olsa, Hüseyin Avni Paşa'ya açarak meseleyi benimle onun arasında bırakmak isteyeceğinde şüphe yoktu. Öyle olması hâlinde Hüseyin Avni Paşa'nın düşmanlık kılıcını karşılamağa da gücüm yetmezdi. Diğer taraftan Sultan Abdülaziz'in isteklerini yerine getirmek, yâni devlet hazinesinin fevkalâde sıkışıklığı ve ülkenin büyük sıkıntıları arasında kendisine ayrılan tahsisattan ayrı, yüz binlerce altın bulup vermek elimde olmadığı gibi, sadârete kim gelirse gelsin buna güç yetiremez, ve bu durum bir müddet daha devam edemezdi. Bununla birlikte Mahmud Nedim Paşa hakkında içte ve dışta bir güvensizlik ortaya çıktığı ve İstanbul'da görülen taşkınlık henüz yatıştırıldığı hâlde onun yine Sadrâzamlık'a geleceği anlaşılınca devlet ve memleketin büyük tehlikeye uğrayacağından korkmamış olsaydım bu işi geciktirmeğe çalışırdım" demişti.

Bu sözlerin, tarafsız ve doğrucu bir tutumla özetlenince, Mehmed Rüşdü Paşa için suçsuz bulunduğu dayanak olacak hiç bir değer taşımadığı anlaşılır. Mahmud Nedim Paşa'nın yeniden Sadrâzamlık'a geleceğinden endişeye düşüp Hüseyin Avni Paşa'nın pâdişâhı düşürme işinin görülüp bitirilmesi hakkındaki teklifine "Hay hay" demek, mevkiini koruma çabasında olmaktan başka ne gibi bir niyete dayanabilir? Bunları bir yana bırakalım; Mehmed Rüşdü Paşa, Hüse-

yin Avni Paşa'nın gücüne karşı bu düşürme işinde olumsuz davranmak veya Sultan Abdülaziz'e kendi kaygı ve düşüncelerini bildirmek gücü bulunmayan bir kimse olmuş olsa bile böyle bir işe katılmamak için istifâ ederek Sadrâzamlık'dan çekilmeğe de gücü yetmezmi idi? Bununla birlikte, yeri geldiğinde anlatılacağı gibi düşürmeden sonra Klik limanı meselesini görüşmek niyetiyle Bâbıâli'de yapılan bir genel toplantıda, Mehmed Rüşdü Paşa Sultan Abdülaziz'in suç ve kötülüklerini açıklamak maksadıyla: "**Saltanatı müddetince 11 yıl görev dışında kaldım**" diyerek, düşürmenin işleme konmasına uygunluk göstermesini kendi çıkarları bakımından olan kayıplara bağlamıştı.

Kayserili Ahmed Paşa

(Bahriye Nâzırı)

O da hal olayına katılmıştı.

Bu sözlerin târih yönünden asılsız şeyler olduğunu sanacak görüş sâhiplerine şu cevabı verebiliriz ki: Sultan Abdülaziz'in tahttan düşürülmesinin devletin siyâsî işler bakımından uğradığı belâlardan kurtulmasına hiç bir yararı olmadı. Belki saltanat değişiminden sonra bunalım daha da ağırlaşmış ve hattâ tahttan düşürmenin oluş şekli Avrupa hükümdarlarına son derece tesir ederek, Rus İmparatoru Abdülaziz'in düşürüldüğünü işitince duyduğu derin üzüntüden bayılıp hastalanmıştı. O günden sonra üçlü ittifak hükümlerinin yürütülmesi için Kuzeyli devletler arasında yeni teşebbüslere karar verilmiş, iç karışıklıkların sürüp gitmesi yanında dış müdâhaleler gittikçe meydan almış ve devlet idâresi bir kargaşa içine düşüp günden güne ağırlaşmıştır.

Ne zaman ki Abdülaziz'in saltanat tahtından düşürülmesine karar verildi, Hüseyin Avni Paşa öteden beri pek çok vesile ve vâsıtalarla elde etmeğe çalıştığı böyle bir emele kavuşacağını anlayınca bütün gücünü harcamağa koyuldu. Bununla birlikte meselenin duyulup yayılması hâlinde Sultan Abdülaziz'in hışmına uğrayacakları, genel âsâyişin bir anda bozulması ve devlet merkezinin içinde ahâli arasında birbirine karşı gurupların ortaya çıkmasıyla yabancı devletlerin müdâhalelerine yol açacak kapışma ve çatışmaların meydana gelmesi ihtimâllerinin bunalımına düşecekleri korku ve ürküntüsüyle, işbirlikçiler, işin kendileri dışındakilerce bilinmemesi ve kendi kafalarına uymayanlar arasına sızması için çok titiz davranmışlar, böyle olunca da Fetvâ Emmini Kara Halil

Efendi'nin şeriat nâmına maksada destek olmağa yanaşması üzerine, Sultan Abdülaziz'in idrakten yoksun, siyâsetten anlamaz olduğunu ifâde eden ve tahttan indirilmesinin yerinde olduğunu belirten fetvâ hazırlanırken asıl niyetlerini saklamağa özen göstermişlerdi. (Fetvânın sûreti bu bölümün sonunda verilmiştir.)

Diğer taraftan Midhat Paşa'nın bu hususta Hüseyin Avni Paşa'ya uyması, yukarıda kısaca tanıtılan Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerine düşünce ve tutum bakımından katılması dolayısıyla, devlet ve memleketin durumunu düzeltmenin siyâsî yönetimde biçim değiştirilmesi ile parlamento ve meşrûtiyet sisteminin kurulmasına ve monarşi esâsının terkedilmesine bağlı olduğu inancını her türlü tedbir ve düşünceye tercih etmesinden, ve bunun elde edilmesinin de Sultan Abdülaziz'in saltanat tahtından düşürülmesine bağlı bulunduğu zannını şahsî düşmanlığına âlet olarak kullanılmasından ileri gelmişti. Meşrûtiyet sistemi taraftarlığını benimsemesi ise, o yolda, kendi anlayışına göre tesirlerini büyüttüğü, tebaanın çeşitli görüş ve dileklerinin daha büyük bir kısmına hizmet etmek suretiyle nâm ve şöhret kazanmak emelinden doğmuştu. Hüseyin Avni Paşa ise aslında askerî düşünce içinde baskı rejiminden yana olduğundan, Midhat Paşa'nın meşrutiyet sistemine olan aşırı tutkunluğunu himâye etmek değil, o düşüncede olanları gerçekten yok etmek istediği halde sırf Pâdişâhı düşürmeyi gerçekleştirmek için Midhat Paşa'nın o emeline de yatkın görünmüş, yâni Şehzâde Murad Efendi'nin tahta çıkarılmasıyla birlikte meşrutiyet sisteminin ilânına çaba göstereceğini de vâdetmişti.

Tahttan düşürmenin gerçekleştirilmesi kararlaştırıldıktan sonra, Hüseyin Avni Paşa Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'ye giderek talebeyi okşayıp gönüllerini aldığı sırada, mektep komutanı Mirlivâ Süleyman Paşa -ki aslında sırdaşı ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde bir elebaşı idi- ile gizlice görüşmeler yaparak saltanat değişikliği içinde mektep talebesinin fiilî yardımlarını istedi.

Süleyman Paşa düşünce ve tutumu bakımından böyle bir teklifi kabule ve yerine getirmeğe hazır olduğundan, mektepte görevli subaylardan Miralay Ahmed ve Kolağası Bedri ve Rifat Bey'ler gibi gençleri Hüseyin Avni Paşa'nın huzûruna getirip tanıtmış ve tasarlanan işi hüsûsî şekilde kendilerine bildirmişti. Bunun yanı sıra, Beşiktaş Sarayı yakınlarında bulunan Gümüşsuyu Kışlası ile Taşkışla'da bulunan nizâmiye askerlerinin tabur subaylarını bunlar vâsıtasıyla, düşürmenin olduğu günden bir gün evvel çağırarak, istenildiği vakit Saray üzerine harekete geçilmesini, ve birliklerdeki erlerin saraya karşı bir hareketi önlemekle görevli oldukları söylenmek suretiyle kandırılmalarını tavsiye etmiş, taburlara ve mektep talebesine gerekli cephâneyi tâlim bahânesiyle hazırlayıp denklemişti. Öte taraftan Hüseyin Avni Paşa da Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşa'yı donanma sandallarıyla Beşiktaş Sarayı'nı denizden çevirmekle görevlendirmiş ve bu teşebbüslerini Sadrazam'a ve öteki işbirlikçilere anlatıp belletmişti. Denizden ve karadan harekâta başlanıldığı sırada saray tarafından bir karşı gurup belirir ve o yolda bir tüfek atılırsa, hemen savunmaya geçilmesi için sarayın önündeki zırhlı donanma kumandanı Ârif Paşa'ya emir verdirmiş ve Dolmabahçe'ye nâzır Harbiye tepelerine kara savunması için geceden toplar yerleştirmişti.

Böylece, düşürme işinin Salı günü öğle vakti gerçekleştirilmesi tasarlanmış olduğundan, Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa Bâb-ı Seraskeri'de toplantı yapılabacağını söyleyerek bir gün evvel vekillere yazılar göndermiş, hattâ şu satırların yazarına: "Serâşker Paşa bâzı listeler hazırlayacaktır. Onların tamamlandığına dâir haber geldiğinde, şûrâ üyelerine dâvetiyeler gönderilsin" diye bilmece gibi bir emir verdikten sonra, taleb edilen listelerin hazırlandığı haberi gelmiş gibi, dâvet yazılarının gönderilmesi gerekeceğini söylemesi üzerine dâvetiyeler yerlerine gönderilmişti.

Bütün bu yorucu ve özenli çalışmalar, maksadı gizli tutmaktan ileri geliyordu. Fakat akşamdan sonra Sultan Abdülaziz'in garip bir tesâdüf olarak Hüseyin Avni Paşa'yı saraya çağırması işin duyulduğuna yorulduğu için Hüseyin Avni Paşa korkuya kapıldı, mâzeret bildirerek saraya gitmedi ve Sadrâzam, Şeyhülislâm, Midhat Paşa, Bahriye Nâzırı Ahmed Paşa, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Başkanı Redif Paşa ve Askerî Mektepler Nâzırı Süleyman Paşa'yı gece Bâb-ı Seraskeri'ye toplayıp getirterek, hemen işin sür'atle yerine getirilmesine girişti. Şöyle ki: Süleyman Paşa'yı Mekteb-i Harbiye'ye, Redif Paşa'yı Gümüşsuyu Kışlası ile Taşkışla'ya, Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşa'yı Beşiktaş önlerinde duran zırhlı donanmaya gönderip, "Mektep talebesinin nefer kılığında tabur düzenine konularak sarayın Veliahd Dâiresi, yâni Beşiktaş Çarşısı yönünü, ve kışlalardaki redif taburlarının Dolmabahçe tarafını muhâfaza ile görevlendirilmesini, donanmadan içlerine, silahlı neferler konulmak suretiyle sandallar indirilerek sarayın sâhilden de geçişlerinin kesilmesini; Maiyyet-i Şâhâne Bölükleri adıyla saray civârında nöbet görevi verilen askerlere güvenilemeyeceğinden subayların göğüslerine tabanca çekilerek tehditle kılıçları alınıp Taşkışla'ya kapatılmasını, neferlerin silâhları alınmak suretiyle oralardan uzaklaştırılmasını; saraya giriş çıkışın kesin şekilde önlenmesi ile, içeriden karşı konulur ve bir tüfek atılırsa Mekteb-i Harbiye tepelerinden ve zırhlı gemilerden saray üzerine gülle atılmasını; karadan kuşatma hattını zorla geçmek isteyen olursa, önlenmesinde öldürmeğe kadar gidilmesini, ve bütün bu hazırlıklar Sultan Abdülaziz tarafından görülür de Derviş Paşa'yı Seraskerlik'e getirmek sûretiyle Dâire-i Askeriye'de bulunan taburları kumandasına almak ve sarayı kuşatmadan kurtarmak üzere görevlendirir ihtimâli kafasını kurcaladığından, bu tehlikeye karşı tedbirli bulunmak için Haliç köprülerinin açık tutulmasını; Aksaray'da bulunan büyük karakoldan Derviş Paşa'nın Yüksek-kaldırımda bulunan konağının gidiş-geliş yoluna asker konularak gece geçmek isterse önlenmesini ve karşı koyması hâlinde hemen öldürülmesini" üzerine başa basa ve kesin bir biçimde tek tek tenbih etti.

Bu tâlimâtı alan paşalar görevlendirildikleri yerlere varır varmaz sarsılmaz bir inançla kendilerine uymak zorunda bıraktıkları ümerâ ve subaylara aldıkları emirleri duyurdular. Hepsinden önce Süleyman Paşa mektep talebelerini tabur düzeninde sevketmeğe aceleyle koşarak güneşin doğuşundan önce Veliahd Dâiresi yönünden Beşiktaş Caddesi'ni tutmuş, ve orada bulunan zâbita merkezi kumandanı Mirlivâ Hasan Paşa ile emrinde bulunan zabtiye neferlerinin ve saray yakınlarında bulunan diğer karakolların subay ve neferlerinin, özel bölükler göndererek, silâhlarını alıp, subaylardan direnmek isteyenleri tutuklamış ve ekmekçi sepetlerinden yol üzerine siperler yapmış olduğu sırada, diğer taburlar da belirli yerlere toplanıp, Dolmabahçe'de bulunan Vâlide Câmii önünden

Beşiktaş Hamamı'na kadar sarayın arkası ve Beyoğlu ve Nişantaşı semtlerine çıkan caddelerin gerekli noktaları askeri kuvvetle sarılıp kesilmiş; deniz tarafı ise donanma sandallarının savunması altına alınmış ve İstanbul'da köprülerin açık tutulması ve Derviş Paşa'nın geçmesinin önlenmesi gibi ihtiyat tedbirleri de aldırılmıştı.

Hüseyin Avni Paşa, Sadrâzam ve Şeyhülislâm ile Midhat Paşa'yı Bâb-ı Seraskeri'ye getirttikten ve yukarıda açıklanan emirleri ilgililere bellettikten sonra tek başına Dolmabahçe'ye gidip, Vâlîde Câmîi avlusunda taburların gelmesini bekleyerek son derece korku ve ürküntüyle gizlenmiş ve düzene konulmuş olan asker ve Harbiye Mektebi talebelerinden müteşekkil bölükler gelince meydana çıkarak bunları bizzat yönetmişti.

Tasarlanan harekâtın kendiliğinden bir kaç saat uzaması ve bu yüzden de Hüseyin Avni Paşa'nın hedefe ulaşmada başarı kazandığına dâir bir haber ve belirtinin ortaya çıkmaması Bâb-ı Seraskeri'de bulunan Sadrâzam ve Şeyhülislâm ile Midhat Paşa'da büyük telâş uyandırmış, "Eğer iş tersine döner ve çatışma çıkar da Saray'ın gücü üstün gelirse, hiç birimizin kaçıp kurtulacak bir yer bulması kabil değildir" diye aralarında pişmanlığa yakın sözlerin söylendiği daha sonra duyulmuştur.

Gerçekten de o sırada Sultan Abdülaziz'in canını fedâ ederce cesârete sâhip, akli başında bir yakın dostu bulunup da Pâdişâh'ı saray kapısından çıkarak askerlerin toplandıkları yere getirmiş olsa ve tesirli bir konuşma ile durumun iç yüzünü açıklayarak bu yıkıcı işe âlet olan büyüklerin gerçek niyetlerini ortaya koysa idi, ortalığın birbirine girip, bozguncu aldatmacalarla bu işe sürülen askerin süngülerinin tersine dönmesi ve kötülüğü tezgahlayanları tepelemesi ihtimalden uzaktan değil, belki olabileceklerin en güçlüsü idi. Pâdişâhın böyle fedâkârca bir teşebbüsü karşısında, aslında Saray'ı koruma söylentisiyle aldatılarak getirilmiş olan askerlerden kurşun atacak bir adamın bulunacağı kolayca düşünülemez. Bir defa asker uyarılıp da işin gerçeğini anlayınca, çıkması tabii olan anlaşmazlık ve kargaşaya Hüseyin Avni Paşa nasıl karşı durabildi? Ne var ki, hal tercümesinde açıkça ortaya koyacağımız gibi, Sultan Abdülaziz'in böyle büyük bir vak'adan kurtulmasına fedâkârca önderlik edecek sâdik bir yakını olmayıp; çevresi, nedimleri ve saray hizmetindeki askeri kumandanlarının hemen hepsi rüşvet ve hırsızlıkla servet yapmağa meyilli bir takım reziller idi. Hattâ bunların içinde Hâfız Mehmed Bey gibi Hüseyin Avni Paşa'ya kapılanmış hâinler vardı ki, bu durum da işbirlikçilerin güttükleri hedefe varma teşebbüslerini kolaylaştırmış; elhâsıl, sarayda sultan Abdülaziz'i düştüğü belâ çukurundan kurtaracak fedâkâr bir ferd bulunmadığını bilmeleri cür'etlerini arttırmıştı.

İşte sırf kötü çevre belâsı olmak üzere Sultan Abdülaziz davranmağa güç bulmaksızın kafesteki kuş gibi düşmanlarının pençesine düştü. Şöyle ki: Saray hademelerinden gece yarısı asker baskısı altında bulunduklarını görenlerin çoğu, bu duruma, şehir içinde çıkmış bir bozguncu hareketten Pâdişâh'ı koruma mânâsı vererek, kötüye yoranlar korkularından ses çıkaramayarak oldukları yere kapanmışlar, Harem tarafında bir Allah'ın kulu askeri hazırlıklardan haberdâr olmadığından, kudret döşeginde gaflet uykusuna dalmış olan

Pâdişâh'ı uyandıraramamışlarmış. Bu durum üzerine Hüseyin Avni Paşa yaptığı plânları uygulamakta zerre kadar güçlük ve aksiliğe uğramadığından, yanına bir kaç zâbit alarak Veliahd Dâiresi'ne girmek ve Şehzâde Murad Efendi'yi getirmek üzere Süleyman Paşa'yı görevlendirdi, ve kapıcılara zorla kapıları açtırıp, kendisi saray dışında araba ile bekledi.

Tahttan düşürme işinin ne şekilde gerçekleştirileceği evvelce Şehzâde Murad Efendi'ye gizlice bildirilmiş ise de, bunâ Salı günü öğle üzeri teşebbüs olunacağı duyurulmuştu. Durum bu iken, böyle gece yarısı sarayın askerle kuşatılmasına, işin Sultan Abdülaziz'e aksetmesi üzerine kendi aleyhine hazırlanmış bir hareket nazariyle bakarak Şehzâde'nin aklı gidip şuuru bozulmağa başladığı sırada Süleyman Paşa elinde tabanca bulunduğu halde yanındaki subaylarla doğruca Harem Dâiresi'ne girip, "Şehzâde'yi istiyoruz" diye araştırmalara başladı. Bu sırada annesi karşı çıkarak, "Oğlumu nereye götüreceksiniz?" şeklinde bir soruyla işin aslını anlamağa çalıştığında, Süleyman Paşa maksadı kısaca açıklamak sûretiyle annenin tereddüt ve şüphesini gidererek Şehzâde ile görüştü, ve "Millet tarafından saltanat tahtına dâvete geldim. Buyurunuz gidelim" diye koltuğuna girerek saraydan çıkardı. Bunun üzerine, Hüseyin Avni Paşa Şehzâde'yi karşıladı ve arabasına alıp Dolmabahçe Câmii sâhiline ulaştırdı.

Orada beklemekte olan beş çifte kayıkla İstanbul kıyılarından Sirkeci İskelesi'ne çıkıp önlerine çıkan bir arabaya binerek Dâire-i Askeriye'ye girdiklerinde, Sadrâzam ve Şeyhülislâm ile Midhat Paşa kapıldıkları sıkıntı girdabından kurtulup büyük bir sevinç içinde Şehzâde'nin tahta çıkışını tebrik ettiler.

Hüseyin Avni Paşa o gün bu satırların güçsüz yazarına olan-biteni anlattığı sırada: "Efendimizi saraydan çıkartmağa ve arabaya alıp götürmeğe muvaffak olduğum anda duyduğum sevinç kadar dünyada hiç bir şeyden zevk almadım" demişti ki, bu ifâdesi dahi tahttan düşürme meselesinin kendisi için ne derecede büyük bir emel olduğunu teyit eder.

Şehzâde'nin Dâire-i Askeriye'ye gelişi ile muratlarına eren işbirlikçiler gurubu, Sultan Abdülaziz'in fetvâ ve genel bir uyuşma ile tahttan düşürüldüğünü ve Şehzâde Sultan V. Murad Hazretlerinin Osmanlı saltanat tahtına çıktığını hemen tellâlar ve basın vâsitasıyla ilân ettiler. Bunun üzerine İstanbul'da durumu bilenler Bâb-ı Seraskeri'ye doldu ve herkese biât etmeleri için izin verilip, askerî mevkilerden ve donanmadan tahta çıkışı bildirmek üzere toplar atılmağa başladı. Vekiller ve devlet ileri gelenleri, ev ve yalılarına haberler gönderilerek biât merâsimine dâvet olundu. Beşiktaş Sarayı'nda ise toplar atılınca kadar her tarafın askerle kuşatılmış olması ve bütün çıkışların yasaklanması yüzünden hiç kimse ne olup-bittiğinden haber alamadı. Ser-kurenâ Hâfız Mehmed Bey ve Mâbeyn Başkâtibi Âtîf Bey evlerinden her zamanki gibi saray kapısına geldiklerinde, Dolmabahçe'yi gözetmekle görevli Dâr-ı Şûrâ Reisi Redif Paşa tarafından çevrilip durum kendilerine açıklanmış ve hemen Bâb-ı Seraskeri'ye gönderilmişlerdi.

Bunlar oraya vardıklarında, Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa Abdülaziz Hân adına taşıdığı Sadâret mührünü Hâfız Mehmed Bey'e teslim etti, ve tahttan indirilme hususunun Sultan Abdülaziz'e söylenmesinin yanı sıra âilesi fertleriyle

İstanbul Sarayı'nda (Topkapı Sarayı) oturmaları kararlaştırıldığından, hemen oraya gitmelerinin kendilerine bildirilmesini öğütleyerek Beşiktaş Sarayı'na gönderdi.

Gelelim Sultan Abdülaziz'in hâline. Bununla ilgili olarak, adı geçen Hâfız Mehmed Bey, Baş-kâtip Âtîf Bey ve o sıralarda pâdişâhın ileri gelen yakınlarından olup düşürme günü sarayda bulunan Fahri Bey gibi olan-biteni yakından bilen kimselerden işittiğim bilgilerin özeti şudur: Abdülaziz Han, sabah erkenden gemilerin işâret sancaklarıyla donatıldığını görüp de Fahri Bey vâsıtasıyla bunun sebeplerini araştırdığı bir sırada toplar atılınca, **"Bunlar cülus topları olmalıdır"** diyerek tahttan düşürüldüğünü sezmişti. Hemen ardından Hâfız Mehmed Bey ve Baş-kâtip Âtîf Bey Harem Dâiresi'nde huzuruna girip binbir kem-küm ve bocalayışla ortadaki durumu arz ettiklerinde, **"Ne yapalım, kader böyle imiş"** diyerek şehzâdelerinden Yusuf İzzeddin ve Mahmud Celâleddin Efendileri yanına getirtip İstanbul Sarayı'na gitmek üzere davranmış, ve gerektiğinde savunma âleti olur düşüncesiyle yanına sarayda bulunan silâhlardan bir pala almıştı. O sırada zırhlı donanma kumandanı Bahriye ümerâsından Ârif Paşa tarafından Beşiktaş sâhilinden İstanbul Sarayı önüne kadar devriye sandalları çıkarılmış ve Sultan Abdülaziz'i götürmek için beş çifte bir kayık hazırlanmıştı. Sultan Abdülaziz üzüntü ve hüznle dopdolu bir halde Beşiktaş Sarayı'ndan kayığa binip giderken, devriye sandallarını görünce sınırsız korku ve heyecâna kapılmış, İstanbul Sarayı'na girdiğinde bir kaşık çorba bile verilmesinden ve Sultan III. Selim'in şehid edildiği dâireye konulmasından acı ve ıztırâba gark olup ağlamaya başlamıştır. Daha sonra Vâlide Sultan ile hanımı ve yakınları da geldiklerinden, avutucu sözlerle çektiği ıztırâbı gidermeğe çalışmışlarsa da, bir gün evvel Osmanlı tahtını elinde bulundururken bir anda şu acınacak duruma düşmesi,

Gece pervânelerle bezmi germâgerm idi şem'in

Seher gördüm ne şem'-i âlem-ârâ var ne pervâne ★

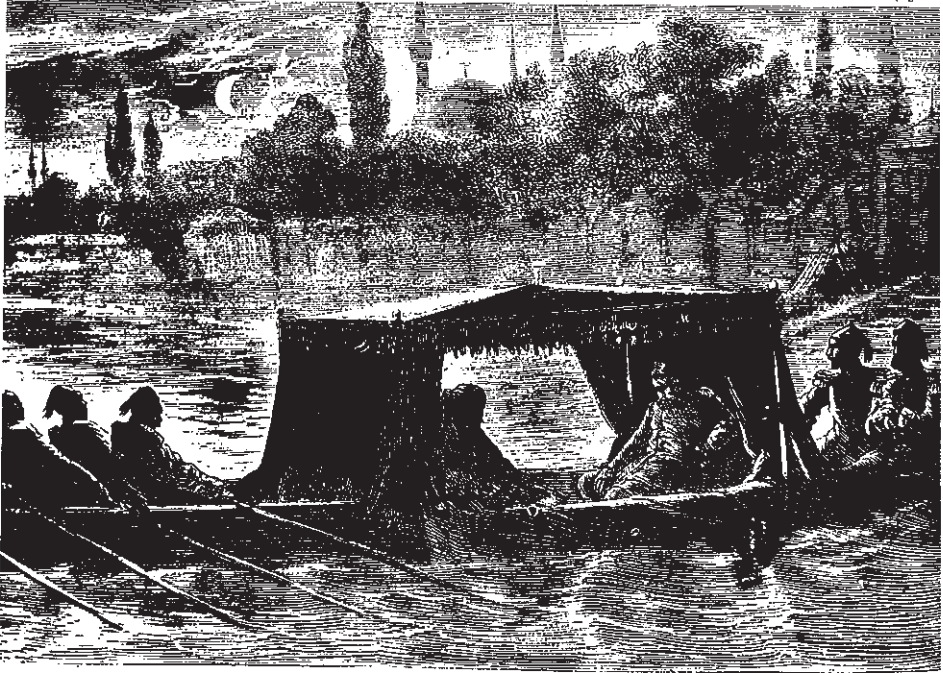
beytinin anlamını yorumladığından bir türlü acısını dindiremiyordu. Bu durumda uykusu ve rahatı kaçıp, **"Aman! Beni Sultan Selim gibi öldürecekler, düşmanlarım öç alacaklar. Kötülüğümü isteyenler varsa da sevenlerim dahî vardır. Bu durumda kalırsam ortalık birbirine girer. Sonunda beni yok ederler"** gibi sözlerle sızlanıp inliyordu.

Târimizin yazıldığı sırada ölümsüzlük yurduna göçen Sultan Abdülaziz Hân'ın annesinin, ölümünden sonra ortaya çıkan hâtıra defterinde şu satırlar yazılıdır: Donanmanın şenlik topları atılınca, câriyeler beni **"Yangın var"** diyerek uykudan uyandırdılar. Ancak böyle vakitsiz atılan topların saltanat değişikliği gümbürtüsünü andırdığını hissettim. Oğlumu, yine **"Yangın varmış"** diyerek uyandırdım. Ama o da etrafa bakıp saltanat tahtından düştüğüne hükmetti, ve **"Beni Sultan Selim'e döndürdüler"** dedi. Daha sonra, **"Anneciğim! Bu işi kim yaptı, biliyor musun?"** diye sorduğunda; **"Oğlum! Hüseyin Avni Paşa olsa gerektir"** dedim. **"Yalnız o değildir. Sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa da beraber**

★ Mumun eğlence meclisi, etrafında dönüp dolanan pervânelerle, geceleyin cıvı cıvıldı. Sabahleyin gördüm ki ne o meclise ışık saçan mum, ne de pervâne kalmış...

olmalı!" cevâbını verdi, ve ağlamağa başladı. Ben çektığı acının ateşini söndürmek için, "Arslanım! Bir defa durumu etraflıca inceleyelim" dediğimde, "Artık inceleme yapmanın sırası değil; çünkü bu hâle uğrayacağımı üç defa rüyada görmüştüm. Gökten Cebrâil Aleyhisselâm insemi benim için sultanlığa dönüş mümkün olamaz. Buradan çıkıp gitmeliyim" dedi. Sonra Hâfız Mehmed Bey gelip durumu arzetti. Oğlumu ve beni İstanbul Sarayı'na götürdüler.

İşte buraya kadar yazdığımız saray ahvâli, en sağlam ve güvenilir sözlerden özetlendiği için doğruluğundan şüpheye yer yoktur. Vâlide Sultan'ın hâtıra defterinde Sultan Abdülaziz'in İstanbul Sarayı'nda geçirdiği haller başkalarının yukarıda yazılı ifâdelerini doğrular mâhiyette olduğundan burada tekrârından kaçınılmıştır

Abdülaziz Hân'ın hal'den sonra Topkapı Sarayı'na götürülüşü.

YEDİNCİ FASIL

Yeni pâdişâhın tahta çıkış merâsiminin tamamlanması-Sultan Abdülaziz'in ölümü meselesi ve bâzı mühim vak'alar

Eski hükümdar Sultan Abdülaziz'in İstanbul Sarayı'na gittiği Bâb-ı Seraskeri'ye bildirildiğinde, işbirlikçiler Sultan Murad'ı Saltanat arabasıyla Beşiktaş Sarayı'na götürdüler, ve dîvân yerinde Taht-ı hümayûn kurulup; bütün vekiller, ulemâ ve devlet ileri gelenleri biât merâsimini yerine getirdiler. Sultan Abdülaziz'in tutum ve davranışları bir müddetten beri çoğunluğun kendisinden soğumasına sebep olup, Hersek meselesi ve Bulgar hâdisesi gibi iç karışıklıkların birbiri arkasından ortaya çıkması da yönetim kötülüğüne yüklendiğinden, saltanat değişikliği millet ve devletin durumunu düzeltmek için düşünülmüş ve yerine getirilmiş bir tedbir sanılarak, bu yıkıcı harekete herkesin değil, işbirliği yapanlardan başka vekillerin bile görüş ve bilgisi katılmadığı halde, dağıtılan bildirilerde Sultan Abdülaziz'in tam bir uyuşma ile düşürüldüğüne dâir olan kısma itiraz etmek kimsenin hatırına gelmemiştir.

O günden başlayarak, eskiden olduğu gibi, üç gün üç gece şenlik yapıldı. Bu sırada Midhat Paşa'nın öğütlemesiyle taraftarı olan Yeni Osmanlılar bir Kanûn-ı Esâsi ilân etmek suretiyle, halka tam bir hürriyet tanıdığına dâir söylentilerle Midhat Paşa'ya genel bir sempati kazandırmak yoluna girdiler.

Bununla birlikte Kanûn-ı Esâsi ve hürriyet lakırdıları halkın kulağına ilk defa ulaşmış kelimelerdendi. Bunu bildirmeğe çalışan gürûh ise, hürriyet ve serbestlik hakkını, câhil halka istediğini yapmak gibi ahlâk bozgunculuğuna yol açacak bir biçimde anlatmağa başladıklarından, ayak takımı ve özellikle tahttan düşürmenin gerçekleştirilmesine başlangıç olmak üzere kışkırtılmış olan medrese talebeleri, cadde ve meydanlarda şenlik vesilesiyle tabanca atmak ve Midhat Paşa'nın, bu arada da Sadrâzam ve Hüseyin Avni Paşa'nın konakları önünde yakışsız gösterilerle bağışmak gibi dikkate değer hareketlere kalkıştılar.

Sarayın durumuna gelince; V. Murad'ın tahta çıkışının birinci günü biât merâsimi akşama kadar uzamış; düşürülen pâdişâhın hademe ve yakınlarının henüz Beşiktaş Sarayı'ndan çıkarılamamış olması sebebiyle Harem Dâiresi'nde

Sultan Beşinci Murad

Amcasının hal'inden sonra ilk selâmlık törenine gitmek üzere Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarken...

bağrışıp ağlaşmalar ve ayna, avize kırmak gibi kadınca hareketlerle kin ve öfke ateşi yatıştırmağa kalkışıp yeni pâdişâhın annesini bile rahatsız edip aşağılamağa başladıklarından, işbirlikçiler Sultan Murad'ın emriyle o gece evlerine gitmeyip sarayda kalmışlardı. Abdülmecid Han'ın en büyük kızı olan Fatma Sultan, diğer kardeşlerinden çok Sultan Murad'a taraftar bulunması yüzünden, onun tahta çıkmasıyla birlikte Beşiktaş Sarayı'na getirilmiş ve kocası Nuri Paşa Mâbeyn Müşiri makamına geçip Başkâtiplik'e de Sultan Murad'a şehzâdeliğinde özel yakınlık sağlamış ve Hüseyin Avni Paşa'ya da kapılanmış Ticâret Nâzırı Sâdullah Bey getirilmişti.

Bu Sâdullah Bey, şahsı ve bulunduğu görevi bakımından tartışma ve çekişmeye girmeye yatkın ve Hüseyin Avni Paşa'nın görüşlerine katılma sevdâsında bulunduğundan, hemînen o gece Hüseyin Avni Paşa ile yandaşları arasında ikbal ve nüfûz yarışına girilirken, Sâdullah Bey dört kodamanın işbirliğini Hüseyin Avni Paşa'ya uymak sûretiyle bozmağa çalıştı, ve iş bütün bütün başkalaştı. Yukarıda kısaca anlattığımız gibi, Midhat Paşa meşrûtiyet sistemini kurmak emelinde idi, ve düşürme meselesine en çok bu maksatla uygunluk göstermişti. Hüseyin Avni Paşa düşünüş bakımından onun tam zıddı olduğu hâlde, Midhat Paşa'nın emel ve arzusuna yapma bir eğilim göstermek suretiyle asıl niyeti olan düşürme işini görmüştü. Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa ise eski despotlardan ve devletin o yoldan çıkmasını istemezlerden idi. Midhat Paşa, bîat merâsimi tamamlanınca, "Pâdişâhımızın tahta çıkmaları münâsebetiyle olageldiği gibi çıkarılacak hattın nasıl olması gerekeceğini görüşelim" diyerek dileğini ortaya koydu. Ama Sadrâzam, Hüseyin Avni Paşa ve Sâdullah Bey, "Pâdişâhımız Millet meclisi teşkil etmek istemiyor. Milletimizin görgü ve terbiyesi buna elverişli değildir. Ancak orta yerdeki emniyetsizliği gidermek için devletin idâresini kuvvetli kanunlarla güçlendirmeli ve bunlar arasında mâlî işleri düzeltmelidir. Pâdişâhımızın arzusu da budur" dediklerinde Midhat Paşa hayret girdabına düştü. Ve bunun üzerine "H a t t - ı h ü m â y u n" müsveddesinin hükümleri ve taşıyacağı anlamlar hakkında pek çok tartışma ve çekişme yapıldı. Nihâyet, devlet yönetiminin meselenin ruhuna ve halkın kabiliyetine göre kuvvetli kanunlarla sağlama bağlanmasına, saltanat tahsisatından senelik 60 bin kesenin indirilmesine, Hassa Hazinesi'ne âit Ereğli mâdeni ile bâzı çiftlikler ve fabrikaların Mâliye Hazinesi'ne terkedilmesine dâir bir hat müsveddesi yapıldı; ve iki gün sonra, alışlageldiği üzere, resmen Bâbîâlî'ye gönderilen temize çekilmiş nüshası Arz Odası'nda okunarak basılmış sûretleri dağıtıldı.

İşte bu hattın hükümlerine göre, Midhat Paşa ile Sadrâzam ve Hüseyin Avni Paşa arasındaki anlaşmazlıkların Midhat Paşa taraftarlığı sözü yüzünden büyüyüp Abdülaziz Hân'ın düşürülmesi sevincinin bir kaynağı olan Kanûn-ı Esâsî fikrinin hükümsüz kalması üzerine, saltanat değişikliğinin şahsî garazlardan ileri geldiği anlaşılmaya başladı.

Sultan Abdülaziz düşürüldüğü gün, İstanbul Sarayı'ndan kendi el yazısı ile Sultan Murad'a bir pusula gönderip, "Saltanat tahtı Abdülmecid Hân âilesine mübârek olsun" şeklinde dokünaklı sözlerle üzüntüsünü belirttikten sonra hayatının emniyet altına alınması dileğinde bulunmuştu. Ertesi Çarşamba günü daha ayrıntılı bir pusula gönderip, baş tarafına, "Önce Allah'a, sonra kapıma sığındım. Elimle silâhlendirdiğim asker bana karşı ayaklandı. Benim başıma gelen felâketi

Rabb'im sana göstermesin" satırlarını; daha sonra, İstanbul Sarayı'nda kendisine ayrılan dâireden şikâyetle, "Allah ve Resûl aşkına beni buradan kurtar; çünkü canımdan emin değilim. Neyim varsa hepsi sana helâl olsun. Bundan böyle her ne verilirse ona kanâat edeceğim" sözlerini yazmış, ve yine çocuk-çocuğu ile kendisi için teminat istemişti. Bu pusulalar da dört işbirlikçi arasında okunup ikisine de Midhat Paşa'nın kalemiyle Sultan Murad tarafından gerekli teminatı ihtivâ eden cevap yazıldı, ve Çırağan Sâhilsarayı eklerinden Ortaköy tarafında henüz bitmemiş olan konak -ki Sultan Murad'ın oturması için yaptırılmıştı- Sultan Abdülaziz'e tahsis edildi.

Sultan Abdülaziz'in gönderdiği pusulalar bir kaç saat elimde kalmış ve târihimiz bakımından mühim vesikalardan olduğu için bir kopyasının alınması gerekmişken, fazla iş-güc içinde vakit bulamadım. Sonradan, bir dereceye kadar anlamını işitenler gazetelerde bir suret yayımladılsa da doğru değildir. İki pusulanın anlamına bir takım ilâveler yapılmıştır. Yukarıda yazdığımız parçalar ise aynen hatırdaki kalan yerleridir.

Yukarıda bildirdiğimiz karara uyularak, Sultan Abdülaziz saltanat tahtından düşürülüşünün dördüncü Cuma günü sabahla birlikte kayıkla Ortaköy konağına getirildi ise de, iyice ümitsizliğe düştüğünden bitkin ve kaygılı idi. Yakınlarından yalnız Fahri Bey kalıp diğerlerinin konağa girmeleri engellenerek yerlerine Pâdişâhlık Sarayı'ndan hizmetçilerin gönderilmesi, kalmakta olduğu yerin her tarafının devamlı şekilde devriye neferleriyle, sâhil yönünün ise zırhlı gemi ile kuşatma altında tutulması, konağa girişinde devriye ile görevli bir subay tarafından bahçede dolaşmasına izin verilmemesi, düşürüldüğü gün İstanbul Sarayı'na gönderilen eşyâ sandıklarının içinden çıkan kıymetli malların dört işbirlikçinin huzurlarında alıkonulduğu gibi, Ortaköy'e nakledildikleri gün annesiyle diğer âilesi fertlerinin ve câriyelerin üzerlerinde bulunan mücevherlerle altın ve gümüş eşyanın da çekilip alınması; elhâsıl gerek kendisi, gerekse âilesi açısından türlü tehditler ve tahkirler görmesi gibi sebeplerle son derece üzülmüş, dertlenmiş ve artık tam bir bezginlikle hayatından ümit kesecek bir hâle gelmişti ki, aradan iki gün geçtikten, yâni Ortaköy konağına naklinin üçüncü ve tahttan düşürülüşünün altıncı Pazar günü, aşağıda anlatılacak hazin bir şekilde Cennet yurduna göçtü.

Pazar günü saat iki sularında Harem Dâiresi'nden bir bağırtı ve çığlık koparak Sultan Abdülaziz'in kendisini öldürdüğü haberi verilmesi üzerine Sad-râzam ve diğer vekiller derhal Ortaköy konağına bitişik karakol avlusunda toplandılar. Yukarıda ismini andığımız Fahri Bey -ki Abdülaziz Han'ın hizmetinde kalan yakınlarındandı- vekillerin bulundukları yere getirtilerek durum sorulduğunda; merhûmun sabah erkenden annesini ve hizmetinde bulunan câriyeleri yanından savarak oda kapısını kapayıp, sakalını düzeltmek bahâne-siyle evvelce câriyelerin birinden almış olduğu küçük makasla kollarının kan damarlarını kesmiş olduğunu, ve bu durumda içeri girildiğinde hayatını kurtarmanın kabil olmadığını anlattı ve makası da gösterdi. Meğer bu fâcia meydana gelir gelmez Hüseyin Avni Paşa yetişip merhûmun nâşını karakola naklettirmiş ve neferlerin kahve ocağına bıraktırmışmış. Bu satırların değersiz yazarı vekillerle birlikte bulunduğumdan, merhûmun yarasının derecesini anlamak için nâşının bulunduğu yere girdiğimde üzerine beyaz bir perde örtülmüş ve bir

küçük nefer şiltesine yatırılmış olduğunu görünce, "Ey basîret sâhipleri! İbret alın." ★ diyerek örtüyü kaldırdım. Arkasında gecelik elbisesi vardı. İki kolu kıvanmış olduğu halde, kan damarlarının ikisini de gelişigüzel kesilmiş buldum. Sol kolundaki yara sağ kolunun yarısından derindi.

İnsan hayatının büyük kıymet taşıması bakımından, tabîî ölümlerde bile son dereceye kadar tıbbî tedbirlere başvurmak insânî bir vazife olduğu gibi, bir kendine kıyma vak'asında her türlü araştırma ve incelemeye de gecikmeden girişmek şer'an ve kanûnen mühim işlerden iken, merhûmun yaralı bulunduğu sırada, sözgelişi doktor getirilmesine zaman kalmamış denilse bile, ölümü keyfiyetinin yalnız Fahri Bey'den sorulması ile yetinilmeyip âilesi fertlerinden de soruşturulması gerekli olduğu halde, vekiller tarafından onlara danışılmaksızın, getirilen doktorlara merhûmun nâşı ve ölüm yeri gösterilmek sûretiyle ortaya konulan makasın intihar âleti olabileceğine dâir acele olarak bir zabıt imzâ ettirildi. Daha sonra nâşı İstanbul Sarayı'na götürülüp yıkandı, ve vekiller, ulemâ ve devlet ileri gelenlerinin katılması ile cenâze namazı kılındıktan sonra babası Sultan II. Mahmûd Hân'ın türbesine merâsim alayı ile götürülüp gömüldü.

Dört işbirlikçi Abdülaziz Han'ın vefâtının nasıl olduğunu derinleştirip incelemekten kaçınmakla birlikte, kendine kıyma meselesini umutsuzluk ve üzüntüyle husûle gelen cinnet eserlerinden olmak üzere ilân ederek, bununla tahttan düşürme hakkında almış oldukları fetvâda merhûma yakıştırılan şuur-suzluk hâlini ispatladık zannında bulundular. Ama bu fâcia halkın zihninde kötü bir tesir bırakıp, Sultan Abdülaziz'in dört işbirlikçi tarafından şehit edildiği sözleri ortaya çıkmış ve Avrupa gazetelerinin diline bile düşmüştü.

Tahttan düşürme vak'asını geniş bir şekilde anlatırken sözünü ettiğimiz hâtıra defterinde Vâlide Sultan'ın da büyük bir üzüntü ile yazdığı gibi, Sultan Abdülaziz'in hayat elbisesinin ölüm kanına bulaşmakta olduğu câriyelerin bağırtı ve çığlıklarıyla duyulunca, annesi hüznler içinde kapandığı odasından koşup gelerek ciğer-pâresinin üstüne kapanmış ve birlikte ölüme gitmeyi câna minnet bilmiş olduğu anda -ki Kerbelâ vak'asını andırır bir görüntü idi- içeri girmiş Ortaköy Karakolu subaylarından Nazif isminde alçak ve utanmaz biri Vâlide Sultan'ı merhûmun cesedi üzerinden kaldırırken kulağında bulunan küpeyi ve parmağındaki yüzüğü zorla alıp gider. Vâlide Sultan bir kaç saat kendinden geçmiş bir halde baygın kalır. Merhûmun cesedi İstanbul Sarayı'na götürüldükten sonra, yine subaylar gelerek olduğu yerden kaldırıp üstü başı açık bir halde karakol meydanına çıkarılırlar ve orada bırakılırlar. Öte yandan Sultan Mahmud merhûmun gözdelelerinden Tiryal Hanım -ki Abdülaziz Hân devrinde göze girmiş ve Vâlide Sultan'a yaklaşarak servet yapmıştı- yalisından kaldırılıp sözü edilen karakol meydanına getirilir, oradan, Vâlide Sultan'la ikisi, yanlarına bir câriye verilerek araba ile İstanbul Sarayı'na gönderilir, ve dört beş gün göz altında tutulup sıkıştırılır. O sırada Tiryal Hanım'ın da yalısı ve bağ köşkü aranıp mallarından haylisine el koymuşlar. Bunlar bu durumda iken merhum Sultan Abdülaziz'in ve annesinin peri yüzlü câriyeleri Harem'den çıkarılmış, içlerinden şehirde sığınacak bir yeri bulunanlar şuraya buraya dağılmış, kimsesizleri kapanın elinde kalıp saltanat haremının ırz ve nâmûsu ayaklar altına alınmıştı. Hattâ bunlardan, dörtlü çetenin de çöplendikleri söylenir.

Bu rezâletlerin meydana gelmesinden sonra Vâlide Sultan İstanbul Sarayından çıkarılıp Ortaköy konağına getirilmiş işe de, pencereleri örtülü bir odaya kapatılarak torunlarıyla görüşmesi yasaklanmış ve uzun müddet gizli mallarının öğrenilmesi vesilesiyle sıkıştırılmıştır. Tiryal Hanım da yalisına gönderilip Vâlide Sultan'ın uğradığı incitici muâmelelerle kedere boğulmuştur.

Sultan Abdülaziz'in hal tercümesi

Sultan Abdülaziz 1830 senesi Şubat'ının 9. günü dünyâya geldi. Babası Sultan Mahmud Han'ın vefâtı üzerine kardeşi Sultan Abdülmecid'in saltanat tahtına çıkmasından sonra okuyup öğrenmeğe çaba göstererek, daha sonra Şeyhülislâmlık makamına erişen Akşehirli Hasan Fehmi Efendi'den gramer ve Arap edebiyatı dersleri görmüştü.

Edindiği bilgilere iyi ahlâkı da değerli bir nitelik olarak katılmış, Sultan Abdülmecid'in şehevî arzulara aşırı düşkünlüğü ile adı kötüye çıktığında, halk arasında kendisine karşı içten bir sevgi uyanmıştı. Bu yüzden, 1859 târihinde, ve söylentiye göre, kendi tasarısı ve ayartması üzerine kurulan bir cemiyet tarafından saltanat tahtına çıkarılması maksadı ortaya çıkmışken, bunun öğrenilmesi, cemiyeti kuranların kanûnî cezâyâ çarptırılmaları sonucunu getirerek 1861 yılı Haziran'ının 25 inci Salı günü Sultan Abdülmecid'in ölümü üzerine 32 yaşında verâset yolu ile hilâfet tahtına çıktı, ve 1876 yılı Mayıs'ının 30 uncu Salı günü tahttan düşürülüp 4 Haziran Pazar günü ölümsüzlük yurduna göçüp gitmesi fâciası meydana geldi. Buna göre merhûmun saltanatı 15 sene 4 ay 20 gün sürmüş ve ömrü 48'e yaklaşmıştır. Saltanatının ilk yıllarında tutum ve davranışları bütün tebaaca öğülmüş, devletin kara ve deniz gücüne çeki-düzen verip arttırmağa ve bunlarla ilgili büyük binâlar yapmağa, özen göstermesi dostların şükran ve övgüsünü, düşmanın hırs ve kıskançlığını çekmişti. Gerçekten nizâmiye, ihtiyat, redif ve müstahfız adıyla 700 bin neferi aşkın askerî kuvvet hazırlanması imkânının ortaya çıkıp gerçekleşmesi, büyük-küçük 25'den fazla nakliye ve harp gemisinden oluşan bir donanma kurması, 750 bin-belki de daha çok- askere yetecek sayıda yeni model top ve tüfek sağlaması gibi merhûmun bu devlete ettiği hizmetler, inkâr edilemeyecek büyük eserlerdir. Kendisi bilgisever olduğundan askerî mekteplerin ders programlarının düzenlenmesine, ilim adamları arasında yoluna göre yükselmiş olanlara karşılık bu ilerlemelerden mahrum olan hocaların üst basamaklara çıkmak suretiyle hak etmiş oldukları yüksek mevki ve derecelere ulaşmalarına çalışmış, askerî ve mülkî devlet dâireleri için muntazam büyük binâlar inşaatını başarmış, son olarak da büyük ve düzenli bir silâh fabrikası da yaptırmıştı. Ancak bunlarla birlikte, Beylerbeyi ve Çırağan sâhil-saraylarını çok emek ve para harcanarak kâgîr olarak yenileyip genişletmek ve bir çok yerde kasırlar ve köşkler kondurup yapmak yolunda hadsiz-hesapsız harcamaları devlet ve memleketin kaldıramayacağı derecelere ulaşmıştı. Buna Hazine-i Hâssa gelirleri ve istikraz fazlası adı ile ve diğer yollarla saltanat tahsisâtının üstünde, ardi-ardına verilen ve Mısır'dan alınan paralar yetişmiyordu. Özellikle saltanatının son yıllarında Beşiktaş Sarayı'nın arkasına bakan mahallelerde çıkan yangın kendisine korku ve ürküntü verdiğinden, o civarda bir çok arsa ve yanmamış ahşap ev satın aldırıp kâgîr olarak yüzden

fazla ev yaptırmış, ve bunları saray dışında Maçka'ya yakın bir tepe üzerinde dört minâreli olarak inşaatına başladığı büyük câmiye vakfetmek isteğinde bulunmuştu.

Ama bu câmiin gereği olmadığı hâlde 6-7 yüz bin liranın telef edilmesine herkes karşı çıktığından, bunun ve Beşiktaş'da yapılmasına başlanılan evlerin inşaatını durdurmağa mecbur oldu. Merhum; zekî, anlayışlı ve dünya ahvâlini yakından bildiğinden tahta çıkışının ikinci senesinde, yâni 1863 târihinde Mısır'a gitmiş ve kendisinin bu seyahati Mısır ahâlisinin yüce Hilâfet makamına olan içten bağlılıklarının güçlenmesini sağlamıştı.

1867 târihinde de Paris'de açılan "exposition", yâni sergiyi görmek için Fransa İmparatoru Napolyon'un dâvetine icâbet gösterdiği sırada Avrupa hükümdarları ve devlet adamları ile görüşüp konuşması dışarıda şan ve şöhratinin artmasına yaradığı gibi, Fransa İmparatoriçesi ve Avusturya İmparatoru ile Almanya ve Rusya veliahtlarının İstanbul'a gelip ziyârete karşılık vermeleri ve Osmanlı Sultanlığı katında misâfir olmağa istek göstermeleri Osmanlı Devletinin dış münâsebetleri bakımından şerefli bir durum meydana getirmişti. Ne var ki, Âli Paşa'nın ölümü ile Mahmud Nedim Paşa'yı Sadrâzamlık'a getirdiğinde onun açtığı uygunsuz yola kapılıp gitmesi, hakkında bir takım tehlikeli düşmanlıkların oluşmasına ve genel bir soğukluk belirmesine sebep olup hem devletin itibârını sarsti, hem de kendisini belâ kuyusuna düşürdü. Elhâsıl gerek devletin içte ve dışta uğradığı âfetin ve gerek Sultan Abdülaziz merhûmun başına gelen düşüş ve felâketin başlıca sebebi Mahmud Nedim Paşa'dır. Eğer bu adam ilk sadrâzamlığında doğru bir yol tutmuş olup da Pâdişâh'ı lânet hedefi etmeseydi, düşürmeye, yol açan düşmanlıklar meydana gelmez; siyâsî ve mülkî idârede gösterdiği kusurlar ve kötülükler vücut bulmasaydı, iç karışıklıklara kolayca yol açılmazdı.

Saltanat değişikliği gününden Abdülaziz Hân'ın vefâtı gününe kadar devletçe belli-başlı bir iş düşünmeğe vakit olmayıp vekillerin meşguliyetleri yalnızca saray işleri ile ilgiliydi. Ancak Midhat ve Hüseyin Avni Paşalar eski Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa'nın, bir kaç kanunî bahâne ile muhâkeme edilmek sûretiyle cezâlandırılmasını arzu ediyorlardı. Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa bu fikir ve niyetin karşısında olmamakla birlikte, Mahmud Nedim Paşa'yı resmî bir mahkemede sorguya çekmek saltanat makamının iffet ve yüceliğine dokunacak bir takım çirkin işlerin olup-bittiğini ortaya koyacağından söz ederek, o yola gidilmeyip kendisinin devlet kapısından uzaklaştırılması ile yetinilmesini daha uygun buldu, ve Midhat ve Hüseyin Avni Paşalarla aralarında hayli çekişme ve atışma geçtikten sonra görüşünü onlara da kabul ettirdi.

Mahmud Nedim Paşa düşürme gününden beri Bebek'deki yalisına kapanıp düşmanları elinden uğrayacağı belâları beklerken, bir gece Sadrâzam bu eserin değersiz yazarını Mahmud Nedim Paşa'nın yalisına gönderip, içinde bulunulan durum gereği İstanbul'dan uzaklaşmasına ve isterse Avrupa'ya gitmesine irâde çıktığını tebliğ ettirdi. Verilen emre uyarak hemen Mahmud Nedim Paşa'yı gördüm ve kararı bildirdim. Önce bir çok umutsuzca sözlerle kaygılarını belirttikten sonra "Avrupaya nasıl gideyim? Orada beni taşlarlar. Hiç olmazsa Sakız'ın karşısında bulunan Çeşme kasabası hamamlarına gitmeme müsâade olunsun" diye ricâda bulundu. Avrupa'ya gitmekten çekinmesi genel borçların fâiz ödemeleri-

nin kesilip indirilmesinden ileri gelmişti. Her ne ise, bu sözleri Sadrâzam'a ulaştırdığımda kabul edilip, iki gün sonra Mahmud Nedim Paşa Çeşme'ye hareket etti.

Mahmud Nedim Paşa

Rus taraftarı olduğundan halk arasında "Nedimof" lâkabıyla anılmıyordu. Devletin ve Sultan Abdülaziz'in başına gelen felâketlerin başlıca müsebbibi idi.

Sultan Abdülaziz'in bir müddetten beri para ve mal toplayıp biriktirmeğe aşırı düşkünlüğü sebebiyle saray hazinesinde hayli altın ve umûmî hisse senetleri bulunduğundan, tahttan düşürülmesine âlet olanlar devlet hazinesinin sıkıntılı durumunu düzeltmek için el konulması görüşünde bulundular. Ancak böyle bir karışık zamanda haram lokma yutmak sûretiyle zenginleşmek isteyen nankörler Sultan Abdülaziz'in vârisi yerine geçip, saltanat mallarına el uzatmağa yol buldular. Bu gürûhun kendini bilmez öncüsü -ki Sultan Murad'ın annesi idi- saltanat değişikliğinin hemen ardından düşürülmüş pâdişâhın ve annesinin Harem Dâiresi'nde saklanan altın sandıklarına el atıp, Damad Nuri Paşa ile işbirliği ederek ellerinden geldiği kadar akça aşırıktan başka, yukarıda söz edildiği üzere Abdülaziz Hân'ın âilesi fertlerinin yanında bulunan mücevherat ve diğer kıymetli eşyâyı aldırıp gasp ettirdiler. Bunların aslında saltanat gereği sahip olunan eserlerden sayılması düşüncesiyle, söz gelişi "Abdülaziz Hân'ın âilesinden geri alınması lâzımdır" denilse, o takdirde muhâfaza altına alınmalarına özen gösterilmek suretiyle başkalarının eline geçmesine ve özellikle birikmiş paraların dağılıp gitmesine fırsat vermemek kaçınılmaz bir görevken bunlar kimsenin hatırına gelmedi. "Sultan Abdülaziz'in Beşiktaş Sarayı hazinesinde yalnız 7 milyon 399 bin 665 liralık hisse senedi ile 3 bin 106 adet demiryolu tahvili ve 85 bin adet Osmanlı lirası çıktı" denilerek, bu 85 bin lira da cülus bahşişlerine karşılık olmak üzere yine sarayda alıkonuldu. Hisse senetleriyle demiryolu tahvilleri ise, Mâliye Hazinesi'nden olan alacaklarına mahsûben Osmanlı Bankası tarafından istendi. Öyle bir sıkışık zamanda bu gibi borçların ödenmesi önemli bir iş değilken, işbirlikçilerin izniyle, olduğu gibi adı geçen bankaya teslim edildi. Elhâsıl Sultan Abdülaziz'in biriktirdiği servetten devlet hazinesine bir akça girmesi sağlanamadı.

Abdülaziz Hân devletin kara ve deniz gücüne büyük önem vermişti. Kendi eliyle silâhlандırdığı askerin, namluları bir gün padişahlara çevirebileceklerini belki hayal bile etmemişti.

Saltanat değişikliğinden sonra Abdülaziz Hân'ın âilesinin ellerinden alınan mücevherlerin Harem Dâiresi'nde Sultan Murad'ın annesi tarafından alınıp gizlenenlerinden gayrisi, yukarıda söyledığımız şekilde, işbirlikçilerin hüzurunda deftere geçirilerek Beşiktaş Sarayı'nda muhafaza altına alındırıldı. Ancak damad Nuri Paşa'nın Mâbeyn Müşirliği makamına geçerek saray işlerini eline geçirmesi sebebiyle burada saklanan mücevherler çok geçmeden yok olup gitti. Şöyle ki: Önce Sultan Murad'ın sarrafı Hristaki uzun süreden beri borç olarak verdiği parayı geri almak istedi. Aslında Sultan murad 1 milyon lira borç içinde saltanat tahtına çıkmış ve akıl almaz savurganlıklara alışmış olduğundan cülus bahşisi karşılığı adıyla Sultan Abdülaziz'den kalmış olan 85 bin lira sarayda kaldıktan başka, gûyâ saltanat için lüzumlu bâzı ihtiyaçlara sarfolunmak için Hristaki'den yine para alınmış ve bunlar Vâlîde Sultan'ın ve Nuri Paşa'nın azığı olmuştu. Ancak Hristaki o sırada ödünç verdiği altınları eski alacakları ile birleştirerek, Abdülaziz Han âilesinden alınıp da saklanan değerli mücevherleri yine dört işbirlikçinin uygun bulması ile rehin olarak alarak Londra'ya aşırıldı. Nuri Paşa ise sarayda kalan mücevherlerden ve çeşitli yerlerde bulunan kasr ve köşklerin eşyasından ve "İstabl-ı hâs" hayvanlarından istediği kadar çaldı; dört işbirlikçiye de sus payı verip murâdına erdi.

Murad Hân'ın tahta çıkışından sonra girişilen teşebbüslerden biri de yayımlanan Hatt-ı hümayûn'da yer alan vaade uyularak devletin genel yönetimi bakımından kabul edilecek yeni prensiplerin belirlenmesi hevesiyle ve Midhat Paşa'nın zorlamasıyla Bâb-ı Fetvâ'da bir vekiller toplantısı yapılmasıdır ki, bu toplantıya Fetvâ Emini Kara Halil Efendi, kazaskerlerden Seyfeddin Efendi, Dâr-ı Şûrâ-yı Askeriye Reisi Redif Paşa ve Askeri Mektepler Nâzırı Süleyman Paşa da çağırıldı.

Yukarıda açıkladığımız gibi, Midhat Paşa'nın Abdülaziz Hân'ın düşürülmesi meselesinde asıl aradığı şey bir Kanûn-ı Esâsî yaparak bununla hem Saray'ın otoritesini kırıp devlet gücünü Bâbıâli'de toplamak hem de bu yolla kamuya karşı şan ve şöhretini ilân etmek maksadı idi. Bu yüzden yeni pâdişâhın tahta çıkışının ilânı ile ilgili hattın içinde Kanûn-ı Esâsî vaaadinin açıkça ifâde edilmesine çok çalışmışken, bunu elde edemeyince tabii gücendi. Ama bu maksat uğruna çalışmaktan geri durmayıp, Sadrâzam'a ve Hüseyin Avni Paşa'ya zihinlerin genel olarak böyle bir kanûna meyilli bulunduğundan söz ederek nasıl düzenlenmesi gerektiğinin artık düşünülmesini hatırlatıyor, ve onlar da, Midhat Paşa'nın bu isteğini benimsemeğe gerçekten meyilli olmamakla birlikte büsbütün karşı görünmeme yolunu seçtiklerinden, Midhat Paşa'yı ve taraftarlarını ümide düşürmek istiyorlardı.

Söz edilen toplantı da bu birbirine karşı fikirlerin tesiri altında yapılmıştı. Dâvet edilenler bir araya geldiklerinde önce hat müsveddesi okundu. Hüseyin Avni Paşa söze karışmadı; fakat Midhat Paşa maksadını açıkça ortaya koyarak, "Divân-ı Memleket" isminde bir genel meclis kurulması lüzûmunu belirten bir nutuk söyleyip sonunda: "İşte Süleyman Paşa Fransa Kanûn-ı Esâsîsi taslağını tercüme etmiş, onu okusun" diyerek maksadını benimsetmeğe başladı. Bunun üzerine, Kara Halil Efendi öfkeli bir dille: "Öyle meclise lüzum yoktur. Şeriat hükümleriyle iş görmek hakkımızda hayırlıdır. Fetvâ-hâne'de İslâm hukukunu iyi

bilen bir kısım memurlardan mürekkep bir ilim hey'eti kurulması sûretiyle bütün devlet işlerinin görülmesinde fetvâ istenmek usûlüne uyulsun" dedi. Sadrâzam da: "Biz millet meclisini kurmayacağız. Pâdişâhın hattındaki emirlere göre yapılması istenen bu değildir. Bize lâzım olan, ancak mâlî konularda savurganlığı önlemeye ve menfaat sağlamağa gücü yeter bir heyet kurmaktır" cevâbını vermesi üzerine, Süleyman Paşa: "Mâdemki gâye buymuş ve Kanûn-ı Esâsî yapılmayacakmış, biz niçin bu işe âlet olduk? Eski hâlin ne fenâlığı vardı?" diye düşürme işinde rol alışının kendisince olan sebebini açıkça belirtmek suretiyle Midhat Paşa'yı memnun etti. Ne var ki bu sözler Sadrâzam'ın ve Hüseyin Avni Paşa'nın görüşlerine uygun olmadığından, "Siz askeriniz; asker olanların dilinden böyle sözlerin çıkması hiç bir memlekette olağan bir şey değildir" yollu sözlerle Süleyman Paşa'yı tehdit edip azarladılar ve toplantıyı dağıttılar. O günden sonra Midhat Paşa Kanûn-ı Esâsî konusuna girmekten kaçınıp karamsarlığa düştü, fakat bu fikirde bulunanları uyandırmaktan geri durmadı.

SEKİZİNCİ FASIL

Sultan V. Murad'ın cinnet getirmesi ve Çerkes Hasan vak'ası

Sultan Murad saltanat tahtına çıkışı sırasında meydana gelen olağanüstü durumların tesirinden ve uzun süre içkiye düşüp derbederce yaşadığından şiddetli baş ağrısına tutulmuştu. Beş-altı gün geçtikten sonra bu baş ağrısı bayağı bir cinnet hâline ve şuur kaybına dönüşmüş ve vekillerden huzuruna girenleri öpmek ve kucaklamak gibi hareketleri görölmeğe başlamıştı. Bunun üzerine, iyileşmesi için Yıldız Kasrı'na götürölmesi Vâlide Sultan Kethüdâsı olarak atanan eski Ser-etıbbâ-yı Şehriyârî Sâlih Efendi ve pâdişâh haremine teklifsizce girip çıkan diğer tabipler tarafından görüş birliğı hâlinde söylendi. O günlerde ise kılıç kuşanma alayının yapılmasına karar verilmiş ve İstanbul ahâlisi Pâdişâh'ın yüzünü görmek için yer yer seyir yerleri kurup başşehrin caddeleri donatılmıştı. Bu yüzden alayın geri bırakılmasının kötü söylentilere yol açmaması düşüncesiyle dört işbirlikçi önce Pâdişâh'ın aziz amıcalarının vefâtından dolayı alayı bir kaç gün geriye aldıkları, sonra da arkalarında bir çiban çıktığından elbise giyemedikleri şeklinde sözlerle halkın zihinlerini yatıştıрмаğa çalıştılar.

Sultan Murad'ın, Yıldız Kasrı'na çıkarıldığı gün bahçede gezerken kendisini ansızın elbisesiyle havuza atmak suretiyle bütün bütün cinnet gösterdiği ve bin bir güçlölkle havuzdan çıkarıldığı gizlice Sadrâzam'a ve Hüseyin Avni Paşa'ya duyurulduğunda, bunlar Yıldız Kasrı'na gidip Sultan Murad'ı kendinden geçmiş ve çıldırmış bir durumda bulurlar ve bu sırrı gizlemek için sözleşip tedâvi ettirmeğe karar verirler.

İşte o günlerde; yâni Sultan Abdülaziz'in vefâtından 12 gün geçtiğinde "Çerkes Hasan Vak'ası" meydana geldi. Şöyle ki: Girit hristiyanlarının bozguncu hareketlerinin meydana gelmesi, 15 Haziran 1876 Perşembe günü akşamı Midhat Paşa'nın konağında vekiller toplantısı yapılmasını gerektirmişti. Fakat vekiller meclisinin hepsi çağırılmadıklarından, yalnız Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa, Midhat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Tophâne Müşiri Rızâ Paşa, Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşa,

Çerkes Hasan Bey

Velînimeti uğruna canını feda etmişti .

Hâriciye Nâzırı Râşid Paşa ve âzâlardan Şerif Hüseyin Paşa, Hâlet Paşa Defter-i Hâkânî Nâzırı Yûsuf Paşa, Maârif Nâzırı Cevdet Paşa, Sadâret Müsteşarı Said Efendi ve hizmet-i Âmedî'de bulunan bu târihin değersiz yazarı ile Mektûbî-i Sadr-ı âlî Memduh Bey bulunuyordu. Yemekten sonra konağın üst katında bahçeye nâzır büyük odada toplanılarak görüşmeler devam etmekte iken, odanın sofa tarafındaki kapısından bir subay hızla içeri girdi. Üç dört adım yürüdükten sonra durup "Davranmayınız" diye seslenmek suretiyle toplantıda bulunanları tehdit etti ve bir elinde kama, diğerinde tabanca bulduğundan, bunları meydana çıkararak hemen odanın baş köşesinde oturmakta olan Hüseyin Avni Paşa'nın göğsüne bir kurşun attı. Hüseyin Avni Paşa ellerini yukarı kaldırıp hareketlenince tabanca kurşunları birbiri ardından geldi ve açık bulunan oda kapısına doğru da atıldı. Mecliste bulunanlar neye uğradıklarını bilemediklerinden, ve o aralık düşürme meselesi sebebiyle Abdülaziz Hân âilesinin bir takım vasıtalarla ordudan arka bulup da bütün vekilleri yok etmek kasdında bulunmuş olmalarını, dahası öyle bir adamın yalnız başına şu harekete atılamayacağını ve arkasında mutlaka yardımcıları bulunduğu ihtimallerini hatıra getirdiğinden, toplantıda bulunanların bir takımı sofaya açılan, bir kısmı da yanındaki odaya çıkan kapılardan kaçtılar. Ben, yanımda oturan Midhat Paşa'nın can korkusu ile kaçmak için atıldığını görünce, sofa tarafından kendimi kurtarmağa çalışıp merdiven başına vardığımda, Midhat Paşa'yı düşmüş ve başına dehşet arısı üşüşmüş

bulduğumdan gayrı, aşağıdan hücum eden hizmetçilerin ayakları altında kalmamak telâşi ile anlatılmaz bir hal içinde alt kata can atıp kurtuldum. Ancak toplantı odasından tabanca patlayışları devam etmekte ve barut ışıkları şimşek gibi etrafa yayılmakta olduğundan, işin ne olduğunu anlamak ve vekillerden kimin ölüp kimin kaldığını bilmek imkândan ötede, velhâsıl kaçıp kurtulanların her biri bir köşede işin nereye varacağını gözlemedi idi. O sırada sokak kapısında mahalle halkından ve tabanca sesleri üzerine gelip yetişen zabtiye neferlerinden biriken bir kalabalık belirdi. Daha sonra Bâb-ı Seraskerî'den bir kaç bölük muntazam asker de getirildiğinden konağın avlusu savaş alanına döndü. Bu askeri kuvvet hemen içeri girdi ve merdivenden yukarı çıkıp toplantıyı basan adamın üzerine yürüdü. O kan dökücü zâlim ise Hüseyin Avni Paşa'yı göğsünden vurmuş, ve son çırpınış kabilinden olmak üzere yerinden kalkıp sofaya kadar çıktığında yere yıkıldığını görünce, üzerine saldıрмаğa yeltenmiş. Bu sırada Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşa arkasından ellerini tutarak bastırmağa ve tabancasını almağa büyük bir atılganlık ve yüreklilikle çalışmış ise de, kama ile Ahmed Paşa'nın yüzünü, el ve kolunu parçalayıp harekete mecal bırakmadığından, o da toplantı odasından geçilen küçük odada gizlenmek zorunda kalan Sadrâzam ve azâdan Hâlet Paşa'nın yanlarına gidip kapıyı kapamış.

Ortalık bu durumda iken kâtil sofaya çıkıp Hüseyin Avni Paşa'yı kanlar içinde yatmış bulunca, henüz canlılık alâmeti hissettiğinden üzerine çöküp kamayla vücudunu parça parça etmiş, ve sonra yine odaya girerek korkusundan bayılmış olan Hâriciye Nâzırı Râşid Paşa'yı da Ahmed Paşa gibi kendisine sataşır düşüncesiyle boynundan tabanca ve kamayla öldürmüş. Vekillerin gizlendikleri odaya saldırdığı sırada, Midhat Paşa'nın hizmetçilerinden Ahmed Ağa'nın bir ekmek bıçağı ile ensesine vurup yaralamağa başlaması üzerine onu da tabanca kurşunuyla öldürüp, ortalığı telâşa düşürmek için âvize mumlarını söndürerek odanın perdelerini tutuşturmağa ve bir yandan da yanındaki odaların kapılarına dayanıp gizlenenleri istemeğe başlamış. Bunun üzerine Sadrâzam bir evliyâ tavrı ve diliyle: "Oğlum! Kapıyı açamam, sen hiddetlenmişsin. Bana bir şey yapmayacağını biliyorsam da hiddet arasında belki bir fenâlık olur" diyerek sözle savmağa yeltenmekle birlikte arkadaşlarıyla kapıların arkasından dayanmağa çalışmışmış. Her ne ise, asker yetişip herifi süngüler altında apar topar aşağı indirirlerken bir neferi ve sadâret yâverlerinden ve Bahriye kol ağalarından Şükrü Bey'i öldürmek suretiyle beş kişinin canına kıyıp üç adamı da yaralamış olduğu bir durumda Bâb-ı Seraskerî hapishânesine gönderildi, ve konağın içi Kerbelâ sahrâsına dönüp öldürülenlerin cenâzeleri kaldırıldı. Vekillerden geri kalanlar bir araya gelip Sultan Murad'ın bulunduğu Yıldız Kasrı'na gizlice haberler göndermenin yanı sıra, bu hareketin Saltanat'a karşı bir suikastın belirtisi olması düşüncesiyle ihtiyat olarak kasrın etrafına nöbetçiler koydurdular. Meğer bu fâciaya sebep olan şahıs; Çerkes Hasan Bey adında bir kol ağası imiş ki, bu adam Harbiye Mektebi'nden çıkınca usûlüne göre Irak Ordusu'na gönderilmek istenildiği hâlde gitmeyip, Abdülaziz Hân'ın haremindedir olan bâzı yakınlarının desteğiyle Mâbeyn Yâverliği'ne sokulmuşken, Hüseyin Avni Paşa düşürme meselesini halletmek sûretiyle Saltanat Atabeki durumuna gelince

otoritesini göstermek için hapse koydurup hemen Bağdad'a gitmesini istemiş. Bunun üzerine İstanbul'dan çıkmağa söz vererek hapisten kurtulmuş, fakat öç almayı kafasına koyup gizlice silâhlanmışmış. Bunun üzerine bir-iki gün evvel Hüseyin Avni Paşa'nın yalisına gitmiş, ancak yanına girmeğe fırsat bulamamış. Toplantı gecesi silâhlı olarak yine yalisına gitmek suretiyle Midhat Paşa'nın konağında bulunduğunu anladığından, hemen İstanbul'a geçerek oraya gelmiş, vekillerin ağalarını kumar oynar durumda bulup başka bir engel ve güçlülük de karşılaşmamış olduğundan korkusuzca merdivenden çıkarak yukarıda anlattığımız cinâyetleri serbestçe işlemek için durumu elverişli bulmuş olduğu Bâb-ı Seraskerî'de Divân-ı Harb tarafından yapılan sorgulamasından anlaşıldı. Vak'anın ertesi günü Hüseyin Avni Paşa'nın nâşı Süleymaniye ve Râşid Paşa'nın nâşı da Fâtih Câmii mezarlıklarına gömüldüğü gibi Çerkes Hasan da üç-dört gün sonra Bâyezid Meydanı'nda asılarak ortadan kaldırıldı.

Sultan Murad'ın kendinden geçmişlik hâli ağırlaşmış olduğundan bu vak'adan tabiatıyla haberdâr olamadı. Öte yandan Yıldız Kasrı'nda oturmasının uzaması da yersiz düşünce ve kuruntulara yol açtığından, Çırağan Bahçesi içinden, araba ile, sabah erkenden Beşiktaş Sarayı'na indirilmesine ve hastalığının gizli tutulması için Cuma Selâmlığı'ndan vaz geçilmesine karar verildi. Ayrıca ne olduğu bilinmeyen adamların saraya girememeleri için Vâlide Sultan tarafından Dârüssaâde Ağası'na ve Kapıcılar Kethüdâsı'na sıkı emirler verildi. Seraskerlik, Sofya'da bulunan Serdârîekrem Abdi Paşa'ya verildi ve gelmesine kadar kaymakamlığı da Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Reisi Redif Paşa'ya havâle edildi.

İbret

Abdülaziz Hân'ın düşürülmesi bölümünde de anlatıldığı üzere, Hüseyin Avni Paşa kindar yaradılışının gereği merhum hükümdârın varlığını ortadan kaldırmak için senelerce uğraşmış ve sonunda murâdına ermişse de, Abdülaziz Hân'ın vefâtından bir hafta sonra, "Katili ölümle müjdeleyiniz" (1) sırrı belirip böyle bir hakaret ve alçalışla ölüp gitti, ve tek adam olayım derken tek başına göçüp bitti. Sultan Abdülaziz'in düşürülmesi için alınan fetvâda şuurunun bozuk olduğu yazılmışken, Sultan Murad, tahta çıkışından hemen sonra cinnet getirmekle, "Kardeşi için kuyu kazanı Allah o kuyuya düşürür" (2) sözünün anlamına uygun düşüp, ilâhî adâlet yerini buldu.

Midhat Paşa'dan işittim: "Mahmud Nedim Paşa Çeşme'ye uzaklaştırıldığında Hüseyin Avni Paşa intikam almak sevdâsına düşüp, gizlice Mahmud Nedim Paşa'nın öldürülmesini tasarlamış ve benim görüşümü sormuştu; tereddüt göstermeksizin yapmaması için yalvardım ve karşı çıktım. Ve eğer böyle bir iş işleyecek olursan, vallâhî açıklar ve katili olduğunu ispatlarım dediğimde vazgeçmeğe mecbur oldu" dedi. İşte bu mesele de Hüseyin Avni Paşa'nın ne derecede kindar ve ne ölçüde katı yürekli olduğunu iyice gösterir.

(1) Hadis-i şeriftir.

(2) Hadis-i şeriftir.

DOKUZUNCU FASIL

Sultan V. Murad'ın saltanat devresi sayılan üç aylık sürenin vak'alarına dâirdir

Bulgaristan meselesi

Bir seneden beri bakışlar Hersek ihtilâline çevrilmişken, Bulgaristan'da da isyân ateşinin belirip alevler saçması Osmanlı Devleti'ni çok tehlikeli bir duruma uğrattı. Abdülaziz Hân devrinde Bulgaristan ihtilâli âdi bir haydutluk ölçüsünde tutulup ora memurlarının uyarmalarına kulak asılmadığından, müslümanlar câresiz can ve mallarını korumak kaygısıyla silâha sarılmışlardı. İşte iki topluluk arasındaki uzlaşma kabul etmez anlaşmazlık ve düşmanlığa, bir sürü haydutluk ve kötülüklerin meydana gelmesine sebep budur.

Gerçi Mahmud Nedim Paşa'nın Sadrâzamlık'dan düşmesinden sonra Edirne ve Filibe'ye ve daha sonra İslimiye ve Sofya'ya ve Tuna Balkanlarına asker gönderilerek ihtilâlin hızla bastırılması için gerekli bütün tedbirler alındığı için Bulgarların ilk hareketlerinde umdukları sonuçlar ortaya çıkmadı, ve Sırp ordusunun kendilerine yedek kuvvet olarak katılacağı yolunda yapılan ayartmaların bir neticesi görülemedi; ancak ihtilâlin büründüğü renk ve sûret, o sırada müslümanlarla Bulgarlar arasında kopan kıyâmet, Midhat ve Hüseyin Avni Paşaların tasarı ve plânlarıyla yürütülen şiddetli hareket Rusya'nın bozgunculuklarına ve Bulgar maksatlarına son derecede hizmet etmiş ve bütün Avrupa'ya, özellikle İngiltere'ye yeni baştan Osmanlı Devleti aleyhine kaldırmıştır. İhtilâl çıktıktan sonra Filibe Mutasarrıflığı'ndan Edirne Vilâyeti'ne ve Bâbıâli'ye telgraf çekilmek suretiyle olan-bitenin bildirilmesi üzerine Ferik Âdil Paşa altı tabur askerle Filibe'ye gönderilmiş ve Otluk-köyü isyâncıları tepelenmiş olduğu hâlde, çarpışmalarda korku ve dehşete düşerek Balkanlara kaçan Bulgarlar haydutluk ateşini etrafa yaydıklarından, ihtilâli bir çenber içine almak maksadı tabiatıyla elde edilememiştir. Böyle iken, kabine değişikliğinden sonra Bâbıâlice bu hâdisenin şiddet ve sür'atle bitirilmesine karar verilerek, Serdârikerem olan Çırpanlı Abdi Paşa Edirne'ye gönderilmiş ve İslimiye, Filibe ve Sofya'ya yeterli askerî kuvvet sevk edilmiş olduğundan, isyâncıların tepelenmesine her

tarafından devam olunup özen gösterildi. Ancak İstanbul'dan asker istenildiği sırada Filibe kazâlarından getirilip toplanan başı bozuk asker Bulgarlarla boğaz-boğaza gelmiş, ve kuşatma altındaki müslüman köylerinde can veren günahsızların kanlarına karşılık şiddet yoluna sapmış olduklarından nizâmiye askerleri yetişmezden önce meşrû müdâfaa dışına çıkılmış, askerin gelmesinden sonra da Otluk-köyü evlerinin topa tutulması, Petriç köyüne sığınan Bulgarların itâate dâvet vesilesiyle sarılıp zorlanmalarında aşırılığa kaçılması gibi kanlı hareketler olmuştu. Hattâ resmî yazılarla açıklandığı üzere, Mirlivâ Hasan Paşa yanındaki askerle Sofya yönünden hareket etmek sûretiyle Kapucak derben-
 de isyâncıların yuvalandıkları yerleri ele geçirip iki yüzden fazla eşkiyâ öldürerek İhtiman yakınlarındaki Kafona köyünün Ponice mahallesine kadar kovalamış ve bu mahalleyi topa tutarak yerle bir eylemiştir. İzladı'de görevli Miralay Hasan Bey de üç buçuk tabur piyâde, iki bölük süvârî, iki top ve çok sayıda gönüllü askerle bozgunculuğun merkezi olan Avrat-alan köyüne gitmiş, on binden fazla isyâncı burasını sığınak yapmışlarken, nizâmiye askerlerinin önemli noktaları ele geçirmesi üzerine eşkiyâ biraz tüfek attıktan sonra sığınıp aman dilemeğe mecbur olmuşlar ve tahtadan yapılma, demir çenberli toplarını da teslim etmişlerdir. Bu sırada isyâncılar topluluğunu yönetmekle görevli 64 kişi ele geçip, çocuk-çocuğu ile eşkiyanın elinde bulunan rûsumat memuru da kurtarıldı. Böylece, Avrat-alan mevkii bakımından yapılacak iş kalmayıp sıra Praçkova köyünün tepelenmesine geldiğinden Mirliya Hasan Paşa iki tabur asker ve bir takım başı-bozuk ile oraya gitti. Bulgarların köyün dışındaki baskına elverişli noktaları büyük kerestelerle kapatıp, köyün içinde de sokaklara ve dolambaçlı yerlere arabalar koymak sûretiyle harekâta engel olacak şeyler yapmış oldukları görüldü. Bunun üzerine askerin köy üzerine sürülmesi geri bırakılarak, yüksek tepelerden top ve tüfek atılmış ve Bulgarların kaçacakları noktalar tutulmuş olduğundan Praçkovalılar aman dilemeğe mecbur olup silâhlarını, ağaçtan yapılma iki toplarını ve bozguncuların elebaşılarını teslim ettiler ve istihkâmlarını yıkıp bozdular.

Filibe yöresinde ihtilâlin bastırılmasına bu şekilde çalışılmakta iken Balkan'ın öte tarafında ve Tuna yakasında da isyâncıların tepelenmesine devam olunuyordu. Oralar açısından haydutluk eserlerinin mühimleri Gabrova, Servi, Dranova ve Tırnova taraflarında görüldü. Silistre kazâsı civârında da bâzı haydutların belirmesi üzerine, Ferik Fazlı Paşa kumandasında bir fırka asker gönderilmiş, Abaza ve Çerkes muhâcirlerinden ve yerlilerden hayli gönüllü asker de nizâmiye fırkasının yanına verilmişti.

Fazlı Paşa Şumnu'dan hareket ederek önce Dranova'ya gelmiş bir manastıra kapanmış olan isyâncıları bir kaç gün kuşatıp zorladıktan sonra manastırı yerle bir etmiş ve içindeki 380 bulgarın 30 undan gayrısını, yâni 350 sini öldürmüştür. İsyâncılar Tırnova nâhiyesi müdürünü ve maiyetindeki zabtiye neferlerini kovarak hükûmet dâiresine Bulgar bayrağı dikmiş olduklarından Fazlı Paşa oraya da asker sevk etmek sûretiyle isyâncıları tepeleyip sürmüş, müdürü ve zabtiyeleri yine yerlerine oturtmuştur. Ayrıca Gabrova eşkiyâsını şiddetle sürüp savarak reisleri Pop Yuvan isminde bir papaz ele geçirmiş, Servi tarafında bulunan Yeniköy mevkiini tutan yüz kadar Bulgarı çarpışmaya girip yok etmek sûretiyle Balkanlar'da isyâncıların peşini bırakmayarak bir-iki bin hâne halkını

aman dilemek zorunda bırakmış ve silâhlarını toplayıp köylerine yerleştirmiştir. Sofya taraflarında da isyâncıların tâkiplerine devam edilmek suretiyle Avrat-
alan bozguncu topluluğu reisi Yorgi Tepkofski ve arkadaşları Teteven Balka-
nında öldürölüp o yörenin âsâyişi yeniden sağlanmış ve İslimye'ye bağlı Boyacak
köyünde şiddetli bir çarpışma yapılarak köyün hemen bütün evleri yakılmıştı.
Hâsılı ihtilâlin başgösterdiği ilk günlerde Filibe yöresinde nizâmiye askerleri
gelmezden önce müslüman ahâli ile Bulgarlar savaşa başlamış, daha sonra
askerin gelmesiyle tepelenmelerinde şiddet yoluna gidildiğinden, oralarda ve
Tuna, Sofya ve İslimye taraflarında ihtilâlin kökü kesilmiş ve isyâncı reislerin-
den haylisi, "Çarpışmalarda askere kurşun attı" denilen yandaşlarıyla birlikte ele
geçirilip Rusçuk, Tırnova, Sofya, Vidin, Filibe ve Edirne hapishâneleri binlerce
Bulgar haydutuyla dolmuştu. Bunun üzerine Filibe, Sofya ve Tırnova gibi
sancak merkezlerinde birer fevkalâde mahkeme kurulup reisleri İstanbul'dan
tâyin edilerek o tür bozguncuların sorguya çekilmeleriyle gerekli kânûnî cezâ-
lara çarptırılmaları için kesin izin verildi, ve bir taraftan elde bulunan Bulgarla-
rın üstünkörü bir sorgulamayla idamlarına başlandı. Bu yüzden, her gün adam
asılmasının sürüp gitmesi Bulgaristan'a büyük dehşet vermiş, ihtilâlin geriye
kalan eserleri de kırk gün içinde ortadan kalkmıştı. Ancak hiç bir cinâyete
karışmamış olan nice günahsız Bulgar bir takım alçak memurlar tarafından
bozgunculukla itham edilmek sûretiyle suçlu bulunmak ve gerçekten cezâyâ
çarptırılmayı hakedenler rüşvet alınmak yoluyla salıverilmek gibi yolsuzluklar
yapılması, Ferik Fazlı Paşa'nın eline geçen Bulgarları sorgulayıp muhâkeme
etmeksizin idam etmesi, «Memleketin âsâyişi bakımından yararı görülür ve ben-
zeri hareketler için ibret verici olur» diye girişilen kanûnî icrâatı bütün dünya
nazarında işkence biçimine döndürdüğünden Bulgarlar feryâda başladılar ve
seslerini her devlete işittirdiler.

Şöyle ki: Önce İstanbul'dan, Boğaziçi köylerinden, Rumeli Hisârı'nın arka-
sında bulunan Amerikan Koleji'nde Bulgarca öğretmeni olan bir şahıs Londra'
da Daily News adlı gazetenin Bebek'de oturan muhâbirine Bulgaristan vak'aları
hakkında dilediği gibi bilgi verip, özellikle Batak köyü çarpışmasında Bulgar
kadınlarının ve çocuklarının öldürölüp yakıldıklarını acıklı bir biçimde kaleme
aldırıp, buna bir takım mektup ve yazıların suretlerini de eklemek suretiyle bu
tafsilâtı âdetâ büyücek bir kitap hacmini bulacak şekilde yayımlatmıştı. Bunun
ardından Bulgaristan'da aşırı fikirli taraflardan seçilerek bütün milletin vekili
sıfatını takınmış olan Dragan Zankof ve Marko Balankof imzalarıyla yayımla-
nan bir manifestoda, Osmanlı Devleti ve müslümanların zâlim, Bulgarların beş
yüz yıldan beri mazlûm olduklarını belirtip ortaya koymak maksadıyla sayfalar
dolusu sözler yazılmış, ve sonunda ihtilâl cemiyetlerine hallerinden yakınmak
için toplanıldığı anlamı verilerek, buna isyân gözüyle bakıldığından kadın-erkek
bir çok Bulgarın öldürölmesinde kullanılan başıbozukların ırza tecâvüze, mal
yağmalamağa, mektep ve mâbedlere karşı saygısızca davranışlara ve İslâm
dini kabul etmeyen çocukları bile öldürmeğe kalkıştıkları söylenip ileri süröl-
müştü. İşte bu neşriyat İngiltere'de zihinleri son derecede karıştırdı. Parlamen-
toda milletvekilleri tarafından vekillere şiddetli sözler söylenmiş ve İstanbul'da
bulunan İngiltere elçisi Sir Henry Elliot söz edilen vak'aları araştırıp bildirme-
diği söylenerek kınanmıştı. Bunun üzerine İngiliz vekilleri neşriyatın mübâlağalı

bulunduğunu ve özel olarak araştırılacağını bildirerek itirazcıları güçlkle susturdular. Ne var ki, İngilizlerin mizaçları gereğince bir meselede zihinleri karışıklığa düşecek olur, veyâ bir millet ve hükûmet hakkında kin ve düşmanlığa yönelmelerine sebep olacak bir hal vuku bulursa, kolaylıkla düşünce ve davranışlarını değiştirmedikleri bütün dünyaca bilindiğinden Rusya Batak hâdisesinin İngiltere'de uyandırdığı tesirlerin kendisinin İngilizleri Osmanlı Devleti ve müslümanlar aleyhine çevirmek için yıllarca harcadığı çabanın doğurmadığı sonucu kolaylıkla meydana koyduğunu, yâni İngilizleri Osmanlı idâresinden soğuttuğunu görmekle memnun olarak bunu büyük bir başarı saymış ve gazetelerle Osmanlı Devleti hakkında hâtır ve hayâle gelmez yalanlar ve iftirâlar yayımlatmıştır. Hattâ Bulgarlardan, tepeleme sırasında kırk bin kişinin öldürüldüğünü, Rus gazeteleri iddiâ olarak yazmışlardı. Velhâsıl, Bulgaristan'da olup-bitenler, Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne yakınlık duyan milletlerin düşünce ve bakışlarını bütün bütüne değiştirip, müslüman unsurla hristiyanlığın karışıp kaynaşmasının kabil olmadığı sözlerini ortaya getirdi. Bunun üzerine İngilizler Ruslardan fazla Bulgaristan'ı gözetme kaygısına düşüp müslümanların uğradığı toplu kıyımlara kulak asmadılar, ve bu yolda ne türlü deliller getirilirse getirilsin kanmadılar. Özellikle, o sıralarda Bulgaristan'da bulunan İngiliz konsolosları söz edilen iddiâları destekler haberlerle İngiliz kamuoyunu ayağa kaldırmış olduklarından, İngiliz elçisi Sir Henry Elliot Bâbîâlî'yi sıkıştırmağa başlayıp en önce Edirne Vâlisi Âkif Paşa'yı azlettirdi ve yapıldığı söylenen haksızlıkların araştırılmasıyla, buna sebep olan müslümanların en kısa zamanda cezâlandırılmalarını ve Bulgarlardan suçlu denilerek haklarında cezâ verilen kimselerden hapiste bulunanların bağışlanmalarını istedi.

Edirne Vâlisi'nin açığa alınması teklifine ihtilâlin ilk günlerinde Filibe taraflarında nizâmiye askerinin bulunmayışı yüzünden müslümanlardan silâh tutmağa gücü yeter olanların ve Edirne yöresinde bulunan göçebe çingenelerin isyâncıların toplandıkları yerlere çekilip gönderilmesi için yapılan teşebbüs ve çağrılar sebep gösterdiği gibi, yapılan zulümlerin en başta geleni olmak üzere de Batak'da olup-bitenleri ileri sürmüştü. Elçiye göre orada başı-bozuklar katliam edercesine Bulgar kesmişler, kadın ve çocukları esir diye satmışlarken ora idâresi haberi yokmuşça davranmış ve bunları yapanların elebaşılarını cezâlandırmak yerine mükâfatlandırmıştı. İşte bu iki husus şikâyet ve şamata konusu olmuştu.

İnsaflıca düşünülecek olursa, Edirne Vâlisi Âkif Paşa, binlerce müslüman adına arka ve yardım istenen karma karışık bir ortamda askersiz ve yardımcısız bulunması sebebiyle ihtilâl ateşini gücü yettiği kadar bastırmağa çalışmak zorunda kalarak, bunun üzerine müslüman ahâliyi silâhlandırmış olduğu için aslında mâzur tutulur; bununla birlikte, meşrû sınır dışında zâlimce davranışların önlenmesine çalışmaması ve zulüm yapanları sorumluluk altına almaması yüzünden kınanmağa müstahak görünür. Ama aslında, işin başında Bâbîâlî'nin uyanık davranmaması bütün bu belâlara yol açtı; hattâ İngilizler, yalnız Filibe'de yapılan zulümleri başı-bozuklara yüklemekle yetinmeyerek İslimye'ye bağlı Boyacak köyünün Ferik Şevket Paşa kumandasındaki nizâmiye askerleri tarafından yakıldığını ve ahâlisinin tamâmen öldürüldüğünü de iddiâ ettiler. Bunun üzerine vekiller İngiliz elçisi'nin bu tekliflerinin tesiri altında kalmanın yanı sıra durumu incelemeğe girişmemesinin doğuracağı kötü sonuçları düşün-

düklerinden, Murad Hân'ın tahta çıkışı vesilesiyle Hersek isyâncıları için çıkarılan genel af Bulgarlar için de geçerli sayılarak hapiste bulunanların bir kısmı hemen salıverildi ve zulüm kaynağı olduğu rivâyet edilen yerlerin durumunun gözden geçirilmesi suretiyle dış baskılara karşı konulması için Meclis-i İcraat üyelerinden Edib Efendi apar-topar Filibe'ye gönderildi. Ayrıca Tuna tarafına da başka müfettişler tâyin edildi.

Edib Efendi doğruca Filibe'ye gidip, gerekli incelemeleri yaptıktan sonra İstanbul'a dönüşünde ayrıntılı bir rapor verdi. Bu raporun giriş kısmında ihtilâlin ortaya çıkış şeklini hikâye ettikten sonra bastırılması için yapılanları anlatarak, Filibe sancağında ihtilâlin kaynağı olan 28 köyden beşinde çarpışma vuku bulunduğunu, bunlardan başı-bozuk sevkedilen köylerin de Batak ve Prasadin Derbend köyleri olduğunu ifâde etmek sûretiyle, sözü Batak'da olup-bitenlere getirip der ki: "Batak köyü Bulgarları gelip geçen müslüman tüccarını öldürmüş ve bunların aranması için Dosbat dağı civârındaki müslüman köylerinden gönderilen Ali Ağa'nın oğlunu da alıkoymuş olduklarından, Dosbat müslümanlarından silâhını kapıların Batak köyüne gittikleri sırada köyün ileri gelenlerinden birinin ricâsı üzerine Bulgarlar, Ali Ağa'nın oğlunu öldürmekten vaz geçerek salıvermişlerdir. Böyle olmakla birlikte, neden baş kaldırdıkları hakkında sorulan soruya silâhla karşılık verdikleri için Dosbatlılar yardım ve cephâne getirtmek suretiyle çarpışmağa başlayıp kendilerine sığınan Bulgarların silâhlarını almışlar, karşı koymakta ayak direyerek kâgır bir kiliseye kapanmış olanları sığındıkları bu yerin çevresindeki binâlara ateş verip zorla meydana çıkarmışlar ve ellerine geçeni öldürmüşlerdir. Boyacak köyü Bulgarlarının da müslümanlara karşı ayaklanmaları ve gönderilen tahkik memuru ve zabtiye neferlerinin köye girmelerini engellemeleri üzerine Ferik Şevket Paşa, nizâmiye askerleri ve yerli toplama kuvvetle İslimye'den gelmiş, Boyacaklı bâzı ihtiyar Bulgarlar karşı durmayıp gelen kuvvetlere sığındıkları halde köyden silâh atılmağa başlaması üzerine asker saldırıya geçip köyün büyük bir kısmını yakmış, ahâlinin malı olan hayvanları yağmalamıştır.

Uğranılan kayıplar konusunda da, ihtilâl dâiresi içinde dördü sırf müslüman, altısı müslümanla karışık hristiyan ve on sekizi sırf hristiyan olmak üzere 28 köy yanmış, müslüman köyleri Bulgarlar tarafından yakıldığı gibi karışık köylerin ve sırf Bulgar köylerinin 20 kadarının da ahâlisini isyana katılmak zorunda bırakmak için yine bozguncular tarafından bilerek ateşe verildiği; Batak köyü evlerini başı-bozukların, Praçkova ve Otluk köyü evlerini nizâmiye askerlerinin yaktığı, bununla birlikte bu 28 köyün 5656 evinden 2667 sinin yandığı, ve Bulgarların kıymetli mal ve eşyâyı yer altına gömdükleri için yağmalanan şeylerin evlerde kalan değersiz eşyâdan ve bir de meydanda bulunan hayvanlardan ibâret bulunduğu ortaya çıkmıştır."

Edip Efendi bunları bildirirken ölen müslümanları 400 civârında, isyan eden Bulgarları ise 7000 kişi kadar göstererek onların kaybını mukayeseye bırakmış, kadın ve çocuklardan "Esir edildi" denilenleri hizmet veya bakılmak üzere alınmış olmakla yorumlayıp, ölenleri de çarpışma sırasında Bulgarlar tarafından kaçırılmamasına yüklemiş, fakat Batak köyünün 1441 nüfusunun ölü ve yaralı olduğunu ve ele geçirilen hayvanların asker ve ahâli elinde kaldığını itiraf etmeğe mecbur olmuştur.

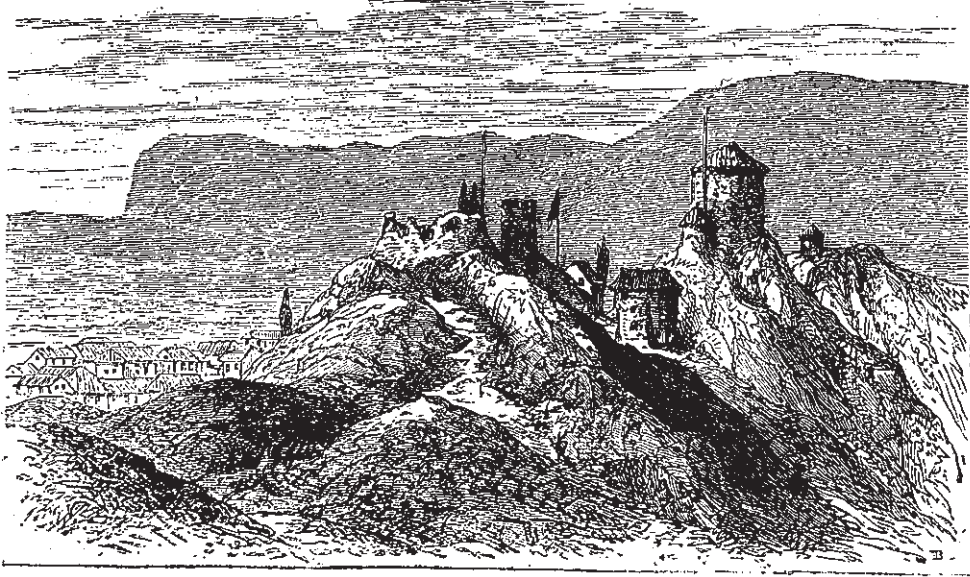
Bâbîâlî Edib Efendi'nin raporunu realiteye uygun olmak üzere açıklamış, ve İngiltere'ye resmen tebliğ ederek müslümanlarla Bulgarlara hitâben, ihtilâl-den ötürü aralarında bulunan anlaşmazlığın anlaşma ve uyuşmaya döndürülmesi suretiyle memleketin âsâyişinin sağlanmasına çalışmaları yolunda tavsiyeleri içine alan, bu târihin değersiz yazarınca kaleme alınmış, Sadrâzamlik tarafından bir nasihat mektubu yayımlanmıştı. ★ Ancak İngilizler ve onları Osmanlı devleti aleyhine çevirmeğe uğraşan Ruslar, ihtilâlin bastırıldığı yerlerde konsolosları vasıtasıyla gizli ve açık incelemelerden geri durmadıklarından, Bulgarların elebaşları bu vasıtalarla baş vurarak Edib Efendi'nin raporunu yalan çıkaracak abartılmış sözler sokuşturmak ve çarpışma alanlarında kalan binlerce Bulgarın cesetlerini göstermek suretiyle ileri sürdükleri iddiâyı apaçık ortaya koydular, ve yayımlanan nasihat mektuplarına kulak asmadılar. Bu sebeple İngiltere'de kamuoyu ayağa kalkarak, İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir Henry Elliot olup-biten zulümleri araştırıp öğrenmekte yavaş davranmasından dolayı kınanıp azarlandı; Edib Efendi'nin yaptığı tahkikat ise geçersiz ve kusurlu bulundu. Bu durumların meydana getirdiği büyük tesirler gözden geçirildiğinde, Tuna Nehri'nden Devlet merkezinin kapılarına kadar Osmanlı Avrupası'nın doğu tarafını genel bir kargaşa ateşinden kurtardı zannedilen bastırma hareketleri ve çarpışmaların Devleti ihtilâlin devâmından daha tehlikeli bir siyâsî buhrana düşürdüğü görülür. Bunun yanı sıra, Bulgar isyânının ortaya çıkardığı neticelerden olmak üzere, Sırbistan ve onun ardından Karadağ çarpışmaları meydana gelip Slav asıllı kavimlerin hepsi elele vererek baş kaldırdıklarından, Bulgaristan ihtilâlinin dışarıda doğurduğu tesirler Sırp ve Karadağ meselelerine eklendi, ve siyâsî çevrelerde konuşulagelen konular bu vak'aların bütününe içine alacak biçimde genişledi. Velhâsıl Bulgaristan ihtilâli Murad Hân devrinde anlattığımız ölçüye varıp kaldı.

Hersek ihtilâlinin sonraki vak'aları

Hersek ihtilâlinin Bosna bölgesine de sıçramakla ve Karadağlıların isyâncılara yardıma başlaması ile kazandığı önemin, saltanat değişimi üzerine olağanüstü bâzı tedbirlere baş vurmak suretiyle azaltılması ve yabancı devletlerin endişelerinin barışçı bir davranış gösterilerek yatıştırılması çârelerini görüşmek için, Murad Hân'ın tahta çıkışının 4. Cuma günü Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin yalısında bir vekiller toplantısı yapıldı. «Hersek meselesi bakımından en önemli iş Nikşik kalesinde mahsur kalan asker ve ahâliye yiyecek yetiştirmek husûsu olduğundan ve Hersek kumandanı Ahmed Muhtar Paşa evvelce Duga boğazında eşkıyâ ve Karadağ'dan onlara katılan haydutlarla çarpışarak Nikşik'e yiyecek ulaştırmağa çalışmış ise de kalenin kuşatma altında kalması yüzünden evvelce toplanıp biriktirilmiş olan yiyeceğin bitmek üzere olduğu hesâba göre anlaşıldığından, her şeyden önce buna bir çâre aranılması gerekir. Ancak Ahmed Muhtar Paşa'nın Nikşik'e üstünlük sağlayarak gidişinde isyâncıların iyice gözleri yılıp Hersek tarafına belli başlı bir sataşmaları olmamış, ve eşkıyâ gürûhuna katılarak Dalmaçya'ya gidenlerin de yerlerine dönmekte oldukları anlaşılmıştır. Bundan ötürü tahta çıkış vesilesiyle Pâdişâh tarafından genel af ilân edilir ve yürütülen harp harekâtı da geçici olarak durdurulursa içte ve dışta iyi sonuçları

★ Bu mektûbun sûreti için bakınız. Ek:3, s.

görülür. Fakat askerî harekâtın durdurulması ve genel af için altı hafta müddet konulup, bu süre içinde direnmekten vazgeçerek devlete sığınacak isyâncıların aftan faydalanmalarının yanı sıra haklı bulunabilecek ne gibi dilekleri varsa dinleneceğinin ve Osmanlı askerlerinin Nikşik'e yiyecek götürülmesi sırasında meydana çıkacak durumlar dışında ve altı hafta süre içinde herhangi bir harekette bulunmayacağını açıklanması yerinde olur» denildi, ve hemen bu kararı ihtivâ eden bildiriler dağıtıldı.

Nikşik kalesi

Bunun üzerine, Nikşik için bir senelik yiyecek toplanmış, Ahmed Muhtar Paşa'nın bunları da konulan süre içinde hiç bir engel ve güçlüğü uğramaksızın Duga boğazından geçirmeyi başarması devletçe sevinç ve güvence yol açmış ve orduda artık isyânın kuvvetinin kırıldığı sanılmıştı. Ama Hersek'de ele silâh alıp haydutluğa kalkışanların isyân yolunda ayak diremeleri, Slav Birliği'nin getirdiği sonuçlardandı. Bu yüzden ilân edilen genel affın tesirlerini önlemek için isyâncı ahâlinin kafalarına yeni baştan bozgunculuk doldurulduğundan, eşkiyâ ile çarpışma devam etmekte idi. Bunlar arasında, isyâncı yöreler denilen yerlerden Benan taraflarında Mayıs'ın 11. günü Gaçka askerî fırkası iki binden fazla eşkiyâ ile çarpışmaya girişip, mevcut güçlerinin bir misli yardımcı kuvvet gelmişken, isyâncıları direnme güçlerini kırıncaya kadar tepeledi ve Kobilaglava tepelerine değin kovaladı. Bihke yakınlarında toplanan ve Una Nehri üzerinde kayıklar temin etmek suretiyle civar köylere zarar veren eşkiyâ takımı da dört saat kadar sürmüş olan bir çarpışma'da büyük kayıplar vererek ve nehre dökülerek perişan edilmişti. Her gün ortaya çıkan çetelerle pusu kavgaları sürüp gitmekte iken, Bihke'nin Gürnevaç ve Gırmaç dağlarında önemli çarpışmalar yapılarak ihtilâlin hızlanmasına karşı konulduğu halde, Sırp ve Karadağ savaşlarının çıkması üzerine Bosna ve Hersek isyâncıları iki kola ayrılıp onlarla birlikte hareket etmeğe başladılar.

Sırbistan meselesi:

Rusların Slav Birliği temeli üzerine Rumeli bölgesinde ettikleri bozgunculuk tohumu önce Hersek'de ve sonra Bulgaristan'da baş göstermiş ve Karadağlıların Hersek isyâncılarına açıkça yardımları görülüp, Sırp hükûmeti de kendi askerini silâhlandırarak savaşa hazırlanmıştı. Şark Meselesi üzerine Rusya, Almanya ve Avusturya arasında varılan anlaşma Osmanlı topraklarının paylaşılması gibi zararlı bir düşünceye dayanmakla birlikte anlaşmacı üç devletin emelleri ve özel çıkarları tabiatıyla bir noktada toplanmıyordu. Rusya, Slav Birliği maksadını yürütmek ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da olan hâkimiyet ve hükümranlığını çürütmek, Bulgaristan'ı bağımsız bir prenslik; Eflak, Boğdan, Karadağ ve Sırbistan'ı ise kendi başlarına birer hükûmet şekline koymak, sonra da eski Güney Slav Devleti'ni yeniden canlandırmak istiyordu. Almanya, Avusturya-Macaristan'ı rakip göterek, onu teşkil eden unsurların mühim bir kısmı olan Almanları kendi idâresi altına alıp, Almanya İmparatorluğu'nu bu katılmalardan kurtarmak ve Viyana'yı devlet merkezi yapmak sûretiyle Trieste kıyılarına kadar sınırlarını genişleterek Venedik Denizi vâsıtasıyla Akdeniz'de nüfûz kazanmak arzusunu kudretini arttırmanın başlıca dayanağı sayıyor; Avusturya ise, Rusya ve Almanya'nın bu niyet ve hedeflerini tamamen bilmekle beraber, sâhip olduğu güç bakımından onları maksatlarından döndürmeğe çâre bulamayacağını da bildiğinden, kendisince gelecekte kaçınılmaz olan kayıplara karşılık Bosna ve Hersek bölgelerini Sırp ve Karadağ gibi küçük hükûmetlere kaptırmayıp kontrolü altına almak ve bu yolla Arnavutluk ve Makedonya'ya el uzatarak Selânik kıyılarına kadar ele geçirmek emeline direniyordu.

İşte Hersek ihtilâlinin uzayıp gitmesine Avusturya'nın; Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan isyânlarına ise Rusya'nın çalışması tamâmen söylenen maksatlardan ileri gelmiş, kavga ve savaş ateşinin her yerde bir anda tutuşturulması plânlanmış ve Bulgarların Sırbistan ile birlikte hareket etmeleri karara bağlanmış olduğu halde onların belirlenen vakte kadar sabredebemeyerek ihtilâli tek başlarına meydana koymaları eski plânları bozmuştu.

Ama Sırplıların sınır üzerindeki karakollara karşı nümâyişler düzenleyerek komşu Osmanlı şehirlerinden Sırbistan'a gidip gelen tüccarı memleketlerine sokmamak ve gidenleri rahatsız edip öldürmek gibi kötülöklere başlayarak harp hazırlıklarını bir sonuca ulaştırmak niyetinde bulundukları ortaya çıktığı için, Niş sınırlarına kuvvetli bir ordu yığılıp Vidin ve Yenipazar sınırlarına başka başka askerî fırkalar konulmuş ve Sofya'da bir ihtiyat fırkası kurulup Serdâriekrem Abdî Paşa da oraya gönderilmişti.

Sırplar Hersek meselesinin çıktığı ilk günlerde Osmanlı askerlerinin sınırları civârında yığılmasından ürküntüye düşmekle birlikte, Osmanlı Devleti'nin aldığı bu tedbirler ilkin kendilerinden beliren harp hazırlıklarına karşılık vermekten ibâretken, bunu dünyanın gözü önünde yalan-dolan perdesiyle örtmek için, Osmanlı ordularının yığılmasının Sırbistan'ın emniyetini ortadan kaldırdığını ve çıkarlarını zedelediğini ileri sürerek, Rusya'nın ağzıyla şikâyet ve dâvâya kalkışmışlar ve Niş ordusunu kaldırmak için Bâbiâli'yi râzı etmenin yolunu da bulmuşlardı. Ancak önce Hüseyin Avni Paşa'nın, sonra da Nâmık Paşa'nın karşı çıkması üzerine bu maksatları gerçekleştirmeyince harbi göze almış, gece-

gündüz mühimmat derlemeğe ve asker toplamağa başlamış olduklarından Osmanlı Devletince de Sırbistan sınırlarına yerleştirilen asker beklenmedik bir hücumla karşı koyabilecek sayıda arttırıldı. O sırada, yâni 1876 senesi Haziranında Sırbistan prensi Milan Bâbîâli'ye bir mektup gönderip Osmanlı ordusunun ânî bir hücumu tehlikesinin Sırbistan açısından genel güvenliği bozduğunu, Hersek ve Bosna ihtilâli Sırbistan'ın ticâret ve menfaatlerini zedelediğinden Sırp milletinin savaşmadıkları halde yine savaşın bütün zararlı sonuçlarını görmekte olduklarını, ve gûyâ Sırbistan sınırını geçen Osmanlı askerinin kiliselerini soyup ve hayvanlarını zorla alıp geçtikleri yerleri yakmakta ve buralarda oturanları öldürmekte olduklarını bildirmiş, kendi düşüncesine göre bu yakışıksız durumların giderilmesini sağlamak üzere Bosna ve Hersek bölgelerinin Sırbistan'ın otoritesi altına konulması için oraya Sırp askeri gönderilmesini Osmanlı Devleti'nin olumlu karşılaması dileğinde bulunmuş, ve bu maksadı, müsâade olunmasa bile elde etmekten geri durmayacağını hatırlatmıştı.

Bosna ve Hersek idârelerinin Sırbistan'a bırakılması teklifini Osmanlı Devleti'nin kabul edemeyeceği besbelli iken Prens Milan'ın böyle bir maksadı ortaya sürmesi açıktan açığa harp ilân etmek demek olduğundan Allahü teâlâ'ya sığınarak karşı koymağa girişmenin kaçınılmaz bir görev olduğunun Bâbîâli'ce düşünülmekte bulunduğu bir sırada, Prens'in gönderdiği mektubun birer sûretini Avrupa devletlerine de duyurup yolladığı ve Kapı Kethüdâsı'nın gelecek cevâbı beklemeksizin Belgrad'a geri döndüğü haberlerinin alınması üzerine artık Sırp ordusunun yakında sınırı aşip saldıracağında şüphe kalmadı. Karadağ Prensi de o sırada Bâbîâli'ye bir telgraf gönderip kafadaş ve yoldaşı olan Sırbistan hükûmeti ile birlikte savaş ilân etmeğe mecbur olduğunu bildirdiğinden Karadağlılarla da harbe tutuşmak gerekti.

Bunun üzerine, bütün devletlere Sırp ve Karadağ hükûmetlerinin harp harekâtına başlamalarının Osmanlı Devleti'ni meşrû müdâfaaya ittiğini dile getiren bir manifesto, Sırbistan ahâlisine ise aynı meâlde bir bildiri dağıtıldı. Bunun yanı sıra Serdâriekrem Abdi Paşa Sofya'dan Niş'e gönderilip Sırp ve Karadağ'a karşı harekete geçilmek üzere ordu kumandanlarına kesin tâlimat gönderildi ve harp hazırlıkları görülmemiş bir genel arzu ile ilerleme kaydetti.

Şöyle ki: Önce Hersek, ardından Bulgaristan ihtilâllerinin kamuoyunda uyandırdığı mânevî tesirler büyük-küçük bütün vatanseverlerin silâha sarılma arzularını kamçıladiğinden, nizâmiye askerlerinden başka İstanbul'da ve bâzı vilâyetlerde gönüllü bayrakları açılıp eli silâh tutan vatanseverler bölük bölük harbe hazırlandılar. İstanbul medreselerinde bulunan talebeler toptan silâhlanıp Beykoz'da kurulan ordugâhta nizâmiye askeri gibi tâlim yapmağa başladılar. Bunlardan gayri eski devlet adamlarından Altunî-zâde İsmail Efendi elbise ve para vermek suretiyle bir gönüllü taburu teşkil etmiş, Rum azınlığı ileri gelenlerinden Dimostini Efendi de Osmanlı bayrağını süsleyen hilâl ile haç bir araya getiren bir bayrak düzenleyerek hristiyanlardan asker yazmıştı.

Şark Meselesi'nde sürüp gelen Rus bozgunculuğunun en tesirlisi hristiyanların zulme uğratıldıklarına dâir neşriyat olup bununla Avrupa kamuoyu iyice bulandırılmış olduğu halde, bu iddiâ aleyhinde hristiyanların gönüllü olarak askere yazılmaları Moskoflara tesir etmişti. Velhâsıl o günlerde devlet merkezi içinde silâha sarılmak ve asker olmak hevesinde bulunmadık kimse görülmüyor,

Bâbiâli ve Bâb-ı Seraskerî meydanları gönüllü bölüklerinin gösterilerine sahne oluyordu.

Hattâ yeni silâhlarla savaşılabilenin askerî eğitim görmeğe bağlı bulunduğu herkesçe bilindiğinden, taraf taraf açılan bayraklar altına toplanan talebe ve halktan kimseler nizâmiye askeri arasına katılmayı dahi kabul ettiler, ve takım takım Bâb-ı Seraskerî kışalarına gidip mükellef nefer bölüklerine girdiler.

Mısır Hidivi İsmail Paşa ise, üç alay nizâmiye askerinden meydana gelen bir birlik düzenleyip diğer asker sınıflarına dağıtılmak üzere bir çok silâh, mühimmat ve yiyecek maddesi göndermiş, bunları getiren gemileri de Tersâne'nin nakliye hizmetlerine tahsis etmişti. Sırbistan ve Karadağ muhârebelerinin çıkması hâlinde Osmanlı Devleti'nin harp mevkileri için hazırlayıp düzenlediği askerî kuvvetlerin toplamı 100.000 neferdi. Bunların 50.000'i Ahmed Eyüb Paşa kumandasında olmak üzere kurulan Tuna Ordusu'nda idi. Niş, Ak-palanka, Şehirköyü ve çevresine Ferik Mehmed Paşa kumandası altında on yedi taburluk bir birlik ayrılmış, Ferik Osman Nuri Paşa kumandasında Vidin'de ve Fazlı Paşa kumandasında Niğbolu'da da birer fırka kurulmuş; Drina taraflarına, yâni Yenipazar yöresine Ali Paşa ve Mehmet Ali Paşa kumandaları altında 15-20 bin kişilik bir birlik yerleştirilmişti. Yine bu sayıda bir kuvveti ihtivâ eden bir birlik Hersek bölgesini muhâfaza ile görevlendirilerek Karadağın kuzey tarafı için ayrılıp kumandanlığı Müşir Ahmed Muhtar Paşa'ya verilmiş, Karadağ'ın güneyine karşı Podetmoriça taraflarında da bir livâ bulundurulmuştur. Bunlardan başka Selânîk'den Metroviçe'ye uzanan demiryolu hattı boyunca bir fırka asker bulunuyor ve Edirne Vilâyeti'nde de Bulgar ihtilâlinin bastırılması için İstanbul'dan gönderilmiş otuz bin kişilik bir birlik yer tutmuş oluyordu. Daha sonra bu kuvvetin ileriye sürülmesi üzerine Müşir Ali Sâib Paşa kumandasında Priştine'de yeni bir fırka oluşturulmuştu.

Fazlı Paşa, fırkasının Sırp muhârebesi çıktığında Osman Paşa'nın maiyetine verilmesi üzerine Timok üzerine memur edilerek kendisine Ordu Kumandanlığı da verilmiş, Ahmed Eyüb Paşa Niş Ordusu'nu kurmakla görevlendirilmiştir. Serasker Abdülkerim Paşa Serdârîekremlikle bütün orduların kumandanı olmuş; Niş Ordusu da 43 tabur piyâde, 12 batarya top, 4 alay süvâri ve 4 bin kadar başıbozuktan ibâret 3 fırkaya ayrılmıştı. 1. fırka 14 tabur piyâde, 3 batarya toptan mürekkep olarak Hüseyin Hâmi Paşa, 2. fırka 12 tabur piyâde, 2 batarya toptan mürekkep olmak üzere Hüseyin Sabri Paşa 3. fırka 17 tabur piyâde, 7 batarya top ile Niş muhâfazasında bulunan Mehmed Paşa kumandasında idi.

Ferik Süleyman Paşa da 12 tabur piyâde ve 3 batarya topla Bandırola'ya ihtiyat olarak ayrılmıştı.

Sırp da kuvvetlerini aşağıdaki şekilde düzenlemişlerdi.

1. Drina, yâni Yenipazar fırkası aşağı-yukarı 20 bin kişiden mürekkep ve ilîç kumandasında idi.

2. İbar fırkası da yine 20 bin kişiden mürekkep ve general Jaç kumandasında idi.

3. fırka 55 bin kişilik Güney Ordusu idi ki, bir çok gönüllü ile Sırbistan'a yardıma gelmiş olan Rus subaylarından General Çernayef'in kumandasına verilmişti.

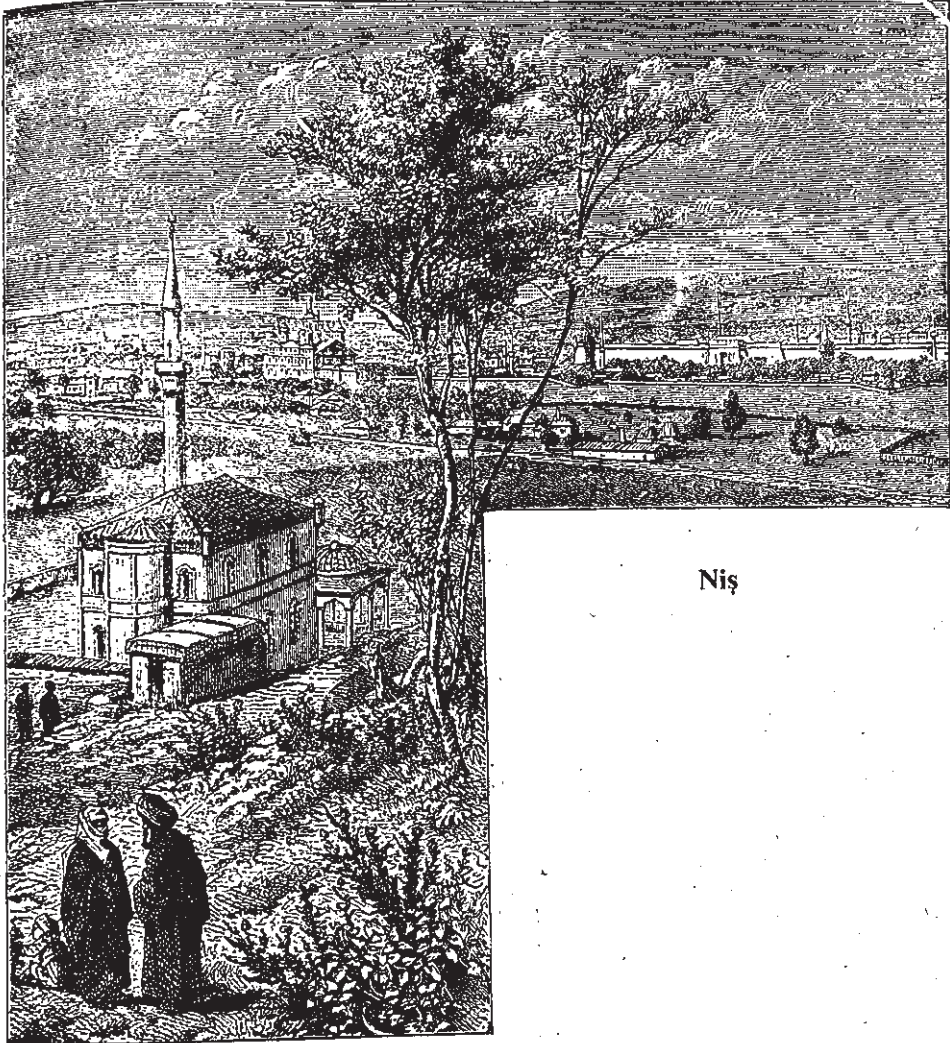
4. Timok fırkası 25 bin kişiden mürekkep olarak Miralay Lişayn kumandasında idi.

Sırlar önce Vidin, Niş ve Yenipazar yönlerinden büyük bir hızla sınırı geçmeğe başladıklarından harp ateşi tutuştu. Şöyle ki: Vidin mevkii kumandanı Ferik Osman Nuri Paşa Vidin'e bağlı Adliye Kazâsına saldıran 25 bin kişilik bir Sırp birliğini kahramanca bir karşı saldırı ile Sırp sınırından içeri çekilmeğe mecbur ettikten sonra, Haziran'ın 21. günü Sırbistan'da bulunan Zayçar kasabası köylerinden İzvor köyü önlerinde beş saat süren büyük bir çarpışmada sırların 2 bin neferini süngüden geçirmiş ve istihkâmlarını da ele geçirmek sûretiyle Zayçar kasabası üzerine yürümüştü. Sırlar bu mağlubiyetin acısını çıkarmak maksadiyle kuvvetlerini arttırıp 25 bin kişilik askeri kuvvetlerinden 7 bin neferi istihkâmların muhâfazasına ayırarak kalan 18 bin askeri Temmuzun 16. gecesi Timok nehrinden geçirerek Osman Paşa fırkasına saldırmak için ormanlara yerleştirmiş olduklarından, sabahla birlikte avcı çatışmasına ve daha sonra gâyet şiddetli top ve tüfek çarpışmasına başlandı. Dört saatten fazla sıkıştırıldıktan sonra Osmanlı askerleri sağ ve sol orta kollarından yıldırım gibi hücum ederek Sırlardan beş top ve iki toparlak ve bir çok silâh ele geçirdiler. Daha sonra Ferik Fazlı Paşa kumandasında Vidin'den gelen taburlar da tâkip sırasında bir adet kapakliya ganimet olarak el koydular.

Sırlar, bu muhârebede 8 bin yaralı ve 2 binden fazla kayıp vererek Vidin yönünde ilerlemekten umut kesmeleri üzerine, yürüttükleri harekâta şaşırtmaca vermek için yine bu muhârebe sırasında dörder-beşer taburla Belgradcık kazâsına bağlı Bırlanıça ve Adliye kazâsında Rakoviça köylerine de saldırdılarsa da oralardaki askeri kuvvetler bunları da darmadağın etmeğe yetti. Çuka-kapısı civârına bir fırka Sırp süvârisi, ve Adliye kazâsına bağlı olan Bagova köyüne Timok nehrinden köprüyle geçerek 5 tabur piyâde saldırmış iken bunlar da savulup tepelenmişti. Osman Paşa İzvor'dan Zayçar üzerine saldırıya geçmeyi tasarladı; ancak emrindeki askeri birlikte köprü malzemesi bulunmadığından Timok nehrini geçmek için gerekli köprünün yapılabilmesi için kaybettiği günler içinde Sırlar Zayçar mevki ve istihkâmlarını bırakarak ve kasabayı da boşaltarak kaçtılar. Bunun üzerine Osmanlı askerleri Zayça'yı ele geçirdiler.

Bununla birlikte Sırlar'ın Niş tarafından da sınırı geçerek iki saat uzaklıktaki Babineglâva adlı mevkide karakol birliği olarak bulunan bir tabur asker üzerine büyük bir kuvvetle yürüyerek taburu geri çekilmeğe mecbur etmiş ve Niş'le Şehirköyü arasındaki Planika kasabası önlerinde sarp yerlere istihkâm yapıp yerleşmiş ve Baltaberlofça balkanına doğru ilerleyerek Ürgüp ve Kurşunlu köylerine de saldırmış olmaları üzerine, Şehirköyü yönünden Süleyman Paşa ve Planika tarafından Hâfız Paşa kumandalarında bulunan Osmanlı askerleri bunların sürülüp uzaklaştırılmalarına girişerek, bütün direnme noktalarına şiddetle hücum ettiklerinden, özellikle Çerkes süvârilerinin dağlara ve kayalara tırmanarak attıkları kurşunlar boşa gitmediğinden, Sırlar bir saldırı hareketinden umut keserek kendi topraklarına çekilmek mecbûriyetinde kaldılar. Ürgüp ve Kurşunlu taraflarına geçen Sırları da Niş'den gönderilen yardımcı kuvvetlerle onlara katılan yerli Arnavutlar püskürtmeğe muvaffak oldular.

Sırların harp ilân etmelerine Osmanlı Devleti'nce hiç bir şekilde sebebiyet verilmemiş olduğu için Avrupa devletleri hep birden bu meselede tarafsız kala-

Niş

caklarını ilân ettiler. Bunlar arasında Sırları harbe heveslendirip kışkırtan Ruslar da öteki devletlerden ayrılamadılar. Devletlerin tarafsız bir tutum takınmakta anlaşmaları her halde Sırbistan'la uğraşmağa gücü yeter olan Osmanlı Devleti'nce hayırlı bir şeydi. Muhârebenin ilk ateşinde Sırp ordusunun tarafı tam bir hezîmete uğraması üzerine Bulgaristan'a doğru ilerlemekten umut kesmiş olması ise Osmanlı askerlerinin yiğitliklerini arttırmıştı. Ancak Avrupa devletlerinin ve özellikle Rusya'nın tarafsızlık yolunda uzun süre kalamayacağı, yâni Sırların harp sarsıntılarından kurtarılması yolunda elbette bir aracılığın ortaya çıkacağı ihtimâli çok kuvvetli görünüyordu. Bundan ötürü, böyle bir aracılık olmazdan önce, büyük bir sür'atle Sırbistan içine asker sokulup da Prenslik merkezi olan Belgrad'a kadar yürümek ve galip durumda yapılmış bir sulh anlaşmasına yol açmak farz derecesine gelmiş, ve bu düşünceler Niş'de bulunan Serdâr ve serasker Abdülkerim Paşa'ya Sadrâzamlik tarafından bir kaç defa ve sıkı sıkıya bildirilmişti.

Ne var ki, düşman topraklarında ileri harekâta bulunacak bir ordunun merkezinden uzaklaşması önce nakliye vasıtalarının tam ve eksiksiz olmasına, ikinci olarak ihtiyat birliklerinin bulunmasıyla geri çekilme hattının ve haberleşme ve ulaşım yollarının güven altına alınmasına bağlı idi. Gerçi Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerine sürdüğü askerî kuvvet söylediğimiz ileri harekât hazırlıkları bakımından yeterli idiyse de, bu kuvvet Vidin'den tâ Bosna'ya kadar Sırbistan sınırının bir çok noktasına bölünerek askerî çoğu Sırların askerî merkezleri olan Aleksinaç mevkiindeki büyük kuvvetlerine karşı Niş ovasına toplanmıştı. Bu durumda nakliye vasıtalarının düzensizliği ve süvârinin azlığı ileri harekât için dikkate değer eksikliklerdendi. Çünkü Sırların ilk hücumlarında, Osmanlı askerlerinin bataryalarından daha çok top götürdükleri görüldüğünden, İstanbul'dan alelacele top gönderilmesi gerekmişti. Hattâ batarya donanımı için vekiller, devlet memurları ve zenginlerden yardım olarak beygirler toplandı ise de, bunların düzene konulması ve ordugâha gönderilmesi tabiatıyla muhârebe açısından vakit kaybına sebep oldu. Diğer taraftan ordunun erzak ve cephânesini taşımak için araba ve hayvan olmadığından Sofya, Niş ve Şehirköyü sancaklarında ahâliden zorla öktüz arabaları ve mekkâreci beygirleri alınarak bunlarla nakliyelerin yapılması zorunda kalınmış ve Serdârîkrem'in bir süre bu eksiklikleri tamamlamakla uğraşması ise Sırların Osmanlı askerlerinin hücumuna karşı gelecek mevkiileri, özellikle askerî merkezleri olan Aleksinaç kasabasını en ileri ölçüde güçlendirmelerine yol açmıştı.

Her ne ise, Niş Ordusunun ileri harekât için yeterli gücü kazanması üzerine, Serdâr, 2. Ordu Müşri Ahmed Eyüb Paşa kumandasına verdiği askerî birliği Niş yönünden Sırbistan sınırının girişi olan Gramada kapısı üzerine gönderdi. Sırlar o aralık daha içeride bulunan Derbend adlı mevkiye istihkâmlar yaparak yerleşmiş olduklarından, Ahmed Eyüb Paşa fırkası bu istihkâmlara hücum ederek bir kaç saat topa tuttuktta, Sırlar direnemeyeceklerini anlayıp yerlerini terk ettiler ve Knazevaç tarafına çekildiler.

Ahmed Eyüb Paşa oradan Knazevaç üzerine giderken, Knazevaç ile Bandırola yollarının birleşme noktasında gâyet sarp ve ormanlı dağlara Gramada ve Derbend taraflarından çekilen ve Bandırola ve Knazevaç'dan toplanan büyük bir Sırp fırkasıyla yedi saat çarpışarak dereleri düşman cesetleriyle doldurmuş ve pek çok silâh, cephâne ve esir alıp tam bir üstünlük sağlayarak Knazevaç kasabasına ilerlemişti.

Serdâr'ın maksadı iki koldan asker sevk etmek suretiyle bu kuvvetleri bir noktada toplayıp Aleksinaç merkezine yürümek olduğu için, Ahmed Eyüb Paşa'nın hareketi sırasında Ferik Süleyman Paşa'yı bir fırka askerle Bandırola kapısından ve Müşir Ali Sâib Paşa'yı da Sivofça girişinden içeri sevk etmişti.

Süleyman Paşa fırkası Ahmed Eyüb Paşa ile buluşarak Knazevaç üzerine şiddetle hücumla başladıktan, Sırlar çarpışarak tutunmağa güç yetiremeyerek kaçtıktan sonra, Osmanlı kuvvetleri Knazevaç kasabasını ele geçirip tamamen yaktılar. Sivofça kasabasından giren Ali Sâib Paşa fırkası ise önlerine çıkan Sırları dört saat süren bir çarpışmada şiddetle tepeleyerek ve köyleri yakıp yıkarak Morava nehrini geçmek suretiyle yukarıda sözü edilen iki fırkaya katıldıklarından, toplu bir kuvvet hâlinde Aleksinaç üzerine yönelindi.

Aleksinaç mevkiini Sırplar başlıca dayanma noktası seçerek savaşa başlamazdan önce çevresine ve yakınlarına bir çok istihkâmlar yapmış, ve orada bir müddet savunma yapmak suretiyle vakit kazanıp koruyucuları olan devletlerin kayırmalarıyla işin içinden kendilerine yarar bir netice ile çıkmayı tasarlamış idiler. Hattâ yaptıkları istihkâmların Kırım muhârebesinde İngiltere ve Fransa ordularının uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirebildikleri Sivastopol kaleleri ve Alman muhârebesinde Fransızların en güçlü istihkâmları olan Meç kalesi gibi sağlam ve dayanıklı şeyler olduğu harp tekniği mütehassıslarınca itiraf edilmiştir. Bu istihkâmların asıl Aleksinaç şehrini çevirenlerinden başka, yakınlarındaki dağ ve tepelerin mühim noktaları da sığınaklarla güçlendirilmiş idi ki önce bunlara saldırmak gerekiyordu.

Bundan dolayı, Sırbistan'a giren Osmanlı askerleri tabiatıyla sözü edilen dış istihkâmların üstüne gitmek zorunda bulundukları halde, Sırplar Aleksinaç'ta olan kuvvetlerini kasabanın bir buçuk saat ilerisindeki tabyalarla yüksek dağlara yerleştirmiş olduklarından, Ağustos'un 7. günü Ali Sâib Paşa fırkası buralara şiddetli bir hücumla başladı. Beş saat süren çarpışmanın neticesinde Sırpların perişan ve mağlup olmaları üzerine, sözü edilen dağlar ve tabyalar Osmanlı ordusunun eline geçmiş ve Alacahisar Caddesi'nde bulunan Sırp kışlaları ve köyleri yıkılıp yakılmıştı. Sırplar o mevkiileri tekrar ele geçirmek emeliyle Aleksinaç kasabasının önünde bulunan iki büyük köyün ilerisine ve fırkanın bir kolu karşısına 11 batarya top koyarak üç saatten fazla ateş ettikten sonra piyâde ve süvarilerini ilerletmeğe başlamışlar; bu yüzden 6 bin kadar yardımcı ve üç tabur muntazam askerinin yaptıkları müdâfaada yine mağlup olarak kaçmışlardı. Bu çarpışmada Sırp köylerinin biri yandı ve Osmanlı askerlerinin Aleksinaç ile aralarında diğer köyden başka engel kalmadı. Ahmed Eyüb Paşa fırkası da top ateşiyle Osmanlı askerlerini tedirgin eden bir büyük istihkâmı vuruşmak suretiyle ele geçirerek ve Sırlardan iki top ve pek çok esir ve silah alarak Aleksinaç kuşatması için yol açmış ve bunun üzerine gerekli harp malzemelerinin tamamlanması ile birlikte asıl Aleksinaç mevkiî kuşatılıp sıkıştırılmağa başlamıştı.

Sırplar Niş ve Vidin taraflarına saldırdıkları sırada Bosna bölgesini Rume-lye bağlayan Yenipazar boğazını da sıkıştırmağa başlamışlardı. Bundan maksatları, orada Karadağ ile Sırbistan sınırları arasında kalan toprak parçası genişlik itibarıyla çok küçük bir mesâfeden ibaret olduğu için şiddetli bir hücum üzerine Karadağlılarla birleşerek Bosna yolunu kapamak ve Mitroviça'ya de saldırmak suretiyle Selânik demiryolunun başını ele geçirip Arnavudluk'a kadar bozgun ateşi saçmak, Bosna ve Hersek isyâncılarının haydutluklarını arttırmakla o tarafların istilâsına da elbirliğiyle yol açmak hususları idi. Ne var ki, Sırp ve Karadağlıların mevkiileri bakımından böyle bir harekete kalkışmaları ihtimâli hatıra gelebilecek başka durumlara göre kuvvetli olduğundan askerî hazırlıklar sırasında Yenipazar boğazına da nizâmiye askerleri ve yardımcı askerlerden oluşan birlikler konulmuştu. Bunlar hem Sırpların ve hem Karadağlıların saldırılarına karşı koymağa memur olduklarından iki ateş arasına atılmış ve demir yolunun korunması için Mitroviça'ya de bir müfreze ayrılmıştı.

Yenipazar boğazının mevkiice fevkalâde ehemmiyetli oluşu bakımından buraya yerleştirilen birliklerin kumandasının muktedir bir ele verilmesi gereki-

yordu. Bunun üzerine 3. Ordu Müşiri Lofçalı Derviş Paşa oranın muhafazası ile görevlendirilerek Seniçe'ye gönderilmiş; Ferik Mehmed Ali Paşa, Cemil Paşa, Mirlivâ Mustafa Celâleddin Paşa ve Fuad Paşa gibi seçkin ordu kumandanları fırka kumandanlığıyla Derviş Paşa'nın yanına verilmişti. Mısır askeri de başlarında kumandanları Ferik Râşid Paşa bulunduğu halde oraya gönderilmiş ve Bosna'nın Vişegrad ve İzvornik taraflarından yine Sırbistan'a karşı hazırlanan fırkalar ise Bosna genel kumandanı Müşir Ahmed Muhtar Paşa'nın nezâretinde olarak başka başka kumandanlara verilmişti.

Mitroviça'ya gelince, oraya meselenin başlarında mîrimîrandan Tosun Paşa Nüzûl Emîni sıfatıyla gönderilmiş iken Sırların yakın noktalardan akıncı tarzında sınır tecâvüzleri dikkati çektiğinden bir miktar nizâmiye askeri ile Arnavut gönüllülerinden asker toplanarak kumandası Müşir Ali Sâib Paşa'ya verildi. Bunun ardından Niş ordusu taarruz harekâtına giriştiğinde Serdârîkrem Abdi Paşa Ali Sâib Paşa'yı o tarafa almış ve yerine Müşir Nusret Paşa görevlendirilmiş, ancak o zamana kadar Sırların Mitroviça üzerine saldıрмаğa güçleri kalmamıştı. İşte Yenipazar ve Bosna taraflarından Sırbistan'a karşı hazırlanan bu askeri kuvvet Niş ordusu harekete başlayınca mevkilerinin durumuna ve gereğine göre savaşmağa giriştiler.

Biz askeri tarih yazmadığımızdan arazi durumu, strateji ve taktik bilgileri bakımından ayrıntılara girmeye yolunu seçmeyip yalnız belli başlı muharebelerin özetini ve sonuçlarını yazıp kaleme almakta bulunduğumuzdan Vidin ve Niş taraflarında vuku bulan çarpışmalar ne derece anlatıldı ise Yenipazar ve Bosna fırkalarının mühim muhârebeleri de o kadar bildirilecektir.

Sırlar Yenipazar boğazını ele geçirmek emeliyle sınıra yakın mühim mevkilerinde Yavor tepelerini güçlendirerek büyük bir kuvvet yerleştirmiş ve bu kuvvete dayanmak suretiyle ve ansızın Yenipazar ve seniçe kasabalarına hücum etmeyi kararlaştırmış olduklarından önce 24 taburla Seniçe tarafına taarruz ettiler. Ancak Ferik Mehmed Ali Paşa yedi buçuk taburdan ibaret bir kuvvetle şiddetli bir savunma gösterdiğinden Sırlar pek çok kayıp verip geri çekilmeğe mecbur olmuşlar ve iki gün sonra Yenipazar istihkamlarına yaptıkları hücumda da maksatlarına ulaşamayarak yenilmiş bir halde geri çekilmişlerdi. Ne var ki kendilerince Yenipazar boğazının sıkıştırılıp ele geçirilmesi fekalâde lüzumlu olduğundan taarruzların önlenmesi için Yavor istihkamlarına karşı Kladnica mevkiine bir fırka Osmanlı askeri bırakılmış ve tabyalar yapılmıştır. Bu durumda da Sırlar top savaşından ve piyâde hücumlarından geri durmadılar. Hattâ Temmuz'un 12. günü 20 top ve 20'den ziyâde piyâde taburu ile Kladnica ordugâhına saldırmışlar ve yine bir çok kayıp vermişlerdi. Buna rağmen Seniçe kasabasının karşısındaki tepeleri tutup üzerine istihkamlar yapmak suretiyle etrafa sarkıntılık etmeğe başladıklarından Temmuz'un 24. günü 15 tabur Osmanlı ve Mısır askeri ve 2000 kadar piyâde ve süvari yardımcı asker Mısır feriki Râşid Paşa ve Ferik Cemal Paşa'nın kumandaları altında iki koldan yürütülerek Sırlar adı geçen Seniçe tepelerinden tepelene tepelene sürülüp kovularak tasallutları defedilmişti.

Bu esnâda küçük İzvornik ve Vişegrad taraflarına sekizer onar bin kişilik fırkalarla hücum ettikleri halde oralarda bulunan küçük birliklerin karşı hücumları üzerine büyük kayıplara uğrayıp geri çekildiler. Özellikle Sutoniça, Rado-

vina, Susaniça, Raçavbilna mevkilerinde yapılan müfreze çarpışmaları Sırlara dehşet verip Raçavbilna'da yaptıkları istihkâmları dört adet topla birlikte terk etmişler ve Suçaniça çarpışmasında Sırları tâkip eden Arnavud gönüllüleri Sırbistan içinde hayli hasar yapmışlardı.

Yukarıda anlatılan Senice çarpışmasında kaçan Sırp askerî Yavur istihkâmlarına kapanıp Osmanlı askerlerinin ileri hareketine engel teşkil ettiklerinden bunların sürülüp atılması savaş tekniği bakımından gerekli görünmüştü. Ne var ki bu istihkâmlar gayet sık ve büyük ormanlarla çevrili yüksek dağların tepelelerinde bulunuyordu. Sırların kuvveti ise 26 tabur piyâde ve 10.000'den fazla ihtiyat askerinden mürekkep olduğu ve büyük-küçük 30 kadar topları bulunduğu keşf olunduğundan oraya taarruz etmek için kuvvetli hareket olunmak gerekiyordu. Bunun üzerine Temmuz'un 26. günü Kladnica ordugâhından Ferik Mehmed Ali Paşa sol kanat ve Mısır askerî kumandanı Ferik Râşid Paşa sağ kanat üzerine ve Ferik Cemil Paşa merkeze tâyin olunarak, bunlar Osmanlı, Mısır ve yardımcı asker fırkaları ile Yavur mevkiine doğru ilerlemeğe başladılar. Mısır mirlivalarından İsmail Paşa da merkez sayılan Divlarika kalesi üzerine gidip Mehmed Ali Paşa fırkasıyla birleşti. Bu tertipte hareket eden askerî kuvvet sağdan ve soldan hücumla geçerek altı saat süren çarpışmanın neticesinde iki yüzü aşkın büyük-küçük istihkâm ve metrisi ele geçirdiğinden Sırlar mağlup olarak asıl Yavur istihkâmlarına geri çekildiler, ve gece orayı da boşaltıp bırakarak kaçtılar. Bu çarpışmada nüfusça hayli kayba uğrayıp külliyyetli cephane ve silah da bıraktılar.

İşte Sırbistan'ın batısında Ağustos başlarına kadar vuku bulan çarpışmaların başlıcaları bunlardı. İki taraf müfrezelerinin ise rasgele veya bile-isteye çarpışmadan geri durmadıkları ve Niş ordusunun Aleksinaç askerî karargâhını kuşatıp sıkıştırmağa başladığı esnâda mütareke teklifleri yapıldığından Sırbistan çarpışmalarının sonuçları gecikmişti.

Şöyle ki: Sırlar düşmanlık ilânına karar verdikleri sırada kumanda ve asker bakımından Rusya'dan yardım istemişler ve bunun üzerine gönüllü tarzında hayli subay, asker, top, tüfek ve mühimmât gönderilmişti. Bu arada Orta Asya muhârebelerinde şöhret kazandığı halde bâzı muhâlifleri ile münakaşa edip askerlikten çekilerek Ruski-Mir adlı Slav gazetesinin yazarı olan General Çernayef, bu gazeteye Osmanlı Devleti ve Milleti aleyhinde koyduğu ve yazdığı makalelerde düşmanlığının şiddeti bilinen bir kimse olduğu için Sırbistan askerine kumanda etmek üzere Belgrad'a gönderilmişti. Bu adam Sırbistan'a gelir gelmez, eline aldığı bir sigarayı zafer kazanmış olarak İstanbul'a girdiği gün yakacağını iddia etmek suretiyle mağrurca işe girişti. Ne var ki «Harp bir şans işidir» sözüne uygun biçimde üstünlük ve zafer rüzgarı Osmanlılar yönüne esip Sırlar her tarafta ve her çarpışmada perişan oldular. Bunun üzerine yalnız dışarıdan katılan eşkiyâ birlikleri değil, Sırbistan subay ve neferlerinin kılıç artıkları da ölüm tehdidi altında bulunurken savaştan ve belki Sırbistan'dan kaçmağa başlamış olduklarından, Sırp Prensligi, subay, nefer, para ve harp mühimmâtı bakımından kuvvetini yenilemedikçe kendisine yarar bir sonuç elde edebilmesinin kabil olamayacağını anladı. Bu sebeple bir yandan sür'atle düşmanca hareketleri bırakıp durdurmanın, bir yandan da Slav Birliği cemiyetlerinden para, Rusya'dan ise subay ve asker getirtmenin çâresini aramaktâ idi.

Hattâ o sırada prensliğin Hâriciye Müdürü Mösyö Risiitiç, Belgrad'daki Rusya Maslahatgüzârı Mösyö Kartikof ile husûsî bir görüşme yaparak, Sırbistan'ın ard arda uğradığı mağlubiyetlerle içine düştüğü tehlikeleri ümitsizce hikâyeden sonra: «Aleksinaç savaşlarında mağlup olursak Banya tarafında bir defa olsun zafer kazanmadıkça savaşa son veremeyiz. Bundan ötürü Rusya'dan subay, asker ve para yetiştirilmesini istiyoruz» demiş, Kartikof bu müracaatı iletmek sûretiyle devletinden uygun görüldüğü cevabını alıp Sırp Prensliği'ne bildirmiş ve bunun ardından Belgrad'a Rusya'dan asker ve para gelmeğe başlamıştı.

Sırlar bu yardım isteğinde bulunmağa teşebbüs etmekle beraber, Osmanlı Devleti'ni bir mütârekeye râzı etmek ve herşeyden önce harp hareketini durdurmak için dış yardımları da elde etmeğe çalıştılar. Bu sebeple savaşa başlanıldığı vakit Avrupa devletleri tarafından ortak aracılıkta bulunulacağı havâdisi yayıldı. Böyle bir teşebbüsten beklenen netice ise, savaşın Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun dereceye gelmesini önlemek sûretiyle, Sırbistan'ın Osmanlı Devleti ile yenileyeceği münasebetleri hiç olmazsa savaştan önceki duruma ve yerine oturtmak meselesi idi. Bu niyet ve tasavvurun gerçek sebepleri de; Rusların Şark hakkında güttükleri siyâsetin neticelerinin tamamıyla gönüllerindeki arzuya uygun bir görüntü vermemesinden; yâni Hersek ihtilâli istedikleri biçimi kazanamayarak Bulgaristan'da ektikleri fesat tohumu az zamanda yok edilerek ve Sırlara her türlü yardımı ve desteği esirgememişlerken savaşın başlangıcından beri Osmanlı Devleti toprakları hakkında umdukları kayıp meydana gele-meyerek Osmanlı askerlerinin her taraftan Sırbistan'a girmek suretiyle üst üste zaferler kazandığının görülmesinden ötürü bu meselede İslavlara karşı müşkil bir mevkide bulunduklarından, işin içinden şanlarına uygun düşecek şekilde çıkmağa büyük bir acele ve telâş içinde çalışmakta olmaları husûsu idi. Almanya ve Avusturya devletleri de bu meselede Ruslarla işbirliği ettikleri gibi, İngiltere Fransa ve onlara uyarak İtalya devletleri de kuzeyli devletlere muhâlefetten çekiniyorlardı. Nihâyet aracılıkta bulunulduğunda, Osmanlı Devleti'nin barış hâline dönmek için acele davranmasını Bâbıâlf'ye teklif etmekte İngiltere ön ayak olmuş, Sırp Prensi'ne de böyle bir aracılık ricâsında bulunursa İngiltere'nin de buna uygunluk göstereceğini bildirmiş, hâsılı Sırbistan muhârebisini henüz kızıışmaksızın bastırmak için bir çığır açmış idi.

Bu hâricî teşebbüsler üzerine vekiller arasında cereyan eden müzâkere neticesinde, özetle: «Sırlar Hersek meselesinin çıkışından beri komşu vilâyetler hakkında türlü haydutça hareketlerde bulunmuşlarken Devlet sabır gösterme ve sessiz kalma yolunu seçerek âlem nazarında barışseverlik tutumunu ispat etmiş ve nihâyet Sırların Karadağlılarla işbirliği ederek düşmanlık ilân etmeleri üzerine tepeleme hareketine başlamış olduğu halde neticesini ve teminatsız savaşa ara verilmesi teklifini kabul etmek kabil olamaz. Bununla birlikte Devletin arzu ve dileği Sırbistan'a verdiği haklar ve imtiyâzları yok etmek ve boş yere kan dökmek değildir. Ancak Paris Sulh Andlaşması Sırbistan bakımından olan hükümlerlik haklarını devletlerin teminatı altına koymuşken, bir seneden beri Sırların haydutça hareketlerini önlemeğe zerre kadar tesiri ve bu hususta edilen nasihatlerin faydası olmadığından, sözlü teminat gelecek bakımından da âsâyîşe bir dayanak olamaz. Onun için devlet bu meselede fiilî ve maddî teminat elde etmedikçe

Sırbistan ile yeniden münâsebet kuramaz» denildi, ve bu kararlar ne denilmek istendiği altı devletin İstanbul'da bulunan elçilerine ve Devlet'in Avrupa'da bulunan elçileri vâsıtasıyla Hâriciye nâzırlarına bildirildi.

Sırp Prensi Milan

Bu bildirimden sonra yine düşmanca hareketler devam etmekte ve Aleksinaç çarpışmaları şiddet ve önem kazanmakta bulunsun, Prens Milan yukarıda anlatılan ardı ardına mağlubiyetlerden umutsuzluğa düştüğünden, Belgrad'daki konsoloslara başvurarak çarpışmaya ara verilmek için devletlerinin aracılığını ricâ ettiği ve Karadağ'ın da bu aracılıktan faydalanması dileğinde bulunduğu, onların da keyfiyeti devletlerine yazdıkları haber alındı. O günlerde İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby'nin Londra elçisi Musurus Paşa'ya ve İstanbul'daki İngiliz elçisinin Bâbıâli'ye söyledikleri, "Osmanlı Devleti vakit kaybetmeksizin savaşı bırakmağa karar versin. Eğer savaş devam edecek olursa Rusya'da Slavlara genel bir ilgi ve sevgi olduğundan Rusya'nın düşmanca bir aracılığa kalkışması beklenebilir" yollu sözleri hâvi ve diğer beş büyük devletin görüş ve uyarıları da buna benzer sözleri destekler mahiyette idi. Vekiller devletlerin açıklanan duyurularını dikkate aldıkları sırada askeri harekâtın öncelikle durdurulması ile en az bir ay müddetle mütâreke yapılması, Hersek ve Karadağ'ın da bu mütârekeye dâhil olması teklifi ortaya geldi. Halbuki Sırbistan hükûmetinin harbe girişmesine Osmanlı Devleti sebebiyet vermemiş ve savaşa meşrû bir müdafaa yolunda girişmişken, beş devletin Rusya ile işbirliği halinde tarafsızlık yolundan dönmek suretiyle aracılığa başlamaları, harp hareketinin durdurulmasını ve onun ardından ısrarla mütârekeyi teklif etmelerinin, Sırpı Aleksinaç kuşatmasından ve daha doğrusu tam ve kesin bir mağlubiyetten kurtarmak maksadına dayandığı açıkça ortaya çıkmakla, hâricî niyetlerin tehlikeleri ve meselenin ağır sonuçları belirdi.

Bununla birlikte Bâbıâli geleceği emniyete almağa dayanak olacak esaslar elde edilmedikçe, mütârekeyi kabul etmenin ve Hersek isyâncıları ile Sırpı gibi yeniden münâsebet kurulmasının kabil olamayacağını bildirmek suretiyle aracılı-

ğın bu yönlerini reddetti. Bu tekliflerde bulunan devletlerin elçilerine de: “Huzurun iâdesi maksadının sağlanması mütârekeye bağlı değildir. Devletçe aranılan teminat devletler arasında kabul olunduğu takdirde istenilen şey hâsıl olur” diye cevap verildi. Fakat devletlerin herşeyden önce istedikleri şeye -ki askerî hareketin durdurulması husûsudur- karşı durmakta ısrar olunmasından pek büyük çatışmalar çıkacağı ve nihâyet istenen teminâtın elde olunmasına engeller çıkarılacağı ihtimalleri vekillerin zihinlerinde kuvvet buldu. Buna, Dâire-i Askeriye'nin -Aleksinaç kuşatmasını şiddetlendirmek için büyük toprak ve havanlar gönderilmesi gibi bir ara verme müddetine bağlı gördüğü- sevkîyatın kolaylaştırılması mütalaası da eklenince, Serdâriekrem'le Sırlar arasında üç haftalık bir müddet üzerine bir mukavele yaptırılarak askerî harekât durduruldu ve barış teminâtı olmak için istenilecek şartların da müzâkeresine başlandı.

Karadağ muhârebesi

Sırbistan Meselesi başlıklı bölümün başlangıcında anlattığımız gibi Karadağlılar Sırp hükûmetiyle anlaşmışlar ve beraberce başkaldırmışlardı. Karadağ denilen yer, İşkodra Eyâleti'ne bağlı yerlerden olup Hersek bölgesiyle İşkodra'nın ticaret geçiti iken, ahâlisinin hemen tamamı eşkiyâlıkla meşhur olduklarından 20-25 seneden beri Vladika denilen reislerinin sevkîyle Hersek, İşkodra ve Yenipazar taraflarında adam öldürmek ve mal kaldırmaktan el çekmemişler ve İşkodra'nın ticâret yolunu kapamışlardı.

Devlet bu eşkiyâlığın önlenip giderilmesi için her taraftan ordular sevk etmiş iken, aynı soy ve mezhepten olan bazı yakın nâhiyeler ahâlisinin isyân bayrağı kaldırarak Karadağlılara katılmalarının mahalli bir hadise kabilinden olan bir haydutluğu politika meselesi rengine koymuş olması üzerine, buna karşı şiddetli bir tedbir alınması yerinde bulunup Abdülaziz Hân'ın tahta çıkmasının ardından Karadağ üzerine Serdâriekrem Ömer Paşa kumandası altında 50.000 kişilik bir ordu gönderilmiş, dağ reisinin barınağı olan Çetine (Cetinje) denilen mevki kadar harb edilmek suretiyle gidilerek dağlılar iyice tepelenmiş ve dağ içinden geçen Hersek yolunun açık tutulması ve istihkâmlarla emniyet altına alınması reisin taahhüdü altına aldırılmıştı. Böyle iken Rusya elçiliğinin ısrârı ve Fransızların da buna uygunluk göstermeleri üzerine bu istihkâmlardan inşâ edilenler yıktırılmış ve Karadağ yine eski haydutluk hâlinde kalıp yapılan fedakârlıkların hiç bir semeresi elde edilememişti. Bunun üzerine Karadağ'ın civârını dâimâ asker baskısı altında tutmak mecburiyeti ve devamlı şekilde sataşan hâydutların verdikleri zararın önlenmesi ile vakit geçirildiği bir durumda, Hersek isyânı da Karadağ'a sığınan Nevesinlilerin yerlerine geri gönderilmeleri ile yâni âdetâ Karadağlıların oyunlarıyla sayılarını arttırmıştı. 1871 senesinde Avusturya Genelkurmayı tarafından hazırlanıp yayımlanan istatistiğe göre, Karadağ askeri dağda bulunan sekiz nâhiye itibariyle sekiz bayrağa ayrılmış 20.000 kadar başıbozuktan ibaretken, daha sonra sefer vaktine mahsus olmak üzere subaylarıyla birlikte 16.000 neferden mürekkep 29 tabur muntazam kuvvet teşkil edip, bunları altı livâyâ bölmüştür, bunlardan gayri elliden yukarı yaşlarda bulunan ahâlden redif gibi, 7-8 bin asker de tertip etmişlerdir.

1873 senesinde Karadağ taburlarının yalnız birer bölüğü yeni tüfeklerle ve geri kalanları eski silâhlarla donatılmış olup, 24 adet dağ topu da bulunduğu haldé Çirnoviç-Riçla denilen yerde bir askerî okul ile silâh ve cephane için fabrikalar ve Çetine kasabası ile ona bağlı nâhiyelerde baruthâneler inşâ olunup 1874 senesine kadar 7 milyon adet fişek imal edilmiştir.

Karadağlılar zâten ortak ve cesur bir kavim oldukları halde, askerî kuvvetlerini açıklandığı gibi tanzim etmek suretiyle bulundukları mevkiin sarplığından istifade ile yürüttükleri eski savunmalarını harp tekniğine uygun şekle koyduklarından, Osmanlı Devleti ile savaşa tutuşup topraklarını genişletmeğe çalışmayı göze almışlar, ve kendi tahrikleriyle meydana gelen Nevesin hâdisesi etrafa yayıldıktan sonra Hersek isyâncılarına yardım edip arka çıkmağa başlamışlardı. Ama bu hareketlerini gâh inkâr, gâh tevil yolunda davranıp, bir yandan da Rusların tehdit ve baskılarıyla üzerlerine ordu gönderilmesini önlemeğe muktedir oldukları halde, Bulgaristan ihtilâlinin çıkışı sırasında vükelânın ibret gözleri olabildiğince açılıp İşkodra'ya ihtiyât olarak asker gönderildi. Ancak Karadağlılar Sırbistan ile gizlice anlaşarak iki taraflı harekete karar vermiş olduklarından, bir sene kadar Hersek isyâncılarına yardımda bulunmakla yetinip, açıktan açığa, düşmanlığa başlamayı, Sırbistan'ın harekete geçeceği zamana kadar geri bıraktılar. Sırların silâha sarılmalarıyla birlikte yüzlerinden örtüyü atıp Osmanlı Devleti ile harbe tutuşacaklarını ilân ettiler, ve İşkodra, Hersek ve Yenipazar taraflarından güç getirebildikleri yerlere saldırdılar. Hattâ Hersek tarafında livânın bulunduğu Mostar kasabasını kuşatıp tehdit etmeğe ve İşkodra tarafında Podgoriçe havâlisini sıkıştırmağa fırsat buldular. O vakit Hersek kumandanı Ahmed Muhtar Paşa ve İşkodra kumandanı Ahmed Hamdi Paşa'ya çarpışma izni verilmişti. Ancak bu ikisinin askerî kuvveti de Karadağ içine girip de belli başlı bir iş görmeğe kâfi değildi.

Harp ilânının ardından Yenipazar tarafında Brana üzerine 4-5 bin Karadağlı hücum etti. İşkodra'nın Vasonik ve Petropavlovik taraflarında da Koç mevkiine saldırdıkları halde gönderilen nizâmiye askeri ve yardımcı kuvvetleri şiddetli çarpışmalardan sonra eşkiyâ topluluklarını darmadağın etmişler ve dağlı reislerinden 31 namı haydudu koç çarpışmasında gebertmişlerdir. Podgoriçe civarında bulunan Medun yolu üzerindeki kale ve kulelere saldıran dağlılar ise savulup tepelendi ve İzlança yakınında yaptıkları istihkâmlar ele geçirilip yıkıldı. Ama Medun civârındaki çarpışmaların birinde dağlılar üstünlük sağlayıp iki top ele geçirdiler. Hersek tarafına gelince, Nevesin kazâsı ile Gaçka arasında Ferik Selim Paşa kumandası altında çarpışan askerî fırka Karadağlılara gâlip geldi; ancak Ahmed Muhtar Paşa'nın Bileke nâhiyesi civârında uğradığı hezimet üzüntüye yol açmıştı. Şöyle ki: Ahmed Muhtar Paşa 13 tabur nizâmiye askeri ve bir miktar yardımcı nefer ile Temmuzun 10. günü Mostar'dan kalkıp, Nevesin kasabasını kuşatmış olan dağlıların gâyet sarp ve yüksek dağlarda bulunan istihkâmlarını üç saat içinde ele geçirip aldattıktan sonra tâkiplerine devam etmek suretiyle İstotaniçe denilen yere kadar ilerlemiş, Karadağ askeri ise her taraftan savuşup isyancı bölgelerden Banan tarafına çekilmişti. Daha sonra dağlıların, sınırlarına yarım saat uzaklıktaki Orbika adlı yere kadar çekilmeleri üzerine, Ahmed Muhtar Paşa kesin bir muhârebe yapmak için askerini Orbika'ya yarım saat uzaklıkta bulunan Bilekeye sürerek, oradan

Çok zor şartlar altında Karadağ âsileriyle vuruşan bir Türk bölüğü

Osman Paşa ve Selim Paşa kumandaları altında hemen bir fırka askeri ilerletmişti. Meğer dağlılar sayılarını çoğaltarak haydutluk pusularına yerleşmiş imiş. Bu sebeple Osmanlı fırkası üzerine yan taraftan hücumla geçtiler ve Selim Paşa'yı şehid, Osman Paşa'yı ise esir ettiler. Bunun üzerine asker paniğe kapılıp mağlup bir şekilde geri çekildi.

Dağlılar bu galibiyet sevinci içinde büyük bir kalabalık hâlinde saldıрмаğa başlamışlarsa da Ahmed Muhtar Paşa oradan geri çekilerek Trebin civârında tuttuğu mevkillerde direnerek her tarafını saran dağlıları arslanca çarpışmalarla dağıtıp Raguz'a yolu üzerindeki kuleleri kuşatmadan kurtardı, Bosna'dan yeterli kuvvet getirerek Karadağ üzerine bir taarruz hareketine dahi karar verdi ve daha sonra bu tasarısını yürürlüğe koydu.

Anlatılan Bileke bozgunu haberi devletçe üzüntüye yol açtığından, dağlılardan istenildiği gibi öc almak ve durumu düzeltmek üzere, Hersek ve İşkodra taraflarına yeniden asker gönderilmek suretiyle önceden olduğu gibi iki taraftan Karadağ'a girilerek bir an önce bu gailenin ortadan kaldırılması ve herşeyden önce İşkodra'dan şiddetli bir şekilde saldırılmak suretiyle de Hersek tarafında toplanan dağlıların o tarafa çekilmesine çalışılması arzu olundu. Fakat bu kararın uygulanmasına girişileceği Avrupa'ya aksedince, Avusturya devleti, Hersek bölgesinin deniz münâsebetleri bakımından kilidi durumunda bulunan ve bâzı kıyıları Avusturya'nın elinde ve Osmanlı Devleti'nin idâresi altında bulunan Klik limanının açık kalmasının kendisinin benimsediği tarafsızlık prensibine uygun olamayacağından söz etmek suretiyle Osmanlı harp gemilerinin oraya asker ve mühimmat getirip çıkarmalarını menederek, bu yolla Hersek âsilerine ve Karadağlılara yardım etti ve tesirli bir şekilde arka çıktığını gösterdi.

Bu Klik limanı ile Storina limanı Venedik Körfezi'nde Osmanlı Devleti'nin tasarrufu altında bulunan yerlerden iken, uzun müddet kullanılmasına lüzum görünmeyip bayağı unutulmuş ve Avusturya Devleti ise Dalmaçya arazisi münâsebetiyle bu limanları benimseyip kapamıştı. Abdülaziz Hân devrinde Serdârîkrem Ömer Paşa kumandası altında Karadağ üzerine ordu gönderilirken bu limanlar hatıra gelip istendikte, Avusturya önce bâzı sebepler ileri sürerek güçlük göstermiş ise de, sınırları belirleyen resmî harita ve anlaşmanın buna dâir husûsî fıkrası ortaya konularak ileri sürülen husus ispat olunduğundan karşı duramadı. Karantina nizâmlarına göre lüzumlu muâmelenin yapılması için devlet oraya ne vakit harp gemisi gönderecek olursa Avusturya Devleti'ne bildirmek şartıyla uzlaşmış ve o tarihten beri de Hersek tarafına asker ve mühimmat sevki lâzım geldikçe adı geçen limanlar vasıtasıyla gönderilmişti. Hâl böyle iken Avusturya'nın ilân ettiği engelleyici muâmele bir evin sâhibini kendi evine girmekten komşusunun menetmesi gibi haksız bir düşmanlık eseri olarak tarafsızlık prensibiyle uyuşmayacağı ve te'vil kabul edemiyeceğinden Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa, Bosna ve Hersek bölgesinin askerî harekât ve sevkîyatını tehlikeli duruma atan bu Klik meselesi hakkında genel bir görüş yoklaması yapmak lüzûmunu göz önüne alarak Bâbîâlî'de vükelâ, ilmiye ricâlî, kumandanlar ve yüksek dereceli idârecilerden mürekkep bir genel toplantı yaptırdı. Yapılan görüşmede, Avusturya'nın bu hareketinin Osmanlı Devleti'nin Karadağ muhârebesi bakımından askerî sevkîyatını sekteye uğratmak ve böylece Karadağlıların üstünlük sağlamasını kolaylaştırmak, Bosna ve Hersek taraflarında ihtilâlin uzayıp gitmesine meydan vermek maksatlarına dayanan, milletler hukuku ve barışçı münâsebetlere aykırı olmakla savaş ilânına kadar gidilecek vak'alardan ise de, içinde bulunulan sıkıntılar bu derece aşırı bir harekete yönelmeğe uygun olmadığından, Avusturya'ya protestolu bir cevap verilmesiyle yetinilmesine mecburen karar verildi.

Bunun üzerine Hâriciye Nezâreti tarafından gönderilen resmî yazıya Avusturya Devleti, Klik'in kendilerine âdiyeti ve kullanma hakkı iddiasında bulunma yolunda bir takım zayıf delillerle cevap vermişti. Bu sebeple bunların reddi ve çürütülmesi düşünülmekte iken Avusturya elçisi Kont Zici'nin «Bu mesele hakkında resmî bir çekişmeye girilirse devletim pek gücendirilmiş olur ve iki tarafın münâsebetleri zedelenir; zirâ verdiğimiz karârı değiştiremeyiz. Böyle nâzik bir zamanda Osmanlı Devleti'nin her bakımdan yardımına ihtiyaç duyacağı bir komşu devleti kırması ise yerinde değildir. Bu konuyu askıya almak hayırlı olur» demesi üzerine bu taraftan ses çıkarılmaması yolu seçilip, Klik üzerinden asker ve mühimmat sevki gibi kolaylık, limanın kullanma hakkı ile birlikte elden gitti, ve Hersek tarafına gidecek taburlar Yenipazar boğazından, İşkodra için hazırlanan yeni askerler de Berrü's-Şâm'dan alınarak Bar iskelesi yolundan gönderildi. İşkodra'dan yapılacak askerî harekâtın ehemmiyeti gereğince oraya muktedir ve cesur bir kumandanın gönderilmesi lâzımdı. İşkodra kumandanı Ahmed Hamdi Paşa ise en son Medun üzerine gittiğinde mağlub olmuş ve Karadağlılara iki top bırakmış olduğundan görevden alınarak yerine Bosna kumandanlığında bulunan feriklerden Macarlı Mahmud Paşa müşirlik rütbesi verilerek tayin edilip gönderildi. Lâkin adı geçen zât İşkodra'ya erişir erişmez evvelce mevcut olan askerın yılgınlığından ve Berrü's-Şâm'dan gönderilen yeni kuvvetin işe yaramayacağından söz ederek Karadağ'a girmekte güçlük göstermeğe başladı.

Nihâyet birkaç ısrarlı ihtarla harekete geçmeğe yönelip, en önce dağlıların kuşatıp sıkıştırdıkları Medun kalesini kurtarmak için 14 tabur piyâde ve 11 toptan mürrekkep bir kuvvetle Podgoriça'dan kalkıp Medun kalesine bir engelle karşılaşmadan ulaştıktan sonra, dağlılar birdenbire meydana çıkarak, Mahmud Paşa daha saflarını düzenlemezdence önce şiddetli bir hücumla bu askerın yüzünü döndürmüşler ve hayli kayıp verdirmişlerdi.

Bunun üzerine Mahmud Paşa azledilerek kumandanlığa Yenipazar mevkinde bulunan 3. Ordu Müşiri Derviş Paşa gönderildi ve Mahmud Paşa İstanbul'a getirtilip soruşturma altına alındı. Bir taraftan da askerî yüreklendirmek ve mağlubiyet sebebini ortaya çıkarmak için müsveddesi benim kalemimle hazırlanan Fermân-ı âlî, askerî müşirlerden Safvet Paşa'ya verilip İşkodra'ya gönderildi. Bu sureti aşağıda verilmiştir. (Bk. Ek: 4, s.158)

Tamamlayıcı bilgi

Osmanlı Devleti'nin mâli sıkıntısı Hersek meselesinin fevkalâde masrafları ile daha da artmışken Sırbistan ve Karadağ muhârebelerinin açılması sebebiyle büyük bir devletle harb edilircesine derlenip gönderilmesine mecburiyet görünen redif ve yardımcı askerlerin büyük ölçüdeki masraflarını belli gelirlerle karşılamının imkânı kalmamıştı. Bu sebeple önce gönüllü taburlarının ihtiyaçları ve sevklerine mahsus olmak üzere vükelâ, memurlar ve hamiyetli kimseler tarafından para yardımı yapılmasına başlanıldı. Bundan herkese şevk ve gayret gelerek, kadınlara varıncaya kadar İstanbul. sâkinleri para ve mal yardımında bulunmakta birbiriyle yarıştığı gibi, vilâyetlerde de defterler açılarak müslüman ve hristiyan zenginleri tarafından top, süvari hayvanları, askerî giyim eşyası ve para yardımına duygulu bir samimiyetle devam olunuyordu. Bu sebeple Bâbüâli'de "İlâne-ı Cihâdiyye Komisyonu = Cihad için Yardım Komisyonu" adıyla bir komisyon kurulup, yardım paraları biriktikçe askerî dâirelerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere veriliyordu.

Ama bu yardım herkesin isteğine bırakılıp, miktarca sınır konulabilir bir zorlama yük olmadığı gibi büyük harp masraflarının yalnız buhunla karşılanması da kabil değildi. Bundan dolayı karşılaşılan büyük sıkıntının giderilmesine çare olmak üzere belli başlı bir nakdî sermaye bulunması konusunda vekiller arasında pek çok müzâkere cereyân ederek öteden beri olageldiği gibi herşeyden önce bir borç anlaşması yapılması düşünüldüyse de, mâlî itibârın içte ve dışta sarsılmış olması sebebiyle buna imkân bulunamayacağı itiraf edilerek, ihtiyâcın giderilmesi için resmî ziyâfete mahsus gümüş tabaklardan para kestirilmesi gibi faydasız tedbirler alınmış ve nihâyet 600.000 keselik kâğıt para bastırılıp çıkarılmasına karar verilmişti. Devlet bu kâğıt para belâsını yıllarca çekip, mâliyesinin buhrâna düşmesinin başlangıcı sayılacak bir çok fedakârlığa katlanmak suretiyle tedâvülden kaldırmış, bunun için yaptığı borç para anlaşmalarını sağlarken bir daha kâğıt para çıkarmayacağını bütün dünyaya ilân etmişti. Üstelik Osmanlı ülkesinin ihracatının ithalatına nisbetle pek düşük olmak yüzünden günden güne para varlığı eksilmekte ve harp ihtiyaçlarının büyük kısmı dışarıdan getirilmekte idi. Böyle olduğu halde yine kâğıt para çıkarmak ve bunu savaş masrafına sermaye tutmak şaşılacak işlerdendi.

O vakit bu tedbirin fayda yerine zararını ispat edenlerin sözleri dinlenilmeyip basılan kâğıt paraların 2.000.000 liralığı, yâni 400.000 keseliğinin tedâvüle çıkarılması, geri kalanının ihtiyat olarak alıkonulması ve tedâvül edecek kısmın yalnız İstanbul'la sınırlı tutulmayıp Osmanlı ülkesinin her tarafında geçmesine müsaade olunmasına karar verildi. Tedâvülün bu şekilde genişletilmesi, bir yerde külliyetli kâğıt para toplanıp da kıymetinin düşmemesi düşüncesinden kaynaklandı ise de, harp mühimmâtı gibi araç-gereçler için Avrupa'ya altın gönderilmesi lüzûmundan ötürü hazine gelirlerinin altına döndürülmesi yolunda değer farkından doğan bir çok ziyâna uğramanın kaçınılmaz görünmesi üzerine, devlet gelirinin hemen hemen yarısı kadarı hiçe gitmiş ve basılan kâğıt paranın birinci tertibi ve ihtiyat sermayesi kısa zamanda sarf olunup yine kâğıt para çıkarılması gerekmişti. Bununla birlikte kâğıt paraların belli bir müddet zarfında kaldırılması düşüncesiyle umûmî devlet gelirleri dışında bâzı karşılık hazırlanmış, yâni Sultan Murad'ın tahta çıkışında Mâliye Hazinesi'ne bırakılan Ereğli mâdeni ve çiftlikler hâsılâtı kâğıt paraların kaldırılmasına ayrılmıştı. Böyle olmakla beraber bunlar teminat olarak gösterilseydi Avrupa bankerlerinden de borç para alınabilirdi. Ancak o yolda kafa yorulmayıp kâğıt para çıkarılması kolay bir tedbir sayılmış, böylece az zamanda bunun verdiği zarar Devlet hazinesi, memleket ve milletçe anlatılmaz bir dereceye varmıştır.

EK: 1

Berlin Memorandumu tercümesi

Osmanlı sınırları içindeki ülkelerden alınan korkunç haberler kabinelerin ittifakını güçlendirecek derecede olup, 3 devlet, diğer büyük hristiyan devletlerle ittifak etmek suretiyle içinde bulunulan durumun tehlikelerinin önünü almak için aralarında müzâkerede bulunmaya kendilerini mecbur görmüşlerdir. Görüşlerine göre Osmanlı ülkesinin içinde bulunduğu durum etraflı tedbirlere muhtaçtır. Selânik'de görülen, İzmir ile İstanbul'da çıkması muhtemel olan olaylara meydan verilmemek üzere gerekli bütün tedbirlerin Avrupaca kararlaştırılması pek lüzûmlu ve pek önceliklidir. Büyük devletlerin tebaası ile Osmanlı topraklarındaki hristiyan ahâlinin emniyetinin bozulabileceği her yerde, tebaa ve söz edilen ahâlinin emniyetlerinin korunması için alınacak gerekli tedbirleri müzâkere etmek lâzım geliyor. Tehlike hâlinde bulunan yerlere harp gemilerinin gönderilmesi ve gerektiğinde bu yerlerin dirlik ve düzenini korumak üzere silâhlı olarak ve işbirliği hâlinde hareket etmeleri için bu gemilerin kaptanlarına ortaklaşa emirler verilmesi hakkında uyuşma hâsıl olursa maksadın elde edilmesi umulursa da, Bosna ve Hersek bölgelerinde heyecânın en kısa sürede yatıştırılması ile bunu doğuran sebepler yok edilmedikçe söz edilen maksadın tam olarak gerçekleşmesi mümkün olamayacaktır.

Politik dengenin bugünkü durumuna sarsıntı getirilmeksizin, adı geçen bölgelerin hristiyan ahâlisinin durumlarını değiştirip düzeltmek üzere büyük devletlerin vekilleri toplanarak bu iki maksadın elde edilmesini sağlayacak biçimde Bâbîâli'den bir islâhat programı istediler. Bâbîâli de bunu kabul etti ve islâhatı icrâ mevkiine koyacağını kesin olarak ilân etmek suretiyle keyfiyeti büyük devletlerin kabinelerine bildirdi.

Bundan dolayı bu vaadin tutulup yerine getirilmesi husûsuna nezâret etmek üzere adı geçen devletlere mânevî bir vazife düştüğü gibi, düşmanlığı terk ederek ev ve yuvalarına dönmeleri için eşkiyâ ve göçmenler katında da ısrar olunması yolunda mecburiyet hâsıl olmuştur. Bununla birlikte söz edilen program esas olarak büyük devletler tarafından kabul olunduğu halde iki engele uğramıştır. Şöyle ki: Avrupaca kesin bir maddî kefâlet olmadıkça Bâbiâli'nin vaadlerine güvenilemeyeceğinin geçmiş tecrübelerle sâbit olduğu eşkiyâ tarafından iddiâ olunduğu gibi, Bâbiâli de eşkiyâ memlekette silâhlı olarak dolaştıkça ve göçmenler geri dönmedikçe yeni islâhata girişmenin maddeten mümkün olmadığını bildirdi. Bunun üzerine düşmanlık ve çekişme devam etti. Sekiz aydan beri devam eden bu ihtilâlin doğurduğu heyecan Osmanlı topraklarının başka topraklarına da bulaştı. Gayrimüslim ahâli, Bâbiâli'nin görünüşte ciddi olarak girişmek düşüncesinde olmadığı hükmine varmışlardır. Bu da bir takım dinî hissiyat ve politikanın doğmasına, üzücü Selânik olaylarına ve Osmanlı topraklarının başka taraflarında korku uyandıran kargaşa ve taşkınlığa sebebiyet vermiştir.

Hristiyanların şiddetli direnişlerinden öfkeye kapılmış müslümanlara güvenmeleri hakkında hristiyanlar teşvik olunduğu sırada, huzûr içinde bulunan bir şehirde alenen ve âciz bir idârenin gözü önünde yabancı konsolosların öldürülmesi Bosna ve Hersek ile komşu prenslikler hristiyan ahâlisi üzerinde kötü tesir uyandırmış olduğundan, taassubun adı geçen eyâletlerde de coşup kaynayacağı şüphesizdir. Bu durumun devamı hâlinde büyük devletlerin söndürmeğe çalıştıkları ihtilâl ateşinin alevlenmesi beklenebilir. Bundan ötürü adı geçen devletlerle Bâbiâli arasında kararlaştırılan tedbirlerin içtenlikle ve tam olarak icrâ mevkiline konulacağına hiçbir şüphe bırakmayacak derecede bâzı teminâtın verilmesi kaçınılmazdır. Hükûmet tarafından Avrupa'ya karşı yüklenilen hususların yerine getirilmesi yolunda, ciddi olarak işe başlamak üzere Bâbiâli'yi sıkıştırmağa başlangıç olarak, iki ay müddetle çarpışmaların durdurulması için büyük devletlerin sâhip oldukları kuvvetle Bâbiâli katında ısrâr olunması 3 devlet tarafından teklif olunur. Bu mühlet Avrupa'nın dostça düşünceleri hakkında eşkiyâ ve göçmenlerin güven duymalarına, bu islâh edici teşebbüsleri çıkmaza sokmamaları için komşu prensliklerin teşvikine ve Bâbiâli'nin de vaatlerini geciktirmeksizin yerine getirmesine yardımcı olacaktır. Bu sûretle, Bosna ve Hersek temsilcileri tarafından ileri sürülerek müzâkerelere başlangıç olarak alınmağa yaraşır görünen isteklerin esâsı üzerine doğrudan doğruya Bâbiâli ile adı geçenler arasında müzâkere yolu açılacaktır.

Söz konusu husûslar şunlardır:

1- Vatanlarına geri dönen göçmenlere ev ve kiliselerin tekrar yapılması için malzeme verilecek ve kendi iş ve kazançlarıyla geçinmek kudretini elde edinceye kadar kendilerine yardım yapılacaktır.

2- Söz konusu yardım Osmanlı komiseri tarafından dağıtıldığı müddetçe islâhatın ciddi olarak yapılmasını sağlamak ve buna nezâret etmek üzere teşkilî 30 Aralık tarihli notada yazılı karma komisyon ile müzâkere olunacaktır.

3- Her türlü çatışmanın önlenmesi yolunda, hiç olmazsa, heyecânın yatışmasına değin, Osmanlı askerlerinin ileride uygun görülecek noktaya toplanması için Bâbiâli katında tavsiyede bulunulacaktır.

4- Müslümanlar gibi hristiyanlar da silâh taşıyacaklardır.

5- Yabancı devletlerin konsolos veya memurları genel olarak islâhatın yapılmasına ve özellikle göçmenlerin vatanlarına geri dönmelerine nezâret edeceklerdir.

Büyük devletlerin dostça yardımları ile, mütâreke sâyesinde söz edilen esas üzerine anlaşma hâsıl olur ve göçmenlerin memleketlerine geri dönmesiyle karma komisyonun kurulması hususlarından başlanarak hemen icraata girilirse barış yolunda hayli mesâfe alınmış olur.

Büyük devletlerin bu teşebbüsleri maksada ulaşmaya yetmeksizin mütâreke müddeti sona ererse, genel barışın korunması için şu fenâlığın önünü almak ve yayılmasını önlemek üzere tesirli tedbirler alınması hakkında 3 devlet tarafından yapılacak başka hareketlerin anlaşma ve işbirliği içinde yapılması lüzûmu beyân olunur.

EK: 2**Sultan Abdülaziz Hân Hazretleri'nin tahtdan düşürülmesine dâir verilen fetvâ sûreti**

Mü'minlerin emiri olan Zeyd, şuuru bozuk ve siyâsetten nasipsiz olup, devlet malını memleket ve milletin kaldıramıyacağı derecede kendi şahsî masrafları için sarf, din ve dünyâ işlerini karmakarış ve memleket ve milleti harâb edip iş başında kalması memleket ve millet hakkında zararlı olsa düşürülmesi lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Yazan

el-fakîr Hasan Hayrullah
(Allah onu affetsin)

EK: 3**Sadrâzamlıkça yayınlanan nasihat mektûbunun sûreti**

Ey İslâm ve hristiyan ahâlî!

Hepinizin malûmudur ki dünyada hürriyet ve saâdetle yaşamak isteyen insanlar için en lüzumlu olan şey vatanının emniyet ve menfaatini korumağa çalışmaktır. Zira, vatanın emniyetine hizmet olunmadıkça kamunun menfaati doğmayacağı gibi kamu menfaati yerinde olmadıkça bir şahıs için emniyet ve menfaat belliremez ve kamu emniyeti dediğimiz hal yine kamunun samimî beraberliğiyle meydana gelir. Samimî beraberlik de bir vatanda doğmuş, büyümüş ve o vatandan fayda görmeğe alışmış olanların birbirine kin ve düşmanlıktan ve kötü niyetlerden sakınarak insanca davranış ve infaattan ayrılmaması, intikam kasdıyla zulüm ve haksızlık etmemesi ve hemşehrisinin mal, can ve nâmusunu kendi mal, can ve nâmusu gibi koruyup gözetmesi hususlarından ibârettir. İşte dünyada en medenî ve en terbiyeli olan milletlerin bugünkü mutlulukları bu yolda davranışlarından ileri gelmiş olduğu gibi, sizin de şimdiye kadar vatanınızın menfaatlerinden İslâm ve Bulgar birlikte fayda sağlamağa çalışıp çabalamanız; ziraat, ticâret ve sair işlerde çalışmanız bütün milletlerce kışanılacak güzel bir kaynaşma meydana getirmişti. Ne yazık ki kendi kötü niyetlerini vatanınızın felâketinde arayan bir takım haydutların İslâm ve hristiyan arasına düşmanlık düşürüp memleketterinizi harâb etmek, hepinizi mağdur ve perişan eylemek için evvelce nasıl fesat tohumu saçtıklarını ve ne zararlara yol açtıklarını öğrenip gördünüz. Bu bozguncu harekete, hayır ve şerrini bilmez bâzı câhiller uyup ve zorla uydurulup boş yere kanlar dökülmüş, hasar ve zararlar vuku bulmuş iken Allah'a hamdolsun ki bu gâile yine vatanınızın selâmetini, huzur ve emniyetini arzuda elbirliği etmeniz neticesinde savuşturulup bozguncuların zararları öneldi. Şimdi sizlere düşen, bu gâile sırasında olan biteni tamâmen hatırlınızdan çıkarıp, kin ve benlikten sakınıp İslâm ve Bulgar arasında bir kaç asırdan ve nice yıllardan beri devam eden güzel kaynaşmayı tam bir emniyetle korumaktır. Zirâ pâdisâhımız Şevketî sultan Murad Han Efendimiz Hazretleri'nin Saltanat tahtına çıkmaları üzerine Hatt-ı hümayûnları ile bütün âleme neşir ve ilân buyurdıkları düşünce ve niyetleri; her yerde, her sınıf tebaalarının hürriyet, emniyet ve refâhını ve memleketin huzur ve saâdetini ilerletmektir. Hattâ bu arzuların sizlere tam olarak anlatıp ziraat ve ticâretinize ve memleketinizin refâhının gelişmesine hizmet etmenizi tavsiye eylemek için husûsî memurlar tâyin edilmesini emir ve ferman buyurdular. Bu nasihatlerin her şeyin yardımcısı ve ma'bûdu olan Cenâb-ı Hakk'ın rızasına uygun olduğu inkâr olunamayacağı için bunları can kulağıyla dinleyip, pâdisâhımızın size karşı olan sevgi ve gözeticiliklerinin kadrini ve kıymetini bilip, İslâm hristiyan hepiniz bir vatanın evlâdı ve bir padişâhın sâdik tebaası olduğunuzu düşünüp memleketinizin menfaatlerinden birlikte istifade etmeğe ve emniyetsizlik lâkirdisini aranızdan kaldırmağa çaba göstermenizi ve bir takım kötü niyetlilerin bozgunculuğuna bakmayarak işiniz gücünüzle ve pâdisâha duâ ile meşgul olmanızı tavsiye eder cümleminizin bu sözleri samimiyetle kabul etmek sûretiyle hamiyet ve sadâkatinizi isbat edeceğinizi umut ederim.

Mehmed Rüşdü
Vezîr-i Âzam

EK: 4

İşkodra'ya gönderilen Pâdişâh emri'nin sûreti

İşkodra'da bulunan birliklerimin kumandan, subay ve neferlerine ve ordumuzun savaş hizmetlerinde bulunan ahâliye!

Hepinizin mâlûmudur ki dünyada insan için en büyük ve en şerefli haslet, devlet, millet ve vatanını sevmek ve milleti uğrunda her türlü fedâkârlığı yapmaktır. Askerliğin şeref ve imtiyâzı da vatan ve milleti koruma hizmetiyle mükellef olmaktan ibârettir.

O halde gönlünde devlet ve vatan sevgisi olan ve asker olup da askerliğin şerefini vatanına hizmette arayanların en birinci vazifesi silâhının şânını yüceltmek ve düşman karşısında dayanıp direnmektir. Çünkü dünyanın şartları ve insanların davranışları bir kararda durmadığı gibi harp hareketleri de belli bir derece ve durumda olamaz; "el-harbü sicâlün = harp bir şans işidir" kaidesine göre gâh üstünlük ve kazanca, gâh durgunluk ve kayba tesâdüf olunur. Onun için askerliğe lâzım olan şey her durumda ve her yerde gayretine gevşeklik getirmeyerek azim ve niyyetini karşılık beklemeksizin gerçekleştirmeye devam etmektir. Şimdiye kadar hepinizin görüp bildiği üzere Karadağlılar ortada hiç bir sebep olmadığı halde devletimize isyân edip ve bir takım haydutları kendilerine uydurup, sınırlarını aşarak ve memleketimize saldırarak haydutluklarını arttırdılar. Böylece ahâlimize verdikleri zararları önlemek için üzerlerine varmağa bizi mecbur ettiler. Sizler ki, devletimizin kuvvet ve kudretinin dayanağı ve milletimizin övünç kaynağı olan askerlik ve yiğitlik mesleğindesiniz; Yaptığımız dâvet üzerine buraya gelerek babalarınızın ve atalarınızın size mirâsı olan fedâkârlıkların eserlerini ortaya koymağa hazır olduğunuzdan, Hak Teâlâ Hazretleri'nin yardım ve desteğinin yardımcıınız, üstünlük ve başarının her durumda yol göstericiniz olması duâsında bulunmaktayım. Gerçi geçenlerde Medun'da silâh arkadaşlarınızın bir kısmının kazâ ile bâzı istenilmeyecek hallere uğramış olduğunu üzümlere işittim. Ancak yukarıda ifâde olunan nasihatlerimizden de anlayacağınız gibi, çarpışmaların hâli gâh bozmak, gâh bozulmaktır; ve ekseriyâ bir küçük gerilemenin, ardından pek büyük başarıların kazanılmasına başlangıç olacağı tecrübe ile bilinmektedir. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın yüce emirleri ve yüksek işaretleri gereğince düşman karşısında tutunup direnmek asker olanlara farz olduğu gibi hiç bir şeyden kaygı ve ümitsizliğe düşmeyip çarpışmalarda sancağının üstün gelmesi için yüreklilikle çalışanlar dünya ve âhirette kendi mutluluğuna hizmet etmiş olacaklarından bu noktaları güzelce düşünerek silâhımızın şânını günden güne arttıracığınızı Cenâb-ı Allah'ın yüce lutfundan umarım. Pâdişâhınız olarak yaptığımız bu nasihatler her birinizin mukaddes askeri vazifenizi gerektiği şekilde yapmak suretiyle inşaallah sancağımızın üstün gelmesi temennilerinden kaynaklandığından, kumandanlığınız, 3. Ordu Müşiri olup şimdiye kadar bulunduğu savaşlarda cesâret ve kahramanlığı görülmüş ve tecrübeyle sabit olmuş olan Vezirim Derviş Paşa'ya verildiği gibi, pâdişâhınız olarak sizlere duyduğumuz yakınlığın derecesini lâyıkiyle anlatmak için müşirlerimizden Safvet Paşa da husûsî olarak ve görev verilme suretiyle o tarafa gönderilmiştir. Bu sebeple, bu Fermân-ı hümayûnumuzda yer alan nasihat ve tenbihlere ve kumandanınız tarafından yapılacak hareketlere göre askeri vazifenizi yerine getirmek suretiyle hamiyet ve yiğitlik eserleri için çalışıp çabalayasınız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Sultan V. Murad'ın tahttan uzaklaştırılması ve Sultan II. Abdülhâmid Han'ın tahta geçmesi

İkinci bölümün sekizinci faslında anlatılan sebeplerden dolayı, Sultan V. Murad tahta çıkışının hemen akabinde cinnet getirmişti. Ancak bu durum, önce basit bir hastalık ve daha sonra çibandan mütevellid bir rahatsızlık şeklinde yorumlanıp, **Cuma Selâmlığı**'na bâzen araba, bâzan da atla çıkarılırdı. Fakat bu şekilde câmi'e gidişinde kendisinden zuhûr eden acâyip haller, aklının bozulduğuna ve kendisini kontrol edemediğine alâmetti. Bu sebeple Padişah'ın şuurunun yerinde olmadığına kimsenin şüphesi; tevilde bulunmaların ve hastalık bahânelerinin bir tesir ve mânâsı kalmadı. Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa, Sultan V. Murad'ın bu hastalığı zamanında, onun adına işleri yürütüp, Devleti padişahsız idâre edercesine hareket ederek, Sultan Murad'ın vaziyetini bir müddet için idâre etti. Midhat Paşa'nın Kanûn-ı Esâsî konulması hususunda, ardi arası kesilmeyen teklif ve ihtarlarına da **"Padişah'ın şuuru bozulmuştur. Bu sebeple devletin idâre tarzının değişmesine, zaman müsâit değildir"** şeklinde karşılık verdi. Ancak, Sultan Murad'ın bu hâli herkesin diline düşmüş, ulemâ arasında Padişah'ın arkasında Cuma namazı kılmanın câiz olmadığına dâir dedikodular çoğalmış ve Rüşdü Paşa hakkında **"Memleketi padişahsız idâre etmek hoşuna gitti"** diye ileri geri konuşmalar olmuştu.

Bu güçlükler esnâsında Sultan Murad bir Cuma Selâmlığı'ndan döndükte, resmî elbisesini çıkarmayıp öylece gecemiş ve sabah erkenden odasından çıkıp Sarayın alt katına inerek ve pencerenin camını kırarak kendisini bahçeye atmıştı. Oradan koşarak Şehzâdeler Dâiresi önündeki demir parmaklıktan geçip, Harem Ağaları koğuşlarının sâhil tarafındaki havuza atlayacağı sırada, hizmetçileri yetişip zorla getirilirken, zikredilen demir parmaklığa sarıldığından ellerine vurularak hakaret edilircesine bahçeye asılmıştı. Bu durum, Şehzâde Abdülhamid Efendi tarafından görüldükde, kardeşi hakkında saygısızca davranılmamasını büyük bir teessürle istemiş ve Sadrâzamı da bu durumdan haberdâr etmişti.

Sultan II. Abdülhamid Hân

Buhranlı bir dönemde tahta geçmişti.
Önünde zor günler vardı.

Şehzâde Abdülhamid Efendi'nin bir an önce tahta geçmesini, en çok kendisine bağlı olan Ticâret Nâzırı ve eniştesi Mahmud Paşa (Damad Mahmud Paşa) arzu ederek, saltanat değişikliği lüzûmunu Sadrâzam nezdinde isbât edecek zevâtı elde etmeğe başladı. Cumadan önce Serasker Kaymakamı Redif Paşa'yı kendi tarafına çekip; ondan sonra çeşitli vasıtalarla Midhat Paşa'yı da o yola sevketti.

Midhat Paşa, Kanûn-ı Esâsî'yi kabul ettirmek hevesiyle giriştiği tahttan uzaklaştırma işinden arzu ettiği neticeyi elde edemeyince gücenmişti. Diğer taraftan Hüseyin Avni Paşa'nın katlinden sonra, Sadrâzam her istediğini yapmakta serbest kalmış, Sultan V. Murad'ın dalgınlık hâli ise uzamıştı. Bu durum karşısında Şehzâde Abdülhamid Efendi'nin tahta çıkışını çabuklaştırmadıkça, Kanûn-ı Esâsî'nin ilânına çâre bulunamayacağını anlayan Midhat Paşa, Sadrâzamı yine saltanat değişikliği meselesine meylettirdi. Önce yalnız başına ve sonra Sadrâzamla birlikte Kâğıthâne Çiftliği'ne gidip Şehzâde ile görüşdü ve Kanûn-ı Esâsî hakkındaki maksadını uzun uzadıya anlattı. Şehzâde, tabiatıyla saltanata hevesli olmakla beraber, zamanın ve meselenin son derece karışıklığı ve Sultan Murad taraftarlarının çokluğu sebebiyle, korku ve tereddüte düşerek, bir taraftan "Meşrûtiyet ve parlamento sistemine dayanmayacak bir idâreyi kabul etmem" demek sûretiyle, Midhat Paşa gibi hürriyet önderlerinin arzularına muvâfakat gösteriyor; diğer taraftan da kardeşinin cinnet hâlinden kurtulamıyacağını tıbben ve tahttan indirilmesi lüzûmunun ise şer'an sâbit olduğu hakkında yol gösteriyordu. Bu durum ve girişilen teşebbüsler, Vükelâ'nın zihinlerinde saltanat değişikliğine duyulan ihtiyacı ehemmiyet derecesine çıkarmıştı. Sultan Murad'ın hastalığı ise, tahttan indirilmesi husûsunda umûmun ittifâkına yol açmış, tedâvisine memur doktorlar tarafından iyileşemeyeceğine dâir raporlar tanzim edilmiş ve dâimî cinnet (cünûn-ı mutbık) denilen hastalığa yakalandığı belirtilerek, tabii olarak tahttan indiğini ihtivâ eden bir fetvâ verilmişti.

Bunun üzerine, artık saltanat değişikliği kararlaştırılıp, hattâ bir gün Damad Mahmud Paşa, Redif Paşa ile birlikte sadârete âit odada gizlice sohbet ederlerken, beni de çağırdılar ve sözlerine sırdaş ettiler. Konuştukları ve düşündükleri, tahta geçme işini çabuklaştırmaya çâre aramaktan ibâretti. Redif Paşa, "Eğer Sadrâzam bu tahta geçme işini biraz daha te'hîr ederse, biz çâresine bakarız" demekle, Abdülaziz Han'ın silâh zoruyla tahttan indirilmesi gibi, bunu da ordunun üzerine alabileceğini, üstü kapalı olarak anlatmak istedi.

Aradan birkaç gün geçtikte, Sadrâzam kesin olarak saltanat değişikliğine razı olduğundan, Bâbîâlî'de yapılacak toplantıda, kararın resmen Vekiller Heyeti'ne açıklanmasını, Midhat Paşa ile konuştular. Meclis toplanıp, meseleler müzâkare edildikten sonra, Sadrâzam göstermelik bir nezâketle sözü Midhat Paşa'ya bırakarak dinlenme odasına gitti. Midhat Paşa, Vekiller Heyeti'ne hitâben Sultan Murad'ın durumunu anlatıp, gerek şer'i bakımdan, gerek zaman ve gerekse devlet işlerinin yürütülmesi açısından, saltanat değişikliğinin gerekli olduğunu ileri sürdü ve "Devletler, bizi Sırbistan ile sulh yapmaya zorlayacaklar. Halbuki sulh yapmak hakkına sâhip olan Padişahımızın şuuru yerinde değil" dedi. Hazır bulunanların hepsi birden: "Saltanat değişikliği, ister istemez olacak olan bir iştir" cevâbını verdiler.

Bunu müteâkip, Sadriâzam meclise geri dönüp, biraz ağladıktan sonra, “Ne yapalım, kaderin hükmü böyle imiş” diyerek, tahttan indirme işinin ilânına, biât merâsiminin, 19 Ağustos perşembe günü yapılmasına ve bunun için Topkapı Sarayı’nda bütün ulemâ, vüzerâ ve ricâlden mürekkep bir umûmî meclis toplanmasına karar verildi. Meclise davet edilenlerin “Sırbistan meselesinden dolayı bir müzâkere vardır” şâyiasıyla Bâbiâlî’ye geldikçe Kubbealtı’na gönderilmeleri, en güzel bir tedbir olarak düşünüldü.

Damad Mahmud Paşa, o gün Vekiller Meclisi’nde bulunması dolayısıyla, Sadriâzam, ona hitâben, “İşte, vaziyeti öğrendiniz. Durumu, bütün vekiller ile birlikte Abdülhamid Efendi’ye bildiriniz ve bu gece kendilerini sarayda bulundurmayınız; yarın sabah Hırka-i Sa’âdet Dâiresi’ne getiriniz” dedi ve arkasından, “Şehzâde hazretlerinin mâlûmu olsun ki, vekiller bu kararı kendilerine hizmet için almadılar. Sadece kaderin hükmü icâbı olmak üzere, Sultan Murad Hazretleri iyileşemeyecek derecede hastalandığından, kendilerinin meşrû’ verâset hakkını yerine getirmek lâzım geldi” diye ilâve etti. Sadriâzam’ın bundan maksadı, saltanat vârisini (Şehzâde Abdülhamid) ileride yeni bir tahttan indirme hâdisesi ile karşılaşabileceği yolunda tesir altında bırakmak olduğu sanılıyordu. Bu karar üzerine Vükelâ Meclisi dağıldı. Damad Mahmud Paşa Beşiktaş Sarayı’na giderek, Abdülhamid Efendi’ye keyfiyeti arz edip, kendisini tebrik etti. Hemen onu saraydan alıp babası merhum Sultan Abdülmecid Han’ın dördüncü zevcesi Perestû Kadınefendi’nin Nişantaşı’ndaki konağına götürdü. O gece, kendisi ve Serasker Kâymakamı Redif Paşa orada kalıp, nizâmiye ve zaptiye askerleriyle onun korunmasına itinâ gösterdiler. Sabah olunca Veliahd Abdülhamid’i Topkapı Sarayı’nda bulunan Abdülmecid Hân dâiresine götürdüler.

Dâvetli olan vüzerâ, ulemâ, ricâl ve ümerâ, Kubbealtı’nda toplandığı vakit, Sadriâzam göz yaşlarını akıtarak, bin bir türlü yapmacık sızlanmalarla söze başlayıp: “Efendilerim! Sultan V. Murad, melek huylu bir padişah idi. Fakat tahta çıkışından on-onbeş gün sonra bir hastalığa tutuldu; yâni düşünme kuvvetini kaybetti. Yapılan tedâvi işe yaramayıp, şeriatın bu gibi hastalığın giderilmesi hakkında tâyin ettiği müddet geçtiği hâlde iyileşemedi. Bu durumda şeriatın icâbı ne ise söylensin” diyerek, Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi’ye döndü. O da Fetvâ Emîni Kara Halil Efendi’ye işâret edip, evvelce hazırlanan fetvâyı Halil Efendi herkesin önünde okudu. Fetvâ şöyle idi: “Müslümanların imamı (= halîfesi) dâimî cinnetle mecnûn olup, imâmetten beklenen şey yok olsa, üzerinden imâmet kalkar mı? El-cevâb: Allâhü a’lem, olur. Yazan: El-fakîr Hasan.

Bunun üzerine Sadriâzam, Şeyhülislâm ve Midhat Paşa, Hırka-i Saâdet Dâiresi’ne giderek fetvâyı Veliahd Abdülhamid’e verip, umûmî ittifakla Hilâfet makamına getirilmesine karar verildiğini arz ettiler ve kendisini biât merâsimi için Bâbüssaâde önüne konulan Osmanlı tahtına dâvet ettiler. Bu esnâda Sultan Murad taraftarlarının sûiskaste teşebbüs edecekleri endişesiyle, biât merâsiminin Bâbüssaâde dâhilinde bulunan Arz Odası’nda yapılması istenmişti. Ancak, Sadriâzam, eski Osmanlı âdeti üzere Bâbüssaâde önünü kesin olarak tercih etmekle, taht oraya koydurulmuştu. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid Hân, yukarıda belirttiğimiz Perşembe günü -ki 1293 senesi Şaban ayının on biri idi (31 Ağustos 1876)- saat beşi çeyrek geçe tahta oturdu. Eski usûle göre, önce Nakîbü’l-Eşraf ve Reisü’l-ulemâ Mustafa İzzet Efendi, sonra bütün vükelâ,

ulemâ, askeri ve mülkî erkân ve diğer hazır bulunanlar, biat merâsimini yerine getirdiler. Bunu müteâkip mutad yerlerden ve donanmadan toplanarak atılarak cülûs ilân edildi ve üç gün üç gece şehir donanması yapıldı.

Merhum Abdülaziz Hân'da cinnet eseri bulunmadığı halde, tahttan indirilişinde, cinnet getirildiğine dâir fetvâ verilmişken, yerine akıllı diye getirilen Sultan Murad'ın aradan üç ay, üç gün geçtikten sonra "dâimî cinnet" fetvâsiyle tahttan indirilmesine mecbûriyet görünmesi, ibret alınacak bir ilâhî adâlettir!

Biat merâsimi sona erdikten sonra, Abdülhamid Han Hazretleri, yukarıda zikredilen Arz Odası'na gitti. Sadrâzam, Şeyhülislâm ve diğer seçkin vekilleri çağırarak, Sultan Murad'ın Beşiktaş Sarayı'ndan Çırağan Sarayı'na naklini ve tabii olarak tahttan çekildiğinin kendisine bildirilmesini emretti. Ayrıca bu işe eski vekillerden Rızâ ve Nâmık Paşaların memur edilmesini, ulemâdan bir zâtın da bunlara katılmasını istedi. Şer'i makamı temsilen İstanbul Kadısı Hâlid Efendi seçildi. Bu zatlar, derhal Beşiktaş Sarayı'na gönderildiler. Padişah, yine Hırka-i Saâdet önündeki dâireye gidip, Sultan Murad'ın Beşiktaş Sarayı'ndan nakli haberini beklemek üzere, orada istirahat çekildi. Bu sırada Mâbeyn Başkâtibi Sâdullah Bey ile Vâlide Sultan Kethûdası Sâlih Efendi, Sadrâzam'ın huzûruna çağrılarak, onlar da tahttan el çektiler ve tahta çıkma işini, Vâlide Sultan'a resmen bildirmek sûretiyle, Sultan Murad'ın bir an önce nakledilmesini sağlamaya memur edilip, gönderilmişlerdi. Bunlar, Rızâ ve Nâmık Paşalarla, İstanbul Kadısı Hâlid Efendi, takdîr-i ilâhî icâbı meydana gelen bu saltanat değişikliğini tebliğ ettiklerinde, Vâlide Sultan biraz ağladı. Bunu müteâkip, Sultan Murad'ı Harem bahçesinden arabaya bindirerek, Çırağan Sarayı'na götürdüler ve bunu telgrafla Sadrâzam'a bildirdiler. Bu haberi beklemekte olan yeni Padişah, Topkapı sâhilinden sandala binip, her zamanki gibi, donanmadan toplanarak, büyük bir merâsimle Beşiktaş Sarayı'na girdi. Topkapı Sarayında kalan Vükelâ'nın kimi evlerine, kimi de yalılarına gittiler.

MÜHİM EK

Yukarıda yazıldığı gibi, eski hükümdar, Çırağan Sarayı'nda muhâfaza altına alınmış ve adamlarının şehirli ile görüşüp konuşmaları yasaklanmıştı. Fakat, annesinin ve saltanat zamanından istifâde edemiyen yakınlarının bu yalnızlık ve göz altında bulundurulmak hâlinde müteessir olarak kalblerindeki yara gittikçe büyüyüp, ne yapacaklarını bilemedikleri haber veriliyordu.

Sultan Murad'ın tahttan düşmesi, cinnet illetinden ileri gelmiş tabii bir ayrılış ise de, yeni Padişah, Abdülaziz Hân vak'asının tesiriyle incinmiş olduğu gibi, ona âlet olan vekillerden çoğunun iktidarda bulunmalarından ve ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar sebebiyle, umûmî efkârın galeyânından da huzursuz olmuştu. Bu sebeple, belki bir kıskırma ve kıskırılma olur da, eski hükümdarın şuurunun düzeldiği söylenir ve o yolla saltanat tahtına dönmesine kapı açılır diye endişeye düşmüştü.

Nâmık Paşa'nın rivâyetine göre, o esnâda kendisi ve Sadrâzam Mehmed Rüşdî Paşa, Saray'a çağrılıp Sultan Murad'ın ve annesinin sırf umûmî âsâyişin korunması için "varlık sarayından yokluk kâşânesine" gönderilmeleri hakkında, Damad Mahmud Paşa vasıtasıyla, Padişah tarafından gizlice ne düşünüldüğü sorulur. Nâmık Paşa: "Bu husus bizden sorulacak şey değildir; şer'î işlerdendir. Şer'î'ata uygun olup olmadığını araştırmak lâzımdır" cevâbını verir. Sadrâzam da onu tasdik ettiğinden, işin daha fazla derinine inmekten kaçınılır. Ama eski hükümdarın bütün adamları ve yakınları, öteye beriye sürülür ve Çırağan Sarayı'nın emniyeti artırılır.

Bu meseleden de anlaşılacağı üzere, Abdülhamid Hân Hazretleri, saltanatının geleceğini emniyet altına almak için son derece sıkı tedbirler almaya mecbur olduğundan, herşeyden önce Bâbiâli'nin nüfûzunu kırıp bütün devlet işlerinin yürütülmesini kendi üzerine almayı lüzumlu gördü.

Bu sebeple, Abdülaziz Han'ın tahttan indirilmesi hâdisesine sebep olanlardan, hâlâ Sadrazamlık mevkiinde bulunan Mehmed Rüsdü Paşa ile Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi'yi ve Midhat Paşa'yı iktidardan uzaklaştırmak ve kendi açısından itimâda lâıyk bir Vekiller Hey'eti teşkil etmek istiyordu. Ancak birtakım dâhili olaylar yüzünden halkın zihinlerinin bulanması ve adı geçen devlet erkânının ordu ve halk arasında taraftarları bulunması dolayısıyla, azledilmeden önce, şöhretlerini yavaş yavaş silip, bu maksadı gerçekleştirenceye kadar yüze güler bir siyâset ve göstermelik bir güvenle, onları kendi tarafına çekmeye çalıştı. İşte bu asıl maksadın belirtilerinden olmak üzere, tahta çıkışı münâsebetiyle Padişah'ın nezdinde ikbâl kazanan Damad Mahmud Paşa, Mâbeyn Müşirliği gibi bir mevkii işgal etmiş; onun enişesi olan Bahriye Mirilvâlarından Said Paşa, Mâbeyn Ferikliği'ne; Ticâret Meclisi üyelerinden olup Mahmud Paşa'ya özel bir bağlılığı bulunan Said Bey de Başkâtipliğe alınmış olduğundan, bunlar devlet işlerinin Saray nüfûzu altında yürütülmesine yol gösterecek bir Müşâvere Heyeti sıfatını kazanmışlardı. Seraskerlik Kaymakamı Redif Paşa tahta çıkma işini çabuklaştırmaya ve kolaylaştırmaya vâsita olması sebebiyle, Damad Mahmud Paşa'ya sokulup, o yolla Padişah'a yaklaştığı gibi, vezirlerden, ilmiye, askerîye ve Bâbiâli ricâlerinden nüfûzlu ve tanınmış olanların saraya gidip gelmelerine de müâade olundu. Bunlardan gerekli görülenlerin, Padişah'la özel görüşme şerefine nâil olup ihsâna kavuşmalarından dolayı vekillerin düşünce ve davranışlarındaki dikkati çeken gizli yönleri, çeşitli vasıtalarla öğrenmek ve haber almak kapıları da açıldı. Bu sebeple Sadrazamların doğrudan Padişah'a arzda bulunmaları usûlü bozulup, Bâbiâli'den arz edilip izin istenilen en küçük meselelere bile, muhâlif irâdeler çıkmaya başladı. Mehmed Rüsdü Paşa, bu işlerden huzursuz, belki şuursuz olarak, ileride vuku bulmasını tahmin ettiği tehlikelerle karşılaşmamak için, sadrazamlıktan sıyrılıp çekilmeyi cana minnet bildi. Bu sebeple, eski Osmanlı âdeti üzerine yapılan "kılıç kuşanma alayı" nda bulunmayıp yalandan hasta olmuş ve bununla bıkkınlık ve kırınglılığı göstermek istemişti. Bu sırada Sırbistan muhârebesiyle meşgul olan Serasker Abdi Paşa'nın sâdece serdânekremlik'de kalmak üzere, Seraskerlik'den azılıyla yerine Redif Paşa'nın tâyinini ihtivâ eden bir irâde çıkınca, Rüsdü Paşa derhâl istifâ etti. Ancak Padişah tarafından birçok izzet ve ikrâmlar görerek, bu işi hazmetmiş ve yine sadrazamlıkta kalmış olmakla, zâhirde Sokullu veya Köprülü Mehmed Paşa gibi otorite sâhibi görünmekte, hakikatte ise en yüksek ve en aşağılık kimselere göz yaşı ve tatlı dille göstermeye hevesli olduğu yakışıksız tavırlara, büyüklük ve şeref vesilesi addettiği hilelere, zamanın müsâit olamayacağını anladığından, içi kan ağlamakta idi.

Padişah'ın yukarıda anlatılan şahsî düşüncesi, devlet idâresi dizginlerinin sarayın eline verilmesi merkezinde idi. Bununla beraber Midhat Paşa'nın Meşrûtiyet sisteminin kurulması hususunda ısrar edip, cülûsun ilânına dâir çıkması âdet olan, "hatt-ı hümayûn" a, bu hususun ilâvesini son derece lüzumlu görerek, ona göre bir taslak da kaleme almıştı. Fakat kendi taraftarlarından ve Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesi meselesinde fikrine başvuru olanlardan Maârif Nezâreti Müsteşârı Ziya Bey, Midhat Paşa'nın hazırladığı taslağı, aşırı fikirlerine göre hafif bulduğu için Meşrûtiyet prensiplerine birtakım maddeler daha ilâve ederek başka bir metin taslağı kaleme aldı ki, buna saraylarda bulunan bütün câriyelerin serbest bırakıldığı da eklenmişti. Bu taslaklar Midhat Paşa tarafından takdim edildiğinde, Padişah'ın düşüncelerine uymadığı gibi, işin sonunu düşünmek mülâhazasıyla Umûmi Meclis'in açılmasının sarîh olarak belirtilmesinden bile kaçınılmıştı. Böyle iken, zaman icâbı, bundan vazgeçilmesinin birtakım tehlikeler doğurabileceği göz önünde bulundurularak, Meşrûtiyet sisteminin ilânına karar verildi. O şekilde hazırlanan hatt-ı hümayûn, Mâbeyn Başkâtibi Said Bey vasıtasıyla Bâbiâli'ye geldi ve memuriyetim dolayısıyla, tarafımdan resmen okundu.

Bu kısa izahattan da anlaşılıyor ki, Abdülhamid Hân'ın tahta çıkışını müteâkip içte ehemmiyet kazanan en mühim mesele, Meşrûtiyet sisteminin kurulması idi. Fakat Bulgaristan'da çıkan isyânı bastırmak üzere girilen harekâtın, İngiltere'de uyandırdığı menfî tesirlerin neticeleri ortaya çıkmış, Sırbistan ve Karadağ ile yeniden muhârebeye girilmiş olduğu gibi, mevcut meselelerin halledilmesi için de, İstanbul'da altı büyük devlet delegelerinin katıldığı bir konferans

(Meclis-i Mükâleme) teşekkül etmişti. İşte Kanûn-ı Esâsî'nin ilânı da bu karışık ortama rastlamıştı. Bu bakımdan, bu mühim hâdiseleri, eserimizin tertibi gereğince sırasıyla anlatmağa başlıyoruz.

İKİNCİ FASIL

Bulgaristan hâdisesinin Abdülhamid Hân devrine intikal eden neticeleri

Bulgaristan ihtilâlini bastırmak için, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrâzam-
lıktan çekilmesi üzerine alınan tenkîl tedbirlerin başlıcası, müslümanların Bul-
garlar üzerine saldırılması olup, buna sonraları nizâmiye askerlerinin
hücûmlarının da eklenmesi sebebiyle, Midhat Paşa gibi bu gaileyi Bulgar kanı
dökmekle bertaraf etmek düşüncesinde bulunan vekiller, işin başlangıcında,
zafer havaları içinde birtakım sözlerle, Bulgaristan'ı mezbaha hâline koymak-
tan kıvanç duydular. Bu sırada İngiltere'den başlayarak Avrupa'da umûmî
efkârın Osmanlı Devleti'ni itham edecek ve meseleyi büyütecek derecelere var-
masına sebep olan şâyîâlar ve neşriyât, İngiliz hükûmeti azâlarını muhâliflerine
karşı mevkilerini koruyabilmek için özel tahkikat yaptırmak mecbûriyeti ile
karşı karşıya bırakmış ve bu yüzden İstanbul sefâreti görevlilerinden Mösyö
Baring'in Filibe'ye gönderileceği, Bâbîâlî'ye bildirilmişti.

Mes'ele alevlendikten sonra, devletlerin, vaziyeti teftişe başladıkları anlaşı-
ldığından, böyle bir teşebbüsün önlenmesine imkân bulunamayacağı düşünce-
siyle, mülk sâhibi olan Osmanlı Devleti'nin teftiş işine katılması zarûretinden
dolayı, Devlet Şûrâsı âzâsından Blak Bey ve Bulgar ileri gelenlerinden Yovanço,
Mösyö Baring'in yanına katıldı. Bunlar Filibe'ye varıp isyân'ın bastırıldığı ve
kan dökülen yerleri dolaşarak İstanbul'a döndüklerinde, katliâm yapıldığını
doğrularayp, İngiliz görevlisinin doğru teftiş yaptığına şahidlik ettiler.

Bunu müteâkip, Mösyö Baring tarafından 1 Ağustos 1876 târihiyle İngil-
tere sefâretine gönderilmiş bulunan özel bir rapor, Bâbîâlî'ye tebliğ olundu.
Raporda şöyle deniliyordu: "Dün, Batak köyüne giderek gayet korkunç ve üzücü
bir manzara gördüm. Köy, sekiz yüz hânedan ve takriben sekiz bin kişiden ibâret-
ken, bunlardan altı bin kişi gaddarca yok edilmiştir. Çünkü hâlen mevcut olan iki
yüz elli kişi ve diğer yerlere giden bin kişi ve civârındaki müslüman köylere
gönderilen birçok kız ve genç kadınlar hesap olursa ve bunların toplamı iki bin
farzedilse, geri kalanı ne oldu? İlk başta gözüme çarpan şey, otuz kadar köpeğin
insan cesetlerini parçalayıp yemekte olmasıdır ki, köpekler kaçtıktan sonra, yirmi

metrelik bir yerde altmış iki insan kellesi saydım. Bunlardan çoğu balta veya kama ile kesilmiş olmalıdır. İşittiğime göre, başıbozuklar birtakım zavallıları buraya getirip öldürürlermiş. Onun için sokaklarda cesedler yığılıp kalmıştır. Fakat kilise ve çevresinde, vaziyet daha elem verici olup, oralarda cesedler o kadar çoktu ki, onları çiğnemenen geçmek ve pis kokunun şiddetinden muâyene etmek mümkün değildi ve kilisenin içi yanmış kemiklerle dolu idi. Kadınlar, evlerinin enkazı üzerine oturup feryâd u figan ile ağıtlar okuduklarından, sesler, köyün dışarısından işitiliyordu. Kısaca bu korkunç vaziyetin târifi mümkün değildir. Bu kötülöklere cesâret edenler, Dospatlı Ahmed Ağa ile Mahmud Ağa'dır. Ahmed Ağa köye geldiğinde, halkdan silâh ve para isteyip, aldıktan sonra üzerlerine hücum etmiştir:

Önce erkek ve kadın hepsini öldürmeye kalkmışlarsa da, sonra genç kadınları alıp götürmeyi uygun gördüklerinden, şimdi o köye gidenler, hiç bir genç kadın görmüyorlar. Çocuk kellesi görmedim ise de, kilise içinde çoluk çocuktan pek çok kimse ölmüş olmalıdır. Bu cinâyetleri işleyen Ahmed Ağa'ya dördüncü rûtbeden "me c î d î n i ş â n ı" verildi. Fakat hükûmetin, olup bitenlerden haberi olmadığını zannediyorum. Köy, anayolun dışındaki dağlarda olduğundan, Tatarpazarcığı'nda bile mahallî memurlar, yapılan vahşetin derecesini bilmiyorlardı. Bununla beraber, Bâbüâlî'nin bu esef verici durumu öğrenmesi lâzımdır. Gerçi Batak köyü sâkinleri isyân etmek maksadıyla, birkaç küçük siper yapmışlarsa da, bununla Ahmed Ağa'nın hıyânetine ve zulmüne bir sebep gösterilemez".

İngiltere sefâreti, Mösyö Baring'in bu raporunu Bâbüâlî'ye tebliğ ettiği gibi, Londra'ya da aynen göndermiş olduğundan, İngilizler son derece müteessir olarak, Rusların ve onlara uyarak Bulgarların Londra'da yaptıkları neşriyâtın doğruluğuna kanaat getirdiler. O zamana kadar görevlilere cesâret vermek ve müslümanları silâhlandırmak sûretiyle, Bulgar kanı döktürmekten zevk aldığını saklayamayan Midhat Paşa'nın akli başından gidip: "Bulgarlar'dan tahminen yirmi bin cânî kılıçtan geçti. Bunların artık isyâna takatları kalmadı" diye şurda burda masal okumakta idi. Ancak İngiltere sefâretinin Mösyö Baring'den aldığı haberler ve Bâbüâlî müfettişlerinin söyledikleri sözler üzerine, meseleyi başka bir biçime sokup da İngilizlerin Rus ve Bulgar telkinlerine açık kulaklarını birtakım anlamsız tevillerle tıkamak istediği sırada, İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby tarafından İngiliz elçisine gelen sert meâldeki bir mektup, Bâbüâlî'ye verilmişti. Mektubun sûreti sonda yazılıdır (Bakınız: Ek: 1, s.220)

Lord Derby, bu mektupta, olup bitenlerin hakikati üzerinde durup, birçok kınamalarla hiddetini belli ettikten ve "Edib Efendi Lâyihası" diye devletlere tebliğ edilen tahkikatı yalanladıktan sonra, İslimye taraflarında gad-darca hareketlerde bulunan Ferik Şevket Paşa ile Filibe tarafında başı bozuk denilen müslüman halkın elebaşlarından Tosun Bey ve Ahmed Ağa'nın cezâ-landırılmasını, Bulgar mâbed ve evlerinden harab olanların tâmir edilmesini, bir geçici karma idâre teşkiliyle Filibe ve İslimye havâlisinde halka teminât verilmesini teklif ediyordu. İngiliz elçisi bu tâlimâta uyarak, Hâriciye Nezâreti'ne tebligatta bulundu ve tahta çıkışının akabinde Sultan Abdülhamid Han Hazretleriyle görüşerek, talimâtın muhtevâsını gayet tesirli sözlerle arzedince, Sarayca meselenin ehemmiyeti anlaşıp, gürültü ve şikâyetin giderilmesi için Bâbüâlî'ye kesin emir verildi.

İngiliz elçisi, işi bu dereceye getirince, sıkı bir icrâata girişilip, Ferik Şevket Paşa'nın ve Bulgarlara zulm ve düşmanlıkları belirlenen müslüman ileri gelenlerinin, yakalanıp sorguya çekilerek, şiddetle cezâlandırılmalarını ve Bulgarların durumunun düzeltilmesi yoluna gidilmesini teklif etti.

Elçinin bu taleplerde ısrar etmesinin yanı sıra, İngiltere'de de Bulgarlara sahip çıkma fikri gelişerek, eski nâzırlardan ve mebûslardan Gladstone gibi ağız lâf yapan muhâlifler, Bulgaristan mezâlimi vesilesiyle, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılması ve Osmanlı topraklarının paylaşılması gereğini ihtivâ eden nutuklar söylemişler, broşürler neşretmişlerdi. Bu fesadlardan olmak üzere teşekkül eden cemiyetler, Bulgar milleti adına yardım paraları toplıyarak, özel vasıtalarla Filibe'ye ve diğer yerlere göndermişlerdi. Bu sahip çıkma ve müşfik davranma muâmeleleri de, Bulgarların istiklâle susamış hareketlerine kuvvet vermiş ve Osmanlı Devleti açısından güçlüklerin artmasına sebep olmuştur.

İngilizlerin bu sert tutumları üzerine, Bâbîâlî, siyâsetini değiştirmek zorunda kalıp Ferik Şevket Paşa, kumandada kullanılmayacağı vadiyle ve bin bir ricâ ile cezâdan kurtarılabilmişti. Bu sırada, hâdisenin vukuunu müteâkip itaât edip aman dileyen Bulgar köylerinin, civârda oturan müslümanlar tarafından basılarak mal, eşya ve hayvanları yağmalandıktan başka, erkek, kadın ve çocuk bir takım insanların katledildiğine dâir yayılan sözlerin doğruluğu da itirâf olundu. Bunun üzerine; 1) Hâdis e snâsında başıbozuk denilen ahâli tarafından yapılan gasb ve hırsızlığın ve öldürme gibi zulümlerin derecesi ve fâilleri meydana çıkarılıp kanûnen cezâları verilmek; 2) Gasbedilen mallar geri alınıp sâhibine teslim edilmek; 3) Yakılan köyler ahâlisinden açıkta kalanların evleri yaptırılmak; 4) Ana ve babaları öldürülen çocukların, sakat ve yaralıların iâşesi temin edilmek; 5) İhtilâlden hasar gören köyler halkının tarım âlet ve vâsıtaları tamamlanmak üzere, Mâbeyn Başkâtipliği'nden ayrılmâ Sâdullah Bey'in başkanlığında müslüman ve müslüman olmayan üyelerden oluşan bir Teftiş Heyeti Filibe'ye gönderildi.

Gerçekten bu heyet vasıtasıyla, âdilâne icrâata başlanılıp, müslümanlardan bazıları cezâlandırıldı ve yanan Bulgar köylerinin çoğu yeniden inşâ edildi. Fakat, Bulgarlar'ın müslümanlara karşı besledikleri kin ve düşmanlık yüzünden, Osmanlı idâresinden ayrılmak için Slâv birliği Cemiyetleri tarafından yapılan kışkırtmalara, temâyülleri günden güne artmakta ve dörtyüz seneden beri kaybolan hâkimiyetlerinin yenilenmesi arzusuna, yapılan mezâlimin tabîî tesirleri kuvvet vermekte idi. Bu sebeple, zarar-ziyânların telâfisi için katlanılan yardımların semeresi alınamayıp, Bulgaristan'a muhtariyet verilmesi husûsunda, devletler tarafından müzâkereler yapılmaya başlandı.

Bulgaristan ihtilâlinin bastırılması gayesiyle girişilen harekâta, birtakım mezâlimin eklenmesinin dışarıda uyandırdığı menfi tesirler, Sırbistan muhârebesi sırasında, Niş havâlisine gönderilen başıbozuk askerinin Filibe taraflarında Bulgar köylerini basıp, gasba, adam öldürmeye ve ırza tecâvüze cesâret etmele-riyle, daha da artmıştı.

Baş-bozuk denilen gürûh, Çerkes ve Türkmenlerden, Bulgarlarla düşmanlıkları olan Pomak ve Çitaklardan ve çoğu da halkın ayak takımından ibâretti. Bunların, Allah için gazâyâ gidiyoruz diye silâhlanarak Bulgar köylerini yurtluk ve ocaklık gibi talan etmeye başladıkları haberi, yine yabancılar vasıtasıyla

Bâbîâlî'ye ulaşıncı, Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa: "Başı-bozuk ordusunda bu şekilde âsice hareketlere kalkışanların derhal idâm edileceklerini, idâre ve kumandanlarına memur olanların ve elebaşlarının şiddetle sorumlu tutulacaklarını" belirten bir bildiri yayınladı. Ayrıca ne kadar başı-bozuk bulunursa yakalanıp, kanûnen cezâlandırılmaları için Rûsûmât Emîni Kâni Paşa'yı Filibe'ye gönderdi.

Sözû edilen gürûhun üzerlerine asker sevkedilip yakalanmalarına çalışıldı. Filibe sancağına bağlı Hasköy kazâsı halkından seksen-yüz kadar suçlu ele geçirilip, Filibe'de muhâkeme edildi. Çoğunun zulüm ve haksız hareketleri sâbit olduğundan, kürek cezâsına mahkûm edildiler. Elebaşlarından Hacı Murad, asılarak idâm edildi. Gerçi bu şiddetin, o aralık müsbet neticeleri görülmüş ve muhârebeye gitmek isteyenlerin, başıbozuk olarak gönderilmeyip Nizâmiye askerleri taburlarına gönüllü kayd olunacakları ilân edilmekle, rezâletlerin bir dereceye kadar önü alınmıştı. Fakat, Çerkes süvârilerinin yağma ve talanları, bilhassa hayvan çalmaları devam ettiğinden; İstanbul'dan Sırbistan hudûduna kadar yol üzerindeki kasaba ve köyler halkından zarara uğramıyan kalmamıştı denilse, mübâlağa edilmiş sayılmaz.

İşte bu cinâyetler Bulgarların şikâyetlerine, Devletlerin Bulgaristan hakkındaki teşebbüs ve niyetlerine kuvvet kazandırmış ve Osmanlı Devleti'nin felâketini arttırmıştır.

EK

İkinci bölümün Bulgaristan isyânının çıkış şekline tahsis edilmiş olan faslında, tenkil hareketlerini kısaca anlatmıştık. Fakat İngiliz elçisi Londra'dan aldığı tâlîmât üzerine, Padişah'ın nezdinde ve Bâbîâlî'de, İslimye'ye bağlı Boyacık köyü hâdisesini, gaddarca muâmelelerin misâli olarak ortaya koyduğundan, o hâdisede ordu kumandanı bulunan Ferik Şevket Paşa'nın maiyyetinde bulunup da işin hakikatine tam vâkıf olan bazı subaylardan aldığımız güvenilir haberler, aşağıdaki şekilde yazıldı.

Söyle ki: Şevket Paşa Edirne'de iken, Yanbolu Bulgarları'nın silâhlanıp müslûmanlara hücum etmek üzere hazırlandıkları ve asker gönderilmezse, müslûmanlar da silâhlanmış olduklarından, iki taraf arasında müthiş bir çarpışma çıkmasının muhakkak olduğu bildirilmişti. Bunun üzerine Edirne'de bulunan serdar Abdi Paşa, Şevket Paşa'yı iki tabur askerle Yanbolu'ya göndermiştir. Şevket Paşa oraya vardığında, Bulgarlar'ın dükkânlarını kapadıklarını ve silâhlı olarak Varoş mahallesinde toplandıklarını öğrenmekle, ileri gelenlerini yanına çağırarak dükkânlarını açıp işleriyle meşgul olmalarını, yirmi beş saat içinde silâhlarını teslim etmelerini teklif etmiş. O müddet zarfında da bazılarını dükkânlarını açıtırıp korkularını gidermeğe çalışmış. Verilen mühlet sona erdiğinde, yine Bulgarlar silâhlarını teslim etmediklerinden, biraz daha mühlet vermiş ve bunun bitiminde yine silâhlarını teslim etmezlerse, toplandıkları mahalleye asker sevk ederek, zor kullanacağını bildirmiş. Bu ikinci mühlet de sona erip yine Bulgarlar'dan silâh getiren olmadığı için, sabah erkenden askere hareket emri vermiş. Bulgarlar ise, bu askerî harekâtı görür görmez, çocuklarını iplerle kuyulara sarkıtıp ve kadınlarını emin yerlere ve kiliselere kapayıp, silâh tutan gençleri de ağaç dalları arasına gizlemiş. Bu sebeple evler boş kalmış. Nizâmiye askerleri, Varoş mahallesi üzerine harekete geçince, müslûmanlardan savaşılabilecek ne kadar adam varsa, diğer yoldan adı geçen mahalleye hücum etmişler. Böylece bir fırsatı gözetmekte olan Çerkesler de onlara karışıp, yağmacılığa koyulmuşlar ve rast geldikleri Bulgarlara ateş etmeğe başlamışlar. Şevket Paşa, bu durumu görünce Bulgarlar'dan silâh toplama işini bir tarafa bırakıp onlara saldıran edepsizlere mâni olmaya çalışmış, bunlara karşı şiddet ve zor kullanmak zorunda kalmış. Fakat bu esnâda hayli kadın ve çocuk günahsız yere ölmüş ve pek çok mal ve eşya yağma edilmiş. Bunu müteâkip, asker, kuyulara sarkıtılmış olan Bulgar kadınlarını ve çocuklarını çıkarıp, o esnâda Bulgarlar silâh teslimine de başlamış.

olduklarından, Şevket Paşa askeri geri çevirmeğe başlamış. Bu sırada kiliseye kapanmış olan binlerce kadın meydana çıkıp ve çocuklarını Şevket Paşa'nın atının ayağı altına atıp zulüm ve gadre uğradıklarından yakınmışlar. O aralık, Şevket Paşa hiddetlenip, tesâdüf ettiği Bulgar despotunun sakalından yapışarak, **"Bu kadınları bana sen musallat ediyorsun, senin de cezan budur"** diyerek herifi yerden kaldırmış, sakalını koparıp yere düşürmüş ve silâhları toplayıp askerini İslimye'ye sevk etmiş.

Bunu müteâkip, İslimye'ye bağlı altı yüz hâneli Boyacık Köyü Bulgarları, silâhlı olarak köye kapanıp, kimseyi sokmuyorlarmış. **"Bunların niyetleri bozuktur"** diye Yanbolu Kaymakamı'ndan bir mektup gelmekle, Şevket Paşa, İdâre Meclisi üyelerinden bazı ileri gelenlerle gidip, Bulgarlar'a nasihat etmesini Kaymakama tavsiye etmiş. Kaymakam Efendi ona yazdığı cevapta: **"Biz gittik ise de, Bulgarlar köye sokmadılar, mecbûren nasihat edemedik"** diye durumu anlatır. İşte o zaman Şevket Paşa, askeri alıp Boyacık köyüne gitmiş ve iki üç bölük atlı nizâmiye askeri de götürmüş. Ayrıca İslimye müslümanlarından da bir miktar adam götürmüş. Piyâdeyi iki kola ayırıp, süvâriyi de köyün arkasına yerleştirmiş. Bulgarlar, askeri görünce içlerinden yaşlı başlı adamlar ayrılıp, doğruca Şevket Paşa'nın yanına gelmişler. Adamlar daha söze başlamadan, Şevket Paşa bunları azarlayıp, **"Siz niçin köye kapandınız, Kaymakamı neden kabul etmediniz, beni zahmete koşup buraya kadar niçin getirdiniz?"** dediğinde, gelenler, **"Gerçekten Osmanlı Devleti'nin kudret ve kuvvetini biliriz ve Kaymakam Efendi de bizim âmirimizdir. Fakat, Çerkesler ve münâsebet-siz adamların şerrinden kurtulamıyoruz. Onun için gençlerimiz aralarında anlaşıp, dışardan kimseyi köye sokmamak ve toplulukları azalmaması için içlerinden de kimseyi dışarı salmamak yolunu tuttular. Biz, her ne kadar işleriyle meşgul olmalarını tavsiye ettikse de, sözümüzü dinlemediler"** diye kendilerini acındırmakta idiler. İşte bu sırada başı-bozuk denilen müslüman halktan bazı kişiler, köye doğru yürüyüp yaklaştıklarında, köyden bir iki el ateş edilir edilmez, geri çekilip yardım istediklerinden, arkadaşları da hep birden köye hücumla başlamışlar. Bunun üzerine iki taraftan da ateşe başlanmış. Şevket Paşa da askere hücum emri vermiş. Bulgarlar, kadın ve çocuklarını köyün dışında bulunan mezarlığa saklayıp kendileri evlere kapanmışlardı. Süvâri askeri, önce o mezarlığa hücum ederek bütün kadın ve çocukları öldürmüşler. Yalnız içlerinden on bir yaşlarında bir çocuk sağ kalmış. Bundan sonra, askerle karışık halk da evlere hücum edip, son derece korkunç bir katliâm olmuş; köyün evleri ateşe verilmiş, hayvanları ve eşyası gasb olunmuş. Kısacası, bu köyün altıyüz hâneleri olup, her hânedede en azından beş kişi olduğu kabul edilse, Bulgar olarak üç bin kişi olması lâzım gelirdi. Bu üç bin kişiden çocuklar hariç geri kalanların hepsi öldürülmüş. Şevket Paşa, bu işi de gördükten sonra, askerle köyden ayrılıp giderken, on-onbeş Bulgarın ellerinde çapa gibi ziraat âletlerinden başka silâh denebilecek bir şey olmadığı hâlde, geldiklerini görünce, onları da yakalayıp amaç-vermeden bir dere kenarında öldürtmüş. İşte Yanbolu kasabasında ve Boyacık köyünde meydana gelen fâcialar, Batak köyü fâciasına eklenerek, Bulgaristan ihtilâlini bir Avrupa meselesi hâline getirmiştir.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Sırbistan muhârebesinin son kısmı ve bâzı iç hâdiseler

Sırpılar, yapıları muhârebelerde pek çok hezimete uğrayarak Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldıkları sırada İngilizlerin tavassut ve telkinleriyle sulh yapmaya râzı olmuş ve her şeyden önce bir mütâreke ricâ etmişlerdi.

O sırada İngilizlerin böyle bir tasavvutta bulunmakta acele etmeleri, Rusya'da Slav Birliği fikrinin yayılması ve Sırpıların muhârebe meydânında mağlup olması sebebiyle Rusya'nın Sırbistan'ı açıktan açığa himâye etmek için Osmanlı Devleti ile savaşın eşiğine kadar gideceğini, veya birdenbire bu kadar ileri gitmese bile, Sırbistan'a yaptığı yardımı arttıra arttıra Osmanlı Devleti'ni şikâyet mecbur ederek bu yolla da siyâsî çevrelerde “Şark Meselesi”nin çözümlenmesini çıkmaza sokacağını anlamalarından ileri gelmişti. Ancak, Osmanlı Devleti Sırbistan Prensliği'ni kendi tâbiyetinde bulunduğu için, resmî muhârib tanımak istemeyip, Sırbistan'a âsi bir eyâlet gözüyle baktığından ve harble de üstünlük sağladığından, yabancı devletlerin tavassut ve himâyeleri altında, resmî mütâreke imzalamaya girmekten çekinip, sonu, barışın temelini yenilemeye esas olmak üzere, Sırp Prensliği'nden istiyeceği maddî teminâtı düşünüyordu. Bu sebeple, askerî harekâtın gayri resmî bir şekilde durdurulması yoluna gidilip, İngiltere'nin önce mütâreke ve daha sonra barış adı altında öne sürdüğü arabuluculuk teklifi üzerine, resmî mütârekeden kesin olarak kaçınılmakla beraber, barış şartlarının görüşülmesine başlanılmış ve aşağıdaki altı maddenin teklifine karar verilmişti:

1- Prens Milan'ın prenslikten azli mânâsına da gelmek üzere, Sırbistan Prensliği'nde bulunacak zâtın Padişah'a tâbiyetini arz etmek için İstanbul'a gelmesi.

2- Sırbistan'ın salâhiyeti dışında olup, 1866 târihinde Belgrad'ın tahliyesi üzerine, sâdece muhâfızlığı Sırp Prensi'ne verilen dört kalenin, eskiden olduğu gibi Osmanlı askerlerinin muhâfazasına bırakılması.

3- Sırbistan'daki milis kuvvetlerinin lağvedilerek, dâhilî âsâyişin korunması için onbin kişiyi geçmemek üzere, nizâmiye askeri ve yalnız iki batarya da top bulundurulması.

4- Komşu memleketler halkından Sırbistan'a göç edenlerin, 1833 tarihli fermâna göre, memleketlerine geri gönderilmesine, Prenslik'in mecbur olması ve eskiden beri mevcud olan kaleler müstesnâ olmak üzere yeniden inşâ edilmiş bulunan bütün istihkâmların yıkılması.

5- Mikdarı daha sonra belirlenecek harp tazminâtının Sırbistan Prensliği'nden alınması ve bu ödenemediği takdirde, o kadarlık harp tazminâtı fâizinin eski vergiye eklenmesi.

6- Belgrad'ı Niş'e bağlayan hatta birleştirilecek demiryolunun, kendi memurları veyahut bir Osmanlı şirketi kanalıyla inşâ olunması ve idâresinin Osmanlı Devleti'ne âit olması.

Sırpırlarla barışı yenilemeye esas olmak üzere, bu altı maddenin, aracılık eden devletlere tebliği kararlaştırılmıştı. Bu sırada İngiltere sefiri, Hâriciye Nezâretine özel bir muhtıra gönderip, bu muhtırada, "Devletince ilk önce arzu edilen şeyin çatışmanın durdurulması olup, diğer devletler de bu yolda kendileriyle beraber olduklarından, şâyet Osmanlı Devleti, barışı geri getirmeyi bazı şartlara bağlamak tasavvurunda bulunursa, öne süreceği şartları, devletlerce tasvib olunabilecek ve uzun uzadıya görüşmelere ve muhârebelerin uzamasına hâcet kalmaksızın kabûlü mümkün olacak şekilde tesbit etmesi gerekeceğini, devletlerin aracılıkları dikkate alınmayıp da muhârebenin devâmı lüzumlu görülür ve birtakım kabûlü mümkün olmayan şartlar ileri sürülürse, doğacak vahim sonuçlar karşısında, İngiltere'nin elinden bir şey yapmak gelemeyeceğini" beyân etmişti. Diğer devletler sefirleri tarafından da aynı meâlde muhtıralar verilir, onlarda da savaşın durdurulması teklif olunmuş ve Avrupa'dan alınan haberler ise, devletlerin şiddetle ve elbirliğiyle kan dökülmesine son verilmesi temâyülünde olduklarını teyid etmişti.

Bunun üzerine 23 Şaban 1293 (12 Eylül 1876), salı günü Bâbiâli'de Vekiller Heyeti ile bütün vüzerâ, ulemâ ve ricâlden oluşan bir umûmî meclis toplanarak, mesele enine boyuna müzâkere edildi. Vekiller Heyeti'nin altı madde teklifi hakkındaki kararnamezinin müsveddesi okunup, mütâlâa edildi. Devletlerin gerçek niyetleri ve teklifleri, Bâbiâli'nin bununla ilgili teşebbüs ve muhâbereleri etraflıca anlaşıldığından, kararlaştırılan teminat şartlarının, Osmanlı Devleti açısından lüzum ve önemi herkes tarafından kabul edildi.

Daha sonra, devletlerce her şeyden önce istenilen resmî mütâreke hususu ortaya konulduğunda, bunun, Osmanlı Devleti hakkında zararlı olduğundan dolayı, kesin olarak reddi konusunda görüş birliğine varıldı. Ayrıca faydalı ve emniyet verici bir netice üzerine düşmanlığın terkedilip, barışın geri getirilmesi lüzumu da, tabiatıyla, itiraf edildi. Ve bu takdirde tâkip edilecek iki yol göründü. Bunlardan biri, yukarıda saydığımız altı şartın devletlere tebliği ile bunların tamamen veyahut değiştirilmek sûretiyle kabul ettirilmesine çalışılarak savaşın devam ettirilmesi, diğeri ise, bu şartların yine devletlere tebliğ edilmesiyle, onlar tarafından hak ve insafa uygun olarak verilecek karar kabul edilip, Sırpırlarla barışın yenilenmesi idi.

Bunun üzerine, mecliste bu iki şık hakkında fikir teâtisinde bulunuldukda, vekiller tarafından: "Birinci şeklin fiilen elde edilmesi, tasarlanan şartların gerçekleştirilmesini temin etmeye yâni bazı maddelerinin değiştirilmesi hâlinde de geri kalanının ele geçmesine yardımcı olacağı ve bununla barışı reddetmek maksadı da gerçekleşeceği düşüncesiyle hayırlı göründü. Ancak tekliflerin neticelerinin karar-

laştırılabilmesi, tabiatıyla, haberleşmelere ve görüşmelere ve bunun için de zamana ihtiyaç olup, hem devletlerle muhâbere etmeğe hem de Sırp-lılarla savaşmaya ise mütâreke teklifi fırsat vermiyecektir. Ayrıca askerimizin bulunduğu mevkiilerde havaların, mevsimlerin değişmesi yaklaştığından, uzun müddet harb edecek zaman da kalmadı. O takdirde muhârebeye devam edilecek olursa, askerın hareketini sağlamak ve sağlığını korumak hususunda büyük güçlüklerle karşılaşılacağından, derhal yeterli bir ihtiyat kuvveti hazırlamak icâb eder. Buna ise insan ve para bakımından imkân yoktur. Fakat ikinci şekilde, esas altı madde teklifi mevcut olmakla beraber, neticesi, onların kabul edilmesini devletlerin görüş ve kararına bırakmaktan ibârettir. Sırbistan'daki dört kalenin muhâfaza hakkını geri almak hususu, tesirli bir şekilde, sefirlerle bildirilerek, buna, devletlerin yardımcı olmaları, ayrıca istenecektir." diye sözler söylendi. Bunun üzerine, ikinci şık yâni altı teklifin devletlerin insaf ve hakkaniyetlerine bırakılarak, verecekleri karara göre Sırbistan ile barışın yenilenmesi, ekseriyetle kabul edildi. Ayrıca Karadağlılarla da çarpışmalara son verilmesi, devletler tarafından yapılan tekliflerin icâbına uygun görüldüğü için, Karadağ ne durumda ise yine öyle kalmak yâni Karadağ Prensi'nin 1862 senesinde Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu anlaşmanın hükümleri yürürlükte kalmak üzere, Sırbistan ile birlikte, Karadağ ile de çatışmaya son verileceğinin, devletlere bildirilmesi kararlaştırıldı. Bu karar, Osmanlı Devleti sefirlerine bildirildiği gibi, İstanbul'daki ecnebi elçilere de resmen tebliğ edildi.

Osmanlı Devleti, bu karar ile barışa taraftar olduğunu, dünyanın gözleri önüne sermiş ve tebligatın hemen arkasından, kendi rızâsiyle askerî harekâtı durdurma müddetini 25 Eylül'e kadar uzatarak, barışa olan temâyülünü bir kere daha isbât etmişti. Buna rağmen, Sırp-lıların ve onların destekçileri olan Rusların mütâreke istemekten maksadları, kan akmasının önünü almak olmayıp, askerî harekâtın durdurulmasından istifâde ederek, Sırbistan'da kuvvetlerini arttırmaya çalışmak olduğundan, muhârebeye ara verildiği günden beri, Sırp-lılar yer yer tecâvüz etmekten, Aleksinaç mevkiinin askerî kuvvetini ve mevcut istihkâm-larını arttırmaktan geri durmadılar.

Bununla beraber, devletlere yapılan tebligatın neticeleri beklenmekte iken, İngiliz elçisi, Londra'dan telgrafla aldığı tâlimât gereğince Osmanlı Devleti'nin teklif ettiği şartları red ederek, barışa esâs olmak üzere, Sırp ve Karadağ Prenslükleri'nin muhârebeden önce sâhib oldukları imtiyâzlarının yenilenmesini, Bosna-Hersek'e muhtariyet verilmesini ve Bulgaristan'da, "**Kont Andraş ilâyhası**" esâsına göre ıslâhat yapılmasını istedi. Bu tâlimâtın sûreti, sonda verilmiştir. (Bakınız: Ek: 2, s.222) Osmanlı Devleti'nin teklif ettiği altı madde, harpde galip gelen bir devletin, düşmanından istiyebileceği şeyler iken, İngiltere gibi Osmanlı Devleti'nin devamından en çok istifâde etmesi gereken büyük bir devletin, yapılan tekliflerin hiç birisini dikkate almayarak, Osmanlı Devleti'ni mağlup ve Sırp-lıları galip farzedercesine kesin red cevâbı vermesi, Bosna, Hersek ve Bulgaristan gibi Osmanlı Avrupası'nın üç büyük bölgesini muhtariyet adı altında Osmanlı Devleti'nden ayırmak ve o yolla Osmanlı Devleti topraklarını içinden parçalamak istemesi, açıktan açığa Rus emellerine göz yumduğunu isbatlamış bulunuyordu. Hattâ, Avusturya kendi sınırına bitişik

olan Bosna ve Hersek'e muhtariyet verilmesini, onların ahâlisiyle aynı kökten gelen komşu eyâletleri halkını imrendireceğinden, kabul etmek istemedi. Fakat İngiltere, bu mahallî ve idârî muhtariyet tâbirinden maksadın, kendi işlerinde halka bir dereceye kadar denetim ve gözetim hakkını vermekle, bağlı olduğu devletin keyfi muâmelelerine karşı teminât göstermekten ibâret olduğunu, yoksa bir imtiyâzlı eyâlet ihdâs etmek istenmediğini anlatınca, Kont Andraşi, evvelce kendi lâyihası üzerine, Osmanlı Devleti'nin kabûl ettiği islâhât esâs olmak şartıyla muhtariyet verilmesine razı olarak itirâzından vazgeçmiş ve diğer devletler tarafından da İngiltere'nin teklif ettiği esaslar, tereddütsüz kabul edilmişti. Osmanlı Devleti, bu dış ittifakların tesiri altında yalnız kalıp, Sırpılarla yaptığı muhârebenin neticelerinden istifâde ederken, onda da geleceğini emniyet altına almaya delâlet edebilecek hiçbir esâsa sahip olamayacağı, gereği gibi açığa çıkmış ve aşağıda anlatacağımız üzere, bu meselenin sonunda yabancı tehdit ve baskıları son hadde varmıştır.

Bu cümleden olarak, sözü edilen altı şartın teklifi sırasında Sırbistan meselesinde bir yardımcımız bulunmadığı için, Sırpıların her türlü yardım ve destekle Ruslar tarafından harbe kışkırtılacakları ve İngilizlerin, bu politikada Rusya'ya muhâlefete yanaşmayacakları meydanda idi. Şüphesiz, kabul ve tasdik edilmeyecek bir takım şartları ya ortaya atmamak veyahut da, "Bunlar kabul edilmedikçe Sırbistan'dan askerimizi çekmeyiz; karşımıza kim çıkarsa çekinmeyiz." diye dünyaya meydan okumak gerekirdi. Ama ikinci şıkkı tercih edecek hiçbir akıllı devlet bulunamayacağından başka, bizim gibi siyâsî ve mâlî idâresi bozuk ve asrın ilerleyişinden mahrum bir islâm devletinin, milyonlarca hristiyan tebaa içinde devamının korunması için, takip edilmesi gereken siyâset, etrafımızı çeviren hristiyan devlet ve milletlerinin ittifaklarını zararsız hâle getirmeğe çâre aramaktan ibâretti. Bu da, ya onlardan müttefik bularak hukuk ve istikbâlin korunması çârelerini aramak, veya onların karşılıklı menfaat ve çekememezliklerinden istifâde ile büyük zarara uğramamak için dost gibi geçinmeyi **ehven-i şer** olarak kabul etmek demektir.

Bu sebeple Sırpılarla yeniden sulh yapmak üzere açıkladığımız altı şartı teklif edecek yerde, en son kabul ettiğimiz şekle göre tâbi olunan devlete lâayık bir muâmele göstermiş olsaydık, ittifak hâlindeki dış tehditler neticesinde, tekliflerimizden geri dönmek mecburiyetinde kalınmamış ve Sırpıların bundan yüz bulup da tekrar savaşa kalkışmaları ihtimâli azalmış olurdu.

Diğer taraftan idârî muhtariyet teklifinin önce mânâsı anlaşılmayıp, bunun izâhı ile uğraşılmış ve aşağıda açıklanacağı üzere, bu teklif tamamen reddedilmişse de, diğer şekillerle Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da geçen kötü idâreleri tasdik eden islâhât vaadlerine mecbur olduğumuzdan başka, Rus muhârebesine âit bölümlerde anlatacağımız hâdiseler, bu muhtariyet usûlünü felâket karanlığında mumla aratmıştır.

İngiliz sefiri tarafından ileri sürülen ve diğer sefirlerce de tasvib edilen barış şekli, yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı, Bâbıâli'nin dikkatini çekmiş olduğundan, 8 Ramazan 1293 (26 Eylül 1876) Salı günü, Vekiller Heyeti ile bazı **ulemâ**, **ümerâ** ve ricâlden oluşan bir Umûmî Meclis toplanarak, sefirlerin teklifleri müzâkere edildi. Yapılan müzâkereler neticesinde, mecliste bulunanlar bu tekliflerin kesin olarak reddine oybirliği ile karar verdiler. Öte yandan Vekiller

heyeti'nin, "Yapılan tekliflerin reddedilmesi, dışta güven verecek ve içte her sınıf tebaanın muhtaç oldukları refah ve huzur ortamını sağlayacak sağlam bir gerekçe ile birlikde izâh olunmazsa, bu durum, yaygaranın artmasına ve birtakım zararların doğmasına yol açacağından, bu gibi zararlı neticelerden kurtaracak bir yol bulunması" hakkındaki ikazını kabul ettiler. Abdülhamid Han'ın tahta çıkışında ilân edilen hatt-ı hümayûn gereğince, Kanûn-ı Esâsî konulması kararlaştırılmışken, tatbikatı birtakım itirazlar yüzünden geciktiği için, Midhat Paşa bunun ilânını, dıştan yapılan tekliflerin güzellikle savuşturulmasına tesirli bir çâre addetmiş ve "İşte Osmanlı Devleti Meşrûtiyet idâresiri ve diğer meşrûtiyet hükûmetlerinin benimsedikleri idâre tarzını kabul etti. İstedığınız idâri muhtariyetin iki üç vilâyete tahsis edilerek, bu vilâyetler halkı açısından sağlanması istenilen emniyet, böyle sağlam bir meşrûtiyet idâresinin sağlayacağı emniyetten daha garantili olamaz. Osmanlı Devleti, yapacağı icraâtı muayyen bir bölge için değil, her sınıf halkı kapsıyacak şekilde yapmak ister" diye devletlere izâhat verilmesini ve bununla birlikte herkesin faydalanabileceği islâhatın vadedilmesini savunmuştu.

Bunun için Meşveret Meclisi (Danışma Meclisi)'nde bu mütalâalar üzerinde uzun uzadıya konuşarak, bir an önce Kanûn-ı Esâsî konulması lüzûmunu meclistekilere ve özellikle ulemâ takımına ekseriyet üzere tasdik ettirdi. O güne gelinceye kadar, devletin tek elden idâre edilmesini isteyenler, Osmanlı Devleti'nin meşrûtiyetle idâre edilmesini esâsen zararlı görerek, bunun her şeyi kökünden değiştireceğini ve bilhassa Mebusan Meclisi teşkil edilmesini, hâkim millet olan müslümanların hukuku bakımından fena tesirler uyandıracaklarını ileri sürüyorlardı. Yine islâm hukukçusu geçinen bazı kimseler, "Padişahımız, Peygamberimizin halifesi ve müslümanların önderidir; onun islâmiyete uygun emirleri, boyun eğilmesi gereken emirlerdir; dayanağımız olan islâmiyete bağlı kalmak farzdır. Eğer bir Millet Meclisi gerekiyorsa, onun sâdece müslümanlardan teşkili câiz olabilir; yoksa müslüman olmayan tebaanın öyle bir meclise kabulü ile devlet idâresini onların eline bırakmak câiz görülemez" tarzında, işin aslına ve zamanın icâbına aykırı, hak ve adâlete uymıyan sözlerle, Padişah'ın zihnini ve iyiyi kötüden ayıramıyan halkın fikirlerini karıştırıyorlardı. Dört yüz sene önceki durumumuza dönmekten başka bir mânâya gelmiyen bu gibi sözlerin yayılması, yalnız dışta değil, içte de birtakım hak ve imtiyazlara kavuşmak isteyen milyonlarca gayrı müslim vatandaşın, hristiyan devletlerden maddî-manevî en çok destek görmeğe başladıkları bir zamanda, "Türklerin niyet ve maksadlarını gördünüz mü? Bunların bize refah, saâdet ve hürriyet kapılarını açmak ihtimâli yoktur. Yapmak istedikleri Kanûn-ı Esâsî, Avrupa'yı aldatmak ve bizi avutmaktan öteye bir fayda sağlamıyacaktır" şeklinde dedikodulara sebep olacağı, akıl ve insâf sâhipleri arasında konuşulup duruyordu. Fakat Midhat Paşa, ileri gelen ulemâdan hakikî âlim ve dünya ahvâline vâkıf zatlarla da temas kurmuş ve bu yolla bir çoğunu kazanmış olmasından dolayı, onlar, sözü edilen Umûmî Meclis'de meşrûtiyet sisteminin meşrûluğunu savunup, delil olarak "Veşâvir hum fi'l-emr-iş husûsunda onlarla müşâvere et" ★ âyet-i kerimesini okuyup ve buna uygun hadislerle iddîalarını aydınlatmaya çalıştıkça, Fetvâ Emîni Kara Halil Efendi gibi muhâliflerce, "Veşâvirhum fi'l-emr" âyetindeki "hum" zamiri ile kimler kasdediliyor? şeklinde sorular soruyorlardı.

Ancak, Devlet Şûrâsı azâlarından ve en ileri gelen âlimlerden, Anadolu Kazaskerliği pâyesini hâiz Seyfeddin Efendi, herkesten fazla müdafâaya girişerek, meşrûtiyet sisteminin meşrûluğunu, gayet açık, akla ve ilme uygun delillerle isbât etti. Ve müzâkere meclisinde atıp tutan hasımlarını hakkıyla susturarak, hazır bulunanları bir uzlaşma noktası etrafında topladı. Bunun üzerine meşrûtiyet sistemi ile beraber taahhüt edilecek ıslâhatın esâsları daha sonra görüşülmek üzere toplantıya son verildi.

Bu kararın alınmasından birkaç gün sonra, 14 Ramazan 1293 (2 Ekim 1876) Pazartesi günü, önceki toplantılarda bulunan vezirler ulemâ ve ricâl yine Bâbîâlî'ye toplanıp, idârî muhtariyet teklifinin reddine karşılık, bazı ıslâhat vaadine dâir yabancı devletler sefirlerine verilmek üzere, daha önce Midhat Paşa'nın kaleme aldığı ve Padişah'a arz ettiği tezkire okundu. Bu tezkirede, devletce meşrûtiyet sisteminin kabul edileceği, Bosna ve Hersek'de "**Kont And-raşi Projesi**" üzerine evvelce alınan kararların devam edeceği, Rumeli'de fazla mîkdarda Çerkes göçmenleri yerleştirilmeyeceği ve başıbozuk kullanılmıyacağı, kanun ve nizâmların iyi niyetle tatbikine nezâret etmek için, Vilâyet İdâre Meclisleri'ne hak ve selâhiyet verileceği belirtilmekte idi. Bunun üzerine söz konusu lâyihanın, dıştan gelen teklifleri büsbütün hükümsüz kılacağına hükmedilememekle beraber, bunları kesin olarak reddetmekten doğacak tepkiyi yumuşatması da faydadan hâli olamaz denilerek, kabul edildi ve altı, herkes tarafından imzalanıp, fransızcaları sefâretlere tebliğ edildi.

Bu toplantıdan önce akd edilen mecliste, meşrûtiyet sisteminin kabûlüne dâir alınan karar, Abdülhamid Hân tarafından tasdik edildi. Ancak bu karar muvâcehesinde hazırlanacak Kanûn-ı Esâsî'nin, ulemâdan ve bu gibi işlerden anlıyan, aynı zamanda diğer devletlerin anayasalarına da vâkıf devlet ricâlinden teşkil edilecek bir komisyon tarafından inceden inceye tetkik edilerek hazırlanması emredilmiş ve sonraki mecliste okunan tasarıda da Mâbeyn-i hümayûn tarafından bazı değişiklikler yapılmıştı.

Bunun üzerine, Kanûn-ı Esâsî tasarısının kaleme alınması hususunda derhal bir komisyon kurulup, komisyon başkanlığına da Midhat Paşa getirilerek müzâkerelere başlandı. Fakat yukarıda bir ara bahsedilen itirazcılar, meşrûtiyet sistemi aleyhindeki propagandaları hızlandırdılar. Bunların en aşırılarından ve Rumeli Kazaskerliği pâyelilerinden Gürcü Şerif ve Dağıstanî-zâde Muhyiddin Efendiler, kendilerine bağlı bazı cüretkârları havalara uydurarak, birtakım ahmak talebeleri de kışkırtmaya ve aldatmaya başlamışlardı.

Hattâ, Ramazan ayı içinde bir gün, Padişah'ın Ayasofya Câmii'ne gelip umûma âit parmaklıklı bölmelerin (maksûre) birinde oturup, yanında bulunan Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa ve Midhat Paşa ile sohbet ettiğini gören bâzı zihinleri bulandırılmış hocalar, şurada burada, "**Sadrâzam ve Midhat Paşa kâfirdir, Padişah da onları karşısına almış ve arkasına frenk gömleği giymiş, câmide sohbet ediyordu. Müslümanları, gayrimüslim vatandaşların me'b'uslarının rey'i ile güçsüz bırakacaklar**" gibi ağıza, kaleme alınmaz hezeyanlarla zihinleri karıştırmaya başladılar. Diğer taraftan sokaklara kâğıtlar atarak, halkın geçtiği yerlere geceleyin bildiriler yapıştırarak, bu mevzuda dedikodu ve yalan-yanlış sözlerle halkı ifsâda kalkıştılar. Bunun üzerine, Midhat Paşa bazı hafiyele göndererek, Gürcü Şerif ve Muhyiddin Efendilerin ve o fikirde olanların hal ve

hareketlerini araştırmış ve şüpheleri kuvvetlendiren birtakım deliller elde ettiğinden; Ramazan bayramının ikinci günü Sadrâzam, Şeyhülislâm, Midhat Paşa ve Serasker Redif Paşa, Beşiktaş Sarayı'na gidip, diğer bazı ileri gelen vekilleri de dâvet edip Paşa Dâiresi'nde toplantı yapmışlardı. Ben de bu toplantıda bulunmuştum. Sözü edilen tahkikatın evraki üzerinde görüşmeler yapılarak, tahrikçilerin ve fesatçıların derhal bir tarafa sürgün edilmelerine karar verildi ve bu husus Damad Mahmud Paşa vâsıtasıyla Padişah'a arz edildi. Abdülhamid Hân ise, daha kısa bir müddet önce tahta oturduğu ve ileri gelen vükelânın gidişâtından emin olmadığı için, birdenbire böyle bir kısım ulemânın sürülmesinden dolayı, halk arasında dedikodu ve belki kendi makamı açısından bazı tehlikeli durumlar meydana gelebilir diye düşünmüştü. Bu sebeple Padişah, Paşa Dâiresi'nde toplanan vükelânın arz ettikleri kararı kabul etmekte tereddüt gösterip, "Meseleyi etraflıca müzâkere etsinler" diye cevâb gönderdi. Halbuki, vekillerin maksatları hemen o gün sürmeyi kararlaştırdıkları kimseleri yerlerinden alıp sürgün yerlerine göndermekti. Fakat Padişah, arzedilen karara karşı tereddütlü emir gönderince, bundan telâşa kapıldılar ve hep birden Mâbeyn Dâiresi'ne girdiler. Mâbeyn Feriki Said Paşa vasıtasıyla, tahkikata âit raporları Padişah'a takdim ederek evvelce verilen kararın tatbik edilmesi gereği üzerinde ısrar ettiler.

Said Paşa, Padişah'ın huzurundan çıkınca, Sadrâzama hitâben: "Efendimiz, sürülmesi istenilenlerin muhâkeme edilmeden vatanı terk cezâsına çarptırılmalarını uygun görmüyorlar ve yapılan tahkikat kendilerini tatmin etmediğinden, eğer Vükelâ verdikleri kararda ısrar ederlerse, yerime başka bir padişah arasınlar, buyurdular" dediğinde, Vükelâ Heyeti hayretler içinde kaldı. Bunun üzerine, Sadrâzam, "Biz, Efendimiz gibi padişah bulamayız, fakat kendileri bizden muktedir vükelâ bulabilirler" diye söze başlayarak, kararda ısrarlı olduklarını, aksi takdirde Heyetin istifâ edeceğini imâ ettikten sonra, "Maksadımız genel âsâyişi ve Padişahımızı birtakım fesatçıların kötü niyet ve dedikodularından korumaktır. Her memlekette böyle halkın huzurunu bozmaya çalışan bozguncuların bir an önce cezalandırılmasına çalışmak, hükûmet etme usûlüne uygundur. Kararımızın tatbikinde hiçbir zarar ve mahzur görülemez; Hey'etce bu meselenin mes'uliyetini üzerimize almışsıdır" cevâbiyle Said Paşa'yı geri gönderdiler. Diğer taraftan, Gürcü Şerif ve Muhyiddin Efendilerle, bunların arkadaşları denilen mîrimîrandan Râmiz Paşa'yı ve Bâbîâlî Evrak Müdürü Rıza Bey'i, Kıbrıslı Mehmed Paşa kethudâsı Kâmil Efendi'yi evlerinden aldırıp Tophâne'ye götürmek ve orada hazır bulunan vapura bindirmek üzere subaylar gönderdiler. Nihâyet Padişah tarafından yapılan dâvet üzerine, yatsı vakti huzura çıkılarak, toplantı yapıldı. Ben de vazife icâbı o toplantıda idim. Padişah Hazretleri söze başlayarak, "Ben, bu adamlar sürgün edilmesin demiyorum. Fakat içlerinde birtakım hacı hoca bulunduğundan, muhâkemesiz sürgün edilmeleri kalbimi huzursuz eder, bu muhâkeme ise, uzun sürecek bir iş değildir; hemen bir iki gün zarfında sorguları ve muhâkemeleri tamamlanarak, kanûnen ne cezâ gerekirse verilsin" buyurdular.

Sadrâzam Şeyhülislâm, Midhat Paşa ve Serasker Redif Paşa sırasıyla söz alıp "Sürgüne gönderilmeleri kararlaştırılan adamlar, halk arasında fesat çıkarmaya alışmış ve âdeta devletin kötülüğünü isteyenler tarafından elde edilmişlerdir.

Kendilerinin bu durumda, uzun uzun sorguya çekilmelerine vakit müsâit değildir ve bu şekilde sürülmelerinin mahzuru yoktur. Bununla beraber, sürgün edildikleri yerlerde sorguya çekilip muhâkeme edilmeleri de mümkün olabilir" diyerek, hep birlikte önceki kararda direndiler; Padişah'a nezâket dışı yeminlerle teminat verdiler. Diğerleri de, tabiatıyla aynı ağzı kullandılar. Padişah, Vükelâ'yı sözle-rinden döndürmenin güç olduğunu anlayınca, istemiyerek karara muvâfakat etti, fakat mevcut heyetten zabıt tutulmasını istedi. Bunun üzerine, meclisteki-ler, Padişah'ın huzurundan çıkıp derhal istenilen zabtı hazırlayıp takdim ettik-den sonra evlerine dağıldılar. O esnâda ise sürgüne gidecek zatlar evlerinden alınıp, Tophâne Meydanı'na gelinceye kadar hiçbir cezâ düşünmezlerken, sür-gün yerleri orada kendilerine bildirilip, birer ikişer vapurlara bindirilerek, sabah erkenden İstanbul'dan uzaklaştırıldılar. Bunlar yirmi kişiden fazla olup, Rıza Bey, Râmiz Paşa ve Kâmil Efendi hâric, geri kalanlar ilmiye ricâlindendi. O gece, bunların rütbe ve pâyeleri geri alınarak, Şerif Efendi İstanköy'e, Muhyid-din Efendi Rodos'a, Rıza Bey Limni'ye ve Râmiz Paşa Bozcaada'ya sürülüp, diğerleri birkaç gün sonra memleketlerine gönderildiler. Şüpheli görülen talebe-ler de uzaklaştırma cezasına tâbi tutuldular.

Gerçekten bu sürgün edilen kimselerin, gerek meşrûtiyet gerekse bunu savunan Vükelâ aleyhindeki yazılı ve sözlü faaliyetleri ile fesatları, o aralık zihinleri tahrik edebilecek dereceye varmıştı. Fakat, bunların suçluluk dereceleri tamamen meçhul ve bazısının bu işte hiçbir ilgisi bulunmamış olması da muhte-meldi. Esâsen, Gürcü Şerif ve Muhyiddin Efendiler, umûmî danışma meclisinde körükörtüne itirazlarını açıkça söylemiş olduklarından; Râmiz Paşa Saraya kapılanmaya heveslenerek, Harem Ağaları vâsıtasıyla, Padişah'a bir itiraznâme takdim etmiş bulunduğundan; ekseriya geceleri Gürcü Şerif Efendi Konağı'nda toplanan kimselerin sözlerine uygun olarak, mutaassıb ders hocalarının ağzın-dan dikkati çeken dedikodular çıkmaya başlamış olduğundan; bunları böyle bir iki ajan raporu ile sürgüne göndermektense, hep birden sorguya çektirip, kanuna uygun cezâlarla mahkûm ederek uzaklaştırmak daha doğru, getirilmesi düşünülen meşrûtiyet kanûnlarına daha uygun ve Padişah'ın arzusuna daha yakın olurdu. Vükelâ'nın bu noktaları ve tarafsızlık ilkesini dikkate almayarak, hüküm verilmeden sürgünü tasdik etmeleri, hem halk arasında dedikoduyu arttırdı, hem de ileride böyle kanuna aykırı hareketlere bir kapı açtı. Ama, bu sürgünlerin İstanbul'da durdurulması, o aralık fitnenin artmasına sebep olurdu denilirse, buna şöyle cevâb verilebilir: Abdülmecid Hân devri sonlarında yâni 1859 tarihinde, Sultan Abdülmecid'in öldürülmesi gibi büyük bir hâdiseyi üst-lenmiş, elebaşları ve taraftarları sayıca bundan çok olan gizli bir cemiyet meydana çıkarıldığı halde, Kuleli Kışlası'nda sorguları yapılarak, bu işte ne derece ilgileri ve niyetleri olduğu tetkik edilmeksizin ve haklarında bir hüküm verilmeksizin, bu gizli cemiyete dâhil olanların hiç biri sürgün edilmemişti ve bu kanunî muamelelerin devâmı müddetince, onların tutuklu olarak İstanbul'da bulunmalarından hiçbir zarar gelmemiştir.

Bu sürgün muâamelesi, meşrûtiyet muhâliflerinin bir köşeye çekilmelerine sebep olduğundan, Midhat Paşa bundan faydalanarak, Kanûn-ı Esâsî'den önce Mebusan Meclisi'nin açılmasına kafa yormuş ve bunu, dış müdâhelelerin önlen-mesine de yegâne çâre addetmişti. Bu sebeple, kendi başkanlığı altında kurulan

komisyonda, mebusların seçilme usûlüne ve Martda toplanmalarına dâir geçici bir yönetmelik hazırlattı ve bunu Vekiller Heyetine kabul ettirip, Padişah'ın da irâdesini aldıktan sonra derhal ilân etti; bir taraftan da Kanûn-ı Esâsî müzâkarelerine devam etti. Ancak, devletlerin evvelâ resmî bir mütâreke yapılması hususundaki aracılıkları, ikinci olarak Sırbistan ve Karadağ'ın eski vaziyetleri üzere bırakılması ve bunun teferruatıyla ilgili teklifleri, bu esnâda Sırplıların galeyânını arttırmıştı. Fakat Osmanlı Devleti'nin resmî mütâreke yerine, askerî harekâtın durdurulması müddetinin Eylül ortalarına kadar uzatılmasına razı olması, İngiltere tarafından iyi karşılanmışken, Sırp Prensi tarafından red edilmiş ve bundan İngiltere pek çok müteessir olmuştu. Hattâ, Belgrad'da bulunan İngiliz konsolosuna, Londra'dan tâlimât gönderilerek, "Eğer Sırbistan tekrar düşmanca harekette bulunursa, prenslik hem bundan sorumlu olacak, hem de İngiltere'nin yardımından mahrum kalacaktır" diye tebligat yapılmıştı. Fakat, Sırplılar Rusya'dan gördükleri son yardımlarla kuvvetlenmiş olduklarından, İngiltere'nin tehdidine de önem vermiyerek, yine savaş sahnesine çıktılar. Bu hareket karşısında, Bâbiâli'den verilen emir üzerine Sırbistan'da bulunan Osmanlı ordusu fırkaları, tekrar taarruza ve bilhassa Aleksinaç üzerine şiddetli hücûma başladılar. Savaşın yeniden patlak vermesi, Ağustos ortalarına rastladığından, iki taraf da mevsimin elverişli olmasından istifâde ettiler. Ancak, Osmanlı ordusunun hücumlarına dayanamıyan Sırplılar, ilk müdafaa hattı kabul ettikleri istihkâmlarda direnmekten âciz kaldılar.

Harp ateşi en çok Aleksinaç civârında alevlenip, Ahmed Eyüb Paşa, Niş ordusuyla Morava nehrinin sol tarafına geçerek, Ali Said Paşa kumandasındaki fırka ile birleşmişti. Bu iki askerî kuvvetin karşısına düşen yüksek sıradağlar üzerindeki istihkâmların hücumla zapt edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple, sağ koldan Süleyman Paşa, sol koldan Âdil Paşa fırkaları ve bunlara destek olmak üzere arkalarından Hüseyin Sabri Paşa fırkası oraya sevk edildiler. 20 Ağustos sabahı saat ikiden akşam saat onbire kadar devam eden muhârebede, Sırplılar mukavemet edemiyerek büyük bir perişanlık içinde Aleksinaç içindeki istihkâmlara kaçtılar ve iki top, pek çok silâh ve eşyayı terk etmek zorunda kaldılar. Serdariekrem'in sonradan gönderdiği resmî yazılarında, o gün Osmanlı tabyalarına yakından hücum eden Sırp bölükleri, tamamen siperler önünde yok olup, tâkip edildikleri sırada da bir çoğunun mahvolduğu belirtilmiş, kısacası Sırplıların kayıpları beşbini geçmişti.

Bu savaşlarda Sırplıların zapt edilmesini mümkün görmedikleri yerler, Aleksinaç köprüsü istihkâmlarına kadar Osmanlı kuvvetlerinin eline geçtiği gibi, Zayçar ve Knezevaç taraflarında yapılan muhârebeler de Sırplıların hezimetleriyle neticelenmişti.

Tetkik ettiğimiz bazı yabancı askerî tarihlerin yazdığına göre, Morava'daki büyük muhârebeyi kazanan Osmanlı fırkaları, Sırp ordusunu nehrin sağ geçesine püskürttükdë, General Çernayef, yeni yapılacak bir hücumu karşı koymaktan ümidini kesmekle, Aleksinaç mevkiini geceleyin boşaltıp, şehir içine ve köprü başına bir mikdar muhâfız bırakarak, kuvvetlerinin büyük bir kısmını Deligrad tarafına çektiğinden, Osmanlı kuvvetleri, Morava tepelerinde beklemeyip de, Sırplıları takip etmiş olsalardı, Aleksinaç mevkiini kolaylıkla ele geçirebilirlerdi. Hattâ, Ferik Fazlı Paşa, Sırplıların gece orılardan çekildiklerini haber

alıp Aleksinaç'a gitmek için izin istemişken, Başkumandan Ahmed Eyüb Paşa'nın emir vermeye cesâret edememesinin, fırsatın kaçırılmasına ve bu gevşekliğin Sırpıların terk ettikleri mevkilere geri dönmelerine sebep olduğu söylenir.

Gerçekten, Osmanlı ordusu açısından, neticesi mühim olan asıl muhârebe, Aleksinaç muhârebesi olduğundan, etrafta bulunan Osmanlı fırkalarının büyük bir kısmının o nokta üzerine yöneltildiği, Aleksinaç istihkâmlarının İstanbuldan gönderilen havanlarla tazyike başlandığı ve Deligrad ile Aleksinaç'ı birleştiren hattın süvari fırkaları tarafından tehdit edildiği sırada (16 Eylül), Sırpıların, Morava nehrinin karşısında, yukarıda sözünü ettiğimiz fırkalar üzerine hücumla geçtiler. Yine o gün, savaş mevkiinde bulunan bir ırmaktan geçen onbeş bin kadar sırp askeri de, Hâfız Paşa livâsının toplandığı yere hücum etti. Fakat, bu kuvvetin sol kanadını, Osmanlı ordusundan diğer bir fırkanın tazyik etmesi üzerine, Sırpıların subay ve askerlerinden pek çoğu ölmüş ve Selâmi Paşa ile Hacı Hüseyin Paşa livâları üzerine gelmiş olan yirmi bin kişilik bir Sırp fırkası da, bozguna uğrayıp büyük kayıplarla geri çekilmişti.

Sırpıların, bu muhârebelerde Osmanlı kuvvetlerinin harekâtına zarar vermek maksadiyle, bir taraftan Aleksinaç köprüsü başından çıkardıkları küçük bir kuvvetle, Niş yolunu kesmeğe ve diğer taraftan Hâfız Paşa livâsının sağ kanadını tehdit etmeğe çalışılarsa da, bu tâli taarruzları, kendilerinin şiddetle ezilmelerinden başka bir netice vermedi.

Sözü edilen muhârebeler iki saat devam edip, savaş meydanı dehşet saçan bir cehenneme dönmüş ve Sırp askeri helâk olmuştur. Yine o sırada, Mirlivâ Selâmi Paşa, diğer gâziler yanında top güllesi parçasıyla başından ağır şekilde yaralanıp, sonradan İstanbul'a getirilmiş ve Allahın yardımıyla yarası iyileşmiştir.

Bu muhârebeler devam etmekteyken, İstanbul'da umûmî efkâr ordularımızın bir an önce Aleksinaç mevkiini zapt edip, Sırbistan içlerine doğru yürümesinden yana olduğundan, Avrupa devletleri ise yine bir mütâreke yapılarak, savaşa son verilmesi temâyülünde bulunduğundan, Bâbıâli tarafından Serdâriekrem'e, Aleksinaç karargâhının zaptına çalışılması tavsiye olunuyor ve Sırpıların da bu baskılardan fevkalâde bir fedakârlıkla kurtulmaya çalıştıkları görünüyordu.

Fakat 7 Ekim'den başlayarak, dört-beş gün soran ve Cunis [Dunis] muhârebeleri diye meşhur olan büyük muhârebe ile Aleksinaç kuşatması, hattâ sırbistan muhârebeleri son bulmuş ve artık Sırpıların dayanmasına imkân kalmamıştır.

Biz, bu savaşın nasıl cereyan ettiğini belirtmeden önce, yine o aralık ortaya çıkan mütâreke teklifinin anlatılmasına lüzum gördük. Zîra, Osmanlı Devleti o sırada muhârebede elde ettiği galibiyete rağmen, mütârekeyi kabul etmek mecburiyetinde kalarak, âdeta mağlup sayıldı; maddî bakımdan katlandığı bunca fedâkârlıklar ve Osmanlı askerinin gösterdikleri yararlıklar, Rusya'nın menfaatleri uğrunda hebâ edildi.

Yukarıda etraflıca yazıldığı gibi, İngiltere'nin aracı olarak ileri sürdüğü mütâreke teklifi, umûmî Danışma Meclisi kararıyla red edilmiş ve bu sırada, istenilen şeylere karşı devletce yapılması mümkün görünen vaadler ortaya konulmuş, bunun yanı sıra, düşmanca hareketin gayri resmî olarak durdurulmasına râzı olunmuştu. Fakat, Sırpıların bunu kabul etmeyip, taarruza geçmeleri üzerine, yine muhârebe kapıları açılmış olduğundan, Ruslar, Sırbistan'ı tesirli

Sırp-Osmanlı çarpışmalarından bir sahne

bir şekilde himâyeleri altına almakla, meseleye doğrudan doğruya müdâhale etmeğe karar verdiler. Bunun üzerine, İngiltere'nin aracılığı ile Bâbîâlî'ye tebliğ edilen barış şartlarını, varılmak istenen maksadın gerçekleşmesine bir başlangıç kabul olunarak, Londra'daki Rus sefiri Kont Şuvalof, İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby'ye, eğer Osmanlı Devleti sulh şartlarını redederse, Bosna, Avusturya ve Bulgaristan'a Rusya tarafından asker sevk edilmesini ve Boğaziçi'ne de müttefik devletler donanmasının girmesini, devleti adına teklif etmiş, ayrıca, İngiltere, donanma gönderilmesini yeterli görürse, Rusya'nın karadan asker göndermesi fikrinden vaz geçeceğini bildirmiş ve o aralık Bosna'ya asker sevk edilmesi hususu, General Sumarakof adındaki husûsî memur vasıtasıyla Rusya tarafından Avusturya'ya da bildirilmişti.

Ruslar, işin başlangıcında tarafsız gibi görünmek siyâsetini benimsemişlerken, dünyanın gözleri önünde Sırbistan'a ve Karadağ'a doğrudan doğruya yardıma çalıştılar. Hattâ, çeşitli yollarla yapılan tahkikata ve muhârebe esnâsında esir edilen Sırpılardan elde edilen mâlûmata göre, Moskova ve Petersburg şehirlerindeki Slâv Cemiyetleri ve onların şubeleri, Rusya'nın en zengininden en fakirine kadar baş vurarak, yardım mâhiyetinde para toplayıp, bu paralarla gönüllü subay ve asker tedârik edip, maaşlarının birkaçını ve yol masraflarını peşin olarak ödeyip, akın akın Sırbistan'a gönderiyorlardı. Bâbîâlî bu durumdan şikâyet ettikçe, bazan inkâr, bazan da tevil yoluna sapıyorlardı. Bu cümleden olarak, Sırp ordusuna kumandan tâyin edilen Rus generali Çernayef'in oraya gidişini asla üzerlerine almayıp, onun Rusya'da da makbul olmayan ve askerlik mesleğinden tard edilmiş bir kimse olduğunu, gazete muharrirliği ile vakit geçirirken, kendi havasına uyarak Sırbistan'a gitmiş bulunduğunu söylüyorlardı.

Rusların bu kabil tevillerini teyid eden diğer bir hâdis de şudur: Petersburg sefiri Kabûlî Paşa, Sırbistan'a yardım edilmesinden dolayı, Bâbîâlî adına resmen şikâyetle bulunduğunda, Rus Hâriciye Nezâreti, "Bu hususta hükûmet ve görevlilerimiz herhangi bir teşvikte bulunmadılar. Fakat, Rusya'da Sırpılara karşı halkın sempatisi olduğundan, subaylarımızın bir çoğu Belgrad'a gitmek için istifâ ediyorlar. Hükûmet, bunların istifâsını kabul etmemek istediye de, umûmî efkârın baskısı neticesinde, bir kısmını kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Bununla beraber, Sırbistan'a giden gönüllüler, Osmanlı Devleti'nin tahmin ettiği kadar çok değildir. Bu durumun önlenmesi ise, Bâbîâlî'nin barış yapmada göstereceği iyilikseverliğe ve ılımlı harekete bağlıdır" cevâbını vermişti.

Rusların, bu şekilde yüzlerindeki peçeyi kaldırarak, Osmanlı Devleti'ni bir taraftan âdetâ doğrudan doğruya tehdit altına aldıkları halde, diğer taraftan barışa zorlamak lüzumunu duymaları, şu iki noktayı anlamalarından ileri gelmişti: 1) Bizzat savaşa teşvik ettikleri Sırpıların yenilmesi üzerine, siyâsî bakımdan bu meselede onlara karşı kayıtsız kalacak olsalar, bütün İslâvlar üzerindeki nüfûzlarını kaybedeceklerdi. 2) Şark Meselesi'nden ümid ettikleri menfaatlerin elde edilmesini geciktireceklerdi.

Bununla beraber, Rusların kendilerini ortaya atmayıp da, İngiltere'yi aracı yapmaları, şu düşünceden kaynaklanıyordu: Şâyet İngilizler Şarkdaki şahsî çıkarlarını korumak ümidine kapılıp da, Boğaziçi'ne donanma göndermek teklifini kabul ederlerse, Rusya için de Bulgaristan'a asker sevk etmek selâhiyeti

doğmuş ve bu yolla da Paris Muâhdesi'nin bir temeli yıkılmış, daha doğrusu İngilizlere yiktırılmış olacak; bu takdirde Avusturya da Bosna'ya asker sokup, artık Şark hakkında besledikleri gizli emellerinin gerçekleşmesi kolaylaşacaktı.

Gerçekten Rusya, bu telifini de İngiltere ve Avusturya'ya kabul ettirebilmiş olsaydı, harpsiz ve zahmetsiz işini görür ve emellerini, daha çok, İstanbul'a gelecek İngiliz donanması tehditleriyle gerçekleştirebilirdi. Ancak İngiltere, Osmanlı Devleti'nin isteği ve rızası olmadan, İstanbul'a donanma gönderip de, Rus emellerine hizmet yolunda, açıktan açığa Boğazlar hakkındaki anlaşmanın çiğnenmesi sorumluluğunu yüklenmeğe yanaşmadığından, Kont Şuvalof tarafından yapılan teklife, "İngiltere, gerek kendi donanmasının Boğaziçi'ne gönderilmesi, gerekse Rusya tarafından Bulgaristan'a ve Avusturya tarafından Bosnaya asker sokulması husûslarına muvâfakat edemez. Fakat Osmanlı Devleti, barış esâsına dâir ileri sürülen teklifleri kabul etmiyecek olursa, tekrar mütâreke teklif etmekten başka çâre yoktur" cevâbını verdi. Diğer taraftan Avusturya da Bosna'ya asker sokarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa giremiyeceğini, Viyana'ya gönderilen General Sumarâkof vasıtasıyla Rusya'ya bildirdi. Bunun üzerine Rusya, dökülen kanlara kayıtsız kalamıyacağından bahisle, meselenin devletler arasında kesin bir çözüme kavuşturulmasını mümkün kılmak için, Osmanlı Devleti'nin ve hasımlarının altı haftalık bir mütâreke imzalamaya zorlanmalarını teklif ettiğinden ve o aralık barış hakkında ileri sürülen şartların ve mütâreke teklifinin, bazı dahili islâhât vaadleriyle beraber Osmanlı Devleti tarafından reddi kararlaştırıldığından, İngiltere, Rusya'ya uyarak resmi mütâreke imzalanması teklifinde ısrar etmeye mecbur oldu.

İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi Sir Henry Elliot da, İngiltere Hâriciye Nezâreti'nden aldığı iki telgrafı resmen Bâbiâlf'ye verip, Osmanlı Devleti'nin, evvelce teklif edilen barış şeklini kabul etmekten kaçınırsa, altı hafta veya en az bir aylık müddet için bir mütâreke imzalamaya muvâfakat etmesi gerekeceğini, mütârekenin imzalanmasını müteâkip meselenin çözüme kavuşturulması için bir konferans toplanmasının kararlaştırılmış olduğunu ve buna da razı gelinmezse, İngiltere tarafından sarf edilen barışçı çabalara devam etmenin boşuna olduğu anlaşılabacağından, İstanbul'dan ayrılmaya emir aldığını söyledi.

Bu teklif ve tebligatın yapıldığı sırada yâni 1876 senesi Ekim başlarında, Londra sefiri Musurus Paşa, İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby ile uzun uzun görüşüp, bu görüşmenin hulâsasını telgrafla Bâbiâlf'ye bildirmişti. Şöyle ki: Musurus Paşa, "Bir aylık mütâreke imzalandığı zaman, tabiatıyla, kış bastırıp Sırbistan ve Karadağ'da bulunan Osmanlı kuvvetlerinin harekâtı tehlikeye düşer. Buna karşılık, General Çernayef kumandasındaki Sırbistan ordusunun iki üç kat artırılması için Rusya'ya müsâit bir fırsat daha doğup, bu ise muhârebenin gelecek baharda Osmanlı Devleti açısından zararlı bir şekilde tekrarına sebep olur. Konferansa gelince, bunun da hiç bir faydası olamaz. Zîra, Osmanlı Devleti kendi açısından zarûri gördüğü barış şartlarını, devletlerin gözleri önüne sermiş olduğundan, devletlerin görüşleri Sırbistan'ın savaştan önceki durumunda bırakılması yönünde olsa bile, bunu tebliğ eder etmez, Osmanlı Devleti askerini çekip Sırbistan ve Karadağ ile eski ilişkilerin kurulmasına muvâfakat eder. O zaman Bosna, Hersek ve Bulgaristan'ı ilgilendiren islâhât, yalnız bu üç vilâyetle değil, Osmanlı

Sir Henry Elliot

İngiliz Elçisi

topraklarının her tarafında tatbik edilerek, mesele kolaylıkla ve herkesi memnun edecek şekilde halledilmiş olur. Bâbîâlî tarafından bilinmeyen ve kullanılmayan, Türkçe ve Arapça lisanlarında karşılığı bulunmayan idâri muhtariyet tâbirinin kabûlü mümkün olamaz” dediğinde, Lord Derby, Bulgaristan’a Rusya, Bosna’ya Avusturya tarafından asker gönderilmesi ve İngiliz donanmasının İstanbul’a gelmesi hakkında Rusya tarafından yapılan teklifin, İngiltere tarafından reddolunduğundan ve artık Rusya ve Avusturya devletlerinin bu isteği yerine getirmekte ısrar etmeyeceklerinden bahs ederek, “Bu boşuna niyete karşı, Osmanlı Devleti’nden aracı devletlere telgrafla yazılar gönderilerek, şiddetle itiraz ve şikâyet edilmiş olduğundan” sözü ona getirip, Osmanlı Devleti’nin bu hususta gösterdiği tepki ızdırabı pek haklı bulmuş olduğunu, bununla beraber, teklif ettiği mütârekeye bir an evvel muvâfakat olunması lâzım geleceğini söylemiş; konferans toplanmasına dâir Musurus Paşa’nın ileri sürdüğü sözlere bir şey demeyip, idâri muhtariyet meselesine de, “Osmanlı Devleti o tâbiri beğenmiyorsa, yerine mânâsı daha açık bir terim bulunabilir” cevâbını vererek susmuştur.

Yine o tarihte, Viyana sefiri Aleko Paşa’nın Avusturya Hâriciye Nâzırı ile olan görüşmesinde, Avusturya’nın Bosna’ya asker sokması hususunda Rusya’dan gelen teklifi reddettiği belirtilmekle beraber, “Devletlerin hepsi bu savaşa son verilmesi arzusunda olduklarından, mütârekenin imzalanması Osmanlı Devleti için hayırlı olur. Zirâ, çarpışmalar devam ettikçe, devletler aralarındaki ittifakı kuvvetlendirerek, bazı sert tedbirler almak zorunda kalacaklardır. Eğer Osmanlı Devleti, bu mütâreke teklifini derhal kabul etmezse, bu meselede Avusturya ile diğer devletler arasında hiçbir şekilde fikir ayrılığı olmadığından, artık Avusturya’dan yardım ümidinde bulunulmasın” cevâbı verilmişti. Ayrıca Berlin sefiri Edhem Paşa’nın, Almanya Hâriciye Nâzırı’na yaptığı tebligatına da, “İngiltere tarafından ileri sürülen tekliflere, Almanya, bilhassa ısrarla katıldığından, mütârekenin derhal Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi icâb eder” şeklinde karşılık verilmişti.

Bu haberler, İngiliz tekliflerinin diğer devletlerin fikir birliğine dayandığını teyid ediyordu. Halbuki, Bosna, Hersek ve Bulgaristan için idârî muhtariyet sisteminin konulmasını ve bu maksatla istenilen şartnâmenin imza edilmesini Osmanlı Devleti evvelce reddetmek zorunda kaldığından, bunların kabûlü yoluna gitmek uygun görülmedi. Ancak, İngiltere'nin zikredilen son teklifi de, öncekiler gibi, diğer devletlerle birlikte hazırlanmış olduğundan ve başkası tarafından Osmanlı Devleti'ne uygun bir çıkış yolu gösterilmediğinden, İngilizlerin sözlerini hiçe saymak ve elçilerinin geri dönmesi gibi ağır bu muâmeleyi göze almak, Rusların istedikleri sonuçların ortaya çıkmasını çabuklaştırabilir düşüncesiyle, mütârekeye katlanmak zarûrî göründü. Yalnız, bunun da kısa bir müddete mahsus olmasında büyük bir mahzur bulunduğundan, Sırbistan ve Karadağ adına beş aylığına resmî bir mütâreke yapılarak, bu müddet zarfında: 1) Sırp ve Karadağ askeri tarafından hiçbir tecâvüzde bulunulmaması; 2) Osmanlı ordusu elinde bulunan yerlere taarruz olunmaması; 3) Sırbistan ve Karadağ'a gönüllü eşkiya, silâh ve mühimmât sokulmaması, şartlarının aracı olan devletlerce taahhüt ettirilmesi, 22 Ramazan 1293 (10 Ekim 1876) Salı günü, Bâbıâlfî'de toplanan umûmî mecliste kararlaştırıldı. Bununla beraber, Sırpılar bu mütâreke teklifinden dolayı çatışmayı bırakma yoluna gitmeyip harp harekâtına devam ettiklerinden, mesele devletler arasında çözüme kavuşturuluncaya kadar savaşa devam olunması, gizlice Sardariekrem'e bildirildi. O günlerde ise, Aleksinaç muhârebeleri önem kazanmış ve ilgili bahiste anlatıldığı üzere, Karadağlılarla da yeniden savaşa tutuşulmuştu.

Kısacası Osmanlı Devleti mütâreke ve barış teklifleri hakkında devletlerle yazışıp dururken, Aleksinaç mevkiine toplanan askerî birlikler çarpışmaları kızıştırmışlardı. Sırpılar, Ekim'in yedinci günü orayı muhâfaza eden istihkâmlarla yine Aleksinaç etrafında zaptı güç istihkâm hâline konulmuş olan ormanlardan şiddetle gülle ve kurşun yağdırdıkları hâlde, müstahkem mevkiilerin çoğu ve ormanın bir kısmı, Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmiş; Sırp kuvvetleri iki ateş arasında kalarak, dağ ve sahralar ile Morava köprüsü başlarında vuku bulan şiddetli çarpışmalar neticesinde ağır kayıplara uğratılmışlardı.

Bu galibiyetin kazanıldığı akşam, Osmanlı askerleri ele geçirdikleri mevkiilerde direndiklerinden, Sırpılar, ellerinden çıkan istihkâmları geri almak maksadıyla ertesi günü saldırıya geçtiler de, ağır kayıplar vererek geri çekildiler. Üçüncü günü taarruz sırası Osmanlılara gelmekle, yapılan şiddetli hücum ve muhârebelerle, Sırpıların askerî karargâhı olan Kunik (Konik) köyü ve beşinci günü Deligrad köprüsünden Kruşevaç yönüne giden yolun üzerinde bulunan Cunis müstahkem köyü ile yine bu isimle tanınan yüksek dağın eteğindeki birçok istihkâmlar zapt edildi.

Bu muhârebe esnâsında Deligrad civârına gelen birkaç Sırp taburu Hâfız Paşa livâsının sağ kanadına hücum ettiler de, Osmanlı kuvvetlerinin saldırılarına engel olamadılar.

Yine o mahşere benziyen hengâmede Kunik mevkiinde bulunan Yahya Paşa fırkası, Cuniska nehrinin sol kıyısı üzerindeki tepelere taarruz ederek, Sırpıların yaktıkları Krovovya ve Suçika köylerini tutup, diğer taraftan ordunun büyük kısmı Aleksinaç'ın ele geçirilmesine hazırlanmıştı.

Cunis istihkâmları, Sırpıların müdâfaa hattını teşkil eden sıradağların en yüksek tepelerinde ve biri diğerini top ateşiyle müdâfaa edebilecek mesâfelerde kare şeklinde inşâ edilmiş ve içlerinde birer de toplu kule yapılmış on dört adet sığınaktan ibâretti. İstihkâmların ulaşım yollarının emniyeti için de birer ve yarımşar bataryalık top tabyaları ve bu müstahkem yapıların hepsini birbirlerine bağlayan ve arkalarında piyâde avcılarının ateş edebilecekleri şekilde yapılan hendek ve siperler, o mevkii gerçekten zaptı imkânsız bir hâle koymuştu. Bilhassa zikr olunan istihkâmların her dış köşesi ilerisinde ve hücumla elverişli yollar üzerinde elektrikle ateşlenmek üzere lâğım lar hazırlanmış, istihkâmların ateş hattı geçitleri de ağaç kökleri ve şarampol gibi kazıklar ve diğer sun'î engellerle kapatılmıştı. Buna rağmen Osmanlı askerlerinin kahramanca hücumları, Allah'ın yardımıyla Sırpıların mukavemetlerini sarsarak bu sağlam istihkâmlar birkaç saat içinde teslim oldu. Fakat, Aleksinaç mevkiinin hâkim noktası olan Kızıltepe Sırpıların elinde bulundukça kazanılan zaferin kesin neticesinin alınamayacağı bilinmekteydi. Bu sebeple, Ekim'in on yedinci günü Aleksinaç kuşatmasına memur ordunun her taraftan taarruz hareketine geçmesi gerektiğinden, Allah'a sığınarak, toplanan kuvvetlerin hepsi savaşa sevk edilip, sabah erkenden Cuniska ve Morava vâdilerinde top muhârebesine girildi. Öğle vaktine kadar iki taraftan aralıksız ateş edildikten sonra Osmanlı hücum kolları ileri atılarak akşama kadar durup dinlenmeden saldırılarına devam ettiklerinden, adı geçen Kızıltepe zapt edilip, Kruşevaç yolu kesilerek Sırp ordusu iki tarafa doğru püskürtüldü ve tâkip olundu.

Bu büyük muhârebede Sırpılar, yine binlerce ölü, on adet top ve pek çok cephâne ve silâh bıraktılar. Bu perişanlık üzerine Aleksinaç kasabası gece gizlice kaçtıklarından, Osmanlı kuvvetleri orayı ve arkasından Deligrad kasabasını da ele geçirdiler.

Sırbistan muhârebesinde Osmanlı Devleti'nin dikkati daha ziyâde Aleksinaç üzerine toplanmakla, diğer yerlerdeki askerî birliklerin kuvvetleri o tarafın kuvvetine denk değildi. Hattâ muhârebe kapısı, Vidin kumandanı Osman Paşa'nın Sırbistan taarruzu ile açılmış ve oradan Sırpıların yığınak noktalarına dehşet ateşi saçılmışken, Aleksinaç muhârebelerine önem verilince Serdâriekrem, Vidin fırkasından hayli asker getirterek oranın taarruz harekâtını müdâfaa harbine döndürmüştü.

Aleksinaç noktası Niş kalesine en yakın bir mevki olup, Niş sancağı halkının çoğu Bulgar olduğu gibi, daha içerileri de tamamen Bulgarlarla meskûndü. Sırpıların asıl maksadları, önce Niş civarına yürüyüp oradaki Bulgarları, aralarındaki ittifak dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak ve silâhlandırmak olduğundan ve ilerledikçe bu usûlle sayılarını arttırarak, bir yandan Bulgar eşkıyası ile etrafa şaşkınlık verip bir yandan da kendi ordularını harekete geçirmek düşüncesine dayandığından, Aleksinaç mevkiini belli başlı karargâh hâline getirmişlerdi.

Öte yandan, eğer Osmanlı ordusu Sırbistan'a karşı bir taarruz hareketine girişirse, en kolay ve en kestirme askerî yol Aleksinaç tarafında olup, şiddetli bir hücumla oradan Sırbistan'a girilince, Belgrad'a kadar zafer sancaklarını dikmek mümkün olacağından, tasarlanan öyle bir hücumla karşı koyacak yeterince kuvveti o tarafta tutmaya da Sırpılar açısından mecburiyet hâsıl olmuştu.

Halbuki, Sırbistan üzerine gönderilen nizâmiye askerleri öyle bir taarruz harbine gerek sayıca ve gerek savaş malzemesi ve bilhassa nakliye vâsıtaları bakımından yeterli değildi. Hattâ, bu noksanları ilk hamlede ortaya çıkmakla, savaş telâşî içinde eksiklerin tamamlanmasına mecburiyet görünüp, esnaf ve tulum-bacı takımından, elbisesi aynı fakat kendileri askerlikten habersiz birçok baldırı çıplak, tabur biçimine konularak cepheye gönderiliyordu.

Ancak bunların çoğu savaş mevkillerinden kaçmaya ve ellerinde Abdülaziz Hân zamanından kalma mükemmel Hanri-martini tüfeklerini satmaya başladıklarından, gönüllülerin, nizâmiye askerleri taburları arasına dağınık şekilde yerleştirilmek şartıyla kabul edileceği ilân olununca, önceki yiğitlerin (!) her biri bir deliğe girip, askere yazılmak hevesleri azaldı. Bununla birlikte, bu savaşta galibiyetin yine Osmanlı ordusunda kaldığına ve orduların eksikliği yüzünden, savaşta bir ilerleme kaydedilemedi ise de, zâyiât görülmediğine şükretmek lâzımdır.

Bu muhâkeme, anlatılan muhârebelerin umûmî gidişâtına dâir akıl ve görüş sâhibi kimselerin kestirebilecekleri incelikler için yeterli olacağından, yine sözü sadede getirerek, Aleksinaç muhârebelerinden başka, Zayçar ve Yenipazar fırkalarının yaptıkları bazı muhârebeleri de kısaca anlatmayı uygun gördük. Şöyle ki: Vidin askerî fırkasının büyük kısmının Ferik Osman Paşa kumandasında Sırbistan'a taarruz etmesinden dolayı, Vidin kalesinde asker azalmasını, saldırıya geçmek için fırsat bilen Sırp askerleri, Vidin'e bağlı köylere zarar vermekle kalmıyarak, kasabanın yakınına ve çevresine kadar olan yerleri hasara uğratmışlardı. Fakat, Vidin'de bulunan Ferik Fazlı Paşa, mevcut kuvvetle Sırp askerleri püskürtmüş ve Osman Paşa'nın Timok nehrini geçerek Sırbistan içinde ilerlemeğe başlaması, Vidin'e saldıran Sırp müfrezesinin harekâtını tabiatıyla durdurmuştu.

Sırp askerleri Osman Paşa'nın harekâtını durdurmak maksadiyle Zayçar karargâhını koruyan Poniça ve Ziverman köyleri askerî noktalarına 26 Ağustos'da, iki taraftan hücumla başladılar. Akşama kadar savaşılırsa da Osmanlı askerlerinin mukavemetini kıramıyarak ağır zâyiât verip, bir hayli savaş malzemesi bırakarak kaçtılar.

Yenipazar tarafında ise zaten Sırp askerleri kuvveti azalmış ve çoğu Aleksinaç tarafına gelmiş olduğundan, orada muhârebenin önemi kalmamıştı. Bununla beraber, Vişegrad müfrezesi, 26 Ağustos'da Sırbistan içine saldırarak bir Sırp köyünü ve ilerisinde bulunan istihkâmı harple ele geçirdi. Yenipazar fırkası da Yavur mevkiinde ilerleyip Trebin dağlarında bulunan Sırp istihkâmını bir top, hayli silâh ve askerî eşyâ ile beraber ele geçirdi ve önüne çıkan Sırp müfrezelerini ezip geçti. 23 Ağustos'da, Sırp askerleri Yavur karargâhının ric'at hattı üzerine yaptıkları hücumlarda da mağlup ve perişan edildiler.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Karadağ muhârebelerinin son safhası

Sırpîlarla Karadağlıların açtıkları savaş, aralarındaki özel ittifak sebebiyle, aynı anda başlamış ve Sırpîlar mağlup olduğu hâlde, Karadağlılar, birbirini takip eden galibiyetlerle harbi kazanmış ve kendilerini düzlüğe çıkarmışlardı. Bu durum karşısında Sırp Prensi, istediği mütârekenin Karadağ'a da teşmil edilmesini istemiş, fakat Karadağlılar bunu kabul etmiyerek harbe devam etmişler ve nihayet Rusların husûsî tebligatları üzerine kendiliklerinden düşmanca hareketi durdurmuşlardı.

Bununla beraber, İngiltere'nin aracılığı ile büyük devletler tarafından birlikte teklif edilen barış şartları, Bulgaristan, Bosna ve Hersek için idâri muhtariyet isteğinden ve Sırpîların savaştan önceki vaziyette kalmaları esâsından ibâretken; buna başlangıç olmak üzere, istenilen mütârekenin, bütün muhâriblere teşmil edilmesi şartıyla ileri sürülmesi; Osmanlı Devleti'nin de Sırbistan hakkında bazı barış şartları tebliğ ettiği sırada, Karadağ'dan isteyecek bir şey olmadığını bildirmesi sebebiyle, Sırbistan ve Karadağ meselelerinin devletlerin nazarında barışçı yollarla düzeltilebileceği neticesi çıkmıştı. Bunun üzerine, beşinci fasılda verilecek izahattan anlaşılabileceği üzere, Sırbistan adına kararlaştırılan resmî mütârekenin içine, Karadağ da dâhil edilmişse de, mesele o safhaya ulaşınca kadar Karadağ muhârebeleri yine Osmanlı Devleti açısından elverişli bir neticeye varamamış ve bu da onların ağır tekliflerde bulunmalarına yol açmıştır.

Muhârebenin son safhasına gelince: Hersek cephesi kumandanı Ahmed Muhtar Paşa, Bileke bozgunluğu üzerine, toplıyabildiği askerle Trebin civârında bir mevki tutarak Karadağlıları def'e gayret etmiş, ayrıca taarruz hareketini ilerletmek için Bosna tarafından da kuvvet getirterek 21 Ağustos'da Kilyon kalesi altından Karadağ sınırını geçip Zaslab mevkiini zapt etmiş, Grahova ve Gradoviça mevkillerinin arasını, istihkâmlar yaparak tehdide muvaffak olmuştu. O sırada Ahmed Muhtar Paşa'nın hareketini kolaylaştırabilmek için İşkodra fırkasının da Karadağ'a taarruz etmesi ve bu sebeple toplanan Karadağ kuvvetlerinden bir kısmını meşgul etmesi şeklinden daha tesirli bir askerî tedbir olmadığından, Bâbiâli tarafından, bu hususlar tekrar

tekrar İşkodra kumandanı Derviş Paşa'ya tenbih edilmişti. Ancak, nakil vâsıtalarının öyle bir taarruza yeterli olmamasından ve Mahmud Paşa'nın uğradığı hezimet sebebiyle korkuya kapılan askerin değiştirilmesi icâb ettiğinden, Derviş Paşa bir müddet özürler beyân etmişti. Nihâyet Ahmed Muhtar Paşa'nın saldırıya geçmesinden sonra, Derviş Paşa birbiri ardından gelen kesin emirlere dayanamıyarak 24 Ağustos'da İşpoz tarafından birbuçuk tabur nizâmiye askeri ve iki bölük İşkodra askeri ile Karadağ'ın Piper nâhiyesine bir müfreze sevk etmiş ve beş on ev ve kule yaktırmışsa da, bu hareket Ahmed Muhtar Paşa fırkasını ilerletmeğe yeterli olmadığından, Karadağlılar o tarafa saldırmaktan vaz geçmiyerek sözü edilen fırkanın yaptığı istihkâmlardan bazısına taarruz ettiler. Fakat Allah'ın yardımı ile Ahmed Muhtar Paşa Karadağlıların hakkından gelip, ellerinde bulunan istihkâmları zapt etmiş ve Grahova'nın bir mahallesini yakutup tahrip ettirmişti.

Bu fırkanın orada kudretini göstermesi Karadağlıları dehşet ve korkuya düşürdüğünden, 22 Eylül'de sabah erkenden Osmanlı karargâhına baskın yaptılarsa da şiddetli mukabele karşısında geri çekildiler. Fakat Osmanlı kuvvetlerini tazyik edecek bir mevki tutarak oraya yerleştirdikleri iki topla askeri fırkanın harekâtını tehdide başladılar. Bunun üzerine Ahmed Muhtar Paşa, Karadağlıların yirmi kadar istihkâmlarına cepheden ve sağ kanattan hücum kolları sevk etti. Osmanlı kuvvetlerinin yıldırım gibi hareketleri karşısında Karadağlılar büyük bir perişanlıkla dağılıp ve sayılarına göre hayli zâyîât verip istihkâmları terk ettiler.

Ahmed Muhtar Paşa'nın fırkası Bileke bozgunluğunun tabîi tesirlerinden kurtulup bu şekilde Karadağ içlerinde üstünlük sağlamaya başladılar. Ancak, bu sırada İşkodra fırkasının harekâtı Karadağlılara etkili olamadığından, Karadağlılar, Lâtin ve İslâm kabilelerinden teşekkül eden İşkodra malisyalılarına saldırmak istiyorlardı. Hattâ Gruda dağını korumakla görevli 800 kadar İstanbul ve Zeybek başı-bozukları ile 1000 kadar İşkodra askerinin bulundukları Pıkla ve Dinoş köylerine beş-altı bin Karadağ askeri hücum ettiği halde, Osmanlı askerinin mukavemeti ve İşkodra gönüllüleri subayı Şaban Bey'in gayreti neticesinde, gayelerine erişemiyerek geri çekildiler.

Yine o esnâda Luben kasabasına hücum eden Karadağlılar, orada bulunan ve Yavrak kalesinden imdâda yetişen nizâmiye askerleri ile müslüman halkın kahramanca müdafaaları karşısında ağır zâyîât vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Ayrıca, Kelisor tarafından saldırıya geçen Karadağlılar da iki tabur Osmanlı askerinin hücumlarıyla püskürtüldüler.

Yukarıda anlattığımız gibi, Derviş Paşa, Piper nâhiyesine sevk ettiği Osmanlı kuvvetlerini, sonradan Martinik ve Pavloviç taraflarını da tehdit edebilmek için arttırıp, Ferik Mustafa Celâleddin Paşa kumandasına vermişti. Ahmed Muhtar Paşa Grahova muhârebesi ile meşgul olduğu sırada, Mustafa Celâleddin Paşa da taarruz ettiği mevkiilerde harekâtını güçleştiren ve Karadağlıların sığınakları olan sekiz tepe üzerine hücum etmiş ve Osmanlı askerleri göğüs göğüse geldikleri Karadağlıları tepeleye tepeleye, tepelerin beşini zapt etmişlerdi. Ancak Mustafa Celâleddin Paşa, ele geçirilemeyen diğer üç tepeyi de almak maksadıyla ertesi gün tekrar saldırıya geçmişti. Bir gün önce zapt edilen mevkiilerden çıkan Karadağlılar ise hep adı geçen tepeye toplanmış

olduklarından, o günkü muhârebe daha şiddetli bir şekilde devam ederek, dağlılar pek çok kayıplar vermişler ve tepeleri de terk etmişlerdi. Fakat, Mustafa Celâleddin Paşa'nın ağır şekilde yaralanması ilerlemeğe mani olup, dağlılar yerlerinde, Osmanlı askerleri de ellerine geçen mühim noktalarda karar kıldılar.

Bu muhârebe, esâsen faydalı netice sağlayacak bir mevkiye yapılmamıştı. Ayrıca oraları stratejik bakımdan mühim yerler olsa bile harp harekâtının ilerisi de ümit verici değildi. Böyle iken, Mustafa Celâleddin Paşa boşuna uğraşmış ve nihâyet aldığı yaraların tesiriyle ölmüştür.

Mustafa Celâleddin Paşa, aslen Lehli (= Polonyalı) olup, Osmanlı Devleti hizmetine girdiği sırada müslüman olarak Yanya sınırında ve Girit muhârebelerinde iyi hizmet etmiş kahraman kumandanlardandı.

Karadağ muhârebesinin son safhası da bu harekât ile tamamlanıp sonunda mütârekeye karar verilmiştir. Açıklanan muhârebelerin dışında vuku bulan ufak tefek çarpışmalar ve ufak beylik vapurların İşkodra gölünün Karadağ sâhiline verdiği bâzı ziyânlar, anlatılmaya değmediğinden, onların yazılmasına lüzum görülmemiştir.

Bununla beraber, o esnâda mütâreke görüşmelerinin ortaya çıkışı ve onu takiben İstanbul Konferansı'nın toplanması ve dağılması, mevcut meselelerin kesin sonuca bağlanması konusunda, öteden beri bilinen dış tesirlerin ehemmiyetini arttırarak, bizde, Rusya ile savaşa girişip de, güyâ milletimize karşı vakar ve haysiyetimizi korumak yolunda can fedâ etmek fikri ağırlık kazanmış ve bu maksatla Rusya'ya karşı savaş orduları hazırlanması için her taraftan asker çağrılmaya ve toplanmaya başlanmıştı.

Rusya ile savaşa girilince Sırbistan ve Karadağ Prenslikleriyle de tekrar muhârebeye girilmesi tabii olduğuna göre, bu iki prensliğe karşı tutulan kuvvetleri azaltmanın, beri tarafta mevcudu çoğaltmakla, elde edilmesi tasarlanan faydaları yok edecek hâdiselere yol açacağı muhakkaktı; ve asıl fayda, Osmanlı Devleti'ni dâhili karışıklıkların zararlarından kurtarmak ve bunun yanı sıra dışarı ile büyük bir savaş belâsına uğratmamaktı. Böyle olduğu hâlde fikir ve niyetler bunun aksini göstermekle, Hersek fırkası mevcudundan asker ayırıp göndermesi, kumandan Ahmed Muhtar Paşa'ya kesin olarak yazıldı; hattâ bunun istenilmesi sebebi olarak, "Rusya bizi mağlub olmuşcasına bir barışa katlanmaya sevk ettiğinden, onu kabul etmemek ve vatani koruma yolunda fedâkarlık etmek için, Rusya'ya karşı asker toplamak zorunda kalındığı", Serasker Redif Paşa tarafından bildirilmişti. Ancak, Ahmed Muhtar Paşa, harp san'atında mâhir ve dünya ahvâlini ölçüp biçmeye gücü yeter akıllı bir zat olduğundan, bu tebligata gayet ileri görüşlü ve hamîyyet sâhibine yakışacak şekilde cevap yazıp, gelecekte pişmanlığa yol açacak öyle çıkmaz bir yola gidilmemesini tavsiye etmiş ve gerçekten devlet ve vatana sadakatini daha o zaman isbât etmiştir.

Ahmed Muhtar Paşa, Rusya ile savaşa girmekten kaçınılmasını ihtar ettiği sırada der ki: "Savaşta üç prensip vardır: Birincisi, savaş açılan devletin payitahtını istilâ etmek; ikincisi, mühimmat merkezini ele geçirmek; üçüncüsü, sınıra yakın olan bazı yerlerini almaktır. Rusya'nın kuvvet ve kudretine, topraklarının genişliğine kıyasla, çok kuzeyde kalan başkenti ele geçirilemeyeceğinden,

birinci prensibe ulaşmak bizim için imkânsız olduğu gibi, ikincisini gerçekleştirmek de o kabildendir. Ama üçüncü prensip, nisbeten kolay olup da, söz gelişi Kırım gibi en önce karşımıza çıkacak sâhil memleketlerini ve civârındaki toprakları almak mümkün olsa, bundan Rusya büyük bir yara almaz. Fakat iki tarafın kudretini kıyaslamak bakımından, bu üç prensipten üçüncüsünü Rusya gerçekleştirse, Osmanlı Devleti'ni işte o zaman, mağlup olmuşçasına bir barışa mecbur edecek korkunç durumlar meydana geleceği şimdiki durumdan anlaşılıyor”.

Bu hulâsadan anlaşılacağı gibi, Ahmed Muhtar Paşa'nın tavsiyelerinin, askerî bakımdan çok siyâsî bakımdan telâkki edilmesi gerekirken, kendisi vehme kapılmakla yorumlanıp, Hërsek kumandanlığından Girid vâililiğine tâyin edildi. Yerine Sultan Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesinde başlıca rol oynayanlardan Askerî Mektepler Nâzırı Ferik Süleyman Paşa müşirlik rütbesi ile kumandan tâyin edildi ve bu vesile ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Ancak, kısa bir müddet geçtikten sonra Karadağ'la yapılacak anlaşmanın müzâkeresi için Ahmed Muhtar Paşa İstanbul'a getirilmiş ve Karadağlılarla yeniden başlayan savaş, Süleyman Paşa'nın kumandası altında cereyan etmiştir.

BEŞİNCİ FASIL

Sırbistan ve Karadağ mütârekeleri ve İstanbul Konferansı'nın toplanması kararı

“Şark Meselesi” hakkında İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya devletleri, aralarında fikir teâtisinde bulunduktan sonra, hepsi adına İngiltere, mütâreke ve barış şartlarını gayet kesin bir şekilde Bâbîâlî'ye bildirmiş ve teklifleri kabul edilmediği takdirde, İstanbul'u terketmesi için sefirine kesin talimat göndermişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bazı şartlar ileri sürerek beş aylık bir resmî mütârekeye ister istemez râzı olmuştu.

İngilizlerin bu kadar sert davranmaları ve âdetâ Rusların emellerine âlet olmaları, bir taraftan İngiltere umûmî efkârının Osmanlı Devleti aleyhine dönmesi ve diğer taraftan Rusların, Almanya ve Avusturya ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'da üstünlük sağlamasını istemiyerek, ordularının harekâtını sür'atle durdurmak hususundaki ısrarlarını, âdetâ askeri müdâhele ile te'kide çalışmaları ve bunu önleyebilmek için İngiltere'ye en çok yardım etmesi gereken Fransa gibi bir devletin, durum icâbı yalnız “Şark Meselesi” için o yolda ittifaka yanaşmaması sebeplerinden ileri gelmişti.

Gerçi o aralık İngiltere, Rusya'nın teklifi üzerine İstanbul'a donanma göndermek gibi ittifak manâsına gelecek bir hareketi ve Rus ordusunun Bulgaristan'a, Avusturya ordusunun Bosna'ya girmesi gibi Osmanlı Devleti'nin mahvına sebep olacak bir teklifi kabul etmemiş ve buna Avusturya'nın da muhâlefetini sağlayabilmişti. Fakat, bunun ötesinde Rusların, mütâreke imzâlanmasını sağlama bağlamak için yaptıkları ısrarlı tekliflerine karşı koyabilmesi, açıktan açığa Osmanlı Devleti ile ittifak rengini alarak, bu yüzden kendisinin Rusya ile savaşa girmesi ihtimâli doğacağından, ve bu takdirde İngiltere'de umûmî efkârın bu yola temâyülü üzerine, İngiltere menfaatlerine uygun bir başka müttefik bulması gerekeceğinden, Osmanlı Devletine öyle açıkça arka çıkamıyarak, mütâreke teklifinde Rusların arzusuna uyarak sert davrandı.

Şark meselesi üzerinde fikir birliğine varan üç imparator: Yukarıda Almanya İmparatoru I. Giyom, aşağıda solda Rus Çarı II. Aleksandr, sağda Avusturya İmparatoru Fransuva Josef.

Bu incelikleri, Londra sefiri Musurus Paşa ile Lord Derby arasında yukarıda geçtiğini beyân ettiğimiz görüşmenin neticeleri, Berlin ve Viyana elçiliklerinin teşebbüslere geçmek kararı da teyid eder. Bunlardan başka bahis konusu olan bir aylık mütâreke, aslında İngiltere'nin arzusuna uygun değildi. Hatta Osmanlı Devleti tarafından teklif edildiği şekilde, mütârekenin beş aylık müddet için imzalanmasına razı olduğu ve buna Fransa'nın da uyduğu, resmen Bâbîâlfî'ye bildirilmişti. Böyle iken, Almanya ve İtalya bu şekle razı olmadıklarından, iş yine çekişme konusu olmuştu. İngilizler, beş aylık mütâreke kararının kabulünden vazgeçmemekle beraber, bunun önceki düşünüşe göre altı haftaya indirilmesinin sağlanması, yâni Rusya açısından mütârekenin altı haftaya münhasır kalması gerekli görüldüğünden, buna, Osmanlı Devleti'ni razı ettirmeyi Ruslara bırakmışlardı. Bundan dolayı İngiltere'nin aracılığından Osmanlı Devleti için elverişli bir netice çıkmasına mahal kalmamıştı.

Bununla birlikte, Lord Derby tarafından Rusya'ya tebliğ edilen resmî yazıda da itiraf edildiği gibi, İstanbul'da bulunan İngiliz sefiri Sir Henry Elliot, Rus maslahatgüzârına: "Bundan kısa bir müddet önce üç aylık mütâreke yapılmasını siz tasarlamıştınız" diye mütârekenin uzun bir müddet için hazırlanması hususunda fikir beyân edince, Rus maslahatgüzârı: "Şimdi durum değişti. Devletim öyle bir mütâreke teklifine razı olamaz" cevâbını vermişti. Mütâakiben Rusya: "Beş-altı aylık mütârekenin dâimî biraşa faydası yoktur. Sırbistan ve Karadağ'ı, esâsen güç olan durumlarının öyle uzun müddet kararsızlık içinde kalmasına razı olmaları için sıkıştıramayız. Ayrıca, Avrupa'nın iktisâdî durumu ve ticârî hayatı, bu müddet zarfında zarara uğrar. Bundan dolayı, önceki

Safvet Paşa

Hâriciye Nâzırı

General İgnatiyef

teklifte olduğu gibi, bir aydan altı haftaya kadar bir mütâreke yapılmasında ısrar etmek gerekir” diyerek, koca İngiltere devletini, isteklerinde bir değişiklik yapmadan kendi arzularına âlet etmişti.

Bunun üzerine İngiltere, artık Sırbistan ve Karadağ Prensliklerini Osmanlı Devleti’nin istediği gibi bir mütârekeyi kabule yanaştırmaya imkân bulamadı. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin teklif ettiği beş ay müddete râzı olması sebebiyle bunun indirilmesi için tekrar şiddet göstermeyip altı haftalık bir mütâreke için Osmanlı Devleti’ni râzı etmesini Rusya’ya bırakarak, meseleye uzaktan seyirci kaldı.

İş bu safhaya gelince İstanbul’da bulunan Rus sefiri General İgnatiyef, mütâreke müddetinin altı hafta olmasını büyük bir ısrarla teklif etti ve bunun Rus Çarı indinde bir nâmus meselesi hâline geldiğini öne sürdü. Bunun üzerine, kendisiyle Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa arasında uzun süren bir görüşme oldu. Yapılan görüşmede, hem Osmanlı Devleti’nce kabul edilen esâs bozulmamak, hem de Rusya’nın istediği şekle samimiyetle riâyet edilmiş olmak için İgnatiyef’e, “Önce iki ay müddetle bir mütâreke imzalanarak, onun bitiminde arzu edilen barış şartları kararlaştırılamazsa, mütâreke müddetinin altı hafta daha uzatılması; bunun sonunda da iş bitmezse, yine altı haftalık bir mütârekenin Osmanlı Devleti’nce istenmesi; Sırbistan ve Karadağ’da mütâreke hattının tayin edilip ancak Bosna ve Hersek taraflarında ve Bulgaristan’da dağınık bir şekilde, ellerinde silâh, eşkıyâlık yapan âsî toplulukların, bir haftaya kadar silâhlarını bırakarak çıkıp gitmezlerse, haklarından gelinmesine, Osmanlı Devleti’nin yetkili olması” hususları teklif edildiğinde, İgnatiyef, bunları ve bilhassa haydut çetelerinin şartlı olarak tenkillerini kabul etmişti.

İgnatiyef, esâsen hilekâr ve renkten renge giren bir adam olduğundan, sözü edilen kararla ilgili olarak gönderdiği rapora, Hâriciye Nâzırı ile aralarında geçen konuşmalarla bağdaşmayan bazı sözler ilâve ettiği, yâni kendi tekliflerinin değiştirilmesinden ibâret olan söz konusu kararın işine gelmeyen

yerlerini sonradan değiştirdiği görülünce, Vekiller Heyeti, maksad ve isteklerin açıkça bildirilmesine karar vermekle, Safvet Paşa önceki kararın doğruluğunu yazarak İgnatiyef'e bildirdi.

Bunun cevâbı beklenmekte iken, Aleksinaç civârında bulunan Kızıltepe istihkâmlarının gayet kanlı bir muhârebe ile zapt olunarak, Sırp ordusunun tam bir hezime uğrayıp, birçok gönüllü Rus subayının çarpışmalarda öldüğü haberini, Aleksinaç ve Kruşevaç'ın fethi haberi takip etti. Bu durumda, artık Sırp'ların bir yerde toplanıp da, Osmanlı orduları hücumlarına karşı koymaya takatları kalmadığından, düşmanca harekete bir an önce son verilmezse, Çunis ve Kızıltepe muhârebeleri gibi, çağımızın askerlik tarihi sayfalarında parlayacak başlıca harbi kazanan Osmanlı askerlerinin, bir engelle karşılaşmadan, Belgrad'a kadar giderek Sırbistan'ı tamiri güç bir tahribatla zapt ve istilâ edecekleri ve bu takdirde barış neticesinin, ne kadar kayırılsa da, yine Sırp'lar için hayırlı olamayacağı ortaya çıktı. Bunun üzerine İgnatiyef, tekliflerinde şiddetle ısrar ederek, mütâreke hususuna kesin ve âcil bir karar verilmesini ve derhal ateşkes için ordulara emir gönderilmesini istedi. Ayrıca buna razı olunmazsa, İstanbul'u terketmek üzere, devletinden kesin direktif aldığını beyân edip, diğer devletlerin sefirleri de meselenin ağırlaştığından bahsederek, Rus sefirinin teklifine uyulmasını tavsiye ettiler.

Bunun üzerine, Vükelâ Meclisi'nde uzun süren müzâkereler cereyan ederek, kısaca, "Askerî harekâtın durdurulması, mütârekenin devletlerce kabul edildiğinin Bâbıâlî'ye bildirilmesine bağlıdır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin, mütâreke kararında yapılmasını istediği değişikliklerin kabul edildiği cevâbı geldiği anda, askerî harekât durdurulur" diye cevap verilmesi uygun görüldü ve bu karar, gerek Rus sefirine ve gerek diğer devletler sefirlerine yazılı olarak bildirildi.

Fakat Rus sefiri meseleyi devletin arzu ettiği şekilde bitirmeğe memur olduğundan, Vükelâ Meclisi kararının tebliğ edildiği gece Bâbıâlî'ye bir ultimatom gönderip, herhangi bir şart ileri sürmeden altı haftadan iki aya kadar hükmü bütün savaşıları ihtiva etmek üzere bir mütâreke imzalanmazsa, memleketine döneceğini bildirmiş ve bu hususta kırk sekiz saat mühlet vermişti. (Bu ultimatomun sûreti için bakınız: Ek: 3, s.222)

Rus elçisinin bu kesin ve açık tehdidini belirten notasındaki şiddetli ifâdeler, hukuk ve istiklâlini muhâfaza eden bir devletin hazmedemeyeceği şeylerdi. Fakat Rusya, dünyanın en büyük, en despot ve en güçlü bir devleti olması dolayısıyla, öteden beri büyük bir hırsla gözlerini Doğu memleketlerine ve özellikle Osmanlı topraklarına dikerek, buralarda istediği gibi at oynatacak duruma geldiğinden, Osmanlı Devleti'ne karşı askerî ve siyâsî bakımdan üstünlük sağlayacağında şüphesi yoktu. Ayrıca, Şark'daki çıkarları diğer devletlerden daha fazla olan İngiltere'yi de kendi açısından tesirsiz hâlâ getirmişti. Hattâ bahis konusu mütârekenin kısa bir müddet için imzalanması hususunun, İngilizler tarafından Rusya'ya bırakılmasını da sağlamıştı. Öte yandan diğer büyük devletler ise, Rusya'nın emellerine hizmet etmekte idiler. İşte bütün bunlardan dolayı Rusya, kendi düşünce tezgâhında hazırlanan mes'elelerin hepsini, yine kendi arzusu doğrultusunda hallettirmek ve bu yolla Osmanlı Devleti'nin toprak ve mevki itibariyle büsbütün mahvına muvaffak

olmasa bile, içten milliyetçilik prensibine uyarak parçalanmasını başarmak için pek müsâit olan bu fırsatı elden kaçırmamaya karar vermişti. Ayrıca yaptığı tehditler, bu emellerini gerçekleştirmeye kâfi gelmezse, ufak bir bahâne ile Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmakta kararlı idi. Nitekim, İgnatiyef'in, Osmanlı orduları Sırbistan'da üstünlük sağladıkça tehditlerini şiddetlendirmesi ve nihâyet Aleksinaç zaferinden doğan kızgınlıkla, sözü edilen ültimatomu vermesi, bunu ispat ve teyid eder.

Bilhassa Bâbîâlî'nin mütâreke hususunda teklif ettiği değişiklikler pek haklı iken, İgnatiyef'in bunu önce kabul edip sonra başka şekilde yorumlayarak işi savsaklaması ve savaş ilânına başlangıç teşkil edecek şekilde, kesin tebligatta bulunması, diğer devletlerin hiç biri tarafından itiraza uğramamış, aksine onlar da Rusya'yı râzı etmesi hususunda Osmanlı Devleti'ne tavsiyelerde bulunmuşlardı. İşte böyle bir durumda, Bâbîâlî, İgnatiyef'in ültimatoma kulak asmayıp da, onun memleketine geri dönmesini göze almış olsaydı, ortaya çıkan meselelerin sonradan yol açtığı Rus savaşı, şüphesiz daha o zaman çıkmış olacaktı. Hattâ o sırada Viyana sefiri Aleko Paşa'nın sağlam bir kaynaktan aldığı haberlerle ilgili olarak Bâbîâlî'ye gönderdiği bir telgrafta şöyle deniliyordu:

“Rus Çarı, Avusturya İmparatoru'na özel bir mektub göndererek, İngiltere'nin teklif ettiği barış şartlarına kesin gözüyle baktığından, bunlar Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmeyeceği veya en ufak bir değişiklik yapıldığı takdirde, savaş ilân edeceğini bildirmiştir. Ayrıca, artık hristiyanları Türklerin keyfi muâmelesine bırakmayacağından, Berlin ve Rayştad görüşmelerinin neticesi olarak, hristiyanları himâye etmek husûsunda kendisiyle birlikte hareket etmesini istemiştir. Diğer taraftan, Bosna, Hersek ve Bulgaristan'ın idâri muhtariyetlerine bile kanaat etmeyip, bunları Sırbistan, Eflak ve Boğdan gibi birer prenslik hâline getirmeyi düşünmektedir. Bütün bu hususlar, Avusturya hükûmeti üyelerini telâşa düşürdü. Gerek Viyana'da bulunan yabancı devlet sefirleri ve gerek Avusturya hükûmeti üyeleri, bu teşebbüsün pek vahim olduğunu ve Osmanlı Devleti, söz konusu teklifleri derhal kabul etmeyip de, Rusya'nın savaş ilân etmesine açık bir kapı bırakacak olursa, bunun sonucunun kendi açısından çok kötü olacağını ifâde ediyorlar”.

Bu haberin doğruluğunu, Bâbîâlî'nin, İngiliz tekliflerinin aksine olarak aldığı kararların Rusya'yı öfkeliendirmesi ve İgnatiyef'in münâsebetlerin kesilmesine başlangıç teşkil eden ültimatomu vermesi de teyid eder. İşte meselenin bu şekilde vehâmet kazanması, Vükelâ Heyeti'ni ister istemez İgnatiyef tarafından teklif olunan mütârekeyi kabul etmek mecburiyetinde bıraktığından, derhal “i r â de” alınarak Hâriciye Nezâreti tarafından İgnatiyef'e cevâben bir tezkire gönderildi. (Bu tezkirenin sûreti için bakınız. Ek: 4, s.223)

Osmanlı Devleti'nin Sırpıllarla savaşa girmesi, meşru bir müdafaa kabilinden olup, bu uğurda pek çok kan dökmüş ve fedâkarlık etmiş olduğu halde, ağır baskılarla mütârekeye zorlanması ve o konuda ileri sürdüğü şartların hiç birinin kabul edilmemesi, nihâyet düşmanın üstün kudretini isbât ederek, galibiyetinin semeresinden faydalanacak bir duruma gelmişken, yine Rusya'nın ve ona uyarak, diğer büyük devletlerin birlikte yaptıkları tebligat üzerine, askeri harekâtı durdurmak mecburiyetinde kalması, ebediyyen unutulamıya-

cak mühim hâdiselerdendir. Fakat, o zaman muhâlefet meydanında dedikodu efsânesi okuyup da, Rus elçisinin “Balkan hristiyan halkı” adıyla Bulgarları açıktan açığa devletinin himâyesi altında göstermesine ve Rus Çarı’nın Avusturya İmparatoru’nu ittifâka çağırması sırasında savaş ilânına hazır olduğunu bildirmesine karşılık mütâreke teklifinin reddi yönüne gidilmiş olsaydı, iş büsbütün ağırlaşır, henüz Sırbistan ve Karadağ ile savaş devam ederken, Rusya ile de muhârebeye girişmek gerekirdi ki, buna gücümüz, gerçekten yoktu.

Hattâ Rus sefirinin mütâreke husûsunda ne kadar ısrarlı olduğunu ve en küçük muhalefette meselenin neye varacağını şu hâdise de isbât eder: Aşağıda sûretini verdiğimiz resmî tezkire alelacele Rus sefirine gönderilip, keyfiyetin telgrafla Serdâriekrem’e ve Karadağ cephesi kumandanlarına bildirilerek, askerî harekâtın derhal durdurulması emredilmesiyle, işin vehâmeti geçti zannediliyordu. Ancak ertesi günü Rus sefâreti Baştercümanı Mösyö Onu, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa’yı görüp, “Elçi bey kararınızı esâs itibâriyle kabul ederek, derhal Çar’a arz etti; Karadağ Prensine işte şu telgrafla askerî harekâtı durdurmasını istedi; bu mânâda Sırp Prensi’ne de bir telgraf gönderdi” diye bir yazı verdikten sonra, sözü, Hâriciye Nezâreti tarafından Rus sefirine gönderilen resmî tezkiredeki “mütâreke maddelerinin teferruatı, Rus sefiri ve diğer devletler sefirleri ile tanzim olunur” şeklindeki ihtirâzî kayda getirerek: “Bundan maksadınız nedir? Eğer askerî harekâtın durdurulması hakk ıda kumandanlara verdiğiniz emirler kesin olmayıp da, bâzı hâdiseler çıkacak olursa, Elçi Bey (İgnatiyef) yine en son Bâbîâlî’ye verdiği notanın hükmü çerçevesinde hareket etmeğe mecbur olduğunu bildirmeye beni memur etti” demişti. Bunun üzerine Safvet Paşa da “Öğrenmek istediğimiz ihtirâzî kayıtlardan Osmanlı Devleti için iki maksat vardır: Biri mütârekenin imzâlanmasını müteâkip askerî mevkilerden memurlar tâyin edilerek gerekli hudutların tâyin edilmesi ve diğeri, muhtelif yerlerde ellerinde silâh, eşkiyâlık yapan haydutların haklarında icâb edecek muâmelenin müzâkere yoluyla tespit edilmesi husûsudur. Kumandanlara verdiğimiz emirler pek kesin olduğundan, mütâkerenin devam ve muhâfazasına her bakımdan dikkat ve itinâ edilecektir” cevâbını vermişti. Baştercüman’ın İgnatiyef adına sarf ettiği bu sözlerden maksat, mütârekeyi kabul etmekle, samimiyetini göstermiş bulunan Osmanlı Devleti’nin, dolayısıyla de olsa, mütâreke hususunda bir engel çıkarmaya kalkışması hâlinde yine sözde dostluk bağlarının koparılacağını söyleyerek Bâbîâlî’yi tehdit etmekte.

Kısacası, Vükelâ’nın o zaman bu mütârekeye razı olması, işin sonunu düşünenlerin indinde takdir edildiği gibi, meseleye müdâhele eden büyük devletler tarafından da, pek tabii, memnuniyetle karşılanmıştı. Bunun üzerine, Sırp ve Karadağ hükûmetleri mütârekeyi kabul ederek çarpışmaları durdurduklarından, mütâreke sınırlarının tâyini için her devlet tarafından, Sırbistan ve Karadağ savaş mevkilerine memurlar gönderilip, Osmanlı Devleti tarafından da Sırbistan cephesi için Serdâriekrem ve Karadağ cephesi için Ahmed Muhtar Paşa görevlendirildi. Kısa bir müddet zarfında bu iş de tamamlanıp Sırbistan’da ele geçirilen yerler, devletlerarası kaideler gereğince tabii olarak Osmanlılarda kalmışsa da, Karadağlılar açısından gayet avantajlı

mütâreke sınırları tesbit edilmiş ve Osmanlı Devleti de Ahmed Muhtar Paşa'nın protestosu ile yetinip, bu sınıra geçici gözüyle bakarak müzâkereleri gerginleştirmekten kaçınmıştı.

Bu mütâreke sınırlarının tesbiti devam etmekte iken, Rusya, Besarabya'daki Kişnev mevkiinde büyük bir ordu toplamaya başlamış ve bu hususta Rus Başvekili ve Hâriciye Nâzırı Prens Gorçakof tarafından 13 Kasım 1876 tarihiyle, Avrupa devletleri nezdinde bulunan sefirlerine bir genelge gönderilmişti. Aynı zamanda İstanbul'daki Rus sefâretine de gönderilen bu genelgenin bir sûreti, söz konusu sefâret tarafından Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'ya resmen verilmişti. (Bu genelge için bakınız Ek: 5, s.223)

Kişnev'de böyle bir ordu teşkil edilmesinin sebebi şudur: Sırbistan meselesinin savaş bakımından ortaya çıkardığı netice Ruslara ağır gelerek, Osmanlı Devleti'ni mütârekeye mecbur ettikleri sırada, işin ilerisini, patlak vermiş olan isyânlardan istifâde edecek bir hâle koymak için Rumeli'de büyük bir değişiklik yapılmasından yana oldukları, İngiltere'nin mâlûmu idi. İngilizler, o güne kadar Bulgaristan hâdiselerinden dolayı Osmanlı Devleti'ne karşı üzüntü ve kırınglık duymuşlarsa da Rusya'nın çevirdiği entrikayı yalnız ona çevirtmeyi de istemediklerinden, İngiltere Başvekili Lord Bikonsfild'in resmî bir toplantıda Rusya'yı imâ ederek, "İngiltere asla savaştan çekinmez ve başka devletler gibi harpten kolay kolay vaz geçmez. Girişeceği muhârebeyi yirmi sene devam ettirebilecek güçtedir ve İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'na gönderilecektir" dediği, telgrafla her tarafa yayılmıştı. İşte o esnâda Kırım'da bulunan Livadya yazlığından Petersburg'a gitmek üzere Moskova'ya gelen Rus Çarı, Bikonsfild'in söylediklerini öğrenince, buna Rusya'yı tehdit etmek ve korkutmak mânâsını vererek, derhal Kişnev ordusunun toplanmasını emretmiş ve huzuruna kabul ettiği ileri gelenlere, Kişnev'de asker toplayacağını ve bir savaş çıktığında Rus milletinden büyük gayret bekliyeceğini söylemişti. (Bu nutkun tercümesi için bakınız Ek: 6, s.224)

Sözün kısası Rusya, mütâreke ve barış şartları hakkında devletlerarası bir müzâkereye girişilmeden önce askerî kuvvetini toplamaya başlamış ve bununla gayesini gerçekleştirmeye çalışacağını, sözünü ettiğimiz genelge ile dünyaya duyurmuş olduğundan, kararlaştırılmış şartlar gereğince barışı tanımlamak için devletler arasında arzu edilen konferansın toplanmasına karar verildi. Rusya, ortaya çıkan meseleleri istediği gibi muhâkeme ettirerek, Osmanlı Devleti'nin haberi olmaksızın bir ittifak anlaşması sağlamak için hristiyan devletler arasında müzâkereye girişilmesini öne sürmüştü. Fakat, İngilizler bunu kabul etmeyip mutlaka Osmanlı Devleti'nin de müzâkereye katılmasını istiyerek, Rusya'yı ve diğer aracı devletleri buna râzı etmişlerdi. Bunun üzerine, İngiliz sefiri Sir Henry Elliot bu kararın Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilmesi teklifine dâir Lord Derby'den almış olduğu talimatı Bâbıâli'ye bildirdi. Tâlimâtta özetle şöyle denilmekte idi: "Konferans meclisi'nin yapacağı müzâkereler, Osmanlı Devleti'nin istiklâli ve toprak bütünlüğü korunmakla beraber, Sırbistan ve Karadağ'ın savaştan önceki hallerinde bırakılması, Bosna ve Hersek'de idârî muhtariyet sisteminin ve Bulgaristan'da da ona yakın bir idârenin kurulması hususlarından ibâret olacaktır".

Lord Bicksonfield (Dizraeli)

İngiltere Başvekili

Bu teklif Vükela tarafından dikkate alınıp, ceryan eden müzâkerelerde, "Mesele, esâs itibâriyle bir iç mesele olduğundan, buna yabancı müdâheleyi tesirli kılacak bir konferansın teşkil edilmesi, anlaşmalarla teminat altına alınmış olan hukukumuza aykırı olur. Diğer taraftan, 'o t o n o m i' denilen idâri muhtariyet sistemi, Osmanlı Devleti açısından büyük mahzurlar taşıdığından, bunun kabul edilmesi câiz değildir" cevâbının verilmesi uygun görüldü ve bu düşünceler İngiltere'ye bildirildi. Fakat, mevcut Şark meseleleri hakkında Avrupa'nın büyük devletlerinden hiç birinin Rusya'ya muhâlefet etmek ve Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmak fikrinde bulunmadığı, savaşın her ne şekilde olursa olsun, barış ve âsâyîşe dönmesini hep birlikde arzu ettikleri, kısacası, Osmanlı Devleti'nin menfaat ve gayelerine hizmet için bir damla kan dökmek istemedikleri açıkça anlaşılmıştı. Bilhassa, Lord Bicksonfield'in sözlerinin Rus Çarı üzerinde uyandırdığı teessürü gidermek maksadiyle, İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby tarafından Rusya'ya gönderilen ve bir sûreti resmen neşr edilen mufassal yazıda, "İngiltere, savaşın, ilgili bütün memleketler için felâket ve haraptıktan başka bir netice doğuramayacağını bildiğinden, bu duruma bir son verecek her türlü teklifi memnuniyetle kabul eder ve diğer devletlerin âsâyîşin sağlanması için alacakları bütün tedbirlere katılmayı hararetle arzu eder" denilmişti. Diğer taraftan, Rusya yukarıda kısaca anlatıldığı gibi, Kışnev'de ordu teşkil etmeye başlayıp ortaya çıkan meseleleri, Osmanlı Devleti'nin gıyâbında bir devletlerarası mahkeme müzâkere ettirmek ve bu yolla en son emellerine kavuşmak, teklifinden çekinmemişti.

Ancak, İngilizler bunu tehlikeli ve Şark'daki menfaatleri ve nüfûzları açısından mahzurlu gördükleri için, Osmanlı Devleti katılmadıkça öyle bir toplantıya razı olamayacaklarını bildirmişler ve Ruslar da buna karşı koyamamışlardı. Bu sebeple, konferans toplanması teklifinin Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesinin asla faydalı ve tesirli olamayacağı meydanda idi. Böyle iken, sırf

mesuliyetten kurtulmak kabilinden o yola gidilmişse de, İngiltere, konferansın muhakkak toplanacağını ve mevcut meselelerin mutlaka devletlerin işbirliği ile halledilmesi gerektiğini, ikinci plânda Bâbîâlî'ye bildirmişti. Bununla beraber, Memleketeyn (= Eflak-Boğdan), Cebel-i Lübnan ve Sırp meseleleri hakkında daha önceleri konferanslar yapıldığına ve Paris Muâhedesinin Sırbistan'la ilgili hükümlerinin de devletler arasında müzâkere edilmeye elverişli olduğuna dayanarak, kararlaştırılan toplantının Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak mânâsında olmayacağını ve Osmanlı Devleti'nin şan ve şerefini korumak için Konferansın İstanbul'da toplanacağını beyân etmişti. Öte yandan İngiliz elçisi ise, "Konferansın toplanmasına kesinlikle karar verilmiştir. Her devlet tarafından tâyin edilen temsilciler, şu günlerde yerlerinden hareket edecekler, Osmanlı Devleti kabul etmese bile bu meclis yine toplanacaktır" demişti.

Bunun üzerine Vükelâ, ileri sürülen teklife râzı olmak mecburiyetini kabul etmekle beraber, işin önemine binâen enine boyuna müzâkere edilmesini uygun gördüklerinden, 1 Zilka'de 1293 (18 Kasım 1876) Cumartesi günü Bâbîâlî'de, Vükelâ Heyeti, ileri gelen ulemâ, ma'zul ve görevi başında bulunan vüzerâ ve ricâlden oluşan bir Danışma Meclisi toplandı. Toplantıda, Londra ile yapılan yazışmaların tercümeleri okunup, Hâriciye ile ilgili tebligatın gerçekleri anlatıldıkta, meclistekilerin düşüncesi, esâs itibariyle devletin hukuk ve istiklâline dokunacak bâzı kararlar alınır korkusuyla, konferansın teşkil ettirilmemesi yönünde idi. Böyle iken, "Mâdem ki, bu maksadı gerçekleştirmenin mümkün olamayacağı ve nasıl olsa, ortaya çıkan meselelerin devletler arasında karara bağlanacağı anlaşıyor, o halde, Osmanlı Devleti konferansın reddinde ısrar ederek, temsilci göndermeyecek olursa, Rusya'nın asıl gayesine uygun olarak, gıyâbî bir hüküm çıkmasına kendisi sebebiyet vermiş olur ve işin sonunda, müdafaa edilemeyecek kararları ister istemez kabul ve tatbik etmek için zorlayıcı dış baskılar vuku bulur; bilâkis konferansın kabulü, Osmanlı Devleti açısından mahzurlu görülen idârî muhtariyet sisteminin tasdikine bağlı olmayıp, bunu ve Osmanlı Devleti'nin hukukuna zarar verecek bir husus ileri sürülürse, onu reddetmek ve çürütmek için, devletin her türlü müdafaa hakkı ve selâhiyeti saklı tutulur. Hattâ Lord Derby'nin tebligatı cümlesinden olmak üzere, Osmanlı Devleti açısından müzâkere mevkiine konulacak idârî düzenleme ile ilgili tedbirlerin de, konferansta takdir edileceği ve hazırlanmakta olan Kanûn-ı Esâsî'nin elde bir müdafaa silâhı olacağı ümit edilir" denilerek, konferansın İstanbul'da toplanması teklifinin kabulüne ittifakla karar verildi ve durum devletlere bildirildi.

Bu konferansın Paris Muâhedesî'ne imza koyan Osmanlı Devleti ile Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya devletlerinin temsilcilerinden oluşması kararlaştırıldı. Adı geçen devletlerin Osmanlı Devleti nezdindeki sefirlerine temsilcilik vazifesi verilmesi yanında başka temsilci de tâyin edildiği haber alındı. Devletlerarası usûllere göre, konferans başkanlığının Osmanlı Devleti Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'da bulunması lâzım geldiğinden, bu durumda, Safvet Paşa'nın birinci temsilci, Padişah tarafından tercih edilen Berlin sefiri Edhem Paşa'nın ikinci temsilci tâyin edilmesi kararlaştırılıp, devletlere bildirildi ve Edhem Paşa İstanbul'a çağrıldı.

O esnâda, diğer devletlerin temsilcileri de İstanbul'a gelmeye başlayıp, Konferansın Rûmî Aralık ayı başlarında toplanması kararlaştırılmakla, Kasım-paşa sâhilinde bulunan Bahriye Nezâreti binâsının üst katı konferans yeri olarak tespit edildi.

ALTINCI FASIL

Kanûn-ı Esâsî müzâkereleri ve ilânı ve bâzı mühim iç hâdiseler

Osmanlı Devleti'nde Meşrûtiyet Sistemi'nin kabul edilmesi, birçok müzâkerelerden sonra bir umûmî mecliste oybirliği ile kararlaştırılmış ve Kanûn-ı Esâsî tasarısının hazırlanması için de Midhat Paşa'nın başkanlığında özel bir komisyon teşkil edilmişti.

Bu mühim meselenin gerçekleştirilmesi, Sultan V. Murad'ın tahta çıkışından beri lüzumlu görülmüş olduğu halde, bâzı muhâliflerin ortaya çıkması ve Sultan Murad'ın şuurunun bozulması yüzünden vakit kaybedilmişti. Nihayet, Abdülhamid Hân'ın iş başına geçtiği sırada, esâsında bu meseleye muvâfakat etmesi, maksadın gerçekleşmesini kolaylaştırdığı gibi, devletlerin barışa esâs kabul ettikleri idârî ıslahat tekliflerinin değiştirilmesine, umûmî efkârın güven ve sempatisinin kazanılmasına da etkili bir vasıta olacağı ümidini uyandırmıştı. Bu da, Vükelâ ve komisyon üyelerinin Kanûn-ı Esâsî hazırlamaktaki çabalarını arttırmıştı. Bilhassa, konferans toplanması teklifi ortaya çıkınca, bu teklifin müzâkeresine girilmeden önce, Kanûn-ı Esâsî'nin ilânı ön plâna alınmıştı. Kanûn-ı Esâsî'nin ön plâna alınması, konferansta bahis konusu edilecek idârî ıslahat karşısına, Kanûn-ı Esâsî çıkarılarak, ona uymıyan tekliflerin reddi hususunda devletler temsilcilerinin susturulacağı düşüncesinden çıkmıştı.

Fakat şurası düşünölmüyordu: Avrupa'nın maksadı, Osmanlı Devleti'ni, selâmet ve saâdete kavuşturacak bir ıslâhat yapılması olmayıp, belki Üçlü İttifak gereğince, Osmanlı topraklarını çeşitli topluluklar itibâriyle içeride küçük küçük hükûmetlere bölerek, bunların Osmanlı Devleti'ne bağılıklarını sözde bırakmak ve hakikatte işlerinde âdeta müstakil bulundurmak gibi, devletin temelden yıkılmasını hedef alan bir düzenin kurulması hususu idi. Bu sebeple, bunun tamamen aksini yâni Osmanlı Devleti'nin azamet ve kudretinin devamıyla, idâresi altındaki toplulukların birlik ve beraberlik halinde bulunmasını ihtivâ eden öyle bir kanunun takdir edilmek istenilmiyeceği açıklik kazanmaya başlamıştı. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin "ıslâhât" ve "tanzimât" adı altında kırk yıldır yaptığı ve vadettiği şeylerin hiçbirinin devamlı olamaması yüzünden, Avrupa'nın itimâdı da kalmamıştı.

Sözün kıyası, Kanûn-ı esâsî Etasarısı özel komisyon tarafından hazırlanıp Padişah'a takdim edildiğinde, Abdülhamid Han bu tasarıyı Nâmık Paşa gibi muhâlif olan bâzı eski zevâta gösterdi. Hattâ, Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa, zâten Meşrûtiyet taraftarı olmayıp, bana da ifâde ettiği gibi, "Eğer dış teklifler sırasında böyle bir jest yapılmak mecburiyeti olmasaydı, Kanûn-ı Esâsî'ye muvâfakat etmeme imkân yoktu" şeklinde sözler söylemiş olduğundan, Padişah, bilhassa onun da fikrini anlamak için tasarının bir sûretini kendisine göndermişti.

Nâmık Paşa, itirâzlarında ısrar etti. Rüşdü Paşa ise kendi nefsince açıktan muhâlefet etmeyi doğru bulmayıp, maksadın sırf Padişah'ın hukukunu korumaktan ibâret olduğunu, dalkavukça sözlerle ifâde etti. Meselâ, "Tasarının başlangıcında, hükümdârın vazifelerini belirten maddeler, Padişahımızın kudret ve şânını halkın gözünde düşürür; Padişahın nüfuz ve yetkisi sınırlandırılmaz" diyerek, o maddelerin tamamen çıkarılmasını istedi. Ayrıca, tasarının, sadrâzamlığının kaldırılıp başvekilliğin ihdâs edilmesi ve diğer vekillerin başvekil tarafından seçilmesi ile ilgili hükümlerine itiraz ederek, sadrâzamlığın devâmını ve vekillerin eskiden olduğu gibi, Padişah tarafından seçilip tâyin edilmesi lüzûmuna işaret etti. O sırada, Mâbeyn ricâlinden Midhat Paşa'ya karşı olan nüfuzlu kimseler bundan istifâde ederek, "Vükelâ'yı seçmek yetkisinin başvekil verilme istenmesi, idârenin dizginlerini başvekil olanlara verdirmek maksadından ileri gelmektedir. Midhat Paşa, ikbâl düşkünü olduğundan, bu sûretle başvekilât makamına gelip istediği gibi hareket etmek istiyor" diye çeşitli telkinlerle Padişah'ın zihnini bulandırdılar. Ancak, Mâbeyn ricâlinin bu hareketleri, padişahı koruma veyahut istiklâlini teminat altına almak gibi bir niyete dayalı olmayıp, belki Meşrutiyet Sistemi'nin her devlette geçerli olan prensiplere göre düzenlenmesiyle ve Vükelâ'nın sorumluluk esâsının belirlenmesi sonucu üzerine, vazifeli olmıyan ricâlin, bilhassa Mâbeyn'in nüfuzlu kimselerinin, devlet işlerine karışmaları imkânının tamamen ortadan kalkacağını ve bunun da şahsî nüfuz ve menfaatlerine dokunacağını anlamalarından ileri gelmişti.

Bununla beraber Sadrâzam'ın, "hükümdarın vazifeleri ile ilgili maddelerin tasarıya konulmaması" yolunda arz ettiği şahsî görüşleri, kabul edilmeyip bunlar "padişahın hukuku" başlığı altında ayrıca belirtildi. Ancak, sadrâzamlığın bırakılarak vükelâ seçiminin eskiden olduğu gibi padişah tarafından yapılması kabul edildi.

Bunun üzerine, tasarının vekiller tarafından tetkik ve müzâkeresine başlanıldı. O sırada, yine Mâbeyn ricâli, "meşrûtiyet hükûmeti içinde istibdâd" tâbiri ile târif edilebilecek riyâkâr fikirlerinden olmak üzere, Padişah'ın kime emniyeti kalmazsa, onu sürgün etmeye yetkili bulunmasına dâir, kanuna bir madde konmasını, içlerinde saklı olan şahsî kinlerinin gerçekleşmesine kolaylık addederek, dürüstlükten uzak bu fikirlerini, başka bir kalıb altında Padişah'a kabul ettirdiler.

Mâbeyn Başkâtibi Said Bey, sözünü ettiğimiz maksadı ihtivâ eden ve sözde umûmî âsâyışı bozacak şekilde harekette bulundukları zabıta tarafından tespit edilen kimselerin, Osmanlı toprakları dışına çıkarılmasına, Padişah'ın yetkili olduğunu belirten bir madde kaleme aldı. Damad Mahmud Paşa, bunu mutlaka tasarıya ilâve ettirmek maksadıyla Vükelâ'ya tebliğ ettiğinde, işin sonunu önceden görenler, bu maddenin hürriyet ve vükelâ'nın sorumlu-

luk esâslarını ihtivâ eden bir kanûna ilâve edilmesinin pek zararlı olacağı yolunda fikir beyân ettiler. Bu cümleden olarak, Midhat Paşa muhalefette direttikçe, Mahmud Paşa'nın nazarında meselenin önemi artıp, sanki padişahın azamet ve kudreti ancak bu kanunla teminat altına alınabilirmiş gibi bir inanca saplanmakla; bu hükmün kanuna ilâvesi, padişah tarafından mutlaka lüzumlu görülmüştür diye icbâr etti ve nihâyet 113. maddenin son fıkrası olmak üzere, bunu tasarıya yazdırdı. Ne yazık ki, gerek Mahmud Paşa ve gerek kendisiyle aynı fikirde olan Mâbeyn ricâli, bu maddenin kanunda yer almasının, ileride çeşitli suistimallere sebep olacağını ve belki kısa bir müddet sonra kendi aleyhlerinde kullanılacağını ve Kanûn-ı Esâsî'ye konmasının, yabancıların nazarında, bizim açımızdan uyandırılabilceği müsbet tesiri tamamen silip süpüreceğini anlamadılar.

Kanun tasarısı üzerindeki görüşmeler sona ermekte iken, Mehmed Rüşdü Paşa'nın istifâsı üzerine Midhat Paşa ikinci def'a sadrîâzamlığa getirildi.

Bu değişikliğin gerçek sebebi şudur: Mehmed Rüşdü Paşa, Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesinde rol oynayan vekillerden biri olması dolayısıyla, Padişah'ın indinde gerçek bir güvene lâıyk olamadığından, ikbâl meşâlesinin sönmekten kurtulamıyacağını anlamıştı. Bu düşüncesi yanında, birçok mühim maruzatının kabul edilmiyerek, aksi irâdelerle geri çevrilmesi ve Mâbeyn ricâlinin bundan faydalanarak, sadrîâzamlık nüfuzunu kırarak hareketlere devam etmesi, onu günden güne ümitsizliğe düşürmüştü. Diğer taraftan, Abdülaziz Hân'ın, çoğunluğun arzusu diye iş başından uzaklaştırılmasından sonra devlet işlerindeki buhran gitgide büyümüş ve bundan dolayı şahsına karşı kin beslenerek, halk arasında aleyhinde dedikodular çoğalmış olduğundan, Rüşdü Paşa en ufak bir bahâne ile istifâ etmeyi, hasta gibi görünmeyi ve kendini naza çekmeyi günlük bir alışkanlık haline getirmişti.

Bu durum, iki üç ay devam edip, Abdülhamid Han ise, Rüşdü Paşa'nın o zamanki itibârından dolayı birdenbire azlini düşünmediğinden, istifâsını birkaç def'a geri çevirmiş, fakat bâzen "Eğer Sadrâzam'ın maksadı, bizi işe karıştırmamak ise, gazete okumakla vakit geçirelim" nüktesiyle infîâlîni belirtmişti.

Gerçi, tahttan indirme işindeki rolü sebebiyle, Midhat Paşa'nın da devlet idâresinden uzaklaştırılması sarayca gerekli görülüyordu. Fakat, halk arasındaki şöhreti sebebiyle, cülûsu müteâkip böyle bir yola gitmek uygun görülmediğinden, bir def'a onun da sadrîâzamlığa getirilmesi ve daha sonra ikbâlin zirvesinde düşürülmesi şekli tercih edilmişti.

İşte durum böyle sürüp gitmekte iken, 1293 senesi Zilhicce ayının başlarında (1876 Aralık ayı sonları), Mısır'dan yardım olarak bir alay nizâmiye askeri geldi. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın bu askerin kışın şiddetine tahammülleri olmadığını söyliyerek, İstanbul'da alıkonulmaları hakkında yaptığı teması, evvelce Rüşdü Paşa kabul etmiş olduğu için hepsi Üsküdar'da bulunan Selimiye Kışlası'na yerleştirilmişti. Padişah'ın Rüşdü Paşa'ya olan güvensizliği, âdeta sûizan derecesine varmış ve hattâ gelen Mısır askerinin İstanbul'da alıkonulmasına yine bir tahttan indirme işinde kullanılmak için bırakıldı mânâsı verilmiş olduğundan, bunların derhal Tuna Cephesine gönderilmesi,

kesinlikle emredilmişti. Rüşdü Paşa ise, Mısır Hidivi'ne verdiği sözden bahsederek, alayın Tuna cephesine gönderilmesine karşı çıktıkça, sözünü ettiğimiz sâizannı artırmış olması sebebiyle, ihtiyârlığını ve hastalığını ileri sürerek, istifâ etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Midhat Paşa, 93 senesi Zilhicce ayının dördüncü günü (21 Aralık 1876) Sadrâzamlığa getirildi ve Mısır askeri Varna'ya gönderildi.

Midhat Paşa Sadrîâzam olunca, Kanûn-ı Esâsî'yi ilân ettirmekten başka bir işe önem vermeyip, gece gündüz buna gayret etti. Ayrıca, yukarıda bahsedilen 113. maddenin tasaridan çıkarılmasına hayli çalıştıysa da, buna imkân bulamadı ve çâresiz, kanûnun o şekilde ilân edilmesine muvâfakat gösterdi.

Bunun üzerine konferansın açılış gününe rastlayan Hicrî 7 Zilhicce 1293 ve Milâdî 1876 senesi Rûmî Aralık ayının onuncu (23 Aralık 1876) Cumartesi günü Kanûn-ı Esâsî'nin Padişah tarafından resmen Bâbiâli'ye gönderilmesi kararlaştırıldığından, "Dâire-i hümayûn" önündeki meydana bir kürsü konulup, bayraklarla donatıldı. O gün hava gayet kapalı olmasına rağmen, yine binlerce insan toplanmış ve nizâmiye askeri taburları ve bando-ları meydanın uygun yerlerinde selâma durmuşlardı. bütün vekiller ülemâ, ümerâ ve devlet ricâli, azınlıkların ileri gelenleri, resmî elbiseleriyle hazır olup, "hatt-ı hümayûn" un gelmesini beklemişlerdi. Bu sûretle toplanan heyet, Mâbeyn Başkâtibi Said Bey vasıtasıyla Kanûn-ı Esâsî'nin ilânına dâir hatt-ı hümayûnun gelişi sırasında kürsünün etrafında toplandılar. Sadrîâzam Midhat Paşa, hatt-ı hümayûnu karşılayıp aldı ve memûriyet icâbı mühim vazife bana düşmekle, okumak üzere bana verince, kürsüye çıkıp okudum.

Hatt-ı hümayûnun okunmasından sonra, Midhat Paşa, münâsip bir konuşma yaptı ve eski Edirne Müftisi olan Efendi de güzel bir dua etti. Bu arada, donanmadan ve diğer askeri mevkilerden yüz bir pâre top atılarak, sevinç gösterilerinde bulunuldu. Hattâ, o günkü konferans toplantısında, devletlerin sefirleri ve bilhassa Rus sefiri tarafından top atılışının sebebi sorulduğunda, Osmanlı Devleti temsilcilerinin "Kanûn-ı Esâsî ilânına işârettir" cevâbını vermeleri, onların üzerinde garip bir tesir uyandırmış ve bütün başkent sâkinleri arasında hakikî bir sevinç belirmişti.

Bahsedilen ilân gününün her sene devletçe resmî günlerden sayılması ve toplanarak atılıp şenlikler yapılması, Midhat Paşa'nın tensibi üzerine Padişah tarafından kabul edildiğinden, hatt-ı hümayûnun okunmasından sonra Vükele saraya giderek bizzat ve dâire memurları da ayrı ayrı mektuplarla Padişah'a tebriklerini arz ettiler. Diğer taraftan o günün akşamı bütün ev ve sâhilhâneler donatılıp, dükkânlar süslenip aydınlatıldı; meşrûtiyet taraftarı gençlerden meydana gelen cemiyetler, grup grup halkı topluyarak sarayın önüne götürüp alkış tuttular ve Beyoğlu ile Galata gibi yabancıların toplu bulunduğu yerlerde de hayli gösteriler yaptılar. Midhat Paşa'nın konağı önüne gelip, "Yaşasın Sultan Abdülhamid, yaşasın Midhat Paşa!" âvâzesiyle, halkın kulaklarını çınlattılar. Fakat, bu gösteriler ve toplanmalar, yeri gelince de anlatılacağı gibi, Midhat Paşa hakkında tasavvur olunamayacak bir bahtsızlığa yol açtı.

YEDİNCİ FASIL

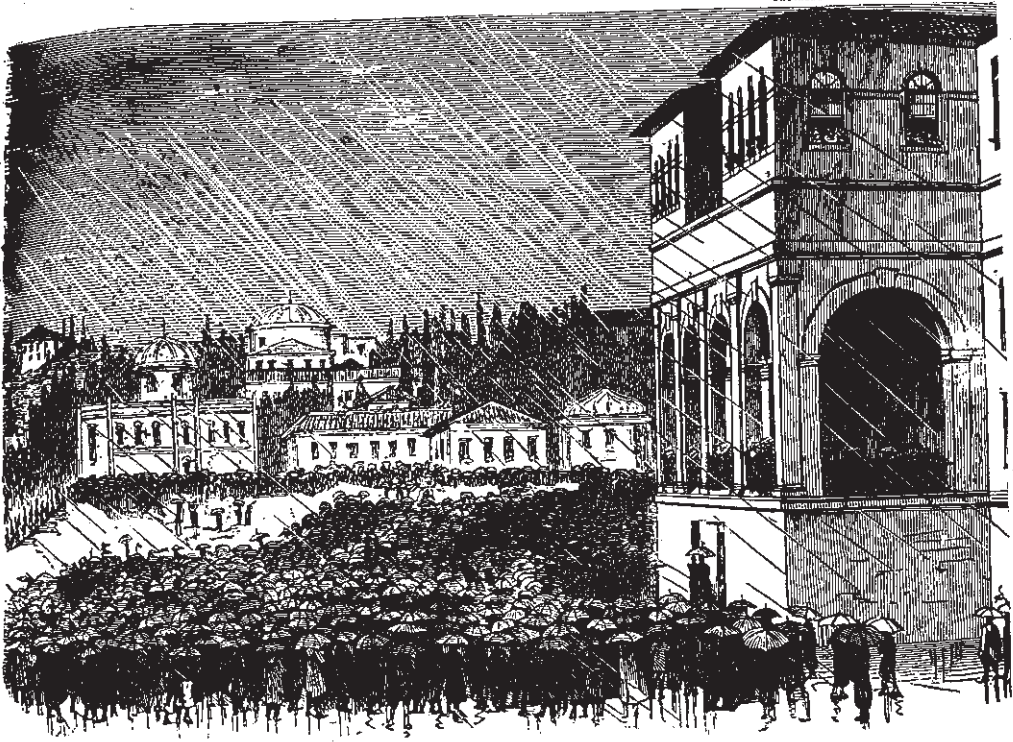
Konferansın toplanması-konferansta alınan kararların özeti ve konferansta ileri sürülen tekliflerin reddedilmesi

Birinci bölümde etraflıca anlatıldığı gibi, İngiltere'nin teklif ve tensibi ve diğer devletlerin tasvip etmesi üzerine, İstanbul'da yapılması kararlaştırılan konferans (mükâleme) meclisi toplandı. Şöyle ki: Osmanlı Devleti tarafından Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa birinci, Devlet Şûrâsı (= Danıştay) Reisi tâyin olunan eski Berlin sefiri Edhem Paşa ikinci temsilci (murahhas); İngiltere tarafından Hindistan Sömürgeleri Nâzırı Marki dö Salisbury birinci, İstanbul sefiri Sir Henry Elliot ikinci temsilci; Avusturya tarafından sefir Kont Zici birinci, Baron dö Kalis ikinci temsilci; Fransa tarafından sefir Kont de Burguvan birinci ve Kont dö Şudordi ikinci temsilci tâyin olunmuştu. Rusya tarafından sefir General İgnatiyef, İtalya tarafından sefir Kont Korti ve Almanya tarafından sefir Baron dö Verter görevlendirilip, başka murahhas gönderilmemişti.

Batı devletlerinden ve özellikle İngiltere'den samimî yardım beklemek, gönüllerden çıkmadığı için, İngiltere ve Fransa temsilcilerinin, konferansta Osmanlı Devleti'ne faydalı bir karar alınmasına çalışacaklarına büyük bir ümit beslenmekte idi. Ancak, bu sırada Marki dö Salisbury, Londra'dan Berlin'e gidip, çağımızda Avrupa siyâsetinde baş rolü oynayan Almanya Başvekili Prens Bismark ile fikir teâtisinde bulunduktan sonra İstanbul'a gelerek vükelâya beyân ettiği ilk mütalâalarla, o ümitleri tamamen ortadan kaldırmıştı.

İşte bu vaziyet içinde, Rûmî Aralık ayının on birinci (Mîlâdî 24 Aralık 1876) günü Tersâne'de "D i v â n h â n e" denilen Bahriye Dâiresi'nin üst katında ve Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'nın başkanlığı altında temsilciler toplanarak izin belgelerinin kontrol edilmesinden sonra müzâkerelere başlandı.

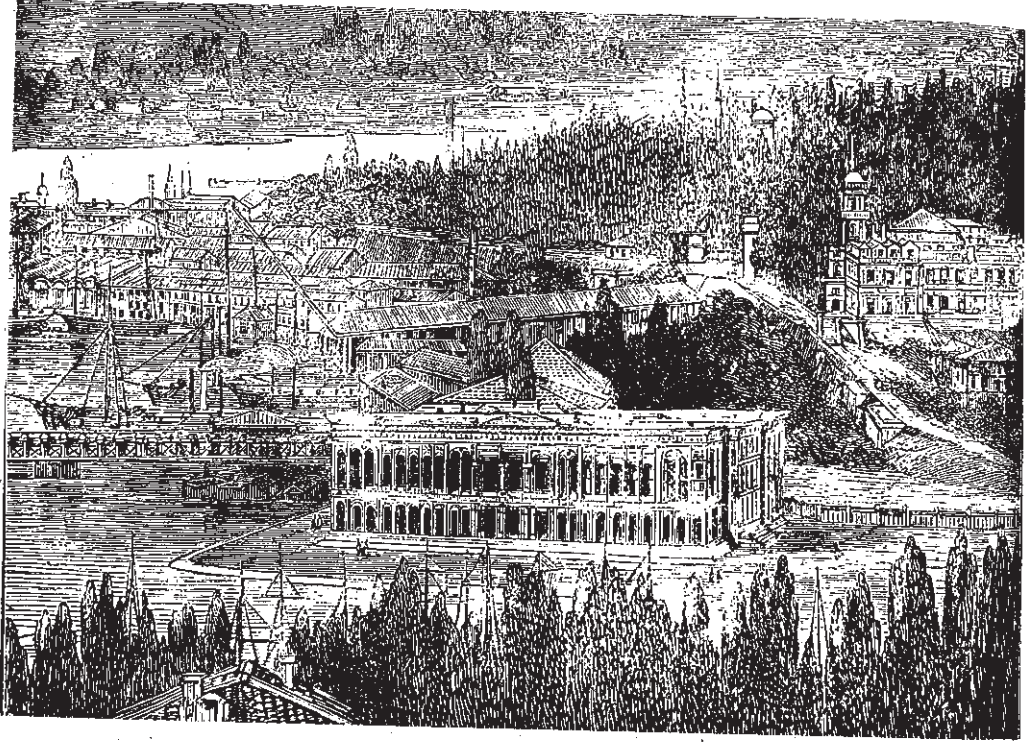
Bâbîâlî tarafından bu konferansın toplanmasına esâs itibâriyle ve resmen muvâfakat olunmuş olmakla beraber, burada alınacak kararların, Osmanlı Devleti'ne zarardan başka bir şey veremeyeceği düşüncesine dayanılarak hemen konferans meclisinin açıldığı gün, Kanûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesi, temsilcilerin ileri sürecekleri hususlara ve fikirlere muhâlefet etmeğe kararlı olduğu mânâ-

Bâbüâlî önünde Birinci Meşrutîyetin ilânını dinlemek üzere toplanan halk.

sına gelmekte idi. Diğer taraftan Midhat Paşa, Kanûn-ı Esâsî koymakla şöhreti-
nin muhtelif Osmanlı toplulukları arasında iyiden iyiye yayıldığı fikrine kapıldı.
Bunu da bâzı vilâyetlerin ileri gelenleri ve bilhassa Edirne Vilâyeti halkının
nüfuzlu kişileri tarafından telgrafla gönderilen raporlardaki **“devlet ve millet
uğruna mal ve canlarını fedâ etmekte herkesin birleştiği”** yolundaki güven verici
olmayan sözlerden çıkardı. Bu sebeple, mevcut meseleleri, devletlerin ittifakı ile
siyâsî bir hüküm altında zararsızca halletmek yolundan çıkıp umûmî efkârı,
vatanı koruma vazifesinde birleştirmek ve bu kanalla Şark’daki çıkarlardan
hisse sâhibi olan İngiltere gibi bâzı devletleri, kayıtsızlık uykusundan uyandır-
mak yoluna yöneldi.

Halbuki, gayrimüslim topluluklardan her biri zâten bir gaye peşine düş-
müş, müslümanlar ise onlara karşı ilgisiz kalmış olduklarından, umûmî efkârın
tek bir vücut gibi, emniyet içinde kaynaşıp uyuşmasını sağlamak için, yıllar
sürecek bir çalışmaya ihtiyaç vardı. Ayrıca, devletin bünyesinde zehirli dış
tesirlerle ilerliyen tehlikeli hastalığa çâre bulmak da zordu. İşte böyle bir durum
karşısında değil öyle bir siyâsî muhâlefete yol açmak, onun eserini dışarıya
hissettirmek bile tehlikeden uzak değildi. Devletlerin temsilcileri ise, zâten
Osmanlı Devleti’nin arzusuna uygun olmayan müşterek tasavvurlarını, Bâbüâlî-
nin mevcut meseleler hakkındaki düşüncesi nisbetinde şiddetlendirmeye karar
verip önce, Rus sefâretinde ve Osmanlı Devleti temsilcilerinin giyabında meram-
larını istedikleri gibi tesbit ettikten sonra konferansa tam anlaşılmış olarak
girdiler ve aralarında kararlaştırılmış olan teklif ve kararları ortaya koydular.

İstanbul (Tersane) Konferansı'nın toplandığı Bahriye Nezâreti.

Osmanlı Devleti temsilcileri en çok İngiltere temsilcisinden yardım ümit ederken, görüşmelerin başlangıcında ileri sürülen tekliflerin ağırlığını, Marki dö Salisbury'nin söz ve davranışları arttırdığından, meselenin zorluğu birkaç gün içinde hattâ ilk toplantıda kendisini göstermiş ve Bâbüâlî'yi hayret ve ıztıraba düşürmüştü.

Nihâyet temsilciler, konferansta alınacak kararları birbirinden ayırarak, Bosna, Hersek, Sırbistan ve Karadağ meseleleri hakkında ayrı ayrı projeler ileri sürdükleri gibi, Bulgaristan'ı iki vilâyete bölerek, bunun idâresine dâir bir proje de hazırladılar ve tekliflerini geçici ve devamlı olmak üzere iki kısma ayırdılar.

Sırbistan meselesi ile ilgili karar

1- Osmanlı Devleti ile Sırbistan Prenslığı arasında barışı sağlamak üzere, Sırbistan sınırı eskiden olduğu gibi kalıp, ancak Bosna tarafından Drin sınır hattı hakkındaki anlaşmazlığın, tarafların memurlarından teşekkül eden bir komisyon vasıtasıyla halledilmesi ve bu görüşmelerde Drin nehrinin en derin yerinin hudut olarak kabul edilmesi.

2- Osmanlı askerleri bir ay içinde Sırbistan'ı terk edip, Sırp askerlerinin de ellerinde bulunan yerlerden çekilmesi ve her iki taraf esirlerinin usûlüne göre geri verilmesi.

3- Muhârebe sırasında iki taraf tebaasından da düşmanın hizmetinde bulunmuş olanlar hakkında umûmî bir afv ilân edilmesi.

Karadağ meselesi ile ilgili karar

1- Hersek tarafından Zeviçe'nin doğru tarafı ve Storina Osmanlı Devletinde kalmak üzere, Banyan, Piva, Drobnjak, Šaran, Kolašin, Nikšić nâhiyeleri ve İşkodra tarafından Koçi, Drakalobiçi, Koçi-Kranya ile Ziyavna nehrinden Drin nehrine kadar Vasovik kazâsı içinde bulunan arazi ve Moraça nehrinin sağ kıyısından Malivelibredo ile İşpoz ve Jabiak nâhiyelerinin Karadağ'a bırakılması ve yeni sınırın Raguza'da toplanacak bir komisyon vasıtasıyla çizilmesi.

2- Karadağlıların denize çıkmasını temin edecek şekilde Boyana nehrinin, gemilerin seyrine elverişli bir hâle konularak, serbest bırakılması ve İşkodra gölü adalarında bulunan kulelerin harp malzemesinden arındırılması.

3- Osmanlı Devleti'nin Karadağ Prensi ile bir ay zarfında, yeni sınır gereğince Karadağ'da kalacak mevki ve kulelerin boşaltılmasını kararlaştırması ve eğer zorluk çıkarsa, mahallinde teşkil edilecek karma bir komisyon vasıtasıyla anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması.

4- Osmanlı askerlerinin on beş günde Zaslab mevkiini ve yine o müddet içinde, Karadağlıların yeni sınır dışında ellerine geçen yerleri terk ve tahliye etmesi.

5- Harp esirlerinin geri verilmesiyle, umûmî afv ilân olunması ve Osmanlı Devleti'nin Karadağ Prenslîği ile uyuşarak taraflar arasındaki muâameleler için husûsî bir sözleşme tanzim edilmesi.

Bosna-Hersek ve Bulgaristan için kararlaştırılan idâre tarzları

1- Bulgaristan adı altında doğu ve batı olmak üzere iki vilâyet teşkil edilmesi;

2- Bosna ve Bulgaristan'da "istinâf mahkemeleri" kurulurak, hâkimlerinin altı devletin rey ve rızalarıyla ve ömür boyu tâyin edilmesi;

3- Bosna ve Bulgaristan vâlilerinin beşer sene müddetle ve altı devletin reyleri ile seçilip tâyin edilmesi ve kararlaştırılan müddet zarfında azledilmelerinin, istinâf mahkemeleri nezdinde muhâkeme edilerek suçlarının sâbit olmasına bağlanması;

4- Bulgaristan vâlilerinin hristiyanlardan tâyin olunması;

5- Kazâ meclisleri üyelerinin vergi ile mükellef ahâli tarafından seçilmesi ve bu meclislerin yollar yaptırmayı, mektepler açması ve vergi toplama usûllerini tesbit etmesi;

6- Kazâ meclisleri üyelerinin, Vilâyet Meclisleri tarafından seçilmesi ve bu meclislerin vilâyetlerin mâliye, zâbita ve belediye işlerine bakması;

7- Tütün ve gümrük vergilerinin doğrudan doğruya devlet hazinesine âit olması;

8- Diğer vergilerin nisbeti tâyin olunup onların üçte birinin devlet hazinesine bırakılması;

9- Gelirlerin üçte birinin bakıyyesi, mülkiye memurları, zâbita ve redif askerleri maaşlarıyla vilâyetin dâhilî islahâtına sarf edilmesi;

10- Meclislere girecek üyelerin seçiminde mezhep farkı gözetilmemesi;

11- A'şarın kaldırılarak arazi üzerinden vergi alınması;

İstanbul Konferansı'na katılan delegeler [Soldan tek; H. Elliot (İngiltere), üst soldan itibaren Şodordi (Fransa), Zici (Avusturya-Macaristan); Burguan (Fransa), Verter (Almanya)]. Alt soldan: Safvet Paşa (Osmanlı), Salisbury (İngiliz), İgnatıyef (Rusya) Korti (İtalya).

12- Askerlik vazifesinin müslüman halka hasır edilip bu takdirde, Osmanlı nizâmiye askerlerinin belli başlı şehirlerde ve kalelerde bırakılarak, vâli tarafından emredilmedikçe bir mevkiye toplanmaması;

13- Müslüman ve hristiyanlardan nüfusları nisbetinde bir "millî ordu" tertip edilmesi ve bu ordunun memleketleri dışına gönderilmemesi;

14- Rumeli'de Çerkes göçmenleri iskân olunmaması;

15- Askerlik bedelinin "millî ordu" sınıfına dâhil olmıyan ve bünyesi sağlıklı olan hristiyanlara münhasır tutulması;

16- Belediye zabıtasının, müslüman ve hristiyan halkın nüfusları oranına göre tertip olunacak bir heyete verilmesi;

17- Mahkemelerde memleket lisânının Osmanlı lisânı ile beraber müteber tutulması;

18- Müttefik devletler adına, bir sene müddetle ıslâhatın yürütülmesine nezâret etmek üzere, Bulgaristan, Bosna ve Hersek'de karma komisyonlar teşkil olunması;

19- Bulgaristan komisyonunu korumak için Belçika'dan beş bin asker getirtilmesi;

Bulgaristan'da bulunacak karma komisyonun vazîfeleri

1- Bulgaristan'da zulüm yapılmasına sebep olan müslümanları araştırıp bulmak ve sorguları yapıldıktan sonra kanûnî cezâlarının yerine getirilmesini temin etmek;

2- Bulgarlar hakkında, olağanüstü mahkemeler tarafından verilen hükümleri temyiz etmek ve gereken yerlerde silâh taşımayı yasaklamak ve Osmanlı Devleti tarafından müslüman halka ve bu cümleden olarak Çerkeslere verilmiş olan silâhları, devlete âid depolara koydurtmak;

3- Halkın güvenliği açısından gerekli bütün zâbıta tedbirlerini, özel olarak kurulacak jandarma vasıtasıyla yerine getirmek;

4- Jandarma hizmetinde kullanılmak üzere, Avrupa'dan iki binden dört bine kadar subay ve asker getirtmek;

5- İhtilâl esnasında, Bulgarların uğradığı zararları tesbit ederek, bu husûsda gerekli tazminatı belirlemek;

6- Bulgar fakirlerinin durumlarını düzeltmek için gereken tedbirleri almak;

7- Yıkılan Bulgar kiliselerinin ve evlerinin imârı için gerekli olan kereste ve malzemenin tedârikine bakmak;

8- Bulgarlardan alınmış emlâk varsa, sâhiplerine geri verilmek için bütün senetleri gözden geçirmek. Hükûmet memurları aleyhinde yapılan şikâyetleri inceleyerek, bunların azl edilmelerini mutlaka vâliye teklif edip, gerekeni yaptırtmak ve konferansın kararlarını inceleyip mülki ve adli idâreye ve seçim işlerine bilhassa dikkat etmek;

9- Vergilerin konulmasına nezâret etmek ve umûmî işleri teftiş için istatistik bilgilerini toplamak. Devlet memurlarıyla beraber vilâyet sınırının, kazâ ve nâhiye hudutlarının taksimatını yapmak ve usûl gereğince, vilâyet sınırındaki kazâlara dışarıdan nâhiye ilâvesine veya kazâlara bağlı nâhiyelerden bâzısının terkine, coğrafi ve idârî bakımdan lüzum görüldüğü takdirde, livâ (= sancak) ve kazâların ve idârî taksimatının değiştirilmesine yetkili olmak.

Komisyounun, teftişler yapmak için üyelerinden soruşturmacılar göndermeye ve toplanma yerini tâyin etmeye selâhiyetli olması ve kararlarını ihtivâ eden mazbatalar tanzim etmesi; üyeler arasında fikir ayrılığı çıkarsa, bunun İstanbul'da bulunan yabancı sefirler tarafından halledilmesi; komisyounun vazifeleri ile ilgili olarak, Bâbıâlî ile sefâretler arasında, birlikte, mufassal bir tâlimat-nâme düzenlenmesi de kararlaştırılmıştır.

Bosna ve Hersek komisyounlarının vazifeleri de Bulgaristan'dakinin aynı olup, ancak şu maddeler de ilâve edilmiştir: 1) Başlıca toprak sâhibi olan müslümanların üzerindeki araziye alıp hristiyan çiftçilere vermek için gereken kolaylıkları sağlamaya çalışması, 2) Devlet malı olan araziye muayyen bir müddet zarfında ücretleri alınmak şartıyla çiftçiye satması ve bu işler için yerli halktan komisyon kurularak, arazi ve emlâk değerlerinin o komisyonlar vasıtasıyla takdir ve tahmin ettirilmesi, 3) Devlet memurlarının bu komisyonların teftişi altında bulunması, 4) Bu komisyonların, âsilerle görüşmeler yaparak bunların, evlerine dönmelerini ve emniyetlerini sağlamaya yetkili olması.

İşte konferansın ilk teklifleri bunlar olup, Bulgar vilâyetlerinin sınırı ise, Tuna vilâyetinin bütün mülhakatından ve Sofya sancağından başka, Edirne vilâyetinin Filibe ve İslimye sancaklarını, hattâ, Drama'nın Filibe kazâlarına komşu olan bâzı yerlerini içine alan büyük bir bölge olmak üzere tâyin edilmek istenilmişti. Diğer taraftan Edirne'nin sınırı da iki saat mesâfedeki Cısr-i Mustafa Paşa (Mustafa Paşa Köprüsü) mevkiinden geçirilen bir hat ile belirlenmek istenilmişti. Osmanlı Devleti murahasaları, bu tekliflerin ağırlığını görünce,

Vekiller Heyeti'ne baş vurdular. Vekiller ise, önceden tahmin edilen dış mütâlaaların fevkinde olan böyle bir karardan dolayı, gerçekten elem ve kedere boğuldular. Bulgaristan'ın o kadar büyük imtiyâzlı bir ülke hâline getirilmesinin, vâlilerinin hristiyanlardan tâyin edilmesinin ve teşkilâtlandırılması ile ilgili daha başka şartların, Bosna ve Hersek için istenilen idâri sistemin, neticede, oralardan islâm hukukunun ve Osmanlı hâkimiyetinin kaldırılmasına yol açacağı; diğer taraftan Osmanlı askerlerinin kalelerden başka yerlerde oturmamalarının ve millî ordu tertip edilmesinin, tıpkı Sırbistan Prenslığı'nin kuruluşunda konulan usûller gibi, Osmanlı idâresinin temelinden yıkılmasına sebep olacağı; bunlardan başka, vâli ve hâkimlerin altı devletin tavsiyeleri üzerine tâyin edilmesinin, ıslâhat hareketlerine nezâret etmek için ecnebî komisyon kurulmasının ve Belçika'dan asker getirtilmesinin, devletin nüfûzunu tamamen yok edeceği düşünceleri ileri sürüldü.

Bununla beraber, bu şartların rastgele reddine birdenbire cesaret edilemeyecek, Osmanlı Devleti açısından mümkün olan ve kabul edilmesinde mahzur olmayan husûsların, karşı teklif olarak ileri sürülmekle isteklerin değiştirilmesine çâre aranılması için temsilci paşalara talimat verildi. Onlar, Kanûn-ı Esâsî'yi ileri sürerek değişikliğe çâre aradıkça, devletler temsilcileri, Osmanlı Devleti'nin umûmî gidişatından duyulan emniyetsizliği ortaya atarak, Avrupa'nın inandırılmasının, ancak, teklif ettikleri şartların kabulüyle mümkün olacağını söylediler. Hattâ, İngiliz temsilcisi Lord Salisbury, bir gün Bâbîâlî'ye gelerek, Midhat Paşa'yı azarlar şekilde pek çok tatsız sözler söylemiş ve Kanûn-ı Esâsî hususunda, hiçbir müsbet intibâ belirtmemişti. Hattâ, 113. maddeye sözü getirerek, "Bu madde varken, yaptığımız kanunun hükmü olamaz" demişti.

Konferans, Milâdî 1876 senesi Rûmî Aralık ayının on birinci ve Alafranga on dördüncü gününden, Hicrî 1294 senesi Muharremi'nin beşine tesâdüf eden Milâdî 1877 senesi Rûmî Şubatı'nın sekizinci ve Alafranga yirminci gününe kadar dokuz defa toplanıp, aşağıda anlatacağımız sebeplerden dolayı konuşma ve görüşme neticelerinin Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine, temsilciler memleketlerine döndüler. Arkasından, Rusya, Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere ve Avusturya sefirleri de birer ikişer kendi ülkelerine gittiler.

Konferansın bu şekilde dağılması, devletler arasında "Şark Meselesi" hakkında mevcut niyet ve tasavvurların gerçekleştirilmesi açısından, büyük hâdiselerin çıkış tarihine başlangıç sayılabilir. Biz, konudan uzaklaşmamak için konferansın başlangıcından müzâkerelerin kesilmesine kadar ceryan eden hâdiseleri anlatmaya başlıyoruz. Şöyle ki: Bu konferansın toplanmasını teklif eden İngiltere, Osmanlı Devleti'nin hukuk ve istiklâlini korumak şartıyla, Sırbistan ve Karadağ'ın eski hallerinde bırakılması, Bosna ve Hersek'de idâri muhtariyet usûlünün ve Bulgaristan'da ona yakın bir idâre tarzının kurulacağı hususlarının müzâkere olunacağını resmen Bâbîâlî'ye bildirmiş ve bu sebeple Osmanlı Devleti de konferans teşkil edilmesi teklifini kabul etmişti. Ancak, Tuna vilâyetinin ve Edirne vilâyetinden en mühim bölgenin Bulgaristan adı altında iki imtiyâzlı eyâlet hâline getirilmek istenilmesi ve yapılan tekliflerin diğer esâs maddeleri ve teferruatı, görünüşte Osmanlı Devleti topraklarından bir kısmının ayrılması mânâsını taşımamakla beraber, hakikatte Rusya'nın arzu ettiği şekilde Rumeli'

Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, İstanbul Konferansı'nda ileri sürülen tekliflerin reddedildiğini bildiriyor.

nin küçük küçük hükûmetlere bölünmesi esâsını büsbütün ortaya koydu. Bundan da konferansın toplanması şartı olarak, evvelce tebliğ edilen "hukuku ve istiklâli koruma" lâkırdısının mânâsı anlaşıldı. Öte yandan, İngiltere temsilcisi Lord Salisbury'nin Rus sefiri General İgnatiyef ile aynı ağız kullanması, umûmî eskârda İngiltere'den az çok beklenen yardım ümitlerini sıfıra indirdi.

Konferansın birinci toplantı günü, devletlerin Osmanlı Devleti hakkındaki asıl gayeleri, etraflıca ve madde madde ortaya konulmuş olduğundan, ertesi günü, Padişah tarafından Mâbeyn Başkâtibi Said Bey vasıtasıyla Sadrâzam Midhat Paşa'ya, çok ilgi çekici gizli bir muhtıra gelmişti.

Bu muhtıranın başlangıcında, konferansta ileri sürülen tekliflerin tek sebebi, Bulgaristan hâdisesi ile ilgili olarak itham olunan memurlar ve ahâlinin cezâlandırılmasında baştan savmacılık yapılması olduğundan, bu sebebin etkili bir şekilde ortadan kaldırılması gereğine işâret edildikten sonra, dört esâs beyân edilmiştir: 1) Bulgaristan hâdisesinde, gerek memurlardan ve gerek halktan, parmağı bulunanları ve itham olunanları yeniden muhâkeme ederek, haklarında en şiddetli cezâyı vermek üzere, Vükelâ'dan üç kişi ile kefil devletlerin seçeceği memurlardan oluşan olağanüstü bir mahkeme teşkil edilip, bu hey'etin derhal Edirne veya Filibe'ye gönderilmesi, Avrupa'dan her kim isterse gelip açık muhâkemeyi görmek için teşebbüste bulunması ve hattâ İngiltere muhâlefet partisi lideri ve malûm tekliflerin propagandacısı olan Gladston'un da bu muhâkemeye davet edilmesi, 2) Yapılan tekliflerden hangisi Kanûn-ı Esâsî hükümlerine uygun olursa, onların derhal Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi, 3) Kanûn-ı Esâsî'nin hükümleri tamamen ve sür'atle yerine getirilince, artık devlet-

lerin hristiyan tebaanın durumları hakkında bir diyecekleri kalmaması ve bil-hassa Osmanlı Devletinin istiklâlini tehlikeye sokan tekliflerin geri alınması gerekirse de, Osmanlı Devleti'nin, devletleri ve milletleri bir derece daha tatmin etmek için, tekliflerin Kanûn-ı Esâsî hükümleri ile bağdaşan kısmını tamamen yerine getireceği gibi, yapılması mümkün olan diğer bâzı hususlarda da fedâkârlık göstermesi, 4) Osmanlı Devleti'nin Kanûn-ı Esâsî hükümlerini ve onun dışında kabul edeceği ıslâhatı tamamen tatbik mevkiine koymak için kefil devletlerden bir müddet istemesi ve o müddet bitiminde taahhüt olunan şeyler yapılmazsa, o zaman kefil devletlerin kefillik vazifesini diledikleri gibi yapmalarının bildirilmesi.

Fakat bu muhtıra, o zaman Midhat Paşa tarafından özel bir muhtıra şeklinde telâkki olunarak içindekiler müzâkereye konulmamıştı. Böyle iken, Konferansın toplanmasından beş altı gün sonra, İngiltere baştemsalcisi Salisbury, Padişah'a uzun bir rapor sunup konferans tekliflerinin kabulünü şiddetle tavsiye etmişti. Bu rapor, maksadı o kadar apaçık anlatmıştır ki bunun gibi iki sene sonra ortaya çıkan hâdiseleri birer birer sayan ve dışarının Osmanlı Devleti hakkındaki niyetlerini tam mânâsiyle açıklayan ne başka bir eser görülmüş ve ne de bu mânâda bir haber işitilmiştir.

Okuyuculara ibret olacağı için bu raporun özetini burada veriyoruz:

Marki dö Salisbury, raporun başlangıcında şöyle diyor: "Osmanlı Devleti, bugün çok tehlikeli bir vaziyet içinde bulunuyor. Zîra, Rusya'nın iki yüz elli bin kişilik bir ordusu Eflak ve Boğdan hududunda ve yüz elli bin kişilik diğer bir ordusu da Anadolu hududu üzerinde toplandı. Eğer Rusya Tuna nehrini geçerse, Avusturya, Bosna'ya asker sokmaya mecbur olur, İtalya da Bulgaristan hâdisesi sebebiyle Osmanlı topraklarına saldırmayı tasarladığından, Avusturyalılar bir harekette bulunacak olurlarsa, İtalya'yı tutmak mümkün olamayacaktır. Yunanistan ise harisâne istilâ emellerini ortaya atacak, İran da doğu sınırlarında topraklarını genişletmek iddiâsına kalkışacaktır. İşte Osmanlı Devleti, bu kadar düşman arasında kalarak, bunlarla savaşmak zorunda kalır. Gerçi askeriniz çoktur, ama ne dirâyetli kumandanınız, ne gerektiği kadar mühimmatınız ve ne de hazinenizde bunlara yetecek kadar paranız vardır. Ayrıca, bir savaş çıkacak olursa, dışardan size yardım eden de bulunmaz. Zîra, Fransa pek çok zarara uğramış olduğundan, uzak bir yerde savaşacak güce sâhip değildir. İngiltere'nin de yardımda bulunması mümkün değildir. Çünkü Bulgaristan hâdiseleri sırasında ceryan eden vahşice hareketlerden, İngilizler gayet müteessir olmuşlardı. Bu hoşnutsuzluk devam ettiği müddetçe, İngiliz milleti hiçbir kabinenin, Osmanlı Devleti'ne yardım etmesine müsaade etmez. Eğer şimdiki kabine öyle bir temâyülde bulunsa, derhal azledilip, devletinizi Avrupa kıt'asında tamamen çökertmek istiyen Gladston iş başına geçer. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin son derece ihtiyatlı hareket etmesi ve vatanı kurtarmak için esâsa taalluk etmiyen her fedakârlığa katlanması lâzımdır"

Raporun başlangıç kısmı burada tamamlanıyor ve arkasından konferansta ileri sürülen dâimî ve geçici teklifler anlatılıyor. Sonuç kısmına gelince: Burada da istek ve mütalaaların teyidine dâir birçok deliller ve misâller gösterilmiş ve kısaca şu görüşlere yer verilmiştir: "İdârî muhtariyete karşı çıkmaktan dolayı, İngiltere, Amerika'da bulunan bir büyük eyâletini, Danimarka, Schlesiwig ve Holstein eyâletlerini ve Avusturya ise, İtalya'da bulunan bâzı eyâletlerini terk

etmek mecburiyetinde kaldı. Avusturya bu tecrübeden ders alarak, Macaristan'ın idârî muhtariyetini kabul etti ve böylece orayı elden çıkarmamaya imkân buldu. Eğer Osmanlı Devleti, Konferansın teklif ettiği idâre tarzına razı olmazsa, mutlaka bir savaş çıkar. Böylece Osmanlı Devleti, Rusya ve belki daha başka düşmanlarla, tek başına savaşmak zorunda kalacak ve bunun neticesinde saltanatı ve ülkeyi tehlikeye sokmuş olacaktır”.

Damad Mahmud Paşa

Memleketi harp âteşine atanlardan biriydi.

Marki dö Salisbury'nin bu raporundan da anlaşılıyor ki, konferansın teklifleri dış devletlerin ittifâkıyla hazırlanmış ve böylece siyâset ufkunda şiddetli bir fırtına alâmetleri belirterek, işin sonunda Rusya'nın savaşa girmekten kendini alamıyacağı ilân olunmaya başlamıştı.

Mesele bu derece ehemmiyet kazandığı halde, savaş çıktığında, Osmanlı Devleti'ne yardım etmiyeceklerini, en çok yardım etmesi beklenen İngiltere'nin temsilcisi resmen ve yazılı olarak bildirmiş, Fransa da böyle bir ümitte bulunulmamasını beyân etmişti. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti'nin ilerideki durumu ve doğabilecek tehlikeleri düşünerek, barışçı yollardan selâmete çıkmanın çârelerini araması gerekirdi. Ancak, Sadrâzam Midhat Paşa, halkın hissiyatını galeyâna getirmek temâyülünde olduğundan, konferansın alacağı kararları mutlaka reddetmeyi, daha temsilcilerin ilk toplantısında kafasına koymuş ve Sersker Redif Paşa ve Damad Mahmud Paşa gibi halkı savaşla oyalamak sevdâsında olan pehlivanların (!) fikirleri de buna kuvvet vermişti.

Hattâ konferansın birinci toplantı günü Midhat Paşa, Mâbeyn-i hümayûna yazdığı bir tezkirede, “Konferans kararlarının reddedilmesi zarûrî görünüyor. Padişah tarafından gösterilen gayret ve hamiyet gereğince, Allahın yardım ve ihsânıyla, maddeten her türlü çâre ve vasıtalarla baş vurulacaktır. Fakat, bir taraftan da İngiltere ve Fransa'da sempati kazanmaya çalışmak lâzımdır. Bundan dolayı, oralarda aklı başında ve sözü geçer kişilerle görüşüp, konferansın, girişeceği teşebbüslerden çıkacak neticelerin vehâmetini anlatmak için Nâfia Müsteşarı Odyan Efendi'nin Avrupa'ya gönderilmesi yerinde olur” demiş ve Odyan Efendi

yi acele olarak göndermişti. Bu tezkire konferans kararlarının sanki maddî bir kuvvete dayanılarak, reddinden yana olunduğunu izâh eder. Bununla beraber, devletler tarafından konferans tekliflerinin ayrıntıları evvelce kararlaştırılmış olduğundan, Fransa ve İngiltere'den siyâsî ve maddî bakımdan yardım beklemek de boşa çıkmış bulunduğundan, Odyan Efendi, Viyana'da Paris'de ve bilâhîre Londra'da boşuna vakit geçirerek, değil teklifleri değiştirmeye, merâmını lâyıkıyla anlatmaya bile imkân bulamadı. Bir aralık Lord Derby ile görüşmesinde, Kanûn-ı Esâsî ilânının Avrupa'nın beklediği islahâtta daha iyi olduğu tarzındaki sözlerine, "Devletlerin maksadı, Şark'da huzur ve âsâyişin devamlı şekilde sağlanmasıdır. Bu gayenin gerçekleşmesi için, Osmanlı Devleti'nin girişeceği teşebbüslerden memnun oluruz" yolunda cevap aldı. Böyle olmakla beraber, Odyan Efendi, Bulgaristan hâdisesinde suçlu görülüp de, İngilizlerin ısrarıyla cezalandırılan müslüman elebaşlarının afvedilmeleri meselesiyle uğraşdı. Fakat, bu konudaki aracılığı da yeterli olamadığından, Odyan Efendi'nin memuriyeti hükümsüz kaldı.

İngiltere temsilcisi Salisbury tarafından Padişah'a takdim edilen raporun muhtevâsı, Osmanlı Devleti'ni, konferans tekliflerini kabul etmek zorunda bırakacak fikirlerden ibâretti. Bununla beraber, tekliflerin ağırlığı sebebiyle Osmanlı Devleti temsilcileri tarafından bunların değiştirilmesi hususunda sarf edilen gayret, sonraları bir dereceye kadar tesirini gösterdi. Şöyle ki: 1) Bulgaristan ve Bosna için ilk tâyin olunacak vâlilerin görevlendirilmelerinde sefâretlerin muvâfakatlarına riâyet olunması; 2) Bunların görevlerinin beş seneden aşağı olmaması; 3) Ecnebî komisyonlarının da üyeleri tamamen yabancılardan olmayıp yarısı yerliden ve diğer yarısı ecnebî memurlardan olması; 4) Bu komisyon üyelerinin görevinin sâdece teklif edilen icraâta nezâret etmekten ibâret bulunması, husûslarına muvâfakat edilmiş ve bunların dışındaki tekliflerin de bir kısmı değiştirilmişti. Fakat Bulgaristan adı altında iki ayrı vilâyet teşkil edilmesinin gerçek mânâsı, bu şekilde ortaya çıkacak idârelerin, Osmanlı Devleti'nden ayrılması idi. Bu yüzden, bunun doğuracağı maddî ve mülkî zararlara, ecnebî memurlarla karma komisyonlar teşkil edilmesi teklifinin istiklâl bakımından şimdiki ve gelecekteki mahzurları da eklenince, bu fikirler, yukarıda anlattığımız üzere, Sadriâzam Midhat, Serasker Redif ve Damad Mahmud Paşaların esas itibâriyle benimsemiş oldukları savaş fikrine uygun gelerek, zihinler hep o yola yönelmiş ve bakışlar tamamıyla bu meseleye karşı çıkmaklık noktasına çevrilmişti. Bundan dolayı, kuzeyden gelecek korkunç savaş tehlikesinin ileride, siyâsî alanda, başımıza ne gibi felâketler getireceğini düşünüp taşınmak yerine, askerî hazırlıklara girişilmek efsânesiyle, barışı temine çalışan Avrupa câmiası karşısında dünyaya meydan okumak gayretleri, devlet erkânı arasında yayılmış, dar ve kısa görüşlülerin, vatanın hukukunu korumak adına sarf ettikleri ölçsüz sesler ve çarpık sözler karşısında zamanın ileri görüşlü kimselerinin kulakları sağır olmuştu. Yine bu fikir ve düşüncelerin, tehlikeli çarpışmalar neticesinde koca bir devlet bünyesinin alacağı yaralara vurulacak birer zehirli neşter olduğunu gözler görmez ve bu yolda söylenen isâbetli sözleri, kulaklar duymaz oldu. Diğer taraftan, her işe burnunu sokan talebeler, gruplar hâlinde Saray'ın önüne gönderilerek, onlara da "Yabancıların tekliflerini kabul etmeyiz; hepimiz ölünceye kadar bu fikirden dönmeyiz" gibi sözler söyletildi.

Bu tavır ve düşüncelere kuvvet verdiği kabul edilen hallerden biri, Macarların Osmanlı gayretkeşliği ile Peşte ve diğer meşhur şehirlerinde yaptıkları gösteriler ve Avusturya Devleti'ni Slav menfaatleri aleyhine çevirmek yolundaki gayretleri, diğeri ise, Sırbistan muhârebelerinin Osmanlı Devleti açısından gali-biyetle neticelenmesi üzerine, Serdârîekrem Abdi Paşa'ya, hediye edilmek üzere, özel olarak yaptırdıkları bir kılıcı, Macar ileri gelenlerinden seçilen bir heyet vasıtasıyla, İstanbul'a göndermeleriydi. Macarların bu hareketleri, Avusturya Devleti'ni uyardığı; Osmanlı Devleti'ni ise uygun bir yola çektiği zannolunmuş; Rusya savaş ilân ederse, Macarlar bir isyân çıkararak, Avusturya'yı Osmanlı Devleti ile anlaşmaya zorlarlar zannı diğeri vehim ve hayallere eklenmiş ve Midhat Paşa'nın konferans kararına yazdığı reddiyede bu husus da açıklanmıştı.

Sözün kısası, devlet ileri gelenleri, hâricî teklifleri reddetmek ve dünyanın idâresini ellerine geçiren büyük devletlere karşı her ne şekilde olursa olsun, barış kapılarını kapamak düşüncesinde olduklarından, yabancı temsilciler ise, bahsi geçen iki esâs madde kabul edilmezse, görüşmeleri kesmeye karar vermiş bulunduklarından, iki taraf arasındaki müzâkereler oldukça gerginleşmişti. Durum bu merkezde iken, Midhat Paşa bahis konusu olan iki teklifin değiştirilebilmesi çârelerini aramak yerine, konferansın dağılmasına başlangıç olmak üzere, tekliflere resmî ve kesin bir cevap vermek için, ilmiye ve kalemiye ricâli ile askerî ümerâdan oluşan ve sorumluluğu olmıyan bir komisyon toplamayı kararlaştırarak, bu hususta Padişah'ın da rızasını almıştı. Ayrıca, iki senedir Osmanlı Devleti'nin uğradığı isyân felâketlerinin çıkış sebeplerinden bahs ederek, dışta ve içte cereyan eden hâdiselerin teferruatına ve gelecek hakkındaki tahminlerine dâir uzun bir beyannâme de hazırlamıştı.

Bunun üzerine, 1294 senesi Muharrem ayının üçüncü (18 Ocak 1877) Perşembe günü Bâbiâli'de umûmî bir meclis toplanıp, sözü edilen beyannâme Avrupa'da bulunan Osmanlı sefirlerinden gelen ve onlara gönderilen mektuplarla birlikte tarafımdan okundu.

Beyannâmenin baş kısımlarında Hersek, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan meseleleri ile ilgili geniş malûmat verilmiş olup, bunların arkasından konferans tekliflerinin özeti kaydedilmiş, ancak henüz sefâret heyeti İstanbul'da iken Rusya'nın bu meselelerdeki tahrik ve aldatmalarına dâir ifâdeler ise gizlenmemişti.

Bilhassa durum değerlendirmesi yapılırken, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin beş altı yüz bin askerle savaşa hazırlandığı, bir taraftan da mustahfız askeri silahlandırılmakta ve memlekette gönüllü taburları teşekkül etmekte olduğu, yine Osmanlı Devleti'nin zırhlı donanma sayesinde Karadeniz'in tek hâkimi bulunduğu, kısacası şimdi yapılan askerî hazırlıkların geçmiş seferlerde yapılmış olan hazırlıklardan daha üstün olduğu anlatılmıştı. Siyâsî düşünceler cümlesinden olmak üzere, "Konferansın son teklifine cevap verilince, İngiltere, Fransa ve Avusturya devletlerinden gelen temsilcilerin geri dönmeleri ve bu üç devlet ile Rusya ve Almanya ve İtalya sefirlerinin yerlerine birer maslahatgûzar bırakarak, memleketlerine gitmeleri kararlaştırılmışsa da, bunların gitmesiyle, altı devletin müttefik olarak Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmeleri gerekmez. Ancak, sonunda Ruslarla harbe girilmesi; Macaristan da başına bir gaile açılmadığı takdirde, Avusturya'

nın da Rusya ile ittifak edip Bosna'yı istilâ etmesi ve Eflak-Boğdan prensliklerinin Rusya ile birleşmek istemesi ihtimâl dâhilindedir. Fakat konferansta ileri sürülen haksız ve zararlı teklifleri kabul etmekten ve haysiyeti zedeleyen bir duruma katlanmaktansa savaşı kabul etmek devlet ve milletin şânına daha çok yakışır" diye maksad izâh edilmiş ve "Bununla beraber, savaşın neticesi bize bir fayda sağlamazsa, şimdiki tekliflerden daha ağır tekliflerle karşılaşmak ve daha çok toprak kaybına uğramak tehlikesinin göze alınması" ifâdesiyle söze son verilmişti.

Mihdât Paşa, bu beyannâmenin mânâsını sözlü olarak da anlatıp, mesele-
nin her yönünü açıklarken, konferansın kesin kararını red ve kabul etmekteki mahzurları ve ihtimalleri de saydı. Bu sırada, mecliste bulunanlardan eski Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa, "Hayat ruh ile kaimdir, devletlerin rûhu istiklâldir; yapılan teklifler, devletimizin rûhunu ortadan kaldırarak bizi ruhsuz bir beden hâline döndürür. İstiklâlî kalmıyan bir devlet için hayat hakkı tanınsa bile namussuz yaşamak câiz değildir. Bunu reddederek hukuku korumak uğrunda her türlü fedâkârlığı göze almak namus ve hamiyet borcu olduğundan, reyimiz kesinlikle tekliflerin reddi yönündedir" dedi. Bunu müteakip, şu basit düşüncelere taraftar olanlar arasında bulunan Ermenilerin ileri gelen katolik papazlarından Enfiyeciyen Efendi ayağa kalkıp, "Beşyüz seneden beri ecdâdımızın kemikleri müştereken aynı vatanı yattıyor. Onlardan bize miras kalan vatanın muhafazası birinci vazifemizdir. Ölüm tabiidir. Tarihler gösteriyor ki, bundan önce pek çok büyük devletler gelip geçmişlerdir. Cenâb-ı Hak, eğer devletimizin ömrünü şu zamana kadar tâyin ve takdir etmişse, ona ne denebilir? Fakat şerefsizce ölmekle, şerefli ölmenin arasında pek büyük fark vardır. Mutlaka kurşun yiyerek öleceksek, göğüsten yenecek kurşunu, arkadan gelecek kurşuna tercih etmeliyiz. O takdirde hiç olmazsa, geçmiştekilerin ahvâlini bildiren tarihler nazarında büyük şeref kazanmış oluruz. Biz zâten tek vücud idik. Bunu gerçekleştirmek üzere bir Kanûn-ı Esâsî ilân edildi ve ilk def'a birlik ve beraberliğimize bir başlangıç olmak üzere, bu meclise dâvet edilmemizle de bu birlik sağlanmış ve isbât edilmiş oldu. Bundan dolayı Padişah'a ve bütün Vükelâ Hey'eti'ne teşekkür ederiz. Bundan sonra da birlik hususunu lâıyk olduğu dereceye ulaştırmalıyız. Mezhep ayrılığı, vicdânî bir meseledir. Müslüman, câmie, hıristiyan, kiliseye gitsin. Ancak, siyâsî bakımdan tek vücut hâlindeyiz; kârda ve zararda ortağız. Şimdi, sefirler gidince, bunun sebebi hıristiyanları korumak niyetinde olmalarıdır, gibi sözlerle, bâzı bozguncular, şurada burada bu meseleleri bilmiyen bir takım adamları aldatıp, onların da, 'bizim çektiğimiz, hep bu hıristiyanların yüzündendir' diyerek birtakım kimselere kötülük yapmaları muhtemeldir. Bunun önünü almak iki tarafın ulemâsına âit bir borçtur. Bundan dolayı, Şeyhülislâm Efendi ile bütün ulemâ efendilerden bu hususta gayret ve himmet göstermelerini ricâ ediyoruz. Bunca senelik koca bir Osmanlı Devleti'nin bekasını korumaya mecburuz. Böyle büyük bir devlet mahv olunca, müslüman ve hıristiyan bütün halk, bu muazzam saltanat binâsının enkazı altında kalarak canımızı vermeliyiz. Vaktiyle İstanbul alındığında, ne kadar kanlar döküldüyse, şimdi de ondan bin kat fazlasını dökmedikçe burasını teslim edemeyiz. Biz bu yolda birlik ve beraberlik içinde çalıştığımız müddetçe, Avrupa umûmî eskârı da tabiatıyla bizim lehimize döner. Bu haller, vaktiyle birliğin sağlanmasına lâıykıyla çalışmıyarak, yanlış yol tutuşumuzdan ileri gelmiştir. Bu teklifler, ıslah etmek için değil, fesad çıkartmak içindir. Biz o hatanın lekesini vatanı korumak uğrunda kanımızla yok etmeliyiz.

Evet, yapılan teklifler sırf topraklarımıza müdâhele etmek ve ülkede fesad çıkartmaktır. Bunun basit bir delili de, Çerkeslerin Anadolu'ya naklidir. Onlar, Rumeli' de zararlı iseler, Anadolu'daki hristiyanlara da zararlı değildir? Kısacası, yabancıların gayelerini desteklemek için yapılan bu kabil tekliflerin, reddi hususunda hepimiz birlik olarak canlarımızı fedâ etmeliyiz. Bundan dolayı, bu teklifleri kesinlikle reddederiz. Bu savaşa, din ve mezhep kavgası adını vermeyip, vatani korumak mücâdelesi demeli ve hepimiz birbirimize sarılmalıyız" dedi. Bundan sonra, Mekteb-i Sultânî (= Galatasaray Lisesi) Müdürü Sava Paşa da, Enfiyeciyân'ın konuşmasını teyid eder mahiyette ve konuya uygun sözler söylediğinden, tekliflerin reddedilmesinden yana olanlar çoğalmıştı.

Müzâkereler o kadar kızıştı ki, Devlet Şûrâsı âzâsından Rıfat Paşa-zâde Rauf Bey, "Abayı giymeli, kırmızı dipli mum yakmalı, her şeyi fedâ etmeli, bu teklifleri kabul etmemeli" diyerek, âmiyâne tarzda dedikodu kapısını açtı. Arnavutluk ileri gelenlerinden Borsa Komiseri Abidin Bey ise, "Vaktiyle bu memleketleri feth eden ecdâdımızın ruhları şu mecliste hazır. Konuşmalarımızı istiyorlar. Onların mukaddes kanları hürmetine haklarımızın korunmasına çalışmalıyız" tarzında uzun uzun meramını anlattı.

İlmiye ricâli ise, sözü daha ziyâde devletin gücü konusuna getirerek, "Tekliflerin red edilmesi üzerine savaş çıktığı takdirde, düşman saldırılarına karşı koyacak gücümüz varmıdır?" diye sorduklarında, Sadrâzam, okunan beyânnamein içindekilere atıfta bulunarak verdiği cevapta gücümüzden bahs etti. Serasker Redif Paşa da, "Beş-altı yüz tabur asker çıkarabiliriz; silâh ve mühimmâtımız da vardır" diyerek, Sadrâzam'ın sözlerini teyid etti ve ulemâyâ güven hissi verdi. Bunun üzerine, redde karar verilmekte acele edilmemesini tavsiye eden bir iki oyun kime âit olduğu ve neye dayandığı üzerinde durulmuyarak, konferans kararının kesinlikle red edilmesine dâir benim tarafımdan yazılan mazbata, mecliste hazır bulunanlarca mühürlenip derhal Padişah'a takdim edildi. Meclisin reylerine uygun olarak, bu mazbatada zikr edilen gerekçenin özeti, "Avrupada dostumuz olan millet ve devletler arasında, devlet ve milletimizin devam ve istikrarı temennilerinin gerçekleşmesi, ancak bizim meşrû haklarımızı, şeref ve istiklâlimizi kendi kendimize korumaya samimiyetle ve birlikte çalışmamıza ve o yolda birlik ve sebatımızı dünyaya göstermekliğimize bağlı olacağı; bunun aksine istiklâl ve hukukumuzun yabancıların tahakkümü altında kalmasına râzı olduğumuz takdirde, dünyanın nazarında zerre kadar itibârımız kalmıyacağından, meşrû haklarımızın korunması husûsunda diretmekten başka kurtuluş yolu olmadığı; işin sonunun bâzı tehlikelere yol açabileceği korkusuyla yapılan teklifleri kabul etmek, yok olmamızı çabuklaştırmaktan başka bir mânâ ile yorumlanamayacağı" hususlarından ibâretti. Bu müzâkereler esnâsında, ateşli nutuklar atanlar, papağan kuşu gibi talim görmüş kimselerdi. Bu sebeple, tekliflerin reddedilmesine karşılık, devletlere vadolunacak hususlar ortaya atıldığında, bunların müzâkeresine bile girilmiyep, "Onlar daha sonra müzâkere ve tetkik edilir" denilerek, kesin red şekli büyük bir sür'atle tercih edildi. Buna uygun fikir beyân edenler alkışlanıp, bu şeklin ileri görüşlü kimselerin fikirlerine uygun gelmesi lüzûmunu arz edenlerin sözleri tammamlattırılmadan kınandı.

Bunun üzerine, meclisin kararı Padişah tarafından da tasdik edilince, Hâri-ciye Nâzırı Safvet Paşa tarafından konferansa tebliğ edildi. Ayrıca, bu durum

Avrupa'da bulunan Osmanlı Devleti sefirlerine telgrafla haber verilerek, onlar vasıtasıyla altı devlete de bildirildi. Bununla beraber, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilebilecek esâslar da belirlendi.

Devletlere telgrafla yapılan tebligatın özeti şudur: Konferansın teklif ettiği karma komisyonlar yerine daha önce Bosna mes'elesi için Kont Andraşi tarafından hazırlanan plân gereğince, halkın seçmesiyle tâyin edilmiş biri Tuna ve Edirne, diğeri Bosna ve Hersek için iki komisyon teşkil edilmek şartıyla yapılan tekliflerden, "1) Vilâyetlerin sancaklara bölünmesi, 2) Vilâyetlerde, üyeleri dört sene için seçilmiş birer umûmî meclis bulunması, 3) Her vilâyet bütçesinin adı geçen umûmî meclis tarafından tâyin ve tanzim edilmesi, 4) Mahkemelerin müstakil olması, 5) Mahkeme müzâkerelerinin açık yapılması, 6) Mezheplerin tam serbestliği, 7) Çeşitli mezheplerin ruhânî mes'elelerinin yalnız hükûmet tarafından halledilmesi, 8) Her milletin kendi din adamlarını, mâbedlerini ve mekteplerini kendisi idâre etmesi, 9) Zorla mezhep değiştirilmemesi hakkında teminat verilmesi, 10) Müslüman ve hristiyanlardan oluşan ve ufak rütbeli subayları vâliler tarafından tâyin edilmiş bir jandarma birliği tertip edilmesi şartlarının yerine getirilmesine ve bu maddelerle beraber kazâların beş on bin nüfuslu nâhiyelere bölünerek, her nâhiyede halk tarafından seçilmiş bir idâre heyeti bulunması, iltizâm usûlünün kaldırılması, gelişi güzel asker kullanılmaması, Rumeli'de fazla miktârda Çerkes yerleştirilmemesi, istisnâsız umûmî afv ilân edilmesi ve izinsiz silâh taşınmaması husûslarının müzâkere mevkiine konulmasına Osmanlı Devleti'nin hazır olduğu hâlde, temsilciler, karma komisyon kurulması ve vâlilerin, devletlerin muvafakatlari alındıktan sonra tâyin edilmesi husûslarını kesinlikle belirterek, konferansa son verdiler ve memleketlerine geri dönmeyi kararlaştırdılar. Fakat biz, o iki maddeyi kabul edersek, Osmanlı Devleti'nin gerçek dostları ve bütün Osmanlı milleti bizi, haklı olarak memleketimizin istiklâl ve menfaatlerini düşünmemekle itham ederler. Padişahımızın hukukunu ve devletimizin şan ve şerefini korumaya çalıştığımız için Avrupa'nın teveccühünden mahrum kalacağımıza inanmayız".

Bu tebligatın yapılması üzerine konferansa son verildiğinden, yukarıda anlattığımız gibi, altı devletin sefir ve temsilcileri İstanbul'dan ayrıldılar. Ancak bunların gidişleri, münâsebetlerin kesilmesi şeklinde olmadığından, maslahatgüzârları ile Bâbiâli arasında eskiden olduğu gibi, müzâkereler ve haberleşmeler devam ediyordu. Aradan bir ay kadar zaman geçmeden İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya sefirleri İstanbul'a geri dönüp, en sonra Rus elçisi de gelmiş olduğundan, konferansın dağılması tesirleri görünüşte ortadan kalkmıştı. Ancak, devletlerin mevcut meselelerin tamamı hakkında besledikleri siyâsî fikirler, bütün şiddetiyle hükümünü korumakta idi.

EK: 1

İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby tarafından İngiliz elçisine gelen sert meâlde mektûbun sûreti

Bulgarlara karşı girişilen zulüm ve taşkınlıkları araştırmaya memur Mösyö Baring'in raporu İngiltere Devleti'ne takdim olunmuştur. Esâsen bu memurun ilk tahkikatı ile ilgili olarak gönderdiği mektuplardan "başı-bozuk" ve Çerkeslerin gayet ağır cinâyetter işlemiş olacakları anlaşılmış ve nihâyet korkulan şeylerin gerçekten vuku bulduğu, gelen raporla sâbit olmuştur.

Etrafa yayılan şâyiaların bâzılarının asılsız olduğu anlaşılmışsa da, Edirne çevresinin, umûmiyetle müslümanların silâhlanmasını emretmesi üzerine, birtakım haydut ve katil çetelerinin toplanmasına sebebiyet vermiş olduğunda şüphe kalmamış ve bu çeteler, isyânı yatıştırmak bahânesiyle, asrımızın tarih sahifelerini lekeliyecek vahşiliklere kalkışmışlardır.

İleri gelen memurların çoğunun, bu gibi zulümlere iştirak ettiği veya bu taşkınlıklara izin verdiği anlaşılmıştır. Bundan başka, bunların yapılan fenâlıkları gidermek için hiç bir şey yapmamış oldukları ve yaptıklarının da kıymetsiz olduğu ortaya çıkmıştır.

Aslı esâsi olmayan bir isyâna katılmakla suçlanan 1956 Bulgar tevkif edilmişken, silâhsız adamları, kadın ve çocukları öldürmüş cânilerin daha henüz yirmisi cezalandırılmıştır.

Bir de anlaşıldığına göre, bu işe karşı taraf sebebiyet vermiş ve Bâbiâlî, bunun hakikatine aslâ vâkif olamamıştır. Devletin şerefini ayaklar altına alan ve zararları görülen subayların terfi ettirilmesi ve nişân verilerek taltif edilmesi bundan ileri gelmiş olmalıdır.

Bâbiâlî dokuz Mayıs'da, Batak köyünde girişilen katliâmdan Temmuz'un yirmi birinci gününe kadar ya haberdar olmamış veya bu katliâmın yapılmasına göz yummuştur. Böyle iken, bu iş ilk önce Mösyö Baring tarafından gün ışığına çıkarılmıştır.

Mösyö Baring'in rivâyetine göre, seksen kadar kadın, kız çocuk, isimlerini tesbit ettiği köye götürülüp hâlâ orada bulunuyorlarmış; öldürülenlerin cesetleri, kendisinin oraya vardığı güne kadar gömülmemiş, katillerin yakalanıp cezalandırılmaları için hiç bir şey yapılmamıştır.

Mösyö Baring, raporunda bu zavallı halka karşı nasıl taassupla hareket edildiğini ve mal ve eşyâlarının ne şekilde yağmalandığını göstermekte olduğundan, o türlü vukuâtın derinine inmeye hâcet yoktur.

Yapılan fenâlıkları telâfi etmek veya ileride asâyişi sağlamak için hâlâ ciddi bir tedbir alınmamış, çalınan koyunlar ve eşyâ geri alınmamış, yanan kilise ve evler yapılmamış, halk ise açlıktan ölmektedir. Tarım ve sanat bırakılarak, şimdiye kadar mezâlimden kurtulmuş köyler sıranın kendilerine geleceğinden korkmaktadırlar. Bu cinâyetler, İngiltere'de tamamen nefretle karşılanmaktadır. Böyle bir nefretin bütün Avrupa'da da uyandığında şüphe yoktur.

Bâbiâlî, başka ülkelerin umûmî efkârına karşı çıkmaya cesâret edemez. Gerek İngiltere'nin ve gerek Paris Muâhede'sine imzâ koymuş diğer bir devletin, Bulgar köylülerinin görmüş oldukları şu zulüm ve haksızlıklara seyirci kalacağını hatrına bile getirmemelidir. Siyâsi bakımdan hiç bir kaybı yoktur ki, ondan dolayı bu gibi hareketlere müsaade etmesi câiz olsun. Hâlî hazırda askıda olan meselelerin halledilmesi şartlarından biri, zarar görmüş olanların durumlarının mükemmel şekilde düzeltilmesi ve gelecekteki emniyetlerinin sağlanması hususudur. Padişah hazretlerine İngiltere Devleti'nin görüş ve düşüncelerini iyice ve tesirli bir şekilde anlatmak için gayri resmî bir görüşme talep ediniz. Görüşmede Mösyö Baring'in raporunu kısaca anlatarak, kötü hareketlerde bulundukları rivâyet olunan Şevket Paşa, Dursun Bey ve Ahmed Ağa'nın isimlerini veriniz. Adâlet ve hakkaniyetin gereğinin yapılmasını, kilise ve evlerin inşâsına derhal başlanmak ve yapağı fabrikalarını ve diğer sanayi tesislerini tekrar kurmak üzere, gereken yardımın verilmesini Kraliçe ve İngiltere Devleti adına talep etmeye, bilhassa bahsedilen seksen kadının mutlaka buldurulup âilelerine geri verilmesi gerektiğini anlatmaya memursunuz. Bir de vahşice hareketlere iştirak edenlerin veya bunlara göz yumanların, insanlara ibret olmak üzere lâiyk oldukları cezâyâ çarptırılmalarını istemekte ısrar edeceksiniz. Hareketleri yanlış takdir olunarak nişân verilmiş ve terfi ettirilmiş adamlar, henüz muhâkeme edilmemiş ve rütbeleri alınmamışsa, muhâkemeleri yapılmalı ve rütbeleri geri alınmalıdır. Kısacası, umûmî asâyişi sağlayabilmek için gereken her şeyi yapmakta ihmal gösterilmemelidir. Bu maksada binâen geçici bir tedbir olmak ve ileride diğer devletlerin yardımıyla verilecek kararlara halel getirilmemek üzere karışıklık çıkmış bölgelerin doğrudan doğruya bilhassa bu iş için teşkil olunacak komisyonun idâresine verilmesi arzu edilir. Bu komisyonun tamamen hristiyanlardan teşekkül etmese bile, yine Bulgarların güvendiği hristiyan müşâvirlerinin ağırlık kazanması lâzımdır.

Resmen devletlere tebliğ edilen Edib Efendi Lâyihası'nın itimâda şâyân olmadığı şimdi anlaşıldığından, onun mahallî idâre memurları hakkında yaptığı tahkikatın yetersiz olduğunu gayet sert bir dille ifâde ediniz.

EK: 2

İngiliz Elçisinin Londra'dan aldığı tâlimâtın sûreti

Osmanlı Devleti'nin barış ve âsâyişin sağlanması hakkında ileri sürdüğü şartlar kabul edilir şeylerden olmadığından, barış husûsunda aracılık yapmamız için esas kabul edilmiş olan aşağıdaki husûsları Bâbiâlî'ye arz etmelisiniz.

1) Sırp ve Karadağ Prensliklerinin savaştan önce sahip oldukları imziyâzların eskisi gibi yenilenmesi;

2) Bosna ve Hersek'in iç işlerinde bağımsız bir idâreye kavuşturulmasına dâir altı devletle müzâkere ederek kararlaştırılacak şartnâme'yi imzalamaya Bâbrâli'nin mecbur olması. Bundan maksat, oralarda Sırbistan, Karadağ ve Memleketeyn gibi Osmanlı Devleti'ne haraç vermek üzere müstakil prenslikler teşkil edilmesi olmayıp, ancak Osmanlı memurlarının tutum ve davranışlarını teftiş ederek bunların kontrolünde halkın hak sâhibi olması ve bundan dolayı memurların yolsuzluklarını önlemeye cevap verecek bir idâre kurulması şekillerinden ibârettir.

3) Osmanlı Idâresinin yanlış işlerine karşı bu gibi bir idâre tarzının Bulgaristan için de lüzumlu olduğu biliniyorsa da, bu hususta verilecek geniş malûmatın ileride yapılacak müzâkarelere bırakılması;

4) 30 Aralık ve 10 Şubat tarihlerinde karşılıklı olarak yapılan muhâbereler üzerine, Bâbiâlî'nin muvâfakat gösterdiği Bosna ve Hersek ıslahatının mümkün mertebe Bulgaristan'a da teşmil edilmesine şimdiden müsaade olunması.

Bâbiâlî'ye mutlaka kabul ettirmekle mükellef olduğunuz bu maddeleri, diğer devletlerin de tasvib edeceklerinde şüphe yoktur. Bu bakımdan şimdiki durumun kazanmakta olduğu ehemmiyetten dolayı, Bâbiâlî'nin de menfaatine olacağı anlaşılan şu esasları Osmanlı Devleti'ne sûratle kabul ettirmek için sonuna kadar ısrar etmelisiniz.

EK: 3

Rus sefiri tarafından verilen
ültimatomon sûreti

İmza sâhibi Rus sefiri, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'ya aşağıda yazılı tebligatı yapmaya memurdur:

Bâzi eyâletlerinizde bir seneden beri meydana gelip Sırbistan ve Karadağ ile savaşa sebep olan hâdiselere, Rusya seyirci kalmaz. Rus milleti, çeşitli bağlarla ve geçmişteki bâzı durumlar dolayısıyla, Balkan hristiyan halkına bağlı olduğu için sözü edilen hâdiseler, Rus milleti üzerinde pek büyük bir tesir uyandırmıştır. Rus Çarı, halkının bu temâyül ve sevgisine iştirak ederek, büyük devletlerle birlikte sulh ve âsâyişin sağlanmasına çalışmışlardır. Kefil devletler, Sırbistan ve Karadağ'da savaştan önceki hâlin olduğu gibi bırakılması hususunun barışa esas kabul edilmesinde birleşmiş olduklarından, bugün Osmanlı kuvvetlerinin giriştikleri askerî harekât boş yere kan dökmekten ibâret kalıyor. Bilhassa bugünlerde dökülen kanlar, insanlığı rencide eder derecelere geldiği halde, yine bundan da bir netice çıkmamıştır. Bundan dolayı, bağlı bulunduğum Rus Çarı, kısa bir müddet için bir mütâreke yapılması hususunda cereyan eden görüşmelerin ağır gitmesi nedeniyle, bu durumun bir müddet daha devam etmesine müsaade edemez. Bu itibarla imzâ sâhibi, bu notanın tebliği vaktinden itibaren kırk sekiz saat zarfında kayıtsız şartsız altı haftadan iki aya kadar bütün savaşılanlara şâmil olmak üzere, gerçek bir mütâreke imzalanmayıp da, Osmanlı ordusu kumandanlarına da askerî harekâtın derhal durdurulması için kesin emir verilmezse, bütün sefâret mensupları ile İstanbul'u terk edeceğini Çar adına Bâbiâlî'ye bildirir. 31 Ekim 1876.

İgnatiyef

EK: 4**Hâriciye Nezâreti tarafından Rus sefiri İgnatiyef'e
cevâb olarak gönderilen tezkirenin sûreti**

İmzası bulunan Osmanlı Devleti Hâriciye Nâzırı, Rus sefirinin 31 Ekim 1876 tarihiyle gönderdiği notayı almıştır. İmzâ sâhibi, her şeyden önce şunu belirtmek ister ki, komşu iki devlet arasında cereyan eden dostâne münâsebetlerin devamı ve kuvvetlenmesi, her zaman Bâbiâli indinde büyük bir değer taşıdığı için, bunu bozabilecek her şeyden kaçınmak kendisinin en başta gelen arzusudur. Osmanlı Devleti savaş felâketlerinden ve kan dökülmesinden dolayı, herkes-ten çok üzüntülüdür. Bundan dolayı, Sırbistan ve Karadağ'da meydana gelen çarpışmalara son verilmesi için daha önce uzun bir müddet sürecek bir mütâreke imzalanmasını teklif ederek, gerçekten sulh yapmak fikrinde olduğunu ispat etmişti. Bununla beraber, barışçı düşüncesine ve Petersburg kabinesi ile diğer büyük devletlerin arzularına gösterdiği riâyete yeni bir delil olmak üzere, bugünden itibaren iki aylık bir mütârekenin imzalanmasına da râzı olmuş ve bütün savaş mevkillerinde askerî harekâtın derhâl durdurulması için, ordu kumandanlarına gereken emri vermiştir. Mütâreke maddelerinin teferruatına gelince, imzâ sâhibi, bunların, bundan böyle sizinle ve diğer devletler sefirleriyle birlikte tanzim edilmesi selâhiyetini muhâfaza eder.

EK: 5**Rusya Başvekili Gorçakof'un sefirlerine
gönderdiği genelgenin sûreti**

Rumeli'yi kana bulayan elim hâdiseler, Avrupa'da çok büyük bir tesir uyandırdı. Kabineler, aralarında istişâre ederek, insanlığın şerefi ve umumun rahatı için bu duruma bir son verilmesi gerektiğini tasdik ettiler. Ayrıca, iki taraf savaşçılarını bir mütâreke imzalamaya zorlayarak, kan dökülmesinin önünü aldıkları gibi, Türk idâresinin ıslâhı mümkün olmıyan sûstimallerine ve Osmanlı memurlarının dikbaşlı ve sorumsuzca muâmelelerine karşı, hristiyan halka sağlam teminat vermek ve bu şekilde şu kanlı buhranın zaman zaman çıkışını önlemek ve Avrupa'yı, temin etmek için barışın dayanacağı esasları tâyin etmeye karar verdiler. Bu meselede politik bakımdan sağlanacak menfaatlerin, insaniyet ve Avrupa'nın huzur ve rahatı gibi daha umûmî bir menfaat karşısında bahis konusu bile edilmemesi lâzım geldiği için, Petersburg kabinesi, büyük devletler arasında bir ittifak sağlanmasına, olanca kuvvetiyle gayret gösterdi. Bu ittifakın barış ve genel âsâyiş ile umûmî efkârın ihtiyaçlarına uygun, doğru ve sağlam bir neticeye ulaşması için elinden geleni yapmakta kusur etmiyecektir.

Avrupa'nın arzuşu üzerine gerçekleşen ittifakı, barış ve âsâyişin sağlanmasında kullanmak için bir senedir müzâkereler yapılmaktadır. Fakat, bu müzâkereler esnâsında, Bâbiâli fırsat bulup, Asya ve Afrika'dan müslümanların en düzehsiz gürûhlarının hepsini toplayıp, onların dîni duygularını körükleyerek, kendi varlıklarını korumaya çalışan hristiyan topluluklarını ezmiştir. Avrupa'nın hiddet ve nefretine yol açan bu korkunç katliâma cesâret edenler, hâlâ bir cezâ görmedi. Bugünkü günde bu adamların, verdikleri örnekler, bütün Osmanlı topraklarında ve Avrupa'nın nefret nazarları önünde aynı zalimâne ve vahşiyâne hareketlerin devamına ve yayılmasına sebep olmaktadır.

Bu durumda Çar, büyük devletlerin ittifakıyla belirlenen maksada, elinde olan imkânlarla ulaşmaya kesin karar vermiş olduğundan, ordusunun bir kısmını harekete geçirmeyi gerekli görmüştür. Kendisi savaş istememektedir. Savaş çıkmasını önlemek için de mümkün olanı yapacaktır. Fakat, bütün Avrupa indinde doğru ve insanlık sıfatına uygun olduğu tasdik edilen ve Rusya'da umûmî efkâr tarafından da son derece tasvip gören prensipler, sağlam teminat altında tamamen uygulanmadıkça, hareketsiz kalmamaya da karar vermiştir.

EK: 6**Rus Çarı'nın Moskova'da yaptığı
konuşma'nın tercümesi**

Efendiler, bugünkü siyâsî meseleler karşısında gösterdiğiniz hassasiyetden dolayı teşekkür ederim. Bugün vaziyet bir derece daha açıklık kazanmış olduğundan, artık sözlerinizi büyük bir memnuniyetle kabule hazırım.

Bildiğiniz gibi, Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Karadağ'da boşuna kan dökülmesine bir son vermek için, istediğim mütârekenin derhal imzalanmasına muvâfakat etmiştir. Bu dengesiz muhârebede, Karadağlılar her zamanki gibi kendilerinin gerçekten kahraman olduklarını göstermişlerdir. Fakat, ne yazık ki, safları arasında gönüllülerimizin de bulunduğu ve bunlardan pek çoğu Slavlık gayesi uğrunda kanlarını döktüğü halde, Sırpılar, Karadağlılar hakkında yaptığımız meth ü senâya lâyık ve müstahak olamamışlardır.

Benimle beraber bütün Rus halkının da, aynı ırk ve aynı dinden olan kardeşlerimizin ızdırab ve sıkıntılarından dolayı, son derece müteessir olduğumu biliyorum. Ancak, benim nazarımda Rusya'nın gerçek menfaatleri her şeyin üstünde olduğundan, oluk oluk Rus kanı dökülmesini önlemek arzusundayım. Bundan dolayı, balkan yarımadasındaki bütün hristiyan kavimlerinin gerçek mânâda durumlarını düzeltmeyi, barışçı yollarla sağlamak için gayret sarf etmekteyim.

Bugünlerde barış şartlarını tâyin etmek için, İstanbul'da, altı büyük devlet sefirlerinden oluşan bir konferans açılacaktır.

Ben umûmî bir ittifak yapılmasına muvaffak olmamızı pek çok arzu ederim. Bu ittifak gerçekleşmeyip de Bâbîâlî'den haklı olarak istediğimiz şeylerin yerine getirilmesinde sağlam teminat alamıyacağımızı müşâhede edecek olursam, tek başına hareket etmek kararındayım. Böyle bir durumda, memleketin şerefini kurtarmak için, icâbında, tarafımdan yapılacak mûracaat ve dâvete bütün Rusya'nın icâbet edeceğinde şüphem olmamakla beraber, Moskova şehrinin buna her zamanki gibi bir örnek olacağına eminim. Cenâb-ı Hak bizi, mukaddes görevimizi tamamlamakta başarıya ulaşırsın.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Konferans dağıldığı sırada Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askerî, mülkî, mâlî ve siyâsî durumun muhâkemesi

Askerî durum:

Hersek meselesinin ortaya çıkışıyle, ihtilâlin Bosna'ya da yayılması, Osmanlı Devleti'ni o havâlide olağanüstü asker bulundurmak mecburiyetinde bırakmıştı. Karadağ isyânının, Bulgaristan fesadının ve Sırbistan muhârebesi'nin birbiri arkasından meydana gelmesi ise, fevkalâde seferberlik hazırlıklarını gerektirmişti. Kısacası, bu hâdiseler, Osmanlı Devleti'ni büyük bir savaşta yapacağı hazırlıkları yapmaya sevk etmişti. Diğer taraftan bu hâdiselerin doğmasına sebep olan Rusya'nın, Osmanlı hudûdu üzerinde askerî manevralar yapmaya kalkışması, Yunanlıların haris emellerini gerçekleştirmek için harp hazırlıklarına devam etmesi, onlara karşı da ordular teşkilini gerekli kıldı. Bu bakımdan Abdülaziz Hân devri sonlarında baş gösteren bu gâileler sebebiyle, nizâmiye askerlerinin büyük bir kısmı savaş mevkillerine ve Osmanlı sınırlarına sevk edildikten başka, redif askerinin "mukaddem sınıfı" da o zaman silâhlandırılmaya başlanmıştı.

Vaziyet böyle iken saltanat değişikliği vuku bulmuş ve Sultan Murad iş başına geçmişti. Bu sırada meselelerin günden güne ağırlaşması, Vükelâ'nın askerî hazırlıklar konusunda gösterdiği hassasiyeti o nisbette arttırarak, Bulgaristan ihtilâlinin hemen arkasından meydana gelen Sırbistan muhârebesi, birçok gönüllü taburlarının bile askerî mevkilere sevk edilmesi mecburiyetini doğurmuştu. Bu esnâda Rusya, Besarabya'da büyük bir ordu kurmaya ve Anadolu hudûdunda da fevkalâde bir ordu bulundurmaya başlamıştı. Nitekim Erzurum Vâlisi ve Dördüncü Ordu Müşiri Sâmiğ Paşa, Rusların, Doğu sınırına yüzbin kişilik bir ordu sevk ettiklerini, 1293 senesi Recep ayında (Temmuz-Ağustos 1876) Bâbîâlî'ye bildirmişti. Sâmiğ Paşa, ayrıca, kumandasındaki ordudan Rumeli tarafına gidecek olan on bir tabur redif askeri sevk edilmeyip, yerlerinde bırakılacak olursa, toplam kuvvetinin otuz dört tabur

dan ibâret olduğunu ve bu kuvvet en azından seksen beş tabura çıkarılmadıkça, Rus ordusuna karşı bir savunma harekâtının bile mümkün olamayacağını yazmıştı.

Sâmiş Paşa'nın bu haberi, o vakit Bâbîâlî'de telâşa sebep oldu. Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, Rus sefâretinden izâhat istedi ve buna "Her sene Kafkas ordusuna eğitim yaptırmak için Gümrü, Ahılkelek ve Ahıska gibi Osmanlı sınırı civârında asker dolaştırıldığı gibi, bu sene de mevsim icâbı oralara bâzı taburlar gelmiş olmalıdır. İki devlet arasındaki münâsebetleri bozacak bir durum mevcut olmayıp, bu sevkiyat asla kötü bir maksada dayanmamaktadır" cevâbını almıştı. Bu sözler, Rus askerî manevrâsının bâzı gizli maksatlara dayandığını imâ etmiş olduğundan, Vükelâ Meclisi'nde "Rusların, mâlî sıkıntılar içinde bulunduğumuz bir sırada böyle asker toplamalarındaki başlıca gayeleri, ya hudût üzerinde öyle bir karaltı göstererek, oralardan Rumeli'ye asker geçirilmesini geciktirmek, veyahut Sırbistan ve Karadağ meseleleri hakkındaki bâzı özel niyetlerini kolayca gerçekleştirmek için Osmanlı sınırlarına tecâvüz ederek merâmlarını elde etmek husûsunda askerî kuvvete baş vurmaktır. Bu iki ihtimâlin hangisi kabul edilirse edilsin, Rusların giriştikleri hazırlıklar hayra yorulamaz" denilmişti. Ayrıca, şimdi ve ilerisi için askerî bakımdan esaslı tedbirler alınmasının zarûreti ortaya konarak, bu hususta Seraskerlik makamının görüşü de sorulmuştu.

Serasker Kaymakamı olan Redif Paşa, o sırada devletin mevcût askerî kuvvetini bildirip, başlıca tedbir olarak özetle, Rus ordusunun Anadolu sınırından saldırıya geçmesi hâlinde, savaşa girişilmeyip, askerin yavaş yavaş geriye çekilerek, duruma göre ve devletin vereceği karara uygun şekilde hareket olunmasını ifâde etti. Bu mütalâanın gerekçesi, Erzurum istihkâmalarının mâlzeme ve mühimmat bakımından birçok eksikliklerinin bulunması ve bunlar tamamen kabul edilip de, Sâmiş Paşa'nın istediği seksen beş tabur asker oralarda yerleştirilmiş olsa bile, onlar için ayrıca ihtiyat birlikleri tedârik etmeye imkân görülememesi hususları idi. Ayrıca bu mütalâalar cümlesinden olmak üzere, Erzurum tarafında mevcut olan ve toplanması mümkün askerin, Ruslara meydan okumak şeklinde olmamak kaydıyla tâlim yapmak bahâne-siyle, hududun münasip yerlerinde bulundurulması için Sâmiş Paşa'ya tâlimât gönderilmesi hatırlatılmıştı.

Bu fikirler o zaman Vükelâ tarafından tasvip edilip, bunları desteklemek üzere, "Rus askerî taarruz harekâtına giriştiğinde, ya büyük kuvvetlerle karşı koymak, veyahut savaşa girişmeyip çekilmek lâzım gelir. Birinci şıkkı göze almak için mevcut dahilî gâileler arasında Rusya gibi büyük bir devletle savaşılabilecek gücümüz olup olmadığını düşünmek şarttır. Bununla beraber, para ve sairâ açısından güçsüz olduğumuz ve askerî bakımdan böyle büyük bir savaşa girecek güçte bulunmadığımız Seraskerlik makamının şehâdetiyle isbâtlanmıştır. Bu sebeple, harbe hazırlanmak meselesi ile meşgul olmak boşunadır. Tâkip edilecek yol, Seraskerlik makamının ifâde ettiği tedbirleri esas almaktan ibârettir" denilmişti.

İki ay kadar sonra Sırbistan'la resmî mütâreke imzalanmış, Karadağlılar düşmanca hareketleri durdurmuşlar ve Bulgaristan'da isyân ateşi sönmüştü. Ancak mevcut meselelerin siyâsî yönü gittikçe önem kazanıp genişliyerek

Rusya'nın müdâhaleleri ve şiddetli baskıları ve diğer devletlerin birlik olurcasına Rusya'ya yanaşmaları, Osmanlı Devleti'ni barışı korumakta ümitsizliğe düşürmüştü. Bunun üzerine, Sırbistan ve Karadağ muhârebelerinden ve Rusya'nın askerî alanda giriştiği hazırlıklardan dolayı, orduların takviyesine çalışılarak, hâssa ordusuyla, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci orduların redif askerlerinden "üçüncü sınıf" olmak üzere biner nefer mevcutlu doksan, "mukaddem" ve "tâli" sınıf bakıyyesi olarak altı tabur -ki hepsi doksan altı tabur eder- askerinin silâhlendirilmesi; 1292 (1875) senesine kadar askerlik çağını geçirmiş kimselerin özel izinle kur'a sınıfından muâf tutularak, tamamen redif sınıfına nakledilmeleri kararlaştırılmıştı. Ayrıca, mustahfız sınıfından ve halktan askerlik yapabilecek durumda olanlardan, isteyenlere, silâh altında bulunacakları müddetçe asker muâmelesi yapılarak, elbise, silâh ve maaş verilmek üzere, gönüllü olarak kabul edilmeleri, redif askerlerinden evlerinin geçimlerini mutlaka kendilerinin temin etmesi gerekenlerle, fakirlere, silâh altında bulunacakları zaman zarfında, evlerinin idâresi için devlet tarafından aylık otuzar kuruş maaş verilmesi; nüfusu müsâit olan redif dâirelerinin dörder, olmayanların üçer ve ikişer tabura bölünerek, bunlardan birer dördüncü sınıf taburu teşkil edilmesi de kararlaştırılmış ve bahsi geçen doksan altı taburun peyderpey toplanıp silâhlendirilmesine başlanmıştı.

Bundan bir ay sonra, yâni 1293 senesi Zilkade ayı başlarında (1876 Kasım ayı sonları), askerî hazırlıkların ne safhada olduğu gözden geçirilip, seraskerlik makamınca bir cetvel hazırlanmıştı. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin Tuna boyunda ve Rumeli'nin mühim mevkilerinde bulunduracağı askerî kuvvetler ile bunların ihtiyatları olmak üzere, İstanbul, Erzurum ve diğer mühim merkezlerde bulundurulması icâb eden asker, dört yüz doksan altı tabur piyâde ve on iki alay süvâriden ibâret olacak ve bu kuvvetlere 959 sahra ve dağ topu verilecekti. Bunlardan 351 tabur piyade ve bir o kadar da süvâri Rumeli cephesinde bulunacaktı. İstanbul'da da 25 taburdan ibâret bir ihtiyat kuvveti toplanacaktı. Bahsi geçen kuvvetlerin hepsi hazırlanmıştı. Ayrıca 38 tabur üçüncü sınıf redifinin de hazırlanmakta olduğu belirtilmişti. Rusya'ya karşı Tuna boyunda ve Vidin mevkiinde bulundurulacak kuvvetlerin ise 130 taburdan ibâret olacağı anlaşılmıştı.

Bununla beraber, o sırada Sırbistan'la savaş hâlinde bulunan kuvvetlerin bir kısmının, barış sağlandığı takdirde Tuna Cephesi'ne nakl edilmesi kararlaştırıldığı gibi, İkinci Ordu Müşiri ve Niş Cephesi Kumandanı Ahmed Eyüb Paşa Tuna Cephesi Başkumandanlığına ve Niş fırkasında bulunan Ali Sâib Paşa da Aleksinaç ve Niş kuvvetleri kumandanlığına memur edildi. Anadolu hududu, Tuna ve Karadeniz sâhilleri ile Çanakkale ve İstanbul Boğazları istihkâmlarının barut, mermi ve diğer levâzimatını âcilen ikmâl etmek için 200.000 İngiliz lirası tahsis edildi. Rusların, Karadeniz'de bâzı hazırlıklara giriştikleri haber alındığından, Vükelâ, Karadeniz ve bilhassa Rumeli sâhillerinin emniyet altına alınması için Karadeniz'e donanma çıkarmayı düşünmüştü. Ancak, bu şeklin, devletlerin barışı temine çalıştıkları bir sırada, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni tedirgin edecek bir takım propaganda ve hareketlere girişmesine yol açacağına kuvvetli bir ihtimal gözüyle bakılıyordu. Bundan dolayı, Beşiktaş önlerinde bulunan zırhlı donanmanın yaklaşmakta

olan kış mevsiminde, Tersane Halici'ne çekilmiyerek, İstanbul Boğazı'nın emin ve uygun noktalarına çıkarılmasına, Boğazlar'ın kapatılması hakkındaki antlaşmadan müstesnâ tutulan bazı posta vapurlarının geceleri Boğazlar'dan girmelerinin resmen yasaklanmasına ve İstanbul Boğazı açıklarında ve İğne-ada önlerinde devriye dolaştırılmasına karar verilip, zırhlı donanmadan birkaç gemi büyük limana ve Büyükdere önlerine çıkarıldı ve Boğazlar'ın, geceleri posta vapurlarına kapatıldığı sefâretlere bildirildi.

Mülkî ve mâlî durum:

Hersek meselesinin yol açtığı karışıklıklar Rumeli'yi yer yer fitne ve fesada boğup umûmî âsâyiş bozulmuş, Cebel-i Lübnan, Girit ve Van taraflarında önemli siyâsî ihtilâller meydana gelmişti.

Bulgaristan isyânı götünüşte bastırılmış ise de, isyancıların ele başlarının Avrupa'da ve özellikle Londra'da Rusya'nın yardımıyla giriştikleri bozguncu faaliyetler, dışarıda Bulgaristan'a karşı bir himâye fikrinin doğmasına sebep olmuş, bu da Osmanlı Devleti'nin yabancıları susturmak ve razı etmek için Bulgaristan'da birtakım yeni idârî düzenlemelere gitmesine yol açtı. Nitekim, konferansın dağıldığı esnada, Rus sefiri General İgnatıyef tarafından yapılan ihtara gerçek nazarıyla bakılarak, Tuna vilâyetinde hristiyanların çoğunlukta bulunduğu kazalara Bulgarlardan kaymakam tâyin edilmesi; Niş sancağına bağlı Şehirköyü kazasının bâzı yerler ilâvesiyle sancak hâline getirilip, buranın Bulgarlardan bir mutasarrıfın idâresine verilmesi ve Bulgarların da zaptiye sınıfına kabul edilmesi gibi lütufkâr muâmelelerde bulunuldu. Bu esâsa göre, Edirne vilâyetinden başlanarak bütün Bulgaristan'da güven verici icraâta devam etmek üzere memurlar gönderilmesi kararlaştırıldı. Fakat bu teşebbüsler, Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya teşvik edilen Bulgarların "Slav Birliği Cemiyetleri"nden aldıkları çeşitli vaadleri etkisiz hâle getiremedi. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin ıslahât ve teminat adı altında zaman zaman aldığı kararların hiç biri devamlı ve kalıcı olmadığı için, bu def'aki lütufkâr muâmelelere de Bulgarlardan kimse canu gönülden inanmamıştı.

Umûmî idârî gidişatın böyle bir buhran içine düşmesi, tabîi olarak, mâlî durumu da perişan etti. Mecburiyet karşısında bastırılan üç yüz milyon kurusluk kâğıt paralar, beş altı ay içinde tedâvüle çıkarılarak, Umûmî iânedan sağlanan üçyüz bin liradan fazla para da harcanmış olduğundan, para sıkıntısının hafifletilmesine yeni bir çâre aranmak icâb etti. Kâğıt paraların böyle çarçabuk elden çıkması, devlet hazinesinin askerî harcamalarda kullanmak için tedârik etmek zorunda olduğu altınları almak karşılığında Galata sarraflarına denklerle kâğıt para verilmesinden ileri gelmişti.

Aslî kıymeti olmayan kâğıdı para yerine sarf etmeye alışmak, kumarbazlık gibi önü alınmaz bir hastalık olduğundan, yine zarûreti def etmek için kâğıt para basılması, zihinlerde yerleşmişti. Fakat, buna birdenbire cesâret olunamadığından, Midhat Paşa'nın fikriyle halktan zorla yardım toplanılmasına karar verildi. Şöyle ki: On beş yaşından küçük olanlarla, fiilen başka bir yerde askerlik yapanların dışında, bütün erkek nüfusun bir def'aya mahsus olmak üzere, on veya yirmi kurus vermekle sorumlu tutulması, bu paranın toplanması için iki

çeşit makbuz bastırılarak, mevcut nüfusa göre her vilâyete lüzumu kadar gönderilip mükelleflere verilmesi ve fazlası kalırsa servet sâhipleri arasında rızaları alınmak sûretiyle taksim edilerek, bedellerinin toplanması, umûmî bir tâlimâtla vilâyetlere bildirildi. Zorla ve baskı ile yardım toplamanın yersizliği, tabii olarak işin ağır yürütülmesine ve henüz üç bin liradan fazla para veren halka böyle ağır bir yükün yüklenmesi, umumun hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Ordulardan para hususunda gelen feryadlar ise Vekiller Heyeti'ni telâşa düşürdü. Bunun üzerine yine kâğıt para basılması temâyülü belirterek, yediyüz milyon kuruşluk daha para basılmasına ve bunun ikiyüz elli milyon kuruşluğunun âcil olan gayri muntazam borçlara verilmesine, yüz milyon kuruşluğunun kâğıt paraların değerini korumak için bakır paranın imhasına sarf edilmesine ve devlet gelirlerinden beşyüz bin lira ifrâz edilerek, yirmi senede kâğıt paraların tedâvülünden kaldırılmasına karar verildi.

Fakat kâğıt paranın böyle birden bire çoğalması ile, halkın elindeki altın ve gümüş paralar çekilmiş, bu da umûmî ihtiyaçları arttırmış ve altınla kâğıt para arasındaki fark iki yüz kuruşa kadar çıkmıştı. Devlet hazinesinin muhtaç olduğu altını, gelirlerden elde etmek imkânı kalmadığından, meselâ yüz bin lira tedârîki için Galata sarraflarına bir milyon liralık kâğıt para rehin ediliyordu. Ağır fâizler altına girmek mecburiyeti hâsıl oldukça, eldeki kâğıt paralar dâhildeki âdi ihtiyaçlara harcanmaksızın tefecilerin eline geçiyor ve bu durum böyle devam ettikçe, mâlî sıkıntı artıyordu. Midhat Paşa sadrâzam olduğu zaman, böyle bir ihtiyaç ortamında gönül okşarcasına bir cömertlik sevdasına düşüp, Fransa ve İngiltere halkının sempatisine vesile olur düşüncesiyle, daha önce yarı fâizlerin kesilmesi hakkında alınan kararın fesh edildiğini ilân etti. Ancak, Osmanlı Devleti'nin fâizlerin diğer yarısını bile vermeğe güç yetiremediği mâlûm ve denenmiş olduğundan, böyle bir ihtiyaç sırasında vermediği ve verebileceği borç fâizlerinin ödenebileceğine dâir verilen beyânat, Avrupa'da alay konusu olmaktan başka bir tesir uyandırmadı.

Siyâsî durum:

Konferansın toplandığı sırada çoğunluğun fikri, Avusturya Devleti'nin Macaristan'da bir gaileden kurtulup da, Osmanlı Devleti'ne karşı açılacak bir savaşa muvafakat göstermeyeceği, İngiliz ve Fransızların ise Rusya tarafından vuku bulacak bir saldırıya razı olup da, Osmanlı topraklarının bütünlüğüne zarar verdirilmeyecekleri noktasına saplanmış ve bu fikirler Midhat Paşa'nın gayretleriyle de kuvvetlenmişti.

Bununla beraber Rusya, Avrupa büyük devletlerini Osmanlı Devleti aleyhine çevirmiş ve âdeta bir haçlı savaşı gibi Osmanlıların Avrupa kıt'asından atılması hususunda korkunç bir ittifak belirtileri görülmüştü. Bundan dolayı, İstanbul'da konferans toplanması kararına sebebiyet vermemek yâni Sırbistan ve Karadağ hakkındaki barış tekliflerini dikkate alarak, İslâmiyetin azametini korumak için cüz'î bir zarara razı olmak ve devletlerarası antlaşmaların böyle meselelerde faydalanmaya elverişli görünen hükümlerinden yararlanmak, Osmanlı Devleti'nin askerî, mâlî ve mülkî durumuna uygun düşerdi. Bu yola gidilmediğine göre, konferans kararlarının reddine hazırlandığı sırada, İngiltere temsilcisi Salisbury'nin raporunda işaret edilen tehlikelere önem verilmiye-

rek, onları gelişi güzel sözlerden saymak ve kârını zararını hesâb etmekten âciz halkı savaşa kışkırtmak ne büyük hatadır!

Paris Muâhede'si'nin sekizinci maddesine göre, Osmanlı Devleti ile muâhede imza koymuş devletlerden biri veya birkaçı arasında münâsebetlerin bozulmasına yol açacak bir anlaşmazlık çıktığı takdirde, Osmanlı Devleti ve bahsedilen devletlerin her biri, zor kullanmaya karar vermeden önce, bu anlaşmazlığı aracılık yoluyla önleyebilmeleri için, diğer devletlere fırsat vermeyi taahhüt etmişlerdi. Yine bu muâhede sırasında Fransa, İngiltere ve Avusturya Devletleri arasında imzalanmış olan özel bir anlaşma, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve istiklâline zarar verecek bir dış müdâhale vuku bulduğunda, bu üç devlet bunu kendilerine savaş ilân edilmiş saymalarını taahhüt altına almış bulunuyordu. Bu sebeple, Sırbistan muhârebesi devam etmekte iken, Rusya'nın İngilizleri İstanbul'a dónanma göndermeye ve Avusturyalıları Bosna'ya asker sokmaya dâvet ettiği ve kendisinin de Bulgaristan'a ordu göndermek istediği esnada -ki Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve istiklâli tehlikeye düşmüştü- sözü edilen muâhedenin sekizinci maddesine ve özel muâhedenin hükümlerine imzasını koymuş bulunan devletleri çağırarak lâzımdı. Her ne kadar aradan zaman geçmesiyle Fransa'nın tutumu değişmiş ve İngiltere ile aralarındaki ittifakı bozulmuş, Avusturya ise, Rusya ve Almanya'nın ittifakına dâhil olmuşsa da, muâhede mevcut öyle bir ipucunu elden kaçırmayıp, Rusların Osmanlı Devleti aleyhindeki açık teşebbüslerine karşı Avrupa ümûmî efkârının uyandırılması ve mutlaka muâhedenin verdiği yetkiye dayanmak durumunda bulunmanın müsbet tesiri görülmesi mümkündü. Hattâ yeri gelince anlatılacağı gibi, İngiliz elçisi adı geçen muâhedenin sekizinci maddesinden istifâde olunmasını Bâbîâlî'ye gizlice hatırlatmıştı. Fakat ne yazık ki, bu vesileler o zamana kadar Vükelâ'dan hiçbir zatın hatırına bile gelmemiş ve nihayet İngiliz elçisinin ihtarı üzerine girişilen teşebbüslerin semeresini almaya imkân bulunamamıştır.

Konferans toplandığı sırada, neticesiz kalan diğer bir husus da, Eflak ve Boğdan yâni Romanya Prensiği'nin tarafsız kalmak konusunda Bâbîâlî'ye mürâcaatta bulunması keyfiyetidir. Şöyle ki: Sırbistan ve Karadağ muhârebeleri çıktığında, adı geçen prenslik tarafsızlığını ilân edip, bu da , zikredilen muhârebelerin bir Rus savaşına yol açacağını ve o takdirde Eflak ve Boğdan'ın savaş tehlikesi içinde kalacağını bilmesinden ileri gelmişti. Romanya'nın tarafsız kalması, Osmanlı Devleti'ne savaş bakımından büyük fayda sağlayacaktı. Bu itibarla Romanya, tarafsızlığının Osmanlı Devleti tarafından tasdiki karşılığında bir müddetten beri talep ettiği bâzı hususların kabul edilmesini istiyordu. Nitekim Sırbistan ve Karadağ Prensliklerinin Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmelerini müteâkip Romanya'nın İstanbul'da bulunan Kapı Kethüdâsı Prens Ghika, Bâbîâlî'ye bir rapor vermişti. Bu raporda, üzerinde durulan en mühim nokta Prensliğin istiklâlinin tasdik edilmesi hususu idi. Bâbîâlî, bu harekete Osmanlı Devleti'nin savaş hâlinde bulunmasından istifâde mânâsı vererek, bahis konusu raporu müzâkere mevkiine bile koymamıştı. Hattâ, Romanya bu raporun birer sûretini de bâzı büyük devletlere gönderdiği hâlde, onlar tarafından da hoş karşılanmamıştı.

Aradan üç ay geçtikten sonra, aslen İngiliz olup, bir müddetten beri Bükreş'de evlenip yerleşerek, âdetâ oranın yerlisi durumuna gelmiş ve Kırım muhârebesinde Osmanlı Devleti'nin askerî hizmetinde bulunmuş olan Mazhar Paşa, İstanbul'a gelerek Memleketyn (= Eflak-Boğdan) Başvekili Yoan Brati-anu tarafından gizlice görevlendirildiğini Hâriciye Nezâreti'ne bildirdi. Bunun üzerine kendisiyle yapılan görüşmede şunları söyledi: "Eflak ve Boğdan Prensliği tarafsız kalmak ve bunu korumak için gerekirse harbe kadar gitmek niyetinde bulunduğundan, doğrudan doğruya savaş hazırlıklarına başlamıştır. Ancak, tertip ve techiz edebileceği askerî kuvvet altmış bin nefer civârında olacaktır. Şâyet Rusya, savaş ilân ederek büyük kuvvetler sevk ederse, altmış bin kişilik bir ordu ile bunlara karşı koymak mümkün olamayacağından mutlaka Osmanlı Devleti'nin askerî yardımına ihtiyaç hâsıl olacaktır. Öte yandan bu askerî hazırlıklar ve teferruatı hususunda yapılması gereken müzâkereler için Osmanlı Devleti tarafından Bükreş'de bir memur bulunmadığı gibi, İstanbul'daki Kapı Kethudâsı Prens Ghika'ya da Ruslarla olan münâsebetlerinden dolayı güvenilemez. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin itimada lâayk birini, askıda kalan meselelerin müzâkere edileceği bahânesiyle Bükreş'e göndermesi lâzımdır". Mazhar Paşa'nın bu sözleri Sadrâzam Mehmed Rüştü Paşa ve Devlet Şûrâsı Başkanı Midhat Paşa ile Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa arasında büyük bir gizlilik içinde müzâkere edildi. Yapılan görüşmede, "Eflak-Boğdan Prensliği'nin bu şekilde Osmanlı Devleti'ne sadakat göstererek, ilân etmiş olduğu tarafsızlığını korumak için, savaşı göze alacak dereceye gelmesi ve Ruslarla münâsebeti keserek onların Eflak ve Boğdan'a girmelerine karşı koyacağını vaad etmesi, Osmanlı Devleti açısından her yönüyle takdire şâyân büyük bir hizmettir ve Paris Muâhedesi'nin yirmi altıncı maddesine de tamamen uygundur. Dışarıdan yapılması muhtemel bozguncu telkinlere meydan verilmeksizin Prensliğin şu temâyülünden istifâde edilerek, derhal müzâkereye girilip gizli ve özel bir sözleşme yapılmalıdır. Fakat, bu hususun müzâkeresi için İstanbul'dan memur gönderilecek olursa, işin aslı meydana çıkar ve Prenslik, Ruslara karşı zor bir durumda kalır" dediler. Bu göreve, Sadrâzam Mehmed Rüştü Paşa'nın mensuplarından Tolça Mutasarrıfı Ali Bey'i tâyin edip sınırlarla ilgili bâzı askıda kalmış meselelerin halledilmesi bahanesiyle ve eline gizli bir tâlimat vererek Bükreş'e gönderdiler. Bu tâlimâtta:

1) Memleketeyn halkının en büyük emelleri olup, öteden beri Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek istedikleri "Romanya Prensliği" ünvanının resmen kabul edilmiş olduğunun, özel bir şekilde Prensliğe bildirilmesi;

2) İbrâil'den yukarı Tuna nehrinde mevcut olup taraflar arasında dâimî anlaşmazlığa yol açan adaların iki taraftan memurlar tâyin edilerek tanzim olunacak haritaya göre ve 1245 (1829) tarihinde kabul edilen usûle uygun olarak münâsebetlerin düzenlenmesi;

3) Romanya halkının pasaportla Osmanlı ülkelerinde dolaşmalarına izin verilmesi;

4) İki taraf arasında suçluların karşılıklı geri verilmesi için bir sözleşme yapılması;

5) Posta ve telgraf işleri için özel mukaveleler tanzim edilmesi

6) Prenslik Kapı Kethudâsı'nın sefirler heyetine dâhil edilmesi ve Tuna'da

bulunan Delta adasının Romanya'ya âidiyetinin kabul olunması gibi istekler, Paris Muâhede'si'ne dokunacağından, bunların kefil ve müttefik devletlerin kararına bağlı olduğunun ifâde edilmesi;

7) Prenslik tarafından tertip edilen kuvvetlere ilâve olarak, bütün levâzımları ikmal edilmiş ve eğitilmiş askerden otuz taburun her ne zaman istenilirse karşı tarafa geçirilmek üzere Vidin, Ruscuk ve Niğbolu taraflarında hazır bulundurulacağı;

8) Rusya tarafından sevk edilecek askerî kuvvetin miktarı çok olup da Prenslik askeriyeye birleşecek yardımcı kuvvetlerin artırılması lâzım gelirse, münâsip mevkilerde bulundurulacak ihtiyat kuvvetlerinden belli bir miktarının derhal karşı tarafa geçirileceği;

9) Yardımcı kuvvetlerin yiyecek, giyecek ve diğer masrafları için Prenslikten asla para istenmeyeceği gibi, ülkeye de yük olunmuyacağı ve halktan alınacak yiyecek ve sâir şeylerin bedelinin peşin olarak ödeneceği;

10) Osmanlı askerlerinin Prenslik askerleriyle bir mevkide toplanmaları ve birlikte hareketleri icâb ettiği zaman, kumandalarının Osmanlı kuvvetleri kumandanına verilmesinin uygun olacağı, hususlarının madde madde bir anlaşma metnine konularak imzalanmak üzere, özel vâsita ile Bâbîâli'ye gönderilmesi belirtilmiştir. Ali Bey, Bükreş'e gidip görevini yerine getirmek için Bratianu'ya müracaat ettiyse de, prenslik memurları ve bilhassa işbaşında bulunan memurlar arasındaki anlaşmazlık, maksada ulaşılmasına mâni olmuştu. Ayrıca, Prensliğin asıl gayesi olan istiklâlinin tanınması hususunun, Bâbîâli tarafından bir Avrupa meselesi şeklinde telâkki olunarak, müzâkare dışı bırakılmış olması, diğer vaadleri tesirsiz hâle getirmişti. Bu sebeple, Ali Bey, muğlak cevaplarla geri gönderilmiş ve böylece bu işten bir netice çıkmamıştı.

İstanbul Konferansı toplandığı zaman, Prenslik tarafından bir memur gönderilerek, tarafsızlık hususunun konferansta ele aldırılması istendi. Ancak, daha önce anlatıldığı gibi, bu talebin arkasında gizlenmiş olan bağımsızlık meselesi zihinleri kurcalamış olduğundan, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, "Bu mes'ele, konferansın müzâkare edeceği mes'elelerin dışında ve doğrudan doğruya Rusya'nın aleyhindedir. Şâyet müzâkare mevkiine konulacak olursa, örnekler göstermek vesilesiyle, bizim istediğimiz başka hususların da müzâkare konusu yapılmasına yol açılmış ve Rusya gücendirilmiş olur. Romanya'nın idâresi ise, Osmanlı Devleti'nin irâdesiyle değiştirilemez" diye cevap vererek, gelen memuru geri göndermişti.

Konferans kararlarının reddedildiği sırada, elçilerimizden gelen dalkavukça yazılar da zihinleri yanıltmıştı. Bunların en tuhafı, Londra sefiri Musurus Paşa'nın fevkalâde husûsî ve gizli diye Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği 16 Ocak 1877 tarihli şu telgraftır:

"Uzun zamandan beri İngiltere'de bulunmam münâsebetiyle, gerek edindiğim tecrübeler dolayısıyla ve gerek umûmî efkârın şimdiki temâyülüne göre, eğer dâvâımızda sebat edecek olursak, İngiliz umûmî efkârının bizim yanımızda olacağında şüphe yoktur. Zîra, İngilizlerin takdir ve teveccühleri, kendi memleketlerinin şan ve istiklâlini korumak gibi haklı bir dâvâyı büyük bir cesaretle savunanlar içindir. Eğer dâvâımızda gevşek davranacak olursak, sebatımızdan dolayı, halkın

nazarında kazanmış olduğumuz itibarı kaybettikten sonra, diğer birtakım küçük düşürücü tekliflerde bulunulmasına cesaret vermiş oluruz. Diğer taraftan bizi küçük düşürmeye kalkışan düşmanlarımızı, bize imkân tanır duruma getiremeyeceğimiz gibi, sayısı günden güne çoğalmakta olan ve sözü geçer dostlarımızı da yitirmiş oluruz. İngiltere kabinesi, her nasılsa yanlış bir yola sapmış bulunan Lord Salisbury'nin haysiyetini korumak gayreti içinde bulunuyor. Bu, bizlere kendi şan ve bağımsızlığımızı fedâ etmek için meşrû bir sebep olamaz".

İşte sefirlerimizin en kıdemli ve en dirâyetlisi böyle şeyler yazmakla, Bâbiâ-lînin siyâsetini takdir ve teyid ettikçe, altı büyük devlete pervasızca red cevâbı vermekte kahramanlık gösterilmiş ve İstanbul'daki İngiliz elçisi, "Bizden yardım talebinde bulunmayınız ve Fransa'dan da bir şey beklemeyiniz" diye yazılı ve sözlü olarak defalarca Bâbiâ'lî'ye tebligatta bulunmuşken, ona itimad edilmeyip Musurus Paşa'nın telgrafından türlü ümitlere düşülmüştü. Yukarıda bâhsi geçtiği gibi, bâzı vilâyetlerden birkaç dalkavuşun "fedakârlığa hazırız" gibi sözlerle halkın lisanından yazdıkları mektuplara bakılıp, Vükelâ'nın takip ettikleri siyâsetin umûmî efkâr indinde müsbet tesir uyandırdığı fikrine inanıldı. Üçüncü bölümde etraflıca anlatıldığı üzere, konferans tekliflerinin reddi için toplanan Danışma Meclisi'nde Sava Paşa ve Ermeni Katolik ruhânî liderlerinden Enfiyeciyân Efendi gibi adamların "Osmanlı Birliği" âvâzeleriyle Osmanlı Devleti'nin bekasını isteme yolundaki savaş yanlış ve fedakârca sözleri, sanki kendi milletlerinin hislerine tercüman olmaktan doğan sözlermiş gibi telâkki edilerek alkışlandı. Altı devletin sefirleri ile temsilcilerinin memleketlerine geri döndükleri sırada, gazetelerde alay edercesine çeşitli yazılar yayınlandı.

İKİNCİ FASIL

Sırbistan ve Karadağ Prenslükleri'nin barışa dâvet edilmeleri

Konferans dağıldıktan sonra İngiltere, Fransa ve Avusturya devletleri, mütâreke müddeti sona ermeden önce Osmanlı Devleti'ne, Sırbistan ve Karadağ Prenslükleriyle barışı yeniliyerek, tekrar savaşa meydan verilmemesini tavsiye ettiler. Diğer taraftan, savaşta hezimete uğramaları üzerine barış istemeleri gereken Sırp'lar, Rusların teşvik ve ısrarları neticesinde o yola gitmiyerek, devletlerarası konferansın kararını beklediler. Ancak, konferansın kendileri açısından müsbet bir karar alamadan dağılması ve Rusya'dan da ümid ettikleri kadar yardım görememeleri sebebiyle, bir arabuluculuk vuku bulduğu takdirde barışa hazır olduklarını ve böyle bir fırsattan Karadağlıların da istifâde etmek istediklerini, bâzı sefâretler haber verdiler. Fakat Sırp'ların ve Karadağlıların bu şekilde barış yaparak, meselenin içinden çıkmalarının Rusya'nın işine gelmeyeceği, yine diğer devletlerden, meselâ İngiltere'nin tek başına veya başka bir devletle birlikte bu konuda arabuluculuk yapmasının da mümkün olamayacağı anlaşıldığından, Midhat Paşa, araya kimse girmeden Sırbistan ve Karadağ'ı barışa dâvet etmeye karar verdi. Bu maksadı önce Sırp'lara özel bir şekilde anlatmak üzere, İbtidâî Mahkeme eski üyelerinden olup, daha önce de Sırbistan'a gidip gelmiş bulunan Ermeni asıllı Pertev Efendi'yi Belgrad'a gönderdi. Pertev Efendi'nin esirlerin mübâdelesini mes'elesi için gittiği söylendi. Fakat kendisine verilen gizli tâlimâtta ise, yarı tehdit eder, yarı güven verir şekilde tebligatta bulunarak, Sırbistan'ın münâsebetlerin başlaması konusunda doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne baş vurma gerektiğini ihtâr etmesi belirtilmişti.

Pertev Efendi'nin İstanbul'dan hareketiyle birlikte, dış devletlerin Sırbistan ve Karadağ meselelerine kesin bir son verilmesi konusundaki harici tavsiyeler yoğunluk kazanıp, bu da, konferans kararının reddedilmesi nedeniyle, mütâreke müddeti zarfında savaş yeniden başlayacak olursa, Rusya'nın Sırbistan ve Karadağ'ı himâye etmek için harp ilân edeceği korkusundan ileri gelmişti. İşte buna meydan vermemek için bu iki meselenin derhal halledilmesi ihtâr edilmisti.

Midhat Paşa her ne kadar konferans tekliflerinin red edilmesi hususunda kahramanca (!) davranmışsa da, sözü edilen tavsiyeleri dinlemeyip, Pertev Efendi'nin Belgrad'a varmasına bakmıyarak, Sırbistan ve Karadağ Prenslerini birer telgrafla sulh görüşmelerine dâvet etti. Sırp Prensi bu dâveti hemen kabul edip İstanbul'da görüşmelere memur edecek adamı olmadığından bahs ederek, Viyana'da bulunan memuriyle Viyana sefiri Aleko Paşa arasında müzâkerelere başlanmasını bildirdi. Bunun üzerine, mütâreke esnâsında cereyan eden görüşme ve yazışmalara uygun olarak Sırbistan'ın savaştan önceki hâli üzerine kalması ve geleceği teminat altına alacak bâzı şartların konulması şartıyla görüşmelere başlaması için Aleko Paşa'ya izin verildi.

Karadağ Prensi ise yazdığı cevapta, önce barışın hangi esâslar üzerine kurulacağını sordu. Zira, Karadağlılar, savaşın başından beri Osmanlı Ordularına karşı başarı bağlamışlardı. Öte yandan, devletler memurlarının tâyin ettikleri mütâreke hattında, Nikşik, Kolaşin ve Banan gibi birçok yerler Karadağ hudutları dâhilinde bırakılmış ve konferanta da öyle birtakım yerlerin Karadağ'a terk edilmesi teklif edilmişti. İşte bütün bunlardan dolayı, bu barışta Karadağ'a sınırların düzeltilmesi şeklinde toprak terki zarûri görünüyordu. Ayrıca 1292 (1875) tarihinde yâni Abdülaziz Hân devrinde, Karadağ Prensi tarafından ileri sürülüp, Osmanlı Devleti'nce esâs itibâriyle kabul edilebilecek durumda olan taleplere de bir son vermek gerekiyordu. Bu sebeple, sınırlarının bâzı yönleri düzeltilmek ve önceki teklifler konusunda kesin kararlar verilmek üzere, Karadağ'ın savaştan önceki durumuna getirilmesinin sulh görüşmelerinde esâs kabul edileceği belirtilerek, Karadağ Prensi'ne, barış görüşmeleri için İstanbul'a bir memur göndermesi yazıldı.

Sırbistan ve Karadağ Prenslikleri'nin bu şekilde barışa razı olmaları ve bunun bir an önce gerçekleşmesini isteyen devletlerin mütâreke esnâsında Bosna ve Hersek için idârî muhtariyet esâsının kabulünü ve Bulgaristan'da da ona yakın bir idârî düzenlemeye gidilmesini ısrarla istemişlerken, şimdi bu hususta bir şey dememeleri, Bâbüâlî tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Diğer taraftan, konferans tekliflerinin reddedilmesi ve temsilcilerin geri dönmeleri üzerine, meselelerin karara bağlanmasının bu şekilde kolaylık kazanmaya başlaması büyük bir başarı sayılmıştı. Gerçi Sırbistan ve Karadağ ile bir an önce sulh yapmak, yukarıda belirttiğimiz ileri düşünceler gereğince, Rusya'yı susturmak ve razı etmek lüzumundan ileri gelmişti. Fakat Bosna ve Hersek'e idârî muhtariyet verilmesi ve Bulgaristan'da idârî islâhata gidilmesi konusunda ileri sürülen tekliflerin yenilenmemesi, onlardan tamâmen vazgeçildiğini göstermeyip, belki o meseleler Sırbistan ve Karadağ anlaşmalarından mühim olduğu için, o hususların ayrıca devletlerin ittifakiyle halledileceğini imâ etmekteydi. Zira Batılı devletler, farz edelim o iddialardan vaz geçseler bile, bunca yıldır "Slâv Birliği Cemiyetleri" vâsıtasıyla Bosna ve Bulgaristan'da milliyetçilik fesâdını körükleyen Rusya'nın bu fırsatı elden kaçırıp da, Bosna, Hersek ve Bulgaristan için hiçbir şey koparmadan işin içinden çıkıvermesi imkânsızdı.

Bundan dolayı, şâyet Osmanlı Devleti Sırbistan ve Karadağ barışlarında, her türlü fedakârlığı göze alarak acele etmekle beraber, Bosna, Hersek ve Bulgaristan hakkında da Avrupa devletlerinin fikir ve davranışlarına ve Rusya'nın tutumuna göre herkesçe kabul edilebilecek şekilde yapabileceği islâhâtın

esaslarını kendiliğinden ilân etmiş olsaydı, birtakım tehlikeli durumların ortaya çıkmasına kendisi sebebiyet vermemiş olurdu. Ama, o zaman bu incelikleri fark edip de dile getirmek isteyenlerin sözleri insafla dinlenmek şöyle dursun, Rusya'ya dış bileyen bâzı ileri gelenler, "Artık bizim ağır ordularla beklemeğe zamanımız kalmadı. Rusya'yı savaşa zorlamak için mütâreke müddeti sona erdiğinde, Karadağ'a hücum edilmelidir" demekte ve Sırbistan ile Karadağ Prenslerinin sulhe yanaşmalarından üzüntü duymaktaydılar.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Midhat Paşa'nın Sadrâzamlıktan azledilerek Avrupa'ya sürülmesi - Vükelâ'nın değiştirilmesi ve umûmî meclis'in açılması

Sırbistan ve Karadağ Prenslikleriyle barışa teşübbüs edildiği sırada, mebus seçimi işlerini yoluna koymak için uğraşmakta olan Midhat Paşa “ikbâl eteğini idbâr tuzağına” kaptırdı. Şöyle ki: Kendisi, serbest fikirlilikle tanınmış, Kanûn-ı Esâsî koymakla da şöhreti bir kat daha artmış ve bu şöhreti sâyesinde sadrâzamlığa getirilmişti. Ancak, “Yeni Osmanlılar” denilen gençlerin en öndeki lideri durumunda olup, geçmişteki suçları birçok ceza sürgün muâmelesini gerektiren Devlet Şûrâsı azâsından (Namık) Kemal Bey gibi gençleri her gece etrafında toplar ve onlara açıklamadık devlet sırrı bırakmazdı. Üstelik, huzurunda bu gençlerin sarf ettikleri birtakım yakışsız sözleri dinlemekten de usanmazdı. Gerek bunlar ve gerekse kendi yetiştirmesi olup Hâriciye Kâtibi tâyin ettirdiği Avlonyalı İsmail Bey, zamanın icâbına göre velinimetlerinin ikbâl yıldızını söndürecek hareket ve sözlerden çekinmeyip, acâyip niyetlerini yalnız Paşa'nın huzurunda değil, dost-düşman herkesin yanında söylemekten kendilerini alamadılar. Bilhassa bu cemiyete Abdülaziz Hân devrinde Mâbeyn Kâtibliği'nde ikbâl kazanıp ve bir aralık Paris'e firar ederek orada Âli Paşa aleyhinde neşriyatla meşgul olan Ziya Bey (Ziya Paşa) da dâhil olup, Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesi mes'elesinde de Midhat Paşa'nın müşâviri bulunduğu cihetle, başkalarından daha çok onu, kendi çevirdiği entrikaların pençesine düşürmüş ve Maârif Müsteşarlığı'nı elde etmişti. İşte bu cemiyetin önde gelenleri, Midhat Paşa'nın huzurundaki ifsâd edici sözlerine ilâve olarak, umûmî efkârı kendi taraflarına çekmek için mânevî bir destek sağlamaya da başladılar. Hattâ Ziya ve Kemal Beyler, Sultan Bâyezid Meydanı'ndaki askerî misafirhâne'de bir cemiyet kurarak, mevki sâhibi kimselerin oğullarından ve diğer gençlerden “millet askeri” yazmaya koyuldular ve bu cemiyetin başkanlığını Midhat Paşa'ya verdiler. Aradan birkaç gün geçtikten sonra, millet askeri kayd edilenlerin, gurup gurup Midhat Paşa'nın konağına gidip alkış tuttıkları haber alınınca, Midhat Paşa'nın hasımları türlü türlü tekinlerle cemiyetin kapatıldığını, gönüllü asker yazılmak isteyen hamiyet

sâhiplerinin, Seraskerlik Dâiresi (Bâb-ı Seraskeri)'ne başvurmalarını bildirmeye memur edildi. Fakat, cemiyet üyelerinin deftere kaydettikleri gençler, "Seraskerlik Kapısında askerliği kabul etmeyiz; biz, Millet askeri olacağız" nârâlarıyla, buna karşı çıktılar ve Midhat Paşa'nın konağına giderek şikâyetle bulundular. Bu sırada Kemal Bey'in tahttan indirme ve tahta çıkarma meselesinden kinâye olarak meşhûr "Eşşey'u la yusennâ illa ve kad yuselles" mısırânı okuyarak, Ziya Bey ile karşılıklı entrikalar çevirmeğe ve saltanat aleyhinde konuşmaya başladığı, casuslar vâsıtasıyla saraya aksetmiş ve bunun üzerine Midhat Paşa azarlanıp, Ziya ve Kemal Beylerin de bir görevle derhal İstanbul'dan uzaklaştırılmaları emr edilmişti.

Midhat Paşa, bu dedikoduları yatıştırmak için Ziya Bey'i vezirlik rütbesiyle Suriye vâlisi tâyin ettirdiyse de, Kemal Bey İstanbul'dan gitmek istemeyip, saltanat makamına dil uzatmaktan geri kalmadı. Kemal Bey'in geçmişteki suçları, yine suç sayılabilecek sözleri ve Sultan Murad'a intisâbı esâsen Padişah'ı endişelendirmekte idi. Böyle iken, Midhat Paşa'nın onu İstanbul'dan uzaklaştırmakta gevşek davranması, Padişah'ın şüphesini daha da arttırmıştı. Yine o esnâda, Harb Okulu talebelerinden ve Kemal Bey takımından Ali Nazmi adındaki bir gencin dolabında, hilâfetin Osmanogulları'ndan alınarak, hakikî sâhibine iâde edilmesi yâni eski Mekke Emîri Şerif Abdülmuttalib Efendi'ye biat olunması gibi garib ve yakışık almıyan fikirleri ihtivâ eden bir yazı çıkması, sarayda büyük bir telâşa sebep olmuş ve bu yazının sâhibi, bâzı arkadaşlarıyla birlikte sorguya çekilmişti.

Yine o sırada Vükelâ Meclisi'nde mâlî durum hakkında müzâkerelerde bulunulurken, Midhat Paşa, Mâliye Nâzırı Galib Paşa'nın görevi ile ilgili meselelerde şaşkınlık ve âcizlik göstermesini, onun azline bir sebep kabul ederek: "Galip Paşa, terbiyeli ve namuslu bir zat olduğundan, Vükelâ Heyeti, kendisinden çok memnundur. Ancak, mâlî işlerden anlayacak kapasitede olmaması sebebiyle azl edilmesi gerekir" demiş ve Mâliye Nâzirliği'na, Maârif Nâzırı Yusuf Paşa'nın getirilmesine izin istemiştir. Galib Paşa, Damad Mahmud Paşa'nın müntesibi olduğundan, kendisinin Âyân Meclisi âzâlığına getirilmesi şartıyla Yusuf Paşa'nın Mâliye Nâzırı tâyin edilmesine irâde çıktı. Bunun üzerine, Midhat Paşa mes'eleyi büyüterek Galib Paşa'yı ithama başladı ve: "Kâğıt para işleri çok karışık bir vaziyette yürüyor. Galib Paşa, Vükelâ Meclisi'nde doksanbeş bin lirayı iki milyon yüz bin kuruşluk kâğıt para ile satın aldığını söyledi. Bu yüzden devlet hazinesini otuz-kırk bin lira kadar zarara sokmuştur. Bu hesap, öylece kalırsa, Mebusan meclisi'nde de bahis konusu edilmek ihtimali vardır. Onun için, zimmetini temize çıkarmadıkça, Âyân Meclisi'ne alınması uygun olmaz" dedi. Midhat Paşa'nın bilhassa başlangıçta Galib Paşa'nın dürüstlüğünden söz edip sonra da hatasından bahs ederek Mebusan Meclisi'nin muhtemel itirazlarını ileri sürmesi, muhâliflerine kendisini kötülerleri için bir sermaye olup, "İşte sizi mebuslar kuvvetiyle tehdit ediyor" gibi sözlerle Padişah'ın zihnini karıştırmaya çalıştılar.

Bundan dolayı Midhat Paşa, saraya karşı kendini naza çekme ve kırgınlık havası içine girerek, birkaç gün devlet işlerine bakmayıp, evinde inzivâyâ çekildi. Fakat bu sırada bile Kemal Bey'in İstanbul'dan uzaklaştırılması ve Galib Paşa'nın Âyân Meclisi üyeliğinin ilân edilmesi hakkında, kendisine devamlı emirler gelmekte idi. O sırada Midhat Paşa'nın konağına gittiğimde, "Ben istifâ edecek

(★) İki def'a yapılan seyin üçlenmesi gerekir.

değilim. Padişah beni azl edecekse etsin. Fakat, bu def'aki ayrılışım diğerleriyle kıyaslanamaz. Halk gelip beni evimden alarak sadrîâzamlık koltuğuna oturtmak istiyecek, sonra iş zorlaşacak. Böyle bir durumla karşılaşmamak için işte şu çantada param var, bir de vapur kiralyacağım. Azl edildiğimi haber alır almaz vapura binerek, Midilli adasına gidip oturacağım" tarzında acâyip sözler söylemişti. Ertesi günü, umulanın aksine, Bâbîâlî'ye gelerek müzâkerelerle meşgul olduğu bir sırada, Damad Mahmud Paşa ve Serasker Redif Paşa, beni bir odaya çağırıp, "Sadrâzam'ın hal ve gidişi Padişah'ın itimâdını sarstı. Özel olarak birkaç def'a irâde edilmişken, Kemal Bey'i def etmiyor. Şâyet bunun bir çâresine bakmazsa, hakkında iyi olmayacağını kendisine bildir" dediler. Bu sözleri işittiğimde, Midhat Paşa için bir kötü niyet peydâ olduğunu hissettiğimden meclise girip, durumu kendisine kısaca anlattım. "Ne yapalım, Kemal Bey kendi rızâsıyla dışarda bir görev kabul etmiyor. Ben zorla gönderemem. Artık bu işi bizden sonra gelecek olana gördürsünler" cevâbını verdi. Bunun üzerine Damad Mahmud Paşa, Midhat Paşa'dan sert sözler işiterek geri döndü. Müteâkiben, Vükelâ'dan mes'eleye vâkıf olanlar bir araya gelip ve Serasker Redif Paşa münâsip bir dil ile "Eğer bir kere Padişah ile görüşüp meramınızı anlatsanız, şu karışıklıklar tamamen ortadan kalkar" diyerek Midhat Paşa'yı saraya gitmeye iknâ etti. Bunun ardından da, derhal Damad Mahmud Paşa'ya tezkire gönderip bir dâvetçi gelirse, Midhat Paşa'nın saraya gideceğini bildirdi.

Midhat Paşa, o akşam evine gidip Padişah'ın dâvetini beklemekteyken, Mahmud Paşa, onun Kemal Bey hakkındaki sözlerinden dolayı, gece yarısı saraya çağrıldı. Midhat Paşa'nın derhal azl edilerek, Osmanlı topraklarından uzaklaştırılması husûsu müzâkere edildiğinde, Mahmud Paşa, güyâ bunâ mâni olmaya çalıştığı hâlde muvaffak olamamış ve kendisi sarayda alıkonulmuş. Bu sırada sabah olup, Midhat Paşa özel yâver ile saraya çağrıldı. Esasen böyle bir dâveti beklemekte olan Midhat Paşa saraya gelerek, Paşa Dâiresi'nin yanındaki kapıdan içeri girince, Mâbeyn Feriki Said Paşa beş on asker çavuşıyla kendisini karşılayıp: "Buraya buyurunuz" diye Paşa Dâiresi'ni gösterdi. Midhat Paşa alt katta gösterilen odaya girdiğinde, kapının dışına derhal nöbetçi konuldu. Said Paşa, yalnız başına içeri girerek: "Sadrâzamlıktan azl ediniz; mühr-i hümayûnu veriniz. İşte vapur hazırdır. Derhal Osmanlı ülkesini terk etmeniz emr edilmiştir" deyince artık Midhat Paşa neye uğradığını bilmeyip, bir taraftan "mühr-i hümayûnu" teslim ederken, bir taraftan da: "Ben, Padişahımızın sâdik bendesiyim; suçum ne ise anlaşılması için beni muhâkeme ettirsinler. Bu şekilde uzaklaştırmaları, zîra çok fenâ tesir uyandırır" gibi telâşlı ve âcizâne sözler söylemiş ve bunları Padişah'a arz edip cevâbını getirmesini ricâ etmiş. Said Paşa bu konuşmaları anlatırken der ki: "Ben, mühr-i hümayûnu alıp Padişah'a teslim ettim ve Midhat Paşa'nın ricâsını arz ettimse de, Padişah'ın gazabı şiddetlenmiş olduğundan ve hele iş bu dereceye gelince artık Midhat Paşa'nın bekletilmesine müsaade etmesi de ihtimalden uzak bulunduğundan, marûzâtını kabul etmiyerek, Midhat Paşa'nın hemen vapura bindirilmesini sert bir şekilde emr etti. Ben de çâresiz, Midhat Paşa'ya durumu bildirdim ve kendisini alıp vapura götürürken, "Yazık, devlet ve millete yazık! Innâ lillâh ve innâ ileyhi râci' ûn" diyerek, ümitsiz ve mahzun bir halde göz yaşlarını tutamadı. Böylece vapura bindirilen Midhat Paşa,

Anayasa'ya koydurduğu 113 üncü maddeye dayanılarak sürgüne gönderilen Midhat Paşa İzzeddin vapuruna bindirilirken... Başkaları için kazdığı kuyuya kendinin düşeceği aklına bile gelmemişti.

doğruca İtalya'nın Napoli şehrine sürüldü. Kemal Bey ve İsmail Bey gibi taraftarları da vâki hatalarından dolayı, tevkif edilip sorguya çekildiler. Nihâyet haklarında bir kanûn hükmü tâyin edilmeden Midilli adasına sürüldüler”.

Boşalan sadrâzamlık makamı Devlet Şûrâsı Reisi Edhem Paşa'ya, yeniden teşkil edilen Dâhiliye Nezâreti Cevdet Paşa'ya, Adliye Nezâreti Edirne Vâlisi Asım Paşa'ya, Sadriâzamlık Müsteşarlığı Haleb Vâlisi Hurşid Paşa'ya, Şehre-mâneti, Galib Paşa'ya, Devlet Şûrâsı Başkanlığı, vezirlik rütbesiyle eski Şehremini Kadri Bey'e, Mebusan Meclisi Başkanlığı Vükelânın eskilerinden Ahmed Vefik Efendi'ye ve Ticâret Nezâreti Devlet Şûrâsı azâsından Ohannes Efendi'ye verilip, diğer vekiller yerlerinde bırakıldı.

Edhem Paşa, Sakızlı ve Rum asıllı olup, eski sadrâzamlardan Hüsrev Paşa'nın kaptanlığı zamanında Sakız halkının tenkil edildiği sırada esir olarak getirilmiş ve merhumun hayırseverliği sayesinde Fransa'ya gidip tahsil görmüştü. Sonra askerlik mesleğine girerek Mâbeyn Ferikliği'ne kadar yükselmiş ve Sultan Abdülmecid'e Fransızca hocalığı yapıp bir aralık vezirlik rütbesiyle, Hâriciye Nâzırı olmuştu. Fakat çok geçmeden azl edilip sonraları Ticâret Nezâreti'nde bir yolsuzluğun meydana gelmesine mâni olamamakla suçlanmış; Abdülaziz Hân devrinde ise bir müddet gözden düşmüştü. Nihâyet sefâretle Berlin'e gitmiş olduğu sırada, İstanbul'da toplanacak konferansa temsilci aranırken, babalarına olan hizmetinden dolayı Padişah'ın nezdinde itimad kazan-

Edhem Paşa
Sadrazam

miş ve bu sebeple ikinci temsilcilikle İstanbul'a çağırılmıştı. Midhat Paşa sadrazam olunca, Devlet Şûrâsı Reisliği'ne tâyin edilmiş ve onun azl edildiği gün, Vükelâ'dan yerlerinde bırakılmalarına karar verilen diğer paşalarla birlikte, sabah erkenden saraya getirtilip, bahs ettiğimiz şekilde, sadrazamlık makamına tâyin edilmişti.

Bu tâyinlerin yapılması, yukarıda anlattığımız gibi Midhat Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması mes'elesini örtmek maksadına dayanmakta idi. Midhat Paşa'nın uzaklaştırılmasına yol açan durum ise, yukarıda anlatıldığı üzere, etrafında bulunan kimselerin Padişah'ın emniyetine dokunan yersiz sözlerinden ve sarayca hasımlarının telkinlerini arttıracak tavırlarda diretmesinden ibaret görünüyor.

Bununla beraber, Midhat Paşa'nın Kanûn-ı Esâsî konulmasına itiraz edenleri men etmek için Padişah'ın tahta çıkışından hemen sonra, sudûrdan Muhyiddin ve Şerif Efendileri ve bâzı ders hocalarını, Râmiz Paşa'yı ve bunların arkadaşlarını bir ajan raporu ile sürgüne göndermekte ısrar etmiş, Padişah da buna şiddetle karşı çıkarak, muhâkeme edilmelerini emr etmişti. Böyle iken, Midhat Paşa, diğer vükelâ ile birleşerek, adâletin yerine getirilmesine fırsat vermemiş ve sürülmelerini istediği adamları bir gece evlerinden kaldırtıp, sürgün yerlerine göndermiş olduğu gibi, kendisi de çoluk çocuğu ile vedâlaşmaya vakit bırakılmadan uzaklaştırıldı. Zirâ bu muâmeleyle en önce Midhat Paşa yol açmış ve henüz iş başına geçmiş bir Padişah'a, memleket açısından güvenilir olmıyanların ülkeden sürülmelerinde mâhzur olmadığını anlatmıştı. Hattâ, Kanûn-ı Esâsî kaleme alınırken, bu uzaklaştırma yetkisi ile ilgili olan 113. maddenin kanûn metnine sokulması hususunda, saray tarafından yapılan ısrara itiraz edememişti. Halbuki o madde gereğince, Padişah'ın itimâd etmediği kimseleri ülkesinden kovma yetkisini, böyle vükelâ hakkında kullanabileceği ihtimâlini hiç bir akıl kestirememişti. Ama saltanat makamında böyle bir yetki bulun-

dukça, Kanûn-ı Esâsî hükmünün bir anda ayak altına alınabileceğini, o sırada İstanbul'da bulunan Marki dö Salisbury Bâbîâlî'ye söylemişti.

Hadiseler sonra bunu teyid edip Midhat Paşa o maddeye dayanılarak uzaklaştırılınca, kimsede emniyet kalmayıp yeni Vükelâ Heyeti, makamlarında kalmanın çâresini düşünmeye ve saraya devam ederek, arzuya hizmet etmeye başladılar. Bunlar, memleketin en tehlikeli bir durumunda kendi makamlarını korumayı, devletin bekasına tercih ettiler.

Midhat Paşa'nın azl edilip sürülmesi üzerine, gazetelerde birtakım tevelleri ihtivâ eden bildiriler neşr ettirilip, bununla umûmî efkârın idâresine itinâ olunuyordu. İşte bu sırada, Paşa'nın bunca zaman pek çok ihsanlarına gark olmuş olanlardan daha önce mühürdarlığında bulunan Tevfik Bey adında bir sefih ile Kethüdâsının oğlu olup, dâiresinde büyümüş ve sâyesinde okuyup yazmış ve hattâ kendi ismini almış olan Midhat Efendi adında bir utanmaz, Paşa'nın hakkında çeşitli iftiralarla dolu birer rapor yazıp, saraya vermişler ve bunlar da gazetelerde yayınlattırılmıştı.

EK

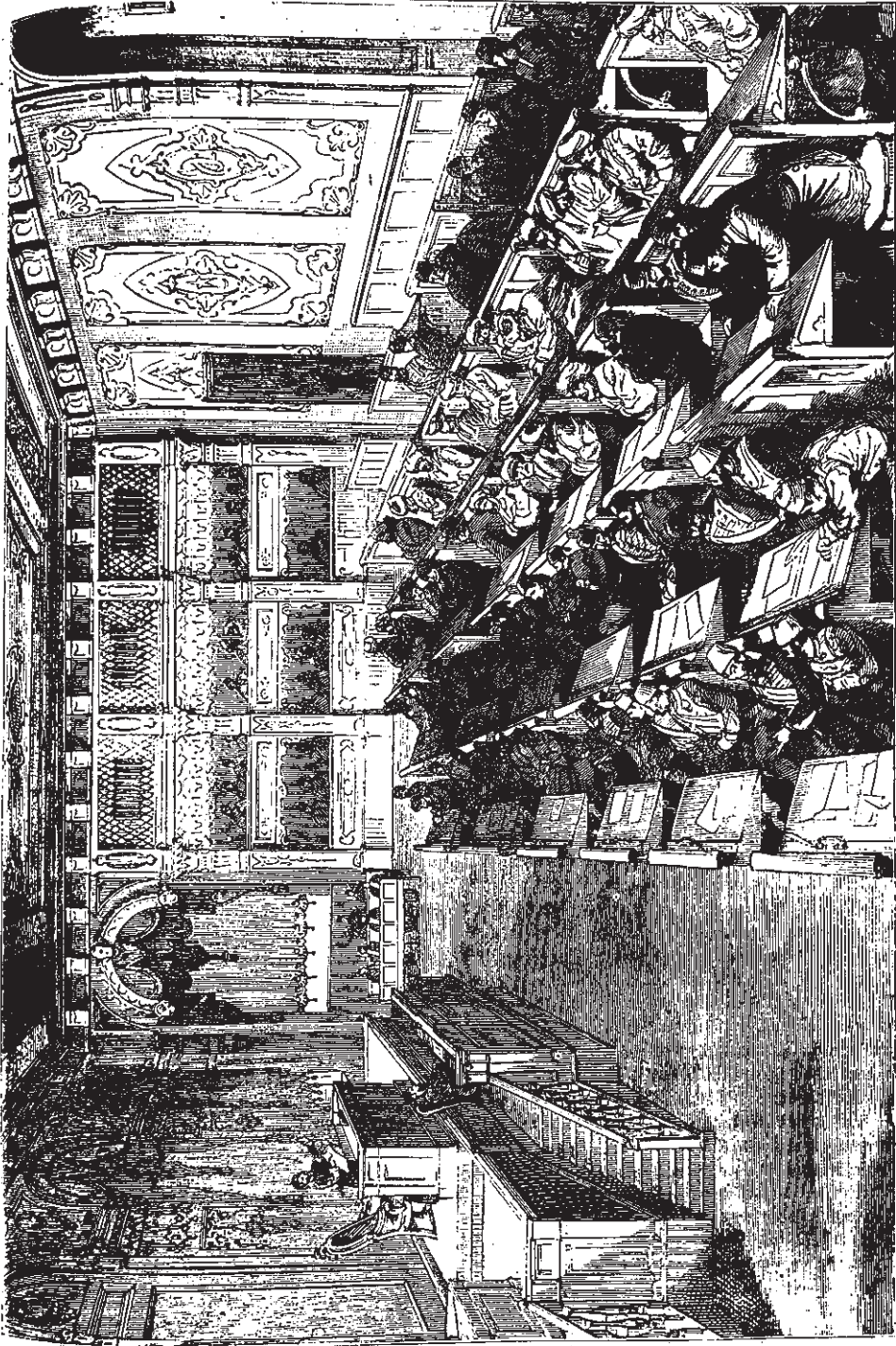
Osmanlı Umûmî Meclisi'nin açılış töreni

Midhat Paşa'nın Avrupa'ya sürülmesini ve vekiller arasında değişiklik yapılmasını müteâkip, Kanûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe konulması lüzumlu görüldü. Bunun sebebi ise, içeride ve dışarıda Kanûn-ı Esâsî'nin koyucusu olarak şöhrat kazanmış olan Midhat Paşa'nın umûmî efkâr üzerindeki bu intibâni silmek ve siyâsî bakımdan da bundan istifâde etmekten ibârettir. Bu maksadın gerçekleştirilmesi, Kânûn-ı Esâsî'nin en mühim hükümlerinden olan Osmanlı Umûmî Meclisi'nin açılmasına bağlı idi. Midhat Paşa'nın sadrâzamlığı zamanında her taraftan seçtirilen mebuslar, İstanbul'a gelmiş olduklarından, Âyân-Meclisi teşkil edilerek, bu meclisin ilk toplantısında müzâkereleri usûlünce idâre etmek maksadıyla Vükelâ'nın eskilerinden Ahmed Vefik Efendi, Meclis Başkanlığı'na getirildi. Ayrıca, Padişah tarafından Umûmî Meclis'in açılışında okunması gereken nutkun müşveddesi de Vükelâ arasında müzâkere edilmek sûretiyle bu toplantıda kaleme alındı.

Bu hazırlıklar cümlesinden olmak üzere, Meclis'in açılış töreninin Hicri 1294 senesi Rebîülevvel ayının ikisine tesâdüf eden Milâdî 1877 senesi Rûmî Mart'ın yedinci Pazartesi günü, Beşiktaş Sarayı (Dolmabahçe Sarayı)'nın Divân-ı Hümayûn salonunda (Muâyede Salonu) yapılması uygun görüldü. O gün bütün Vükelâ ve ulemâ ile Devlet Şûrâsı ve yüksek yargı organları üyeleri, mülki ve askerî erkân ve ruhânî liderler resmî kıyafetleriyle Saray'a dâvet olunarak, Divân yerinde toplandılar. Dost devletlerin sefir ve maslahatgüzârları da gayr-i resmî olarak bu toplantıda bulundular.

Âyân heyeti ve mebuslar, "taht-ı hümayûn" karşısında, diğerleri bunların sağ ve sol taraflarında yer alıp Padişah'ın gelmesini beklediler. Abdülhamid Han, kardeşlerinden veliahd Reşad Efendi ve şehzâde Kemaleddin Efendi ile birlikte salona girerek, tahtın önünde durdu. Bunu müteâkip Sadrâzam Edhem Paşa, Padişah'ın elindeki nutku alıp Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa'ya vererek okurtturdu. Nutkun okunması bitince, toplar atılıp Umûmî Meclis'in açılış ilân edildi.

Osmanlı Umûmî Meclisi'nin ilk toplantısı olmak münâsebetiyle, mebusların, müzâkere usûlüne riâyette birtakım acemice hareketlerde bulunacakları zannedilmişti. Bununla beraber, yabancıların da gördüğü gibi, Ahmed Vefik Efendi'nin dikkat ve gayretiyle, gerek nutukların yazılıp okunmasında ve gerek müzâkerelerin cereyanında, her sınıf mebusların çoğu, zekâ ve dirâyetlerini gösterdiler; devlet ve millete faydalı fikirlerle hamiyetlerini isbat ettiler. Fakat Vükelâ, bu heyetten istifâde etmek yoluna gitmeyip, bâzı hususların itirâza uğraması ağırlarına gittiği için mebuslara karşı şiddet göstermeğe ve verilen kararları usûlen savunmaya tenezzül etmemek gibi muhâlefet yoluna gitmeye başladılar.

Işık Osmanlı Mebusan Meclisi'nde bir oturum

Bu hareketin doğurduğu ihtilâf neticesinde, Vükelâ'dan hatalı çıkarılmak istenilenlerin aleyhinde söz söylemek ve bununla işe şahsî kin karıştırmak çığrı açılıp, ağız lâf yapan bazı mebuslar, gizli tâlimât ve telkinlerle kanûnî vazifeleri dışında harekete sevk edilmiş ve bu sebeple Umûmî Meclis'in idâresi güçleşmişti. Diğer taraftan mebusların zabt u rabt altına alınarak, bâzı husûslarda istenildiği şekilde kullanılmaları, Padîşah tarafından da lüzumlu görüldüğünden, reis Ahmed Vefik Efendi, vezirlik rûtbesiyle taltif edilerek, bu maksada hizmet için Saray ile özel muhâberede bulunması sağlanmıştı. İşte, Vükelâ ile mebuslar arasında sürtüşmeler çıkmasının mânevî sebeplerinden biri de budur.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Sırbistan Barışı

İkinci fasılda belirtilen sebeplerden dolayı, Sırbistan ile münâsebetlerin yenilenmesine mecburiyet hâsıl olmuş ve Sırp Prensi, barış için belirlenen esasları kabul etmekle, Osmanlı Devleti tarafından gösterilen barışsever temâyüllere mukabele etmişti.

Barış esâsına dâir yazışmalar netice verince, Sırp Prenslîği tarafından Mösyö Kristic ve Matić temsilci tâyin edildiler. Bunlar 94 senesi Muharrem ayı sonlarında (1877 Şubat ayı başları) İstanbul'a geldiklerinde, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa kendileriyle görüşmeye memur edildi.

Bâbîâlî'nin bu görüşme de isteyeceği husûslar önceden kararlaştırılmış olduğundan, Sırbistan temsilcileri tarafından bu hususları ihtivâ eden bîr sened verilmesi ve Prens tarafından da bunu tasdik eden resmî bir mektup gönderilmesi gerekmiş, ayrıca Osmanlı Devleti tarafından da Sırbistan hakkında verilen fermânların ihtivâ ettiği hüküm ve serbestliklerin kat'ileştirilmesi ile ilgili bir fermân çıkartılıp verilmesi lâzım gelmiş ve Sırbistan temsilcilerinin vereceği sened taslağı, kendileriyle müzâkere edilerek kaleme alınmıştı.

Sözü edilen senedin içindekilerinin hülâsası, statuko esâsının kabul edilmesiyle beraber, Osmanlı Devleti tarafından teklif olunan altı maddenin Sırp Prenslîği'nce tatbikinin taahhüt edilmesine dâirdi. Bu altı madde şunlardı: 1) Daha önce kabul edilen şart gereğince, Osmanlı sancağının Belgrad kalesi burcunda Sırp bayrağı ile birlikte asılması; 2) Sırbistan'da mevcut kale sayısının arttırılmaması ve istihkâmlarının tahkim edilmemesi; 3) Prenslîğin, Sırbistan içinde komşu eyâletlerin âsâyişini bozmaya mahsus silâhlı çeteler teşkil edilmesini ve bu şekilde teşekkül edecek silâhlı çetelerin açıktan açığa veya gizlice o eyâletlere girmelerine mâni olması; 4) Bozgunculuk faaliyetlerinde bulunacak gizli ve açık her türlü cemiyetlerin kurulmasına engel olunması; 5) Ermenilerle Yahudilerin Sırbistan'da serbestçe âyin yapabilmelerinden başka diğer halkın sâhip olduğu hak ve imtiyazlara da kavuşması; 6) Osmanlı Devleti tarafından Belgrad'da dâimî bir memur bulundurulması. Bunlardan başka, verilecek fermân tarihinden itibaren, on iki gün zarfında Osmanlı askerlerinin Sırbistan'ı

boşaltmaları; Sırp askerinden kendi hudutları dışında bulunanlar varsa, onların da Sırbistan'a geri dönmeleri; savaş sırasında Sırbistan'a geçmekle itham olunan Osmanlı tebaası hakkında umûmî afv çıkarılması; aynı şekilde Sırp Prensliği tarafından da, beri tarafa geçen Sırp'lara afv ile muâmele edilmesi hususları da kararlaştırılmıştı.

Devletlerin mânevî baskılarından dolayı, Sırbistan'la derhal barış yapılarak, bir an evvel bu gâilenin içinden çıkmak gerekiyordu. Bu sebeple Vükelâ Meclisi'nde, hemen bahis konusu senedin ve onunla ilgili bir müzâkere mazbatasının imzâ edilmesi için Hâriciye Nezâreti'ne yetki verilmesi uygun görüldü. Fakat âsâyışın yeniden sağlanması hakkında tam bir emniyet hâsıl oluncaya kadar, Sırbistan'ın zapt edilen yerlerinde bulunan Osmanlı askerlerinin geri çekilmemesi geçici şartının, mukavele şartlarına ilâve edilmesi, Abdülhamid Han tarafından lüzumlu görülmüş olmasına rağmen, vükelâ arasında bu şeklin tatbiki mümkün görülemedi. Çünkü, Sırbistan hükûmeti Rusya ve İngiltere'den gördüğü himâyeye güvenerek, âdeta gâlip gelmiş gibi davranıyor; bu da Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'nin yeniden savaşa kalkışması halinde, dış baskılarla barışa boyun eğeceğini bilmesinden ileri geliyordu. Hattâ, görüşmeler kesilip de, Osmanlı ordularının müddeti bitiminde Sırbistan'a karşı bir hareketi görülecek olursa, Rusya'nın derhal savaş ilân edeceğinde şüphe yoktu. Bu bakımdan, askerın Sırbistan'dan çekilmesinin ertelenmesini teklif etmek ve barış müzâkerelerinin kesin bir neticeye ulaşmasını geciktirir ve barışa mâni olur cevâbı verilerek, yukarıda belirttiğimiz karara uygun olarak, Sırp memurlarından sened alınmakla iktifâ edilmesine "irâde" alındı.

Sırp'lara, bu nimete kavuşunca, sulh şartlarında biraz daha değişiklik yapılabileceğini hissettiklerinden, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, bahis konusu sözleşmenin imzâsını teklif ettiğinde, aşağıdaki değişiklikler yapılmadıkça kabul edemeyiz dediler. Bu değişiklikler şunlardan ibâretti: 1) Osmanlı Devleti tarafından Belgrad'da memur bulundurulmasının barış sözleşmesine konulması hâlinde, bunun kendileri tarafından istenilip kabul edildiği şeklinde yorumlanarak, Sırp halkı arasında, Sırbistan kanunlarına karşı bir hareket kabul edileceği düşüncesiyle, bu fıkranın çıkarılması; 2) Eskiden verilmiş olan fermân hükümlerini tekid etmek üzere, gönderilmesi lâzım gelen yeni fermânlara kat'î emir denmekle yetinilmesi; 3) Sırbistan'da komşu eyâletlerin âsâyışını bozacak cemiyetler ve silâhlı grupların teşekkülünün önlenmesi yolundaki taahhütler ile Ermeni katolikleriyle Yahudilerin serbestçe âyin yapabilmelerine dâir fıkraların da daha açık hâle getirilmesi.

Sırp memurlarının bu değişiklikleri istemeleri, Rus sefâretinin tâlimât ve kışkırtmalarının neticesiydi. Yapılacak sözleşmenin mûnderâcatında, esas itibarıyla, Osmanlı Devleti'nin lehine olan şey, Belgrad'da bir memur bulundurmak sûretiyle, Sırbistan'ın taahhüdüne aykırı hareketlerinden ve dışarı ile olan münâsebetlerinden, vaktinde ve kolaylıkla haberdar olunabilmesi hususuydu. Böyle iken, bu hususun mukaveleden çıkarılmasının imzâ ettirilecek sözleşmenin hiç bir şeye yaramıyacağı; eski fermân hükümlerinin kat'ileştirilmesi fıkrasının çıkarılması ise, Sırp'ların eski taahhüdlerine bağlı kalamıyacaklarını üstü kapalı

ifâdesinden ibâret bulunduğ; diğer maddeler hakkında sözle de olsa istedikleri değişikliklerin; kendilerine fayda sağlayacak ve Osmanlı Devleti'nin gayesini zaafa düşürecek şeyler olduğu herkesçe bilinmekteydi.

Bununla beraber Sırp memurları, bu tekliflerinde gayet ısrarlı davranarak, istekleri kabul edilmediği takdirde, yerlerine başka memur gönderilmesini istiyerek, Belgrad'a döneceklerini söylediler. Halbuki yukarıda anlattığımız sebeplerden dolayı, Osmanlı Devleti'nce bu barış meselesinin ne şekilde olursa olsun bitirilmesi zarurî görüldüğünden, "İşin sırf şu ihtilâf sebebiyle bozulmasından doğacak zararlar, barışın derhal sağlanmasındaki faydalarla kıyaslanınca, yapılması istenilen değişikliklere takılıp kalmak doğru olamaz" denildi ve sâdece "fermân-ı âlî" fıkrasının yerine mevcut eski fermân hükümlerini ihlâl sebepleri olmamak için "irâde-i seniyye" ibâresinin yazılması tercih edilerek, diğer değişiklikler aynen kabul olundu. Böylece arada başka anlaşmazlık konusu kalmayınca, Sırp Prensi'nin kararlaştırılan barış şartlarını tasdik eden telgrafi geldi. Ayrıca, "İskopçina" denilen Sırbistan Mebuslar Meclisi'nde de kararların oybirliği ile kabul edildiği bildirildi. Bunun üzerine, Sırp memurlarından bütün bu değişiklikleri ihtivâ eden bir yazılı belge alınıp, Sırbistan'daki Osmanlı orduları kumandanlarına, on iki gün içinde çekilmeleri için emir verildi ve Sırp memurları Belgrad'a döndü.

BEŞİNCİ FASIL

Karadağ barışı hakkındaki teşebbüslerin tafsilâtı ve neticeleri

İkinci fasılda anlatılan sebeplerden dolayı, Sırp ve Karadağ Prensleri, Osmanlı Devleti tarafından barış yapmaya çağırılmış ve bu sırada Karadağ Prensi'ne, sınırlarını belli bir ölçüde genişletmesine müsaade olunabileceği de vadedilmişti.

Sırbistan meselesi müzâkere edilirken, Karadağ Prensi'nin de barış görüşmeleri için gönderdiği iki memur, 94 senesi Saferi (Şubat-Mart 1877)'nde İstanbul'a geldi.

Bu memurlar İstanbul'a gelmeden önce, Prens'in, barış şartlarının ne olacağı yolundaki suâlîne, hudutların genişletilmesi vadiyle verilen cevap, Midhat Paşa'nın sadrîâzamlığının son zamanlarına rastlamıştı. O günlerde ise, Sırp memurları gelmiş olduklarından, onlarla müzâkerelere başlandı. Bu müzâkereler sırasında, Karadağ Prensi'ne sınırların genişletilmesiyle ilgili resmî vaadde bulunulmasının, Sırbistan meselesine uygun olup olmayacağı konusunda Vükelâ arasında cereyan eden konuşmalar, Padişah'ın tereddüdüne sebep olduğundan, önce Sırbistan meselesinin halledilip, sonra Karadağlılara söz verilmesi hususunda bir irâde çıktı. Bunun üzerine Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, "Sırpıların, hudut konusunda ne gibi isteklerde bulunacakları, henüz resmen belli değildir. Bununla beraber, Karadağ Prensi ile yapılacak barış görüşmelerinin, Sırbistan meselesinin neticelenmesinden sonraya bırakılması mümkün değildir. Hemen şu iki prenslikle müzâkereye devam edilmesinin önemi meydandadır. Hudutlarını genişletmesi vadolunmadıkça, Karadağ Prensi'ni barışa yanaştırmak imkânsızdır" diyerek, Vükelâ Heyeti'nin fikirlerini değiştirdi ve ittifakla arz edilen karar üzerine sınırlarını genişletmesi vadedilmek sûretiyle, Karadağ Prensi'ne cevap yazılması için Padişah'ın muvâfakatı alındı.

Bu cevap yazıldığı sırada, Karadağ meselesinde Bâbüâlî'nin dikkate aldığı esaslardan biri de, Abdülaziz Hân devrinde kabul edilebilecek bir şekle sokulmuşken, Hersek isyânının çıkması üzerine tatbik mevkiine konulamamış olan Karadağ Prensi tarafından vuku bulan isteklerin barış müzâkerelerinde ortaya konması hususu idi. Hattâ, Midhat Paşa'nın Prens'e yazılması için izin istediği

vaadlerin birinin de bu husus olduğu, yukarıda kısaca anlatılmıştı. Bu itibarla, Karadağ görüşmelerinin teferruatına geçmeden önce, gerek sözü edilen eski isteklerin ve gerek Karadağ ile barış yapılabilmek için civar topraklardan ne dereceye kadar fedakârlık yapılabileceğine dâir Bâbiâli'nin emriyle Hersek kumandanı Süleyman Paşa'nın gizlice yaptığı tahkikat ve yazı ile gizlice bildir-diği tavsiyelerin burada belirtilmesine lüzum görüldü.

Âbdülaziz Hân'ın tahta çıkışından hemen sonra, Karadağ üzerine asker sevk edilmek sûretiyle yapılan tenkillerin neticesinde, Dağlılar mağlup olmuş ve Prens tarafından verilen bir taahhüt-nâmede, Osmanlı Devleti'nin güvenliği bakımından birçok uygun şartlar yer almıştı. Fakat, Rusya ve Fransa'nın baskısıyla, İşkodra'yı Karadağ içinden Hersek'e bağlayan eski yolun açılmasına ve bu yolun gereken noktalarının kulelerle korunmasına dâir kararlar, tatbik ettirilmişti. Diğer taraftan, Karadağlılar, sözleşmenin bunlar dışındaki maddelerine de uymayıp, hudutlarında çekişme konusu olan arazinin sınırlandırılması bahanesiyle, vakit geçirerek fırsat buldukça, bâzı mevkilere tecâvüz etmekten geri durmuyorlardı. Osmanlı Devleti ise, bir gaile çıkmasın diye şiddete baş vurmaktan kaçınıyordu.

Hüseyin Avni Paşa'nın sadrâzamlığı zamanında, yine bir gün Dağlıların eşkiyalığa teşebbüs ettikleri görüldüğünden, etraftan asker tedârik edilmeye başlanmıştı. Bunun üzerine Karadağ Prensi, savaşı göze alamıyarak, türlü türlü tevellerde bulunmak, birçok özürler beyân etmek sûretiyle barış yoluna dönmüş ve aradan birkaç ay geçtiğinde, yâni Esad Paşa'nın ikinci def'a sadrâzamlığa geldiğinde, Bâbiâli'ye ricâ mâhiyetinde bir mektup gönderip, bu mektupta İşkodra ve Mostar'da birer memur bulunduracağı, Osmanlı Devleti ile münâsebetlerini kuvvetlendirecek usûl ve kaidelere riâyet edeceği yolunda faydalı ve itaatkâr bâzı fikirler ileri sürmüştü. Bunun üzerine iş çekişmeye dönüştürölüp, Karadağlıların Osmanlı Devleti'ne tâbiyeti esası ortaya atılmış ve bunu kabul etmek şartıyla, Karadağ Prensi'ne, Sırbistan ve Memleketeyn Prensleri gibi muâmele edilmesi istenilip, bu işlere karar vermek için Karadağ'a bir de memur gönderilmesine karar verilmişti. Fakat o sırada Hersek isyânı çıkıp, eski müracaatı üzerine müzâkereye girilmesine yine Karadağ Prensi mâni oldu. Ayrıca, Ahmed Muhtar Paşa'nın Duga boğazında âsilerle yaptığı savaşta Dağlıların onlarla elele olduklarına dâir gazetelerde çıkan haberleri tevil ettiği gibi, o esnâda İşkodra'ya sevk olunan askerî kuvvetin toplanma sebebini de Bâbiâli'den sordu. Bundan dolayı, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrâzamlığı zamanında, Karadağ Prensi ile müzâkerelerde bulunmak için Tulça mutasarrıflığından ayrılma Fahri Bey, özel görevle İşkodra'ya gönderilmek üzere iken, Mehmed Rüşdü Paşa'nın Sadrâzamlığa gelmesi, sözü edilen hâdiseler yüzünden durumun değişmesi ve yeni Vükelâ Heyeti tarafından Mahmud Nedim Paşa'nın verdiği doğru-yanlış her türlü karara karşı çıkılması sebebiyle, İşkodra'ya memur gönderilip de, Karadağlılarla uyuşmak yoluna gidilmekten kaçınıldı. Hattâ Karadağ Prensi'nin İşkodra'da asker yığılmasının sebeplerini itaatkâr bir şekilde sormasına, "Savaşa hazırlanmak için vakit kazanmak ve Avrupalılara barışsever havasında görünmek" mânâsı verilerek, Karadağlılarla savaşa girişmek tercih edildi.

O zaman mesele böyle bir renk almışken, daha sonra Karadağlılar Sırbistan savaşına iştirak ederek tecâvüze başladıklarından, barış ümidi büsbütün yok oldu. Savaşın neticesi ise Karadağlıların lehine tecellî ettiğinden, sınırda birtakım toprakların onlara bırakılmak sûretiyle uyuşmanın çâresine bakılmak mecburiyeti hâsıl oldu. İstanbul Konferansı dağıldıktan sonra, Dağlıları yerleştirmek için Hersek tarafından ne dereceye kadar fedakârlık yapılabileceği, mahallinde tedkik edilmişti. Bundan maksat, Avusturyalıların Hersek âsilerini himâye etmek gayesiyle, tarafsızlık icâbındandır diye, denizden Osmanlı Devleti'ne kapadıkları Klik limanına karşı Storina limanını Karadağ'a bırakarak gönlünü razı etmekte.

İşte bu maksatla, Hersek kumandanı Süleyman Paşa, Storina'nın ve "âsi nâhiyeler" denilen yerlerden bir kısım toprakların Karadağ'a bırakılmasını bildirmişti. Fakat, Storina sâhilinin, Dalmaçya'daki Kataro limanı içinde bulunduğu için Karadağlıların eline geçmesi, Avusturya'nın hiçbir şekilde işine gelmiyecekti. Bu sebeple, Bâbîâlî, Storina'dan söz açar açmaz, Avusturya elçisi şikâyetle başlayıp, en sonunda, "Eğer Osmanlı Devleti, bu tasavvurunu gerçekleştirecek olursa, Avusturya'nın bunu kendisine savaş ilân edilmiş kabul edeceğini ve Storina Limanının yerine Osmanlı ülkesinden başka bir yeri istemek zorunda kalacağını" belirtmiş ve bu yüzden artık Storina'dan tekrar bahis açılması lüzumsuz görülmüştü. Bununla beraber, mahallî sınır konusunda fikir teâtisinde bulunularak, Osmanlı Devleti'nin işine yarıyabilecek bir netice elde edilmesi için mevkii iyi bilenlerden ve meseleye vâkıf olanlardan oluşan bir komisyon teşkil edilmişti. Bunu müteâkip Karadağ memurları da İstanbul'a gelmişler ve Osmanlı Devleti ile münâsebetlerin yeniden başlamasına esas olmak üzere, Hâriciye, Nezâreti'ne, isteklerini ihtivâ eden bir tezkire vermişlerdi.

Karadağlıların teklif ettikleri şeyler müzâkere edilmeden önce, Mâbeyn Başkâtipliği'nden, Sadrazam Edhem Paşa'ya, bâzı "irâdeleri" ihtivâ eden bir tezkire gelmişti. Bu tezkirede, "1) Karadağlılara istedikleri yerlerin bırakılmasına razı gelindiği takdirde, verilecek yerlerin savaş mevkilerinden olmaması ve müslümanlara faydası olmayan noktalardan bulunması lâzım geleceğine göre, bu yerler nereleridir ve ne genişlikte araziye ve ne kadar nüfusu içine alır? Buraların hükûmetçe şimdiki idâreleri ne durumdadır? 2) Arazi terk edilmek sûretiyle barış yapıldıktan sonra, emniyet ve asâyiş sağlanmaz ve Rusya, sınırdaki askerini dağıtmayıp da savaşa başlarsa, Karadağlılarla arazi bakımından uyuşmuş bulunması umûma tesir etmez mi? Buraları ve Rusya'nın teşebbüs ve niyetlerine dâir mütalaa-ların derecesi düşünölsün" denilmiş ve bu sâallerin müzâkeresi için Vükelâ Meclisi, 94 senesi Safer ayının yirminci Salı gecesi (6 Mart 1877) Beşiktaş Sarayı'nın Mâbeyn Dâiresi'nde toplanmıştı.

Bu mecliste önce Karadağ memurlarının verdikleri andlaşma mahiyetindeki dört maddelik tezkire okundu. Bunun birinci bendinde, İşkodra ve Hersek taraflarından istedikleri yerler belirtilmiş; ikinci bendinde, Karadağ gemilerinin Boyana gölü ve nehrinde tamamen serbest olarak seyr edebilmeleri ve Osmanlı Devleti tarafından Boyana nehrinde bu işe elverişli bir kanal açılarak, bunun emniyetinin sağlanmasına çalışılması öne sürölmüştü. Üçüncü ve dördüncü bendlerinde ise, Hersekliilerin, memleketlerine idâdeleri ve yapılacak andlaşmaya bağlı bir sözleşme ile daha önce teklif ettikleri münâsebet tarzının, yâni Osmanlı

Devleti ile Karadağ arasında cereyan edecek münâsebetlerin kuruluş ve düzenlenmesi gösterilmişti.

Bundan başka, arazi genişletilmesi için İşkodra tarafından bulunan Koç ve Vasovik nâhiyelerinin bilinen bölgeleri ve Moraça nehrinin Zeta nehriyle birleştiği yerden İşkodra gölüne varan sağ sâhili ile İşpoz ve Jabiak kalelerinin ve İşkodra gölünde bulunan bâzı adaların ve İspiç limanı ile oraya bağlı köy ve arazinin bırakılmasını teklif ettiler. Ayrıca, Hersek sancağına bağlı Zeviça nâhiyesinin doğu tarafı, Banyan ve Nikşik nâhiyelerinin ve Gaçka'nın bir kısmı ile Piva, Drobnjak ve Şaran nâhiyelerinin ve Kolaşin kazasından bir kısım arazinin terk edilmesini istediler. Bu maddeler, İstanbul Konferansı'nın Karadağ hakkında tanzim ettiği raporda, Karadağ'a bırakılmasını Osmanlı Devleti'ne tebliğ ettiği mevkileri ihtivâ etmekle beraber, Bar kazasına tâbi İspiç nâhiyesini de içine almakta ve böylece geniş bir alanı kapsamaktaydı.

Bu istekler üzerine konuya nasıl girilmek ve ne şekilde cevap verilmek gerekeceği, Vükelâ arasında müzâkere edilirken, Karadağ memurlarının verdikleri tezkirenin şekil ve mânâsı üzerinde duruldu. Bu tezkirenin tam bir andlaşma şeklinde hazırlanmış olmasına bakılınca, Paris Muâhede'sinde Karadağ'a dâir bir sarahet bulunmamasına dayanarak, öteden beri müstakil bir hükûmet oldukları iddiâsında bulunan Karadağlıların, bu iddialarını sürdürmek niyetinde oldukları anlaşıldığından, bu durumda Osmanlı Devleti'nin kendilerine ne gözle bakacağı mes'elesi ortaya çıktı.

Mecliste bulunanlardan bâzısı "Eğer Karadağlılar, Osmanlı Devleti'ne tâbi olduklarını kabul etmeyip de, resmen ve açıkça bağımsızlık iddiasında bulunduklarını söylerlerse, bir taraftan bir karış yer verilmesi toprak bütünlüğümüze zarar vereceğinden, bu yola gidilmesi doğru olamaz" dediler. Diğer taraftan da "Gerçi Karadağlıların böyle bağımsızlık peşinde oldukları bilinmektedir. Fakat bu, devletler tarafından ittifakla ve resmen tanınmış bir hak değildir ve Osmanlı Devleti de şimdiye kadar Karadağ'ı kendi topraklarının bir parçası addetmiştir. Hattâ sınır düzeltilmesi ve arazi terki düşünceleri, işe hep o noktadan bakılmakla ortaya konulmuştur. Bundan dolayı Karadağ, bugüne kadar Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak bilindiği gibi, bundan sonra da yine öyle bilinmelidir. Bu husus, memurlarla müzâkere edilerek, ne netice hâsıl olursa, ona göre yapılacak senede tâbiyeti teyid eden ifâdelerin konulmasına çalışılması" fikrinde bulundular. Bunu müteâkip toprak bakımından ne ölçüde fedakârlık yapılabileceği konusunda müzâkarelere girişildi. Şöyle ki:

"Karadağlıların istedikleri yerlerin çoğu, Osmanlı Devleti'nin mühim topraklarından olup bilhassa İşkodra tarafında oturan halkın çoğu müslüman ve lâtin olduklarından, bunların hiçbir şekilde Karadağ'ın hâkimiyeti altına girmeyi kabul etmiyeceklerdir. Bu bakımdan, sınır düzeltilmesi yoluyla da olsa, oralardan toprak verilmesi asla mümkün olamaz. Fakat âsi nâhiyeler denilen yerlerin muayyen sınırlar içinde Karadağ'a bırakılarak, Kolaşin tarafında Yenipazar Boğazı'nı tehdit eden bâzı toprakların, karşılık olarak Karadağ'dan alınarak Yenipazar'a katılması, açıktan açığa Karadağ'a yer vermek demek değildir. Bu, onbeş-yirmi seneden beri Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altından çıkarak, âdeta Karadağ'a iltihak eden ve

halkının tamamı Ortodoks ve âsi olan yerleri, resmen Karadağlıların idâresinde bırakmak demektir. Bu bakımdan, bunun kimsenin itirazına yol açacak bir tarafı yoktur” denildi.

Bu bahis de sona erdikten sonra, ilerisi için alınacak emniyet tedbirlerinin müzâkeresine geçildi: “İngiltere, bize Sırbistan ve Karadağ gailelerini bitirip, memlekette yapılması vadedilen ıslahatların gerçekleştirilmesine çalışılmasını ve Sırbistan ile barışın yenilenmesini tavsiye ettiğine göre, Karadağlılarla uyuşabilirse, kesin karar verilmeden önce, İngiltere’ye müracaat edilerek, içte gailelere son verilerek, âsâyişin sağlanmasına muvaffak olundu. Artık Rusların karşımızda büyük büyük ordular bulundurmasına vesile kalmadı. Fakat, onların bu halde durması, bizim de askeri bakımdan ihtiyatlı bulunmamıza ve memlekette ıslâhat yapamayacak duruma düşmemize sebep oluyor” denilerek, Karadağlılarla barış yapılması, Rusların ordularını dağıtması şartına bağlanıp, böylece İngiltere’nin bu işte aracılığını sağlamaya imkân bulunabileceği düşünüldü ve nihayet bu yola başvurulması kararlaştırıldı. Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa birinci ve kumandanlık görevini bırakarak geri dönen Müşir Ahmed Muhtar Paşa da ikinci temsilci sıfatıyla Karadağ memurlarıyla görüşmeye memur edildiler. Ayrıca, Bosna vilâyeti müsteşarı olup İstanbul’da bulunan Kostan Paşa’nın da görüşmelere katılması uygun görüldü.

Ertesi günü Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa’nın konağında görüşmelere başlandı. Vükelâ Meclisi’nin kararı tebliğ edildiğinde, Karadağ memurlarının buna asla yanaşmadıkları, bütün dikkatlerini Nikşik ve İşpoz üzerinde topladıkları ve kendilerinden istenilen yerleri vermeye razı oldukları, Hâriciye Nâzırı tarafından bir zabıtla Vükelâ Heyeti’ne bildirildi.

Bunun üzerine, Safer ayının yirmi yedinci (12 Mart 1877) Pazartesi günü bir Danışma Meclisi toplanıp, “İşpoz ve Nikşik arazisi çoğunlukla müslümanların elindedir. Ayrıca buraları, Karadağ’a karşı çok mühim yerlerdir. Bu bakımdan, bunları veyahut sadece Nikşik’i ellerine geçirecek olurlarsa, artık Karadağlıların Hersek topraklarına saldırmaları halinde, onlara karşı koyacak başka bir mevki tutmak ve istilâlarına meydan vermemek mümkün olamaz. Karadağ memurlarının oralara göz dikmeleri de bu inceliği bilmelerinden ileri geliyor. Bu itibarla, onlara, bu isteklerinin Osmanlı Devleti’nce kabul edilemeyeceği cevabının verilmesi gerekir. Ancak, böyle denildikten sonra, işin bozulacağı ve memurların çıkıp gideceği meydandadır. Bu durumda, bitmesine yedi gün kalan son mütâreke müddeti sona erer ermez, tekrar Karadağ ile savaşa girişilmesi icâb eder. Nikşik ve İşpoz hakkındaki teklifin red edilmesiyle işin bozulacağı muhakkak olduğuna göre, bunu başka şekilde bozmak daha münasip olur. Şöyle ki: Tâbiyet meselesi ortaya atılarak Osmanlı Devleti’nin, âsi nâhiyelerin Karadağ’a ilhak edilmesine müsâade etmesinin, Karadağ’ın Osmanlı topraklarının bir parçası bulunmasına dayandığı tasrih bulunduğunda, eğer memurlar, bağlılıklarını kabul ederlerse, bu mesele hal edilmiş olur. Şâyet bağımsızlıktan söz ederlerse, o zaman kendilerine, değil âsi nâhiyeleri, bir karış yer bile vermenin, anlaşmalara göre mümkün olamayacağı cevabı verilmelidir. Ayrıca, Osmanlı ülkesinden bir mikdar arazinin, bağımsızlık iddia etmelerinden dolayı Karadağlılara verilmesi, Paris Muâhede’sinde mevcut toprak bütünlüğü ilkesiyle bağdaşmayacağından, Karadağlıların bu konudaki istek ve tekliflerinin red edildiği de devletlere bildirilmelidir” denildi. Diğer taraf-

tan "Bu karara göre, Karadağlılarla barış yapılamıyacağı anlaşılırsa, askerî bakımdan ihtiyatlı bulunmak için birtakım tedbirlere başvurulması gerekecektir. Karadağ ile her ne zaman savaşa girişilecek olursa, en önce yapılacak şey, Nikşik'e zahire yetiştirmektir. Bunun zor bir iş olduğu pek çok tecrübelerle sabittir. Nikşik' de mevcut erzakın orada bulunan asker ve halkı, en çok yirmi otuz gün idâre edecek kadar olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı, bir yandan Gaçka'ya erzak yığılmasına, bir yandan da Hersek ve İşkodra fırkalarının birlikte saldırıya geçebilmeleri için asker ve malzeme bakımından takviye edilmelerine çalışmak şarttır" denildi. Serasker Redif Paşa, Serdârîekrem Abdi Paşa ve Hersek'den gelen Ahmed Muhtar Paşa'dan ihtiyatla ilgili bu ihtiyaçların ne ölçüde olduğu sorulduğunda, "Yenipazar'da Sırbistan'a karşı bulundurulmuş askerî fırkadan yirmi tabur asker, Sırpılarla barışın yenilenmesinden dolayı, İşkodra'ya sevk edilerek, oradaki kuvvetle birleştirilmesi, bu iki fırkaya erzak ve mühimmat taşımak için âcilen beş bin hayvan gönderilip, bir o kadar daha tedârik edilmeye çalışılması, fevkalâde masraflar için kırk-elli bin altın gönderilmesi, savaş malzemesi ve mühimmat bakımından mevcut eksiklerin tamamlanması lâzımdır" dediler.

Vükelâ Heyeti, Karadağ ile tekrar savaşmayı göze aldıklarından, askerî ümerânın lüzum gösterdikleri şeyleri tedârik etmeye karar verdiler ve siyâsî bakımdan yanlış bir yol tutarak Karadağlılarla uyusmak ihtimâlini büsbütün ortadan kaldırdılar. Şöyle ki: "Karadağ memurlarına vereceğimiz cevabın neticesi, ne taraftan bakılsa mühimdir. Faraza Karadağlılar tâbiyetlerini kabul edip de, âsi nâhiyelerle kanaat ederlerse, buralarını resmen onların elinde bırakmak, Hersek sancağından bir kısım yerleri ayırıp Karadağ'a ilhak etmek mânâsına gelecektir. Diğer taraftan Karadağlılar tâbiyet esâsını kabul etmeyip de, iş tamamen bozulacak olursa, o takdirde de Rusların şimdiki hazırlıkları ve devletlerin bilinen nazariyeleri üzerine, Karadağ ile yeniden savaşa girişmenin şimdiki ve gelecekteki önemi bellidir. İçerde ise umûmî eskârın nazarları bu meseleye çevrilmiştir. Bu sebeple, verilen kararların, umûmî eskârın bilgisi altında tatbik edilmesi daha iyi olur. Umûmî Meclis'in beş-altı gün sonra açılması kararlaştırıldığından, Karadağ memurlarına verilecek cevap tebliğ olunmakla beraber, bu husustaki kesin karar, Mebusan Meclisi'ne bırakılmalıdır. Mebusan Meclisi'nde alınacak karar, Âyân Meclisi (= Senato)'nde de incelendikten sonra devletlere ve Karadağ memurlarına tebliğ edilmelidir" dediler ve bu düşünceleri, Kanûn-ı Esâsî hükmüne uygun zannettiler. Ancak, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa bu şekle muhâlefet edip, "Karadağlılarla tekrar barış yapılmasına çalışmamak, bizim için pek zararlı olur. Mebusan Meclisinde cereyan edecek müzâkerelerin neticesi, şüphesiz, Karadağlılara cevap vermek yönünde olacağından, işi oraya düşürmek, meseleyi güçleştirir" dedi. Fakat diğer Vükelâ "Karadağlılarla anlaştığımız ve birçok fedakârlık yaptığımız takdirde, Rusya bizimle savaşa tutuşmayacak mı? Eğer Karadağ ile barış yapmak Rusya'yı savaştan alıkoyacak kadar mühimse kabul edelim. Aksi takdirde, Karadağlıların istediklerini verip barış yapıldıktan sonra Rusya yine askerini dağıtmaz ve savaş bahanelerini aramaktan geri durmazsa, toprak bakımından uğranılacak kaybın ne faydası olur ve halka nasıl cevap verilir" dediler. Safvet Paşa ise, "Karadağ ile anlaşma yapıldıktan sonra, Rusya'nın harb etmeyeceğini aslâ kimse kestiremez. Ama Rus maslahatgüzârı Nelidof, geçen gün bu Karadağ meselesini açıp, Karadağlılar isteklerini, Nikşik ve İşpoz gibi iki küçük mevkie indirdiler. Siz,

bunları vermekte hased ederseniz, sonra milyonlarla müslümanın oturduğu eyâlet-
lerinizin elinizden gideceğinde şüpheniz olmasın demişti. O hâlde, Karadağlılarla
uyuşup bu meseleye bir son vermek, devletimizin menfaatlerine uygun düşer" dedi.
Fakat, nüfûz sâhibi Vükelâ ve Sadrâzam Edhem Paşa, bu gibi makul sözlere
kulak asmayıp halkın beğeneceği tavırlarla Karadağlılara cevap vermek
yolunda ısrar ettiklerinden, Safvet Paşa işin daha ilerisine gidemedi. Nihâyet,
Umûmî Meclis'in açılışında müzâkere edilmek şartıyla, yalnız "âsi nahiye-
ler" denilen yerlerin ellerinde bırakılmasına cevâz verilebileceği ve diğer
isteklerinin kabul edilemeyeceği yolunda Karadağ memurlarına cevap
verdirildi.

Bunun üzerine, Karadağ memurları gayet temkinli hareket edip,
"Osmanlı Devleti'nin tebligatını Prense yazarız ve alacağımız cevabı bildiririz"
dediler. Aradan birkaç gün geçtiğinde, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa ile görüş-
şüp, "Mesele hakkında verdiğimiz kararı Prens'e bildirmiştik. Evvelce İşkodra
tarafından istediğimiz yerleri ve İspiç limanını istemekten vazgeçiyor. Ancak
Hersek tarafından Kolaşın kazasının yukarı tarafları ile Nikşik'i istiyor ve
Yenipazar'a ilhak için istenilen yerleri bırakmaya razı olmuyor" diye düşüncele-
rini söylediler. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarına kabul etmelerine
dâir yapılan tekliflerle, Prens'in daha önceki müracaatları hakkında ileri
sürülen teklifler konusunda bir şey söyleyemeyeceklerini bildirdiler. İddiâla-
rını aydınlatmak için de: "Biz, Osmanlı Devleti ile düşmanlıkta devam etmek
istemeyiz. Fakat Karadağ'ın ziraate elverişli arazisi pek az ve halk da fakir olup,
geçimlerini sağlamak için gurbete gitmek zorunda kalıyorlar. Osmanlı Devletin-
den istediğimiz yerler ziraate oldukça elverişli olduğundan, eğer bunlar esirgen-
mezse, bu ihsanlarınızdan dolayı ebediyen minettar kalırız" dediler. Hâriciye
Nâzırı safvet Paşa, Karadağ memurlarının bu sözlerini de Vükelâ Meclisi'ne
iletğinde, "Karadağlıların, eski isteklerini bu şekilde değiştirmeleri, zaafına
bağlanarak, bu taraftan verilen kararda ısrar edilirse buna karşı çıkmakta
diretemeyecekleri mümkün gibi görünüyor. Ancak, Karadağlılar, evvelce istedik-
leri yerlerin çoğundan vaz geçmiş olsalar bile Nikşik ve Kolaşın gibi Osmanlı
Devleti açısından en mühim yerleri istemektedirler; Kolaşın'den yer istemeleri
ise, Yenipazar boğazını tazyik ederek Drin suyundan hudut kesmek ve o yolla
Sırbistan hattına bir kat daha yaklaşmak maksadına dayanmaktadır. Bu durum
karşısında eski karardan vaz geçmek doğru olamayacağından, bu son teklife de
razı olunamayacağı Karadağ memurlarına bildirilmelidir. Kendilerinin en son
söyliecekleri sorulup, meselenin karara bağlanması Mebusan Meclisi'ne havâle
edilmeli ve ona göre kat'î cevap verilmelidir" dediler. Bununla beraber, Kara-
dağ hükûmetiyle imzalanan mütârekenin müddeti o esnâda sona erip, Hersek
ve İşkodra firkaları için kararlaştırılan hazırlıkları ve hayvan satın alma işini
tamamlamak ve Nikşik'e zahire nakl etmek ise, mütâreke müddetinin uzatıl-
masına bağlı olduğundan, Mart sonuna kadar yirmi bir gün müddetle mütâre-
kenin uzatılmasına karar verildi. Bir taraftan Karadağlıların isteklerine cevap
verilirken, diğer taraftan da Sadrâzam tarafından mütârekenin o şekilde
uzatılmasına muvâfakat etmesi hakkında, Karadağ Prens'i'ne bir telgraf gön-
derildi. Prens, bunu da hemen kabul ettikten başka, ertesi günü Karadağ
memurları Safvet Paşa ile görüşüp, son söz olarak Nikşik topraklarının

kendilerine bırakılmasıyla sevineceklerini imâ etmişlerdi. Fakat iş başında bulunan kısa görüşlü Devlet erkânı, Nikşik mevkiine Bosna ve Hersek kadar kıymet verip hasedde ısrar ettiler.

Osmanlı Umûmî Meclisi açıldığı zaman, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa ve Dâhiliye Nâzırı Cevdet Paşa, Mebusan Meclisi'ne giderek, Karadağ meselesi hakkında Vükelâ tarafından hazırlanan beyannâmeyi okuduklarında, her taraftan muhâlefet sesleri yükseldi. Bilhassa Mostar mebusu, memleketi adına uzun bir konuşma yaparak, Karadağlılara yer vermenin, onların şekavetlerini arttırmalarından ve ileride yine bu türlü isteklere kalkışmalarından başka bir netice vermeyeceğini belirtti. Nihayet "imtiyaz hattı" dışında hiçbir şekilde Karadağ'a arazi terk edilmemesine oy birliği ile karar verildi ve bu karar Âyân Meclisi'nde de aynen benimsendi.

Bu durum üzerine, artık Karadağ ile uyuşmak imkânı tamamen ortadan kalktığından, İstanbul'a gelen memurlar, kesin red cevâbı alarak, barış yapmaktan mahrum kalınca, hemen Hocabey'e gidip oradan Kişnev karargâhında bulunan Rus Çarı'nın yanına geçtiler ve aldıkları yardım vaadlerinden memnun kalarak, memleketlerine gittiler. Bunların bu şekilde İstanbul'dan ayrılmalarını müteâkip, son mütâreke müddeti de sona erdiğinden, savaş için gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırıldı. Ancak Padişah, Karadağlılarla derhal savaşa girişmeyi uygun görmediğinden, karşı taraftan silâha davranılmadıkça, Osmanlı askerinin hiçbir şekilde savaşa kalkışmamalarını emr etti ve bunun üzerine kumandanlara bu yolda talimat gönderildi.

Konu ile ilgili açıklamalar

Karadağ meselesinin bu şekilde neticelenmesi üzerine, çarpışmaların yeniden başlaması, Rus harbinin en büyük sebeplerinden birini teşkil ettiğinden, bu beşinci fasılda anlatılanların açıklanıp muhâkeme edilmesi hakkında bâzı incelikleri yazmayı, üzerimize düşen bir vazife addettik.

Şöyle ki: İstanbul Konferansı'nda alınan kararları reddetmek, altı büyük devlete kafa tutmak demektir. Böyle olmakla beraber, bu hareket, millîterarası hukuk kaidelerine uyularak siyâsî alanda yapılmış meşrû bir müdafaa sayıldığından, Avrupa umûmî efkârını korkulduğu kadar galeyâna getirmeyip bilakis bir sessizlik âlemine girilmiştir. Fakat, bizim böyle bir sessizliği cihangirâne kudretimizin korkusundan ileri gelmiş saymayıp, dış devletlerin "Şark Mes'ele-i I" hakkındaki gayelerini teklif edercesine, güzellikle halletmenin çâresine bakmamız ve barışçı davranışlarla dünya sulhüne hizmet etmemiz farz olmuştur.

Hattâ bu vazifeyi, Batılı devletler de samimiyetle ihtar ettiklerinden, Midhat Paşa gibi içeride umûmî efkârı galeyâna alıştırıcı bir sadrâzam bile bundan ders alıp, Sırbistan ve Karadağ hükûmetleriyle barış yapmaya kuvvetle meyl ederek, savâsta mağlup olan Sırpıların yapması gereken bir işi, Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek derecesine kadar gelmiş, yâni barış istemek mağlubiyetlerinden dolayı Sırpılara düşerken, Osmanlı Devleti adına Sırpıların ve bu arada sınır genişletilmesi vaadiyle Karadağ Prensi'ni barışa dâvet etmişti.

Fakat, Edhem Paşa sadrâzam olur olmaz, savaş taraftarlığını emellerinin gerçekleşmesine sermâye yapanların devlet işlerine zorbaca el uzatmaktan bir, an bile geri durmamaları, sözü edilen barış teşebbüslerinin neticesiz kalmasına sebep olmuştur. Nitekim bunun böyle olduğu, aşağıda anlatacağımız inceliklerden anlaşılacaktır.

Gerçekten ortaya çıkan meseleler üzerine, Bâbiâ'lî'nin tâkip ettiği siyâset, merhum Abdülâziz Han'ın tahttan indirilmesi gibi, büyük bir inkılâbı müteâkip, büsbütün şiddete yönelmiş ve halkın fikirleri de bu yöne çekilmişti. Yirmi seneden beri devletin dış işlerinde her ne yapıldıysa

âdeta bu devletin hak ve istiklâlinin ihlâline sebep addedilmişti. Rusya, Paris Muâhedesini ortadan kaldırmak için yirmi senedir savaş çıkarmağa bahâne aradığı askerî hazırlıkları ve harb levâzımâtını ikmâl etmekle beraber, Almanya muhârebelerinden sonra siyâsî mevkii tamamen kuvvetlendirdiğinden, Almanya ve Avusturya devletleriyle **Şark** hakkındaki niyetleri üzerine ittifak yapmaya son derece gayret sarf ettiği; Fransa ve İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne yardım ümitleri tamamen kesildiği; Osmanlı Devleti mâlî bakımdan iflâsını ilân ederek savaşmak için dışardan bir akçe bile borç almanın imkânı kalmadığı; seksen milyon nüfûsa mâlik Rusya'nın, ülkesinde tehdidini sürdürerek bir engelle karşılaşmadan memleketini istediği şekilde idâre edip, Eflak, Boğdan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Bosna ve Hersek halkı gibi emrine boyun eğen milletleri de Osmanlı Devleti aleyhine kıskırttığı halde, Osmanlı Devleti'nin bu kadar kuvvete karşı yarımsız, müttefiksiz ve her bakımdan güçsüz bir şekilde harbe girişmesini hiçbir akıl kabul edemezdi. Böyle iken, **"Rusya'dan ne kadar tehdit gelirse gelsin ve Avrupa'dan ne derecede teflik yapılırsa yapılsın, Osmanlı Devleti'nin hukukunu korumak için kan dökmeliyiz. Biz bu vatana dört yüz kar kadarla geldik, yine öylece gidinceye kadar dayanmalıyız"** nârâlarıyla âlemin kulakları doldurulmuştu. Ayrıca, Sırbistan muhârebesinde üstünlük sağlanınca, Rus ordularıyla savaşmaya da kolay nazarıyla bakılıp, üstelik gerçeklere aykırı olarak **"Rusya bizimle savaşamaz; buna kalkışacak olursa, İngiltere ve Fransa'yı, hiç olmazsa sâdece İngiltere'yi karşısında bulur. Macarlar isyan çıkarp Avusturya'yı Rusya ittifakından ayırmaya mecbur ederler"** gibi vehim ve hayaller, resmî meclislerde ve çevrelerde bile ağızdan ağıza dolaşmaya başlamıştı.

İşte fikirler bu şekilde ifrat derecesine vardığı bir sırada, yukarıda anlattığımız gibi, Batılı devletlerin iç gailelerden kurtulmamız hususundaki tavsiyeleri üzerine, Sırbistan ve Karadağ derhal barışa davet edilmiş ve Sırbistan'la **"statuko"** esasî üzerine tekrar barış yapılmıştı. Karadağ barışı ise, bütün devletlerin nazarında, muhtemel bir Rus savaşını önleyecek yegâne vesile sayılmıştı. Nitekim, Sırbistan meselesi halledilince, dışarda, Karadağ meselesinden başka, Rusya'nın harekete geçmesine bahâne teşkil edecek bir mesele kalmaması da bunun ehemmiyetini teyid etmekteydi. Öte yandan, Karadağ memurlarıyla görüşme esnâsında Nikşik kasabasının Karadağ'a bırakılmasına karşı çıkılınca, Rus maslahatgüzârının **"Eğer bunu vermezseniz milyonlarca müslümanın oturduğu eyâletleriniz elinizden gider"** demesi, Kışnev karargâhında ikiyüz binden fazla Rus askerinin toplanması; savaş taraftarlarının ağır basmasıyla Rus Çarı'nın Petersburg'dan kalkarak bizzat adı geçen karargâha gelmesi; veliahdını ve diğer hânedân azâsını beraberinde getirmesi; kuvvet ve iktidarını günden güne arttırmaya çalışması, ufak bir bahâne ile savaşın çıkacağını göstermekte ve Karadağ barışı Rusya'nın nazarında büyük bir önem taşımaktaydı. İşte böyle bir durumda, her ne sûretle olursa olsun, barış işini çıkmaza sokmak, Rusya ile savaşı göze almak demektir. Bunun böyle olduğunda, işin inceliklerine vâkıf olabilen hiçbir akıl sâhibinin şüphesi olamaz. Fakat, sözü geçen devlet erkânının asıl gayesi, Rusya ile savaşa girişmek olduğundan, Karadağ barışını bozmak için ne lâzımsa hepsi yapıldı.

Yukarıda etraflıca yazdığımız müzâkerelerde alınan kararlar ve bu kararların gerekçesi açıklanınca, Nikşik kasabası Karadağ'a karşı gayet mühim mevkillerden sayılarak **"Orası elden giderse, Hersek topraklarını istilâ tehlikesinden kurtarmak mümkün olamaz"** denilirken, Nikşik'e asker ve erzak göndermek için Duga boğazı gibi, Dağlıların her zaman saldırılarına hedef olan korkunç bir vâdide, def'alarca savaşmanın ve bu savaşları her defasında kazanmanın şart olduğu; bu uğurda nice Osmanlı yiğitlerinin Karadağ zâlimleri tarafından şehid edildikleri düşünülmez ve **"Aman, mütâreke müddeti sona eriyor; Nikşik'de yirmi günlük erzak var; Karadağlılar saldırıya geçerlerse kale dayanamaz"** diye, Karadağ Prensi'nden mühlet istenilerek, imdad yelîştirmenin lüzûmü inkâr edilemezdi. Bundan başka, Karadağ ile tekrar savaşa tutuşmak için asker, mühimmat, nakil vasıtaları ve mâlî bakımdan noksanlarımız, kısaca her bakımdan güçsüzlüğümüz meydanda iken, akla aykırı olarak işi bozup, savaşa girişmeye karar verildi. Yine, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne bağlılığı meselesi öteden beri sükûtle geçiştirilmiş ve bu da Rusların ve onlara uyan Almanların Karadağ'ı bağımsız tanımlarından dolayı bir gaile çıkmasına sebep olur düşüncesinden doğmuştu. Rusya'nın Karadağ'a açıkça arka çıkması ve belki Karadağ ile barış yapılmamasını, savaş açmak için fiilî bir mecburiyet sayacağını bilmesi üzerine, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu iddiâ etmek ve sınır genişletilmesi vadini buna bağlamak; Paris Muâhedesini'nin hâmisini kalmamışken, Karadağ'ın bağımsızlık iddiâsında bulunmacı hâlinde oraya yer verilmesini, bunu tavsiye eden devletler tarafından tasvip edilmez bir hareket saymak;

Karadağlılar bağımsızlık dâvâsına kalkışmamışlarken, Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını ısrarla ortaya atıp bunun neticesinde de öyle bir iddiâyâ kalkışmalarına yol açmak, gayenin dışında işleri karıştırmaktan ibaret bulunduğu hâlde, bu incelikler de göz önüne alınmadı.

Her meşrûti hükûmette milletvekillerinin yetkisi, vükelâ'nın icraâtını tetkik ve muhâkemede kullanılmıştır. Bu cihetle Vükelâ Heyeti, vazifelerini yerine getirme hususunda yetkili, fakat milletvekillerine karşı sorumlu olduklarından, hiçbir meşrûti hükûmette, icrâ kuvvetinin, vazifeleri ile ilgili bir meseleyi yürürlüğe koymadan önce Millet Meclisi'ne arz edip de mebusların fikirlerini sormak ve kararlarını kanun hükmünde geçerli tutmak usûlden değildi. Böyle bir yol tutulunca, artık hükümdârın ve vükelâsının nüfuzları kalmaması tabii idi. Çünkü diplomasi bakımından hükûmetin göreceği tehlikeleri ölçüp biçerek büyük zararları önlemek için en az zararlara katlanabilmek, mutlaka devlet erkânına âit bir vazife olup, bunu mebuslara havâle etmiş bir hükûmet de yoktu. Bununla beraber, Karadağlıların isteklerine karşı Vükelâca birşey denilmiyere, meselenin daha ilk toplantıda ve yalan yanlış seçilen, vazife ve mevkilerinin ne olduğunu bilmeyen mebusların müzâkeresine havâle edilmesi ve bu şekil, yabancılar tarafından ayıplanmışken, Kanûn-ı Esâsiye uygun zannedilmesi, kısaca bu meselede Vükelâ Heyeti, red veya kabul şıklarından birinin sorumluluğunu üzerine alıp da, usûlen kendilerini ortaya koymak ve meselâ Karadağ memurlarının en son teklif ettikleri şekilde devletin selâmeti için Nikşik'i bırakarak Avrupa'ya barışsever örnekler vermek gerekirken, öyle Kanûn-ı Esâsiye muhâlif şekilde meselenin Mebusan Meclisi'ne havâle edilmesi, hayrete yol açtı. Savaş taraftarı olan devlet ileri gelenlerinin evvelce sûret-i haktan görünerek bâzı mebuslara tâlimât vermek sûretiyle işi bozmaya çalıştıkları anlaşıldı. Vükelâ'nın böyle bir yol tutmaktaki düşünceleri, Avrupa devletlerine mebusların birlikte kararlarıyla yapılacak tebligâtın müsbet tesirine inanmalarından ibaretti. Fakat, vazifesini bilen hükûmetler nezdinde, bu şekilde zan ve ümitlerin bir faydası olamayacağını kimse hâtırına getirmedi.

Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, Rus maslahatgüzârının Karadağ barışı ve bilhassa Nikşik'le ilgili tehditkâr sözlerini Meclis'de söylemişken ona itibar olunmayıp da Karadağlılar ile barış yapılmasının Rusya'yı savaştan alıkoyup koymıyacağı konusunda Hâriciye Nâzırı'ndan taahhüt istenilmesi, şaşılacak hallerdendi.

Fakat asıl gaye, Karadağ ile uyuşmamak olduğundan, bu münâsebetlerin başka başka sebep addedilmesine mahal yoktur. "Eğer Karadağlılar, Sırbistan gibi 'statûko' esâsı üzerine barışa râzı olsalar, Osmanlı Devleti de râzı olurdu" diye gerçekte bağdaşmayan ölçüsüz sözler yayanlara şöyle cevap verimiz: Karadağlılar, savaşta bize gâlip geldiler; birçok yerlerimizi aldılar ve Rusya'dan yardım görme ümidine kapıldılar. Bunun için "statûko" esâsı üzerine bir karış yer vermeksizin bunları süstürmek ümidine kapılmaya hal ve zaman müsâit olamaz. İşte bu hususun da, tabiatıyla kabul edilmesi gerekirken, aksi yola gidilmenin mânâsı, âmiyâne kabadayılıkla altı yüz yıllık Osmanlı Devleti'ni, Nikşik gibi küçük bir kalenin terk edilmesinde hased ederek, harbin en önde gelen sebeplerinden olmak üzere, Rus savaşı içine sokmak, daha doğrusu felâket çukuruna atmaktan başka bir şey değildi. Hattâ savaşın kabûlü pehlivanlığı (!), bu mesele ile uğraşılırken, başka şekilde de ortaya atılmış ve Rusya'nın hareketini beklemeksizin savaş ilânı derecesine kadar çıkılmak istenilmişti.

Bu icmâlin tafsîlâtı, "Şark Meselesi" nin kat'i olarak halledilmesi maksadiyle altı devlet arasında yapılmış olan protokolün, yâni konferans mazbatasının tanzim ve tebliğ tarzı meselesiyle ilgili olduğu için, burada o bahse girildi.

ALTINCI FASIL

Protokolün hazırlanma sebepleri, muhtevâsı, bunun reddine dâir kararların esası, teferruatı ve neticeleri

İstanbul Konferansı kararlarının reddi üzerine, bu konferansa katılan altı devletin temsilci ve sefirleri, yerlerine birer maslahatgüzâr bırakıp, memleketlerine dönmüşlerdi. Onların bu şekilde dönüp gitmeleri devletlerinin fikir birliği içinde bulunduklarına açık bir delil olmakla beraber, bu meseleden etkilenme dereceleri, tabiatıyla birbirinden farklı idi. Meselâ Fransa Hükûmeti, kendisini güçlendirmekle meşgul olmasından dolayı, Şark Meselesi'nde ileri gitmek istemiyordu. İngiltere, müttefiksiz olduğundan dolayı Rusya'nın yapacağı işlere, açıktan açığa savaşa girecek kadar, karşı çıkmayı göze alamıyordu. Almanya ve Avusturya devletleri, Rusya ittifakına dâhil bulunuyorlardı. İtalya ise ekseriyetin fikirlerine uymak durumundaydı. Bu cihetle, Konferans kararlarının Osmanlı Devleti tarafından red edilmesi, bahis konusu edilen meselelerle en çok ilgisi bulunan hattâ savaşa sebebiyet veren Rusya'ya ağır gelip, müttefikleri olan Almanya ve Avusturya ile fikir teâtisinde bulunmak ve meseleyi tek başına halletmek yoluna baş vurdu.

Fakat o sırada Osmanlı Devleti birtakım ıslâhâtlarda bulunacağını vâdetmiş ve bununla Konferans kararlarının bir kısmını kabul etmiş bulunduğundan, İngilizler, Osmanlı Devleti'nin tutum ve davranışını dikkate alıp, bu devletin, vâdini yerine getirmek ve barışı korumak hususunda arzularına uygun bir yol tutamayacağını anlamadıkça, Rusya'nın arzusuna uygun hareket edemeyeceklerini bildirmişler ve bu durum, Üçlü İttifak'a dâhil devletlerin duraksamalarını ve ihtiyatlı davranmalarını gerektirmişti.

Ancak Rusya, gayelerini gerçekleştirmek uğrunda sarf etmiş olduğu mesâisini neticesiz bırakmak istemiyordu. Bu sebeple, İstanbul sefiri olup Konferansın dağılması üzerine Kışnev karargâhına dönen General İgnatiyef, orada bulunan Rus Çarı tarafından, devletlerin fikirlerini yeni baştan Rus emelleri doğrultusuna çekmek ve İngilizlerin kafasındaki tereddüdü mümkün mertebe bertaraf etmek vazifesiyle Avrupa başkentlerine gönderildi. O zaman böyle bir

tedbire başvurmak daha ziyâde Osmanlı Devleti için şart iken, ne yazık ki bunda da fırsat kaçırıldı.

Konferans kararlarının red edilmesi doğru bile olsa, bu, altı büyük devlete karşı cüretkârâne bir hareket olduğundan, Vükelâ'dan haysiyetli ve Avrupa'da tanınmış birinin gönderilerek, devletleri mümkün mertebe lehimize çevirmeye çalışmak; vâdedilen ıslahatın tatbik şekli bakımından hazırlanabilecek şeyleri etraflıca anlatmaya gayret etmek ve bu yolla Rusya'nın çalışmalarını karşılamak mümkün olmasa bile, onun siyâsî kazancını azaltmaya çalışmak pek lüzumlu ve mühimdi.

Gerçi İstanbul Konferansı tekliflerinin red edilmesi kararlaştırıldığı sırada, Midhat Paşa, Nâfia Nezâreti Müsteşârı Odyan Efendi'yi Paris ve Londra'ya göndermişti. Fakat bu memurun mevkii ve rütbesi, Osmanlı Devleti için hayati önem taşıyan büyük bir mes'ele hakkında Fransa ve İngiltere kabinelerinin itimadını kazanmaya kâfi gelmemiştir. Bu zat, âdetâ Midhat Paşa'nın bir adamı gibi dolaşmış ve bilhassa Batı'nın açık yardımı ümidine mahal kalmamak düşüncesiyle, Rusya'yı mümkün mertebe teskine çalışmak ve bununla meselenin neticelerini devletler arasındaki rekabetle karşılamak gibi siyâsî tedbirleri asla göz önünde bulundurmamıştır. Bununla beraber, Midhat Paşa sadrâzamlıktan azl edilip İstanbul'dan uzaklaştırılınca, Odyan Efendi'nin de Avrupa'daki görevine son verilip, yerine Adliye Müsteşârı Vahan Efendi getirildi. Onun başlıca vazifesi de Midhat Paşa'nın hareketlerini teftiş ile onun Osmanlı ülkesinden sürgün edilmesinin Avrupa'daki tesirlerini gidermeye çalışmaktan ibâretti. Bu sebeple mes'ele hakkındaki dış teşebbüslerin, tatminkâr bir şekilde sonuçlandırılmasına kafa yorulmamıştır.

General İgnatiyef'in Kışnev karargâhından yola çıkarak derhal Almanya'nın başkenti Berlin'e gidip ve zamanımızda Avrupa siyâset dizginini elinde bulunduran Almanya Başvekili Prens Bismark ile görüşüp, Şark Meseleleri'nin kesin bir şekilde ve barış yoluyla halledilmesi için İstanbul Konferansı'na katılan devletlere teklif etmeye memur olduğu hususların, o devletler tarafından kabul edilip imzalanacak bir protokola konulması hakkında müzâkerelere giriştiği haber alınmıştır. Rusya'nın öyle yeni bir ittifak istemesi ise, konferans kararlarını, Osmanlı Devleti aleyhinde gıyabî bir hüküm elde ederek yürütmek maksadına dayandığından, İstanbul'da heyecana sebep olmuştur.

Rusya, bir taraftan diğer devletlerin ittifakını elde etmeğe çalışmak ve diğer taraftan Osmanlı Devleti'ni kendi arzusuna boyun eğdirmek sevdasına düşmüştü. Eğer ikinci şıkkı elde eder, yani Osmanlı Devleti ile doğrudan doğruya anlaşılabilirse, Batılı devletlerin ittifakını sağlamak külfetinden ve dolayısıyla onların muhtemel muhâlefetleriyle karşılaşmaktan kurtulacağını yakinen anlamış ve İgnatiyef'e buna göre tâlimât vermişti. Ayrıca, Londra, Paris ve Viyana'da bulunan elçilerine de o yolda tâlimât göndermişti. Bununla beraber, eğer Osmanlı Devleti tarafından bu teşebbüslerin neticesine de karşı çıkılırsa, savaşa girmeyi kendisince kaçınılmaz bir vazife saymıştı. Zira, Hersek ve Bulgaristan isyanlarının, Sırbistan ve Karadağ muhârebelerinin çıkışına sırf kendisi ön ayak olmuş ve onun yardım vaadlerine ümit bağlayan milletler, Slavlar uğruna dök-tükleri kanlara karşılık hususî menfaatlerini elde etmeye, olanca kuvvetleriyle

gayret sarf etmişlerdi. Ancak, İstanbul Konferansı kararlarının reddedilmesi, Sırbistan'ın savaşta mağlup olması ve Bulgaristan isyanının önlenmesi sebebiyle, Rusya bütün Slavlara karşı müşkil bir vaziyete düştüğünden, isteklerine kavuşmadıkça işin içinden çıkması imkânsız hâle gelmiş ve gayesini elde etmek için savaş ilânına kadar gitmeği göze alması da bundan doğmuştu. Fakat, dünyaya karşı savaş ilân etme mes'ûliyetini üzerine almakta ihtiyatlı davranmayı gerekli gördüğünden, General İgnatıyef Berlin'e varışından kısa bir müddet sonra orada bulunan Osmanlı Devleti maslahatgüzârıyla görüşüp, "Devletiniz pek basit bir hareketle savaşın çıkışını önleyebilir. O hareket de, Karadağ'la barış yapmak, taahhüt ettiği ıslahatı gerçekleştirmek ve Rusya ile müzâkerelere girilerek, iki devlet arasındaki eski münâsebetleri yeniden kurmak için Petersburg'a liyakatli bir elçi göndermekten ibârettir. Belki Avrupa bunu sizden istiyecektir. İstenilmeden önce, kendiliğinizden yapmanız akıllıca bir hareket olur. Yoksa, savaşın çıkması bence muhakkak görünüyor. Bu savaşta ise Osmanlı Devleti'nin bekası tehlikeye düşer ve tebaasının ileride vuku bulacak istekleri de Rusya açısından ıztıraba yol açar" demişti.

Yine o esnada Rusya'nın Londra'da bulunan elçisi Kont Şuvalof, Osmanlı Devleti elçisi Musurus Paşa ile görüşüp, iki taraf ordularının aynı zamanda dağıtılması hakkında anlaşma sağlamak göreviyle Osmanlı Devleti tarafından Petersburg'a bir elçi gönderilmesini hatırlatmış ve Çar'ın bu nezaketten memnun olacağı gibi, askerini de sınırlardan namusiyle çekerek yerlerine gönderebileceğini, dostluk temayülleri göstererek Şark Meselesi'nden, muayyen bir müddet için değil daimî şekilde vazgeçeceğini de sözlerine eklemişti. Musurus Paşa ise, Rus elçisine: "Hatırlattığımız hususlar şahsî fikirleriniz kabilinden olup, Çar'ın müsteşarlarının ne fikirde olacakları belli değildir. Bizim bu yolda doğrudan doğruya yapacağımız bir teşebbüsün diğer devletlerin hoşnutsuzluğuna yol açmasından ve aralarındaki ittifakı bozmasından korkulur. Rus vükelâsının, elçimizin memuriyetinden istifade edip de, gerek iç işlerimize müdâhale mânâsına gelecek ve gerek bir mesele ile ilgili olacak birtakım tekiif ve isteklerde bulunmasından ve işin daha fazla güçleşmesinden korkulur" cevâbını vermişti. Bunun üzerine Rus sefiri: "Elçinizin son derece iyi karşılanacağını temin ederim. Diğer devletler, ordularını harekete geçirmemiş oldukları için, teşebbüsümüzden gücenmek şöyle dursun, seferî hâlinde bulunan sâdece iki devletin, ordularını dağıtmakta anlaşma sağlamak maksadıyla girişilecek bir teşebbüsü tabii sayarlar. Elçinizin gidişi vesilesiyle Rusya'nın evvelce yayınladığı genelgede yer alan istek ve tekliflerden hiç birinin kale alınmayıp, işin yalnız orduları dağıtmak meselesine münhasır kalacağına dâir teminat verebilirim. İşin esâsı hakkında benimle müzâkereye izin alırsanız, devletimle özel bir şekilde muhâbere ederek, elçinizin vazifesine âit hususları ittifakla ve Osmanlı Devleti'nin pek memnun kalacağı bir şekilde halletmeyi taahhüt ederim" diye düşüncesini ifâde etmiş ve Musurus paşa bu durumu Bâbîâlî'ye yazmıştı.

Kont Şuvalof, esasen Rusya Nâzirliği'nde bulunmuş ve Çar'ın teveccüh ve itimadını kazanmış olduğundan, kendisinin yalnız Rus sefiri sıfatını taşımayıp, aynı zamanda Çar'ın güvenilir adamı ve bütün meselelerde mahremi olduğunu düşünmek ve şahsî düşünce olarak ileri sürdüğü fikirleri ona göre değerlendirmek lâzımdı. Bilhassa General İgnatıyef'in de Kont Şuvalof'un teklif ettiği elçi gönderilmesi meselesini, Osmanlı Devleti'nin Berlin'deki maslahatgüzârına

ifâde etmesine ve oradan alınan malûmatı Londra'dan gelen haberin doğrulmasına bakılarak buna pek çok önem vermek ve Rusya'nın bu mütevâzî mürâcaatından faydalanmak gerekirdi. Fakat Musurus Paşa'nın verdiği cevaplardan da açıkça anlaşılacağı üzere, o sırada İngiltere ve Fransa'dan yardım görüleceği ümidi zihinlerde yerleşmiş ve İngilizlerin bâzan ümit verici ve bâzan ümitsizliğe düşürücü söz ve hareketleri nasıl bir yol tâkip edileceğini şaşırtmış bulunuyordu. Bu cihetle "Rusya, bu barışçı istekleri Batı'dan bir gaile çıkar korkusuyla ortaya atıyor. Biz, buna muvâfakat edersek ilerisi zararlı olur" endişeleri, açıklanan noktaların dikkate alınmasını akıllardan çıkartmıştı. Musurus Paşa'nın Rus elçisiyle olan görüşmesini yazdığı sırada, "Eğer işin ilerisini müzâkere etmeye yetkili kılınırsam, ilk önce İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby ile gizlice konuşmam uygun olur" tarzında fikir beyân ederek, mes'eleyi İngiltere'nin tasvibine bağlaması, Bâbîâlî'nin de o yolu tercih etmesine sebep oldu. Bundan dolayı General İgnatiyef ve Kont Şuvalof tarafından gizlice teklif edilen hususlarla ilgili olarak Lord Derby'nin görüşünü sorması için Musurus Paşa'ya selâhiyet verildi.

Bunun üzerine Musurus Paşa Rusya'nın tekliflerini söylediğinde, Lord Derby: "Osmanlı Devleti'nin Karadağ'la barış imzalaması, vâd ettiği ıslâhatları yapması ve Petersburg'a elçi göndermesiyle Rusya'nın memnun kalacağını hiç sanmam. Çünkü General İgnatiyef'in Berlin'de, Osmanlı Devleti'nin vâd ettiği ıslâhatın gerçekleştirilmesi konusunda devletler arasında bir protokol imzalanmasını ileri sürdüğü ve Almanya'nın da bunu tasvib ettiği söyleniyor. Rusya'nın kesin olarak ileri süreceği teklifleri bilmiyorum. Ancak, Petersburg'a elçi göndermenizi kınamak şöyle dursun, Rusya böyle bir arzuda bulunduğunu samimî olarak söyledikten sonra, Osmanlı Devleti buna râzı gelecek olursa, bunun, barışsever davranışının bir delili olacağı inancındayım. Bununla beraber, Rusya'nın tekliflerini kat'î olarak bilmediğimden, İngiltere'nin alacağı karar şudur diyemem" demiş ve bu husus Musurus Paşa tarafından Bâbîâlî'ye bildirilmiştir. Musurus Paşa, şahsî fikri olmak üzere, Rusya'nın kesin tekliflerine ve İngiltere'nin nasıl bir harekette bulunacağına vâkıf olmadan, İgnatiyef'in bildirdiği şeklin kabul edilmemesini ikaz etti. Bunu müteâkib bâzı rivâyetlere ve işittiklerine dayanarak gönderdiği telgrafta da İgnatiyef'in teklif ettiği gibi, Osmanlı Devleti tarafından sefir gönderilmesi hâlinde, Rusya'nın silâhı bırakma hususunu İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yabancı gemilere açılması ve Batum limanının kendisine bırakılması gibi ağır şartlara bağliyacağını da bildirdi.

Vükelâ, Londra'dan gelen bu birbirine uymayan haberlerin hangisinin doğru olduğunda ve bunlardan ne gibi sonuçlar çıkarılabileceğini kestirmekte şaşkınlık içine düşmüşlerdi. Lord Derby'nin bir taraftan, elçi gönderilmesinin Rusya'yı memnun edeceğini sanmadığına ve diğer taraftan öyle bir elçi gönderilmesinin barış için olumlu bir teşebbüs olacağına dâir sarf ettiği sözlerin ne mânâyâ geldiğine kafa yorulmakta ve savaşa taraftar olanlar: "İşte Rusya'nın elçi gönderilmesini teklif etmekteki asıl maksadı, Musurus Paşa'nın son haberinden anlaşılmiş oldu. Eğer buna râzı gelinirse, İngilizlerin, bizim Rusya'ya yanaşmamızı kendilerinden uzaklaştığımız şeklinde yorumlayacaklarında şüphe yoktur" demekteldiler. Kısacası bu kargaşalıkları, Musurus Paşa'nın; "Rusya'nın kat'î teklifleri üzerine İngiltere'nin takınacağı tavrın beklenmesine ve elçi gönderilmesinde Rusya'nın meseleyi yukarıda anlatılan diğer tekliflere bağliyacağı" hakkındaki tahkika-

tına dâir yazılara kuvvet vermişti. Meselâ sefir gönderip de Rusya tarafından Boğazlar'ın kapatılması usûlünden vaz geçilmesine ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne dokunacak teklifleri ileri sürülürse, bunlar, devletlerin müşterek meseleleri olduğundan, iddiâ sâhiplerinin çoğalacağı ve bilhassa Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine açık tutulması mes'elesinin İngilizleri öfkeliendireceğinde şüphe yoktu. Bu sebeple Rusya'nın bu teklifleri kendi başına ortaya atıp da, sırf özel menfaatlerine âit şeyler için işi azıtmak istemiyeceği ve bundan dolayı bu rivâyetin doğru olmaması gerekeceği meydanda idi. Yine İngiltere, Osmanlı Devleti'ni tamamen ümitsizliğe düşürüp de, mes'elesini Rusya ile halletmek durumunda bırakmayı doğru bulmuyacağından, Lord Derby'nin elçi gönderilmesi konusunda mütereddit cevaplar vermesi, İngiltere'den büsbütün ümit kesmemekliğimiz ve böylece Rusya'nın dediği yola gitmemekliğimiz maksadından ileri gelmişti. İşte durum böyle iken, bu noktaların lâıyıkryle anlaşılamadığından, Osmanlı Devleti'ne faydalı bir yolun tâyin edilmesinde büyük hatalar işlenmiştir.

General İgnatiyef, Berlin'de temaslarını tamamlayıp Almanya'nın muvafakatını elde edince, Rus isteklerini diğer devletlere de bildirmek üzere Paris'e gitti. Londra'daki Rus sefiri Kont Şuvalof da oraya gelerek Fransızları da kendi istekleri doğrultusuna çektiler ve bu uzlaşma projesiyle ikisi beraber Londra'ya gittiler. İngiltere Vükelâsı bu projeyi görür görmez esas itibâriyle kabul ettiler. Ancak, ileride Rusya'nın tâkip edeceği siyâsetteki tesirlerini hafifletmek ve İngiltere'nin serbestçe hareketini sağlamak için bu projenin tanzim ve tertibinde bâzı değişiklikler yapılması hususunda diğer devletlerle muhabereye başladıklarından, artık Rusya'nın, her şeyden önce, Osmanlı Devleti'ne teklif ettiği elçi gönderilmesi hususunun tesiri değişti. Bu müşkil vaziyet sırasında İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby, Londra sefiri Musurus Paşa'ya: "Osmanlı Devleti ordularının dağıtılması yanında, Rus ordularının da dağıtılması gerekirken, kendi ordularının dağıtılacağına dâir Rusya tarafından hiçbir şekilde taahhûde girilmek istenilmediğinden, bu durumda Rusya'nın devletlere imza ettirmek istediği protokol münderecatının kabul edilebilir şeyler olmadığını biz de itiraf etmek zorunda kaldık. Artık Osmanlı Devleti, ordularını takviye etsin" demişti. Bu durum Musurus Paşa tarafından Bâbıâli'ye bildirilince, mes'elenin barışla neticelenemeyeceği kanaati ve İngiltere'nin bizi savaşa teşvik etmekte olması itibariyle, ondan fiilen yardım görüleceği ve Rusya'ya savaşa karşı konulacağı düşüncesi kuvvet kazanıp, artık levâzım ve askerî kuvvetimizin gözden geçirilmesine öncelik tanındı. Hattâ 94 senesi Rebiülevvel ayı başlarında (1877 Mart ayı ortaları) Sadrâzam Edhem Paşa, Serasker Redif Paşa ve Serdârırekrem Abdi Paşa ile Bahriye Nâzırı Rauf Paşa ve Tophâne Müşiri Mahmud Paşa, Padişah'ın huzuruna çağrılarak, silâh altında bulunan bütün askerî kuvvetlerin tabur ve nefer itibâriyle mevcudu ve mevkilere dağıtım şekli, silâh ve mühimmatın mikdarı, taarruz ve müdâfaa hatları ve askerî taksimat plânları sorulmuştu.

Zihinler savaş hazırlıklarının gözden geçirilmesi ve tamamlanması müzâkeresiyle meşgulken, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, Lord Derby'nin orduların takviyesi gereğine dâir Musurus Paşa'ya söylediği sözlerini İngiltere'nin samimiyet ve muavenetinin bir ifâdesi şeklinde kabul ederek İstanbul'daki İngiltere

maslahatgüzârına açmış ve o da Londra'ya yazmıştı. Maslahatgüzâr, mes'eleyi Londra'ya yazdığını ve Lord Derby'den, Musurus Paşa'ya öyle harb hazırlıklarının tamamlanmasına dâir tek kelime söylemediği cevabını aldığını, Bâbiâlî'ye bildirdi. O zamana kadar protokolda ne gibi hususların yer aldığı Osmanlı Devleti'nce bilinmeyip, mesele, görünüşte birtakım harp ve sulh işaretleri taşıyorken, Lord Derby, Musurus Paşa'ya, İngiltere'nin protokol üzerine diğer devletlerle olan muhabereleeri hakkında ve protokolün muhtevâsı ile ilgili bâzı açıklamalarda bulunup Bâbiâlî'ye yazdırmıştı. Verilen bu izâhatın hülâsasından, Osmanlı Devleti'nin, ordularını dağıtıp sulhî hâlinde bulunmaya dâvet olunacağı, İstanbul Konferansı'nın dağılması sırasında Bâbiâlî tarafından vâdedilen ıslâhâtın gerçekleştirilmesine nezâret edilmesi, sefir ve konsoloslara havâle edilerek bu ıslahatlar yapılmazsa son teşebbüslerin yine devletler arasında müzâkereye konulacağı anlaşılmıştı. Bunun üzerine, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, Vükelâ'nın oybirliği ile buna bir cevap yazıp, orduları dağıtmak hususunda Rusya'nın da riâyet etmesi gerekeceğini, sefir ve konsolosların iç işlere nezâret etmeleri gibi devletin bağımsızlığını ortadan kaldıracak her türlü kararı kabul etmenin mümkün olamayacağını bildirmişti. Fakat Lord Derby bu tebligata, "İngiltere elinden gelen yardımı esirgemez" şeklinde cevap verip, Osmanlı Devleti'nin hak ve menfaatlerini korumak için Rusya'ya karşı açıkça muhâlefet gösterilmek istenilmemesi ve o esnada Rus maslahatgüzârının da Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'ya devletlerin "Şark Meselesi"ne dâir protokol tanzimi hakkındaki teşebbüslerinin bir neticeye bağlanmakta olduğunu ve silâhları bırakmak konusunda bir uzlaşma beklendiğini söylemesi, Avrupa devletlerinin her ne şekilde olursa olsun, meselenin harpsiz halledilmesi fikrinde olduklarını ve işi bu şekilde bitirmek için Rusya'nın isteklerine de karşı çıkmıyacaklarını meydana koymuştu. Bu ise, bizde savaş taraftarı olan devlet büyüklerinin umdukları neticelere aykırı bulunmuş olduğundan, mesele hakkında uzun bir girizgâhtan sonra, Avrupa nazarında haklı bir yola girildiğini gösterecek cesurca teşebbüslerde bulunulması istendi. Bunun üzerine, henüz vezirlik rütbesine yükseltilmiş olan Mâbeyn Başkâtibi Said Bey, Padişah'ın emriyle bir lâyiha (= rapor) kaleme aldı. Lâyihanın müzâkerelere esas alınması istendiğinden, 94 senesi Rebiülevvel ayının onuncu günü (26 Mart 1877) bütün Vükelâ, Beşiktaş Sarayı'na çağrılarak, Mâbeyn Dâiresi'nde toplantı yapıldı. Sadrâzam Edhem Paşa, sözü edilen lâyihayı bana okuttuktan sonra, müzâkeresine girişildi. (Bu lâyihanın sûreti için bakınız Ek: 1, s.275)

Vükelâ Heyeti bu lâyihanın mânâsını anlayınca, hazır bulunanların çoğu, üstün kapalı şekilde Rusya'ya meydan okumayı hedef alan bu tasavvurlarda birtakım mahzurlar buldular. Bu arada Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, lâyihanın başlangıcında dış siyâsetimizin hâtalarına dâir bâzı sözlerden dolayı gücendiğini belli ederek: "Gerçekten devletimizin böyle büyük ordular beslemeye ve uzun müddet bu vaziyet içinde kalmaya kudreti elverişli değildir. Bu meselede her bakımda mâzûr ve haklı olduğumuz, insâf sâhiplerinin malûmudur. Kaldı ki, Rusya'nın savaşa hazırlanmışken, bunu ilân etmekten kaçınırcasına hareket etmesi, sonradan aleyhinde ansızın ittifak yapılmaması için Avrupa devletlerinin muvafakatlarını alarak ona göre bir yol tutmak çâresini aramaktan ileri geliyor; bu da savaş ilân etmek sorumluluğunun kendi üzerinde kalacağı endişesinden doğuyor.

O halde ordularını dağıtması için Osmanlı Devleti tarafından yalnız Rusya'ya tebligatta bulunmak, savaş ilânı mânâsına gelir. Bundan dolayı Ruslar, çıkacak harbin mes'uliyetini bize yüklüyerek, Avrupa devletlerini tekrar aleyhimize çevirmeğe çalışırlar ve böylece meramlarına kavuşurlar. Eğer bizim maksadımız şimdiki durumdan selâmete çıkmak için işi çabuklaştırmaktan ibâretse, gerek Rusya'ya ve gerek Paris Muâhede'si'ne imza koymuş bulunan diğer devletlere, askeri hazırlıklarımızın Rus orduları karşısında mecburen yapılmış olduğunu, vadedilen ıslahatları gerçekleştirmemizin en büyük engeli birçok kimsenin silâh altında bulunması olup, devletimiz böyle ağır bir yükün altında bulunduğu müddetçe, vaadlerinin yerine getirilmesine mâlî ve idârî bakımdan güç yetiremeyeceğini belirten bir genelge gönderilmesi münasip olur. Fakat İngiltere hâlen protokolün değiştirilmesiyle meşgul bulunduğundan, ona müracaat olunmadan tasarlanan tebligatı yapmak doğru olamaz. Bilhassa protokolün muhtevâsında Osmanlı Devleti'nin hukuk ve bağımsızlığına dokunacak hususlar bulunursa, bunları kabul etmemizin mümkün olamayacağı, İngiltere'ye bildirilmişti. Bu sebeple işin neticesini birkaç gün beklemek lâzımdır. Eğer şu günlerde müsbet bir netice elde edilmezse, açıklanan tebligatı yapmak zorunda kalacağımız, şimdiden İngiltere'ye söylenebilir" diye uzun mütalâalar ileri sürüldüğünde, mecliste bulunanlar arasında büyük anlaşmazlıklar çıktı. Şöyle ki:

Serasker Redif ve Dâmâd Mahmud Paşalar, Rusya'ya savaş ilânı mânâsına gelircesine, askerini dağıtması için resmen tebligatta bulunulmasını, kısaca Padişah'ın lâhiyası doğrultusunda hareket edilmesini belirterek, bunda hayli ısrar ettiler. Sadrâzamı da kendi taraflarına çektilerse de, diğer Vükelâ ve bilhassa Serdârîkrem Abdi Paşa ittifakla Safvet Paşa'nın fikrini benimsediler. Yalnız Redif ve Mahmud Paşalar, muhâlefette diretiler. Nihâyet çoğunluğun fikrine uyularak İngiltere'ye başvurulması hakkında "irâde" alındı ve durum telgrafla Londra sefiri Musurus Paşa'ya bildirildi. İşte mes'ele bu rengi almış ve protokolün varışından önce kesinlikle reddine karar verilmişti. Fakat Ruslar, gayelerine ulaşıp ve Avrupa büyük devletleri kendilerine boyun eğip, "Şark Meselesi" konusunda aralarında tam bir ittifak sağlanmış olduğundan, protokolün muhtevâsı, bu devletlerin niyetlerinin esâsını gösteriyordu. Ayrıca, bu ittifak Rusya'nın isteği ile meydana geldiğine göre, artık o ittifakın ortaya koyduğu teklifleri Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek için Rusya'nın savaş ilân edeceğini ve o takdirde protokola imza koyan devletlerin Rusya ile birlikte savaşa katılmasalar bile tarafsız kalacaklarını, yâni hiçbirinden Osmanlı Devleti'ne bir yardım olamayacağını isbât ediyordu.

Bununla beraber, yeri geldikçe tekrar tekrar yazdığımız gibi, İngiliz devlet adamları, Osmanlı Devleti'ni ümitle ümitsizlik arasında bırakmak siyâsetini benimsemişti. Gerek Bâbîâlî'nin mürâcaatı vuku buldukta ve gerek mevcut mesele hakkında fikir beyân etmek gerektiğinde, Lord Derby dâima bu politikayı takip ettiğinden ve Osmanlı Devleti vükelâsı içinde bu incelikleri kestirecek ileri görüşlü zatlar bulunmadığından, harbi sulhe tercih edenlerin karşısında olanlar, Lord Derby'nin diplomasi perdeleri altında söylediği sözlerinden ümit verici mânâlar çıkarıyor ve meclislerde ona göre fikir beyân ediyorlardı. İngiltere'nin bu bahs ettiğimiz kaypak siyâsetine örnek olarak şunu ilâve etmek isteriz: Beşiktaş Sarayı'nda toplanan meclisin kararı gereğince silâhların bırakıl-

ması hakkında Lord Derby'nin ne düşündüğünü gizlice sorup öğrenmesi için. Londra sefiri Musurus Paşa'ya yazılan tavsiyeler Lord Derby'ye iletilmekte, Osmanlı Devleti'nin şikâyetlerine hak vermiş olduğu hâlde, on gün kadar vakit geçirip, nihâyet 1877 senesi Alafranga Mart'ının otuz birinci günü Musurus Paşa'yı çağırarak: "Protokolü, bugün beş devletin elçileriyle birlikte imza edeceğim. Bâbîâlî'nin ileri sürdüğü mütâlâaları gözden uzak tutmayıp, mümkün mertebe Osmanlı Devleti lehine bir neticeye varmak için sarf ettiğim gayreti takdir edeceğinizi ümit ederim" meâlinde söze başlar ve protokolün mâhiyetini anlatarak şöyle der: "Devletler, Bâbîâlî'ye kendisinin kabul ettiği ıslâhâtı tavsiye etmesini uygun gördüler ve bunların tatbikine nezâret edecekler. Fakat, elçileri veya konsolosları tarafından nezâret olunacağı, protokolda zikr edilmemiştir. Islâhatın yapılmaması halinde, devletler kendi aralarında bir şeye karar vereceklerdir. Ancak, protokolda zorlayıcı tedbirlere başvurulmasını veya başka bir teşebbüsü imâ eden bir ifâde yoktur. "İsrar" kelimesi gibi tefsir ve tevil götürür kelimeler çıkarılmıştır. Rusya'nın ordularını dağıtmasından bahs edilmiyor. Ancak, ıslâhatın tatbik mevkiine konulması için Osmanlı ordularının dağıtılması lâzım geldiğinden, devletler, bu hususu Osmanlı Devleti'ne dostça tavsiye edeceklerdir. Bir de, protokolün imzasından önce Rusya'nın Londra'daki sefiri Kont Şuvalof, bana bir beyannâme verecektir. Bunda, Osmanlı Devleti Karadağ ile barış yaptıktan ve iki taraf askerinin aynı zamanda dağılması meselesinin ayrıntılarını Rusya devlet adamlarıyla kararlaştırmak için Petersburg'a bir elçi gönderdikten sonra, Rusya'nın askerini dağıtacağı hususu yer alacaktır. Ben de aynı şekilde protokolün imzasından önce Rus sefirine bir beyannâme gönderip, onunla, İngiltere'nin protokolü kabul ve imza edişi barışın korunmasına yardımcı olmak gayesinden doğmuş olduğundan, eğer asker dağıtılmazsa protokolün hükümsüz kalacağını bildireceğim. Rusya'nın her sözüne inanılmaz. Fakat bu defa iyi niyetle hareket edeceğini, Karadağ Prensi'ne barışa yanaşmasını tenbihleyeceğini ve elçinizi hoş karşılayacağını ümit ederim. Zâten Petersburg'daki elçimize, devletiniz tarafından gönderilecek sefire yardımcı olması için tâlimât göndereceğim. Bu şekilde ümitlerde bulunuşum, Rusya'nın hâlen fevkalâde zor bir durumda bulunması, ekonomik bakımdan da bir buhran içinde olması ve Avrupa'nın nefretini kazanarak, sonunda yalnız başına kalmaktan korkması hususlarından ileri geliyor". Musurus Paşa bu sözleri işitince: "Osmanlı Devleti protokola cevap olarak vadedilen ıslâhâtı harfiyyen yerine getirmekte tereddüt etmiyeceğini; bunların gerçekleştirilmesi için Kanûn-ı Esâsî'nin varlığından ve onun eseri olan Umûmî Meclis'den daha sağlam teminat olamayacağına göre, ıslâhâta dışardan nezâret olunmasına lüzum görmediğini; devletlerin tek başına ve birlikte işlerine müdâhale edememelerine dâir Paris Muâhedesi'nin dokuzuncu maddesinde mevcut bir hükmü değiştirmeye razı olamayacağını ve Rusya askerini dağıtırsa, kendisi de ordularını dağıtacağını beyân edebilir" der. Bunun üzerine Lord Derby: "Devletiniz, gerek bu şekilde ve gerek uygun göreceği başka şekilde cevap vermekte serbesttir. İngiltere, Osmanlı Devleti hakkındaki dostâne fikirlerine binâen Mösyö Layard'ı geçici olarak İstanbul sefiri tâyin etti; bu günlerde gidecektir" cevâbiyle sözünü bitirir.

Musurus Paşa bu görüşmeleri Bâbîâlî'ye yazdığı günün -ki 1877 senesi Mart'ının otuz biri idi- akşamı, Lord Derby'nin tebliği üzerine, protokol ile bahsi geçen beyannâmelerin sûretlerini telgrafla Bâbîâlî'ye göndermiş ve bunla-

rın birer nüshası, ilgili devletlerin İstanbul'daki maslahatgüzârları tarafından da Hâriciye Nezâreti'ne verilmişti (Protokolün tercümesi için Bk. Ek: 2, s.278)

Bu evrak, 1294 senesi Rebiülevvel ayının on dokuzuncu Çarşamba günü (4 Nisan 1877) Vükelâ Meclisi'nde okunduğunda, meclistekiler dehşet içinde kalıp, devletlerin ileri sürdükleri tekliflerin vahim sonuçlar doğuracağı düşüncesiyle, protokolün ve ona bağlı Rusya beyannâmesi hükümlerinin reddine karar verdiler. Gerekçe olarak şu mütâlâalar ileri sürüldü: "İçişlerimize âit olan böyle bir protokolün ihtivâ ettiği hükümleri bir tarafa bırakalım, yalnız tanzim ve imza olunuşu, Osmanlı Devleti'nin Paris Muâhede'si'yle teyid edilmiş olan bağımsızlığına dokunur. Bilhassa Rusya'nın askerini dağıtması için bize teklif olunan 'Karadağ ile tekrar barış yapılması, protokolda yazılı tekliflerin kabul edilerek vâdedilen ıslâhatların gerçekleştirilmesi, orduların dağıtılması ve bunun müzâkere edilmesi için Petersburg'a elçi gönderilmesi' gibi maddeler ve Osmanlı topraklarında çarpışmalar vuku bulduğu takdirde, Rus ordularının dağıtılmasının tehir edileceğine dâir Rusya beyannâmesinde görülen fıkralar, Rusya'nın gayesine tamamen uygun ve devletimizin hukuk ve şânına büsbütün aykırıdır. Ayrıca, Rus orduları Osmanlı sınırlarında hazır beklemekteyken, ordularımızı dağıtmak, Rusların mutlak surette çıkarmaya çalışacağı iç kargaşalıklar sebebiyle Rus ordularının saldırılarına karşı her türlü gayret ve hareketten geri kalmayı bilerek kabul etmek demek olur. Bu da, Allah korusun, Osmanlı Devleti'ni büyük bir felâkete sürükler. Sefir ve konsolosların, içerde yapacağımız ıslâhâtlara nezâret etme hakkına sâhip olmaları ve vâdedilen ıslâhâtların sırf hristiyanların lehine yapılması ise muhtemel tehlikelerin en büyük sebeplerindendir". Bundan dolayı protokolün ve Rus beyannâmesinin kesinlikle reddine karar verildiği sırada, Londra sefiri Musurus Paşa'dan bir telgraf geldi. Bu telgrafta da protokolü ve Rus beyannâmesini reddetmenin lüzumu ve devletlere yazılacak reddiyenin ne yolda olması gerekeceği ihtar olunmaktaydı. (Bu telgrafın sûreti için bakınız Ek: 3, s.279)

Bununla beraber, bu telgrafta, sefir gönderilmesi elverişli mütâlâa edilerek, "Bâbîâlî, müteveffâ Kabûlî Paşa'nın yerine bir Petersburg sefiri tâyin ettiğinden, onun varışında ilk işi Osmanlı Devleti'nin Rusya ile dostuk ve komşuluk münâsebetlerini devam ettirmek ve Osmanlı Devleti'nin ordularını derhal dağıtması meselesini kararlaştırmaya gayret etmektedir" denilmiştir. Vükelâ Meclisi'nde ise gerek bu elçi gönderilmesi hususunu ve gerek diğer teklifleri bütünüyle redde karar verilip, bu konuda devletlere gönderilecek genelgenin esası da aşağıdaki gibi kararlaştırılmış ve bu genelgede de İngiltere beyannâmesinden, protokolün şartlı olarak imzalandığının anlaşılması zanniyle birtakım ümitlere düşülmüştü.

Rusya beyannâmesinin Karadağ ile barış yapılmasına dâir birinci fıkrasına cevâben: "Osmanlı Devleti Karadağ ile yapacağı barışın kendi açısından kabul edilebilecek esaslarını tâyin ederek, Karadağ'ı topraklarının bir parçası bildiği cihetle âsi nahiyelerin oraya bırakılmasına karar vermiştir. Eğer büyük devletler bu barışın sağlanmasını gerçekten arzu ediyorlarsa, kararlaştırılan esaslara uyması hususunda, Karadağ Prensi'ne samimi olarak nasihatte bulunsunlar" denilmesi,

Avrupa'nın tekliflerinin kabul edilmesi ve vâdedilen ıslâhâtın yapılmasıyla ilgili ikinci fıkraya da "Osmanlı Devleti, vadettiği ıslâhâtın hepsini gerçekleştirmeğe hazırdır. Ancak bu ıslâhâtı, Kanûn-ı Esâsî hükmünce hiç bir eyâlete tahsis

etmiyerek ülkesinin her tarafına ve tebaasının her sınıfına şâmil olmak üzere vadedmiş olduğundan, yine o şekilde yapılmasına gayret gösterileceği" cevâbının verilmesi;

Osmanlı ordularının dağıtılmasıyla ilgili üçüncü fıkra için "Ordularımızın dağıtılmasının, Rus ordularının dağıtılmasına bağlı olduğunun" bildirilmesi;

Rus Ordularının dağıtılmasına Osmanlı ülkesinde meydana gelebilecek çarpışmaların engel sayılması ve Rusya'ya elçi gönderilmesiyle ilgili dördüncü ve beşinci fıkralara ise, "Şimdiye kadar Osmanlı topraklarında çıkan hâdiselerin dış tahriklerle meydana geldiği ve bunların müsebbibi biz olmadığımız cihetle, bundan böyle bu kabil bir hareket vuku bulmasının, Rus ordularının dağılmasına engel addedilmesine mahal olmadığı gibi, karşılıklı olarak iki taraf ordularının dağıtılması için husûsî elçi göndermeye de lüzum olmayıp, bunu muhâbere yoluyla halletmenin mümkün olacağı; bununla beraber Rus sefiri geri dönecek olursa, buradan da münasip birinin sefir tâyin edilip gönderileceği" cevâbının verilmesi.

Protokolün hükümlerine gelince: Sırbistan barışının devletlerarası bir sözleşme olarak kabul edildiği konusunda ses çıkarılmayıp ve Karadağ barışı hakkında da Rusya beyannâmesi için denildiği gibi cevap verilip, vâdedilen ıslâhâtın kısa zamanda yapılması sözüne, "Bunların gerçekleştirilmesinin, iki taraf ordularının karşılıklı olarak dağıtılmasına bağlı olduğu" cevâbının verilmesi; sadece hristiyanların durumlarının düzeltilmesinden bahs olunmasına da, "Osmanlı Devleti, ıslâhâtı ve tanzimâtı bütün ülke ve tebaasına eşit şekilde tatbik etmekteyken, hristiyanların dışındaki tebaasının hak ve selâhiyetlerini aykırı olan ve ülkesinin âsâyişini bozacağı âşikâr bulunan öyle bir teklifin; bilhassa sefir ve konsolosların Pâris Muâhede'si'ne aykırı olarak içerde yapılacak ıslâhâtlara nezâret etmeleri hususunun üzüntüyle karşılandığına" dâir cevap verilmesi.

Protokolün ve ona bağlı Rusya beyannâmesinin bu şekilde red edilmesi kararlaştırılıp, Hâriciye Müsteşârı Aleksandr Efendi'ye, ona göre fransızca bir genelge (= tahrirat-ı umûmiyye) taslağı (= müsveddesi) kaleme alması emr edildi. İstanbul Konferansı'nda olduğu gibi, bu konuda da altı büyük devlete red cevâbı verilmesinin bir savaşa yol açacağında şüphe yoktu. Bununla beraber, zihinlerde, öyle bir felâkete uğramanın korkunç âkıbeti kestirilemediğinden, Aleksandr Efendi'nin yüksek perdeden ve sert bir ifâde ile yazdığı genelge, Vükelâ arasında çok beğenilerek kabul olundu. İlerisini düşünerek buna karşı çıkan bâzı devlet erkânının fikirleri dikkate alınmadı. Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa: "Genelgedeki ifâdeleri yumuşatmak ve özellikle genelgede, Musurus Paşanın elçi gönderilmesi hususundaki ikazına yer vermek uygun olur. Zîra Petersburg'daki İngiliz elçisi orada bulunan maslahatgüzârımıza: "Eğer protokolu red ederseniz, Rusya mutlaka savaş ilân edecektir" demiş. Geleceğimizi emniyet altına almak için elçi gönderilmesi hususunda muhâlefet etmemiz, akla uygundur" diye mütâlaalar ileri sürünce, Serasker Redif ve Dâmâd Mahmud Paşalar, Sadrazamla aynı ağızda olarak: "Hâriciye Nâzırı'nın sözlerini kabul edemeyiz!" diye bağıştırlar ve diğer dalkavuklar da onlara uydular. Nihâyet: "Şu kaleme alınan genelgenin bir harfini bile değiştirmeye razı değiliz. Eğer Meclis'in bilgisi dışında tahrif ederseniz, sizi sorumlu tutarız" diyerek Hâriciye Nâzırı'nı tehdide ve azarlamaya başladılar. O da: "Öyle ise Vükelâ Meclisi, bu yazının altını imza etsinler. Ben de muhalefet şerhi koyarak imzamı atar ve ondan sonra mesuliyetini üzerime almaksı-

zın ilgili yerlere gönderirim” dedi. Böylece, genelge hazır bulunanlar tarafından imzalanmakta iken, buna muhâlif olup da, savaş yanlısı devlet erkânı karşısında tutunamıyan Bahriye Nâzırı Rauf Paşa, işin sonundaki vehâmeti imâ ederek “innâ lillâh ve innâ ileyhi râci’ûn” dedi ve imzasını koydu. Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa ise, yukarıda zikr ettiğimiz ifâdelerini ve alınan karara karşı olduğunu yazarak, genelgenin altını imzaladı.

Bunun üzerine, genelge Padişah’a arz olunup, Sadrâzam’ın ona dâir yazdığı tezkirede, “Protokolün reddi üzerine savaş çıksa gerektir. Fakat devletlerin tekliflerinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesindeki mahzurlar ve tehlikeler, kesin red cevabının doğuracağı tehlikeler kadar büyük ve vahimdir” ifâdesiyle bu kararın kabul edilmesi mecburiyetinde kalındığı gösterilmişti.

Vükelâ Heyeti çoğunluğunun bu şekilde Avrupa’ya kafa tutarcasına cevap vermeyi tercih etmesi üzerine, o şekilde Padişah’a arz edilen taslak gereğince devletlere genelge gönderilerek protokolün reddedilmesi hususunda irâde alınmıştı. Mes’elenin önemine binâen bu genelgenin şifreli telgrafla gönderilmesine hazırlanılmaktayken, Londra sefiri Musurus Paşa’dan gelen bir telgrafta: “Londra’da bulunan Rus sefiri Kont Şuvalof, elçilik binâsına gelerek iki devlet arasında barışın devamından söz edip, “Nisanın on üçüncü gününe yâni Karadağ ile kararlaştırılan mütâreke müddetinin bitimine kadar devletiniz tarafından Petersburg’a bir elçi gönderilmesinin kararlaştırılması lâzımdır. Gidecek elçi saygıyla karşılanır; Bâbîâlî, bahis konusu olan diğer hususların müzâkeresine yine devâm ededursun” meâlinde bir yazı verdi. Ayrıca “Mütâreke müddeti sona erinceye kadar Karadağ ile barış sağlanamazsa zararı yoktur. Fakat bu müddet sona ermeden önce bir elçi tâyin edilsin. Devletinizin, bu söylediklerim hakkında vereceği kararı Petersburg’a bildirmek için cevap bekliyeceğim” dedi. Bu teklif, Bâbîâlî tarafından kabul edildiği takdirde, gereken talimatı acele gönderiniz” diye durumu bildirmişti. Bunun üzerine Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, protokolün reddine dâir genelgeyi alıkoyarak bu son haberler üzerine bir daha fikir teâtisinde bulunulmasına lüzum gösterdiğinden, 94 senesi Rebiülevvel ayının yirmi dördüncü günü (9 Nisan 1877) Vükelâ Meclisi toplanıp Musurus Paşa’nın telgrafı okundu. Savaşa mütemâyil hareketin yanlışlığını dikkate alan dâvetliler, Rus elçisinin bu müracaatını pek hayırlı ve bizim açımızdan faydalı görüp, böyle büyük bir fırsatın kaçırılmaması hakkında uzun uzun konuşmalar yaptılar. Ben de mevkîimin ve görevimin bahş ettiği imkândan faydalanarak: “Elçi gönderilmesinde bir mahzur olamaz; bilâkis barış için çok faydalı olur. Nitekim Abdülmecid Hân devrinde ortaya çıkan mülteci meselesinde Osmanlı Devleti’nin Macarları himâye edişi, Rusya’nın kin ve öfkesini arttırdığından, Prut nehri kenarına büyük bir ordu yığmış ve hemen savaş ilân etmek derecesine geldiğinde, Reşid Paşa’nın dirâyeti sayesinde Fuat Paşa fevkalâde elçilikle Petersburg’a gönderilmiş ve onun, Çar Nikola’ya Abdülmecid Hân tarafından: “Çar, kendini benim yerimde farz etsin ve bir elini vicdanına koysun da bu meseleyi öyle düşünsün!” gibi sözler tebliğ etmiş olması, Rusya’yı savaş ilân etmekten vaz geçirmiş ve dâvâyı kazanmamıza yardım etmişti. Bu muvaffakiyetimiz ise, Kırım muhârebesinde Batılı devletlerden yardım görmemize yol açmıştı. Bu def’a göndereceğimiz elçinin memuriyetinden de aynı şekilde istifâde etmek mümkündür. Şâyet Rusya, elçimize birtakım umulmadık

tekliflerde bulunursa, "Bunları görüşmeye selâhiyetim yoktur" cevâbını verebilir. Biz de onları devletlere bildirip, "İşte biz elçi gönderilmesinde de kusur etmedik. Fakat Rusya işi zora koştı" diyecek olursak, dünyanın nazarında barışseverliğimizi isbât etmiş ve savaş çıktığı takdirde mes'ûliyetini üzerimizden atmış oluruz" demiştim. Fakat büyükler indinde küçüklerin fikirlerine kulak asmamak âdeti bizde hiçbir zaman hükmünü kaybetmemiş olduğundan, elçi gönderilmesini istemiyen Sadrâzam ve Serasker ile Dâmâd Mahmud Paşa gibi ileri gelen devlet erkânı: "Mülteci meselesi, bu içinde bulunduğumuz meselelere benzemez" meâlinde kısa sözlerle, ileri sürdüğüm mütâlâaları münâzara kaidesine ve mantığa aykırı olarak red ve tahkir ettiler. Ancak, meclistekilerden akıllı başında olanlar, âcizâne fikirlerimi tasdik ederek "Petersburg'a elçi gönderilmesi meselesi, Rusya beyânâmesinde yazılı şartların beşincisi iken, Londra'daki Rus sefirinin şimdi bu maddeyi diğer şartlardan ayırıp hatırlatması, Rusya'nın bir dereceye kadar işi gevşetmek istediğini göstermektedir. Bu ihtimal kuvvetli olmasa bile, bir kere Rusya bu şekli ortaya atmıştır. Tamamen reddedilecek olursa bunu, Avrupa'ya karşı tuttuğu yolu değiştirmek biçiminde göstermek ve bu teklife karşı çıkmamızı, kendisini mes'ûliyetten kurtarmak için bir delil olarak göstermek isteyeceği meydandadır. Aksine buna karşı çıkılmıyacak şekilde hareket edilirse bizim açımızdan faydalı olacağında şüphe yoktur" dediler.

Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa bu sözlerle katılarak; "Rus sefirinin Londra'da söyledikleri, İstanbul'daki sefâretlere de bildirilmiş. Fransa ve İtalya maslahatgüzârları buna razı olmamızı samimiyetle tavsiye ettiler. Rus maslahatgüzârı da; "Siz bir elçi tâyin ettik diye bildirin; elçinin gidişi gecikse bile zararı olmaz; Çar, bundan memnun kalır ve esâsen savaş istemediğinden usûlü dâiresinde kendisine bir çıkış yolu bulur" dedi. Bundan dolayı, buna razı gelmemiz hayırlı olur" diye meramını anlatınca, bu fikri tasvib edenler memnun olmakla beraber, "Protokolün reddine dâir genelge devletlere gönderilmelidir. Ancak, onda elçi gönderilmesi meselesi karşılıklı muâmele şartına bağlanmış olduğundan, yalnız o söz çıkarılmalıdır ve Musurus Paşa'ya ona göre konuşması için cevap yazılmalıdır" dediler. Fakat sadrâzâmın bu karara karışmayıp sükût ettiğini, Serasker Redif ve Dâmâd Mahmud Paşaların muhâlefette direktmelerini dikkate alanlar, elçi gönderilmesi meselesinin gerçekleşmeyeceğini tahmin ettiler ve ertesi günü bu tahminlerinin doğru çıktığını anladılar.

Çoğunluğun fikrine uyularak elçi gönderilmesine muvafakat edilmesinin gerekli olduğuna dâir yazılan arz tezkiresi hemen o gün Padişah'a ulaştırılmış ve Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa da izâhat vermek için kendiliğinden saraya gitmişti. Fakat Redif ve Mahmud Paşalar, muhâlefetleri dolayısıyla evvelce Padişah'ın zihnini bulandırmış olduklarından, Safvet Paşa, Padişahla görüşmeyip evine dönmüş ve bunun hemen ardından Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa, Sadrâzam Edhem Paşa'ya 25 Rebiülevvel 1294 (10 Nisan 1877) tarihini taşıyan bir tezkire göndermişti. Bu tezkirede: "Rusya'nın asıl gayesi, elçi gönderilmesine razı olunmakla silâhları bırakmak hususunun ayrıntılarını kararlaştırmakta kendi fikrine başvurulması meselesi olduğundan, bu nokta dikkatten uzak tutulduğu ve karşılıklı muâmelenin gerekli olduğuna dâir kayıt çıkarıldığı takdirde, meselenin daha büyük güçlükler ve tehlikeler arz etmesi ve yeniden birtakım devletlerarası görüşme ve yazışmalara yol açılması çok kuvvetli bir ihtimaldir. Bu cümleden olarak, elçi

gönderilmesi hâlinde Rusya'nın silâhların bırakılması hususunu Boğazlar'ın açılması ve Batum limanının kendisine terk edilmesi gibi ağır şartlara bağliyaacağına dâir gerek Musurus Paşa'nın yazdığı rivâyetlerden ve gerek General İgnatiyef'in ve Londra'daki Rus elçisinin kullandıkları ifâdelerden, Osmanlı Devleti'nin şartsız ve karşılıksız olarak Petersburg'a elçi göndermeğe hazırlanmasının, Rusya'nın yalnız itibârını yükseltmekten ibâret kalmayıp, neticede ona birtakım maddî menfaatler de sağliyaacağı anlaşılmaktadır. Takdiri, devletlerin insaf ve adâletine bırakılan bu durumun, savaş mesuliyetinin Osmanlı Devleti'ne yükletilmesine sebep olamayacağı meydandadır.

Bununla beraber, devletin bu yılki bütçe gelirlerinin tamamına yakın bir kısmı askerî harçamalar için ayrılmış olup, gâilenin devamına tahammül göstermenin devletin tahribine yol açacak sebepleri bizzat kabullenmek olduğundan, işin bundan sonra müzâkerelere ve haberleşmelere dökülmesinden ziyâde fiilî bir neticeye ulaştırılması çârelerini aramayı hareket noktası yapmak en az zarar sayılmışken, elçi gönderilmesi hususundaki karşılıklı muâmele sözünün çıkarılması asıl gâyemize uygun düşmeyeceği için, protokolün ve teferruatının reddine dâir evvelce kararlaştırılan tebligatın sûratle yapılması irâde olunmuştur" denildiğinden Sad-râzam Edhem Paşa, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'yı geceleyin konağına çağırarak düşünmeden ve beklemeden, protokolü reddeden genelgeyi imzalayıp telgrafla Osmanlı Devleti elçilerine göndertti ve artık barışı temin etmek için alınan tedbirlerin hükmü kalmadı.

Savaş taraftarlarının fikrine göre İngiltere, bu protokolü Rus ve Osmanlı ordularının dağılması şartıyla imzaladığını beyânnâmesinde belirtmişti. Ancak taraflar, ordularını dağıtmamış olduklarından, bu protokolün İngiltere nezdinde bir hükmü kalmamış oluyordu. Bundan başka, Osmanlı Devleti, hükümlerlik haklarını ve bağımsızlığını korumak için haklı olarak protokolü reddetmekle de savaş mes'ûliyetini Rusya'ya yüklemiş bulunuyordu. Bu düşüncelere delil olarak da, o esnada Musurus Paşa'dan gelen bir telgrafın muhtevâsı gösteriliyordu.

İşte zihinler tamamen bu gibi haberler ve hayallerle meşgulken, İngiltere tarafından geçici elçi tâyin edilen Mösyö Layard İstanbul'a geldi. Diğer beş devletten hiçbir elçi göndermediği halde, İngiltere'den böyle karışık bir zamanda ve bilhassa protokolün reddedilmesinin hemen arkasından İstanbul'a elçi gönderilmesi, memnuniyetle karşılandı ve bundan, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin menfaatine uygun siyâset tâkip edeceğine de ihtimal verildi.

İngiliz elçisi İstanbul'a gelir gelmez, gerek Padişah'ın huzurunda ve gerek Vükela ile resmî ve gayri resmî olarak yaptığı görüşmelerde, Osmanlı Devleti'ni ümide düşürmekten geri kalmadı. Hattâ, Hâriciye Nezâreti'ne çok gizli olarak verdiği raporda, "Protokolün reddedildiğine dâir Osmanlı Devleti tarafından gönderilen genelge, Avrupa tarafından Rusyayı savaşa dâvet etmek şeklinde yorumlanmakta ve Rusya da bundan faydalanarak, çıkacak savaşın sorumluluğunu üzerinden atmaya çalışmaktadır. Bu itibarla Osmanlı Devleti'nin umûmî eskârı yatıştırmak ve barışı korumaya yardımcı olacak makul tedbirleri almaya hazır olduğunu ispat etmek için Paris Muâhedes'i'nin sekizinci maddesi hükmünü devletlere bildirmesinin uygun olacağını; Osmanlı Devleti, bu andlaşmayı göz önünde

bulundurarak bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü açısından elzem gördüğü 'ihtiraz kaydı' altında, devletlerin aracılık yapmalarına imkân verecek olursa, İngiltere üzerinde pek iyi bir tesir uyandıracağı gibi, Rusya'nın vuku bulacak aracılığı kabul veya reddetmesine yol açmakla şimdiki duruma âcilen son vereceğini ve Rusların devletlerin arabuluculuğunu reddetmek yoluna gittikleri takdirde, dünyanın nazarında suçlu duruma düşmüş olacaklarını" belirtmişti. Bunun üzerine 1294 senesi Rebiülâhır ayının onbirinci günü (25 Nisan 1877) Bâbiâli'de Meşveret Meclisi (Danışma Meclisi) toplanıp, Paris Muâhede'si'nin sözü edilen sekizinci maddesine bakıldığında, "Osmanlı Devleti ile Muâhedeye imzâ koymuş bulunan devletlerin biri veya birkaçı arasında, münâsebetlerin bozulmasına yol açacak bir anlaşmazlık çıktığı takdirde, Osmanlı Devleti ve sözü edilen devletlerin herbiri, zor kullanılmasına karar vermeden önce, bu anlaşmazlığı arabuluculuk yoluyla önlebilmeleri için, anlaşmaya dâhil diğer devletlere imkân tanıyacaktırlar" diye yazılı olduğu anlaşıldığından, İngiliz elçisinin bu anlaşma maddesinden faydalanılması hakkındaki tavsiyesi, dostça bir niyetin ifâdesi sayıldı ve kendisine teşekkür edildi. Bununla beraber, zikredilen anlaşma maddesi, muâhedeye dâhil devletlerin hepsine şâmil olduğundan, mevcut ihtilâf üzerine, Rusya'nın da devletlerin tasavvutlarına imkân tanımak zorunda olması gerekiyordu. Eğer adı geçen devlet bu hususa riâyet etmezse, diğer imza sâhibi devletler indinde, anlaşmayı bozduğunu isbât etmiş olacaktı. Aksine Osmanlı Devleti, arabuluculuğa imkân verirse, anlaşmaya bağlılığını göstermiş olacaktı. Bu bakımdan arabuluculuk konusunda Rusya'nın devletlere başvurmasını beklemeye hâcet olmadığı söylenerek, devletlere yapılacak tebligatın nasıl olması ve ne gibi sebeplere ve düşüncelere dayandırılması hususu müzâkereye konulmuştu. İşte bu sırada İstanbul'da bulunan Rus maslahatgüzârı Nelidof, Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'ya 23 Nisan 1877 tarihli fransızca bir nota göndererek, Devletin, Osmanlı Devletiyle münâsebetlerini kestğini resmen bildirmişti. (Bu notanın tercümesi için bakınız Ek: 4, s.280)

Vükelâ, arabuluculuğa başvurma meselesini müzâkere etmekle meşgulken, bu sert notanın muhtevâsını ve neticelerini düşünmekle üzülp artık tavassut ricasında bulunmanın barışı temine yaramıyacağı iyice açıklık kazanmıştı. Bununla beraber, sırf İngiliz elçisinin beyânlarından hâsıl olan ümit, yine o yolda hareket edilmesini gerekli kılmış ve esâsen gidilecek başka bir yol da kalmamıştı. Bu sebeple, devletlere yapılacak müracaatta, Rus maslahatgüzârının verdiği notanın son fıkraları esâs alınarak, "Osmanlı Devleti'nin protokolü ve ona bağlı Rus beyannâmesini reddedişi, hak ve istiklâlini korumak mecburiyetinden doğduğu; halbuki her zaman barışın ve genel âsâyişin devamını arzu etmekten geri durmadığı gibi, toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına dokunmayan tavsiyeleri dinliyeceğini ve bu yolda her türlü islâhâtı yapacağını ve Rusya ile birlikte ordularını dağıtmaya hazır olduğunu ilân etmişken, Rusya'nın münâsebetleri kesmesi sebebiyle çıkacak savaşa meşrû müdafaa kabilinden girişmiş bulunacağı" ifâde edildi ve Osmanlı Devleti'nin yukarıda sözünü ettiğimiz sekizinci maddeye dayanarak arabuluculuk yapmaları için devletlere imkân tanımayı barışseverliğin bir delili saydığının bildirilmesine karar verildi. Ayrıca, bu müzâkerelerin gerekçesini açıklayan mazbataya, Rus maslahatgüzârının notasındaki son fıkra eklenip, Rusya'nın öyle bir tebligatta bulunmakta haksızlık etmiş olduğu ve

savaş için bir başka meşrû sebep bulamıyarak, sâdece hıristiyanların emniyet altına alınmasından bahsetmiş bulunduğ u da ilâve edildi.

Fakat bu karar gereğince devletlere gönderilen telgraf, Rusya'nın bundan böyle kendisini Osmanlı Devleti ile muhârip sayacağına dâir Rusya Hâriciye Nâzırı tarafından Petersburg'da bulunan Osmanlı Devleti maslahatgüzârına resmî nota gelmesi ve bu meâlde diğer devletlere de beyannâmeler gönderilmesi zamanına rastladığı için hiçbir tesir uyandıramadı. Almanya ve Avusturya bunu sükût ile geçiştirip, İngiltere Hâriciye Nâzırı ise, "Teklifiniz pek geç kalmıştır" şeklinde cevap vererek, tavassutun mümkün olamayacağını anlatmıştı. Ancak Paris sefiri Halil Paşa, Fransa Hâriciye Nâzırı Dük Dukas'ın, protokola verilen cevapta, Avrupa'nın tebligatiyle Rusya'nın beyannâmesi birbirinden ayrılmadığından Bâbiâli'yi hatalı bulmakla beraber "Osmanlı Devleti'nin Rusya beyannâmesini kabul etmeksizin sadece devletler tarafından imza edilen protokolü açıkça kabul etmesi şartıyla, bütün devletler arabuluculuk yapmakta müttefiktirler. Osmanlı Devleti bundan sonra iki taraf ordularının aynı anda dağıtılması hususunda arabuluculuk istemediler" dediğini 26 Nisan tarihini taşıyan bir telgrafla Bâbiâli'ye bildirmiş ve tâlimat istemişti. Fakat Fransa hükûmetinin bu teklifi, ilân edilen reddiyenin geri alınmasıyla protokolün aynen kabul edilmesi esasına dayandığı için Osmanlı Devleti'nce dikkate alınmadı ve artık savaşa hazırlanmak yoluna gidildi. Bundan dolayı, protokol hakkındaki reddiye, Mebusan ve Âyân Meclisleri'ne gönderilerek tasdik ettirilir, askeri hazırlıkların tamamlanmasına çalışıldı.

Konu ile İlgili Açıklamalar

Bizden sonrakilere ibret olması için, Rus savaşına yol açan protokol meselesinde işlenen birtakım hataların belirtilmesine lüzüm hâsıl oldu:

Yukarıda uzun uzadıya yazdıklarımız dikkatle gözden geçirilince, hatalarımızın başlangıcı- nın İstanbul Konferansı'nın dağılmasını müteâkip Avrupa umûmî efkârını kazanacak tedbirlere Rusya'dan önce başvurmamak ve bizden gücenen devletlerin gönüllerini almaya özen göster- memek hususu olduğu muhakkaktır. Bu yola gidilmediğine göre, Rusya'nın General Ignatiev ve Kont Şuvalof vasıtasıyla gösterdiği dostça temayüller yapmacık bile olsa, bunları gerçeğe dönüştürecek bir yol izlenip de, orduların dağıtılması hususunu müzâkere vesilesiyle bir elçi gönderilerek bizi Rusya'ya karşı yalnız bırakmakta işbirliği yapan devletlere Rusya ile doğrudan doğruya güçlükleri hallettiğimizi göstermek, kestirme bir yol iken, buna da rağbet edilmedi. Bu hususta Vükelâ'nın ve Padişah'ın zihnini en çok bulandıran şey, Londra sefiri Musurus Paşa'nın birbirini tutmayan şu mütâlâaları ve haberleri olmuşt u: Birinci olarak, Kont Şuvalof'un ilk defa elçi gönderilmesi hakkında sarf ettiği sözlerin ve verdiği teminâtın kendiliğinden müzâkeresine girişip Şuvalof'un teklifini Rus Çarı ve Rusya devlet erkânı nezdinde makbul saymaması; ikinci olarak, diğer devletlerin hakkımızdaki mütâlâalarının zerre kadar ümit verici olmadığı ve arala- rında bir iş birliği varsa, onun da aleyhimizde ve hiç değilse tarafsız kalmak hususunda olduğu halde, Musurus Paşa'nın elçi gönderilmesi gibi bir teşebbüs için diğer devletlerin hoşnutsuzlu- ğuna ve aralarındaki ittifakın bozulmasına sebep olur demesi; üçüncü olarak, Rusya'nın elçi gönderilmesini istemekteki asıl maksadının, Batum limanının kendisine bırakılması ve Boğazlar' ın açılması olduğuna dâir zayıf rivâyetleri ortaya atması; dördüncü olarak, Kont Şuvalof ile doğrudan doğruya müzâkereye girişmek istememesi; beşinci olarak, protokolün reddini tasvip ettiği sırada eski mütâlâalarını hatırlamıyarak elçi gönderilmesini tasvip eder bir yol açması; altıncı olarak, bu haberlerinden sonra protokol reddelince güyâ Rusya'nın zor bir durumda kaldığını, Osmanlı Devleti'nin tuttuğ u yolda sebat etmesinin umûmî efkârı kazanmaya sebep olacağını ve protokol geçersiz kılınmadıkça elçi gönderilmesine razı gelmenin doğru olmayacağı- nı yazması. Bizce bütün bunlar, Rusya'ya karşı düşmanlığı arttırmış ve barış arzularını unutturmuştu.

Musurus Paşa'nın bu garip tutumunun yanısıra, kaypak İngiliz politikasının bir gereği olarak, Lord Derby'nin önce Rusya tarafından protokol hakkında yapılan teklifleri, kabûlî imkânsız şekilde gösterip Osmanlı Devleti'ni savaşa hazırlanmaya teşvik ettikten sonra, bu sözünü inkâr ederek, protokolün değiştirilmesiyle meşgul olduğunu söylemesi; elçi gönderilmesi hususunda fikrine müracaat olununca, bunun ve Karadağ ile barış yapılmasının Rusya'yı memnun edemeyeceğini söyleyip birkaç gün sonra Rusya'nın ekonomik sıkıntıya düşmesini yumuşama sebebi saymak suretiyle elçi gönderilmesi teklifini samimi bir maksada dayalı göstererek İngiltere'nin Petersburg elçisi vasıtasıyla de gidecek elçinin saygıyla karşılanacağını belirtmesi; protokolün muhtevâsını anlattığı sırada, **"Protokolda vâdedilen ıslâhâtın yapılmasına devletlerin sefir ve konsolosları tarafından nezâret olunacağına dâir bir söz yoktur ve orduların dağıtılması sadece samimi bir tavsiye ile ifâde olunacaktır."** demişken, protokolün bunlara tamamen aykırı bir şekilde çıkması; Layard'ın İstanbul'a gelir gelmez Bâbîâlî'ye verdiği raporda, **"Osmanlı Devleti, arabuluculuk için Avrupa devletlerine imkân verirse, bunun İngiltere'de pek iyi bir tesir uyandıracağı"** yazılı iken, arabuluculuk yapılması istendiğinde, Lord Derby'nin **"pek geç kalmış"** sözüyle buna hiç önem vermemesi ve protokolü imzalamaya razı olmakla beraber, ona ekli beyannâme ile imzasının, muâriz iki taraf arasında uyushulması şartıyla geçerli olduğunu ilân etmesi, Osmanlı Devleti Vükelâsı'nın sağlam bir yol tutmaktaki âcizliklerini ve şaşkınlıklarını arttırmaya sebep oldu.

Bunlar bir tarafa bırakılıp da, kendimizce alınan kafa tutucu tedbirlere bakılınca, savaş kapılarının açılmasına yine bizim sebep olduğumuzda şüphe yoktur. Çünkü İngiltere, kendi siyâsî çıkarları için her ne yaparsa yapsın ve Musurus Paşa ne yazarsa yazsın, bizim için Rusya ile müttefiksiz olarak savaşı kabul etmek, ya büsbütün cehâletten veya cinnetten ileri gelmiş olmalıdır. Rusya, General İgnatief ve Kont Şuvalof vâsıtasıyla Avrupa'da ve maslahatgüzârı vasıtasıyla de İstanbul'dan bir elçi gönderilmesiyle işin bitirilmesini teklif edercesine uysallık gösterdiği ve bilhassa **"Bir elçi tâyin edilsin de, gönderilmesi gecikirse zararı yoktur"** denildiği hâlde kabul edilmeyerek işin bozulmasını ve savaşın çıkmasını istemek büyük hata idi.

Biz sözü daha önceki tedbirlere getirerek şunu demek isteriz: Evvelâ İstanbul Konferansı kararlarının reddinden sonra devletler tarafından meydana getirilmiş yeni bir ittifaka önem verilmemesinin, Osmanlı Devleti açısından Rusya ile savaştan başka bir netice doğurmayacağı muhakkaktı. Bundan dolayı, protokol gelince sonraları Fransa Hâriciye Nâzırı Dük Dukas'ın dediği gibi Rus tekliflerini tamamen ayırıp da, diğer devletlerin kararını değiştirmeye çalışmak ve mümkün olamazsa zararın en hafifî kâbilinden olarak kabul etmek ve o durumda Rusya'nın asker dağıtmak konusundaki teklifini, devletler vasıtasıyla reddetmek gerekirdi. Adı geçen devletlerin böyle bir tavassutu kabûlde tereddüt etmeyecekleri ihtimal dâhilindeydi. Halbuki daha protokol meydana yokken Rusya'nın istediği elçiyi göndererek barışsever bir tutum içine girmekte zarar değil, şüphesiz fayda görüldü. Rusya tarafından elçimize kabûlî mümkün olmayan bir şey teklif edilirse, onu reddetmekle maksattan uzaklaşmış olmazdı. Bilhassa Kont Şuvalof, **"Şark Meselesi"** üzerine İstanbul Konferansı toplantısı sırasında, Rusya'nın ilân ettiği genelge hükümlerinden hiçbir maddenin ağıza alınmayacağına dâir teminat vermişti. O zaman bu fırsatın elden kaçırılmış olmasına ne kadar teessûf olursa azdır. Elçi gönderilmesi hakkındaki ilk teklif, bu sûretle benimsenmeyince, iş kızıp protokol meydana geldi ki, bunun da reddedilmesinin savaşa yol açacağına şüphe kalmamıştı.

Protokolün muhtevâsından Karadağ ile barışı yenilemek için kabûl edilecek şey; Nikşik palangası ile Kolaşin'den bâzı yerleri fedâ etmekten ibârettir. Karadağ memurlarıyla yapılan görüşmede, onların yalnız Nikşik'in terkedilmesiyle râzi edilmelerinin mümkün olacağı anlaşılmışken, Vükelâ'nın hasedde ısrar edip, meseleyi Mebusan Meclisi'ne getirerek reddettirmeleri dolayısıyla, protokolün gelişi üzerine onu kabul edip Karadağlılarla yeniden uyushmak yoluna gitmekte müşkil duruma düşmüşlerdi. Bununla beraber, bu şekil kabul edilse bile, ikinci defa yapılacak müzâkerelerde ve devletlerin ittifakı karşısında, Dağlılarla girişilecek pazarlığı ucuz atlatmak, ihtimalden uzak bir hâlde gelmişti.

Yapılacak ıslâhâta sefir ve konsolosların nezâret etmeleri, gerçekten bağımsız bir devlet için ağır bir tekliftir. Ancak sefirler ve diğer yabancı memurların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaları kapısı kapanmış olmadığına göre, Osmanlı Devleti arzu etmiş olsaydı, bunun lâfzen de olsun değiştirilmesini sağlamak mümkündü.

Hristiyanların durumlarının düzeltilmesi patirtisi ise, öteden beri Avrupa devletlerinin dillerine doladığı bir mesele hâline geldiğinden, onu da içinde bulunduğumuz şartlara uygun bir şekilde değiştirmek ümidi kaybolmamıştı. Bilhassa Lord Derby tarafından hazırlanan beyannâmede, iki muhâlif devletin askerini karşılıklı olarak dağıtılması şartının protokolün hükümlerinin kabulü için esas alınmış olması, Osmanlı Devleti'nce resmî sened hükmünde bir söz olduğundan, Avrupa'nın tavsiyelerinden yerine getirilmesi mümkün olan hususlara kabul cevabı vermekle beraber, orduların dağıtılması bakımından da barişçi bir tutum içine girilmeye başlanmış olup da, Rusya'nın buna aykırı davrandığı görülseydi, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı dâvâcı olmalarına yol bulunmuş olur ve bununla Osmanlı Devleti'nin selâmete çıkmasına hizmet edilmiş olunurdu.

Protokolün muhtevâsında bu şekilde değişiklikler yapılması zayıf bir ihtimâl sayılsa bile, bu protokolün yayınlanmasından ve Rusya'nın elçi gönderilmesini istemeye başlamasından önce, Padişah tarafından Vükelâ'ya gönderilen lâyiha'nın (Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa tarafından kaleme alınmış lâyiha olup, yukarıda kısaca bahsedilmişti) bu mesele ile ilgili fıkralarında açıkça savaşı kabul etmenin barışı korumaya açıkça tercih edilmiş olması, savaşı çıkışını istemek hakkında olan gizli niyetlerin açık delili olduğundan, bakışlar o yöne çevrilmiş ve artık barışa çâre aramak tedbirinde işlenen büyük hatalar küçümsenmeye başlamıştı.

Sözü edilen lâyiha, akıllı başında kimseler indinde savaş fikirlerinin kaynağı olduğundan, bunun Padişah'ın lisanından ortaya konulması sebebini daha sonra Said Paşa'dan sorduğumda bana şöyle demişti: "Sultan Murad taraftarlarının, halkın zihnini bulandıran neşriyatı Padişah'ı huzursuz etmişti. O sırada Sadrazamlık koltuğuna oturan Edhem Paşa, Padişah'ı memnun etmekle görevini devam ettirmek hevesine kapılmış, serasker Redif ve Damad Mahmud Paşalar da umûmî efkârı kazanıp mevkilerinde şöret sâhibi olmak sevdasına düşmüşlerdi. Bunlar, 'halkın çoğunluğu Rusya ile savaşa girilmesi fikrindedir. Herkes malını ve canını fedâ etmeye hazırdır. Bunun önüne geçilemez. Umûmun arzusu yerine getirilmedikçe, halkın zihninden Sultan Murad taraftarlığı çıkmaz" diye Padişah'ı yanılttılar. Hattâ savaş ilânından bir ay önce yâni 1294 senesi Rebîülevvel ayının on ikinci günü (28 Mart 1877) Mevlid Kandili münâsebetiyle, Sultan Ahmed Câmî'ne alay tertib olunması ve o gün havanın elverişli olması, büyük bir izdihamı yol açıp, halk tarafından Padişah hakkında bâzı gösteriler de yapılmıştı. Saraya döndüğünde, 'halkın o günkü toplantı ve gösterileri, Padişahımızın savaşa mütemâyil olması ihtimâlinde çıkmıştır. Bu fırsat elden kaçırılmamalıdır' dediler ve bahis konusu lâyiha'yı o gece yazdırıp müzâkereye koydurdular".

Said Paşa'nın bu sözleri pek doğru olsa gerektir. Zira, Sultan Murad'ın, hastalığı sebebiyle tahttan uzaklaştırılmasına fetvâ verildikten sonra, taraftarları, türlü söylentiler çıkararak, güya onun iyileştiğini ve verilen fetvânın merhum Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde verilen fetvâ kabilinden yâni "şuur bozukluğu" dolayısıyla verilen fetvâ mâhiyetinde olduğunu, câhil halkın kulağına sokuyorlardı.

Abdülhamid Hân ise, tahta çıkışının akabinde umûmî efkârın kazanılmasına tabîi olarak mütemâyil olduğundan, düşmana karşı koymakta kudretten bahis açanların sözlerine ehemmiyet vermekten kendini alamadı. Teessüf olunur ki, protokolün reddine karar verildikten sonra da Kont Şuvalof, Rus Çarı nâmına elçi gönderilmesi teklifini tekrar etmiş, âdetâ protokolün hükmünü sıfıra indirecek ümiller meydana koymuş ve elimizde herhangi bir yerden yardım görmeye ve savaşa durumumuzu korumaya senet olacak hiçbir şey bulunmamışken, o fırsatı faydalanmaya da birtakim engeller çıkarıldı. Zira, Kont Şuvalof'un ileri sürdüğü teklif, Vükelâ'nın çoğunu ikaz ederek Rusya'ya karşı koymaktan vaz geçilip, elçi gönderilmesine karar verilmiş olduğu halde, saraydan bunun aksine bir "irâde" çıkmıştı. Bu durum karşısında Sadrazam Edhem Paşa'nın Saray'dan çıkan bir irâdeyi, Vükelâ'ya göstererek, "Meclisce şöyle bir karar alınmıştı. Fakat Padişahımız buna muvâfakat etmedi" diye durumu bildirip de, herkesin fikrini sorması; işin fevkalâde ehemmiyeti sebebiyle Padişah'ın huzurunda Vükelâ, ulemâ ve askerî ümerâdan oluşan bir meclis toplanarak, meseleyi enine boyuna müzâkere ettirip, savaş çıktığında vaziyet alt üste olursa, devlet ve memleketin göreceği zararı ortaya koymasına; Padişah'ı iknaa çalışması ve bunları anlatamadığı takdirde, altı yüz yıllık bir devleti savaş felâketi içine sokacağına, görevden çekilmesi gerekirdi. Fakat o, bu saydıklarımızın hiçbirini dikkate almayıp, protokolün reddiyesini Avrupa'ya tebliğ ettirmekle, savaş mes'ûliyetinin ağırlığını üzerine almış ve dökülen kanların vebâlini yüklenmiş oldu.

Kısaca bu yanlış hareketler yüzünden elçi gönderilmesi gibi, menfaatimize uygun bir tedbir alınamayıp protokolün reddedilmesiyle savaşa kapı açılması, Said Paşa'nın yukarıda belirttiğimiz sözlerinin doğruluğuna hüküm vermekten başka bir mânâ ile yorumlanamayacak üzücü hallerdendir.

Bilhassa bahis konusu lâyhada son inkılâblara gelinceye kadar umûmî efkârın siyâsî meselelerdeki tesirine yer verilmezken, bunun kuvvet kazandığı ve günden güne öneminin arttığı kabul edilerek, halkın temâyülüne aykırı bir şekilde protokolün kabul edilmesi hâlinde, hâdiselerin birbiri arkasından gelmesiyle, başgöstermesi muhtemel tehlikelerin açıkça yazılması, devlet ve millet menfaatinin ancak savaşı kabul etmekle korunabileceği hususunda âdeta birleşmiş bulunan umûmî efkârın, Bâbiâli protokolu reddetmezse galeyâna gelip de, saltanat makamını yeni bir sarsıntı ve değişiklikle karşı karşıya bırakacağı endişesinin nasıl canlandırdığını ve bu da savaş tarafları görünen birkaç alçak tabiatlı devlet erkânının riyakârca yakıştırmalarının ve münafıkça tehkinlerinin ne derecelere varmış olduğunu gösterir ve teyid eder.

EK: 1

Padişah'ın emri üzerine Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa tarafından kaleme alınan lâyihanın sûreti

Bugünkü meseleden dolayı devletin durumunun günden güne kötüye gitmekte olduğu görülüyor. Gerçi Bulgaristan hâdisesinin sükûnet kazanması, Kanûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesi, İstanbul Konferansı'nın bir sonuç vermeden dağılmışken, bundan şimdilik bir zarar çıkmayıp, aksine çoğu devletlerin bağımsızlığımızı koruma yolunda gösterilen sebatı doğrudan doğruya ve belki dolaylı olarak takdir etmeleri ve Sırp Prensiği ile barışın yenilenmesi, nazarımızda başarılarından sayılmakta ve sulh ve âsâyişin tekrar sağlanacağı hususunda ümitlerimiz kuvvet bulmaktaydı. Fakat, geçende General İgnatiyef'in mâlûm devletler nezdinde giriştiği müzâkereler neticesinde Osmanlı Devleti'ni silâhları bırakmaya ve ıslâhât yapmaya zorlamak maksadıyla devletlerarası bir protokol imzalanması konusunda meydana gelen ittifak, telâşımıza sebep oldu. Hâlen de bu meselenin muhtemel neticeleri büyük bir telâş gerektirmektedir. Gerçi bu protokolün hükümleri henüz lâyıkıyla öğrenilememiş ve hattâ geçen Londra'daki sefirimiz, "Rusya, Osmanlı askerinin silâhı bırakmasını teklif etmekteyse de kendisinin silâhı bırakacağına dâir herhangi bir teminat beyân etmediğini ve İngiltere her ne kadar Rusya'nın da silâhı bırakmasında ısrar etmekteyse de, adı geçen devlet, protokola konulması istenen hususların esasen kabul edilebilir şeyler olmadığını" itirafa mecbur olduğunu ve bu cihelle Osmanlı Devleti'nin ordularını takviye etmesi gerektiğini, Lord Derby'den aldığı mâlûmat üzerine bildirmiş olduğundan, bu durum, barış hakkındaki ümitlere zarar verdi. Bu cihelle, geçende bâzı vükelâmızın dâvetiyle askerî gücümüzün derecesi ve geri kalan askerî hazırlıkların ikmâl edilmesi hususunda, mecbûren bâzı araştırmalara ve müzâkerelere girildi. Bu toplantıda, hazırlıklarımızın pek de noksan olmadığı, ikmâl ve ihtiyaçlar için lüzum gösterilen masrafları karşılamanın mümkün olduğu anlaşılarak, Rusya savaş ilân ederse, bizim de karadan ve denizden karşı koyabileceğimiz belirtildi. Bununla beraber, savaşın akıbeti meçhul olduğundan ve faydadan çok zarar getireceği muhtemel bulunduğundan yine barış yapmanın faydası üzerinde duruluyordu. Bunu müteâkip yâni bundan iki gün önce Lord Derby'nin Musurus Paşa'ya yaptığı tebligat, her nasılsa buradaki İngiltere maslahatgüzârına açılıp, o da bunu Lord Derby'e bildirdiğinde, Lord Derby'den orduların ihtiyaçlarının tamamlanması konusunda Musurus Paşa'ya açıkça bir şey söylemediği yolunda cevap aldığını Bâbiâli'ye bildirdi. Rus maslahatgüzârı da Hâriciye Nezâreti'ne, devletlerin protokol tanzim edilmesi hakkındaki teşebbüslerinin bir netice vermek üzere olduğuna dâir beyânlarda bulunmuştur. Sözü edilen maslahatgüzâr, bu tebligat sırasında Osmanlı Devleti silâhı bıraktığı takdirde, Rusya'nın ona uyacağına dâir birşey söylememişse de, yalnız silâhı bırakma konusunda da bir uzlaşma sağlanmasının mümkün olduğuna dâir, ya şahsî düşüncesi kabilinden veyahut da sağlam haberlere dayanarak birtakım sözler söylemiş olduğundan, gerek bu beyânlardan ve gerek İngiliz maslahatgüzârının bahis konusu izahatından tekrar barış ümidi belirdi ve bununla teselli olundu.

Halbuki vaziyetin gidişine bakılırsa, şimdiki durumun savaş veya barışa yol açacağını kestirmek imkânsızdır. Bilhassa protokol imzalanması hakkında hâlen devletlerin giriştikleri teşebbüs ve müzâkereler, başlangıçta da belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti'nin pek tehlikeli bir durumda olduğunu gösteriyor. Bundan dolayı, Hâriciye Nezâreti'nin bu pek mühim meselede çok dikkatli ve uyanık hareket etmesi gerekiyor. Mes'elenin başlangıcından şimdiye kadar cereyan eden durum, bir kere göz önüne alınır ve yazışmalara bir göz atılacak olursa, bu meselenin ortaya çıkışından beri, Osmanlı Devleti'nin diplomatik münâsebetlerde yeterince dikkatli davranmadığı anlaşılabileceğinden, bundan böyle bu durumun tekrâr etmemesi, yâni hayatî meselemiz olan bu büyük işte her türlü dikkatin gösterilmesi icâb ediyor. Mevcut meselelerin menşei ve gizli sebebi herkesin mâlûmu ise de, yukarıda işaret edilen tehlikenin muhtemel şekillerine sözü getirilmeden önce, sırf hatırlatma kabîlinden olmak üzere, bu hususta bâzı bilgiler verilmesine lüzum görülüyor. Şöyle ki: Bugünkü günde devleti meşgul eden ve bizi, şimdi önemini takdir ettiğimiz müşkil vaziyet içine sokan mesele, Nevseni muhâcirlerinin geri dönmeleriyle fesâdın başlamasına âlet oldukları günden başlamıştı. Bu muhâcirlerin geri dönmelerinde olan mahzûrlar, vaktiyle mahallinden haber verilmişken her nasılsa Bâbiâli bunun önemini takdir edememiştir. Sonra da bunların başlattıkları fesâdın çıkış tarihi ile bu fesâdın yayıldığı ve şiddetlendiği zamana kadar tam dört ay müddet geçmişken, isyânı yatıştırmak için kuvvete başvurmamak, devletlerce itirâza uğramıştı. Hattâ, bu mesele ile ilgili olup Mâbeyn-i hümayûn'da bulunan ve hâdiselerin başlangıcı hakkında bilgi edinmek maksadıyla mütâlâa edilen kayıtlardan anlaşıldığı üzere, o zaman âsilerin üzerine bir tabur asker gönderilmesinin, Avrupa'ya bir ordu sevk edilmesi kadar dehşet ve velvele vereceği zannedilerek, söndürülmesi mümkün olan fitne ateşi söndürülmemiştir. Diğer taraftan devletler, ileride kendilerinin müdâhalesine yol açılmaması için isyânı kendi kendimize bastırmamızın gereğine işaret etmişken, bu şekil de her nasılsa takdir olunamamıştır.

Vaziyet bir müddet böyle devam ettikten ve âsilerin sayısı arttıktan sonra, kuvvete başvurulması da tehir edilip, General İgnatiyef'in ihtân üzerine Osmanlı Devleti komiserinin diğer devletler konsoloslarıyla birlikte âsilerin toplandığı yere gidip nasihat etmelerine razı olunmak gibi, istiyerek devletlerin müdahalesini kabul etmek mânâsına gelen bir hal şekli, hiçbir ihtimal dikkate alınmaksızın kararlaştırılmıştır. Bu tedbirin, tabiatıyla, faydasızlığı anlaşıldığı ve ecnebi gönüllülerinin iltihakından Dalmaçya hududunun bundan böyle âsilere yardıma açık bulunduğu belli olduktan sonra devletlere başvurularak, bu isyânın yatıştırılmasına çare aramak gerektiği hâlde, zamansız olarak askerî kuvvet vasıtasıyla içte gailenin bertaraf edilmesine başlanmıştır. Ancak, vakit geçirilmesi sebebiyle Hersek'de âsâyışı sağlamak imkânsız hâle gelmiştir. Arkasından Bulgaristan isyânı patlak verip, bunda da müslümanların sırf kendilerini korumak için mecburen giriştikleri meşrû müdâfaaların kötü bir hareket olduğunu ve hükûmetin âsileri yola getirmek için aldığı tedbirlerin gaddarca ve zâlimce bir davranış olduğunu, eski müttefikimiz ve dostumuz olan devletlere inandırmak için düşmanlarımız, türlü türlü tezvîrata ve neşriyata kalkışarak, her tarafta umûmî efkârı âleyhimize döndürmüşlerdir. Hattâ, dostâne yardımlarından en fazla istifade edeceğimiz İngiliz halkını bile bizden nefret ettirmişlerdir. Böyle iken, bizim tarafımızdan hâdiselerin hakikati pek geç ve eksik bir şekilde umûmun gözleri önüne serildiğinden ve Bulgaristan hâdisesinde haksızlığa ve zulme uğrayan müslümanları gaddar gösteren ve kötü tanınmamıza en büyük vasıta olan gazetelerden bir kısmının bile kazanılmasına önem verilmediğinden, bütün hareketlerinde haklı olan bir memleket, dünyanın nazarında gaddar ve haksız görülmüştür.

Müteâkiben Sırp'lara karşı mecburen açılan savaşın tam bir galibiyetle neticeleneceği bir zamanda ve fakat zaferden beklenen neticenin de elde edilemediği bir sırada, fevkalâde aceleciliğin eseri olarak, Sırbistan'daki asker mevcudunun on iki bine indirilmesi, yeni yapılan kalelerin yıkılması, savaş tazminatı verilmesi ve Sırbistan içinden demiryolu geçirilmesi gibi ağır istekleri, Sırp Prensi'ne teklif etmek için verilen karar, Rusya için çok büyük bir savaş kozu olduğundan, bugünkü gün yüz elli bin askerî silâh altına alabilecek güçte olan bir prensliğin bu kadar ağır şartları kabul etmesinin imkân hârici olduğuna dâir o sırada tarafımızdan yapılan ihtâr, her nasılsa iyi karşılanamadığından, devletler, ileri sürülen şartları dikkate almayıp mütâreke teklifini ortaya koymışlardır. Bilhassa Rusya'nın bu sırada hudut üzerinde bulunan askerinin pek az olduğu ve bizim kuvvetlerimizin, o sırada onun kuvvetinin birkaç katı kadar bulunduğu halde, Rus

sefirinin verdiği nota derhal kabul edilmiş ve sınırlı olan yirmi dört saat müddetin yirmi üç saati her nasılsa Bâbîâlî'de geçip, bizim mütâlâamıza ve verilen cevabın sefirin ikametgâhına ulaştırılmasına bir saat kadar zaman bırakılmıştır.

Devletlerin ve özellikle İngiltere'nin sempatasını kazanmakta bizim taraftan ne kadar hata işlendiyse, Rusya da bu hususta o derece gayret göstererek, mahirâne tedbirlerle maksadına ulaştığından, yâni gerek Bulgaristan hâdisesinde ve gerek Sırbistan'a teklif edilen şartların kabul edilemeyecek şeyler olduğu hususunda İngiltere ile fikir birliği sağladığından, İngiltere, mütâreke teklifinde öncülük yapmıştır. Lord Derby tarafından, İngiltere'nin Petersburg elçisine gönderilen 3 Ekim 1876 tarihli yazının tercümesinden anlaşıldığı üzere, Bâbîâlî'nin, başlangıçta kesin bir mütâreke yapılmasına razı gelmeyip sadece çarpışmaların durdurulmasını uzatmak istemesi ve kısa bir müddet geçtikten sonra mütârekeyi kabul etmekle beraber, müddetini altı aya çıkarmak gibi, kabulü imkânsız bir teklif ileri sürmesi İngiltere'nin yardımını güçleştirmiş, Rusya'nın ise müdahalesini kolaylaştırmıştır. Sonraları, kısa bir müddet için mütârekeyi kabul etmek zorunda kalışımız üzerine de İngiltere, İstanbul Konferansı'nı teklif etmiştir.

Konferansların, devletlerarası ihtilafa yol açan meseleleri görüşmek üzere toplanması gerekip, toplanması istenilen konferansta bahis konusu edilecek tekliflerin tamamen veya değiştirilerek derhal kabul edilmesi ile mümkün olacağından, bundan maksad ne ise önceden Bâbîâlî'ye bildirilmesini, yine görüş birliğine varılamazsa o zaman konferans toplanmasına râzi gelineceğini İngiltere'ye hatırlatmayı düşündüğümüz, Bâbîâlî'ce bilinmekteydi. Bununla beraber, her nedense Londra elçisine yazılan telgrafta, bu düşüncemize aykırı olarak, bu gibi meseleler için konferanslar teklif edilmesinin emsâli olmadığı yolunda bazı mütâlâalar ileri sürülmesi ve Musurus Paşa'nın bu yolda tebligatta bulunması üzerine, devletlerarası anlaşmazlık konusu olan meseleler hakkında konferans yapılmasının geçmişte birçok örnekleri olduğuna ve hattâ **Berrû'** **Şam** hâdisesinin konferans yapılmasıyla halledilmesinin de buna delil teşkil ettiğine dâir Lord Derby'den aldığı cevap, bizi iknâ etmiş ve konferansı kabul etmemizi gerektirmiştir. Diğer taraftan, iş başına geçişimizden hemen sonra sefir Henry Elliot, İngiltere Hâriciye Nezâreti'nden aldığı üstüste emirler üzerine, Bulgaristan hâdisesinde vazifelerini süstimal eden memurların muhâkeme edilmesini devleti adına resmen ve kesin bir şekilde tebliğ etmiş ve tarafımızdan bu konuda Bâbîâlî'ye özel emir verilmiş olduğu halde, töhmet altında bulunanların gerçekten suçlu ve suçsuz olduklarının henüz ispat olunamaması, İngiltere nezdinde, Rusların iddialarının doğru olduğuna ve hâliyle bizim haksız olduğumuza delil kabul edilmiştir. Bu kadar tafsilâta girişmemizin sebebi, böyle mühim bir mes'ele hakkında vazifemizi hakkıyla yerine getirmemekten doğan üzüntümüzü delilleriyle ortaya koymak ve istikbâlimizin bundan sonra tehlikeye düşmemesi için gereken tedbirlerin alınmasına dikkati çekmektir.

Bugünkü durumumuza gelince; bâzılarının fikrine göre, Osmanlı Devleti Bulgaristan hâdisesini yatıştırıp Rumeli'de ve Doğu'da birçok asker toplamayı başarmakla gücünü isbât etmiş olduğundan, bu başarı ile yetinip savaş arzusundan vazgeçmelidir. Gerçi hâlen silâh altında bulunan asker dağıtılmış olsa, kısa zamanda yine burada bir kuvveti toplamak mümkün olamazsa da, düşmanların bir daha Bulgaristan hâdisesi gibi bir hâdisе meydana getirmeleri zamana muhtaç ve belki imkânsızdır. Böyle bir durum ortaya çıkmadığı müddetçe, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni savaşa dâvet etmesinin imkânsız olduğu ve bundan dolayı mevcut askerî kuvvetin dağıtılmasında hiçbir mahzur görülmeyp barış çarelerine önem verilmesi gerekeceği anlaşıyor. Şâyet savaş şıkkı tercih edilirse, bunda bazı elim neticeler ve belki "**Şark Meselesi**"nin kesin çözüme bağlanması yolunda devletlerin bir ittifak içine girmelerinden de korkuluyor. Gerçi Osmanlı Devleti hâlen pek müşkil ve vahim bir vaziyet içinde bulunduğundan, bundan kurtulmak için ne kadar kaçınsa, o kadar faydalı olur ve o kadar zaman kazanabilir. Fakat ne yazık ki, gözümüzün önünde olan elim hâdiseler ve kötü niyetler savaştan kaçınmanın faydasız olduğunu, hayır ve şerri herhalde harpten başka tâyin edecek bir çare kalmadığını göstermektedir. Zira, Rusya hal ve zamanı, gayelerine ulaşmak için elverişli görmüş; Bulgaristan ve Bosna-Hersek'de bunca fitne sebepleri kökleşmiş ve şimdi de Yunanistan, topraklarını genişletmek için büyük hazırlıklara girişmiştir. Girit hristiyanlarının ise ya müstakil prenslik hâline gelmek veya Yunanistan'a ilthak etmek veya hiç olmazsa idâri muhtariyete kavuşmak için yeniden isyâna hazırlandıkları ve Mebusan Meclisi'ne üye seçip göndermekten kaçındıkları görülmektedir. Bu durum karşısında diğer devletlerin umûmî harp

çıkarak korkusuyla Doğu'da barışı korumak zorunda kalacakları kabul edilse bile, Rusya'nın giriştiği bunca büyük hazırlıklardan sonra savaştan cayması ve içerde başgösteren temayüllerinin sükûnet bulması olmayacak şeylerden sayılır.

Bu durum iyicene muhâkeme edildiği zaman akla iki yol gelmektedir: Bunlardan birisi devletlerarasında müzâkere edilmekte olan protokolün gelmesini beklemek, diğeri ise Rusya'nın şimdiye kadar hristiyan tebaanın durumlarının düzeltilmesi hususunda ortaya attığı iddiâ, gerçeklere uymadığından, kendisinden askerî hazırlıklara girişmesinin sebeplerini açıklamasını istemektir. İngiltere'nin barışı kuvvetlendirmek için sarfettiği gayret gereğince, bir müddet daha sabrederek işin neticesini beklemek, en sağlam yol olarak görünüyorsa da, anlaşıldığına göre sözü edilen çabaların neticesi mâhut protokolün Bâbîâlî'ye tebliğinden başka bir şey olmayacaktır. Hâdiselerin gidişâtından protokol hükümlerinin bir zamanla kayıtlı olacağı hissedilmekteyse de, bunun sadece tebliğ edilmesi bile Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmak demektir. Osmanlı Devleti, bu protokolü kabul etse bile, bir müddetten beri başgösteren dâhilî hâdiselerden, türlü kıskırtmalar sebebiyle her sınıf tebaa arasında çıkan fikir çalkantılarından, kısacası memleketimizde şimdiye kadar umûmî efkârın bir fonksiyonu yokken, bir seneden beri doğru veya yanlış herşeyde umûmî efkârın tesiri görülmekte olduğundan dolayı, gelecek protokolün, umûmî efkâr tarafından kabul edilmesi imkânsız görülmektedir.

Her ne kadar bu gibi siyâsî meselelerde devletin, umûmî efkâr ile birlikte hareket etmek zorunda olmadığı söylene bile, bunu ve zamanın gerektirdiği şartları halka anlatmanın imkânsızlığı ve bu imkânsızlıktan doğacak tehlikelerin derecesi, birbiri ardından gelen hâdiselerle sâbittir. Bundan dolayı, bahis konusu protokolün gelişinden ve onu imzalayacak devletlerin hepsine birden karşı koymak gibi çok tehlikeli bir yola başvurulmadan önce, devletimizin malûm olan meşrû hakkından istifâde edilerek ve altı aydan beri memleketi düzene sokmak için girişilen umûmî islâhâta dayanılarak, bu müddet zarfında Rus ordusunun silâhını bırakmasına dâir Rusya'ya tebligatta bulunulması ve bizi bu tebligatı yapmaya zorlayan sebeplerin diğer devletlere bildirilmesi, zarûrî görünüyor. Bu mütâlaa kabul edildiği takdirde, Rusya'ya yapılacak tebligatın, İngiltere'nin görüşü alındıktan sonra yapılması hatıra geliyorsa da, İngiltere Kabinesi'nin bu mes'ele hakkında açıkça muvâfakat beyân etmesi, tabiatıyla, mümkün olamayacaktır. Bu sebeple, bahis konusu tebliğin hiçbir tarafa müracaat olunmaksızın doğrudan doğruya yapılmasını, gerek Rusya ve gerek kefil devletler Hâriciye Nâzırlarına bu konuda yapılacak tebligatın umûmun dikkatini çekecek bir tarzda olması ve tanzim edilecek taslağının etraflıca tedkik edilmesi gerekmektedir.

12 Rebiülâhır 1294 (26 Nisan 1877)

EK: 2

Protokolün tercümesi

Şark isyânının bastırılmasına birlikte teşebbüs eden ve bu maksatla İstanbul Konferansı'na temsilci gönderen devletler, arzu ettikleri gayeye ulaşmak için en iyi çârenin, her şeyden önce aralarında sağlanan bu ittifakı korumak ve Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan hristiyan halkın durumlarının düzeltilmesini, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da Bâbîâlî tarafından taahhüt edilen islâhâtın yapılmasını istediklerini yeni baştan belirtmek olduğuna karar vermişlerdir. Sırbistan'la imzalanan anlaşmayı senet kabul ederler. Karadağ'a gelince; devamlı ve sağlam bir barış sağlanması için sınırların düzeltilmesi ve Boyana nehri üzerinde gemilerin serbestçe seyredilmesi hususları arzu edilir hususlardan sayarlar. Bâbîâlî ile iki prenslik (Sırbistan ve Karadağ Prenslikleri) arasında imzalanan ve bundan sonra yapılacak olan anlaşmaya, barışa doğru atılmış bir adım nazarıyla bakarlar.

Bâbîâlî'nin, âsâyişin korunmasını sağlayacak askerin dışındaki kuvvetlerini dağıtmasını, Konferansın üzerinde durduğu eyâletlerde huzur ve güvenin sağlanması için gereken islâhâtı mümkün mertebe kısa zamanda gerçekleştirmesini tavsiye ederler. Bâbîâlî'nin, bu islâhâttan büyük bir kısmını yerine getirmeye hazır bulunduğunu belirtmiş olduğunu da tasdik ederler. Osmanlı Devleti'nin 16 Şubat 1876 tarihli genelgesini ve elçileri vâsıtasıyla gerek Konferans sırasında ve gerek konferansın sonra vâki olan beyânlarını başlıbaşına senet kabul ederler.

Bâbîâlî'nin, bu müsbet temâyüllerine ve bunların derhal bir sonuca bağlanmasındaki menfaatine bakılırsa, şimdiki âsâyîsten faydalanarak hristiyanların güvenliğini sağlamak için Avrupa'nın arzu ettiği ıslâhâtı gerçekleştirmek hususunda gereken tedbirleri alacağını ve bir kere işe başladıktan sonra, buna iyi niyetle devam etmenin hem menfaati hem de itibârı gereği olduğunu anlayacağını ümit ederler. Osmanlı Devleti'nin vâdettiği ıslâhâtın ne şekilde yapıldığına, gerek İstanbul'daki sefirleri ve gerek mahallerindeki memurları vâsitasıyla nezâret edilmesini arzu ederler.

Şâyet ümitleri bu defa da kesilir ve Şark'ın âsâyîşini zaman zaman ihlal eden karışıklıkların çıkmasını önleyecek şekilde hristiyan tebaanın durumları düzeltilmeyecek olursa, bu durum gerek kendi menfaatlerine ve gerek Avrupa'nın menfaatine uygun düşmeyeceğinden, hristiyan halkın huzur ve güvenini sağlamaya en elverişli görecekları tedbirleri müzâkere etmek hakkını muhâfaza ederler.

Londra 31 Mart 1877

Lord Derby'nin protokolün imzasından önce verdiği beyannâmenin tercümesi

"Aşağıda imzası bulunan İngiltere Hâriciye Nâzırı, bugün İngiltere, Avusturya, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya temsilcileri tarafından imzalanan protokolla ilgili olmak üzere şunu beyân eder: İngiltere, Rusya'nın teklif ettiği protokolü imzalamaya sırf Avrupa'nın âsâyîşini korumak maksadıyla muvâfakat etmiştir. Bundan dolayı, eğer bu maksat gerçekleşmeyecek olursa, yâni Rusya ve Osmanlı Devletleri, ordularını karşılıklı olarak dağıtmazlarsa ve aralarında barış muhâfaza edilmezse, bahis konusu protokolün hükümsüz kalacağı şimdiden bilinmelidir".

Londra 31 Mart 1877

Derby

Rus sefirinin protokolün imzasından önce verdiği beyannâmenin tercümesi

Bâbîâlî, Karadağ ile barış yapar, Avrupa'nın tavsiyelerini dinler, ordularını dağıtır ve protokolda belirtilen ıslâhâtı yapmayı kabul ederse, Rus Çarı'nın da muvafakat edeceği asker dağıtmak meselesini müzâkere etmek için Petersburg'a bir elçi göndersin. Bulgaristan'ı kan içinde bırakan katliâma benzer katliâmlar vuku bulacak olursa, bu durum zarûrî olarak, asker dağıtmak işini geciktirecektir.

İtalya sefirinin protokolün imzasından önce verdiği beyannâmenin tercümesi

"İtalya Devleti'nin bugün protokolü imzalamak sûretiyle ettiği taahhüt, devletler arasında bizzat bu protokolla sağlanan ittifak devam ettiği müddetçe geçerlidir".

Ek: 3

Londra sefiri Musurus Paşa'ya âit telgrafın tercümesi

Rusya bugünkü gün müşkil bir vaziyette bulunuyor. Bizim durumumuz ise, taarruzdan emin ve pek iyidir. Eğer Rusya, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını korumak için protokolü reddetmesi üzerine savaş ilân edecek olursa, bunun mes'ûliyeti bizzat kendisine âit olacaktır. Ayrıca, protokolün hükümsüz kalmasına sebebiyet vereceği gibi, Avrupa umûmî efkârının nefretini de kazanacaktır. Petersburg'a elçi gönderilmesini de bundan dolayı arzu ediyor. Fakat protokol hükümsüz kalmadıkça ve devletlerin, bu protokolün hükümlerini resmen geçersiz saymayıp, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki reddiyelerini tasvip etmedikçe, elçi gönderilmesine, boyun eğmek mânâsı verilerek, reddiyemizin tesiri zaafa uğrar ve görünüşte protokol kabul edilmiş

sayılır. Bu ise bağımsızlığımızın zedelenmesine sebep olur. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin şu andaki tutumunu devam ettirmesi pek lüzumludur.

Ek: 4

Rus maslahatgüzârı tarafından Hâriciye Nezâreti'ne verilen resmî notanın tercümesi

"Rus hükûmeti, büyük devletlerle Bâbiâli arasında yapılacak işbirliği neticesinde, Şark'da devamlı bir barış sağlamak için her türlü uzlaştırıcı çârelere başvurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kendisine birbiri ardından yapılan tekliflerin hepsini reddetmesi ve 31 Mart'da Londra'da imzalanan protokola ekli olan beyannâmeyi kabul etmekte de kaçınması, ne sonraki görüşmelere mahal bırakmış, ne de Bâbiâlî'nin Avrupa tarafından umûmî barış adına istenen teminatı güzellikle vermeye istinad eden bir ittifakın sağlanmasına ümit bırakmıştır.

Bu sebeple Çar, diplomatik münâsebetleri kesip, sefâret memurları ve Osmanlı ülkesindeki Rus konsoloslarıyla birlikte İstanbul'dan ayrılmamı emretmiştir. Bu sırada Bâbiâlî'ye, yalnız bizim tebaamızın değil, Osmanlı tebaası veya yabancılardan olan bütün hristiyanların bile emniyetine, Osmanlı topraklarının herhangi noktasında olursa olsun, zarar geldiği takdirde, kendi üzerine düşecek büyük mes'ûliyeti hatırlatmak üzere de Çar'dan emir aldım".

Birinci Cildin Sonu

İKİNCİ CİLD

**RUS SAVAŞINDAN PLEVNE'NİN DÜŞMESİNE
KADAR CEREYAN EDEN ONBİR AYLIK VAK'ALAR**

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında dostâne münâsebetlerin kesilmesinden savaşın çıkışına kadar cereyan eden hâdiseler

BİRİNCİ FASIL

Savaşın çıkış sebeplerine dâir siyâsî bir özet

Hersek hâdisesinin sebep olduğu iç karışıklıkların, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaşa yol açacağı, başka bir ifâde ile bu karışıklıkların bir Rus savaşıma başlangıç teşkil edeceği herkesçe bilinmekteydi. Bununla beraber, diğer büyük devletlerin, bir savaş neticesinde Avrupa'da doğması muhtemel büyük değişikliklerin sarsıntılarını önlemek için barışçı yollardan anlaşmazlığı halledip, Rusya'yı işin içinden çıkarmayı prensip olarak benimsemeleri ve en sonunda Rusların, Osmanlı Devleti ile uyuşarak kendilerine bir çıkış yolu bulmaya yönelmeleri, bir savaş çıkmaması ihtimâlini ortaya koymuştu.

Osmanlı Devleti ise, Avrupa'da hiçbir yardımcısı ve müttefiki olmadığını göz önünde bulundurarak, büyük bir felâketi önlemek için ufak bir fedakârlığa katlanabilir ve barışçı bir şekilde Rusya'ya biraz yaklaşmak sûretiyle sözü edilen siyâsî gelişmelerden istifâde edebilirdi. Bunun esâsı da, Karadağ hükûmetiyle barışın çaresine bakmak ve Rusya'ya fevkalâde bir elçi göndermek husûslarından ibaretti. Zîra, Karadağlılar, savaşta üstünlük sağlayıp barışa râzı oldukları ve İstanbul'a temsilci gönderip yavaş yavaş ilk isteklerini hafifleterek Nikşik ve Kolaşın mevkilerinin kendilerine bırakılması şartıyla barış yapmaya muvâfakat ettikleri ve nihâyet Kolaşın'den de vazgeçip sâdece Nikşik'i istedikleri hâlde, kendilerine bir karış yer vermek, devleti yerle bir edecek kadar gözde büyütülmüştü. Diğer taraftan Rus maslahatgüzârı, bu teklif kabul edilmediği takdirde

Rusya'nın savaş ilân edeceğini açıkça belirtmiş ve bütün Avrupa'nın gözleri bu mesele üzerine çevrilmişti. Böyle iken, Bâbîâlî'nin Karadağ temsilcilerini kesin red cevabı ile geri çevirip de Rusya'nın kucağına düşürmesi, savaş ilânına sebep olmuştur.

Bu yanlış tutumun, Petersburg'a bir elçi gönderilmek sûretiyle düzeltilmesi mümkün iken, Rusya'nın bu hususta gösterdiği arzu, yanlış şekillerde yorumlanmış ve bunun yanı sıra, "Londra Protokolü" da kesinlikle reddedilerek altı büyük devletin kararına karşı, kafa tutarcasına cevap verilmişti. Bu ise, Rusya'nın, Avrupa'nın tavsiyelerini yerine getirmek için ortaya çıkıp, Osmanlı Devleti'ni silâh zoriyle isteklerine boyun eğdirmesine zemin hazırlamıştır.

Gerçi Rusya'da Slâv Birliği Cemiyetleri tarafından savaş mitingleri düzenlenmişse de, Çar esas itibâriyle savaştan kaçınmıştı. Onun bu hareketi, bir dereceye kadar, ilerde vuku bulacak hâdiselerin, arzu etmediği birtakım sonuçlar doğurabileceğini tahmin etmesinden ileri gelmişti.

Çünkü Rusya'nın savaşı göze almak hususunda üzerinde en çok durduğu nokta, Avrupa Devletleri'nden Osmanlı Devleti'ne bir yardımcı çıkmaması, tek kelime ile, muhârebe meydanında Osmanlı ordularından başkasının görünmemesiydi. Almanya ve Avusturya'nın, içinde bulundukları şartlar ve menfaatleri gereğince, "Şark Meselesi" nde tarafsızlıktan ayrılmıyacakları, Fransa'nın da Almanya'ya karşı ihtiyatlı bulunmak mecburiyetinden dolayı, Rusya'nın dümen suyunda gitmekten başka birşey yapamıyacağı malûmdur. Fakat, İngiltere'nin Doğu'daki iktisâdî, içtimâî ve siyâsî çıkarları, harbin genişlemesi hâlinde, beklenmedik bir sebeple İngiliz umûmî efkârını galeyâna getirebilir ve bu da, İngiltere'yi tarafsız olmaktan çıkararak Rusya ile savaşa sürükleyebilirdi. Böyle bir ihtimal, Rus Çarı ve müşâvirleri indinde fevkalâde bir önem taşıyordu. İngiliz hükûmeti açısından da, Rusya'nın asıl maksadını anlayıp tarafsız kalmak konusunda sırf İngiliz menfaatlerinin korunmasını kayıt altına aldırtacak bir siyâset takibedilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı, daha savaş çıkmadan önce, Rus ve İngiliz hükûmetleri arasında, iki tarafın aradığı teminat meselesi üzerinde, büyük bir hararetle, gizliden gizliye müzâkerelere başlandı. Şöyle ki:

Rus Çarı, Kırım'da bulunan Livadya sayfiyesine gelerek Londra'daki sefiri Kont Şuvalof'u oraya çağırılmış ve ona, yapmak zorunda kalacağı savaşa, sadece Bulgarların Osmanlı idâresinden çıkartılarak güvenliklerini sağlamak için, devletler arasında kararlaştırılan ıslâhâtı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek maksadiyle girişeceğini, savaş icâbı Bulgaristan'ın bir kısmını işgal etmek zorunda kalsa bile, bu hareketin geçici bir şey olacağını ve İstanbul'u zaptetmek niyetinde bulunmadığını namusu üzerine yemin ederek anlatmıştı. Çar, vermiş olduğu bu teminatı Kont Şuvalof vasıtasıyla İngiliz hükûmetine tebliğ ettirmiş ve buna karşılık İngiltere'nin kesin olarak tarafsızlığını ilân etmesini istemişti.

Daha önceki bahislerde sırası geldikçe yazdığımız gibi, İngiltere, esâsen eski siyâsetinden vazgeçerek doğrudan doğruya kendi hak ve menfaatlerine dokunmayan meselelerde tarafsız kalmayı tercih ediyordu. Bunun için Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkan anlaşmazlığın yolaçabileceği savaşa, özellikle İngiliz menfaatlerine dokunulmadıkça karışmamaya ve bu kesin siyâseti gereğince tarafsızlığını ilân etmek için vakit kaybetmemeye karar vererek Sırbistan ve Karadağ meselelerinde olduğu gibi, bu meselede de kendisinden yardım

beklenilmemesini Bâbıâlfî'ye tebliğ etmişti. Bu sırada, Hâriciye Nâzırı Lord Derby, Rus sefiri Kont Şuvalof'a bir mektup yazarak (Bu mektubun tercümesi için (Bk. Ek: 7, s. 330-331) Çar'ın yukarıda bahsettiğimiz teminatına karşılık İngiltere'nin tarafsızlık politikasını ne şekilde koruyabileceğini bildirmişti. Bu mektupta, İngiltere'nin müdâhalesini gerektiren menfaatler, özetle şu şekilde sıralanmıştı: 1) İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndaki menfaatlerine müdâhale edilmesi ve bir başka müdâhale, 2) Mısır'ın aleyhinde bir hareket veya geçici bir işgal meydana gelmesi, 3) İstanbul'un başka bir devletin eline geçmesi, 4) İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın kapatılması usûlünün değiştirilmesi. Diğer taraftan, Çar'ın İstanbul ve Bulgaristan'ı zaptetmek niyetinde olmadığına dâir yukarıda bahsedilen teminatı, senet kabul edilmişti. Rus Çarı, İngiltere Hâriciye Nâzırı'nın tarafsızlığa esas olacak şartları açıklayan bu tebligatını derhal kabul ederek, bundan sonra savaşa girmek hususundaki tereddütlerden kurtulmuş; İngiltere ise açıklanan tarafsızlık şartlarını ilân etmişti.

İşte bu karardan anlaşılan şudur: Savaşın ilk kıvılcımları parlamadan önce Rusya tarafından ortaya konmuş olan maksat, yâni Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden koparılması ve o sırada Rusya'nın elde edeceği diğer menfaatler, Osmanlı Devleti'ni bir sarsıntı içine düşürecek olsa bile, bu durum İngiltere açısından bir savaş sebebi sayılmayacaktı. İngiltere, Rus ordularının saldırılarına uzaktan seyirci kalmayı tercih etmekle de, Çar'a emniyet vermiş oluyordu. Osmanlı Devleti'nin bekası, yalnız İstanbul şehri ile Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın Rusya'nın eline geçip İngiliz menfaatlerinin bozulmaması meselesinde aranıyor ve bu menfaatler arasında Mısır'ın ve Süveyş Kanalı'nın tarafsız halde bulundurulması fikri de ortaya atılmış bulunuyordu. Bütün bunlar ise, Osmanlı Devleti'nin, gelecekte, ne kadar vahim ve elim hâdiselerle karşılaşacağını göstermekteydi.

Fakat Çar'ın bu ihtiyatlı davranışı, kendi mevkii itibâriyle bir çıkış yolu aramasına mecburiyet vermişti. Yukarıda anlatılan iki hususta muhâlefet göstermemiz nasıl savaşa yolaçtıysa, aksine Çar'ın en son arzusu olarak ileri sürülmüş olan bu hususlara muvâfakat edilmesi de, şüphesiz, barışın korunması için alınmış en müessir ve en hafif bir tedbir olurdu. Bununla beraber, münâsebetlerin kesilmesi üzerine çıkması tabii olan savaş, yalnız Rusya ile bizim aramızda kalmayıp, Hersek hâdisesinden başlayarak fiili tesirleri görülen Islâv Birliği fikrinin yayılmasına ve Rusya'nın teşvikiyle Osmanlı ülkelerinde bulunan hristiyan toplulukların da bağımsızlıklarını elde etmek maksadiyle savaşa girmelerine sebep olacaktı. Bu durumda, Bosna-Hersek isyânının devam edeceği; henüz yatıştırılan Sırp'ların ve barış yolu ile az bir mikdâr toprağa kavuşmaktan pek memnun kalmıyan Karadağlıların ve bağımsızlık gayesiyle isyâna başlayıp da nice tenkiller ve güçlüklerle zaptı rapt altına alınan Bulgarların yeniden silâha sarılacakları; Romanya Prensliği'nin Rusya ile işbirliği yaparak muhârebeye kalkışacağı; Yunanlıların topraklarını genişletmek maksadiyle Arnavutluk ve Girit'de fesat ve kıskırtmalara girişecekleri; İranlıların göz diktikleri Bağdad'ı ele geçirmek için Irak'da müşkilât çıkarmaya çalışacakları, en kuvvetli ihtimallerdendi. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin hem Rusya gibi kuvvetli bir düşmana, hem de onun kıskırtması ve desteği ile meydana gelecek isyânlara tek başına karşı koymak durumunda kalacağı besbelli idi.

Bu kadar büyük mahzurlar karşısında, acaba neye ümit bağlanarak ve ne düşünülerek Rusya ile uzlaşma sağlanmayıp da onu savaşa tahrik etmek yoluna gidildi, diye endişeye düşecek olan bizden sonraki nesillere, burada doğru bir cevap vermeye ne kalemimizde iktidar ve ne de fikrimizde bir karar bulabildik. Bu sözlerle ilâve olarak şunu da söyleyebiliriz: İstanbul Konferansı'nda altı devletin temsilcileri tarafından birlikte teklif edilen hususlarla Bâbîâlî'de toplanan Umûmî Meclis lisânından bunların reddi konusunda verilen cevaplar mukayese edilecek olursa, her türlü dâhili hâdiseler ve kargaşalıklar karşısında Avrupa câmiasının fikir birliğini hiçe saymak pehlivanlığının (!), daha o zaman zihinlerde yerleşmiş olduğunda şüphe kalmaz. Ayrıca İngiltere temsilcisi Marquis de Salisbury tarafından sözle ve yazıyla yapılan nasihat-lara kulak asmamanın sebebini aramaya hâcet kalmaz. Kısacası, Karadağ barışının bozulması, protokolün reddedilmesi ve Petersburg'a elçi göndermek gibi nâzikâne bir teklife karşı çıkılmasıyla Rusya, siyâset alanında durumunu düzeltmiş ve diğer Avrupa devletlerinin nüfuz ve itibarlarını korumak üzere teşebbüse geçerek onları kendi siyâsetine karşı çıkmıyacak bir duruma getirmiş ve bundan dolayı savaşın mesûliyetini tamamen Osmanlı Devleti'ne yüklemişti. Böylece meydana boş bulmuş olan Rusya, işi, intikam almaya dökmüş oluyordu.

İşte o sırada politika âleminde bir sükûn ve sessizliğin yanısıra tarafsızlık şekilleri ortaya çıktıkça, Osmanlı Devleti'nin savaşta kendisine yardım edecek bir dost ve müttefik bulamayacağı; düşmanına galip gelemediği takdirde "Şark Meselesi"nin halli için bir müddetten beri devletler arası mahkemede bahis konusu edilen tehlikeli iddiâlara boyun eğmek zorunda kalacağı besbelliydi. Böyle iken; siyâsî durumların inceliklerine vâkıf olamıyan kısa görüşlüler, o sessizlik ve bekleyişi bir âcizlik ve tereddüt şeklinde yorumlamak gibi câhilce düşüncelerden kendilerini alamadılar.

Diğer taraftan "Londra Protokolü"nü reddedilmesi konusunda, Vükelâ, Rusya ile beraber ortaklaşa tebligatta bulunmuş olan büyük devletleri, fark gözetmeden düşmanca muâheze yoluna giderek, protokolü imza eden devletle-rin hepsine aynı mâhiyette bir reddiye göndermeye karar verdiler. Böyle yapıl-makla dış devletlerin işbirliği yeni baştan kuvvet bulmuş ve devletler arasındaki fikir ayrılıklarından istifâde etmek gibi akıllıca bir davranış, bu nazik meselede tamamen hatırlardan çıkmıştı ve böylece, sözle de olsa yardım edecek bir devlet bulunabilmesi ümidi, birden kaybolmuştu.

Rusya'da savaş hevesi alıp yürüyünce, Çar, başkentten yola çıkmak zorunda kalmıştı. Buna rağmen kan dökmekten kaçındığını belirten Çar, bu fikrini o esnada Hocabey'de toplanan Kızılhaç ileri gelenlerini kabul sırasında: "Cenâb-ı Haktan hazırlıklarımızı kullanmaya hâcet kalmamasını temenni ederim" şeklindeki sözleriyle de açığa vurmuş ve oradan Kışnev karargâhına gelmişti. Böyle olmasına rağmen, bizim harp taraftarı olan devlet erkânımız, bir yandan Karadağ barışını çıkmaza sokup, Karadağ temsilcilerini Rusya Çarı'nın himâye-sine terketmek ve diğer taraftan yukarıda anlattığımız gibi, protokolün reddedil-mesinde dost ile düşmanı ayırt edecek bir ifâde kullanmamakla Rusya'yı zorla savaşa dâvet ettiler. Nihâyet elçi gönderme teklifini de hiçe sayarak meseleyi içinden çıkılmaz bir hâle soktular.

İşte bu sebepledir ki, Rus sefâret heyeti münâsebetlerin kesildiği konusunda nota verip geri döndükten sonra, Rus Çarı, savaş ilânına dâir yayınladığı beyannâme, “Türkler, Avrupa’nın tavsiyelerini dinlemediler. Sarfettiğim samimi gayretleri takdir etmediler” diye sûret-i haktan görünerek aldatıcı sözlerle savaşa girişti. Gerçi savaşan devletlerin, kan dökme sebebini birbirleri üzerine yüklemeleri tabîî âdetlerdendir. Fakat bu meselede Osmanlı Devleti’nin öyle bir iftirâya hedef olmaması için çalışıp da olur olmaz engellere takılıp kalmak akıl kârı değildi. Yine milletimizin bu kadar dahilî kargaşalıklarla uğraştıktan sonra Rusya gibi güçlü bir devletle müttefiksiz olarak savaşa girecek güçte olmadığı delilleriyle ortadaydı. Böyle iken, savaşın çıkışını çabuklaştırmaktan başka tedbir alınamadı ve meclislerde: “Alt-yediyüz bin silâhlı askerimiz hazırdir, durumu-muzu harpten başka birşey düzeltmez” gibi sözler söylemekten geri durulamadı.

Buraya kadar yazılan mütâlâaların her biri derinliğine tetkik edildikten sonra savaşın çıkış sebebi şu şekilde neticeye bağlanır: Rusya, Lord Bikonsfild’in daha önce bahsedilen nutku üzerine askerî hazırlıklara girişip, Sırbistan ve Karadağ meselelerine doğrudan doğruya müdâhale etmeye bile başlamıştı. Büyük gayretler sarfederek devletler arasında sağladığı birlik neticesinde İstanbul’da toplanan konferansta isteklerini kabul ettiremeyip, Osmanlı Devleti’nin ıslâhat yapmaya zorlanması için ileri sürdüğü teklifler de İngiltere’nin karşı çıkması üzerine neticesiz kalmış; kendisinin ısrarı ile hazırlanan ve birçok maddeleri çıkarılan Londra Protokolü ise Osmanlı Devleti tarafından reddedilmişti. Hudutlar üzerinde teşkil ettiği ordulara karşı Osmanlı Devleti de kuvvet çıkardığından, savaştan kaçınmış olsa dünyanın nazarında ikinci derecede devletler sırasına düşeceği mülâhazası, Rusya açısından savaşın meşrûluk ve mes’ûliyetini aramaya mahal bırakmamıştı.

Yukarıda yazıldığı gibi, Osmanlı Devleti’nin bu noktaları düşünüp, âkıbeti meçhul bir savaşı müttefiksiz kabul etmemek için Rusya’ya bir çıkış yolu göstermesi akıllıca bir iş olurdu. Bunun da önceki bahislerde etraflıca anlatılan hususları kabul etmekle mümkün olacağı meydanda idi. Bununla beraber, böyle bir yola gidilmemesi, savaşın çıkmasına sebep oldu. Hattâ, Çar’ın beyannâmesine dayanarak Rus Başvekili Prens Gorçakof tarafından 19 Nisan 1877’de Avrupa devletlerine gönderilen genelgede protokolü imzalayan devletlere vekâlet edercesine birtakım ifâdeler kullanarak, güyâ Rusya’nın ısrarı üzerine İngiltere tarafından protokolda Osmanlı Devleti’nden idârî ıslâhât için yeni teminat istendiği; Çar’ın, Avrupa’nın Osmanlı Devleti’nden elde etmekte âciz kaldığı şeyin zorla elde edilmesini üzerine almaya karar vermiş olduğunu ve bu teşebbüsün Avrupa’nın fikir ve menfaatlerine uygun bulunduğunu yazmıştı. Bunun üzerine ona cevap olmak üzere İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby, Petersburg’da bulunan İngiliz elçisi Lord Loftus’a gönderdiği 2 Mayıs 1877 tarihli yazıda bunları reddederek, Rus ordularının Osmanlı sınırlarına tecâvüz etmesinin, “Şark Meselesi”ni halletmeye ve Osmanlı topraklarında yaşayan hristiyanların durumlarının düzeltilmesine yardımcı olamayacağını; Rus Çarı’nın kendi başına Türkistan aleyhinde silâha başvurması cihetiyle, Avrupa ittifa-kından ayrılmış olduğunu ve bu hareketin, İngiltere’nin ne yardımına ve ne de takdirine mazhar olamayacağını bildirmişti.

Fakat Rusya, Osmanlı Devleti'yle savaş halinde olduğunu ilân etmeden bir gün önce saldırıya geçip, Besarabya sınırındaki ordusunu süratle Glas üzerine sevkettiği gibi, bir kolordusu da Batum'a doğru yürümüştü. Bundan dolayı, Lord Derby tarafından yapılan suçlamalardan hiçbir sonuç alınamamıştı. Derby'nin suçlamaları belki Çar'ın kinini ve öfkesini arttırmış ve artık meselenin halli savaşa kalmıştır.

(Rus Çarı'na âit beyannâmenin tercümesi, Padişah tarafından kumandanlıklara yazılan telgrafların sûreti, vilâyetlere gönderilen emirlerin sûreti, Prens Gorçakof'un Avrupa devletlerine tebliğ edilen genelgesinin tercümesi ve İngiltere Hâriciye Nâzırı'nın Petersburg'daki İngiliz elçisine gönderdiği yazının tercümesi için bakınız Ek: 1, 2, 3, 4, 5, 6, s. 325, 326, 327, 328)

İKİNCİ FASIL

Rusya'nın Romanya ile ittifakı

Rusya, "Londra Protokolü" reddedilmeden beş gün önce, Osmanlı Devleti'nin bu protokola karşı çıkmakta ısrar edeceğini anladığından, bir müddetten beri Romanya Prensliği ile imzalamayı tasarladığı ittifak sözleşmesinin tanzimine koyuldu. Bu teklif, Romanya Prensliği tarafından da uygun görüldüğünden, Bükreş'den temsilci tâyin edilen Jean Ghika, doğruca Kişnev' karargâhına giderek Rus Başvekili Gorçakof'la müzâkerelere başladı. Yapılan görüşmeler sonunda, Rus ordusunun bâzı şartlarla Romanya topraklarından Tuna üzerine yürümesi ve Romanya'nın da Rusya'nın işine yarıyacak her türlü icrâatı taahhüt etmesi hakkında, Nisan'ın onaltıncı günü bir sözleşme imzaladıkları öğrenildi.

Romanya Prensliği, bir müddetten beri bağımsızlık peşinde koşup, Osmanlı Devleti'yle olan bağları kopmak derecesine gelmiş ve daha önce belirtil-diği gibi, İstanbul Konferansı toplandığı sırada, Bâbiâli'ye tarafsızlığının tasdik edilmesini arzetmişken, o zaman buna pek önem verilmedi. Rusya'nın en çok arzu ettiği şey ise, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ'ı, kısacası Osmanlı toprak-ları üzerinde yaşayan Slav kavimlerini himâye etmek üzere girişeceği savaşta, âdeta muntazam bir devlet şekline girmiş olan Romanya'nın, Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmasına mâni olup, onu kendi safına çekmek ve o kanalla Tuna'yı geçmek için ordularına bir engel bırakmamaktı. Bu sebeple, Bâbiâli'nin, Romanya tarafından yapılan teklifi dikkate almamasından istifâde ederek, aradığı ittifakı elde etmeye büyük gayret sarfetti. Bununla beraber, Paris Muâhadesi'nin yirmialtıncı maddesine göre, dış saldırıların önlenmesi için, Romanya'nın Osmanlı Devleti ile işbirliği yaparak fevkalâde bir şekilde alacağı müdâfaa tedbirlerine, hiçbir taraftan engel olunamayacağı kararlaştırılmış bulunduğundan, Osmanlı Devleti bu anlaşma hükmünü iyi bir şekilde kullan-maya çalışmış olsaydı, karşı tarafın kazancına kendisi sâhip olurdu. Fakat bu gayeye ulaşmak için Romanyalıların râzı edilmesine çalışmak ve ara sıra gelen memurlarını ümitsiz olarak geri çevirmemek lâzımdı. Kısacası, yüzelli-ikiyüz sene önce Fenerli Rumlar arasından seçip gönderdiğimiz prensler vasıtasıyla idâre ettiğimiz Eflak-Boğdan'ın, Avrupa medeniyetinden en çok istifâde etmiş ve birçok haklara kavuşmuş mümtaz bir hükûmet hâline geldiğini ve en azından

elli-altmış bin muntazam askerle savaşılabilecek güce sahip olduğunu iyice düşünüp de küçümser bir tavır takınmamak gerekirdi.

Romanya'nın evvelce aradığı tarafsızlık, savaş çıktığında, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'a asker sokmasını önlemek ve bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin de Tuna'nın karşı tarafına asker geçirmesine meydan vermemekti. Bu bakımdan, bu şekil, Paris Muâhdesi'nin yukarıda bahsettiğimiz yirmi altıncı maddesi gereğince Romanya'nın Osmanlı Devleti ile savunma ittifakını kabul etmek istemediğine alâmet sayılabilir. Ancak, bu gibi ittifakların, tâviz vermeden sağlanabilmesi mümkün olmayıp, özellikle Osmanlı Devleti yalnız başına Paris Muâhdesi'ne dayanarak işini yürütebilecek durumda değildi. Bu itibarla Romanyalılara, "muâhdedeye göre, bizimle savunma ittifakı yapmaya mecbursunuz" diyebilmek için, buna yanaşmadıkları takdirde ya kendi başımıza zora başvurmaya veyahut diğer devletlerin bir-ikisi ile müttefik olarak nüfuzumuzu kullanmaya muktedir olmamız gerekiyordu. Fakat, zaman bakımından bunların ikisi de mümkün olmadığına göre, işi daha ileriye götürerek Romanya'nın bağımsızlığını kabul etmek yolunda Rusya'dan önce gizli bir vaadde bulunulsaydı, öyle bir ittifakı sağlamak mümkün olabilirdi, zannederim. Ama bu yolda yapılacak bir vaad, ileride Sırbistan ve Karadağ'ın da bağımsızlıklarını tanımaya bir kapı açmış olurdu denilirse, buna şöyle cevap verebilirim: Ruslarla savaşmak yoluna gidilince ve Avrupa devletlerinden bir müttefik tedarik olunamayınca, düşmanın, kendimizinkiyle kıyaslanamıyacak derecedeki kudretine karşı Romanya'yı ittifak içine alarak onu Rusya'ya yardım etmekten alıkoyabildik. Böylece bu ittifaktan sağlanacak maddî-mânevî faydalara karşılık, Osmanlı Devleti'ne bağlılığı sözde kalmış olan bir memleketin bağımsızlığını kabul edivermekte tereddüte lüzum kalmazdı. Bu durum Sırbistan ve Karadağ'ın da bağımsızlıklarına kavuşmalarına sebep olsa bile, bu, Osmanlı Devleti için maddî bir fedâkarlıktan sayılmazdı. Diğer taraftan bu bağımsızlığı tanımak lâfî kaale alınmayıp da Romanya Prensligi'nin teklifine ağırlık verilerek tarafsızlık meselesinin kararlaştırılmasına çalışmak da Osmanlı Devleti için bir başarı sayılabilirdi. Her ne ise, bu incelikler düşünülmediğinden, İstanbul Konferansı sırasında Romanyalıların yaptığı her müracaata, yersiz olarak karşı çıkıldı.

Bunun üzerine Romanyalılar Ruslarla ittifaka meyledip, hattâ Rus savaşının çıkması kesinleştiğinde, Romanya Prensi Şarl, Sadrâzam Edhem Paşa'nın kendisini savunma ittifakı yapmaya dâvet eden telgrafına cevap vermediği gibi, Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmada da: "Savaş ilân olundu. Bir müddetten beri tarafsızlığımızı korumak için sarfettiğimiz gayretin semeresi görülememiş ve Bâbîâlî bu müracaatımızı İstanbul Konferansı'na bile iletmekten kaçınmıştır. Rusya'nın Romanya'ya asker sokması bir Avrupa mes'elesi olduğu halde, kefil devletler bu mesele hakkında bir protestoda bulunmadılar. Bu itibarla, Rusların Romanya'ya girdiği esnada nasıl bir yol tâkip edeceğimizi tâyin etmek size düşmektedir" demişti. Bunun üzerine Romanya, kendiliğinden bağımsızlığını ilân edip, Rusya ile ittifak yaparak düşmanca harekete kalkışmıştı.

Bâbîâlî, savaş ilânını müteâkip ortaya çıkan bu mesele karşısında telâşa düşmüştü. Halbuki Romanya'nın böyle bir harekette bulunacağı, bir seneden beri tuttuğu yoldan belli olup, buna karşı Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine

Romanya Prensi Şarl

uygun olabilecek tedbirler de, yukarıda söylediğimiz gibi alınamamıştı. Bundan dolayı artık Romanya'nın bağımsızlığını ilân etmesine, Rusya ile işbirliği yaparak savaşa girmesine şaşırarak ve teessüf etmek yersizdi. Böyle iken, Vükelâ Meclisi'nde Romanya'nın haksızlığı meselesi tartışılıp, nihâyet milletlerarası hukuk kaidelerine ve mevcut anlaşmalar hükümlerine aykırı olan böyle bir hareket hakkında, devletlerin dikkati çekilerek Prensiğin vâki hareketlerini ve Rusya'nın haris teşebbüslerini protesto etmekten başka çare yoktur denilmiş ve Avrupa büyük devletlerine bu meâlde bir yazı gönderilmekle yetinilmiştir.

Bununla beraber, Rusya o sırada savaş ilân etmiş olduğuna göre, kendisini zafere ulaştırabilecek her türlü çâyeye ve tedbire başvurmakta serbestti. Bunların en önemlisi de Romanya ile ittifak yapmak meselesiydi. Romanyalıların Ruslarla işbirliği yapmaktaki gayeleri ise bağımsızlıklarına kavuşmaktı. Öte yandan diğer devletler de bu savaşta tarafsız kalacaklarını ilân etmişlerdi. Bu durumda, Rusya'nın Romanya ile ittifakını ve Romanya'nın bağımsızlığını ilâna kalkışmasını protesto etmenin hiçbir mânâsı kalmadığı, buna rey veren Vükelâ tarafından da tasdik ve itiraf edilmişti.

Diğer taraftan, bu mesele ile ilgili olarak bir enteresan noktanın daha belirtilmesine lüzum hâsıl oldu. Şöyle ki: Rusya ile münâsebetlerin kesilmesi emâreleri ortaya çıkınca, Padişah'ın huzurunda savaşa dâir yapılan müzâkereler esnâsında, Rusya'nın, Eflak ve Boğdan'a asker sokması hâlinde, Osmanlı Devleti'nin de oraya asker sevk etmesine devletlerce itiraz edilip edilemeyeceği sorulmuştu. Sonunda, Osmanlı Devleti sefirlerinden alınan cevaplara göre, Romanya'ya asker sevk etmek için dış engel kalmadığı anlaşılmışken, buna da teşebbüs edilemedi.

ÜÇÜNCÜ FASIL

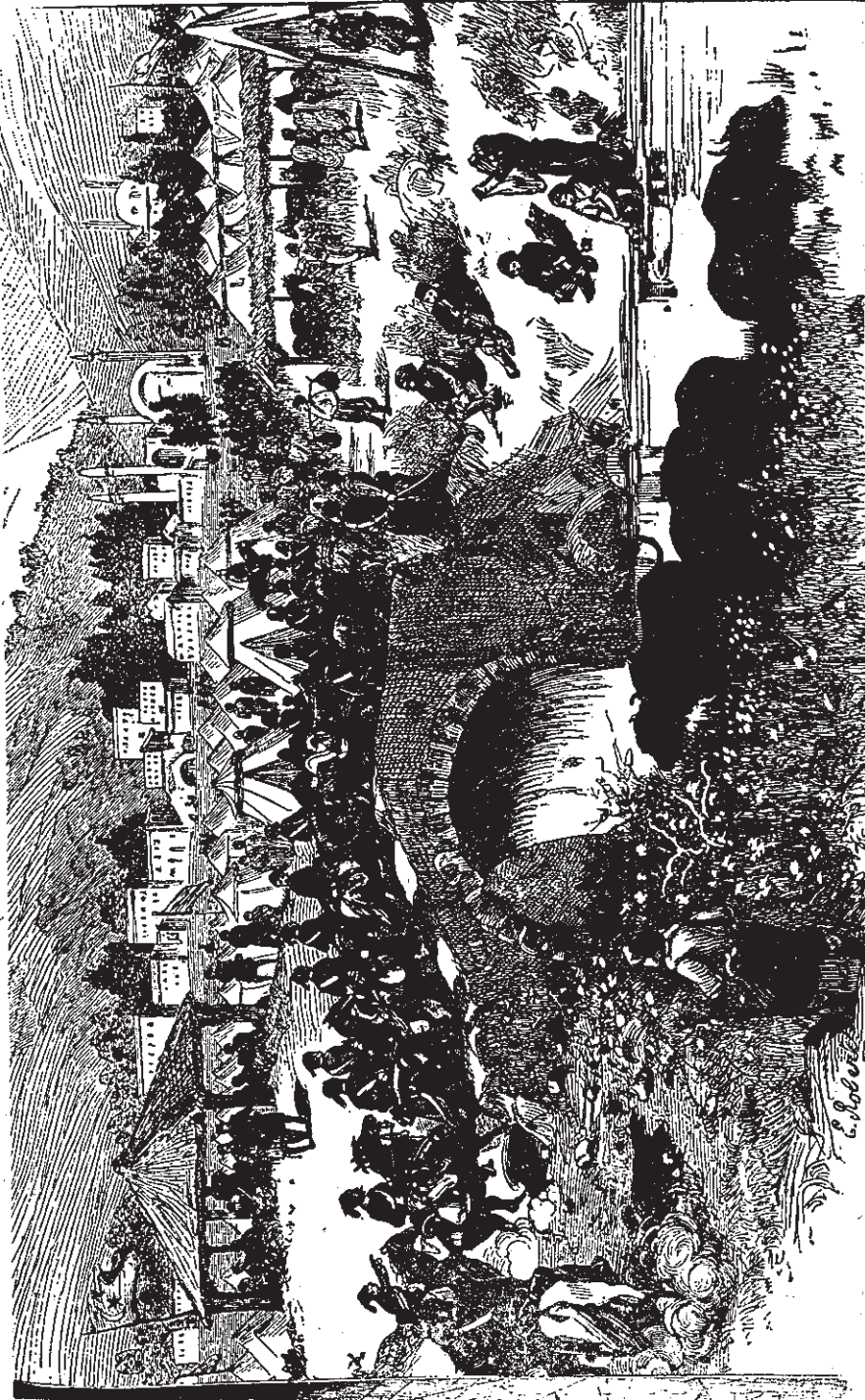
Osmanlı ve Rus savaş ordularının teşekkül tarzı

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile sınır olan yerleri Anadolu'da Erzurum vilâyetine bağlı Bayezid, Kars, Ardahan ve Trabzon vilâyetine bağlı Batum sancakları idi. Romanya ile Rusya arasında imzalanan ittifak sözleşmesi gereğince, Eflak ve Boğdan'a Rus orduları girdiği için, Tuna nehrinin Karadeniz'den Vidin sancağı bitimine kadar olan sâhilleri de Osmanlı hudutları sırasına geçtiğinden, harp mevkileri, tabiatıyla, sözünü ettiğimiz hudutlar içinde kalmıştı.

Rusya'nın bu savaştan elde etmek istediği en büyük netice, Bulgaristan'ı ayaklandırıp mahallî bir hristiyan hükûmeti idâresine vermek; Sırbistan'ı ve Karadağ'ı tamamen müstakil bir prenslik hâline getirmek, kısacası Rumeli'de küçük devletler teşkil ettirip, bunları Osmanlı idâresinden ayırmaktır. Yine bu gayeleri arasında, Romanya'ya bağımsızlığını ilân ettirerek onun kendi safında savaşa girmesini sağlamak da vardı. Bundan dolayı Rumeli tarafında vuku bulacak savaşlar gayet mühim olduğundan, Rus Çarı, Kişnev mevkiinde hazırladığı orduya bizzat nezâret etmiş ve bu ordunun başkumandanlığını da kardeşlerinden Grandük Nikola'ya vermişti. Savaş ilânı sırasında Rusya'nın yüzelli bir tabur piyâde, ikiyüz otuz dört alay süvârisi ve doksanaltı batarya sahra topu mevcuttu. Toplam kuvveti, ikiyüz elli bin civarında idi. Romanya kuvvetleri de iki kolorduya bölünmüş dört fırkadan ibâret olup, topçu ve süvarileri ile birlikte Rusya'ya yardım için hazırlanmıştı.

Anadolu tarafından bulunan Rus ordularının başkumandanlığı, Çar'ın kardeşlerinden Grandük Mişel'e verilip, savaşın başlangıcında bu orduların mevcudu 159.689 askerden ibaretti. Bu ordularda 336 sahra topu mevcuttu. Bu duruma göre Rusya, savaş ilânı sırasında Osmanlı sınırlarına dörtyüz bin neferden fazla asker yığmıştı. Buna, Romanya'nın seksen-yüz bin kişilik ordusu da ilâve edilince, Osmanlı Devleti, beşyüz bin kişilik bir düşman kuvvetini karşısında bulmuş demektir.

Yukarıda belirtildiği üzere, Rusya, Avrupa tarafından Romanya'nın demiryollarından istifâde ederek asker sevk etmek ve Tuna'yı harple geçip, Bulgaristan'ı zaptetmek istiyordu. Anadolu cihetinde de, öteden beri göz diktiği Batum limanı ile Kars, Ardahan ve Erzurum gibi mühim noktaları eline geçire-

Şumnu şehri

Tuna Cephesi'nde Türk başkumandanlığının umûmî karargâhı burada bulunuyordu.

rek, Ermenistan ve Lazistan'da topraklarını genişletmek için tecâvüzî bir savaş yapmaya karar vermişti.

Muhârebenin çıkışından üç ay önce, Avusturya askerî gazetesinin Rumeli'deki harp sahasının târifine ve Osmanlı ve Rus ordularının taarruz yollarına dâir yayımlamış olduğu uzun bir yazıda da belirtildiği gibi, Osmanlı topraklarına taarruz edecek bir ordu için, stratejik açıdan altı hareket hattı tesbit edilmiştir. Bunların birincisi, İbrail'den geçilirse Dobruca ovasından Pravadi yolu ile Varna'ya; ikincisi, Silistre'den Şumnu'ya; üçüncüsü, Rasova'dan İsker nehri vâdisine; dördüncüsü, Ruscuk'dan Kazan yoluyla Karın-âbâd'a, yahut Ruscuk'dan Şumnu ve Varna'ya; beşincisi, Niğbolu veya Zıştovi'den geçerek Kızanlık'a; altıncısı, Vidin'den Berkofça'ya giden yollardır. Ancak, bu hareket hatlarının herbiri Balkan sıradağlarının bir geçidine varmaktadır. Bu geçitlerin hepsi ise Şumnu ve Varna kaleleriyle tehdit edilebilir veyahut tamamen kapatılabilir durumdadırlar. Bununla beraber, Rusya, Küçük Eflak'dan, savaşmadan Tunaya köprü kurarak Sırbistan'a ordu geçirip ve Sırlılarla birleşip, oradan Niş ve Sofya taraflarını istilâ ederek Büyük Balkan'ın arkasını dolaşıp Meriç vâdisine inmek ve bu sebeple Tuna'dan savaşa hazır bulunacak Osmanlı ordularını hareketsiz bir hâle koyup, İstanbul üzerine yürümek gibi gayet korkunç bir plân tasarlamış ve bunu Sırlılara da bildirmişti.

Fakat böyle bir taarruz, Avusturya'ya tâbi Macaristan ve Hırvatistan civârında vukua geleceğinden, ordularda heyecan ve galeyâna sebep olur korkusuyla Avusturya'nın işine gelmemişti. Bu sebeple Avusturya, Küçük Eflak'dan asker geçirmemesi için Rusya'ya müracaatta bulunmuş, ayrıca bu yolda Rusya ile anlaşarak hiç bir şekilde taarruza kalkışmaması için Sırp Prensliği'ni de ikaz etmişti. Rusya, Avusturya'nın tarafsızlıktan ayrılarak başka yola sapmasından korktuğundan, onu kıramadı. Bundan dolayı mecburen önceki tasavvurlarından vazgeçerek yine Tuna'nın aşağı taraflarından Bulgaristan'a taarruz etmek zorunda kaldı. Bu taarruzun, Tuna'daki Osmanlı sâhillerinin en zayıf noktasından yapılması tabii idi.

Diğer taraftan Avrupa harp tekniği uzmanları, "Eğer Osmanlı ordularının harp levâzımı mükemmel ise, Tuna sâhilinde bulunan müstahkem mevkilere birine dayanarak nehir kuvveti yardımıyla Tuna'ya hemen geçip, Rus ordularından önce Romanya'yı işgal ederek Prut nehrine kadar ilerleyebilir. Böyle cesûrâne bir hareketi gerçekleştirebilirse, ilk savaşta bir netice alabilir. Osmanlı Devleti'nin Tuna'nın öbür tarafına doğru yapacağı en başarılı bir taarruz, en kuvvetli ihtimalle nihâyet Dinyeper mevkiine kadar gidebilir. Ama Rusya'nın Besarabya ve Romanya tarafından Bulgaristan üzerine vuku bulacak taarruzu başarıyla sonuçlanınca, bu taarruzun tahrip edici tesirleri Balkan'ın öte tarafına kadar yayılıp, İstanbul'u dahi tehdit eder. Gerçekten bir bozgunluk neticesinde meydana gelecek durum budur. Böyle bir durum meydana gelir gelmez Eflak-Boğdan ve Sırbistan askerî Bulgaristan'ın gözetlemesine ve müstahkem mevkillerinin harekâtını durdurmaya bırakılıp, Rusya'nın aslî kuvveti İstanbul'a doğru taarruz harekâtına devam edebilir" demişlerdi. Bunun tafsilatını yukarıda bahsettiğimiz Avusturya askerî gazetesi de muhârebeden önce yayımlamıştı. Ancak bu mülâhazalar, Osmanlı Devleti'nin beş yüz bin askerle savaşa gireceği ve bunun ikiyüz binini Bulgaristan müdafaasına ayırdığı zannına dayanıyordu. Yoksa aşağıda vereceğimiz

rakamlardan da anlaşılacağı üzere, o kadar kuvvetin yarısını bile Rusya'nın karşısına çıkarabilecek durumda olmadığımız bilinseydi, açıklanan mülâhazaların sadece son fıkralarının -ki bunlar, gerçekten mâhirâne keşiflerdendir- bize ihtar edilmesiyle yetinilirdi.

Daha önceki bahislerde etraflıca anlatıldığı gibi, Sultan Murad'ın tahta çıkışını müteâkip Sırbistan ve Karadağ muharebeleri başgösterdiği sırada Rusya, Anadolu sınırına asker yığmaya başlamıştı. Ancak o sırada Osmanlı Devleti, sadece müdâfaa için gerekli olan askeri bile toplamak imkânına sâhip değildi. Ayrıca Erzurum istihkâmlarının da inşâat ve mühimmat bakımından birçok noksanları vardı. Bundan dolayı, Rusların ansızın sınırı geçmeleri hâlinde, savaşa girilmiyerek mevcut askerlerin kademe kademe geri çekilmesi mecburiyeti hâsıl olmuş ve Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na da bu yolda tâlimât gönderilmişti. O zaman, bizde savaş fikri ağırlık kazanmamış olduğu gibi, Rusya da beklenmedik bir hücum yapmak arzusunda değildi. Ancak, Sırbistan ve Karadağ muharebeleri devam ettikçe, bunların bir Rus savaşına yol açacağı ihtimâli ve Rusya'dan intikam almak emelleri kuvvet kazandığından, Tuna boyuna ve Anadolu hududuna yüzaltmış tabur muvazzaf asker (asâkir-i muntazama) toplanmasına karar verildi. Fakat bunların mevcudu, ortalama olarak, nihâyet seksen bin kişiden ibâret olup, sūvârî ise çok azdı.

Durum böyle iken, redif askerleri bakiyyesinin de silâh altına alınması kararlaştırıldı. Halbuki bunların celbi ve silâhlandırılması için uzun zamana ihtiyaç vardı. Üstelik bu, çeşitli güçlükleri ve külfetleri olan bir işti. Bundan başka, redif subaylarının çoğu, savaş tekniğine vâkıf değildi. Bununla beraber, Serasker Redif Paşa, bu kuvveti mükemmel ve muntazam addederek: "**Redif askerimiz kadar mustahfız askerimiz de vardır ve onlar askerlikte büyümüş adamlardır. Gerektiğinde o sınıfı da toplar ve celbederiz**" diye Padişah'ın ve Vükelâ'nın zihinlerini, birtakım hurafe ve efsânelerle doldurmuştu. Ayrıca, İngiliz ve Alman subaylarından gönüllü olarak Osmanlı ordusuna girmek isteyenleri, "**Bizim yabancı subaylara ihtiyacımız yoktur**" cevâbiyle kabul etmemişti.

Rus savaşının çıkacağına dâir emâreler, ortaya çıktığı zaman, Padişah'ın sūâlî üzerine, Serasker Redif Paşa, Osmanlı Devleti'nin silâh altında bulunan askerî kuvvetini gösteren şöyle bir liste tanzim edip verdi:

Muvazzaf Asker	Erat sayısı
Dobruca, Silistre, Ruscuk, Vidin, Şumnu, Tırnova, Gabrova,	
Varna, Edirne, Niş ve Sofya taraflarında	186.500
Bosna, Hersek, İşkodra havâlisinde.....	107.500
Yanya, Yenişehir tarafında	15.800
Girit adasında.....	10.300
Kars, Ardahan, Bayezid, Erzurum mevkillerinde	70.900
Batum tarafında.....	20.800
İstanbul'da.....	20.500
Trablusgarh, İzmir, Hicaz havâlisi ile üçüncü, beşinci, altıncı,	
yedinci ordu merkezlerinde ve Tersane'de	58.000
	Yekûn 490.300

Redif Paşa

Serasker (Harbiye Nâzırı).
Devletin askerî gücü hakkında Sultan II.
Abdülhamid Han'a gerçeğe uymayan raporlar
vererek savaşta Rusya'ya galip geleceğimizi
iddia etmiştir. Hal' vak'asında onun da
parmağı vardı.

Bu askerî kuvvetin elinde, yüzotuzsekiz batarya seyyar top vardı. Abdülâziz Han'ın yadigârı olan üçyüz otuzdört bin adet "Hanri-martini" tüfeklerinden üç yüz onbeşbin adedi askere dağıtılıp, geri kalan ondokuz bin adedi muhafaza edilmişti. Üçyüz yirmibeş bin "Şınaydır" marka tüfekten üçyüz yirmi üç bin adedi taburlara dağıtılıp, ikibini depolara konulmuştu. Otuzdokuz bin adet "Vinçester" marka tüfek ile yirmi bir bin tabancanın da tamamen süvâri, nizâmiye, zaptiye ve muâvine askerlerinin elinde bulunduğunu bildirdiler. Mevcut mühimmatın savaşın ilk safhasına yeteceğini ve bir taraftan da yine mühimmat tedârik edilmeye çalışılacağını ve elimizde, bu yolda sarfedecek kadar para bulunduğunu söylediler. Bununla beraber, o zaman Varna mevkii de dâhil olmak üzere, Rumeli'de Vidin'den Dobruca'nın bitimine kadar Tuna'nın müstahkem mevkillerine ve mühim sâhillerine ancak yüzyetmiş tabur asker tahsis edilerek, Edirne'de kırk bin kişilik bir ihtiyât ordusu bulundurulmasına, Sofyada bulunan askerin arttırılmasına ve Tuna deltasından başlayarak Dobruca sâhilinin nehir kuvvetiyle müdafaasına karar verilmişti.

Bu hesaplardan anlaşıldığına göre, o günkü askerî kuvvetimizden Tuna, Batum ve Erzurum hudutlarında Rusya'ya karşı bulundurulan orduların mevcudu ikiyüz yetmişsekiz bin (278.000) ve İstanbul ihtiyat kuvvetleriyle beraber ikiyüz doksan sekiz bin (298.000) civarında olmalıdır. Fakat bunların içinde mükemmel eğitim görmüş askerin sayısı yüz elli bine ulaşmadığı gibi, Serasker Redif Paşa'nın redif askerlerinden sonra silâh altına alınabileceğini bildirdiği mustahfız sınıfı da ellişer, altmışar yaşına girmiş ve geçim sıkıntısı yüzünden askerliği unutmuş bir sürü zavallı kimselerdi.

Bununla beraber, Rumeli'de Rusya'ya karşı Başkumandanlık görevi Serdarekrem Çırpanlı Abdi Paşa'ya verilip, İkinci Ordu Müşiri Ahmed Eyüb Paşa da Serdar maiyyetinde kumandanlığa tâyin olundu. Anadolu Cephesi Kumandanlığı Müşir Ahmed Muhtar Paşa'ya, Batum ordusu Kumandanlığı müşirlik rütbesi ile Ferik Hasan Tahsin Paşa'ya tevcih edilmişti. Erzurum vâlisi Karslı Kurt İsmail Paşa, bir fırka kumandanlığında bulunmak üzere makamında bırakılmış

ve Karadağ fırkası kumandanlığı müşirlik rütbesi ile Ferik Süleyman Paşa'ya verilmişti. Bu sırada Vidin fırkası kumandanı Ferik Osman Paşa'ya müşirlik rütbesi verilip, Ruscuk mevkii kumandanlığı da Müşir Eşref Paşa'ya tevdi edildi. Fakat bunların içinde Serdâriekrem Abdi Paşa sakat ve ihtiyar, Tahsin ve Eşref Paşalar ise savaş tekniği bakımından yetersiz kimselerdi. Özellikle kumandada birlik sağlanmasının önemi üzerinde durulmamış ve askerî gücümüzün derecesi konusunda Redif Paşa'nın Padişah'ın huzurunda arzettiği mâlûmatın gerçeğe uymadığı, savaş başladıktan hemen sonra ortaya çıkmıştı. Bundan başka, Rus orduları sınırı geçerek ilerlemekte iken, hazırlanmış olması gereken ordularımızın gayet dağınık bir vaziyette bulunduğu belli olmuştur. Şöyle ki:

İstanbul'dan gerek Tuna'ya ve gerekse Anadolu'ya sevk olunan birlikler, dağınık halde yâni birer ikişer tabur ve hattâ bölük bölük gönderilip, savaş tekniğinden bahseden kitaplardaki usûllere uyularak, alay, fırka ve kolordu düzenine riâyet olunmadığından, kumandanları, toplanma merkezleri ve nasıl hareket edecekleri belirsiz olarak gidiyorlardı. Diğer taraftan, cephelere gönderilen eratin hiçbir yerde kaydı tutulmadığı için, taburlarda mevcut asker mikdarını ve bunlardan firar edenlerin, ölenlerin hesabını doğru olarak bilmek mümkün değildi.

Bu sûretle düzensiz bir şekilde yola çıkarılan askerin vardıkları yerde teşkilâtlandırılmaları ayrı bir dert olup, düşmanın hücumu karşısında fırka ve kolordu düzenini sağlamaya vakit bulunamayacağı hiç düşünülmemişti. Özellikle yeni silâhların mermilerinin nakli ordular için ağır bir yük olup, devletin mermi sandıklarını nakledecek araba ve hayvanları olmadığından, Tuna cihe-tinde bu nakliye işleri tamamen halka yüklenip, zorla araba ve hayvan toplanmaya başlandı. Daha yakında isyânları bastırılan Bulgarlar, bu nakliye hizmetleri sırasında ordunun bütün mühimmatının mikdarını öğrendiklerinden, düşmana casusluk yapmakta büyük kolaylıklar elde ettiler. Anadolu'da ise, Rumeli'de olduğu gibi beygir tedârîki mümkün olamayıp, Konya, Malatya, Harput gibi uzak yerlerden, nakliye işlerinde kullanılmak üzere develer sevkettirildi. Fakat bunların çoğu, açlıktan yollarda telef olup, Erzurum ve Kars karar-gâhlarına varabilenler de kullanılamayacak hâle gelmişti.

İşte bu kısa izâhattan anlaşılmaktadır ki, askerî sevkîyat, büyük perişanlıklar ve akıl almaz zâyiat içinde ceryan etmeğe başlayıp, gönderilen askerler ise odun yığını gibi karma-karışık bir vaziyette bulunduklarından, Tuna'ya sevkedilen taburlardan savaş meydanına çıkacak muntazam bir fırka tertip edilip hazırlanmıştı. Zira, daha savaş çıkmadan önce, Serdâriekrem ve onunla aynı fikirde olan diğer askerî ümerâ, bizim müdâfaa hâlinde bulunmamızı gerekli görüp, düşman, Tulça ve İsakçı taraflarından Tuna'yı geçmekle savaş bakımından bir netice kazanamayacağından, Dobruca tarafı açık bırakılarak Varna ve Hacıoğlu-Pazarcığı taraflarında bir müdâfaa hattı teşkil edilmesini, Tuna kalelerinde ve umûmî karargâhta kuvvetli fırkalar bulundurulmasını kararlaştırdıklarından askerin sevk ve yerleştirilmesi işi ona göre yapıyordu.

Gerçi bizim için Rusya ile bir taarruz harbine girişmek son derece güç olduğundan, müdâfaa halinde kalmamız tabii idi. Ama bu müdâfaa harekâtından maksat, askerî, kafesteki kuş gibi kalelere kapıyarak oturmak olmayıp, savaş kendi topraklarımızda kabul etmekle beraber, düşmanı hedefe varmak-

Serasker Abdülkerim Nadir (Abdi) Paşa

Tuna Cephesi'nin ilk başkumandanı.

tan alıkoyacak tedbirleri almaktır. Bu tedbirler de, Tuna'yı geçip gerekli noktaları tutmak sûretiyle düşmanın harekât üssüne şaşkınlık vererek taarruzunu güçleştirmek ve kale aralarını askerden boş bırakmayıp ihtiyatlarıyla muntazam seyyar fırkalar hazırlamaktan ibârettir. Bunlar, tabii istihkâm olan Tuna nehrinden faydalanmanın en büyük vesilesiydi. Çünkü zamanımızda harp tekniği tamamen değişmiş ve kale kuşatması gibi uzun mücadeleleri gerektiren askerî harekât, uygun bir mevki tutarak bir iki meydan muhârebesi kazanmakla kesin neticeye ulaşmak yoluna dökülmüştü. Böyle bir durum karşısında kalelere kapanmanın, düşmanın müstahkem mevkileri işgal ederek zayıf bulduğu bir noktadan Tuna'yı geçmesine ve sonra o kalelerdeki askerden hiç istifâde edilme-

mesine sebep olacağı meydanda iken, bunlar dikkate alınmadı. Hattâ, Kırım muhârebesinde Eflak'da ve Vidin karşısında bulunan Kalafat mevkiine asker geçirilip, oradan da ileri gidilmiş ve düşmanın Tuna'yı geçip de Silistre'yi kuşatan bir ordusunun ileri hareketine lâzım olan kuvveti Kalafat'da alıkonulmuş olduğu halde, bu defa Serdârîekrem Abdi Paşa onu da uygun görmedi. Padişahın huzurunda toplanan Danışma Meclisi'nde, Kalafat'a asker geçirilmesinin lüzumu hatırlatıldığı; bundan siyâsî bakımdan bir zorluk da tasavvur edilmediği ve Romanyalılar, Kalafat'ın tutulmasını bizim için zarûrî bir iş sayarak savaş ilânı sırasında orayı boşalttıkları halde, asker geçirmekten kaçınıldı. Bununla beraber, Tuna boğazlarının, Osmanlı savaş gemilerinin kontrolü altına alınarak Dobruca'nın nehrinden muhafazası, Tuna'da bulunan zırhlı dubalara bırakıldı. Ancak, Eflak topraklarından Tuna'ya akan Seret nehri üzerindeki demiryolu köprüsü durdukça, düşmanın bir engelle karşılaşmadan ordularını demiryolu ile Eflak sâhiline getirmesi ve zırhlı dubaları, ağır toplar ve özellikle torpido denilen deniz mayınlarıyla mahvetmesi mümkün görünüyordu. Onun için, adı geçen Seret köprüsünü yıkmak en başta gelen iş iken, bu husus ihmal edilerek düşmana açık yol bırakıldı. Mademki Dobruca gözden çıkarılmıştır, artık oranın sâhillerini muhafaza etmek gibi garip fikirden vazgeçip, orada bulunan kadın ve çocukları geri çekerek, Dobruca'nın hayvan yatağı olmasından istifâde etmek sûretiyle de eli silâh tutan ahalisinden süvari tertip edip, memleketlerini muhâfaza ettirmek gerekirdi. Böyle iken, bu hususun da dikkate alınmaması, dört-beş bin süvârî tedârik edilmesi imkânını ortadan kaldırdı. Bundan başka, Dobruca'da bulunan müslümanlar, korku ve dehşete düşerek mallarını mülklerini terkedip Hacıoğlu-Pazarcığı'na ve Varna'ya doğru çekilmeye ve yollarda kırılıp dökülmeye başladılar. Bunun üzerine Çerkes ve başı-bozuk askeri, bir yandan yağmacılığa koyulup, Dobruca'da kalan Bulgarları öldürdüler; köylerini ve kiliselerini yakıp yıktılar; ellerine geçirdikleri hayvanları gasbettiler ve bir yandan da ele geçirdikleri zahireleri, karşı tarafta toplanan düşman ordularına sattılar. O zaman Bükreş'de bulunan Bulgar reislerinden Zankoff Dragan, "Bulgar katliamı başladı" diye on bin adet broşür bastırıp, İngiliz halkını Osmanlı Devleti aleyhine kıskırtmak için Londra'ya haberler göndermişti. Bu mesele Padişah'a aksedince, bunun araştırılmasını emretti. Fakat araştırma neticeleninceye kadar iş iştin geçti ve Dobruca elden gitti.

Bununla beraber, savaş ilânından dört beş gün önce Viyana sefiri Aleko Paşa, Tuna muhârebe hattına tâyin olunan yâni Vidin'den Varna'ya kadar Tuna sâhillerine konulan Osmanlı askerlerinin dağınık taburlar hâlinde bulunduklarını Bâbîâlî'ye özel olarak yazmıştı. Ayrıca bunun çok tehlikeli bir şey olduğunu, savaş tekniğine vâkıf bâzı ecnebi subayların dostâne ikazları da teyid etmişti. Şöyle ki: Maçin'den Vidin'e kadar Tuna boyunca baştan başa müdâfaa hattı yapmak mümkün olamayacağı için, savaş başladığında düşman askerini içerilere çekerek bir meydan muhârebesi yapmaya mecbur edip, başarı sağlanırsa Prut nehrine doğru takip edilmesi ve aksi takdirde Balkan'a çekilip, Varna, Burgaz ve Balkan havalisinde mühim noktaları muhâfaza ederek hatalara yol açılmamak hususları, büyük bir ehemmiyetle ileri sürülmüştü. Bunun da evvelâ Varna, Silistre, Ruscuk ve Şumnu'nun teşkil ettiği saha içinde büyük bir ordu tutmaya; ikinci olarak, bu ordunun sağ kanadını teşkil etmek üzere Köstence ile

Boğazköyü arasında ve sol kanadını himâye etmek için Zîstovi ve Rasova arasında ihtiyaca cevap verecek birer müfreze gezdirmeye; üçüncü olarak, bir taraftan Romanya'yı gözetmek ve diğer taraftan Ruslarla Sırpıların irtibatlarını kesmek üzere Vidin'de özel bir fırka bulundurmaya bağlı olduğu belirtilmişti.

Tuna Cephesi'nin askerî durumu hakkında alınan bu şekilde haberler, Padişah'ın kulağına varınca, Anadolu'da mevcut askerî kuvvetin miktarı, yerleştirme şekli, teçhizat ve harp mühimmatının mevcudu hakkında da şüpheler uyanmıştı. Bundan dolayı, savaş ilânı esnâsında Erzurum Vâlisi İsmail Paşa ile Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa arasında, bu konuda muhabereye girilmişti.

O zaman elde edilen mâlûmata göre, Erzurum'da dört tabur nizâmiye ve redif, üç tabur mustahfız askeri, iki bölük kadar süvâri, dört batarya top ve yüz yirmi kadar Çerkes atlısı vardı. Kars'da kırk iki tabur piyâde ve bir alaydan fazla süvâri bulunmaktaydı. Eleşkird fırkasında yâni Bayezid havâlisinde on iki tabur piyâde, dört bölük muvazzaf süvâri askeri ile iki alay aşiret atlısı ve Ardahan'da ise on tabur piyâde vardı. Bunlardan başka, taburları dörder yüz kişiden ibaret olan iki alay muâvine askeri teşkil edilmişti. Kars ile Erzurum arasında Pasinler mevkiinde altı tabur seyyar birlikler bulunmaktaydı. Ardahan istihkâmları imkân nisbetinde müdâfaaya elverişli hâle getirilmişse de Karakilise istihkâmları yapılamadığından Toprakkale ve Tahir-Gediği boğazlarına ufak istihkâmlar yapılması düşünülmekteydi. Bu kuvvetlerin kifâyetsizliğinden dolayı Erzurum ve Bayezid tarafları için yeniden on beş tabur asker istenilip, cephâne ve diğer savaş mühimmatının noksan olduğu bildirilmiş ve bilhassa parasızlıktan feryad edilmişti.

Rumeli'de harp sahası olan yerlerde Tuna nehri birinci ve Balkan sıradağları ikinci derecede tabii istihkâm vazifesini görmekteydi. İstanbul ve Çanakkale Boğazları da elde bulundukça, Osmanlı Devleti'nin bir müddet de olsa karadan ve denizden Rusya'nın taarruzlarına mukavemet edeceği ve bu fırsattan istifâde ederek siyâsî alanda da işini yoluna koyacağı, dışardaki iyi niyet sâhibi tecrübeli kimseler tarafından bile ifâde edilmişti. Bununla beraber, Tuna sâhilindeki savaş mevkillerinde alınan askerî tedbirlerin eksikliği işin başında belli olduktan başka, Balkan geçitleri de tahkim edilerek, Rus ordusunun âni bir taarruzuna karşı koyacak hâle getirilmemişti. Bilhassa Çanakkale Boğazı'na, o taraftan gelmesi muhtemel olan düşman donanmasına mâni olacak mayınlar konulmamıştı. Ayrıca, Gelibolu ile Akdeniz'de bulunan Maâruz Körfezi'ni ayıran Bolayır arazisine istihkam yapılması düşünülmemişti. İşte böyle bir durumda, savaş ilân edilmişti.

Donanmanın durumuna gelince: Merhum Abdülaziz Hân'ın şahsî gayretleri neticesinde, Osmanlı Devleti yirmiden fazla zırhlı gemiye sâhip olup, Avrupa'da ikinci derecede bir deniz devleti sırasına geçmişti. Bu kuvvet, Rusya'nın hasedine yol açarak Paris Muâhadesi'nin Karadeniz'in tarafsızlığına dâir hükümlerini kendiliğinden feshedilmiş saydığını ilân edivermesi de, Osmanlı zırhlı donanmasına denk ve İstanbul Boğazı'na mukabil bir deniz kuvveti kurmak emelinden doğmuştu. Fakat Rusya, Karadeniz'in tarafsızlığının feshedildiğini ilân etmesinden savaşın çıkışına kadar geçen beş sene zarfında, Osmanlı donanması ayarında bir donanma hazırlayamadığından, denizde

Osmanlı Devleti'ne karşı kıyaslanamayacak bir zaaf içine düşmüştü. Rusya'nın, bu büyük eksikliği telâfi etmek için Karadeniz sâhil şehirlerinden "Hocabey" gibi mühim limanların girişlerine mayınlar yerleştirerek Osmanlı donanmasının âni taarruzunu güçleştirmeye çalışacağı; Londra'da imal ettirip bâzı parçalarını Baltık Denizi üzerinden demiryolları ile Karadeniz sâhilinde bulunan Nikolayef Tersanesi'ne naklettirerek, orada monte ettirdiği birçok mayın istimbotları vâsıtasıyla Karadeniz'de dolaşacak Osmanlı zırhlılarını tahribe karar vermiş olduğu, evvelce her taraftan haber verilmişti. Böyle iken, sözü edilen istimbotlardan Osmanlı Devleti'nde bir tanesinin bulunmamasının, denizden donanmanın tehlikeye kalmasına yol açacağı ve mayın korkusundan serbest hareket edemeyecek bir deniz kuvvetinin ise faydalı olamayacağı meydanda idi. Ancak, Paris Muâhadesi'nin imzalanması sırasında, devletlerarası denizlerde korsanlık usûlû savaşın kaldırılmasına ve abluka yâni deniz kuşatmasının fiilen yapılmasına karar verilip, ondan sonra Avrupa'da çıkan savaşlarda diğer devletler tarafından bu andlaşmaya riâyet edilerek deniz kuşatması, bir donanma vasıtasıyla düşman sâhilleri girişini kesmek şeklinde yapılmış olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin de Karadeniz'e çıkaracağı donanmanın bir kısmı ile doğrudan doğruya deniz kuşatması yapması ve diğer kısmı ile düşman sâhillerini tazyik ettirmesi gerekiyordu. Bundan dolayı savaş ilânını müteâkip, deniz kuşatmasının ne şekilde yapılacağına dâir Bâbîâlî tarafından bir beyannâme neşredilmişti. (Bu beyannâmenin sûreti için bakınız Ek: 8, s. 331)

Bunun üzerine Osmanlı donanmasından irili ufaklı yirmi parça savaş gemisi, üç filo hâlinde Karadeniz'e çıkarılıp, birincisi Ferik Hasan Paşa kumandasında olarak Tuna boğazlarının ve Rumeli sâhillerinin muhâfazasına; ikincisi Mirlivâ Ahmed Paşa kumandasında Batum'dan Kerç tarafına kadar uzanan Rus sâhillerine tahsis edildi. Üçüncüsü ise, Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı İngiliz Hobart Paşa kumandasında, adı geçen iki filo arasında ve evvelce Kili'den Batum'a kadar teşkil edilen abluka hattı üzerinde devamlı hareket halinde bulunmakla beraber, düşman sâhillerini mümkün mertebe tehdit ve tahrip etmekle görevlendirildi. Yine o esnada nehirden alınacak savunma tedbirlerini teftiş etmek için Tuna boğazlarına gönderilen Hobart Paşa, gemiyle Sünne Boğazı'ndan Tuna'ya girip, Dobruca sâhiline vardığında, Rusların Seret köprüsünden asker geçirerek Eflak sâhilinde bulunan Kalas mevkiini tutmuş olduklarını; Osmanlı savaş gemilerinin harekâtına mâni olmak için içinde büyük toplar bulunan istihkâmlar yapmış olduklarını; Tuna nehrine mayınlar koydurmuş bulunduklarını ve Nikolayef Tersanesi'nden savaş gemileri geçirmiş olduklarını gördüğünden, yukarıya gidemiyerek Sünne'den geri çekilip derhal İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı. Hobart Paşa, bu vahim durumun asıl sebebinin Seret köprüsünün vaktiyle yıkılmaması olduğunu; bunun da Kalas ve İbrail sâhillerini savunacak Osmanlı savaş gemilerinin bulunmamasından ve müdâfaanın Kalas ile Tulça arasına hasredilmesinden ileri geldiğini; Sünne ile Kalas arasında bir zırhlı duba bulunup, daha sonra İstanbul'a giden zırhlının pek geç vâsil olması dolayısıyla, Rus askerinin bir engelle karşılaşmadan Tulça'ya doğru ilerliyerek mühim mevkillerini tuttuğunu söyledi.

Ortaya çıkan bu durum karşısında, Sünne'den içeriye sokulan iki zırhlıyı düşmanın nehirden yapacağı saldırıdan korumak için bulundukları mevkiin

Hobart Paşa (ingiliz)

Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı

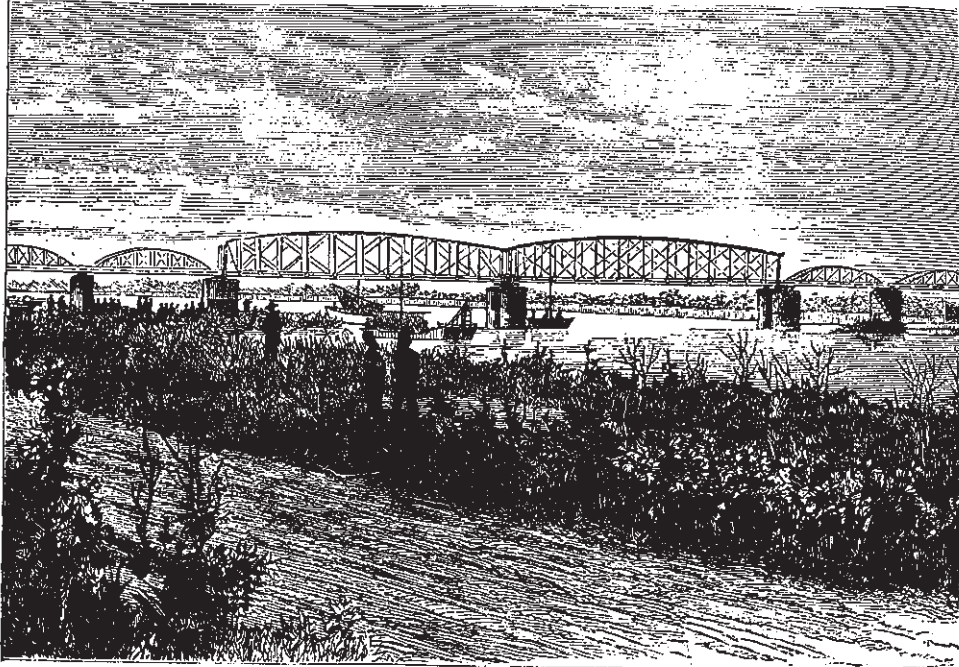
ilerisine zincir çekmek ve bu zinciri muhâfaza etmek üzere de karaya altı topu ihtivâ eden bir istihkâm yapmak mecburiyeti hâsıl oldu. Bundan dolayı sözü edilen zırhlılardan istifâde edilecek yerde, onların korunması gâilesine düşüldü.

Serdârîekrem Abdi Paşa ise, Seret köprüsünün harple yıkılmasını, Romanya'ya savaş ilânı mânâsına gelmesin diye tehir ettiğini, bununla beraber Dobruca'nın askerden boşaltılmasına karar verilmesinin, nehir tarafının zırhlılarla korunması şartına bağlı olduğu halde, bu husustaki ihmalin orduya âit olmayıp, Bahriye Nezâreti'ne âit olduğunu yazmıştı.

Sübhanellehu! Bu ne garip düşüncedir ki, Romanya Prenslığı'nin, daha savaş ilân edilmeden önce Rusya ile anlaşarak bağımsızlığını elde etmek için Osmanlı Devleti ile savaşa gireceği herkesce bilindiği halde, Seret köprüsünün yıktırılmasını, Romanya'ya doğrudan doğruya savaş ilân etmek şeklinde yorumlamak ve buna teşebbüs edilmediği takdirde, Romanya'nın Rusya ile olan ittifakını bozup Osmanlı Devleti'ne karşı çıkmamayı veyahut tarafsız kalmayı tercih edeceğini farzederek, Rus ordularının geçişini kolaylaştırmak gibi ahmaklıklar gösterildi. Diğer taraftan savaş kanununun siyâsî kaideleri hükümsüz kılması tabii olup, savaşın çıktığı bir ülkede düşman saldırılarını önlemekten başka bir tedbir düşünmeğe hacet yoktu. Bu itibarla, madem ki Seret köprüsünün düşman ordusunun geçişini kolaylaştıracağı bilinmekteydi, o halde Romanya Prenslığı Osmanlı Devleti'yle sulh yapmış olsa bile bu köprünün yıktırılması şarttı. Buna rağmen bu meseleye kafa yorulmamış ve böylece Rus ordusu için elverişli bir zemin hazırlanmıştır.

Bununla beraber, Tuna cephesinde alınacak savunma tedbirleri müzâkere edilirken, Serdârîekrem Abdi Paşa, Tuna için tahsis olunan yüzyetmiş tabur askeri kâfi görmeyip, bu kuvvetten Dobruca muhâfazasına asker ayrılmasının mümkün olamayacağından bahsederek, oradaki halkın gerilere çekilmesi için Dobruca sâhilinin hiç olmazsa zırhlılarla nehirden müdâfaa edilmesini Vekiller

Heyeti'ne kabul ettirmişti. Ancak Tuna boğazlarının muhafazasıyla görevli Ferik Hüseyin Paşa'nın oradan alınıp yerine tayin edilen Ârif Paşa'nın savaş ilânından çok sonra gönderilmesi ve o zamana kadar Rus askerinin Tuna sâhiline yayılması sebebiyle, Ârif Paşa nehir yoluyla Tulça'dan yukarı çıkamamıştı. Böylece nehrin ilerisindeki savaş gemileri kumandasız kalmış ve Serdâr'ın bu gemilere nezâret etmek üzere tayin ettiği Mirlivâ Dilâver Paşa'yı ise, Ârif Paşa kumandadan menetmişti. Diğer taraftan, Seret köprüsü ile Romanya demiryollarının düşman askeri gelmeden önce tahrip edilmesi mümkün iken, o da yukarıda yazdığımız garip mütalaalar ve zırhlıların, Rusların Tuna'ya yaklaştıktan sonra gönderilmesi yüzünden gerçekleştirilememiştir.

Seret Köprüsü

Anadolu'daki duruma gelince: Padişah'ın Başyâveri Mehmed Paşa, Erzurum'da cephâne ve harp malzemesinin eksikliğini müşâhede etmekle beraber oraya ulaştırılmak üzere İstanbul'dan gönderilmiş olan top ve mühimmatın Trabzon'da kaldığını da görerek, durumu Padişah'a arzetti. Bunun üzerine, bu durum, Tophâne Müşiri Dâmâd Mahmud Paşa'dan sorulduğunda, "Bunları götürecek araba olmadığından, Trabzon'a araba gönderilip nakli çâresine bakılacaktır" cevabını verdi. Ardından Padişah'ın husûsî irâdesi üzerine biri askerî sınıftan diğeri Bâbiâlî'den olmak üzere Trabzon'a iki memur gönderilip ve halktan hayvan tedarik edilip binbir güçlkle mühimmat sevkine başlandı.

Balkan sıradağları her ne kadar geçilmesi güç yerler ise de, çeşitli mevkilerinde düşmanın geçebileceği boğazlar vardı. Bununla beraber bunların çoğu Seraskerlik makamı tarafından dikkate alınmayıp, yalnız Şipka geçidi gibi meşhur bir iki boğazın korunması lüzumu gözönünde bulundurulmuş ve onla-

rın da tahkim edilmesine çalışılmıştı. Nihâyet Padişah tarafından verilen kesin emir üzerine, Abdülaziz Han'ın vâlidesi Kethüdâlığından ayrılma vezirlerden Hâlet Paşa'nın maiyyetine mühendis ve kurmay subaylar verilerek Balkanlara gönderilip, derhal istihkâmlar yapılmaya başlandı.

Serdâriekrem Abdi Paşa, Tuna tarafında toplanabilen askerî kuvvetle o tarafın müdâfaasını üzerine almakla beraber, Balkanlar'ın muhâfazasını İstanbul'a bırakmış, yâni Balkan geçitlerini müdâfaa etmek ve Tuna ordusu için ihtiyat olmak üzere, Edirne'de başka bir ordu hazırlanmasını ve Sofya'daki kuvvetlerin bir kolordu derecesine çıkarılmasını, devlet erkânının himmet ve gayretlerine bırakmıştı. Halbuki bu ihtiyat ordularının hazırlanması tamamen gözden uzak tutulunca, düşmanın ilk hücumuna karşı koyacak ordularımızın devamlı üstünlük sağladıkları kabul edilse bile, savaşta verecekleri fireyi telâfi edecek ve kendilerine destek olacak fırkalardan mahrum kalacakları; mağlubi-yet alâmetleri görününce, düşmana karşı koyacak başka bir muntazam kuvvet tedârik etmenin imkânsız hâle geleceği, daha savaşın başlangıcında belli olmuştu. Bundan dolayı, Hâlet Paşa'nın çabası, Filibe ve İslimye halkının gayret ve himmetleriyle kısa zamanda Balkanlar'ın bellibaşlı geçitlerine yapılan istihkâmlar, mustahfızdan ve mühimmattan mahrum kalıp, bunların korunması da ayrı bir müşkilât oldu.

İşte bu vaziyet içinde Rus orduları, Avrupa ve Anadolu hudutlarından adım adım ilerledikçe, bir müddetten beri barış yerine savaşa can atan devlet erkânı, işin sonunun neye varacağını anlamaya başladı. Hattâ, harbin çıkışına kadar Osmanlı Devleti'nin bütün askerî kuvvetinin düşmana karşı koymaya yeterli olduğu iddiâsında bulunurlarken, yapılan hazırlıkların eksikliğini itiraf ederek, yeni kuvvet tedârik edilmesi hususunda büyük bir şaşkınlık içine düştüler.

Yukarıda anlattığımız gibi, Serdâriekrem, Balkanların muhâfazası işini merkezden tertip edilecek ihtiyat ordusuna bırakmışken, savaş ilânına kadar öyle bir kuvvetin ismi bile meydana konulmadı. Ancak, düşmanın büyük hazırlıklar içine girdiği öğrenildikçe, önceden sanıldığı gibi, Rus ordularının korkulacak kadar kuvvetli olmadığı kuruntusunun yanlışlığı anlaşıldığından, savaş başladıktan yirmi gün sonra, Serasker Redif Paşa, ikiyüz bin kişilik bir ihtiyat kuvvetinin hazırlanması lüzûmuna dâir Bâbîâlî'ye bir rapor vermişti.

Bu raporun başlangıcında, mevcut kuvvetlerin toplamı altıyüz yirmibir tabura ulaştığı hâlde, Karadağlıların isyânda bulunmalarından, Sırbistan kaynaştığından, Bosna'da isyanlar devam ettiğinden, Yunanlıların ve onlara bakarak Girit hristiyanlarının kötü niyet beslemelerinden, İranlılara güvenilememesinden dolayı, Rus ordularına karşı çıkarılan taburların üç yüzden ibaret olduğu ve bunların mevcudunun ikiyüz kırkbin kişiyi bulduğu belirtilip, devletin bütün askerî kuvvetinin silâh altına alındığı, yâni redifliğin üçüncü sınıfına ve mustahfızlığa dâhil olanlardan başka, silâh altına alacak asker kalmadığı ifade edildikten sonra, fevkalâde bir tedbir olmak üzere İstanbul'dan ve bütün müslüman olmıyan halktan kur'a usûlüyle asker toplanması teklif edilmişti.

Bu rapor Vükelâ Meclisi'nde okunduğunda, savaşa taraftar olanlar: "Evet hepimiz asker yazılıp, harbe gitmeliyiz. İstanbul niçin askerlik hizmetinden muâf kalsın? Hristiyanlar bu memleketin nimetlerinden faydalanıp da neden asker vermesinler? Bilhassa Kırım muhârebesini müteâkip ilân edilen Islâhât Fermânı'nyla hristiyanlardan asker alınması esas itibariyle kabul edilmişti. Şimdi Kanûn-ı esâsî ile de bu husus iyice kesinlik kazandı" diyerek, teklifin lehinde bulundular. Ayrıca, hristiyanların kur'aya sokulmasına, müslüman ahâlisiyle birlikte önce İstanbul'dan başlanılarak, daha sonra diğer vilâyetlere yaygınlaştırılmasını ve alınacak hristiyanların taburlara dağıtılmasını ileri sürdüler.

Fakat bâzı ileri görüşlüler, aksi fikri savunup: "Hristiyanların bir müddet-ten beri yapılan dış telkinler ve aldatmalar neticesinde niyetleri bozulmuştur. Bu sebeple, onlardan alınacak askere savaşta güvenmek doğru değildir. Üstelik müslüman askerlerin itaatsizliklerine de sebep olurlar" diyerek, bu fikrin tatbik edilmesine razı olmadılar. Bir takım kimseler ise "Gerçi İstanbul'un müslüman halkından asker alınmalıdır. Hristiyanlardan asker almanın da müslümanların askerlik yükünü hafifleteceğinde şüphe yoktur. Fakat, hristiyan cemaatler askerlikten kaçınırlar. Hattâ bu husus, daha önce de defalarca müzâkere edildiyse de, patrikhâneler birçok özürler ve ağır istekler öne sürmüşlerdi. Nihâyet nakdî bedel alınması mecbûriyeti hâsıl oldu. Şimdi bu iş birdenbire tatbiki konulup da hristiyanlar "asker vermeyiz" diye itiraz ederlerse, bu durum, savaş telâsî içinde bulunduğu bir sırada, memlekette huzursuzluğa yol açar. Bu itibarla, hristiyanlardan asker toplanması meselesi, bu toplulukların ileri gelenleri ile enine boyuna müzâkere edilmelidir" dediler. Ancak bu görüşleri savunanlar, azınlıkta kaldığından, yukarıda belirttiğimiz gibi, İstanbul'dan başlanılarak bütün hristiyanlardan asker alınması kararlaştırıldı ve Padişah da bunu tasvib etti.

Fakat bu kararın tebliğ edilmesi üzerine, hristiyan toplulukları reisleri: "Biz, vatana hizmetten kaçmayız. Ama milletlerimiz, silâh kullanmaya alışık olmadıklarından ve sulh zamanında askerliğe ısındırılıp da o yolda bir ilerleme kaydetmediklerinden, şimdi kendilerinden asker istenilmesine, savaşta kırıdırılmaları arzu ediyor mânâsını vererek bundan kaçmacaklardır. O yolda çıkacak dedikoduların ve patırtıların mes'ûliyetini üzerimize almayız" diye Bâbîâlî'ye yazılı ve sözlü olarak cevap verdiler. Bunun üzerine, İstanbul hristiyanlarından asker alınamayacağı meydana çıktığı gibi, yapılan itirazın kesinlik ifâde etmesinden dolayı, diğer vilâyetlerdeki hristiyanlardan da asker almanın mümkün olamayacağı anlaşıldı. Bu yüzden Vükelâ Meclisi'nin kararı tatbik edilemeyip, bir yandan mustahfız askerinin toplanmasına başlandı.

Şurası gariptir ki, savaş çıkmadan biraz önce, devletin fevkalâde kudretli ve kuvvetli olduğu iddiasında bulunanlar, Padişah'ın Mebusan Meclisi'nin açılışı münâsebetiyle söylediği resmî nutka: "Yediyüz bin kadar askeri, silâh altına almaya mecbur olduk" fıkrasını koydurtmuş ve Londra Protokolü gelmeden önce: "Biz bir daha bu kadar askeri tophıyamayız; devletin bütün gelirleri askeri masraflara gitti; durumumuzu harpten başka bir şey düzeltmez" diye yeni Padişah'ın lisânından resmî rapor yazmış oldukları halde, savaş ilânından yirmi gün sonra askeri kuvvetin ikiyüz şu kadar bin kişiden ibâret olduğunu ve yeniden alınacak asker kalmadığını ortaya koydular.

Bu iki hesap arasındaki tenakuzun, yukarıda kısaca bahsettiğimiz gibi, Irak, Yunanistan ve Karadağ hudutlarında birer kuvvet bulundurmamak mecburiyetinden doğduğu anlaşılıyor. Ama bunu önceden düşünüp, Rusya'ya karşı çıkarılabilecek askerin net sayısını hesaba katarak, bahis konusu hudutlardan kaldırılamayacak kuvvetlere güvenmemek ve bundan dolayı güçsüzlük hâsıl olacağından, savaşı tercih etmek yoluna gitmemek gerekirdi. Yahut savaşa kesin karar verilince, artık etraftan çıkacak patırtılara ve içerde vuku bulacak eşkiyalıklara bakmayıp, olanca kuvvetle vatanın büyük düşmanı olan Rusyanın üzerine yürümek lâzımdı. Zira Ruslara karşı üstünlük sağlanırsa, diğer meselelerin bir hükmü kalmıyacağı, aksine mağlup olunursa, ötede beride ihtiyat olarak bulundurulmuş askerin hiç faydası olmaksızın Rusya'nın ileri süreceği ağır teklifleri istemiyerek kabul etmekten başka kurtuluş çâresi kalmayacağı, düşünülmeye değer hususlardı. Bununla beraber, bu noktalar üzerinde durulmayıp, hristiyanlardan asker toplamak gibi zamansız bir tedbire başvuruldu.

Gerçi tebaasından yalnız bir sınıfın askerlik hizmetini görmesini ve diğer sınıfların bundan hariç tutulmasını câiz görür, dünyada bizden başka devlet olmadığından, hristiyanlardan asker yazmak pek yerinde ve lüzumlu bir hareketti. Fakat, bu hususta azınlık liderleri tarafından ileri sürülen mâzeret işin aslına uygun olduğu için, kararın tatbikinde ısrar etmek kabil olmayıp, nihayet ele ne kadar asker geçerse, işe yarayıp yaramadığına bakılmıyarak cepheye sevk etmek ve takdire boyun eğmek mecburiyetinde kalındı.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Fevkalâde savaş masrafları ile ilgili teşebbüsler

Osmanlı Devleti, bir müddetten beri dış borçlanmada tek dayanak noktası olan itibar ve güvenini kaybedip, iç îânelerden de faydalanamadığından, savaş giderlerini karşılamak ve iktisâdî hayatını devam ettirmek için kâğıt para çıkarmak mecburiyetini hissetmişti. İlk postada üç milyon liralık kâğıt para bastırılması düşünüldüğü halde, sonradan yedi milyon daha ilâvesiyle bunun on milyon liralığa çıkarılmasına karar verilmişti. Ayrıca kâğıt paraların, devletin umûmî gelirlerinden ayrılacak beşyüz bin lira karşılıkla seneden seneye imhâsı da arzu edilmisti.

Fakat bu kararın açıklanması üzerine, tedâvüldeki kâğıt paralar ile altın arasındaki fark, başlangıçta yüzde altmışa (% 60) kadar çıkmış, yâni bir altın almak için yüzaltmış kuruşluk kâğıt para vermek mecburiyeti ortaya çıkmıştı. Bu yüzden halkın alışverişi büyük güçlükler içine düştüğü gibi, bu müşkilat ve sıkıntılar bütün vilâyetlere de sirâyet ederek her taraftan şikâyetler gelmeye başladı. Çünkü askerî dâirelerin, vaziyete göre, dışardan satın aldığı şeylerin hepsinin hâlis altın ve gümüş paralarla temin edilmesi ve orduların tâyinât ve erzakı için de ekseriya hâlis sikke ödenmesi şart olduğundan, devlet hazinesi devamlı olarak altın tedârik etmek zorunda idi. Ancak kâğıt paraların her tarafta tedâvüle çıkarılması münâsebetiyle, bâzı gümrük vergileri dışındaki devlet gelirlerinin kâğıt para olarak tahsil edilmesinden dolayı, mal ve eşyadan devlet hazinesi için altın ve gümüş para sağlanamamış ve bu yüzden borsadan devlet hesabına kâğıt para ile altın satın almak mecburiyeti hâsıl olmuştu. Hattâ, yalnız birbuçuk ay zarfında mecburen bâzı Galata sarraflarından beşyüzbin lira borç para karşılığında kâğıt para verilmişti.

İşte devlet hazinesinin böyle külliyetli mikdarda altın araması ve bir de bastırılan kâğıt paraların iki milyon dörtyüzbin liralığının Devlet Bankası tarafından yapılan zorlamalardan dolayı dağınık (dalgalı) borçların tediyesine tahsis edildiğinin açıklanması üzerine, bundan hissedar olacak alacaklıların menfaat temin etmek için kâğıt paranın ticaretini yapmaya girişmesi, onun kıymetden düşmesine sebep oldu. Bundan dolayı Vükelâ her bakımdan acz ve şaşkınlık

içine düşüp, nihâyet alacaklılara kâğıt para vermekten vazgeçerek iki milyon liralıktan fazla kâğıt para çıkarmamaya karar verdiler.

Kâğıt paranın değerini korumak için mikdarı azaltmak gerekiyordu. Bu ise zarurî harcamalarda tasarrufa gidilmekle mümkündü. Ancak askerî dâirelerde rüşvet kapıları açılarak satın almalarda sûistimalle kazanç temin edilmeye başlandığından, mâliye hazinesi, kâğıt para satıp askerî dâirelere altın yetiştirmek mecburiyetiyle karşı karşıya kalmıştı. Bundan dolayı, Vükelâ tarafından iki milyon liralıktan fazla kâğıt para çıkarılmamasına karar verildiği gün, orduda, revolver denilen tabancaların mevcudu kalmadığından bahsedilerek Amerika'dan yedibin revolver satın alınması konusunda, Tophâne Müşiri Dâmâd Mahmud Paşa tarafından yapılan istek üzerine bu iş için gerekli yirmibeşbin liranın, kâğıt para satılarak temin edilmesi için Mâliye Nâzırı'na emir verildi.

Bu gidişle hemen yirmi gün sonra elde kâğıt para kalmayıp, askerî dâirelerin istekleri ise arttıkça artmış ve iki üç aylık ihtiyaçlar için iki milyondan fazla altın istenilmişti. Diğer taraftan Galata sarrafları Bâbîâlî'yi ve Mâliye Nezâreti'ni sıkıştırarak, alacaklarına mahsuben vadedilmiş olan paraları istediklerinden, yine kâğıt para mikdarının yedi milyon lira derecesine çıkarılmasına, fakat bundan alacaklılara verilecek kâğıt paraların müsâit zamanlarda satılmak üzere emâneten muhâfaza edilmesine karar verildi.

Ama bunu müteâkip Rus savaşı çıktığından, mâlî sıkıntı had safhaya varmış ve o esnada ise Umûmî Meclis toplanarak 1293 mâlî yılı bütçe kanununu müzâkereye başlamıştır. Yapılan görüşmelerde meclis, âdî harcamaları ikibuçuk milyon lira civarına indirip, dış borçlar tahsisatını da tecil ederek, gelirlerden beş milyon liraya yakın gösterilen fazlalığın bir kısmının, onbeş milyon civarında tahmin edilen fevkalâde masraflardan kısılmak sûretiyle, geri kalanının ise dış ve iç borçlanma ve koyun vergisinin iki misline çıkartılmasıyla kapatılmasına karar vermişti.

Ancak, bütçe cetvellerine konulan dört milyon keseğe yakın umûmî gelirler, doğru hesaba dayanmadıktan başka, büyük bir kısmı kâğıt paraya dönüştürüldüğü; devletin başlıca gelir kaynağı olan eyâletler, harp sahası içinde kalıp oralardan para tahsil edilmesi şöyle dursun, oraların İstanbul'un yardımına muhtaç bulunduğu; böyle buhranlı bir zamanda dış ve iç borçlanmadan faydalanmanın zor olduğu; otuzüç milyon lira tutarındaki muhtelif borçların hiç karşılığı olmadığı; âdî giderlerden ayıklanan şeylerin çoğunun Vükelâ tarafından kabul edilmediği cihetle, bu bütçenin mâlî sıkıntıyı hafifletmeye yarıyamayacağı anlaşıldı.

İşte Osmanlı Devleti bu şartlar içinde savaşa kalkışıp, harp ilânından önce savaş levâzımının mükemmel olduğu iddiâsında bulunan askerî dâireler ümerâsı ise, levâzım ve mühimmatın azlığından dem vurarak, bunların Avrupa'dan getirilmesi mecburiyetini ortaya atmaktaydılar. Yine bunlar, satın almalardaki gecikmenin sorumluluğunu Bâbîâlî'ye yükleyerek devlet hazinesini dilenci gibi Galata sarraflarından altın toplamak zorunda bırakıyorlardı. Öte yandan satın alma işlerinde vâsita olan tüccarlarla anlaşıp tutturabildikleri kadar rüşvet almaya kafa yormakta ve bununla vakit geçirmektedirler.

Hattâ, bir aralık ordularda mermi kalmadığından ve Amerika'dan sipariş edilenler de gelmediğinden, İstanbul'da bulunan câmi, medrese ve diğer eski

bina kubbelerinin kurşunları sökülerek alelacele kalıba döktürölüp mermi yaptırılmıştı. Bu müşkil vaziyet içinde, artık kâğıt parayı yavaş yavaş tedâvülden kaldırmak için senede beşyüz bin liralığının yakılıp imhâ edilmesi plânını tatbik etmek mümkün olamadığından, evvelce toplanılan kâğıt paralar yine harcanmıştır. Böylece yedi milyon lira karşılığında basılan kâğıt para, yedi-sekiz ay içinde elden çıkmış ve bu yüzden yeniden altı milyon liralık daha kâğıt para bastırılmıştır.

Ama daha önceki harcamalar gözönüne getirildiğinde, bu kadar kâğıt para ile de savaşı idâre etmenin imkânsızlığı apaçık meydandaydı. Böyle iken, Seraskerlik Dâiresi'nin yukarıda bahsettiğimiz raporunda, ikiyüz bin kişilik bir ihtiyat ordusu hazırlanması istenilmekle beraber, bunun teçhizat masrafları için birbuçuk milyon lira ayrılması, ayrıca cephâyelerinin de hazırlanması ve silâh altında bulunan askerin miadı dolan elbise ve malzemesinin yenilenmesi için iki milyon lira verilmesi teklif olunmuştu.

Bundan dolayı, savaş meselesi müzâkere edildiği sırada, mâlî ihtiyaçlar hususu uzun uzadıya mütalâarı gerektirdi. Mâliye Nezâreti, devlet hazinesinin büyük ihtiyaç içinde olduğunu belirterek, evvelâ harcamalarda tasarrufa gidilmesi gerektiğini; ikinci olarak, dışardan borç para bulmaya çare aranılmasını; üçüncü olarak, mecburiyet karşısında halktan ödünç para istenilmesini teklif ettiğinde, birinci tedbir enine boyuna tedkike muhtaç sayılarak, ikinci ve üçüncü tedbirler Mebusan Meclisi'nin müzâkeresine havâle edildi.

O günlerde Mebusan Meclisi, Kanûn-ı Esâsî hükmüne göre yeni toplandığından, büyük meselelerde ve bu arada mâlî konularda bu meclisin fikrine başvurmaksızın birşey yapmak, birtakım dedikodulara yol açabilirdi. Bu korku, meşrûtiyet usûlünden memnun olmıyanlarda bile mevcut olduğu için umûmî harcamalarda tasarrufa gidilmesi çareleri araştırılmak kaydıyla, diğer iki tedbir hakkında Mebusan Meclisi'nce gizli ve açık uzun müzâkerelerden sonra bütün gümrük gelirleriyle Mısır vergisinin bâzı istikraza bırakılmış kısmından başkasını karşılık göstermek sûretiyle sâfî hâsılı beş milyon liraya kadar olan bir dış istikraz anlaşması imzalanmak ve ücretlilerden aylıklarının iki misli, vergisi olanlardan bir misli, esham, mukataa, tımar ve zeâmet sâhiplerinden kazançlarının onda biri mikdarına eşit akça alınmak üzere, umûmî yekûnu altıyüz milyon kuruştan ibâret bir mecburî istikraz yapılmak için Mâliye Nezâreti'ne izin verilmesi kararlaştırıldı. O sırada mebuslar tarafından iâne defterleri açılıp, para toplanmasına ve her mebusun teklifiyle memleketlerinde de iâne yoliyle para tedârikine başlandı. Bunun üzerine dış istikraz meselesinin gerçekleştirilmesine çalışmak için Mâliye Müsteşârı Zühdü Efendi Londra'ya gönderilip, mecburî istikraz hakkında da bir kanun yayınlandı ve Vükelâ Heyeti savaş sona erinceye kadar maaşlarının dörtte birini hazineye bağışladılar.

Zühdü Efendi, Londra ve Paris'de dolaşp itibarî mikdarı beş milyon ve sâfî hâsılı üç milyon İngiliz lirası tutarında istikraz anlaşması imzalanmasına ve bundan bir milyon liranın peşin alınmasına karar vermişti. Vükelâ Heyeti ise bu anlaşmanın bâzı ağır şartlarına bakmıyarak bunu büyük başarılarından saymıştı. Fakat savaşın gidişi, Osmanlı Devleti lehine tecelli etmediğinden istikraz tahvillerinin satılıp da nakdî bedellerinin ele geçmesi mümkün olmadı. Bir milyon lira ise İstanbul'a gelmeden mühimmat ve savaş malzemesi masrafı adı altında

askerî dâireler ümerâsı elinde çarçur edildi. Ondan sonra borç alma ümidi de kesilip, içerden toplanan iâne akçeleri ve gelirlerden ele geçen kâğıt paralarla işleri yürütmekten başka çare kalmadı. Ancak kâğıt paranın değeri gittikçe düştüğünden halkın durumu kötüleşip ve bilhassa fakir-fukara geçimden âciz kalıp herkesi üzüntü ve keder kapladı.

BEŞİNCİ FASIL

Harp hazırlıkları ile ilgili bâzı tedbir ve teşebbüsler ve çeşitli hâdiseler

Savaş çıkacağıının anlaşılması üzerine, savaşla ilgili fevkalâde işleri görüşmek için askerî bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, Sadrâzam'ın başkanlığı altında Serasker, Bahriye Nâzırı ve Tophâne Müşiri ile askerî sıfatı hâiz olan bâzı müşirlerden ve vükelânın ileri gelenlerinden teşekkül etmekteydi. Ancak daha sonra mâzul mülkî vezirlerden de bu komisyona üye alındı.

Bu komisyonun asıl vazifesi, orduların ihtiyaçlarını tespit edip, mühimmat ve levâzım sevkıyâtını çabuklaştırmaktan ibâretken, zamanla kumandaya ve askerî harekâta dışardan müdâhale yolları açıldığından, adı geçen komisyon, âdeta bütün kumandanların katıldığı bir komisyon şeklini aldı. Muhârebelerde işlenen birçok hata ve kusurların menşei bu komisyondur dense yeridir. Zira, bu komisyon üyelerinden bir kısmı ne dediğini bilmez ve işin hakikatinden anlamaz ahmaklar ve bir kısmı da ömründe savaş nasıl olur, kumandanlık nedir bilmiyen ve bu yoldan yetişmeyen büyük zatlardı. Bu itibarla onların fikriyle hareket etmenin türlü türlü felâketlere yol açacağı; hepsinin mâlûmat sâhibi kimseler olduğu kabul edilse bile, düşman karşısında binlerce insanın ölüm-kalım mes'ûliyetini üzerlerine alan kumandanların uzaktan işine karışmak gibi bir vazife ile sorumluluk altına girmelerinin kötü sonuç doğuracağı, akıl ve basîret sahiplerince daha o zaman bilinmekteydi.

Bu komisyonun harple ilgili işlere karışmalarından doğan hâdiseler, sırasıyla yazacağımız hakikatlerden anlaşılacaktır. Fakat şurasını hemen belirtelim ki, askerî komisyon, savaşın başlangıcından sonuna kadar, saraya yakın birtakım kısa görüşlülerin makam ve mevkilerini korumak endişesiyle yaptıkları telkinler üzerine Padişah Hazretleri tarafından çıkarılan tebliğlere, kat'î irâdeler nazariyle bakarak bunları tatbika vâsıta olan bozguncu bir heyetti.

Askerî komisyonun kuruluşu sırasında ortaya atılan meselelerin başlıcası, Mısır ve Tunus'dan asker istenmesi meselesiydi. Çünkü bu iki vilâyetin, idârî imtiyâzlarına karşılık, savaş zamanlarında Osmanlı Devleti'ne asker vermeleri çok eski bir kanundu. Nitekim Kırım Muhârebesi'nde, Mısır ve Tunus savaş gemileri Osmanlı donanmasına iltihak etmiş ve iki taraftan da imkânları nisbe-

tinde askerî kuvvet gönderilmişti. Aynı şekilde bu defâ da yardım talep edilmesi, hukuka uygun bir hareketti.

Ancak Mısır Hidivi İsmail Paşa, eserimizin baş kısımlarında yazdığımız birçok sûstimmaller sebebiyle memleket idâresini yabancıların eline düşürecek derecelerde Mısır hazinesini borca sokup ve halkı ağır vergiler altında ezip, Sırbistan muhârebesinde binbir güçlükte altı alay asker gönderebilmişti. Rus harbi için de nihâyet o kadar kuvvet silâhlendirip göndermeyi tasarlamışsa da, memleketin gelirlerine müdâhale eden yabancı alacaklılar, bu asker masrafının karşılanmasına razı olmadılar. Bunun üzerine İsmâil Paşa, Mebusan Meclisi makamında teşkil ettiği "Nâibler Şûrâsı" nı toplayarak, memleket gelirleri dışında, savaş için yardım toplanmasını kararlaştırıp, altı alay daha asker tertip ederek yola çıkardı. Oğlu Hasan Paşa kumandasında gönderilen bu kuvvetler, önceki Mısır askerleriyle birlikte Varna'ya sevkedildiler.

O kadar müşkilât içinde Mısır'ın böyle bir yardımda bulunacağı ümid edilmezken, bunu yaptı. Fakat Tunus vilâyeti, yıllarca ülkeyi kasıp kavuran kıtlıktan ve haline göre Mısır'dan daha ağır dış borçlanma ile servetini kaybetmiş olmasından dolayı, asker gönderemiyerek, yalnız nakdî yardım ve ordu için nakil hayvanları göndermeyi taahhüt etti.

Savaşa istekli görünen ve bu işe kafa yoran devlet ileri gelenleri, kuvvet toplama sırasında, Rusya'ya tâbi Çerkes kabilelerinin ve Dağıstan kavimlerinin isyâna teşvik edilmesi fikrini de ortaya atıp, bu yolla büyük ümitlere kapılmışlardı. Bu itibarla, Dağıstan'da uzun müddet Ruslara karşı gazâ edip de, sonunda teslim olmak zorunda kalan ve İstanbul'a göç etmeye fırsat bulduğu sırada vefat eden (Şeyh) Şâmil'in büyük oğlu Mir Muhammed Şâmil'e feriklik rütbesi verilerek Erzurum ordusuna gönderilmesi ve onun nüfûziyle Dağıstan kabilelerinin Rusya aleyhine ayaklandırılması kararlaştırıldı. Bunun yanısıra, aşağıda anlatılacak bâzı tedbirlere de başvuruldu.

Şöyle ki: Abaza ileri gelenlerinden Hasan Bey, Abaza ve Çerkes kabilelerini Rusya'ya karşı kıskırtıp isyâna sevkedeceğini gizlice Bâbîâli'ye bildirdiğinden, kendisi Batum ordusuna gönderildi. Ardından, Abaza sâhillerinin dövülmesi, Hasan Bey'in ve arkadaşlarının beraber götürülüp münasip bir mevkie çıkarılması ve çıkacak Abaza isyânına doğrudan doğruya yardım edilmesi hakkında, donanma kumandanlığına emir verildi. Ayrıca, bu tasavvurların gerçekleştirilmesi için Batum kumandanı Hasan Paşa'ya gizlice tâlimât da gönderildi.

Yine o esnada Dağıstanlı Ali Efendi adında biri çıkıp, Dağıstanlıların bağımsızlıklarını elde etmek için Ruslarla savaşa girişmeye çoktandır karar verdiklerini; kendisini, İslâm Halifesi'nden cihâd için izin almak üzere İstanbul'a gönderdiklerini; ancak Osmanlı Devleti'nin o sırada Rusya ile barış halinde bulunmasının bu arzularının yerine getirilmesine mâni olduğunu; şimdi ise, savaş kapısı açılmış olduğundan, cihâda müsâade edildiğine dâir bir ferman verilerek kendisinin Dağıstan'a gönderilmesini rica etti. Bunun üzerine, bu rica tereddütsüz kabul edilerek, benim kalemimle öyle bir ferman yazılıp, arabça tercümesiyle birlikte Ali Efendi'ye verildi. Ayrıca, Rusya'ya tâbi Kırgız islâm kabileleri ileri gelenlerinden ve Oremburg şehri âlimlerinden olduğunu söyleyen Mehmed Rahim Efendi de Kırgızları isyâna kıskırtmak için bir ferman istedi.

Fakat mesâfenin uzak oluşundan dolayı, kendisi düşman tarafından yakalanıp da üzerinden Padişah'ın adını taşıyan resmî bir emir çıkarsa umûmun nazarında çirkin kaçır denilerek, fermân yerine Şeyhülislâm tarafından açık bir mektup ve dört yüz altın yol harçlığı verilmek sûretiyle bu Hoca Efendi de İstanbul'dan yola çıkarıldı.

Gerçi harp sırasında, düşman tarafların kendi menfaatlerine uygun ve hasmına zararlı her türlü vâsitaya başvurmaları normaldir. Fakat isyân çıkartmak için resmî emirler ve mektuplar vermek, muntazam bir devletin yapacağı şey değildir. Hattâ, Rusların nice yıllardan beri Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan hristiyanları isyâna kıskırtmak istedikleri âlemin malûmu iken, Rusya Devleti tarafından isyâna teşvik için verilmiş bir resmî emir ele geçmemiş ve görülmemiştir.

Bununla beraber Dağıstan ve Kırgız bölgeleri gibi, Doğu'da Osmanlı ülkeleriyle karadan ve denizden irtibatı olmayan uzak memleketlerde, Osmanlı Devleti'nin hakkıyla nüfuzunu yayarak Rus tahakkümünü zaafa düşürecek fiilî tedbirler alabilmesi imkânsızdı. Oralarda bulunan İslâm cemâatleri, aradaki dinî bağlardan dolayı Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya üstün gelmesini arzu etseler bile, mesâfenin uzak oluşu kendilerinin bu taraftan tesirli bir şekilde himâye altına alınmalarına imkân veremeyeceğinden kendileri din gayretiyle Rusya'ya karşı silâha sarılsalar da direnmekte âciz kalacaklardı. Bilhassa Dağıstan, Çerkes ve Abaza kavimleri muhtelif gruplara bölünerek, gerek bunlar ve gerek Kabartaylara doğru kuzeydeki Tatar kabilelerinin çoğunluğu, belki hepsi göçebe halinde ve moskof tehdidi altında yaşadıklarından, aralarındaki nifak ve anlaşmazlığı ortadan kaldırıp da bir gaye uğrunda birlikte hareket edemiyceklerdi. Çerkeslerin çoğu Kırım muharebesinden sonra Osmanlı topraklarına göçedip, Çerkes dağlarında yıllarca Rusya'ya karşı direnen kabilelerden kimse kalmamıştı. Faraza onlar orada olup da Rusya'ya isyân etseler, etraftan yardımcı bulamıyacaklardı. Bu gibi kabile hareketleri, Osmanlı topraklarına yapılacak Rus saldırılarına engel olamıyacaktı. Dağıstan kabilelerinin çoğu Şeyh Şâmil'in kumandası altında Ruslarla hayli zaman çarpışmışlarken, Kırım muharebesi çıktığında, Osmanlı Devleti'ne yardım olsun diye mücadelelerini şiddetlendirecekleri yerde düşmanla barış imzalayıp tarafsız kalmış olduklarından, bu defa da onların hal ve hareketlerine itimad edilmesi akla uygun değildi. Batum'dan Anapa'ya kadar Çerkezistan sâhillerinin iç kısmı, birtakım yüksek sıradağlarla kapalı olup, oralardan içeri doğru muntazam bir ordunun taarruz etmesi mümkün olmadığı için, Rusya, adı geçen sâhillerin denizden tehdidinden asla etkilenmiyecekti. Hattâ Kırım savaşı sırasında Kars kalesini düşman kuşatmasından kurtarmak düşüncesiyle, Gürcistan içlerine sevk edilen Osmanlı Ordusunun taarruzları bile çeşitli güçlüklerle mâruz kalıp, Ruslar ise Kars'ı sıkıştırmaktan geri durmayıp, nihayet kaleyi ele geçirmişlerdi. Yine o esnada Sohum kalesi, Osmanlı kuvvetleri tarafından zaptedilmişken, savaş bitimine kadar ilerlemek mümkün olamayıp, Ruslar tarafından da oraya hiç önem verilmediği malûmdur. Bundan dolayı, Dağıstanlıların, Abazaların ve Kırgızların isyâna kıskırtılmalarından fayda sağlamak şöyle dursun, oralardaki müslümanları Rusların hunharca katliâmına terketmek gibi büyük bir vebâli, Osmanlı Devleti'nin daha doğrusu Hilâfet nâmına cihâda dâvet ettirildikleri için Padişah-

hın yüklenmiş olması gerekeceğinde şüphe yoktu. Ancak bu noktalar üzerinde düşünülüp taşınılmıyarak, "Doğu memleketlerinde Rusya'ya şaşkınlık vereceğiz" mütâlâasında bulunan şaşkın Vükelâ, işte Dağıstanlı Ali Efendi, Kırgızlı Rahim Efendi gibi Özbek tekkelerinde sürütmüş âcizleri, üçer-dörder yüz altınla sevin-direrek isyân teşvikçisi sıfatıyla gönderdiler. Fakat bu adamlar, kaptıkları altın-larla kendi işlerini görüp, rahata kavuştular. Bunlar nerede kaldı, ne yaptılar diye soran bile olmadı. Gerçi yeri geldikçe anlatılacağı gibi, Sohum kalesi donanma kuvvetiyle ele geçti ve bâzı Abaza kabileleri ayaklandırılabilirdiye de, bundan zarardan başka bir netice çıkmadı ve nihâyet isyâna kalkışanlar, Rusya'dan korkarak vatanlarını terketmek zorunda kaldılar. Kafkas kabilelerinden bâzıları da isyân ettilerse de, Ruslar, hem onları itâat altına aldılar, hem de Osmanlı topraklarına saldırmaya devam ettiler. Elhâsıl Doğu memleketlerinde girilen bu tahrikler, boşuna birtakım müslüman kanı dökülmesine sebep oldu.

Savaş çıktıktan hemen sonra, zamanın padişahı Abdülhamid Hân, bizzat savaş mevkiine gideceğini askere hitaben yayınladığı beyannâmede imâ etmişti. Rus Çarı, bu muharebeye büyük önem vererek bütün hânedân azâsiyle beraber Kişnev'e geldi. Padişah'ın da büyük cedlerinin güzel âdetine uyarak Rumeli tarafındaki orduda bulunması, askerî işlerin düzene girmesine ve herkesin savaş meydanında maneviyatı kuvvetlenerek can ve başla işe sarılmasına vesile olacağından, Vükelâ'nın, bu hususta Padişah'ı vâdini yerine getirmeğe teşvik ve belki zorlamaları, üzerlerine düşen bir vazife idi. Fakat, rahat ve menfaatlerinden başka birşey düşünmeyen bu zevat, aksini savunarak, Padişah'ı İstanbul'dan çıkarmamaya çalıştılar. Şöyle ki: "Eski Padişah Sultan Murad'ın taraftarları, halk arasında fitne yaymaktan geri kalmıyorlar. Bu arada, onun tahttan indirilmesine sebep olan cinnet illetinden eser kalmayıp, akli dengesi tamamen yerine geldi diyerek, tekrar saltanat tahtına oturtulması için her türlü propaganda ve telkinlere başvuruyorlar. Annesi de bu uğurda ve taraftarlarını çoğaltmak hususunda bol bol para döküyor. Halkın zihni, saltanat değişikliği meseleleri tesirinden daha tamamen kurtulmamışken, bu gibi tahriklerin devamından çekinmemiz lâzımdır. Bu sebeple, Padişahımızın İstanbul'dan ayrılmalari doğru değildir" dediler ve bu telkinleri türlü türlü kalıplara sokarak gece gündüz tekrar ettiler.

Padişah Hazretleri, esasen Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesi gibi akla hayale gelmez bir kepezeliğin, sırf şahsî kin yüzünden Vükelâ'dan üç-dört kişinin işbirliği ile kolayca işlenmesinden ve Sultan Murad'ın her ne kadar Çırağan Sarayı'nda kimseyle konuşup görüşmesi yasaklanmışsa da, öteden beri saltanatı ele geçirmek için sarfettiği gayretin neticesine binbir güçlkle ulaşır ulaşmaz, kader icâbı mübtelâ olduğu hastalık sebebiyle kısa bir müddet sonra tahttan indirilip bir köşeye çekilmesinin, saltanatı zamanından faydalanamayan âilesi ve etrafı üzerinde bıraktığı tesirin mevcûdiyetini tasavvur etmekden sıkılmıştı. Bilhassa Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesine âlet olanlardan eski sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa ve Şeyhülislâm Hayrullah Efendi gibilerin İstanbul'da bulunmalarından üzüntü duymakta ve onların saltanat merkezinden uzaklaştırılmalarının mahzurlu olacağına dâir söylenenleri, zihninde büyüt-tükçe büyütmekteydi. Bu yüzden rahatı ve uykusu kaçıp, Beşiktaş Sarayı'nın içinde karakollar bekletmek gibi, ihtiyatlı hareketlere başvurmuştu. Padişah, böyle bir ızdırap içindeyken bir şâyia çıktı: "Bir akşam, güya Sultan Murad'ı

ikametgâhından alıp da İngiltere sefâreti vâsıtasıyla Londra'ya kaçırmak için bir aralık adı geçen sefârette tercüman yamaklığında bulunmuş olan bir Rum ile iki üç adam, kadın çarşafına bürünmüş oldukları halde, Çırağan Sarayı'nda yakalanmışlar." Padişah bu şâyia üzerine büsbütün huzursuz olduğundan, Sultan Murad'ın dâiresi etrafındaki tedbirleri arttırmakla kanaat edemeyip, kendisini emniyet altına almak ve Çırağan Sarayı'ndan uzak bir yerde bulunmak için Yıldız Köşkü'ne taşındı ve karakol bahanesiyle köşkün etrafına birkaç tabur asker yerleştirdi. Bunun üzerine, Padişah'ın ordunun başına gitmesi meselesi unutulup, saray'ın tutumu da bambaşka bir yola girdi.

Devlet ve milletin iyiliğini ister görünüp, savaş kapılarını açtırmaya çalışan ve vatan yolunda can fedâ ederiz diye kahramanlık taslıyan paşalarımız, henüz yeni iş başına geçmiş bir padişahı milletine sevdirmek ve gerçekten devlet ve milletin hâmisî imiş diye yâdettirmek için, gösterdiği arzudan faydalanarak, ordunun bulunduğu mevkie ve hiç olmazsa demiryolu kanalıyla İstanbul'a çok yakın bir mesâfede olan Edirne'ye götürmeye gayret sarfetmiş olsalardı, bunun millet üzerinde çok müsbet tesirleri ve savaşta da birçok faydaları görülürdü. Ama Sultan Murad takımının yukarıda belirtilen tutum ve davranışları, bu maksadın gerçekleşmesine engel olmuştur denilirse, buna şöyle cevap veririz: Evvelâ Çırağan Sarayı'nda kadın kıyafetinde yakalandı dedikleri adamları oraya sokan ve sonra ele geçirdik diye feryad edenin, Mâbeyn Müşiri Dâmâd Mahmud Paşa olduğu, daha sonra ortaya çıkmıştır. Bu telkinler, o gibi ileri gelen devlet ricâlinin sırf Padişah'ı korku ve telaşa düşürerek, hayatının korunmasını kendi varlıklarına muhtaç etmek, o yolla mevki ve ikballerini korumak ve yükseltmek düşüncesinden ileri gelmekteydi. İkinci olarak, Avcı Sultan Mehmed Hân (IV. Mehmed), kırk seneden fazla padişahlık etmiş ve binlerce taraftar kazanmışken, tahttan indirilmiş ve ondan sonra beş sene daha yaşamıştır. O müddet zarfında ise, birbiri ardından iki defa saltanat değişikliği vuku bulduğu ve büyük kargaşalıklar çıktığı halde, adı geçen Padişah'ı, muhâfaza altında olarak, devrin Padişah'ı ile birlikte Avusturya seferlerine götürmüş oldukları, tarihlerde kayıtlıdır. Sultan V. Murad ise, halk arasında şöhrat sâhibi olmayarak tahta çıkıp ve kısa bir müddet sonra cinnet getirip üç ay kadar kendinden geçmiş olarak vakit geçirmiş ve nihâyet saltanat tahtından düşmüş bir zat olduğu; kendisinden iyilik ve ihsan görüp de şükran borcunu ödeyecek taraftarları da bulunmadığı cihetle, Avcı Sultan Mehmed'le mukayese edilecek bir tarafı yoktu. Bundan dolayı, onu bir arabaya koyup da padişahla beraber götürmekte ve hânedandan daha kimlere itimâd edilmiyorsa, onları da Padişah'ın maiyyetinde İstanbul'dan çıkarmakta güçlük tasavvur olunabilir mi? Bu külfetli bir iştir denilirse, buna şöyle cevap veririz: Bütün hânedan azâları ile Bulgar köylerinde ikamet etmek üzere payitahttan çıkıp, karşımıza ordu çıkaran Rus Çarı'na mukabil, devletin ölüm-kalım meselesi olan büyük bir savaş meydanına Osmanlı Padişahı'nı götürmenin önemi, o kadarlık bir külfete değmez miydi? Kısacası bu hususta hiçbir özür ve bahane gösterilemez ki, akla ve mantığa uygun olsun.

Yukarıda bir münasebetle bahsettiğimiz gibi, Rusya, Küçük Eflak tarafından Sırbistan'a saldırıp oralardan Sırlılarla birleşerek Rumeli bölgesine girmeye karar vermişti. Bununla beraber, Avusturya'nın buna karşı çıkarak, o

hususla Rusya'yı ikna etmesi ve Sırpılları da Rusya ile işbirliği yapmaktan menetmesi, Osmanlı Devleti'nin savaşta karşılaşacağı tehlike ve güçlüklerin önlenmesine yol açmıştı. Ancak Avusturya Devleti, bu karara mukabil Osmanlı Devleti'nin Timok nehrinin Tuna'ya karıştığı yer ile Avusturya sınırları içinde bulunan Orsova arasında gemilerin serbestçe dolaşmasına engel olmamasını istiyordu. Tuna'daki Osmanlı savaş gemilerinin yukarı taraflara çıkabilmelerine suların hiçbir zaman elverişli olmadığı cihetle, Timok ağzı ile Orsova arasında Avusturya ticâret gemilerinin serbestçe seyretmelerine izin vermekte bir mahzur görülemediğinden, Serdâriekrem'in görüşü de alınarak, buna resmen müsâade edildi. Fakat Rusların Viyana'da yaptırdıkları vapurlardan birinin aşağı doğru ineceği, Ada-kalesi'nden haber alındığından, bahsedilen iki yer arasında vapurların dolaşması yine yasaklanıp, Viyana Elçiliği vâsıtasıyla, evvelce verilen müsâadenin devam edebilmesi için Avusturya Devleti'nden sağlam teminat istendi.

Bunun üzerine Avusturya Devleti, kaçak harp mühimmatı ticaretini yasaklayan anlaşmaya ilâve olarak, Ada-kalesi'nden Avusturya bandırası altında geçecek gemilerin, Osmanlı Devleti memurları tarafından muâyene edilmelerine izin verdiğini bildirdi. Mütetâkiben Avusturya elçisinin Bâbîâli'ye gönderdiği resmî raporda da, bahis konusu olan yerlerde gemilerin serbestçe dolaşmalarına konulan yasaklamanın devamının, Avusturya ticareti açısından büyük kayıplara yolaçağından, Tuna nehrinin o ciheti savaş sahası dışında kaldığı halde, Osmanlı Devleti'nin gemilerin serbestçe dolaşmalarına karşı çıkmasının, kendi menfaatlerine dokunacak birtakım anlaşmazlıklara sebep olacağından bahsedilerek, konulan yasaklamanın derhal kaldırılması teklif edildi.

Vükelâ Meclisi, bu meseleyi enine boyuna müzâkere edip, neticede, "Avusturya Devleti'nin Timok'dan yukarıda gemilerin serbestçe dolaşmalarını istemesi, Rusya'nın Küçük Eflak'dan Sırbistan'a asker gönderememesi gibi, Osmanlı Devleti bakımından hayırlı bir teklifi Rusya'ya kabul ettirmesi karşılığında olmuştur. Öte yandan işliyecek gemilerin kontrolüne de müsâade edilmiştir. Gerçi Timok'dan yukarılarda Osmanlı Devleti'nin sâhili varsa da, bunun bir tarafı Eflak ve diğer tarafı Sırbistan Prenslikleri arazisidir. Üstelik buraları harp sahası dışında kalmaktadır. Bu itibarla, buralarda gemilerin devamlı olarak serbestçe dolaşmalarına izin verilmemesinin bir tesiri olamayacaktır. Faraza Ruslar vâdedilen aksine Küçük Eflak'dan Sırbistan'a geçmek isterlerse, gemilerin seyrinin yasaklanmasıyla yukarıdan Avusturya bandırası altında ufak gemiler getirtememeleri, bunu tehir edemeyecek ve her türlü vâsitayla Tuna'yı geçmeğe yol bulacaklardır" denilerek, Ada-kalesi'nde muâyene usûlü yürürlükte olmak ve yasak harp mühimmatı çıktığında el konulmak şartıyla, yukarıdan Timok nehri ağzına kadar olan sahada gemilerin serbestçe dolaşmalarına müsâade edilmesi kararlaştırıldı ve gemilerin kontrol edilmesiyle birlikte yapılacak muâameleleri tahkik etmek için Bâbîâli'den Ada-kalesi'ne iki memur gönderildi.

O esnada ortaya çıkan mühim hadiselerden biri de, İngiltere'nin Süveys Kanalı'nın tarafsız olmasını teklif etmesidir. Şöyle ki: Yukarıda kısaca belirtildiği üzere ticaretin Avrupa devletleri açısından büyük önem taşıması sebebiyle, Paris Muâhede'si'nin imzası sırasında denizlerde eski korsanlık usûlü kaldırılarak, abluka usûlünün, düşman ticaret gemilerinin abluka edilen sahaya girmemesi şeklinde tatbik edilmesi ve tarafsız devletlere âit ticaret gemilerinin kontrol

edilerek bu gemilerde savaşı devletin harbe âit olmayan eşyasının müsâdere edilmesi, anlaşmaya imza koyan devletlerin kabul ettiği umûmî prensipler-dendi. Osmanlı Devleti de bu anlaşmayı imzalayan devletlerden biri olduğun-dan, savaş ilânından hemen sonra Karadeniz'de yaptığı ablukayı, konulmuş olan prensiplere uygun olarak yapmış ve bunu diğer devletlere bildirmişti. Bu sırada İngiliz elçisi Layard, Bâbîâlî'ye bir nota verip, Süveyş Kanalı ile civarı abluka altına alınır ve gemilerin seyrine mâni olunursa, İngiltere Devleti'nin, buna Hindistan'ın tehdidinde ve dünya ticâretinin baltalanmasına yol açan bir hareket nazariyle bakacağını; savaşı devletlerden birinin umulanın aksine vuku bulacak teşebbüslerinin, kendisinin devamlı tarafsız kalmasına mâni ola-cacağını ve bu tebliğin aynen Rusya tarafından da yapıldığını belirterek, kanal ve civarının gemilerin serbestçe seyredebilmelerine açık tutulmasını ve oraların harp sahası sayılmamasını teklif etti.

Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin yapıp ilân ettiği ablukanın Karadeniz'e münhasır olup, Akdeniz'de abluka altına alınmış yer bulunmadığı; Osmanlı donanmasının oralarda dolaştırılmasının ise, evvelâ, Sebte Boğazı'ndan gelmesi muhtemel olan Rus savaş gemilerinin, Osmanlı sâhillerine taarru-zunu; ikinci olarak, isyâna elverişli olan yerlere silâh ve mühimmat çıkarılmasını önlemek maksadından ileri geldiği; bu sebeple Akdeniz sâhilleri sırasında Süveyş Kanalı'nın da tarafsız devletler ticârî gemilerine açık olması lâzım geldiği halde, İngiltere'nin yukarıda açıklanan teklifi, Rus ticâret gemilerinin de o müsaadeden faydalanması niyetini taşıdığından, esasen Süveyş Kanalı'nın taraf-sız sayılması gibi mühim bir siyasî meselenin, bu vesile ile Osmanlı Devleti'ne tasdik ve kabul ettirilmesi düşüncesinden doğmuş ve bunun kabulü ise, Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne karşı siyasî durumunu ve yerini tamamen değiştireceği cihetle, çok zararlı görülmüş olduğundan, bu hakkın korunmasıyla, yâni Rus ticaret gemilerinin kanaldan geçmelerine göz yumulamıyacağının bildirilmesi-nin yanı sıra, oranın tarafsız devletler gemilerine açık tutulduğuna ve savaş yerlerinden sayılmadığına dâir İngiliz elçisine resmî bir nota verildi ve bu yolla Süveyş Kanalı'nın tarafsızlığı meselesi geçirildi.

Savaş belirtileri ortaya çıktığı sırada, korkulan meselelerden olmak üzere, Yunanlılar, eşkiya elebaşısı göndermek sûretiyle Girit hristiyanlarını isyâna kışkırtmaya başladılar. Hattâ Girit Umûmî Meclisi'nde bulunan hristiyan mebuslar, birkaç seneden beri hükûmete ileri sürdükleri iddîaları tekrarlıyarak mahkemelere azâ seçimini terk ettiler. Bununla beraber, harp galesi arasında Girit'de de bir isyân çıkması zararlı olacağından, hristiyanların haklı sayılabilecek isteklerini arzetmeleri için, aralarından vekil göndermeleri gibi bâzı lütufkâr tebligat yapılmasıyla yetinildi ve köylerde oturan müslümanların korunma ted-birlerinin alınmasına dâir Girit Vâililiği'ne tenbih ve tavsiyelerde bulunuldu.

Yine o günlerde, İran'ın sınır üzerinde bâzı askeri manevralar yapmaya başladığı, Erzurum Vâililiği'nden bildirilip, bunu diğer rivâyetler de teyid etmişti. Bunun üzerine Bâbîâlî, İran'dan bu hususta izahat istediğinde, İran'ın dışişleriyle görevli veziri tarafından, Osmanlı Devleti maslahatgüzârına, İran'ın kötü bir niyeti olmadığına dâir teminat verilmiş ve Osmanlı Devleti'yle çekişme konusu olan Kazlı-göl'e asker sevki tasarlanmışken, bundan vaz geçildiği res-men ifâde edilmişti. Tahran'da bulunan İngiliz elçisinin, İran Şahı ile yaptığı

görüşme esnasında, İran'ın Osmanlı Devleti hakkındaki düşünce ve niyetlerinden bahis açıldığında, Şah'ın Osmanlı Devleti aleyhine girişeceği bir harekete, İngiltere'nin aslâ göz yummayacağını söylediği, İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi tarafından ifâde edilmekle beraber, bu aralık İranlılarla iyi geçinilmesi de tavsiye edilmişti. Bunu müteâkip, İran elçisi Muhsin Hân, bu şâyia ve rivâyetlerin resmen yalanlandığı ve iki devlet arasında mevcut dostluğun bozulma ihtimali olmadığı konusunda teminat vermekle görevlendirildiğine dâir Bâbîâlî'ye resmî bir yazı verdiğinden, İran'a resmen teşekkür edildi.

Savaş ilânına tesâdüf eden hâdiseler arasında yazılmaya değer görülen bir husus da, sudûrdan Şîrvânî-zâde Ahmed Hulûsî Efendi'nin fevkalâde elçilikle Afganistan'a gönderilmesi mes'elesidir.

Rusya, Kırım savaşından sonra geniş toprakları içinde demiryolu yapımını hızlandırıp, Orta Asya'da nüfûzunu yaymak için Türkistan'ı istilâyâ teşebbüs etmiş ve bu da, Hindistan'a yaklaşmak, İngiltere'nin oradaki nüfûzunu kırmak ve menfaatlerini baltalamak maksadından doğmuştu. Bu sebeple, büyük külfetlere katlanarak birkaç sene ordular göndermek sûretiyle, Taşkent, Hokand ve Hive Hanlıkları gibi islâm hükûmetlerinin çoğunu yıktı. Ancak sözü edilen maksadın fiilen gerçekleştirilmesi için, her şeyden önce, bir taraftan Hindistan'a, diğer taraftan Türkistan ve İran'a komşu olması dolayısıyla Asya'nın mühim bir kısmına sâhip ve beş milyon müslüman nüfusa mâlik olan Afganistan'ı hâkimiyeti altına alarak, ondan sonra sırasıyla diğer komşu islâm hükûmetlerini zaptetmeye ve bu teşebbüsleri İngilizlere karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmaya karar verdi. Bununla beraber, Hokand Hanlığı'nı yıkıp topraklarını işgal ettiği sırada, tamamen ortadan kaldıracılabileceği Buhara Hanlığı'nı sırf Afganistan'ı ürkütmekten çekindiğinden, bâzı şartlarla yerinde bırakarak, Afganistan'ın ele geçirilmesi plânlarını lâyıkıyla hazırlamaya çalıştığı haber alınıyordu. Rusya uzak meşafelerden asker sevk etmek sûretiyle az bir zamanda Orta Asya'da silâh patlatmaya muktedir olmuşken, bunca müslümanın kendilerini müdâfaa edememelerine, adı geçen Hanlıklar arasında yardımlaşmaya, birlik olmaya ve asker tertibine gayret sarfedilmeyip, hepsinin bir zaaf ve tutarsızlık içine düşmüş bulunmaları sebep olmuştu. O havâlide bağımsızlıklarını kaybetmiş olan müslüman Hanlıklarından en önce Kaşgar Emîri Yakub Hân, bu durumun farkına vararak, Abdülaziz Hân devri sonlarında, yâni 1290 (1873-74) senesinde kardeşinin oğlu Yakub Bey'i elçilikle İstanbul'a gönderip Rus istilâsına karşı İslâm Hilâfeti adına Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Fakat mesâfenin uzak olmasından ve Rusya ile barış hâlinde bulunulmasından dolayı, bu müracaat karşısında Rusya'ya karşı bir şey yapmak mümkün olamayıp, yalnız Abdülaziz Hân tarafından hediye olarak yeni silâhlardan top ve tüfek gönderilmiş ve ordu hazırlamak için bâzı eğitimci subaylar yollanmıştı. İyilikseverliğin ve hamiyetperverliğin bir nişânesi olan bu hareket, Kaşgarlılarda Osmanlı Devleti'ne karşı âdeta tâbi olmak derecesinde bir yakınlık ve sevgi uyandırdığından, Yakub Han, bir taraftan Sultan Abdülaziz Hân adına hutbe okutup Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ilân etmiş, diğer taraftan da muntazam bir ordu kurmaya büyük gayret göstermişti. Böylece o, komşu islâm kabileleri arasında birlik ve beraberliği sağlayacak bir rol oynamak durumuna gelmiş görünüyordu.

Layard
İngiltere Elçisi

Ancak daha sonra Osmanlı Devlet'nin birtakım iç isyânlar ve gailelerle uğraşması, Orta Asya politikasını düşünmeye fırsat bırakmayıp, Kaşgar ümerâsı da tefrika sebebiyle birbirlerine düşerek yanlış yollara sapmış oldukları için, o tarafın geleceği açısından kurtuluş ümidi kalmamış gibiydi. İşte o sırada İstanbul'a gelen İngiliz elçisi Layard, Bâbüâlî'ye gizli bir rapor verip Rusya'nın Hindistan hakkındaki niyet ve maksatlarını belirttikten sonra, "Afgan Emîri Şîr Ali Hân, Rusya'nın Türkistan Vâlisi General Kokman tarafından para ve hediyeler verilmek ve yıllık bir nakdî yardım vâdedilmek sûretiyle elde edilerek Rusya'nın nüfûzu altına alınmıştır. Bunun yanısıra İngiltere'nin Hindistan Vâlisi tarafından Rusların fesat ve gayelerinin önlenmesi arzusuyla Afganistan'ın münâsip yerlerine memurlar yerleştirilmesi hakkında yapılan teklifi, Şîr Ali Hân kabul etmediğinden, Kâbil şehrinde bulunan İngiliz memuru Hindistan'a çağrılmıştır. Bunun üzerine Şîr Ali Hân, Hindistan'daki İngilizlere karşı cihad ilân ederek Afganlıları savaşa kıskırttığı hâlde, kendisinin bu hareketi, Sevad şehrinde oturan ve Afganistan'da nüfûz ve şöhret sâhibi bulunan Ahund Sâhib Abdulgafûr hazretleri ve Afgan ümerâsı taraflarından kınanarak, İngilizlerle harbedilmesi kesinlikle reddedilmiştir. Bu cihetle Osmanlı Devleti tarafından Afganistan'a fevkâlâde bir elçi gönderilir ve etkili bir şekilde nasihatlerde bulunulmak sûretiyle, Rusların entrikalarını tesirsiz bırakacak tedbirler alınır, Hilâfet makamının müslümanlar üzerinde mâlûm olan büyük tesiri sebebiyle gelecekteki tehlikelerin önü alınır ve İngiltere Devleti minnettar kalır" demişti.

Kafkas kabilelerinin her taraftan Rusya aleyhine kıskırtılmaları bahsinde belirttiğimiz esas tasavvurlar gereğince, Orta Asya'da Osmanlı nüfûzunu yayarak oralarından da düşmanın başına bir gâile açılması emeli, İngiltere'nin bu müracaatı üzerine kuvvet kazandı. Diğer taraftan Şark meselelerinde, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne fiilen yardım etmek yolunda bir politika gütmediklerini gören Hindistan müslümanlarının âdeta İngiltere'ye karşı kirgınca davranmak

ve Osmanlı Devleti'ne nakdî yardımda bulunmak gibi hamiyetperver davranışlar içine girmeleri; İngiltere vükelâsının tuttukları yolun fenalığından bahisle aynı zamanda Hindistan İmparatoriçesi olan İngiltere Karlıçesi'ne pek çok kimsenin imzasını taşıyan dilekçeler göndererek açıktan açığa Osmanlı Devleti hakkında, aradaki dinî bağlardan dolayı, temayül göstermeleri, Hindistan yoluyla Afganistan'a bir Osmanlı elçisi gönderilmesinde birtakım faydalar olacağını hatıra getirdi. Bu sebeple, İngiliz elçisinin teklifi derhal kabul edilerek yukarıda isminden bahsettiğimiz Ahmed Hulûsî Efendi elçi tâyin edildiği gibi Hindistan'ın kuzeyinde bulunan Peşâver şehrine de Maârif Meclisi azâsından ve ulemâdan Şîrvânî Ahmed Efendi, dâimî memur tâyin edildi. Öte yandan Afgan Emîri Şîr Ali Hân'a, oğluna ve Ahund Sevad'a murassâ nişanlar ve başka kıymetli hediyeler hazırlanıp, Afgan Emîri'ne benim kalemimle bir "nâme-i hümayûn" yazıldı. Ayrıca Sadrazam tarafından da gerek Emîr'e ve gerek Ahund Sevad ile Afganistan vezirine mektuplar yazılarak, Ahmed Hulûsî Efendi ve maiyyetindeki görevliler, denizden Hindistan yoluyla Afganistan'a gönderildiler.

Bu elçinin gönderilişi, sırf İngiltere'nin ricası üzerine olduğu için, İngilizlerin ona Hindistan'da kolaylık gösterecekleri ümit edilmekteydi. Bununla beraber, Ahmed Hulûsî Efendi Bombay'a vardığında, müslümanlar tarafından kendisine karşı gösterilen sevgi ve saygı, İngiltere Hükûmeti'ni büyük bir telâşa düşürdü ve bu yüzden İngilizler, onun müslümanlarla görüşmesine mâni olarak derhal demiryoluyla Peşâver'e aşırıldılar.

Ahmed Hulûsî Efendi'nin görevi, Afganistan'daki Rus nüfûzunu önlemekle birlikte, Afgan Hükûmeti'ne İngiltere ile dostâne münâsebetleri sürdürmesini tavsiye etmekten ibaretti. Bundan maksad da, Afganistan'da diğer yabancı bir nüfûz yerine İngiliz nüfûzunun kaim olmasını desteklemektir.

Halbuki İngilizler, Afganlıları tahammül edilemeyecek bir baskı altında tutarak, umûmî efkârı tâmiri mümkün olmayacak şekilde dejenere etmiş ve bu yüzden onları Rusya'ya yaklaştırmayı "ehven-i şer" görececek dereceye getirmişlerdi. Bundan dolayı, Ahmed Hulûsî Efendi Kâbil'e vardığında, Afgan Emîri ile görüşmesi ertelenmek gibi bâzı umulmadık muâmelelerle karşılaşmıştı. Bundan başka Şîr Ali Hân, İngilizlerin muâmelelerinden ve özellikle Gevat'a asker sevketmelerinden pek çok şikâyet edip, yaptıklarını anlattığı sırada, "İngiltere'ye Osmanlı Devleti de güvenmesin ve bizi de onun boyunduruğu altına itmesin" cevabını vermiş, Ahmed Sevad ise elçimizi kabûle hiç râğbet göstermemişti.

Bunun üzerine Ahmed Hulûsî Efendi, Şîr Ali Hân'dan iyi niyete dâir cevâbî bir mektup alarak geri dönmek zorunda kaldı. Böylece bu elçi gönderme işi, İngilizlerin beklediği faydayı sağlamadığı gibi, Afganistan'da Osmanlılara karşı duyulan mânevî yakınlığı da zedelediğinden, Osmanlı Devleti açısından da verimli olamadı. Eğer böyle fevkalâde bir elçi gönderilmek sûretiyle, zamanında samimiyet gösterilmiş olsaydı ve bu samimiyet de İngilizlere aracılık yolunda olmayıp, Osmanlı Devleti'nin kendi menfaati için olsaydı, Afganlıların islâma olan bağlılıklarından istifâde edilebilirdi. Fakat Osmanlı Devleti'nin kendi kuvvet ve kudretini tamamlamadıkça böyle uzak mesâfede dost ve yardımcı aramasından hiç fayda gelmeyip, belki oralardaki islâm kabilelerini de korkunç bir

Yakup Han
Kaşgar Emiri

Şir Ali Han
Afgan Emiri

tehlike içine atacağından, en doğru yol, bu türlü tatbiki mümkün olmıyan tedbirlerden vazgeçmekti. Bu düşünceler, Ahmed Hulûsî Efendi'nin gönderildiği gün de bâzı aklı başında kimseler indinde mâlûm iken, Vükelâ'nın çoğu bu işte büyük ümitlere kapıldılar.

Rus savaşının çıkacağı belli olduğu günlerde vuku bulan garip teşebbüslerden öğrenebildiğim bâzı hususları da burada belirtmek isterim:

Abdülaziz Hân devrinde kurulan “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”nin ileri gelenlerinden olup ilk zamanlarında türlü türlü renklere girmiş ve şurada burada dolaşıp nihâyet adı geçen cemiyete girerek ayak takımının beğeneceği tarzda hareketlerden faydalanma fikrine kapılmış bulunan Ali Süâvi Efendi, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”nin aşırı elemanları, Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa'nın yardımıyla Fransa ve İngiltere'ye kaçtıklarında, onlara öncülük etmişti. Ali Süâvi, Londra'da uzun müddet kalıp kendi fikrindeki İngilizlerle kaynaşarak daha sonra kafadarları ile beraber afvedilmişti. Midhat Paşa'nın ikbâlinin yenilediği günlerde onun en yakın adamı olduğu gibi, Abdülhamid Hân'ın tahta çıkışında Mâbeyn Ferikliği'nde sivrilten İngiliz Said Paşa'ya sokulup, İngilizce birkaç söz söyleyebilmesi, Paşa'nın nezdinde söz söylemesini bilen ve aklı başında olan bir adam intibasını uyandırmıştı. Bundan dolayı Said Paşa, onun Padişah'a yaklaşmasına delâlet etmiş ve böylece Ali Süâvi gibi bir sefih, Saltanat Müsteşarı görevine getirilmişti.

İşte o sırada İngiltere parlamentosu üyelerinden Mister Conston isminde biri İstanbul'a gelerek, zâten Ali Süâvi ile de tanışıklığı olduğundan, onun delâleti ve bâzı ahmakların yardımıyla sadrâzamlığı esnasında Midhat Paşa'ya sokulmuş ve saraydan da yakınlık görmüştü. Bundan dolayı, Conston'un bu şekilde İstanbul'a gelişi, İngiltere'de aleyhimize dönen fikirlere karşı bir tuzak hazırlamaya delâlet edecek mânevi bir lütuf sayıldı. Conston ise aslında akıllı görünen

bir deli ve servet sâhibi biri olup, içyüzü tamamen meçhul olduğu hâlde, kedi-siyle siyâsî istişârelere girişilmiş ve fikirlerinden faydalanılmak gibi yanlış bir düşünceye saplanılmıştı.

Midhat Paşa'nın sadrâzamlığı zamanında, bir akşam bâzî seçkin Vükelâ, Dolmabahçe Sarayı'na çağrılıp, burada bir Meşveret Meclisi toplandı. Toplantıda sadrâzam da vardı. Conston, bu toplantıya girdiğinde İngilizce bir rapor verdi. Birtakım saçmasapan kuruntulardan ibaret olan bu raporda özetle şöyle deniliyordu: "Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş çıkması muhakkaktır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin kuvvet bakımından Rusya'ya üstünlük sağlaması güç bir iş olduğundan, Rusya'yı bir iç isyânla oyalayıp da askerinin bir kısmını o yolda harcamak şarttır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Romanya'yı, yâni Eflak ve Boğdan Eyâletlerini Avusturya'ya bırakmalı ve Avusturya da buna karşılık Lehistan'dan elinde bulunan Galiçya Eyâleti'ne tam bağımsızlık vermelidir. O durumda, Rusya'nın hâkimiyeti altında bulunan Lehliler (Lehistanlılar), Galiçya'yı örnek göstererek Lehistan'ın bir prenslik hâline getirilmesini iddiâ edeceklerinden, Rusya ise, buna tabiatıyla râzı olamayacağından, Lehlileri itâat altında tutmak için üzerlerine büyük bir ordu göndermeye ve kuvveti de Osmanlı Devleti'ne karşı sevk edeceği ordulardan seçip ayırmaya mecbur olur. Osmanlı Devleti de bundan faydalanıp, kuvvet bakımından düşmanına üstünlük sağlayacak bir duruma gelir".

İşin aslına bakan her akıllı insanın kabul edeceği gibi, Rusya'yı öyle bir iç isyânla meşgul etmenin faydalı olacağı kabul edilse bile, evvelâ nice anlaşma ve şartlarla bir prenslik ve belki bir bağımsız hükûmet sırasına geçmiş olan ve Avrupa devletler dengesine bağlı bulunan Romanya bölgesini Osmanlı Devleti kendiliğinden Avusturya'ya verebilir mi? İkinci olarak, Avusturya Devleti bunu kabul edip de karşılık olarak kendi idâresindeki Galiçya Eyâleti'ne Rusya'ya karşı idâri muhtariyet verilmesine râzı olur mu? Üçüncü olarak, uzun yıllardan beri Rusların zâlim pençesi altında ezilen Lehlilerin, Rusya'yı askerî bakımdan büyük ölçüde uğraştıracak bir isyâna hazırladıkları kabul edilebilir mi? İşte bu mülâhazaların devlet erkânınca açıkça bilinmesi gerekirken, Midhat Paşa tamamen Conston'u tasdik edip, onun mecnuncâ arzettiği hususları, o sırada özel görevle Avrupa'ya gönderilen Nâfia Müsteşarı Odyan Efendi vâsıtasıyla Avusturya Devleti'ne teklif etmişti. Bununla beraber Avusturya İmparatoru, bu garip tekliflere alaylı bir şekilde cevap verdi ve bu durum siyâsî bakımdan bir rezalet oldu.

Daha sonra Conston başka bir fikir daha ileri sürüp, "Osmanlı Devleti kırkbin süvâri silâhlendirip Hocabey üzerinden Lehistan'a doğru göndersin. Bu kuvvetler oraları talan etmeye başlayınca, Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı sevk-deceği ordunun büyük kısmını içeri çekmek zorunda kalır" dedi ve bu fikri Midhat Paşa'dan sonra sadrâzamlık makamına gelen Edhem Paşa münasip gördü. Ancak Osmanlı Devleti'nde değil kırk bin süvâriyi, kırk bin hayvanı bile bulmaya imkân olmadığı meydanda iken, yok olanı varmış gibi kabul ederek haritalar yapılmış ve özel bir komisyon vâsıtasıyla askerî müzakerelere girişilmiş olması, şaşılacak işlerdendir.

ALTINCI FASIL

Karadağ muhârebesinin tekrar başlaması

Birinci fasılda anlatıldığı gibi, Karadağ'dan barış şartlarını görüşmek için İstanbul'a gelen memurlar, Osmanlı Devleti'yle kesilen münasebetlerin yeniden başlamasının kolay olamayacağını anlayınca, hâimleri olan ve o sırada Kışnev karargâhında bulunan Rus Çarı'nın yanına giderek kendisinden tekrar yardım vâdi aldıktan sonra memleketlerine hareket etmişlerdi. Onların bu şekilde geri dönmelerini müteâkip Rus Çarı savaş ilân ettiği sırada Karadağ Prensi'ne gönderdiği telgrafta: "Bu sefer Rusya'nın mukaddes vazifesine bir şekil vermeye ve seleflerim tarafından başlanılan bir gayeyi sona erdirmeye kesin karar verdim" demişti. Çar, bununla Doğu memleketleri ve bilhassa Osmanlı toprakları hakkında Rusya'nın beslediği gizli emelleri açığa vurduğu gibi, Karadağlıları da hem Rusya'ya doğrudan doğruya yardımda bulunmaları ve hem de kendi arzu ve emellerine kavuşmaları için savaşa teşvik etmişti ki, böyle bir durumun vukua geleceği önceden de belli idi. Öte yandan Karadağ Prensligi ile mütâreke imzalandıktan ve memurlariyle barış görüşmelerine başlandıktan sonra, Osmanlı Devleti tarafından Hersek, Yenipazar ve İşkodra mevkilerinde bulunan fırkaların kuvvetleri arttırılıp, mühimmat ve nakil vasıtaları çoğaltılarak Karadağlıların saldırılarına karşı tedbirler alınmaya çalışılmış ve bu arada Hersek fırkası kumandanı Süleyman Paşa'nın görev hudutları içinde, diğer iki fırkadan fazla kuvvet toplanmıştı. Bununla beraber Rusya savaş ilân edince, Karadağlılar yine silâha sarılıp sözü edilen üç fırkanın bulundukları mevkiler üzerine yürümeye başlamışlar ve özellikle Hersek tarafına fazlaca yüklenip Duga boğazına âit yüksek ve sarp dağları tutmuşlardı. Ancak Osmanlı fırkaları, müdâfaa ve taarruz hareketi yapabilecek güçte bulunduklarından, Hersek kumandanı Süleyman Paşa, maiyyetindeki kuvvetlerle Mayıs başlarında Gaçka'dan harekete geçerek Orelte tepesi eteğinde bulunan Çifte-kule mevkiine vardığında, Karadağlıların büyük kuvvetleriyle karşılaşarak, yaptığı savaşta büyük bir başarı elde etmiş ve Karadağlıların istihkâmlarını zaptederek Krestaç ve İzeltop kulelerini kuşatmadan kurtarmıştı.

Yenipazar tarafında Dağlıların Akova ve Kolaşın mevkileri arasında bâzı Osmanlı müfrezelerine karşı giriştikleri saldırılar püskürtülerek, İşkodra tarafından da Koç, Piper ve Plopavlovik mevkilerini savaş yeri olarak kabul eden dağlılar, İşpoz'dan sevk edilen Osmanlı kuvvetleri tarafından tepelendiler. Ayrıca Dağlıların Martinik tepelerine saldırımları önlenip, önemli savaş noktaları ele geçirildi.

Karadağ isyânı ile Rus savaşı arasında tam bir irtibat olduğu için Dağlıların bu harp esnasında Osmanlı Devleti'nin üç kol askerî fırkasını meşgul etmeleri, Rusya açısından bir savaşla kazanılacak zafer kadar faydalı olacaktı. Düşmanı bu faydadan mahrum etmek ise, Karadağ'a sevk edilen fırkaların, bir zaman içinde birlikte ilerliyerek Karadağ meselesine son vermelerine bağlıydı. Bundan dolayı, bu yolda muhârebeye girişilmek üzere kumandanlara kesin emir verildiğinden, bahsedilen taarruzların şiddetlendirilerek Dağlıların kuvvetlerini dağıtmaya karar verildi.

Bu karar üzerine Hersek kumandanı Süleyman Paşa, İşkodra kumandanı Ali Sâib Paşa ve Yenipazar kumandanı Mehmed Ali Paşa, bir taraftan Dağlıların tecâvüz yollarını kesip kapatmaya ve diğer taraftan Karadağ'a girerek Allahın yardımıyla netice verecek bir savaş yapmaya büyük bir önem verip, hep birlikte yerlerinden hareket ettiler.

Mehmed Ali Paşa fırkası Brana'dan ilerliyerek ve Lim nehri üzerine köprü kurarak, Andriyaviçe mevkiini ve o yolla Karadağ'a bağlanan Vasovik nâhiyesini şiddetli bir çarpışmadan sonra ele geçirmişti. Ayrıca adı geçen nehrin Karadağ yakasında ve Brana ile Akova arasında bulunan âsi köyler ahâlisini boyun eymeye mecbur ettiği gibi, Kolaşın havâlisinden çıkarılan müfrezeler de saldırı için fırsat bekliyen Dağlıları dağıtmıştı.

Süleyman Paşa ise, yirmi altı tabur askerle Krestaç mevkiini karargâh yapıp, Piva'da kuşatılmış taburun kurtarılıp değiştirilmesine tahsis ettiği bir müfreze ile Dağlıların oralandaki istihkâmlarını zaptederek Piva mevkiine erzak yığdı.

İşkodra fırkası da İşpoz ve Podgoriça taraflarını tehdit eden Dağlılarla top muhârebeleri yaparak Karadağlıların azdırdıkları Leş ve Kasila Dağlıların tekrar itâat altına alınmalarını sağlamıştı. Kolaşın müfrezesi ise, Reçine üzerine saldıran Yenipazar fırkasıyla birleşip, gayet sarp ve sık ormanlı tepelerde saklanan Dağlıların hakkından gelmişti. Bu sırada pek çok koyun ve silah ele geçirilip, Karadağ'a bağlı âsi köylerden Osmanlı himâyesine sığınanların sayısı da gittikçe artmakta idi. Bilhassa Şaran ve Bizre nâhiyeleri âsilerin sığınağı olan Karadağ'ın Lipova nâhiyesi, birbiri ardından sevk edilen kuvvetlerle zaptedildiğinden, Dağlıların o taraftaki harekâtı da durduruldu. Bu muharebelerden beklenen netice, Hersek ve İşkodra fırkalarının karşılıklı olarak Karadağ'a taarruza geçerek bir noktada birleşmeleri hususu idi. Bu sebeple Hersek fırkası, yukarıda belirtildiği üzere, Piva mevki istihkâmlarına harple ve değiştirilerek yerleştirilen askerin bir senelik erzak ve mühimmatını ve Duga boğazı kulelerindeki askerin yiyeceğini vermişti. Ardından Nikşik kalesine varmış ve oradaki âsilerin ve halkın da bir senelik erzakını bırakmıştı.

Bundan önce vuku bulan askerî harekâtta Duga boğazından erzak kabileleriyle geçip de Nikşik kalesine yardım etmek için pek çok fedâkârlıklar ve kanlı çarpışmalar yapıldığı halde, bu defa o kadar zorluklarla karşılaşılması, evvelâ Hersek fırkasının nakil vasıtaları ve askerî kuvvet bakımından mükemmel olmasından; ikinci olarak Yenipazar ve İşkodra fırkalarının da taarruza başlamaları üzerine Dağlıların üç taraftan yapılan hücumu karşı koyabilmek için kuvvetlerini bölmek zorunda kalmalarından ileri geldi.

Hersek fırkası, Haziran'ın beşinci günü Nikşik ovasından hareket ederek, İstrok boğazına doğru bayrak açtı. İstrok Boğazı'na yaklaşık olarak bir saat mesâfeden Mirlivâ Receb Paşa kumandasında on tabur, İzernik kulesi üzerinden boğazın sol tarafındaki dağlara ve Mirlivâ Veysel Paşa kumandasında on tabur da İstopça köyü sırtlarından sağ taraftaki tepelere gönderilerek, geri kalan livâlar ve toplar boğaza karşı olan ovada bırakıldı. Receb Paşa livâsı, yüksek mevkillerde yuvalanmış Dağlıların şiddetli ateşine hücumla karşılık verip, dört saat süren çarpışma sonunda, yüksekliği ve sarplığı ile meşhur olan İstrok dağının tepesine zafer bayrağını dikti. Karadağlıların bu mağlubiyeti üzerine, sağ kanattan harekete geçen Veysel Paşa livâsı, çıktığı sırttan ve aşağıdaki livâlar da savaş yapmadan ilerlemeleriyle Karadağ'a taarruz için en büyük tehlike teşkil eden İstrok boğazı tepeleri ele geçti. Hersek fırkası oradan muzafferiyetle harekete geçtiği gibi, İşkodra fırkası da Zita suyunun sol tarafında bulunan Piyalo-pavloviç ovasını zaptetmişti.

Sözü edilen İstrok muhârebesinden sonra, Hersek fırkasının geçişine mâni olmak için onbeş bin kadar Karadağ askerinin tazyike başlamaları üzerine, adı geçen fırkaları teşkil eden livâların, mevki icâbı gerek Boğaz'dan ve gerek sağ taraftaki sıradağlardan sevinde, savaş tekniği bakımından tehlike vardı. Bu sebeple sol tarafın en yüksek dağlarına istinaden hareket olunarak, fırkanın ikinci livâsı o taraftan; üçüncü livâsı Zita suyu üzerindeki sağ taraf dağları eteğinden ve ağırlık kafilesi de boğaz'dan sevk edilmişti. Bu sûretle yedi günde İşpoz kasabasına geçilerek İşkodra fırkasıyla buluşmak mümkün olmuştur. Bu müddet zarfında Karadağlılar, Zita suyunun karşı tarafındaki sağ kanat sıra dağlarının orta kısmına toplar yerleştirerek, askerî harekâtı zorlaştırmaya, erzak ve mühimmat kafilesini tehdit etmeye çalışmışlardı. Ayrıca ordunun artçı taburlarını da sıkıştırıp tâciz etmekten geri kalmamışlardı. Bu zorlukların yanı sıra İstrok sıradağları birbirine engel teşkil edecek şekilde ve çıkılmaz, gezilmez derecede sarp, yer yer ormanlık, araları çukurluk ve kayalık dağlardan meydana gelmiş olup, oralarda su da bulunmadığından, Osmanlı askerleri mataralarla aşağıdan yukarıya ancak altı saatte su taşıyabiliyorlardı. Bunun için askerin çoğu tam beş gün susuz kaldı. Fakat yine de savaşa hız vermekten çekinmediler. İşpoz mevkiine varıncaya kadar yapılan muhârebelerde, Osmanlı askerinden bin dörtyüz doksan beş (1495) kişi şehid ve yaralı düşmüştür. Fakat Karadağlıların zâyiatının bunun iki misli olduğunu, tahkik ederek öğrenmişimdir. Hersek ve İşkodra fırkalarının muzafferiyetle buluştukları haber alındıkta, kumandanlar, aşağıdaki yazılı telgraflarla Padişah tarafından tebrik ve taltif edildiler. (Bu telgrafların sûreti için bakınız Ek: 9, 10, s. 331-332)

Tamamlayıcı Bilgi

Karadağ'a taarruz edilmesi için ordulara emir verilmesi, Rus savaşı alevlenmeden Karadağ mes'elesinin kesin olarak halledilmesi maksadından doğmuştur. Gerçekten böyle bir yol tâkip etmekte, Karadağ'a karşı tutulan askerî fırkaların harekâtına kat'î bir muhârebe ile son verip de Osmanlı Devleti'ni karşılaştığı iç gâilelerin bir önemlisinden olsun kurtarmak ve bu sûretle elde bulunacak kuvveti Rusya'ya karşı sevk etmek gibi faydalar vardı. Fakat Karadağ denilen yer, dünyanın en arızalı, stratejik bakımdan alınması en zor yerlerinden ve halkı ise taş kovuklarında hayvanlar gibi yaşar vahşi kavimlerden olup, dağların tepesinde köy denilen beş-on hânelik yerler halkını yerinde bulmak ve silâhla tehdit etmek mümkün olamadığı; kısacası Karadağ'ın baştan sona zaptı mümkün olsa bile, fetih yaparak hareket eden bir ordunun beslenme imkânı olmadığı için, ahâlisinin başlarından kılıç eksik olunca, yine eski vahşiliklerine devam edecekleri; Prenslik merkezi adıyla andıkları Çetine de fethedilse bile, bunun harp bakımından galibâne bir netice sayılmayıp, oradan asker çekilince Karadağ'ın yine eskisi gibi eşkiyalığa başlayacağı bilinen hususlardandı. Ancak nasıl olsa elde edilecek bir üstünlük sayesinde dağlıların topluluklarından ele geçenleri kırıp ezmek ve mesken saydıkları yerleri yakıp yıkmak gibi şiddetli hareketlerle bir müddet komşu Osmanlı topraklarına tecâvüzlerinin önlenebilmesi mümkündü. İşte üç fırkanın taarruz hareketleri, beklenen neticeye uygun çıktıysa da Rus savaşının şiddetlenmesi üzerine askerin büyük kısmını Karadağ'dan çekmeye ve geri kalanını müdâfaa halinde bırakmaya mecburiyet görünmesi, dağlıların tekrar başkaldırmalarına yol açmıştır. Böylece Dağlılar Hersek, Yenipazar ve İşkodra taraflarında fırsat buldukları şehir ve kasabalara saldırmaya başlayıp, Hersekden İşkodra'ya kadar Karadağ'ı ikiye bölen Osmanlı silâhının galibâne tesirleri, hükümsüz hale geldiğinden, Karadağ mes'elesi devlet bünyesinde gerçekten bir "k a r a d a ğ" olmuştur.

EK: 1

Rus Çarı'nın harp ilânına dâir beyannâmesinin tercümesi

Osmanlı Devleti'nin tâbiyeti altında bulunan mazlûm hristiyan ahâli hakkında, öteden beri göstere geldiğimiz şefkat ve sevgi, sâdik ve aziz tebaamız nezdinde bilinmektedir. Bu ahâlinin durumlarının düzeltilmesi ve teminat altına alınması hususunda ileri sürdüğümüz isteklere, Balkan yarımadası'nda oturan hristiyanların durumunu hafifletmek yolunda bugün yeniden birtakım fedakârlıklar gösterilmesini bekliyen Rus milleti de iştirak etmiştir.

Sâdik tebaamızın can ve malı, indimizde eskiden beri kıymetli sayılagelmiştir. Saltanatımız zamanında cereyan eden hâdiseler, Rusya'nın barış ve âsâyiş nimetlerinden istifâdesi hususunda göstermiş olduğumuz devamlı gayretlere delildir. Hersek ve Bulgaristan'da ortaya çıkan elim hâdiseler esnâsında bu iyi niyetlerimiz asla değişmeyerek, Doğu hristiyanlarının durumlarının düzeltilmesi meselesini, her şeyden önce dostâne müzâkereler ve mütefik ve dostumuz olan Avrupa büyük devletlerinin yardımlarıyla halletmeyi mesâlimize hedef bildik. Bosna, Hersek ve Bulgaristan hristiyanlarını mahallî hükûmetlerin keyfî muâmelelerinden koruyabilecek şekilde Bâbîâlî tarafından gerekli islâhâtın yapılması için birçok teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadık.

Bu islâhâtın yapılması, Bâbîâlî tarafından evvelce Avrupa'nın huzurunda kabul edilmiş birtakım taahhüdlerin mutlak neticesiydi. Böyle iken yaptığımız çalışmaya diğer devletler tarafın-

dan birlikte yapılan diplomatik uyarmaların tesir ve yardımı da eklendiği halde bile yine istenilen netice elde edilemedi. Bâbiâli, Doğu hristiyanlarının ırz, mal ve canlarının korunması için gereken teminatın verilmesi teklifini kabul etmekte ısrar edip İstanbul Konferansı tekliflerini reddetti.

Bâbiâli'yi iknâ etmek üzere, bütün barış vasıtalarını kullanmak niyetiyle diğer devletlere müracaatla, konferansta tâyin olunan esas şartları ihtivâ eden bir protokol tanzim ederek, barışçı isteklerimizin en son haddi demek olan bu devletlerarası protokolün hükümlerini yerine getirmeye Bâbiâli'yi zorlamalarını teklif ettik. Bununla beraber, beklememiz yine boşa çıktı. Bâbiâli, Avrupa hristiyan âleminin müsterek isteklerini reddedip protokol tekliflerine katılmadı.

Bütün barışçı çabalar bu şekilde semeresiz kaldıktan sonra, Bâbiâli'nin tahkir edici ısrarı, bizi kesin tavır almaya sürüklediği gibi, adâlet ve şahsî haysiyet duygularımız da bunu emrediyor; ve teklifin reddi sebebiyle Bâbiâli bizi silâha sarılmaya mecbur ediyor. Savunduğumuz hususların haklılığından tamamen emin olduğumuz için geçenlerde bütün Rus halkının hep birlikte alkışlamış olduğu sözleri söylediğimiz esnâda, vuku bulması ihtimâlini imâ etmiş olduğumuz zamanın bugün gelip çatıldığını sâdik tebaamıza hatırlatır ve tam bir acz içinde Allah'ın yardımına sığınırız.

Gerektiğinde ve Rusya Devleti'nin şan ve şerefini koruma hususunda müstakil olarak hareket etmek niyetinde olduğumuzu ilân etmiştik. İşte bugün, kahraman ordularımızın Allah'ın yardımına sığınarak Osmanlı sınırlarını geçmelerini emrediyoruz.

12 Nisan 1877

EK: 2

Padişah tarafından kumandanlara yazılan telgrafın sûreti

Rusya Devleti, devletimizle münâsebetleri keserek savaş ilân etmiş olduğundan, bizim de Hak teâlâ'nın inâyetine ve bu ümmet-i Muhammediyeye rahmet olan yüce Peygamberin mânevî yardımına sığınarak silâha sarılmamız lâzım geldi. Mâlûmunuzdur ki, biz barış ve âsâyişe düşmanlık etmedik ve hattâ şimdiye kadar elimizde silâh ve kalbimizde barış arzularını tuttuk. Dostumuz olan devletlerin âsâyişin muhâfazası için yaptıkları nasihatleri dinleyip o yola birlikte çalıştık. Fakat düşman, maksadının hukukumuzu, istiklâlimizi ve memleketimizi mahvetmek olduğunu isbât etti. Hiçbir hakka ve hiçbir meşrû sebebe dayanmaksızın üzerimize hücumla kesin karar verdi. Hükmedenlerin en kudretlisi olan Allah, hak ve adâletin hâmisi olduğundan, zafer ve selâmetimizin ilâhî takdire mazhar olması muhtemeldir. İnşâallahü teâlâ askerimizin gayreti, sâdik tebaamızın maddî-mânevî destek ve yardımı ile düşmanımız, merâmına nâil olamaz. Yardım edicilerin en hayırlısı olan Allah'dan ümid ederim ki, askerimiz, Osmanlılığın şeref ve şânını ve atalarının yolunu muhâfaza edip benî mahcup etmez. Kumandanız altında bulunan bütün ümerâ ve subaylara ve evlâdım olan askerlerime mâhsus selâm ederim. Devlet ve millet kendilerini bugün için büyümüş olduğundan, beklediğimiz gayret, hamiyet ve şecâati bugün hakkıyla isbât etsinler. Kumandanıza verilmiş olan askerimizin muhâfaza ettikleri mevkiilerin her bir taşı ve toprağı atalarından ve kardeşlerinden nice gazi ve şehidin gazâsı ve hayatiyle satın alınmıştır. O yerleri düşmanın saldırılarından ve Osmanlıların pek kıymetli ve canlarıyla aynı değerde olan haklarını, namuslarını ve istiklâllerini düşmanlarının zulûmlerinden korusunlar. Askerlerimiz mukaddes vazifelerini yerine getirdikçe, Allah'ın yardımı ve Peygamberimizin ruhâ-niyeti kendilerine rehberdir ve hayır duâmız dâimâ onlarla beraberdir. Osmanlı milleti, asker kardeşlerinin memleketlerinde kalan çocuklarının hizmetindedirler. Padişahları da herşeyde kendileriyle beraber olup, gerektiğinde hilâfet ve satanatin en büyük ve mukaddes sancağını alıp kendilerine yetişmeğe ve askerle beraber vatanın nâmusu ve istiklâli uğrunda canını fedâ etmeye hazırdır. Allah, yardım ihsân etsin, âmin.

EK: 3

Vilâyetlere gönderilen emr-i âli sûreti

Hitabdan sonra: Rusya devleti bu defa devletimizle münâsebetleri keserek harp ilân etmiş ve orduları her taraftan sınırlarımızı geçmiş bulunduğundan, yardım edicilerin en hayırlısı olan

Allah'ın yardım ve inâyetine güvenerek ve Peygamberin rûhâniyetine sığınarak bizim de silâha sarılmamız lâzım gelmiştir. Büyük-küçük bütün tebaamızın mâlûmları olduğu gibi, Ruslar öteden beri haris gözlerini topraklarımıza dikmiş ve üzerimize yürümeye bahâne aramaktan bir an geri kalmamışlardır. Yine iki sene önce ettikleri fesâd tohumunun semeresi olarak, Hersek'de çıkan isyânı maksatlarına âlet edip, Tuna ve Edirne vilâyetlerinin Bulgarlarla meskûn yerlerinde, Sırbistan ve Karadağ'da fesâd ve isyân ocağını alevlendirerek büyük büyük gâileler çıkarmaya ve türlü yalanlarla dünya kamuoyunu aleyhimize çevirmeğe çalıştılar. Bununla beraber, devlet ve milletimizin barış ve huzurdan başka arzusu olmadığı için, dostumuz olan devletlerin nasihatlerini dinlemekten hiçbir zaman geri durmadığımız mâlûmdur. Fakat, düşmanın gayesi, istiklâl ve hukukumuzu ve memleketimizi mahvetmek olduğundan, bunlar yok edilmedikçe arzusuna kavuşmanın mümkün olmadığını anladı ve nihâyet hiçbir meşrû sebep yokken üzerimize hücum etti. Hükmedicilerin en kudretlisi olan Allah, hak ve adâletin hâmisî olduğundan zafer ve selâmetimizin ilâhî takdire mazhar olması mümkündür. Tarihler isbât eder ki, düşmanın bu hareketi, devletimizin şimdiye kadar karşılaştığı güçlüklerin hiç birine kıyas ve nisbet kabul etmez. Bundan dolayı bütün vatan evlâdı, tam bir hürriyetle bu topraklar üzerinde mevcut müşterek haklarını; bugün nice kavimleri, dil, din ve mezheplerini bozarak tahakküm ve esâret altına alan bir hürriyet düşmanının tasallutundan korumak, vazifesiyle mükelleftirler. Kendilerini, hilâfet ve saltanat adına bu yolda maddî-mânevi birlik ve beraberliğe dâvet ediyorum. Çünkü saltanat tahtına oturduğumdan beri yegâne arzum bütün Osmanlıların saâdet ve hürriyet içinde yaşaması, hukuk ve istiklâlimizin korunması olup, buna, tesisine muvaffak olduğum Kanûn-ı Esâsî'yi en büyük şahid addederim. Bunun karşılığında hepinizden beklediğim şey, tâbiyet vazifesinde sadakat göstermeniz ve vatanın hukuk ve bağımsızlığını korumada birlikte hareket etmenizdir. Şimdi sizlere düşen, Osmanlıların namus ve hukukunu düşmanın kötülüklerinden korumak için canını fedâ etmekle olan asker kardeşlerinizin gayret ve hamiyetlerine bakıp ve Padişahınızın her şeyde sizinle beraber olduğunu düşünüp vatanımızın ve hukukumuzun selâmet ve saâdeti uğrunda el birliği ile fedâkârlık etmek; hepiniz bir vatanın evlâdı olduğunuzdan her biriniz diğer hemşehrilerinizin mal, can, ırz ve namusunu, kendi malınız ve namusunuz gibi bilip, ona göre hareket etmektir. Şurasını da ilâve ederim ki, insan için dünyada vatanını sevmekten ve onun uğrunda gereken vazifeyi yapmaktan büyük şeref ve şân yoktur. Babalarınız ve atalarınız bu vatanın hukuk ve istiklâlini nasıl korumuşlarsa, sizlerin de şimdi o yolda yürüyerek bütün vatan hizmetinde Osmanlılığın şân ve şerefini, âlemin gözü önünde isbât edeceğinizi umarım. Düşmanımızın haksız yere dökmeye sebep olacağı kanlarımızın her damlasını, namusumuzun korunması yolunda en değerli bir itihâr vesilesi bileceğinizi ümid ederim. Bir de düşmanımız, müslümanların diğer din ve mezheplerde bulunan vatandaşları hakkında kötü niyet besledikleri zannına kapılarak, onların emniyetlerini tehlikeye düşürecek hareketlerden devletimizi sorumlu tutmak gibi, hepsi hakkında bir çeşit himâye iddiâsında bulunmuş olduğundan, bütün sadık tebaamızın birbirleriyle vatandaşça ve kardeşçe geçinerek, bu yanlış zannı her bakımdan yalanlayacaklarında asla şüphe etmem. Bu muhârebe, devletimizin hukuk ve istiklâline dokunmak istemiş olan bir devlete karşı olup, bundan dolayı, dostumuz olan diğer devletlerle dostâne münâsebetlerimize asla zarar gelmediğinden, onların ticaret ve seyahat münâsebetiyle topraklarımızda bulunan tüccar ve tebaasına karşı en ufak bir kötü muâmelede bulunulmuyarak, emniyet içinde olmalarına dikkat olunmasını emir ve tavsiye ederim.

EK: 4

Préns Gorçakof'un Avrupa devletlerine gönderdiği genelgenin tercümesi

İmparatorluğumuz, Doğu buhranının ortaya çıktığı ilk günden beri, Osmanlı topraklarında, beş büyük devlet yardımıyla devamlı bir huzur ve âsâyişin sağlanması için, elinden gelen bütün imkânları kullanmışsa da, devletler arasında hâsıl olan ittifak üzerine yapılan tekliflerin hepsi, Bâbîâlî tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır. Nihâyet Londra'da Mart'ın otuzbirinci günü imzalanan protokol, Avrupa'nın umûmî arzusunun son bir ifâdesiydi. Rusya kabinesi, bu protokolün tanzimini barış ve âsâyişin tekrar sağlanmasında son bir tedbir olmak üzere ihtâr etmiş ve

Osmanlı Devleti de bunu samimiyetle kabul ederek âsâyişin yeniden temin edilmesini gerektirecek şartları da protokole ekli ve yukarıdaki tarihi taşıyan bir beyannâme ile bildirmiştir. Bâbîâlî buna da red cevabı vermiştir ki, bunun vuku bulacağı, protokolda mülâhaza olunmamıştı. Büyük devletler karar ve isteklerini beyân ettikleri sırada, eğer hristiyanların durumları açısından Avrupa'nın âsâyişi için pek önemli olmak üzere umûmî olarak istenen islâhâtı hedef alan tedbirleri Bâbîâlî'nin gayretle tatbik mevkiine koyacağından ümidleri kesilecek olursa, ahâlinin huzurunu ve umûmî âsâyişin muhafazasını temine en yararlı addedecekleri tedbirleri birlikte müzâkere etmek hakkının muhâfaza olunduğunu belirtmekle yetinmişlerdir. Buna göre sözü edilen devletler, Bâbîâlî'nin yaptığı vaadleri yerine getirmede olduğu takdirde olacak şeyi mülâhaza ederek, Avrupa'nın isteklerini reddettiği vakit'ne yapılacağını tasavvur etmemişlerdir. Bununla beraber, Lord Derby'nin protokolü müteâkip verdiği beyannâmede, İngiltere Devleti bu protokolü imzalamaya sırf umûmî âsâyişi muhâfaza maksadiyle razı olmuş olduğundan, maksat hâsıl olmazsa ve özellikle Osmanlı ve Rusya devletlerini ordularını karşılıklı olarak dağıtarak barış hâlini geri getirmezlerse, protokolün hükümsüz kalacağı belirtilmiştir.

Bâbîâlî'nin muhâlefeti ve bunun gerekçesi sebebiyle, artık Avrupa'nın tavsiye ve arzularına riâyet edeceğinden ümit kesilmiş; hristiyanların durumlarının düzeltilmesi maksadiyle tavsiye edilen tedbirleri yerine getireceğine güven kalmamış ve böylece Karadağ barışını ve askerinin dağıtılmasını temin edebilecek şartların yerine getirilmesi hususu imkânsız hâle gelmiştir. Bu durumda uzlaştırmacı teşebbüslerden bir netice elde edilemeyeceği ortaya çıktığından, devletler tarafından gerek kendilerinin ve gerek Avrupa'nın menfaatlerine uygun düşmeyeceği belirtilen böyle bir hâlin devam edip gitmesine müsaade etmek veyâhut devletlerin Bâbîâlî'den iknâ yoluyla elde etmeye muvaffak olamadıkları şeyi, zorla elde etmek şıklarından birinin tercihi lâzım gelmiştir. Ulu metbuum Çar Hazretleri, diğer büyük devletleri kendisiyle birlikte yapmak üzere dâvet etmiş olduğu harekete girişmeye karar vererek, ordularına Osmanlı Devleti sınırlarını geçmeleri emrini verdiğinden, keyfiyeti, nezdinde bulunduğumuz devlete bildiriniz. Çar Hazretleri bu işi, sırf Şark'ın dâimî karışıklıklar içinde bulunmasından dolayı huzur ve âsâyiş içinde genişlemesi zarar gören Rus menfaatlerini gözetmek kaygısından doğmuş bir vazifeyi yerine getirmek için üstlenmiş olduğundan, bunun Avrupa'nın görüşlerine de uygun düşeceği ümidindedirler.

EK: 5

Gorçakof'un yazasına, Lord Derby tarafından cevap olmak üzere Petersburg'da bulunan İngiltere sefiri Lord Loftus'a gönderilen resmî yazının tercümesi

Rusya Çar'ının askerine Osmanlı toprakları sınırlarını geçmek için emir vermiş olduğu beyânını ihtivâ edip, Prens Gorçakof tarafından 19 Nisan 1877 tarihiyle gönderilen genelgenin sûretini, aynı ayın 24'ü tarihli yazıma ekli olarak tarafınıza ulaştırmıştım. Sözü edilen genelge İngiltere Devleti'nce büyük üzüntüye sebep oldu. Yapılmasına karar verilen hareketi haklı göstermek için Prens Gorçakof'un beyân ettiği mütâlâaları İngiltere Devleti kabul edemez. Rusya Devleti'nin ısrarı üzerine İngiltere Devleti tarafından bu defa imza olunan protokolde, Padişah Hazretlerinden idârî islâhât için yeni teminatlar istenememişti. Rusya'nın kendi başına bir harekette bulunmaması için, Osmanlı topraklarında oturan hristiyan ahâlinin durumlarının düzeltilmesini istemekte bütün devletlerin müttelik olduğu beyân edilmişti. Bundan başka adı geçen devletler, Osmanlı Devleti'nin vaadlerinin ne şekilde yerine getirileceğine son derece dikkat edeceklerinden, eğer ümitleri bu defa da kesilirse, hristiyan ahâlinin huzurunu temin etmeye ve umûmî barışı korumaya yararlı görecekları tedbirleri birlikte müzâkere etmek hakkını muhâfaza ettikleri açıkça belirtilmişti.

Devletlerin niyetlerini ortaya koyan şu karar hakkında Bâbîâlî'nin muvâfâkati istenmediğinden, Bâbîâlî de İngiltere Devleti'nce üzüntüye yol açtığı üzere, bunları hükümdarlık hukukunu ve Osmanlı Devleti'nin istiklâlini zedelediği gerekçesiyle reddetmiş ve reddettiği bu protokolün hükmünü yerine getirmeye kendisini mecbur göremeyeceğini bildirmişti. Bununla beraber yine evvelce vâdolanın islâhâtı gerçekleştirmek niyetinde bulunduğu ifâdesini tekrar etmişti. Bun-

dan dolayı, İngiltere Devleti, öyle Prens Gorçakof'un dediği gibi, Bâbü'lî'nin cevabı gereğince kendisinin artık Avrupa'nın nasihat ve isteklerine riâyet edeceğinden beklenen islâhâtın yapılmasında hiçbir şekilde ümit kalmamış olduğunu kabul edemez. Yine cevabnâmenin ifâde tarzına bakarak, Karadağ ile barış imzalanmak ve tarafların silahları bırakmasına bir karar vermek imkânsız hâle gelmiştir diyemez. Bilakis şu kanaatte ısrar eder ki, eğer her iki taraf da mutedil hareket etmiş olsaydı, istenilen neticenin alınması mümkün olurdu.

Bir de Prens Gorçakof, bütün barışçı yolların kapanmış olduğundan ve Çar'ın da devletlerin birlikte çaba göstererek iknâ sûretiyle Bâbü'lî'den elde etmekten âciz kaldıkları bir şeyin zorla elde edilmesini üzerine almaya karar vermiş olduğundan bahisle, Çar'ın bu teşebbüsünün Avrupa'nın fikir ve menfaatlerine uygun olduğu inancında bulunduğunu beyân etmiştir.

Fakat İngiltere Devleti'nin böyle bir mütâlâayı kabul edeceği bekenemez. Çünkü Osmanlı Devleti, sınırları üzerinde külliyyetli Rus askerinin bulundurulması, âdeta Osmanlı topraklarının emniyetini tehlikeye düşürüp askerin dağıtılmasına imkân bırakmadığından ve islâm ahâlinin telâşına sebep olduğundan, bu hâli âsâyişin iâdesine ve dâhili islâhâta doğrudan doğruya bir engel saydığını belirtmekten geri durmamıştı. Rus askerinin Osmanlı toprağına girişinin bu güçlükleri ortadan kaldırmaya ve Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan hristiyanların durumlarını düzeltmeye yarayacağına inanamaz. Fakat Rusya devleti'nin en son başvurduğu hareket, daha vahim ve önemli bir takım mülâhazalara yol açmaktadır. Yâni bu hareket, Rusya ile diğer imzacı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve istiklâlini ayrı ayrı korumayı taahhüd ettiklerini ihtivâ eden 1856 Muâhedesi hükümlerine de aykırıdır. 1871 senesinde Londra'da toplanan konferansın sonunda bu şart, diğer şartlarla beraber tasdik ve teyid olduğu gibi, bu konferansda Rusya temsilcisi diğer devletler temsilcileriyle beraber bir beyânnâme imzalamıştı. Bu beyânnâme, hiç bir devletin evvel emirde barışçı bir hal şekliyle diğer imzacı devletlerin muvâfakatini almadıkça, bu muâhedenin taahhüd altına aldığı hükümlerden kendini âzâde sayamayacağına ve hükümlerini aslâ değiştiremeyeceğine dâir milletler hukukunun koyduğu bir kaideyi teyid ediyordu.

Rus Çarı, müttefikleriyle bir defa daha istişâre etmiyerek, kendi başına Türkiye'ye karşı silaha başvurduğu cihetle, şimdiye kadar muhâfaza edilmiş olan Avrupa ittifak dâiresinden çıkmış ve resmen taahhüd ettiği prensipten ayrılmış olduğundan, böyle bir hareketin ne gibi sonuçlar doğuracağını kestirmek mümkün değildir.

İngiltere Devleti bu konuda her türlü fikir beyân etmekten kaçınmak isterdi. Fakat Prens Gorçakof'un Avrupa devletlerine gönderdiği beyânnâmede, Rusya, bu işde İngiltere ile diğer büyük devletlerin menfaatlerine uygun hareket ettiğini iddiâ ediyor gibi görüldüğünden, İngiltere devleti de Rusya'nın bu kararının ne kendisinin yardımına ve ne de takdir ve beğenmesine mazhar olamayacağını kesinlikle ve açıkça ilân etmeyi vazife sayar.

2 Mayıs 1877

EK: 6

Güney Ordusu'nun Başkumandanı Grandük Nikola tarafından Nisan'ın yirmibirinde Rus ordusuna hitâben yayınlanan beyannâme

İki asırdan beri hristiyan kardeşlerimiz Türklerin zulümleri altında eziliyor. Ah, bunların baskısı ne kadar zâlimâne bir baskıdır! İnsanca her aziz olan şey, hristiyanların mukaddes mezhebi ve alın teri ile veyahut kan bahasına kazanılmış servetler, müslümanlar tarafından tehlikeye atılmıştır.

Artık bu mazlumların, bu bedbahtların sabır ve takati kalmadı. Kendilerini baskı altında tutanlara karşı silâha sarılıp iki seneden beri hristiyan kanı akıyor. Şehirler, köyler yandı. Varları yokları yağma edildi. Kadınların ve kızların namuslarına tecâvüz edildi. Çoğu yerlerde bir sürü ahâli toplu katliama uğradı. Bundan başka hristiyanların durumlarının düzeltilmesi için, gerek hükümetimiz ve gerek yabancı hükümetler tarafından sarfedilen gayretler neticesiz kaldı. Kurtarıcı ismiyle anılmaya lâyık olan Çarımızın artık sabra tahammülü kalmayıp nihâyet son sözünü söyledi, yâni Türkiye'ye harp ilân etti.

Ey kumandan altında bulunan büyük-küçük subaylar ve askerler! Biz Çarımızın arzusunu yerine getirmeye ve babalarımızdan miras kalan bir mukaddes gayeyi gerçekleştirmeye memûr edildik.

Bizim harekete geçmemiz, fetih ve istilâ arzusunun ileri gelmeyip, belki tahkîr olunmuş, zulüm ve düşmanlık görmüş kardeşlerimizi ve hristiyan dinini muhâfaza ve müdâfaa etmekten doğuyor. Gayemiz mukaddes olduğu için Allah bizimle beraberdir.

Bir generalden tut da bir nefere kadar herkesin vazifesini yerine getireceğinden eminim.

Geçmişte bizi ne gibi şeyler yıldırabilmiştir? Ne bir müşkilât, ne bir zahmet, ne zahiresizlik ve ne de düşmanın direnmesi bizi alıkoymaz.

İtâat eden ahâliye gelince; bunlar hangi mezhepte bulunursa bulunsun ve hangi millettense olsun gerek şahısları ve gerek malları, tarafınızdan korunacaktır.

Para vermeksizin bir şey satın alınamaz. Hiç kimse kendi keyfince hareket edemez. Bu konuda herkesten askeri nizam ve disipline tam bir riâyet isterim. Zira, bizim kuvvetimizin, galibiyet sebebinin ve şerefimizin sermayesi, bu iki husus olacaktır.

Sınırı geçmez hayli zamandan beri bizimle dost geçinen ve onun istiklâl ve hürriyeti uğrunda Rusya tarafından pekçok kan dökülen Memleketeyn toprağına gireceğimizi askerlere hatırlatırım. Atalarımızın ve bilhassa babalarımızın bu toprak üzerinde gördükleri iyi muâameleyi bizim de göreceğimize eminim.

Dönüşte memleketeynilere, bizim kardeşlerimize tam bir muhabbet gösterip, kendilerinin âdetlerine riâyet edilmesini ve Türklere karşı onlara yardım olunmasını, icâb ettiği takdirde kendi memleketimiz gibi onların memleketinin de korunmasını isterim. Bu beyannâmenin bütün asker, yâni firkalar, taburlar önünde okunmasını arzu ederim.

İmza

Serferber hâlinde bulunan ordunun
Başkumandanı ve süvârî ve mühendis-
lerin umumî müfettişi

Nikola

EK: 7

İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby tarafından 6 Mayıs 1877 tarihiyle Rusya'nın Londra sefirine yazılan resmî yazının tercümesi

İznil olarak ve kısa bir müddet için Rusya'ya dönmek üzere olduğunuzu bildiren yazınız alındı ve mütâlâa olundu. Zât-ı âlîleri bu seyâhat münâsebetiyle metbû devletinizle şifâhen müzâkerelerde bulunma fırsatını elde edeceğinizden, bendeniz de bu fırsattan istifâde ile İngiltere ve Rusya devletlerinin gelecekteki ittifakları bakımından önemli olan bâzı noktaları belirtmek isterim. Şöyle ki: İngiltere Devleti şimdiki muhârebenin lüzûm ve haklılığı meselesini tekrar bahis konusu etmek niyetinde değildir. Çünkü bu konudaki mütâlâalarını daha önce husûsî bir raporla beyân etmiş olduğundan, yeni baştan müzâkerelere girişmek boşunadır.

İngiltere, muhârebenin icâb ettirdiği mecbûriyeti kabul ederek tarafsızlığını ilân etmekte dakika geçirmedik ve Bâbîâlfîye işin daha başlangıcında kendisinden hiç bir şekilde yardım beklememesi gerekeceğini bildirdi. Bu şekilde ilân ettiği politikayı, iş yalnız Osmanlıların menfaatlerini ilgilendirdikçe tarafsız bir şekilde uygulamak kararlılığı içindedir. Bu sırada kendisinin ne fikirde ve ne niyetlerde bulunduğu, yanlış anlaşılmasını lâzım geldiğinden ve girişilen muhârebe genişlediği takdirde, İngiltere'nin menfaatlerine halel gelip de bunları savunmaya karar vermesi ve mecbur olması muhtemel olduğundan, en mühim menfaatlerinin nelerden ibâret olduğunu, muhârebenin daha başlangıcında mümkün olduğu kadar kesin ve açık bir şekilde tâyin etmek, arzu edilen husûslardandır. Bu menfaatlerin başlıcası, Avrupa ile doğu'nun Süveyş Kanalı vasıtasıyla sağlanan bağlantısına zarar gelmesini önlemek ve kanalı devamlı açık tutmaktır. kanalı veyâhut civarını abluka etmeye ve her ne şekilde olursa olsun oralarına müdâhale etmeye kalkışılacak olursa, İngiltere Devleti buna Hindistan'ı tehdit ve dünya ticaretini büsbütün zarara sokar bir hareket nazariyle bakacaktır. Muhâriblerden hiç birinin öyle bir niyette olmadığı ümit ve inancında ise de, bunun aksine bir durum meydana geldiğinde, kendisi tarafsız kalamaz. Mısır'da, deniz milletlerinin mâlî ve ticârî menfaatleri o derece büyüktür ki, bu memleketeye saldırılmasına veyâhut savaş icâbı, muvakkaten olsun, asker yerleştirilmesine, tarafsız devletler ve bilhassa İngiltere seyirci kalamaz.

İstanbul'un askerî, siyâsî ve ticarî bakımdan taşıdığı büyük önem dünyaca malum olduğundan, bu konuda tafsilâta girmeye hâcet yoktur. Bu sebepten o derece önemli ve müstesnâ bir mevkiide bulunan bu şehrin şimdiki sâhibinden başkasının eline geçmesine, İngiltere Devleti'nin yine kayıtsız kalamıyacağını belirtmeye lüzum yoktur.

İngiltere Devleti, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan gemilerin geçişi hakkında Avrupa'nın tasdiki altında yapılmış olan bugünkü nizamnameleri yararlı ve akla uygun gördüğünden, bu nizamnâmelerin ihtivâ ettiği mühim şartlar, herhangi bir şekilde değiştirilecek olursa, bunun şiddetli itirazlara yol açacağı inancındadır. İşte İngiltere devleti, düşüncelerini bu şekilde serbestçe beyân etmiştir. Basra Körfezi'nde de korumaya mecbur olduğu daha başka menfaatleri vardır ki, bunlar, olaylar zuhur ettikçe meydana çıkacaktır. İngiltere devleti, muhârebe dâiresinin tecâvüz etmiyeceği ümidinde bulunduğu sınırı, zât-ı âlîlerine yukarıda yazıldığı şekilde kâfi sûrette göstermiştir. Herhalde kendisinin tarafsızlık politikasını, bu hudutlar çerçevesinde devam ettirmeye hazır bulunduğunu hali hazır durum müsâit olduğu ölçüde beyân eder.

Rusya Çarı'nın, İngiltere'nin kendi politikasını, bu şekilde muhârebenin daha başlangıcında belirtmesini takdir edecekleri ümit edilmektedir. Yine Çar, Lîvadya'da iken İstanbul'u zabt etmek niyetinde olmadığını ve Bulgaristan'ın bir kısmını zabt etmek mecburiyetinde kalacak olursa, bunun geçici olacağını ve hristiyan ahâlinin asâyîş ve emniyeti temin oluncaya kadar devam edeceğini namusu üzerine yemin ederek temin etmiş olduğundan ve bu teminât, zât-ı âlîlerinin isteği üzerine ilân edildiğinden şimdi ona göre hareket edecekleri umulmaktadır. İngiltere Devleti'nin sözü edilen teminâta olan güvenini isbât için tâkip edeceği politika hakkında yukarıda verilen izâhâtı Rusya Devleti'ne iletmekte aracı olmanız rica olunmakla iktifa edilmiştir.

Ek: 8

Deniz kuşatmasının tatbik şekline dâir Bâbîâlî tarafından yayınlanan beyannâmenin sûreti

1. Madde: Osmanlı Devleti, Karadeniz'in Anadolu tarafında bulunan Çürüksu'dan itibaren Rumeli kıt'asındaki Kili ağzına kadar bütün Rusya sâhillerinin abluka hâlinde bulunduğunu beyân eder.

2. Madde: Bu şekilde konulan abluka, Mayıs'ın beşinci gününden itibaren geçerli olmaya başlayacak ve kâfi kuvveti ihtivâ eden bir Osmanlı donanması tarafından muhâfaza edilecektir.

3. Madde: Abluka altına alınan sâhillerde bulunan limanlardan birine gitmek isteyen tüccâr gemilerine, Mayıs'ın beşinci gününden itibaren üç gün ve sözü edilen limanlardan çıkmak isteyenlere de beş gün mühlet verilmiştir. Bu mühlet geçtikten sonra herhangi bir gemi abluka olunan sulara girmeye veyâhut oralardan çıkmaya çalışacak olursa, hakkında düşman muâmellesi yapılacaktır.

4. Madde: Yolda bulunup da ablukadan haberi olmayan gemilere gelince: Osmanlı donanması, bunlara abluka olunan sulara vardıklarında, abluhanın mevcûdiyetinden haber vereceklerdir. Bu husûsî haberdan sonra yine ileri doğru gitmekte ısrar edecek olurlarsa düşman nazariyle bakılacaktır.

Ek: 9

Padişah tarafından İşkodra askerî fırkası kumandanı Ali Sâib Paşa'ya gönderilen telgrafın sûreti

Âterin Ali Sâib Paşa! Fırkaların muzaffer olarak birleşmesinde gösterdiğiniz himmet ve gayretiniz, memnuniyetimi mücib olmuştur. Gerek sizin ve gerek evlâdım olan askerlerimin muvaffakiyeti hakkında dâimâ duâ etmekteyiz. Sizi ve askerlerimi Cenâb-ı Hakk'a emânet ve Fahr-i Kâinât hazretlerinin ruhânî imdâdına havâle ettim. Berhudâr olunuz. Ümerâ, subaylar ve diğer askerlerimden yararlık gösterenlere birer derece terfi ettiklerini müjdeleyiniz.

EK: 10**Padişah tarafından Hersek askerî fırkası kumandanı
Süleyman Paşa'ya gönderilen telgrafın sûreti**

Âferin Süleyman Paşa! Şu hizmetiniz memnuniyetime mûcib olmuştur. Sizin ve evlâdım olan askerlerimin muvaffakiyeti için dâimâ duâ etmekteyiz. Sizi ve askerlerimi Cenâb-ı Hakk'a emânet ve Fahr-i Kâinât hazretlerinin rûhânî imdâdına havâle ettim. Berhudâr olunuz. Ümerâ, subaylar ve diğer askerlerimden yararlık gösterenlere birer derece terfi ettiklerini müjdeleyiniz.

İKİNCİ BÖLÜM

Anadolu Muhârebeleri

BİRİNCİ FASIL

Rus ordularının Anadolu cephesindeki umûmî tertibatı

Rusların her savaşta Anadolu tarafında göz diktikleri yer, Erzurum noktası olduğu için, bu defa da orayı birinci harekât hedefi olarak seçtiler ve bundan dolayı kuvvetlerinin büyük kısmını Erzurum üzerine sevk etmeyi ve Gümrü'den Kars'a ve oradan Erzurum'a giden yoldan da istifâde etmeyi kararlaştırdılar. Bâyezid ile Ardahan noktalarını ikinci harekât hedefi olmak üzere tâyin ettiler. Batum tarafından Karadeniz sâhilini muhâfaza için teşekkül edecek Osmanlı kuvvetlerine de üçüncü derecede bir kolordu ile karşı koymaya karar verdiler. Bu esas tertibat gereğince Rus ordusu dört kola taksim edildi: Otuzbin askerden ibâret olan büyük kuvvetler, General Loris Melikof kumandasında olduğu halde, merkez kolunu teşkil ederek Gümrü'den Kars üzerine yürüdü. Sol kolu teşkil eden yirmi bin kişilik Revan kolordusu, General Tergukasof kumandasında Ezbahir'den Bâyezid'e yöneldi. Sağ kanadı teşkil eden on beş bin kişilik Ahalçık kolordusu da General Devel kumandasında Ahılkelek'den Ardahan üzerine sevk olundu. Yirmi bin mevcutlu Dübon kolordusu ise General Oklobico kumandasında olarak Batum'a doğru hareket etti. Bunlardan başka dört bin üç yüzü piyâde ve onaltı bin beş yüzü süvâri olmak üzere Kuban, Terek ve Ardahan kazakları da vardı. Rus harp ordusu, sözde Grandük Mişel'in, hakikatte ise General Loris Melikof'un kumandası altında bulunuyordu.

İKİNCİ FASIL

Anadolu cephesinde teşekkül eden Osmanlı Ordularının umûmî tertibatı

Osmanlı Devleti tarafından Batum'un muhâfazası için tertip olunan askeri kuvvetin çoğu yerli Lazlardan teşekkül etmiş yardımcı firkalar olup, fakat bunlara yeni silâhlar verilmiş ve muntazam kuvvetlerin mevcudu oniki bini bulmuştu.

Rusların hazırlıklarına karşılık, Osmanlı Devleti'nin de Anadolu tarafında askeri kuvvetlerinin taksimatını usûlünce yapması, bilhassa kumandayı tek ele vermesi ve harp ihtiyaçlarının tamamlanmasına çalışması gerekiyordu. Bununla beraber, yukarıda bahsi geçen Batum kolordusu müstakil kumanda altına verilip, fakat Doğu ordusu müşirliği, yâni Erzurum Cephesi Başkumandanlığı, daha önce Bosna ve Hersek kumandanı olup, sonraları Girit Vâililiği'ne getirilmiş olan Ahmed Muhtar Paşa'ya verilmişti. Bu ordunun toplam kuvvetinin ise altmış dokuz tabur nizâmiye ve redif askeriyle Erzurum Vâlisi Kurt İsmail Paşa'nın Kürtlerden toplayacağını yazdığı otuz iki tabur yardımcı askerlerden mürekkep olduğu resmen beyan edilmişti. Fakat, bu otuz iki tabur yardımcı kuvvet, kâğıt üzerinde tasarlanmış hayâli bir fırka olup, Erzurum Vâlisinin redif askerleri bekayâsına karşılık, Kürt reisleri tarafından o mikdar muâvine askeri gönderileceğine dâir yapılan aldatici taahhütlere kapılmış olduğu; askeri dâirenin de buna kanarak adı geçen hayalî fırkayı ordu kuvvetine ilâve etmiş bulunduğu ve altmış dokuz tabur muntazam askerin ise tamamen toplanmadığı anlaşılmıştır.

Ahmed Muhtar Paşa, savaş ilânından on altı gün önce Erzurum'a varıp ordunun kuvvetini altmış dokuz tabur nizâmiye ve redif askerinden ibâret bulmakla, çâresiz bununla düşmana karşı koymaya mecbur olmuş; Ardahan istihkâmlarına on tabur sevk ederek ve Van fırkasına altı tabur bırakarak, kırk taburla bizzat Kars kalesine gitmiş ve geri kalan taburları Erzurum ile diğer mevkillerde bırakmıştı.

Her ne kadar harbin ilk ateşi Batum Cephesi'nde alevlenmişse de, ehemmiyeti ikinci derecede olan o taraf muhârebelerinin cereyan tarzını ve neticelerini yazmayı daha sonraya bırakarak, burada Erzurum Cephesi muhârebelerinin anlatılmasına geçeceğiz.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Muhârebenin ilk safhası

Harp levâzımının en önemlisi ve en başta geleni zahire olup, bunun kale olan yerlerde, mahsûr kalma ihtimâline dolaylı, önemi fazla idi. Böyle iken Kars kalesine konulmuş olan erzakın mikdârı ihtiyaçlara yetecek derecede olmadığı; bununla beraber birtakım vurguncuların Rus tüccarlarıyla anlaşarak sınırda kendilerine âit anbarlara zahirelerini koyup Rus ordusuna satmak niyetinde bulundukları, Ahmed Muhtar Paşa'nın kulağına gelince, derhal bu zahireleri anbarlardan kaldırıp Kars'a getirtmek için etraf köylerden arabalar temin edip göndermiştir. Bu sırada Rus askerleri harp ilânından bir gün önce bu zahireleri elden kaçırmamak maksadiyle, sınırı geçip anbarları gasbederek ilerlemeğe başlamışlar ve en önce Ardahan üzerine yüklenmişlerdir.

Ardahan istilâsı

Ardahan istihkâmları, arazinin genişlik ve elverişliliğine göre yapılmış on adet tabyadan ibâret olup, bunlar içerden ve dışardan on iki bin zirâdan fazla bir ateş hattı teşkil etmişti. Bu hattın mesâfesine göre Ardahan'ın muhâfazası için ihtiyatı ile beraber yirmi beş bin kişilik askerî bir kuvvete ihtiyaç bulunduğu, teknik bakımdan sabit olmuşken, harp ilânından önce bu istihkâmlara konulan on tabur askerin iki taburu nizâmiye sınıfından, sekizi acemi redif askerinden ve bunların da yarısı o havâlide bulunan halktan olup, toplam kuvvet, on beş bin ile on altı bin kişi dolaylarında olmuştu.

Bizim tahkikimize göre, harp ilânının ikinci, yâni Nisan'ın on dördüncü günü Rus kumandanı General Melikof, dokuz alay süvârî ve yirmi tabur piyâde, yirmi yedi kıt'a top ile Ardahan'a dört saat mesâfede bulunan Bâkire-Hatun adlı yere karargâh kurmuştur. Dört gün sonra Ardahan'a iki saat uzaklıkta bulunan Ölçek köyüne gelip, Emir-oğlu Tabyası'na yaklaştığını müteâkip, güney tarafından da Ardahan suyu'na köprü kurmaya ve devamlı sûrette Ardahan'dan erzak toplamaya başlamıştır.

Ardahan mevkiinde keşifler yapmakla meşgul olunurken, Rusların dokuz alay süvârî, yirmi tabur piyâde, yirmi yedi top ile Ardahan'a yaklaşması, dehşet ve ızdırabı artırdığından, kumandan Ferik Hüseyin Paşa Erzurum'dan yardım

Grandük Mişel (Mihael)

Rusların Doğu Cephesi kumandanlarından

General Loris Melikof

Rusların Kafkas Cephesi Başkumandanı.
Ahmed Muhtar Paşa'ya üstüste yenilince
görevinden azledilmiştir.

istemiş ve bunun üzerine “asâkir-i muâvine” adıyla bin kadar piyâde ve yüz kırk nefer süvâri gönderilmişti. Fakat bunların çoğu askerden firar eden oğullarının yerlerine rehin olarak gönderilmiş altmışar, yetmişer yaşlarında işe yaramaz adamlar olduğundan, varlıklarından istifâde edilemeyeceği âşikârdı. Rus askeri ise telgraf hatlarını kesip, Ardahan üzerine yürümeye başladıklarından, Ardahan'dan ve Emir-oğlu Tabya'larından top ateşiyle karşılık verilmeye başlandı. Ancak askerin ertesi gün mukavemete sebat etmemeleri, Emir-oğlu tabyasının top ve cephânesiyle birlikte düşman eline geçmesine sebep oldu.

Başlangıçta bu şekilde hezimet meydana gelince, geri kalan nizâmiye ve muâvin askerleri de yavaş yavaş mevkillerini terketmeye başlayıp, emir dinlemez oldular. Bunun üzerine Rus Generali Melikof, Ardahan'ın teslimini ve bir saate kadar cevap verilmezse savaşa başlayacağını bildiren bir pusula gönderdi. Buna red cevâbı verilince, düşman, bir yandan Ardahan-suyu'nun sağ tarafında bulunan tepelerden ve civârından şiddetli top atışı yapmaya; bir yandan da tabyalara yanaşmaya devam ettikçe, Osmanlı ümerâ ve askerleri yer yer istihkâmları bırakıp, Ardanuç tarafına çekildiler ve Ruslar, seksenden fazla topla Ardahan istihkâmlarını Mayıs'ın beşinde tamamen ele geçirdiler.

Rus ordusunda bulunup da savaşıla ilgili vak'aları tesbit etmiş olan yabancı muhâbirlerin ifâdeleri, doğruya çok yakın olmakla beraber, bâzı tarihçilerin başvurduğumuz eserlerinde, bu Ardahan vak'ası şöyle yazılmıştır: Rusya'nın Ahalçık ordusu, savaş ilân edilir edilmez Ahılkelek'den hareketle, sınırı geçerek ve yolların bozukluğu ve gayet yüksek dağlara rastlaması dolayısıyla biraz ağır yürüyerek, Mayıs'ın birinci günü Ardahan önlerine geldi. Ordu kumandanı General Devel, Ardahan'ı bizzat keşfedip, istihkâmların zorla alınamayacağını anladığından, umûm kumandan makamında bulunan General Loris Melikof'dan imdad kuvveti istedi. General Melikof ise o esnada Osmanlı subaylarından yakaladığı bir esirin yanında bulunan belgelerden, Ardahan istihkâmlarının

zayıf noktalarının nereleri olduğunu ve müdâfaa kuvvetini teşkil eden askerlerin çeşitli unsurlardan meydana gelmesinden dolayı, Ardahan'da telaş olduğunu öğrenmişti. Bu itibarla General Devel tarafından istenilen imdat kuvvetini tereddüd etmeden gönderip Ardahan'ı usûlen muhâsara ederek vakit kaybetmektense, biraz zayıat verip de harple zabtetmeyi uygun gördü. Bunun üzerine Mayıs'ın onuncu günü General Heimann kumandasında ön beş bin kişilik bir kuvvet Zaim mevkiinden hareket ederek General Devel ordusuna katıldı. O sırada Ardahan önlerindeki Rus kuvveti, on yedi tabur ile sekiz batarya top, iki bölük istihkâm askeri ve dört alay süvâriden ibâretti. General Heimann da hemen Ardahan'ı bizzat keşfedip, hücumla zaptını kararlaştırdı.

Mayıs'ın on dördüncü ve on beşinci günleri, Ahalkalek'den yola çıkarılan ve güçlkle hareket ettirilen kuşatma toplarının gelişini beklemenin yanı sıra, alınan tertibe göre askerin Ardahan etrafına taksim edilip yerleştirilmesiyle meşgul olundu. Çünkü Ardahan istihkâmlarından Emir-oğlu Tabyası'nın güney cephesinin zayıf olduğu bilindiğinden, buraya şûr'atle taarruz edildiği takdirde, Osmanlı tarafından tahkim edilinceye kadar zaferin elde edileceği ümit olunuyordu. Bundan dolayı General Heimann, o gece Emir-oğlu Tabyasıyla şehri dövmek üzere siperler kazdırttı ve yerleştirdiği kırk topla Osmanlı istihkâmı üzerine gayet şiddetli ateş yağdırttı.

Osmanlılar, Sinker, Kaz-tepesi, Ahali ve Emir-oğlu Tabyaları'ndan karşılık verdilerse de, yavaş yavaş bu tabyaların ateşi kestirildi. Bir taraftan da General Devel, Gülyâverdi tepelerine taarruza başlamıştı. Hücum kolları top ve tüfek menziline girer girmez, şiddetli bir top ve tüfek ateşiyle karşılaşılsalar da, taarruz hareketine devam edip, birinci hatta ulaşılar ve siperlere kadar vardılar. O aralık Osmanlıların bu hattı terketmeleri üzerine, Ruslar derhal ikinci hatta taarruz edip, Osmanlıları son müdâfaa hatları olan bu ikinci hattan da püskürttüler. Top ve kurşun ateşi altında dik yokuşu da çıktıktan sonra Gülyâverdi tepelerini ele geçirdiler. Daha sonra derin bir derenin altı yüz adım ilerisinde bulunan Emir-oğlu Tabyası üzerine taarruz ettiler.

Gerçi Emir-oğlu Tabyası'nın siperleri pek çok tahrip edilmiş ve topları da kısmen işe yaramaz hâle gelmişti. Fakat ateşe devam eden topların ve piyâde ateşinin tesiriyle Rus askerleri hayli telefât verdiler ve kendilerine siper hazırlıyamadıkları gibi, top getirtmeye de imkân bulamadılar.

General Devel, tabyanın güney cephesine doğru taarruzu, General Heimann'a havâle ettikten sonra, kendi hücum koluna ileriye doğru hareket emri verdi ve bu kol, tabyanın güney cephesinin siperlerinden içeri atlamaya muvaffak oldu. Heimann kolu ise, evvelce harekete hazır olduğundan, taarruz emrini alır almaz ilerlemeye başlayıp, Osmanlı ateşi altında mesâfe katetti. Osmanlılar ise, iki ateş arasında kalıp istihkâmıların düşman eline geçmesinden ve uğradıkları top ateşinin tesirlerinden ve sayıca kendilerinin üstünde olan Ruslara mukavemetten ümitsizliğe düşmüş olduklarından, Ruslar, tabyaların hendekleri önüne gelir gelmez kaçtılar ve toplarını çivilemeyi bile hatırlarına getiremediler. Bu sûretle kaçarken kendilerine yardıma gelen imdad kuvvetiyle karşılaşılsalar da geri dönemeyip kasabaya doğru yollandılar.

Ardahan savaşlarından bir sahne

Gülyâverdi tepelerinin elde edilmesi, Ruslar için Ardahan mevkiinin iyice dövülmesine elverişli bir zemin hazırladı. Bundan dolayı General Heimann gece gündüz top siperleri inşâ ettirdi. Osmanlılar ise, bu inşaatı geciktirmek için olsun, ellerindeki kuvvetli toprakla ateş etmediler. Ruslar oradan da ateşe başlayıp, az zaman içinde o kadar zarar verdirdiler ki, Osmanlıların mevcut kuvvetlerinden bir kısmının savaş saflarından geri çekilmek zorunda kaldıkları görüldü. Bunun üzerine Ruslar, Osmanlı askerlerinin perişanlık ve ümitsizliklerinden istifade için taarruz etmeye karar verdiler. Bu hareket ise, önceden hazırlanmış plân gereğince ertesi sabah yapılacaktı.

General Heimann, Osmanlıların gözü önünde Gülyâverdi tepelerinden askerini indirip, süratle Sinkertabyası karşısında bulunan tepeleri tuttu. Bu Sinkertabyasına şiddetli bir ateş yapıldıktan sonra hücum kolları süngü ile yürüyüp Osmanlılardan bir mukabele görmeksizin tabyayı zabtetttiler. General Heimann derhal ikiyüz kişi toplayıp Kur nehri üzerinde bulunan köprülerden birine doğru yürüdü. Zira bu nehrin karşı yakasında iç kâleden bu Heimann kolu üzerine şiddetle ateş olunuyordu. Bu esnada Ardahan'ın güney tarafında yerleştirilen Rus askeri de Ahali ve Mihrab Tabyaları'nı ele geçirdikten sonra, Osmanlıları tâkip ederek kasabaya girdiler. Artık Ardahan'ın dar sokaklarında şiddetli çarpışmalar oldu. Fakat süvâri topçuları ile, süvâri askeri Osmanlıların ric'at hattını tehdid ettikleri için, bunlar Ardahan mevkiini terk ederek Erzurum'a doğru çekilmeye başladılar. Bu sûretle muhârebe sona erip, Ardahan kasabası, doksan iki parça top ve bir çok mühimmât ile Rus askerinin eline geçti. Rusların zâyiâtı, toplam beş yüz askerden ibâret olup, Osmanlıların ise iki bine yakındır.

Tamamlayıcı bilgiler

Gerçi muhârebelerde zafer kazanmak, üstünlük sağlamak şans ve talihe bağlı ise de, zafere ulaştırarak tedbirlerin alınıp tamamlanması da şarttır. Böyle iken Doğu ordusunun noksanı, umûmî kuvvetine binâen Ardahan istihkâmına konulan askerin kifâyetsizliği, tabyaların hepsini düşman taarruzlarına karşı savunulması imkânsız bir hâle koymuştu. Kısacası düşman, harekât hedefinin her noktasını zayıf bularak istediği gibi hücumu fırsat bulmuştu. Bundan dolaydır ki, aylarca sürecek kuşatma ile zabtî uğruna binlerce asker fedâ etmek zorunda kalacağı büyük istihkâmı, böyle üç-dört gün içinde kolayca ele geçirdi. Ruslar bu muhârebede müslümanları perişan etmek ve halka korku salmak için tecâvüz ettikleri Osmanlı şehir, kasaba ve köylerinde, şiddete başvurdular. Ardahan istihkâmı üzerine sevkettikleri askeri birlikler, kasdettikleri hedefe ulaşınca kadar, yol üzerindeki islâm köylerini yağmalayıp, halkını ölüme korkutarak dinlerini değiştirmeye zorladılar. Câmî ve medreselere karşı çeşitli tahkir edici hareketlerde ve müslümanların ırz ve nâmuslarına dokunacak çirkin davranışlarda bulundular. Ardahan kasabasına hücumlarında kızılây işaretiyle çekilmiş beyaz bayrağa, aldrış etmiyerek, askeri hastahâneyi topa tutup içinde bulunan sağlık hizmetlilerinin hepsini ve hastaların çoğunu öldürmüşler ve ahâlinin mallarını yağma etmişlerdi.

Harbin ilânından hemen yirmi gün sonra Anadolu sınırında, en belli başlı dayanak noktası olan öyle mühim bir mevki'in bu sûretle düşman istilâsına uğramış olması, devlet erkânı ve mebuslara son derece ağır geldiğinden, o esnada toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde büyük dedikodular çıktı. Bu hezimetli, Seraskerlik Makamı'nın savaş için gerekli tedbirleri almaktaki dikkatsizliğine hamlederek: "Ardahan elden gitti, Serasker Redif Paşa'ya güvenimiz yoktur, vükelâ mes'uldür" diye bağıştılar ve bu meâlde bir mazbata hazırlayıp Bâbîâlî'ye gönderdiler. Mebusların bu kararı ise, İstanbul halkının hamiyet duygularını kabartıp, her ağızdan uluorta sözler çıkmaktaydı. İşte böyle bir anda, talebelerden büyük bir gurup Ayasofya Meydanı'nda

toplanarak, Mebusan Meclisi binasını sardılar ve “Vatan, millet mahvoluyor; millet, Serasker Redif Paşa ve Tophâne Müşiri Dâmâd Mahmud Paşa'nın azledilip, cezâlandırılmalarını istemektedir.” diye nâra attılar. Mebusan Meclisi Reisi Ahmed Vefik Efendi, talebe topluluğunu yumuşak sözlerle dağıtıp, olup bitenleri Pâdişâh'a arzetti.

Ancak Redif ve Mahmud Paşaların can başlarına sıçrayıp, Sadrâzam Edhem Paşa ise onların ikbâl pençeleri altında ezildiğinden, Mebusan Meclisi'ni Pâdişâh Hazretlerine fesad yuvası olarak tanıttılar. Bu sebeple, “İstanbul'da ihtilâl yapılması kararlaştırılmıştır” diyerek, Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilme vak'asından ötürü yerleşmiş olan dehşet eserlerini büyütme ve bununla da ikballerini koruma tedirini yürütmeye yol buldular. Şöyle ki: “Harp zamanında şiddet lâzımdır, kanun ile hareket etmek tehlikelidir” diye İstanbul'da örfi idâre ilân ettiler. Tam selâhiyetle askerî bir hükûmet divânı teşkil edip o vâsita ile ahâlden haklarında en ufak bir şüphe sezilenlerin evlerinin basılıp yakalanmaları ve Divân-ı Harb'de alelusûl sorguya çekildikten sonra, idâma kadar cezâlandırılabilmeleri için özel kararnâme çıkardılar. İlk önce Mebusan Meclisi'ne baş vurmuş olan talebeleri birer ikişer medreselerinde bastırıp memleketlerine sürgün ettiler ve içlerinden çekindikleri adamları, sürgün yerlerine götürmeye tahsis olunan vapurlarda boğdurup denize attırdılar.

Bâyezid istilâsı

Harp ilânını müteâkip General Tergukasof kumandasında on iki tabur piyâde, dört alay süvâri ve otuz iki toptan ibâret bir Rus fırkası, Bâyezid kasabası tarafından Osmanlı sınırını geçip bu kasabaya taarruz etmişti. O havâlinin muhafazası için tertib edilmiş olan Van askerî fırkası ise, Ferik Fâik Paşa kumandasına verilmiş altı buçuk tabur piyâde ve iki bölük süvâri nizâmiye askerlerinden ibaret olup, bunların da mevcudu üçbin beşyüz kişi idi. Ayrıca tahminen ikibin kadar süvâri ve altı bin kadar piyâde muâvine askeri de toplanmıştı. Elhâsıl, Van ve Bâyezid tarafları düzenli ve düzensiz onbir bin beşyüz askere emanet edilmişti. Bununla beraber bu kuvvet muhârebeden önce bâzı şeyhlerin toplamayı vadettikleri Kürt atlılarının toplanabileceği ümidiyle askerî deftere altmış bin olarak yazılmışken, onların yardımı, yukarıda yazıldığı gibi sekiz bin süvâri ve piyâdeyi geçememişti. Moskof fırkasına karşı silâh kullanabilecek olan asıl kuvvet ise, üçbin beşyüz nizâmiye askerinden ibâret kalmış ve bunlardan iki tabur piyâde ve iki bölük süvâri ile bir batarya dağ topu Bâyezid kasabasında ve geri kalanı Van tarafında bulunmuştu.

Rus fırkası Bâyezid kasabası üzerine hücum edince, oradaki askerî birlik mukavemetten âciz kalarak Van tarafında bulunan Bargiri mevkiine çekildi. Bunun üzerine Ruslar, savaş yapmaksızın Bâyezid kasabasını ele geçirip, oranın muhafazası için bir tabur piyâde ve bir miktar süvâri bırakarak ve geri kalan kuvvetleriyle tecâvüzî harekete girişerek Diyâdin ve Üç-kilise'de ve daha ileri mevkillerde erzak ve mühimmat anbarları tesis etmeye, bunların muhafazasına da yüzer, yüz ellişer asker bırakarak sür'atle Eleşkird vâdilerine doğru yürümeye başladılar. Düşmanın böyle fevkalâde bir sür'atle tecâvüzî harekâta devamını önleyip de geri dönmeye zorlanabilmesi, mutlaka Bâyezid mevkiinin geri alınarak ric'at hattının tehdidine bağlı idi. Bunun içindir ki, Başkumandan Ahmed Muhtar Paşa, Kars'da düşmanla çarpışırken bu tedbirin alınması için pek çok tavsiyelerde bulunmuş, muâvine askerlerinin arttırılmasına çalışmış ve bunun yanı sıra Eleşkird fırkası kumandanı İsmail Paşa'yı da o tarafa yardıma memûr etmişti. Fakat Van kumandanı Fâik Paşa gevşeklik ve korkaklığı sebebiyle kırk günden fazla vakit geçirerek, nihâyet Bâyezid'e üç saat mesafedeki

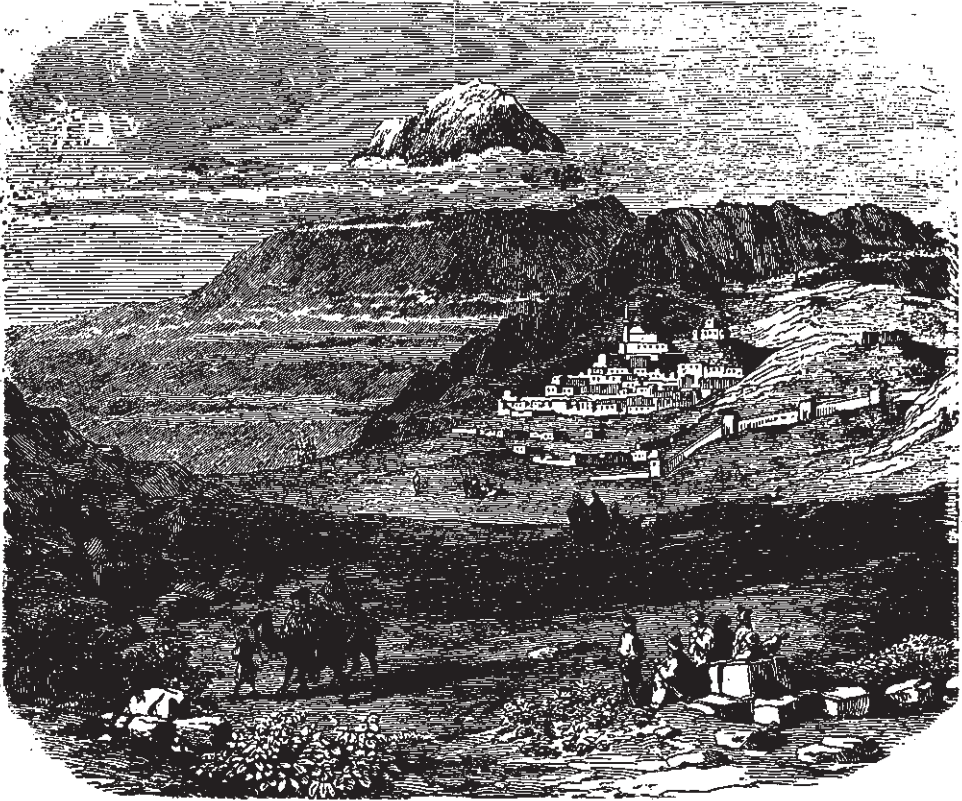
General Tergukasof

Rusların Doğu Cephesi kumandanlarından

Teperiz mevkiine kadar gelebildi. Bu sırada, oradaki muâvine askerlerin bir kısmı Bâyezid kasabasına gidip, kasaba halkının ve çevre köyler ahâlisinin mal ve yiyeceklerini gasb ve yağma ederek yine Teperiz'e geri dönmüşlerdi. Bu sebepten onların geri alınması için Bâyezid'de bulunan Rus kuvvetlerinden bir müfreze, Fâik Paşa kumandasındaki Van fırkasının oraya varışından sonra, Teperiz'e yarım saat mesâfede bulunan İnce-su mevkiine gelerek muâvin askerleriyle muhârebeye giriştiler. Ama harp esnâsında Van fırkasının yardıma geldiğini gördüklerinde, kaçmaya başlamışlar ve arkalarından gönderilen Osmanlı süvari askerleriyle, muâvin askerleri tâkip sırasında çoğunu kılıçtan geçirip, arta kalanları Bâyezid'e can atmış ve karargâhları olan kışlaya kapanmışlardı.

Fâik Paşa'nın asıl işi ve Teperiz'e gelişinin sebebi, Bâyezid mevkiini düşman elinden kurtarmak ve Eleşkird'e doğru ilerleyen düşman fırkasının ric'at hattını tehlikeye düşürmekten ibâretti. Bu bakımdan İnce-su muhârebesinde bozulup da ağır zayıat verdikten sonra Bâyezid'e kaçan Rus müfrezesini tâkip eden muâvine askerlerine arka vermek üzere, firkanın bütünüyle bizzat gitmiş olsaydı, hem Bâyezid'in geri alınması ve hem muâvin askerlerinin tâkibi neticesinde perişan bir duruma düşmüş olan Rus müfrezesinin, daha Bâyezid'e varmadan esir alınması mümkündü. Böyle iken Fâik Paşa bu fırsatı kaçırıp, iki gün sonra firkanın kuvvetinden yalnız üç aded dağ topu ve iki tabur piyâde ayırıp Mirlivâ Mehmed Münif Paşa kumandasıyla Bâyezid'e sevk ederek, geri kalan askerle kendisi Teperiz'de kalmayı tercih etti.

Ancak bu taburlar Bâyezid'e vardıklarında, Rus müfrezesi kışlaya kapanmış ve bu fırsat kaybolmuştu. Bununla beraber giden asker, yine Rusları sıkıştır-maya devam etti. Fakat dağ topları mermileri kışlanın yıkılmasını temin edemediğinden ve kuşatmaya da gereken dikkat gösterilmediğinden, kışlada kuşatılmış olan küçük topluluk, bir delik açarak yirmisi silahsız olarak su almak

Bayezid ve Ağrı dağı

ve diğer yirmisi de su almaya gidenleri silahlı olarak korumak üzere her gece kışladan dışarı kırk kişi çıkarmakta ve bu yolla su alarak ihtiyaçlarını görmekteydiler. Hattâ bu deliğin açılışında yardım istemek için Rus ordusu kumandanına iki asker gönderdikleri, tutulan esirlerin ifâdelerinden anlaşılmıştı.

Ortaya çıkan bu durum üzerine, Rusya'dan kâfi miktarda bir kuvvet gelip de Bâyezid'deki mahsurları kurtaracağı açıkca anlaşılmış ve bu cihetle Osmanlı askerlerinin kuvvetini arttırarak Bâyezid işinin sür'atle halledilmesi farz hükmüne girmişken, Fâik Paşa, maiyetindeki kuvvetle Teperiz'den bir adım ayrılmadı. Nihâyet sekiz tabur piyâde, iki alay süvâri ve iki batarya toptan mürekkep bir livâ Rus askeri, Kara-bulan gediği denilen yerden Bâyezid'e gelerek kışlada mahsur kalanları kurtardıktan başka, iki bölük Osmanlı nizâmiye askerini esir edip, üç dağ topunu da alarak Osmanlı Devleti'nin askerlik haysiyetini zedelediler.

Gelelim yabancı muhâbirlerin rivâyetlerine: Ruslar, Bâyezid'e taarruzlarında sevkıyat bakımından bazı güçlüklerle karşılaşmakla beraber, Osmanlı ordusu kumandanının sırf bu güçlüklerle güvenerek dağ yollarını müdafaa etmek endişesini duymaması, bu taarruza cesâret vermiştir. General Tergukasof, bu şekilde Bâyezid kalesini zabtettikten sonra, Erzurum yolundan hareket edip, harp yapmadan Mayıs'ın sekizinci günü Diyadin kasabasına girdi.

Bâyezid'den çıkan Osmanlı askeri ise, dağ yollarından çıkıp Kara-kilise köyü civârında toplanmış olan yedi taburla birleştiler ve bu cihetle Murad suyu vâdisinde Rusların önüne geçtiler. Osmanlı askerleri Kara-kilise köyü civârında bâzı istihkâmlar inşâ ettilerse de, orayı müdâfaa etmediler. Ahmed Muhtar Paşa'nın sağ kanadı on bin kişilik bir kuvvetle korunduğu için, Ruslar ilerledikçe kendisi geri çekiliyordu.

Tergukasof fırkası, tabii engellerden başka bir mukavemetle karşılaşmadığı halde, Bâyezid ve Kara-Kilise arasındaki mesâfeyi ancak otuz kırk günde katedebildi. Nihâyet Eleşkird ile Seyyidkân'ı istilâ edip Gümrü ordusuyla bağlantı kurdu.

General Tergukasof böyle kolayca ilerlemekten neşelenmekle, harekât üssünden hayli uzaklaşmış ve ulaşım yollarını emniyet altına almak için Bâyezidde sadece dokuzyüz asker bırakmıştı. Bunlar, Bâyezid kalesinde susuzluktan zahmet ve meşakkat çekmekte oldukları halde, sekiz bin kişiden ibâret olan fırkasıyla ileriye hareket etti. Bununla beraber karşısında bir Osmanlı ordusu bulunduğunu ve sol kanadında da diğer bir Osmanlı ordusu daha teşekkül etmekte olduğunu biliyordu.

Ahmed Muhtar Paşa, Bâyezid yolu üzerinde bulunan Deli-baba mevkiindeki sol kanadını çevirmek için, General Tergukasof'un Seyyidkân'dan çıkıp Karaderbend boğazına doğru harekete hazırlanmakta olduğunu haber alır almaz derhal sözü edilen sol kanat kumandanı Mehmed Paşa'ya imdat kuvveti gönderip, Rusların geçişlerinin önlenmesi için emir vermişti. Mehmed Paşa onaltı tabur piyâde, yedi top ve bir mikdar muâvin askeriyle Seyyidkân tepelerine gelip, tuttuğu mühim mevkii, üçbin askeri içine alacak şekilde kazdırdığı avcı hendekleriyle iyice tahkîm etti.

Rusların askeri kuvveti, Osmanlı fırkası kuvvetinden az olduğu ve mevki de kendilerine elverişli bulunmadığı halde, General Tergukasof sabah erkenden savaş tertibatı almaya başladı. Şu kadar ki, Rusların otuz topu varken Osmanlı askerinin elinde yedi top bulunup, bunların mermileri ise hiç patlamıyordu. Bundan başka Osmanlı askerlerinin sağ kanatlarında bulunan sırtlara yerleştirdikleri toplar, gereği gibi gizlenmediğinden, Rus toplarına hedef olmuştu.

Ruslar, toplarını münâsib mevzilere getirip yerleştirmek için bir çok güçlüklerle karşılaşmışlar ve Osmanlı askerleri tarafından hayli mukavemet gördükleri halde, muhârebeyi kazandılar. Çünkü Osmanlı kuvvetleri, harbin başlangıcında cephânelerini isrâf edip mevkilerini değiştirmek zorunda kalan topçuları tarafından da yardım göremediler. Bununla beraber, başlangıçta büyük bir kahramanlıkla sebât ettilerse de, kumandan Mehmed Paşa şehid olunca harpten yüz çevirdiler. Bu muhârebeye Osmanlı askerinin cephâneleri alelacele tedârik olunan kiralık beygirlerle naklediliyordu. Muhârebe hattının cephânesi tükenen tarafına, cephâne sevk olunamıyordu ve taburlardan bir kaç da geride istirahat halinde bekleyip savaşa girmiyorlardı.

Bu muhârebeye tarafların zâyîâtı pek az, yâni yüz elli kişiden ibaretken, Osmanlı askerleri Deli-baba geçidi'nin doğu tarafını tamamen boşalttılar. Ama Ruslar, tâkibe girişmiyorlardı.

Rus fırkasının böyle kolaylıkla üstünlük sağlaması, Erzurum halkının üzülmesine sebep oldu. Fakat, Ahmed Muhtar Paşa telâşa kapılmayarak ve metâneti

elden bırakmayarak imdad göndermeyi çabuklaştırdı ve müdâfaa tedbirlerini tamamlamaya gayret gösterdi. Çünkü Kazaklar o esnada Erzurum'un ilerisinde bulunan Köprü köyünde görülmüşlerdi. Bununla beraber Ahmed Muhtar Paşa, General Tergukasof'un öyle bir kuvvet sevk edişinin gösteriştten ibâret bulunduğunu; onun asıl maksadının Erzurum'la Kars arasında kat'i bir muhârebe meydana gelmesi ihtimâlinde dolayı, merkezde bulunan Osmanlı kuvvetlerinin çoğunu güneye doğru kaydırtmak olduğunu anlamıştı. Ayrıca büyük kısmı muâvin askerlerinden ibâret olmak üzere, Van'dan Bâyezid'in imdadına giden bir askerî fırkanın, Tergukasof'un ricat hattına doğru ilerlediğini de öğrenmişti.

İşte bu tafsilâtdan anlaşılacağı üzere, Bâyezid'in elden gitmesi ve daha sonra kışlada mahsur kalan küçük bir kuvvetin uzun müddet dinlenmesine fırsat verilmesi ve neticede düşmanın hem kendi askerini kurtarıp hem de Osmanlı askerinden esir alması, kumandanlarımızın ihânet derecesindeki gevşeklik ve korkaklıklarının ve esâs itibariyle ordunun Bâyezid'deki sevk ve idaresindeki intizamsızlığın vahim eserlerindendir. Diğer taraftan Rus ordusu Bâyezid'e gelirken Bâyezid'e bir iki saat mesafede bulunan Eleşkird askerî fırkası kumandanı İsmâil Paşa, imdada memur olduğu halde, savaşa girişen askere yardım etmemiştir. Üstelik ertesi gün sınırı doğru ric'at eden düşman askerî kendi önünden geçmişken, İsmail Paşa, öc almak ve Bâyezid'in düşman eline geçen toplarla iki bölük askerî kurtarmak için olsun bir harekette bulunmamıştır. İşte onun bu hareketi, ebediyete kadar unutulmayacak hatalardandır.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Rusların Gümrü üzerinden Kars'a saldırmaları

Rusların Erzurum üzerine sevk etmek üzere hazırladıkları askeri kuvvetlerden bir kolordunun Gümrü'den geçmesinin kararlaştırıldığına önceki fasılda işaret edilmişti.

Bu kolordu, Nisan'ın yirmi dördünde sınırı geçip, Ardahan'a Kars yolu üzerindeki Zâim köyü etrafına yığınak yaptı. Sekiz-on alaydan oluşan bir Rus süvârî müfrezesi, Kars'ın güney-batı tarafına doğru keşif taarruzu yaparak, Kars ile Ardahan'ın bağlantısını kesti. Ahmed Muhtar Paşa, bu hareketi görünce bir müfreze ile üzerlerine yürüdü. Fakat, Moskof süvâri savaşı kabul etmeksizin arkalarındaki dağa çekilmiş olduklarından ve sözü edilen kolordunun da Kars'a yöneldiği haber alındığından, Ahmed Muhtar Paşa bir kuşatma hilesiyle karşı karşıya kalmaktan çekinerek derhal Kars'a gelip ve kale muhafazasına kâfi miktarda kuvvet bırakıp dokuz tabur askerle Erzurum tarafına doğru gitmek üzere geceleyin Kars'dan çıkmış; ertesi günü düşman süvârileriyle beraber yola devam edip, nihâyet Erzurum'la Kars'ın ulaşım yolu olan Bardız yolunda bulunan Perişan boğazını düşman saldırısından önce ele geçirmiştir.

Moskof süvâri oradan yine Kars yakınlarına dönerek, Kars suyunun beri tarafındaki telgraf hatlarını bozup o havaliyi sıkıştırmaya başladılar. Zaim köyüne gelen kolordu ise, bu köy ile Vizin köyü civârında on gün kadar hazırlıkla meşgul olup, bâzen, öncüsü olan süvari müfrezesinin dolaştığı yerlerde keşif taarruzu da yapmaktaydı.

General Melikof'un en çok üzerinde durduğu nokta ise, sol kanatta bulunan Tergukasof ordusuyla bağlantı kurmaktı. İşte bu maksattan dolayı General Tergukasof'un imdadına gidebileceği yol üzerinde bulunan Kağızman kasabasını zabt etmeğe karar verdi ve bu işe iki kolu memûr etti. Bunlar, Mayısın altısında Kağızman'a varıp, harp etmeden kasabaya girdiler ve orada bulunan Osmanlı karakol askerleri Erzurum'a çekildiler.

Gümrü ordusundan onbeş bin kişilik bir fırkanın General Devel ordusuna yardım için Mayıs'ın onuncu günü harekete geçip Ardahan'ın zabtında hazır bulunduklarını yukarıda belirtmiştik. İşte bu esnada adı geçen Gümrü kolordu-

sunun Kars civarında kalan kısmı, Mayıs'ın onaltıncı günü Kars'ın doğu ve güney taraflarında bulunan tabyaları büyük bir dikkat ve itina ile keşfederek Kars'dan çıkarılan Osmanlı kuvvetleriyle mühim sayılacak bir çarpışma yaptılar. Bu keşif taarruzunda Kars istihkâmlarının vaziyetine ve muhâfızlarının sayısına dâir önemli bilgiler elde ettiler.

Mayıs'ın yirmi dördünde Ardahan'a gönderilen Rus kuvveti, esasen buraya gelen kolordunun fazla kalan kısmı ile birleşerek mensup olduğu Gümrü ordusuna katılınca, General Melikof, Ahmed Muhtar Paşa'nın Zivin'e ric'atinden istifade ile Kars'ı tamamen kuşatmaya karar verdi ve ordusunu buna göre tertib etti. Kars etrafında 45 km. uzunluğunda bir kuşatma hattı teşkil edip, bu hattı korumakla görevlendirdiği süvâriler vasıtasıyla kalenin bütün geliş gidiş yollarını kestirtti.

Ahmed Muhtar Paşa, Mayıs'ın otuzunda Kars şehrinin imdadına dört bin kadar muâvin askeri süvâri sevketti ise de, bu müfreze beraberinde piyâde bulunmadığından kendisini koruyamadı ve zaten Ruslar, bunların yaklaşmalarından haberdar olmuşlardı. Artık bundan sonra Ahmed Muhtar Paşa Kars'ı kendi hâline bıraktı.

Kars istihkâmlarında bulunan yüzelli dört parça top, müdafaa için yeterli olduktan başka, altmışbeş parça sahra topu ve en az yirmibeş bin muntazam asker vardı. İstihkâmların durumuna göre bu kadar asker çok sayılabilirdi. Asker ve ahâli için altı aylık erzak ve mühimmât birikdirilmişti.

Kars'ın ilk muhasarası

Mevkiin tabii sağlamlığından başka kuşatanların sayısı, kuşatılanların sayısına eşit derecede olduğundan, Haziran başlarında, yâni kuşatmanın başladığı zamanlarda harp vaziyeti Ruslar için elverişli değildi.

Ruslar, Osmanlıların dikkatini başka yöne çekmek ve sayıca kendisinden üstün bir kuvvetle savaşmak zorunda kalan Revan kolordusuna yardımda bulunmak için, Haziran'ın on yedinci günü General Heimann kumandasında Soğanlı-dağ'a bir kol asker sevkine ve Kars önlerinde bulunan bazı istihkâmların top ateşiyle sıkıştırılmasına karar verdiler.

Grandük Mişel, Gümrü'den getirttiği büyük çaptaki topların yerleştirilmesi işine nezâret etmek için bizzat Kars önlerine gelip, on aded top siperi inşâsiyle meşgul oldu ki, bunlar inşâ olundukça ateşe başlıyorlardı.

Daha sonra bu siperlerin sayısı arttı ve bir kısmı Kars kalesine yaklaştırıldı; diğer taraftan da Osmanlı askerinin kaleden çıkış harekâtı yapmasını güçleştirecek şekilde hayli sahra topu da meyilli olarak inşâ edilen siperlere konuldu ve Haziran'ın on beşine kadar Tahmas Tabyası'na her gün top atışı yapıldı. Yalnız Haziran'ın on dördüncü günü Osmanlı askerleri, Rusların şehre yaklaşmak için tesis ettikleri tabyaları tahrip maksadiyle çıkış harekâtı yaptılar; Rusların ileri karakollarını çiğneyip Çiftlik-tepesi'ni ele geçirdiler; o noktada düşmanın yaptığı istihkâmları tahrip ederek yerleşmeyi başardılarsa da, daha sonra Ruslar, bunları bu mevkidен çıkarıp geri çekilmeye mecbûr ettiler. Haziran'ın yirmi üçüncü gününden sonra Ruslar, Kars istihkâmlarını şiddetli top ateşiyle altı gün devamlı olarak tazyik ettikten sonra, Karadağ tabyasına birkaç defa hücumla

teşebbüs ettilerse de ağır kayıplar vererek ric'ata mecbûr oldular. Temmuz'un sekizinci gününe kadar top ateşiyle sıkıştırmaya devam edip, kendi tabyalarını tahrib etmek üzere, Osmanlı askerleri tarafından tesis edilen istihkâmlara saldırarak orada bulunan topları da çivilemeye fırsat buldular. Fakat Zivin muhârebesinden sonra Revan'da bulunan kolorduları ric'ate mecbûr olduğundan, Kars kalesi önlerindeki askerî harekâtı durdurmaya karar verdiler. Bu sebepten Temmuz'un onuncu günü toplarını kaldırıp çekildiler.

Zivin muhârebesi

Ahmed Muhtar Paşa'nın, Rus askerinin Kars'a taarruzlarında dokuz tabur askerle Kars kalesi'nden ne şekilde hareket ettiğini yukarıda anlatmıştık. Rusların Kars'ı kuşatıp sıkıştırmaktan maksatları, orada bulunan Osmanlı askerlerini hareketsiz bırakıp diğer bir kuvvetle Erzurum'u ele geçirmek olduğundan, Ahmed Muhtar Paşa buna karşı koymak için, Kars'dan çekilip, düşman saldırıya geçmeden önce önemli savaş mevkillerini tutmuş ve nihâyet Zivin köyünü karargâh yaparak, etraftan mümkün olduğu kadar asker toplayıp kuvvetini arttırmıştı. Zivin köyü, Soğanlı-dağı'nda olup, Kars ile Erzurum arasında en kısa yola hâkimdi. Birçok yerlerinden hayli dolaşılmadıkça etrafını çevirmek mümkün olmadığı gibi, kuvvetli bir ordu ile sol tarafını çevirmek de büyük engelleri göğüslemeye bağlı idi. Bilhassa bu mevkiin tabii müstahkemliği, Ahmed Muhtar Paşa'nın bir ay zarfında savaş tekniğine uygun olarak inşâ ettirdiği istihkâmlarla ehemmiyet kazanmış ve yerleştirilen askerî kuvvetin mükemmel sûrette sevk ve idâresine elverişli bir durum da sağlanmıştı.

Kars'ın ilk muhâsarası devam ederken, Revan kolordusu kumandanı Tergukasof'un Seyyidkân tarafında Osmanlı askeriyle giriştiği harbi kazanmakla beraber, ilerisi için tedbirsiz hareket etmesi, Kars üzerindeki Rus kolordusundan yardım istemesini gerektirdi. Oradan önce bir mikdar asker gönderilmiş olmasını müteâkip, General Melikof gerek o tarafın durumundan ve gerek Ahmed Muhtar Paşa'nın harekât hedefi üzerinde mevki tutmasından endişeye kapılarak on yedi bin asker ve sekiz batarya topla Kars'dan kalkıp Zivin yönüne doğru gitmiş ve Kars kuşatmasının hafiflemesine bu husûs sebep olmuştu.

General Melikof, Osmanlı kuvvetlerinin dikkatini çekmek için, önce süvarilerini iki batarya top ile Horasan köyü civarına sevk edip, ancak bundan umduğu neticeye ulaşamadığından, kumandası altında bulunan piyâde askerinin avcı hattını Şan suyu'nun sağ tarafındaki tepelerde mevcut Osmanlı istihkâmları üzerine sevk etmeye başladı.

Bu tepelerin doğrudan doğruya nehre bakan sırtlarına yerleşmiş olan Osmanlı ileri karakolları, Rusların taarruzlarına karşı koymayarak asıl mevzilerine çekildiler. Hücum eden Rus askeri, sayıca kendilerinden üstün olmakla beraber, şiddetle taarruz etmişlerdi.

General Melikof, adı geçen mevkillerin ele geçirilmesini savaş bakımından mühim bir netice saydığından, gayrete gelerek Osmanlıların ileri hattına derhal taarruz emrini verdi. Fakat on tabur Rus askeri Osmanlıların top ve tüfek ateşinin tesiri altına düştüler. İstihkâmların durumu gözönüne alındığında bu sûretle cepheden taarruz etmek zor iş olmakla beraber, taarruz hareketi usû-

lünce tertîb edilmemişti. Diğer taraftan General Heimann, Zivin köyünün güney-doğusunda tuttuğu bir hat üzerinden on dokuz kıt'a topla aralıksız ateş ettirmekte idi. Bunlara beş top daha ilâve olunmuşken etkili olamayıp, Osmanlı askerleri Ruslara tesirli bir şekilde karşılık veriyorlardı.

General Melikof, o esnada iki hücum kolu tertip etmeye başladı. Fakat, bunlar meydana çıkar çıkmaz Osmanlıların tesirli ve şiddetli ateşi altında kaldılar. Kendilerine vakit ve siper bulup yeniden düzene girerek hücum etmek için süngülerine dayanarak, saldırıya geçtikleri sırtlardan aşağıya döküldüler. Ancak oraya, yâni Osmanlı mevzilerinin eteğine ulaşır ulaşmaz Osmanlıların ateşiyle karşılaştıklarından, orada da tutunamıyarak tekrar tepelere taarruz etmek zorunda kaldılar. Gerçi Ruslar sol kanattan güney-batı yönüne doğru yaptıkları bir çevirme hareketini neticelendirmeye muvaffak olarak Osmanlıların sağ kanadına bir tabur askerle taarruz edebildiler ise de, hayli telefât verdikten sonra buradan da geri çekildiler. Doğu yönünden Arap-tepesi'ne taarruz eden diğer bir Rus taburu da, şiddetli bir ateşe uğradığından, taarruzdan vaz geçmeye mecbûr oldu. Arap-tepesi'nin kuzeyinde bulunan yolu ele geçirmeye memûr olan diğer üç tabur Rus askeri de iki defa hücum ettiyse de, geri püskürtüldü. Arap-tepe'de bulunan Osmanlı askeri ile bu yolu koruyan istihkâmda ve merkezde bulunan Osmanlı askerinin bir kısmı, üzerlerine hücum eden Rus kuvvetlerini tamâmen imhâ ettiler.

Başlangıçta merkezden, Top-dağı mevkiine hücum eden Rus taburları da, yolu muhâfaza eden istihkâma kadar vardılarsa da, Ahmed Muhtar Paşa oraya derhal imdad göndererek, süngü ile hücum etdirmiş olduğundan, Ruslar büyük bir bozguna uğrayıp, perişan bir halde Şan-suyu tepelerinin gerisine kadar kaçtılar.

Bu esnada Rusların hücum kollarına mensup topçular, Osmanlı askerlerinin birinci hatları gerisinde var zannettikleri ihtiyat kuvveti üzerine top atışı yapıyorlardı. Fakat Rusların zannettikleri yerde ihtiyat kuvveti bulunmadığından yapılan ateşin bir faydası olmadı. On dokuz adedden ibaret olan Rus topları, cephâne kıtlığı sebebiyle işe yaramaz bir hâlâ geldi. Artık General Melikof yeniden taarruz yapılmasının faydasızlığını anlayarak geri çekilme emrini verdi. Bu muhârebede Osmanlılar yedi yüz şehid, Ruslar ise üç bine yakın zayıt verdiler. Eğer Osmanlı kuvvetlerinin yanında süvâri bulunup da bozguna uğrayan Rus askeri tâkip olunsaydı, mühim neticeler elde edilebilirdi.

Halyaz (veya Tâhir-köyü ve Veli-Baba) muhârebesi

General Tergukasof, yukarıda belirtildiği gibi, galibiyet elde etmişken, istinad edecek bir kuvvete mâlik olmadığından ve karşısındaki Osmanlı ordusunun kuvvet ve ehemmiyetini anladığından, ileriye doğru hareket edebilmek üzere Veli-baba geçitlerini işgale cesâret edememişti. Bununla berâber, elde ettiği neticeyi kaybetmemek için Tahir-köyü tepelerine gelip mevki tuttu ve Loris Melikof'un yola çıkardığı imdad kuvvetlerini bekledi.

Veli-baba, Karaderbend ve Hacı-halil geçitleri birbirinden beşer kilometre uzaklıkta olup, bunların doğu çıkışlarında ve Murad-çayı'nın teşkil ettiği iki kol arasında Halyaz-dağı demekle meşhur bir dağ silsilesi vardır. Bunun üzerinde

birçok tepeler olup, bunlardan güney tarafında ve birbiri gerisinde bulunan iki tepe, üç yüz metre mesâfeden Murad-çayı'na hâkimdir. Seyyidkân'dan gelen iki yolun biri Hacı-halil geçidinden, diğeri de Karaderbend geçidinden geçerek Halyaz-dağı'nı keser. Kara-derbend geçidinden geçen yol üzerinde Tâhir-köyü isminde bir köy vardır. Bu köy, bir boğaz içinde olup Murad çayı'nın batı koluna takriben 900 metre mesâfededir. İşte bu köy Ruslar tarafından müdâfaa edilir hâle getirilmiş ve müdâfaası için on tabur piyâde ile üç bin süvâri ve otuz iki aded top konulmuştu. Bu köyün güney-doğusunda bulunan 150 metre yüksekliğindeki bir tepeciğe de, on iki top yerleştirmişlerdi.

Köyün eteği, kuzey ve güneyde bulunan, sırtları birbirini takip eden siperli avcı hendeğiyle muhâfaza edilmisti. Ruslar sol kanatlarını da altı yüz metre geriye çekip Murad-çayı'nın sol kıyısına yerleştirmişler ve tepenin birine sekiz parça top koymuşlardı. Piyâdelerini de toparın ilerisinde kazdıkları siperli avcı hendeklerine doldurmuşlardı. Sağ kanat da adı geçen Tâhir-köyü'nün kuzey-batısında bulunan bir takım tepeleri işgal etmiş ve bu mevkiiler Ruslar için gayet elverişli olduğundan, tepelerin arasında bulunan boğaz tahkim olunmuştu. Fakat Ahmed Muhtar Paşa, yukarıda bahsedildiği gibi, vakit kaybetmiyerek iyi tertibat almış ve büyük bir sür'atle askerini toplamıştı. Şöyle ki: Zivin karargâhında yirmi üç taburla üç batarya top bırakarak bizzat Veli-baba'ya gelip orada bulunan bozgun askerden ve muhtelif yönlerden toplayarak birlikte getirdiği kuvvetli taburlardan on iki bin beş yüz mevcudlu bir ordu teşkil etmiş ve bu kuvvetle Veli-baba geçitlerini ele geçirmeye ve Rusları, imdad kuvvetleri yetişip taarruza başlamadan önce tenkil etmeye karar vermişti. Bu sebeple Haziran'ın 20. günü Osmanlı askerleri üç koldan taarruz ederek âni bir hücumla Top-dağı denilen gayet dik ve hâkim bir sırtı ele geçirdiler. Bu tepeye büyük külfet ve meşakkatle sürükleyerek üç parça sahra topu çıkarıp yerleştirdiler ve avcılarını Tâhir-köyü'ne doğru gönderdiler. Fakat Rusların oradan şiddetle karşılık vermeleri, kuvvetin artırılması lüzumunu göstermekle Ahmed Muhtar Paşa bir taraftan bunu temine gayret edip, diğer taraftan da Rusları akşama kadar sıkıştırmaya çalışmış ve yetişen üç tabur imdad kuvvetinin katılmasıyla taarruza başlamıştı. Şöyle ki: Altı tabur, düşmanın sol kanadına hücum edip, Rusları geri çekilmek zorunda bırakınca çarpışmalar şiddetlenmiş ve Osmanlı askerleri Tâhir-köyü'nü de tehdid etmişlerdir. Bu muhârebe o gün yedi saat devam edip, akşam olduğundan Ahmed Muhtar Paşa, askeri, mühim mevkilere yerleştirip ertesi günü yine hücumla hazırlandığı sırada, Ruslar büyük bir perişanlıkla geceleyin mevkilerini bırakıp kaçtılar.

Ahmed Muhtar Paşa'dan bizzat işittiğime göre, Rus ordusu bu muhârebede büyük bir hezimete uğrayıp, sabah erkenden kaçtıkları öğrenilmiş ise de, süvâri bulunmadığından tâkibedilmeleri mümkün olamamıştır; ancak Eleşkird fırkası, düşmanın ric'at hattına rastlıyan mevkide bulunduğundan, bu fırka tarafından Rus askerinin bozgunlukla kaçmaya başladıkları görülmüştü. İşte o sırada bir taarruz hareketi yapılmış olsaydı, hepsinin esâret altına girmesi mümkündü. Ancak ne var ki, kumandan İsmail Paşa'nın kayıtsızlığı dolayısıyla taarruz edilmemesi, Rusların esir olmaktan kurtularak geri çekilmeye fırsat bulmalarına sebep olmuştur.

BEŞİNCİ FASIL

Rus kuvvetlerinin sınıra kadar geri çekilmeleri

Zivin ve Halyaz muhârebelerinden sonra, Tergukasof koluna karşı çevirme hareketi yapmak üzere, bir kol asker ile Göz-dağı tepelerinde bulunan Ahmed Muhtar Paşa, Rus ordusunun Seyyidkân geçitlerini boşaltarak sınıra doğru geri çekilmekte olduğunu görünce, Zivin'e geldi ve yanında bulunan kuvvetleri Zivin'deki askerle birleştirip, yirmi dokuz tabura çıkarttı. Bu sebeple Ruslar tedbirlice harekete ve dolayısıyla yavaş yavaş ric'ate başladılar ve Kars önlerindeki Gümrü ordusuyla birleşip, Kars kuşatmasını kaldırdılar.

Ahmed Muhtar Paşa ise, Rus askerini daha fazla zannettiği için, şiddetle takibe devam etmeyip, kuşatmadan kurtulan Kars kalesine girdi.

Rus ordusu da, Gümrü önlerinde bulunan Yeni-köy denilen yere kadar çekildi. Bunun üzerine Ahmed Muhtar Paşa ordusunun muhârebe hattını Kars'ın sol tarafına doğru, yâni Rus sınırındaki Anı köyüne kadar uzattı.

Gedikler muhârebesi

Ruslar, Ardahan'dan kuvvet getirterek Gedikdere yahud Gedikler'deki kuvvetlerine ilâve etmiş ve bu sebeple Gedikler, Baldıran ve Perkit mevkilerinde kırk sekiz tabur piyâde ve on alay süvâri, on dört batarya top hazırlamış olduklarından bu hazırlığın neticesi olmak üzere, Kars civarındaki Osmanlı muhârebe hattının her tarafından kol kol ilerlediler. Ahmed Muhtar Paşa, ordunun sağ kanadı karargâhından top muhârebesine başlayıp, sol kanadı olan Vizin tepesi'nde ve Ferik Hüseyin Hâmi Paşa kumandasında bulunan fırkayı da ilerletmiş; Kars'dan ve ordu merkezinden yardım gönderilmesine emir vermiş olduğundan, düşman askerinin hücumları, gayretli bir çarpışma ile her yönden ric'ate dönuştü. Yapılan tâkiplerde Rusların mağlubiyeti görülmüşse de, Rus kuvvetlerinin oralarda toplanmaya devam etmeleri, henüz sıkıntıdan kurtarılmış olan Kars kalesinin tekrar sıkıntıya düşmesine sebep olacağından, düşmanın şiddetli bir tenkîl ile püskürtülmesi câresine bakılmak farz derecesine gelmiş ve bu da ordunun bir taarruz hareketi yapmasına bağlı kalmış idi. Bu sebepten Ahmed Muhtar Paşa, Ağustos'un on üçüncü gecesi Gedikler'de bulunan Rus ordusunu basıp tam bir zafer kazandı. Şöyle ki:

Gazi Ahmed Muhtar Paşa
Anadolu Cephesi kumandanı
Doğu'da ruslara karşı büyük kahramanlıklar
göstermiştir.

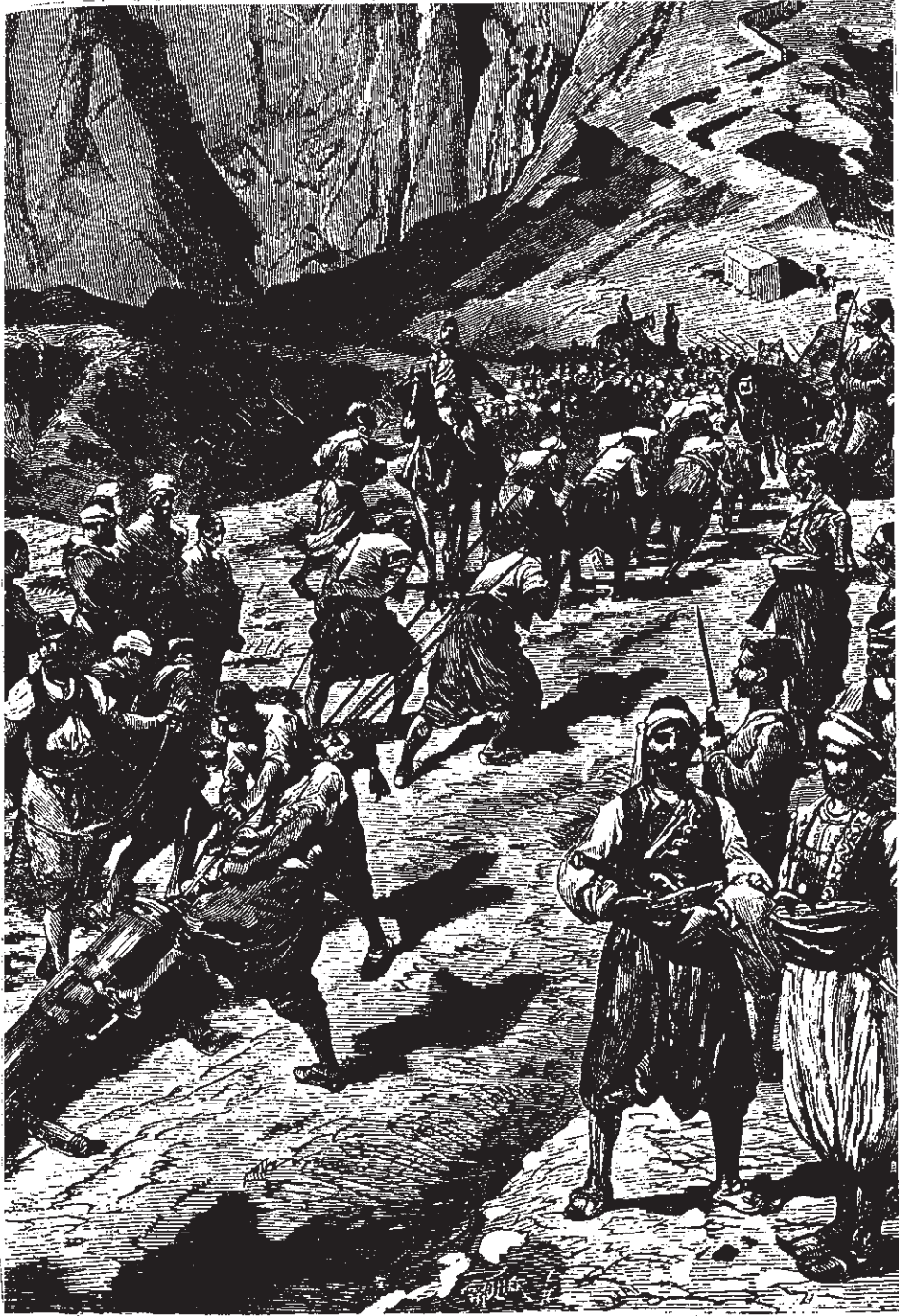
Süvâri Ferîki Ali Paşa, düşman ordusuna havâlesi bulunan ve üzeri müstahkem olan Kızıl-tepe'yi geceden hücum ile zabt etmek üzere bir fırka askerle memûr edilip, Nâci Paşa livâsiyle Hüseyin Hâmi Paşa fırkası da sol kanattan ileriye sevk olunmuş Ferîk Ahmed Fâzıl Paşa kumandasıyla Kars'dan asker çıkarılarak yine sol kanadın takviyesine memur edilmiş ve dört saatlik uzunluğu olan bir muhârebe hattı üzerinde fırka teşkil edilmişti. Gece saat sekiz buçukta düşman karakollarına rastlanıp, o sırada Ali Paşa fırkasından Hâşim Paşa ve Miralay Kapudan Mehmed Bey livâsı büyük bir şiddetle hücum ederek Kızıl-tepe'yi zabt etmiş ve oradan düşman ordusu döğölmeye başlanmıştır. Bunun üzerine ortalık ağırar ağırmaz Rus ordusu, mevcûd kuvvetiyle ordunun sol kanadına ve zabt olunan Kızıl-tepe'ye taarruza başlamış olduğundan, sol kanada memûr fırka ve livâlar ilerleyerek akşama kadar çarpışmalar devam etmiş ve Kars sahrası taraflardan atılan iki yüzü aşkın topun ateşi içinde kalmıştır. Rus kuvvetleri Kızıl-tepe'yi geri almak için üç defa ısrarla hücum etmişlerse de, hiç birinde başarı sağlayamadıklarından muhârebe mevkileri tamamen Osmanlı kuvvetleri elinde kalmış ve düşman kollarının her biri bir tarafa dağılmıştır. Bu büyük muhârebede Ruslar altı bin kadar kayıp verip umum Moskof süvâri kumandanı General Çavçavazof ile üç generalin öldürüldükleri anlaşılmıştır.

Bu mağlubiyetten sonra Rus ordusunun bir kısmı Baldırvan tarafında ve diğer kısmı da Bayraktar köyü civarında mevki tutarak istihkâmlara gizlenmeğe mecbûr oldu.

Rusların doğu sınırını geçtikleri günden beri Ahmed Muhtar Paşa'nın taarruz ve müdâfaa hareketlerinde az bir kuvvetle gösterdiği mahârete, sözü edilen büyük Gedikler muhârebesinde kazandığı galibiyet de eklenerek, başarılı hizmetleri dost ve düşman herkes tarafından büyük takdirle karşılandı. Bundan dolayı, kazanılan zaferi tebrik için Vükelâ Hey'eti tarafından Pâdişâh'a maz-

Kızıltepe savaşı

Kızıltepe'ye top çıkaran Türk askerleri

bata takdim olunduğu gibi, Ahmed Muhtar Paşa'nın, kazandığı zaferlere yarasır şekilde taltif edilmesi de uygun görüldü. Bu itibarla Vükelâ arasında verilen karar üzerine kendisine Gâzi ünvanı, bir kılıç ve bir murassa mecidi nişânı ile donanmış iki at ihsân edilmesi, Pâdişâh tarafından kabûl olunmuş ve benim hattımla, Gâzi ünvanının verildiğine dâir bir berât yazılmıştır.

Gedikler muhârebesi Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında askerî itibarını yükseltmiş olduğundan ve Osmanlı ordusunun tutmuş olduğu mevkiller, düşmanın taarruzlarına güçlük verdiğinden dolayı, Ruslar, önlerine çıkan engelleri aşmak için saldırmaktan geri kalmayıp Nahcivan civârından, yâni Osmanlı ordusunun arka tarafından ilerlemeye başladılar. Bunun üzerine Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, saldırganları püskürtmek için kızıl-kule denen yere bir alay piyâde sevkedip yerleştirdi.

Ruslar ise, Arpa-çayı'nın ortasında bulunan askerî kuvvetlerinden sekiz tabur piyâde, iki alay süvâri ve sekiz top ayırarak geceleyin Arpa-çayı'ndan geçirmiş ve sabah erkenden Kızıl-kule'deki Osmanlı ordusu üzerine şiddetli hücum etmiştir. Ancak beş saatden fazla devam eden çarpışmalar neticesinde Ruslar mağlub edilerek geri çekilmek zorunda bırakılmış ve o esnâda Osmanlı ordusunun sağ kanadından saldıran bir Rus müfrezesi de Dağıstan ve Haleb süvârilerinin hücumuyle püskürtülüp tenkil edilmişti. Bunu müteakip Ardahan' dan Kars civârında bulunan Ağca-kale civârına saldıran diğer bir düşman müfrezesi ise, yine bir süvâri muhârebesi sonunda hezimete uğratılıp, Ruslar geri çekilmeye mecbûr olmuşlardı.

Yahniler muhârebesi

Bu büyük muhârebe Eylül'ün yirminci Salı günü şafak vaktinde başlayıp üç gün devam etmiştir. Altmış dört tabur piyâde, on dört alay süvâri ve yüz otuz top ile donatılmış olan Rus ordusu, bizzat Grandük Mişel kumandasında olmak üzere hareket ederek, sözü edilen günde Osmanlı ordusunun sol tarafında bulunan Yahniler tepeleriyle, Hacı-veli köyü yakınında ve merkezin ilerisinde bulunan Kızıl-tepe yanında mevzilenmiş; ordunun dayanak noktası olan Alaca-dağ mevki de, gecedan Arpa-çayı'nı geçen beş tabur piyâde ve iki alay süvariden oluşan bir Rus kuvvetinin istilâsına uğramıştı. Bu sebepten Osmanlı ordusunun merkezinden sol kanadına kadar olan hareket hattının ve Alaca dağ'ın elden gitmesiyle, ric'at hattı Rusların taarruzları altında kalmıştı. İşte bu vaziyette, önce Kızıl-tepe'de hârp ateşi alevlenince, orada bulunan Ferik Ömer Paşa derhal müdâfaaya başladığı gibi, Kars kalesinden Ferik Hacı Râşid Paşa ile Kurmay Başkanı Hüseyin Kâzım Paşa, Hacı-veli köyü yönüne; Ferik Ahmed Fazıl Paşa ile Hüseyin Hâmi Paşa da yeterince kuvvetle Yahniler'in imdadına sevk olunmuş; Alaca-dağ'a da ikişer taburlu üç kol asker gönderilmişti. Düşmanın maksadı Yahniler ve Evliyâ-tepesi'ni tutup da ordunun Kars kalesi'yle olan irtibat hattını kesmek olduğundan, Kapdan Mehmed Paşa'nın kumandasında bulunan Yahniler'i otuz topla çevirip şiddetle tazyik ederek kuvvetinin büyük kısmını oraya saldırmakta; altı alay süvarisi Vizin ve Evliyâ-tepeleri'ne doğru süratle ilerlemekte; Büyük-Yahni ile Hacı-veli köyü arasına on iki tabur piyâde ve yirmi dört top ile yürümekte; Kızıl-tepe'yi de yirmi dört top ile sıkıştırmakta

Yahmiler Meydan Muharabesi

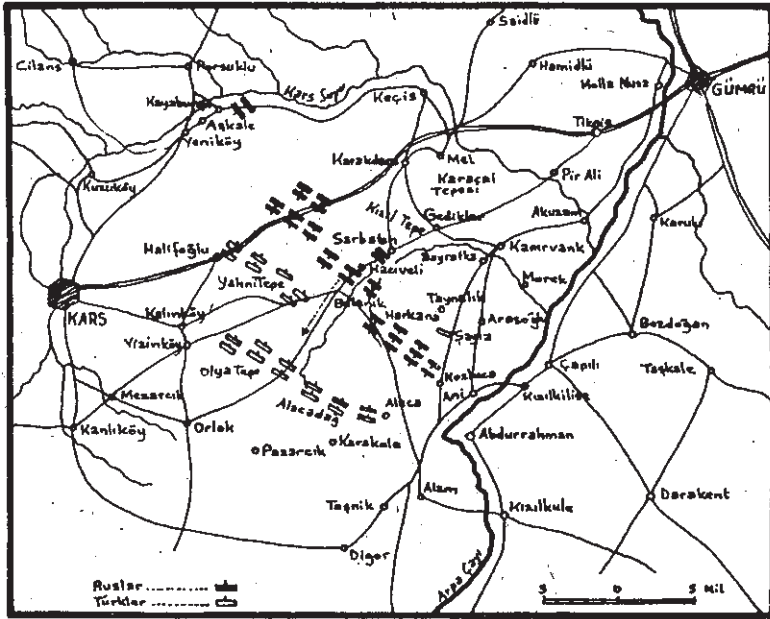
ve Alaca-dağ'dan aşağı sarkmakta idi. Alaca-dağ, iki saatte çıkılır büyük bir dağ olduğundan, düşmanın beş-altı saat ateşi altında kalan Osmanlı taburları, yukarıdan açılan ateşe ehemmiyet vermeyerek, dağın zirvesini hücumla zabt ettiler ve düşmanı dağın arkasına devirip önlerine katarak, tâ Arpa-çayı'nın kenarına kadar kurşun, gülle ve süngü tazyiki altında kovaladılar.

Düşman ordusu, Küçük-Yahni'ye yağmur gibi gülle yağdırıp, devamlı olarak hücum etmekte ve her hücumda ağır kayıplar vererek geri çekilmekte idi. Yahniler arasından ve arkasından ilerleyen Rus kuvvetleri ise, Kars'dan gelen Osmanlı kuvvetinin hücumlarına dayanamıyarak gerilemiş; Büyük-Yahni ile Hacı-veli köyü arasında ilerleyen düşman da tazyik ve tehdid olunmuş; Büyük-Yahni tepesine çıkan düşman askerinin arta kalanları geriye sürülmüş ve o sırada güneş battığından, savaşan taraflar yerli yerinde kalmıştır.

Ertesi gün süvâri Mirlivâsı Mûsa Paşa, düşmanın Yahniler'e saldıran kuvvetinin ric'at hattı üzerine gönderilip, karanlık çökünceye kadar muhârebe edilmiş ve muhârebe hattının her yönünde top muhârebesi vuku bularak yine taraflar geceyi savaş meydanında geçirmişti. Üçüncü gün olduğunda, evvelce düşmanın eline geçen Büyük-Yahni tepesini geri almak için sabah erkenden üç koldan asker sevk olundu. Ancak Rus ordusu orayı geceden kırk elli süvari karakoluna bırakarak çekilmiş olduğundan ve onlar da Osmanlı süvârilerinin görünmesiyle kaçmış olduklarından, bu tepe de geri alınmış oldu. Bunun üzerine Ruslar, Kars-çayı üzerinde bulunan Ağça-kale ve Perkit köyleri arasındaki Kabak-tepe'yi dayanak noktası yaparak civârına toplanmış olduklarından, Hacı Râşid, Hüseyin Kâzım, Ömer ve Mûsa paşalar kumandasında gönderilen kollar tarafından girilen muhârebe, Rusların Karabal yönüne ric'atleriyle son bularak, Osmanlı askerleri yine muhârebe meydanında gecelemişlerdir. Üç gün devam eden bu kanlı çarpışmalarda, Osmanlı askerleri fevkalâde kahramanlık gösterdiler. Hattâ Küçük-Yahni-tepesi muhâfazasında bulunan küçük bir kuvvetin otuz tabur Rus askerine karşı direnmesi ve özellikle bu tepenin sol tarafında diğer bir tepeyi muhâfaza eden iki tabur piyâdenin kendileriyle kıyas kabul etmiyen düşman fırkasına saatlerce mukavemet etmesi, takdire şâyândır. Muhârebe esnasında Ferik Ahmed Fâzıl Paşa, bacağından gülle ile yaralanıp, bir kaymakam ile yedi binbaşı şehid olup iki kaymakam ile dört binbaşı da yaralanmış ve bütün askerden 2500 kadar şehid ve yaralı verilmiştir. Ancak, Rusların telefâtı on bin civarına ulaşmıştır.

Bu muhârebeden sonra Ruslar, kuvvetlerini takviye etmenin çaresine bakıp, Osmanlı ordusunun kuvveti ise, sürekli olarak zaafa düşmekte olduğundan, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, Gedikler muhârebesinde zabtettiği Kızıl-tepeyi elde tuttukça, muhârebe hattı genişlediği cihetle topluca bulunmaya mecbur olup, Eylül sonlarında Kızıl-tepe'yi bırakarak orduyu Alaca-dağ eteğine çekip toplamıştı.

Bu mevki değiştirme harekâtını önlemek için Rus ordusu 60 topla ilerlemeye başladığından, Kozhan ve Hacı-veli köyleri arasında bir muhârebe hattı teşkil olunarak, iki koldan asker sevk edilip, dört beş saat top muhârebesi yapıldı. Bunu müteâkip, düşman piyâdesi hücumla geçtiğinden, piyâde muhâre-

Alacadağ savaşının plânı

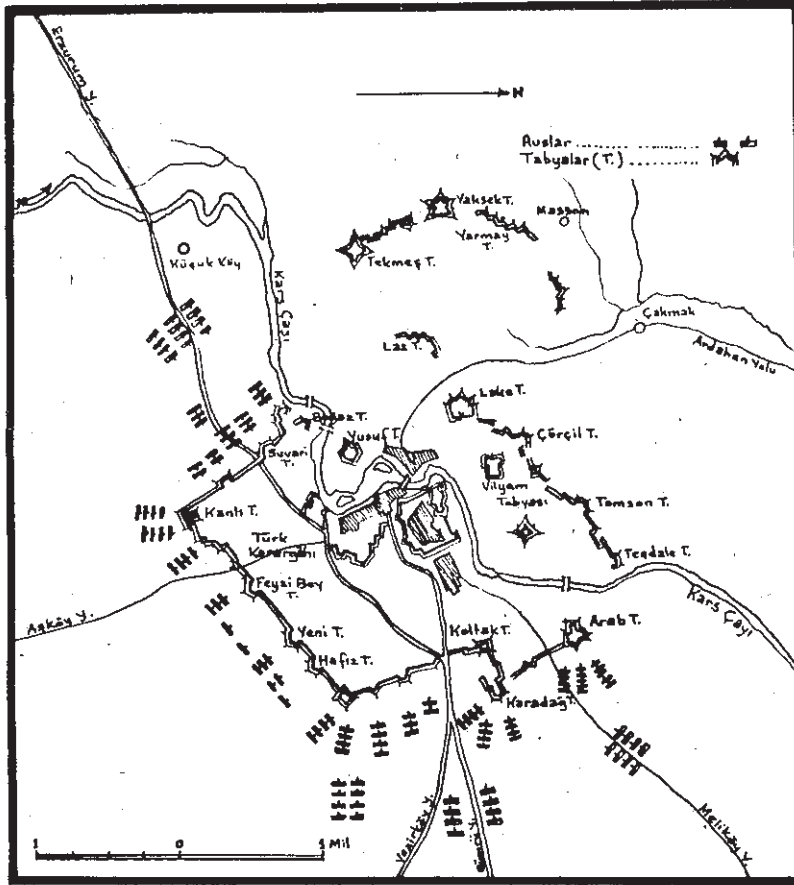
besine de başlanılıp, hava kararınca kadar yapılan muhârebede Osmanlı askerinin sebat göstermesi, düşmanın geri çekilmesine sebep olup, bütün kuvvetler yeni mevkillerinde tutunmuştur.

İşte doğu sınırının Erzurum Cephesi muhârebelerindeki gâlibiyet safhası burada tamamlanmıştı. İsmail Paşa kumandası altında Rusya'nın Revan eyâletine saldıran Osmanlı fırkası ise, müdâfaa vaziyetinde kalıp Batum sınırındaki Osmanlı ordusu da yüksek dağların tepelerini muhâfaza etmek sûretiyle düşmanın geçişini önlemekten başka bir yol bulamamaktaydı.

Vak'alarla ilgili tamamlayıcı bilgiler

Üçüncü faslın mukaddimesinde anlatıldığı gibi, doğu sınırına yerleştirilen nizâmiye kuvveti, muhârebe hat ve mevkillerinin genişliğine göre esasen yeterli derecede olmayıp, bazı ümerâ ve şeyhlerin taahhüdleriyle Irak ve Kürdistan taraflarından gönderilen yardımcı kuvvetler ise, düşman karşısında devlet ve vatanın selâmeti için itaatkâr bir şekilde ve canını feda edercesine harp etmez bir sürü ayak takımı olduğundan, bunlara güvenip de Rus ordularının şiddetli taarruzlarına karşı koymanın güçlüğü, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa tarafından devamlı olarak ve ısrarla bildirilmiş ve yardım istenilmişti. Bununla beraber, muhârebe mevkillerinin dışında bulunan yerler mevcudundan asker ayırıp göndermede pek çok mahzûrlar olacağı ileri sürülerek, nihâyet 6. ordu denilen Bağdad askerî kuvvetlerinden bir miktar piyâde ve süvâri göndertilebilmiş ve İstanbul'dan da birkaç tabur sevk edilmişse de, bunlar yine asıl ihtiyaca cevap verecek miktarda değildi.

Asker açısından zaafımız bu derecede iken, ordunun ihtiyacı olan mühimmât ve erzakın tedârik edilip gönderilmesinde de gevşek davranılıp, Harput, Sivas ve Kastamonu gibi Anadolunun zahire anbarı olan yerlerinden develerle Erzurum'a zahire ulaştırılmasında, mevsimin kışa rastlaması dolayısıyla, büyük sıkıntı ve meşakkatler çekilmekteydi. Zahire nakli için halktan temin edilen hayvanlar, yollarda ve ordularda telef olup, elde zahire mevcûd iken götürecek hayvan bulunmazdı.

Kars'ın muhasara ve zaptı plânı

Nihâyet Sivas Vâlisi Erzincanlı İzzet Paşa, ordunun Nüzûl Emîni makamında zahîre getirmeye çalışmak için vâli vekilliği ile Erzurum'a yollandı ise de, erzaksızlığın asıl sebebi ortadan kaldırılamadığı için, onun memûriyetinden de bir sonuç alınamadı. Hele üçüncü fasılda kısaca anlattığımız gibi harbin başlangıcında İstanbul'dan gönderilen mühimmat, Trabzon'da yığılıp kalarak araba ve hayvan bulunamadığından, Erzurum'a gönderilemez ve bu arada ordudan mühimmat diye feryâdnâmeler gelirdi. Trabzon Vâlisi ise, **"burada çok mühimmat var, koyacak yerimiz yok, Rus gemileri Trabzon'u topa tutarlarsa memleket havaya uçar, hiç olmazsa şehri korumak için zırhlı gemi gönderiniz"** diye bildirir de mühimmatın sevkine çalışmazdı. Nihâyet Pâdişâhın kesin emriyle İstanbul'dan sevk memûrları gönderilip ve ahâlinin zorla bulunabilen hayvanları alınıp mevcûd mühimmat Erzurum'a güçlükte naklettilirdi.

İşte bu kadar gevşeklikler ve dikkatsizliklerin, doğu ordusunu en sonunda bir yenilgiye uğratacağı, basîret sahiplerince malûmdu. Hattâ erzaksızlıktan dolayı asker takatsiz kalarak üç gün devam eden Yahniler muhârebesini aç-açına geçirmişler ve kalanlar da şehidlere bakarak: **"Böyle aç-sefil yaşayacağımıza, biz de bunlar gibi şahâdet şerbetini içeydik daha iyi olurdu"** demişlerdi. Yine bu hallerden dolayı günden güne maneviyatları sarsılıp, şevkleri kırılıp, fırsat buldukça kaçmaya karar vermişlerdi.

Bu dehşet verici vaziyet sırasında Bâbü'lî'nin telâs ve ızırâbına eklenen mühim bir husus da, yukarıda anlattığımız gibi gazâ niyetiyle yerlerinden hareket eden Kürtlerin doğu sınırında bulunan ordularda yaptıkları eşkiyâlıklardı.

Şöyle ki: Bunlar göçebe hâlinde yaşamış ve medenî terbiye görmemiş adamlar olduğu için, daha harp meydanına ayak basmadan, Siird, Muş ve Hakkâri taraflarında köylere saldırarak yağmacılığa koyuldular; Kürd beylerinden Mîr Mehmed, Siird'de başına topladığı ayak takımı ile

eşkiyâlık yapmaya başlayıp, önlerine gelen mâmûr yerleri harâbeye çevirdiler, halkın mallarını gasp ve yağma ettiler. Bilhassa böyle karışık bir zamanda itaat yolundan ayrılmayan Ermeni köylerini de yıkıp yaktilar. Bu mezâlimin tesiri altında ezilen halktan feryâdnâmeler ve Ermeni Patrikhânesi'nden şiddetli şikâyetler gelip, devleti sıkıntı içinde sıkıntıya düşürdü. Bundan dolayı vükela Meclisi'nde uzun uzun müzakereler cereyan edip nihâyet Kürdistan'da bu gibi eşkiyalık hareketlerinin bastırılması, savaştan sonraya bırakıldı. Yalnız geçici bir tedbir olmak üzere Musul'dan bir tabur piyâde ve Bağdad'dan dört bölük süvârî sevk edilerek, herşeyden önce Siird'deki eşkiyanın tenkili ve daha sonra Muş ve Hakkâri taraflarında bulunan şahısların tepelenmesi kararlaştırıldı ve bu işlere bakmak üzere husûsî bir memûr da gönderildi. Fakat sözü edilen piyâde ve süvârî birlikleri oralara varıp da vazifelerini yerine getirinceye kadar, Kürt eşkiyasının alçakça hareketleri had safhaya varıp, yıllarca tâmiri mümkün olamayacak zararlar meydana geldi.

Rus kolordularının galibâne harekâtı

Kars tarafında bulunan Osmanlı ordusu, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'nın "Sev k ü'l-Çeyş" (strateji) usûlünde gösterdiği mehâret sayesinde, bin türlü eksiklikler içinde başarı göstererek Gedikler ve Yahniler muhârebelerini kazanmış olmakla berâber, son derece bir zaafa uğrayıp, nihâyet Kızıl-tepe mevkiini bırakarak Alaca-dağ tarafına çekilmişti.

O vakit Osmanlı ordusunun askerî mevzileri Cündi-yaylası, Tahirci-tepesi, Alacadağ-tepesi, Evliya-tepesi, Küçük-Yahniler, Ömer-Paşa, Nalband, Sivrililer ve Zivin tepelerinden ve bütün kuvveti de yirmi iki tabur piyâde ve yirmi altı toptan ibâretti. Kars kalesindeki yedi tabur da dâhil olduğu halde, kuvvetlerin mevcudu yirmi sekiz bin kadardı. Orduda dört bin beşyüz kadar nizâmiye ve zabtiye askeri ve muâvine süvârisi kalmıştı. Alacadağ kolordusu Ferik Ömer Paşa, Hacı Râşid ve Mirlivâ Hüseyin ve Musa Paşalar kumandalarına verilmişti.

Rusya ise, harbin çıkışından beri Anadolu sınırında göz diktiği Kars ve Erzurum kalelerini ele geçirmek gayesiyle bu yolda asker sevkettirmişken, yapılan muhârebelerde maksadına nâil olamayıp askerini sınıra kadar çekmek zorunda kalmıştı. Ancak Osmanlı ordusunun zayıf düşmesinden faydalanarak, yedi fırka piyâde ve on sekiz alay süvârî tedârik edip, mâhir topçularla ikiyüzden fazla top getirip zaferâ ulaştırarak tedbirlerin alınmasında acele etmişti. Osmanlı ordusunun mevki değiştirmesinden bir kaç gün sonra, yâni Ekim'in üçüncü günü düşman, Osmanlı ordusu muhârebe hattının merkezi hükmünde bulunan Evliyâ-tepesi'ne bir taraftan asker sevk edip, bir taraftan da topla sıkıştırdığı sırada, oradaki dört tabur Osmanlı ordusu, yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, ancak dört saat kadar dayanabildikten sonra, mevkiini bırakmak zorunda kalarak perişan bir duruma düştüğünden, Rus ordusu Evliya-tepe'sini zabtetmişti. Bu hâdise üzerine o tepenin Kars yönünde ve hâkim noktalardaki Osmanlı askerleri de yerlerinde sebat edememiş, Kars'a kaçıp sığınmışlardı.

Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, Evliyâ-tepesi'nin düşman eline geçtiğini görünce, Hacı Râşid Paşa'ya, ağırlıkları bırakarak topları alıp derhal geri çekilmesi emrini verip, Hüseyin Kâzım Paşa'ya da Hacı Râşid Paşa'nın ric'atine kadar mevkiini terk etmemesini tenbih edip, Alacadağ'dan ric'at edecek askerî fırkanın ric'at hatlarını emniyet altına alacak tedbirlerin tamamlanması için, Sivrililer cihetine hareket etmişti.

Fakat üç gün önce ordunun arkasına geçen düşmanın, Evliya-tepesi'ni ele geçiren birliklerle beraber karşılıklı olarak Sivrililer'e doğru ilerlemesi ve buna

karşı Sivrililer'de bulunan askerî kuvvetin sebatsızlığı sebebiyle, düşman, Sivrilileri de zaptederek, Kars'a gitmiş ve bu şekilde Alacadağ'da kalan askerle Kars arasına girip muhârebe hatları kesilmişti.

İşte o esnâda Hacı Râşid Paşa geri çekilme harekâtına devam edip, maiyetindeki asker ve topları Ferik Ömer Paşa'nın bulunduğu Çifteler eteğine getirip yığıldığı gibi, Hüseyin Kâzım Paşa da bulunduğu mevki kendiliğinden terkedip kumandasındaki askerî Çifteler eteğine topladığından, düşman, kuşatma çemberini daraltarak orada gelişigüzel bir halde biriken askerî sıkıştırmaya başlamıştı. Ömer Paşa bunları görür görmez: "Artık iş bitti, teslim olmaktan başka çâre kalmadı; hiç olmazsa devlete birkaç bin çiftçi kazandıralım" demiş, diğer ümerâ da bu fikri kabul etmiş olduğundan, Hacı Râşid Paşa'nın muvâfakatiyle düşman tarafına Binbaşı Rifat Bey vasıtasıyla beyaz bayrak gönderilerek teslim olunmak istendiği bildirilmiştir.

Rus Başkumandanı vaziyeti öğrenince çarpışmaları durdurup, görüşmelerde bulunmak için yüksek rütbeli subay gönderilmesini istedi. Bunun üzerine Ferik Ömer Paşa ve Mirliya Hüseyin Kâzım Paşa, düşman karargâhına giderek aşağıda yazılı teslim şartlarını tanzim edip imzaladılar.

«Tercüme»

Üç Osmanlı fırkasından geri kalanların Rus Çarı ordusuna teslimi şartnâmesidir

1- Bugünkü muhârebede Osmanlı askerlerinin göstermiş oldukları kahramanlığa hürmeten, hangi rütbede olursa olsun bütün subayların kılıçlarıyla atları ve şahsi eşyaları kendilerine bırakılmıştır.

2- Asker olmayan adamlar ve katircılar ve usaklarla subayların hizmetçileri, silâhlarını bıraktıktan sonra memleketlerine dönmeye izinlidirler.

3- İkinci maddeye dâhil olmayan her ferd ve asker, savaş esiri olacaklar; sancaklar, toplar ve diğer silâhlar ve top edevâtı ve bütün askerî eşyâ ile beraber harp mühimmâtının hepsini teslim edeceklerdir.

4- Üçüncü maddede zıkr olunan askerlerin ve mühimmâtın teslimi aşağıdaki şekilde olacaktır:

Harp esiri olacak asker, mensup oldukları fırkanın sıra numarasıyla silâhlarını yere bırakacaklar ve topçular da kendilerine gösterilecek yere topları koyacaklar; ondan sonra bütün asker gösterilecek yere ineceklerdir.

5- Teslim muâamelelerine 4 Ekim 1877 günü sabahı saat ikide başlanacaktır.

6- Geri dönmelerine müsâade edilen kimseler arasında ordu hekimlerinden üç hekim de vardır.

İmzalar

Grandük Michel'in Yâveri
Miralay Peters

Osmanlı Ordusu Feriki
Ömer

Kafkasya Ordusu içinde seyyar
Ferik Ragıp

Bu mukaveleyi Kafkasya Ordusu'nun Başkumandanı Grandük'ün emriyle tasdik ediyorum.
Seyyar ordunun kumandanı
Loris Melikof

İşte bu teslim mukavelesi gereğince Ruslar iki ferik, beş livâ, ikiyüz elli subay ile yedi bin askerden oluşan yirmi altı tabur askeri esir edip bütün silâh ve mühimmâta el koydular. Bununla beraber, teslime rızâ gösteren paşalar, düşmana beyaz bayrak göndermeye karar verdikleri sırada, Mûsa Paşa bütün süvari ile geri çekilmeye imkân bularak muhârebe hattından sağ salim kurtulup, Kars'a çekilmiş ve teslim muâmelesi gerçekleştirilinceye kadar piyâde askerinden de bir mikdarı geceleyin Kağızman tarafından geri dönmeye fırsat bulmuştu. Elhâsıl bu yolda üç bine yakın adam esirlikten kurtulmuş bulunduğu ve askerın zayıtı pek az olduğuna göre, düşmanın birçok noktalarda bulunan fırkalarından birinin üzerine olanca kuvvetle şiddetli bir hücum yapıp da orduyu kurtarmanın çaresine bakılmak lâzım gelirken, kumandanların ehliyet-sizlikleri ve belki ihânetleri, esâret zilletine katlanılmasına sebep olmuştur.

Ordunun büyük kısmı esâret altına girince, Kars kalesinin muhâfazası tehlikeye düştükten başka, Erzurum tarafı da tehlikeli bir hale girdi. Bu sebepten Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, Kars kalesine kapanıp da müdâfaa fikrinde bulunsa, orasını Rus ordusu muhâsara edince Erzurum'da ihtiyât kuvvetinin azlığı dolayısıyla, diğer bir düşman kolordusunun Erzurum'u istilâ etmesi muhtemel olduğundan, Kars ile Erzurum arasında düşmana bir engel çıkarmak gayesiyle, bozgun askerden alabildiği iki batarya top ve bir kaç taburla Kars'dan çıkıp Soğanlı-boğazına gelmiş; Alacadağ'dan kaçıp kurtulan subay ve askerler ise Köprü-köyü'ne toplanarak kimi firara karar vermiş ve kimi Gâzi Ahmed Muhtar Paşa maiyetine girmeye başlamıştı.

İşte bu müthiş vaziyet sırasında, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa telgrafla vaziyeti merkeze bildirerek barış yapmaktan başka kurtuluş çaresi kalmadığı yolunda üzüntüsünü izhar etmekle beraber, Kurt İsmail Paşa kumandasında Revan sınırından içeri girip de mevki tutmuş olan askerî fırkanın kendisiyle birleşmek üzere getirtilmesine ve en az on beş bin kadar imdad kuvvetinin gönderilmesine âcil lüzum göstermiş ve bu tedbirleri Erzurum'un düşman istilâsından korunması için ileri sürmüştür.

Bu soğuk haberlerin gelişi Pâdişâh'a aşırı derecede tesir ederek Ruslarla acele barış yapılmasının önemini takdir ettiklerinden, bu konuda bazı devletlerin aracılığına başvurularak acele gayret sarfedilmesini emir buyurdular. Bununla birlikte Rusya'nın niyeti henüz meçhul olup, bilhassa askerî bakımdan başarılarını ilerletecek olursa, kendisini kolaylıkla barışa dâvet etmek ve istilâ ettiği yerlerin kurtarılmasını sağlamak, Osmanlı Devleti'nin savaşta göstereceği mukavemet ve sebata bağlı olduğundan, muhârebe mevkillerinin her bakımdan takviye edilmesinin ve bilhassa bozguna uğrayan Anadolu ordusuna çekidüzen verilmesinin Askerî Meclisde görüşülmesini emir buyurdular.

Hâriciye Nâzırı, tarafsız devletlerin ve bu arada İngiltere Devleti'nin İstanbul'da bulunan sefirleri vasıtasıyla barışa tavassut etmeleri yolunda fikir ve niyetlerini araştırdıysa da, o sırada Rusya, Balkanların Tuna tarafındaki ordularını tedirgin eden Plevne istihkâmlarını kuşatmakla meşgul olduğundan, orada askerî prestijini kurtarmadıkça barışa rızâ edilemez, cevâbiyle arabuluculuk yapmakta güçlük gösterilmişti. Bundan dolayı barışa çâre aramakta bir fayda kalmadığından, Vükelâ ile askerî ümerâ bir araya gelip alınan karar gereğince İstanbul'dan ve 6. ordudan Erzurum'a asker yetiştirilmesi, Anadolu vilâyetleri-

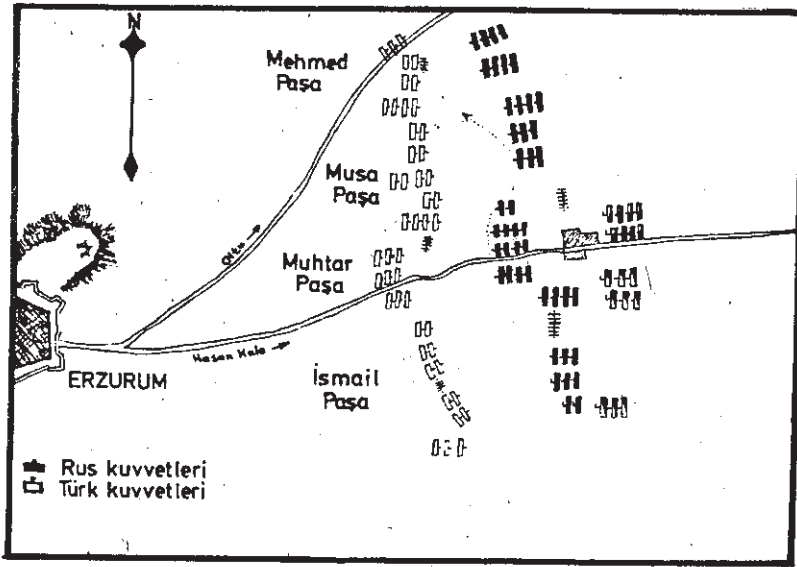
nin kur'a, redif ve mustahfız askeri bakayasından ele geçecek ve gönüllü olarak tedârîki mümkün olacak kişilerin de sevki için kesin emirler verildi. Bir taraftan da İsmail Paşa'nın Kırkkilise'ye geri çekilmesi süratlendirildi. Zira bu hâdiseler Ekim ayının ilk on gününde zuhur edip, çarpışma sahalarında kış başlamış olduğundan yolları kar kapatıp da yardım gönderilmesinin imkânsız hale gelmesi için fevkalâde acele edilmesi gerekmişti. Bununla beraber Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, kumandasında toplanan askerin, Kurt İsmail Paşa'nın maiyetindeki askere katıldığı takdirde on bin kişiyi bulacağını; bozgun askerin toplanması mümkün olursa, bütün kuvvetin on beş bin kişiye varacağını bildirip bunlarla kayıpların telâfisi mümkün olamayacağından, birbiri ardından emirlerle etraftan yeni asker istenmesi, yardım kuvvetinin yirmi beş bine çıkarılması arzusundan doğmuştu. Ama düşmanın zafer neşesi ile harekâtını şiddetlendirip, süratlendirmeğe çalışarak, bu arzunun gerçekleşmesine meydan vermeksizin maksadına ne şekilde ulaştığı, aşağıdaki bahisten anlaşılacaktır. Vükelâ'nın kararlarını neticesiz bıraktıran sebeplerin başlıcası ise, istenilen imdad kuvvetinin asker kaçaklarından, yaşlı mustahfız askerlerinden ve köylü gönüllülerinden teşkil edilmesi ve Bağdad gibi uzak bir yerden piyâde tertib edilmesi hususları idi. Bunların hiç biri istenilen sür'ati temin edecek yardımdan sayılmadı. Fakat o gün için başka çare ve tedbir de yoktu.

ALTINCI FASIL

Anadolu Cephesi muhârebelerinin Osmanlı Devleti açısından mağlûbiyetle neticelenmesi

Önceki bahiste anlattığımız üzere, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, tedârik edebildiği az bir kuvvetle Soğanlı'ya doğru gelmiş ve Kışor mevkiinde konaklamış olduğu gibi, İsmail Paşa da maiyyetindeki askerle Revan'dan kalkıp Köprü-köyü'ne geri çekilmeye başladı. Böyle zarûrî hallerde bulunduğu mevkiî terkederek çekilen askerin tâkibe uğraması tabî'i olduğundan, iki alay Rus süvârisi, İsmail Paşa kumandasındaki kuvvetlere musallat olarak çarpışa çarpışa takip ediyordu. Gâzi Ahmed Muhtar Paşa ise, tehlikeli bir mevkide düşman saldırısına uğramaktan çekinerek tetikte beklemekte idi. Nihâyet Milli-düzü istikâmetinden çıkan bir Rus süvâri müfrezesiyle giriştiği beş-altı saatlik bir çarpışmada üstün gelip, yine Kışor mevkiinde sebat etmiş ve üç dört gün sonra yâni 15 Ekim günü İsmail Paşa fırkasıyla Köprü-köyü'nde buluşmuştu. İki fırka birleştikten sonra, her hâlükârda, Rus ordusuna karşı kuvvetli ve mühim bir noktanın karargâh yapılarak Erzurum istihkâmlarının düşman tehditlerinden korunması icâbettüğinden, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, Deveboynu geçidini tutmuştu.

Düşmanın asıl hedefi Erzurum olduğundan, Deveboynu ilerisinde savaşa hazır bir halde bekliyordu. 24 Ekimde, taarruz maksadiyle karargâhından hareket eden Rus ordusu, mevcut kuvvetleriyle, önce Deveboynu'nda manevralar yapıp, ondan sonra sağdan ve soldan yürümeğe başladı. Bunun üzerine, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa sağ cenaha imdat kuvvetleri sevk ederek, piyâde ateşine oradan başlanılmış, müteâkiben Rus avcıları hücum edince, gereği gibi bir ateş yiyerek geri çekilmiş ve Osmanlı kuvvetleri ilerlemeğe başlamışken, Rusların kuvvetlerini artırarak yine hücumla başlaması üzerine, Erzurum'dan çıkmış olan muâvine piyâde ve süvarileri ile üç-dört tabur da o tarafa sevk edilip, bunların gayretiyle düşman yine geri çekilmeğe zorlanmıştı. Fakat, ordunun sol kanadına taarruz eden Rus ordusu, merkeze yönelerek şiddetli hücum ettiğinde onbeş top ve altı taburdan oluşan merkezî kuvvetlerden bâzı taburların sebat edemiyerek geri çekilmeğe başlamaları, diğerlerine de sirâyet ettiğinden Gâzi Ahmed Muhtar Paşa iki tabur asker alarak savaş hattından çekilen askerin önünü almaya ve

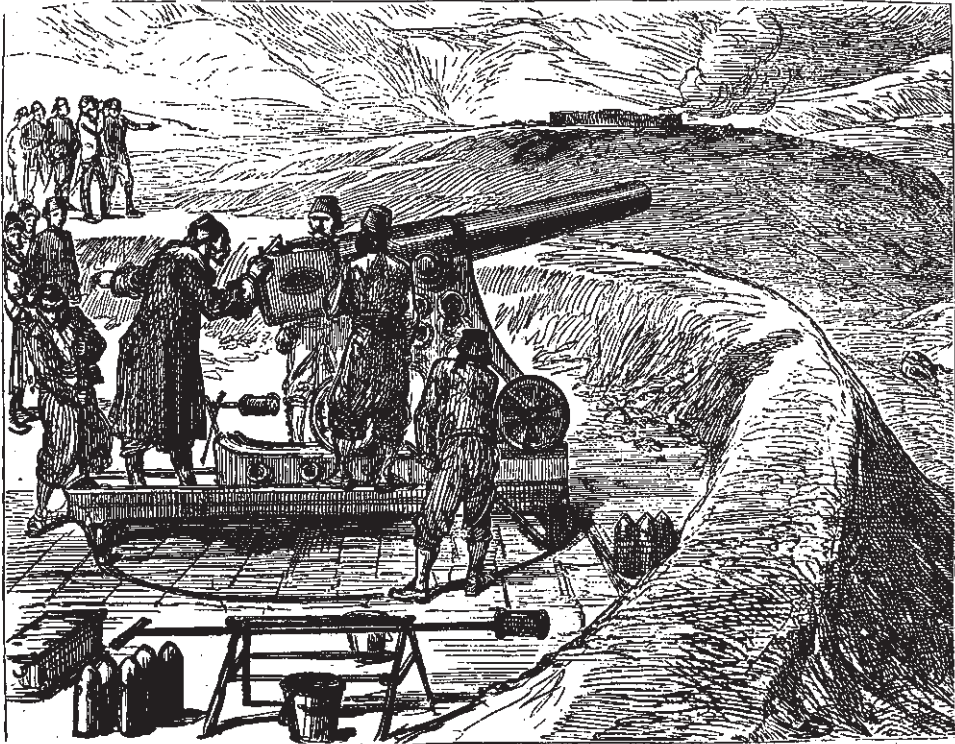

Deveboynu geçitindeki harekâtı gösteren kroki

sebat ettirmeğe çalıştı ise de, maksadına nâil olamamıştır. Böylece mevcut kuvvetlerin dağılması, Erzurum istihkâmlarına çekilmeği gerektirdiğinden, Ahmed Muhtar Paşa sağ ve sol kanatları teşkil eden fırkaları da alarak Erzurum'a gelmiş ve bu geri çekilme harekâtında, topların çoğu düşman eline geçmiştir.

İşte o gün geri çekilen askerin yekûnu onaltı bin kişi civârında iken, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'nın etrafında ancak üç-dört bin kişi kalıp, geri kalanı, bozgunluk ve yığınlıktan Erzurum'un han köşelerinde ve sokak aralarında ve şurada burada gizlendiler. Bunlar teşvik edilmek sûretiyle toplanmış olsalar bile, Erzurum istihkâmlarının genişliğine nisbeten şehri savunmaya kâfi gelemeyecekleri mâlûmdu. Diğer taraftan, Erzurum halkının ürkek mizacından ötürü bu vaziyet içinde içerden girişilecek savunmanın da çok kötü sonuçlar doğuracağı meydanda idi.

Bundan dolayı, Erzurum'u terkederek müdâfaadan vazgeçip çekilmek düşünülse, askerin perişanlığı buna elverişli olmayıp, kaleden çıkılınca hepsi dağılacaklarından, Erzurum'da kalıp direnmek en doğru hareket olarak kabul edilmişti. Ancak bu sırada Rusların Osmanlı ordusunun perişan bir vaziyet içinde olduğunu anlamaları üzerine Erzurum'un teslimi için Başkumandanlarından yazı gelmesi ve askerin, yukarıda belirtildiği gibi, savunma yapamayacak derecede az olması, Erzurum'un müdâfaası hususunda Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'yı ümitsizliğe düşürmüştü. Hattâ düşman büsbütün Erzurum'u muhasara eder de müdâfaa çaresi kalmaz ve halkın tavrı değişirse, yanına alabileceği askerle Gümüşhâne veyahut Erzincan yollarından vurup çıkmak düşüncesinde olduğunu "Mâbeyn-i hümayûn" a telgrafla bildirmişti. Ancak Alacadağ mağlubiyeti üzerine elde kalan kuvvetle Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'nın geri çekilmesi Kars kalesinin muhasara altına alınmasına yol açarak o yolla muhâbere ve irtibatı kesilmiş olduğu bir zamanda, Deveboynu bozgunu üzerine Erzurum'da

Gazi Ahmed Muhtar Paşa
Erzurum istihkâmlarında

direnmekten kaçınmanın bütün Anadolu için kötü neticeler doğuracağı hususu, Padişah'ı son derece müteessir etmişti. Bundan dolayı Padişah Hazretleri Erzurum'da direnmenin mutlak sûrette gerekli olduğunu bildirmek için, bir yandan bundan evvelki bahiste belirttiğimiz gibi, tertib olunan imdad kuvvetlerinin sür'atle sevkini emretmişler, bir yandan da Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'ya, sıkı sıkıya tembihleri ihtivâ eden bir telgraf göndermişlerdir. (Bu telgrafın sûreti için bakınız Ek: 1, s. 380)

Vak'alarla ilgili tamamlayıcı bilgiler

Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, yukarıda sözü edilen güçlükler içinde, mağlûb ve dağınık askeri toplamaya büyük gayret sarfederek Erzurum Cephesi kumandanı Müşir Tahsin Paşa kumandasında Top-dağı istihkâmlarına ondokuz ve oradan İstanbul-Kapısı'na kadar olan mevkilere de Erzurum Vâlisi Kurd İsmail Paşa kumandasında onbir tabur koşmuştu. Kendisi ise, sekiz taburla merkezî istihkâmlarda kalmış ve Erzurum halkına, Padişah'ın telgrafında belirtildiği şekilde nasihatlerde bulunup, onlardan aldığı sözü, saltanat merkezine bildirmişti. Bunun üzerine, Padişah Hazretleri, halka bir kat daha cesaret vermek için umûma hitâben bir telgraf daha kaleme aldirdılar. (Bu telgrafın sûreti için bak Ek: 2, s. 380) Bu telgrafın gelmesini müteâkip, yâni 8 Ekim gecesi sabaha karşı Ruslar, Erzurum üzerine iki koldan hücumu geçtiler. Kollardan birini İsmail Paşa kumandası dâiresinde bulunan Erzurum'un güneyindeki Abdurrahman Gâzi mevkiine, diğerini ise Hasan Tahsin Paşa kumandası altında bulunan Top-dağı istihkâmlarının Aziziye-Tabyaları'na sevkettiler. Düşman kuvvetleri, gece ilerleyerek ansızın Aziziye-Tabyaları'na sol tarafındaki istihkâmlara girip orada bulunan Osmanlı mustahfız taburunu esir aldıkları gibi, sağ

tarafındaki tabyalarda bulunan Osmanlı kuvvetlerini de her taraftan kuşatmışlardı. Bununla beraber, bu sırada ortalık ağarmış ve sağ kanat tabyalarındaki asker, kumandanları Kaymakam Bahri Bey'in gayretiyle fevkalâde sebat göstermişti.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, sol taraf istihkâmlarının düşman elinde olduğunu anlayınca, derhal Mirliva Kaptan Mehmed Paşa kumandasında sevkettiği iki tabur asker, şiddetli bir hücumla sözü edilen istihkâmlara girerek moskof askerini uzaklaştırıp, evvelce esir düşen taburu kurtardılar. Diğer yerlerde bulunan düşman kuvvetleri, bu istihkâmların geri alındığını görünce yerlerinde duramıyarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine, Hasan Tahsin Paşa, süvâri Mirlivası Mûsa Paşa ile beraber düşmanı sıkıştırarak deveboynu mevkiine kadar tâkip ettiler. Orada Ruslar, Osmanlı kuvvetlerini geri çekilmeğe mecbur ettilerse de, ikinci defa yine düşmanı Deveboynu'na kadar sürdüler. Abdurrahman Gâzi tarafından saldırıya geçen Rus kuvvetleri ise, Erzurum'un Gümüşlü-künbed istihkâmlarındaki büyük topların ateşi altında kaldıklarından, hiç bir netice elde edemeden dağlara doğru çekilip gittiler. Düşman, bu çarpışmalarda hayli zâiyat vermiş ve Osmanlı askeri tarafından on kadar esir ve bâzi askeri malzeme ele geçirilmiştir.

Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, askerin halinden ve Erzurumluların kararsız tutumlarından dolayı şehrin müdâfaası hususunda ümitsizliğe düşmüştü. Fakat, bu muhârebede üstünlük kazandığından, kendisinde askere karşı bir dereceye kadar bir güven hâsıl olmuştu. Bilhassa Padişah'ın teşvikleri neticesinde Erzurum halkının kadın ve çocuklarıyla istihkâmlara dökülerek eli silâh tutanların savaşa girişmeleri, kadın ve çocukların askere su taşımaları, kendisinde, halka karşı da tekrar bir güven uyandırmıştı. Hattâ, Padişah tarafından gönderilen telgrafın muhârebe bitiminde okunması, halk arasında savaş gayretini kamçıladığından önceki ümitsizlikler bertaraf olup kalbler kuvvet bulmaya başlamıştı.

Bu muhârebelerden sonra Ruslar, Deveboynu tarafına geçici istihkâmlar yapmakla meşgul olup, ancak Kars kalesini, tahsis ettikleri diğer kolordu ile sıkıştırmışlardı.

Erzurum ile Kars arasında muhârebe kesilince, Ekim ayı içinde Kars kumandanı Hüseyin Hâmi Paşa'dan Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'ya gizlice gelen mektuplarda, düşmanın, şehri top ateşiyle tahribe çalıştığı ve Osmanlı askerinin müdâfaada direndiği bildirilmişti. Hattâ, Rus kumandanı Loris Melikof'tan, devlete âit malzemenin bırakılması, muhâfızların belirlenecek yoldan Erzurum'a dönmeleri, askeri erkân ve subayların kılıçlarının alınmaması, herkesin eşyasını beraberinde götürmesi, Kars halkının sıkıştırılmaması ve yaralılarla hastalardan Erzurum'a gidemiyenlerin tedâvi edilmesi şartları ile Kars kalesinin terk ve teslimini bildiren ve yirmidört saat mühlet tanıyan bir mektup almış oldukları halde, bütün kumandan ve subaylar istişâre ederek sonuna kadar direnmeğe karar verilip, düşman tekliflerinin kesinlikle reddedildiği de, resmen haber alınmıştı.

Rus kumandanı, Kars, kalesinde mahsûr bulunan Osmanlı askerlerinin direnmekte ısrar edeceklerini anlayınca, yine Ekim ayı sonlarında, karargâhının top siperleri önüne başka bir siper inşa ettirmeğe ve bu kapalla tazyiklerini arttırmaya başlamıştı. Bu inşaatı durdurmak maksadiyle kaleden çıkarılan iki tabur Osmanlı askeri, karşılarına çıkan oniki tabur düşman askerini sekiz saat süren çarpışmalarda mağlub ederek, geri çekilmeğe muvaffak olmuştu. Düşman bu, savaşta verdiği kayıpların intikamını almak için, geceleyin Hâfız Paşa-Tabyası'na hücum ederek istihkâmı zaptetmiş ise de, gönderilen imdad kuvvetleriyle adı geçen tabyadan da geri püskürtülmüştü.

Kars kalesi etrafına, Kırım savaşından sonra Osmanlı devletince büyük zahmetlerle muazzam istihkâmlar inşa olunmuş ve bu istihkâmlar içerisine büyük toplar yerleştirilmişti. Ayrıca bu savaş çıktığında da kalenin mühimmâtı ikmal edilmişti. Kalede yirmi bin kadar da bozgunluk görmemiş asker bulunuyordu. Bu itibarla kalenin, kuşatma halinde ve bilhassa kış mevsiminde düşmanı bir hayli uğraştırması, hattâ geri çekilmeye mecbur edecek kadar mukavemet göstermesi mümkündü. Bundan başka, teslim teklifine şiddetle red cevabı verilmesinden, ondan önce ve sonra vuku bulan düşman saldırılarına karşı kahramanca göğüs gerilmesinden dolayı, kalenin mukavemet, etmesi beklenmekteydi. Böyle iken, Kasım ayı başlarında, Kars kalesinin Ruslar tarafından fethedildiği, İstanbul'da bulunan Avrupa devletleri sefirlerince Bâbîâlî'ye tebliğ edilmiş; ayrıca Deveboynu mevkiindeki Rus ordusunun kurmay başkanı tarafından Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'ya da bildirilmişti. Bu durum ise, Osmanlı Devletini son derece müteessir etmişti.

Bu haberin Erzurum'a ulaşması üzerine, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa ordu erkânı ile istişârî mâhiyette bir toplantı yapıp, şöyle bir karar aldılar: "Erzurum'un etrafında bulunan birbirine bitişik istihkâmlar, birtakım gözetleme kulelerinin kontrolünde ve tüfenk menzili içindedir. Bu sebeple, savunmayı şehir dışında yapmak zarûreti vardır. Ancak mevcut askeri kuvvetin bu ihtiyaca cevap verecek durumda olmaması, bu müdâfaanın, çaresiz istihkâmların içinde yapılması mecburiyetini doğuruyor. Allahın yardımıyla hepimiz kanımızın son damlasını düşmanın püskürtülmesine vakfedip, Allaha tevekkül ederek ihtiyat tedbirlerini almaya çalışacağız. Fakat, bugünkü ateşli silâhların gözaçtırmayacak derecedeki şiddetine Kars kalesi gibi bir yer dayanamadığı halde, Erzurum'un dayanması mümkün müdür? Zîra, istihkâmların çevresi otuz bin zira'dan fazladır. Her arşına bir asker hesab olursa ve ihtiyat düşünülmesi kırk bin kişi lâzımdır. Mevcud askerimizin bu miktara ulaşması şöyle dursun, mevkî bakımından mermilerin tazyikine karşı durmak da hayli güçtür. Eğer Erzurum'a bir zarar gelirse, düşmanın etrafa dağılmasını önlemek ve icâbında Erzurum'a getirilecek mevcut kuvvetler takviye edilmek üzere Sivas, Ankara, Harput ve Yozgat taraflarından ve Erzurum vilâyetinin münâsib mevkilerinden muâvine süvârî ve piyâde askeri toplamaya hız verilip, bunlar için Erzincan'ın, Trabzon ile kaza dahilinde toplanacak askerlerle iki tabur nizamiye askerine de Bayburdun karargâh yapılması uygun olur". Bu karar üzerine Erzincan ve Bayburd'a ihtiyat askeri toplamak için etrafa emir verdiler. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Alacadağ felâketini müteâkip Erzurum'a asker yetiştirilmesi kararlaştırıldığı halde, sadece İstanbul'dan onbeş tabur gönderilebilmişti. Bu taburlardan ikisi Bayburd'da bırakılarak, geri kalan on üç tabur, iki batarya topla Erzurum'a gönderilmiş ve bu sûretle Osmanlı ordusu, eskisiyle beraber otuzsekiz tabur olmuştu. Ama gerek mevkî ve gerekse harbin icâblarından dolayı bu kuvvetin yeterli olmaması, ordu erkânının, Erzurum'da mukavemet etmek hususunda ümitsizliğe düşmesine yolaçtığından, sözü edilen meşveret meclisinin kararını tatbik etmekten başka ordu açısından bir şey yapmak mümkün değildi.

Ancak Kars'ın düşman istilâsına uğraması, hükûmet erkânını ve bilhassa Padişah'ı çok üzmüştü. Padişah'ın, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'ya bir telgraf çekerek bunun sebebi hakkında bilgi istemesi üzerine, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa şu cevabı vermişti: "Kars tarafına pek çok adam gönderdiğim halde, dağların karla kaplı olmasından ve yolların düşmanla dolu olmasından dolayı hiç biri geri dönemedi. Düşman, toprakların önemli bir noktayı tazyike hasredererek gülle yağdırmış olup da içinde askerlerin barınması insan gücünün dışında kalmış olmasından dolayı, kalenin ele geçirilmiş bulunması muhtemeldir. Ama işin aslını öğrenemedim."

Fakat Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'nın istilâ sebebi hakkındaki beyânı ve ordu erkânının kararı, Padişah'ı hiddetlendirdiğinden, Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa tarafından Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'yı kınayan ve azarlayan bir telgraf kaleme alınmıştı. Bu telgrafın özeti şudur: "Osmanlı Devleti'nin gelecekteki dayanak noktası, Anadolu'nun kilidi olan Erzurum'dur. Bu itibarla, bir kere oraya düşman girecek olursa, artık ortaya çıkacak tehlikenin derecesi pek büyüktür. Erzurum elden giderse, oradan dağılacak askerle Bayburd ve Erzincan'ı tutmaya çalışmak son Kars müdâfaasının aynı olur. Ne Kars'da ve ne Erzurum'da önemli sayıda Rus askeri yokken, mukavemet olunamamasına bazı subay ve askerlerin gevşekliliği ve sebatsızlığı sebep oluyor. Halbuki meydan muhârebesiyle istihkâm içinde müdâfaa etmenin arasında büyük fark vardır. Böyle iken, istihkâm dahilinde sebat etmemek hiç de kabul edilir bir mâzeret olamaz. Galiba kaçmayı din ve vatanları uğrunda şehid olmaya tercih eden hamiyetsizler, Kars'dan ve Erzurum'dan kaçmakla canlarını kurtaracaklarını zannediyorlar. Ama bu iki şehrin tesliminden sonra her nereye kaçsalar, Ruslar kendilerini oraya kadar takip edeceklerdir.

İşte buralarını herkese bildirip kur'a askerlerini, redif ve mustahfizları toplayıp Erzurum'un esash bir şekilde muhâfazasına ve düşmandan yüz çevirenleri afvetmeden idama memursunuz. Her ne kadar muvazzaf askerler diğer askere tercih edilirse de, istihkâm içinde tâlim görmemiş halkdan bile pek çok istifâde edileceğinden ve orada fazla silâh da bulunduğundan buna da gayret ediniz"

Gâzi Ahmed Muhtar Paşa bu telgrafı alınca müteessir ve huzursuz olup şu cevabı yazdı: "Ben bu durumu, mesleğim icâbı birbuçuk ay önce farkederek yazmış ve yardım istemiştim. Mârûzatının yerine getirildiğini müşâhede edemediğimden bu felâketleri görmemek için savaş meydanlarında aradığım şehâdeti bulamadığıma üzülürüm. Nihâyet düşman, kuvvetini iki katımıza çıkardı. Bu durum karşısında yine yetersiz kaldık. Hattâ, bâzan "Allahü teâlâ hiç kimseye taşıyamıyacağı yükü yüklemez" (!) âyet-i kerimesi meâlini maiyetimden işittim. Harb benim san'atımdır. Hem de Allah'ın yardımıyla san'atıma güvenim ve sevgim vardır. Bu itibarla, kararında gevşeklik göstermem. Ancak,

(!) Bakara Sûresi, âyet: 285.

vaziyetimizin ve mevkiimizin derecesini de arzetmekten geri duramam. Padişah'ın emrini ilân edeceğim. Muvazzaf olmyan asker tedariki hakkında civar vilâyetlere birçok defalar yazılar yazdım. Fakat, kırk günde vilâyetlerden gelen kur'a, redif ve mustahfız askeri sekizyüz üç nefer olup, bunların da üç yüzdenden fazlası ihtiyar ve işe yaramaz olduğundan yerlerine geri gönderildiler. Bağdad'dan tertib olunan askerin iki taburu Musul'dan hareket etmişse de, bunlar Bitlis'e ancak yirmi günde gelebilirler. İşte vaziyetimiz böyledir”.

Açıklama

Bu muhâbere ve yazışmalardan da anlaşılıyor ki, Erzurum ordusunun uğradığı umumi sarsıntı ve çöküntünün hakiki sebebi, muhârebelerin şiddetli ve aralıksız bir şekilde sürüp gitmesi; zahire, para ve elbisesizlik gibi levazım noksanlarından dolayı askerde beliren takatsizliğe Osmanlı Devleti'nin yardım etmekten fiilen aciz kalması ve buna karşı Rusya'nın bu zaafa kuvvetini arttırarak karşılık vermesi hususları idi.

Bu kitabın girişinde belirttiğimiz gibi, burada tekrardan geri duramıyacağız: Rusya ile savaşı göze alan Vekiller Heyeti, böyle bir acz içinde karşılaşacağımız felâketin azametini ve uğrayacağımız zâyâtın büyüklüğünü hiç düşünmedikleri gibi, düşman Kars kalesini alıp Erzurum'u sarınca, ta Yozgat ve Ankara'ya kadar halktan asker toplayıp da yardıma göndermek gibi gerçekleşmeyecek bir tediri de bir işmiş gibi ortaya attılar. Bununla beraber, değil halktan asker toplayıp göndermek, askerlik vazifesi ile mükellef olanların bekayasından bile adam bulup göndermek mümkün olmadı.

Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'nın hamiyet ve gayreti ve neticeleri tahmin etmekteki isâbetli görüşleri, son derece ağır tenkidlere verdiği cevaplar kadar takdire şâyandır.

Netice

Kars'ın istilâ edildiği haberi üzerine yapılan muhâbereler ve teşebbüsler yukarıda yazdığımız raddede kaldı. Ancak Rus kumandanı tarafından kuşatmanın başlangıcında ileri sürülüp de mahsûr kalan kumandanlar ve askerî erkân tarafından ittifakla reddedilen teslim teklifinin tamah ve rüşvet belâsı yüzünden Kars kumandanı Hüseyin Hâmi Paşa nezdinde destek bulmasının, Kars'ın elden gitmesine sebep olduğu, Avrupa'dan alınan haberlerle ortalığa yayılmıştı. Muteâkıben Hüseyin Hâmi Paşa da, Kars'dan firar ettim diyerek Erzurum'a gelip, arkası sıra bazı subaylar da çıkagelmışti. Kars Mutasarrıfı Şefik Paşa ise Oltu yolu ile Batum'a inerek İstanbul'a gelmiş ve kumandan yâverlerinden Mustafa Efendi adında bir subây da gelmiş olduğundan mesele, bütün halkın diline düşüp, **“Kars kalesini Moskof'a satmışlar”** gibi sözler ayyuka çıkmıştı. Yine bu sırada, Kars Mutasarrıfı Şefik Paşa'nın sandıklarla altına sâhip olarak geldiği şâyiası da halkın kulaklarını doldurmuştu. Bunun üzerine, Vükelâ Heyeti Bâb-ı Fetvâ'da (= Şeyhülislâmlık makamı) toplanarak Şefik Paşa ve Yâver Mustafa Efendi'yi çağırıp sorguya çektiler. (23 Aralık 1877). Yapılan sorgulamalarında, her ne kadar Rusya büyük bir kuvvetle Kars'ı sıkıştırıp ve en sonunda Kars ovasındaki tabyaları hücumla zaptetmişse de, onların karşısında bulunan tabyalarda ve bilhassa iç kalede, dayanmak için gerek asker, gerek erzak bakımından hiçbir mâni yokken Hüseyin Hâmi Paşa'nın teslim bayrağını çektiği ve bununla beraber kuşatma hattının çoğu yeri ric'ate elverişli olduğundan, bazı subayların ve bilhassa Hüseyin Hâmi Paşa'nın geri dönmeye fırsat buldukları anlaşıldı. Hükûmet erkânı, bunun üzerine Hüseyin Hâmi Paşa'nın ve diğer ilgili subayların İstanbul'a getirilerek Dîvan-ı Harb'de muhâkeme olunmalarına karar verip Kars'ın gittiğine üzûlmekten başka yapacak şey bulamadılar. Ancak, Kars'ın ne şekilde istilâ edildiği hakkında yabancı muhâbirlerin yazılarında görülen tafsilât, açıklanan şâyialara uygun olmadığından, onların tercümesini aşağıda veriyoruz:

Tercüme

Ruslar, Kasım'ın dördüncü günü Kars önlerine kırksekiz aded kuşatma topu getirip Vizin köyü ile Mağaracı dağlarının eteğine yerleştirdiler ve bunları Kars ile Hâfız Paşa, Kanlı ve Şüvari Tabyaları'nı dövmeğe tahsis ettiler.

Ertesi günü, Kars'ta toplanmış bulunan Osmanlı askerleri bu topların yerleştirilmesini önlemek için şiddetli bir çıkış hareketinde bulundular -ki, Onların bu hareketi, belirlenen yerden

saldırıya geçmenin ehemmiyetini gösteriyordu- ancak bu sırada, Kütâyis alayının bir taburu Osmanlı kuvvetlerini tâkip ederek Hâfız Paşa Tabyası'na girdi.

Kuşatma bataryaları altı gün içinde siperlere konulup, Kasım'ın onyedinci günü ateşe başlayarak gece gündüz aralıksız devam edilir ve akşamları bir kat daha şiddetlendirilirdi. Güllelerin tahrib gücü, Rus topçularının nişancılıkta maharet göstermesi ve Osmanlı istihkâmlarında, bilhassa Kars şehrinde gizlenecek yer bulunmaması, Rus ordusunda, hücumla lüzum kalmadan Kars kalesini tahrib etmek gibi bir ümit uyandırdı. Ancak, Kars'da bulunan Osmanlı askerleri şiddetle muhârebe etmek kararında olduklarını göstermek ve şehrin güney-doğusu ile istihkâmlar arasında bulunan müdâfaa hattını takviye etmek ve Karadağ cihetinde yeniden tabyalar inşa ederek yapılacak hücumu püskürtmek üzere bütün tedbirleri aldılar. Bunun üzerine Rus ordusu, muhârebenin neticesini bir an önce almak için hücumla karar verdi. Fakat, muhârebe hattının genişliği ve ehemmiyeti ve Osmanlı piyâdeleri kurşunlarının fevkalâde şiddeti, gündüz hücum tercih olunursa ağır zayıata sebep olacağını gösterdiğinden, taarruz, Kasım'ın onsekizinci gecesine bırakıldı ve Rus kumandanı aşağıdaki emirleri verdi:

1- Kars'ı kuşatan Rus askeri, Süvari, Kanlı ve Hâfız Paşa Tabyaları'nı zaptedeceklerdir.
2- Hücum ansızın yapılacak ve bu tabyalarda bulunan Osmanlı askerleri esir veya yok edilecek ve kaledeki toplar ele geçirilmeğe çalışılacaktır.

3- Bir taraftan sözü edilen tabyalar zapt olunacak, diğer taraftan Osmanlıların nazarı dikkatini çekmek ve kuvvetini hücum noktasından ayırmak maksadıyla muhârebe hattının diğer kesimlerinde aldatma manevraları yapılacaktır.

4- Bu manevralar ciddi hücumla çevrilecek, fakat bu konuda Osmanlıların şaşırmasından ve diğer doğabilecek elverişli durumlardan istifâde olunacak; her hâl ü kârda bu hücumlar küçük kuvvetlerle ve tecrübe mahiyetinde yapıp ağır kayıp vermenin önü alınacaktır.

5- Bu gibi aldatmacalar, asıl hücumla memur Rus kuvvetleri tarafından da yapılabilir fakat asıl hücum yapıldıktan sonra gerçekleştirilecek ve Çim-tabya ile şehrin surları, bu tecrübelerle hedef olacaktır. Osmanlı ordusunun büsbütün korku ve telâşa düşmesi gibi istisnâî durumlarda, aynı harekât Karadağ için de tatbik olunabilir. Ancak tatbik şeklinin doğuracağı güçlükler, gözden uzak tutulmayacaktır.

6- Rus ordusu, Süvari, Kanlı ve Hâfız Paşa Tabyalarını zapt ettikten sonra iyice yerleşmeye başlayacak ve içlerinde durulmak imkân harici olmadığı müddetçe bu tabyaları terketmeyeceklerdir. Bu takdirde, esirleri yanlarına alacaklar ve Osmanlıların bütün savunma vâsıtalarını mümkün mertebe tahrib edeceklerdir.

Netice

Karadağ tepeleriyle Tahmas-Tabyası arasında bulunan Osmanlı mevkilerine hücum ile Hâfız Paşa, Kanlı ve Çim-Tabyalarını asıl hedef almak üzere ayrı ayrı beş Rus müfrezesi tertib olunup, diğer kuvvetler de laz ve Şorah tepeleri ile Arab ve Karadağ-Tabyalarına karşı memur edildiler. Topçu kuvvetlerinin ise, bu birlikleri tâkip etmeyip sabaha kadar ihtiyat kuvvetleri yanında emir beklemelerine karar verildi. Süvâri birlikleri, öncülerin ric'at hattını, gerektiği yerde emniyet altına almak maksadıyla Kars'dan Soğanlı geçitlerine giden yol üzerinde yığınak yapmakla görevlendirildiler. Bütün kuvvetlerin zikredilen mevkilerde toplanması, güneşin batışını müteâkip gerçekleşti. Fakat taarruzun gece saat üçte başlaması kararlaştırıldığından, Rus nişancı bölükleri büyük bir ihtiyatla ve arkalarında hücum için tahsis edilen kuvvetler bulunduğu halde harekete geçerek önce yavaşık kol düzeninde ve taarruz hattına yaklaştıkça ayırık düzende ilerlediler.

O esnâda, Osmanlı öncüleri tarafından birkaç el ateş edilmişse de, Ruslar karşılık vermediğiden arası kesilip yalnız, civarda bulunan bataryaları Tahmas tepelerini top ateşine tutmaya başladı. Bunu müteâkip, Osmanlı kuvvetleri bütün taarruz hattı üzerine kurşun yağdırmaya başlayarak birkaç dakika sonra bütün müstahkem mevkilerde ve taarruz edilen tabyalarda savaş kızıştı. Bu sırada, General Melikof'un kumandasındaki "muâvîne" ve avcı birlikleri Süvâri Tabyasının altına kadar ilerlediler. Cepheden ve her iki kanattan hücumla geçerek tabyaya girip Osmanlı askerlerini süngü ile öldürdüler. Topları çivileyip Süvâri hattını yarıdılar ve Çim-Tabyasına arkadan hücum etmek üzere süratle Kars-çayı köprüsü üzerine yürüdüler. Bu

esnada General Grabbe, şiddetli bir muhârebe ile Kanlı-Tabya'yı ve bununla Hâfız Paşa-Tabyası arasında bulunan bir Osmanlı istihkâmını zaptederek ilerlemişse de, muhârebe sırasında kalbine isâbet eden bir kurşunla ölmüştür. Kumandası altındaki ordu savaşa devam edip fakat bu cephede bulunan Rus kumandanlarının çoğu ölmüş ve yaralanmış olduğundan, iş sarp sarmıştı. Geçici olarak istihkâmları boşaltarak yardım beklemek lüzumu hissedilmişse de, General Grabbe'nin yerine geçen Miralay Belinski, son olarak bir daha hücumla teşebbüs edip ve yardımcı kuvvetler getirterek kapıları kırmak üzere şehre doğru yürümüştür. Fakat, ağır demir kapılar kırılmadığından ve kışladan yağmur gibi kurşunlar yağdığından, o da şehrin kapısı önünde vurulup öldü. Bunun üzerine, Rus ordusu yalnız bir miktar avcı kuvveti bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Ama, henüz harbe girmemiş Osmanlı askeri savaş mevkiine gittiğinden, Kanlı ve Süvari Tabyalarıyla, şehir arasında bulunan mevkiiler ateş içinde kaldı.

Gece yarısında Rus imdat kuvvetleri ile süvâri kuvvetleri Kanlı-Tabya'ya gelince, Osmanlı ordusu tekrar savaşa girişip imdat kuvvetlerini püskürtmeğe başladı. Bunun üzerine, General Çavçavzof'un emri ile Rus süvâri altan inerek nişancı taburlarına yardıma memur edildiler ve Osmanlıların taarruz hareketine girişmelerini önlemek suretiyle Kanlı-Tabya'nın boğazda bulunan kışlası hariç, diğer yerlerini zapt ettiler. Sözü edilen kışlayı da kuşatarak, içinde bulunan bir tabur Osmanlı askeri, dört saatlik bir mukavemetten sonra silâhlarını bıraktılar. Bundan sonra, General Elhazof kumandasındaki iki Rus müfrezesi, Hâfız Paşa-Tabyası'na hücum ederek orasını da aldılar. Burada bulunan Osmanlı askerleri Karadağ-Tabyası ile Karadağ'ın eteklerinde bulunan istihkâmlara ve şehre sığındırlarsa da Ruslar, önce Karadağ istihkâmlarını yine hücumla ele geçirip ve ziyaret kulesinin arkasını sarıp, bir taraftan duvar ve kapısını tahrip ettiler diğer taraftan da merdivenle kuleye çıkarak oradaki tabyayı zaptettiler ve böylece Osmanlı kuvvetlerini Arab-Tabyası'na kadar tâkip ettiler. Fakat, orada büyük kuvvetlerle karşılaştıklarından, pek çok zayiât verdiler. Ayrıca, Osmanlılar cesârete gelerek birçok kere Karadağ-Tabyası'na hücum ettilerse de, üstün bir netice elde edemediler.

Ruslar, ele geçirdikleri yerlerde kendilerini takviye etmişler ve sabaha kadar Kanlı Tabya'dan başka bütün Osmanlı istihkâmlarını almışlardı.

Bunun üzerine, şehrin civarında bulunan binalarla karargâhı zaptettikten sonra, şehre girmeye başladılar.

Rus ordusu bu şekilde sağ kanatta üstünlük sağladığı sırada, sol kanatta birtakım mühim hadiseler başgösterdi. Şöyle ki: General Komarof, Çim-Tabyası'nı zaptedip Moha dağına işgale memur edildi. Osmanlıların ileri karakollarını ezip geçtikten sonra, Kars-çayı boğazında Osmanlı kuvvetlerinin şiddetli mukavemeti ile karşılaştığından, imdat kuvveti getirterek o mukavemeti de kırdı.

Osmanlı askerleri Çim-Tabyası'na sığındılar ve bir yardımcı kuvvet toplayarak General Melikof'un karargâhını arkadan çevirdiler. Ancak General Komarof, ordusunun hareket yönünü değiştirerek Osmanlı kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktı.

Bu muhârebelerde, üstünlük hep Ruslar tarafında kaldığından Tahmas istihkâmlarına yaklaşırlarsa da, şiddetli müdâfaa ile karşılaşarak büyük kayıplar verdiler ve Kars'a doğru geri çekilip yeniden toparlanmaya çalıştılar. Osmanlılar ise, Ruslar'ı tâkiye cesâret edemediler.

General Komarof, taze kuvvet toplayarak Çim-Tabyası civarında bulunan köy ile mezarlığı işgal edip oradan top ve tüfenk ateşine başlamışsa da, Tahmas ve Veli-Paşa Tabyalarından çaprazlama düşen mermilere dayanmak mümkün olmadığından, gerilemeye mecbur oldu. Ancak, diğer taraftan sabaha karşı Laz-tepesi istihkâmlarına hücum ederek, birinci hat istihkâmını ele geçirdi.

Ruslar, Kars-çayı'nın sağ kıyısında bulunan tabyaları ele geçirip, şehrin bazı yerlerini de işgal etmiş olduklarından, kaleye çekilmiş olan Osmanlı kuvvetleri mukavemet etmeksizin kapıları açtılar.

Gerçi Muhlis Paşa ve Veli-paşa Tabyaları Osmanlıların elinde kaldığından şehir üzerine ve Rus ordusuna doğru top atılmakta idi. Ancak sabah erkenden Kars-çayı'nın kuzey kıyısındaki tepelerin üstünde Osmanlıların asıl kuvvetleri görüldü. Bunların maksadları, Rus ordusunu yarararak Erzurum'a ve Soğanlı geçitlerine doğru yol almaktı.

Bu kuvvetler oldukça büyük müfrezeler düzenleyerek tepelerden inmeye başlayıp, içlerindeki süvârinin bir kısmı savaşmağa muvaffak oldular. Ama Ruslar, diğerlerinin etrafını sarmak

sûretiyle silâhlarını bırakmaya mecbur ettiler. Mukavemet eden tabyalardaki Osmanlı askerlerinin bir kısmını öldürdüler ve bir kısmını da esir ettiler.

Muhârebe bu şekilde sona ererek General Lazarof, Kars şehrine girdi. Ruslardan, bir general, onyediyedi subay ve dörtüzyedi asker ölmüş; bir general, ellisekiz subay ile binyediyüz yirmialtı nefer de yaralanmıştı. Osmanlılardan ise 2500'den fazla kimse şehid düşmüş, pek çok kimse de yaralanmıştı. Ayrıca 303 top, Rusların eline geçmiş, beş paşa-ve sekizyüz subayla birlikte onyedibin er esir düşmüş, birtakım mühimmat ve erzak da terk olunmuştur.

Vak'alarla ilgili tamamlayıcı bilgi

Kars kalesi Rusların eline geçtikten sonra Erzurum istihkâmlarının da taarruza uğrayacağı endişesi zihinleri kurcalamıştı. Fakat, bu sırada kış mevsiminin şiddetlenmesi, harb harekâtını mevki icâbı güçleştirdiğinden yalnız sūvârî müfrezeleri arasındaki çatışmalar ve karakol kavgalarıyla vakit geçirildi.

Bunun üzerine, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'nın göreve devam etmesinin önemi kalmadığından, Anadolu Cephesi Kumandanlığı, Erzurum Vâliliği'ne ilâveten İsmail Paşa'ya verildi. Gazi Ahmed Muhtar Paşa 1878 senesinin Ocak ayı başlarında İstanbul'a döndü ve mütarekenin yaklaşması sebebiyle diğer muhârebe mevkilerinde olduğu gibi Anadolu hudutlarında da ateş kesildi.

YEDİNCİ FASIL

Batum muhârebeleri

Birinci bölümün üçüncü faslında anlatıldığı gibi, Osmanlı Devleti tarafından Ruslara karşı tertib edilen orduların biri de Lazistan sancağı sınırını savunmak için Batum'da teşekkül etmiş ve kumandanlığı Müşir Hasan Tahsin Paşa'ya verilmişti.

Batum havâlisi, yüksek sıradağlarla Karadeniz arasında bulunup, içinde birbirine paralel akan küçük ırmaklar ve bunların arasında sık ormanlarla kaplı ve aşılması güç sırtlar bulunduğundan, mevki bakımından bir meydan muhârebesi yapmak mümkün değildi. Bu sebeple, daha önceki seferlerde olduğu gibi, dağ tepelerinde ve mühim geçitler üzerinde istihkâmlar yaparak, orduyu karadan müdâfaa halinde bulundurmak ve sâhilden de deniz kuvvetleriyle desteklemek icâb etti.

Ruslar ise, mevkiin gereği olmak üzere, gayet ihtiyatlı davranıp, daha ziyâde geçişe elverişli yollarda birşeyler yapmak istiyor ve bu sırada donanma ateşinden çekiniyorlardı.

Savaş ilân edildiği vakit, Ruslar Osmanlı sınırını geçip şiddetli top ateşiyle ve hücum kollarıyla üç gün birbiri arkasından taarruz ettilerse de, Lazlar'dan teşkil edilen beş tabur piyâde ile üç bölük "asâkir-i nizâmiye" süvarisi, müdâfaaya girişip düşmanı geri çekilmek zorunda bıraktılar.

Batum ordusu tarafından tahkim edilen Hasuban sıradağlatı ile Sampa tepelerinin ve Kundariç ve Açkova nehri vâdilerinin ele geçirilmesi Batum'u istilâ için asıl hedef olduğundan, Ruslar ona göre harbe girişerek önce Açkova tepelerine iki koldan hücumla geçtiler ve baltacılar vasıtasıyla ormanları açtırıp ilerlemeğe başladılar. Burada yapılan savaş Ruslar kazanarak Açkova vâdisinin iki tarafını ele geçirdikleri gibi, Hasuban mevkiini de zaptettiler. Bunun üzerine, iki hafta kadar savaşa ara verilip Ruslar ellerine geçen yerleri tahkime başladılar ve arkasından Kundariç nehrini köprü ile geçerek Sampa mevkiini de zaptettiler.

Osmanlı ordusunda bu şekilde baş gösteren mağlubiyetler, devlet merkezinin dikkatini çekti. Buna, Başkumandan Hasan Tahsin Paşa'nın korkaklık ve beceriksizliğinin ve durum icâbı Rumeli'ye asker geçirilmesi neticesinde ordu-

Lofçalı Müşir Derviş Paşa
Batum Kumandanı

nun gücünün azaltılmasının sebep olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine, ilk iş olarak bu zat azledilerek Erzurum ordusu maiyetine memur edilip, Başkumandanlık görevi, vekâleten ordunun fırka kumandanlığında bulunan Ferik Ârif Paşa'ya verildi. Mûteâkiben imdat kuvvetleri gönderilerek ordunun takviyesine çalışıldığı gibi, İşkodra ordusundan ayrılma Lofçalı Müşir Derviş Paşa da Başkumandanlığa tâyin edilip gönderildi.

Girişilen bu yeni teşebbüsler, Rusların saldırılarını arttırmaları üzerine Batum'un tehlikeye düşeceği korkusundan ileri gelip, Ruslar ise, Batum'u savunan bazı mühim noktaları ele geçirmek maksadiyle şiddetli bir hücumla karar verdiler. Ancak, ondört saat devam eden taarruz neticesinde mağlûb olduklarından, Sampa'ya çekildiler ve orada da tutunamayıp Sampa ve Hasuban tepelerini bırakmaya mecbur oldular. Onların bu gerilemeleri, Eleşkird ve Kars havâlinde yapılan muhârebelerde mağlûb olan Revan ve Gümrü kolordularını sınıra kadar çektikleri zamana tesâdüf etmişti.

Bunun üzerine, iki taraf orduları bir müddet top muhârebeleri ile yetinip, sonraları da Alacadağ hezîmeti ve Kars'ın Ruslar tarafından istilâsı sebebiyle, Batum ordusundan Erzurum'un imdadına asker sevk edilerek mahallî kuvvetler azaldığından, Derviş Paşa müdâfaa hatlarını daraltmak mecburiyetinde kaldı.

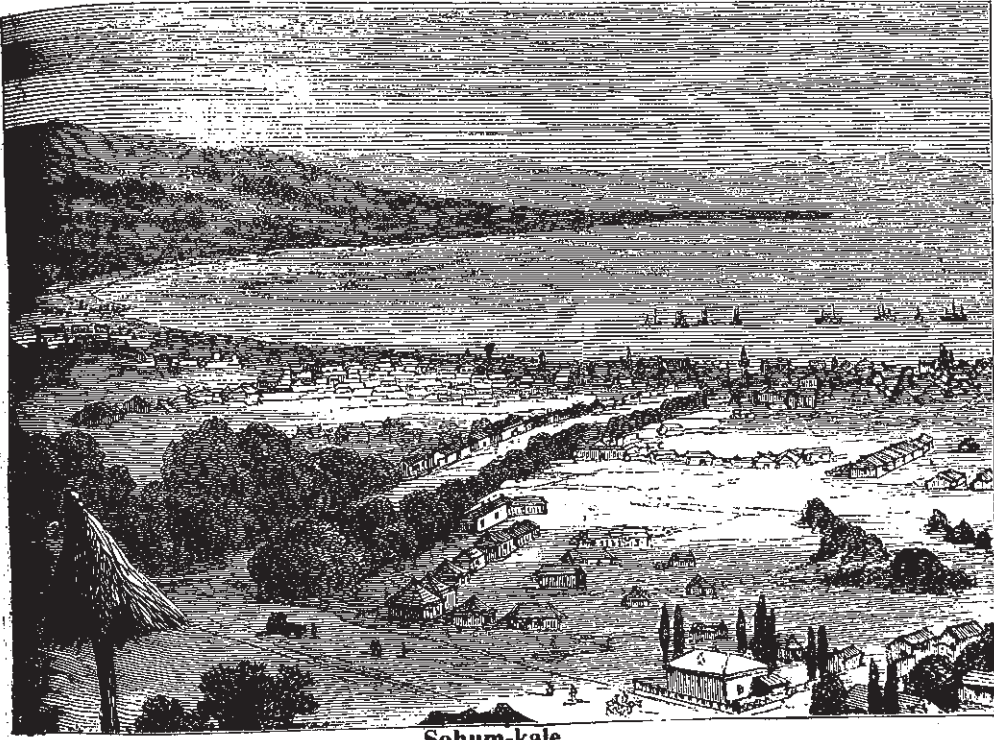
İşte bu sebeple Ocak ayı içinde onbeş tabur piyâde ve bir mikdar süvâri-den teşekkül eden bir Rus fırkası, Sampa mevkiinde bulunan Osmanlı kuvvetleri üzerine saldırarak, ilk başta Osmanlı istihkâmlarının merkezini ele geçirmişken harbin neticesini kazanamıyarak istihkâmları terketti ve bozgun hâlinde geri çekildi. Bu esnâda, sâhilde bulunan Osmanlı donanması, Rusların sağ kanadına şiddetle yüklenererek Kundaric nehrinin beri tarafında, onlara üç binden fazla zâyiat verdirdi. Bu muhârebeden sonra Batum tarafında belli başlı bir çarpışma olmayıp, mevcut kuvvetlerin bir kısmı da harp ihtiyaçlarından dolayı İstanbul'a çekilince, Batum'un müdafaası âdeta cesur halka bırakılmış ve o sırada mütâreke yapılması sebebiyle burada da askerî harekât durdurulmuştur.

SEKİZİNCİ FASIL

Sohum muhârebeleri

Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşı göze aldığı sırada, Orta Asya'ya kadar uzanan sahalarda Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiş bulunan İslâm kabilelerinin isyâna kışkırtılması, zafere ulaşmak çarelerinden biri olarak düşünüldü. Bunun üzerine, Devlet erkânının bu maksadlarını hissedip de şahsî menfaatlereinden başka birşey düşünmeyen Dağıstanlı ve ve Kırgızlı hocalar, İstanbul'da dolaşan Çerkes ve Abaza Beyleri, akıllarına gelen vaadlerde bulunarak devletten hayli para kopardılar. Ancak, bu kavimler isyâna teşvik edildiği zaman, onları tesirli bir şekilde himâye edecek güçte ek bir kuvvet temin etmenin ve bu kuvveti sevk ve idâre etmenin zorluğu, daha doğrusu imkânsızlığı hesâba katılmıyordu. Bundan başka, Rusya'nın bu muhârebede en büyük gayesi, Bulgaristan ile Sırbistan'ı ayaklandırıp, İstanbul kapılarına kadar bütün Rumeli'yi hâkimiyeti altına almak olduğundan, askeri kuvvetlerinin büyük kısmını bu yolda kullanınca ve bir kere sür'atle hedefine ulaşmak isteyince işin başlangıcında bu kuvvetin toplanıp gönderilmesi mümkün olsa bile, Rusya'nın idâresi altındaki kabilelerden birini isyâna kışkırtarak, onlara destek olmak için düşman ülkesine taarruz edecek Osmanlı askerini orada tutmanın bir faydası kalamayacağı ve o takdirde ayaklandırılan halkın Moskof ateşi altında bırakılıp, taarruz eden askerleri ister istemez geri çekmek mecburiyetinde kalınacağı da hatıra getirilmiyordu. İşte bu teşebbüslerden biri olmak üzere, Abaza Beylerinden olup, Abaza topraklarının fethini taahhüd eden Hasan Bey, kafadarı olan diğer Abaza Beyleri ile birlikte istedikleri sâhile çıkarılmak ve kendisine silâh, cephâne verilmek için Bâbıâli'den Batum karargâhına gönderilmiş, kara ve deniz kumandanlarına da gereken emirler verilmiş olduğundan, savaş ilânını müteâkip, yâni 28 Nisan'da, Hasan Bey ve diğer Abaza Beyleri Batum'dan zırhlı donanmaya bindirilerek, silâh ve mühimmat da alarak doğruca Sohüm kalesi önlerine geldiler.

Zırhlıların top ateşiyle Sohüm şehri ve kalesi tahrip olunur olunmaz, Abaza Beylerinin yardımcılarıyla eli silâh tutabilen üçbin kadar ahâli, Rus Kazaklarıyla harbe girdiler. Kazakların çoğunu öldürdüler, sağ kalanlar kaçtılar. Ertesi günü ise Abazalar kuvvetlerini arttırıp, savaşarak Sohüm şehrini ele geçirdiler.

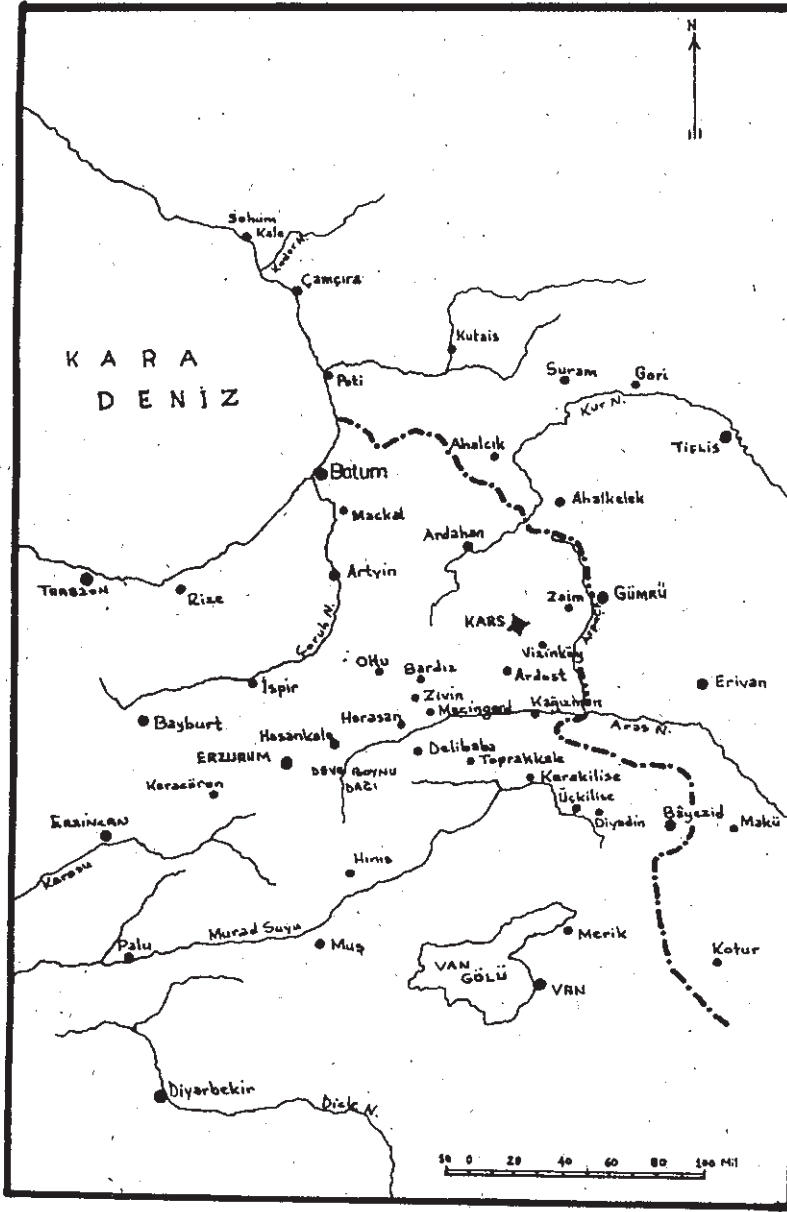
Sohum-kale

Bu haber Hasan Bey'in bir telgrafı ile Bâbiâli'ye gelip, diğer taraftan da asker yardımı istenmiş ve harbin başlangıcında elde edilen bu ilk zaferden herkes sevinç duymuştu.

Bunun üzerine, İstanbul'da bulunan askerden muntazam ve mükemmel bir fırka teşkil edilerek, Ferik Fazlı Paşa kumandasında Mayıs'ın altıncı günü gemilere bindirilip, imdad olarak Sohum'a gönderildi. Bu fırkanın top bataryalarını techîz etmek için Vekiller ve ricâlden yardım olarak koşum hayvanları da alındı. Bahis konusu fırkanın nasıl fâtihâne bir düşünce ile gönderildiğini açıklamak üzere gemilere bindirildikleri zaman Mabeyn-i Hümayun Feriki Said Paşa vâsıtasıyla okunan Padişah nutkunun sûreti sonda yazılmıştır. (Bk. Ek: 3, s. 381)

İşte bu nutuktan anlaşılıyor ki, Sohum'un fethi, devletin nazarında Kırımın fethi kadar önem kazanmış ve birkaç Bey'in tahrikiyle kalenin Abazalar tarafından kolaylıkla ele geçirilişi üzerine bir fırka asker gidince, Çerkes ve Abaza topraklarının tamamen fethine imkân bulunacağı ümidi kuvvetlenmişti. Hattâ, Sohum'un ele geçmesi vesilesiyle cihâdın farz olduğunu ve Padişah'ın ismine ilâvesi arzu olunan "Gâzi" ünvanına şer'an cevâz verildiğini ihtivâ eden iki fetvâ tanzim edilip ilân edildi. (Bunların sûretleri için bakınız. Ek: 4, 5, s. 381)

Bu fetvâlar üzerine Pâdişâh, cuma günü Ayasofya Câmiine namaza gidip, devlet ileri gelenleri ve ulemâ hâzır bulundukları hâlde, Ders-Vekili tarafından fetvâlar okunarak hutbede "Gâzi" ünvanı ilân edildi ve buna dâir ordulara ve vilâyetlere fermanlar gönderildi.

Doğu cephesinde savaşların geçtiği yerleri gösteren harita

Vak'alarla ilgili tamamlayıcı bilgiler

İstanbul'dan hazırlanıp gönderilen fırka Sohum kalesine ulaştığı zaman, Abaza kabilelerinden önceleri Ruslara isyân edip kaleyi zaptedenlere cesâret geldi. Osmanlı Devleti'nin bu yardımını işiten kabilelerin ileri gelenleri akın Sohum'a geldikçe, kumandan Fazlı Paşa tarafından silâhlendiriliyor ve taltif ediliyorlardı. Yukarıda anlattığımız sebeplerden dolayı Ruslar bu taarruz hareketine ehemmiyet verip de Erzurum ve Batum sınırları üzerinden Sohum tarafına asker getirmeğe asla râğbet etmedikleri gibi, Abaza şehirlerinin muhâfazasına tâyin etmiş oldukları askeri kuvveti de aleyhimizde kullanmaktan geri kalmıyorlardı.

Şöyle ki: Osmanlı fırkasının Sohum'a varışını müteâkip, Sebil kalesinden asker çıkarak Sohum üzerine gönderdiklerinden, Abaza halkından elde bulunan cengâverler Sohum'dan dışarı sevkolanarak Rus askerinin hücumları püskürtüldü. Düşmanı oyalamak için taarruzlara devam etmek uygun görüldüğünden, Abaza Beyleri'nden Ahmed Kanbulad Bey, Sohum kalesine sahilden 80 mil uzaklıkta bulunan Erdile kalesinin alınması gereğini ileri sürmüştü. Bunun üzerine donanmadan tahsis olunan gemilere üç yüz ellî kadar Abaza askeri bindirilerek gönderilmiş ve karşı çıkan düşman askeri, gemilerin ateşi karşısında tutunamıyarak bu kale de zaptedilmiştir.

Bunun üzerine Abazalar, Sohum civârında bulunan düşmanın uzaklaştırılması için yer yer çarpışmaya başladıklarından, altıbin kadar Rus askeri Sohum yakınındaki Zeyl kalesine toplandı. Bu sebepten Abazalar, karadan oraya hücum ettikleri gibi, denizden de donanma ile nizâmîye ve başı-bozuk askeri gönderilerek bu kale de ele geçirilmiş ve Rus askeri Kodur nehrinden öteye çekilip gitmişti. Çünkü yukarıda anlatıldığı gibi, Rusların oradaki askeri kuvveti Osmanlı taarruz fırkasıyla uğraşmaya kâfi gelmeyip, özellikle Abazaların katılması sebebiyle mevkilerini terketmek zorunda kalmaları, Osmanlı istilâsını kolaylaştırmıştı. Hattâ Zeyl kalesinden geri dönüşlerinde nehre attıklarından başka, onsekiz adet tunç top ganimet alınmıştı. Bunlar sonradan İstanbul'a getirildiğinde, ondördünün üzerinde merhûm Abdülmecid Hân'ın tuğrası görülmekle, bunların Kırım muhârebesi sırasında Kars kalesinden düşmanın eline geçen toplar olduğu anlaşılmıştır.

Bu zaferden sonra sekizyüz civarında Abaza süvârisi Kodur nehrinin karşısındaki Çamçıra kalesi tarafına gönderilip, tesâdüf edilen Rus Kazakları harple püskürtülmüştü. Böyle iken düşmanın Çamçıra tarafında toplanan büyük kuvvetini bu taarruz hareketiyle ezmek mümkün olmadığından, Çamçıra sahilindeki düşman siperleri donanma tarafından topa tutularak ve karadan da asker sevk edilerek oradaki Rus kuvvetleri yerlerinden uzaklaştırılmış, Çamçıra halkından olan Abazalar Osmanlı fırkasına sığınarak silâh istediklerinden, kendilerine Sohum'dan tüfenk ve cephâne gönderilmişti.

Bu Çamçıra muhârebelerinin neticesi her ne kadar taarruz çemberinin genişletilmesine yardımcı olamadıysa da, orada Rusların askeri kuvveti onbeş bin kadar iken, kara ve denizden gönderilen Osmanlı askerinin cesâret ve şiddetli hücumları sayesinde galibiyet kazanılmıştı.

Askerî harekât bu şekilde devam ederken, Tuna muhârebeleri şiddetlenerek o taraftaki kuvvetlerin artırılması mecburiyeti hâsıl olduğundan, şuradan buradan asker toplanmasına karar verildi ve bu sırada Sohum fırkasının da Rumeli'ye sevk edilmesi icâb etti.

Yukarıda anlattığımız gibi, hakikatte lüzumsuz ve muhârebe bakımından ehemmiyetsiz olan o taarruzun böyle bir mecburiyetle hükümsüz kalacağı en basit bir düşünce ile mâlûmken, askerin çektiği bu kadar ezîyet, Sohum kalesinden birkaç top ve Sultan III. Ahmed zamanından kalmış bir kütâbenin İstanbul'a naklinden başka bir fayda sağlamadı. Diğer taraftan orduya hizmet eden Abaza'ların kendilerinin düşman pençesine bırakılmasından dolayı Osmanlı Devleti hakkında ileri geri atıp tuttuklarından başka, bunları himâye için göçetmeye razı olanlarını Anadolu yakasına nakletmek üzere devlet tarafından vapurlar gönderilmişken, yalnız ikibin beş yüze yakın kimse çıkıp, geri kalanı Ruslara karışarak Osmanlı Devleti kumandanından aldıkları silâhları fırkanın geri dönüşü sırasında Osmanlı askerlerine karşı kullandılar ve düşmana boyun eğmeği kılıçtan geçmeğe tercih etmek zorunda kaldılar. Rusya'nın ise, barış sırasında Sohum'da uğranılan bu zararları tazminâta dahil ederek devleti ne kadar suçladığı, yeri geldiği zaman anlatılacaktır.

DOKUZUNCU FASIL

Deniz muhârebeleri

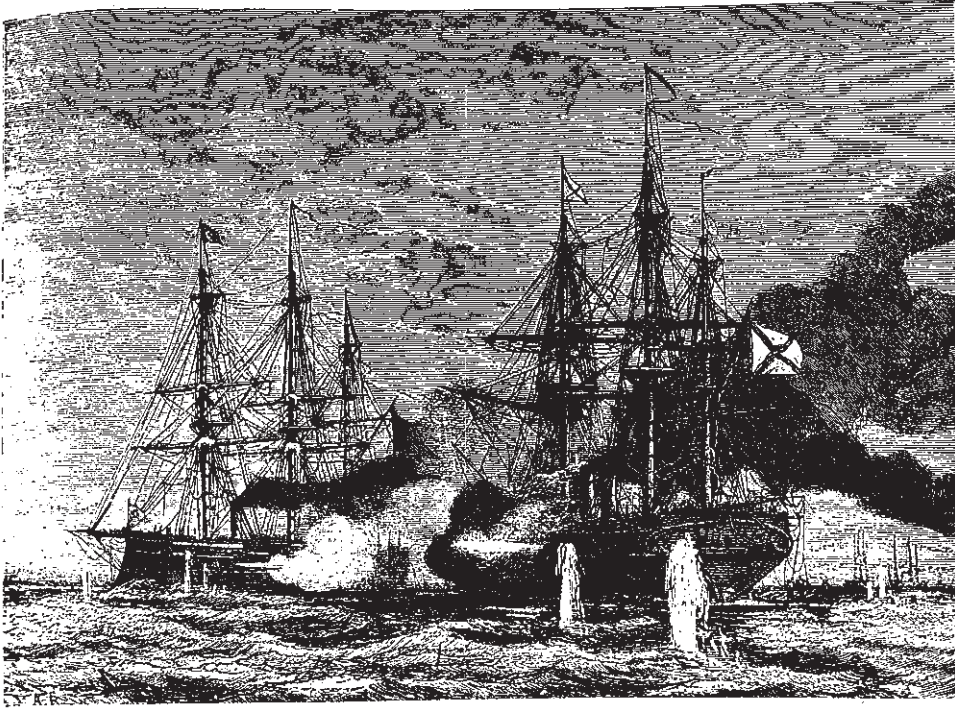
Birinci bölümün üçüncü faslında anlatıldığı üzere, harp hazırlıkları sırasında Osmanlı zırhlı donanmasının büyük kısmı Karadeniz'e açılmış ve bunun bir filosu Anadolu sâhillerini, bir filosu Rumeli sahillerini müdafaaya, diğer bir filosu da deniz kuşatması hattını muhâfazaya tâyin edilmişti.

Bununla beraber, asrın icâdlarından olan torpidolar, zırhlı gemilerin kuvvet ve dehşetinden faydalanmaya mâni oldu. Şöyle ki: Mayın gemileri veyâhut denize yerleştirilmiş mayınlar vâsıtasıyla savaş gemilerini bir anda havaya uçurmak ihtimali belirdiğinden, gerek zırhlı ve gerek diğer gemilerin böyle bir tehlikeye mâruz kalmamaları hususunda ihtiyatlı davranılması, bunların savaşta kullanılabilmelerini zorlaştırıyordu. Bu sebeple Ruslar, Karadeniz sâhillerinde bulunan mühim limanlarını mayınlar ve açık denizlerini mayın gemileri ile savunmaya karar vererek, nakliye hizmetinde kullandıkları yolcu vapurlarını da içlerine top koymak sûretiyle korsanlığa tahsis ettiler.

Bunun üzerine Rumeli sularına çıkan Osmanlı harp gemileri, Hocabey gibi başlıca Rus limanlarına zarar vermek şöyle dursun, oralara sokulmaya bile güç yetiremediler. Fakat, aşağıda yazacağımız gibi, Tuna ağızlarında biraz iş görebildiler.

Anadolu sularına memur gemilerin harekâtına gelince: Savaş ilânını müteâkip, Batum limanından sevk edilen zırhlılar, Rusların Şekutil kalesini dört gün aralıksız topa tutarak tahrib ettikleri gibi, Tiflis demiryolunun iskelesi olan Poti kasabasını da top ateşiyle harâp ettiler. Bundan sonra, sekizinci fasılda yazıldığı üzere, Sohum kalesini ve civâr sâhilleri tazyik ederek askerî sevkiyatı kolaylaştırdılar ve Batum muhârebelerinde Rus ordusunu denizden tehdid etmeğe çalıştılar. Hattâ Sohum limanından mayın atan Rus istimbotlarını batırdılar. Sünne'ye sevk edilen zırhlılara karşı, Kili sâhilinden yola çıkarılan altı Rus istimbotunun da üçü batırılmış ve "İclâliye" zırhlısına atılan mayından bir zarar görülmemiştir.

Müteâkiben Sivastopol ve Gözleve sâhillerine giden savaş gemileri, Gözleve'de bir tuz gemisini zaptedip, adı geçen sahilleri top ateşine tutarak bazı tahriblerde bulunduktan sonra Balçık'a geri döndü.

Türk-Rus deniz savaşlarından bir sahne.

O esnada Rusya'nın zırhlı ve ahşap yirmibeş parça deniz kuvveti Tuna'nın Sünne boğazından çıkarak, Kili tarafından da Rus tabyaları ateşe başlayarak donanma tarafından topa tutuldu ve hayli zayiât verdirilerek geri çekilmeğe zorlandı. Ancak, Sünne adındaki zırhlı Osmanlı Ganbotu, Rus mayını ile battı.

İstanbul'da ve yabancıların nazarında ise, Osmanlı deniz kuvvetinin belli başlı bir zafer elde edememesi kınanmaya yol açtı. Bunun üzerine İngiliz deniz subaylarından Mensurub adında biri Osmanlı hizmetine alınarak Tuna Boğazı'nda görevli savaş gemilerinin kumandası ona verildi ve Sünne boğazındaki Rus kuvvetlerini uzaklaştırmak için donanmadan, içinde toplar bulunan sandallarla asker gönderildi; düşman askerlerinin kaçmaları neticesinde bazı mevkiileri ateşe verildi; askeri eşyaları da yağma edildi.

Bunu müteâkip Mensurub Bey, zırhlılarla Sivastopol ve Gözleve'ye gidip tahribat yaptıktan sonra Kefe, Kerç ve Yalta sâhillerine hareket ederek keşiflerde bulundu. Avrupa'yı topa tuttu ve Çar'ın Yalta'daki sayfiyesini tahribe çalıştı. Ancak Rusya'nın Karadeniz'de hiç bir harp gemisi yokken, posta vapurlarına toplar yerleştirerek bunları korsanlıkta kullanmaya itina gösterdiğinden ve kuşatma ile görevli gemilerimizin ise vazifelerini yapmaya özen göstermediklerinden, Rus vapurları Karadeniz'deki Osmanlı sâhillerine fırsat buldukça taarruz ediyorlar ve tüccar gemilerine el koymak gibi zararlardan kaçınmıyorlardı. Hattâ bir defasında İstanbul'un anahtarı olan Karadeniz Boğazı açıklarına kadar saldırdılar ve Osmanlı posta vapurlarından birini içindeki yolcu ve eşya ile birlikte zaptedip götürdüler.

Bu kadar kuvvetli donanmamız mayın korkusu yüzünden hareketten âciz kalıp sanki Osmanlı Devleti'nin hiç deniz kuvveti yokmuş gibi vakit geçirildi. Hattâ İstanbul boşboğazları, deniz subaylarına rastladıkça: "Beyefendi mayın var, kaldırırma yavaş bas" diye alaylı bir gülümseme ile tahkir ediyorlardı.

EK: 1

Padişah tarafından Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya gönderilen telgrafın sûreti

Vezirim Ahmed Muhtar Paşa,

Bugünkü gün bulunduğunuz mevki, Anadolu'nun en mühim noktası ve düşmanın göz diktiği yerdir. İşte bu mevki, büyük bir tehlike içinde bulunuyor. Maâzallah, bir müddetten beri ordu-muzda görülen perişanlık ve bozgunluklar bu sefer de vuku bulur, Erzurum'a düşmanlar ayak basar ve istilâ ederlerse, böyle fecî bir hâdisenin devlet bünyesinde açacağı maddî ve mânevî yaraları size târif etmeğe hâcet yoktur. Bu sebeple, asıl iş görecektir, devletin üzerinizdeki ni'met hakkını ödeyecek ve İslâm milletinin sizden beklediği hamiyeti isbât edecek gün, bu gündür. Bulunduğunuz mevkiin muhâfaza edilememesi hepimize kıyâmete kadar târîh kitaplarımızdan silinmeyecek ve askerlik şerefimize leke sürecektir. Böyle bir şeyin olmaması, bütün asker ve eli silâh tutabilen halkın, kanlarının son damlasını bu uğurda akıtıp, savunma görevini eksiksiz yerine getirmelerine bağlıdır. Vezirim İsmail Paşa, İzzet Paşa, Mustafa Paşa ve Hüseyin Paşa ile ciddi ve hakîki işbirliği yaparak gayret sarfediniz. En büyük kumandan-dan başlayarak, her kim harpten kaçır ve bundan önceki harbde olduğu gibi korkuya kapılarak kaçma alçaklığına kalkışırsa, onu derhal kurşuna diziniz. Askerin geri çekilmesini önlemek için diğer müessir askeri tedbirlere de başvurunuz. Hepinizi Allah'ın yardımına emânet eder, asla telâş ve yılgınlık göstermemenizi, kendini savunamayan zavallıları ve bilhassa kadın ve çocukların emniyetini sağlamanızı ayrıca hatırlatırım. Vatanlarının muhâfazası uğrunda din ve haysiyet-leri bakımından mükellef oldukları sebat ve gayreti göstermelerinin başlıca maksadımız olduğunu, Erzurum, Erzincan, Bayburd ve Kiğı kazalarıyla diğer civar yerlerin eşraf ve ahalisine anlatmakta acele ediniz.

24 Ekim 93

EK: 2

Padişah tarafından Erzurum halkına gönderilen telgrafın sûreti

Erzurumlular,

Vatanın müdâfaası uğrunda bütün düşmana karşı göstermeye azmettiğiniz gayretinizden dolayı pek çok memnun oldum. Dâvâımızın Hakk'a yakınlığından ve Allah'ın yardımına mazhariyetimizden emin bulunduğumuzdan zerre kadar üzüntüye kapılmamız pek yersiz olmakla beraber, meşrû olan dâvâımızın yine meşrû ve mes'ûd neticelerini kazanmak için son derece fedâkârlık göstermelisiniz. Devletimizin toprak bütünlüğü garanti altına alınmış olduğundan, Allah göstermesin, Erzurum şehrini düşman istilâ etse bile, oranın yine bize âit topraklardan sayılmasına hâlel gelmeyeceğinden, ancak düşmanın memleketimizde kalacağı müddet zarfında bize tereddüt etmeden reva göreceği pek çok misâlleri ortada türlü zulüm ve hilelerinden dolayı müslüman ve hristiyan bütün tebaamızın ırz, nâmus ve hayatları tehlikeye düşüp, vatanımızın korunmasında kayıtsızlık gösterdiğiniz için de meşrû devletinize karşı şerefizin lekelenir. Bu sebeple, kurtuluşunuzu memleketinizin muhâfazasında bilip, Osmanlı sancağının himâyesine sığınıp, saldırganı koymak hususunda son derece gayret göstermenizi bilhassa emr ve tavsiye eder, hepimizi Allahü teâlânın yardım ve inâyetine emânet ederim.

27 Ekim 93

EK: 3

Padişah nutkunun sûreti

Asker,

Sizi pek büyük bir hizmete gönderiyorum. Bu hizmet, Çerkezistan'da bulunan kardeşlerinizle birleşip, orada müslümanlığı yeniden yaymak ve din kardeşlerinizle birleşip onları nice zamandan beri gördükleri zulümden ve türlü türlü eziyet ve çileden, dil ve dinlerine, hürriyet ve namuslarına yapılan baskılardan kurtarmak içindir. Sizler, doğru yolu kuvvetlendireceksiniz. Mazlûmların hakkını geri almaya çalışacaksınız. İnsanın bu fânî dünyada ismini devam ettirmesi, uhrevî ve manevî feyz, saâdet ve ihsâna kavuşması için bundan büyük ve münâsîp vazife olamaz. İşte bugün sizler, yalnız Osmanlı sancağı değil, Islâmiyet ve Osmanlı sancağı altında cihâda memur olduğunuzdan, bütün din kardeşleriniz ve padişahınız sizlere kıpta ediyor. Zira siz, **"Cennet kılıçların gölgesi altındadır"** müjdesinden istifade edeceksiniz, ya'nî Cennet'i gazâ kılıcınızla kazanacaksınız. Cenab-ı Hak size yardımcı olacak ve gazâlarınız Peygamber Efendimizin ruhunu hoşnud edecektir. Allahın emrini yerine getirmek ve mazlûm kardeşlerinizin âhını almak için ya hayâtınızı fedâ edeceğinizden veyâhut şanlı gazâ ve zâferlerle bâki kalacağınızdan her iki halde de ya'nî gerek dünyevî ve gerek uhrevî dayanak noktanız emindir.

Asker, size son sözüm, ölürseniz yiğitçe ölmek, kalırsanız şanlı kalmaktır. Sevgili evlâtlarım, siz bugün benden ayrıldınız. Fakat ben ve bütün millet gıyabınızda ve huzûrunuzda sizinle berâberdir. Hükûmdarınızın ve Osmanlı milletinin arzu ettiği zaferin en büyüğü sizin kahramanca gayretlerinizle sağlanacağından, sizi en büyük ümit kaynağı addediyoruz. Allah selâmet ve muvaffakiyet versin.

EK: 4

Cihâdın farz olduğuna dâir fetvâ sûreti

Müminlerin Emîri (Allah onun hilâfetini kıyamete kadar devam ettirsin) Efendimiz Hazretleri **"dârü'l-harb"** olan bir memleketin hükümdârı ile iş icâbı bir anlaşma yaptıktan sonra, bir müddet geçtiğinde, adı geçen memleketin hükümdârının, tahammül ve kabûl edilmesi Islâmın âzametinin zayıflamasına ve müslümanların hor ve hakir görülmesine sebep olan ağır vergileri, müslümanlara yüklemek üzere gurura kapılarak, savaşmak için Osmanlı hudutlarını geçip, zarar ziyân vererek anlaşmayı bozsa, Islâmiyetin hâmisî ve müminlerin Emîri tarafından müslümanların düşmanla savaşacak güce sahip olduğu zaman cihâd etmeleri sevâb olduğundan, **"Allah yolunda cihâd ediniz"** emrine uyarak Islâm ordularını düşman üzerine göndermek ve Islâm dininin yayılması niyetiyle düşmanla cihâd etmek farz olur mu? - **El-cevâb: Olur.**

EK: 5

Padişah'a "Gazi" ünvanının verildiğine dâir fetvâ sûreti

Yeryüzünün halîfesi olan (Allah onun hilâfetini kıyamete kadar devam ettirsin) Sultan Abdülhamîd Efendimiz hazretlerinin bu defa şer'an vuku bulan **"sefer-i hümayun"**larında ihlâs ile tehziz edip gönderdikleri Islâm ordusu, din düşmanı olan bir milletle Allah'ın dinini yaymak niyetiyle muhârebe ve cihâd ettiklerinden **"Allah yolunda bir gaziler ordusu tehziz eden kimse, gazi olur"** hadis-i şerîfince Efendimiz hazretlerinin şer'an **"gazi"** olduğu anlaşıldığından, bütün فرمانlarda, meclislerde ve minberlerde, bilhassa hutbelerde **"gazi"** ünvanıyla anılmaları şer'an uygun olur mu? - **El-cevâb: Olur.**

Hasan Hayrullah
(Şeyhülislâm)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Rumeli Cephesi muhârebelerinin birinci kısmı

BİRİNCİ FASIL

Rus ordusunun Tuna nehrini Maçin'den geçmesi

Birinci bölümde anlatıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nin Rumeli Cephesi'ne sevkettiği harp ordusu, Varna'dan Vidin'e kadar Tuna sâhillerine çekilmiş bir askerî hat teşkil edip, Serdâriekrem'in oturduğu Şumnu kasabası bu ordunun karargâhı yapılmıştı. Harp sahası olan bu bölgeye birinci derecede, düşmanın taarruz cephesine nisbetle tabî'î istihkâm kabul edilen Tuna nehri, savunma hareketi için bir istinad noktası vazifesi görüyordu. Ayrıca yine bu saha ile Saltanat merkezinin civârı mesâbesindeki yerler arasında hudut teşkil eden Balkanlar da, ikinci derecede tabî'î istihkâm rolünü oynuyorlardı. Bu sebeple onların muhâfazasının Edirne'de teşkil edilecek bir ihtiyât ordusuna bırakılması, Bulgaristan'da âsâyişin korunmasının da Sofya'da bulundurulacak diğer bir kolorduya havâle edilmesi kararlaştırıldı. Ancak herşeyden önce askerî sevkiyat Balkanlar'ın öte tarafına tahsis edilerek, Edirne ve Sofya'da ihtiyat orduları bulundurmaya durum müsâit olmadığı, yâni askerî levâzım kâfi gelmediği için, "Biz önce Tuna boyunu muhâfaza edelim. Düşman Tuna'yı geçecek olsa bile bir müddet oralarda çarpışırız; o zamana kadar Edirne ve Sofya ihtiyat ordularını da hazırlarız" denilmekle yetinilmişti. Bununla beraber, Balkanların öte tarafına giden kuvvetler, ulaşım yolları emniyetsiz birçok ufak birliklere ayrılmışlardı. Şumnu umûmî karargâhında bulundurulmuş kuvvet ise, yalnız Silistre, Rusçuk ve Varna taraflarına yardım edebilecek durumda olduğundan, Vidin'e kadar Tuna boylarının muhâfazasına memur askerî birlikler, umûmî karargâhın ihtiyât kuvvetlerinden tabiatıyla istifâde edemediler. Ayrıca yolların ve geçitlerin muntazam olmayışından ve işe yarar diğer çeşitli vâsıtaların yokluğundan, umûmî karargâhın kuvveti zâten harp çemberine yetişecek derecede değildi.

İşte Serdâriekrem Abdi Paşa, askerî kuvvetleri bu şekilde tertip edip Dobruca'yı tahliye ederek Rus ordusunun nereden geçeceğini beklemekte ve Tuna kıyısındaki kalelere güvenerek, "Ruslar Tuna'yı geçince mutlaka bu kaleler-

den birine musallat olacaklarından, muhâsara şeklinde cereyan edecek savaş vak'alarına karşı koyabiliriz" diye düşünmekteydi. Fakat Rusların o yolu tutmayıp da büyük bir kuvvet ve seri bir hareketle asıl hedefe yönelmeleri ve bu yüzden Tuna boyunda dayanak noktamız olan kalelerden faydalanarak zaman kazanmamıza fırsat vermemeleri ihtimâline karşı bir tedbir düşünmemiştir.

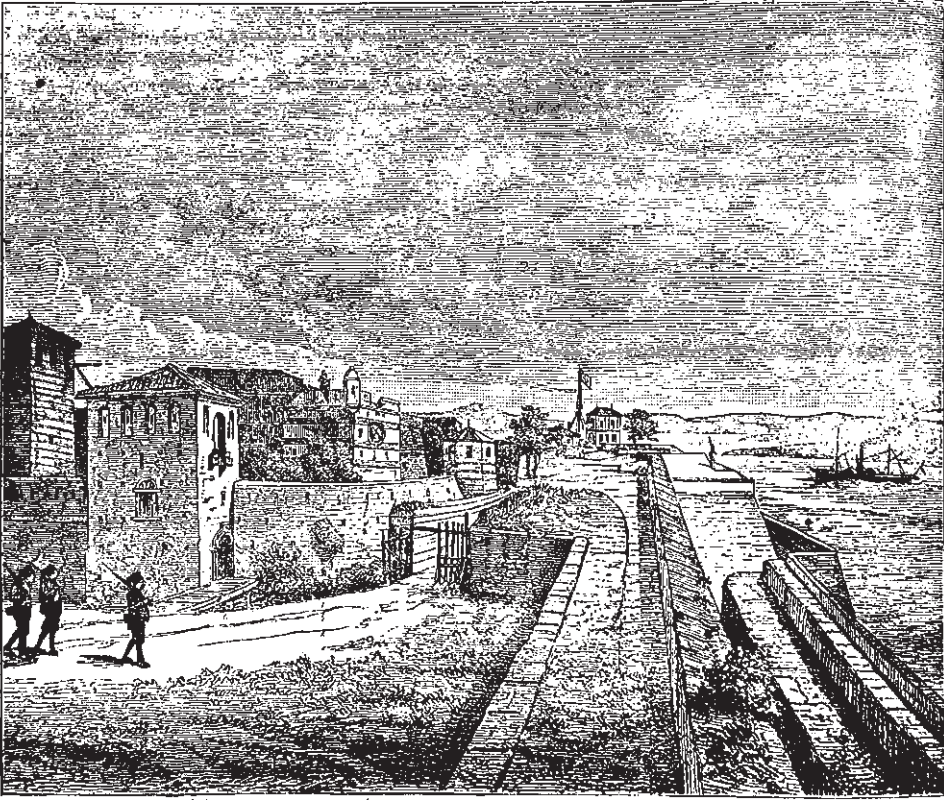
Rus ordusu Besarabya'dan Eflak topraklarına girip de Tuna'nın karşı tarafında mevzilendiği sırada, Maçin ve civarında yeteri kadar müdâfaa kuvveti yığılmasına kafa yorulmayıp, yalnız Rusların Tuna nehrine köprü kurup da taarruz harekâtını kolaylaştıramamaları için Tuna'ya mahsus zırhlıların kullanılmasına güvenilmişti. Ancak bu zırhlılardan bâzısı Ruscuk ve Vidin taraflarında kaldılar; aşağı taraflarda bulunanlar da Rus ve Rumen askerlerinin Eflak sâhilinde yapıp içine ağır toplar koydukları istihkâmların ve bilhassa Rusların Nikolayef'den getirdikleri mayın istimbotlarının müthiş taarruzları karşısında hareketten âciz kaldılar. Bununla beraber Ruslar, Dobruca taarruzuna ehemmiyet verip, karada ve denizde her türlü harp hazırlıklarına çalışıyorlardı.

Dobruca'ya geçip de ne kadar ilerlemiş olsalar, ileride teşekkül etmiş bulacakları Osmanlı müdâfaa hattının Balkanlar'a taarruzu güçleştireceğini biliyorlardı. Ama oradan geçmeseler Tuna ağızları açık kalacağından, bizim açımızdan nehirden kuvvet kullanılmasına imkân vermiş bulunacakları gibi, Zıştovi geçitinden ilerletmek istedikleri ordulara karşı duracak Osmanlı fırkalarının öteki engelden kurtulmakla kuvvetlerini çoğaltmaları da tabii idi. Bu durumda mutlaka Tuna'yı iki yerden ve mümkünse daha fazla noktadan geçmek sûretiyle Osmanlı ordusunun savunma harekâtını her taraftan zaafa düşürmeği gerekli gördükleri için Dobruca'ya geçmekte dakika kaybetmediler.

Şöyle ki: Önce Maçin kasabasını ve civârını nehirden tehdit eden iki Osmanlı zırhlısını imhâ etmeyi plânlayarak bunlardan "Lütf-i celil" adındaki zırhlıyı bir gülle ile havaya uçurdular. Bunu müteâkip İbrâil mevkiinde bulunan Rus tabyaları tarafından "Pot-başı" mevkiine top atılmaya başlanıp, sandallarla da asker sevkine girişildi. Ancak Pot-başı mevkiindeki Osmanlı nizâmiye askerinin savunma harekâtı, bu taarruza fırsat vermediğinden, Ruslar bu hücumda gayelerine erişemediler. Yine o sırada sandallarla İsakçı kasabasına geçmek isteyen Rus kuvvetleri de savaşarak geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bunun gibi, Ruscuk civârında ve Tutrahan sahilinden de kayıklarla Tuna nehrini geçmeğe teşebbüs eden Ruslar, mağlub edilerek geri dönmek mecburiyetinde bırakılmışlardı. Öte yandan Tuna'nın Sünne ve Hızır-ilyas boğazlarını muhâfaza eden Osmanlı zırhlılarına saldırmış olan Rus mayın teknelerinin de zarar vermesine fırsat bırakılmadan kimi kaçırılmış ve kimi batırılmıştı.

Ruslar, bir taraftan bu şekilde Tuna'yı geçmeğe ve diğer taraftan da sâhildeki askerî mevkileri ve Osmanlı kalelerini karşıdan topa tutup tahrip ve tedirgin etmeğe karar vermişlerdi. Bu sebeple, yukarıda anlattığımız başarısız taarruzlar sırasında, Ruscuk ve Vidin gibi mâmûr kasabaları topa tutuyorlar ve Osmanlı zırhlılarının Tuna'da serbestçe dolaşmalarına mâni olacak hareketlerde bulunmaya çalışıyorlardı. Ancak, kayık ve sandal gibi nehir vâsıtaları ile Osmanlı istihkâmları üzerine hücumla kâfi gelecek kuvveti sür'atle geçirmenin mümkün olamayacağını bildiklerinden, Dobruca'ya taarruz etmek için İbrâilden Maçin civârındaki Kest köyü nehrinin kıyısına bir ağaç köprü kurmaya

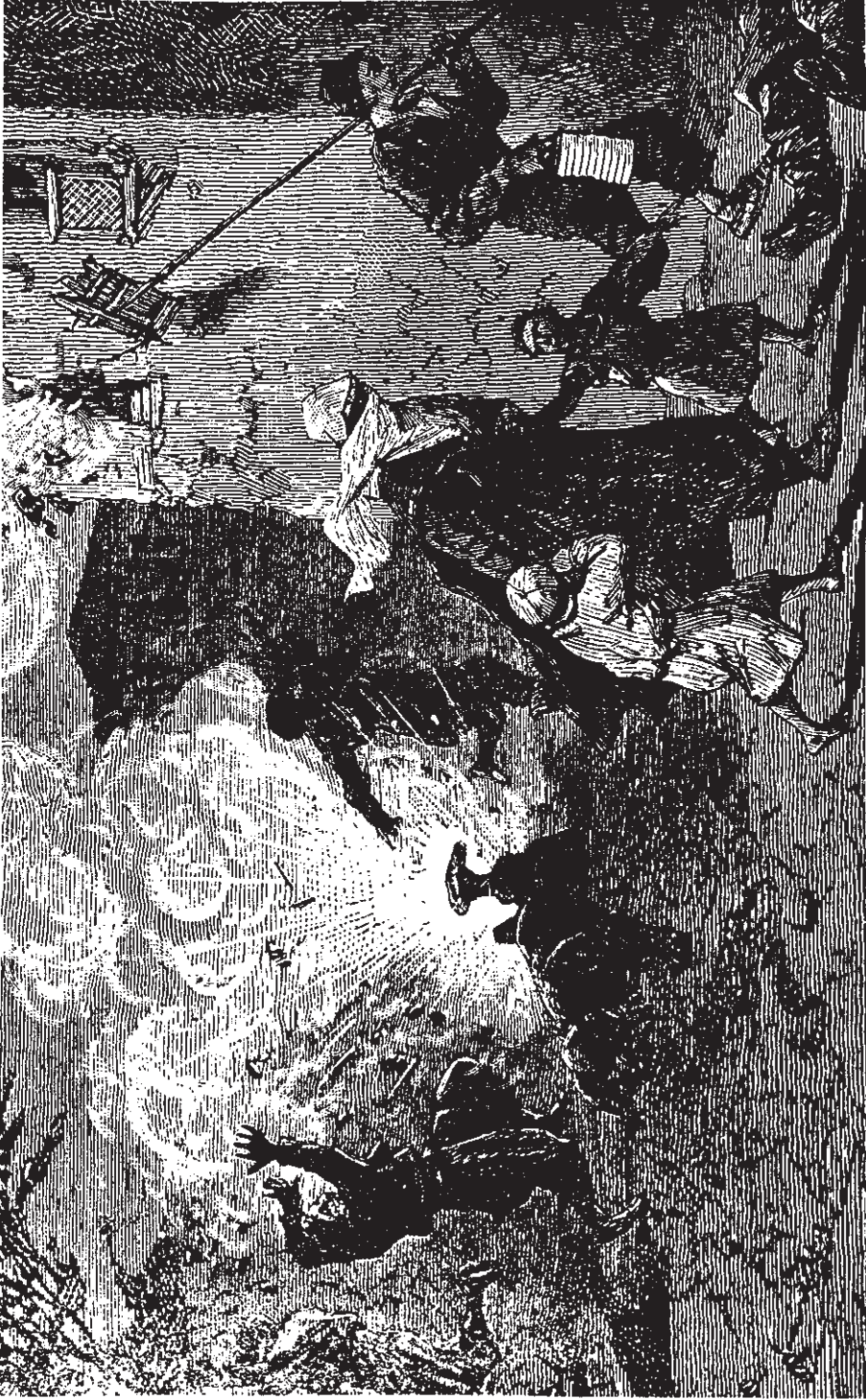

Vidin

başladılar. Bu köprü 1500 metre uzunluğunda ve dört metre genişliğinde sal şeklinde olup, gemilerin geçmesi için orta yeri açılıp kapanmakta idi. Rus istihkâmlarının bu köprü kurma faâliyetleri İbrâil'deki Rus tabyalarından Maçin kasabasının topa tutulmasıyla kolaylaştırılıyordu. Kısacası Ruslar, köprüyü dört günde yapıp, üzerinden korkusuzca müfrezeleri sevketmeye başladılar. Fakat sözü edilen Kest köyü ile Maçin arasındaki yol tamamen sular altında kaldığından, köprüden geçen Rus müfrezeleri bataklık ve sazlıklara gömülerek Maçin'e ulaşmaktan mahrum kalıp, askerlerin çoğu kayboldu. Bunun üzerine, bir taraftan İbrâil'den kayıklar gönderilerek bataklığa gömülenlerden bulunabilenler toplattırılıyor, diğer taraftan da Tuna'yı geçmek için hazırlanan fırkanın Maçin yakınındaki tepelerin eteğine naklini kolaylaştırmak için sallar konuluyordu. Bu iş bitirildikten sonra Ruslar, ondördüncü kolordularından, General Jivkof kumandasında olmak üzere ikibin kadar asker silâhlandırıp, hazırladıkları vapurlarla geceleyin Maçin üzerine sevkettiler. Rus piyâdeleri sazlıklar arasında Kazak süvârilерinin kılavuzluğu ile açılan korkunç yollara dalarak Osmanlı tabyalarına yanaşıp, hücumla başladılar. Bu şekilde başlayan muhârebe, ertesi günü öğlene kadar devam etmiş ve Maçin civarındaki bütün köyler Ruslar'ın eline geçmişti. O sırada ise, Maçin kalesi Osmanlı askerleri tarafından boşaltılmış olduğundan, General Zimmerman kumandasındaki bir Rus fırkası, vapur ve sandallarla İbrâil'den Tuna'yı geçip Maçin kasabasını zaptettiler.

Osmanlı kuvvetleri, Rusların bu saldırıları üzerine Tulça ve İsakçı mevkillerini terkederek Hırsova'ya doğru çekildiler. Rus Çarı, bu Maçın muhârebesini işitince, önce Kalas'a gidip savaş mevkiinden buraya getirilen yaralıların gönlünü aldıktan sonra İbrâil'e giderek "Lütf-i celil" adındaki Osmanlı zırhlısını berhava eden topun bulunduğu tabyayı gördü.

Bu özet, tarafsız olarak verilen bilgilerden çıkarılmış olup, hakkıyla ölçülüp tartılınca, Rusların İbrâil'den Tuna üzerine yapmış oldukları Kazıklı köprü-nün savaş bakımından kendilerine bir fayda sağlamadığı ve sonunda Dobruca'ya vapur ve kayıklarla geçmek zorunda kaldıkları anlaşılır. Ancak, bu şekilde taarruz etmek imkânı Ruslarca daha önce bilinmekteyken, köprü yapmaya kalkışmalarının hikmeti, Osmanlı zırhlı gemilerinin geçişlerini zorlaştırmak maksadına atfedilirse, zırhlıların bu köprüyü yaptırmamaya veyahut yapıldıktan sonra yıkmaya muvaffak olamamalarına ne mânâ verilir?! Bu hususta akla gelen bir sebep varsa, o da, Osmanlı zırhlılarının İbrâil tabyalarının ateşi altında harekete fırsat bulamıyarak, iş yapamaz hâle gelmeleridir. Sözü kısası, Ruslar, Dobruca bölgesini ele geçirince, taarruz kuvvetlerini yirmibeş bin piyâde ve beş alay süvâriye çıkarıp, Varna ve Silistre havâlisine kadar ilerlediler. Oralardaki müslümanlar ise, Şumnu ve Osman-pazarı gibi şehirlere dağılarak pek çok zarara uğradılar.

Tuna üzerinden Ruscuk şehrinin sivil halka üzerine top güllesi yağdıran Ruslar, pek çok masum insanın ölümüne sebep olmuşlardır.

İKİNCİ FASIL

Rusların Tuna nehrini Zıstovi'den geçişleri

Serdâriekrem Abdi Paşa bu hâdiseyi İstanbul'a şu şekilde bildirmişti: "Düşman, Haziran'ın onbeşinci gecesi saat altı sularında ikiyüzü aşkın duba, zırhlı ve birçok istimbotta ilk kafilе olarak Zıstovi müstahfız bölüğü erlerinin kordon beklemekte oldukları bölgeye ansızın büyük bir kuvvet geçirmiş ve kordonu bekleyen askerlerin ne oldukları bilinmemiştir. Düşmanın birinci kafilеsi bu sûretle Tuna'yı geçtikten sonra Değirmendere mevkiinde bulunan karakoldan ateş açılıp işaret verilmiştir. Bunun üzerine Zıstovi tarafında bulunan Ahmed Paşa livâsı derhal yetişerek çarpışmaya ve müdâfaaya başlamış, düşman da engebeli ve görünmez mevkilere ardarda asker çıkararak kuvvetini çoğaltmıştır. Osmanlı askerleri, müdâfaa harekâtında fevkalâde gayret göstererek gündüz saat beşe kadar süren savaşta, dört binden fazla düşman öldürmüşlerdir. Alınan esirlerin ifâdesine göre yirmi dört, Ahmed Paşa'nın müşâhedesine göre altı kıt'a Rus topunu imhâ etmişlerse de, düşman kuvvetlerinin gittikçe artması yüzünden mecburen geri çekilmişlerdir. Bunun üzerine gerek Zıstovi ve gerekse diğer mühim mevkilerde, savunma hattı bir kat daha sağlamlaştırılmıştır".

Tuna haritasına dikkatle bakılınca, Romanya'dan harple asker geçirilmeye elverişli geçitlerin Ruslar açısından en önemlisinin Zıstovi kasabası sâhili olduğu görülür. Zira Dobruca'dan geçiş, en nihâyet Silistre ve Varna kaleleri ile Şumnu istihkâmları karşısında son bulacağı cihetle, oradan ileriye gitmekte savaş bakımından büyük engeller vardı. Bundan başka Ruslar, Silistre ve Ruscuk kaleleri civarına geçip de kuşatma ile vakit kaybetmek de istemiyorlardı. Bu sebeple Tırnova yoluyla Balkan sıradağlarına en yakın ve en ârizasız geçiş noktasını arayarak Niğbolu, Zıstovi ve Tutrakan mevkilerini uygun görmüşler ve bunlardan Niğbolu ve Tutrakan istihkâmları hücumlarını zorlaştıracak olursa, daha az müstahkem olması sebebiyle Zıstovi'ye geçmeyi tercih etmişlerdi. Zira Niğbolu ve Zıstovi'den geçmenin neticesi Bulgaristan'ı ayaklandırarak Balkanlara el atmak; Tutrakan'dan geçmenin neticesi de Varna demiryolunu zapt ederek Ruscuk ve Silistre kaleleriyle Şumnu genel karargâhının Varna ile bağlantısını kesmek gayelerini hedef alıp, bunların ikisi de Ruslarca lüzûmlu idi. Bununla beraber, Tutrakan'a hücum etmekte Ruscuk'un ve daha ilerledikçe Şumnu'nun

tehditleri ile karşılaşmak tehlikesi vardı. Hattâ, Tutrakan üzerine kayık ve sandallarla yürümekten de bir fayda göremediler. Fakat Zıştovi noktasının bu kadar önemi olduğu halde, sonradan anlaşıldığına göre, Serdâriekremin “**kor-don neferleri**” dediği yirmi-otuz silâhlı adamdan başka yedek kuvveti olmayan Ahmed Paşa livâsının, gerek asker ve gerekse toplarının sayısı bakımından âni bir hücumla karşı koymaktan âciz kalmış olduğu, içerlerde yâni Balkanlara varıncaya kadar Tırnova ve Lofça gibi başlıca mühim mevkilerin de âdeta askerden arınmış denecek derecede müdâfaa tedbirlerinden yoksun bulunduğu, Bulgarlar vâsıtasıyla Rus ordusunca anlaşılmış ve onun üzerine Zıştovi’ye geçmek hususuna önem verilmiştir.

Ruslar önce Eflak tarafında Vid suyu yakınında Roşdovid, Aleksandriya ve Biiya mevkilerini karargâh yaptıktan sonra, oradan Turnu, Siminça ve Yergögiye fırka fırka asker sevkedip yerleştiriyorlardı. Bu sevkîyatın devamı esnasında, Rus kurmay subayları Tuna’yı geçmek için hizasındaki Turnu veya Zıştovi karşısındaki Siminça mevkilerini tercih ettiler.

Geçiş maksadını gerçekleştirmek için Ruslar tarafından alınan ilk tedbir, Tuna’nın Ruscuk’dan yukarı ta Niğbolu kalesi önlerine kadar olan sâhillerine mayınlar yerleştirilmesi olup; bu da, o sâhilleri tehdit etmekte olan Osmanlı zırhlı gemilerinin, geçiş işine zarar verebilecekleri korkusundan ileri gelmişti. Bu sebeple karadan getirdikleri on kadar istimbotu Tuna’ya indirdiler. Gerçi oralarda dolaşan Osmanlı zırhlıları bunların beşini batırdılarsa da, bir iki yere yerleştirilen mayınlar, Ruscuk’daki Osmanlı gemilerinin yukarıya geçmesine mâni oldu.

İşte o sırada Rus ordusu Başkumandanı Grandük Nikola, Erkân-ı harbiye Reisi ile birlikte Tuna sâhillerinde bizzat keşiflerde bulunduktan sonra, ordu-suna verdiği emir üzerine Tutrakan ve Ruscuk’dan Niğbolu’ya kadar Osmanlı sâhillerinin karşısı yer yer fırka ve bataryalarla dolmuştu. Bundan başka Rus ordusunun karargâhı da Draça’ya nakledilmiş ve Rus Çarı da oraya gelmişti.

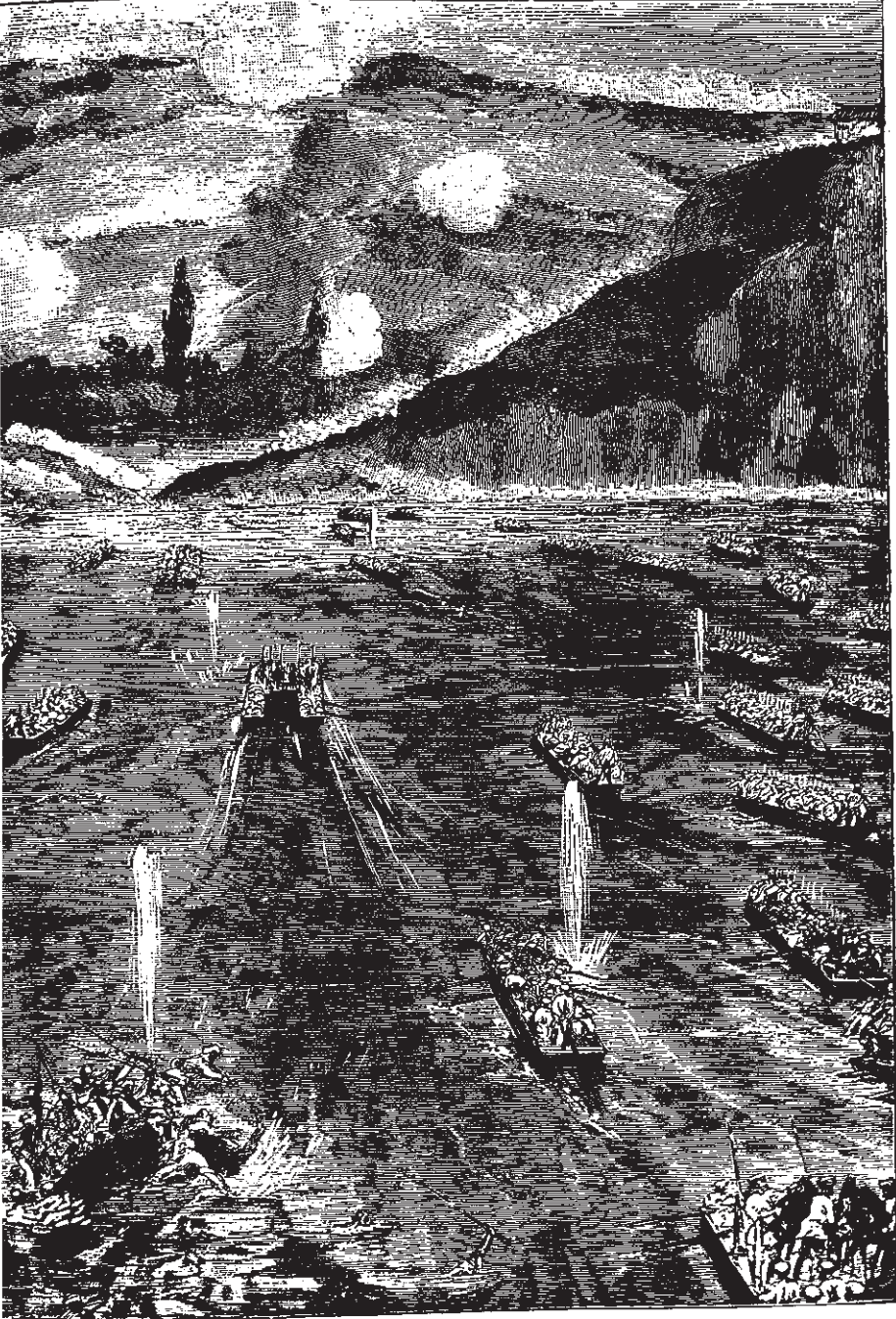
Tuna’dan en önce sekizinci Rus Kolordusunun geçmesi emredildiğinden, geçit yeri yalnız bu ordu kumandanı tarafından bilinmekte olup, diğer Rus kumandan ve subaylarından gizli tutulmuştu. Geçiş teşebbüsüne karşı girişilecek bir taarruzu önlemek için Ruscuk, Tutrakan ve Niğbolu istihkâmlarına dört gün sürekli top güllesi yağdırılıp ve o esnada hazırlanan sallar Tuna’ya indirilip, Rus kuvvetleri Turnu’dan Niğbolu kalesi üzerine yürümeye başlamıştır. Fakat bu kuvvetler, Flamonda yakınlarında fevkalâde zor duruma düşüp, Niğbolu’daki Osmanlı kuvvetleri tarafından o kadar şiddetli ateş yediler ki, mevkiin darlığı sebebiyle büyük bir mağlubiyete uğrayıp çoğu telef oldular. Bu durum karşısında ister istemez Niğbolu’dan geçmek emeline erişemeyip yalnız bu kasa-bayı top ateşiyle tahribe çalışmakla mağlubiyetlerini örtbas ettiklerini zannettiler. Bunun üzerine artık Siminça’dan Zıştovi’ye geçmeyi tercih edip, sekizinci kolordunun General Dragimirof kumandasındaki on dördüncü fırkasını, öncü kuvvet olarak Tuna’ya geçmeye memur ettiler. General Mirski kumandasındaki diğer bir fırkayı da, bu on dördüncü fırkaya yedek kuvvet olarak hazırladılar.

Bu fırkalar harekete hazır hale gelince, Rûmî Haziranın on beşinci gecesini Siminça’dan sal ve kayık gibi nehir vasıtalarıyla Tuna üzerindeki bataklık ve sığdırluktan ibâret adaya nakledilerek orada gizlice tertibat alınmış ve Osmanlı

zırhlılarının taarruz ihtimaline karşı kırk beş top yerleştirilmiş olduğu halde bu hareketler, Zıştovi'deki Osmanlı karakollarının gözünden kaçtı. Tuna'yı geçmeye memur Rus fırkaları, her biri on iki bölük piyâde ve altmış Kazak'dan ibâret olmak üzere altı müfrezeye taksim olundular. Tamamı sekiz bin neferden oluşan bu müfrezeler, sabah erkenden hücumla geçtiler. Müfrezelerden biri, bir saatten az bir zamanda Zıştovi sâhiline yanaşınca, Osmanlı karakol bölümü neferleri bir yayılım ateşi ederek kaçtılar. Bu Rus müfrezesi derhal ileri hareketle diğer müfrezelerin gelmesini beklemek üzere münâsip bir mevkiye mevzilendiler. Bu esnada Osmanlı askerlerinin Zıştovi yakınındaki tepelerden attıkları toplara, yanlarında götürmüş oldukları dokuz dağ topu ile karşılık verdiler. Bu top muhârebesi devam etmekte iken Ruslar, birbiri ardından Zıştovi sâhiline asker çıkartmakta ve verilen zâyîata bakmamaktaydılar. Ancak, askerin çıktığı yerler gayet engebeli ve sahra topları çıkarılmasına elverişli olmadığı için top nakliyatı sonraya bırakılıp, durmadan piyâde sevk edilmesine emir verildi. Diğer taraftan da Romanya sâhilinden büyük toplarla ateş edilip asker takım takım karaya çıktıkça, Zıştovi'nin Tekirdere vâdisine doğru ilerlemeğe başladılar ve Ruscuk ve Zıştovi taraflarına gitmek üzere iki kolda toplandılar.

Yine o sırada, Ruscuk tarafına bakan ve Tekirdere boğazını çevrelemekte olan sol kol tepelerine hücum ettiler. Oralardaki Osmanlı askerleri, şiddetli bir çarpışmadan sonra mevkillerini bırakarak sâhilden hayli uzaklaştılar. Bu sebeple Ruslar tehlikesizce Zıştovi'ye asker dökmeye müsâit bir zaman bularak Tekirdere boğazının üst tarafına alenacele bir iskele yapıp nakliyat ve sevkîyata hız verdiler. Bunu müteâkip Rus fırkalarının merkezi karşısındaki tepelerden birine, Osmanlı askerleri toplar yerleştirerek şiddetli ateşe başlamış ve bu yolla Rus ordusunu ikiye bölmeye çalışmış olduklarından, Rus hassa alayı, diğer iki alaydan takviye alarak hücumla geçip Osmanlı kuvvetlerini mevkillerinden uzaklaştırdılar. Bundan sonra Osmanlı askerleri Rusların karargâhına hücumdan vazgeçerek topların namlularını, asker nakleden bir vapur üzerine çevirdiler. O esnada Ruslar, Zıştovi geçidinin doğu tarafını emniyetli addederek başlıca hareketlerini Zıştovi'ye hâkim tepelerin ele geçirilmesine hasrettiler. Rusların General Skobelev kumandasındaki alayları, Osmanlı ordusunun sağ kanadını tehdit ederek Ruscuk'a giden yolun geçitlerini sür'atle ele geçirdiklerinden, Osmanlı askeri müdâfaadan vaz geçti ve bunun üzerine Ruslar Zıştovi kasabasını zabt ettiler. Bu haber Turnu'ya ulaşınca, Grandük Nikola, Erkân-ı Harbiye Reisi ile birlikte Zıştovi'ye geçip, Siminça'dan devamlı asker getirterek ordusunu mevcudunun kırk binden fazlaya çıkardı.

Bunun üzerine Ruslar Yantra nehri vâdisine doğru saldırıya geçtiler. Bu sırada Bile köyüne nisbetle Bile köprüsü olarak bilinen ve Yantra nehri üzerine kurulmuş olan büyük köprüde -ki Bulgaristan yolu üzerindedir- ric'ata mecbur kalan bir livâ Osmanlı askeri ile Ruscuk'dan yardıma gelen diğer bir Osmanlı livâsı karşılaştılar. Bu iki livâ, Rus kuvvetlerinin çok olduğu şâyiasıyla Ruscuk'a döner dönmez düşman, adı geçen köprüyü ele geçirdi. Bu haberler İstanbul'a ulaşınca Pâdişâh ve halk büyük üzüntüye kapıldı. Harp taraftarı olan devlet erkânı ise hayret ve teessür içinde kaldılar. Bu sebeple "Askerî Meclis" adı altında teşkil edilen komisyonda, uzaktan kumandaya müdâhale kapıları açılıp, "Rusları şöyle etmeli böyle etmeli; şuradan Tuna'ya dökmeli" gibi kararların

Ruslar, Tuna'dan Simniça'ya asker sevk ediyorlar...

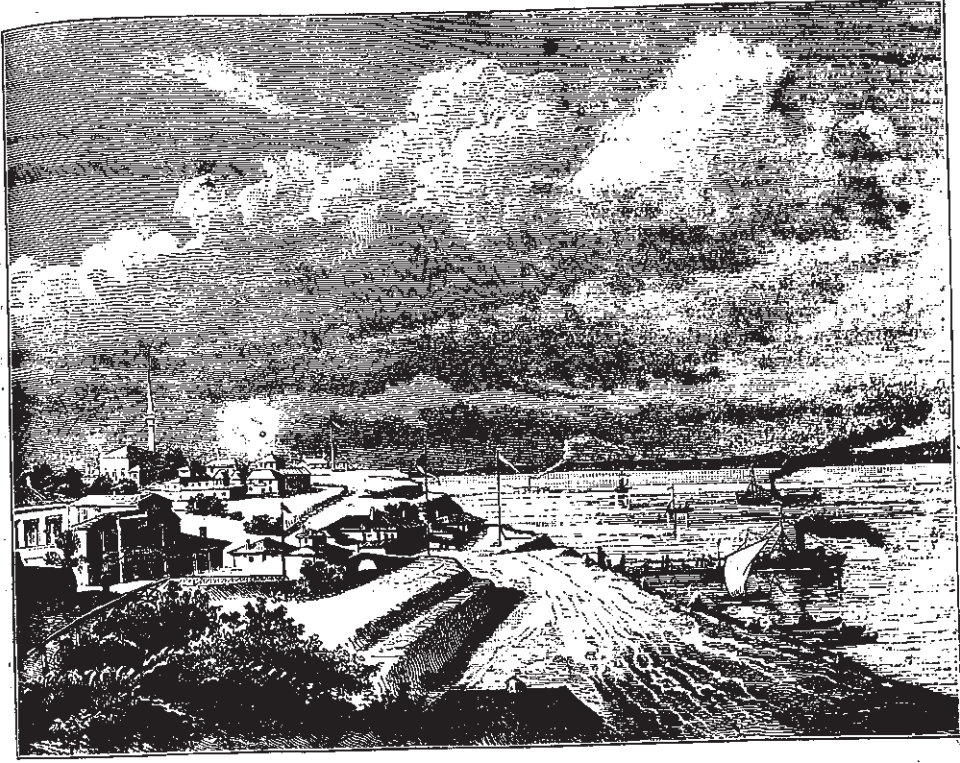
birbiri arkasından tebliği, Serdâr'ın kafasını yeni baştan karıştırmıştı. Diğer taraftan Serasker Redif Paşa zaten halkın nefret ettiği hilekâr bir kimse ve Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesi meselesinde parmağı bulunan aşağılık biri olduğundan; muhârebeden önce askerî güç hakkında söylediği türlü türlü sözlerinin yalan yanlış olduğu gittikçe meydana çıktığından; bir iki-ay önce Osmanlı Meclis-i Mebusânı tarafından hakkında güvensizlik kararı verildiğinden ve Tophâne Müşiri Damad Mahmud Paşa ile işbirliği yapmasının Saltanat makamınca bâzı tereddütlere yol açmasından dolayı, şu sırada bir felâket çukuruna düşürülmesi gerekli görülerek Hâssa-i Hazine Nâzırı Namık Paşa ile beraber ister istemez durumu düzene sokmak için Tuna Harp Ordusu'nun genel kararı olan Şumnu'ya gönderildi. Bunlar oraya ulaşınca kadar Serdâriekrem, Şumnu'dan altı taburluk Safvet Paşa livâsını düşmanın sol kanadına yâni Tırnova ile Şumnu civarındaki Osman-pazarı kazasına sevk edip, Vidin kumandanı Müşir Osman Paşa'ya da mümkün olan kuvvetle derhal düşmanın sağ kanadı üzerine yürümesi hususunda emir vermişti. Öte yandan Şumnu'daki iki piyâde fırkasından birini yine Osman-pazarı'na göndermek için hazırlatmış ve Şumnu ile Osman-pazarı arasında bulunan Golva nâhiyesi müslümanlarının, bu mıntıkalar hakkındaki bilgilerinden ve cesaretlerinden faydalanmak için, savaşa gücü yeter olanlarını silâhlendirmişti. Böyle iken, İstanbul'da bulunan Askerî komisyon kararıyla derhal Zıştovi'deki düşman üzerine asker gönderilmesine dâir, Serdâra, kesin tâlimât verilmesi sebebiyle, Şumnu'da Osman-pazarı için hazırlanan piyâde fırkası on yedi tabura çıkarılarak bir fırka süvâri ile beraber Müşir Ahmed Eyüb Paşa kumandasında Zıştovi'ye gitmek üzere Ruscuk'a doğru Şumnu'dan yola çıkarılmıştı. Bu fırka Tirsinek köyünün ilerisindeki Gürçeşme mevkiine kadar ilerleyip ve Ruscuk'dan da on iki taburla birlikte kumandan Eşref Paşa gelip, süvâri fırkası orada Rus süvârisiyle vuruşmağa başladı. Ancak, o esnada Şumnu'ya gelen Redif ve Namık Paşalar, Ahmed Eyüb Paşa'nın düşman üzerine yürümesini tasvip etmeyip, düşmanı kendi üzerine çekmek sûretiyle münâsip bir mevkide savaşıması fikrini ileri sürmelerinden; bu arada İstanbul'dan, Rusların Timok nehrinin alt tarafından saldırmak için Filadinadan sevkiyata hazırlandıklarının bildirilmesi üzerine Osman Paşa'nın Vidinden hareketinin birkaç gün ertelenmesinden; Tırnova'ya dört taburdan fazla asker konulamamış olmasından ve Osman-pazarı'na giden bir livâ askerinin yeterli olmayışından faydalanan Ruslar, Selvi tarafından yirmibeşbin kişilik bir kuvvetle ilerleyerek Gabrova ve Tırnova'yı ele geçirdiler. O sırada Plevne ve Lofça'ya Kazak süvârilerini göndererek buralarını kolayca istilâ ettiler. Oralarda bulunan Osmanlı kuvvetleri yalnız iç güvenliği koruyabilecek miktarda idi. Bu sebeple mukavemete güç yetiremeyip her biri istedikleri yere çekilmek zorunda kaldılar. Diğer taraftan Tırnova'da bulunan dört tabur asker de Osman-pazarı'na çekildi. Oradaki Safvet Paşa livâsı da ileriye gidemeyip kaldığından, Osmanlı kuvvetleri düşmanın Balkanlara kadar sarkmasına asla mâni olamadılar. Rusya Devleti bu savaşta en çok Bulgar milliyetçiliğini canlandırmayı benimsiyerek, müslümanları Bulgaristan'dan sürüp çıkarmak için gayet zalimce davranmaya ve geçmişteki ihtilâlden dolayı Bulgar milletinin içine sinmiş olan kin ateşini müslümanlar aleyhine vahşice körüklemeye karar vermişti. Yine Ruslar, daha Romanya'dan Zıştovi'ye asker geçirmezden önce Bul-

Rusların Zıştovi'yi işgali üzerine paniğe kapılan halkın yerlerini yurtlarını terkederek göçmesi.

gar eşkıyasından akın akın karşıya geçerek kendilerine iltihak edenlerden bir fırka asker teşkil edip, bunları, ileri gidecek fırkalarla beraber Bulgaristan içinde fitne ve zulme âlet olmak üzere Zıştovi'ye geçirmişlerdi. Böylece bir taraftan harp ateşini alevlendirmek, diğer taraftan da isyân çıkarmak için sözde itaatkâr görünen Bulgarları yine soydaşları kanalıyla fitne fesada teşvik ettiler.

O esnada gerek ordu kumandanları tarafından ve gerek ecnebî gazetelerinin savaş mevkilerinde bulunan muhâbirleri tarafından telgrafla bildirildiğine göre, Ruslar, Zıştovi'den Balkanlara kadar ayak bastıkları yerlerde Kazak süvâri ve Bulgar fırkası vâsıtasıyla pek çok müslüman köylerini yakıp yıkmakta, önlerine çıkan müslümanları kadın, çocuk demeden öldürmekte, silâhlarını alıp Bulgarlara dağıtmakta ve bilhassa rastladıkları Çerkesleri insafsızca katletmekteydiler. Hattâ Ruscuk'a beş saat mesâfede bulunan Beşpınar köyü müslümanlarından otuz kişiyi bir anda katlederek kadın ve kızların elbisesini kuşaklarına kadar kesip çıkardıktan sonra yakınlarının gözü önünde ırzlarına tecâvüz etmişlerdi. Bununla da kalmayarak Tırnova'nın Temsi köyünde bir câmie sığınmış olan müslümanları diri diri yakmışlardı.

Ruscuk

İşte o korkulu anlarda bütün müslümanları büyük bir dehşet kapladı. Evlerini, eşyalarını ve mallarını terkedip sadece canlarını kurtarmak için çoluk çocuklarıyla birlikte binlerce âile türlü türlü sefâletler içinde göçetmek zorunda kaldılar. Bir yandan bunların terkettikleri evler yakılıp mahsulleri, hayvanları, ev eşyaları ve diğer servetleri yağma ediliyor; bir yandan da yollarda musallat olan Kazak atlıları ve Bulgar çeteleri tarafından târif olunmaz eziyetlerle haksız yere kanları akıtılıyordu.

Yürekler acısı böyle bir ortam içinde başlayan göç, müslüman halkı perişan edip, sefâlet ve ümitsizlik yüzünden aç, çıplak bir şekilde yollarda hastalanarak ölenler de şehidler arasına katıldığından, Osmanlı kuvvetleri düşman karşısında kendilerine sığınan muhâcirlerin himâye edilmeleri derdine de düştüler. Bu göç, sadece Zıstovi'den Balkan'a kadar olan yerler halkına münhasır olmayıp, bütün Dobruca müslümanları göçe başladılar. Bu arada Ruscuk kasabası Rusların Yergögi sâhilindeki toplarının ateşiyle harap olduktâ; sâkinlerinin çoğu göçmek zorunda kalıp Varna'dan gemilerle İstanbul'a gelmeye başladılar. Bu durumu gören İstanbul sâkinleri yasa büründüler.

(Yukarıda bahsettiğimiz yabancı basın muhabirlerinin intibalarını ihtivâ eden 20 Temmuz 1877 tarihli mazbatanın tercümesi için (Bk. Ek: 1, s. 435)

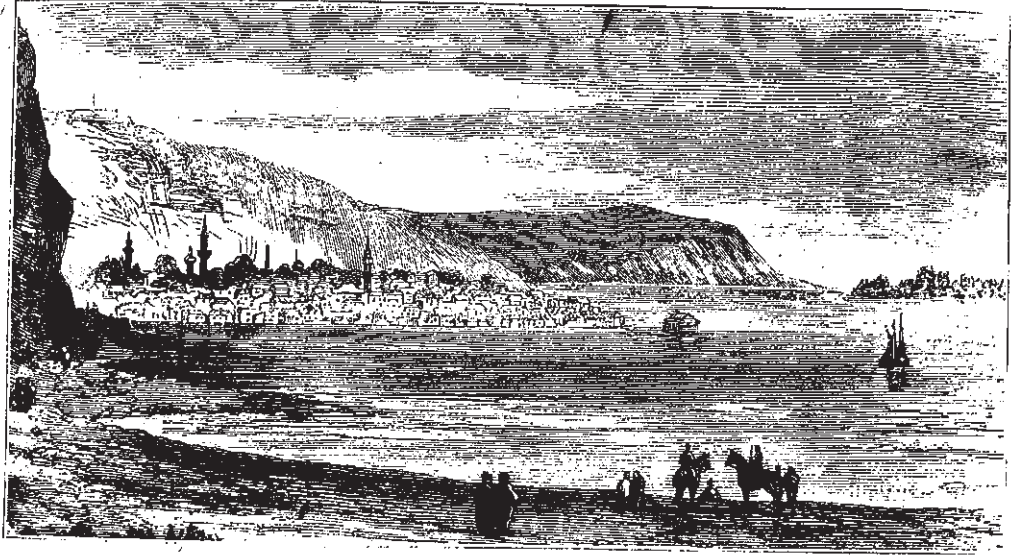

Rus kuvvetlerinin Timova'ya gittiği

ÜÇÜNCÜ FASIL

Niğbolu muhârebesi

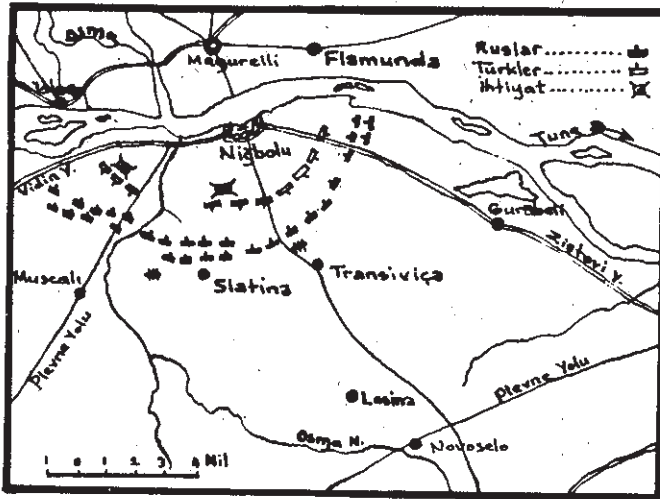
Tuna nehri için Osmanlı ordusunca teşkil edilen savunma hattı, Rusların Ziştovi'den geçmeleri sebebiyle hükümsüz kalmıştı. Bu yüzden Balkanlara doğru ilerlemekte olan düşman fırkalarının sağ kanadı üzerine hareket edecek bir kuvveti, ancak Vidin mevkiinde mevcut askerlerden tedarik etmek mümkündü. Bu kuvvetin tertip edilip getirilmesi tasavvur olunurken, Şumnu'da bulunan Serasker Redif ve Namık Paşalar, Serdâr Abdi Paşa ile birlikte Lom, Rahova ve Niğbolu gibi Vidin kumandanlığına bağlı yerlerden asker alınmasını, bu arada Yozgath Ferik Hasan Hayri Paşa kumandasında Niğbolu'da bulunan on iki tabur askerin tamamen kaldırılıp Niğbolu kalesinin terkedilmesini bildirmişlerdi. Ayrıca düşmanın Ziştovi'den geçmesi dolayısıyla Niğbolu'nun istihkâm bakımından zayıf olmasından faydalanıp da karadan ve denizden yapacağı şiddetli tazyiklere, oradaki ordunun dayanamayacağı mütalâasını da ilâve etmişler ve böylece Niğbolu kalesinin savaş bakımından ehemmiyetsiz bir noktada kaldığını belirtmek istemişlerdi. Ancak aradan birkaç gün geçtiğinde, bu düşüncede tereddüt göstererek, **"Niğbolu eski bir kaledir; içi top ve mühimmatla dolu bir kasabadır"** diye tahliye kararından vazgeçtiler. Ruslar ise, Ziştovi'ye geçirdikleri kuvvetlerin sür'at ve emniyetle ilerliyebilmesi için hareket hatlarına taarruzu muhtemel olan Osmanlı savaş mevkiilerindeki kuvvetleri ortadan kaldırmak zorunda idiler. Bu sebeple yukarıda kısaca bahsolunduğu üzere, Niğbolu kalesini ele geçirmeğe azmettiler. Şöyle ki: Dokuzuncu kolorduyu iki fırkaya ayırarak birincisini General Krudener kumandasında Osma nehrinin sağ tarafından hareket etmek; ikincisini General Şilder Şuldener kumandasında yine Osma suyunun sol tarafından kalenin Rahova-Plevne doğrultusundaki ric'at hattını kesmek üzere görevlendirmişlerdi. Çünkü Osmanlı askerleri sekiz bin kadar oldukları halde, yalnız kaleye kapanmayıp kasaba etrafında savunmaya elverişli tepeleri tutmuş ve harp bakımından mühim noktaları tahkîm etmişlerdi. Ruslar ise, hem bu mevkiilerin ehemmiyetinden, hem de Vidin fırkasının âni hücumundan korkup, Osmanlı kuvvetlerine üstünlük sağlamak hususunda pek büyük fedakârlıklara katlanılmasını ve her hareketlerinde atik davranılmasını, kaçınılmaz bir görev saydılar.

Niğbolu

Niğbolu'yu korumakta olan Osmanlı kuvvetleri, düşmanın Zıştovi'yi geçtikten sonra ilerlemeye fırsat bulmasını, kendi açılarından korkunç sonuçlar doğurabilecek bir hareket olarak telakki ediyorlardı. Bununla beraber, yerlerinde sebat edip, zafere ulaşabilmelerine ümit verecek askerî yardımdan da ümitsiz olarak son ana kadar düşmana karşı koymayı gözlerine aldılar.

Ruslar, kaleyi ele geçirmek için civardaki istihkâmları zaptetmek zorunda kalarak, iki fırkaya ayrılmış kuvvetlerinin sevk ve tertibine göre en elverişli mevkilere el atmışlar ve Osmanlı askerlerinin şiddetli saldırılarına karşı koymak yolunu tutmuşlardı.

Niğbolu kalesine hücumu gösteren plân

İşte iki taraf bu şekilde çarpışmaya başlamış ve savaş iki gün sürmüştür. Birinci günkü muhârebe akşama kadar devam edip, hattâ gece de bir çatışma vuku bulmuştur. İkinci günü Ruslar, bütün Osmanlı kuvvetleriyle kıyaslanamayacak miktarda büyük bir kuvvetle kaleyi savunan en mühim mevkileri ele geçirerek kale üzerine her taraftan şiddetle hücum etmiş olduklarından, Osmanlı askerleri, kaleyi teslim etmek zorunda kaldılar. Bu savaşta zafer şansı Ruslara gülüp, yüzden fazla top, on bin kadar tüfek ve diğer savaş malzemesini yağma ettiler; mevcut askerlerin hepsini esir aldılar. Fakat esirlerden bin beş yüz kadarı kaçıp kurtuldular.

Amâ Ruslar ağır zâyiât verip, bir generallerini de ölü olarak terkettiler. Bunun üzerine Niğbolu'nun muhâfazasına önem vererek Romanya sâhiline bir köprü kurup sevkiyat ve nakliyatı, hem Zıştovi, hem de Niğbolu mevkilerinden yapmaya gayret sarfettiler.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Rusların birinci defa Büyük Balkan'dan geçişleri ve geri çekilişleri

Rusların Zıştovi'den kolaylıkla Tuna'yı geçerek ve kısa bir zamanda ilerliyerek müslüman halkı kıra kıra Tırnova'yı zaptettikleri haber alınınca, akıllara hayret veren bu felâket selinin önüne set olacak askerî kuvvetin, Balkanlar ve onlara yakın mevkiiler için âcilen gerekli olduğu hususunda Serdâr'a yapılan müracaatlar, tabiatıyla netice vermemişti. Diğer taraftan düşmanın bu kadar sür'atle ilerleyişine göre mutlaka Balkanlar'dan geçip Edirne'ye doğru yürüyeceği anlaşılmıştı. Bundan dolayı imkânların elverdiği ölçüde Saltanat merkezinden müdâfaa hazırlıklarına başlanılarak, Bahriye Nâzırı müşirlerinden Rauf Paşa, Balkan Umum Kumandanlığı sıfatıyla derhal İslimye'ye, Müşir Safvet Paşa ise mevki kumandanı olarak Filibe'ye gönderildi. Osman-pazarı'nda kalan bir liva askerden ve İstanbul, Edirne havâlisi mevcûdundan, adı geçen paşaların maiyetlerine peyderpey asker gönderildi. Fakat bu gibi noksan tedbirlerin düşmanı savmaya kâfi gelemeyeceği mâlûmdu. Bu sebeple savaş ilân etmeden önce, hazırlanması düşünülen ihtiyat ordusu yerine geçmek üzere Yenipazar fırkası kumandanı Müşir Mehmed Ali Paşa'nın, Yenipazar ve Niş firkalarından asker alarak Sofya'ya gelmesi; Karadağ muhârebесinin sona ermek üzere olması dolayısıyla son süratle Bar iskelesine gemiler gönderilerek Müşir Süleyman Paşa'nın, kumandasındaki askerî fırka ile birlikte Dedeağaç iskelesine ve oradan demiryolu ile Edirne'ye getirtilmesi; düşmanın Tuna tarafında teşkil ettiği hareket hattının tehdit ve tazyik edilmesi için, Serdâr tarafından evvelce ihtar olunduğu üzere, Osman Paşa'nın Vidin'den kâfi miktarda bir kuvvetle Plevne ve Lofça taraflarına doğru gelmesi kararlaştırıldı. Fakat Padişah'ın Serasker ve Serdâr'a karşı olan kızgınlığının artması, onların vazifede kalmalarına bir mâni teşkil ettiğinden, her ikisi de, düşmanın tecâvüzlerinden dolayı suçlanarak muhâkeme de olunmak üzere görevlerinden azl edilmişlerdi. Bunu müteâkip Umum Tuna Kumandanlığı Yeni-pazar kumandanı Mehmed Ali Paşa'ya, Balkan Umum Kumandanlığı ise Süleyman Paşa'ya verilerek alelacele İstanbul'a yetişmeleri için kesin emir verilmişti. Seraskerlik makamı kimseye verilmeyerek, Seraskerlik kaymakamlığı, Tophane Müşiri Dâmâd Mahmud Paşa'ya tevcih

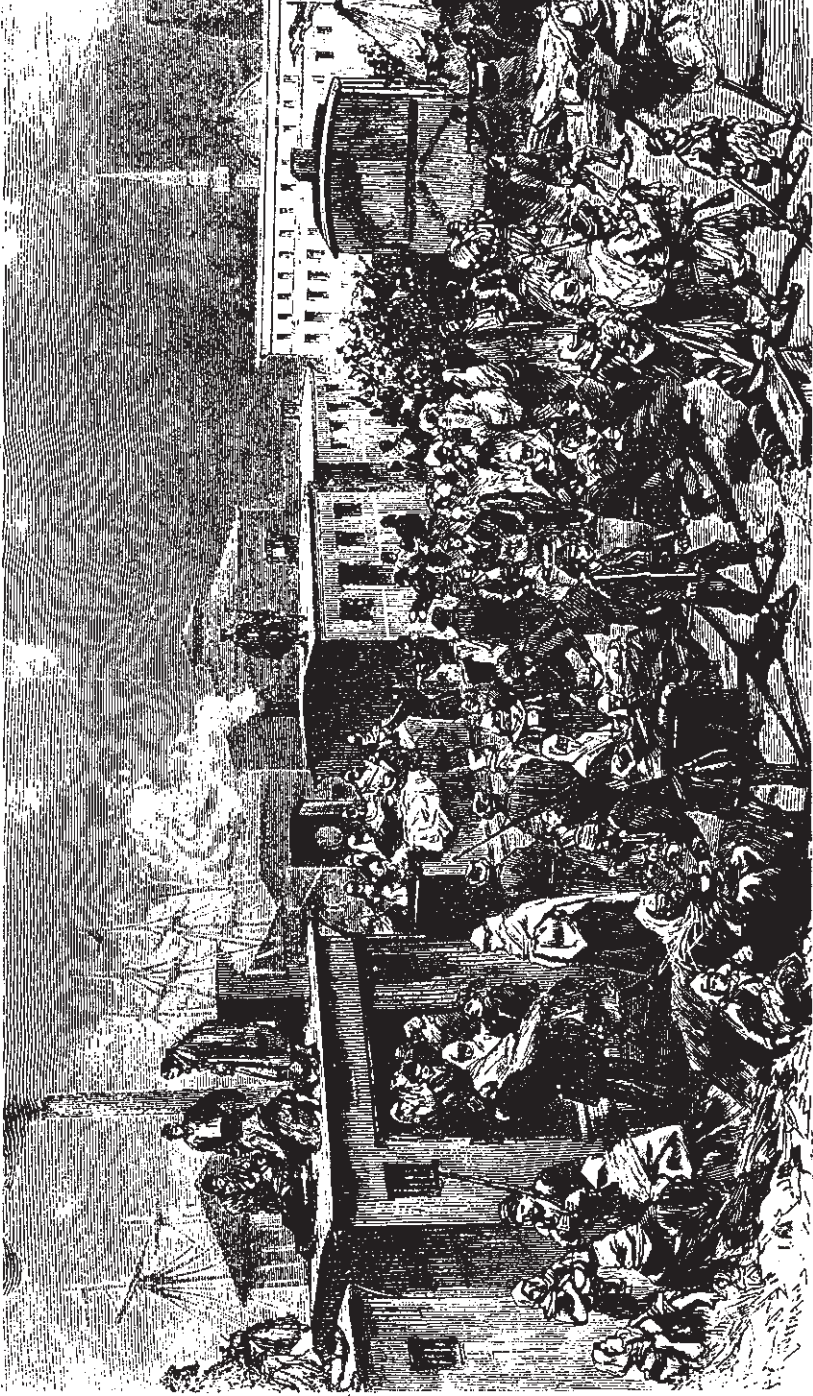
olunmuştu. Bu sırada düşmanın Zıştovi'ye geçmesi meselesinden dolayı Müşir Eşref Paşa ve Mirliya Ahmed Paşa'nın, müdâfaada bulunmadan Tırnova'yı terketmiş olan Miralay Hamdi Bey'in ve maiyetindeki askerle Osman-pazarından Tırnova'nın imdadına gitmediği için Mirliya Safvet Paşa'nın bir Divan-ı Harb huzurunda muhâkeme edilmeleri için İstanbul'a getirilmeleri de kararlaştırıldı.

İşte o esnada İstanbul'un vaziyeti pek dehşet verici olup ele geçen ve hazırlanabilen asker, gece gündüz trenlerle Edirne'ye sevk edilir ve düşman saldırır korkusuyla gelen müslüman muhâcirlerin Şehremâneti vâsıtasıyla vükelâ, devlet ileri gelenleri ve zenginlerin evlerine, mektep, medrese gibi yerlere yerleştirilmelerine çalışılırken, bir de Rusların Balkanlar'ı aştıkları haberi ortalığı velveleye verdi. Şöyle ki: Bulgarlar'ın delâletiyle düşman askerinin geçmesine elverişli olabilecek ufak geçitler lâyikeyle hesaba katılmamış olduğundan, Ruslar, Tırnova'yı ele geçirdikten sonra bir taarruz fırkasının sür'atle Balkanlar'dan geçirilmesini kararlaştırıp bu firkanın kumandasını harp sanatındaki mahâretiyle tanınmış olan General Gurko'ya verdiler. O zaman Gurko'nun Rus Başkumandanı Grandük Nikola'ya sunduğu plâna göre, Tırnova'dan Raykoviç yoluyla Balkan'ın Hâyin köyü boğazından aşır Tunca vâdisine inmek ve bütün öncü kuvvetini bu yoldan sevk etmekle beraber, Şipka geçidini uzaktan kontrol için Tırnova ve Gabrova'da da birer kuvvet bulundurulmak; öncü fırkasının ağırlığı Tırnova'da kalıp yalnız beş günlük peksimet ve üç günlük ot nakl olunmakla beraber, mümkün mertebe memleketin zahiresiyle geçinilip son âna varılmadıkça eldeki erzak sarfedilmemek; Hâyin geçidinin Tunca tarafı tutulduğu gibi Şipka mevkiine Kızanlık'dan da hücum olunmak ve bu sırada Gabrova'dan da saldırıya geçilmek hususlarına karar vermişlerdi.

Rusların bu şekilde tertibat almalarına ve böyle tasavvurlarda bulunmalarına evvelâ Elena tarafının vaktiyle istihkâmsız bırakılması, sonra da Rauf Paşa maiyetinde İslimye civarında, Hulûsi ve Râsim Paşalar kumandasında Filibe ve Şipka taraflarında otuz tabur asker varken, Hâyin geçitlerinde iki tabur asker bulundurulması sebep oldu.

İşte Ruslar, savaş kaideleri bakımından fevkalâde denebilecek bir taarruz hareketini göze alarak, bununla hem Balkanların Tuna tarafında Osmanlı ordusu fırkalarının her türlü tertibatını alt üst etmek, hem de Balkanlar'dan ta İstanbul kapılarına kadar kendileri için bir engel bulunmadığını bildikleri için Balkanlardan İstanbul'a kadar, yerlerinde oturmakta olan halkın zihinlerini bulandırmak sûretiyle savaşın birinci safhasını kolayca kazanmak istediler. Fakat Tuna savunma hattında netice alınabilecek bir savaş kazanıp da, Osmanlı fırkalarının kısmen olsun gözünü yıldırmadan ve İstanbul'un alacağı bir yardım tedbirini düşünmeden, bir öncü fırkasiyle önüne arkasına bakmıyarak bu kadar sür'atli bir taarruza girişmenin kesin bir zafer sağlamıyacağını, şu hareketlerin yürütülmesini üstlenen General Gurko'nun da itiraf etmiş olması tabiidir.

Diğer taraftan Rusların öyle âni bir hücumu, Balkanlar gibi tabii bir istihkâmdan Osmanlı Devleti'nin müdâfaa bakımından faydalanması düşüncesini zihinlerden çıkararak içte ve dışta kötü bir tesir bıraktı. Bundan başka muhârebenin devamı müddetince Osmanlı fırkalarının verdiği zâyiatın en mühim sebeplerinden ilki de, Balkanlar'dan Rusların askeri ilişkisini kesmenin

93 H. rbi, Osmanlı Devleti için büyük bir felâketin başlangıcı olmuştur. Yerlerinden yurtlarından olup trenlerle İstanbul'a nakledilen binlerce aile meydana dolduruyordu.

mümkün olamamasıdır. Bunun böyle olduğu, ilgili fasıllarda anlatacağımız hâdiselerle isbât olunacaktır.

Yukarıda bahsedildiği üzere, General Gurko Balkanlar'dan geçmek için Hâyin boğazı'nı seçmiş ve tertip ettiği orduya Bulgar fırkasını da katmıştı. Bu kuvvetler Temmuz başında adı geçen boğazdan ansızın ortaya çıkınca, zayıf istihkâmlar içinde oturmakta olan iki tabur Osmanlı askeri, biraz ateş ettikten sonra geri çekilmek zorunda kalmıştı. İslimye'de bulunan Rauf Paşa bunu haber alınca, yanına bir mikdar asker alarak ileriye gitmiş ve Kızanlık'da bulunan Mirliya Hulûsi Paşa'ya üç taburla düşman üzerine yürütmesi için emir vermişti. Ancak, General Gurko, öyle ufak düşman kuvvetleriyle uğraşmaya bakmadığından gayet kanlı ve dehşetli bir harekete girişerek Bulgar fırkasının öncülüğünde yer yer köyleri yakmaya ve her tarafa ateş saçmaya devam ediyordu.

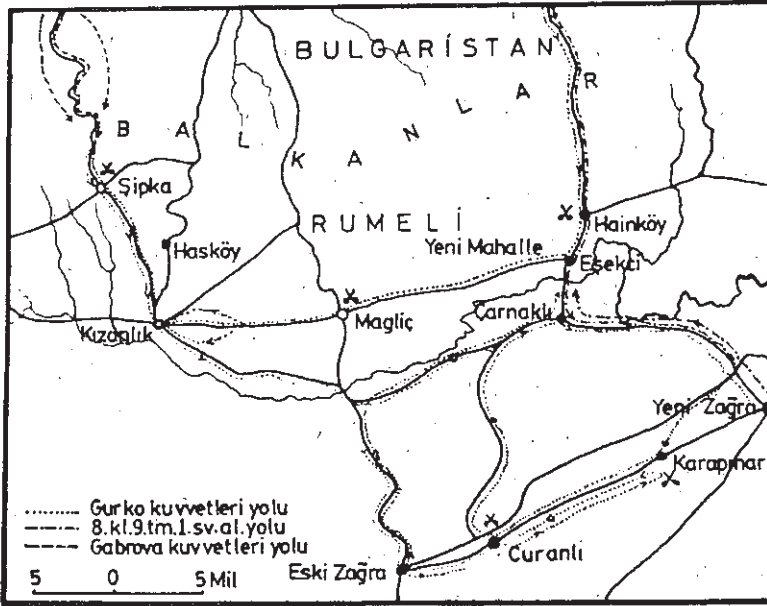
Beri tarafta ise, her ne kadar Rauf Paşa'nın gönderilmesinden bu yana yirmi taburdan fazla asker toplanabilmiş ise de, bunların çoğu mustahfız sınıfından ve tâlim bilmeyen takımdan olup ayrı ayrı mevkilere konulmuşlardı. Bundan ötürü Rusların hiç olmazsa hareketlerini güçleştirecek bir seyyar kuvvet mevcut değildi. Bu ise, söz konusu taburlardan istifade imkânlarını ortadan kaldırmıştı.

Bununla beraber, Hulûsi Paşa Kızanlık'dan iki bin beşyüz mevcutlu üç taburla düşmanın hareket hattı üzerine yürüyerek, Eflihanlı köyünde yedi tabur piyâde ve iki alay Kazak süvârisiyle bir batarya dağ topundan oluşan General Gurko fırkasiyle karşılaştığından, ister istemez muhârebeye tutuşup, nihâyet düşmanın her taraftan sıkıştırmaya başlaması karşısında, güneş battıktan sonra Müflis-dağları arkasından mağlup bir şekilde Kızanlık'a can atmıştı. Fakat Rusların diğer müfrezesi, Kızanlık'ı evvelce istilâ etmiş olduğundan ve Bulgar ve Kazaklar vâsıtasıyla buraya bağlı köylerdeki müslümanları kadın, çocuk demeden öldürmüş olduğundan, orada da duramıyarak Şipka istihkâmlarına çekildi.

Kızanlık'ın elden gitmesi ve bilhassa katliâmın tabii dehşeti, Edirne dolaylarına kadar olan yerleri tehdit edip, General Gurko'nun taarruz plânı gereğince, Şipka geçidini zaptedebilmesi için Kızanlık'ı güçlük çekmeden istilâ etmesi, bir kolaylık sağlamıştı. Bundan dolayı Kızanlık'ı ele geçirir geçirmez saldırı hareketini Şipka köyüne kadar ulaştırmış ve Şipka Balkanı'nı her taraftan muhâsara altına alıp aralıksız hücumla başlamıştı.

Şipka'daki Osmanlı kuvvetlerinin mikdarı on tabur kadardı. Fakat bunların çoğunu askerlikten habersiz mustahfızlarla "muâvine" denilen gönüllü başıbozuk askerler teşkil ediyordu. Üstelik bu taburlar bir müddet istihkâm yapmakla meşgul olduklarından yorgun düştükleri gibi, erzak kıtlığı yüzünden de takatsiz kalmışlardı. Bu şartlar altında iki günden fazla dayanmalarına imkân kalmayıp, bir çoğu geceleyin birbiri ardınca firar etmişlerdi.

Muhâsaranın ikinci günü, General Gurko başıbozuk askerlerden esir düşenler vâsıtasıyla bir mektup gönderip, meâlinde Osmanlı kuvvetlerinin her tarafı şarılmış olduğundan, silâhlar bırakılıp savaştan vazgeçilmezse hepsinin öldürüleceğini ihtâr etmişti. Bunun üzerine Hulûsi Paşa ile Şipka kumandanı Mirliya Râsim Paşa bu teklifi görünüşte kabul ederek, görüşmelerde bulunmak

Gurko kuvvetlerinin Tunca vâdisindeki harekâtını gösteren kroki.

için General Gurko'nun yanına bir subay gönderdiler. Arkasından da, şafak vaktinde geri kalan askerleri alıp, topları bırakarak Balkanlar içinde bir günde on iki saat yol katetmek sûretiyle Filibe'ye kadar geri çekildiler ve bu hareketi de büyük bir muvaffakiyet şeklinde gösterdiler.

General Gurko, Şipka gibi çetin bir geçiti de bu şekilde ele geçirdikte, artık İslimye'den başka Balkanların her tarafını zaptetmiş olduğundan, Kızanlık, Eski-Zağra ve Yeni-Zağra sahralarında at oynatarak, Balkanların öbür tarafında yaptığı "cengizâne hareketleri" buralarda da yapmaya başladı: Bulgarları her zamanki gibi müslümanlar aleyhine ayaklandırarak, kadın ve çocuklara varıncaya kadar o derecede müslüman kanı akıtılmasına sebep oldular ve şehirlerin, kasabaların o derecede tahrip ve yağma edilmesine yol açtılar ki, uğradıkları yerler insan mezbahası, geçtikleri yerler ise "Hülâgu harâbesi" haline döndü. Zira bu esnada General Gurko'nun getirdiği Kazak atlıları, Bulgar fırkasının mevcudunu arttırmak için Balkan'ın bu tarafında bulunan Bulgarları köylerinden çıkararak müslümanların silâhlarını alıp onlara veriyor, müslümanlarla muhârebeye mecbur etmek için İslâm köyleri gibi Bulgar köylerini de yakıyorlardı. Katliama gelince: İşte bunu yüreklerin dayanamayacağı bir şekilde yaptırıldılar. Bu cümleden olarak tarafsız ecnebî memurların da tasdik ettiği gibi, Kazaklar, kadın ve çocukları mızraklarla öldürüyor, müslüman kadınların zorla ırzına geçiyor, bu alçaklık yetmiyormuş gibi köylerdeki kız ve genç kadınları hristiyan kıyafetine sokarak Balkanlardan öteye aşırıyorlardı.

Bu büyük zulüm ve işkence karşısında himâyesiz kalan müslüman âileleri, yer yer göç ederek Edirne'ye ve oradan da akın akın İstanbul'a sığındılar; çoğu zengin iken ihtiyaca ve sıkıntıya düştüler.

Şipka geçidi

Yukarıda sözü edilen karar gereğince, Süleyman Paşa kumandasında Edirne'ye sevk edilmesi düşünülen askeri fırkanın getirilmesi için vapurlar gönderilmişse de, bunlar gelinceye kadar Balkanlar'dan geçen Rus fırkasının taarruzdan vaz geçmesi ihtimali yoktu. Bu itibarla, ona karşı getirilecek askeri kuvvetin gelmesini beklemekle tehlikenin savuşturulması mümkün olamayacağından, Süleyman Paşa'nın gelmesine bakılmayarak türlü zorluklar içinde sür'atle asker toplamanın çârelerine bakıldı. İşte bu sırada Edirne'de eli silâh tutan müslümanların savaşa hazırlanmaları için kesin emir gönderilmiş, İstanbul'un altı semtine birer sancak dikilerek "asakir-i muâvine-i sultaniyye" (Sultanın gönüllü askerleri) adı altında altı tabur teşkil edilmesi, Selânik, Hüdâvendigâr (Bursa) ve Aydın vilâyetlerinden de gönüllü asker tertip edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunu müteâkip İstanbul'un mahalle ve sokaklarında resmî bildiriler dağıtılmıştır. (Bu bildirinin sûreti için (Bk. Ek: 2, s. 435)

Bu bildiriden de anlaşılacağı üzere, o esnada düşmanın İslimye ve Şipka geçitlerinden geçip ilerlemesi, İstanbul halkını büyük bir dehşete düşürerek Vükelâ Heyeti aleyhinde dedikodular çoğalmıştı. Vükelâ ise, gerçekten şaşkınlık içine düşmüştü. Bundan dolayı bahis konusu bildiri ile hem halka güven ver-

Eski Zagra katihamından kurtulabilen Türk kadınları, Edirne hastahanesinde...

Mehmed Ali Paşa
Tuna Cephesi'nin ikinci Başkumandanı

Müşir Ahmed Eyüb Paşa
Tuna Şark Ordusu kumandanı

meye hem de halktan "asâkir-i muâvine" adı altında başı-bozuk asker toplanmaya teşebbüs olundu. Ancak, İstanbul'un yerli halkının, savaşa alışık olmadığı için silâh altına girmek istemiyeceği, taşra halkından olup da esnafılık yapanların da "başı-bozuk" olarak silâh altına alınmalarının fayda yerine zarar vereceği su götürmez bir gerçekken, bu inceliklerin hiç birinin dikkate alınmaması, ne kadar büyük bir telâşla hareket edildiğini göstermeye kâfidir.

Yukarıda anlattığımız gibi, Tuna Cephesi Başkumandanlığı Mehmed Ali Paşa'ya verildiği sırada, Ahmed Eyüb Paşa ve Osman Paşa gibi orduda müşir rütbesinde bulunan kumandanlar da daha alt kademedeki ümerâ ile birlikte Mehmed Ali Paşa'nın maiyetine verilmiş olduğundan, bunların maiyetindeki kuvvetlerin kolordu itibarıyla yeniden taksim edilmesi ve savaş plânlarının da yeni baştan düzenlenmesi işi ona havâle edilmisti. Süleyman Paşa'ya da, düşmanın Balkanlardan geri çevrilmesi ve buraların emniyetinin sağlanması vazifesi verilmişti.

Mehmed Ali Paşa'ya sür'atle Yeni-pazar'dan Şumnu'ya yetişmesi bildirilmişken, Edirne demiryolu ile İstanbul'a geldiğinden, derhal Saray'a çağrıldı. Padişahın huzurunda savaşa ilgili birtakım taahhütlerde bulunduğundan, kendisine, şevk ve gayretini kamçılarlamak üzere, padişah tarafından iki at, bir kılıç, bir çift dürbün, beş yüz lira bahşis ihsan olundu. Bunu müteâkip denizden Varna yoluyla Şumnu'ya hareket etti. Düşmanın saldırısına Abdi Paşa'nın gevşekliğinin yol açtığı düşüncesiyle Mehmed Ali Paşa'nın bu yeni görevi üstlenmesinden büyük ümitlere düşüldü. Müteâkiben, Süleyman Paşa'nın kırk taburdan fazla büyük fırkası da vapurlarla Temmuzun dokuzunda Dedeâğaç iskelesine gelip, böyle kısa bir müddet zarfında büyük bir fırka askerin yetişip gelmesi eş-dost nazarında takdirle karşılandı.

Süleyman Paşa, kumandası altındaki askerle Dedeâğaç'dan Edirne'ye gidip, o civarda düşman atlarının ayakları altında çiğnenmiş olan halkın imdadına yetişti. Vakit geçirmeden Karapınar menzilini karargâh yapıp sevkîyata

girişti ve kendisi de oraya hareket etti. Çünkü Süleyman Paşa çağrılmadan önce Bahriye Nâzırı Rauf Paşa onbir tabur askerle Hâyin ve Frediç boğazlarının karşısında bulunan Yeni-Zağra tarafını kollamaya memur edilmişti. Bundan maksat, hem adı geçen boğazlardan geçebilecek düşman askerine mâni olunması, hem de Edirne'ye giden demiryolu hattının düşman istilâsından korunması hususu idi.

Bununla beraber, yukarıda anlatıldığı üzere, Ruslar, Bulgarlardan bölük bölük fedâiler tertip ederek İslimye'den ta Kızanlık'a kadar kasaba ve köylere saldırdıklarından, İslâm köyleri yer yer yakılıyor, müslümanlar baskı altına alınıyordu. Gerek bu hadiselerden ve gerek bu esnada içerde başgösteren haydutluk hareketlerinden dolayı bahis konusu bölgeler bir savaş alanına dönmüştü.

Süleyman Paşa Karapınar'a varınca, Rauf Paşa'yı Yeni-Zağra'dan Radine'ye çağırarak düşmanın hareket tarzına göre ne tarafa gidilmesi gerekeceği hakkında müzakerelerde bulundular. Rus kuvvetlerinin büyük kısmı Eski-Zağra'da olup, etraftaki köylerin çoğunun yakıldığı ve müslümanların Bulgarlar tarafından ağır işkencelerle öldürülmekte olduğu da her taraftan haber verildiğinden, her şeyden önce Eski-Zağra'nın geri alınmasına karar vermişlerdi. Bu maksadın gerçekleşmesi için Rauf Paşa'nın sağ kanatta bulunan Yeni-Zağra'dan, Mirliya Hulûsi Paşa'nın sol kanatta bulunan Çırpan'dan, Süleyman Paşa'nın ise merkezdeki Karapınar mevkiinden birlikte hareketlerini uygun görmüşlerdi. Ama hedefe ulaşmadan önce bir buluşma noktası tâyin etmişlerdi. Şurası bilinmelidir ki, Süleyman Paşa'nın kumandasında kırk üç, Rauf Paşa'nın fırkasında on beş ve hulûsi Paşa'nın maiyetinde sekiz tabur asker -ki toplam altmış altı tabur eder- ve bir miktar süvâri olup, düşmanın kuvveti ise, bununla mukayese edilemeyecek derecede az olduğu için mutlaka Eski-Zağra geri alınabilirdi.

Elhâsıl Rauf Paşa, Radine'den Yeni-Zağra'ya dönerek oranın muhâfazasına iki topla üç tabur asker bırakıp altı bin mevcutlu on iki taburla Eski-Zağra'ya doğru yola çıktığı gibi, Süleyman Paşa da fırkasiyle birlikte Karapınar'dan hareket etti. Rauf Paşa, ilk konak yeri olan Hızır-bey köyü harâbesinde ve sonra Eski-Zağra'ya bir buçuk saatlik mesâfede bulunan Göllü köyünde düşman müfrezeleriyle karşılaştı. Burada yapılan çarpışmada düşman birliklerini püskürtüp, Hızır-bey köyünde bir samanlığa kapanmış bulunan üç yüz kadar müslümanı kurtardı. Eski-Zağra'ya bir saat mesâfede bulunan Çoranlı ormanına vardığında, Ruslar iki alay süvâri, bir tabur piyâde ve iki batarya top ile karşı çıkıp, Osmanlı fırkasının ileri hareketine mâni oldular ve diğer müfreze ile Rauf Paşa'nın üç tabura emanet ettiği Yeni-Zağra'yı tazyik ettiler. Çoranlı ormanı ise, tabiatıyla askerî harekâta elverişli olmadığından Ruslar son derece sıkıştırmaya başlayıp, süngü süngüye sekiz saat devam eden çarpışmalarda Osmanlı fırkasının cephânesi tükenmiş olduğundan iki binden fazla şehit ve yaralı verildi. Rauf Paşa bozguna uğrayarak Karapınar'a çekildi. Yeni-Zağra'daki üç tabur askerden çok azı firar edebilip, geriye kalanlarından bir iz, bir eser bulunamadı. İşte bu şekilde Ruslar hem yeni-Zağra'yı zaptettiler, hem de Rauf Paşa'nın fırkasını perişan ettiler.

Tuna cephesine gönderilmek üzere trenlere yüklenen ağır Türk topları.

Rauf Paşa
Bahriye Nâzırı

Rauf Paşa'nın böyle bir yenilgiye uğraması, onun stratejik bakımdan tehlikeli bir mevki tutmasından ziyâde daha başka sebeplere bağlanabilir. Şöyle ki: Süleyman Paşa Eski-Zağra'ya giderken ordusunun sağ kanadındaki fırka ile Rauf Paşa'nın mevki arasında bir saatlik mesâfe bulunuyordu; Süleyman Paşa, Rauf Paşa'nın düşmanla savaşa tutuştuğunu, top seslerinden ve onun yardım istemek için gönderdiği subaylardan öğrenmişti. Kumandasındaki kırk üç taburdan bir kuvvet ayırarak Rauf Paşa'ya yardıma göndermesinde, düşmanın zaafı sebebiyle hiç bir mahzur yoktu. Böyle iken, kendi muvaffakiyetini Rauf Paşa fırkasının mahviyle temin etmek veyâhut zafer şerefinden bir başkasını hissedâr etmemek maksadiyle yardımda bulunmamıştır. Aşağıda belirtileceği üzere, Süleyman Paşa, Eski-Zağra'yı geri alınca, oradan geri çekilen Rus askerinin de Çoranlı muharebesiyle meşgul Ruslarla birleşerek Rauf Paşa fırkasını üç taraftan daha şiddetli bir şekilde vurdukları, savaş sonunda Süleyman Paşa ile Rauf Paşa'nın Dıvan-ı Harb'de yapılan muhâkemeleri sonunda anlaşılmıştır. Bununla beraber Süleyman Paşa der ki: "Rauf Paşa'nın hezimete uğramasının gerçek sebeplerinden birincisi, bizim fırka ile irtibat kuracak bir nokta seçmeyip, kendi kuruntusunca serbest hareket etmeye elverişli gördüğü Çoranlı ormanını tutması ve hareketi esnasında bizimle muhâbere etmeyip Çoranlı'ya gideceğinden bile haberdar etmemesi, ikincisi, kendisine tahsis edilmiş cephâneyi bir hafta önce Edirne'ye gönderip, yanında bulunan çok az bir miktar cephâneyi de iki günde israf ederek üçüncü defa giriştiği savaşta cephânesinin tamamen bitmesi ve cephâne kalmadığının asker arasında yayılmış olması hususları idi."

Şimdi bu iki kumandanın sözleri özetlenirse, bozguna uğramak hususunda Rauf Paşa'nın savaş bakımından hataları bulunduğu, diğerinin de yapılması mümkün olan yardımı yapmadığı meydana çıkar. Süleyman Paşa'nın tevilleri ise bir Başkumandan'ın kanunî vazifesiyle bağdaştırılamaz. Zira yalnız fırka

kumandanlarının merkezi araması zarurî olmayıp, aynı zamanda merkezdeki Başkumandan'ın da kanatlardaki fırkalarla münâsebetini gözden uzak tutmaması ve irtibatını devam ettirmesi gerekir. Her ne ise, Rauf Paşa bozguna uğradıktan hemen sonra İstanbul'a çağrılıp, yerine feriklik rütbesiyle Mirlivâ Şâkir Paşa tâyin olundu. Öte yandan Karapınar'da toplanan bozgun asker yeniden süratle nizâma sokulmaya başlandı.

Gelelim Süleyman Paşa'nın harekâtına: Karapınar'dan hareket ederek Eski-Zağra'ya yaklaştığında alınan karar gereğince Hulûsi Paşa da askerle Çırpan tarafından gelmiş olduğundan, mevcut kuvvetten Ferik Recep Paşa kumandasındaki ikinci livâyı sağ kanattan, Şükrü Paşa kumandasındaki dördüncü livâyı merkezden, Veysel Paşa kumandasındaki üçüncü livâyı sol koldan kasaba üzerine sevk edip, Rusların on tabur piyade ve iki alay Kazak süvârisi ve Bulgar fırkası ile beş saat süren çarpışma sonunda Osmanlı kuvvetleri Eski-Zağra'yı yeniden ele geçirdiler. O esnada ise, Ruslarla birlikte savaşa katılıp da onların bozguna uğramalarından sonra ev ve dükkânlara kapanan Bulgarların, Osmanlı askerlerine ateş açmak cüretinde bulunmaları, kendilerine karşılık vermek mecburiyetini doğurdu. Diğer taraftan bu çatışma esnasında yangın da çıktığından, kasabanın büyük bir kısmı yanmış; Ruslarla Bulgarların iki binden fazlası yok olmuş ve canlı olarak ele geçen Bulgarlar da idam edilmiştir.

Açıklama

Bu Eski-Zağra muhârebesi hakkında verilen bilgiler, Süleyman Paşa'nın resmen verdiği haberlerden hülâsa edildi. Ancak o hâdisede bulunup da, barıştan sonra Süleyman Paşa'yı muhâkemeye memur Dîvân-ı Harb'e çağrılarak ifadelerine başvurulmuş olan memleket ileri gelenlerinin ve diğer güvenilir kimselerin görgü ve bilgilerine ve bilhassa yabancı muhâbirlerin tarafsız rivâyetlerine göre Süleyman Paşa Eski-Zağra'ya girdikten sonra, önce Bulgar mahallelerini ateşe verip, müslümanlar evlerini yangından korumaya çalışmışlar ve Bulgarlardan ordu kanalıyla toplanılan ve Ruslardan alınan silâhlarla kendilerinin silâhlandırılacağı ümidine kapılmışlardı. Böyle iken, Süleyman Paşa Eski-Zağra'yı korumak üzere asker bırakmayacağından bahsederek bütün müslüman halka göç emri vermiş. Bunun üzerine herkes mal ve eşyalarından götürebileceklerini arabalara yükleyerek kasaba dışına çıkmış. Bu sırada geri kalan evler de yangın sirâyet edip, içinde kalan eşya ise göçe hazır halkın gözleri önünde yağmalanmış; Bulgar kilisesi topla tahrip ve imha edilmiş; mahşeri andıran bu hengâmede vatanlarını terk eden halk, ağlaya sızlaya Edirne'ye doğru çekilip gitmiştir.

Kısacası o esnadâ Rusların saldırısı, Bulgarların tasallutu ve askerinin zorbalığı birbirinden ayırt edilemeyecek felâketler meydana getirip, bilhassa Bulgarlar müslümanların, müslümanlar Bulgarların köylerini yakmakla vatanlarını harap ve perişan ettiler. Eski-Zağra'nın asker tarafından yakıldığı ve tesâdüf edilen Bulgarların öldürüldüğü, orada bulunmuş olan yabancı gazete muhâbirlerince görülerek bu durumu ağır bir lisanla eleştirmeleri, Süleyman Paşa'yı telâşa düşürmüştü. Bu sebeple verdiği emirler üzerine girilmiş bulunan bu taşkıncı hareketlerin sorumluluğunu görünüşte üzerinden atmak ve yabancıları hoşnut etmek maksadiyle kumandası altındaki fırkaların her birinden rastgele ikişer nefer getirterek alenen kurşuna dizmiş ve böylece bu zavallıların haksız yere dökülen kanlarını, diğer mazlumların kanlarına katmıştı. Fakat bu zalimce hareketlerini örtmek için baş vurduğu hatalı yolun şenâeti, onun kötülükleri sahifesine eklenerek bunun neticesinde, müslümanlar aleyhinde ve Osmanlı askeri hakkında kin güdenler tarafından dünyaya yayılan türlü türlü söylentiler kuvvet kazanmış; nihâyet katledilen Eski-Zağra Bulgarlarının kanları, çok geçmeden fazlasıyla müslüman kanlarıyla ödetilmiştir.

Süleyman Paşa Eski-Zağra'yı geri alıp tahrib ettikten sonra Hâyin ve Frediç boğazlarını tutmak için onlara nâzir Yeni-Zağra'yı geri almaya kalkıştı ve Büklümlü köyüne asker sevketti. Ancak oraya vardığında Ruslar Yeni-Zağra'yı boşaltarak Hâyin boğazına doğru çekilip gitmiş-

Bir türk silâhî birliği, Rusların kıskırtmasıyla ayaklanan Bulgar âsileriyle Eski Zâğra dvarında çarpışıyor.

lerdi. Süleyman Paşa Yeni-Zağra'yı merkez yaparak oradan Hâyin ve Frediç Boğazları'nı keşf ettirmiş ise de, Rusların izine rastlanamadığından, kuvvetlerini Frediç köyüne nakletmişti. Bu arada Yeni-Zağrada Rusların eline geçip de Bükümlü köyünde bir dereye saklanmış olan iki adet Osmanlı topunu meydana çıkarmıştı.

O esnada düşmanın Kızanlık dolaylarında giriştiği gaddarca hareketlerden ve müslüman ailelerinin çoğunun esir düştüklerinden bahsedilerek, Süleyman Paşa'ya Kızanlık'a gitmesi gerektiği bildirilmişti. O ise, Rusların beri taraflardaki kuvvetinin çekilmesinden emin olmadığı gibi, Kızanlık ve civarında düşman askerinin çok olduğu haberlerinden dolayı ihtiyatlı davranmak lüzumunu duyarak Kızanlık'a doğru bir keşif müfrezesi çıkarmıştı. Fakat Ruslar, Süleyman Paşa'nın kuvvetine denk bir kuvvete sâhip olmadıklarından, Eski-Zağra olayından sonra geri çekilmeye karar vermiş ve öte taraftan çekilmiş oldukları gibi, Kızanlık tarafından da el çekmişlerdi. Bunun üzerine Rusların ve Bulgarların zulmüne uğramış olan on bin kadar müslüman, Müflis köyü civarından kurtarılarak perişan bir halde Edirne'ye doğru sevk edildi.

Fakat Ruslar, Kızanlık'ı istilâ ettikten sonra gerek yerlilerinden ve gerek oraya sığınmış etraf köyler sâkinlerinden birçok müslümanı yok edip, geri kalanlar düşman korkusundan gizlenmiş ve Ruslar, Eski-Zağra bozgunundan sonra Kızanlık'ı terk ettikleri halde sonraları yine oralara el atmış olduklarından Süleyman Paşa, Çerkes ve Zeybek süvarilerinden ve nizâmiye askeri piyâdelerinden oluşan bir müfreze daha tertip ederek, Kızanlık'a göndermişti. Bu müfrezenin gelişi, Rusların birçok Bulgar eşkiyası ile birlikte Şipka'ya doğru çekilmekte oldukları zamana rastlamıştı. Osmanlı müfrezesi hemen Kızanlık kasabasına girip, müslüman halkı sür'atle kasabadan çıkarmak üzere sokaklara çağırılmışlarsa da, Bulgarların evvelce, **"Moskoflar, Türk kıyafetinde gelerek sizi evlerinizden çıkarıp kesecekler"** diyerek etrafa korku salmalarından dolayı, müslümanlar evlerine kapanıp, kapılarını duvarla örmüş olduklarından yapılan çağrıya inanmadıkları anlaşıldı. Bunun üzerine müfreze erleri sokaklarda yüksek sesle tekbir getirerek teminat verdiklerinde, kadın ve çocuklar grup grup evlerinden, kılıç artığı iki yüz elli kadar erkek ise gizlendikleri kapı içleri, tavan ve tavan araları gibi yerlerden çıkıp kasaba dışında toplanmışlardır. Bunı müteâkip Ruslardan elli kadar Kazak süvârisi Osmanlı müfrezesi karakolları üzerine saldırdıklarından, bunlar ve o esnada eşkiyalıkta bulunan Bulgarlar öldürülmüştür. Çünkü Ruslar, Kızanlık'da ele geçirdikleri müslümanları öldürmüşler, Bulgarlar da bunların mal ve eşyalarını gasp etmişlerdi. İşte bu mezalimden canlarını kurtarıp da sağ kalanlar, kurtarılp karargâha getirilmiştir.

Yukarıda kısaca anlatıldığı üzere, Ruslar Eski-Zağra'yı istilâ ettiklerinde orada kaldıkları on bir gün zarfında bin yüz müslüman öldürmüşlerdi. Öte yandan kasabaya bir saat mesâfede bulunan bir köyün erkekleri ile kadınları, Kazakların yardımıyla Bulgarlar tarafından ateşte yakılmış olduğu gibi, Bükümlü köyü imamı ile yetmiş kadar müslümanı da yine Bulgarlar bir anbara doldurup yakmışlar ve kırk dört kişiyi idam etmişlerdi. Eflihan köyünde kadın ve çocukları köyün dışına çıkarıp her birinin yanında birer çocuk bulunduğu ve sırasıyla dizilmiş oldukları halde hepsini boğazlamışlar; bâzı kızlarla kadınların cesetlerini suya ve kuyulara atmışlardı. Müflis köyünde dört yüzden fazla müslümanı Tunca nehri kenarına götürüp öldürmüşlerdi. Rusların çekilip gitmesinden sonra, bu katledilenleri Süleyman Paşa ve orada bulunan yabancı görevliler bizzat görüp haber vermişlerdir.

Kızanlık taraflarındaki mezâlim de bunlardan farksızdı: Orada mahsur kalıp da Osmanlı müfrezelerinin kurtardıkları on bin kadar müslüman aslında, on iki binden fazla iken, iki binden fazlası boğazlanmıştı. Kızanlık Kaymakamı ise gözleri ve dişleri çıkarılıp hapse atılmış olarak kurtarılmıştı.

Yapılan zulümlerin hepsi yazılmış olsa, okuyanların kalplerini sızlatacağından, mühimlerinden bâzısını gelecek nesillere ibret olsun diye kısaca anlatmakla yetindik. Bu mezâlîme âlet olan ve bilhassa şâki denilerek yakalanan bulgarlar, Edirne'de kurulan Örfî İdâre mahkemesinde muhâkeme edilerek kimi idam edildi, kimi kalebendlik ve kürek gibi ağır cezalarla emseline ibret verecek şekilde cezalandırıldılar. Ama sözü edilen Dîvân-ı Harbin yargılamalarına şahsi kin karışıp, nice suçsuz kimselerin garazkârane bir şahidlik neticesinde idamları câiz görüldüğünden, sonradan mesele Avrupa basınına aksederek Osmanlı Devleti'ni sorumluluk altında bırakmaya sebep oldu.

BEŞİNCİ FASIL

Serdâriekrem Abdi Paşa'nın muhâkemesi ve bâzı mühim hâdiseler

Geçen fasılda yazıldığı üzere, Redif Paşa Seraskerlik'den, Abdi Paşa Rumeli Başkumandanlığı'ndan azl edilip, bunlar ve ithâm olunan diğer bâzı kumandanlar ve İşkodra kumandanı iken Modon muhârebesinde Karadağlılara mağlup olan Macarlı Mahmud Paşa İstanbul'a çağrıldı. Bunların usûl gereğince muhâkemeleri için Müşir Namık Paşa'nın başkanlığında bir Dîvân-ı Harb teşkil edilip, Ferik Ali Nizamî Paşa savcı tâyin edildi. Harp ateşinin en alevli zamanında bu gibi muhâkemelere girişmenin sırası değilken, böyle bir muâmeleye teşebbüs etmenin gerçek sebebi, evvelâ Redif ve Abdi Paşaların, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına karışmış olmaları ve bu hâdiseyi plânlayan ve yürüten Hüseyin Avni Paşa'nın arkadaşları arasında yer almaları; ikinci olarak halkın zihni bir müddetten beri savaşa tahrik edilerek devletin kudret ve kuvvetinden bahsedilmesine rağmen, düşmanın ilk hamlede Anadolu hududundan Ardahan'ı ele geçirmesi ve Tuna'yı iki yerden kolaylıkla geçip Edirne'ye yaklaşması üzerine mes'uliyetin saltanat makamına âit olduğu yolunda çeşitli dedikodular uydurulmuş olduğundan, bunun giderilmesi için felâketin asıl müsebbiblerinin ortaya çıkarılarak haklarında ceza verilmeye siyasî bakımdan lüzum görünmesidir.

İşte bu mütâlâalara dayanılarak ilk önce eski Serasker Redif ve Serdariekrem Abdi Paşaların muhâkeme edilmelerine karar verilmişti. İddiâ makamına tâyin olunan Ali Nizamî Paşa esasen kısa görüşlü ve bilgisi kıt bir kimse olup, asıl dâvâ konusu olan mesele ise, Rusların saldırılarına neden karşı konulmamış olması meselesi idi. Bu itibarla, itham edilenlerin, kendilerini savunmak için ileri sürecekleri birçok hususlar hakkında, Dîvân-ı Harb'de günlerce uğraşarak, iddiâ makamının lisanından bir iddianâme kaleme alınıp, adı geçen zanlılar muhâkemeye dâvet olundular.

Redif Paşa, Yemen muhârebeleri sırasında yakalandığı bir hastalıktan dolayı inip binmeye muhtaç ve hizmet etmekte zâten ayak sürüdüğü gibi, bu defa Seraskerlik'den el çektilirilmesi üzerine büsbütün kendisini hasta göstererek Dîvân-ı Harbe gelmekte sudan mâzeretler ileri sürüp sorulacak suâllerin yazılı

olarak bildirilmesi teklifinde ısrar ettiğinden, onun muhâkemesi ertelendi. Serdâr Abdi Paşa ise, isimleri zikredilen diğer kumandanlarla birlikte hapsedilerek savcının iddianâmesi kendisine tebliğ edildi. Bu zât her ne kadar yazı yazma hususunda bilgisiz ise de esasen zeki ve sorulacak sùâllere karşı kendisini savunacak bilgiye sahip bir kimse olduğundan, taraftarları vâsıtasıyla bir rapor tanzim ettirip Dîvân-ı Harbe verdi -ki bu rapor ile nice mühim noktaları aydınlatmıştır- Bahis konusu rapor, Ali Nizamî Paşa'nın iddianâmesi ile beraber ekde verilmiştir (Bakınız Ek: 3, s. 436)

Açıklama

Serdâr'ın raporunda yer alan hususların askerî bakımdan muhâkemesi, tarihimizin mevzu-una uygun düşmediği gibi, ayrıca biz de bunu o açıdan hakkıyla değerlendirebilecek durumda değiliz. Ancak, Abdi Paşa'nın evvelâ Tuna'da yeterince savaş gemisi bulunduğunu ve bunların kumandasının sağlam elde olduğunu bildirmişken, buna muvaffak olamadığı; ikinci olarak Rus ordusu Zıstovi'den geçmeye fırsat bulunca, asker sevki bakımından aldığı tertibatın İstanbul'dan kumandaya karışan Askerî Şûrâ kararıyla değiştirildiği; üçüncü olarak Sofya'da bir ihtiyat kuvveti bulundurulması ve Balkanların diğer bir kuvvetle muhâfaza altında tutulması hakkında alınan mühim kararın İstanbul tarafından yerine getirilmesi hususunda ihmal gösterildiği gerçektir. Öte yandan Redif ve Nâmık Paşaların Şumnu'ya gönderilip de, Serdâr'ın tamamen nüfûzsuz ve tesirsiz bırakıldığı da, vâkıdır. Bundan başka Rusya'nın Kırım savaşında Tuna boyuna götürdüğü askerle bu defaki muhârebede vuku bulan sevkîyatının gerek mikdarca ve gerek nakil vasıtaları ve diğer çeşitli tedbirler bakımından kendisine ne kadar elverişli olduğu, Osmanlı Devleti'nin askerî ve mülkî bakımdan içinde bulunduğu güçlüklerin Kırım muhârebesi zamanına nisbette ne derecelerde vehâmet kesbettiği hususlarında raporda yer alan düşünceler, işin hakikatine uygundur.

İşte bu noktaları düşünmeden savaşa girmek ve **"kumandaya uzaktan müdâhale etmek"**, devletin felâketine sebep oldu.

Ama Serdâr'ın Zıstovi'den asker geçirmeyi savaş tekniğine uygun görmediğini iddiâ etmesi yanında, düşmanın fedakârlığını fevkalâde addetmekle cevap vermesi, mâkul bir söz değildir. Zira Zıstovi tarafından Balkanlara doğru Bulgaristan'a taarruzun, diğer cihetlerden daha kolay olacağının haritada bile görüldüğü, Rusya'nın Eflak demiryollarını ele geçirerek Tuna Osmanlı sâhilleri karşısında Vidin hizasına kadar her istediği noktaya bir anda asker yığabilecek durumda olduğunu kabul ettiği halde, **"Zıstovi'den asker geçiremezdi, nasılsa geçirdi"** demesi, bu ihtimale evvelce önem verip de Zıstovi ve Niğbolu üzerine kuvvetli bir fırka göndermeyi düşünmemesi ve askerî kuvvetleri, zayıf birçok kıtalara bölmesi, tâmiri mümkün olmayacak hatalarındandır.

Bunlardan başka, Rusların Simniça'dan Zıstovi'ye saldırmak düşüncesinde oldukları, Viyana'ya ve diğer Avrupa şehirlerine aksederek Bâbiâli'ye ve Osmanlı ordusuna gizli ve özel olarak bildirilmişken, Serdâr yine bunun doğruluğuna kani olamamıştı. Eğer buna inansaydı hareketleri düşüncesine uygun olurdu. Yâni yukarıda kısaca bahsettiğimiz üzere, Zıstovi sâhiline beş-on gafil karakol koyup da, düşmanın karşıda günlerce devam eden tecâvüz mahiyetindeki hazırlıklarına seyirci kalmakla iktifâ ettirmez ve Ruscuk kumandanı Eşref Paşa gibi herkesin bildiği bir zevzeği Zıstovi'yi muhâfaza ve himâye ile sorumlu tutmazdı. Bilhassa Zıstovi Kaymakamlığı tarafından düşmanın yapageldiği hazırlıklara dâir Eşref Paşa'ya verilen mâlûmat, kendisinin bir kilını kımıldatmamış, hattâ ihtarda bulunanlara, **"vazifeniz dışındaki işlere karışmayın"** meâlinde azarlamalarda bulunmasına yol açmıştır. Bununla beraber, Ruscuk yolu üzerinde Ahmed Paşa livâsı gibi başka bir müfreze kuvveti bulundurulmuş olsaydı, Rus kuvvetlerini Zıstovi'ye geçmez Tuna'ya dökmeğe muvaffak olacaklarında şüphe olmadığını, yabancı muhâbirler bile söylüyorlar.

Bundan başka Serdâr, Rusların nasıl olsa Tuna'yı geçmeye yol bulacakları ve Osmanlı Devleti savunma hareketine karar verdiği için Zıstovi'ye yapılan saldırıya önem vermeyip, asıl ondan sonra savaşın neticesini kazanmağa çalışmak lâzım geleceği fikrine kapılmıştı. Gerçekten bu gibi düşünceler başka tedbirlerle kâim olsa kabul olunabilir. Fakat buna dâir bir eser

görülmeyp, Rus ordusu Balkanlar'ı bile aştığı halde bu tehlikeli neticenin meydana geliş sebe-
bini şuraya buraya bağlamakla safsataya boğulmaktan başka, ordu açısından birşey
yapılmamıştır.

Gelelim muhâkemenin neticesine: Serdâriekrem'in raporu Divân-ı Harb'de okununca,
savunmanın birçok noktalarda kuvvetli ve tutarlı olduğu görülüp, bu durumda muhâkemeye
başlanılacak olsa, tabiatıyla birbirini açacak sözler neticesinde hâdiselerin halkın zihninde pek
kötü bir şekilde yorumlanacağı ve neticede mağlubiyetin gerçek sorumluluğunun merkeze
yükleneyeceği anlaşıldı.

Bu mahzurlu düşünceler, Serdâr'ın muhâkemesine mâni teşkil ettiği gibi, eski Serasker
Redif Paşa'nın hakkında muhâkemeyi gerektirecek hususların tâyin edilebilmesi, Doğu ordusu-
nun durumu yönünden Serdâr'ın muhâkeme sırasında yapacağı savunmalarından doğacak
kanuni sebeplerin varlığına bağlı iken, ona da imkân bulunamadı. Bunun üzerine Divân-ı Harb
dağıtılıp, muhâkemeleri savaş sonunda tamamlanmak üzere Redif ve Abdi Paşalarla gözaltına
alınan diğer kumandanlar, Midilli adasına sürüldüler. Ancak böyle kanun dışı bir muâmele, dışta
ve içte kötü tesir uyandırmış ve birçok yalanların çıkmasına sebep olmuştur.

ALTINCI FASIL

Mehmed Ali Paşa'nın Tuna Doğu Ordusu Kumandanlığı zamanında cereyan eden hâdiseler

Mehmed Ali Paşa, Temmuz ayı başlarında Şumnu askerî karargâhına varınca, asker sayısını arttırmak hakkındaki isteği de imkân nisbetinde karşılandığından, iki müdâfaa hattı teşkil etmişti. Bunlardan biri Rusya veliahdı Çareviç'in kumandasında bulunan düşman ordusuna karşı Lom suyu tarafında, diğeri General Jimerman'ın kumandasında Dobruca'yı istilâ eden Rus ordusuna karşı Tuna'nın doğusunda idi. Lom tarafındaki askerî kuvvet Ruscuk, Osman-pazarı, Cuma ve Solanik firkalarına taksim edilip, Solanik ile Ruscuk arasında da üç seyyar fırka teşkil edilmişti. Dobruca'ya karşı tutulan asker de Silistre, Hacıoğlu-pazarcığı, Varna ve Şumnu firkalarına ayrılmıştı. Bu iki hattın toplam kuvvetleri doksanaltı bin sekiz yüz onaltı (96.816) piyâde, beş bin sekiz yüz seksen altı (5886) süvâri ve beşbin yedi yüz kırk bir (5741) topçudan ibâretti. Yâni kumandanlar, subaylar, katırcılar ve diğeri hizmetliler dahil olmak üzere iki savunma hattına konulan askerin yekûnu, yüz sekiz bin dörtyüz kırk üç (108.443) kişi idi. Topların yekûnu da 250'ye ulaşmaktaydı.

Rusların askerî kuvvetine gelince: Sözü edilen Osmanlı savunma hatları karşısındaki düşman kuvveti yüzellibin (150.000) kişi olup, bunun büyük, bir kısmı Yantra hattının yukarı kısmında Cuma ve Osman-pazarı taraflarında idi. Kırk elli bin kişiden oluşan Dobruca ordusu ise Hacıoğlu-pazarcığı, Silistre ve Şumnu taraflarını tehdit için Köstence'yi karargâh edinmişti. Ama Ruslar, Zıştovi'yi ele geçirdikten sonra Balkanlara doğru sevkettikleri müfrezelerle etrafa dehşet saçarak hareket üssü temin etmek için bir taraftan Ruscuk'a diğeri taraftan Osman-pazarı ile Şumnu arasına yayılmaya başlamışlardı. Osmanlı ordusunun asıl görevi, düşmanın Zıştovi'den karşıya tamamen geri püskürtülmesi iken, buna kumandanlar tarafından âcizlikle cevap verilip sadece: "Rus ordusuna karşı savunma harekâtına girişerek onun ilerlemesine fırsat vermeyiz" deniliyordu. Hal böyle iken, askerî vaziyetin dağınıklığı, Doğu ordusunun savunma harekâtı maksadiyle iş görmesini veyâhut düşman ordusunun sol kanadını kolayca tepelemeye bir yol bulup da ilerleyebilmesini de imkânsız hâle getirmişti. Bunun için Rusların Ruscuk'a doğru gönderdikleri müfrezeler, o

tarafından imkân nisbetinde zayıf bir hareketle ürkütölmekte ve Şumnu üzerine sarkmak niyetiyle gelen müfrezelerin de Osman-pazarı tarafındaki Osmanlı fırkası vasıtasıyla yine o yolda pöskürtölmesine çalışılmakta idi. Fakat muharebeler, tamamen düşmanın lehine neticeler doğurmaktaydı. Yâni düşman, Osmanlı birliklerinin şu âciz hareketlerinden dolayı zafere erişmek fırsatını bulmaktaydı. Çünkü Serdâriekrem Abdi Paşa'nın azli sırasında, saltanat merkezinin alınan karar üzerine bir yandan Balkanları aşip da Meriç vâdisine taarruz eden Rus fırkasına karşı müdâfaada bulunmak için Karadağ'dan Süleyman Ağa kumandasında bir ordu getirilmiş, bir yandan da Vidin mevkii kumandanı Osman Paşa, düşmanın sağ kanadı üzerinde bulunan Plevne ve Lofça taraflarına doğru bir fırka askerle müdâfaaya memur edilmişti. İşte Mehmed Ali Paşa'nın Şumnu karargâhına gidişi de, izâh edilen teşebbüsler dâiresinde, o taraftan da bir iş görölmesi maksadından ileri gelmişti.

Bundan önce yazıldığı üzere, Balkanları aşan düşman ordusu kahir kuvvetle geri pöskürtölmüş ise de, bununla uğraşan ordu Şipka'da kapanıp kalmıştı. Öte yandan Osman Paşa, Temmuz başlarında Plevne'ye gelip, henüz maiyetindeki askeri yerine yerleştirir yerleştirmez Rusların büyük hücumlarına uğramıştı. Bu sebeple Osman Paşa, düşmanın saldırısını hafifletmek için Şipka ordusu ile Mehmed Ali Paşa'nın kumanda ettiği Tuna Doğu ordusunun seri bir taarruz hareketine girişmesi lüzumundan bahisle İstanbul'a "f e r y â d n â m e l e r" göndermişti. Bunun üzerine Başkumandan Süleyman Paşa'ya üstüste emirler gönderildiği hâlde, iki taraftan da uzun uzadıya bir takım hayalî mâzeretler ileri sürölerek boşyere günler ve hattâ aylar geçirilmişti. Bu durum ise, tamamen düşmanın işine yarayıp, Zistovi karargâhına durmadan kuvvet yığmaya fırsat bulmuştu. Bu hususlar, yeri gelince etraflıca anlatılacaktır.

Bu güröltölü-patırtılı ortam içerisinde Tuna Doğu Ordusu'nun Mehmed Ali Paşa kumandası zamanındaki savaşlarından anlatılmaya değer birkaç muharebe vardır. Bunlardan biri başarısız diğerleri de savaş bakımından neticeli sayılmasa da, oldukça başarılıdır. Başarısız saydığımız muharebe "Razgrad muharebesi"dir.

Razgrad Muhârebesi

Rusların, Ruscuk demiryolu hattını ele geçirmek maksadıyla Razgrad yönünden büyük bir saldırıya girişmeleri üzerine, hem söz konusu hattı muhafaza etmek, hem de Razgrad yolunu müdafaa etmek için Razgrad kasabasının birbuçuk saat ötesinde bulunan Ezilce köyü yakınındaki dağlara iki piyâde livâsiyle birbuçuk alay süvâri ve beş batarya toptan ibâret bir Osmanlı fırkası yerleştirilmiş ve kumandası Ferik Aziz Paşa'ya verilmiştir. Temmuzun ondördüncü günü bu fırkanın karargâhına yarım saat uzaklıkta olan bir tepe üzerinde birbuçuk tabur piyade ile üç topu bulunan ileri karakol hattından, düşman ordusunun gelmekte olduğu haber alındı. Bunun üzerine derhal Aziz Paşa ile birinci livâ kumandanı Mirliya Feyzulah Paşa sözü edilen ileri karakol hattına giderek top menzili dışında kalan küçük bir orman içinde altı tabur piyâde, iki alay süvâri ve üç kıt'a toptan oluşan bir Rus fırkası keşf ettiler. Aziz Paşa, birinci ve ikinci livâ hatlarından asker getirilmesine lüzum görmediğinden, orada bulu-

nan karakol kuvveti savaş nizamı üzere tertip edilmiştir. Düşman askeri ise o aralık başgösterip, taraflar top ateşine başladılar. Kısa zamanda Rus toplarının bir-ikisi işe yaramaz hale getirilmiş ve ormandan çıkan düşman kollarına hayli zâyiât verdirilmiştir. Sayıca üstün olan düşman, şiddetli hücumla geçtiğinden, mevcut firkadan yanına asker getirtmesi mümkün iken Aziz Paşa, bu hususta kumandanlar tarafından yapılan ikazları korkaklığa hamlederek takviye kuvveti almaya kulak asmamış ve emri olmadan firkadan asker gönderilmesini şiddetle men etmişti. Kendisi, bir elinde kılıç ve diğer elinde tabanca olduğu halde savaş hattını bir baştan öbür başa dolaşarak ve ihmalkârlıkla itham ettiği yedi askeri kurşunlayarak, akıl dışı aşırı bir şecâ'atle hareket etmekte iken, alnından vurulup şehid düşmüştür. Diğer taraftan Feyzullah Paşa da üç yerinden yara aldığından, birkaç yüz şehit veren karakol kuvveti bozguna uğramıştır. Yaralı olarak İstanbul'a götürülen Feyzullah Paşa birkaç gün sonra ölmüştür.

Aziz Paşa, bilgili ve cesur kumandanlardan olmakla beraber yukarıda izâh olunan vaziyetten de anlaşılacağı üzere, bu muhârebede âniden cinnet getirmiş ve bunun neticesinde orduyu felâkete sürüklemiştir. Bu muhârebeden sonra Mehmed Ali Paşa bizzat Razgrad'a gidip, Aziz Paşa'nın kumandasından boşalan firkayı bir kolordu şekline koymuş ve Cuma tarafında da böyle bir kolordu teşkil edip, ikisinin kuvveti kırkbeş tabura ulaşmıştı. Bu kuvvetin bir kısmını Mısır askeri teşkil ettiği için Cuma kolordusu kumandanlığı Mısır Hıdivi'nin oğlu Vezir Hasan Paşa'ya verilmişti. Fakat Razgrad kolordusu kumandanlığı İkinci Ordu Müşiri Ahmed Eyüb Paşa'ya verildiğinden, Cuma kolordusu da bunun nezâreti altında idi. Bu tertibat gereğince Ruscuk mevkii kumandanlığı Tuna Vilâyeti Vâlisi bulunan eski kaptan Kayserili Ahmed Paşa'ya verilip o tarafta harp hareketi tamamen savunma mahiyetini almış ve yalnız Ruscuk kalesi civarına saldıran düşman müfrezelerinin savuşturulmasına çalışılması emri verilmişti.

İşte bu vaziyet içinde vuku bulan pusu ve müfreze çarpışmaları gibi âdi vak'aların, tarih bakımından kıymeti olmadığından, sadece yazmaya değer gördüğümüz bazı muhârebeleri anlatacağız:

Sarı-Nasuhlar muhârebesi

Mehmed Ali Paşa "Çareviç" ordusuna karşı teşkil ettiği Cuma fırkası mevkillerini kontrol ettiğinde, Rusların Lom suyunu iki taraftan ellerine geçirmiş olduklarını gördü. Bunun üzerine Mirliya Âsım Paşa kumandasında Kızlar köyüne ve Ayazlar boğazına iki alay asker ve iki batarya top gönderdi ve muhârebe başladı. Ruslar mevkillerini terkedip, ormanlık bir tepeye çekildiklerinden, ellerinde bulunan ateş hattına Osmanlı askerleri yerleşti. Bunu müteâkip Akbayır denilen yerde toplanan düşman üzerine de derhal hücum edilip, orası da ele geçirildi. Ancak o esnada karşı tarafa yardım geldiğinden Osmanlı askerleri sebat edemeyip Lom suyunun sol sahiline ve Ayazlar yönüne çekildiler ve bunu tâkiben Rusların şiddetli top ateşi karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Yarım tabur Akbayır'da bırakılıp, arta kalan kuvvetler geride bir sırta yerleştirildi. Ruslar ise Akbayır'ı şiddetli top ateşine tuttukları gibi, bir de gece baskını düzenleyerek o yarım taburu geri çekilmeye zorladılar. Sabah olunca

İşte 93 Harbi'nden arta kalanlar: Harabe ve göz yaşları...

Rusların sağ kanadına bir tabur ve iki kıt'a topla saldırıldığı gibi, yarım taburla da sol kanatlarına taarruza geçildi. Ayrıca Merkezden de dört taburla hücumla geçildi. Bunun üzerine Ruslar mukavemet edemeyip tekrar Akbayır'ı terk ettiler ve Ayazlar'da tutunamayıp Sultan köyü tarafına çekildiler. Savaşın sonra, sözü edilen fırka müdâfaaya elverişli mevki tutup, siperler kazdı. Bu askerî hareketten maksat, Osman-pazarı'ndan Ruscuk'a kadar Lom suyu hattını savunma hattı yapmak olduğundan, bunun gerçekleşmesine çalışıldı. Şöyle ki: Osmanlı fırkasının sağındaki Karahasanlılar'da ve solundaki yaylada ve karşısındaki Bob köyünde Ruslar bulunduğu için, bahis konusu fırka bir Mısır livâsiyle takviye olduğu gibi, Karahasanlılar'da bulunan Rus kuvvetlerini püskürtmek ve Cuma fırkasının sağını muhafaza etmek için Necib Paşa fırkası da Hezargrad'dan Bahşişler yönüne sevk edildi. Bunu müteakip Kurmay Mirliva-

lardan Ali Paşa kumandasında bulunup Dobruca'dan gelen bir livâ asker, Ayazlar tarafına alınıp Prens Hasan Paşa kumandasına verilerek Sâlih Sârım ve İsmâil Paşalar fırkalarından ibâret bir kolordu teşkil edildi.

Karahasanlar Muhârebesi

Ahmed Eyüb Paşa kolordusunu teşkil eden Necib ve Âsaf Paşaların piyâde fırkalarıyla Âyazlar tarafında bulunan Sâlih Sârım Paşa fırkasından Sâbit Paşa livâsı, Karahasanlar'a taarruza memur edildiler. Bunun üzerine savaş hattının sağ kanadını Âsaf ve merkezini Necib Paşa fırkaları, sol kolunu Sâbit Paşa livâsı meydana getirip, iki hat üzerinde savaşa tutuştular. Sâbit Paşa livâsı, savaş esnasında Necib Paşa fırkasına yaklaştı.

İngiliz Beykır Paşa da Lom vâdisinden bir alay süvari ile Karahasanlar'a doğru gönderildi. Âsaf Paşa fırkası da sağ kolda şiddetli savaşla vakit geçirmekte idi. Rusların durumu kötüye gittiğinden, Gavgava yoluyla imdat yetiştirmeye çalıştıkları görüldü. Bunun üzerine Cuma fırkası tarafından Haydar köyündeki Rus süvârileri üzerine Sakar-tepe'den şiddetli top ateşi yağdırılarak mevkillerini terketmek zorunda bırakıldılar. Öte yandan bu tarafa bir alay da piyâde sevk olundu. Bunlara destek olmak üzere Lom suyunun sağ taraf eteklerine de bir alay Mısır askeri gönderildi ve böylece Rusların imdat kapıları kapatılmış oldu. Diğer fırkalar da karşılardaki Rusları sıkıştırıp bozguna uğrattılar. Savaş esnasında Neş'et Paşa livâsı birkaç kere gerileyip yine ilerledi.

Bob köyünden imdada yetişmek üzere harekete geçen Ruslar, yine Bob köyüne ve Karahasanlar'dan bozulanlar Katislova'ya kaçtılar. Bundan sonra Sâlih Sârım Paşa fırkası, Bob ve Sultan köylerinde bulunan Rusları oldukları yerde tutmak için görevlendirildi.

Katislova muhârebesi

Karahasanlar muhârebесinden sonra Osmanlı kolordusu yukarıda belirtilen durumda iken Âsaf, Fuâd ve Necib Paşaların piyâde fırkaları sağ kol ile merkez ve sol kolu teşkil ederek önlerinde Kerim Paşa fırkası bulunduğu halde üç hareket hattı üzerinden Savuna sırtlarına vardılar. Fuâd Paşa fırkası hemen oradan Salonik sırtlarına gönderildiği gibi, arkasından Âsaf Paşa fırkası da hareket etti. Necip Paşa fırkası da bunları takip etti. Süvâri fırkası ise, öncülük vazifesi yaptı. Kolordu geceyi Salonik sırtlarında geçirdi. Karahasanlar muhârebesinde Feriklik rütbesini alan Sâbit Paşa da Cuma istikametinden kolordunun sol tarafına bir fırka ile geldi. Ertesi günü bir alay süvâri ile Osmanlı ordusunun cephesi yoklandığında, Katislova ve Ablonova taraflarında Rus kuvvetlerinin bulunduğu ve bu yollardan araba geçmesi mümkün olduğu anlaşıldığından, Fuâd Paşa fırkası Katislova üzerine gönderildi. Akşam üzeri iki tarafın top menzili birbirine yaklaştığından, birkaçar dane atmakla yetinilip, o gece, o şekilde harp nizamı üzere geçirildi. Sabahleyin top muhârebесine girildi ve savaş hattının sağ kanadı bir alay piyâde ve dört tabur ile tutuldu. Rus ordusunun sol kanadını tehdit etmek ve çevirmе hareketini yapmakla görevli olan Necip Paşa fırkasından Kolonbalı Reşid Paşa livâsı, savaş hattının sağ tarafından vazife görmek üzere harekete başladı. Süvâri fırkası da sağ kolun az

Karahasanlar muharebesi

ilerisinde bulunan ormanlık kenarında durdu. Sabah saat bir sularında Fuâd Paşa fırkası taarruza geçti. Sol kanat fırkası da Ablonova üzerine top ateşi yağdırdı. Diğer fırkalar da savaşa katıldı. İki taraf askeri birbirine yaklaştığında, bir aralık ileri harekâta bulunamadılar. Gündüz saat dokuz sıralarında Rusların, toplarını kademe kademe geriye çekmeye başladıkları görüldüğünden, merkezden, Rus istihkâmları üzerine hücumla geçildi. Ruslar karşı koymaya çalıştılsa da, mukavemet edemediklerinden tabyaları zaptedildi ve Lom hattı Osmanlı ordusunun eline geçti. Ruslar, bozguna uğrayan askerlerini tâkipten kurtarmak için iki batarya kadar topla Ablonova'dan şiddetli ateşe başladılar. Bunun üzerine Sâbit Paşa fırkasından bir alay kadar piyâde ve yarım alay süvâri, Lom deresini geçerek Ablonova'ya taarruz etti. Fakat Ruslar, şiddetle karşı koyduklarından, Osmanlı kuvvetleri fena halde bozguna uğrayıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu askeri harekât, Katislova'ya sevk edilen askerin muhârebe ettiği zamanda yapılsaydı belki fayda ümit edilebilirdi. Savaş, gece yarım sularında sona erdi. Şehit ve yaralı sayısı binbeşyüzü buldu. Rusların zâyîâtı da bundan az değildi. Osmanlı süvârisinin bir alayı, yukarıda belirtildiği üzere bir orman kenarına konulduğu gibi, bir alayı da biraz daha ileride bulunuyordu. Oralarda Rus süvârisinin bulunabileceği hatıra gelmediğinden, alay süvâri atlarından inmişlerdi. Halbuki bahis konusu mevkide iki bölük düşman süvârisi kalmış olduğundan, birdenbire alayın bulunduğu yere çıkıp, iki taraf süvâri birbiri girdi. Bursalı Miralay Hoca Ahmed Bey ile Binbaşı Reyhan Ağa ve daha birtakım subaylar ve erler şehit oldular. Yüzbaşılardan Hakkı Bey, onsekiz yerinden yaralandığı halde Allahın lütfuyla iyileşti. Ruslardan da zikredilen müfreze kumandanı ile beraber hayli subay ve er öldürüldü. Ertesi gün Ruslar, Ablonova'yı da terkettiklerinden, birkaç gün zarfında Lom deresi boyu tamamen Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Bu Katislova muhârebesi Osmanlıların zaferi ile neticelenip, iki bine yakın silâh ve tüfenk, cephanesiyle birlikte ele geçirilmişti. Padişah, bu gazadan dolayı, Mehmed Ali Paşa'ya takdirlerini bildirilen bir telgraf göndermişti. (Bu telgrafın sureti için (Bk. Ek: 4, 5, s. 444)

Çayırköy Muhârebesi

Mehmed Ali Paşa, Katislova muhârebelerinden sonra Bile tarafına taarruz maksadiyle asker tertip etti. Şöyle ki: Muhârebeye savaş hattının solundan girişileceğinden ve diğer fırkalar aldatma harekâtına memur olduklarından, Prens Hasan Paşa kolordusundan Mısırlı İsmail Paşa fırkası ve bu fırkadan subay ve erleri Türk olan Ali Rıza Paşa livâsı ileriye sürüldü. Ama ordu kurmay subayları, keşif harekâtını usûlü dâiresinde yapmamış olduklarından, gerekli yerlere toplar sevkedilemedi. Öte yandan ikinci hattı teşkil eden ordu, harp halinde bulunan livâyâ yardım edemedi. Bunun üzerine Ali Rıza Paşa livâsı bozuldu. Mehmed Ali Paşa iki gün sonra bu savaş hattını tamamen terkederek kuvvetlerinin büyük bir kısmını Kadı-köyü civarına aldı. Bu geri çekilme hareketi o kadar karışık ve telaşlı yapıldı ki, birkaç tabur kaybolup, ancak bir iki gün sonra livâsına iltihak edebildi.

YEDİNCİ FASIL

Mehmet Ali Paşa'nın kumandanlıktan azli ile Süleyman Paşa'nın memuriyeti ve onun zamanında Tuna Doğu Ordu'sunda cereyan eden hâdiselerin özeti

Mehmed Ali Paşa'nın Tuna Harp Ordusu kumandanlığına getirilmesi, Rusların Tuna'yı geçerek savaşmaksızın Balkanlar'a kadar taarruz etmeleri ve oradan da İstanbul civarını işgale fırsat bulmaları en çok Serdârîekrem Abdi Paşa'nın ihmalkârlığından ileri gelmiştir düşüncesiyle, Tuna Ordusu'nu bir düzene koyup da düşmanın hareket üssüne karşı taarruza geçmek ve bu sırada Osman Paşa kumandasında Vidin'den Plevne'ye götürülen ve Süleyman Paşa kumandasında Şipka'ya gelen kolorduları da o taarruza yardım yolunda kullanmak maksadına dayanmaktaydı. Mehmed Ali Paşa ise, Saltanat merkezinin bu kararını resmî tebligat olarak telâkki etmekle beraber, Pâdişâhın huzurunda açıklanan gayenin gerçekleştirilmesi hususunda söz vererek ordunun başına gitti. Herşeyden önce asker sayısını arttırılmasına ihtiyaç gösterdiğinden, Sohum'dan ve Batum'dan alelacele asker sevkine gayret edildi ve böylece bu isteği de yerine getirilmiş oldu. Bu durumda onun, sözünü yerine getirmeye çalışması zamanı gelip, gerçekten bir önceki fasılda yazıldığı gibi, seyyar fırkalarından oluşan bir kolordu teşkiline çalışmış ve yukarıda anlatılan muhârebelerde Çareviç ordusunun yayılmasını önlemek için taarruz mahiyetinde birtakım tedbirler almak lüzumunu duymuştu. Fakat bu kadar gayret, asıl maksada hizmet edemediğinden ve Ruslar ise bir taraftan Plevne ve bir taraftan Şipka kolordularını sıkıştırdıklarından, düşmanı büsbütün oralara yüklenmemek için taarruz hareketine büyük gayret sarfetmesi hususunda Mehmed Ali Paşa'ya İstanbul'dan üstüste emirler gönderiliyordu.

İlgili fasıllarında etraflıca yazdığımız gibi, Mehmet Ali Paşa, verilen bu emirlere birtakım özürlerle cevap verip, nihâyet Plevne'nin kuşatması şiddetlendiğinden, çeşitli tavsiyelerde bulunulmak sûretiyle taarruza geçmesi hususunda gayrete getirildikçe, düşmanın kuvvetlerini arttırdığından bahsederek fedakârca bir savaş yapmaya cür'et edemedi. Bunun üzerine kumandanlıktan

azledilerek İstanbul'a getirildi ve yerine Şipka kolordusu kumandanı Süleyman Paşa gönderildi; ona da taarruz için kesin tâlimât verildi.

Süleyman Paşa, Eylül'ün onaltıncı günü Şipka'dan hareket edip, Razgrad önündeki Kadı-köyü'nden gelen selefi Mehmed Ali Paşa ile karşılaştı. Mehmet Ali Paşa kendisine: "Dömekil üzerine bir taarruz hareketinde bulunmak için Kadı-köyü'nün ilerisinde üç seyyar fırka hazırlamıştım; bu taarruz hareketinden maksadım da Dömekil sırtlarını ele geçirmek ve bir kolayı bulunduğu takdirde daha ilerleyerek Bile'ye taarruz etmektir. Oraya taarruz etmek çok güç bir iş olup, fedakârlığı gerektirir. İstanbul'dan evvelce devamlı taarruz emri aldığımdan, hiçbirşey yapmadı denmesin diye bu harekete karar vermiştim. Bununla beraber kış mevsimi girdiğinden, ordunun müdâfaaya çekilmesi uygundur; Balkan, Plevne ve Tuna Doğu savunma hatları elde bulunup da ilkbahara erişmek mümkün olursa, her taraftan hücumla geçerek düşmanı Tuna'ya dökmek mümkün olur. Ama Rusların üç buçuk kolordusu Bile civarında bulunup, bir taraftan da çok sayıda imdat kuvvetleri gelmektedir" dedi.

Süleyman Paşa bu mâlûmatı alarak Tuna Doğu Ordusu seyyar fırkalarının dolaştıkları Kadı-köyü'ne gitti. Ordunun kumandan ve subayları Mehmed Ali Paşa'nın aldığı askerî tertibatı ifâde ettikleri halde, bunun için bizzat keşiflerde bulunmak niyetinde iken hava muhâlefeti sebebiyle ve noksan kalan bazı ihtiyaç maddelerini tamamlamak mecburiyetinden dolayı harekâtını tehir etti. O esnada ise Ruslar, bir yandan yardım kuvvetleri getirtmek sûretiyle Bile tarafını fevkalâde takviye etmiş ve Kadı-köyü tarafından Ruscuk üzerine saldırıya hazırlanmışlardı. Diğer taraftan Süleyman Paşa Tuna'ya varır varmaz Mabeyn-i Hümayûn'dan Miralay Celâl Bey isminde bir yâverin gelip: "Şipka'daki hareketiniz, pek çok askerın kırılmasına sebep olduğundan, Padişahımız burada da Şipka'da olduğu gibi zâyîata yol açacak bir harekette bulunmamanızı gizlice emir buyurdular" demiş olması; Serasker Kaymakamı Mustafa Paşa'nın da Londra'dan alınan haberlere dayanarak: "Rusların Plevne ve Şipka üzerinden kuvvetlerinin büyük kısmını çekmekte oldukları bildiriliyor. Bu durumda birer mikdar askerle Plevne ve Balkan kolordularını yerlerinde bırakıp büyük ordusuyla beraber sizin üzerinize hücum edeceği tahmin olunuyor" diye bir telgraf göndermiş olması, Süleyman Paşa'nın harekâtını geriletmişti. Bundan başka Rusların Dobruca'da bulunan ordusunun taarruza geçeceği ve yukarıda bahsedildiği üzere iki kolordusunun da Ruscuk ve Kadı-köyü üzerine hücum edeceği haber verilmişti. O sırada ise, Plevne kolordusu birinci kuşatmadan kurtulmuş olduğundan, Süleyman Paşa Bile üzerine taarruzdan vazgeçip, Lom hattı üzerinde savunmaya girerek, gerektiğinde Yantra nehri kuzeyine doğru bir taarruz yapılması mütalâasını İstanbula bildirdi. Yine o günlerde, Tuna Doğu Ordusu'nda tek-tük karakol çatışmaları yapıyordu. Bununla beraber Süleyman Paşa'nın Yantra nehri kuzeyinden taarruza geçmesinin Padişah tarafından uygun görülmediği, Askerî Şûrâ kararı olarak kendisine bildirilmişti.

Bu kargaşalıklar sırasında Süleyman Paşa Plevne kuşatmasını hafifletmek için Osman-pazarı'na topladığı kuvvetlerle Tırnova üzerine yürümek isteyip, Elena'da Rus kuvvetleriyle yaptığı savaşta düşmanı gereği gibi bozmuş ise de, bu galibiyet, Plevne ordusunun teslim olması zamanına rastladı-

ğından, gerçek bir fayda sağlayamadı. Bunun böyle olduğu, Plevne hâdiseleri sırasında yazacağımız tafsilâttan anlaşılacaktır.

İşte bu durum üzerine Tuna ordusu geri plânda kalıp, yeri gelince anlatılacağı üzere, Rus ordularının fevkalâde başarıları yüzünden, Süleyman Paşa İstanbul'a çağrılarak Sofya'ya gönderilmiş, askerin bir kısmı İstanbul'a getirilmiş, geri kalan kuvvetler ise, savunma hareketine memur edilmişlerdi. Bundan dolayı oralarda bazı kalelerin muhâfazasından başka mühim bir iş kalmamıştı.

SEKİZİNCİ FASIL

Şipka muhârebeleri

Rus kuvvetlerinin Balkanlar'dan geçişi bahsinde anlatıldığı üzere, General Gurko, Rus Başkumandanı Grandük Nikola nezdinde taarruz hareketini üzerine aldığı sırada Elena tarafları istihkâm ve muhâfazadan mahrum bulunduğu için Şipka geçidi istihkâmlarını da ele geçirmeye karar vererek Hâyin boğazından geçtikten sonra o gayeye de kolaylıkla erişmişti. Eski Zağra muhârebesinde mağlup olunca mevcut kuvvetleriyle Hâyin boğazından sür'atle Tırnova'ya geri çekilmiş ve onun bu seri hareketi Gabrova ve Tırnova savaş hattının, Osmanlı kuvvetlerine karşı emniyete alınması düşüncesinden doğmuştu.

Süleyman Paşa ise, düşmanın geri çekilmesi üzerine Meriç ve Tunca vâdilerinde müslümanlara karşı ayaklanmış olan Bulgar eşkiyasının kökünü kazı-maya, Frediç ve Hâyin boğazları'nı tahkim ederek düşmana kapamaya gayret etti. Çünkü Süleyman Paşa'ya Balkan kumandanı olarak verilen vazife iki esasa dayanmakta olup, bunlardan birisi Balkanlar'ı geçen Rus ordusunu geri püs-kürtmek, diğeri Balkan istihkâmlarında bulacağı düşmanı da tepeleyerek Bal-kanlara geçip Tırnova üzerine yürümek ve o vakit Tuna ordusu kumandanı Mehmed Ali Paşa ile Plevne noktasını tutmuş olan Vidin kumandanı Osman Paşa taraflarından kendisine silâh kuvvetiyle yardım edilmek, kısacası Osmanlı ordusu üç yönden düşman üzerine yürüyüp veyahut üç yönden düşmanı kendi-lerine çekip savaşın kesin neticesini almak hususları idi. Süleyman Paşa, birinci hareketi yapmakla Eski-Zagra ve Yeni-Zagra'dan düşmanı uzaklaştırmış ise de, ondan sonra tutacağı yolda akıllıca davranmak, yâni birdenbire Balkan istih-kâmlarına yürüyüp ve meçhul bir netice üzerine ateşe atılıp da zafere ulaştıracak sebeplerden faydalanamayacak bir duruma düşmemeğe çalışmak gerekirken, kendisi bu inceliklere kafa yormadığı gibi, Saltanat merkezinin emir ve tâlimatı da onun bir yol bulmakta şaşkınlığa düşmesine sebep oldu. Şöyle ki: General Gurko, yukarıda bahsettiğimiz gibi sür'atle Tırnova'ya geri çekildiği sırada Plevne muhârebeleri şiddetlenerek düşman orada da birbiri ardından mağlubi-yete uğradığından, Rus kolorduları genel olarak müdafaaya çekilmiş, hattâ General Gurko, Süleyman Paşa ordusunun Balkanları aşıp da âni bir taarruzda bulunması ihtimalinden büyük bir korku ve telâşa düşmüştü. Bu yüzden Süley-

Süleyman Paşa gündelik askerî emirlerini yazdırırken.

man Paşa'nın Frediç ve Hâyin boğazları'ndan bütün kuvvetleriyle Balkanları geçip de Gabrova ve Tırnova tarafını tehdide gayret sarfetmesi veyâhut Kazgan tarafından ileriye gidip de Osman-pazarı'nda toplanan askerle birleşerek Tırnova üzerine yürümesi tedbirleri her taraftan ihtâr olunduğu ve bu hareketlerden birinin tercih edilerek Osmanlı Ordusu Tırnova'yı ele geçiremeye bile savaşı kazandığı takdirde, Rusların Şipka istihkâmlarını terketmek zorunda kalacakları da savaş tekniğini bilenler tarafından ifâde edildiği cihetle, Süleyman Paşa'nın Eski-Zağra'dan hareketi esnasında bu noktaların düşünülmesini Padişah Hazretleri emretmişti. Bunun için Vükelâ heyeti ve Askerî Şûra iki defa toplanarak cereyan eden müzâkerelerde, Şipka' istihkâmlarını almadıkça ordunun Balkanlar'dan ötede kolayca hareket etmesinin mümkün olamayacağı ve Şipka'nın ele geçirilmesinin pek de zor bir iş olmadığı ifâde edilip, bunun üzerine Süleyman Paşa'nın Şipka üzerine gitmesi için kesin emir verildi. İşte bu kararın çıkması, Süleyman Paşa'yı Balkanlar'a doğru sevkedip bu yolda hareketi kendisi de uygun gördüğünden, orduda bulunan elli altı tabur askerin üç taburunu Frediç ve altı taburunu Hâyin boğazları'na yerleştirerek geri kalan yirmialtının

mevcutlu kırkyedi tabur askerle Frediç karargâhından hareket etmiş ve bir engelle karşılaşmadan Kızanlık'a varmıştı. Böyle bir tedbirin alınması, ordunun Balkanlar'dan geçerek Tırnova'ya yüklenmesi ihtimâlden korkan Rusların memnuniyetine yol açtı.

Süleyman Paşa ilk icrâat olarak Kızanlıkla Şipka arasında dolaşan Kazak atlılarını ezip, Şipka köyünü yaktırdı ve evvelce Kızanlık'ın islâm mahallesini yakan ve yuvalandıkları yerlerden askere kurşun sıkarak birkaç eri şehid eden Bulgarları yoketti. Ayrıca dağlara çekilmiş olan Bulgar eşkiyası üzerine müfrezeler göndermek sûretiyle onları ele geçirmeye çalıştı ve Ağustos'un sekizinci günü Şipka harabesini karargâh edindi. Karadağ muhârebesinden dönerek orduyu Edirne'ye getirdiği günden o güne kadar yalnız Eski-Zağra muhârebesi vuku bulup başka bir mâni çıkmadığı halde tam bir ay gecmisti.

Osmanlı ordusu Şipka'ya nakledilmeden önce Süleyman Paşa, askeri ümerayı Kızanlık'ta huzuruna çağırarak bir toplantı yapıp, düşmana karşı ne şekilde hareket olunacağını sordu. Şipka'yı düşmana teslim eden Râsim Paşa, Hulûsi Paşa ve onlarla birlikte bulunup da daha sonra kurmay başkanlığına tâyin edilmiş olan Miralay Ömer Bey o mecliste idi. Oy birliği ile evvelâ Ömer Bey'i Şipka taraflarında keşiflerde bulunmaya gönderdiler. Ömer Bey, düşman mevkiilerini teftiş ettiğinde, Şipka geçidinin anahtarı hükmünde bulunan ve piramiti andıran bir sırtın üzerinde yer alan "Siveti-Nikola" tabyasının iki tarafında ormanlarla çevrili gayet korkunç ve derin dereler bulunduğunu, Rusların bu tabyanın iki tarafında Gabrova'ya kadar uzanan vâdileri muhâfaza etmekte olduklarını haber verdi. Askerî ümera bu hususta fikir teâtisinde bulunup, Siveti-Nikola istihkâmının hücum ile zaptına karar verdiler. Ancak böyle çok tehlikeli bir hareketi mümkün mertebe az zayıat vererek gerçekleştirmenin çâresi hakkında bilgisi olanlar ve bilhassa Râsim ve Hulûsi Paşalar gibi daha önce "Siveti-Nikola" istihkâmında bulunanlar: **"Bu istihkâma karşı sağ taraftan hücumla geçmek, sol tarafa nazaran daha kolaydır; zirâ Siveti-Nikola tepesinin karşısında bulunan Aykırıcâ-bel dağının tepelerini zapt etmekle hedefe ulaşmak mümkündür. Ruslar da Siveti Nikola'yı oradan ele geçirdiler."** dediler. Bunun üzerine bütün ümera bu fikri tasvip ederek ve Allaha sığınarak sağ taraftan hakikî ve cepheden sahte (tâli) hücum yapılmasını uygun gördüler. Hakikî hücumla ordunun seçkin askerlerini ihtiva eden ikinci ve üçüncü livâlar memur edilip, kumandası Recep Paşa'ya verildi. Hareket bakımından daha önemli olan tâli hücum koluna da birinci livâ tâyin edilerek, onun kumandası da Şâkir Paşa'ya havâle edildi. İşte bu karar üzerine Osmanlı ordusu Şipka yakınlarına sevk edildiği akşam, yâni Ağustos'un dokuzuncu gecesini hakikî hücumu yapacak livâlar, düşmanın göremeyeceği yollardan Rus savaş hattının sol tarafına doğru ilerleyerek sabah erkenden taarruza başladılar. Yine o anda tâli hücum kolu da Siveti Nikola istihkâmı hizasından harekete geçti. Bu kolun kumandanı olan Şâkir Paşa, Şipka yolu üzerinde bulunan handan ileri gitmemek ve düşmanı tâli hücumla aldatmak, hakikî hücumla memur askerinin hareketini kolaylaştırmak üzere talimat almışken, vazifesini iyi yapamayıp tâli hücum hareketini hakikî hücum şekline dökmüş ve askeri, düşman kurşunlarına hedef yapmıştı. Askerler, bu tehlikeden kurtulmak kaygısıyla düşmanın ateşi altına doğru sokulmak

General Radiski

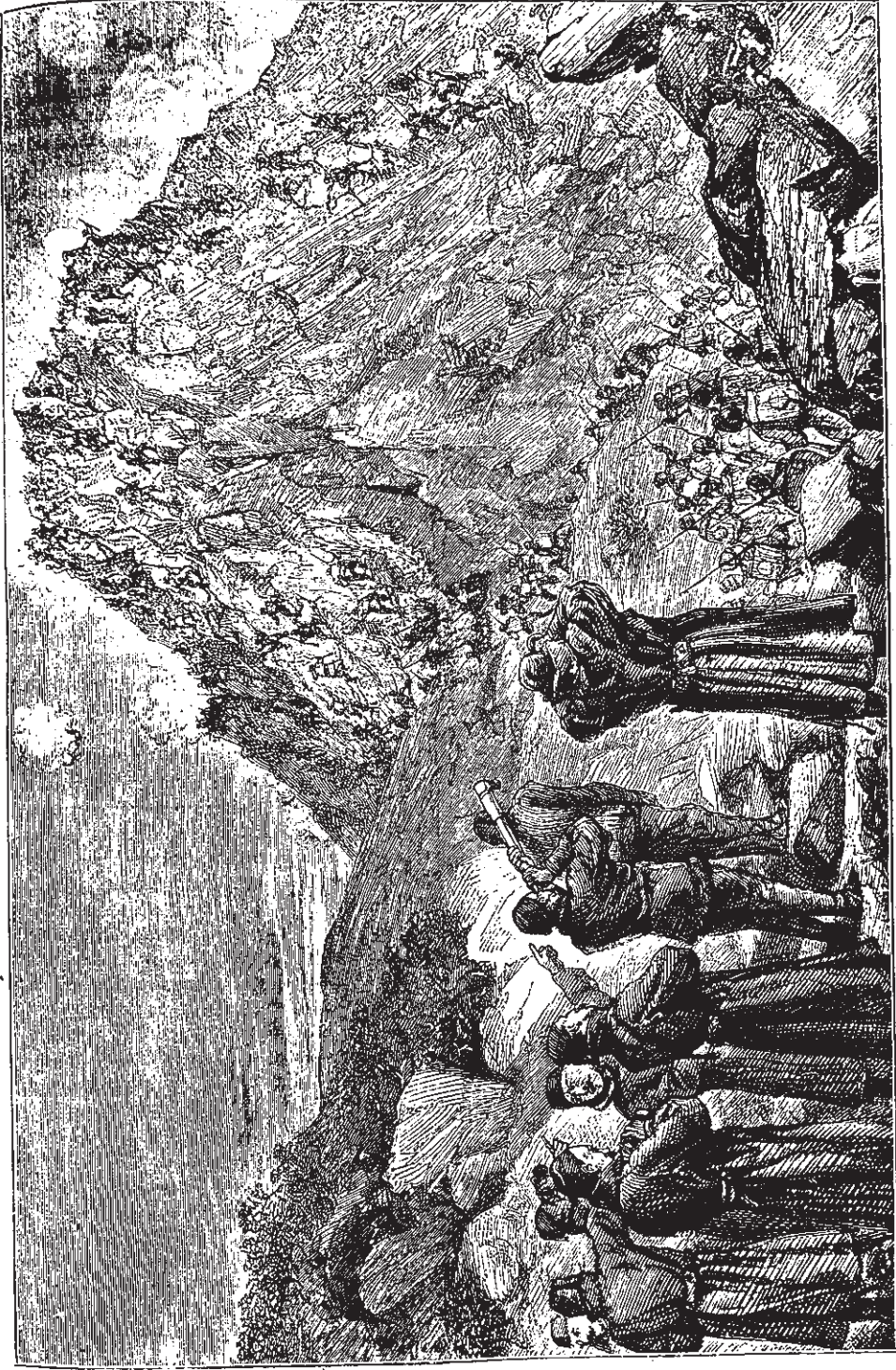
Rusların Rumeli Cephesi kumandanlarından

mecburiyetinde kaldıkları esnada Kaymakam Abdurrahman Bey şaşkınlıkla hücum borusu çaldırınca, askerin önü alınamıyarak Siveti-Nikola tabyasının üstüne kadar çıktılar. Fakat Rusların gerilerde birçok tabyaları bulunduğu ve Sveti-Nikola tabyası gerideki istihkâmlara hedef teşkil edecek şekilde olduğundan, mecburî hücumla büyük fedakârlık gösteren Osmanlı kuvvetleri, zayi-âta uğrayıp geri çekilmek zorunda kaldılar ve yolları üzerinde bulunan han ile Siveti-Nikola tabyası arasındaki istihkâmları ele geçirmekle yetindiler.

Hakikî hücumla memur livâlar ise, karşılıklarına çıkan düşman ordusundan kuvvetli olduklarından şiddetli bir müdâfaa ile karşılaşmaksızın ilerleyip, Rusların asıl savunma hatları kollarından olan istihkâmları zaptederek yerlerinde sebât ettiler. Bu sûretle Osmanlı ordusu Siveti Nikola mevkiinin önündeki yamaçlar ile bahsi geçen dereleri teşkil eden diğer dağların yüksek noktalarına sâhip olup, Osmanlı askerlerinin bulunduğu hat ile düşman hattı arasında bazı noktalarda iki-üç yüz ve bazı noktalarda da yüzelli adım kadar mesâfe kalmıştı.

İşte bu hücumlar on dört saat devam ettiği halde zafere ulaştıracak bir netice elde edilemediğinden, düşmanın sağ kanadını vurmaya üzere bir taarruz müfrezesi gönderilip, Ağustosun onbirinci günü Aykırıcabel istihkâmı zapt edildi. Yine o gün şiddetli hücumlarla diğer taraftan ilerleyen Osmanlı kuvvetleri düşmanın arkasını çevirmeye çalışılarsa da, düşman istihkâmlarından açılan ateş, onların başarısına engel oldu. Fakat bu esnada düşmanın sol kanadı kuşatılarak dereler de ele geçirildiğinden, asıl istihkâmların fethi ümidi kuvvetlenmiş ve Siveti-Nikola tepesinin bazı pusu yerlerine geceden asker yerleştirilerek âni bir hücumla elverişli mühim noktalar ele geçirilmişti.

Fakat Ruslara, General Radiski kumandasında o gece Tırnova'dan yardım gelip, Ağustos'un onikinci günü Aykırıcabel tarafından Osmanlıları ovaya dökmek maksadıyla gayet şiddetli ve kanlı taarruzlara giriştiler; hattâ ele geçen bazı yerleri geri aldılar. Bu muhâbere, o gün gece saat dörde kadar devam edip, ertesi günü ise düşman, kuvvetini bir kat daha arttırarak Aykırıcabel üzerindeki piyâde siperlerine kadar sokulmuştu. Bu tehlikenin önlenmesi için Ferik Veyssel Paşa kumandasında sevk olunan imdat kuvvetlerinin büyük bir fedakâr-

Türk kuvvetlerinin Sveti-Nikola tabyasına hücumu...

lıkla hücumla geçmeleri, düşman saldırısından dehşete kapılan diğer taburları yeniden gayrete getirerek, Aykırıca-bel tarafını işgal eden Rus kuvvetlerini Yeşiltepe'ye kadar sürdüler. Ayrıca daha önce oraya inşa edilip de terketmek mecburiyetinde kalınmış olan büyük bir istihkâm Rusların elinde kaldığından, şiddetli hücumlarla ona da taarruz ederek, düşmanı istihkâm içinden çıkardılar. Ancak Rus askerleri bahis konusu istihkâmın dış köşesine tesadüf eden yüksek bir noktayı bırakmamak için cansipârane direndiklerinden, Ağustos'un ondördüncü günü ikinci vaktine kadar çarpışıp nihâyet Osmanlı askerinin kararlılığı karşısında ağır zâyiât vererek çekildiler.

İşte Ağustos'un dokuzundan ondördüne kadar altı gün devam etmiş olan bu çarpışmalar dünyaya şöhret salıp, Siveti-Nikola istihkâmının ele geçirilmesi ise Padişah'a ve Vükelâ Heyeti'ne hayret verip, o hususta Süleyman Paşa'ya üstüste emirler ve cesarete getirecek yazılar yazılıyor; düşmanı bir kat daha sıkıştırmak için ağır istihkâm topları ve havanlar gönderiliyordu. Süleyman Paşa bunları tabyalara yerleştirip gece gündüz ateşe devam etmiş ve Frediç ve Hâyin boğazlarından içeriye Çerkes ve Zeybek süvâirlerinden oluşan müfrezeler sevk ederek düşmanı tehdiye çalışmıştı. Fakat Osmanlı ordusunun Şipka'ya varışından Ağustosun onyedisine kadar geçen bir hafta zarfında vuku bulan büyük hücumlar ve şiddetli çarpışmalarda subay ve erlerden altı bin yedi yüz kırk dört (6744) şehit ve yaralı verilerek toplam kuvvet yirmi altı binden fazla iken, ondokuz bin kişiye indi. Bu durum karşısında Süleyman Paşa, ister istemez savunmayı geri çekilmeye tercih edip, asker açığının kapatılması gereğini İstanbul'a bildirdi. Osmanlı ordusu, Edirne'den Şipka'ya varıncaya kadar gâlibiyet eserleri göstermiş ve Şipka'nın zabtı Vükelâ Heyeti ve Askerî Şûrâ müzâkerelerinde kolaylaştırılmış olduğu halde savaşta o kadar zâyiât verilip de yine zafere ulaşamaması, Padişah'ın telâş ve endişesini arttırdığından Askerî Şûraya, yazılı olarak aşağıdaki sùâlleri sordu:

1) Balkan ordusunun harekâtını kolaylaştırmak için Razgrad ve Plevne'de bulunan kolorduların taarruz hareketine girişmeleri uygun görülür mü?

2) Sözü edilen taarruz hareketi uygun görülmezse, bundan çekinmenin sebebi ne olabilir?

3) Sözü edilen orduların taarruzda bulunmaları reddolunduğu takdirde, Plevne'den sür'atle bir fırka askerinin Gabrova üzerine gelmesi tasvip olunur mu?

4) Bu tedbir de kabul edilmezse, Balkan ordusunun bulunduğu mevkiye kalıp da sonuna kadar düşmanla çarpışması,

5) Süleyman Paşa'nın Şipka'da lüzumu kadar asker bırakarak ve bu mümkün değilse maiyetindeki askerinin tamamen geriye çekilmesi ve o takdirde hangi noktalarda bulunması lâzım gelecekse oraların tâyin edilmesi,

6) Süleyman Paşa'nın Şipka'dan çekilerek ve Balkan'ı geçerek, Mısır Cihâdiye Nâzırı Hasan Paşa maiyetiyle Cuma (Eski-Cuma) tarafında toplanmakta olan askerle beraber Tırnova üzerine gitmesi,

7) Eğer Rus ordusunun Şipka'dan veya başka geçitlerden yine Edirne'ye gelmesi muhtemel olup ve o takdirde barışı tercih etmekten başka çâre görülmiyip de bu mahzurların telâfi edilmesi için Süleyman Paşa'nın her ne şekilde olursa olsun Balkan'ın beri yüzünden ileriye geçmemesi zarûri ise onun tercih olunması tasvip olunur mu?

Askerî Şûrâ bu suallerin cevaplarını kumandanlarla yapılacak muhâberelerden sonraya bırakıp, üçüncü suâlî yâni Plevne'den bir fırkanın yalnız olarak Gabrova'ya gönderilmesini, tehlikeli diye reddetmişti. Bunu müteâkip Süleyman Paşa'dan bir mektup geldi. Mektubun meâlînde: "Bizim vazifemiz Şipka istihkâmlarını zaptetmekten ibârettir. Bu ise düşmanın ric'at hattı olan Servi [= Selvi] Gabrova yolunun Plevne kolordusu tarafından kapatılarak düşman imdat kuvvetlerinin gelişine mâni olunmasına ve İstanbul'dan istediğimiz onaltı tabur askerle Şipka'nın arkasından dolaşılmaya çalışılarak, karşımızdaki Rus kuvvetlerinin her taraftan kuşatılıp sıkıştırılmasına bağlıdır. Bu maksad hâsıl olmadıkça, yâni Şipka istihkâmları tamamen geri alınmadıkça, mevcut kuvvetlerimizin bir kısmını düşman karşısında bırakıp da, diğer kısmıyla bir tarafa istinad etmeksizin Balkan'ın ötesine geçmek, iki kısmın da mahvına sebep olur. Bu sebeple ordunun bu vaziyet karşısında ilerlemesi doğru olamaz" denilmişti. Bununla beraber Süleyman Paşa, Frediç ve Hâyin boğazlarından içeriye doğru bâzı müfrezeler sevkederek, köy yakmak ve düşman karakollarını ürkütmek gibi tedbirlerden geri durmayıp, bu arada Gabrova köylerinden Yeşilağaç köyüne kadar bir müfreze göndermiş ve oralarda keşifler yaptırmıştı. Zira o günlerde Plevne kolordusundan Servi üzerine asker sevkedilerek, Balkan ordusunun taarruz hareketi yapabilmesine kolaylık sağlanması için Plevne ordusu kumandanı Osman Paşa ile yaptığı muhâberede, Tuna Doğu Ordusu kumandanı Mehmed Ali Paşa'nın Osman-pazarı tarafından Tırnova'ya doğru asker göndermesi teklifinin şartlı tutulması ve o zamana kadar Lofça havâlisi elden çıkmamışken Plevne'yi sıkıştırmak için Rusların bir fırka askerle orayı da istilâ etmeleri üzerine, ilgili faslında anlatılacağı gibi, Plevne üzerinde uğradıkları devamlı yenilginin acısını çıkarmak gayesiyle Çar'ın "hassa ordusu" Romanya'ya gelmeye başlamıştı. Bu yüzden artık Balkan ordusunun harekâtını kolaylaştırmak için Plevne'den Servi üzerine bir fırka asker gönderilerek taarruz etmek mümkün olamamıştı. Diğer taraftan Mehmed Ali Paşa, memuriyetinin başlangıcında Gabrova'ya gönderilmek için Osman-pazarı'na asker toplayacağını bildirerek Süleyman Paşa'yı Kazgan tarafından Balkanlar'ın öte tarafına davet ettiği halde, Rus hassa ordusunun imdada gelmesi üzerine fikrini değiştirerek Razgrad'a asker toplamak zorunda kaldığından bahisle Osman-pazarı'nda alınacak tertibata vakit kalmadığını ortaya koymuş ve o sebeple Süleyman Paşa Şipka istihkâmlarının cephe-den zaptı işi ile meşgul olup, İstanbul'dan istediği imdat kuvvetlerinin ise ancak bir kısmı gidebilmişti.

Açıklama

Bu kargaşalıklar dikkate alınınca, Osmanlı Devleti'nin düşmana karşı teşkil ettiği ordunun Doğu ve Batı Tuna ordularıyla Balkan ordusu olarak üçe ayrıldığı ve bunların üçünün de ayrı ayrı kumandaya tâbi olup hareketlerinde birlik sağlanamadığı anlaşılır. Her ne kadar Mehmed Ali Paşa Başkumandanlık makamına getirilmişse de, diğerlerine yâni Plevne ordusu kumandanı Osman Paşa ve Balkan ordusu kumandanı Süleyman Paşa'ya söz geçiremediğinden ve buna İstanbul Askerî Şûrâsı'nın birbirine uymayan müdahaleleri de eklendiğinden, Osmanlı Devleti'ne elverişli fırsatlardan hiç istifâde edilememiştir. Ruslar kuvvetlerini tamamladıktan sonra kumandanlarımız arasında çıkan ihtilaflar ise, tâmiri mümkün olmayan zarar ve ziyanlara uğramamıza sebep olmuştur.

Yukarıda belirtildiği üzere, Süleyman Paşa ordunun mevcuduna göre harekete bağlı kalıp, bununla beraber Osmanlı Devleti'nde, Şipka istihkâmlarının geri alınması arzusu gittikçe kuvvet-

leniyordu. Süleyman Paşa ise bu hizmeti görmek yolunda asker telef edilmesine ehemmiyet vermediğinden, kuşatmanın başlangıcında meydana gelen şiddetli çarpışmalardan sonra on-onbeş gün kadar top muhârebesiyle vakit geçirerek biraz asker toplanması ve ordunun kumandan ve subaylarıyla müzâkerelerde bulunarak "Siveti-Nikola" tabyası üzerine bir gece, baskın düzenlenmesini kararlaştırmıştı.

Bu baskının yapılması için merkezden, sağ ve sol kanatlardan on yedi tabur asker hazırlanmıştı. Siveti-Nikola istihkâmına taarruz eden merkez kolu sekiz taburdan ibaret olup, bunun üç taburu kendi arzularıyla fedâi yazılan subay ve erlerden teşkil edilmişti.

Ordu erkânı ve kumandanlarının fikir birliği ile on dört maddelik bir tâlimat kaleme alınıp, asıl baskın kolu tarafından hücum esnasında dikkat edilecek hususlar birer birer belirtilmiş; düşmana ipucu verilmeksizin gecenin karanlığından faydalanılmak sûretiyle mevki tutarak, ansızın "Siveti-Nikola" tabyasına girmenin yolu târif edilmiş; birinci ve ikinci livâların, baskın koluna yardımcı olmak üzere yapacakları harekât ve hücumları gösterilmişti. Bu tâlimatın birer sûreti baskına memur kumandanlara ve kurmay subaylara verilip, baskına gidecek erlerin geceleyin yanlışlık olmamak için kollarına beyaz işaretler bağlanıp, cihâdın faziletlerine dâir telkinler ve teşviklerde bulunuldu. Düşmanın göremeyeceği bir yerde iki rek'at namaz kılınıp, zafere ulaşmak için dua edildikten sonra baskın ve hücum kolları gecedeki mevkilerine yerleştirildi. Birinci livânın muhâfazası altında bulunan istihkâmlar hedefe en yakın yerde olduğundan baskın hareketi için gönüllü yazılan taburlar, sözü edilen birinci livâ istihkâmlarına yerleştirilerek, oradan, kararlaştırılan zamanda birbiri ardınca düşman üzerine gönderildi. Bu taburlar, ansızın Sveti-Nikola tepesine çıkıp seher vakti istihkâmı zaptederek altı saatten fazla direndiler. Ancak ikinci ve üçüncü livâların hücum kolları, kararlaştırılan vakitte, gösterilen yerlere ilerleyemedikleri gibi, merkez baskın kolunun dayanağı olan birinci livâ taburları erlerinin de düşman ateşi karşısında birbirine karışarak dereye dökülmeleri ve yine o esnada Rus kuvvetlerinin Siveti Nikola tepesindeki fedâi taburları üzerine yüklenmeleri, zaferin kazanılmasına engel olup Osmanlı askeri geriye çekilmiş ve bu çarpışmalarda üç yüz seksen beş şehid ve yaralı verilmişti.

Siveti-Nikola'nın zaptı devletçe son derece arzu edildiğinden, Süleyman Paşa fedâilerin tepeden çıktığını görür görmez "Siveti-Nikola alındı" diye Bâbîâlf'ye telgraf çekti. Bu haber büyük bir memnuniyete sebep olup, o akşam şenlikler yapılması da tasarlanmışken, muhârebe neticesinin kötüye gittiğine dâir birbiri ardından gelen haberler, hâsıl olan sevinci kedere dönüştürdü.

Bu savaş gerçekten çok mühim olup, ordu kumandanlarının iş birliği ile hazırlanan tâlimat ve alınan tertibat ise stratejik kaideye uygundu. Böyle iken mağlup olarak geri çekilmenin en başta gelen sebebi, arazinin sarplığından dolayı önceki hücumlarda verilen ağır zâyîâtın tesiriyle askerin gözü yılıp, censiperâne harekete cür'et edememeleri hususu idi. Hattâ birinci livâdan fedâi taburlarını izlemek üzere hazırlanan askeri, subaylar sopa ve kılıçlarla döve döve hücumu sevk etmişlerken, şuraya buraya dağılmaları yüzünden istenildiği şekilde idâre edilmelerine imkân bulunamadığı gibi, diğer livâlara mensup hücum kollarının da onlara bakarak vazife yapmakta gevşek davranmış oldukları muhakkaktır. Bunun üzerine Süleyman Paşa orduyu savunma halinde idâre etmeyi kafasına koyarak havan ve top muhârebelerinden başka bir harekete girişmedi. Aradan beş-on gün geçtiğinde, Mehmed Ali Paşa'nın azledilmesi üzerine, Tuna Doğu Ordusu başkumandanlığına getirildi ve Balkan Ordusu kumandanlığı da Bahriye Nâzırı Rauf Paşa'ya verildi.

Rauf Paşa'nın Balkan ordusu kumandanlığı iki ay kadar devam edip bu müddet zarfında ordunun harekâtı, tabyalardan top muhârebesi yapmaya hasredilmişti. Plevne ordusunun Ruslar tarafından muhâsara altına alınması sebebiyle her taraftan yardım tedarik olunduğu sırada Balkan ordusundan da hayli asker alındığından, geri kalan kuvvet, ancak tabyaların muhâfazasına yetecek dereceye imişti. Nihâyet Rauf Paşa'nın Seraskerlik Kaymakamlığı'na tayin edilmesi üzerine Balkan kumandanlığı, Üçüncü Ordu Müşiri olup, Tuna Doğu Ordusunda bulunan Ahmed Eyüb Paşa'ya verildi. Ama Şipka'ya sokulan askerin kalması bundan sonra boşuna olup, bir aralık düşmanın hücumuyla ya tamamen mahvolmak veya esir düşmek tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı mâlûmdur. Hattâ Ahmed Eyüb Paşa'nın Şipka'yı tahliye etmek fikrinde olduğu, o vakit "Umum Seyyâr Kumandanlığı" sıfatıyla Sofya'ya doğru gönderilen Süleyman Paşa tarafından bildirildi. Bu husus Süleyman Paşa'dan sorulduğunda, askerin Şipka'dan düzenli bir şekilde çekilmesinin ve bilhassa toparların kaldırılmasının, orada bırakılmalarından daha tehlikeli oldu-

gunu belirterek esas fikir ve mütâlâasını tevîl etmesi, görevinin devamına mâni oldu. Bundan dolayı kendisi Edirne'de teşkiline karar verilen "ihtiyat ordusu kumandanlığı"na getirilerek, Balkan kolordusu kumandanlığı orada bulunan Ferik Veysel Paşa'ya verildi. Ondan sonra Şipka'da cereyan eden çarpışmalar, her iki taraf istihkâmlarından karşılıklı top atmak gibi savunma hareketleri şeklinde olup, nihâyet Plevne mağlubiyeti üzerine Ruslar olanca kuvvetleriyle hücumu geçerek Balkan kolordusunu esir ettiler. Bunun nasıl olduğu, yeri gelince etrafıca anlatılacaktır.

DOKUZUNCU FASIL

Bariş esası ile ilgili şartların Rusya ve İngiltere devletleri arasında gizlice kararlaştırılması

Birinci bölümün birinci faslında anlatıldığı üzere, Rusya bilhassa İngilizlerin doğrudan doğruya müdahalesinden korktuğu için, her şeyden önce İngiltere'nin tarafsız kalmasını sağlamak maksadiyle harbin gayeleri bakımından onun menfaatlerine dokunmamayı, İngiltere Devleti de Rusya'nın elde edeceği husûsî menfaatlere ilişmemeyi karşılıklı olarak teahhüt etmişlerdi. Bu sebeple Rus ordularının Tuna'yı ve ilk defa olarak Balkanları geçmesi ve savaş alanı içinde bulunan müslümanların varlarını yoklarını terkederek göçe mecbur olması gibi mühim hâdiseler, İngiltere Devleti'nin politika yönünden benimsediği tarafsızlık ilkesinden vazgeçmesini gerektirmedi. Ancak Rus Çarı, İngiltere'nin tarafsızlıkta sebatına güvenemediği gibi, İngilizler de Rusların tâyin edecekleri barış şartları hususunda İngiliz menfaatleri açısından endişeliydiler. Bundan dolayı iki devlet arasında gizliden gizliye yazışmalar cereyan etmekteydi. Daha sonra meydana çıkıp, tercümesi ekte verilen "memorandum" hükmüne göre muhârebenin daha bizim açımızdan mağlûbiyetle neticeleneceği belli olmadan önce, barış yapmanın şartı olmak üzere, Rus Çarı ile İngiltere Devleti'nin aşağıdaki hususlar üzerinde ittifak sağladıkları anlaşılmıştır:

Birinci olarak Balkanlara kadar bağımsız idâreye sahip olmak ve Avrupa'nın kefâleti altında bulunmak şartıyla bir Bulgaristan Prenslığı'nin kurulması; ikinci olarak Bulgaristan'ın Balkanların güneyinde kalacak kısmı ile diğer Osmanlı eyâletleri için düzenli bir idâre kurulması hususunda devletlerce muvafakat gösterilmesi; üçüncü olarak devletlerin birlikte kararlaştıracakları arazinin Osmanlı Devleti tarafından Karadağ ve Sırbistan'a terkedilmesinin sağlanması; dördüncü olarak Bosna ve Hersek bölgesinde memleketin iyi bir şekilde idâre edilmesini sağlayacak müesseselerin kurulması; beşinci olarak Romanya'nın bağımsızlık meselesinin devletler tarafından müzâkere edilerek halledilmesi; altıncı olarak Batum ve civarındaki arazinin ve 1856 Paris Muâhadesi'yle Romanya'ya ilhak olunan Besarabya bölgesinin Dobruca'nın bir kısmı ile birlikte tazminat olmak üzere Rusya'ya bırakılması.

Bu maddeler barış esası olarak kabul edildiği sırada Rus Çarı, eğer Rus orduları Balkan hattından geçmeden önce Osmanlı Devleti barış ister ve açıklanan şartları kabul ederse, anlaşmaya razı olmakla beraber savaş tazminatı gibi özel menfaatleri şart koşturmak hakkını muhafaza edeceğini; şayet Avusturya Devleti de Rusya'nın elde edeceği menfaatlara göre bir menfaat istğinde bulunursa, onu, Bosna'da ve kısmen Hersek'de aramasına Rusya'nın karşı çıkmayacağını; Osmanlı Devleti red cevabı verdiği takdirde ta barış talep edinceye kadar Rusya'nın savaşa devam edeceğini ve bu takdirde anlaşma şartlarının da değiştirileceğini İngiltere Devleti'ne bildirmişti. Buna ilâve olarak İstanbul ve Çanakale Boğazları'nın geçici işgalini müstesna tutacak bir tarafsızlık hususunda İngiltere'den yeni bir teminat istemiş ve bunlar da tamamen İngiltere Devleti tarafından kabul edilmişti. İşte savaş sonunda mağlup olan Osmanlı Devleti'nin yardım feryadına İngiltere tarafından kulak asılmayarak, Rus tekliflerinin istemez tarafımızdan kabulüne mecburiyet görünmesi, Bosna-Hersek bölgesinin Avusturya idâresine geçmesi hususuna karşı çıkılmaması ve İstanbul'a İngiliz donanmasının gelmesi, hep sözü edilen "memorandum" hükümleri icâbindandı.

Gerçi bu "memorandum" yapıldığı vakit Osmanlı Devleti'nden tabiatıyla gizli tutulmuşsa da, ihtivâ ettiği hususlar, siyâset âleminde dönüp dolaşan sözlerle etrafa yayılma derecesine gelmiş ve İngiltere Devleti'nin tutum ve davranışı da öyle bir gizli kararın varlığını teyid etmişti. Böyle iken, bizce ileride vuku bulacak tehlikelerin önemini kavramak şöyle dursun, İngiltere Devleti'nden bir yardım gelir ümidiyle akla hayâle sığmaz hatâlar işlenmişti.

EK: 1

Yabancı muhâbirlerin müşâhedelerini ihtivâ eden mazbatanın tercümesi sûreti

Bulgaristan'da oturan müslümanlara karşı yapılan çirkin muâmelelerin tafsilâtını mensup olduğumuz gazetelere ayrı ayrı bildirdiğimiz gibi, aşağıda kısaca anlatılan hâdiseleri de imzalarımızla tasdik ederiz:

Şöyle ki, muhârebe esnasında kaza eseri tüfek ve silâhlarla yaralanmış olmaları muhtemel olan yaralıları başka, Razgrad ve Şumnu'da mızrak ve kılıçla yaralanmış birçok çocuk, kadın ve ihtiyarları gözümüzle gördük. Bunlar, Rus askeri ve bazan Bulgarlar tarafından müslüman muhâcirlere karşı yapılan zulümlerin çok korkunç olduğundan bahsediyorlar. Birçok köylerdeki müslümanlar, gerek yollarda ve gerek yağma edilen köylerde katledilmişlerdir. Hergün yaralıları gelmekte ve bunların çoğunluğunu mızrakla yaralanmış çocuk ve kadınların teşkil ettiği görülmektedir.

EK: 2

Resmî Beyannâmenin sûreti

Rus askerinin geçenlerde Zıstovi'den Tuna'yı nasıl geçtiğine dâir telgrafla alınan haberler, herkese bildirilmişti. Düşman, oralardan Tırnova üzerine yürüyerek İslimye civarında Hâyin boğazından bir fırka piyâde ve Kazak askeri Balkanları geçip Yeni-Zağra ve Eski-Zağra taraflarına saldırmıştır. Bunun üzerine derhal oralara İstanbul'dan asker gönderilip, eskiden mevcut kuvvetin artırılmasına ve Allahın yardımıyla düşmanın oralardan uzaklaştırılması için gereken

tedbirlerin alınmasına karar verildi. Ayrıca İslimye'de bulunan Bahriye Nâzirî Rauf Paşa'ya, düşmanı uzaklaştırmaya çalışması için telgrafla kesin ve sıkı tenbihlerde bulunuldu. Vükela Heyeti, Seraskerlik Dairesi'nde gece gündüz telefon başından ayrılmayıp, oralarla muhâbere etmekte ve askerî bakımdan gerekli malzemenin hazırlanıp gönderilmesine fevkalâde gayret sarfedilmektedir. İnşallahü teâlâ yakın zamanda oraların düşman şerrinden kurtarılacağı ümit edilmektedir. Böyle fevkalâde zamanlarda savaşın gidişatının türlü rengine girmesi ve bir günün bir gününe benzememesi tabii olduğundan, öyle bir fırka düşman askerinin geçmesi üzerine asla yılgınlık göstermeyip Allahın yardımına güvenererek sabır ve sebât etmek, vatanın korunmasında hükûmetin gayretine destek olmak, herkesin üzerine düşen bir vazifedir. Ey İstanbul ahalisi! İçinde bulunulan durumu ve yapılan nasihatı iyice düşünüp, bütün vilâyetler halkının vatani korumak için çocuklarını bırakarak, yer yer savaş mevkilerine gittiklerini ve bu uğurda can fedâ ettiklerini görüp hamiyyet ve gayretiniz gereğince onlarla elele vermek için Osmanlılığın şân ve şerefini göstermeğe çalışmanızın zamanı geldi. Geçen gün ilân olunan gönüllü taburlarına en önce yazılanlar, gayret ve sadakatini herkesten önce isbât etmiş olduklarından ve Padişahımız, bu yolda gayret gösterenlere evladı gibi muâmele ettiklerinden, açılan taburları bir gün önce doldurmak ve düşmanın Balkanlara saldırmasına karşı koyan asker kardeşlerine yetişmek için Zaptiye Nezâreti'ne gidip isimlerini kaydettirmeleri, hamiyyet sahiplerine duyurulur ve tavsiye olunur.

Ek: 3

Serdâriekrem Abdi Paşa hakkında Savcı Ali Nizâmî tarafından hazırlanan iddiânâmenin sûreti

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesi üzerine Osmanlı Devleti de savunma ile ilgili gerekli tedbirlere başvurarak gerek Anadolu ve gerek Rumeli hudutlarına nizamiye, redif ve muâvine askerleriyle külliyyetli miktarda savaş malzemesi gönderilmişti. Bütün halk da vatanın korunması için malen ve bedenen yardım ederek her tarafın muhâfazasına çalışmış ve bütün hudutlar düşmana karşı koymaya yeterli bir duruma getirilmiş, özellikle Tuna boyuna şimdiye kadar benzeri görülmemiş şekilde mükemmel ve çeşitli yeni silâhlarla donatılmış yeterli derecede bir kuvvet yığılmıştı. Tuna nehrinde de büyük ve mükemmel bir zırhlı donanma bulundurulmuş, milletin muhâfazası ve vatanın düşman saldırısından korunması, bu kuvvetin şiddetli ve seri müdâfaasına bırakılmıştı. Bu işin savaş tekniğine uygun olarak iyi bir şekilde sevk ve idâresi ise, Seraskerlik makamının tâyin ettiği birtakım zevâta verilmişti. Rusya ile geçmişte yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti bu kuvvetin yarısına bile sahip bulunmadığı, Rusya'nın Karadeniz'de ve Tuna nehrinde seyreden harp gemileri de şimdikinden az olmadığı halde, Rus askeri Tuna'yı güçlükle yalnız bir yerden geçebilmiş ve Balkanları aşamamıştı. Bu defa karada ve denizde bu kadar kuvvet bulunmuş ve Rusya yalnız Tuna'yı geçmek için kırk-elli bin kişiyi gözden çıkarmışken düşmanı, yeterince bir müdafaa ve karşılık görmeksizin Tuna'yı iki noktadan geçerek bunca fenalık yapmıştır. Yine mühim bir mevki tutulmuşken, daha sonra orası da tahliye edilerek Tırnova yolu açılmış ve Tırnova tabii bir istihkâm gibi olduğu halde orada kâfi derecede kuvvet bulundurulmamıştı. Bundan dolayı Rusya, pervasızca Bile'den gelerek Tırnova'yı ele geçirdikten sonra güçlük çekmeden Balkanları da aşip mâlum mevkilere gelmiş ve böylece saltanat merkezini tehlikeye düşürmüştü. Bu ise, o kadar kuvvetin kalelerde kapanıp kalarak Tuna'yı geçmiş olan düşmanın böyle süratle ilerlemesine mâni olacak tedbirlere başvurulmamasından ileri gelmiştir.

Elde bu kadar kuvvet bulunmuş ve donanma kuvvetlerinin kumandası da kara ordusu kumandanına verilmişken, Rusya'nın bu engelle karşılaşmadan Tuna'yı iki yerden geçip bunca zararlar vererek askerlik şerefimizi lekelemesine sebebiyet verenlerden biri de, eski Serdâriekrem Abdi Paşa'dır. Zira, bu zâtın vazifesi mühim olduğu gibi, mes'ûliyetinin derecesi de o nisbette büyüktü. Böyle iken, vaktiyle Tuna'nın önemli noktalarını takviye ve muhâfazaya kâfi, gerekli kuvvetin tâyiniinde ve Rusların Tuna'yı geçebilmeleri hâlinde istilâ etmeleri muhtemel olan yerler ahalisinin mal ve canlarının bir dereceye kadar kurtarılması için mahalli hükûmetlerinince alınması

icâbeden tedbirlerde kusurları bulunduğu meydandadır. Bilhassa Rusya'nın bir iki yerden yâni Ziştovi ve Niğbolu taraflarından Tuna'yı geçeceği, sözü edilen yerler karşısında yaptığı manevralar ve görünen savaş hazırlıklarıyla âdeta mâlum olduktan sonra oralara kâfi miktarda asker yetiştirilmesi hususunda gayret etmek şöyle dursun, Ziştovi'den geçen düşmanın Balkanlara doğru ilerlemesini önlemek için de hiç bir tedbire başvurmamıştır. Kısacası bu zat, üzerine aldığı mes'uliyetin büyüklüğünü asla önemsemeyip, sadece Şumnu'da oturarak, **"Düşman Tuna'yı geçti; Balkanları aşp Edirne'ye ve oradan İstanbul'a gelecektir"** gibi dehşet verici haberleri İstanbul'a ulaştırmakla vakit geçirmiştir. Bundan anlaşılabacağı üzere, Rusya'nın öyle bir engelle karşılaşmaksızın Tuna ve Balkanları aşarak mal, mülk ve can bakımından yaptığı bunca tahribat ve zâyîâtın başlıca müsebbiplerinden biri Abdi Paşa'dır. Onun da bu işi ya kasten veyahahut bilgisizlikten yapmış olması lâzım gelir. Bu ihtimallerin hangisi olursa olsun kendisi ağır bir mes'uliyet altında bulunduğundan, muhâkeme olunarak, meydana çıkacak suçunun derecesine göre hakkında kanûnen lâzım gelecek muâmelenin yapılmasını, Divan-ı Harb heyetinden, yüce saltanat ve büyük Osmanlı milleti adına talep ederim. 14 Şabân 1294 (24 Ağustos 1877).

Savcı

Ferik Ali Nizâmî

Serdârın iddiânâmeye verdiği cevabın sûreti

Ferik Ali Nizâmî Paşa hazretleri tarafından tanzim edilip, Divan-ı Harb'de tarafıma verilen iddiânâme bendenizce mütâlâa olunduktan sonra, cevaben aşağıdaki malûmatın arz edilmesine geçilmiştir:

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilân etmesinden önce mesele, Vükelâ Heyetince müzâkere mevkiine konularak enine boyuna mütâlâa edildiğinde, Rus tekliflerinin kabulü devletin haysiyetini zedeliyeceğinden Osmanlı Devleti'nin bu teklifleri kabul etmesinden sonuna kadar savaşp yüce şârnını o şekilde muhâfaza etmesi, Umûmî Mecliste kararlaştırılmıştı. Bu sebeple Allahın yardımına sığınarak Osmanlı Devleti hudutlarında müdâfâa hazırlıkları yapıldığı sırada yüce saltanatın o zaman mevcut kuvveti nisbetinde, Varna mevkiî dahil olmak üzere, Vidin'den Dobruca bölgesinin nihâyetine kadar olan müstahkem mevkilere ve diğer yerlere ancak yüz yetmiş tabur asker koymak mümkün olabilmişti. Karadan bu kuvvetle ve nehirde deniz kuvvetleriyle imkân dâhilinde müdâfâaya gayret sarfedilmesi, fevkalâde lüzûmuna binâen Edirne'de de kırk bin kişilik bir ihtiyat kuvveti bulundurulması ve Sofya mevkiinin de kuvvetlendirilmesi kararlaştırılmış ve bu hüsusta hazırlanan plân da Vükelâ Heyeti'nin de hazır bulunduğu bir toplantıda Padişah'ın huzurunda okunmuştu. Daha sonra Padişah'ın şeref bahşeden yüksek emirlerine uyarak Rumeli tarafına hareket ettiğinde, ilk önce askerî mevkileri görmek ve gerekli tertibatı ona göre almak için Ahmed Eyûb Paşa ile birlikte Ruscuk'a gittim. Bu sırada Tuna donanma kumandanı olan ve Tuna nehri hakkında derin bilgisi bulunan Ferik Hüseyin Paşa orada idi. Tuna'nın aşağı tarafındaki askerî mevkilerden dönüşt kendisiyle nehirle ilgili hazırlıklar konusunda müzâkerelerde bulunulmasına karar verilmişti. Fakat Ruscuka döndüğümde Hüseyin Paşa'nın İstanbul'a alındığı haberi geldi. Bunun üzerine, o sırada onun Ruscuk'dan ayrılmasının uygun olmadığı İstanbul'a yazılmış ve kendisine "donanma-yı hümâyûn" kumandanlığı için daha çok ihtiyaç olduğu cevabı alınarak bundan üzüntü duyulmuştur.

Şumnu açısından da gerekli tertibat alınmak üzere, Ruscuk'dan oraya gelindi. Kısa bir müddet sonra Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilân etmesi üzerine tekrar Ruscuk'a dönülmüştür. Her şeyden önce alınacak tedbir düşmanın uzaklaştırılması olduğu halde, Hüseyin Paşa'nın yerine Tuna kumandanı tâyin edilen Ârif Paşa'nın geç kalması ve daha sonra Tulça'ya gelmişse de o zamana kadar Rusların Tuna aşağı sâhiline yayılması dolayısıyla Ârif Paşa Tulça'dan nehir yoluyla yukarı çıkamayıp orada kaldığından, nehrin yukarı tarafındaki gemiler kumandasız kalmıştır. Bunun üzerine hem nehirle ilgili tedbirler müzâkere edilmek ve hem de yine Ârif Paşa'nın kumandasında olarak nehrin Pot başından yukarıdaki donanmaya kumanda etmek üzere **"nehir idâresi"** reisi olan Mirlivâ Dilâver Paşa'nın görevlendirilmesi düşünüldü. Buna İstanbul tarafından da müsâade edilmesi üzerine Dilâver Paşa, Pot başında bulunan gemileri düşmanın saldırısına karşı kullanmak için o taraflara gönderildi. O aralık Ârif Paşa da karadan Maçin'e gelerek, orada Dilâver Paşa'yı bulup, vazifelendirildiğine dâir İstanbul'

dan emir almadığı cihetle onu (Dilâver Paşa'yı) işe karıştırmamış ve donanma süvarilerine de, onun emrine itâat etmemelerini tenbih ederek Ruscuk'a gelmiş; bundan dolayı Dilâver Paşa da ardı sıra Ruscuk'a gelmişti. Dilâver Paşa'nın vazifesinin ne olduğu ve ne maksatla bu göreve tâyin edildiği, Ârif Paşa'ya anlatılmıştı. İşte o sırada bu iki paşa ve diğer bâzı vukûf sâhibi kimselerle yapılan müzâkerelerde, mevcut gemilerin düşman mermilerine tahammül edebilecek ve onlara karşı koyacak kuvvet ve büyüklükte olmadığı için nehrin elde tutulabilmesinin ve Siret köprüsü ile karşı taraf demiryollarının tahribi hakkındaki tasavvurların tatbik mevkiine konulabilmesinin, mâlûm olan iki zırhlının Tuna'ya geçirilmesine bağlı olduğu ve suların kabarması sebebiyle bahis konusu gemilerin nehre gönderilmelerinin olabilir şeyler olduğu anlaşıldığından, bu hususta Bâbîâlî'ye defalarca mürâcaatta bulunulmuşsa da, gereği yerine getirilmemiştir.

Daha sonra vilâyet vâlisi Ahmed Eyüb Paşa hazretlerinin Şumnu'ya gelmeleri ve kendilerinin denizcilikle ilgili hususlara vâkıf bulunmaları cihetiyle, arzedilen tasavvurların gerçekleştirilmesi çaresi sorulmuş ve daha önce cereyan eden muhâbere ve müzâkerelerin mahiyeti de belirtilip hatırlatılmıştır. Bunun üzerine Ahmed Eyüb Paşa, Ârif Paşa'yı da Şumnu'ya dâvet ederek aralarında cereyan eden görüşmelerde de Tuna nehrinin elde tutulabilmesi ve arzedilen tasavvurların gerçekleştirilmesi için isimleri belirlenen iki zırhlı ve birkaç ahşap geminin mutlaka nehre alınması pek lüzumlu ve önemli görülmüştür. Bu gemilerin ehemmiyet derecesi ahalî kanalıyla de bildirilerek bu sûretle önceki ihtâr ve ısrarlarını tesir ettirebilmek ve artık Bahriye Nezâreti'nce birşey denilmesine ve daha fazla gecikmelere mahal kalmamak maksadiyle tarafımdan yapılan ihtar üzerine Ahmed Eyüb Paşa hazretleri durumu doğruca Bâbîâlî'ye yazdığı hâlde, bahriye ile ilgili hususlara müdahale edilmemesi yolunda ve azarlar mahiyette hem Ahmed Eyüb Paşa'ya ve hem de bendenize telgraflar gelmiştir. Bunun üzerine bahis konusu hususun Ahmed Eyüb Paşa tarafından yazılmasının, kendisinin denizcilikle ilgili meselelerde geniş malûmata sahip bulunmasından dolayı tasviple karşılanır düşüncesiyle, benim hatırlatmam üzerine olduğu ve yazılan hususların dikkate alınmasının çok önemli ve çok lüzumlu olduğu, bendeniz tarafından tekrar tekrar cevap olarak Bâbîâlî'ye yazılmışsa da, bunun tasvip edilmesi şöyle dursun, cevap bile alınamamıştır. Eğer önce ve sonra arzedilmiş olan şeyler tasvip buyurulmuş olsaydı, düşmanın harekât ve tecâvüzleri gereği gibi durdurulur ve işin başka renk almasına vesile olurdu. Ne fayda ki, bunca ihtarlar ve ısrarlar neticesiz kalmıştır. Hattâ Tuna sâhillerinin nerelerine "torpil" konulması ve hangi mevkilere ne türlü gemiler gönderilmesi lâzım geleceğinin bildirilmesi ve gereğinin yapılması konusunda, Tuna'ya hareketimden önce Tuna Başkumandanlığı tarafından Seraskerlik makamına ve oradan da Bahriye Nezâreti'ne ne yolda tebligat yapılmış ve bu Nezâret tarafından ne gibi cevaplar verilmiş olduğu, kayıtlara müracaat edildiğinde açıkça anlaşılacaktır.

Evet deniz kuvvetlerinin kumandasının da bendenize havâle edilmiş olduğunun ve bundan dolayı Bahriye Nezâreti'ne sülal sormak gerekmediğinin bu Nezâret tarafından ileri sürüldüğü, daha önce Seraskerlik makamından bildirilmişse de, cevaben yazdığım telgrafta işaret edildiği gibi, gerçi deniz kuvvetlerinin umûmî kumandası yâni harp gemilerinden istenecek vazifenin tâyin edilmesinin kara kuvvetleri kumandanlığına havâle edilmiş olması tabii ise de, gemilerin ne işte ve ne şekilde kullanılması gibi hususların, Bahriye Nezâreti tarafından görevlendirilmiş kumandana âit olmaması mümkün değildir. Ayrıca Hüseyin Paşa'nın bizzat Bahriye Nezâreti tarafından İstanbul'a aldırılmasıyla nehir hakkında derin bilgisi olan böyle bir zâtın tam harekâta girişilecek zamanda ortada olmayışı; halefinin vaktinde vazife başına gelememesi ve Tuna nehri hakkında bilgisizliği; deniz kuvvetleri kumandan ve ümerâsı arasında cereyan eden müzâkerelerde pek lüzumlu olduğu meydana çıkıp önceden ve sonradan isimleri belirtilerek talep edilmiş olan gemilerin gönderilmemesi; Ârif Paşa tarafından daha sonra bildirildiği gibi asker ve istihkâmımız bulunmayan yerlere gemi göndermemek için Bahriye Nezâreti'nden kendisine kesin ve tekrar tekrar emirler verilmiş olması gibi sırf Bahriye Nezâreti'nden doğan ve Tuna sâhillerinin elden gitmesine yolaçan kusurlardan dolayı da bendenize zerre kadar mes'ûliyet düşmeyeceği âşikârdır.

Arzedilen sebeplerden dolayı Ruslar, karşı sâhilleri istihkâmlarla ve büyük çaplı toplarla donatınca, artık esasen ufak tefek şeylerden ibâret olan nehir kuvvetleri, bütünü hareketi yürütmeye muktedir olamayarak bulundukları mevkide kaldıklarından ve esasen Dobruca'da

bulunan askerî kuvvetin mikdarı az olmakla beraber mevkii de bilindiğinden, düşmanın oraya geçmesi muhtemeldi. Bu sebeple Dobruca bölgesi ahâlisinin içlerine alınması lüzûmu, o sırada Tuna vâlisi bulunan Sâdık Paşa'ya ihtar olunmuştu. Bunun üzerine durum, Sâdık Paşa tarafından Bâbîâlî'ye bildirilerek gereğinin yapılması hususunda Dobruca bölgesi Mülkiye memurlarına gerekli tâlimat verilmişti. Nehir kuvvetlerinin iyi bir şekilde tertip edilmesine ve kullanılmasına sekte vurulmasından dolayı, her ne kadar istifâ etmeyi bile göze almışsam da zamanını ve vatanperverlik duygusunun buna müsâade etmediğini belirtmeye hâcet görmem.

Sözü edilen iddiânâmede, bütün Osmanlı Devleti hudutlarının takviye edilerek savunmaya yeterli bir hâle konulmuş bulunduğu ve Tuna boyunda külliyyetli miktarda muntazam bir kuvvet bulundurulmuş olduğu ifade ediliyor. Gerçekten Tuna boyu gibi mühim bir serhaddin istihkâmlardan yoksun olması ve nehirde bulundurulacak gemilerin gerektiği zaman barınabilmesi için elde muntazam limanlar bulunmaması, devlet ricâlî tarafından beş altı sene önce üzüntüyle görülerek, gerekenin yapılması hususunda Eyüb Paşa ve Blum Paşa ile Bahriye ve Erkân-ı Harbiye kumandanlarından oluşan özel bir komisyon kurularak ve başkanlığı da bana verilerek o tarafa gidilmiş; Tuna boyunun icâbeden mevkileriyle Varna ve Şumnu mevkilerine istihkâmlar yapılmak, Ruscuk ve diğer yerlerde donanma için limanlar inşâ edilmek ve hattâ Köstence ile Boğaz-köyü arası da istihkâmla tutulmak üzere sür'atle işe girişilmesini müteâkip Erzurum'a tâyinim çıkmış ve sözü edilen komisyon dağılarak girişilen teşebbüsler gerçekleştirilememişti. Her tarafı takviye edilmiş denilen ve boyu iki yüz saate yakın bulunan Tuna hududunun yalnız Şumnu, Vidin, Ruscuk ve Silistre mevkileri müşahkemdir. Öte yandan Tutrakan ile Niğbolu mevkilerinde de ufak tefek istihkâmlar bulunup, hududun diğer yerlerinin istihkâmdan hâli ve düşman saldırısına elverişli olduğu mâlûmdur. Bu müstahkem sayılan mevkileri ve Şumnu ve Varna mevkilerine yapılması o zaman kararlaştırılmış olan istihkâmları da bu defa Tuna'ya gittiğimde henüz tamamlanmamış bir şekilde bulduğumu; bunların tamamlanmasına ve bâzı icâbeden yerlere yeniden istihkâm yapılmasına fevkalâde gayret ve itinâ gösterilmişse de, bahsi geçen komisyonun yapmaya başladığı istihkâmlardan bâzılarının hâlâ bitirilemediğini yüce Divân'ın yüksek bilgilerine havâle eder ve bu durumu Erkân-ı Harbiye Reisi paşa hazretlerinin şehâdetleriyle isbât ederim.

Bu hudut üzerinde yeterince kuvvet bulundurulduğu hususuna gelince; 19 Şabân 1294 (28 Ağustos 1877) tarihli cevabımda da yazıldığı gibi, bu muhârebe, mevcut kuvvetlerimizin yeterliliğine güvenerek ve düşmana üstün gelmeyi ümit ederek yapılmış olmayıp, sırf Osmanlı Devleti'nin haysiyetini sonuna kadar savaşıarak muhâfaza etmek için tercih edilmiş ve bu hususta her türlü fedakârlık göze alınmıştır; imkân nisbetinde savunma için o zamanki mevcut kuvvetten Tuna tarafına yalnız yüz yetmiş tabur ayrılabilmişti. Bunun elli taburu Sırbistan sınırından Niğbolu'ya kadar olan mevkileri muhâfaza etmek üzere Vidin için; otuz taburu Niğbolu da dâhil olduğu hâlde oradan Tutrakan'a kadar olan sâhilleri muhâfaza etmek üzere Ruscuk için; yirmi taburu Tutrakan mevkileri dahil olduğu hâlde oradan Boğaz-köyü'ne kadar olan mevkileri korumak üzere Silistre için; sekizi Dobruca ve istihkâmlarını muhâfaza etmek ve her tarafa ihtiyat olmak için; ellisi Şumnu ve on ikisi de Varna içindi. Vukûf sâhibi kimselerin mâlûmu olacağı gibi, şimdiki silâhlar ve ona göre yapılmış olan mâlûm mevkiler istihkâmlarına oranla, bu mikdarı arzolunan askerî külliyyetli oluşu şöyle dursun, arzedilen mevkiler için کافی geleceği bile düşünülemez.

Önceki muhârebelerde Osmanlı Devleti şimdiki askerî kuvvetinin yarısına bile sahip olmadığı, Rusya'nın kuvveti ise şimdikinden az olmadığı hâlde, güçlülükle yalnız bir yerden geçebildiği ve Balkanları aşamadığı; bu defa ise bu kadar kuvvet varken, Rusların yalnız Tuna'yı geçmek için kırk elli bin adamı gözden çıkarmışken müdâfaa ve mukabele görmeksizin Tuna'yı iki yerden geçtikleri beyan buyuruluyor. Osmanlı Devleti'nin geçmişteki muhârebelerde Tuna sâhillerinde bulundurduğu kuvvet şimdikinden pek de az olmadığı gibi, Rusya'nın bu defa Tuna tarafına getirdiği askerî kuvvetin mikdarı da önceki çarpışmalarda getirdiği askerî iki katından pek çok fazladır. Üstelik Eflak-Boğdan askeri de bu kuvvete katılmış ve yardım etmiştir. Rusya'nın bu defa Rumeli tarafına saldırmak için giriştiği teşebbüs ve hazırlıkların derecesi bizzat Çar'ın ve veliahdının orada bulunmasıyla anlaşılır. Düşmanın

askerî kuvvetinin külli yetli mikdarda olduğunu Ali Nizâmî Paşa'nın "**Ruslar, Tuna'yı geçmek için kırk-elli bin kişi gözden çıkarmıştır**" buyurmaları da isbât ediyor. Buna karşı bizim elimizde bulunan kuvvet ise yüz yetmiş taburdan ibaret gibiydi.

Rusya önceki meselede, gerçekten yalnız Dobruca tarafından tecâvüz edebildi. Zira Eflak-Boğdan'da o zaman tren gibi bir nakil vasıtası olmadığı için yukarılara asker ve mühimmat sevkedemezdi. Savaşla ilgili birtakım ağır malzemeyi o zaman karadan yukarılara nakledeceği gibi, nehirde de istihkâmımız önünden geçiremezdi. Şimdi ise durum tamamen bunun aksinedir. Bundan başka düşmanın o vakit Eflak-Boğdan'daki ric'at hattının Avusturya tarafından tehdit edilmesi üzerine orada bir ihtiyat kuvveti bulundurmamak zorunda kalması, yabancı müttefiklerimizin nüfuzu ve onlardan yardım beklenmesi de bu cümledendir. Nihâyet geçmişteki hâdiseler esnasında Eflak-Boğdan askerinin düşmana yardımcı olmasından; düşmanın saldırıya geçeceğine dair emareler bulunmamasından; Bulgaristan'da isyan alâmetleri olmamasından ve Karadağ meselesinin henüz patlak vermemesinden dolayı şimdiki meselenin geçmişteki meseleyle kıyaslanamayacağını, muhterem Divân Heyeti de takdir eder. Yüce devletin bütün kuvvetleri her ne kadar önceki savaştaki toplam kuvvetlerden kat kat fazla ise de, bizim bahis konusu ettiğimiz kuvvet, Tuna tarafındaki kuvvettir.

Söz konusu iddiânâmenin bir yerinde de, Bile gibi mühim bir mevki elde iken, sonradan boşaltılarak Tırnova yolunun açıldığı; Tırnova tabii bir istihkâm olduğu hâlde orada kâfi miktarda asker bulundurulmamasından dolayı düşmanın Bile'den gelip Tırnova'yı zaptettiği; ve sonra bir engelle karşılaşmadan Balkanları geçtiği, ileri sürülüyor. Vukuf sâhibi kimselerin mâlûmu olduğu, bir mufassal ve doğru haritaya bakıldığında herkesce görüleceği gibi, Bile denilen mevki, Ruscuk'dan Tırnova'ya giden şosenin Yantra suyunu kestığı noktanın önünde bulunan bir köy olup, orada adı geçen suyun üzerindeki köprüye de Bile köprüsü adı verilmiştir. Bu köprüden geçen şose, gerçekten, Tırnova'ya giderse de bu yol, Ruscuk'dan gelenler içindir; Zıştovi'den ise bu Bile'nin dört beş saat aşağından geçer ve doğrudan Tırnova'ya gider. Mükemmel bir şosesi bulunduğu gibi Zıştovi'den Selvi'ye kadar şoseden ayrılarak Tırnova'ya giden başka bir şose yol daha vardır ki, Ruslar, Tırnova'ya bu yollardan gelip Bile'den geçmemiştir. Bu duruma göre, Bile mevkiinin elde tutulması, düşmana Tırnova'ya yol vermemek demek olmayacağı cihetle ehemmiyeti olmadığı gibi, belki öyle cüz'î kuvvetle orada durmasının ne derece tehlikeli olacağı da, fenden anlayanların mâlûmudur. Zira Bile mevki, Ruscuk'a dokuz-on saat olup, Zıştovi'deki düşmanın ise Yantra'nın münâsır yerlerinden geçerek orada bulunan kuvvetin arkasını çevirmesi pek mümkündür. İşte bu mahzurun göz önünde tutulmasından ve esasen orada kuvvet bulundurulmasından dolayı istifade edilemeyeceğine ve düşman bu suretle arkasını çevirirse kurtulmak için elde kâfi kuvvet bulunmamasına binâen, Ruscuk fırkasından orada bulunan müfreze, savaş tekniği bakımından görülen lüzûm üzerine Ruscuk'la itibat kursun diye Tirsinek tarafına kaydırılmıştır.

Tırnova'nın tabii müstahkem olduğu hâlde az kuvvet bulundurulmasından dolayı düşman tarafından ele geçirilmiş olduğu bahsine gelince: Şumnu'dan bilhassa Tuna Başkumandanı bulunan Ahmed Eyüb Paşa tekrar kontrol için Tırnova ve Niğbolu taraflarına gittiği sırada, esasen bence de mâlûm olduğu gibi, Tırnova'nın tahkim edilerek az bir kuvvetle tutulmasının mevki icâbı mümkün olmayacağını belirtmişim. Ayrıca buranın düşmana karşı savunma yapılabilecek bir duruma getirilmesi, içine yirmi beş-otuz tabur asker konulmasına bağlı olup, elde bulunan ve mikdarı mâlûm olan askerî kuvvetten ise orası için o kadar asker ayrılması mümkün değildi. Bu sebeple orada yalnız iç âsâyişin muhafazası için Miralay Ali Hamdi Bey kumandasında zaten dört tabur asker bırakılmıştır; bu durum tekrar tekrar İstanbul'a yazıldığı gibi, Tırnova'da dört tabur bulunduğu, takdim olunan günlük raporda da yazılmıştır.

Balkanların muhafazası ise, zâten İstanbul'a âit olup, bunun için Edirne'de bulundurulmak üzere kırk bin kişilik bir ihtiyat kuvveti tertip edilmesi kararlaştırılmıştır. Tuna tarafında bulunan kuvvet oralar için yeterli olmadığı hâlde, bununla Balkanların da muhafazasının mümkün olmayacağı herkesce mâlûmdu. Balkanların esasen benimle ilgisi yokken, yine orası için muntazam bir kuvvetin lüzûmlu olduğu ve sür'atle gereğinin yapılması, devamlı olarak İstanbul'a yazılmıştır. Tuna tarafına vardığım andan itibaren esasen buradaki mevkiiler hakkında sâhib olduğum

mâlûmatla yetinmeyip, çoğu yerleri tekrar tekrar ve bizzat dolaşarak ve bâzı yerlere de Ahmed Eyüb Paşa, Ferik Necib Paşa ve ordunun kurmay başkanı olan Mirliya Rif'at Paşa'yı göndererek tekrar tekrar bilgi toplanmıştır. Diğer taraftan elde bulunan askerî kuvvetin vaziyetine göre, eksik kalmış istihkâmların tamamlanmasına, gereken yerlere yeniden istihkâm yapılmasına, eksik kalan mühimmat ve levâzımâtın ikmâlîne fevkalâde gayret sarfedilmiş ve düşman her nereden tecâvüze kalkmışsa askerden hâli hiç bir yer bulamamıştır. Fakat mâlûm olduğu ve tekrar tekrar arzedildiği gibi, bu tertibat, elde mevcut imkânlarla göre alınabilmıştır. Nerede ne kadar asker bulunduğu her zaman yazıldığı gibi, bu hususta günlük rapor da takdim olunmuş ve bu rapor ilgili zevât tarafından elbette mütâlâa ve tetkik buyurulmuştur. Ayrıca yer yer incelemelerde bulunmak için mevkileri dolaşan padişah yâverleri tarafından da görülmüştür. Bütün sâhillerin muhâfazası, yer yer arzedilen mevkiler için tertip olunan askere havâle edilmiş ve gereği gibi kumandası, zikredilen mevkiler kumandanlarına verilmiştir. Başkumandanın icrâatı bundan ibaret olabilir.

İşte alınan bu tertibat neticesindedir ki, düşman, demiryolu hattını elegeçirebilmek için Tutrakan ile Ruscuk arasında bulunan yerlerden geçmeyi çok istemiş ve buna birçok defalar teşebbüs etmişse de, her yerde karşısında direnen bir kuvvet bularak muvaffak olamamıştır. Evet düşmanın asıl gayesinin burası ile beraber Niğbolu'dan geçmek olduğu hissedildi ve pek çok yerlerden de o şekilde haber veriliyordu. Gerçekten oralardan geçmeye de büyük gayret sarfetti; ama yol bulamadı. Eğer istediği yerden geçmeye ısrar etseydi gözden çıkardığı ifâde edilen kırk-elli bin kişiden daha fazla zâyîât verir de yine muvaffak olamazdı. Dobruca bölgesinin esasen yeri mâlûm olup, mevki icâbî orada bulunan kuvvetin çok az olduğunu da arzelmeye hacet yoktur. Bu cihetle orada güvendiğimiz yegâne kuvvet, donanma idi. Fakat donanmadan beklenen hizmet hâsıl olmadığından düşman, tabiatıyla oradan geçmeye fırsat bulmuştur. Fakat Zıstovi mevkii böyle olmayıp, mevkiin durumuna göre askerle tutulmuş yani Ahmed Paşa livâsı tarafından hakkıyla muhafaza edilmişti. Zıstovi'nin karşısı göllük ve bataklık olduğu ve düşmanın geçmesine teknik bakımdan asla elverişli olmayan bir yer olduğu, oradan düşmanın taarruz edeceğine ihtimal verilmediği hâlde, asıl geçmek istediği yerlerden geçmeye muvaffak olamadığından, ve olamayacağını da iyice anladığından, evvelce de arzulunduğu gibi, düşmanın bu defaki hazırlıkları tasavvurun dışında bulunduğundan, gizlice birçok vapur, istinbot, duba ve sal gibi savaş vasıtalarıyla geceleyin Zıstovi'ye saldırmıştı ve her ne kadar orada da imkân nisbetinde müdâfaaya yetecek asker mevcut idiyse de, her nasılsa geçmeye fırsat bulmuştur.

Yukarıda arzedildiği gibi, düşman mükemmel savaş vasıtalarına sâhip olduğu cihetle birdenbire oraya bir hayli kuvvet geçirmişti. Fakat buna karşı tez elden gönderilecek askerin Ruscuk'dan sevk edilmesi icâb etmişti. Halbuki Ruscuk'da bulunan askerî kuvvet zaten gerçek ihtiyacı karşılayacak durumda bile değildi. Yine o sırada düşman, Ruscuk'un alt taraflarından da geçmeye çalışmaktaydı; düşmanın o taraflardan saldırması ise daha tehlikeliydi. Yukarıda da belirtildiği üzere, düşmanın Zıstovi'den geçmesi esasen beklenilmeyip, bunun bir aldatma hareketi olması da ihtimal dahilinde idi. Bu itibarla düşmanın tecâvüz etmekte olduğu haberi alındığı anda Esref Paşa, Ruscuk'dan Bile'ye doğru ancak bir liva asker gönderebilmişti ve bu kuvvet Zıstovi'den oraya çekilen Ahmed Paşa livasıyla Bile'de karşılaşmıştı. Fakat o vakit oraya geçmiş düşman askerinin külliyyetli miktarda olduğunu haber almaları üzerine, Ruscuk'dan giden liva, Bile'den öteye gitmemiştir. Bu haber alındığı gece derhal Ruscuk'dan Zıstovi'ye zırhlı sevk edilerek denizden de bir iş görülmesi, bendeniz tarafından Eşref Paşa'ya yazılmıştır. Ayrıca Tuna donanma kumandanlığına tâyin edilmiş olan Râsim Paşa henüz Şumnu'ya gelip, orada olması cihetiyle benim ihtarımı teyid etmek üzere kendisini uykudan kaldırarak icâbedenlere, onun tarafından telgraf yazdırılmışsa da, o zaman da denizden bir iş görülemedi.

Bu hâdiselerin hemen arkasından Şumnu'dan derhal bir liva askerin yani altı taburdan ibaret olan Saffet Paşa livasının hem oraya sevk olunacak kuvvetin emniyetini sağlamak ve hem de hristiyanların hissedilen bozuk niyetlerinin gerçekleşmesine fırsat vermemek için Osman-pazarı'na doğru sevk edildiği gibi, düşmanın sağ kanadını tehdit etmek üzere Vidin'de bulunan Osman Paşa'ya da mâlûm kuvvetle derhal harekete hazırlanması emri verilmişti. Ayrıca Şumnu'daki iki piyâde fırkasından biri, hem düşmanı sol kanadından tehdit etmek ve hem de Balkan

tarafını gözetmek için yine Osman-pazarı'na doğru sevkolunmak üzere hazırlanmıştı. Fakat o aralık Zıştovi'deki düşman üzerine mutlaka asker gönderilmesi, Askeri Şûrâ kararıyle İstanbul'dan emredildiğinden, zıkr olunan piyâde fırkası on yedi tabura çıkarılıp, bunlar Şumnu'da bulunan süvâri fırkasıyla birlikte Ahmed Eyüb Paşa'nın maiyetine verilerek Ruscuk'a doğru yola çıkarılmıştır. Şumnu'dan Zıştovi'ye asker sevki yedi-sekiz günlük bir zamanı gerektiriyordu; başka taraflardan hareket etmek ise bendenizin fikrine göre evvelce tasavvur olunan hareket gibi sağlam ve faydalı görülememişse de, bahis konusu kesin emre uyarak bu fırka Gürçeşme mevkiine kadar ilerleyip ve Ruscuk'dan da on iki taburla Eşref Paşa gelip, orada süvâri fırkası düşman süvâri fırkasıyla harbe tutuşmuştur. Fakat o sırada eski Serasker Redif ve Nâmık Paşalar görevli olarak Şumnu'ya gelmiş olduklarından, artık yetki bakımından elimde o kadar kuvvet kalmamıştı. Ayrıca Ahmed Eyüb Paşa fırkasının Şumnu üzerine varması isabetli olmayıp, düşmanı üzerine çekmek sûretiyle kendisine elverişli bir yerde muhârebe etmesi münâsip olacağından bahisle o şekilde hareket ettirilmesi, Nâmık Paşa tarafında görev icâbı uygun görüldüğünden, o sûretle gereği yapılmıştır. Bunu müteakip de, İstanbul tarafından bir plân hazırlandığından artık düşman üzerine varılmayıp şimdilik düşmanı oralarda oyalamak lâzım geleceği emredilmişti. Evvelce Osman Paşa'ya Vidin'den hareket için emir verilmiş olduğu arz edilmişti. Bu emir verildiği sırada Rusların Timok nehrinin alt tarafından geçeceğinin İstanbul'dan ihtar olunması ve Rusların bir iki güne kadar Filorina'dan saldıracağına yine İstanbul'dan Osman Paşa'ya da yazılması sebebiyle Osman Paşa'nın hareketi, tabiatıyla, birkaç gün kadar gecikmişse de, Plevne'nin mevki bakımından önemini ve onun derhal gelip Plevne'yi tutmasının pek lüzumlu olduğunu yakinen bildiğimden, bu hususta Redif ve Nâmık Paşaları iknâ ederek Osman Paşa'yı Plevne'ye çektim ve kendisine gereken tâlimatı verdim; bu tâlimatı İstanbul'a da arzettim. Düşman, Plevne'nin ehemmiyetini takdir ederek orasını ele geçirmek gayesiyle defalarca hücum etmişse de, hamdolsun bozguna uğramış ve bu manevra düşmanın sağ kanadını çökertmişti. Eğer kumandaya müdâhale edilmemiş olsaydı ve durumun icâbettireceği şekilde hareket etmekte serbest kalsaydım; düşman, Balkanlara doğru ilerliyemezdi. Bu durum, bu işten anlıyanların mâlûmudur.

Ne çâre ki, uzaktan kumandaya müdâhale, işi başka renge büründürdü. Evet böyledir; çünkü yukarıda bahsettiğim Saffet Paşa livasını Osman-pazarı'na hareket ettirdiğim sırada o tarafların her bir mevkiini hakkıyla bilen Golva halkının ihtiyaçlarını çağırarak askerle birlikte hareket etmelerini tenbih etmiş; bunlardan silâh kullanabilecekleri yeni silâhlarla silâhlendirmiş ve Aziz Paşa fırkasını da sevkettim; hazırlanmışım. Fakat buna muvaffak olunamıyarak bu fırka diğer kumanda ile önce Zıştovi tarafına hareket ettirildi ve Eşref Paşa da on iki taburla Ruscuk'dan çıkıp birleşti. Bu sırada Ruscuk'da bulunan padişah Başyâveri tarafından yapılan ihtar üzerine Ruscuk'da kuvvet kalmadığından, düşman, şehrin alt tarafından geçmeğe çalışmakta olup, asker yetiştirilmezse Ruscuk'un elden gideceğinden bahisle oraya asker yetiştirilmesi, Mâbeyn-i hümayûn tarafından emredildiğinden, derhal oraya asker gönderilmesi mecburiyeti hâsıl oldu. İşte bu fırkanın diğer kumandanlarla oralarda boşuna vakit geçirmesi düşmana fırsat verdiğinden, Tırnova'nın durumu ve kuvveti esasen arz edildiği gibi olduğundan ve Osman-pazarı'nda bulunan asker de kâfi derecede olmadığından, düşman Selvi tarafından Tırnova'yı da ele geçirdi ve Balkanlara ilerledi. Bunun üzerine Saffet Paşa livasının iki taburu Kızan'a gönderilerek orası tutulduğu gibi, Osmanpazarı'nda kalan askerinin de yine İstanbul tarafından İslimye istikametine hareket ettirilmiş olduğu, sonradan haber alındı. Hacı Kranduk Bey maiyetinde Edirne tarafından Şumnu'ya gelmekte olan Çerkes süvârilerinin orada alıkonulması, benim tarafımdan İslimye Mutasarrıflığı'na yazılmıştı.

Sonradan Rauf Paşa'nın oraya teşriflerinde bu süvârilerin hepsi onun tarafından Şumnu'ya gönderilmişken, sonunda bunlar ve Şumnu'da bulunan diğer süvâriler İstanbul'un emriyle mecburen Balkanların öbür yüzüne sevkolundu.

Düşmanın bu sûretle ilerlemesi üzerine yine evvelce tasarlanan plândan iyi sonuçlar alınacağındaki kuvvetli ümit, düşmanın şu perişan durumundan âzami derecede faydalanmanın elden kaçınılması düşüncesiyle, yine bu manevranın yapılması hususunda gerekli teşebbüslerde bulunmaya bendenizi vicdanen mecbur etti. Bu sebeple Nâmık ve Redif Paşaları iknâ

ederek fırkâhın Kadıköy'ünden yine Osman-pazarı'na hareketi hakkında Ahmed Eyüb Paşa'ya emir verildi. Artık Tutrakan tarafından o kadar korku kalmadığından, orada bulunan Âsaf Paşa, sözü edilen Ahmed Eyüb Paşa fırkasıyla Hezargrad'da birleşmek üzere on taburla Tutrakan'dan yola çıkarıldı. Hattâ Şumnu'da bulunan Tirnova Mutasarrıfı çağrılıp Nâmık ve Redif Paşalar hazır oldukları halde ordunun idâre şekli müzâkere edilerek hazırlık yapmak üzere Osman-pazarı'na gönderildi ve bu hareket de İstanbul'a yazıldı. Fakat çok iyi bildiğim sebeplerden dolayı, yine İstanbul'dan Redif Paşa'ya gelen haber üzerine bu hareket de tehir olundu. Eğer bu manevra yapılmış olsaydı, Allahü teâlânın yardımıyla düşmanın sol kanadının da çökertilerek çok faydalı sonuçlar elde edileceği, ehlinin içinde mâlûmdur. Bunu müteâkip Şumnu'dan Sâlim Paşa fırkası derhal hamle yapıp Osman-pazarı tarafında bulunan kuvvete katıldığı gibi, Osman Paşa'nın başarılarından lâykiyle istifâde etmek üzere yine bu manevranın yapılması çâresini aramakta iken, kader İstanbul'a dönmemizi icab ettirdi. Düşmanın o sıradaki hezimetinden istifâde olunmayarak şimdiye kadar kuvvet kazanmasına fırsat verilmesinden dolayı, hâlâ üzülmekten kendimi alamam.

Velhâsıl sözü edilen iddiânâmede belirtildiği gibi, bendeniz boşu boşuna Şumnu'da oturdum. Yalnız tertibat almak ve icrâatta bulunmak için âciz vücudumun tahammülünden ziyâde yerleri dolaştım. Askerin fazla olarak bir neferi bile kalelerde kapanıp kalmadı. Kaleler için tertip olunan asker zâten kâfi derecede olmayıp, bunlardan düşmana karşı koymak için çıkarılan ve icâb eden yerlerde yerleştirilen mikdarından başka, kalelerde kalan asker, o kalelerin mümkün mertebe korunması için gerekli olan askerin üçte biri nisbetinde bile değildi. Vidin'den Osman Paşa hareket ettirildi. Ruscuk'dan Eşref Paşa yola çıkarıldı. Hattâ bunun için, daha önce arz edildiği gibi, feryâd olunmuştu. Şumnu'da seyyar olarak en az elli-altmış tabur bulunması gerekirken, kaleyi de muhâfaza etmek üzere kırkbeş tabur ancak vardı ki, bu da sadece istihkâmın korunmasına bile kâfi değildi. Bundan da seyyar fırka ve müfrezeler tertip olundu ve bu icrâat hep, her neferinden bin türlü yararlıklar sağlanılacak şekilde yapıldı. Sâhilin her tarafı askerle tutuldu ve hepsinin kumandası sâhiplerine verildi. Fakat mâlûmdur ki, Başkumandan her livayı, her taburu ve her bölüğü bizzat kumanda edemez. Hangi kalede lüzûmsuz olarak ne kadar asker kalmış ve düşman nereden tecâvûze çalışmışsa, karşısında bir püskürtücü kuvvet bulamamıştır. Esasen Tuna Başkumandanı meydanda olup bendenizin yalnız umûmî işlere bakmakla görevli olmam gerekirken, el birliği ile o şekilde basit işlere de fevkalâde gayret sarfedildi. Düşmanın harekâtına karşı ve eldeki kuvvete göre mümkün olan ve lâzım gelen tertibatı aldım. Fakat ne dış ve iç düşmanımızın ve ne de mevkilerin durumu hakkında bilgileri olmıyan zatlar tarafından kumanda işine müdâhale olunması sebebiyle, yapılacak teşebbüsler neticesiz kaldı. Kumandaya dışardan müdâhale olunmasından devletlerin ne gibi sıkıntılarla karşılaştığı, tarihlerde yazılıdır.

İstanbul, Rumeli'nin ehemmiyetini takdir etmedi. Rumeli için hazırlanmış olan kuvvet, Rumeli'ye nisbeten o kadar ehemmiyeti olmayan Anadolu'ya ve hiç bir fayda temin etmeyen Sohum'a harlandı. Bu kuvvetin sür'atle hazırlanmasını defalarca hatırlattım. Rumeli için askere olan ihtiyacı, Erkân-ı Harb Reisi Mahmud Paşa'ya da arzettim. Hal böyle iken, İstanbul'un hatasından dolayı niçin mesul olayım? "**İstanbul'u korkuttu**" denilen telgrafim, geçen seneki Bulgaristan meselesinde onların isyanlarını bastırmaya uğraştığım esnada, Bulgarların düşünce ve tavırlarını ve kendilerinin fesat ve eşkıyâlık için Rusya tarafından fırka, alay ve taburlar halinde deftere kaydedilerek organize edildiklerini yakinen öğrenmiş bulunmam; Rusların bir devlete yakışır muhârebe kaideleri dışında ve âdetâ haydut sıfatında Bulgarlar vasıtasıyla Balkanları geçeceklerini hissetmem üzerine yapılmış pek doğru ve samimice bir ihtardı. Hattâ Süleyman Paşa'yı Edirne tarafına gönderip, İstanbul'un önceki hatasını düzelter, o telgrafıdır. Bu âcizâne ihtarımı takdire şâyân olacağı yerde şimdi bununla itham olunmaklığım çalışıldığını üzelmek elde değildir. Tekrar tekrar arzettim ki, sâhillerin hepsi tutulmuştu. Bunun için halkın geriye çekilmesine lüzûm görülmemiştir. Bununla beraber kendilerini muhâfaza etmek için esasen orada bulunan ve getirilen silâhlar Ruscuk sancağı müslümanlarına verilerek silâhlandırılmış olduğu gibi, daha icâbedenleri silâhlandırmak üzere bir mikdar silâh da İstanbul'dan getirilip vilâyete gönderilmiştir; her hâükârda halkın korunmasına gayretten geri durulmamıştır. Bununla beraber ahâlî işi, Bâbîâlî'yi ilgilendiren hususlardandır. Hattâ bu işin mülkiyeye âit olduğu iddiânâmede de beyân ediliyor.

Şurasını da arzetmekten kendimi alamıyorum: Mâlûm olduğu üzere, “Devlet-i ebed-müddetin” hizmetinde bu yaşa gelmiş ve ata binip inmek iktidarından mahrum bırakan bir derde yakalanmış olduğum cihetle, Padişahımız Efendimizin himâyelerinde duâcılar zümresine katılmam zamanı gelmişken, ecdâdımın hemen hepsi, kimi lâğımla ve kimi kılıç ve tûfekte can vererek o topraklarda din ve vatan uğruna şehit oldukları için bunlar arasına katılmak arzusuyla ve velinimetimiz Padişahımız Efendimiz hazretlerinin yüksek irâdeleriyle seve seve bunca sıkıntılara katlanıp canımı atalarım, vatanım ve padişahım uğrunda fedâyâ hazırlanmış olduğum hâlde, arzettiğim teşebbüslerimin bir kısmı daha önce beyân edildiği gibi baltalanmış ve bunun bir semeresini toplamaya çalışmakta iken, tam netice elde edecek zamanda bundan mahrum bırakılmam reva görülmüştür.

İnsafla bakıldığında, takdirden başka bir şekilde karşılanmayan hizmetlerim, bilmem neden dolayı takdir olunacak yerde kabahat gibi görülerek askerlik şerefini lekeler şekilde türlü türlü ağır hakaretlerle hapis ve tévkif olunduktan başka, bir de sırf İstanbul’un hatâsından ileri gelmiş bâzi uygunsuzluklar, bendenize isnad olunarak bunları ya kasten veya bilgisizlikten yaptığım, haksız bir şekilde ileri sürülmüştür. “Kasten” sözünden güdülen maksadı, şimdiye kadar her yerde sadâkatle yaptığım hizmetlerle ve yalnız çoluk çocuğumu barındıracak bir çürük evden başka hiçbir şeye ve gelire sahip bulunmamaklığımla; “cehlen” kaba tâbirini de âlemin insafına bırakmakla, reddederim. Zaten kendimi bu din ve devlet uğrunda fedâ etmiş olduğumdan, bu mârûzâtımı muhterem heyetin insafına bırakarak ve işi, mutlak adâlet sâhibi olan Allah’ın adâlet ve merhametine havâle ederek yine geçmişteki teşebbüslerimin neticesiz bırakıldığına üzülmekle beraber, Padişahımız Efendimiz hazretlerinin her halükârda büyük muzafferiyetlere mazhar olmalarına her zaman dua ederim.

24 Ağustos 1293 (1877)

EK: 4

Gazâ dolayısıyla Padişah tarafından Mehmed Ali Paşa’ya gönderilen takdir telgrafının sûreti

Hamiyet sâhibi müşirim Mehmed Ali Paşa,

Katıslova zaferinizi tebrik ederim. Askerlerimizin göstermiş oldukları kahramanlıklar, ümid ettiğim gibi çıkmıştır. Ayrıca bu hususta tarafınızdan alınan tedbir ve sarf edilen gayret ve bütün kumandan ve subaylarımızın gösterdikleri vazife şınaslık, hâiz olduğunuz büyük vatanseverliğin bir eseri olduğundan, bu başarı beni sevindirmiş ve isimleriniz hayır duâlarıma mazhar olmuştur. Bütün kumandan, subay ve erlere selâm ederim. Askerlik şânımıza yaraşır ve yüce mükâfatlara lâyık daha nice gazâlara erişerek, Hazreti Peygamber’in temiz rûhunu dâima kendinizden râzı ve hoşnut etmenizi Cenâb-ı Hak’dan temenni ederim.

Muşir Gazi Osman Paşa

Plevne müdafaası ile, bizlere kahramanlığın, vazife aşkının ve mukavemetin en güzel örneğini veren büyük asker!..

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PLEVNE MUHÂREBELERİ

BİRİNCİ FASIL

Birinci muhâsaraya kadar cereyan eden hâdiseler Plevne'nin geri alınması ve askerî fırkanın gelmesi

Ruslar, Zıştovi'den geçerek Balkanlara kadar ilerledikleri esnada, hareket hatlarına rastlıyan Osmanlı askerî noktalarını ele geçirdikleri ve sağ kanatlarında bulunan mevkilerin Tuna sâhili bakımından en önemlisi olan Niğbolu kalesini kuşatıp zorladıkları gibi, altı saat ilerisinde ve birçok mühim noktaların kavşağında bulunan Plevne kasabasına da süvârî birlikleri göndererek oranın muhâfazasına memur bir bölük Osmanlı askerini müdâfaasız boyun eğmeğe zorlamışlar ve halkı tehdit ederek çıkıp gitmişlerdi. Düşman süvârilерinin bu hareketi, Zıştovi karargâhında mevcut kuvvete güvenmelerinden ileri geliyordu. Bu itibarla Osmanlı bölüğü erleri, Plevne'de kalmalarının, sonunda, esâretlerine sebep olacağını anladıklarından, Rus süvârilерinin uzaklaşmasını müteâkip silâhlı olarak Rahova'ya geri çekilmeye başladılar ve durumu Vidin'e bildirdiler. Bu haber geldiğinde Niğbolu kalesi henüz düşman tarafından zorlanmamış olduğundan, Vidin kumandanı Müşir Osman Paşa, Niğbolu mevcudundan üç tabur piyâde, bir bölük süvârî ve dört top ayırarak Mirliva Âtîf Paşa kumandasında Plevne üzerine gönderdi.

Bu birlik, istilâ haberinden iki gün sonra yâni Haziran'ın yirmi sekizinde Plevne'ye varıp, kasabada düşmana rastlamadığından, harpsiz olarak burada Osmanlı hâkimiyetini yeniden sağlamış; korkuya kapılan müslümanlara güven verip rahata kavuşturmuş ve kasaba civarında istinad noktaları seçerek düşman karakollarıyla vuruşmaya başlamıştı.

Rusların Tuna'yı geçip de olanca şiddetle Bulgaristan içine doğru ilerlemeleri üzerine, Osman Paşa, Şumnu askerî karargâhında bulunan Serdâriekrem Abdi Paşa'ya herkesten önce bir telgraf gönderip, her taraftan birlikte hareket edilerek düşmanı Tuna'nın karşı yakasına geri çevirmenin şart olduğunu bildirmiş ve kendisinin de Vidin'de kale muhâfazasına yetecek kadar kuvvet bırakarak geri kalan askerle düşmanın sağ kanadı üstüne yürüyüp diğer Osmanlı

kuvvetlerine fiilen yardımda bulunması gerektiğini haber vermişti. Bununla beraber Sırpıların birdenbire harbe girişip de Vidin kalesine saldırmaları ve Romanyalıların Vidin'den yukarı Flordin mevkiinden Vidin civarına tecâvüz etmeleri ihtimali öne sürülerek, istediği harekete, uygun cevap alamamış; Serdârın bu şekilde karşı çıkması ise, Bâbîâlî tarafından bahis konusu ihtimalleri teyid eder mâhiyette bâzı haberler gelmesinden doğmuştu.

Savaş esnasında zafere ulaşmak için pek lüzumlu ve önemli olan tedbirlerin alınmasında, değil günler geçirmek, bir an ve dakika kaybedilmesinin bile telâfisi mümkün olamayacak zararlara yol açacağı tecrübe edilmiş olduğu hâlde, Osman Paşa'nın vatanperverâne mürâcaatlarının ve akıllıca ihtarlarının cevabını Başkumandan olan Serdâr'ın günlerce geciktirmesi, verilen havâdis üzerine bahane ileri sürmesi, şaşılacak ve üzülecek vak'alardandır.

Rus askerlerinin Balkanlara doğru saldırıları artıp, yolları üzerinde bulunan kasaba ve köylerdeki müslümanlara karşı zulümleri şiddetlenince, Padişah Hazretleri doğrudan doğruya Osman Paşa'dan telgrafla ne düşündüğünü sordurtup, mâlûmat istettiler. İşte o vakit Osman Paşa, düşmanın dehşet saçan hücumundan ve Niğbolu kalesinin şiddetli tazyiklere uğradığından ve bu durum karşısında Serdâr'a alınmasını ihtâr ettiği tedbirlerin ne sebeple reddolunduğundan bahsetti. Ayrıca kendisinin Vidin'den yirmi tabur askerle çıkarak Rahova'daki askerinin bir kısmı ile düşman saldırılarından dolayı ehemmiyeti kalmayan ve esasen şiddetli bir taarruza dayanabilecek durumda bulunmayan Niğbolu kalesindeki kuvvetleri de yanına alarak, kuvvetli bir kolordu kurup, önce Teteven Balkanlarını ve Troyan geçitlerini tutmak, sonra da diğer askerî firkalarla birlikte âniden taarruz harekâtına girişmek fikrinde olduğunu bildirdi.

Aklın ve işin icâbına uygun olan bu tedbirler, Padişah tarafından kabul edilerek her türlü mes'ûliyet Padişah'a âit olmak üzere, Osman Paşa'nın derhal Vidin'den hareketi için o sırada Şumnu'da bulunan Serasker Redif ve Serdâr Abdi Paşalara Haziran'ın yirmi altıncı günü kesin emir verilmişken, bu emir, Şumnu'dan Vidin'e iki gün sonra bildirilmekle yine bir gevşeklik gösterilmişti.

Elhâsıl Osman Paşa, Vidin'den harekete memur olunca etraftaki mevkilere ve Vidin kalesine bıraktığı askerden başka on dokuz tabur piyâde, beş bölük süvârî ve dokuz batarya top alarak, Temmuz'un birinci günü Vidin sahrasından yola çıktı. İşte o gün, Rus ordusu Büyük Balkanları ele geçirip Yeni-Zağra ile Kızanlık'a iki koldan hücum etmiş, Niğbolu kalesi ise düşmanın şiddetli tazyiki altına girmişti. Bunun üzerine Osman Paşa, Serdâr'ın son emriyle Vidin'den hareketinin yedinci günü sür'atle Plevne kasabasını tuttu. Ne yazık ki, o günlerde Niğbolu kalesinin düşman eline geçerek içindeki askerinin esir olduğu ve Lofça'nın da istilâya uğradığı yolunda acı haberler gelmişti. Eğer Osman Paşa Vidin'den hareket için istediği müsâadeyi vaktinde almış olup da Niğbolu kalesini boşaltmaya zaman bulsaydı, Vidin'den çıkardığı asker, kırk taburdan fazla olur ve Niğbolu kalesinin düşman eline geçen top ve mühimmatından da istifâde edilirdi. O takdirde Tuna Doğu Ordusunun da taarruza geçmesiyle düşmanın tam bir bozguna uğraması kuvvetle muhtemeldi. Zira Ruslar, Zıstovi'

Plevne savaşlarından bir sahne

ye geçtikten sonra Balkan'dan ileriye kadar fırkalara sevk ederek kuvvetlerini dağıtmak gibi tehlikeli bir harekete giriştiklerinden, harekât üslerinde şiddetli taarruzlara karşı koyacak kadar askerî kuvvet kalmamıştı.

Temmuzun yedinci ve sekizinci günlerindeki muhârebeler

Yukarıda anlattığımız gibi, Osman Paşa'nın askerî fırka ile Plevne'de heybetli bir şekilde yerleşmesi, Rusların, tabiatıyla, dikkatini çektiğinden, Osmanlı kuvvetlerini derhal sıkıştırmaya ve tenkil etmeye niyetlendiler. Gerçekten, Osmanlı fırkasının Plevne'ye gelerek karargâhın tâyin edilmesinden üç-dört saat sonra, Rus ordusu Zıştovi yolu üzerinden görünüp iki koldan ilerlemeye başladığından, gerekli mevkiller tahkim edilerek top muhârebesine girildi. O günkü hareket o yolda devam edip, akşam üstü iki taraf da savaşı bıraktı.

Vidin'den Plevne'ye kadar yedi günlük mesâfe katetmekle son derece yorğun düşen Osmanlı askerleri, ayaklarının tozuyla bu muhârebeyi yaptıkları gibi, gece düşmanın yeni bir saldırısına karşı da tetikte beklediler. Ertesi gün, -yâni Temmuzun sekizinci cuma günü-, onüç bin kadar piyâde, üç alay süvâri ve altmış adet toptan oluşan bir Rus fırkası, sabah erkenden üç-dört koldan Osmanlı fırkası üzerine yürüyüp, on saat devam eden şiddetli çarpışmalar sonunda Ruslar dört binden fazla kayıp vererek on yedi adet "kapaklı" denilen top mühimmatı arabası ile külliyyetli miktarda silâh ve mühimmat bırakarak mağlup bir şekilde geri çekildiler. Bu savaşta Ruslar, Osmanlı fırkasının sol kanadında şiddetli bir mukavemetle karşılaşmışlarsa da, sağ kanadı şiddetli top ateşine tuttuktan sonra süvâri hücumuyla de sıkıştırmışlar ve Osmanlı savaş hattını geri çekilmeye zorlamışlardır. O tarafın kumandanı bulunan Mirliva Ahmed Hıfzı Paşa'nın top ateşinde yaralanması ve ona vekâlet eden Kaymakam Hüsnü Bey'in de bilâhare aynı âkıbete uğraması üzerine kumanda işi tehlikeye düşmüş; asker ise piyâde siperi gibi korunma yerleri hazırlamaya vakit bulamadan açık bir tepe üzerinde savaşı kabul etmiş olduğundan, düşman üstün gelmişti. Öte yandan Osman Paşa'nın yardıma gönderdiği taburlar da geri çekilmeye başlayan askerleri görünce, oldukları yerde kalmışlar ve Ruslar, savaş hattını ele geçirmişlerdi.

Fakat Osman Paşa, saldırıya geçen düşmanı topa tutmanın yanı sıra, kumandan ve subaylara cesaret vererek ve bozguna uğrayan taburları yeniden hücumu teşvik ederek, Rus askerinin eline geçen savaş hattını geri aldırdı ve böylece düşmanın üstünlüğü yenilgiye dönüştü.

Lofça'nın geri alınması ve Plevne istihkâmlarının tesisi

Lofça kasabasının Balkanlara yakınlığı sebebiyle gerek Plevne askerî fırkasının yapacağı askerî harekâtı ve gerek Balkan tarafını emniyete almak, Orhaniye tarafından Sofya yolunu açık tutmak ve Rus savaş hattını tehdit ederek harekâtını tehir etmek, Lofça'nın elde bulunmasına bağlı idi. Bundan dolayı Osman Paşa, oranın sür'atle geri alınması için Mirliva Rif'at Paşa kumandasında altı tabur piyâde, bir batarya top ve bir miktar Çerkes süvârisinden oluşan

bir müfrezeyi Temmuzun onüçünde Lofça'nın üzerine göndermişti. Rusların Lofça'da bırakmış oldukları üç-dört bölük Kazak atlısı ile yerli Bulgarlar, Osmanlı müfrezesine karşı koyup, fakat askerin hücumuna dayanamayarak firar ettiklerinden, Lofça kolaylıkla geri alındı.

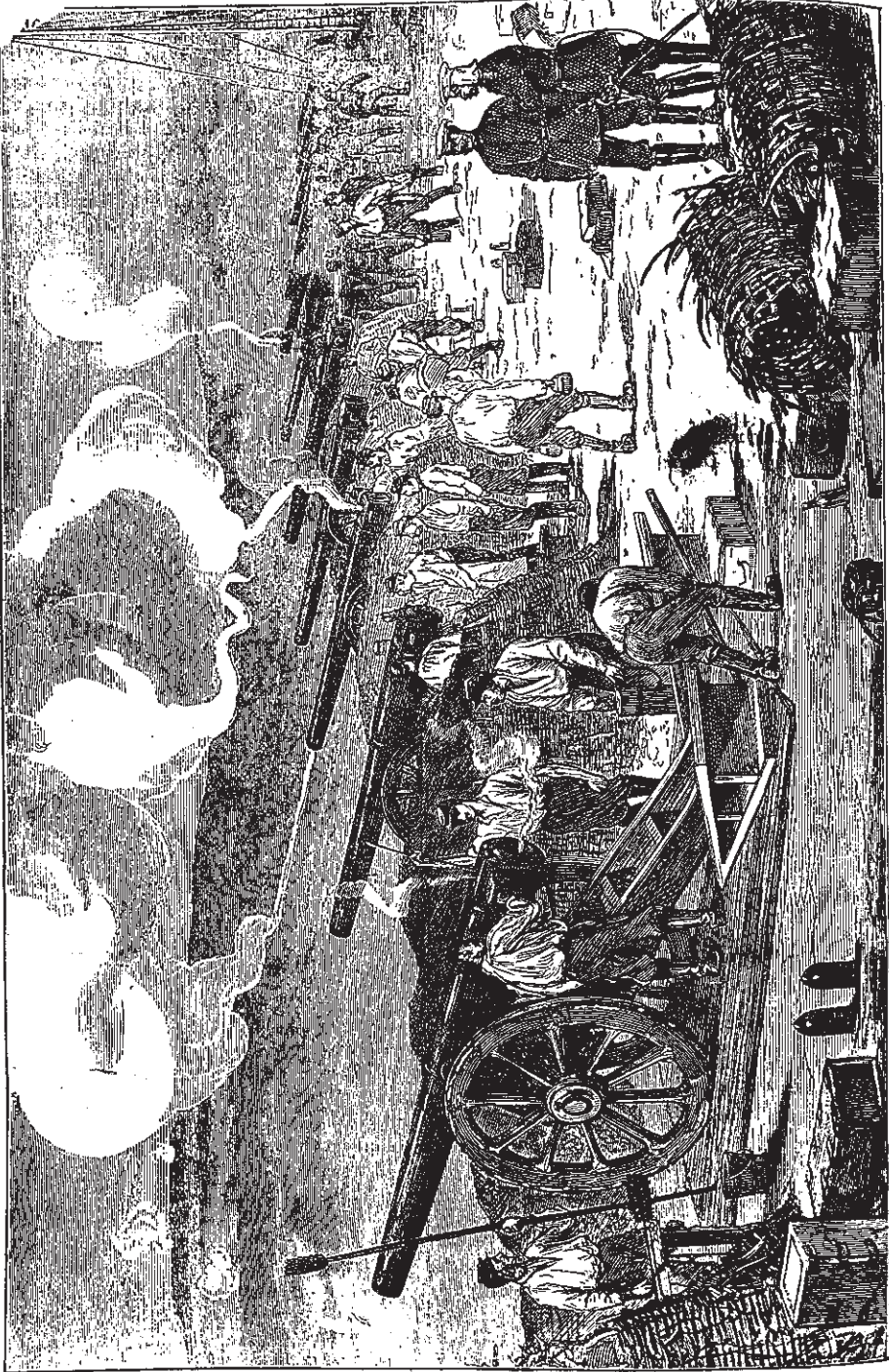
Rusların gerek Lofça'nın ele geçirilmesinden ve gerek Plevne'de uğradıkları yenilgiden dolayı intikam almaya kalkışmaları kuvvetle muhtemel olduğundan, Osman Paşa, her şeyden önce Plevne'ye yakın Tirsinik mevkiine bir müfreze göndererek, Orhaniye yoluna saldırmak için oralara gelmiş bulunan Rus Kazaklarını tenkil edip uzaklaştırmıştı. Bundan sonra Sofya ve Orhaniye taraflarından asker ve savaş malzemesi getirterek kuvvetini arttırmaya, mütecâviz düşmanı kolaylıkla püskürtmek için Plevne civarındaki mühim noktalara istihkâmlar yapmaya gece gündüz gayret sarfetmiş; askerî fırkanın mevcudunu yirmi bine çıkartıp iki firkaya ayırarak bir kolordu teşkil etmiş; fırkalardan her birini on iki tabur piyâde ve iki bölük süvâri ile iki batarya toptan ibâret olarak tertip etmiş; birinci firkayı Âdil Paşa ve ikinci firkayı Mirliya Hasan Sabri Paşa kumandasına verip, geri kalan askerleri ihtiyat olmak üzere kendi karargâhına almıştı.

Plevne mevkii, harp tekniği bakımından muhâfazası zor ve aynı zamanda çok kuvveti gerektiren bir yer olduğu hâlde, Osman Paşa, strateji kâidesindeki maharetini göstererek kasaba civarında birbirine hâkim bâzı tepeler üzerine onar onbeşer zirâ derinliğinde topraktan birçok tabya ve piyâde siperleri ve avcı hendekleri inşâ ettirerek düşmana karşı şiddetli savunma tedbirleri aldı. Sözü edilen istihkâmlar ve teferruatı o kadar mahirâne yapılmıştı ki, sonradan Ruslar tarafından da itiraf edildiği gibi, bir küçük gülle menzilden az bir mesâfeye yaklaşılmadıkça, Osmanlı askerlerinin durumunu dışardan keşif ve muâyene etmek mümkün değildi. Plevne'nin kuzey-doğusuna düşen Griviça tepesinin savaş bakımından önemli oluşu dolayısıyla düşmanın daha çok o tarafa yöneleceği, ilk çarpışmalarda anlaşıldığından, Griviça istihkâmları diğerlerinden daha fazla takviye edilmişti.

Temmuzun onsekizinci ve ondokuzuncu günlerindeki büyük muhârebeler

Osmanlı askerlerinin Plevne'ye gelişini müteâkip vuku bulan muhârebeler, Rus ordusuna dehşet, dünyaya ise hayret vermişti. Bundan dolayı Rus Çarı, askerlik şerefini kurtarmak için Plevne'de zafere ulaşmadan geri dönmemeye yemin etmiş ve Zıstovi'ye geçirdiği ordunun Osman-pazarı, Tırnova ve Niğbolu taraflarına tahsis ettiği kıt'alarını Plevne yönüne çevirip, kendisi de Plevne'ye yakın Bogot köyünü karargâh yapmıştı.

Ruslar, on gün zarfında savaş hazırlıklarını tamamlayıp, herbiri onar bin kişiden ibâret olmak üzere altı fırka asker yâni altmış bin nefer piyâde, üç alay süvâri ve kırktan fazla top hazırlayarak, bunların üç firkasını savaş hattına gönderip, diğer üçünü de ihtiyat kuvveti olarak ayırdılar ve Temmuzun on sekizinci günü sabah erkenden Plevne üzerine büyük bir hücum yaptılar.

Plevne istihkamlarını topa tutan Rus topçuları.

Şöyle ki: Önce Osmanlı fırkasının sağ kanadı ilerisinden görünerek Griviça sırtlarından da ilerlemeye, Plevne'nin ve doğu ve güney-doğu taraflarından ve Lofça yolundan şiddetli top ateşine başladılar.

Top muhârebesi beş-altı saat devam edip, nihâyet piyâde savaşına girilmiş; bu büyük muhârebe güneş batıncaya kadar sürüp, gerek Ruslar ve gerek Osmanlı askerleri defalarca birbirlerini mevkillerinden püskürterek, savaş meydanında, tarifi mümkün olmayan dehşetli bir manzara meydana gelmişti. Akşama doğru Plevne tarafında bulunan Radşova tepelerinden bir kol düşman askeri Plevne kasabası üzerine yürüyüp, hükûmet konağı önüne kadar geldiklerinden, güzergâhlarının iki tarafında yüksek noktaları tutmuş olan Osmanlı askerlerinin ateşiyle hepsi yok oldular. Ancak, sözü edilen tepelerden atılan kurşunlar, Osmanlı fırkasının merkezini sıkıştırıp, düşman ise yeniden saldırıya geçtiğinden, zafer şansı Ruslara döner gibi olmuştu. Fakat bu sırada Osman Paşa, bizzat kumandasına aldığı askerle imdada yetişerek düşmanın taarruz harekâtını bir anda durdurmuş ve ümitsizlikle mukavemetleri sarsılmış olan askerlerin yeniden bir gayret ve cesarete gelip, aslanlar gibi saldırarak düşmanı uzaklaştırmaları üzerine, güneşin batmasına yakın, zafer yıldızı Osmanlıların tepelerinde doğmuş oldu.

Bununla beraber Griviça tarafı Plevne'nin kilidi hükmünde olduğundan Ruslar, orayı ele geçirmek için bütün toplarını Griviça önüne getirerek gece saat iki buçuğa kadar büyük kuvvetlerle saldırılar düzenlemişler ve her hücumda ağır kayıplar verdikleri hâlde, kayıpları telâfi edip, yine zarar vermek yolunda ısrardan geri durmamışlardı. Bu hücumların sabaha kadar aralıklı olarak devam etmesi, ertesi gün de savaş çıkacağını gösterdiğinden, Osmanlı askerleri yorgunluğa bakmıyarak geceden savunma tedbirlerinin tamamlanmasına gayret ettiler.

Şafak sökünce, Osman Paşa, askeri savaş nizamına soktuğu gibi, araziye iyi bilen halktan da bir miktar süvâri tertip ederek düşmanın durumunu anlamak için keşfe gönderdi.

Bunlar vazifelerini yapmakla meşgulken, düşman ordusu savaş meydanına yönelip, top muhârebesine başlanılmış ve kısa bir müddet sonra, savaş yine Griviça tarafında kızışmıştı.

Şöyle ki: Düşman, toplarının çoğunu Griviça karşısındaki sırtlara yerleştirip atışlara hız verdiği gibi, birçok kollarla da üç taraftan Griviça üzerine yüklenmeğe başladığından, Griviça istihkâmları top ateşiyle düşmana karşılık vermeye çalıştığı sırada, Osman Paşa hem kendi karargâhından hem de geceleyin tahkim ettiği mühim bir mevziden düşmanı durmadan vurmaya gayret ediyordu. Fakat Ruslar hareketlerinden vazgeçmeyip Griviça istihkâmlarından Miralay Emin Bey tabyasına birçok kereler şiddetli hücumlarda bulunmuşlar ve hattâ cinnet eseri olarak bu hücumları süvâri kuvvetleriyle karışık bir şekilde yapmışlarsa da, Osmanlı askerleri her hücumu büyük bir cesaretle karşı koydular ve zaman zaman istihkâmlar etrafındaki siperlerden bölük bölük çıkıp, hücum ederek Rusları bozguna uğratmak sûretiyle geri çekilmek zorunda bırakıldılar; böylece bu ikinci muhârebede de üstünlük sağladılar.

Grivıça savaşlarında ruslar çok ağır kayıplar vermişlerdi...

Bu vak'alarla ilgili tamamlayıcı bilgiler

İşte iki gün süren bu muhârebe, yeni silâhların çıkışından bu yana asrımızda vuku bulmuş olan muhârebelerin en büyüğüdür. Osmanlı askerleri, karşılarındaki Rus askerlerinin üçte biri kadar oldukları halde, **"Eğer içinizden sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiyi yenerler"** (1) yüce sırrı üzere Allahın yardımıyla yalnız bin iki yüz kadar gazi, şehâdet şerbetini içerek düşmanın otuz bin askerini öldürdüler. **"İşte bu sûretle zulm edenler gürûhunun ardı arkası kesilmişti. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allahındır"** (2).

Ruslar, bahis konusu muhârebeyi yapmaya karar verdikleri sırada, General Şahovski, Krudener ve Skobelef gibi meşhur kumandanlarını kumandaya tayin etmişler ve zâyîâtın çokluğuna bakmayarak Plevne'nin şiddetli hücumla ele geçirilmesini, askerlik şereflerini kurtarmanın en büyük vesilesi saymışlardı.

Bu sebeple Rus kumandan ve subayları, hayatlarını gözden çıkarıp, Osmanlı istihkâmlarına âdeta çılgınca saldırıyordu; hendekleri, dere ve tepeleri Rus erlerinin cesetleriyle dolu gördükleri hâlde, yine hücumlarını sürdürmekteydiler. Onun için general ve küçük rütbeli subaylardan çoğu telef oldu. Hattâ Rus ordusunda bulunup da o tarafın durumunu kaydeden bâzı yabancı tarihçilerin ifâdesine göre, Griviça saldırıları esnasında alay alay hücum eden Rus askerleri, yerlerini doldurmaya gelenlerin hareketlerine mâni olacak derecede üstüste yığılıp kalarak en az zâyîât veren alaylar, subaylarından yarısını ve erlerinden üçte birini kaybetmişlerdir.

Rusların, canlarını cehennem ateşine atarcasına çılgınca hücumları ne kadar şiddetli ise, Osmanlı askerlerinin en büyük kumandanlarından en küçük neferine varıncaya kadar tam bir sebat ve metanetle gösterdikleri kahramanlık da o kadar dehşetli idi. Rus neferleri, savaş sona erdikten sonra Osmanlı kuvvetlerinin şiddetli hücum ve cesaretlerinden bahsederlerken şöyle şöyle derlêrmiş: **"Türkler üzerimize kaplan gibi atılıp yere düşürünceye kadar vuruyorlar; birimiz o halde iken diğerimizin üzerine çullanıp onu da öldürüyorlar, asla yorulmuyorlardı"**.

Yine iki Rus neferinden biri, arkadaşına başından geçen şöyle bir macerayı anlatırmış: **"Biz bir mısır tarlasında bulunuyorduk. Türklerle aramızda on adım kadar mesâfe vardı. Onlar doğruca üzerimize gelmekte iken, birine ateş ettim ve öldü zannettim. Birden üzerime sıçrayıp, süngüsünü sapladı. Sonra yanımdaki neferin üzerine atılıp onu da benim gibi düşürdü. Hâsılı karşılık vermeye fırsat bırakmaksızın arkadaşlarımdan üç kişiyi bu hâle koydu. O Türk, gerçekten bir kaplandı".** İşte Osmanlı askerlerinin her biri düşmanlarına da methû senâ ettirecek kahramanlıklar gösterdiler. Bunu söylemeye ne lüzum var! Kendileri yirmi bin kişi iken, karşılarındaki yetmiş bini aşkın düşman ordusuna üstün geldiler.

Rusları bu muhârebeye o kadar korku ve dehşet kapladı ki, bozguna uğramalarından hemen sonra, bir at boşanıp şuraya buraya koşmaya başlayınca, bozgun Rus ordusunun, **"Türkler geliyor"** diye şaşkınlıkla Zıştovi'ye kadar kaçıp, ahali ile beraber canlarını kurtarmak için Tuna üzerine yaptıkları köprülere koşuşmaları üzerine çoğu nehre dökülmüştü. Öte yandan Zıştovi'nin karşısında bulunan Romanya köylerinden Simniça hastahânesinde yatmakta olan dört bin kadar hasta Rus askeri, Osmanlı askerlerinin hücumu korkusuyla yollara dökülmüş ve savaş meydanında Kızılhaç personelinin gayretiyle toplanabilen Rus yaralıları, Tuna'nın karşı tarafına gönderilip, oradan hayvan vagonlarıyla birbiri üzerine istif edilerek Rus topraklarına sevk edilirken, birçoğu yolda telef olmuştu.

Osmanlı ordusunu yokedip de Plevne istihkâmlarının fâtihi olmak maksadiyle savaş mevkii yakınlarına gelen Rus Çarı, askerinin tam bir bozguna uğramasından son derece üzüntüye kapılarak derhal karargâhından geri çekildi ve **"Hristiyanlık mahv oluyor!"** feryâdiyle yeni bir haçlı savaşına çağrıda bulunmak yolunda Romanya Prensinden yardım istemeğe tenezzül etti. Bu büyük yenilgi, iki gün devam eden bir savaşın neticesi olduğu hâlde, Osmanlı kuvvetleri kazandıkları zaferin büyüklüğünden istifâde edemediler. Eğer düşman bozulduktan sonra tâkibe başlansaydı, bir hayvan boşanmasından büyük bir korku ve telâşa düşen Rusların hepsinin Tuna'ya dökülmesi, hattâ o sırada Çar'ın da Osmanlı esâreti altına girmesi muhtemeldi. Bendeniz, bu başarıdan mahrum kalmanın sebeplerini sonraları Osman Paşa'dan sorduğumda, şöyle

(1) Enfâl Sûresi, âyet: 66.

(2) En'âm Sûresi, âyet: 45.

cevap verdi: "Evvelâ bozguna uğruyan düşman ordusunun tâkibi için süvâriye ihtiyaç varken, bizim orduda topu topu üç-dört yüz atlı nizâmiye askeri bulunuyordu ki, bunlarla büyük bir düşman ordusunu tâkip etmek mümkün değildi. İkinci olarak, askerimiz sayıca düşmandan az olmasına rağmen, hepsi savaşa girerek iki gün iki gece döğüşmüş ve yorgun düşmüşlerdi. Ayrıca ihtiyat kuvvetimiz de olmadığından, ordunun düşmanı tâkip etmek üzere ileriye sevk edilmesi, savaş tekniği bakımından hatalı olurdu. Üçüncü olarak, düşman düşmanın hâlini tam mânâsıyla bilemeyeceğinden, bir savaş neticesinde Rusların uğradıkları korku ve dehşetin hakiki derecesini bilememiştik; buna da süvârimizin yokluğu sebep oldu". Yine o sırada orduda bulunup da görüştüğümüz kumandan ve subaylar da hemen hemen aynı şeyleri söylediler.

İşte böyle elde fazla bir imkân yokken, girilen bir savaşın devamı esnasında elde edilen başarıdan istifade edememek de zâyîâtın sayılır. Bununla beraber, sözü edilen üstün başarı büyük bir şöret uyandırdığından, savaştan hemen sonra, Padişah tarafından üstün hizmetlerinden dolayı Osman Paşa'ya bir takdir telgrafı gönderilmiş, ayrıca birinci rütbeden "Nişân-ı Osmânî", bir kılıç, bir çift dürbün ve bir çift tabanca ihsân edilmiş ve bir de berat verilmiştir. (Telgrafın sûreti için Bk. Ek: 1, s. 494) Rusların askerî prestiji Avrupa devletleri nazarında pek çok zedelenip, Osman Paşa'ya her taraftan tebrik telgrafları gelmiş ve bu arada bu haberler İngiltere'ye aksettiğinde, Hâriciye Nâzırı Lord Derby, Londra sefiri Musurus Paşa'ya: "**Osmanlı Devleti, dünyada süper bir askeri devlet olduğunu isbât etti**" demiştir. Bununla beraber, o günlerde Ruslar Anadolu hududunda vuku bulan savaşlarda da mağlup olarak geri çekilmekte olduklarından, düşmanın bu yenilginin acısını çıkarmak için kuvvetini artırıp yeniden toparlanarak üzerimize yükleneceği, ne şekilde olursa olsun askerî itibarını kurtarmaya çalışmaktan geri durmuyacağı, bir ordusu yok edilse yerine yeni bir ordu daha hazırlayıp göndereceği; bunun aksine Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklar yüzünden yıpranmış askerî Rusları karşısına dikip ve olanca gücünü ortaya koyup, yeni yeni ordular teşkil etmesine insan ve para bakımından güç yetiremeyeceği düşünülüp ve gelecekteki tehlikeler ölçülüp biçilip de elde edilen başarılar sırasında barış için bâzi devletlerin arabuluculuğuna başvurulsaydı, her bakımdan hayırlı olurdu. Ayrıca bir anlaşma sağlansaydı, Osmanlı Devleti dünyanın nazarında büyük bir şöret kazanarak bir müddet Rusların saldırılarından kurtulurdu.

Bâzi devletlerin arabuluculuğuna başvurmaktan tayda temin edilebileceğinin delili ise, Plevne zaferi esnasında Almanya sefâreti baştercümanının Osmanlı Devleti'nin barışa meyilli olup olmadığını anlamak için gizlice Vükela'nın fikirlerini yoklamasıdır. Fakat savaşın başlangıcının böyle parlak görünmesi, işin sonunu düşünmekten ve gerçeği görmekten uzak olan devlet erkânının basiretlerini bağladığından, arabuluculuk istemeye itibar edilemediği gibi, kendiliğinden arabuluculuk yapacak bir devlet de ortaya çıkmadığından, Osmanlı Devleti müttefiksiz olarak savaşmayı tercih etti.

İki taraf ordularının savaş hazırlıkları ve Plişad muhârebesi

Yukarıda iftiharla anlatıldığı üzere, Plevne ordusu, Osmanlı tarihinin sayfalarını süsleyecek büyük bir zaferle cihanın tebrik ve takdirlerine, saltanat merkezinin haklı olarak taltif ve mükâfatına mazhar olmuş ve vaktiyle zaferler kazanmış olan temiz ecdadın yüzünü güldürmüştür. Ancak bu sırada Ruslar, zedelenmiş olan askerî itibarlarını yükseltmek için yüzbin kişilik bir ordu ile yeniden Plevne istihkâmlarına hücum edeceklerini ilân ettiler. Romanya hükûmeti Rusya ile imzaladığı askerî sözleşme gereğince Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmişse de, harbin çıkışından beri savunmada kalarak yalnız Tuna üzerinden Osmanlı sâhillerini topa tutmak gibi zarar verici hareketlerde bulunmakla vakit geçirmekte idi. Fakat Rus Çarı'nın yardım istemesi üzerine Romanya Prensi Şarl'in ordu ve halka hitâben beyannâmeler yayınlarak bir kolordu ile Tuna'yı geçip, Rus ordusuna katılarak Plevne'ye gelmeğe karar verdiği yolunda

dehşet verici haberler gelmesi üzerine Plevne ordusunun durumu fevkalâde bir önem kazandı (Sözü edilen beyannâmelerin tercüme edilmiş sûretleri için bakınız, Ek: 2, 3, s. 496)

Romanya ordusunun bu şekilde Rus ordusuna katılmasından dolayı, Plevne kumandanı Osman Paşa, bir taraftan ordunun mutlaka takviye edilmesi gereğini ve bir taraftan da düşmanın hazırladığı plânı tatbika geçmeden önce, Tuna Doğu Ordusu ile Balkan kolordusunun taarruz harekâtına girişmesi, kendisinin de Plevne'den düşmanın sağ kanadı üzerine yürümesi gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine, devlet erkânı, Osman Paşa'nın Plevne'de sebat etmesi, düşmanı daha önce olduğu gibi mağlup ve perişan etmesi emeliyle İstanbul'dan ve bâzı civar mevkilerden Plevne'ye mümkün olabildiği kadar asker sevkedilmesine ve yedek savaş malzemesi gönderilmesine gayret ettiler. Ayrıca Tuna Doğu Ordusu kumandanı Mehmed Ali Paşa ile Balkan kolordusu kumandanı Süleyman Paşa'ya da taarruz harekâtına girişilerek düşmanın Plevne hakkında hazırladığı yeni plânlarının bozulup altüst edilmesine çalışılması için sıkı sıkıya emirler gönderdiler.

Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa ve Süleyman Paşalarla Osman Paşa arasında birçok muhâbere cereyan edip, Mehmed Ali Paşa, Süleyman Paşa'nın bir fırka askerle Balkanlardan Osman-pazarı'na geçerek Tırnova'ya doğru yürümesi fikrini ortaya attı; Süleyman Paşa ise bu yol ile taarruza geçmesinin, Osman Paşa'nın Servi üzerine hücum etmesiyle düşmanın diğer taraftan oyalanmasına bağlı olduğunu belirtti. Nihâyet ilk hareket olmak üzere, Mehmed Ali Paşa, Osman-pazarı'nda kuvvetli bir fırka hazırlamayı vâdettiği sırada, Osman Paşa da kendi hissesine düşen taarruza başlayacağını bildirmiş ve bunun üzerine Plevne'de bulunan otuzbeş tabur askerin onaltı taburunu yerlerinde bırakarak, Plevne'yi harekât üssü ve mühimmat merkezi yapıp geri kalan kuvvetle taarruz hareketine girişmeye karar vermişti.

Fakat o esnada Rusların Plevne'ye üç saat mesâfede bulunan Pelışad köyünü askeri üs yaparak etrafında bulunan diğer bâzı köylerde, Plevne'den yapılabilecek âni hücumlara karşı bir savunma hattı teşkil etmiş oldukları haber alındığından, Osman Paşa, umûmî hareketin icâplarından olan keşif hareketinin, taarruz sûretiyle Pelışad üzerinde yapılmasını lüzumlu gördü. On dokuz tabur piyâde, bir mikdar nizâmiye askeri ve muâvine süvârisiyle üç batarya toptan oluşan ve yekûnu onbir bin kişiden ibaret olmak üzere tertip ettiği kuvvetin başkumandanlığını bizzat üstlenip, fırka kumandasını Mirliya Hasan Sabri Paşa'ya, birinci liva kumandasını Mirliya Emin Paşa'ya, ikinci liva kumandasını Plevne ordusunun kurmay başkanı Tâhir Paşa'ya verip, Ağustosun on sekizinci Cuma günü seher vakti Plevne'den harekete geçti. Pelışad mevkiine yarım saat mesâfede bulunan Zigaleviç köyü önüne varıldığında, meydana çıkan düşman atlıları Osmanlı süvârileriyle vuruşmaya başlayıp, nihâyet Rusların Pelışad civarındaki istihkâmları şiddetli top ateşine tutuldu. O sırada iki taraf süvârileri çekilip piyâde muhârebesine girişildiğinden, birinci livanın hücum kolları, düşmanın ay şeklindeki tabyasına girerek iki top aldıkları gibi, onun gerisindeki diğer bir istihkâmı da hücumla zaptedip bir top daha ele geçirdiler.

Bu başarı esnasında Zigaleviç tarafında görülen istihkâmlar üzerine de taarruz olunarak, Osmanlı askerleri düşman askerleriyle süngü süngüye ve göğüs göğüse savaşımlar ve bir tabya ele geçirmişlerdi. Ancak, bu sırada Ruslara arkadan yardım gelerek toplam kuvvetleri otuz bine yaklaşmış; bununla beraber çarpışmaların uzaması yüzünden Osmanlı fırkasının cephanesi tükenmeye başlamıştı. Bundan dolayı Osman Paşa geri çekilmek mecburiyetinde kalarak, alınan düşman toplarının elde kalan bir tanesiyle askerî fırkayı Plevne'ye getirdi.

Buraya kadar verilen mâlûmattan anlaşıldığına göre, Zigaleviç istihkâmlarına taarruz edildiği sırada, Osman Paşa hücum koluna yardım etmiş olsaydı askerin zafer sevinciyle girişeceği hücum sonunda oraya yakın bir yerde bulunan Rus ordusunun perişan olması muhtemeldi. Böyle iken Osman Paşa'nın bundan çekinerek askeri geri çekmesi, düşmanın imdat kuvveti gelmesinden ve buna süvâri kuvvetleriyle mâni olmak teşebbüsünde bulunduğu hâlde maksadına erişememesinden ileri gelmişti. Diğer taraftan bu savaşta elde edilen başarı, istenildiği ölçüde bir netice sağlamamış yâni asıl niyet, fırkanın taarruz harekâtına devam etmesi iken, Plevne'ye geri çekilmesi gerekmişse de, düşmanın kuvvetiyle mütenâsip olmayan öyle bir fırkanın yalnız başına meydan savaşları yaparak ilerleyebilmesi ve o takdirde Plevne'nin düşman taarruzundan emin kalması ihtimali olamayacağından, ric'at hareketinin tercihi tabii idi. Bununla beraber öte taraftan ne Mehmed Ali Paşa ve ne de Süleyman Paşa, kararlaştırılan taarruz harekâtını gerçekleştiremeyip her biri bin türlü özür ve bahane ile yerlerinden kımıldamadıkları hâlde, Osman Paşa'nın bu kadar da olsa bir hizmette bulunması yine takdire lâyıktır.

Rusların Lofça'yı tazyike başlamaları ve ikinci defa istilâ etmeleri

Ruslar, Plevne'ye ikinci defa hücumlarında uğradıkları ağır hezimetin acısını çıkarmak için her sûrette askerî hareketlerini şiddetlendirmeye teşebbüs ettikleri sırada, Lofça mevkiî Osmanlı askerleri elinde bulundukça Plevne'nin ric'at hattını ve yardım alacak yolunu kesmenin mümkün olamayacağını anlamışlardı. Bu sebeple orayı yine ele geçirmeye kesin karar vermişler ve bu işi, kendi ordularının kanatlarını korumaya memur seyyâr fırka kumandanı General Skobelef'e havâle etmişlerdir.

Bundan dolayı Osman Paşa Plevne istihkâmlarının tâmiriyle meşgulken, Temmuzun yirmi beşinci günü Lofça tarafından sık sık top sesleri işitildiğinden, orada bulunan Osmanlı askerlerinin düşmanla muhârebeye tutuştuğuna hükmederek, beş tabur piyâde, iki top ve bin beşyüz kadar Çerkes süvârisinden oluşan bir müfreze hazırlayıp, Griviça kumandanlığında yararlık ve kahramanlık göstermesinden dolayı Mirivalık rütbesini alan Emin Paşa kumandasında acele olarak Lofça'nın imdadına gönderdi.

General Skobelef ise, bu imdat kuvveti gelmeden önce sekiz tabur piyâde ve sekiz bölük süvâri ile iki koldan Lofça'ya hücum etmiş olduğundan, orada bulunan Osmanlı kuvvetleri, yedi sekiz saat şiddetli savunmada bulunarak

Plevne'de dişmanla sūngü sūngüye, göğüs göğüse çarpışan Türk askerleri.

General Skobelev

Rusların Rumeli Cephesi kumandanlarından

düşmanı mağlup bir şekilde geri çekilmek zorunda bırakmışlar ve Çerkes süvâri-leri Rusların mağlubiyetleri sırasında yetişip Kazak süvâri-lerini yok etmişlerdi.

Bunun üzerine imdat kuvveti Lofça'dan Plevne'ye dönüp ancak, Rusların orayı sıkıştırmaktan geri durmayacakları bilindiğinden, Osman Paşa, Lofça istihkâmlarını çoğaltıp ihtiyat olarak savaş mühimmatı gönderdi.

Ruslar, bu saldırılardan bir fayda elde edemeyince Lofça'nın zabtı için mükemmel bir kuvvet hazırlamaya ihtiyaç olduğunu iyice anladılar. Bundan dolayı Plevne'ye yapacakları umûmî hücumdan önce o maksadı gerçekleştirmeye kesin karar verip, General İmeretenski kumandasında hazırladıkları kuvvete General Har maiyetindeki kuvvetin katılmasıyla piyâde ve süvâri yirmi beş bin kişilik bir kolordu teşkil edip, yüz adet top vererek başkumandanlığını İmeretenski'ye havâle ettiler ve Skobelev'i de fırka kumandanlığı ile yanına kattılar.

Lofça'daki Osmanlı kuvveti ise, daha önce belirtildiği gibi, Mirliya Rif'at Paşa kumandasında evvelce gönderilen altı ve sonradan ilâve edilen iki tabur ki, toplam sekiz tabur piyâde, bir batarya yâni altı adet top ve bir mikdar süvâriden ibâret bulunup hepsi dört bin kişiyi geçmezdi. Ama Lofça kasabasını ikiye bölen Osma nehrinin sağ ve solunda bulunan sekiz tepenin çoğu ile Osma vâdileri ve zikrolunan tepelerin arkasındaki Bağlarbaşı tepesi o kadar bir kuvvetle gayet güzel tutulmuştu.

Ağustos'un yirminci günü Servi tarafından Lofça'ya bir Rus müfrezesi gelip, birkaç adet topla akşama kadar ateş ederek savaş mevkillerini tamamen keşfettikten sonra geceleyin kuvvetini takviye ederek ertesi günü Osmanlı kuvvetlerinin ellerinde bulunan Bağlarbaşı tepelerini, karşı bir tepeden topa tutup terkettirmiş ve oradan çekilen asker, nehrin sağ tarafındaki Kırmızı-tepe istihkâmına gelmiş; nihâyet güneşin batışıyle çarpışmalara ara verilmiştir.

O gece, General İmeretenski'nin kumandasına verilmiş bütün Rus askeri kıt'aları Lofça'ya gelip mevki mevki yerleşmiş olduğundan, gün doğmadan şiddetli top muhârebesine başladılar. Osmanlı kuvvetleri ise, altı adet topla yüz kadar düşman topuna yedi-sekiz saat karşı koydular.

Nihâyet Rus ordusu, Osma nehrinin sağ tarafındaki tepelerin birine şiddetle hücum edip, ancak orada bulunan bir tabur Osmanlı askeri, düşmana karşı öyle bir savunmada bulundu ki, tepenin önü moskof cesetleriyle dolmuştu. Fakat Rus askerleri mağlup bir şekilde geri çekilirlerken, Osmanlı askerleri aşırı heyecanla ihtiyatı elden bırakarak tâkibe çıktıkları sırada, güzergâhlarında gizlenmiş olan düşman kuvvetleriyle karşılaştıklarından geri çekilmek zorunda kaldılar. Bunu müteâkip Skobelev'in verilen zâyîata bakmayarak birbiri ardından sevkettiği hücum kolları, yağmur gibi yağan güller ve istihkâmın bulunduğu kayalıktan kopan parçalar, Osmanlı yiğitlerinin direnmesine engel olduğu cihetle düşman, sözü edilen tepeyi ele geçirmiş ve oradaki mücâhidler, Osma nehrinin sol tarafındaki istihkâmlara çekilmişlerdir.

General Skobelev o tepeyi ele geçirdikten sonra nehrin sağ tarafında, diğerlerine hâkim olan Kırmızı-tepe'ye kuvvet yığarak ve toplarının hepsini bir araya toplayarak şiddetli hücumlarda bulunduğundan, orayı ve diğer iki tepeyi de zaptedip, Osmanlı askerlerinin hepsini nehrin sol tarafına püskürttü ve o sırada Lofça kasabasını istilâ etti. Bundan sonra Rus askerleri her adımda yüzlerce kayıplar vererek Osma suyunun öte yanına geçip, Rif'at Paşa'nın karargâhı olan büyük tepeyi yarım dâire şeklinde kuşatarak yüz pâre topla dövmeye başladılar.

Rif'at Paşa, kasaba müslümanlarını düşmanın zulmünden korumak maksadiyle önceden Plevne ve Orhaniye taraflarına göndermekle hamiyet gösterdi. Diğer taraftan savaşın uzamasıyla Kırmızı-tepe'nin elden gitmesi ve cephânenin bitmeye yüz tutması üzerine işin sonunu düşünmekle topları düşmandan kaçırıp, Büyük-tepe'de toplanan askerle Rus kuvvetlerine karşı fevkalâde savunmada bulunduktan sonra; güneş battığında savaşıp geri çekildi ve diğer tepelerden çıkan askerleri de alıp Plevne'ye döndü.

Zikrolunan Büyük-tepe muhârebesi gayet dehşet verici bir şekilde cereyan etti. Şöyle ki: Rus hücum kolları siperler önüne kadar geldikleri hâlde, Osmanlı askerleri aslanlar gibi saldırarak savunmaya devam etmişlerdir. Hattâ içlerinden iki bölük kadar asker, Rif'at Paşa'nın dönüşünde siperlerden çıkamayıp birtakımı yaralı oldukları hâlde, Ruslara o derece mukavemet ettiler ki, yiğitlik ateşinin galeyanıyla son mermilerine kadar yakıp ve bir müddet de süngü ile savaşıp nihâyet yumruk darbesiyle karşılık vermeye çalışarak canlarını fedâ etmişlerdir. Rus ordusuyla beraber savaş mevkiinde bulunan bâzı yabancı gazete muhâbirleri tarafından görülüp bildirildiği üzere, yukarıda bahsettiğimiz Büyüktepe tabyasında Osmanlı ve Rus cesetleri birbiri üzerine kule gibi yığılmış ve Osmanlı yaralıları, ölümler arasında, kanlar içinde kalmıştı. Nasıl teessüf olunmasın ki, Ruslar, insanlık şefkatinin kabul edemeyeceği vahşice bir hareketle bulunarak, o yiğit Osmanlı yaralılarının kimini süngülemişler ve kimini öldürmüşlerdir! Bu savaşta ve geri çekilme esnasında Osmanlı ordusundan iki bin kişi şehid mertebesine erişip, Ruslar ise sekiz bin kayıp vermişlerdir.

EK

Rusların Lofça'yı sıkıştırmaya başladıkları gün, önceki saldırılarında işitildiği gibi Plevne karargâhına derin derin top sesleri gelmiş ve ertesi günü bu kulakları tirmalayan seslerin devam etmesi yanında Plevne ile Lofça arasındaki telgraf hattı düşman tarafından kesilmişti. Bunun üzerine Lofça kumandanı Rif'at Paşa da Rusların harekâtına dâir bir mektup gönderip yardım istemişti. Ancak, Osman Paşa: "Lofça, sarp bir arazide bulunduğundan oranın geri alınması için büyük bir kuvvete ihtiyaç vardır. Ruslar ise Plevne üzerine yapacakları yeni hücumun hazırlıklarıyla meşgul olduklarından Lofça'ya o kadar kuvvet ayırıp da Plevne etrafını bırakmazlar" diyerek Rif'at Paşa'ya direnmesini tavsiye etmiş ve ertesi günü yine yardım konusunda gelen mektuba da öncekine yakın bir cevap göndermişti. Fakat çarpışmaların üçüncü günü Rif'at Paşa'dan yardım konusunda bir mektup daha gelince, yirmi tabur piyâde, üç batarya top ve elde bulunan süvâriden oluşan bir fırka tertip ederek bizzat Lofça üzerine hareket etti. Fakat yolda bâzı düşman müfrezelerinin ortaya çıkması, ordunun serbestçe yolunda devam etmesine mâni olduğundan, münâsip bir yerde gecelendi. Ertesi günü yola devamla Lofça'nın karşısında bulunan bir dağa gelindiğinde, düşmanın orayı ele geçirmiş olduğu görüldüğünden, Osman Paşa, zikredilen dağa karargâh kurup, maiyetinde bulunan askerî ümerâdan oluşan bir danışma meclisi toplayarak ne şekilde hareket etmek gerekeceğini müzâkere mevkiine koydu. Mirliya Hasan Sabri Paşa: "Düşman askerî şimdi yorgundur; savaş mühimmatı da tabiatıyla azalmıştır. Bin ikiyüz kadar kayıp vererek şiddetli bir hücumla Allahın yardımı sayesinde Lofça'yı geri alabiliriz" dedi. Diğer kumandanlar da Osmanlı fırkasına ihtiyat kuvvetinin ilâve edilmesi lüzumundan bahsettiler. Bunun üzerine Plevne'den bir mikdar asker ve mühimmat daha talep olunmuş ve hücum kolları nizâmina girilmişken, Osman Paşa işin sonunu düşünerek: "Biz Lofça'yı geri almaya muvaffak olup da sekiz on tabur muhafız bırakırsak, düşman yine büyük kuvvetle gelip zapteder. Eğer getirdiğimiz askerî tamamen burada bırakırsak Plevne'nin kuvveti azalır. Lofça'yı geri almaya muvaffak olmadığımız takdirde, düşman Plevne'yi zayıf bulup da hücumla zaptederse, iki tarafta da yenilmiş oluruz. Bundan dolayı bu hücumdan yazgeçip Plevne'ye gidelim. İstanbul'dan asker isteyip Lofça'nın geri alınmasına başka bir zaman teşebbüs edelim" dedi ve ümerâ, bu fikri ittifakla kabul ettiğinden, askerî fırkayı alıp Plevne'ye döndü. Rus askerinin büyük kısmı da Plevne karşısına çekilip gitti.

Düşünceler

Osman Paşa'nın yukarıda açıklanan mülâhazaları, doğru düşünmek ve tedbirli davranmak prensibine tamamen muvâfık ve Lofça'ya hücumu tehir etmesi düşmanın kuvvetine ve toplarının çokluğuna nazaran pek münâsiptir. Ancak, bu tedbirli davranma prensibine Rif'at Paşa'nın ilk yardım talebinde riâyet edip de daha Ruslar üstün gelmeden Lofça'nın imdadına yetişmiş olsaydı, düşmanın iki ateş arasında kalarak perişan olması, Osmanlı askerlerinin Allahın inâyetiyle üstün gelmesi ve Lofça gibi Plevne'ye destek olacak bir mevkin elde kalması mümkündü. Fakat Osman Paşa'nın imdada yetişmemesi, yalnız yukarıda zikrettiğimiz düşüncelerden ileri gelmeyip bunun asıl sebebi, kendisinin Pelışad muhârebesinden Plevne'ye dönüşü sırasında Lofça muhârebesinin başlaması, Rusların yine Griviça onlerinde görünmesi ve bilhassa düşman tarafından Plevne'ye hücum için ilân olunan büyük hazırlıklar esnasında Plevne'den büyük kuvvetle ayrılmayı doğru bulmaması hususları idi. Lofça'dan Plevne'ye dönüşünün ertesi günü, düşman, beklenildiği şekilde müthiş saldırılara geçmiştir.

Ben, bu hususu, daha sonra Osman Paşa'dan sorduğumda, Plevne'ye geri çekilişi sebeplerini açıkladığı gibi beyân etmekle beraber; "Rusların o günlerde en büyük emelleri, Plevne'ye şiddetli hücumlarda bulunarak intikam almaktır. Onun için bizim imdat fırkasının Lofça'da savaşa tutuşmasını cân u gönülden arzu ediyordu. Eğer askerî ümerâmızın isteklerine bakarak Lofça'ya taarruz etmiş olsaydım, düşman ordusu derhal Plevne'ye yüklenir ve bizim yokluğumuzdan istifâde ederek, şüphesiz, zafere ulaşırdı. Hattâ askerî fırka Plevne'ye döndüğü sırada, Rusların taarruz sevdasından vaz geçerek daha önce Plevne karşısındaki karargâhlarına çekilmek lüzumunu duymaları da söz konusu maksatlarını teyid ediyordu" dedi.

Rusların Plevne'ye üçüncü hücumları

Bu hücum, Ağustosun yirmi altısından otuz birine kadar altı gün devam ettiği için "Altı Gün Savaşları" (Eyyâm-ı sitte muhârebâtı) diye anılmıştır.

Beşinci fıkrada yazdığımız gibi, Rus Çarı, Plevne'nin zabtını bir prestij meselesi telâkki ederek, karar verip ilân ettiği şiddetli hücum için Plevne civarındaki kuvvetlerini arttırdığı gibi, Romanya Prensi Şarl da her biri onar bin kişiden ibâret üç fırka askerle yardıma gelmiş ve bunun üzerine elli bini piyâde ve on bini süvâri olmak üzere altmış bin neferden oluşan üç fırka Rus askeri ilâve edilmiş, ayrıca dört yüz elli adet de top getirilmişti. Böylece düşman ordusunun mevcudu topçularla birlikte yüz bin kişiyi bulmuştu.

Plevne kolordusuna gelince: İkinci muhârebeden beri İstanbul'dan ve civar yerlerden yapılan sevkıyat ile süvâri ve piyâde kuvveti kırk bin kişiyi aşabilmiş, topların adedi ise onbir bataryadan ibâret kalmıştı. Bu, Rus ordusunun sayıca yarısından ve toplar bakımından dörtte birinden az kuvvet demekti. Fakat Osman Paşa, önceki muhârebelerde kazanılan tecrübe üzerine bâzı mühim mevkiilerde, yeniden istihkâmlar ve piyâde siperleri inşâ ettirdiği gibi, evvelce yapılmış olanları da tâmir ettirip, askeri, ihtiyatlı ve tetikte bekler bir şekilde buralara yerleştirdi.

Ruslar, askeri hazırlıklarını tamamlayıp, Lofça'yı da ele geçirince, Başkumandan Grandük Nikola, Plevne civarında bulunan Revanitçe köyünü karargâh yapıp, taarruz plânının müzâkeresi için Romanya Prensi Şarl ve arkasından da Rus Çarı oraya gelmişler ve bütün Rus kurmayları o toplantıda hazır bulunmuşlardı.

Plânlanan taarruzun Çar'ın doğum gününe rastlıyan Ağustosun otuzbirinde yapılması, uğurlu bir iş olarak telâkki edilip, o güne kadar Osmanlı istihkâmlarının devamlı topa tutulması da karar altına alınmıştı. Bunun üzerine Ağustosun yirmi altıncı Cuma günü Rusya ve Romanya askeri Plevne etrafına toplanmaya ve rastgele her taraftan top atmaya başladıklarından, Osmanlı istihkâmlarından karşılık verilmeye başlandı. O günün hadiseleri top muhârebesinden ibaret olup, Rusların buna devam etmeleri ise, tertip edilmiş fırkalarının, tâyin ettikleri mevkilere yaklaştırılması ve yerleştirilmesi için vakit kazanmak maksadına dayanmakta idi. Bu sebeple, bu hareketi gece de durdurmayıp, sabaha kadar Osmanlı askerlerini rahatsız etmekten geri kalmadılar. Beri taraftan ise tam bir ihtiyat ve teyakkuza düşmanın âni harekâtına karşı büyük bir dikkat gösteriliyordu. Sabah olunca düşman tarafından yüz yirmi adet topun Osmanlı istihkâmlarına karşı bir anda ateş edebilmesi için yer yer siperler yapılmış olduğu; Plevne'nin kilidi sayılan Griviça istihkâmlarını dövmeğe mahsus yirmi adet büyük kuşatma topunun getirilip, Griviça'nın güneyinde seçilen mevkie yerleştirilmiş bulunduğu; oraya uc uca eklenmiş dört yüksek merdiveni ihtivâ eden ve birçok ipe yere bağlı bir gözetleme direği dikilip, bunun en yüksek basamağında devamlı sûrette bir topçu subayı bulunarak, atılan güllerin Osmanlı istihkâmlarına tesir derecelerinin dürbünle keşf ve kontrol edilmesi gibi garip bir tedbir alınmış olduğu; bu direğin bulunduğu yerdeki topların sağlam

siperlerle çevrilip, yer altına cephânelikler yapılmış olduğu ve Griviça hücumlarının en çok kayıplar verilmesine sebep olduğu tecrübe edildiğinden, o tarafa iki Romanya fırkasının gönderilmiş olduğu görüldü.

İşte bu tertibat ve hazırlıklarla o gün birkaç yüz topun iki taraflı saçtığı ateşlerin parıltısı ve mermilerinin birbiri ardından akseden gümbürtüsü savaş meydanını titrettiği, görenlerin yüreklerini yerinden oynattığı hâlde, bu hareket, gece de devam edip, Ruslar sabah erkenden, Lofça yolu üzerinden piyâde ve süvâri müfrezeleri sevk ederek kendilerine elverişli bâzı mevkilere sokulmuş olduklarından, Osman Paşa, Mirliya Emin Paşa kumandasında karargâhtan asker göndererek düşmanı oradan uzaklaştırıp, mevkillerini zaptettirdi. O gün yine akşama ve gece sabaha kadar top muhârebesi yapıp, Ruslar ise ertesi günü Lofça yönünden ilerlemeye başlamışlar ve Radişova ile Griviça aralarını da tutmuşlardı. Rus Çarı bizzat savaş mevkiinde bulunup askerine cesaret veriyordu.

Düşman saldırısının beşinci günü -ki Ağustosun otuzuncu Salı günüdür- hava gayet bulutlu ve savaş alanının her tarafı top dumanlarıyla kaplı olduğu cihetle, Osmanlı istihkâmlarından askerî harekâtı lâıkiyle gözetlemek mümkün olmadığından, Lofça tarafına taarruz eden Skobelev bundan istifade ederek Kayalı-dere yoluyla Plevne'ye girip de Osmanlı ordusunu ikiye bölmek için harekât hattının bir büyük kısmı veya mümkün olan noktaları üzerine şiddetli hücum etmek düşüncesiyle asker sevkine başladı. Bunun üzerine Emin Paşa maiyetindeki onbir tabur Osmanlı ordusunun sağ kanadı, avcı muhârebeseine tutuşup müdâfaa ile meşgulken düşmanın diğer bir kolu sol kanattan taarruza fırsat buldu. Emin Paşa bunlara mâni olmaya çalıştığı sırada başından yaralandı; yanında bulunan Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Ali Rıza Bey ile Binbaşı Ali Galip Efendi ise şehit düştüler. Bunun üzerine Osmanlı ordusu bozulup, merkeze çekildiğinden düşman kuvvetleri Kovanlık ve Kayalı-dere tabyalarını ele geçirdiler. Bu savaşta topların biri kaçırılamayınca, kaması alınarak tabya çukuruna bırakıldı.

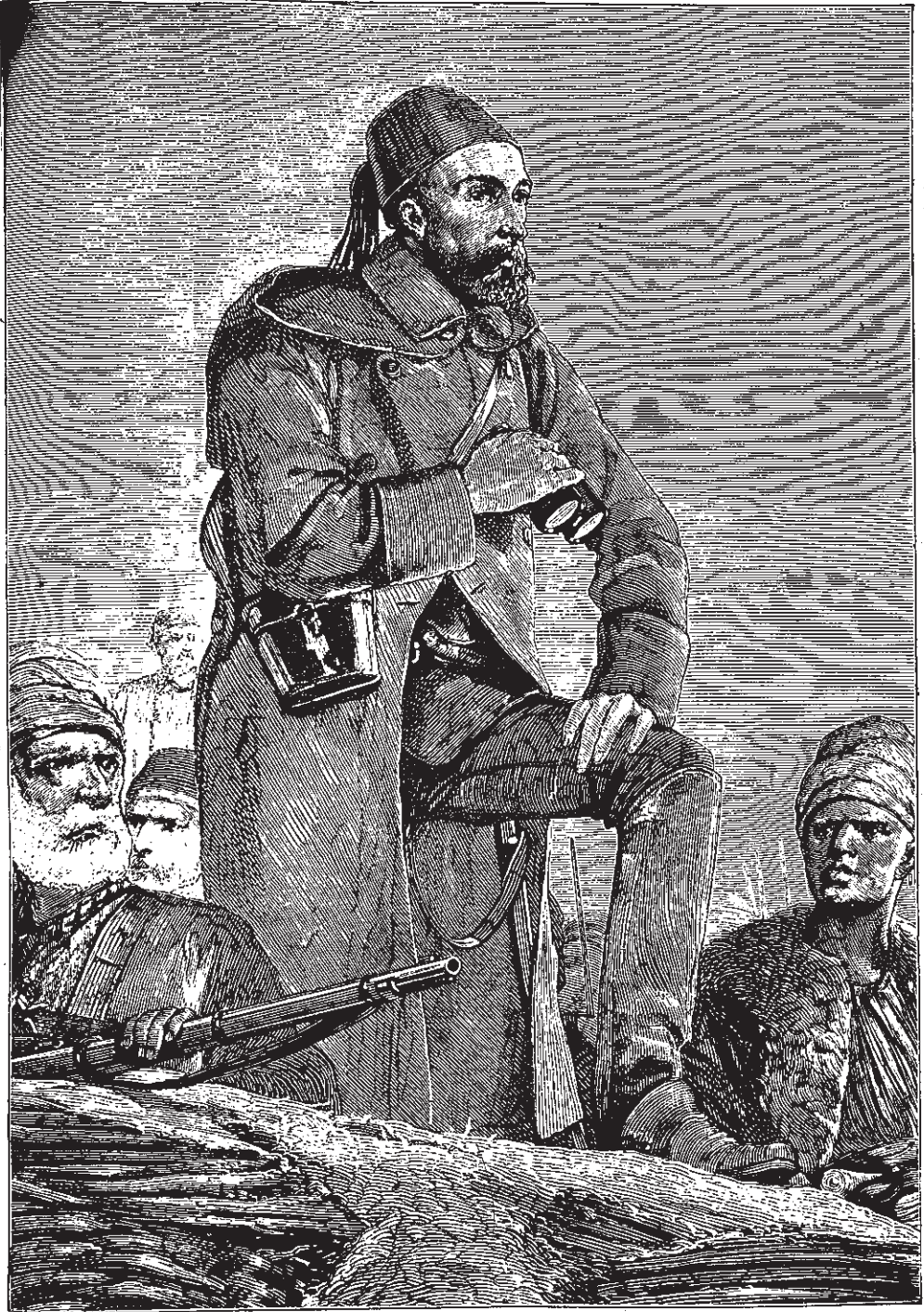
Osman Paşa, bu perişan vaziyetten müteessir olduğundan, düşmanın tecavüzünü durdurmak için sert tedbirler almakta acele davranıp, yaralanmış olan Emin Paşa'nın yerine Lofça muhârebeseinden dönmüş bulunan Mirliya Rif'at Paşa'yı tâyin edip gönderdi ve bozulan askeri toplamaya gayret etti. Rif'at Paşa, düşmanın vaziyetine göre hemen bir savaş hattı teşkil ederek ve elinde tabanca olduğu halde askerin bizzat önüne geçerek düşmanın ele geçirdiği Kovanlık tabyası üzerine yürümekte iken, o da ayağından yaralanmakla gayeyi gerçekleştirmeye muvaffak olamadı. Böyle iken düşman kuvvetleri Kayalı-dere'nin sağ tarafında taarruzlarını ilerlettikleri gibi, Mirliya Tâhir Paşa kumandasına verilmiş olan sol tarafa da yürüdüler. Bu hücumda, Kazak atlıları piyâdeden daha çok saldırdıklarından, Selânik muâvîne süvârisi ve Çerkes atlıları sevk olunarak onların taarruzları bir iki defa püskürtüldü. Fakat Ruslar, kuvvetlerinin çokluğuna güvenerek süvârileri mağlup oldukça piyâdelerini ve piyâdeleri bozguna uğradıkça süvârilerini ileri sürüp, devamlı saldırmaktan geri durmadılar. Nihâyet Osman Paşa, Mirliya Hasan Sabri Paşa kumandasında bir imdat kuvveti

göndererek düşmanın son hücumunu durdurmuş; ancak çarpışma esnasında Hasan Sabri Paşa yaralanmıştı. Bunun üzerine Ruslar yine o tarafta bulunan Ömer Bey tabyasına yeni hücum kolları sevkettiklerinden etrafındaki Osmanlı istihkâmlarından şiddetli top ateşine başlandı. Bunun yanı sıra, sözü edilen tabyada bulunan Osmanlı askerleri, Rusların tam tesir edici menzile yaklaşmalarına kadar bekleyerek birden tüfek atışına başlamışlar ve düşmanı hezimete uğratarak geri çekilmek zorunda bırakmışlardı. Diğer taraftan birbiri ardından vuku bulan düşman hücumları, müdâfilerin gayretlerine gevşeklik verip Ruslar, tabyaya girmeye fırsat buldukları sırada, tabya dışında gizlenmiş bulunan ve Osman Paşa tarafından sevk olunan iki tabur imdat kuvveti, düşman askerinin çoğunu süngü ile tepelediler ve geri çekilenleri tüfek ateşi ile yok ettiler. Halk arasında dolaşan rivâyetlere göre, Rusların adı geçen tabya üzerine gönderdikleri on dört kıt'a hücum kolu birbiri ardınca yere serilip, içlerinden kimse kurtulamamıştır.

Griviça tarafındaki duruma gelince: Oradaki istihkâmların önlerinde birtakım piyâde siperleri bulunduğundan, Romanya ve Rus askeri siperlerden ve aynı zamanda tabyalardan şiddetli bir şekilde karşılık görmekte ve her adımda çoğu yerlere serilmekte iken, gayet ısrarlı bir şekilde ve birbiri ile yarışarcasına hücum ederek Kanlı-Tabya denilen istihkâmın hendeğini ele geçirdiler. O esnada, Osmanlı ordusunun yukarıda zikrolunan diğer cephelerinde meydana gelen karışıklık, Griviça'ya yardım göndermeye imkân vermediğinden, adı geçen tabya iki topla birlikte düşman eline geçip, içinde bulunan yaralı Osmanlı askerleri Rus ve Romenlerin zulüm ve işkenceleri altında şehâdet mertebesine erdiler. İşte Ağustosun otuz birinci günü bu hâdiselerle geçirilip, o akşam Ruslar Kayalı-dere tarafında zaptettikleri iki tabyaya külliyetli asker ve top getirdiler. Bu yolla sağ kanat müdâfaa hattının merkezinde en hâkim bir tepe üzerine bina edilmiş tabyayı ele geçirmek istiyorlardı. Yerli Bulgarlar ise bazı yüksek mevki-lerden ateş yakıp, etrafı aydınlatmakta ve Rusların Osmanlı askerlerini rahatsız etmeleri için kolaylık göstermekteydiler.

Osman Paşa, düşman askerinin Kanlı-Tabya'dan ileride bulunan diğer bir istihkâma arasına hücum etmesinden ve Kayalı-dere'den ellerine geçen iki tabyadan, fırsat buldukça kenar kasabada bulunan müslüman evlerine girerek halkı telâşa düşürmesinden müteessir olmuştu. Bundan dolayı etraftan asker toplamaya gayret ederek gece sabaha kadar Kanlı-Tabya'ya karargâhtan ve ona bakan tabyalardan top attırıp düşmanı oyalamış ve sabah erkenden Kayalı-dere'deki tabyaların geri alınması gibi zor bir işe karar vermişti.

Ağustosun otuzbirinci Çarşamba günü, sözü edilen tabyaların geri alınmasına, Emin Paşa maiyetinde bozulup yeniden tertip olunan askerden beş tabur tâyin edilip, kumandanlığı, Kurmay Başkanı Tâhir Paşa'ya verilmişti. Bu kuvvetler önce Kovanlık tabyasına sevk olunmuş ve düşman askeri geri çekilmeye başlamış olduğu hâlde, nasılsa Osmanlı askerlerinin istihkâma giremiyerek geriye dönmeleri, başarı kazanılmasına mâni oldu. Fakat Osman Paşa, askerlik prestijini korumak için azminde sebat edip, hazırladığı başka bir hücum kolunu, taarruz vazifesini üstlenen Erkân-ı Harbiye miralayı Tevfik Bey'in idâresine vererek önceki hücum kolları yanına gönderdi ve karargâhdan düşman üzerine

Gazi Osman Paşa

“Böyle cesur bir kumandanla savaşmak düşmanları için bile şereftir”.

şiddetli top ateşi yağdırttı. Hücum kollarının bir kısmı cepheden aldatma hareketiyle düşmanın dikkatini çekip, diğer kısmı sağ kanattan hakikî hücumla Kovanlık tabyasına birden girince, yer yer Osmanlı istihkâmlarından “Allah Allah” nidaları yükseldiğinden, Ruslar kaçmaya başladılar. Adı geçen tabyayı geri alan hücum kolu erlerinden dört bölük asker, dışardaki piyâde siperleri üzerine yürüyüp ve düşmanın geri kalan kısmını çiğneyip diğer tabyayı da ele geçirdiler. Bu iki tabyadan çıkan düşman askeri, Osmanlı süvâri ve piyâdesi hücumuyla ve top ateşiyle çok ağır zâyîât verip, evvelce tabyada ellerine geçirdikleri bir Osmanlı topundan başka iki top daha bırakarak kaçtılar.

Sözü edilen tabyalar geri alındıktan sonra Ruslar, yalnız Griviça tarafındaki Kanlı-Tabya ile yetinerek taarruzdan vazgeçtiler. Bunun üzerine Osman Paşa onun alınması işini sonraya erteliyerek çarpışmalara son verdi.

Bu “altı gün muhârebesi”nde Rusya ve Romanya askerinin zâyîâtı, yine kendi itirafları olmak üzere, yirmi bine varmış ve Osmanlı askerlerinin dört bin kadarı şehit düşmüş ve yaralanmıştır.

Ruslar, bu hücumu Çar’ın doğum gününde muzaffer bir şekilde sona erdirmeyi ve onu zafer alayı ile Plevne’ye sokmayı son derece arzu etmişlerdi. Bununla beraber, Allahın yardımı yine Osmanlı askerine erişmekle evvelki mağlubiyetlerinden daha ağır bir hezimete uğradılar. Hattâ Rus Çarı, Griviça tarafında Romanyalıların ve Radişova taraflarında kendi askerinin hezimete uğradıklarını bizzat müşâhade edince, ağlayarak geri dönmüş ve Rus ordusunu bir ümitsizlik kaplayıp herkesin simasında hüznün ve keder alâmetleri belirmişti. Bu ümitsizlik, hezimet haberinin şâyi olmasıyla beraber bütün Rusya ülkelerine de sirâyet ederek, “nihilist” yâni “ademiyyun” adı altında Rusya’da ortaya çıkan gizli cemiyet tarafından Çar’ı öldürmek kastiyle orduya fedâiler gönderildiği, Petersburg Zabtiye Nezâreti tarafından bildirilmekle Çar, kendini korumak için ihtiyatlı hareket etmeye mecbur oldu.

Buraya kadar verilen tafsîlâtın neresine bakılırsa, Plevne ordusunun yüz bin kişilik düşman ordusuna altı gün altı gece kahramanca göğüs gererek ne şekilde üstünlük sağladığı ortaya çıkar. Bu cansiperâne gayrette bütün kumandanlar, subaylar ve erler elbirliği yapmakla beraber, Osman Paşa’nın savaş esnasında durumun ve mevkîin icâbına göre akıllıca almış olduğu tedbirler, Allahın yardımıyla zaferin kazanılmasını sağladı.

Bundan dolayı Osman Paşa’nın şan ve şöhreti dünyanın diline destan olup her taraftan ve bilhassa Osmanlı taraftarı olan Macarlar tarafından kazanılan zaferin tebrikine dâir telgrafnâmeler geldiği gibi, bütün Osmanlı milleti ve askeri arasında kendisine tam bir itimat ve söz götürmez bir muhabbet ve teveccüh hâsıl oldu. Bu hizmetiyle bağdaşacak derecede taltif edilmesi, Vükelâ arasında müzâkere olunarak, asrın tarih sayfalarını süslemek üzere kendisine “Gâzi” ünvanı, bir murassa “Nişân-ı Osmânî”, bir kılıç ve iki donanmış at verilmesi hakkında alınan karar, Padişah tarafından da uygun görülüp, gâzilik ünvan verilmesine dâir bendenizin kalemiyle bir berat da çıkartıldı.

İKİNCİ FASIL

Plevne ordusunun birinci muhâsarasından ikinci muhâsarasına kadar cereyan eden hâdiseler

Gâzi Osman Paşa'nın birinci muhâsaradan önce vuku bulan mâruzâtı ve saltanat merkezinin teşebbüsleri

Yukarıda anlattığımız gibi, Gâzi Osman Paşa, Lofça'nın imdadına yetişemiyerek Plevne'ye geri döndüğünde, oranın düşman elinde bırakılmasının Plevne ordusunun ric'at hattını devamlı bir tehlikeye düşüreceğinden ve ordunun toplam kuvvetinden Lofça'nın geri alınmasına asker ayrılmasının mümkün olamayacağından bahsederek yirmi taburdan aşağı olmamak üzere, Lofça için bir özel fırka tertip edip, sevk edilmesini İstanbul'a yazmış ve bu teşebbüsünün hemen arkasında "altı gün muhârebesi"ne girişmişti. O müthiş muhârebe neticesinde de zafer şansı Osmanlı ordusuna gülünce, Gâzi Osman Paşa, Saray'a doğrudan doğruya şöyle bir telgraf gönderdi:

"Düşman ordusu her tarafımızı sarıp altı gün altı gece vuruştuk ve Allaha şükürler olsun zafere eriştik. Fakat top cephânesiyle erzakımız tükenmeye yüz tuttu; savaşta hayli asker şehit düştü ve yaralandı. Çerkes süvârileri dağılıp kuvvetimiz büyük ölçüde zayıfladı. İstedğim imdat kuvveti ve cephâne ise henüz gelmedi. Lofça'nın düşman elinde kalması ise içinde bulunduğumuz durumun vehametini arttırıyor. Bundan dolayı buradan geri çekilmeye mecburiyet hâsıl oldu ise de, bu vaziyette çekilmek de zor olur. Bununla beraber ordu, Plevne'den kaldırılınca Vidin'e kadar Balkan'ın bu tarafının muhâfaza altından çıkmış olacağı, Plevne'ye iltica eden müslümanların da düşman ayağı altında kalacağı mülâhazaları, bu noktada sebat etmeyi gerektiriyor. Devlet açısından bu ordunun selâmete çıkması lüzumlu ise, istediğim yirmi taburdan başka on tabur daha piyâde ve en azından üç alay kadar muvazzaf süvâri ve taburların noksanlarını tamamlamak için beş-altı bin nefer gönderilsin; cephâne ve erzak yetiştirilsin. Bahsedilen otuz tabur gönderilirse Allahü teâlânın yardımıyle Lofça'yı geri alıp, sonra Plevne ile Orhaniye arasında ulaşım yolunun emniyet altına alınması, erzak ve cephâne nakliyatının kolaylaştırılması çaresine bakarız. Vakit kaybedilmekle bir zarar ve ziyana uğratılmamak için mâruzâtıma âcele müsâade buyurulması beklenmektedir".

Osman Paşa'nın bu yardım isteği ve istirhamı, aşağıda anlatacağımız gibi, Rusların yeni birtakım savaş hazırlıklarına giriştiklerini haber almasından ileri geliyordu. Bu sebeple onun istediği asker, erzak ve mühimmatın derhal tedarik edilip gönderilmesi hakkında Padişah tarafından Askerî Şûrâ'ya kesin emir verildi. Meselenin başlangıcında Serasker bulunan Redif Paşa, devletin umûmî askerî gücü hakkında mübâlağalı rakamlar vermek sûretiyle şiddetli savaş taraftarlarına öncülük yapmış, ancak düşmanın ilk hamlesinde, yapılan hazırlıkların noksan olduğu meydana çıkınca Seraskerlik'den azledilmiştir. Bunun üzerine, onun yerine Kaymakam tâyin edilen Damad Mahmud Paşa, tam bir cehaletle bir iki ay kadar büyük bir mesele olan savaşla ilgili işlerin âmiri kesildiği halde, halk arasında aleyhinde dolaşan dedikodular, o makama başka birinin getirilmesini icabettirerek, ümera arasında "Fosfor" lâkabiyle tanınan ve doğruyu eğriden ayırmaktan âciz, aptal yaradılışlı bir kimse olan müşir Mustafa Paşa, Seraskerlik Kaymakamlığına getirildi. Fakat askerlik ve savaşla ilgili işlerin idâresi, sözü edilen Askerî Şûrâ'ya verilmiş olduğundan, Damad Mahmud Paşa gibi kendi fikir ve hareketlerinde cahilcesine katı bir tutum içine girmiş olan paşalar, fevkalâde ahval ve zamanlara âit işlerle normal zamanlara âit işleri birbirinden ayırmayacak kapasitede olmadıkları halde, cephede düşman karşısında bulunan kumandanların yazılı ihbar ve ikazları hakkında uluorta sözler sarfetmek ve yalnış fikirler ortaya atmak sûretiyle günler geçirdiler. Ayrıca, Gâzi Osman Paşa'nın yardım talebine karşılık da ordunun Plevne'de sebat etmesi gerektiğine dâir "şehnâme-vâri" telgraflar gönderip, yardım meselesini yine sözde bıraktılar.

Ruslarla savaşa girmek temâyülü belirlediği esnada Sofya'da bir ihtiyat ordusu bulundurulmasının lüzûmu, lûtfâ kalıp, düşman Plevne'yi sıkıştırdığı sırada Sofya tarafı topu topu birkaç tabur asker elinde bırakılmış olduğundan, Gâzi Osman Paşa'nın istediği imdat kuvvetinin, dilenci gibi şuradan buradan toplanabilecek çeşitli sınıflara mensup askerlerden teşkil edilmesi zaruret haline geldi. Bunun için kur'a, redif ve mustahfız bakayası olarak İstanbul'dan ve biraz da Şipka karargâhından ve Sofya'dan Orhaniye'ye mümkün olduğu kadar asker, mühimmat ve zahire toplanıp gönderilmesine çalışıldı. Ayrıca, yaralı olarak Plevne'den çıkıp Sofya'da gerekli tedâviyi yaptıran Mirlivâ Hıfzı Paşa, feriklik rütbesiyle, Orhaniye'de toplanan ordunun kumandanlığına, Miralay Edhem ve Hakkı Beyler de mirlivalık rütbeleriyle Hıfzı Paşa'nın maiyyetine tâyin olundular.

Rusların Plevne ordusunu ilk defa kuşatmaları

Ruslar, Plevne üzerine üçüncü defa olarak yaptıkları umûmî hücum neticesinde de hezimete uğrayınca, artık savaş şansının kendilerine dönmesi ümidi içinde yeni bir denemeye daha girişmekten çekindiler. Zira Plevne'ye ikinci defa saldırıp mağlup olduklarında, Almanya Erkân-ı Harbiye Reisi olup, II. Mahmud Han zamanında Osmanlı Devleti'ne askerî hizmette bulunması dolayısıyla Plevne mevki hakkında mâlûmatı bulunan meşhur General Moltke, Gâzi Osman Paşa tarafından savunma usûlüne gayet elverişli şekilde tesis olunan istihkâmların hücumla zaptedilmesinin mümkün olamayacağını belirterek

muhâsara yolunu tavsiye etmişti. Bununla beraber Ruslar, o vakit bu tavsiyeye uymayıp üçüncü denemenin yapılmasına kalkıştıkları halde, yine ağır zâyiât vererek mağlup olmuş ve dünyanın nazarında mahcup düşmüşlerdi.

Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne tâyin ettikleri General Totten, Rus ordusu Başkumandanı Grandük Nikola'nın teşkil ettiği harp meclisinde, birçok sebep ve deliller göstermek sûretiyle General Moltke'nin tavsiyesi üzere Plevne'yi kuşatma altına almanın lüzum ve ehemmiyetini isbat etmiş olduğundan, harp harekâtının o yola çevrilmesine ve bu maksadı tam mânâsıyla gerçekleştirmek için "Hâssa" ve "Gırnadiye" ordularının da getirilmesine karar verdiler. Ama bu iki ordunun Rus topraklarından toplanıp sevk edilmesi, tabiiyle, zamana ihtiyaç gösterdiğinden, onların gelişine kadar Plevne ordusunun birinci savunma hattına doğru mevziler kazarak yer yer istihkâmlar yapmak, Orhaniye ve Sofya yollarının geliş gidişini kesmek ve Plevne'deki Osmanlı istihkâmlarını bâzı yerlerden devamlı topa tutmak gibi tedbirlere baş vurmuşlardı. Bunun yanı sıra "altı gün muhârebesi"nin sona ermesinden iki gün sonra yâni Eylülün üçüncü günü Plevne ile Orhaniye arasındaki telgraf hattını kesip başlıca süvâri müfrezeleriyle Plevne'nin Sofya tarafı ile olan ulaşım yolunu kapamışlar ve asker, mühimmat ve zahire bakımından yardıma muhtaç olan Osmanlı ordusunu gerçekten bir ızdırıp ve ümitsizlik içinde bırakmışlardı. Bu muhâsara, Ekimin ikisine kadar yirmi dokuz gün devam edip, ancak Eylülün on-ikisinde Hıfzı Paşa kumandası altında toplanan Osmanlı ordusunun savaşıarak Plevne'ye girmesiyle kuşatma çemberi yarılmıştı. Bundan sonra yine düşmanın taarruzu başlayıp, Ekimin başlarında bir çıkış yolu temin etmeğe çâre bulunabildiği sırada ikinci şiddetli kuşatma vukua gelmiştir.

İmdat kuvvetinin Plevne'ye gelmesi ve bâzı vak'aların icmâli

Orhaniye'de toplanabilen imdat kuvveti, on yedi tabur piyâde, bir alay süvâri ve iki batarya toptan ibâret kalmıştı. Bununla beraber düşmanın Plevne yolunu kesmesi sebebiyle bu kuvvetin bir an önce gönderilmesi gerektiğinden Ahmed Hıfzı Paşa, hazırlanan erzak ve mühimmatı arabalara yükletip Eylülün altıncı günü bahis konusu kuvvetle beraber Orhaniye'den hareket etti. Orhaniye ile Plevne'nin arası yirmi saatlik mesâfe iken düşman müfrezelerinin kontrolü altında bulunduğu için imdat kuvvetinin, mühimmat kfilesini korumaya azamî dikkat göstermesi icâbediyordu. Bundan dolayı Rusların bozdukları yol ve köprülerin tâmiriyle üç günde Teliş mevkii tutulmuş ve orada meydana gelen süvâri muhârebesinde, düşman, geri çekilmek zorunda bırakılmıştı. Ertesi günü kafilenin sevkine başlanıp fakat Büyük-Dubnik tarafında meydana çıkan Rus müfrezesiyle akşama kadar çarpışılarak taarruzun bertaraf edilmesine çalışılması, yine beklemeyi icâbettirdi.

Osman Paşa ise, imdat kuvvetinin Orhaniye'den hareket ettiğini haber alınca, bu kuvvetin geçişini kolaylaştırmak için altı tabur piyâde, bir alay muâvine süvârisi ve dört toptan oluşan bir müfrezeyi Mirliya Âtîf Paşa kumandasında Plevne'den yola çıkardı. Bu müfrezeye Küçük-Dubnik mevkiinde karşılaştığı düşman müfrezesini uzaklaştırdı. Osman Paşa, Büyük-Dubnik'de imdat

kuvvetini karşılayarak mühimmat konvoyu ile birlikte Eylülün on birinci günü Plevne'ye ulaştırdı. Ulaşım yolunun bu sûretle açılması ve imdat kuvvetinin gelmesi, Plevne ordusuna yeniden hayat verdi. Fakat Rusların tertip ettikleri imdat kuvveti henüz gelmemiş ve o cihetle Plevne tamamiyle kuşatma altına alınmamışken, erzak ve mühimmat kafilisinin iki taraflı yirmi üç tabur piyâde ve iki alaydan fazla süvâri gönderilmek sûretiyle yirmi saatlik bir yoldan yedi günde Plevne'ye getirilebilmesi, ilerde, yardım gönderme işinin ne kadar güçlüklerle uğrayacağını ve belki de büsbütün imkânsız hale geleceğini göstermiş olduğundan, gönderilen erzak ve mühimmat ise ordunun ihtiyacına nisbetle çok cüz'î bir miktarda kalmış bulunduğundan, Gâzi Osman Paşa, kış gelmeden önce orduyu Orhaniye ve Lukovid taraflarına çekmek için izin istedi.

Onun bu fikri ve tedbiri ileri sürmesi, Ruslar Plevne'yi muhâsara altına almaya kesin karar vererek ve bunun gerçekleşmesine de teşebbüs ederek en muntazam ve mükemmel iki ordularını getirdikleri takdirde, Plevne'deki Osmanlı ordusunun, çarpışmaların uzaması neticesinde gerek asker, gerek erzak ve gerek mühimmat bakımından gücü zayıflayıp, Lofça'nın elden çıkmasıyla ulaşım yolunun tehlikeye düşmesi üzerine yardım gönderme işinin de büyük zorluklara uğramasından; Hıfzı Paşa kumandasında gönderilen asker ve mühimmatın ihtiyaca kâfi gelmemesi yanında, Ruslar, kuvvetlerini ikmâl edip Plevne'yi şiddetli bir şekilde sıkıştırmaya başladıkları ve kış bastırdığı takdirde o kadcark yardımı da çâre bulunamayacağı mülâhazalarından ileri gelmişti. Hattâ "Osmanlı ordusu Orhaniye'ye çekilirse, bu tehlikeyi atlatıp ve Balkanlara arkasını verip düşmanın zararından emin ve ulaşım yolunun muhafazasından içi rahatlamış olur ve saltanat merkezi de yardım göndermeye fırsat bulur" diyerek, istediği müsaadenin gerekçesini yazdı. Bu düşünce ve mütalâaların, hâlin ve istikbâlin icâbına uygunluğu apaçık meydanda olduğundan başka, Gâzi Osman Paşa Ruslar Tuna'yı geçer geçmez Vidin'den bir fırka askerle ilerleyip de istilâ selinin önüne durmak fedakârlığına, vatanperverlik icâbı, herkesten önce katlanmış, Plevne'de tasavvur edilenin üstünde vuku bulan çarpışmalardan yılmayıp kahramanca sebat etmiş ve "altı gün muhârebesi"ni müteâkip yine devletin ve milletin namusunu korumak için orada duracağını yazmışken, daha sonra Orhaniye taraflarına çekilmek istemesinin savaş ahvâli, zaman ve mekân açısından gördüğü fevkalâde mecburiyetten başka bir fikre yorumlanacak tarafı olmadığı halde, Vükela Heyeti, Askerî Şûrâ ile söz birliği ederek, o ikaz ve ihbarlara perde çektiler.

Bu cümleden olarak Sadrâzam Edhem Paşa bana: "Osman Paşa her nasılsa vehme kapılarak korkmaya başladı; Plevne'den çekilmek istiyor. Buna müsaade etmek câiz olur mu? Avrupa'da askerlik şerefimizi temsil eden bir mevki terkedilir mi?" deyince, ben, yapılan ihbarın sebeplerinden bahsederek: "Mademki kumandan bu yolu hayırlı görmüş, ona karşı çıkılıp da, Allah korusun, netice vahim olursa mes'uliyeti kim üzerine alır ve tehlike nasıl önlenabilir?" cevabını vermiştim.

Ama buralarını düşünmeğe rağbet olunmadığından, Gazi Osman Paşa'ya: "Plevne mevkiî Rusya'nın taarruz çemberini genişletmesine mâni olduktan başka, Osmanlı ordusunun orada kazandığı zaferler, askerlik şan ve şerefimizin isbât

edilip yükselmesine yaramıştır. Bu itibarla adı geçen mevkiin bırakılması, şimdiye kadar kazandığımız askerî üstünlükleri kendi elimizle düşmana terketmek demek olur. Ayrıca, Plevne muhârebelerinin dünyanın gözleri önüne serdiği askerî üstünlüğümüzle Osmanlı Devleti'ne siyâsî bakımdan kazandırdığı nüfuz heba edilmiş olur. Bundan dolayı ordunun çekilmesi câiz görülemez. Bu gayenin gerçekleştirilmesi için saltanat merkezince ne yapılması gerekiyorsa bildiriniz" diye cevap yazdılar.

Gerçekten Plevne ordusunun kazandığı fevkalâde zaferler, dünyayı hayrette bıraktı ve Osmanlı Devleti'ne şan ve şeref verdi. Fakat Rusya gibi büyük bir devletin bu kadar mağlubiyete katlanıp da intikam sevdasından vazgeçmesi şöyle dursun, bilâkis Romanyalıları yardıma çağırıp ve yeniden ordular isteyecek o şan ve şerefleri mahvetmeğe kalkıştığı sırada, ya bu devletin yeni harp teşebbüslerine karşı ordumuzu güçlendirmeğe veya kazanılan askerî şöhreti başka bir şekilde korumanın yollarını arayarak felâketi önlemeye çalışmak, daha doğrusu yukarıda bir münâsebetle yazıldığı üzere, devletlerden bir aracı bularak barış yapmanın çâresini aramak gerekirdi. Bununla beraber savaş mevkilerine taksim olunmuş kuvvetlerimizden başka düşmanın getireceği yeni ordulara karşı koymağa yeterli muntazam ordular hazırlanmasının imkânsızlığı, Osman Paşa'nın istediği otuz tabur yerine ilk defasında başsız kıcsız on yedi tabur asker toplanabilmesiyle ortada olduğundan, her ne şekilde olursa olsun onun ikaz ve isteğinin dikkate alınması şarttı. Böyle olduğu halde, gerçekleşmesi mümkün olmayan hizmet ve yardım vaadlerinde bulunarak ona, direnmesini tavsiye etmek, ordu çekilince düşmana terk olunmuş olur denilen askerî üstünlüklerimizin sonraları mağlubiyetle mahvına rıza göstermekten başka bir mânâ ile tefsir kabul edemezdi. Böyle iken, Vükela Heyeti ve Askerî Şûrâ denilen heyet, buna göz yumdular.

Osman Paşa'dan daha sonraları şunları duydum: "Ben, ordunun geri çekilmesi gerektiğini yazıp da cevap beklediğim günlerde, Sâdık adında biri İstanbul'da telefon başına geçip, 'Ordu Plevne'de kalırsa ne gibi zararlar doğabilir' diye sorar. Bu söze hayret ettiğimden başka sual soran kimdir diyerek telgraf memuru vasıtasıyla tahkik ettiğimde, 'Eski Rûsûmât Emîni Sâdık Paşa imiş; Askerî Şûrâ'da görevli olması dolayısıyla bu sualî soruyormuş,' dediler. Eyvah! Bizim için ölüm-kalım meselesi olan böyle bir işe askerlikten ve savaş hâline habersiz paşalar karışırsa geleceğimizin felâkete sürükleneceğinde şüphe yoktur, diyerek o anda ümitsizlik girdabına daldım ve paşanın sualine: 'Eğer orduyu bu halde bırakırsanız sonunda düşman perişan ve esir eder' cevabını verip ilâhî mukadderata sığındım".

İşte Osman Paşa'nın Plevne ordusunun Orhaniye'ye çekilmesine ne maksatla ve ne gibi bir mecburiyet karşısında izin istemiş olduğu, ona İstanbul'dan verilen cevabın ne gibi fikirlere dayanmış bulunduğu bu tafsîlâtan anlaşılır. O vakit barışa meyledilmemiş olsa bile, bu muhâlefet gösterilmeyip de kış basmadan ve düşmanın imdat kuvveti gelmeden ordu Balkan'a doğru çekilmiş olsaydı, düşmanın hilelerinden korunmuş olarak Lofça gibi müstahkem bir mevkii ele geçirmek ve Şipka'da kapanıp kalan ordumuzdan da istifâde edilmek kuvvetle muhtemeldi ki, o takdirde savaşın sonunda uğradığımız felâketlerin çoğundan kurtulunmuş olurdu. "Bu, azîz ve alîm olan Allahın takdîridir".

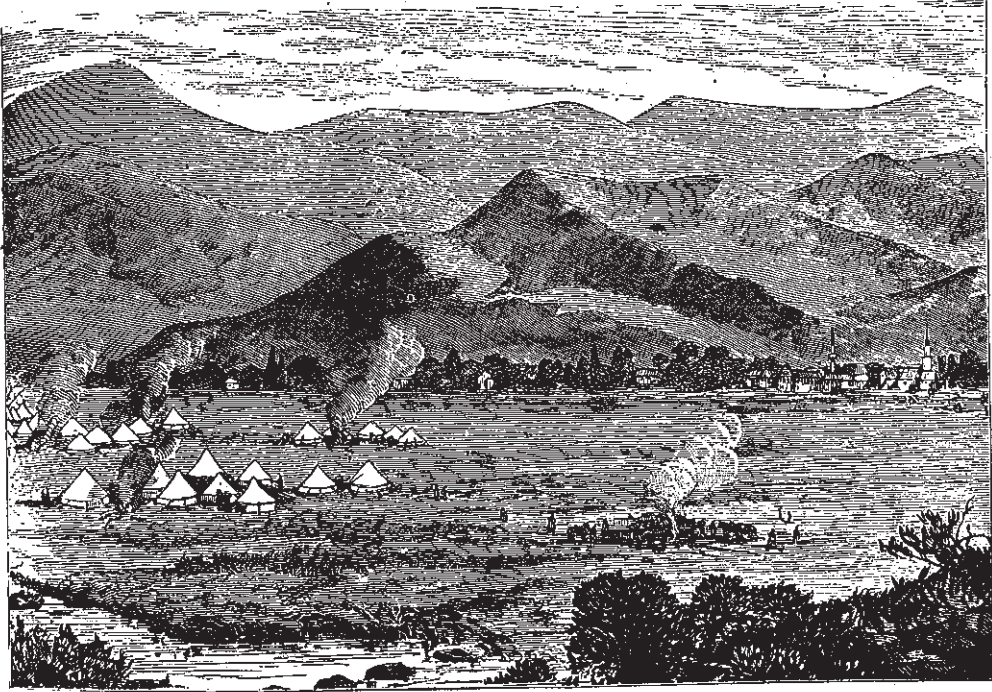
Gâzi Osman Paşa'nın bâzı teşebbüsleri ve Orhaniye yolunun emniyet altına alınması

Gâzi Osman Paşa, Plevne'den orduyu kaldırmaya izin alamayınca, ister istemez direnmeyi, ric'at hattının emniyet altına alınmasına ve ordunun erzak ve mühimmat bakımından olan ihtiyaçlarının giderilmesine bağlı görmüştü. Rus müfrezelerinin yine Orhaniye yolunu harekât mahalli yaparak gidiş-gelişi kontrolleri altına almaları üzerine, etraftaki köylerde bulunan zahire, yem ve hayvanların toplanıp el konularak ordunun sıkıntıdan kurtarılması için Ahmed Hıfzı Paşa'yı onyedî tabur piyâde, bir mikdar süvâri ve gereği kadar toptan oluşan "Çapulcu" fırkası adıyla tertip ettiği askere kumandan tâyin ederek Plevne'den çıkardı. Bu fırka o havâlide dolaşp ve bir yandan düşman müfrezeleriyle çarpışp üç defa orduya erzak ve zahire getirmişti.

Plevne ordusunun bu vaziyeti ve Orhaniye yolunun kapanması, saltanat merkezinin telâşına yolaçp, Gâzi Osman Paşa'ya yapılan vaadlerin yerine getirilmesine gayret edildi: Orhaniye'ye yeniden on beş tabur piyâde ile "Fethiye" ve "Selimiye" adlarıyla bizzat Padişah tarafından teçhiz edilip kurenâdan Çerkes Kâzım Bey'in maiyyetine verilen iki alay Çerkes süvârisi gönderildi. Ayrıca, erzak ve mühimmat sevkine de devam olunup, Orhaniye mevkii kumandanlığına ise Ferik Şevket Paşa tâyin edildi.

Ferik Şevket Paşa'nın vazifesi, tertip olunan erzak ve mühimmat kafilesini Plevne'ye götürmek; bundan sonra Gâzi Osman Paşa ile müzâkerede bulunup, götüreceği on beş tabur piyâde ve iki alay süvâriyi Orhaniye yolunun münâsîp mevkilerine yerleştirmek sûretiyle gereken emniyeti sağlamak ve kendisi Orhaniye'de oturup, ardarda oraya gönderilecek asker ve mühimmata nezaretle Plevne ordusuna destek olmak. hususlarından ibâretti.

Osman Paşa, Şevket Paşa'nın Orhaniye'de harekete hazır olduğunu öğrenince, en büyük emeli olan Lofça'yı geri alma meselesini gerçekleştirmek için Şevket Paşa'yı emri altındaki kuvvetlerle doğruca Lofça üzerine göndermeyi ve kendisi de bir fırka askerle Plevne'den bizzat Lofça'ya gitmeyi kararlaştırmıştı. Hattâ Şevket Paşa, Eylülün yirmi dördünde Orhaniye'den çıkıp da Plevne'ye doğru yöneldiğinde, Çapulcu fırkasıyla Dubnik tarafında bulunan Ahmed Hıfzı Paşa'ya, Şevket Paşa kuvvetlerinin bulunduğu noktada son emre kadar beklemesini bildirmişti. Fakat Şevket Paşa, askeri Teliş mevkiinde bırakıp ve düşmanın bir süvâri müfrezesini savaşıarak püskürtüp, mühimmat kafilesini bir engelle karşılaşmadan ilerletmiş ve bir alay süvâri ile kendisi Dubnik mevkiine gelmiş olduğu sırada, Ahmed Hıfzı Paşa, kendisine Osman Paşa'nın emrini tebliğ edince, "Bana İstanbul'dan verilen emir böyle değildir. Getirdiğim askerle Orhaniye yolunu korumaya çalışacağım" diyerek Plevne'ye gitti ve Osman Paşa ile görüşüp görevinin mahiyetini anlattı. Bu durumda Lofça'nın geri alınamayacağı anlaşıldığından, Orhaniye yolunun kısmen Orhaniye fırkası ve kısmen de Plevne ordusu tarafından geçici olarak tutulmasına karar verilerek ve Çapulcu fırkası Plevne tarafından bir hizmete tâyin edilerek, Küçük-Dubnik, Büyük-Dubnik ve Teliş mevkilerine beşer altışar tabur asker; Küçük-Dubnik mevkiine iki ve diğerlerine dörder top konuldu. Merkezde bulunan Büyük-Dubnik, Ahmed Hıfzı Paşa'ya karargâh olup Küçük-Dubnik mevkiine Erkân-ı Harbiye Miralay Veli Bey ve Teliş mevkiine de Mirliya Hakkı Paşa kumandan tâyin edildi.

Orhaniye

Şevket Paşa, Plevne karargâhında bir gece dinlenip, kuşatmadan dolayı Osman Paşa'ya ulaştırılamamış olan "gâzilik" ünvanı beratını kendisine verdi. Ertesi günü Plevne istihkâmlarında bulunan Osmanlı askerlerinin ağzında "Padişahım çok yaşa!" sadâlarının yükselmesi ve birbiri ardından toplar atılarak sevinç ilân edilmesi, düşman ordusunun top ateşini keserek hayretler içinde sükût etmesine yol açtı. Şevket Paşa, Plevne'den dönüşünde düşman elinden ganimet olarak on beş bin kadar koyun alarak, getirdiği askeri, Orhaniye tarafından muhâfazası lâzım gelen Kemerköprü ve Radomirça mevkilerine yerleştirip, Orhaniye'ye vardı.

Bu tertibat gereğince Orhaniye yolu emniyet altına alınmışsa da, tutulan mevkilere konulan askerî kuvvetler, birbirlerine yardım edemeyecek derecede dağınık ve zayıf olduğundan, Rusların, sözü geçen noktaları birer ikişer ellerine geçirecekleri ve Orhaniye yolunu yine kapayacakları, şüpheden uzak değildi.

Hâl böyle iken, Osman Paşa'nın yukarıda anlattığımız tertibatı neden tercih ettiği hususunda şunları söyleyebiliriz:

Orhaniye yolunun emniyete alınması üç şıktan birinin tercihine bağlı olup, birincisi Lofça'yı geri alıp da Rusların sağ kanadında Balkanlara istinad eden bir savaş hattı teşkil etmek; ikincisi Orhaniye ve Plevne taraflarından birer seyyar fırka çıkarmak; üçüncüsü ise, mühim noktaları ele geçirip, takviye etmekle aralarında gereken irtibatı sağlamaktır. Bunlardan Lofça'nın geri alınmasının Plevne ordusu için gerçekten ferahlatıcı bir netice doğuracağı meydanda iken, Osman Paşa'nın bu emelini gerçekleştirebilmek için defalarca istediği asker

verilmeyip, kendisi Orhaniye'ye doğru çekilip de Balkan hattını "Panislâvizm" felâketine sağlam bir set yapmak istediği hâlde, buna da müsâade olunmayıp, en sonunda Şevket Paşa'nın götürdüğü askerin de kullanılış tarzına saltanat merkezinden karışılması ve o esnada Rus imdat kuvvetlerinin peşpeşe Tuna'dan geçip gelmeye başlaması, Lofça'nın geri alınması meselesini tabiatıyla zihinlerden çıkarmış ve bundan dolayı, Orhaniye yolunun emniyet altına alınması bakımından yukarıda zikrettiğimiz iki şıktan birinin tercihi mecburî olmuştu.

Yol üzerinde bulundurulacak seyyar fırkanın, Ruslarca üzerinde durulan ve tedbir ve tertibatı bir yandan hazırlanmakta olan Plevne kuşatmasını önliemeyeceği cihetle, düşman tarafından şiddetli saldırılara uğrayıp vazife yapmaya imkân bulamayacağı meydanda idi. Bu yüzden, ikinci şıkkı tek çâre olarak kabul edip de zaman elverdiği kadar Orhaniye yolunu savunmaya açık tutmaya çalışmak, zarûrî bir işti. Dolayısıyla de Osman Paşa'nın bunu tercih etmesi, ehven-i şerri tercih etmek demekti.

Fakat bu tedbir de onüç gün kadar devam edebildi. Şöyle ki: Ruslar, Plevne etrafında gittikçe güçlenip gece gündüz tabyaları topa tutmaya ve siperler kazarak Osmanlı ordusuna sokulmaya devam etmekte iken, Ekimin yedinci günü Romanyalıların Griviça tarafı baş tabyasına hücum etmelerinden ve Osmanlı askerlerinin kahramanca savunmaları karşısında hayli zâyiât vererek çekildikleri hâlde, bu hücumu gece de tekrar etmelerinden, kuşatma taarruzlarında bulunacakları anlaşıldı. Nihâyet Ekimin onikinci günü Rus ordusunun Plevne ric'at hattına tesâdüf eden Tırnan tepelerine taarruza başlamasıyla birlikte telgraf hatları da kesilip, Plevne ordusu onüç günlük bir aradan sonra yine muhâsara altına girdi ve Orhaniye yolunu muhâfaza etmekte olan müfrezeler, aşağıda zikredileceği üzere, hezimete uğradılar.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Son Plevne kuşatması sırasında vuku bulan muhârebe ve teşebbüslerin tafsilâtı

Kuşatmanın başlangıcı ve Büyük-Dubnik kuşatması

İkinci fasılda yazıldığı üzere Ruslar, Plevne'yi tam bir kuşatma altına almak için "Hassa" ve "Gırnadiye" ordularını getirtmiş olduklarından, Plevne ordusu karşısında Romanyalılarla beraber süvâri ve piyâde yüzellibin asker ve altıyüzsekiz kıt'a top hazırladılar; ve hassa ordusu kumandanlığını Zıştovi'ye tecâvüzlerinden beri taarruz harekâtında sür'at ve şiddet gösteren General Gurko'ya verdiler.

Kuşatma ile ilgili hazırlıklar tamamlanınca, bu maksadın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için General Gurko, her şeyden önce Plevne'nin ric'at hattı olan Orhaniye yolunu tutmaya memur edilip, kumandasına süvâri ve piyâde kırk bin kadar asker ve yüzelliiki kıt'a top verilmiş ve bu kuvvet, Plevne'nin top ateşiyle sıkıştırılmaya başlanıldığı sırada yâni Ekimin onikisinde yer yer Orhaniye yoluna sevk olunmuştu. Yukarıda anlatıldığı üzere, Plevne tarafından kuşatma altına alınan yerler Küçük ve Büyük-Dubnikler ile Teliş mevkiinden ibaret olduğundan, General Gurko gerek bunların ve gerek Orhaniye tarafından tutulan yerlerin hepsine yetismeye kuvvetini müsâit bularak, Plevne ve Orhaniye'den yardım gelmesini de önleyerek, önce Büyük-Dubnik üzerine yürümüş; ve Ahmed Hıfzı Paşa kumandasında ve dört topla orada bulunan, yekûnu dört binden az olan Osmanlı kuvvetlerini uzaktan kuşatmıştı ki, bu müfrezenin dayanacak yeri, tamamlanmamış iki tabya ve bir de kazdıkları siperlerden çıkarılmış toprak yığıntısından ibâretti.

Bunlar Rus ordusunun kuşatması altına girdiklerinden haberleri olmadığı cihetle, taburlardan birinin dört bölümü Plevne hastalarını ve muhâcirlerini Teliş mevkiine sevk etmek ve diğer dört bölümü de Şevket Paşa kafilesıyla gelen mühimattan kırk araba kadar mermiyi Plevne için Küçük-Dubnik mevkiine ulaştırmak üzere yerlerinden hareket etmişlerdi. Fakat düşmanın gecedan kurmuş olduğu pusuya düştüklerinden, içlerinden az bir mikdar asker geri dönüp çoğu öldürülmüş ve böylece Büyük-Dubnik mevkiinde beş tabur asker kalmıştı.

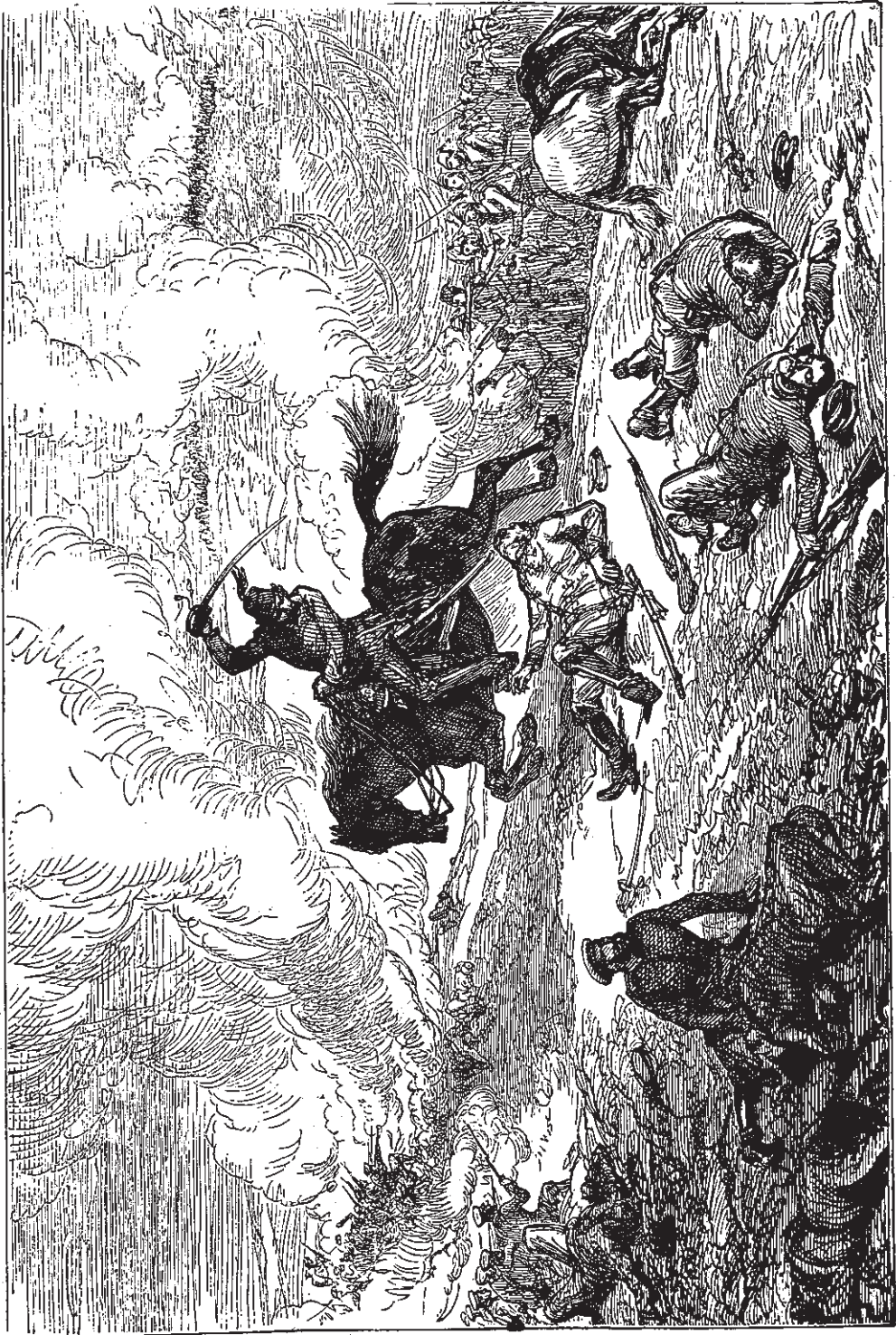
Bu sırada düşman ordusu yanaşıp seksen iki pâre topla ateşe başladığından, Ahmed Hıfzı Paşa kahramanca savunmaya hazırlanarak elinde bulunan dört topla yarım saat kadar şiddetle karşı koymaya devam etti. Fakat topların körlenmesi sebebiyle Rus piyâdeleri her taraftan ilerleyip küçük istihkâma dört-beşyüz metre kadar yaklaştılar. Orada bulunan Bursa mustahfız taburu-
nun sekizinci bölüğü erleri, ellerindeki cephâne tükeninceye kadar şiddetle ateş ettiler. Ancak, büyük istihkâmdan istedikleri cephâne gönderilirken hayvanların vurulup telef olması üzerine, sözü geçen bölük erleri ister istemez düşmanla boğuşarak büyük istihkâma sığındılar. Bunun üzerine Ruslar, onların bıraktığı küçük istihkâma girdikten başka, büyük istihkâmın güney tarafında bulunan dere içine de doldular.

İşte o zaman çarpışmalar şiddetlenip, iki saat kadar devam ettikten sonra dereye dolan Ruslar, o taraftaki siperlerden çıkma toprak kümeleri arkasındaki ikiyüz elli mevcutlu Giresun redif taburu üzerine saldırdılar. Fakat Osmanlı askerlerinin akıllara hayret veren sebat ve mukavemetleri, Rusların iki hücum kolunun tek bir fert kurtulmaksızın yere serilmesine yolaçmış ve bunun verdiği dehşet, düşmanın galeyanını söndürmüştü. Bununla beraber Osmanlı kuvvetlerinin cephânesi umûmiyetle tükenmeye yüz tutup, Rus kuvvetleri ise ateşe en ufak bir ara vermediklerinden siperler, yaralı Osmanlı askerleriyle dolmuştu. O esef verici durumda Ruslar yeni bir hücum kolu tertip ederek yukarıda sözü edilen Bursa taburu üzerine yürüdüler ve istihkâmın hendeğine girmeğe fırsat bulup, diğer taraftan da top ateşine hız verdiler. Ahmed Hıfzı Paşa bu felâketi haber alınca, bizzat iki bölük asker alarak bahsi geçen istihkâm hendeğine hücum ettirdi. Ancak düşmanın çokluğu, bu cansiperâne gayreti neticesiz bıraktı-
tırıp, hendeğin geri alınması mümkün olamadı. O kahraman Bursa taburu erleri ise, siperleri terketmeyerek Ruslarla süngü süngüye, boğaz boğaza gelip, **“hayat meşâleleri şehâdet rüzgârıyla sönmüceye kadar”** savaştılar ve bunun üzerine Ruslar istihkâmın yarısını ele geçirdiler.

Ahmed Hıfzı Paşa yine gayreti elden bırakmayarak, siperler arkasında kalan askerleri toplayıp, hücumu teşvik ettiyse de, subayların hepsi şehid oldukları için buna muvaffak olamadı. Rusların eline geçen yarım istihkâmın siperlerinden ve bazı münâsip noktalardan savunulmasını karanlık basıncaya kadar lüzumlu gördüğü hâlde, cephânenin tükenmesi ve bir taraftan yardım gelme ümidi olmaması sebebiyle General Gurko’nun bulunduğu tarafa doğru beyaz bayrak çektirerek teslimi boyun eğmek zorunda kaldı.

Fakat istihkâmın yarısını ele geçiren Ruslar, bu teslim alma zamanını fırsat bilip Osmanlı askeri elinde bulunan diğer yarısına hücum ederek orada bulunan erleri dışarı püskürttüler. Siperlerden çıkan Osmanlı askerlerini şiddetli kurşun yağmuruna tuttuktan başka siperleri ateşe vererek içlerinde bulunan binden fazla yaralıyı kebab ettiler. Hayatta kalan yirmi kadar subayla Ahmed Hıfzı Paşa’yı ve arta kalan beşyüze yakın eri de esir aldılar.

Ahmed Hıfzı Paşa, General Gurko’nun yanına götürülünce Gurko, onun elini sıkarak: **“Cesur ve gayretli bir savaşı olduğunuzdan dolayı sizi tebrik ederim. Bu savaş, taraflara pek pahalıya mal oldu; ömrümde böyle şiddetli ateş görmedim”** demiş ve kendisini diğer esirlerle birlikte **“Bogot”** karargâhına göndermiştir.

Büyük Dubnik savaşları

General Gurko

Rusların Rumeli Cephesi kumandanlarından.
Eski Zagra ve civarındaki on binlerce
müslüman Türk'ü hunharca kılıçtan
geçirmiştir.

Bu muhârebenin uzun uzadıya yazılmasına lüzum görmemiz, Rusların Hassa ve Gırnadiye gibi meşhur ve muntazam iki ordusunun kıt'alarından oluşan bir kolordunun seksenbeş topla giriştiği saldırıya, beş tabur Osmanlı askerinin dört topla gösterdiği mukavemeti ve tarafların kuvvetleri arasındaki dengesizliği gözler önüne sermek içindir. Gerek çarpışmalar sırasında ve gerek hiçbir milletin kabul etmeyeceği şekilde Rusların taarruz ve hücumlarına binâen teslimiyet esnasında şehid olan ve yaralı olup da siperlerde düşmanın can yakıcı ateşiyle ölen Osmanlı askerlerinin sayısı üçbin beşyüzü buldu. Ruslar ise, bu savaşta subay ve erlerden, ölen ve yaralananların sayısını üçbin üçyüz civarında ilân ettiler.

Teliş, Küçük Dubnik ve Kemerköprü mevkilerinin istilâsı

General Gurko, Büyük-Dubnik üzerine yürüdüğü gün Teliş mevkiine de bir hücum kolu göndermiş olduğu hâlde, oranın muhâfazasına memur Osmanlı askerlerinin karşı koyması üzerine müsbet bir netice elde edemiyerek askerini geri çekmişti. Fakat Büyük-Dubnik mevkiinin ele geçirilmesiyle Plevne kuşatmasını düşüncede emniyet altına almışken, Teliş ve Küçük-Dubnik mevkilerinin ve Orhaniye tarafındaki Kemerköprü'nün Osmanlıların elinde bulunmasının Rus ordusu açısından tehlikelere yol açacağını bildiği için Büyük-Dubnik vak'asından dört gün sonra yâni Ekimin onaltıncı günü hem Teliş ve hem Kemerköprü mevkiine şiddetli saldırılar düzenlemişti. Kemerköprü'deki Osmanlı askerlerinin direnişleri Rusların oradan geri çekilmesini gerektirdi ise de, Teliş mevki üzerine Büyük-Dubnik muhârebesinde olduğu gibi, büyük bir toplulukla saldırıya geçerek dört saat kadar top ateşine devam ettikleri sırada General Gurko, Büyük-Dubnik'den aldığı Osmanlı esirlerinden beş neferi, teslim tekline dâir bir mektupla Teliş muhâfızı Hakkı Paşa'ya göndermişti. Hakkı Paşa ise, düşman askerinin evvelce çokluğunu görüp, Orhaniye kumandanı Şevket Paşa'ya durumu bildirerek bizzat Teliş'e yetişmesi gerektiğini yazmıştı. Ancak Şevket Paşa'nın: "İki tabur asker gönderebilirim; bundan ötesini Cenabı Hakkın

yardımına havâle ediyorum” diye cevap vermiş olması üzerine, yardım gelmesinden ümidini kesmişti. Bu sırada Büyük-Dubnik'in teslim olduğunu General Gurko'nun haber vermesinden anlayınca da sebat edemeyip düşmanın teklifini kabul ederek teslim olmuş ve Rusların ifâdesine göre esâreti esnasında: “Âmirim silâhını teslim edince, ben niçin durayım” demiştir. Bu teslimiyet sebebiyle yedi tabur Osmanlı askeri esir düştü ve dört parça top düşman eline geçti.

Teliş mevkiinin Ruslar tarafından ele geçirildiği haberi duyulduğunda, Kemerköprü mevkiindeki Osmanlı askerlerinin mukavemetleri sarsıldığından, onlar da Karacadağ boğazlarına kadar çekilip gittiler.

Bu durumda Plevne ric'at hattının büyük kısmı Rusların eline geçip, yalnız Plevne'ye en yakın olan Küçük-Dubnik mevki kalmıştı. Orada bulunan ordunun kumandanı Miralay Veli Bey, Büyük-Dubnik ve Teliş mevkileriyle irtibatın kesilmesinden Rusların buraları istilâ ettiğini anladı ve düşmandan kaçırabildiği bir adam vâsitasıyla durumu Osman Paşa'ya bildirdi. Osman Paşa tarafından verilen emir üzerine, Veli Bey, mevcut asker ve ahâliyi alarak Küçük-Dubnik'den geri çekilip, Plevne köprüsü yakınına vardığında, düşman askeri yetişip muhârebeye tutuştu. Fakat oranın Plevne karargâhına yakınlığı dolayısıyla Osman Paşa, imdat kuvveti gönderip düşmanı geri çekilmek zorunda bıraktığından, Küçük-Dubnik'den gelen taburlar Plevne ordusuna katıldı. Bununla beraber Orhaniye yolu büsbütün elden gitti.

Muhâsara başlangıcında Rusların Tırnan tepelerini ele geçirmeleri ve savaşla ilgili bâzı vak'alar

İkinci faslın sonunda kısaca anlatıldığı üzere Ruslar, Plevne kuşatmasına başladıkları gün, ilk önce Tırnan tepelerini hedef aldılar. Plevne'deki Osmanlı ordusunun savunma hattı, dört-beş saat süren bir devre teşkil edip, beş bölgeye ayrılmışsa da, ric'at hattı üzerinde bulunan Tırnan tepelerine asker bırakılmamış olduğundan, düşman diğer taraflardan çok, oranın ele geçirilmesine önem verdi ve Plevne'yi top ateşiyle sıkıştırmağa başladığı sırada, beş-altı tabur göndererek buralarını ele geçirdi. Bunların püskürtülmesi için Plevne ordusu tarafından sarfedilen gayret ise tesirli olmadı. Ruslar, Tırnan tepelerini tuttuktan sonra orayı iyice kuvvetlendirerek civarındaki Osmanlı tabyalarını rahatsız etmeye başladıkları gibi, her tarafta siper ve top tabyaları yapıp kuşatma çemberini daraltmaya başladılar.

Gâzi Osman Paşa da düşmanın harekâtına göre ordunun savunma hattını bâzı yerlerde daraltmaya mecbur olup, yeniden gerekli noktalara istihkâmlar yaptırdı. Fakat Ruslar, Plevne ordusu karargâhını şiddetli top ateşiyle ve hücum kollariyle sıkıştırdıklarından, gece gündüz çarpışmalar devam etmekteydi. Bununla beraber düşman, her hücumda bozguna uğrayıp geri çekilmekteydiler.

Böyle kuşatmalarda, mahsur kalanları yeis ve ümitsizliğe düşürüp de sebat ve mukavemetlerini kırmak, savaş taktiklerinden olduğundan, Ekimin otuzuncu günü bir Rus subayı, yanında altı nefer Kazak atlısı olduğu ve bunlardan birinin elinde elçi bayrağı bulunduğu hâlde, Osmanlı ordusu karargâhı karşısına gelip durdu. Geliş sebebi sorulduğunda, Rus Başkumandanı Grandük Nikola tarafından bir mektup vermekle Osman Paşa'ya götürdüler.

Teliş meydan muharebesi. Türk topçuları Rusları puskurtuyor...

Mektubun tercümesi

Kumandanıza verilmiş ordu tarafından gördüğüm şiddetli savunmadan dolayı, Plevne'yi tamamen kuşatmak için gereken tedbirleri almaya ve sizi yardım alamayacak bir hâle koymaya mecbur oldum. Bundan dolayı, General Gurko Kumandasında bulunan "Hassa" askerleri ordusu bu Ekim ayının onikinci günü Büyük-Dubnik mevkiini savaşıla ele geçirmiş ve üç gün sonra Teliş istihkâmlarını savunan asker de teslim olmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine askeriniz "Küçük-Dubnik" mevkiini boşaltmakla, askerim birbiri ardınca Teteven, Osikovo ve Vraça noktalarını işgal etmiştir.

Bu durum karşısında ileride tarafınızdan yapılacak savunma, boş yere kan dökülmesine sebep olacağı cihetle, beyân edilen mâlûmat ve mülâhazaları zâtîlilerine bildirmeyi insanlık görevi saydım. Ümit ederim ki, zâtîlileri de beni teşebbüse sevkeden sebeplerin mahiyetini takdir buyururlar. Bununla beraber gerek zâtîdevletlerini ve gerek kumandanıza verilmiş cesur ordu enerjilerini hürmete lâyık cengâverlerden kabul ederek her zaman saygı duyacağımı temin ederim.

Bogot Karargâhından
Nikola

Gâzi Osman Paşa böyle teslimiyet teklifini ihtivâ eden bir mektubu değil meâlen kabul etmek, dikkate almaktan bile tiksindiğinden, derhal fransızca olarak şu cevabı yazdırıp Grandük Nikola'ya göndermiştir:

Gâzi Osman Paşa'nın Grandük Nikola'ya cevap olarak gönderdiği mektubun tercümesi

Kumandama verilmiş ordu tarafından görülen şiddetli mukabeleden dolayı, Plevne'yi kuşatmak ve yardım mümkün olamayacak bir hâle koymak için gerekli tedbirleri almaya mecbur olduklarına dâir yazılarını aldım. Zâtîsilânelerinin gösterdikleri insanî hissiyata katılmak ve boş yere kan dökülmesinin önlenmesi hususunda yapılmak istenilen teşebbüs takdir etmekle beraber, Plevne'nin kuşatması için alınması mümkün olabilen tedbirler her ne şekilde olursa olsun, ben hiçbir zaman kahraman erlerime silâh teslim ettirmek fikrinde ve niyetinde bulunmam. General Gurko kumandasında bulunan "Hassa" askerlerinin Büyük-Dubnik ve Teliş mevkiilerini zaptetmesi ve Teliş mevkiini savunmaya memur olan kumandanın teslimiyeti kabul etmesi, Plevne'nin şimdiki durumunu zâtîlileri gibi benim de vahim addetmekliğimi icâb ettirmez. Her hâlûkârda ben, kumandanlığa tevdi edilmiş görevlerde gevşeklik göstermiyeceğimi ve cesur askerimle beraber vatanımızın şan, şeref ve hukukunun korunması uğrunda kanımızın son damlasını dökmeye hazır bulunduğumuzu belirtirim.

Plevne Karargâhından
Gâzi Osman

Plevne savunma hatlarının umûmî durumu hakkında bir hülâsa

Rus Ordusu, Tırnan tepelerinin ele geçirilmesi üzerine üçüncü savunma hattından saldırıya geçtikçe, Osmanlı askerleri pusular kurarak ve avcı çukurları kazarak savunmaya gayret gösteriyorlardı. İkinci savunma hattı, mevki itibarıyla düşman saldırılarından korunmuş olup, ancak kuşatma topraklarının ateşi altında kalmış ve birinci savunma hattı ise, Griviça'da bulunan Kanlı-Tabya'nın evvelce elden gitmesi sebebiyle hayli sıkıntıya düşmüştü. Şöyle ki:

Ulah askerleri o taraftaki baş-tabyaya mevziler kazarak yedi-sekiz adım kadar yaklaştıklarından, iki taraf askeri birbirine peksimet ve yoğurt çanağı atarlar ve siperden sipere konuşurlardı. Fakat gerek bu mevkide ve gerek

altmış-yetmiş adım kadar yaklaştıkları Lofça yolu üzerinde, düşman askeri Osmanlı askerlerini yerlerinden çıkarmaya güç yetiremediler. Ulah askerlerinin tuttukları kuşatma hattı Griviça'dan Metropol'e kadar uzanmakta iken, Griviça'da aldıkları Kanlı-Tabya, Rus askerinin muhafazasına bırakılarak Ulahlar tamamen Metropol tarafına gitmişler ve Opaneç tepesindeki Osmanlı istihkâmları karşısına tabyalar yapıp ve mevziler kazıp oradan Vid üzerindeki köprüyü tahrip için top ateşine başlamışlarsa da gayeye ulaşmaktan mahrum kaldılar.

Ne yazık ki, Plevne ordusunun bir müddet daha kuşatılmışlık hâlinde kalarak idâresine yetecek kadar zahire ve mühimmat kalmamış olması, askeri perişan etmişti. Kış mevsiminin Plevne'de hükmünü icra etmeye başlaması, mücâhidler arasında ümitsizlik doğurup, askerin elbisesi ise giyilemeyecek şekilde parçalanmıştı. Orduda çadırın azlığı sebebiyle askerin çoğu açıkta kalarak donmaya ve hastalanmaya başlamıştı.

İşte bu sebeplerden dolayı ordunun ikbali tersine dönüp, Ruslar rahatsızlık vermekten geri durmazlardı. Gâzi Osman Paşa ise yardım almaya çâre bulabilmek ümidiyle defalarca kuşatma hattı içinden gizlice adam göndermeye çalıştığı hâlde, onlardan kiminin ümitsiz olarak dönmesi ve kiminin kaybolması sebebiyle o maksadın gerçekleşmesinden de ümidi kesti. Ruslar, Osmanlı ordusunun bir bitkinlik içine girdiğini ve erzak ve mühimmat bakımından bir sıkıntı içine düştüğünü öğrenince ve o esnada Anadolu muhârebelerinde başarı kazandıklarını da haber alınca sevindiler. Dolayısıyla Kasımın dokuzuncu günü, Rus askerleri Plevne istihkâmları karşısında alkış sesleriyle sevinç gösterilerinde bulundular. Ertesi günü sabah erkenden Tırnan tepelerinin ileri karakolları mevkiinde Ruslar tarafından direk üzerine takılmış bir yafta görülüp aldırıldı. Bunun meâli, ordunun büsbütün bir ümitsizlik içine düşmesini hedef almaktan ibaretti.

Yaftanın sûreti

"Kars alındı. Muhtar Paşa ordusu teslim oldu. Etrafınız sarı sarı Ruslarla çevrildi. Sizin Sultan barış istiyor; Osman Paşa ise kendi çıkarı için sizi burada tutuyor. Geliniz teslim olunuz. Sizi çocuğunuza çocuğunuza sağ kavuştururuz. Teslim olmazsanız açlıktan ve sarı sarı Rusların kurşunlarından ölürsünüz".

Bu yaftadan başka Rus Erkân-ı Harbiyesi tarafından Gâzi Osman Paşa'ya gazeteler gönderilerek diğer cephelerde bulunan Osmanlı Devleti ordularının bâzısında görülen mağlubiyetlerin tafsilâtı bildiriliyordu.

Bu gibi azap verici tebligat ve neşriyat Osman Paşa'nın sabır ve sebatına, düşmanı kırıp geçiren harekâtına zarar vermez ise de, yukarıda belirttiğimiz üzere, orduda zahirenin azalması ve bilhassa buğdayın bitmesi sebebiyle adam başına bir mısır koçaniyle günde yüz dirhemlik bir mısır ekmeğinden fazla bir şey verilemez oldu. Savaşların devam etmesi sebebiyle çoğalan hasta ve yaralılar, Plevne kasabasındaki halkın evlerine yerleştirilip, fakat ilâç kalmadığından tedâvilerine bakılamıyordu.

Hastahâne olarak kullanılan binâlara, "Cenova Âhidnâmesi" gereğince, savaş hâlinde dokunulmaması gerektiğini hatırlatmak üzere çekilen kıızılay bayraklarını, Rus topçuları hedef alarak sözü edilen binaları, câmi ve kiliseleri topa tutmaktan, hasta ve yaralıları yok etmeye sebep olmaktan bir an geri

durmadılar. Ruslar, Osmanlı istihkâmlarına devamlı saldırıları sırasında Griviça'daki baş-tabyayı ele geçirmek için havanlarla sıkıştırıp ve daha sonra lağım yapmak sûretiyle de tehdit ettiler. Fakat Osmanlı askerleri birkaç yerden bacalar açarak lağım tehlikesini önlemeye muvaffak oldular.

Saltanat merkezince Plevne hakkında alınan kararlar

Hususi fasıllarında anlatıldığı üzere, Osman Paşa Plevne'yi karargâh yapıp da Ruslarla muhârebeye tutuştuğu sırada Tuna Doğu Ordusu ile Balkan kolordusunun taarruz harekâtına girişerek düşmanın Plevne üzerine saldırısını hafifletmek ve bu sûretle Plevne ordusunun da taarruza geçmesini kolaylaştırmak, saltanat merkezince arzu edilerek, bunun gerçekleşmesi için sözü edilen Doğu ve Balkan orduları kumandanları Mehmed Ali ve Süleyman Paşalara üstüste emirler gönderilmişken, ikisi de türlü türlü tevil ve bahanelerle günler geçirip Plevne hesabına hizmet edemediler. O esnada ise Lofça'nın düşman istilâsına uğraması üzerine Gâzi Osman Paşa'nın yardım istemek mecburiyetinde kalmasını Rus Devleti'nin Plevne için büyük bir imdat kuvveti getirtmeye girişmesi tâkip ettiğinden ve Anadolu harp ordusunun birbiri ardından kazandığı zaferleri de Kafkasya tarafından ilerleyen Rus kolorduları güçleştirdiğinden, Vükela Heyeti yeniden askerî kuvvet tedarikine büyük önem verdiler; bilhassa harbin başlangıcında Sofya sahrasında bir ihtiyat ordusu teşkil edilmesi konusunda Serdârı-ekrem'in ortaya attığı fikri benimsediler.

Fakat o zaman bu maksada hizmet edecek askerî kuvvetlerin mevcut olmaması, ihtiyatla ilgili tedbirlerin tekrar bir gözden geçirilmesini icâb ettirip, nihâyet Plevne'nin ızdırabını hafifletmek için evvelâ Ahmed Hıfzı Paşa, sonra Şevket Paşa kumandasında imdat birlikleri sevk olunurken, Rusların doğudan ve batıdan getirmeye çalıştıkları ordulara karşılık yeniden asker tedariki kaçınılmaz olmuştu. Serasker Kaymakamı Mustafa Paşa, o günlerde Bâbîâlî'ye bir liste gönderip: "Redif ve mustahfız bakiyesinden dört yüz doksansekiz bin neferimiz vardır ve altmış binden fazla kur'a erleri çıkabilir. Sözü edilen redif ve muhtahfız sınıflarından kırk bin neferin kur'a erleriyle beraber iki ayda toplanıp silâhlendirilmesi ve bu takdirde iki kısımdan yüzbirbin kişinin, ordularımızın noksanlarının tamamlanmasına tahsisi de mümkün olabilir" diye bildirmişti. Bunun üzerine savaşa taraftar olanlar yeni baştan ümide kapılarak: "Sözü edilen yüzbir bin nefer, iki yüz bine çıkarılsın ve daha sonra redif ve mustahfız askerlerinden ne kadar bakiye varsa hepsi silâh altına çağırılsın" dediler. Bilhassâ Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa Avrupa'da bulunan "mîlis" askeri gibi, mevcut nüfusun bir kısmından oluşmak üzere "âsâkir-i millîye" adı altında bir sınıf asker tertip edilip silâhlendirilmesine dâir kaleme aldığı Nizâm lâyihasını Padişah'a kabul ettirip, Bâbîâlî'ye göndermiş ve evvelce "mevkib-i hümayûn" taburları adıyla pâyitahtta ve "âsâkir-i millîye" nâmiyle bâzı vilâyetlerde teşekkül eden gönüllü askerin bu sınıfa tahvili; askerlik çağına girmeyip de yaşları on yediden fazla olan ve askerlik çağında olup da kur'ası çıkmayan kimselerin mecburî; mustahfızlık müddetinin sonu olan kırk-kırkbeş yaşını dolduranların ihtiyârî olmak üzere sözü geçen 'âsâkir-i mülkiye' sınıfına dâhil edilmesi esasını Padişah'ın irâdesiyle ilân ettirmişti ki, bundan maksad, 'Asâkir-i mülkiye'yi vatanın muhafazasına bırakıp da diğer sınıftan askerlikle mükellef olanları ordulara sevk etmeye yol bulmak hususudur.

Bu “asâkir-i mülkiye” teşkilâtı kararlaştırıldığı sırada, İstanbul gençlerinden evvelce “mevkib-i hümayûn taburları” adıyla tertip olunan gönüllü “nizâm askeri”ne, “asâkir-i mülkiye” adı verilip onların varlığından faydalanmak tasasına düşüldüğünden, bunu hakkıyla anlatmak için şöyle tafsilat verilir:

Pâyitahtta oturan müslüman ahâli esas itibariyle üç sınıf olup, birincisi devlet hizmetlerinde bulunanlar; ikincisi onlara tâbi olarak yaşayanlar; üçüncüsü esnaf ve sanatkârlardır. Osmanlı Devleti, askeri nizâmı kurduğu sırada pâyitaht halkını askerlik görevinden muaf tutarak o cihetle yerliler silâh kullanmaya alışmadıklarından, uzun süre askerlikten uzak bir hayata alışmışlardı.

Hersek ve Bulgaristan ihtilâli çıkınca o havâli müslümanlarının vatan savunması uğrunda boğuşmaya başlamaları, Rumeli’nin diğer vilâyetlerindeki müslümanlarda büyük bir gayret uyandırıp, Sırbistan ve Karadağ muhârebeleri vuku bulunca yer yer gönüllü asker yazılmak hevesi meydana çıktı; Ve bu fedâkârlık İstanbul gençlerinin millî hislerini galeyâna getirip, “millet askeri” adıyla silâha sarılmak gösterileri yapıldı. Ama Abdülaziz Han’ın tahttan indirilmesi hadisesinde görüldüğü üzere, böyle pâyitaht halkından millet askeri yazılmak, saltanatın emniyetine uygun düşmediği gibi, gerçekten buna ön ayak olan ricâlin -ki isimleri birinci ciltte zikrolunmuştu- fikir ve hareketleri devletin itimadını sarstığından, askerlik arzusunun İstanbul içinde yayılması resmen yasaklandı. Fakat maddî ihtiyaçların ağır basmasının her engeli aşması tabii olduğu için, Rus muhârebesi patlak verince, pâyitahtta diğer zamanlarda olduğu gibi, asker bulundurmaya ister istemez imkân bulunamayacağı anlaşıldığından, hem İstanbul’u korumak, hem de askeri bakımdan halktan yararlanmak maksadiyle “mevkib-i hümayûn” adı altında İstanbul sâkinlerinden gönüllü asker yazılmasına resmen müsâade edildi ve tâlim yaptırmak için subaylar tâyin olunarak silâhları da devlet tarafından verildi.

İşte bunun üzerine mahallelerde eli silâh tutabilenler büyük bir arzu ve hevesle asker yazılıp, aynı biçimde elbise yaptırıp câmi avlularında ve meydanlarda tâlime başladılar; yerli hıristiyanlar da kendi arzuları ile bunlara karıştılar. Bu gayretin sevkiyle ve şehirliliğin verdiği terbiye ile az zamanda yirmi binden fazla muntazam ve tâimli asker toplanıp, devlet ricâli ve memleket ileri gelenlerinden gönüllü subaylar da yetiştigiinden, bütün halk nazarında vatanı savunma mukaddes vazifesi güneş gibi parladı; intizam içinde yarışmak hevesleri artıp halkın yardımıyla tedarik olunan musika takımları, esasen böyle şeylere kabiliyeti olan zevk sâhibi gençlerin bir araya gelmesiyle dost ve düşmanın takdirine mazhar olacak dereceye geldi.

Bu askeri topluluk Cuma selâmlıklarında ve sâir merâsim alaylarında Padişahın iltifatına mazhar olup, kendilerine sancak verilmek sûretiyle yine onun himâyesine kavuştuklarından, herkesin gönlünde saltanat makamına karşı yeniden muhabbet hâsıl olmuş ve padişahlarının Mevkib-i hümayûnunda bulunmak gerçekten iftihar edilecek bir dereceye varmıştı. Gerçi bu asker kışlarda oturmuyup herkes evinde otururdu. Ancak, tâyin olunan yerlerde nöbet beklerler, mahallelerde karakol hizmetini görürler ve hergün tâlim yerinde toplanarak silah kullanmayı öğrenirlerdi. Şu kadar var ki, bunlar barut kokusu duymamış, harp görmemiş ve bir çoğu analarının koynunda büyümüş oldukla-

rımdan taşra askeri gibi savaş mevkiinde sağlam bir kuvvet sırasına geçemeyip, ancak Padişahın mevkibini koruma hizmetinde bulunabilirlerdi. Yoksa sizi orduya sevkedeceğiz denilse, İstanbul sokaklarında silâh elde övünenlerin çoğunun bir bahane uydurarak köşeye çekilecekleri âşikârdı.

Bu tafsilâttan anlaşılacağı üzere, bu askeri İstanbul'dan savaşa göndermek mümkün olamayacağı gibi, vilâyetlerde "asâkir-i milliye" teşkiline dâir lâyihanın ihtivâ ettiği hususların da nüfus bakımından tahmin ve hayallere dayandığı, Kaymakam Mustafa Paşa'nın yanlış hesaplara dayanmak sûretiyle tedarik edilebileceğini ileri sürdüğü askerleri toplamak ise imkân dâhilinde bulunmadığı, velhasıl bu mütâlâalar Rusların ciddi ve hakikî hücumunu önlemeye yaramadığı cihetle yine eldeki ordularla iş görmenin çaresi düşünüldü. Nihâyet Mehmed Ali Paşa'nın taarruz hareketinde gösterdiği gevşeklik, kendisinin başka bir göreve getirilmesini gerektirdiğinden, yerine Süleyman Paşa tayin edildi. Bunu müteâkip Plevne'nin birinci kuşatılması savuşturulduğundan, Süleyman Paşa, Orhaniye ve Plevne'den Lofça ve Servi üzerine iki fırka asker gönderilmesini tavsiye etmekle beraber kendisinin de Osman-pazarı tarafından Tırnova üzerine yürütmesine müsâade istemiş ve Balkan ordusunun Gabrova'ya doğru ilerlemesinin böyle bir harekete bağlı olduğunu bildirmişti.

Bununla beraber, Askerî Şûrâ, Orhaniye ve Plevne'den öyle seyyar fırkalar ayrılmasının ve Balkan ordusunun yerinden kımıldamasının mümkün olamayacağından bahsederek, Tuna Doğu Ordusunun şimdilik taarruza geçmesinin doğru olmayıp Plevne ve Şipka taraflarında bundan sonra düşman yine bir felâkete uğrayıp da hâlihazırdaki askeri durumunda bir sarsılma ve perişanlık olursa, o vakit süratle taarruza geçilmek üzere Süleyman Paşa'nın savunma halinde bulunması münasip olur diye emretmişti. Aradan on-onbeş gün geçtiğinde Plevne ikinci kez kuşatıldığından, ileri gelen Vükelâ, Askerî Şûrâ ile birleşip cereyan eden müzâkerelerde Osmanlı ordusunun uzun müddet kuşatılmaya dayanacak erzak ve mühimmatı olmadığı cihetle, açlıktan teslime boyun eymesine razı olmaktansa mümkün olabildiği kadar direnerek ve bundan sonra mevcut olan mühimmat ve levazımatın nakledilmesi zor olanlar yakılarak ve Plevne kasabası da ateşe verilerek halkla birlikte ordunun Orhaniye tarafına veyâ başka uygun bir mevkîe çekilmesi için Gâzi Osman Paşa'ya izin verilmesine karar verildi. Ama o esnada Ruslar, Plevne kuşatmasını kuş uçmaz dercede şiddetlendirmiş, yardım gelecek ve muhâbere sağlanacak yolları kesmiş olduklarından bahis konusu kararın Orhaniye, yoliyle Plevne'ye iletilmesi için Çerkeslerden para ile tutulan fedâiler, şifreli mektuplarla yola çıkarılmış olduğu hâlde, istenilen yere ulaşamayıp geri döndükleri gibi, Vidin tarafından o maksatla gönderilen özel vâsıtaların gayretleri de boşa çıkarak, hiçbir şekilde, kararı bildirmeğe imkân bulunamadı.

Osman Paşa'nın zaman ve zeminin müsâit oluşundan faydalananarak orduyu Balkanlara çekmek için evvelce istediği müsâadenin verilmemiş olmasının, bu neticeyi doğuracağı bilinmekte idi. Böyle iken vaktiyle işin sonu düşünülmeyp de büyük tehlikenin âlâmetleri meydana çıkınca, ordunun, üç misli muntazam düşman ordusu içinden çekilmesi için verilen emrin, yerine getirilmesi mümkün olmayacak bir zamanda tebliğine çâre aramak ve bundan da ümit keserek Plevne ordusunun elden gideceğine teessüfle bakıp durmak, devlet ricalinin en

büyük hatası ve kötü hareketlerinin en büyük delilidir. Plevne'den çekilmek emrinin Gâzi Osman Paşa'ya ulaştırılmasının mümkün olamayacağı anlaşıncı, Orhaniye'den bir askerî kuvvet toplayıp da Plevne'nin ric'at hattının açılmağa çalışılması, mecburiyet haline geldi. Bu sebeple Bosna ve Hersek bölgelerinde âsi gruplarına ve Karadağlılara karşı halktan asker konularak oralaradaki nizâmiye, redif ve mustahfız askerinden ve Sırbistan ile barış imzalanması dolayısıyla Sırp hududu üzerinde bulunan askerden Sofya ve Orhaniye'ye yeteri kadar kuvvet götürülmesi ve İstanbul'dan tedârik olunabilecek askerin de oraya gönderilmesi kararlaştırıldığından, Tuna Doğu Ordusu kumandanlığından ayrılma Mehmed Ali Paşa, ta Bosna'dan Orhaniye'ye kadar ayrı ayrı mevkilerde bulacağı askeri süratle sevk etmek göreviyle İstanbul'dan deniz yoluyla Selânik'e ve oradan da trenle Yenipazar'a gönderildi.

Mehmed Ali Paşa bununla meşgul oladursun, Plevne'nin kuşatılması devam ettiğinden, bâzı ilerigelen vükelâ, Sadrazam Edhem Paşa'nın konağında toplanıp: "Rusların Rumeli'deki büyük kuvvetlerini Plevne'ye getirmeleri, Allah korusun, Plevne ordusu bir felâkete uğrarsa bunun sonunda, umduklarına uygun nice başarılı sonuçlar elde edeceklerini tasavvur etmelerinden ileri gelmektedir. Buna karşı Mehmed Ali Paşa'nın Orhaniye'de toplayacağı ordu ise, aşağıdaki mülâhazalar açısından yeterli değildir. Gerçi müslümanlar, devlet ve memleketin üzerine çöken felâket bulutlarının büyüklük ve vahametini gereği gibi anlamış olduklarından ve Askerî Şûrâ'nın hesabettiği bakiye kuvvetlerden, silah altına alınmasının mümkün olduğu bildirilen yüz şu kadar bin nefer çıkarılınca, yine elde üçyüz bini aşkın kuvvet kalacağından bu sorumlu heyetten istediğimiz kadar asker alabiliriz.

Fakat bâzı istilâ görmüş olan vilâyetlerin halkı ve geri kalanlarının sakat ve hastası müstesna tutulunca, bakiye kuvvet denilen nüfus âdeti yarı yarıya azalacağından, o durumda istenilen askerin toplanıp sevk edilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı, ihtiyatla ilgili hazırlıklardan olmak üzere, gerek yeniden kurulması kararlaştırılmış olan "asâkir-i mülkiye" sınıfından ve gerek redif ve mustahfız askeri bakayasından yüzellibin nefer derhal silâh altına alınıp, bunun elli bini Anadolu tarafına ve geri kalan yüzbini de Balkanların beri tarafı ile İstanbul'un muhâfazasına tahsis edilerek Edirne vilâyeti dâhilinde toplanılacak mülkiye askerlerini oradaki istihkâmlara; İstanbul ve civarından toplanacak mülkiye askerlerini de İstanbul istihkâmlarına yerleştirmek uygun olur. Müslüman olmayan halktan şu sırada mülkiye askeri sınıfına gereği kadar adam alınmasının siyâsî bakımdan müsbet tesirleri görülür. Bu şekilde Edirne'de büyük bir ihtiyat ordusu teşekkül edeceğinden, toplanılacak askerin eğitim ve öğretimlerine, icâbeden mevki ve istihkâmlara yerleştirilmesine bakmak için İkinci Ordu Müşirliği ile Tuna Doğu Ordusu'nda bulunan Ahmed Eyüb Paşa, kumandanlığa tâyin olunup gönderilsin" dediler.

Ancak, o esnada Mustafa Paşa'nın vuku bulan ayrılmasıyla Rauf Paşa, Serasker Kaymakamlığı ile İstanbul'a çağrılarak, Ahmed Eyüb Paşa Şipka kolordusu kumandanlığına gönderilmişti. Ayrıca, orduların noksanlarının tamamlanması için alınabilecek yüzbirbin neferden başka öyle yüzellibin kişilik ihtiyat ordusu kurulmasına yeterli nüfus bulunamayacağı sabit olmakla beraber,

iki sene kur'a çekilmediğinden askerlik çağına gelenlerin beşyüzünü aştığı kabul edilmek sûretiyle, bunlardan yüzellibin nefer adına kur'a çekilerek alınacak askerin, kurulması gereken ihtiyat ordusuna verilmesinin mümkün olduğu düşünüldüğünden, bu şekil kabul edilmişti.

İşte saltanat merkezinin Plevne hakkında verdiği kararlar bunlardır. Bir kere ülkenin o günkü umûmî durumu gözönüne alınınca şu hükme varılır: Osmanlı Devleti, Hersek ve Bulgaristan ihtilâlleri, Sırbistan ve Karadağ muhârebeleri için askerî kuvvetlerinin büyük kısmını sevkettiği sırada, Rus savaşının çıkması üzerine olağanüstü asker silâhlandırmak zorunda kaldığından, İslâm milletinin asker veren nüfusu büsbütün azalmış ve birçok evler kapalı kalmıştı. Böyle iken Askerî Şûrâ'nın, senelerden beri tashih görmeyen nüfus kayıtlarına dayanıp da yine "beşyüzünden fazla asker alacak nüfusumuz vardır" iddiâsında bulunmak; henüz mevcut olmayan ve teşkilâtı kâğıt üzerinde bulunan mülkiye askerlerini vatan muhafazası karşısında hesaba katmak; sonra bu lâkırdıların fiiliyata yaramıyacağı düşüncesiyle iki senelik kur'a çekilip de yüzelli bin asker toplanılmasına teşebbüs olunmak ve meydanda ordu yokken Edirne'ye kumandan göndermek gibi hayret edilecek işleri, vatan evlatlarına oradaki harbin neticesinde düşülecek korkunç felâket çukurunu göstermekte idi.

Şaşılacak işlerdendir ki, yüzellibin kişilik bir ihtiyat ordusunun kur'a erlerinden teşekkülünün imkân dâhilinde olduğu fikrine saplanıldığı sırada, bunları kısa zamanda toplayabilmek ve esasen düşman karşısındaki askerin çoğu yarı çıplak halde savaşmakta iken, yüzellibin kat yeni elbise bulmak ve subay bulup da o kadar adamı tüfek atacak derecede olsun askerî tâlime alıştırmak hususlarındaki büyük güçlükler düşünülmemekte ve düşmanın vakit kaybetmiyerek hedefe yaklaştığı mütâlâa edilmemekteydi.

Bununla beraber Mehmed Ali Paşa, Ekim sonlarında Kosova taraflarından dolaşp, Berkofça tepesine ve oradan Sofya'ya gelmiş ve devamlı gayretlerle Bosna ve Niş havalisinden ve başka yerlerden yapılan sevkîyat ile Sofya ve Orhaniye'de yetmiş taburdan fazla asker toplanmış ise de, bunların çoğu tâlim bilmez ve askerî disiplinden anlamaz ihtiyar ve elden ayaktan düşmüş mustahfız takımından kimselerdi. Bu sebeple bunların, Rus Devleti'nin "Hassa" ve "Gırnadiye" orduları gibi, dünyanın intizamını takdir ve itiraf ettiği askerî kuvvetlerle savaşa gönderilmelerinde ahenksizlik vardı. Bundan başka, bahis konusu askerlerin subayları da olmadığından sevk ve idarelerinin, tabiatıyla, başıbozuklardan daha bozuk bir hale gireceği meydanda idi. Böyle iken saltanat merkezince: "Zarûretler, haramları mubah kılar" denilerek, zikr olunan askerî toplulukla gönüllere teselli ve Tuna Doğu Ordusu Kumandanı Süleyman Paşa'ya Başkumandanlık ünvanıyla harp harekâtında tam yetki verildi.

Savaşın başlangıcından beri, Askerî Şûrâ'nın kumandanların işine karışması halk arasında dedikoduya sebep olduğu gibi, Plevne ordusunun yardımdan mahrum kalarak kuşatma altına girmesi, yine Askerî Şûrâ'nın savaş işlerine uzaktan yön vermesine bağlandığından, Süleyman Paşa'ya Başkumandanlık ünvanının verilmesiyle umûmî efkârın o gibi temâyâyüllerinin dikkate alınması, zamanın hükmü ve işin icâbından görünmüş idi. Fakat yüzellibin kişilik bir Rus ordusu ile kuşatılmış olan Plevne ordusuna hariçten bir başkumandanın karış-

ması ihtimali olamayacağından, Süleyman Paşa'nın yapacağı iş, yine kendi ordusunun ve bir de Mehmed Ali Paşa kumandasında Orhaniye ve Sofya'da toplanan askerlerin harekâtına fikir vermekten ibaretti.

Bununla beraber, onun da hüküm ve tesirini, saltanat merkezinin aşağıda belirteceğimiz tutumu ortadan kaldırarak düşmanın şiddetli hücumıyla iş бүsbütün karıştı. Şöyle ki:

Süleyman Paşa'ya Başkumandanlık görevi verildiği esnada, Plevne kuşatma hattının açılması hususunda Askerî Şûrâ kararıyle kendisinden çare ararcasına fikir sorulmuştu. Süleyman Paşa, yazdığı cevapda: "Plevne ordusunun bir felâkete uğraması muhtemeldir ve bu felâket vakit kaybetmeye elverişli değildir. Ama Mehmed Ali Paşa'nın Orhaniye'den ilerlemesi emr olunursa, oradaki mustahfız taburlariyle ve öyle bir koldan gitmekle istenilen netice elde edilmez. Tuna Doğu Ordusu'ndan güvendiğim ve seçtiğim kumandanlarla onbeş tabur seçkin asker hazırlıyayım; Varna'ya vapurlar gönderilsin; bunları gemilere bindirek İstanbul'a geleyim ve oradan durmaksızın demiryolu ile Pazarcık'a gideyim Onbeş tabur Balkan ordusundan ve onbeş tabur da Orhaniye mevcudundan alıp düşman üzerine yürüyeyim. Mehmed Ali Paşa da Berkofça tarafından, geri kalan askerle aynı zamanda kuşatma hattına taarruz etsin. Böyle olursa Allahın yardımıyle Plevne yolunu açmayı başaracağımı ümit ederim" dedi.

Askerî Şûrâ, önce bu fikri kabul edip, hazırlanacak askerin nakli için Varna'ya gemiler gönderileceğini, yazdılar. Ancak, beş altı gün sonra Kaymakam Mustafa Paşa, Süleyman Paşa'ya bir telgraf gönderip, meâlinde "Varna'ya gemiler gönderilmesi Padişah'a arzolandığında, tertip olunan onbeş taburun Orhaniye'ye nakli ve oradan Plevne üzerine hareket ettirilmesi yirmi-yirmibeş gün sürer. Bu müddet zarfında ise Plevne'nin durumunun bâzı kıyaslamalara göre bir neticeye varması lâzım gelir. Bundan dolayı gidecek taburlardan fayda beklemek mümkün değildir. Ayrıca Ruslar, kuvvetlerinin büyük kısmını Plevne'ye götürmeleri sebebiyle orada istedikleri başarıyı elde ettikten sonra, ya Tuna vilâyetinin Sırbistan'a bitişik taraflarına, veya Tuna Doğu Ordusu'nun muhâfazası altındaki kale ve mevkiilerle Balkanlar üzerine yürüyeceklerinden, oradaki kuvvetler azaltılmayıp, Plevne'den başka tarafa kuvvet kaydırılması yolunda bâzı askerî tedbirlere başvurmakla yetinilmesine irâde buyuruldu. Siz ona göre davranıp Balkan ordusundan ve Orhaniye'den Plevne'ye ne ölçüde yardım yapılması imkânını tasavvur ederseniz, o taraf kumandanlariyle muhâbere ederek neticesini bildiriniz" diye tebligatta bulundu.

Süleyman Paşa'nın yukarıda belirtilen mütâlâalarının o gün için reddi mümkün olmayıp, götüreceği taburların İstanbul'dan demiryolu ile sekiz günde Orhaniye'ye varması hesabı da yanlış olmadığı hâlde, yukarıda açıklandığı üzere, buna müsâade edilmemesinin asıl sebebi şudur: Süleyman Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın yakın adamlarından ve Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesi vak'asını yürütenlerden olup, bu vak'ada bizzat askere kumanda etmiş ve Harb Okulu talebelerini Saray'a karşı kışkırtmış, kısacası tahttan indirme işinin en önde gelen simalarından bulunmuş olması dolayısıyla kendisinin İstanbul'da durması uygun görülmemişti. Hattâ Sultan Abdülhamid Han'ın tahta çıkışını müteâkip Bosna'ya uzaklaştırılması, oradan Balkanlara getirtil-

mesi ve İstanbula gelmeksiz Edirne'ye gönderilmesi de Padişah'ın kendisine güveni olmamasından ileri gelmişti. Böyle iken, "Plevne'ye yardım için kendi seçtiğim ümera kumandasında onbeş tabur seçkin asker alıp İstanbul'a geleyim" deyince, Padişahın zihnini kurcalayıp, tedirgin etmişti. Hattâ Mâbeyn ricâli, "İkinci bir Alemdâr vak'asına devletin ve memleketin tahammülü yoktur" ifâde-siyle, Süleyman Paşa'nın öyle bir askerî kuvvetle İstanbul'a gelmek istemesine ne mânâlar verildiğini açıkladılar ve bu endişeleri gizlemek sûretiyle Süleyman Paşa'nın taahhüt ettiği Plevne yardımını, yukarıda anlatılan boş mütâlâalarla önlemeye delâlet ettiler.

Bunun üzerine Süleyman Paşa, Tuna Doğu Ordusundan hazırladığı askeri, Osman-pazarı tarafına gönderip oradan Tırnova'ya doğru taarruz mecburiyetinde kaldı. Bu hareketin Plevne kuşatmasını çözmeye yaramıyacağını kendisi de bildiği halde, sırf düşmanın dikkatini başka tarafa çekmek için aldığı emri yerine getirmek maksadiyle o yolu tercih etmişti. O esnada ise, saltanat merkezi Plevne'ye imdat için Mehmed Ali Paşa'ya tekrar tekrar emirler vermeye başlayıp, Balkan ordusundan, Ferik Şâkir Paşa kumandasında, Orhaniye civarında bulunan Kumarlı mevkiine de asker sevkettirildi.

Fakat Mehmed Ali Paşa devamlı teşvik edilmek ve sırtı sığazlanmak sûretiyle Orhaniye'den ileri gönderilmek istenildikçe, her zamanki gibi türlü türlü mâzeretler ileri sürmekle vakit geçirmekte olsun, Ekim başlarında, Rus ordusu, Etrepol üzerine yürüyerek orada bulunan mustahfız ve muâvine askerinin savaştan kaçmalarını müteâkip Etrepol'u ele geçirip ilerlemeye başladı. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa yalnız Kumarlı ve Orhaniye geçitlerini tutmak fikrine meylederek taarruz hareketinden büsbütün el çekti.

Süleyman Paşa'ya gelince; Ekimin yirmi ikisinde Ahmedli mevkiine topla-yıp hazırladığı bir fırka askerle Elena üzerine hücum etmişti. Ruslar, onaltı tabur asker ve yirmidört topla, istihkâmlar ve bâzı müstahkem noktalardan direnmekte ısrar etmişlerse de, Osmanlı kuvvetlerinin hücumlarına dayanamadıklarından, Elena mevki geri alınmıştı. Ayrıca bu muhârebeye Ruslardan on adet top ve yirmiden fazla "kapaklı" tüfek ve külliyetli miktarda silâh alınmış; bir miralay, üç yüzbaşı ile üçyüz kadar asker esir edilip, düşman, üçbinden fazla zâiyat vermişti. Osmanlı fırkasının bu başarısı, Tırnova tarafına doğru taarruzuna bir yol açmışken, Plevne'nin ikbâl mevkiinden düşmesi sebebiyle, harbin umûmî gidişatı tamamen değiştiğinden Elena'yı geri alan askerî fırka, Tırnova tarafında beklenen başarıyı sağlayamadı.

Tamamlayıcı Bilgiler

Bu tafsilâttan anlaşılacağı üzere, saltanat merkezince Plevne kuşatma hattını açmak ve geleceği imkân nisbetinde emniyet altına almak emeliyle yapılan savaş hazırlıkları ve teşebbüs-leri, Süleyman Paşa'nın Elena üzerinden bir fırka askerle taarruza kalkışması ve Mehmed Ali Paşa'nın da Orhaniye'de kuvvetlerini takviye ederek Plevne'ye doğru hücumu kararıyla son buldu. Ancak bu kararlar ve niyetler netice vermediğinden, hâdiselerin bundan ötesi Plevne'de Rusların gâlibiyetine yol açan kuşatma olayından ve bunun devamı müddetindeki çarpışmalar-dan ibâret kalmakla yine sözü Plevne Kuşatması ile ilgili haberlere getireceğiz.

Plevne ordusunun ric'at harekâtına hazırlanmak mecburiyetinde kalması

Osmanlı ordusu, yukarıda târif olunan dehşet verici vaziyet içinde ızdırap girdabına düşmekle, Ekim ortalarında ancak onbeş günlük erzak kalıp, top hayvanları ise yemsizlikten telef olmaya başlamış ve düşman tarafından kuşatılma müddeti bir ayı geçmişti. Böyle iken yardım gelmemesi, onu bekliyerekten direnmeye devam eden subayları ümitsizliğe düşürerek ümit kapıları kapanmış olduğundan, Gâzi Osman Paşa, Ekimin ondokuzuncu günü Osmanlı ordusunda bulunan fırka ve liva kumandanlarını kâragâhına çağırıp bir toplantı yaptı. Ordunun umûmî durumunu ve düşmanın harekâtını anlattıktan sonra: **“Bizim için gidilecek iki yol kaldı. Bunların biri, elde bulunan birkaç günlük erzakla sonuna kadar direnerek düşmana teslim olmak; diğeri Allaha tevekkül edip düşmanın kuşatma çemberini yararak selâmete çıkmaya çalışmaktır. Bu yolların hangisini tercih edersiniz?”** diye sordu. Paşanın fikri ise, ikinci şıkkı yâni her savaşta galip gelen Osmanlı ordusunun şan ve şerefine yaraşır bir hareketle askerî vazifeyi yerine getirmek yönünde idi. Ümeranın fikir ve görüşleri de o noktada birleşerek Vid nehri vâdisinden çıkılmaya karar verdiler.

Plevne ordusu, ikinci defa kuşatma altına girdiği zaman topçu ve süvâri ile bir mikdar istihkâm askerinden başka, tabur itibariyle yüzotuzaltı tabur piyâdeden ibaret bir kuvvete sâhipti. Fakat bu taburların mevcudu, birbiri ardından sürüp giden savaşlar yüzünden üçer-dörder yüz nefere inmiş ve Plevne kasabası evlerinde ikibin beşyüzden fazla hasta ve yaralı kalmış olduğundan, Gâzi Osman Paşa, mevcutları azalmış olan taburları birleştirerek orduyu, kırkbin neferden mürekkeb olmak üzere elli tabura ve bunları da yedi livaya ayırıp, bu livalardan da iki fırka teşkil etti ve her tabura altı günlük peksimet dağıtıp gerekli mühimmatı da eşit şekilde paylaştırdı. Velhasıl fırka usûlünce lâzım gelen askerî intizâmı harfiyyen yerine getirdi.

Birinci fırkanın kumandasını bizzat kendisi üstlenip ve vekâleti, Erkân-ı Harbiye Reisi Mirliya Tahir Paşa'ya havâle edip, ikinci fırkayı da Ferik Âdil Paşa kumandasına verdi. Ayrıca fırka ve liva kumandanlarına verdiği tâlimâtın hükümlerini bütün askerî ümeraya ve tabur subaylarına tebliğ ettirdi. Yaralılarından elsiz ayaksız gibi yarası ağır olanları ve yürüyemeyecek durumda bulunan hastaları -ki üçyüzelli kişi idi-idâreleri için bir aylık erzak ayırmak sûretiyle Plevne'de bırakarak yanlarına doktor, cerrah ve hizmetçiler tâyin etmeyi kararlaştırıp, emniyetlerini sağlamak üzere Bulgar ileri gelenlerine tenbihatta bulundu. Fakat ikiyüz hâne halkından ibâret kalan Plevne müslümanları, ordunun çekileceğini hissedince: **“Bizi düşmana bırakıp da nereye gideceksiniz? Malla-rımızı fedâ ettiğimiz gibi, ordu nereye giderse mutlaka beraber gider ve bu yolda çoluk çocuklarımızla canımızı fedâ ederiz. Biz hiçbir zaman düşmanın ve Bulgarların mezâlimi altında yaşayamayız; kısacası burada kalamayız, yollara dökülürüz”** diye feryâd ettiler. Gâzi Osman Paşa, o kadar hâne halkının birlikte hareketi orduya ağır bir yük olacağı için bu isteği kabul etmek istemiyerek: **“Ordunun bu defaki hareketi sırasında girilecek muhârebe, diğerlerine kıyas kabul etmiyecek derecede zor ve kanlı olacaktır. Beraber gelmeniz, birtakım kadın ve çocukların boş yere ayaklar altında kalmalarına sebep olur; ümit ediyorum ki, Rus Çarı sizi mezâlimden korur”** meâlinde sözler söyledi ise de, tesiri olmayıp: **“Elbette**

"gideriz" diyerek o kadar insan hazırlanmaya başladılar. Bunun üzerine Gâzi Osman Paşa, ister istemez gelmelerine râzı oldu ve ordunun ağırlık kafilesi ardından hareketlerini tenbih etti.

Plevne ordusunun hareketi ve teslim olması fâciası

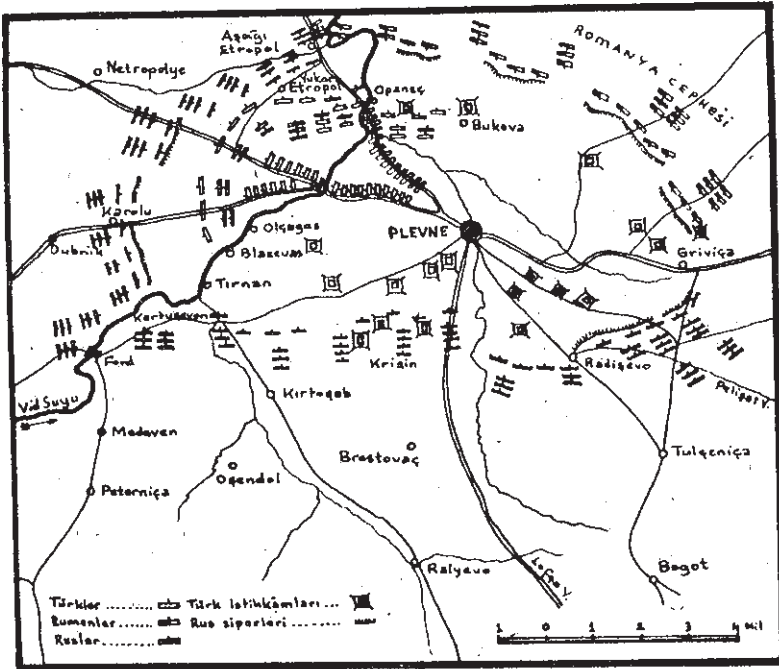
Kasımın yirmi sekizinci gecesı Osmanlı ordusunun Plevne'den hareketi kararlaştırılmış olduğundan, askerler birbirleriyle vedalaşmaya başladılar ve verilen emir üzerine istihkâmları takım takım terk ederek gece yarısına kadar köprü başına toplandılar. Kırkbinden fazla askerin ağırlık, top ve mühimmat arabalarıyla toplanması ve iki yüz hâne halkın ordunun peşine takılması sebebiyle orası gerçekten bir mahşer yerine dönmüş, Vid suyu köprüsü ise ordu açısından ölümle kalım arasında bir geçit yeri hâline gelmişti. Eğer Ruslar ordunun hareketini hissetmiş olup da köprü tarafına bir-iki gülle atmış olsalardı, askeri, şaşkınlıkla büyük bir bozguna uğratacaklarında şübhe yoktu. Elhâsıl birinci fırka köprüden geçip de savaş düzeni alıncaya kadar sabah olduğundan Ruslar, önce Küçük-Dubnik tarafından top atışına başladılar. Osman Paşa, bizzat kumandayı ele almak için merkez livası önüne geçip, savaş hattının ilerisine avcı hattı çıkartarak bir yandan askerin ileri hareketine, diğer yandan da merkez ve sol kanat karşılarındaki düşman tabyalarının top ateşiyle savunulmasına gayret gösterdi.

İşte o zaman Ruslar, sözü geçen tabyalardan havâî fişenkler atarak Osmanlı ordusunun hareketini diğer askerî noktalarına haber vermeye başladılar. Bunun üzerine Osmanlı askerleri büyük bir cesaretle hep bir ağızdan tekbir getirerek harekete geçip, binbeşyüz adım ötedeki düşman tabyalarına birkaç dakika içinde yaklaşınca, Ruslar top ateşini bir derece daha şiddetlendirip ve roketler atıp olanca güçleriyle savunmaya koyuldular. Osman Paşa ise, avcı hattını takviye ederek savaş hattını ilerletmeye gayret ediyordu. O sırada savaş meydanına yağmur gibi yağan güller yer yer cephâne arabalarını havaya uçuruyor, roket ateşleri yer yer hükmünü icrâ ediyor, Rus tabyalarından açılan tabur ve bölük ateşleri çok kimseyi yok ediyordu. Fakat Osmanlı kuvvetleri bu dehşet saçan hengâmede kahramanca hareketlerini aksatmadıklarından, Rusların toplarını kaçırmaya başladıkları görüldü. Bunun üzerine Osmanlı askerleri "Allah Allah" sadalarıyla hücumla geçerek düşmanın birinci hat siperlerini çiğneyip derhal tabyaları ele geçirdiler.

Bu hücum o kadar şiddetli yapıldı ki, Rus topçuları, top beygirlerini yetiştiremediklerinden yerlerinde bastırılmakla aman dilemek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Osmanlı askerleri düşmanın birinci savunma hattını yararak tabyalardaki onbir adet topa da sâhip oldular. Bu galibiyet, ordunun kurtuluşuna bir yol açmış ve askerin savaş meydanında galeyanını arttırmışken, ele geçen savunma hattının bin adım kadar gerisinde bir savunma hattı daha meydana çıktığından ve bu ikinci hat zaptedilmedikçe, ele geçirilen birinci hattın korunmasının mümkün olamayacağı anlaşıldığından, oraya da Miralay Yunus Bey dört tabur askerle hücum edip, tabyalardan birini ele geçirdi. Fakat bunun dışında mevcut istihkâmların düşman elinde bulunması, kazanılan zaferden faydalanmaya mâni olup, onların zaptına ise hücum kıtasının mevcûdu yeterli

Osmanlı kuvvetlerinin Plevne'den çıkış hareketi

Plevne'den son çıkışı gösteren kroki

olmadığından başka topraklar da geride kalmakla hücûma memur birliğin kumandanı Atıf Paşa ile müzâkerede bulunup orada direnmeye ve Osman Paşa'dan yardım istemeye karar verdiler. Ancak, o sırada ordunun her kısmı kendisine isâbet eden düşman kuvvetiyle pençelediğinden ve subayların üçte biri şehit ve yaralı düştüğünden imdada çâre bulunamadı. Ruslar ise, Romanya askerleriyle birlikte yer yer Osmanlı ordusu müfrezelerini sıkıştırmaya devam ettiklerinden Osmanlı kuvvetleri en ileride zabtettikleri istihkâmda tutunamayarak birinci savunma hattına çekildiler. Ama bu kargaşalık içinde o hattın muhâfazası dahi zorlaşmış olup, asker geri çekilmeye başlayınca ordu ile göç etmeye kalkışan Plevneliler feryâda başlayarak orduya dehşet verdiler. Nihâyet Gâzi Osman Paşa savaş safından büyük güçlükler içinde engelleri aşmakla meşgulken tüfenk kurşunu ile bacağından yaralandığından askerin sebat ve mukavemeti büsbütün sarsıldı.

İkinci fırkanın yerlerinden yâni Plevne istihkâmlarından hareketleri esnasında düşman askerinin hücumu geçmesi yer yer çarpışmalara yol açıp, bu çarpışmalarda ise üstünlük yine Osmanlı kuvvetlerinde kalmış ve düşman askeri, terkedilmiş istihkâmlara girmiştir.

Bununla beraber yukarıda anlatıldığı gibi, birinci fırkanın geri çekilmeye başlaması üzerine Osmanlı ordusunun sebat ve gayreti ümitsizliğe dönüştü ve Gâzi Osman Paşa da yaralı olarak savaş hattından Vid köprüsü başına götürüldü. Geri çekilmek zorunda kalan asker, Vid suyundan geçip de yine Plevne'yi tutmak istedikleri sırada, Ruslar evvelce birinci sayınma hatlarında terkettileri

tabyalara girip, geri çekilen Osmanlı askerlerini topa tuttukları gibi, kollardan da piyâde askeriyle sıkıştırmaya devam ettiklerinden, Osmanlı cengâverlerinden bir hayli subay ve er şehâdet mertebesine eriştiler. Bunun üzerine ne mukavemet etmek ve ne de düşmandan alınıp da terkedilen istihkâmları geri almak imkân dâiresinde olmakla, ümerânın söz birliği ile teslim olmaya karar verilip ve her tarafa beyaz bayraklar çekilip şartlar teklif olundu. Fakat Ruslar, şartlar teklif edilmesine razı olmayıp bu yürekler acısı durumdan faydalanarak Osmanlı ordusu üzerine ve bilhassa halkın ağırlıklarının bulunduğu noktalara şiddetli top atmak sûretiyle zarar vermeye devam ettiler.

İşte o feci anda meydana gelen hâdiselerin izâhına kalem tahammül edemez. Şu kadar diyelim ki, Plevne ordusu geri çekilme hareketinde kırk bin kişiden fazla mevcuda sâhip olup, beş saat devam eden meydan muhârebesinde ikibin beşyüz kadar şehit ve yaralı bıraktığı hâlde, geri kalanının sekizbin kadarı, teslim olunduktan sonra on iki gün zarfında Rusların yaptıkları gaddarlıklarla açlıktan, soğuktan, süngü ve tüfenk dipçığı darbesinden Vid ovasında ve Plevne ile Niğbolu arasında can verip, nihâyet yirmisekiz-otuz bin kişi kadar asker esâretle Romanya'ya gönderildi ve bunca top ve tüfenk ve diğer silahlar ve mühimmat düşman eline geçti. Plevne halkı ise Bulgar ve Kazakların zulmü altında perişan olarak içlerinden canlarını kurtarabilenler Sofya'ya doğru kaçtılar.

Gâzi Osman Paşa geri çekilme hareketinde yaralı olarak kaldığından, teslim olma kararını müteâkip Rus Çarı Plevne kasabasına gelerek Osman Paşa'yı oraya getirtmişti. Osman Paşa, Çar'ın ikametgâhı olan evin kapısından içeri girdiğinde yüz elli kadar Rus subayı: "Yaşa Osman!" diye bağıldılar. Osman Paşa bir koltuğunda ordu başhekimi Hasib Bey ve bir koltuğunda da hizmetçisi bulunduğu hâlde evin üst katına çıkarılarak Çar'ın odasına girdiğinde, Çar ve bâzı generaller kendisini ayakta karşıladılar, Çar: "Nereye gidiyordunuz? Yüz altmış bin Rus askeri ile kuşatma altında olduğunuzu bilmiyor muydunuz?" diye sorunca: "Evet, biliyordum; fakat maksadım savaş hattınızı yarıp çıkmaktı. Gerçi bizim kuvvetimiz sizinkine nisbetle azdı, ancak bundan önce üstün geldiğimiz muhârebelerde de kuvvetimiz o nisbette idi. Üstünlük aza çoğa bakmaz." cevâbını verdi. Çar: "Niçin silahı bırakmadınız?" diye sorunca: "Devletim bana düşmanı çok görünce silahı teslim et demedi, kavga için gönderdi" dedi. Bunun üzerine Çar: "Senin gibi bir kumandanın kılıcı alınmaz. Burada ve Rusya' da kılıcını taşımakta serbestsin. Rusya'da bir Rus generali gibi karşılanacaksınız" diyerek konuşmasını bitirdi.

Bundan sonra Osman Paşa'yı Rus karargâhına götürdüler ve oradan Bükreş yoluyla Rusya'ya sevkedip Harkof kasabasını kendisine ikametgâh tahsis ettiler.

EK: 1

Osman Paşa'ya hitâben Padişah tarafından yazılan telgrafın sûreti

Sadakatlı Müşirim Osman Paşa,

Geçmişteki kahramanca hizmetlerine ilâveten yeni kazanmış olduğun gazânla Osmanlılığın şânını ve ordumuzun şeref ve haysiyetini yücelttin. Hak teâlâ ve Mevhar-ı enbiya her iki cihanda yardımcın olsun. Öz evlatların olan bütün komutan ve subaylarına ve övünç kaynağım

Gazi Osman Paşa, esir düştükten sonra yolda rastladığı Başkumandan Grandük Nikola tarafından tebrik ediliyor.

olan muzaffer askerlerime ayrı ayrı selâm ederim. Mertçe ve kahramanca gazâlarıyla padişahlarını memnun ve mesrûr ediyorlar. Cenâb-ı Hak da kendilerini sonsuz saâdete erıştırsin ve Islâm sancağının muhafazası uğrunda dâimâ bu gibi gazâlarda başarı kazanmakla dünyevî ve uhrevî yüksek mükâfatlara kavuştursun. Bu hizmetinize mükâfat olarak şahsınıza bir kıt'a nişân-ı Osmani verdim. Ümerâ ve zâbitan hakkında arzettiğin rütbe ve taltiflerin verilmesini irâde ettim. İnşallahü teâlâ kahraman erlerin hakları olan ifihâr nişanlarını da döndüklerinde kendi elimle veririm. Bundan böyle fevkalâde fedâkarlık eseri gösteren ümerâ, zâbitan ve erlerden, müstehak olacakları mükâfatı derhal kendilerine vaad ve tebşir ederek, Dersaâdetime arz etmeye yetkilisiniz. Tarafınıza hususî memûr gönderilmekle o vesile ile de cümlenize memnûniyet ve teşekkürümün bildirilmesi kararlaştırılmıştır.

EK: 2.

Romanya Prensi Şarl'ın askerine hitâben yayınladığı beyânnâmenin tercümesi

Askerler,

Tuna'nın öbür yakasında hristiyanlarla Türkler arasında meydana gelip hududumuzu tehdit etmekte olan muhârebenin başlangıcından şimdiye kadar iki sene geçmiştir. Memleket, kendini müdâfaa için sizi dâvet etti. Siz de millî toprakların müdâfaası uğrunda vazifeyi lâıyıkıyla takdir edenler gibi dâvete icâbet ettiniz. Hayli zamandan beri Türk orduları hududumuzda uzaktan çalışmakta oldukları ve bizi yalnız bâzı hudut firkalarının taarruzları tehdit etmekte olduğu cihetle memleketimizin savunmasıyla yetinebiliyorduk. Fakat şimdiki halde savaşı hududumuza yaklaşmakta olup, eğer Türkler üstün gelecek olurlarsa memleketimize girip, harap ve yağma edeceklerdir. İşte bu ihtimallerden kaçınmak için Türkleri kendi toprakları üzerinde karşılamaya mecburuz. Asırlarca vatanımızın çektiği sefâleti ve bu kadar savunma tedbirleri ile hukukunu kaybettiğini biliyorsunuz.

İşte bu gün kahramanlığınızı isbât etmek için memleketiniz size bir yeni fırsat tanıyor. Avrupa size bakıyor. Romanyalılara has şiddetle ileri yürüyünüz ki, Avrupa sizin hakkınızda icrâatınıza bakarak hüküm verecektir. Dünyada en birinci devletin cesâretli ordusuyla beraber ecdâdımızın verdiği şanlı muhârebelere bugün biz de katılıyoruz. Romanya ordusu her ne kadar küçük bir ordu ise de, itâat ve cesâretiyle gerçekten kendini gösterecek ve Avrupa milletleri arasında Romanya'nın sâhip olduğu mertebeyi tâyin edecektir. Rus Çarı'nın fikri de bundan ibârettir. Bundan dolayı biz, Ruslarla yan yana yalnız onların gayesi için savaşmayacağız. Bunun için Plevne önündeki iki ordunun kumandanlığı bana verildi. Bu şeref öyle büyük bir şereftir ki, hem memleketimizi ve hem de sizi aydınlatacaktır. Haklarımızı ve hürriyetimizi savunmak üzere ecdâdımızın asırlarca çarpıştıkları muhârebe meydanlarında Romanya sancağını şan ve şerefle açınız.

EK: 3.

Prens Şarl tarafından halka hitâben yayımlanan beyannâmenin tercümesi

Millet Meclisimiz Türkiye'ye savaş ilân ettiğinden bugüne kadar üç ay geçti. Bu müddet zarfında bir savunma hâlinde kalmaya ve yalnız hudutlarımızı korumaya çalıştık. Rus-Türk savaşının derhal son bulacağını ümit ederek ve mütedil hareketimizin barış imzalandığı sırada devletler nezdinde bize bağımsızlığımızı sağlayacağını zannederek, Türklerin günden güne artmakta olan mezâlimi ve tahribâtından büsbütün zarar görmeye katıldık. Fakat ne yazık ki, Tuna'nın öbür tarafında vuku bulmakta olan muhârebe, umûmî arzusun aksine olarak uzayıp gitmekte ve müslümanların hristiyanlara karşı açtığı savaş bir din savaşı şeklini alıp, Romanya'nın durumu gittikçe kötüleşmektedir. Hâlihazır savaştan en çok zarar gören, Romanya'dır. Eğer Osmanlılar savaşı hududumuzun bu tarafına sıçratırsa, Romanya'nın durumu ne kadar fenalacaktır... İşte bu korkunç ihtimallere karşı koymak için elden geleni yapmağımız, vazifemiz cümlesindendir. Hareketsiz kaldığımız takdirde bugünkü günde elimizde olanları da kaybetmek tehlikesi meydana olacağı ve Türklerin savunma veya taarruz şeklinde bir muhârebede bulunup bulunmayacakları malûm olmadığı cihetle, her nasıl olursa olsun muhârebeyi bir neticeye erdirmek için Moskof ordusuyla birlikte hareket etmekte acele davranmaya mecburuz.

İşte 93 Harbi'nden geriye kalan tüyler ürpertici sahnelerden bir diğeri... Romanya'ya götürülen Türk esirlerinden yollarda donup kalanların cesetleri vahşi hayvanlara yem olmuştu...

İçinde bulunduğumuz durumun ve millî menfaatlerimizin icâbı olarak girişeceğimiz bu hareket, bir nevi şeref kazanmak ve bir memleket fethetmek arzusundan kaynaklanmayıp, kendi kendimizi korumak maksadından doğmuştur. Bizi iftihar edilecek hareketimizin dışına çıkmaya mecbur eden şey, Bulgaristan'ın harap olması ve halkı hakkında Anadolu kabileleri tarafından türlü türlü zulümler yapılması ve hristiyanlara karşı bir ölüm-kalım savaşı ilân edilmesidir. Eğer Türkler üstün gelip de Romanya'yı istilâ edecek olurlarsa, bizim hâlimiz de hristiyanların hâlin-den daha iyi olmayacaktır. Tuna üzerinde milletlerarası ticaret ile şehirlerimizi harap etmek üzere, Ada-Kalesi'nden Maçin'e kadar bütün kalelerden şehirlerimiz topa tutulmaya devam edildikçe, Bulgaristan'da insanlığa yakışır bir idâre kurularak Trakya hristiyanlarının hakları teminat altına alınmadıkça, Romanya kendisini barış içinde sayamaz. Romanya kendi gücüne göre bunların sağlanmasına çalışmaya mecburdur. Biz her zaman kendi gücümüze güvenmiyerek yabancıların himâyesine sığınmaya mecburuz. Bugün Romanya kendi evlâdının gayretiyle Tuna ağzlarındaki görevini yerine getirecek ve Doğu'da âsâyiş ve intizâmı koruyacaktır. Üzerinde "**Doğu hristiyanlarının sembolü**" yazısı bulunan Moskof sancağının yanında, Romanya Devleti'nin istiklâl işareti işlenmiş olan sancak da açılsın.

ÜÇÜNCÜ CİLD

**PLEVNE MUHÂREBELERİNİN BİTİMİNDEN
BERLİN MUÂHEDESİNE KADAR
SEKİZ AYLIK VAK'ALARI
İHTİVÂ ETMEKTEDİR.**

BİRİNCİ BÖLÜM

Plevne'nin düşmesinden sonra cereyan eden hâdiseler

BİRİNCİ FASIL

Sırpıların ikinci defa İsyanları

Rusya ile savaşa girildiği sırada Bosna ve Hersek isyânı devam ettiği gibi, Karadağlılar da, son istekleri kabul edilmediğinden yeniden savaşa başlamışlardı. Fakat Sırpıların, yapılan anlaşma ile yetinip Rusların harp yoluyla elde edecekleri neticeleri beklemeye koyulmuşlardı.

Slav Birliği Cemiyetleri, her şeyden önce Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmek için Hersek, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan meselelerini ortaya atarak kendi kötü maksadları doğrultusunda iki sene faaliyet gösterdikten sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Bunun üzerine bir taraftan askerî kuvvetlerinin büyük bir kısmını Rus orduları karşısına getiren Osmanlı Devleti, bir taraftan da Karadağ meselesine bir son vermek gayesiyle Hersek ve İşkodra taraflarında iki kolordu tertip etti. Bosna'daki kuvvetlerle de isyâncıları tepelemeye çalıştı. Sırbistan hududunda ise, Sırpıların her türlü hareketlerine karşılık bir ihtiyat kuvveti bulundurmamak zorunda kaldı. Fakat bu sırada Ruslar ilk defa Balkanları geçerek Edirne'yi tehdide başladıklarından Karadağ'ın yüksek tepelerine zafer sancağını diken bir kolorduyu, Süleyman Paşa kumandasında derhal Edirne'ye sevk etmek icâbettti. İşte bunu bir fırsat bilen Karadağ âsileri yeniden toparlanarak Bosna topraklarını istilâya başladılar. Hattâ en çok göz diktikleri Nikşik kalesini zaptetmek için Hersekle askerî irtibâtı sağlayan Duga boğazı kalelerini, Pive ve Bileke taraflarını ele geçirdiler. Nikşik kalesini de kırk sekiz gün süren bir kuşatmadan sonra zaptettiler. İşkodra tarafından fazla ilerliyemediler. Bununla beraber Podgoriça ve Bar havâlisini istilâ edip İşkodra civarındaki dağlarda yaşayan kabileleri de isyâna teşvik etmek fırsatını buldular.

Karadağ âsilerinin bu tecâvüzleri, saltanat merkezinin dikkatini çekip, savunma tedbirlerinin artırılması hususu müzâkare edildi. Hersek, İşkodra ve Yenipazar kumandanları, ayrı ayrı kuvvet takviyesine lüzûm gösterdiler. Fakat buna imkân bulunamadığından, mevcutla kanaat etmek mecbûriyetinde

kalındı. Böyle iken, bir de, Plevne'ye yardımda bulunmak için Bosna'dan Orhaniye'ye asker sevk etmek zarûreti hâsıl oldu. Bu durumda artık Karadağlılara karşı taarruza geçmek şöyle dursun, müdâfaada bulunmak imkânı bile kalmamıştı. Bosna'nın müdâfaası ise müslüman halkın sırtına yüklenmişti. İsyâncılarla onlar vuruşacak, vatani onlar koruyacaklardı.

Sırbistan'ın durumuna gelince: Sırpılar, daha yakında mağlup edilmişler ve bunun neticesinde bir anlaşma yapmak zorunda kalmışlardı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, onların yeniden isyâna kalkışmalarına bir dereceye kadar uzak bir ihtimal gözü ile bakıyordu. Sırpıların İstanbul'da bulunan Kapı Kethüdası da göstermelik teminatlar veriyordu. İşte bu iki husus gözönünde tutularak Sırbistan hududuna sevk edilmiş bulunan ihtiyat kuvvetleri yavaş yavaş azaltılmış olduğundan, Plevne'nin düşmesine yakın, bütün Sırbistan hududundaki Osmanlı kuvvetlerinin mevcudu on yedi tabura inmişti.

Fakat Ruslar, Plevne'yi ikinci defa kuşattıkları sırada doğudan da ilerleyip Erzurum'a kadar geldiler. Batum ordusunu müdâfaaya çekilmek zorunda bıraktılar. Tuna Doğu Ordusu karşısına büyük kuvvetler yığarak taarruz seddi çektiler. Osmanlı Devleti'nin harp sahası içinde kuvvetlerini arttırabilmesine mâni olmak için müttefikleri olan Karadağ, Sırbistan ve Bosna âsilerini savaşa teşvik etmekten geri kalmadılar. Ancak Sırpılar, yapılan anlaşma ile elde ettikleri bâzı imkânları değerlendirip biraz da olsa kendilerini toparlamak düşüncesinde idiler. Hattâ Sırp Prensi Milan, savaş ilânından sonra, Besarabya'da bulunan Rus Çarı ile görüşerek ona olan bağlılığını yenilediği halde muhârebeye girmede. O, Osmanlı Devleti'ne karşı girişeceği harekât için Rusya'nın tam bir galibiyet elde etmesini bekledi. Osman Devleti, Prens Milan'ın gidip Rus Çarı ile görüşmesini, üzüntü ile karşıladığından, Londra sefiri Musurus Paşa'ya, bu durumu İngiltere'ye bildirmesi emredildi. Ama İngiltere Devleti tarafsızlık havası içinde bulunduğu için Hâriciye Nâzırı Lord Derby: "Prens'in bu hareketinden Osmanlı Devleti'nin müteessir olması tabiidir. Fakat bunun mânevî tesirlerini ortadan kaldırmak İngiltere'nin elinde değildir. Ancak Prens Milan'ın Rus Çarı'nı ziyarete gitmesinin yeni bir Sırp isyânına vesile olacağına ihtimal vermem. Çünkü böyle bir şey olduğunda, Avusturya'nın kendilerine karşı girişeceği hareketten çekinirler" şeklinde cevap vermişti. Lord Derby'nin bu sözlerinden, Sırpıların bir aralık isyân etmelerine dışarıdan herhangi bir mâni çıkmayacağı anlaşılmış oldu.

Ruslar, Plevne muhâsarasında üstünlük sağlayınca, Osmanlı kuvvetlerinin muhârebe meydanında başka bir müdâfaa mevkii tutabilmelerine imkân bırakmayarak savaşın kesin neticesini almaya çalıştılar. Edirne üzerine yürümek ve o yolla İstanbul kapılarına kadar tehditlerde bulunmak maksadıyla Sırpıların ve Bulgarları yeniden isyâna sevk ettiler.

Bunun üzerine Sırp Prensi Milan, halka hitâben yayınladığı bir beyânnâmede, Rusya'nın tahriklerinden ve Plevne'de kazandığı muvaffakiyetden istifâde ederek adı geçen devletin kuvvet ve dirâyeti sâyesinde ülkesini genişletmek için harbe gireceğini ilân etti. Bu arada Sırpıların İstanbul'da oturan Kapı Kethüdası da, haber vermeden çekip gitmişti. Sözü edilen Kapı Kethüdası'nın o sırada Bâbîâlî'ye gönderdiği notada, Sırbistan hükûmetinin Osmanlı Devleti'ne düşmanlık ilân edişinin, geçen muhârebe esnâsında Sırbistan'a gidip dönen

Bulgarların güyâ ilân olunan umûmî affa aykırı olarak cezalandırılmalarından ve Sırbistanın âsâyişinin bozulmasına çalışıldığından ileri geldiği bildiriliyordu. Bundan dolayı Vükelâ Heyeti hayretler içinde kalıp, Sadrâzam Edhem Paşa'nın konağında ve Bâbiâli'de olağanüstü toplantı yaptılar.

Zira o sıralarda General Gurko kumandasındaki Rus hassa orduları Sofya taraflarına doğru ilerlemekte, Bosna ve Hersek'te çıkan isyânlar sürüp gitmekte, Karadağ âsileriyle yapılan muhârebe ise devam etmekteydi. Girit hristiyanları ve İşkodra'ya bağlı Mirdita bölgesi dağlıları isyân silahına sarılmaya, İran da hududa asker sevketmeğe başlamıştı. İstanbul'da ise umûmî efkâr galeyana gelip, Plevne'nin imdâdına yetişilmek hususunda mâkul ve âcil bir tedbir alınmaması, halkın büyük tepkisine yolaçmıştı. Herkes cephede gösterdiği sebat ve metânetten dolayı Gâzi Osman Paşa'nın zafere ulaşacağını umarken, Osmanlı Devleti'nin askerlik şerefini yüceltten bir ordunun en sonunda esir düşmesi ve bilhassa Gâzi Osman Paşa'nın şehid düştüğü yolunda birtakım şâyialar çıkması, büyük bir teessür uyandırmıştı. Gerçi Osman Paşa'nın şehid olduğu şâyiası Avrupa'dan alınan resmî haberlerle tekdiz edilerek bununla bir dereceye kadar halkın teessürü yatıştırılmaya çalışıldı. Fakat işin en acıklı tarafı, Plevne ordusunun esir düşmesi ve Rusların zafer sevinciyle girişecekleri harb harekâtının ne gibi kötü neticeler doğuracağı hususu olduğundan, herkes bu noktalar üzerinde derin derin düşünmekteydi. Hattâ geceleri İstanbul sokaklarına kâğıtlar yapıştırılmak, hükûmet erkânına imzasız mektublar gönderilmek sûretiyle idâre aleyhinde bulunulmuştu. Damad Mahmud Paşa, Başkâtib Said Paşa, Bahriye Nâzırı vekili ve Mâbeyn Feriki diğer Said Paşa gibi devrin ileri gelenleri hakkında türlü türlü dedikodular yayılmıştı. Bunun üzerine, sözü edilen kâğıtlar ve mektublarda yer alan söylentilerin kasten çıkarılmış olduğuna dâir yarı tehdit eder ve yarı güven verir mâhiyette bazı nasihatleri ihtivâ eden beyânnameler yayınlanmıştı. Bunun hemen ardından Sırp meselesinin ortaya çıkışı, mevcut hâdiselerin ızdırâbını bir kat daha arttırmış ve halkı kedere boğmuştu. Halkın bu galeyânı, o sırada ikinci defa açılmış bulunan Meclis-i Meb'ûsan'da da büyük tesir uyandırdığından, mebuslar arasında tartışmalar ve dedikodular çıktığı işitiliyordu.

İşte hükûmet üyeleri, bu dâhilî kargaşalık içinde ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Gerek Rus muhârebesi, gerek Karadağ ve Bosna meseleleri, gerekse bunlara eklenen Sırp isyânı hususunda alınması gereken siyâsî ve askerî tedbirleri kararlaştırmakta şaşkınlık içine düşmüşlerdi. Nihâyet evvel emirde, Sırp Prensi Milan'ın azledildiğini ilân etmekte fayda gördüler ve Avrupa devletlerine birer genelge gönderilmek sûretiyle Sırp hükûmetinin düşmanca harekete bahâne saydığı şeylerin çürütülmesine; bu mesele hakkında bir beyânname hazırlanarak Sırbistan ve Osmanlı ülkelerinde yayınlanmasına; bu beyânname de Sırp halkına birşey denilmeyip, sorumluluğun tamamen Prens Milan'a yüklenmesine; bununla beraber Sırp hükûmetinin haklı görülebilecek bir isteği varsa, Osmanlı Devleti'nin bunu kabul etmeye hazır olduğunun Hâriciye Nezâreti tarafından sefirler ile yapılacak görüşmelerde belirtilmesine karar verdiler. (Sözü edilen beyânnamenin sûreti için Bk. Ek: 1, s. 541) . Bu şekilde bir siyâset takip edilmesinin başlıca hedefleri şu iki noktada toplanmakta idi:

1- Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki hükümlanlık hakkı gereğince, Padişah tarafından tâyin edilmiş bir prensin azledilmesi salâhiyetinin yine ona âit olduğunu, dolayısıyla de Sırbistan'ın müstakil bir hükûmet olmadığını dünyaya göstermek, 2- Sırbistan halkı arasında mevcut ihtilâfların gitgide bir isyâna dönüşmekte olduğu haber alındığından, Sırp Prensi'nin azledildiğini ilân edip, Sırp halkına sorumluluk yüklemekten kaçınmak sûretiyle halk arasındaki bu ihtilâfları büyütme ve böylece prensliği ileride müşkil bir duruma düşürmek.

Sırbistan'ın müstakil bir hükûmet olmadığı ve prensin Osmanlı Devleti tarafından tâyin edildiği biliniyordu. Bununla beraber prensin, tâbi olduğu devlete karşı harp ilân ettiği bir sırada azline karar vermek gülünç bir hareketti. Sırpılar arasında memleket idâresi hakkında bazı zıt görüşlü grupların varlığı kabul edilse bile bunları isyâna sevkeden Rusya, Osmanlı Devleti'ne galip gelmiş ve hedefine sür'atle ulaşmakta bunlardan yardım görmüştü. Bunun karşılığında ise Sırbistan'a bağımsızlığını kazanmasında ve hududlarını genişletmesinde yardımda bulunmayı taahhüt etmişti. Bu sebeple Sırpıların Ruslara sırt çevireceğini, millî menfaatlerine ve Slav Birliği fikrine karşı çıkacaklarını tasavvur etmek çok yanlış bir fikirdi. Böyle iken, Vükelâ Heyeti bu kısır görüşle hareket ettiler.

Harb hazırlıklarına gelince: Sırbistan'ı korumak için muntazam bir ordu teşkil edip göndermek imkânsızdı. Bu itibarla Sırpılara karşı koymak üzere hudud boylarında bulunan müslüman ahâlden eli silâh tutanlar ile Debrele, Prizren ve Kalkandelen gibi yerlerden bir mikdar Arnavut askeri sevk edilmesini ve bununla elden geldiği kadar Sırpıların saldırılarına karşı konulmasını, zarûrî işlerden saydılar.

Bu hazırlıklar, Sırbistan Prenslığı'nin savaş ilân etmesinden biraz önce görülen düşmanlık eserleri sebebiyle kararlaştırıldığından, Kosova vâlisi Rifat Paşa, Arnavutluk'tan topladığı pek çok kimseyle Niş kalesini muhafaza etmek için harekete geçmişti. Arnavutlar derhal Sırbistan içlerine girmek istiyorlardı. Rifat Paşa bu durumu İstanbul'a bildirip izin istedi. Vükelâ Hey'eti: "Eğer Arnavutlar hududa yaklaştırılıp da Sırbistan'a bir zarar verecek olurlarsa, henüz Sırpılar resmen savaş ilân etmediklerinden, yapılan zararların mes'ûliyetini Osmanlı Devleti'ne yüklerler. Bu sebeple Arnavutların birkaç gün hududa yaklaştırılmaması münâsib olur" cevâbını verince, binbir güçlkle toplanan Arnavutlar, harp sahasına varmadan dağılıp gittiler.

Bu esnâda her taraftan hududu geçen Sırp askerleri, Bulgarları da silâhlandırıp, onlarla beraber Osmanlı savaş mevkillerini sıkıştırmaya başladılar. Onların en büyük arzuları, Niş kalesini ele geçirip Sofya'ya kadar inmek ve bu sûretle eski Sırbistan denilen yerleri, Sırp Prenslığı topraklarına katmaktı. Bundan dolayı, bir an önce Niş kalesi ile Sofya ve Şehirköy'ün irtibatını sağlayan Palanka mevkinin ele geçirmeye çalıştılar. Ayrıca, Niş kalesi civarında bulunan Bulgar köylerini boşaltıp, kaleyi top ateşine tutmaya yarayacak tepeleri tahkim ettiler. Kurşunlu, Ürgüp ve Leskofça'yı ele geçirerek Kosova sahrasına doğru yürüdüler.

Gerçi Yenipazar taraflarında bulunan Arnavutlar, birçok yararlıklar göstermişler ve tertib ettikleri müfrezeler vâsıtasıyla Sırbistan içlerine kadar sokularak etrafa dehşet saçmışlardı. Fakat yukarıda kısaca anlatıldığı üzere, Sırpılar,

Niş kalesini ele geçirmekte kararlı idiler. Bu itibarla Palanka'yı istilâ ederek, Niş'in Sofya ile olan bağlantısını kestiler ve kaleyi kuşatma altına aldılar.

O sırada Niş kalesinde çoğunluğunu mustahfızların teşkil ettiği beş tabur asker bulunuyordu. Yapılan bütün tazyiklere karşı büyük bir sebat gösteren askerler, erzak ve mühimmâtın bitmesi üzerine kaleyi teslim etmek zorunda kaldılar. Böylece Sırlılar, emellerine nâil oldular. Bunu müteâkip, umûmî mütâreke yapıldığından Sırlılarla olan savaş, hâliyle sona erdi.

İKİNCİ FASIL

Rusların Balkanlardan taarruzları ve saltanat merkezinin hazırlık ve teşebbüsleri

Ruslar, Plevne'yi ikinci defa muhâsara ettiklerinde, Tuna Doğu Ordusu kumandanı Süleyman Paşa'nın muhâsara hattını yarmak için ne gibi tedbirler aldığını, nihâyet Tırnova üzerine yürüdüğü sırada Elena'yı ele geçirip, onlara nasıl bir ders verdiğini, daha önce anlatmıştık.

Ne yazık ki, Elena'da kazanılan zaferin ardından, Plevne ordusunun teslim haberi geldiğinden, bundan bir netice çıkmayacağı anlaşılmıştı. Gerçi Sofya ve Orhaniye taraflarına, önceden, yüz taburdan fazla kuvvet gönderilmiş, Plevne'ye gönderilmek üzere de Orhaniye'de külliyetli miktarda mühimmat ve malzeme yığılmıştı. Fakat gönderilen taburların çoğunu, eğitim görmemiş mustahfiz erleri teşkil etmekte idi. Üstelik bunların kumandası, neferden bozma subaylara bırakılmıştı. Ruslar, Etrepol havâlisine kıtalar sevk ederek, Balkan geçitlerini ve Berkofça taraflarını tehdide başlayınca, Sofya kumandanı Mehmed Ali Paşa, şaşkınlık ve acz içine düştü. Bu durum, askerî harekâtın tamamen başarısız kalmasına sebep oldu.

İşte bu sırada Plevne ordusu elden gidip, Tuna Doğu Ordusu'nun ise, ilgili faslında sözünü ettiğimiz sebepler yüzünden birşey yapmak imkânı kalmamıştı. Bu durumda, Rusların Balkanları aşarak hücumla geçmeleri kuvvetle muhtemel olduğundan, Padişah'ın emri ile Tuna Doğu Ordusu kumandanı Süleyman Paşa'dan altmış tabur asker istendi. Süleyman Paşa, esâsen irtibatta bulunduğu Tophâne Müşiri Damad Mahmud Paşa'ya mektup yazarak, harbin son safhaları hakkında bazı düşüncelerini arz etmek üzere İstanbul'a gelmek istediğini bildirip, bu hususta Padişah'tan izin almasını ricâ etmiş ve müsbet cevap almıştı. Bununla beraber yine kendisine karşı bir güvensizlik belirlediğinden, Sadrazam Edhem Paşa, Padişah'ın emri ile bir telgraf çekip, İstanbul'a uğramadan İslimye üzerinden Balkan savunma hattının keşfine gitmesini tavsiye etmişti. Fakat, kış mevsiminin girmesiyle yollar ve Balkanlar kar altında kaldığından, Varna'dan İslimye'ye gelmek ve oradan Balkanları dolaşmak, zor bir işti. Üstelik zaman kaybı da, söz konusu idi. İşte bütün bu hususları gözönünde bulunduran Süleyman Paşa, son emri dinlemeyip, ansızın deniz yoluyla İstanbul'a geldi. O

esnada ise, kendisinin hasmı olan Seraskerlik Kaymakamı Rauf Paşa, Seraskerliğe ve onun taraftarı Mâbeyn Feriki Said Paşa da Bahriye Nâzırlığına getirilmişlerdi. Bunların, Padişah nezdinde çevirdikleri dolaplar yüzünden, Süleyman Paşa, ertesi gün, derhal Edirne'ye gönderildi. Onun asıl maksadı, Sofya ile Balkan geçitlerindeki askerî kuvvetleri Edirne'ye toplamak olduğu hâlde, burada da durmayıp, hemen Sofya'ya gitmesi emredildi.

Mehmed Ali Paşa'nın Plevne'ye yardım etmesinin imkânsız olduğu anlaşıldıktan ve Plevne ordusu teslim olmak zorunda kaldıktan sonra, Mehmed Ali Paşa, Sofya'dan Edirne'ye getirildi. Orhaniye'ye yakın Kumarlı geçitlerinde teşekkül eden kolordunun kumandası, Şipka'dan askerle gitmiş olan Ferik Şâkir Paşa'ya verildi. Süleyman Paşa'nın Tuna'dan çağırılması kararlaştırılınca, Şipka kolordusu kumandanı Ahmed Eyüb Paşa da, bulundurulacak ihtiyat kuvvetlerine kumanda etmek üzere Edirne'ye çağırıldı. Şipka kolordusu kumandanlığına ise, orada bulunan Veysel Paşa getirilmişti.

Süleyman Paşa, Edirne'ye varıp istihkâmları gözden geçirdikten sonra, verilen emir gereğince, derhal Sofya'ya gitti. Oraya vardığı gün iki alay Rus askerinin Kumarlı ile Sofya arasındaki Taşkesen mevkiinden ilerleyip, Kumarlı ordusunun Sofya ile bağlantısını kesmeğe çalıştığını haber aldı. Sofya'da ise, sâdece üç tabur asker vardı. Bu durum karşısında, oraya, gerek etraftan ve gerekse Tuna Doğu Ordusu'ndan getirilmiş otuz taburdan ibâret bir kuvvet yığarak, Kumarlı ordusu ile Sofya'nın irtibatını muhâfazaya karar vermiş; koloıdu kumandanı Şâkir Paşa'ya da, böyle bir tedbir alınıncaya kadar sebat etmesini tenbihlemişti.

Fakat Kumarlı arasında bir-iki günlükten fazla yiyecek kalmamıştı. Bundan dolayı Şâkir Paşa, geri çekilmek için izin istedi. Süleyman Paşa ise, Rusların Sofya ile Kumarlı arasına girmeleri sebebiyle Kumarlı'ya gidip de bizzat ordunun başına geçmeye fırsat bulamadığından veya oralarda düşmana karşı savunma yapmayı uygun görmediğinden, Saraya şu meâlde bir telgraf çekti: "Kumarlı elden gidince, orduyu Edirne istihkâmlarına geri döndürmekten başka kurtuluş çâresi kalmaz. Zira Taşkesen'den geçen düşmanın arkası vardır. Sofya'nın ric'at hattı kesilmek üzeredir. Ben burada kalırsam, başkumandanlık vazifesini yürütemem. Bu vazifeyi bir başkasına veriniz. Aksi takdirde derhal Edirne'yi tutmak ve mümkün mertebe asker toplamak için buradan ayrılmaya mecbûrum". Ama Mâbeyn Başkâtibi Said, Serasker Rauf ve Damad Mahmud Paşalar imzaıyla verilen cevapta: "Edirne'nin müdâfaası en son düşünülecek husustur. Bunu şimdiden düşünmeyiniz. Böyle bir niyet, sizden beklenen gayretle bağdaşmamaktadır. Müdafaa hattını ve dolayısıyla de memleketi korumaya çalışınız. Fakat mahsur kalmanız câiz görülemeyeceğinden, siz, Sofya'dan çekiliniz" Bunun üzerine, Süleyman Paşa Edirne'ye döndü.

Ancak Sofya'ya toplanacak taburlar ictimâa başlar başlamaz, General Gurko kumandasındaki Rus kuvvetleri de Sofya civarında yığınak yapmaya koyulduklarından, oradan çıkarılabilecek kıt'alarla düşmanı savuşturmanın mümkün olamayacağı anlaşıldı. Bu vaziyet karşısında Sofya kumandanı, düşmana karşı direnmekte âcizlik gösterdi. O sırada Ruslar Kumarlı'ya yüklenip, Aralık ayının on dokuzuncu günü, Osmanlı ordusunu her taraftan top ateşine

Beykır Paşa
(İngiliz asıllıdır)

tuttular. Beykır Paşa [aslen İngiliz subaylarından olup, Osmanlı Devleti hizmetine girmiş ve kendisine Mirliva (Tuğgeneral) rütbesi verilmişti] kumandasında Taşkesen civârına gönderilen iki alay asker üzerine üç fırka piyâde, yedi alay süvâri ve külliyyetli miktarda top ile saldırdılar. Diğer taraftan da Kumarlı karargâhını muhâsara altına almaya çalıştılar.

Rusların böylesine şiddetli bir taarruza girişmekten maksatları, Kumarlı ordusunu da Plevne ordusu gibi esir edip, Osmanlı Devleti'nin son kuvvetini de yoketmekti. Fakat fevkalâde bir şecâat ve metânnet göstererek, Rusların Taşkesen'den ilerlemesine mâni olan Beykır Paşa, bu arada Kumarlı karargâhını da vaktinde haberdâr edip, Aşağı-Kumarlı tarafından yürüyen düşman kıt'alarını durdurmuş ve böylece Kumarlı ordusunun esir düşmeden geri çekilmesini sağlamıştır.

Bunun üzerine Ruslar, savaştan vazgeçtiler. Osmanlı ordusu ise gecenin karanlığından faydalanarak, düşmana yakın yerlerde, odundan insan şeklinde korkuluklar yapmak sûretiyle Petriç civarına çekilmeye başladı. İşte tam bu sırada bir kısım askerlerin düşman topluluğunu görür görmez kaçmaya başlamaları yüzünden, ordu büyük bir panik içine düştü. On adet sahra topu, yedi bin gülle ve Plevne için hazırlanan pekçok savaş malzemesi Rusların eline geçti. Bu karışıklıkta askeri o kadar dehşet kaplamıştı ki, şâyet Ruslar bir hücumda bulunmuş olsalardı, ordunun tamamen mahvolması pekâlâ mümkündü. Bununla beraber, düşman bu perişan durumu hissederek bir gün sonra Petriç karargâhına saldırdığından, Kumarlı ordusu Filibe-Pazarcığı'na bağlı Otluk köyüne kadar çekilmeye; Sofya'da kalan asker ise Samakov'a ric'at etmeğe mecbûr oldu ve böylece Sofya da elden gitmiş oldu.

O sırada, vazife icâbı Sofya'da bulunmuş olan sözüne güvenilir bazı kimse-lerden hususî olarak sorup öğrendiğimize göre, Kumarlı ordusunun geri çekilmek zorunda kalmasından dolayı, Orhaniye'de bir câmie konulmuş olan 84.000 tüfenk -ki bunların çoğu Sırp'lılarla Bulgar'lardan alınmış ve bir kısmı da eskiden

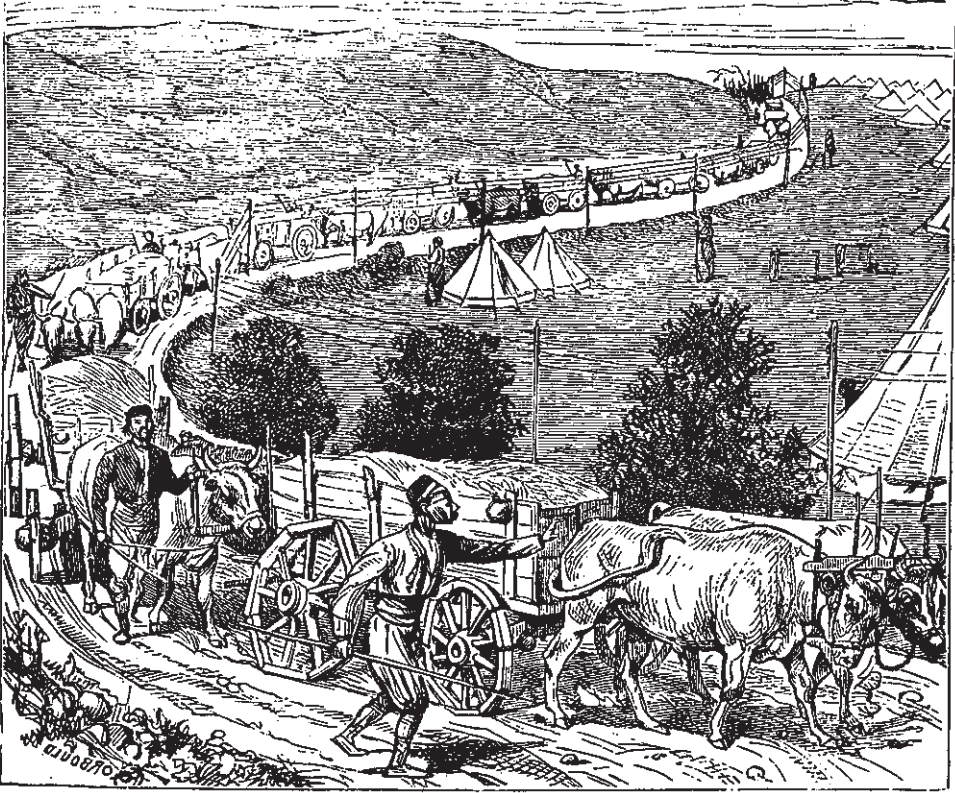
kalmıştı- tamamen düşmana kalmıştır. Ayrıca, Plevne ordusu için hazırlanıp da evlere ve anbarlara doldurulan zahire ve erzaktan 1.300.000 okka buğday, 1.086.000 okka arpa ve saman, 1.054.000 okka peksimed, 50.000 okka yağ ve 25.000 okka kavurma, Rus askerine kalmıştır. Nihâyet, 30.000.000 okka buğday, 500.000 okka yağ ve sandıklar içinde hiç el değmemiş 15.000 adet "Martini-hanrı" marka tüfenk Sofya'da öylecene terkolunmuştur. Civar kazalardan Sofya askerî hastahâneşi için halkın yardımıyla tedarik edilip gönderilmiş bulunan binlerce yorgan ve çamaşır, kullanılmadan düşman eline geçmiştir. Bütün bunlar bir tarafa, Sofya'da bulunan kimi yaralı, kimi hasta iki bin kadar askeri bir yere nakletmek mümkün olamadığından, bunların hepsi hasta yatağında, gözlerinden kanlı yaşlar aktığı hâlde Bulgarların ve Rusların intikamına terkedilmişti.

Gelelim halkın durumuna; Plevne ordusu esir düşmeden önce, Balkanların öbür tarafında, Rusların istilâsına uğrayan Servi, Lofça gibi kasabalar ve köylerin müslüman halkı toplanıp Sofya'ya gelmişlerdi. Ayrıca Plevne elden çıkınca, Osman Paşa'nın oradan çıkardığı müslümanlar da, yine canlarını Sofya'ya atmışlardı. Bunu müteâkip, düşman, Orhaniye geçitlerini tutarak her taraftan Sofya'yı sarmıştı. Öte yandan, Kumarlı ordusu bozulmuş, Sofya'da ise asker kalmamıştı. Oralarda zaten bir rezâlet ve şaşkınlık içinde yığılıp kalmış olan yüzbinlerce müslüman ailesine Sofyalılar da eklenince, mahşer gününü andıran bir manzara meydana gelmişti ki, bunu anlatanlar, hakkıyla anlatmaktan âciz kalmışlardır.

İşte o elem ve ızdırıp dolu günlerde, artık devletin Sofya için yapacak birşeyi kalmamıştı. "Düşman geliyor" sadâları bu zavallı halkın kulaklarını çınlatıyordu. Bu durum karşısında mâneviyatları tamamen sarsıldığından, varlarını yoklarını yollara atıp, çocuklarını da önlerine katarak, feryad içinde göçetmeye başladılar. Kışın olanca şiddetiyle hüküm katarak, feryad içinde karlar ve buzlarla kaplı olduğu bir zamandı. Nereye gideceklerini bilemeyen muhâcirler, Sofya'yı Köstendil üzerinden Üsküb'e bağlayan anayolda toplandılar. O kadar kalabalık olmuştu ki, cadde üzerinde dört sıra halinde bir konvoy teşkil eden arabaların hareket etme imkânı kalmamıştı. Bu itibarla bir arabanın, dışarıdan konvoyu girmek için oniki gün beklendiği ve bu yüzden yüzlerce insanın arabaların altında donup kaldığı görülmüştü.

Sözüne itimad edilir birisi, bizzat şâhit olduğu şöyle hüznü verici bir hâdisi anlatır: "Sofya dışındaki kabristanda, bir muhâcir kadın gördüm. Yanında iki kızı ve yedi-sekiz yaşlarında bir oğlu vardı. Kadın, etrafa seslenip, "ben şu kızlarla başımın çâresine bakayım, bu oğlanı benden alacak bir hayır sâhibi yok mu?" dedi. O esnada biri, "Ben kabûl ederim" diye cevap verdi. Zavallı kadın, oğlanı ona doğru gönderirken ensesine şiddetli bir tokat indirdi. Orada bulunanlar: "Be kadın, niçin çocuğu dövüyorsun?" dediklerinde, "ben onu artık bir daha öbür dünyada göreceğim. Acısı yüreğinde kalsın da, yaşadığı müddetçe anasını unutmasın diye bu tokatı vurdum", cevabını verince, işitenlerin yüreği sızlamıştı". İşte bunu okuyacak olan bizden sonraki nesiller, Sofya muhâcereti sırasında müslümanların neler çektiğini düşünsünler.

Kısacası o fecaat dolu günler, "Kişinin kardeşinden, annenin evladından kaçacağı"⁽¹⁾ mahşer gününü hatırlatıyordu. İşte dört yüz seneden fazla bir zamandan beri Rumeli'de rahat ve huzur içinde yaşayan Osmanlılar, tüyer ürpertici pek çok hâdiselerin cereyan ettiği böyle bir hengâmede "Gemisini kurtaran kaptan" diyerek vatanlarını terkettiler. Nice mazlum insanlar, o akıl almaz işkenceler ve sıkıntılar içinde can verdiler.

Rus ve Bulgar mezalimi karşısında, paniğe kapılan binlerce alle, kışın olanca şiddetiyle hüküm sürdüğü bir zamanda yollara dökülmüşlerdi...

Süleyman Paşa, savaş şartlarının ağırlaştığını görünce, savunma hatlarındaki taburları Edirne'ye çekmek istedi. Fakat İstanbul'dan gelen tebliğ ve emirler, askeri harekâtın büsbütün başka bir kalıba girmesine sebep oldu: Kumarlı ordusu düşe-kalka Meriç vâdisine doğru kaçınca, düşmanın, Balkanların her tarafından saldırıya geçmesi ihtimali belirdi. Bu husus, hükûmet erkânını telaşlandırdı. Bilhassa Sofya'nın tahliyesi, Kumarlı ordusunun Orhaniye geçitlerini terkederek geri çekilmesi ve Sofya halkının, yukarıda anlattığımız gibi yollara dökülmesi, vaziyetin çok kötüye gittiğini gösteriyordu. Bu durumdan haberdar olan Padişah, ordunun tanzim ve takviye edilmesi hususunun müzâkeresini emretti. Bir taraftan Serasker Rauf Paşa ile Süleyman Paşa arasında

(1) Kur'an-ı Kerim, Abese sûresi, âyet, 34, 35.

mevcut ihtilâfın gittikçe büyümesi ve Kumarlı ordusunun bir kargaşalık içine düşmesi gibi hâdiseler, diğer taraftan Sofya'daki askerin çekilmesine, Süleyman Paşa'nın bizzat ordunun başında durmayıp, Edirne'de oturarak kumandayı uzaktan idâre etmesinin yolaçtığı şeklindeki sözler, Padişahı hiddetlendirmişti. Vükelânın bir kısmı ve bilhassa Damad Mahmud Paşa, Süleyman Paşa'yı destekliyordu. Rauf Paşa ile Mâbeyn Feriki Said Paşa ve bunlarla aynı fikirde olan bazı ileri gelenler ise, onlara muhâlif idiler. Bu sebeple, Vükelâ'nın sarayda yaptıkları toplantıda her kafadan bir ses çıkıyordu. Kimi: "Süleyman Paşa Edirne'de kalsın; askeri istihkâmlara toplansın" diyor, kimi ise: "Süleyman Paşa ileri gidip askerin başında bulunsun. Edirne'ye toplanacak askeri de, Ahmed Eyüb Paşa tertip etsin" şeklinde fikir beyan ediyordu.

Serasker Rauf Paşa ise: "Süleyman Paşa'yı göndermeyelim. Çünkü bu adam, orduyu büsbütün batırır. Mehmed Ali Paşa'nın vazifelendirilmesi daha münâsip olur" diyerek alttan alta Süleyman Paşa'nın azlini istiyordu. Taraftarları da aynı görüşü savunuyorlardı. Sonra hükûmet erkânı, Mehmed Ali Paşa'nın ağır kanlılığını ileri sürerek onun böyle en âcil ve en mühim bir harp sırasında kumandanlığa gönderilmesine kesinlikle karşı çıktılar ve Süleyman Paşa'nın Edirne'den ileri gitmesine ittifakla karar verdiler. Bunun üzerine Serasker Rauf Paşa, Süleyman Paşa'ya Edirne'den hareket emrini tebliğ edince aralarındaki muhâbere, münâkaşaya sebep oldu. Süleyman Paşa: "Ben başkumandan isem Edirne'den başka bir yerde vazife yapmam" diyerek hareketten imtinâ manâsına gelen sözler yazdı. Diğer taraftan, muhâlifleri ise, padişahın hiddetini arttıracak telkinlerde bulunmaktan bir an bile geri kalmadılar. Bunun üzerine Padişah, bizzat telgrafla muhâbereye girilerek, Süleyman Paşa'yı Filibe-Pazarcıkı'na göndermek için çok ağır bir şekilde azarladı. Süleyman Paşa, Edirne'nin yegâne istinad noktası olduğuna ve harp mevkilerinde işlenen hatalarda kendisinin parmağı olmadığına dâir birçok şey sayıp döktükten sonra: "Ben, cepheye gitmekten kaçınmam. Fakat illâ da gideceksin denilirse, o zaman başkumandanlık vazifesini yüklenmem. Önce bu vazifeyi kime isterseniz veriniz" diyerek istifâ etti. Başkumandanlığa âit selâhiyetler, Seraskerlik makamına verilip Süleyman Paşa'nın Filibe-Pazarcıkı'ı ilerisindeki savaş mevkilerine giderek, oralarda bulunan yüz otuz tabur kadar askerle düşmanın taarruzunu önlemeye çalışması emredildi.

Bunun üzerine Süleyman Paşa, Serasker Rauf Paşa'ya bir telgraf yazıp: "İşte başkumandanlık görevini size bırakıyorum. Fakat, İstanbul'da oturup da bu vazifeyi yapmak mümkün değildir. Kalkıp Edirne'ye gelmeniz lâzım" dedikten sonra, Şâkir Paşa uhdesinde bulunan kolordu kumandanlığını üzerine almak ve Parasadım geçidinden Samakov'a kadar uzanan savunma hattını da Müşir Safvet Paşa kumandasına bırakmak üzere hareket edeceğini bildirdi. Bundan dolayı, Padişah tarafından kendisine bir telgraf gönderilerek, sıkı sıkıya tenbihlerde bulunuldu (Bu telgrafın sûreti için bakınız Ek: 2, s. 542)

Süleyman Paşa, Padişahın telgrafına: "Şimdi, yeni müdâfaa hattına gidiyorum. Ama başkumandanlıktan ayrılmam halinde, Kızan'dan Samakov'a kadar uzanan ve düşmanın taarruz cephesinde bulunan savunma hatlarını önce Allah'a sonra Efendimizin himâyelerine bırakıyorum" cevâbını verdikten sonra, Edirne'den Filibe-Pazarcıkı'na hareket etti. Fakat hemen o gün, Rusların Şipka tarafın-

dan da taarruza geçeceklerine dâir emâreler görüldüğünden, Osmanlı kuvvetlerinin harekâtı, birbiri ardından hezîmete dönüştü. Osmanlı Devleti'nin siyâsî mevkii tamamen değişti. Sonunda, Rusların teklif ettikleri ağır şartlar kabul edilerek barış masasına oturmak zorunda kalındı.

Ü Ç Ü N C Ü F A S I L

İngiltere'nin sulh için araya girmesi ve bâzı harp vak'aları

Plevne ordusunun teslim olması üzerine, muhârebe şansının tamamen düşmanın lehine döndüğünü anlayan Osmanlı Devleti, bir sulh yapmanın çârelerini aramaya koyulmuştu. Bu itibarla, Hâriciye Nezâreti, Paris Muâhedesine imza koymuş olan devletlere müracaat ederek, cereyan etmekte olan muhârebenin bir sulha bağlanması için müşterek teşebbüslerde bulunmalarını istemişti. Fakat tarafsız kalmayı tercih eden bu devletlerden hiç biri müsbet cevap vermiyip, aracı olmaktan kaçındılar. Böyle bir siyâset gütmelerinin başlıca hedefi, Osmanlı Devleti'nin mağlub olması neticesinde Rusya'ya sağlanacak maddî menfaatlerden doğrudan doğruya veyâ dolayisiyle hissedâr olmaktı. Hattâ İngiltere, meselenin başından beri, fiilî yardım hususunda Osmanlı Devleti'ni ümitle ümitsizlik arasında bulundurmak siyâsetini tâkip etmişti. Bu itibarla, Osmanlı hükûmetinin, müşterek arabuluculuk konusunda, diğer devletler yanında kendisine de yapmış olduğu müracaata ses çıkarmayıp, daha sonra, yalnız kendisinden tavassut istenilmesini hatırlatmıştı. Nihâyet müşterek tavassuttan ümit kesilince, yalnız İngiltere'den arabuluculuk yapması talep edilmişti.

İngiltere, arabuluculuk teklifini kabul ettiğini resmen Osmanlı Devleti'ne bildirip, herşeyden önce, bir mütâreke imzalanması hususunda gereken teşebbüslerin yapılması için Petersburg'daki elçisine gönderilen tâlimatın bir sûretini de, resmen Bâbîâlî'ye gönderdi. Bunu memnûniyetle karşılayan Vükelâ Heyeti, İngiltere'nin bu hareketini, İngilizlerin "Şark Meselesi"nde tarafsız kalmaktan vazgeçip, Osmanlı Devleti'ne karşı dostça bir siyâset tâkip edeceklerinin başlangıcı olarak değerlendirdi. Bu sırada, Şipka kolordusu kumandanı Veysel Paşa, büyük bir Rus ordusunun, Edirne ile Filibe'nin irtibatını kesmek için Şipka Balkanı'nın muhtelif yerlerinden Kızanlık sahrasına hücum ettiğini bildirdi. İşte, Londra ile mütâreke meselesi hakkında sürdürülen muhâberenin neticesi beklenmekte olduğu bir sırada düşmanın bu şekilde şiddetli saldırıya geçmesi zihinleri bulandırdı. Bunun üzerine Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa, Pağışahın emri ile 8 Ocak 1878 gecesı Sadrâzam Edhem Paşa'nın konağına gitti ve kabine üyelerini gece yarısından sonra evlerinden çağırıp, meseleyi müzâkere

ettirdi. O toplantıda ben de bulundum. Durumun vahim olması, büyük münakaşaların çıkmasına sebep oldu. Toplantıda ileri sürülen fikirler şunlardı:

Düşmanın, şiddetli bir saldırıya geçmekten maksadı, Balkan'ın beri tarafındaki birliklerimizi yerlerinde durdurarak pervasızca ilerlemektir. Bunun neticesinde ise, Edirne'nin ve daha sonra İstanbul'un istilâya uğraması söz konusudur. Bu sebeple, arabuluculuk yapmayı kabul eden İngiltere'ye: "Düşmanın bu saldırıları karşısında, Osmanlı Devleti'nin muhârebeden vazgeçip artık doğrudan doğruya Rusya'ya müracaat ederek işi bitirmek zorunda kalacağı, kesinlikle bildirilmelidir" denildi.

Bunun üzerine, kabine üyelerinin bir kısmı şu görüşleri ileri sürdüler: "Ruslar, kazandıkları zaferin neticesini, kendi açılarında pek faydalı ve bizim açımızdan çok zararlı bir anlaşma ile bağlamaya çalışacaklardır. Öte yandan, İngiliz hükûmeti üyeleri arasında birçok görüş ayrılıkları varken, Osmanlı Devleti lehine meyledenler daha yakında çoğunluk kazanmaya başladılar. Bu itibarla, İngiltere'ye böyle bir tebligatda bulunmak, arabuluculuk konusundaki müsbet gelişmeleri baltalamak olur. Bu durumda, Ruslara doğrudan doğruya yapılacak müracaat da, büyük tehlikelere yolaçar. Böylece, harbin devamından korkulan şeyler, kolayca husûle gelmiş olur. Bununla beraber İngiliz hükûmeti, mütâreke şartları hakkında Rusya ile yapılan muhâbereleri müzâkere etmekte olduğundan, bugünün, belki de birkaç saat sonra Londra'dan bir cevap gelir. Bu takdirde yapılması gereken en mühim şey, askerî bakımdan her türlü tedbiri alarak savunmaya hazırlanmak, Edirne taraflarının muhâfazasına gayret göstermek ve düşmanın harekâtına elden geldiği kadar sekte vurarak vakit kazanmaktır".

Toplantıda, bu hususlarda fikir birliği sağlandı. Fakat, kabine üyelerinden bir kısmı; "Gerek kumanda ve gerek askerî birliklerin sevk ve yerleştirilmesi hususlarında, mutlaka Askerî Danışma Meclisinin kararı ile hareket edilmelidir" görüşünü ortaya attılar. Bir kısmı da; "Osmanlı Devleti'nin siyâsi teşebbüsleri ne şekilde ve ne derecede olursa olsun, düşmanın şiddetli hücumuna karşı ne gibi askerî tedbirler alınmak lâzımsa, vakit kaybetmeden alınmalıdır. Bilhassa Kızan mevkiinden Samakov'a kadar uzanan Balkan hattında iki yüz tabura yakın askerimiz var. Bunların büyük bir kısmını, kısa bir müddet zarfında Edirne'ye çekerek orada kuvvetli bir savunma hattı teşkil edip, muhtemel tehlikeleri önlemek imkânı hâlâ mevcuttur. Bunda muvaffak olmak, devletçe arzu edilen barışın şartlarını hafifletmeye ve biraz zaman kazanmaya vesile olur. Bundan dolayı, gerek Balkan'ın beri tarafında, gerekse Tuna geçesinde yığılan askerî kuvvetin, bu yolda yâni Edirne ile İstanbul'un muhâfazasında kullanılması için Seraskerlik makamına kat'î yetki verilsin" dediler.

Fakat, hükûmet üyelerinin çoğu, yukarıda açıklanan birinci şıkkı benimseyip, ona göre tebligat yapıldı. Bunun üzerine, Serasker Rauf Paşa, Şipka kordusu kumandanı Veysel Paşa'ya: "Yakında iki devlet arasında bir mütâreke yapılması kararlaştırılmıştır. Bulduğunuz noktanın elden çıkarılmamasını, devlet ve millet nâmına rica eder, ric'at hattınızın açık bulundurulmasını, ayrıca tavsiye ederim" diye bir telgraf çekti. Bu sırada Süleyman Paşa'dan da, ötedebesinde bulunan askerî kuvvetlerin Edirne'ye çekilmesi hakkında fikir sordu. Süleyman Paşa, ona şu cevabı verdi:

“Düşman, Kızanlık’ı istilâ ederse, artık Otluk köyü, Kapıcık ve Samakov’u muhâfaza etmekte olan askerimizi oralarda bekletmek faydasız olacağı gibi, Şipka kolordusunu da direnmeğe çağırmaya hacet yoktur. Her taraftaki asker derhal Edirne’ye çekilmelidir. Ama bizim buradan toparlanıp da Edirne’ye gitmemiz, on üç - on dört gün sürer. Düşman ise, çok sayıda süvâriye sâhip bulunduğundan, yol da kısa olduğundan, bizden önce varıp Edirne’yi tutabilir. Bununla beraber, Kızan ve diğer Balkan geçitlerinde bulunan otuz taburdan fazla askerimiz Yanbolu’da toplanabilirse, İstanbul üzerine yönelecek Rus taarruz kuvvetlerini tâkibe yarayabilir. Benim de, toplayabileceğim askerle, Edirne’ye hücum edecek Rus kuvvetlerine karşı koymam icâb eder. Fakat, bu yolda vuku bulacak muhârebelerin, en son çarpışmalar olacağı muhakkaktır”.

Bunu müteâkip, Şipka ile yapılan muhâbere aniden kesildi. Bu durum, Rusların gâlib geldiğini teyid ediyordu. Vükelâ, şaşkınlık içine düştü. Halbuki, bu sırada Süleyman Paşa’nın derhal Edirne’ye gitmesi ve onun tavsiyesi üzerine bir kısım kuvvetlerin Yanbolu’da toplanması için kesin emir verilecekti. Fakat buna fırsat bulunamadı. Vaziyet böyle olunca, kabine üyeleri İngiltere’nin tavassutundan çıkacak neticeyi beklemekle teselli bulmakta idiler. Ancak, Almanya ve Avusturya’nın, birlikte tavassutta bulunmaktan kaçınmaları yüzünden İngiltere’nin tek başına arabuluculuğu destek bulamadı. Nihâyet Derby, gerek Londra sefiri Musurus Paşa ve gerek İstanbul’daki İngiliz sefiri vâsıtasıyla yaptığı tebligatta: “İngiltere, iki devlet arasında barış yapılması hususunda arabuluculuk yapmayı taahhüt etmediğinden, ne mütâreke şartlarını kararlaştırmak ve ne de, tarafların askerî harekâtını durdurmak için Rusya’ya birşey teklif edemez. Fakat Rusya, kendi kumandanlarına mütâreke şartlarını ihtivâ eden tâlimat göndermiştir. Osmanlı Devleti de, aynı şekilde hareket ederek, iki taraf kumandanları arasında mütâreke yapmanın yolları aranabilir” cevabını verince, İngiltere’nin tavassutundan ümit kesilmiş oldu.

Nihâyet Rusya’nın, ordu başkumandanlarına mütâreke yapılması için tâlimat verdiği resmen haber alınınca, Osmanlı Devleti, bundan istifâde ederek derhal savaşa son verilmesini kararlaştırdı. Bunun üzerine, Serasker Rauf Paşa tarafından, Rumeli’de Süleyman Paşa’ya, Anadolu’da Erzurum ve Batum orduları kumandanları İsmail ve Derviş Paşalara gönderilen tâlimatta, askerinin, bulundukları mevkilerde bırakılarak savaşa son verilmesi, karşı taraftan gönderilecek memurlarla mütâreke şartlarının kararlaştırılması ve bunun için bir subay vazifelendirilerek Rus kumandanına müracaat olunması istendi. Ayrıca, Rumeli’de bulunan Grandük Nikola ile Anadolu’da bulunan Grandük Mişel’e de telgrafla mütâreke teklif edildi. Süleyman Paşa, bu karara uyarak askerî birliklere ateş-kes emrini verdi. Fakat Ruslar, taarruzlarını sürdürdüler ve mütâreke kararını hatırlatmak için gönderilen Osmanlı subayını da, bu hususta henüz bir tâlimat almadık, diyerek geri çevirdiler. Bunun üzerine Süleyman Paşa, durumu İstanbul’a bildirerek: “Düşman bir taraftan bizi aldatıyor, bir taraftan da kuvvetlerini toplamakta acele ediyor. Bu durum bir gün daha devam edecek olursa, askeri toplayıp Edirne’ye çekilmemiz tehlikeye düşer” dedi. Serasker Rauf Paşa, keyfiyeti kabine üyelerine anlattı. Kabine üyeleri, taraflar arasında ateş-kes sağlanıncaya kadar savaşa devam olunmasını istediklerinden Serasker Rauf Paşa, Süleyman Paşa’ya ona göre tebligatta bulundu.

Fakat, mütâreke emri ile savaşa devam emri arasından iki güne yakın bir zaman geçerek, dağınık halde bulunan Osmanlı kuvvetlerinin Edirne'ye çekilmek üzere Pazarcık'a toplanmaları gecikti. Ruslar bu fırsattan faydalanarak sür'atle her taraftan ilerlemeye başladılar. Süleyman Paşa, savaşa devam emrini alınca, siyâseten fedakârlığa katlanmaktan başka çâre kalmadı diyerek geri çekilmekteki tehlikeleri ihtar etmekte idi. Tam bu sırada, bir Rus kolordusunun Filibe ile Sekbanlı arasından ilerleyerek Süleyman Paşa'nın ric'at hattını kapamaya başladığı haber alındı. Düşmanın oradan taarruza geçmesi, Şipka'da bulunan Osmanlı kolordusunun bozguna uğradığını gösteriyordu. Şöyle ki:

Ruslar, Şipka'ya hücum etmek için topladıkları büyük bir orduyu ikiye ayırıp, önce otuziki taburdan ibaret bir kolorduyu Hâyin boğazı ile Şipka arasında Osmanlı kolordusunun sağ koluna tesadüf eden Isova yolundan sevkettiler. Şipka kolordusu ise, kırk taburdan teşekkül ediyordu ve her taburda yirmi iki bin asker bulunuyordu. Ayrıca kolorduda irili-ufaklı yirmi dokuz top vardı. Arazi elverişli olmadığından, bu toplar askerlere çektirilmiş ve herbiri ancak yirmi dört saatte Balkan üzerindeki istihkâmlardan aşağı indirmiş ise de, kışın şiddetinden topların yalnız iki tanesi nakledilebilmişti. Ruslar, sabah erkenden Şipka köyü arkasında bulunan Osmanlı karargâhına hücum ettiler. Orada bulunan ondört tabur Osmanlı askeri, akşama kadar savaşıp düşmanın harekâtını durdurdular. Gece de devam eden hücumlara karşı direndiler. Fakat, ertesi gün Troyan geçidinden, yâni ordunun sol kolundan elli tabur daha Rus askeri gelerek önceki kuvvetlere katıldı. Seksen iki tabur düşmana karşı, Osmanlı karargâhını on dört taburluk bir ordu müdâfaa ediyordu. Ruslar, Osmanlı ordusunu dört yandan kuşatınca, arkada bulunan taburlardan biri bozulup geri çekildi. Böylece düşman, karargâha girmeye fırsat buldu. Bunun üzerine Osmanlı ordusu her taraftan dağılmaya başladı. Veysel Paşa, bu perişan yaziyeti görünce bir beyaz bayrak çektirip, teslim olunacağını bildirdiğinden kırk taburluk bir ordu, olanca silah ve mühimmatıyla Ruslara esir düştü. Ancak süvârilere kaçmaya fırsat bulabildiler.

Veysel Paşa'nın daha sonraları Dîvân-ı Harbde yapılan muhâkemesinden anlaşıldığına göre, Rusların Şipka'ya doğru yürüdükleri, yirmi dört saat önce Gabrova taraflarından görülmüş ve hattâ İstanbul'a da bildirilmişti. Bu durumda ordunun ağırlığını bırakıp da Edirne'ye çekilmesi veya bütün gücüyle muhârebeye girişmesi için zaman ve mekân müsâitti. Böyle iken sırf Serasker Rauf Paşa'nın ateş-kes kararına güvenilerek askerin çoğunun savaşa sokulmayıp, istihkâmlarda bekletilmiş olması ve ondört tabur askerle sekseniki tabur düşmana karşı konulmak gibi çılgınca bir harekete kalkışılmış olması, ordunun esir düşmesine sebep olmuştu.

Bu korkunç hâdisenin yanı sıra, düşmanın Edirne ile Filibe arasını kesmeye başlaması, bir an önce bir mütâreke yapılmasını zarûri kılmıştı. Bununla beraber, Rusların Kafkas Cephesi Başkumandanı Grandük Mişel, Serasker Rauf Paşa'nın telgrafına sadece "geldi" cevâbını verdi. Grandük Nikola ise, Lofça'dan gönderdiği telgrafta, mütâreke teklifini Çar II. Aleksandr'a iletliğini, bu mesele her ne kadar kendisi ile müzâkere edilecekse de, sulh şartları kararlaştırılmadan bunun görüşülmeyeceğini bildirdi. Onun bu cevabı ile mesele başka bir

renge büründü ve gaye, âcilen bir mütâreke yapmakken, bunun gerçekleşmesinin, yapılacak sulhün şartlarına bağlı olduğu anlaşıldı. Bununla beraber Ruslar, sekiz kolorduya ayrılmış yüz yetmiş bin piyâde, altı buçuk fırka süvâri ve sekiz yüzden fazla topla ilerlemekteydiler. General Gurko, Süleyman Paşa'yı tâkibe, General Skobelef ise, Sekbanlı üzerinden Edirne yolunu tehdide memur olup, diğer kolordular İslimye ve Yanbolu'ya taarruz etmekte idiler.

Gelelim halkın durumuna: Lofça, Plevne ve Orhâniye taraflarının halkı Sofya'ya yığılmışlardı. Bunu müteâkip Osmanlı ordusu oralardan çekilince, yukarıda anlattığımız gibi, perişan bir vaziyete düşmüş olan halkın bir kısmı Köstendil üzerinden Manastır ve Üsküb'e doğru canattıkları gibi, bir kısmı da düşman hücumları sırasında fırsat buldukça Filibe ve Pazarcık ovalarına inmişlerdi. Balkan köyleri müslümanları da onlara karışmışlardı. Meriç vâdisi halkı ise, düşman hücumu geçmeden önce, Osmanlı askerlerinin muhâfazasına güvenerek yerlerinde duruyorlardı. Rusların Balkanlardan saldırıya geçecekleri anlaşıncı, bütün müslümanların Edirne'ye çekilmeleri emredildiğinden, artık kimse mala mülke bakmayıp, gücü yetenler kıymetli eşyalarını almakla yetinecek, gruplar halinde göçe hazırlanmışlarken ve bir kısmı da yollara dökülmüşken, mütâreke kararının bildirilmesi üzerine hicretten vaz geçip, yerlerinde kalmayı tercih ettiler. Fakat, biraz yukarıda temas edildiği gibi, mütârekenin yapılmaması ve düşmanın ilerlemesi yüzünden Rusların ve onlara uyan Bulgarların zulmüne uğradılar.

Şipka kolordusunun esir düşmesi yanında, mütâreke sağlanamaması ve Rusların olanca güçleriyle taarruzlarını sürdürmeleri, Osmanlı Devleti'ni çok müşkül bir duruma soktuğundan, Padişah, kabine üyelerini Yıldız Sarayı'na çağırarak derhal bir sulh yapmanın çârelerini aramalarını emretti. Hükûmet üyeleri, öyle bir ümitsizlik ve şaşkınlık içine düşmüşlerdi ki, müzâkereler gece yarlarına kadar sürüp gittiği hâlde, mâkul bir çâre bulunamadı. Müzâkereler münâkaşaya dönüşüp, meclistekilerin bağirtısı ayyuka çıkmaya başladı. Meğer Padişah, gizli bir yerden müzâkereleri takib ediyormuş. Mâbeyn Feriki Said Paşa'yı toplantı salonuna göndererek, müzâkerelerin usûlüne uygun bir şekilde yapılmasını tavsiye etmek zorunda kaldı. Kabine üyeleri arasında ihtilâf çıkıp, bir kısmı büyük bir ümitsizlik içinde, Rusya'ya müracaat edip, kan dökülmesinin önüne geçmekten başka çâre kalmadı diyor; bir kısmı ise: "Hazır ol cenge eğer sulh u salâh istersen" mısraını hatırlatarak, sonuna kadar savaşa devam edilmelidir, diyordu. Bu arada Şeyhülislâm Kara Halil Efendi, âyet-i kerimeler ve hadis-i şerifler okuyarak, düşmana karşı tam bir sebat gösterilmesini tavsiye etti. Ona bağlı olanlardan Dâhiliye Nâzırı Hamdi Paşa da: "Saltanat-ı seniyye'nin bekasına hizmet, ancak bugün içindir; sulhün çâreleri aranılmakla beraber, payitahtın muhâfazası için icâbeden tedbirler sür'atle alınmalıdır. Velinimetimiz olan Devlet-i aliyye'nin devamı husûsunda hepimiz gayret göstermeliyiz" şeklinde cesur ve hâlisâne sözler söyledi. Nihâyet, "Padişah alayları (Mevkib-i humâyûn) İstanbul istihkâmlarına gönderilmeli, Tuna ve Batum ordularından asker getirilmelidir" denildiği sırada, Padişah: "İngiltere Kraliçesinin hânedânımıza karşı ayrı bir hürmeti vardır. Tarafımdan kendisine bir mektup gönderilerek, daha fazla kan dökülmesini önlemek için âcilen Rus Çarı nezdinde teşebbüslerde bulun-

ması rica edilsin" emrini verdi ve İngiltere elçisi Layard'ı çağırarak, kendisinden bu hususta yardımcı olmasını istedi. Padişahın bu emri üzerine, Vükelâ Heyeti meseleyi epine boyuna müzâkere edip, Rusların Edirne'yi ve dolayısıyla saltanat merkezini tehlide fırsat bulduklarını ve bunun çok kötü neticeler doğuracağını beyan ederek, Layard tarafından İngiltere Hâriciye Nâzırı'na şu meâlde bir telgraf yazdırdılar: "Eğer İngiltere tarafından fiili yardımla bir tavassutta bulunulmazsa, Osmanlı Devleti doğrudan doğruya Rusya'ya başvurarak bir sulh yolu bulmak mecburiyetinde kalacaktır". Ayrıca Padişah'ın ağzından İngiltere Kraliçesine de bunu teyid eden bir telgraf yazdırdılar.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Kabinenin değişmesi

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, Kanûn-ı Esâsî hükmünce Meclisi-i Meb'ûsanın toplanma zamanı gelmişti. Gerçi devletin fevkalâde bir hal içinde bulunduğu bir zamanda meclisin toplanması yerinde bir hareket değildi. Üstelik meşrûtiyetle idâre edilen diğer devletlerin böyle zamanlarda meclislerini feshet-tikleri bilinen bir gerçektir. Bununla beraber, Kanûn-ı Esâsî ilân edileli daha bir sene olduğundan, onun en büyük eseri olan meclisin toplanmaması dedikoduya sebep olur endişesiyle, mebuslar toplantıya çağırılmış ve meclis açılmıştı. Ama o sıralarda Plevne elden gitmiş, yer yer mağlûbiyet alâmetleri başgöstermiş ve halk arasında, hükûmet aleyhinde mırıldanmalar başlamıştı. Milletin temsilcileri olmaları dolayısıyla, umûmî efkârdan en çok etkilenecek olanlar, pek tabii ki, mebuslar idi. Bu itibarla, gerek Plevne ordusunun esir düşmesi, gerek Kumarlı ordusunun geri çekilmesi üzerine Sofya'nın terkedilmesi ve gerekse düşmanın şiddetli taarruza hazırlanması hususlarından dolayı, çoğu, zemmedilmeye başlandılar. Vatanın ve milletin selâmeti için fikir birliğine varıp, Padişahın nut-kuna cevaben yazdıkları mazbatada ise, hükûmetin siyâsî ve askerî yönden aldığı tedbirleri yetersiz gördüklerini belirttiler.

Sadrazam Edhem Paşa, esasen mebuslara muhâlifli. Basit meselelerde bile onların ikazlarına hiddetle cevap vererek, sert ve kırıcı muâmeleden gururlanırdı. Bu itibarla, yapılan öyle bir şikâyetten şahsen öfkeleniği gibi, kabine üyelerini de gadaba getirmeye çalışıp, Padişah'a yazılan cevabnâme, Vükelâ Heyeti'ne güvensizliği bildiren bir madde eklenmesinin usûl bakımından yersiz olduğunu beyân etti. Fakat Vükelâ Heyeti: "Buna birşey diyemeyiz. Devlet idâresi hakkında milletvekillerine izâhat vermemiz icâb eder" dediler. Bunun üzerine, kabine üyelerinin meclise çağırılmasına karar verilmekle, hepsi meclis binasına gittiler. Yapılan gizli toplantıda, Rusların galebesinden bahis açılıp, memleketin içine düştüğü feci durum dolayısıyla hükûmetin siyâsî ve askerî bakımdan ne gibi tedbirler aldığı hususunda sââller soruldu. Serasker Rauf Paşa ve Damad Mahmud Paşa ordu adına, Hâriciye Nâzırı Server Paşa ise, siyâsî teşebbüsler hususunda gerekli cevabı verdiler. Ama, ağız lâf yapan bazı milletve-

killeri susturulmayıp, ileride tehlike doğurabilecek hatalı hareketlere temas etmek istedikleri sırada, toplantıya son verildi. Kabine üyeleri yerlerine dönüp, olup bitenleri Padişah'a anlattılar.

Hükûmet üyeleri ile milletvekilleri arasında çıkan bu ihtilâf, Padişah'ın dikkatini çekmişti. Memleketin askerî ve siyâsî bakımdan içinde bulunduğu böyle nazik bir dönemde, Edhem Paşa'nın artık Sadrâzamlık makamında kalması mümkün değildi. Bu sebeple Padişah, Edhem Paşa'yı azledip yerine Dâhiliye Nâzırı Hamdi Paşa'yı tâyin etti (11 Ocak 1878). Hamdi Paşa, Yıldız Sarayı'nda yapılan müzâkereler sırasında metânet ve dirâyet gösterdiğinden, müzâkereleri bizzat tâkip eden Padişah'ın takdirini kazanmıştı. Aynı zamanda Hazine-i Hâssa Nezâreti görevini de yürütmekte olan Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa Dâhiliye Nâzırlığına; Âyândan Nâmık Paşa Hazine-i Hâssa Nâzırlığına, Rûsûmat Emîni Kânî Paşa Mâliye Nâzırlığına ve sâbık Edirne vâlisi Ahmed Vefik Paşa Maârif Nâzırlığına tâyin edilip, Rûsûmat Emînliğine de Sâdık Paşa getirildi. Mâliye Nezâreti'nden (Bakanlığından) ayrılan Yusuf Paşa, Trabzon vâliliğine tâyin olunup, Maârif Nezâreti'nden ayrılan Kemal Paşa da Âyân (Senato) meclisine alındı. Bahriye Nâzırı Ferik Said Paşa'ya aynı zamanda Mâbeyn Müşirliği görevi verildi. Bahsi geçen Yusuf Paşa'nın Trabzon vâliliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmasının sebebi, Mâliye Nâzırı bulunduğu halde İstanbul'dan meb'us seçilip bunu kabul etmesi ve milletvekillerini hükûmet aleyhinde kışkırtması idi.

BEŞİNCİ FASIL

Sulh konferansı için temsilciler tâyin edilmesi

Kabine değişikliği hakkında çıkan “h a t t - ı h ü m â y ü n” da, muhârebelerde uğranılan hezîmetlerin, işlenen hatalar yüzünden meydana geldiğine işâret edildikten sonra, bu hatalar neticesinde memleketin uğradığı zararları telâfi etmek ve geleceği emniyet altına almak için âzamî gayretle bir sulh yapmanın çâresine bakılması emredilmişti. Bundan dolayı, Sadrâzam Hamdi Paşa'nın başkanlığında kurulan yeni kabine, bilhassa bu nokta üzerinde durdu. Yapılan müzâkereler sonunda, herşeyden önce İstanbul'un muhâfazası için Tuna Doğu Ordusu'ndan otuz beş ve Batum'dan on tabur asker getirmek üzere vapurlar tahsis edilmesi ve Serasker Rauf Paşa tarafından Grandük Nikola'ya sulh esaslarının nelerden ibâret olacağını bildirmesi hakkında bir telgraf yazılması kararlaştırıldı. Bu sırada, Şipka ordusunu esir eden Rus ordusunun, Filibe ovasına yayılarak Eski-Zağra ve Yeni-Zağra'yı istilâ ettiği ve Yanbolu'ya giden demiryolunu kestiği haber alındı. Süleyman Paşa ise, çeşitli mevkilerdeki kuvvetleri Pazarcık'a toplamak ve Filibe'den Edirne'ye çekilmek çârelerini aramakta idi. Fakat Ruslar, bu kuvvetleri arkadan tazyik etmek, Yanbolu hattına saldıran orduyu da karşı yönden harekete geçirip geri çekilmekte olan Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakmak maksadıyla Sârimbey istasyonunu ele geçirmiş, Edirne'den ileri mevkilerin gidiş-dönüş yollarını ve muhâbere imkânlarını tamamen kontrolleri altına almışlardı.

Yeni kabine, bir taraftan siyasî teşebbüsleri sürdürme kararı almış, diğer taraftan da Edirne ve İstanbul'un müdâfaası hususunda birtakım askerî tedbirlere başvurmuştu. En son çâre olarak düşünülmüş olan bu tedbirler, şu iki nokta üzerinde toplanıyordu:

- 1) Süleyman Paşa kumandasındaki ordu ile Yanbolu istikâmetine getirilmesi kararlaştırılan orduyu Edirne'ye çekmek,
- 2) Tuna ve Batum'dan İstanbul'a asker getirip, mevcut kuvvetleri takviye etmek sûretiyle Çatalca istihkamlarına göndermek.

Ancak, Süleyman Paşa kumandasındaki ordu, gerek yollarda çekilen bin bir türlü meşakkatler gerekse şiddetli kış yüzünden çok yorgun düşmüştü. Bu itibarla, Edirne'de bulunan Eyüb ve Mehmed Ali Paşalar, böyle bir ordunun

geri çekilme harekâtı esnâsında düşmana karşı bir taarruzda bulunabilmesi şöyle dursun, hızla ilerleyen Ruslardan önce Edirne'ye varmasının da diye bildirdiler. Öte yandan, Tuna Doğu Ordusu'ndan istenilen otuz-beş tabur alındığı takdirde o civardaki kalelerin mahsûr kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı, bunun sonunda ise oralarda barınan birçok müslümanın düşman eline düşeceği ihtâr edildi. Bu gibi mahzurlardan dolayı Tuna ve Batum'dan asker getirme işi zorlaştı. Bununla beraber, askeri ümerâ: "Tuna ve Batum'dan istenildiği kadar asker getirtilmiş olsa bile, bu kuvvetlerle ne İstanbul için ikinci bir müdâfaa hattı teşkil edilebilir, ne de şehrin merkezi muhâfaza edilebilir. Bu bakımdan, gerek Edirne ve gerek İstanbul'un savunulması için alınan tedbirler yeterli değildir" görüşünü ileri sürdüler. Bu meâlde bir mazbata da hazırlandı.

Gelelim o günkü siyâsî duruma: İngiltere'ye barış için arabuluculuk yapması teklif edildiği sırada, Başvekil Lord Bikonsfild, Londra sefiri Musurus Paşa'ya: "Osmanlı Devleti, Ocak ayı sonuna kadar dayanabilirse, İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nin menfaatleri lehine sevketmeye çalışırım" demişti. Bununla beraber, Hâriciye Nâzırı Lord Derby, daima tarafsızlıktan dem vurarak: "Osmanlı Devleti İngiltere'den fiilen birşey beklemesin" demek sûretiyle içindekini açığa vurmuş ve dolayısıyla da, arabuluculuktan kaçındığını açıkça ortaya koymuş oldu. Bu keşmekeşlik esnasında, tekrar Musurus Paşa ile görüşen Bikonsfild, ona gizlice şöyle demişti: "Rusların sert tutumuna bakılırsa Edirne'ye gelecekleri anlaşılıyor. Fakat, Ruslar geldiği günden itibaren Osmanlı Devleti yüzbin kişilik bir kuvvet tedârik ederek iki veya iki buçuk ay mukavemet edebilirse, yakında toplanacak olan parlamentodan, Osmanlı Devleti lehine bir karar çıkarcığını kuvvetle ümid etmekteyim. Şâyed düşmana mukavemet edilemezse, İngiltere'yi işin içine sokmak için sarfettiğim gayretler boşa gitmiş olur".

Bikonsfild, İngiltere'nin doğudaki menfaatlerini Osmanlı Devleti'nin devamı ile sağlamak ve bu cihetle Rusya'nın emperyalist fikrine set çekmek isteyenlerdi. Bu sebeple, İngiltere'yi tâkip ettiği tarafsızlık politikasından vazgeçirip, Kırım muhârebesinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne doğrudan doğruya yardımda bulunmak fikrinde idi. Bunu gerçekleştirebilmek için kendi fikrini destekleyebilecek milletvekilleri vâsıtasıyla meseleyi Parlametoda çözmesi gerekiyordu. Bundan dolayı, parlamentonun vaktinden önce toplanmasını kararlaştırmış ve milletvekillerini toplantıya çağırılmıştı. Onun, Londra sefiri Musurus Paşa'ya en son söylediği sözler, Osmanlı Devleti açısından büyük bir siyâsî önem taşımakta idi. Fakat, yukarıda zikrettiğimiz gibi, Bikonsfild'in ümid ettiği doğrudan doğruya yardım meselesi, yüz bin kişilik bir Osmanlı ordusunun Edirne'de düşmana karşı bir buçuk - iki ay mukavemet etmesine bağlı idi. Ama ne var ki, o sıralarda Osmanlı Devleti için böyle bir sorumluluk altına girmenin zamanı geçmiş ve askerin metâneti büsbütün sarsılmıştır. Nitekim meselenin bu yönünü ele alan kabîne üyeleri: "Bikonsfild'in dediği gibi, parlamentoda yapılacak görüşmeler sonunda faraza İngiltere savaş ilân edecek noktaya gelse bile, düşmanın, böyle bir kararın tatbikine fırsat vermeden İstanbul üzerine yürüyeceği meydandadır. O durumda, İngiliz donanmasını müttefik sıfatıyla Boğazlardan geçirmek mümkün olsa dahi, kara kuvvetleri güçlü olmadıkça deniz kuvvetleri tehlikeyi önleyemez. Ayrıca bizim de düşmana karşı koymamız

mümkün olmaz. Bu takdirde, Lord Bikonsfild'in sözlerinden ümide kapılıp da Rusların İstanbul'u tehdid etmelerine cevâz vermek, felâketi göze almak demek olur. Artık bu sözlerle vakit geçirip de devleti tehlikeye düşürmektense, doğrudan doğruya Rusya'ya mürâcaat edilip, taraflar arasında derhal bir mütâreke sağlanarak sulh esaslarının kararlaştırılması şarttır" dediler ve buna ilâveten de şu görüşleri ileri sürdüler.

"Gerçi Padişah tarafından, yardım ve tavassutta bulunması hakkında İngiltere Kraliçesine yazılan telgrafın cevâbı gelmedi. Ayrıca, Hâriciye Nâzırı ve İngiliz sefiri taraflarından Rusya'ya müracaat etmek zorunda kaldığımız hususunda Londra'ya yapılan resmî ve gizli tebligattan da henüz bir ses çıkmadı. Ama Kraliçe'nin vereceği cevabın, bu mesele hakkında birbirine zıt fikirler taşıdığı bilinen İngiliz kabinesinin görüşü çerçevesinde olacağı muhakkaktır. Bir kere o yolda İngiltere'den resmî bir cevap alındıktan sonra Rusya'ya başvuracak olursak, Rusya, tabiatıyla, işin hakikatini bileceğinden, bizim herşeyden ümid kesmiş olarak müracaat ettiğimize hükmeder. Bu şekilde bir müracaat, belki de sulh şartlarının ağırlaştırılmasına sebep olur. Bu vaziyet karşısında İngiltere'den gelecek cevabı beklemekle vakit geçirmek her bakımdan aleyhimize olacağından, Padişah tarafından Rus Çarı'na derhal bir telgraf çekilerek askerî harekâtın durdurulması istensin. Ayrıca, mademki Grandük Nikola sulh esasları kararlaştırılmadan mütârekeye râzı olunamayacağını bildirmiştir, o hâlde Osmanlı Devletince temsilciler gönderilip, sulhe esas teşkil edecek maddelerin müzâkeresine başlansın. Bu şekilde hareket etmek menfaatlerimize uygun düşer".

Bu müzâkereler üzerine bir karara varılacağı sırada, İngiltere Kraliçesi'ne gönderilen telgrafın cevabı geldi. Yine bu sırada Musurus Paşa'dan da bir telgraf alındı. Bu telgrafta, barış esaslarının müzâkeresi hakkında Grandük Nikola tarafından yapılan ilk teklif üzerinde Musurus Paşa ile Lord Derby arasında geçen konuşmalardan bahsediliyordu. Söz konusu telgraftan anlaşıldığına göre, Lord Derby, Musurus Paşa'ya: "Kraliçe'nin Padişah'ın telgrafına vereceği cevap, İngiltere'nin bugüne kadar tâkip ettiği siyâset doğrultusunda olacaktır. İngiltere tâkip etmekte olduğu tarafsızlık politikasını sürdürmeye devam edeceğinden, muhârip iki devlet arasında tavassutta bulunmayı taahhüt edemez. İki seneden beri ifâde ettiğim gibi, Osmanlı Devleti İngiltere'den hiçbir sûrette doğrudan doğruya yardım beklemesin. Bununla beraber, sulh şartlarının daha ziyade İngiltere'nin menfaatleriyle ilgili maddelerinde, bu devletin müdâhalesi ve muvâfakatı icâb eder. O cihetle, Rusya'nın teklif edeceği sulh şartlarının nelerden ibâret olacağının şimdiden anlaşılması için Osmanlı Devleti, bu hususta Rus kumandanları ile müzâkerelere girişerek bilâhîre bunları İngiltere'ye bildirmelidir. Ayrıca, Rusların Çanakkale Boğazı istihkamlarını zabt etmek için Gelibolu'ya asker sevketmeleri muhtemel olduğundan, Osmanlı Devleti uygun görür ve arzu ederse, İngiltere, kendi donanmasını Çanakkale Boğazı'ndan geçirerek Gelibolu'ya asker çıkarabilir. Ama bu tedbir de İngiltere'nin tarafsızlığını zedelemesin" demiş ve Musurus Paşa'nın: "Tarafsız olarak donanma gönderip Boğaz'ı tutmak nasıl olur? Böyle bir hareket, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir savunma ittifakı anlaşması yapılmasına bağlıdır" şeklinde verdiği cevabı sükût ile geçiştirmiştir.

Bunun üzerine Vükelâ Heyeti: "Artık İngiltere'nin tarafsızlıktan vazgeçip de bize doğrudan doğruya yardımında bulunmayacağı, bununla da anlaşmış oldu. İngiliz donanmasının Boğaz'dan içeri sokulması Osmanlı Devleti'nin rızasına bağlı olarak teklif olunuyorsa da, Ruslarla mütâreke yapmak ve barış esaslarını tesbit etmek mecburiyeti karşısında İngiliz donanmasının Boğaz'dan içeri girmesine ve Gelibolu'ya asker çıkarmasına izin vermek, Rusya nazarında giriştiğimiz teşebbüslerin samimi olmadığını göstereceğinden ve bundan başka İstanbul'un korunmasına dahi yaramıyacağından, bunun sırası değildir" dediler.

O esnada, Grandük Nikola'dan gelen bir telgrafta, barış esaslarını kararlaştırmak üzere Osmanlı Devleti tarafından tâyin olunacak temsilcilerin, Kızanlık kasabasına gönderilmesi istenmişti. Bundan, Rusların da bu işin bitirilmesinden yana olduklarını anlayan hükûmet erkânı, Padişah tarafından Rus Çarı'na gönderilmesi kararlaştırılan telgrafın kaleme alınmasını ve temsilcilerin hemen tâyin edilip gönderilmesini, harp felâketini önleyici yegâne tedbir addettiler. Bunun üzerine, Hâriciye Nâzırı Server Paşa birinci temsilci, Hâzine-i Hassa Nâzırı olup II. Mahmud Han zamanında Akkerman Muâhedeşi müzâkerelerinde bulunan ve hususî elçilikle Çar Nikola nezdine gönderilen Müşir Namık Paşa ikinci temsilci tâyin olundular. Ayrıca, Ferik Necib Paşa, Erkân-ı harbiye mirlivalarından Osman Paşa ve Kaymakam Âgâh Bey de mütâreke görüşmelerine memur edildiler. Padişah tarafından, Rus Çarına bir telgraf yazılıp, temsilciler de trenle Harmanlı istasyonuna ve oradan Kızanlık'a gitmek üzere İstanbul'dan yolcu edildiler (15 Ocak 1878).

Temsilcilere âit tâlimatın tanzimi

Temsilcilerin tâyini sırasında, onlara verilecek tâlimatın hükümleri hakkında, kabine üyeleri arasında uzun müzâkereler cereyan etti. Şöyle ki:

"Rusya'nın ne gibi isteklerde bulunacağı meçhul ise de, savaşta elde ettiği galibiyete dayanarak Osmanlı toprakları hakkında bâzı tasavvurları olduğu muhakkaktır. Bu itibarla, Kars, Erzurum ve Batum'un terkedilmesini; İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını yabancı harp gemilerine kapayan anlaşmanın kaldırılmasını; Eflak-Boğdan ve Sırbistan'a istiklal verilmesini; Sırbistan ve Karadağ sınırlarının genişletilmesini; Paris Muâhedeşiyle Boğdan topraklarına katılan Besarabya'nın îadesini; Dobruca'dan bir mikdar arazinin kendi topraklarına katılmasını; mevcut birtakım meselelerin çözülmesi için İstanbul'da toplanan konferansın (Tersane konferansı: 23 Aralık 1876) Bulgaristan ve Bosna-Hersek toprakları ile ilgili kararlarının tatbikini; daha ileride olmak üzere, adı geçen yerlere muhtariyet verilmesini; harp tazminatı talep ederek bunun ödenmesine kadar ya bir müddet Bulgaristan'da asker bulundurulmasını veya tazminat karşılığında Osmanlı donanmasının yarısının kendisine verilmesini teklif edeceği ve belki bunların dışında daha hatıra gelmeyen başka şeyler de isteyeceği ihtimâl dâhilindedir" denildi ve temsilcilere verilen tâlimatın esasları altı madde halinde aşağıdaki gibi tesbit edildi:

1- Kars, Erzurum ve Batum'un terkedilmesi teklif olunursa, böyle bir teklifin Çar'ın bu savaşta topraklarını genişletmek emelinde bulunmadığını temin eden beyânatı ile bağdaşmadığı belirtilerek, mesele geçiştirilmeye çalışılacak. Şâyet bu mümkün olmazsa, İstanbul'dan izin istemek üzere, mesele tehir edilecek.

2- Boğazların açılması ile ilgili maddenin feshine, bu bir Avrupa meselesidir denilerek bu konuda verilecek karar İstanbul'dan alınacak müsâdeye bağlı tutulacak.

3- Eflak, Boğdan ve Sırbistan'a, Belçika gibi tarafsız kalmak şartıyla ve bu kabul ettirilmezse şartsız olarak muhtariyet verilecek. Aynaroz ve Kudüs manastırlarının, Eflak-Boğdan'daki hakları muhâfaza edilmeye çalışılacak. Sırbistan'ın, Vişegrad'dan aşağı Drina nehrinin sınır kâbul edilen yerinden başlamak üzere Sava nehrine kadar hudutlarını genişletmesi kabul edilecek.

4- Karadağ sınırının, Kolaşin hâriç diğer yerlerden genişletilmesine muvâfakat edilecek. Bir liman istenilirse, merkezden izin almaya hâcet kalmadan Avusturya'nın menfaatlerine dokunan Storina limanının terkedilmesine râzı olunacak. Başka liman talep olunursa, saltanat merkezinden müsâade almak gereği ileri sürülerek mâzeret beyan edilecek.

5- Londra Konferansı'nın gerek ıslahâtla, gerek Bulgaristan, Bosna ve Hersek'in idâreleri ile ilgili hükümleri teklif edilirse, kabul olunacak. Konferansın son kararı teklif edilirse, bu husus merkezin müsâadesine bırakılacak. Harp tazminatı ve ona ilişkin teklifler ileri sürüldükte, "bu hususta bir salâhiyetimiz yoktur" denilecek.

6- Mütârekeye karşılık, Tuna kalelerinden biri istenirse, merkezin müsâadesine lüzûm görülmeksizin terk olunacak. Edirne şehri rehin olarak istenirse, bu husus merkezin müsâadesine bırakılacak.

Bu esnada İngiliz sefiri Layard, devleti tarafından Petersburg'daki İngiliz elçisine gönderilen tâlimatın bir sûretini Bâbıâli'ye tebliğ etmişti. Bahis konusu tâlimatta, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında, 1856 ve 1871'de imzalanan muâhedelerin hükümlerini ihlâl edecek şekilde imzalanacak bir anlaşmanın, bütün büyük devletler tarafından tasdik edilmesi gerekeceği belirtiliyor ve Paris Muâhedesi'ne imza koyan büyük devletlerin görüşleri alınmadığı takdirde, bunun muteber sayılamayacağı beyan ediliyordu.

Öte yandan Avusturya'nın İstanbul elçisi, bu hususun aynen kendi devleti tarafından da Rusya'ya bildirildiğini söylemiş, hattâ bu iki devletin, Paris Muâhedesi hükümlerinin saklı tutulması gayesiyle böyle bir teşebbüse giriştiklerini imâ etmişti. Bundan dolayı, temsilcilere verilen tâlimatnâmenin sonuna sulh müzâkerelerine Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını teminat altına alan Paris Muâhedesi hükümlerinin korunması maddesinden başlanılması gereği ilâve edilmişti. Ancak, temsilcilerin İstanbul'dan hareketlerini müteâkip İngiltere ve Avusturya'nın bahis konusu tebligatını inceleyen hükûmet üyeleri, temsilci paşalara: "İngiltere ile Avusturya'nın maksadı, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Paris Muâhedesini bozacak bir anlaşma yapılırsa, bu anlaşmanın Paris Muâhedesi'ne imza koymuş bulunan devletlerin tasdikine açık bulundurulmasıdır. Yoksa, Paris Muâhedesi hükümlerinin mutlaka saklı tutulması diye bir gayeleri yoktur. Bu itibarla, İngiltere ve Avusturya tarafından yapılan tebligatın Rusya temsilcisinin fikirlerinde hiçbir tesir uyandırmayacağı anlaşılırsa, Paris Muâhedesi'nin mahfuz tutulması şartı öne sürülerek iş zorlaştırılmasın" şeklinde bir telgraf çekerek bir an önce barış yapılması lüzûmuna işâret etmişlerdir.

ALTINCI FASIL

Bariş esaslarının müzâkeresine kadar cereyan eden hâdiseler

Osmanlı Devleti'nin, Ruslar Edirne'ye girmeden önce derhal bir mütâreke yapılması hususunda gösterdiği telaşın sebebi, Süleyman Paşa ile muhâbere imkânı kalmayıp, onun kumandasındaki kolordunun Edirne'ye gelmesinden ümit kesilmiş olması ve Edirne'yi savunacak başka bir ordunun tedârik edilememiş olması idi.

Bu gerçeklerden tamamen haberdar olan Ruslar, öncelikle Edirne ile Filibe arasını kesince, değil Edirne'ye, ta İstanbul kapılarına kadar önlerine bir mâni çıkmak ihtimali kalmayacağını anlamışlardı. Bu sebeple Grandük Nikola, mütâreke teklifine birkaç gün cevap vermediği gibi, Eski-Zağra ve Yeni-Zağra'yı istilâ edip, Filibe'nin ric'at hattını da sür'atle kesmişti. Müteâkıben, istenilen mütârekenin ancak bariş esasları belirlendikten sonra mümkün olabileceğini bildirmiş ve o esnada da ordusunu Edirne'ye doğru harekete geçirmişti.

Rus Çarı'na, temsilci paşaların gönderildiği bildirilip, Padişah'ın ağzından kendisine yazılan telgrafta da savaşı durdurulması rica edildiğinden, kabine üyeleri, bunun Rus Çarı üzerinde bir tesir uyandıracağından bayağı ümitlenmişlerdi. Fakat, Çar'dan gelen cevapta, mütâreke kararının Grandük Nikola tarafından yapılan tekliflerin kabulüne bağlı olduğu bildirilerek, savaşı durduruktan kaçınılmış olması, o ümidi de söndürdü.

İşte bu atmosfer içinde Osmanlı temsilcilerini Harmanlı istasyonunda karşılayan Rus Kazakları, onları insan mezbahasına çevirdikleri yerlerden, yakıp yıktıkları kasaba ve köylerden geçirerek Kızanlık'a götürdüler. Bu sırada, Edirne havalisine yayılan Ruslar, yukarıda zikrettiğimiz gibi, Edirne'ye can atabilmek için yollara dökülmüş olan müslüman âileler üzerine Bulgar çetelerini salarak, o kadar müslüman kanı akmasına ve o kadar gasp ve yağmaya sebep oldular ki, yer yer eşya yığınları ve binlerce cesed, yollarda karlar ve buzlar üzerine serilmişti. Canlarını ve namuslarını korumak için silaha sarılmak zorunda kalanların kimi Rus topraklarının güllerine ve Bulgar kurşunlarına hedef olmuş, kimi Kazakların mızraklarıyla hayatını kaybetmişti. Böylece can verenler, bu yürekler acısı yolculuğun elim azabından kurtulmuş oluyorlardı. Hayatta kalanlar ise, aç susuz olarak dağların başında gecelemişler ve karlar içinde

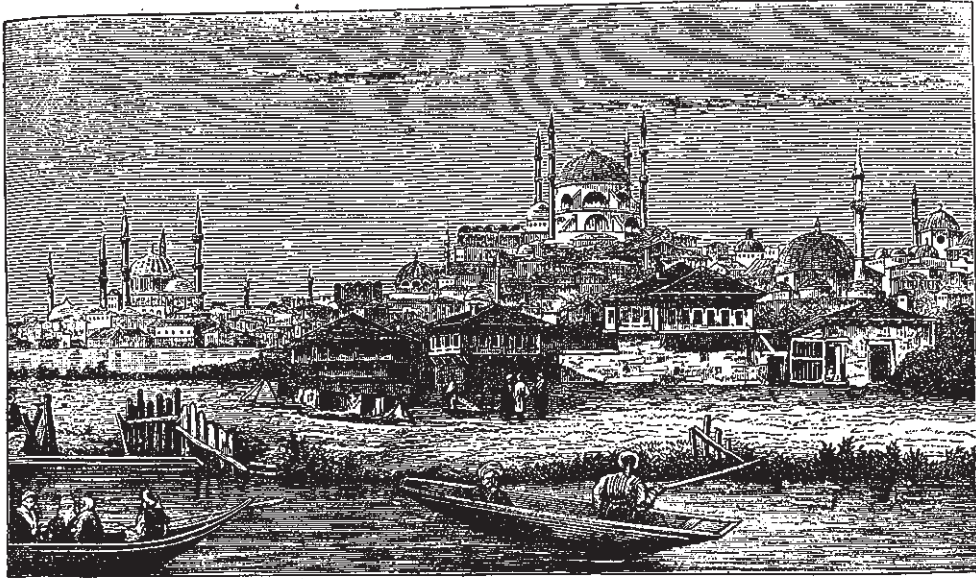
yuvarlanıp gitmişlerdi. Bu arada, General Skobelev, bir taraftan kumandası altındaki Rus süvâirlerini Harmanlı mevkiinde toplanan muhâcirlerin üzerine sürmüş, bir taraftan da onları şiddetli top ateşine tutmuş, on binden fazla kadın, erkek ve çocuk Meriç nehrinde boğularak tatlı canlarından ayrılmışlardı. O belâ meydanından canını kurtarıp da Rodop dağlarına sığınmak zorunda kalanlar da dağların tepelerinde ve Cehennem misali vâdilerde dünyayı terketmişlerdi. Bu zavallıların karşılaştıkları felâketler ve benzeri görülmemiş meşakkatlerin kalemle târifi mümkün değildir; ancak tasavvur edilebilir. O elem ve ızdırıp dolu günlerde, kadın ve çocuklardan kaçış silahla öldü, kaçış karlar altında kaldı ve kaçış Meriç nehrine atılıp boğuldu. Bunu ancak Allah bilir.

Geri kalan âilelerden bir kısmı Akdeniz adaları sahillerine, bir kısmı da Edirne'ye varmışlardı. Bu sırada, Ruslar, Cisir-i Mustafa Paşa mevkiini zabtettiklerinden, Edirne'nin istilâsına bir engel kalmamıştı. Bunun üzerine, Edirne'de bulunan Müşir Ahmed Eyüb Paşa ile Edirne valisi Ferik Cemal Paşa, şehrin boşaltılmasının zarûrî olduğunu bildirdiler. Zirâ, Balkanlar'da düşman eline geçmeksizin kaçabilen sekiz-on bin kadar dağınık ve başsız askerle Edirne istihkamlarını muhafaza etmek ve düşmana karşı koymak mümkün değildi. Bundan dolayı, bahis konusu istihkâmlarda bulunan ağır topların, düşman eline geçmemesi için bir an önce demiryoluyla İstanbul'a nakledilmesi ve Ruslar şehre yaklaştıkta, halkın ileri gelenlerinden bir heyet seçilip, Rus kumandanı yanına gönderilerek şehrin, usûlüne uygun bir şekilde teslim edilmesi hakkında, adı geçen paşalara emir verildi.

Bu emir üzerine toplar nakledilmeye başlanınca, Edirne'de bulunan asker çekirge gibi dağıldığından, düşman pençesinden kurtulup da Edirne'ye sığınabilen muhâcirlere, Edirne ve civarı halkı da eklenerek, hepsi malını mülkünü bırakıp, İstanbul'a sığınmak için kafileler halinde yollara döküldüler. Filibe ve İslimye hatlarında işleyen trenler Rusların elinde kalıp, Edirne hattına âit trenler ise yüzbinlerce insanın nakline kâfi gelmediğinden, "düşman geliyor" feryadıyle göçe can atan o kadar kalabalığın önüne geçmek de imkânsızdı. Bu vaziyet içinde, vagonlar tıklım tıklım dolduktan başka, yanlardan asılanlar, vagonların üzerine çıkanlar da bir hayli yekûn tutuyor ve hepsinin halinden, dönüşü olmayan bir yolculuğa çıktıkları seziliyordu.

Bu hengâmede yavrularını kaybetmiş anaların feryadları, anasını babasını yitirmiş masumların ağlayıp sızlamaları, taşlara tesir ediyordu. Sâhipsiz kalmış kadınlar büyük bir ümitsizlik içinde kundaktaki çocuklarını yollara atıyor, vatan hasretinden ve meşakkatten hastalananlar hayatlarını kaybediyorlardı. Vâsitalara binemeyenler ise perişan bir vaziyette yollara dökülmüş, karlar içinde inleye inleye gidiyorlardı.

Böyle anlarda, eşkıya gürûhunun şirretlik yapması tabii olduğundan, muhâcirler arasında bulunan Çerkes eşkıyası, Babaeski kasabasını basıp, halkın mallarını yağma ettikten sonra şehri de ateşe verdiler. Kasaba halkı tamamen dağılarak muhâcirler arasına katıldılar. Yine bir grup Arnavud eşkıyası Karinâbâd ve Burgaz kasabalarını yağmalayıp, bazı hıristiyanları öldürdüklerinden, oraların halkı da, düşman gelmeden göç etmek zorunda kaldı.

Serhad şehri Edirne

Öte yandan, Edirne'den firar eden on bin kadar başıboş asker de yollarda adam öldürmeye, etrafı talan etmeye başladılar. Böylece, düşmandan kaçan binlerce insan "Dârü'l-âmân" kabul ettikleri İstanbul'a sığınuncaya kadar, akla hayâle gelmeyen eziyet ve perişanlık çektiler.

İstanbuldaki duruma gelince: Göçlerin çoğaldığı gün, şehre, trenlerle gece gündüz kabileler halinde aç, çıplak, sakat, hasta binlerce insan gelerek, meydanlar ve sokaklar dolup taşıyordu. Muhâcirlerden bir kısmı, devlet ricâli ve zenginlerin evlerine taksim edilirken, birçoğu da Ayasofya, Sultanahmed ve Lâleli câmilerine yerleştirildiler. Yine pek çok kimse, mahalleler arasındaki câmi, medrese, mekteb ve tekkelere, boş askerî kışlalara yerleştirildi. Kısacası, umûma ve şahsa âit binaların çoğu muhâcirlerle doldu. Dükkânların bodrumlarına, mahzenlere sığınanların sayısı da az değildi. İstanbul halkı, göçmen âilelerine çok hizmet edip, "Türklüğe mahsus misafirperverliği" ellerinden geldiği kadar yerine getirdiler. Devlet de, çeşitli semtlerde göçmenlerin iâşe ve bakımları ile ilgilenecek heyetler teşkil ederek, bu hususta gereken tedbirleri almakta âzâmî itina gösterdi.

Fakat, İstanbul'un fethedildiğinden beri böyle bir manzara ile karşılaşmamış olması, bilhassa Rusların Edirne'yi işgallerine mâni olunamadığından İstanbul'un da düşman eline geçip devletin tamamen yıkılacağı kaygısı, şehir sâkinleri arasında büyük bir korku uyandırmıştı. Herkes Rumeli muhâcirlerinden dinlediği göç felâketini düşünmekle derin bir üzüntüye kapılıp, Padişah ve hükûmet aleyhinde âsâyişi bozacak sözler söylendi. Öyle bir durum hâsıl olmuştu ki, bir kargaşalık çıkacak olsa, halk akın akın Anadolu'ya göç edecekti. Bu durumu görüşen hükûmet, âsâyişi bozacak hareketlere kalkışanları devlet ve millet düşmanı ilân ederek, haklarında idâma kadar ağır cezâlar uygulanacağını bildiren bir tebliğ yayınladı ve zabıta kuvvetlerini takviye etti. Ama bu tehditler,

Rus ve Bulgar katliamından kurtulabilen Türk göçmenlerinin yürekler acısı hali... Bir Türk trenini tıklım tıklım dolduran binlerce insan, kar yağışı altında İstanbul meydanlarını doldurmuştu.

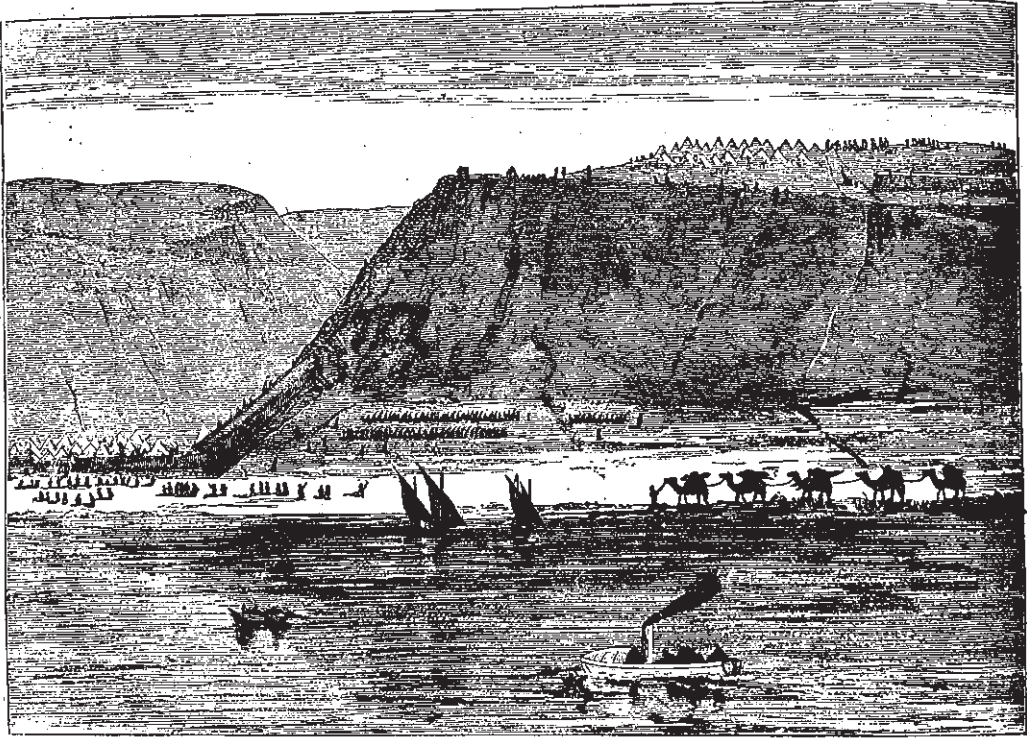
halkın galeyanını yatıştıramadı. Zira halkın dehşet ve telâşa kapılması, Rusların günden güne memleketi istilâ ederek ilerlemelerinden ve Çar'ın, İstanbul'a asker sokmadan sulhe râzı olmayacağı yolundaki şâyialardan ileri gelmekte idi. Böyle bir durum zuhur ettiği takdirde, mallarından mülklerinden ayrılmış olan iki-üç yüz bin göçmenin içinden, yağmacılığa başlayanlar ve intikam hırsıyla hristiyanları öldürmeye kalkışanlar çıkabilirdi. Ayrıca düşmanın şehre hücum etme ihtimâli de vardı. İşte bu hususlardan dolayı endişeye kapılan yerli ve yabancı hristiyan âileleri, kafilâ kafilâ İstanbul'dan ayrılmaya başladılar.

Öte yandan, Rus süvârileri Edirne'ye yaklaştıkta, orada bulunan askerler kaçtılar. Bunun üzerine, kumandan Ahmed Eyüb Paşa ile vâli Cemil Paşa, topları demiryolu ile İstanbul'a naklettirip, Edirne'de Padişah Sarayı'nda muhafaza edilmekte olan cephânâyı ateşe vererek beş yüz yıllık öyle güzelim bir eseri havaya uçurduktan sonra Çorlu'ya gittiler. Şehrin bâzı ileri gelen kimseleri ile Müftü Efendi, Rus birliklerini karşılayıp sonunda teslim olmak zorunda kaldılar. 20 Ocak 1878'de Edirne'yi işgal edip birçok yerlerden kuvvetler sevkeden Ruslar, hiç bir mukâvemetle karşılaşmadan Çorlu'ya kadar ilerlemişler ve böylece İstanbul'u karadan muhâsara altına alabilmek imkânına kavuşmuşlardı.

İstanbul'da ise, ne Süleyman Paşa ordusundan bir haber alınabiliyor, ne de temsilcilere yazılan telgrafların ulaştırılmasına imkân bulunabiliyordu. Hattâ Ruslar, Sadrâzam tarafından temsilcilere yazılan şifreli bir yazıyı, Kızanlık'a götüren Serasker yâverlerinden İzzet Bey'den bir haber alınmasına mâni oldukları gibi, onun geri dönmesine de izin vermemişlerdi. Sadrâzâmın temsilcilere gönderdiği şifreli yazıda, Rusların işgal hareketlerinden ve İstanbul'daki fevkalâde gergin havadan bahsedildikten sonra, kendilerine verilen tâlimatnâmedeki şartlardan vazgeçilerek, müzâkereler esnasında karşı taraftan gelecek teklifler üzerinde son derece titiz davranıldıktan sonra, işin ne şekilde bitirilmesi gerekiyorsa merkezden müsâade almadan, o yönde karar vermeye salâhiyetli oldukları bildiriliyordu.

İşte bu buhranlı günlerde, kabine üyeleri gece gündüz Harbiye Nezâretinde toplanıyorlardı. Padişah da bizzat gelip, hükûmet erkânının mârûzatını dinliyor, onlardan askerî ve siyasi konularda bilgi alıyordu.

Temsilcilerin gönderilmesiyle iki devlet arasında bir mütâreke yapılacağı ümidi doğmuşken, Rusların son sür'atle ilerleyip Edirne'ye girmeleri ve bazı yerleri işgal etmeleri, İstanbul için birtakım emniyet tedbirleri alınmasını zarûrî kılmıştı. Bundan dolayı, daha önce Anadolu Cephesi Başkumandanlığında bulunmuş olan Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, Çatalca istihkâmları kumandanlığına tâyin edilerek, bu istihkâmları kontrol edip noksanlarını tamamlamak için İstanbul'dan yola çıkarıldı. Rusların, bir yandan İstanbul'u tehdit edecekleri ve bir yandan da Çanakkale Boğazı'na hâkim Bolayır istihkâmlarını tutmaya çalışacakları çok iyi bilindiğinden, Askerî Danışma Meclisi'nden bu tehlikelere karşı ne gibi tedbirler alınması gerekeceği soruldu. Konuyu enine boyuna götüren kumandanlar, neticede ilk tertip olarak yetmiş dört ve ikinci tertip olarak da elli dokuz tabura ihtiyaç gösterdiler. İlk tertipten elli dört taburun Çatalca, on dört taburun ise İstanbul'un muhâfazasına bırakılmasını tavsiye ettiler. Ayrıca

Bolayır sırtlarından bir görünüş

ikinci taburun da bu oranda taksim edilip, Terkos ve Küçükçekmece göllerine içinde top bulunan dubalar yerleştirilmesini, nihâyet İstanbul'a yedek erzak getirilmesini de hatırlattılar. Halbuki, Çatalca ve Bolayır istihkâmları bakımsızlıktan bataklık haline gelmişti. Bundan başka ihtiyaç gösterilen 133 tabur askerin, Tuna Doğu Ordusu ile Batum ordusundan talep olunan elli taburu var kabul edilse bile, geri kalan seksen beş taburu mevcut değildi. Bu bakımdan, asker toplama kararının da tatbik edilemeyeceği anlaşılmıştı.

İşte böyle bir zarûret karşısında, Çatalca istihkamlarına gönderilmek üzere, İstanbul'dan gönüllü asker toplanmasına karar verildi. Bunlar, silah altında bulunduğu müddetçe normal erler gibi yiyip giyineceklerdi. Kur'a, redif veya mustahfız erlerinden bekayaya kalmış olup da gönüllü yazılacak olanlar, askerlik görevini yapmadıklarından veya firar etmiş olmalarından dolayı cezalandırılmayacaklardı. Bu iş için Evkaf Nâzırı Cevdet Paşa'nın başkanlığında, bâzı âyân ve mebuslardan oluşan bir komisyon kuruldu. Fakat, herkes savaş hâinden ürkmüş ve hükûmetin nüfûzu kalmamış olduğundan, bu husustaki ilânlara kulak asan olmadı. Hattâ komisyona, asker olmak hevesiyle başvuran şöyle dursun, selâm veren bile bulunmadı.

O sırada Süleyman Paşa ordusunun Kırcaali geçidinden Gümülcine'yi geçtiği haberinin gelmesi, memnûniyet uyandırmıştı. Bunun üzerine, onun kumandası altındaki kuvvetlerden bir kısmının Bolayır'a, geri kalanın da

İstanbul'a getirilmesi için Karaağaç iskelesine vapurlar gönderildi. Öte yandan, Süleyman Paşa'nın daha önce Kızan taraflarından getirtilebileceğini söylediği askerin, İslimye cihetinden Edirne'ye uğramaksızın Kırkkilise (Kırklareli)'ye doğru çekildiği haber alınmakla, Müşir Mehmed Ali Paşa sür'atle Kırkkilise'ye gönderilip orada bulunan on beş tabur asker Çatalca istihkamlarına sevk edildi. Askere şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir zamanda Süleyman Paşa ordusunun Gümilcine'ye geçmesi, gerçekten işe yaradı. Ama Filibe'de uğradıkları hezimetin sonu feci oldu. Şöyle ki:

General Skobelef kumandasındaki Rus ordusu, Sekbanlı istasyonunu tutarak Filibe'nin en mühim ric'at hattını kestiği gibi, General Gurko da yetmiş bin askerle İhtiman üzerine yürüyüp Sârimbey istasyonunu ele geçirdi. Bu durumda iki ateş arasında kalan Süleyman Paşa, Edirne'ye ulaşmaktan ümidini kesmişti. Bununla beraber, düşman çemberini yarıp çıkmak zorunda idi. Balkan savunma hattının muhtelif mevkiilerindeki kuvvetleri, Ocak ayının birinci günü Pazarcık'a toplayıp ertesi gün Filibe yakınındaki Kadıköyü'ne götürdü. İzladı ve Karlova'daki kuvvetleri de oraya getirdi. Böylece, Şâkir, Fuad, Osman, Sâbit ve Ali Paşalar kumandasındaki kuvvetlerin toplamı yüzonüç taburu buluyordu. Fakat taburların çoğu, iki yüz elli ve bir kısmı da altmış-yetmiş erden ibaret olup Filibe, Lofça ve diğer civar şehirlerden toplanan askerler tamamen dağıldıklarından, Anadolu askerinden sekiz bin kişi de Selanik'e kaçtığından, yüzonüç taburluk ordunun mevcudu otuz bin kişiyi bulmazdı. Taburların sadece ismi ve subayları mevcuttu dense yeridir.

General Gurko kumandasındaki Rus ordusu ise, Meriç nehrinin sol tarafından Osmanlı ordusunu tâkip etmekte, General Harçof kumandasında Troyan geçidinden Balkanları aşan Rus fırkası da Filibe'ye doğru ilerlemekte ve General Skobelef, harekâtın hedefini tehdid etmekte idi.

Bu durum karşısında, Meriç vâdisinden Edirne'ye geri çekilme imkânını bulamayacağını anlayan Süleyman Paşa, ordusunu Kırcaali Balkanı'na yaslayarak harekete geçirmeye ve oradan bir çıkış yolu bulmaya karar vererek 3 Ocakta Kadıköyü'nden İstanımka köyüne doğru hareket etti. Bu sırada Ruslar, ordunun sol kanadına tesadüf eden Adaköyü geçidini ele geçirerek oradan taarruz etmeye ve hızla ileri sürdükleri kuvvetleri Meriç nehri kenarına getirip, nehrin sol tarafında bulunan Osmanlı kuvvetlerini topa tutmaya başladılar. Diğer taraftan, ordunun bu geri çekilişi düzensiz bir şekilde olduğundan, mevcut kuvvetlerin büyük bir kısmını teşkil eden fırkalardan biri Fuad Paşa kumandasında Değirmendere'de ve diğeri Şâkir Paşa kumandasında Kadıköyü'nde bulunuyordu. Öncelikle, onların İstanımka'ya çekilip Filibe'de bulunan askerin kendilerine destek olması kararlaştırıldığı hâlde bu fırkaların ikisi de bozguna uğradı.

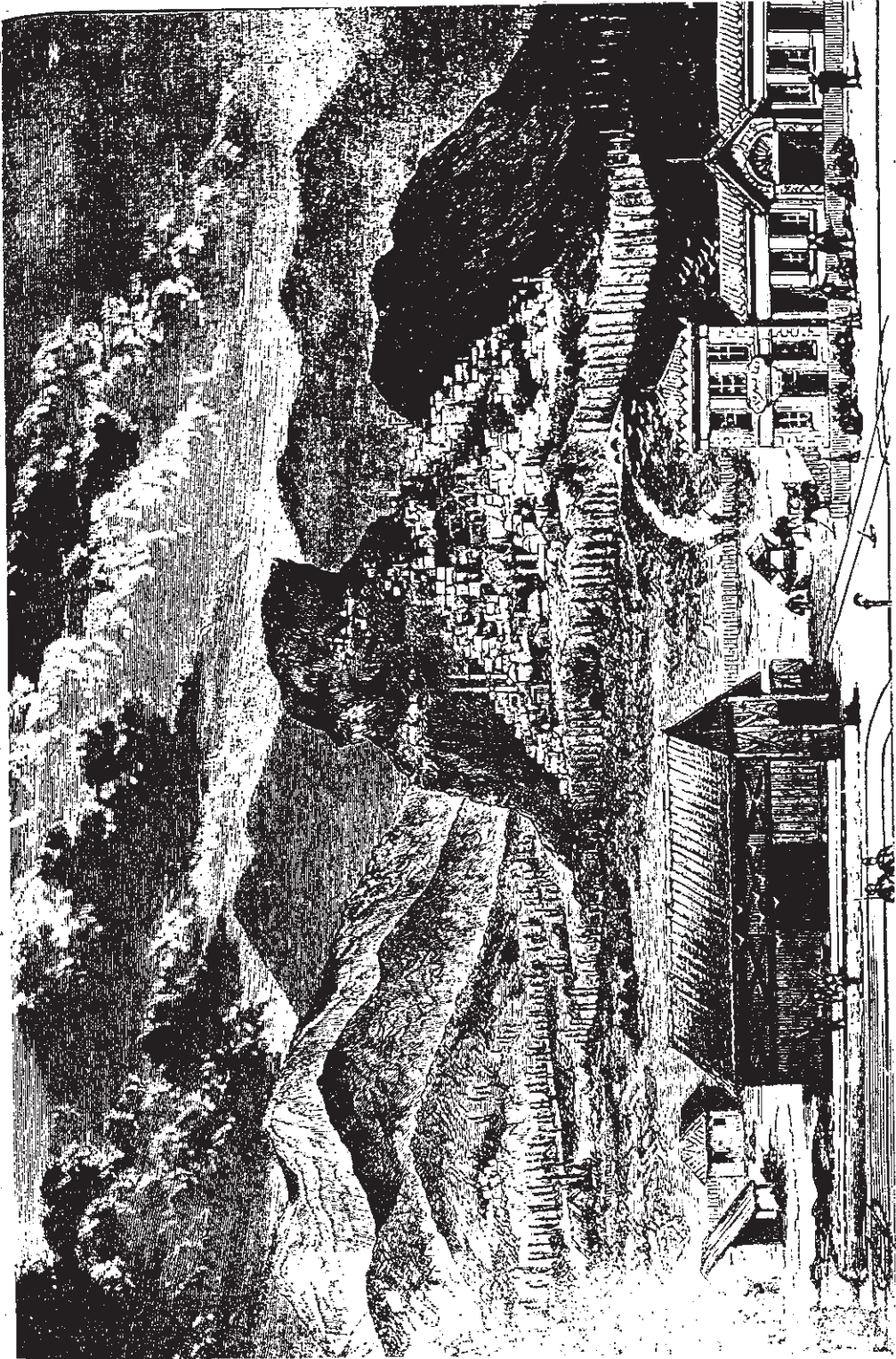
İstanımka'ya çekilmek kararlaştırıldıktan sonra, Filibe muhâfazasında bulunan asker, peyderpey Meriç'ten geçip Filibe köprüsü yıkılmış ve bu sûretle Filibe ile alâka kesilmişti. Böyle iken, Despothâne'nin muhâfazası için Bulgarlar'ın evvelce vuku bulan müracaatları üzerine, kendilerine bir mikdar silah, verilmeye müsâade olunduğu sırada, beş-altı yüz Bulgar hücum edip,

mevcut silahları yağma etmiş ve arkadan gelen düşmanla birleşmiş olduklarından Filibe önlerinden Osmanlı kuvvetlerine karşı girişilen taarruz fecî bir şekilde sonuçlanmış ve o esnada Filibe istasyonunda bulunan cephâne, düşman eline geçmemek için yakılmıştı. Fakat Ruslar, Filibe'nin terkedilmesinden sonra Meriç nehrinin sol tarafına geçip ve Değirmendere ile Kadıköyü arasına girip önce Fuad Paşa, ardından da Şâkir Paşa kumandalarındaki kuvvetlere yüklen-diler. Fuad Paşa, bir müddet savaşa devam ettikten sonra topların hepsini düşmana teslim ederek, kimsenin bilmediği bir yoldan Balkanları aşip Kavala sâhiline kadar kaçmak zorunda kaldı. Şâkir Paşa kumandasındaki askerler ise, düşman geliyor diye dağılıp, son sür'atle Kavala ve Gümlüce'ye doğru firar ettiler.

Bunun üzerine Süleyman Paşa, İstanimka'da bulunan kumandanlarla isti-şâre edip geri kalan kuvvetlerle Tahtalı boğazından geçip gitmeye, sahra toplarını kazıklarla nakletmeye, dağ toplarını ise beraberlerinde götürmeye karar verdiler. Fakat o esnada, muhâcirlerle asker birbirine karışıp orduda asla düzen kalmamış ve başboşluktan dolayı kötü bir durum zuhur etmişti. Öyle ki, askerin kendi başına kaçmasına mâni olunamıyordu. Süleyman Paşa, Müşir Safvet Paşa ve diğer kumandanlar Kırcaali Balkanına doğru yola çıktıkları esnada, ordunun arkasındaki kuvvetlere kumanda etmekte olan Mirliya Osman Paşa, topları vesâir ağırlıkları Balkanlar'dan aşırarak görevlendirilmişti. Fakat, orduda perişanlık başgösterince, topçular koşumları keserek top hayvanlarına binip savuşmuşlar, Ruslar ise arkadan sıkıştırmaya başlamışlardı. Balkan geçitlerinden geçmek bir hayli zor ve şiddetli kış yüzünden her tarafı buzlarla kaplı olduğundan, öyle ağır topların çekilip çıkarılması mümkün olamamış, mecburen hepsi Balkanlar'da bırakılmıştı.

Velhâsıl, gerek Fuad ve Şâkir Paşaların hezimete uğramalarından ve gerek artçı kuvvetlerinin bozguna mâruz kalmalarından dolayı, orduda bulunan iki yüzden fazla sahra topu tamamen düşman elinde kaldı. Ordunun bu hezimetini, o kadar korkunç bir manzara arz ediyordu ki, burada bunu kalemle anlatmak mümkün değildir.

Fakat bu mağlûbiyet, tâ harekâtın başından beri kumandanlar arasında ahenk ve beraberlik olmamasından, her adımda türlü türlü hatalara yol açılmasından ve askerın zabt u rabt altına alınamamasından doğmuştu. Bu cümleden olarak, ordu ile Pazarcık'tan hareket edildiği sırada, asker kasabayı ateşe vere-rek halkın mallarını yağmaya koyulmuş ve bunları kiralık hayvanlara yükletmiş-lerdi. Başkumandan olan Süleyman Paşa bunları görüp ne olacağını sordukta, kimi Kaymakam Bey'in eşyası ve kimi Binbaşının malları diye, aslı astarı olmayan cevaplar veriyorlardı. Böyle iken, onun susmayı tercih ederek olanlara göz yumması, gerçekten askerliğin şerefine gölge düşüren o gibi hareketlerin ordu içinde âdeta meşru bir hareket sayıldığını göstermekte idi. Nihâyet, askerın Filibe'de toplandığı gün Süleyman Paşa bu gidişin vahim âkıbetini anlamış ise de, bir kere iş çığından çıkmıştı. Zâten asker, Pazarcık'tan Filibe'ye kadar karlar içinde düşe-kalka gelip, Rumeli ahâlisinden olan erlerin firara başlamaları ise, askerın itaat duygusunu büsbütün sarsmıştı. Bu itibarla, Süleyman Paşa'nın Filibe'ye geri çekilişte arzu ettiği intizâmı sağlamak mümkün olmayıp, yukarıda anlattığımız yenilgi meydana geldi.

Filibe

Bu perişan duruma bizzat şahid olan bâzı kumandanlardan işitildiğine göre, mağlup bir şekilde geri çekilmeye başlanıldığı sırada beşyüzü aşkın yaralı asker, karlarla kaplı yollara serilmiş yatıyorlardı. Herkes kendi canının derdine düştüğünden bu zavallılar oldukları yerde bırakılmış ve: “Behey insafsız din kardeşleri, bizi bırakıp nereye gidiyorsunuz?” şeklindeki feryadları, kimsede merhamet uyandırmamıştı. Böylece devlet ve millet uğrunda yaralanan o gâzi yiğitler, açlıktan ve soğuktan sürüne sürüne can verdiler. Karaağaç sâhillerine gelinceye kadar Balkanlar’da soğuktan donan ve açlıktan ölen askerlerin sayısını ise ancak Allah bilir. Hattâ, Selânik ve civar yerlerden yiyecek tedârik olununcaya kadar Karaağaç’ta aç çıplak kalan askerlerden hergün niceleri hayatlarını kaybetmişlerdi. Ama, saltanat merkezi, bu elem verici hâdiselerin hiçbirinden haberdar olamadığından, geri kalan askerin düşman saldırıları arasında Bolayır ve İstanbul’a nakli, bir teselli sayıldı.

YEDİNCİ FASIL

Bariş şartlarının tesbiti - mütâreke sözleşmesinin imzalanması ve bazı siyasî hâdiseler

Yukarıda anlatıldığı üzere, Osmanlı Devleti temsilcileri Kızanlık'a gidip Rus orduları Başkumandanı Grandük Nikola ile görüştüler. Ruhsatnâmeler teâti edildikten sonra, Grandük, Osmanlı Devleti temsilcilerine bir tezkire gönderip, barişe esas olmak üzere aşağıdaki altı şartın kabûlünü teklif etti:

1- Bulgaristan'ın, hududu umûmiyetle Bulgarların oturduğu yerler gözönünde tutulmak sûretiyle tâyin olunmak ve İstanbul Konferansı'nın uygun gördüğü huduttan aşağı olmamak şartıyla muhtar ve vergi ile mükellef prenslik şekline konularak bir millî hristiyan hükûmeti olması ve yerli askeri bulunması; Osmanlı askerlerinin bundan böyle orada oturmaması,

2- Karadağ'ın bağımsızlığı kabûl edilip, harple eline geçen topraklara eşit miktarda hududunun genişletilmesi;

3- Eflak-Boğdan ve Sırbistan'ın bağımsızlığı tasdik edilmekle beraber, Eflak-Boğdan'a yeterli miktarda toprak verilmesi ve Sırbistan hudutlarının da düzenlenmesi;

4- Bosna ve Hersek tarafları yeterli teminatla idârî muhtariyet altına alınıp, Avrupa kıt'asında bulunan Osmanlı topraklarının hristiyan vilâyetlerinde de bu yolda ıslâhat yapılması;

5- Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın istemek zorunda kaldığı savaş masraflarını ve zararlarını nakden ödemesi; bu olmadığı takdirde karşılığında idari yönden veya başka şekillerde ileride bir hâl çâresi bulunmak üzere ödemeyi taahhüt etmesi;

6- Padişah Hazretlerinin, Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki hak ve menfaatlerinin korunması husûsunu Rus Çarı ile müzâkere ederek kararlaştırması.

• Grandük, bunlara ilâve olarak şu taahhütleri de istedi:

1- Altı şartın kabul edildiğine delil olmak, barişle ilgili ön şartları derhal ve doğrudan doğruya Rusya temsilcileriyle müzâkere etmek için Osmanlı Devleti temsilcilerinin Hocabey veya Sivastopol'a gitmesi;

Grandük Nikola
Rus orduları başkumandanı

2- Sözü edilen şartların kabûlü resmen bildirildikten hemen sonra her iki tarafça da çarpışmalara geçici olarak ara verilebileceğinden, müzâkere edilecek mütâreke sözleşmesinin Osmanlı Devleti tarafından tasdik olunduğuna ve barış görüşmelerine girildiğine maddî teminat olmak üzere, Vidin, Rusçuk, Silistre ve Erzurum kalelerinin boşaltılması,

3- Adı geçen kalelerden başka, Rus askerinin müzâkerelerin devamı müddetince, mütâreke esnâsında tâyin olunacak bazı savaş noktalarında oturmaya selâhiyetli olması.

Osmanlı Devleti temsilcileri, gerek barışa esas olmak üzere ileri sürülen altı şart ve gerek onunla ilgili bulunan üç maddeye cevâben, bir müzekkire tanzim edip Grandük'e verdiler. Bu müzekkire, kısaca Bulgaristan için Londra Protokolü'nde bulunan idâre tarzının konulması; Karadağ'ın topraklarını genişletmesi ve bağımsızlığının tanınması; Eflâk-Boğdan ve Sırbistan'ın tarafsız birer müstakil hükûmet şekline konulması; Eflak-Boğdan'daki hıristiyan topluluklarına âit vakıf mülklerin hukukuna riâyet olunması ve Sırbistan hudutlarının düzeltilmesine ondan sonra karar verilmesi; Bosna-Hersek idârelerinin tanzimi hususunda yine Londra Protokolü'ne mürâaat olunması; Rumeli'deki vilâyetler idâresine, savaş tazminatı hususuna ve Boğazların kapanması meselesine âit bahislere girişemeyecekleri; mütâreke yapılması için istenilen maddî teminata Rus ordularının halihazır harekâtı bakımından lüzûm olmadığı hususlarını ihtivâ etmekteydi.

Fakat Grandük Nikola, tekliflerinin Rusya Devletince kesin ve değişmez şekilde kararlaştırılmış olduğundan bahsederek, bütünüyle sâdece kabûl veya reddolunması; kendileri açısından, Paris Muâhedesini kesinlikle feshedilmiş sayıldığından, meselenin iki devlet arasında doğrudan doğruya ve tarafların menfaatlerine göre tanzim edilmesi gerektiğini beyân etti. Ayrıca Bulgaristan'da

müstakil ve millî bir eyâlet kurulmasının ve diğer vilâyetlere idârî muhtâriyet verilmesinin Bâbîâlî'den alınacak müsâadeye bağlı büyük meseleler olduğu husûsunda temsilci paşaların yaptığı tebligata da, tekliflerinin değiştirilmesi konusunda müzâkerelere girişmenin ve şartlarından vazgeçmenin kendi açısından imkânsız olduğu, bundan dolayı istediği şeyler derhal kabûl edilmezse müzâkereleri kesilmiş sayacağı cevâbını vererek izin istemeye vakit bırakmamıştı. Böyle iken, sonradan buna râzî olmakla beraber kendisi de Petersburg'a müracaat edeceğinden Bâbîâlî'den her ne şekilde tâlimat verilirse verilsin, devleti tarafından tâlimat almadıkça birşeye karar veremeyeceğini ve bununla beraber Petersburg'dan alacağı tâlimat tekliflerini teminat altına almak şöyle dursun, Rus ordusunun Edirne'de ve İstanbul yolu üzerinde bulunması münâsebetiyle istekleri daha da ağırlaştıracağını; Tuna kalelerinin boşaltılması geçici tekliflerden olmayıp, Bulgaristan'ın prenslik hâline konulmasıyla Osmanlı askerlerinin bundan böyle bu kalelere giremeyeceklerine binâen bunun hem kesin ve hem esâsen politika ile ilgili olduğunu; iki devlet arasında doğrudan doğruya cereyan edecek müzâkereler ertelenip de yabancı memleketlerde ve bilhassa İngiltere'de hazırlanan harekâtın eserlerinin meydana çıkmasına fırsat verilirse, bu, Osmanlı Devleti açısından kötü sonuçlara yolaçağından derhal bir sözleşme imzalanarak, meseleye kesin bir son verilmesi lâzım geleceğini tekrar tekrar söylemişti. Temsilci paşalar, bu konuşmaları telgrafla İstanbul'a bildirip, acele olarak gelecek tâlimatı beklemeye koyuldular. Vükelâ Heyeti, Muharrem'in yirminci gecesini (25 Ocak 1878) Seraskerlik Dâiresi'nde bir danışma meclisi toplayarak yapılan tekliflerin kabûl veya reddi şıklarından birinin tercihi için durumu şu şekilde mütâlâa ettiler:

“Eflak-Boğdan ve Sırbistan'ın kendi kendilerini idârede yirmi-yirmibeş sene-
dir sâhip oldukları mevki ve nüfûz, Osmanlı Devleti'ne olan tâbiyyet bağlarını boş
bir hayal hükmüne getirmiştir. Hattâ Sırpılar, geçen sene düşmanlıklarını ilân
ederek, bu defa da Ruslarla birleşip harbe kalkışmışlardır. Eflak-Boğdan Prensliği
de düşmanla iş birliği yapıp, bugünkü günde savaşa girişmiştir. Karadağlılar ise,
devletin başına dâimî bir belâ kesilip, yüzlerinden görülmedik zarar kalmamıştır.
Bu itibarla, bunların bağımsızlıklarını tasdik etmenin zararı, kalpten bağlılıklarının
devamındaki zarardan fazla olamaz. Bunların hudutlarını genişletmek zararlı
olsa bile, meselenin bütününe nisbetle, çâresiz, bunun doğuracağı mahzurlara
bakılmak gerekmez”.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları hakkındaki teklif için de: “Boğazları
başka bir müttefik devlet donanması için kapayıp, Rus gemilerine açmak ve bu yolla
Hünkâr İskeleyi Andlaşması'nın feshedilmiş maddesi hükümlerini yenilemek gibi
bir gaye ve arzuyu ihtivâ etmesi ihtimâlden dolayı, bu mesele özel olarak kararlaştırılacak
hususlardandır” denilmekte ve yapılan teklifler bunlardan ibâret kaldığı takdirde, esas itibâriyle devlet açısından korkulacak derecede zararlı
sayılmamaktaydı.

Fakat Bulgaristan'ın müstakil prenslik hâline konulması, Bosna ve Herseke muhtâriyet verilmesi, Rumeli'nin diğer vilâyetlerinde de ona yakın bir idâre kurulması, devletin bölünmesi demektir. Bilhassa Bulgaristan'ın hududu, Tuna vilâyetinin büyük kısmıyla daha başka şehir ve kasabaların o dâire içinde

kalması maksadiyle teklif olunmuştu. Ayrıca bu prensliğin teşekkülü ve Eflak-Boğdan'ın bağımsızlığının kabûlü Rusya'nın baskısıyla olacağından, bu iki bölgenin âdetâ Rus ülkesi hükmünde bulunması gerekecek ve bundan dolayı Rusya, her ne zaman isterse bir engelle karşılaşmaksızın ordularını doğruca Edirne'ye sevk edebilecekti. Bununla beraber, Bulgaristan'da oturan bunca müslüman, ya mahallî hristiyan hükûmetine tâbi olarak her hakarete katlanmak veya ellerindekini yok pahasına satıp vatanlarını terketmek zorunda kalacaklardı. Böylece, bu müstakil prensliğin cüz'î bir vergi vermekten başka Osmanlı Devleti'ne bağlılığı kalmayacaktı. Buna Bosna-Hersek taraflarına muhtariyet verilmesi ve Rumeli'deki diğer vilâyetlerin idâri yetkilerinin genişletilmesi hususları da eklenince, artık Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki nüfûz ve hukuku sarsılacaktı. Esâsen ağır olan savaş tazminatı teklifi, tazminatın ödenmemesi hâlinde, bunun "idâri ve sâir şekillerle karşılanması" şartını getiriyordu. Nakdî tazminatın barış görüşmelerinde havsalanın almayacağı ölçüde hudutlandırılması; "idâri vesâir şekiller" tâbirlerinin Rusya yararına ve Osmanlı zararına birtakım tekliflerle açıklanarak, sonunda, ya Batum limanının Rusya'ya terki ve doğudaki Rusya hududunun genişletilmesi veyâ bâzı bölgeler gelirlerinin bir müddet Ruslar tarafından toplanması gibi zararlı isteklerde bulunulmasına yol açacaktı. İşte bütün bu düşünceler ise, kalblere hüzn vermekteydi.

Bu büyük tehlikeler teessürle görülüp dururken, yapılan teklifleri değiştirmeden kabûl etmeye ve devlet bünyesinde tâmiri imkânsız bir yara açmaya kimsenin dili ve eli varmazken, Grandük Nikola'nın ileri sürdüğü şartları kesin bir ifâde ile teklif ve Osmanlı Devleti'ni galibiyet kılıcıyla tehdit etmesi, değişiklik talebinin tekrarı halinde işi bozacağını açıkca söylemesi karşısında, barış şartlarının bazısını değiştirerek kabul etmek için Osmanlı Devleti'nin savaş ve siyâset bakımından kendi durumundan emin olması gerekiyordu. Bununla beraber, Avrupa devletlerinden kendisine yardım edecek hiçbir hükûmet bulamaması ve en fazla bel bağladığı İngiltere'nin fiilî yardım bakımından ümitle ümitsizlik arasında bulundurmamayı ve yine tarafsız kalmayı prensip edinerek nihâyet düşmanımızla doğrudan doğruya uyuşmaklığımızı tavsiye ile işin içinden sıyrılmaya karar vermesi; kısacası Osmanlı Devletinin üç seneden fazla bir zamandan beri gerek dışarıdan yapılan kışkırtmalarla meydana gelen isyânları bastırmak hususunda ve gerek Rusya gibi güçlü bir düşmanla savaşa tutuşmakta yapayalnız kalarak ne milletler hukuku kaidelerine ve ne hakkaniyete uygun hareket eder bir yardımcı bulamaması; Rus Devletinin ise bundan istifade ile Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Karadağ'ı kendi safına alarak ve Bulgarları müslümanlar aleyhine ayaklandırarak Osmanlı Devleti üzerine yüklenip Plevne ordusunu esir aldıktan sonra askerî kuvvetlerini ilerletmeye başlaması; buna karşı gönderilmeye çalışılan orduların bir kısmı da Edirne ovasından Filibe'ye çekilmeye muvaffak olamayarak o aralık tedârik edilmeye çalışılan ihtiyat ordularını toplamaya vakit bırakmaksızın her tarafı sarması ve her yerde askerin mukavemetinden ümit kesilmiş olması, Çatalca istihkâmlarının muhâfaza edilerek savaşı pâyitaht civârında kabûlden başka bir çâre bırakmamıştı.

Bu sebeple, daha önce gerek İstanbul ve gerek Bolayır istihkâmlarına yerleştirilmesi kararlaştırılan kuvvetin bir kısmı olsun toplanacak olursa, muka-

vemetle iş görmeye güç yetip yetmediği anlaşılmadıkça tekliflerin reddi veya kabûlü hususlarında fikir beyân etmenin mümkün olamayacağı meydanda idi. Bundan dolayı "Bâb-ı Seraskerî"de müşâvere heyeti ve diğer bütün ümerâdan oluşan bir meclis toplanıp, devletin hâlihazır durumu gereğince yapılan tekliflerin reddi hâlinde Rus ordusunun İstanbul üzerine yürümesi muhakkak olduğundan, buranın müdâfaasına imkân olup olamayacağı hususunda bir tezkire hazırlanıp Vükelâ tarafından sözü edilen meclise sunulduğunda, düşmana karşı koyacak güç olmadığı kesinlikle ve oy birliği ile ifâde olunup sunulan tezkirenin altı imza edildi.

Diğer taraftan, Rus ordularının pâyitahta doğru harekete geçmesi hakkında, İngiltere Devleti'nin ne düşündüğünün anlaşılması için Londra sefiri Musurus Paşa'ya bir yazı yazılmıştı. Bunun üzerine, Musurus Paşa'nın İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby ile yaptığı görüşmede Lord Derby: "Rus ordusunun İstanbul'a girmesi, İngiltere Devleti açısından savaş ilân edilmesine bir sebep teşkil edemez. Bununla beraber böyle bir tasavvurdan vazgeçmesi için Rusya'ya tebligat yapmıştık. Ancak adı geçen devlet, İstanbul'a asker sevk etmesinin savaş icâblarına bağlı bir husus olduğunu beyan etti. Bu ifâdeden sonra, İngiltere bir daha teşebbüse geçebilecek olsa bile, Rusya'dan güvenilir bir cevap alınması mümkün olamaz ve Rus kuvvetlerinin İstanbul'a girmesine, İngiltere mâni olamaz" demişti. Öte yandan, Bolayır istihkâmlarına, Osmanlı Devleti tarafından askerî hareket yapılmadıkça asker sevk olunmayacağı yolunda Rusya'nın iletmiş haber, Londra tarafından memnûniyetle karşılanarak ve sefâret vâsıtasıyla Bâbüâlî'ye de bildirilerek adı geçen istihkâmlar arazisinin tarafsız bırakılması lüzûmu ihtar olduğu hâlde, kat'î teminat istenildikde, ona da girişilememiş velhasıl İstanbul'a Rus ordusunun giremeyeceğini temin edecek bir siyâsî destek ümidi de kalmamıştı. O cihetle, Osmanlı Devleti barış tekliflerini reddedince, Rus ordusunun derhal İstanbul yolunu tutacağı şüphesizdi. O takdirde ya güçsüzlüğü itiraf edip savaşı kabul etmeyerek dört yüz seneyi aşkın bir zamandan beri saltanat merkezi olan şanlı bir beldeyi terk ve teslim ederek bunca muhâcir ve müslüman ahaliyi alıp hükûmeti Anadolu topraklarına geçirmek veya eldeki kuvvete halktan eli silah tutabilenleri de katıp istihkâmlara göndererek düşmana karşı durmak şıklarından birini tercih etmek gerekirdi.

Birinci şıkkın hatıra getirilmesi bile doğru olmadığına göre, ikinci şıkkın yâni muhârebe ve müdâfaanın kabûlünde bir sebatsızlık görülüp de asker bozulursa, bir taraftan büyük arbede, gasp ve yağmalar vuku bularak ve bir taraftan da Rus ordusu pâyitahta harple girerek devlet binasını temelinden yıkacağı ve her ne sûretle olursa olsun İstanbul bir kere elden çıkarsa tekrar ele geçmek ihtimali olamayacağı gibi, Osmanlı Devleti'nin başka bir yerde istiklâlini koruyabilmesi de imkânsız olduğundan, sırf saltanat merkezini istilâ belâsından ve o sâyede devletin varlığını korumak için barış şartlarının teessüfle kabulüne karar verildi. Ayrıca mütârekeyi sağlamak için tahliyesi istenilen dört kaleden Vidin ve Erzurum'un birkaç aydan beri kuşatma altına almaları dolayısıyla teslimiyete boyun eğerek düşman eline geçmelerinden ise, şimdiden boşaltılmaları ve Ruscuk ile Silistre kalelerinin içinde bulunan askerin İstanbul'a getirilmesi için terk olunmaları, bu felâket sırasında devletce faydalı görüldü. Bir

de kadın-erkek, büyük-küçük dört-beşyüz bin müslümanın göçetmek mecburiyetinde kalmaları cihetiyle ve Yunanlıların, Rusların son galibiyetlerinden istifade ile hududa doğru asker sevketmeye başladıkları gibi, Atina'da kabine değişikliği yapılması üzerine, yeni kabinenin savaş taraftarlarından teşkil edilmesinin, açıktan açığa düşmanlıklarının delili olmasından dolayı, Rus muhârebisine, Sırp, Karadağ ve Eflak-Boğdan hükûmetlerinin tecâvüzlerine Yunanlıları de eklendiği takdirde, devletin durumunun daha da ağırlaşacağı âşikârdı. Onun için Vükelâ Heyeti, barış tekliflerinin tamamen kabûlüne, istemeyerek râzı olup, daha sonra mebusların ve âyânın tasdiklerine arz olunmak üzere temsilcilere kesin tâlimat gönderilmesine karar verdiler.

Bu müzâkereler esnâsında, netice üzerinde bazı ihtilaflar başgösterdi. Şöyle ki: İngilizlerin Avusturya Devleti'ni yardıma teşvik ederek Osmanlı Devleti ile birlikte Rusya'ya savaş ilân edecekleri şâyi olduğundan ve bunu Bikonsfild'in Londra sefiri Musurus Paşa ile geçen görüşmeleri de teyid ettiğinden, bu iki devlete müracaat edilerek, alınacak cevâba göre hareket olunması lüzûmuna dâir bazı fikirler ortaya atıldı.

Hattâ, Dâhiliye Nâzırı Said Paşa: "Rus ordusunun İstanbul'a gireceği anlaşılırsa, Vükelâ Heyeti, padişahı alıp Gelibolu'ya gitmelidir. Orası merkez yapılmıca, Bolayır istihkâmları kuvvetleneceğinden, İngilizlerin denizden yapacakları yardımdan devletin selâmeti bakımından ümit belirebilir. Bilhassa Bulgaristan'ı müstakil prenslik haline koymaktan ve Bosna-Hersek bölgelerine muhtariyet vermektense, Girid ve Kıbrıs'ı İngilizlere, Mısır'ı Fransızlara verip, onların desteğini sağlamakla "Osmanlı Avrupası" denilen toprakları muhâfaza etmelidir" dediğinde Vükelâ, bundan çok müteessir oldu. Hattâ Evkaf Nâzırı Cevdet Paşa, Said Paşa'nın bu fikrini çürütüp: "Padişahın ve hükûmet üyelerinin ayrılması, Osmanlı hükûmetinin bir daha burada oturmasına mâni olacağından, evvelâ Ayasofya câmiini dinamitle havaya uçurup ve herkes âilesini önüne katıp bir daha geri dönmek şartıyla topluca Asya'ya geçebiliriz; bu şekilde yapılmayınca geçilemez. Mısır halkının tamamı müslüman olup, orası Mekke-Medine gibi mukaddes şehirlerin kapısı hükmünde bulunmakla islâmın son toplanma noktası olduğu hâlde, ahâlisinin büyük kısmı hristiyan olan Bulgaristan'ı kurtarmak için Mısır'ı gayrimüslim bir devlete fedâ etmeye kimin gönlü râzı olur..." dedi. Daha sonra Vükelânın çoğunluğunun fikriyle hiçbir tarafa müracaat olunmaksızın Rus tekliflerinin kabul edilmesi kararlaştırılıp, barış şartlarını imzalamaları için temsilci paşalara kesin tâlimat verildi. Böyle iken, aradan altı yedi gün geçerek barış sözleşmesinin imzalandığına ve bunun kabulünden kâstolunan mütârekenin yapıldığına dâir haber alınmadığı halde, Rus ordusunun İstanbul'a doğru ilerlemesi büyük bir heyecana yolaçtı. Grandük Nikola'nın bundan maksadı Osmanlı Devleti temsilcilerini Edirne'ye götürüp de sözleşmeyi orada imzâ ettirmek gibi bir gösterişten ibâretti.

Bunun üzerine, temsilci paşaları yanına alarak Edirne'ye gelip, 1878 senesi Ocak ayının ondokuzuncu günü hem sulh mazbatasını ve hem mütâreke sözleşmesini Edirne'de imzâ ettiler. Bu mütâreke, Rusya'ya yardım eden Sırbistan, Romanya ve Karadağ hükûmetlerine de şâmil olduğundan, Grandük Nikola

savaş mevkilerinde bulunan Rus ordularına ve adı geçen hükûmetlere, mütâreke yapıldığını bildirerek harekâtı durdurdu. (Barış mazbatası ile mütâreke sözleşmesinin sûretleri için bakınız Ek: 3, s. 542 Ek: 4, s. 543)

Vak'alarla ilgili tamamlayıcı bilgiler

Barış şartlarının, Osmanlı Devleti açısından son derece zararlı ve tehlikeli şeyler olmasının yanı sıra tamamen kabul ve imzâ ettirilmesi, sırf düşman saldırısına karşı koymada iktidarsızlık görülmesinden ileri geldiği cihetle, mütâreke kararının telgrafıa haber alınması üzerine, Rus kuvvetlerinin bulundukları yerlerde kalacakları tabii olduğu için, saltanat merkezinde halka emniyet gelmişti. Fakat, Rus müfrezelerinin İstanbul'a doğru ilerlemekten geri durmayarak Marmara Denizi sâhilinden Silivri'ye ve Karadeniz tarafından Terkos'a kadar yürümeye başlamaları o güveni sarsıp, devlet ricâli ve İstanbul halkı büyük bir dehşete kapıldılar ve Rusların mütârekeden vazgeçerek İstanbul'a girmek niyetinde oldukları ihtimâline hükmettiler. Mütâreke sözleşmesi Bâbiâli'ye gelince, barış görüşmelerinin devamı müddetince Rus kuvvetlerinin Tuna Doğu Ordusu dâiresinde tahliyesi şart koşulmuş olan kale ve şehirlerden başka, Karadeniz sâhillerinin ve Mitroviçe demiryolu hattı ile Terkos ve Hadımköy mevkilerine varıncaya kadar İstanbul'a en yakın yerleri işgal etmeleri karşı taraftan teklif olunmuş iken, Osmanlı Devleti temsilcilerinin ısrarları neticesinde Karadeniz sâhillerinden yalnız Varna limanının Rus ordusu elinde bulunması, Mitroviçe demiryolunun işgal olunmaması, Çatalca istihkâmlarının birinci hattı Rus askeri ve ikinci hattı Osmanlı askerleri elinde bulunup, iki hattın arası tarafsız bölge olarak bırakılması esaslarının mütâreke şartlarından olduğu anlaşıldı. Bununla beraber Rusya, İngilizlerin fiili müdâhelelerine yolaçmamak için Çanakkale Boğazı'nı tehditten kaçınarak, Gelibolu'dan itibaren Bolayır istihkâmlarını sınır dışında bırakmıştı. Bunun üzerine, Süleyman Paşa ordusunun bir kısmı Bolayır'a ve bir kısmı İstanbul'a sevk edildiği gibi, mütâreke gereğince, boşaltılması kararlaştırılan Tuna kaleleri muhâfazasındaki askerle Batum ordusundan, evvelce istenilen taburlar ardarda İstanbul'a getirilmiş, Rusya'nın teklifi üzerine Karadeniz ablukası kaldırılarak gemilerin serbestçe seyretmesi kabul edilmiş ve İstanbul ile Hocabey arasına çekilmiş olan telgraf hattının işlemesine izin verilmiştir.

EK: 1

Osmanlı Devleti tarafından son Sırp meselesi hakkında yayınlanan beyannâmenin sûretî

Sırpçılar!

Siz, Osmanlı padişahının himâyesi altında saâdet ve huzur içinde yaşar ve tam müstakil bir idârenin nimetlerinden faydalanıp dururken, bundan bir buçuk sene önce, idârecileriniz olan kimseler sizi tâbi olduğunuz hükûmetinize karşı açıkca isyâna sevk ettiler. Bu isyân, sizin her türlü felâketinize sebep olup, bunların arasından daha henüz hâtırlardan çıkacak kadar vakit geçmiştir. Isyânın önü alındığı zaman, merhametli pâdişahımız, perişan halinize acımışlar ve ilerisi için sadakatınızı, yeniden nimete kavuşmuş olmanın şükrünü edâ etmek sûretiyle isbât etmenizi dileyerek, prensliğin Bâbiâli ile olan münâsebetlerini savaştan önceki hâli üzere îade etmeye muvâfakat buyurmuşlardı. İşte bu sâyede idâri muhtariyetiniz bâki kalmış, Osmanlı askerleri, kanları pahasına fethettikleri mühim noktaları tahliye etmiş; sizden hiçbir tazminat ve ilerisi için herhangi bir teminat talep edilmemiş ve hattâ Bâbiâli bütün bu musibetlere sebep olanların tenkili yoluna bile gitmemiştir. Bu kimseler ise, bunca nimetin ve iyiliğin şükrünü bilmeyerek ve hakkaniyet üzere hareket etmeyerek, evvelce vuku bulan muhârebe esnasında yeniden padişahın meşrû hükûmeti aleyhinde bir isyân çıkarmak fikrine saplanmışlardı. Şimdi bu çirkin emellerini gerçekleştirmeye fırsat bulduklarını zannederek yalan ve riyâdan ibâret birtakım bahanelerle Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler. Cenâb-ı Hak bu haksız hareketi cezâsız bırakmaz. Fakat Padişah Hazretleri, çıkarılacak olan isyânın bastırılmasına devletce hazırlanıldığı sırada, size, uğrayacağınız felâketlerin sorumluluğunun kime ait olması gerekeceğini bilmenizi hatırlatmayı insanlık icâbından saymışlardır.

Padişah Hazretlerinden isteğiniz üzerine, Sırp Prenslığı makamına getirilip türlü ihsanlara kavuşan ve birinci isyanı üzerine afyedilen Prens Milan Abronoviç, sadakat ve namusunu ikinci defa ayaklar altına alarak, sizi idâreye lâik olmadığını isbât ettiğinden, Padişah da onun kendi kendisini Sırbistan Prenslığı makamından düşürmüş olduğunu beyan eder ve bunu sizlere de bildirir.

Sırpılar!

Osmanlı Devleti'ne tâbi olmanız sâyesinde kavuştuğunuz huzur ve saâdeti hatırlayınız. Geçmişte olduğu gibi, gelecekte de Sırbistan'ın emniyetini sağlayacak olan kanunlara riâyet ediniz. Tâbi olduğunuz devletin düşmanlarıyla birlik olmayıp, bilâkis yüce saltanat tarafından memleketinizin eskiden olduğu gibi meşrû idâreye kavuşturulması için sarfolunacak gayrete elinizden geldiği kadar yardımcı olunuz; kurtuluşunuz ondadır. Çünkü en mukaddes taahhütleri oyuncak eden ahlaksız adamlara taraftarlık edenler, bütün yaptıklarına yakında pişman olacaklardır. Prensizin ve yandaşlarının hareketine kendiniz bakınız. Onlar metbû devletinizin itimâdını kaybettikten sonra artık sizin itimadınıza lâik olup olmadıklarına yine kendiniz karar veriniz. Henüz silahla tenkil olunmadan, umûmun nefretle karşılamakta olduğu bir harekettten geri durmakta tereddüt etmeyiniz.

E K : 2

Padişah tarafından Süleyman Paşa'ya gönderilen telgrafın sûreti

Müşirim Süleyman Paşa,

Savaş merkezine hareketiniz, askeri harekâtın selâmeti bakımından emniyet hâsıl etmekle memnûn oldum. Dün akşam cereyan eden muhâbere üzerine alınan cevabınız kapalı, anlaşılması güç ve halledilmesi zamana bağlı bazı hususları imâ ettiğinden, üzüntüye sebep olmuştu. Yeni cevabınız, sizden beklediğim itaatkârlığı teyid etmekle memnûniyet uyandırdı. Devletimizin bir an mahv u bekası olan zamanımız, şahsiyetlerle uğraşmaya mütehammil olmadığı cihetle, bu sırada memlekete yönelen tehlikelerin önlenmesinden başka birşeye kafa yormayanlar, vatanın en sâdik kimseleri ve tuttukları yol, yolların en güzeli olduğundan hizmetleri memnûniyetimize lâyıktır. Kaldı ki, şahsınıza itimadım olduğundan ve bilhassa Karadağ'da ve şimdiki savaşta gösterdiğiniz büyük hamiyet, gayret ve vatanperverliğinizi son derece takdir ettiğimden, bu hususta emin olmanızı arzu ederim. Memleketimizin karşı karşıya bulunduğu tehlikeleri size izâh etmeye hâcet olmadığı cihetle, bu tehlikeleri önlemekle devletimizde büyük bir itibar kazanmayı hakketmeniz tabiidir. Savaş merkezinin bizzat kumandasında bulunmakla Allahın yardımıyla kuvvetleri tanzim etmeye ve ihtiyaçları karşılamaya muvaffak olacağınıza ümidim tam olduğu gibi, umûmî harekâtı temin için bahis konusu merkeze bağlı ve yeni savunma hattı üzerindeki diğer mâlum noktaların iyi bir şekilde taarruz ve savunmada bulunmasına ve her mevkiin gerektiğinde birbirine yardım etmesine dikkat olunması çok mühim olduğundan ona göre hareket etmeniz makbûlumdür.

Rûmî 24 Aralık 1876

E K : 3

Edirne'de imzalanan sulh mazbatasının tercümesi

Rus ve Osmanlı orduları arasında bir mütâreke yapılması için Osmanlı Devleti Hâriciye Nâzırı Server Paşa ve Hazine-i Hâssa Nâzırı Nâmık Paşa, Bâbîâlî tarafından tam yetkili oldukları halde, Rus ordusu Başkumandanı Grandük Nikola'nın karargâhına geldiler. Grandük tarafından Rus Çarı nâmina teklif olunup, Osmanlı temsilcilerinin kabul ettikleri banş esasları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

1- Bulgaristan'ın hudûdu, Bulgarların çoğunlukta olduğu yerler dikkate alınmak sûretiyle tâyin olunmak ve her hâlûkârda İstanbul Konferansı'nın uygun gördüğü huduttan aşağı olmak şartıyla muhtâr ve vergi ile mükellef bir prenslik şekline konulacak, bir mahalfî hristiyan hükûmeti ve yerli askeri olacak ve Osmanlı askerleri bundan böyle orada ikamet etmeyecektir.

2- Karadağ'ın istiklâli tasdik olunacak ve savaşla eline geçmiş topraklara müsâvi miktarda arazisini genişletmesi temin edilecek ve bunun kesin hudutları ileride tesbit edilecektir.

3- Eflak-Boğdan ile Sırbistan'ın bağımsızlığı tanınacak, Eflak-Boğdan'a yeterli miktarda toprak verilmesi ve Sırbistan'ın da hudutlarının düzenlenmesi sağlanacaktır.

4- Bosna ile Hersek, kâfi bir teminatla muhtar bir idâreye kavuşacak ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıt'asında bulunan diğer hristiyan vilâyetlerinde de bu yolda islâhat yapılacaktır.

5- Osmanlı Devleti Rusya'nın istemek zorunda kaldığı savaş masraflarını ödeyecektir. Bu zarar ve ziyânın gerek para ve gerek toprak vesâire bakımından ödeme şekli ileride belirlenecektir.

6- Padişah Hazretleri, Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki hak ve menfaatlerini Rus Çarı ile müzâkere etmek sûretiyle kararlaştıracaktır.

Barış esas olacak hususları kararlaştırmak için Grandük Nikola'nın karargâhında ve iki devlet temsilcileri arasında derhal görüşmelere başlanacaktır. Bu esaslarla beraber, bir mütâreke sözleşmesi imzalandığı anda Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Karadağ orduları dahil olmak üzere, savaşan ordular arasındaki çarpışmalara, barış müzâkerelerinin devamı müddetince ara verilecektir.

Anadolu'daki her iki taraf ordularının başkumandanları da aynı şekilde askerî harekâta son vermek üzere aralarında bir mütâreke yapmaları için, keyfiyet derhal kendilerine bildirilecektir.

Mütâreke imzalandıktan sonra Rumeli'de Vidin, Ruscuk ve Silistre kalelerini ve Anadolu'da Erzurum kalesini boşaltmaları için Osmanlı askerlerine emir verilecektir. Bundan başka, mütâreke sözleşmesinde belirlenen bâzı savaş noktalarında müzâkerelerin devamı müddetince ikamet etmeye Rus askeri yetkili olacaktır.

Bu barış protokolü iki nüsha olarak Edirne'de tanzim ve imzâ edilmiştir.

Rûmî 19 (milâdî 31) Ocak 1878

Namık

Server

Nikola

E K : 4

Edirne'de imzalanan mütâreke sözleşmesinin tercümesi (31 Ocak 1878)

Bâbîâlî tarafından yapılan teklif üzerine, savaşan iki taraf arasında barış yapılması için Rusya Devleti tarafından belirlenen esasları kabule Bâbîâlî temsilcileri olan Sérver ve Nâmık Paşaların gösterdikleri muvâfakat üzerine, Rusya ordusu Başkumandanı, askerî harekâtı durdurmaya hazır olduğunu bildirdi.

Mütâreke imzalanması için temsilci olarak Başkumandan, Hârp Ordusu Kurmay Başkanı, piyâde generallerinden ve Çar'ın harp yâverlerinden General Nepoçinski ile Çar'ın maiyyeti General Majorlarından ve adı geçen generalin yardımcısı General Lobiçki; Bâbîâlî temsilcileri tarafından da, Erkân-ı Harp Feriklerinden Necib Paşa ile yine Erkân-ı Harp Mirlivâlarından Osman Paşa tayin olundu.

Adıgeçen zevat, sâhip oldukları tam yetki gereğince aşağıdaki şartları kararlaştırmışlardır:

1- Barış görüşmelerinin devamı müddetince ve bunların iyi bir şekilde neticelenmesine veya kesilmesine kadar, hükümleri geçerli olmak üzere, Rusya, Sırbistan ve Romanya ordularıyla Osmanlı orduları arasında bir mütâreke imzalanmıştır. Görüşmeler kesildiği takdirde, savaşa tekrar başlamadan önce taraflardan herbiri savaşa hangi gün ve hangi saatte başlayabileceğini tayin etmekle beraber, mütârekenin feshini üç gün öncesinden bildirmeye mecbûr olacaktır. İşbu üç gün müddet, taraflardan birinin âmirinden aldığı emri, bulunduğu yerde diğer tarafa tebliğ edeceği zamandan başlayacaktır.

Rusya Devleti, askerî harekâttan vazgeçmesini ve Osmanlı Devleti ile aralarında kararlaştırılan mütârekenin şartlarına râzı olmasını Karadağ'a teklif edecektir. Osmanlı Devleti de Karadağ'a karşı askerî harekâta girişmekten vazgeçecektir.

2- Mütâreke şartları, kabul ve imzâ olunduğu tarihten itibaren hükümleri geçerli sayılacaktır. İki taraf askerinden aşağıda belirlenen hattı, zikredilen zamandan sonra geçmiş bulunanlar, o münâsebetle almış oldukları ganimetleri iade edip geri çekileceklerdir.

3- Barış esaslarında boşaltılması şart koşulan Vidin, Ruscuk ve Silistre kalelerinden başka, Osmanlı askerleri Belgradcık ve Hezargrad ile Hacıoğlu-pazarcığı'nı terk edeceklerdir. Bu sebeple, bir taraftan Rusya, Sırbistan ve Romanya askerleriyle, diğer taraftan Osmanlı askerleri arasında çizilecek mütâreke hattı aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

Mütâreke hattı, Balçık ve Hacıoğlu-pazarcık'ından geçen düz hat üzerinden Hezargrad'a doğru giderek sözü geçen hattın ilerisinde beş kilometre genişliğinde bir tarafsız bölge bulunacak; bahis konusu hat Hezargrad'dan Eski-Cuma'ya ve Eski-Cuma'dan Osman-pazarı'na ve Kotel'e yani Kâzan'a gidecek; bu yerlere Rus askerleri yerleştirilecek ve tarafsız bölge, adı geçen hattın beş kilometre ilerisinden tâyin edilecektir. Ondan ileri mütâreke hattı Movan, Deli-kamçı ve Boğaz-dere'den geçerek Misuri'ye kadar ve tarafsız bölge beş kilometre genişliğinde olmak üzere, zikrolunan nehirlerin iki kıyısı boyunca denize, deniz sâhilinden de Terkos Gölü'ne kadar gidecektir. Şu kadar ki, Rus askeri savaş mühimmatı hâric olmak üzere, erzâkın sevkini kolaylaştırmak maksadıyla Karadeniz sahilinde yalnız Burgaz ve Midye'de ikamet edecektir. Terkos Gölü'ndeki mütâreke hattı, Çeşmecik ve Kırçalı tarafından dosdoğru geçerek Karasu nehrinin sağ kıyısı üzerinden demiryolunu kesecek ve bu nehir boyunca Marmara'ya kadar gidecektir. Osmanlı askerleri, istihkâmlar hattını, Terkos, Hadımköy ve Büyükçekmece'yi boşaltacaklardır; o taraftaki sınır, Ayayorgi ve Akpınar yoluyla Küçükçekmece'den Karadeniz'e varacaktır.

Osmanlı ve Rus safları arasındaki arazi tarafsız kalarak orada mütârekenin devamı müddetince ne yeniden istihkâm yapılacak ve ne de mevcut olanlar çoğaltılacak ve tâmir edilecektir. Marmara tarafındaki hudut, Gelibolu ve Şarköy'den başlayarak Urcu'ya ve daha ötesinde Adalar Denizi boyunca Dedeağaç ve Mekri'ye gidecek ve bu nokta yâni Mekri, mütâreke hattı dâhilinde bulunacaktır. Yine mütâreke hattı, Meriç'e karışan suların (Arva dahil olmak üzere) ve Adalar Denizi'ne dökülen çayların taksim olunduğu yerden başlayarak Cuma'ya gidecek ve Köstendil, İvranya, Planina-Golyak, Nesliçe, Planina-Grapastence ve Yunç köyüne doğru giden hat üzerinden Yenipazar sancağı hududuna ve bu hat üzerinden de Kopanik-Planina denilen noktada Sırbistan'a ulaşacaktır. Cuma, Köstendil ve İvranya'da Rus veya Sırp askeri, Priştine'de de Osmanlı askeri bulundurulacaktır.

Osmanlı askerleriyle Karadağlılar arasındaki sınır, bir Rus memurunun iştirâkiyle Osmanlı Devleti ve Karadağ tarafından tâyin olunacak temsilcilerden teşekkül eden özel komisyon vâsıtasıyla tâyin olunacaktır. İki taraf orduları arasındaki hudut, bu şartlar hemen ilân olunur olunmaz, iki ordudan oralara en yakın kol ve fırka tarafından görevlendirilecek subaylardan oluşan bir komisyon vâsıtasıyla vakit kaybetmeden yerinde tesbit edilecektir. Civarında asker olmayan yerlerdeki hudut, yukarıda yazılmış olup iki orduya da bildirilen tabii hududun gösterdiği istikâmette gidecektir.

Cuma'dan İvranya yoluyla Yenipazar sancağı hududuna gidecek sınır bir Rus memurunun iştirâkiyle Osmanlı askeri görevlilerinden oluşan bir komisyon vâsıtasıyla yerinde tesbit edilecektir.

4- Bu sözleşmenin imzâsı sırasında belirlenen hat dışında bulunacak iki taraf askerleri derhal geriye çekilecek ve bu da en çok üç gün zarfında yapılacaktır.

5- Osmanlı askerleri, üçüncü bendde gösterilen istihkâm noktalarını terkederek silahları, savaş mühimmatları, teçhizatları ve taşıyabilecekleri eşyalar ile aşağıda yazılı mevkilere çekileceklerdir. Yâni Vidin ve Belgradcık'tan Sen-Nikola boğazı yoluyla Akpalanka, Niş ve Leskofça'ya ve demiryolunu tutmak için herhangi kolay olursa İvranya veya Priştine yoluyla çekileceklerdir. Ruscuk, Silistre ve Hacıoğlu-pazarcık'ında ve Razgrad'dan da Osmanlı ümerâsı, hangisine karar verirse, ya Varna veya Şumnu'ya doğru çekileceklerdir. Kalelerin harp mühimmatı vesâiresi; harp gemileri veyâ devlete âit şeyler ya beraber götürülecek veya Rus askeri, idâresine bırakılacaktır. İkinci durumda, Rus askeri idâresi tarafından bunların iki nüsha olarak imzalanan defteri gereğince, barışın yapılmasına kadar korunması tedbirleri alınacaktır. Bozulması ve çürümesi mümkün olan erzak ya satılacak veya belirlenen değer karşılığında Rus askeri idâresine terk edilecektir. Halkın mallarına hiç dokunulmayacaktır. Yukarıda yazılı kalelerin ve müstahkem noktaların tahliyesi, o hususta mahalli kumandanından verilecek emrin alınışı gününden itibaren en son yedi gün zarfında gerçekleştirilecektir.

6- Osmanlı askerleri ve savaş gemileri buzlar mâni olmazsa üç gün içinde Sünne'yi terkedeceklerdir. Diğer taraftan Rus askerî idâresi Tuna'daki her türlü engelleri kaldırarak gemilerin nezâret hakkını muhâfaza etmek üzere, Tuna'dan işlemesine müsaade edecektir.

7- Rusya veya müttefiklerinin askerleri bulunan vilâyetlerde bu şartların imzâsı sırasında henüz Osmanlı Devleti mülkiye memurları varsa bu memurlar yine orada kalarak görevlerini yapacak, halk arasındaki âsâyîşi sağlayacak ve Rus askerî ümerâsının isteklerini mümkün mertebe yerine getireceklerdir.

8- Rusya askerinin ikamet ettiği saha içerisinde bulunan demiryolu hatlarına halkın malı gibi riâyet edilecek ve uzandığı yerlerin hepsinde serbestçe işleyecektir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, demiryolu şirketlerine, vâstalarını gerek Osmanlı ve gerek Rus askerleri elinde bulunan hattın hepsinde işletme selâhiyetini verecektir. Yolcu ve eşyanın gelip geçmesine tam bir serbestlik tanınıp, yalnız sınır arasından savaş mühimmatı ve asker nakli önleneyecektir. İki taraf ordularının ikamet ettiği saha içinde işleyecek demiryollar, bu ordulardan herbirinin askerî idâresi kontrolü altında bulunacaktır.

9- Bâbîâlî, Karadeniz limanlarındaki ablukayı, mütârekenin devamı müddetince kaldıracak ve gemilerin serbestçe bu limanlara girmesine karşı çıkmayacaktır.

10- Rus, Sırp ve Karadağ askerinin ikamet ettiği bölgede kalacak hasta ve yaralı Osmanlı askerleri, Rusya müttefiklerinin askerî idârelerince muhâfaza altına alınacak ve ancak bulundukları yerlerde Osmanlı doktorları varsa onlar tarafından bakılacaktır. Hasta ve yaralıları savaş esirlerinden sayılmayacaksa da Rusya ve müttefiklerinin kumandanlarından özel izin olmadıkça kendilerini başka yerlere naklettirmeyeceklerdir. Mütâreke, Ocak ayının otuz birinci günü akşamı saat yedide başlayacaktır. Diğer mühletlere gelince; bunlar, mütâreke sözleşmesinin metninde kararlaştırılmıştır.

Anadolu'daki savaş mevkîlerine âit tafsilat, Rus orduşu Başkumandanı ve Osmanlı Devleti tarafından tâyin olunacak temsilciler vâsıtasıyla belirlenecektir. Rumeli'deki savaş mevkîlerine âit mütârekenin başlangıç tarihi, Anadolu'daki Rus ordusu kumandanına telgrafla bildirilecektir.

Necib

Osman

Nepoçinski

Lonis

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Hamdi Paşa'nın sadrâzamlıktan azli ve vükelâ arasında yapılan bazı değişiklikler

Edirne'de imzalanan barış protokolu, Osmanlı Devleti'nin savaşta uğradığı hezîmetin tabîî neticelerinden olan ağır şartları ihtivâ ettiğinden, Sadrâzam Hamdi Paşa geleceği garanti etmek için vaziyeti düzeltmeye çalışmak mecburiyetini herkesden önce ortaya atıp, danışma meclisinde uzun ve mühim konuşmalar yapmaktaydı. Zamanın padişahı İkinci Abdülhamid Hân Hazretleri ise, kendi saltanatı zamanında vuku bulan mağlûbiyet sebebiyle Osmanlı topraklarının büyük ölçüde bölünmesinden tabiatıyla çok müteessir olmuşlardı. Bu durumun umûmî efkârda uyandırdığı büyük tesire ve o sebeple etrafa yayılan acı sözlerin kendilerinde hâsıl ettiği ızdırıp ve endişeye eski hükümdar Sultan V. Murad taraftarlarının içte karışıklıklara yolaçmak ve bu yolla onu tekrar tahta oturtmak emelinde bulundukları rivâyetleri de eklenince, bir seneye yakın zamandan beri Beşiktaş'daki Yıldız Sarayı'na çekilmek lüzûmunu duymuşlar ve kendilerini orada emniyet altına almışlardı. Fakat halk, Rusların gâlibiyeti üzerine galeyana başlayınca, Padişah'ın öyle kendini köşke çekip orada vakit geçirmesi türlü dedikodulara sebep olduğu gibi, savaşlarda birbiri ardından uğranılan mağlûbiyetler hususunda birtakım hatalar işlendiği ileri sürülerek Saray ve Vükelâ Heyeti aleyhinde dolaşan dedikodular ayyuka çıkıp, Mebusan Meclisi'nin özel toplantılarında da umûmî efkârdakine benzer söylentiler şiddetlenmeye başladı. Hattâ bu sırada Serasker Rauf ve Dâmâd Mahmud Paşaların hatâları, Rus ticâret gemilerinin İstanbul Boğazı'na kadar gelerek Osmanlı savaş gemilerini sürüp götürmelerinden ve o cihetle deniz kuşatmasını hükümsüz bir hâle getirmelerinden dolayı Bahriye Nâzırı Said Paşa'nın kusurları dile getirilip, Saray'dan harp işlerine yapılan müdâhale ise, eski Mâbeyn Başkâtibi ve şimdiki Dâhiliye Nâzırı Said Paşa'ya isnâd olunarak bunlara güvensizlik gösterilmişti.

Bu sebeple Sadrâzam Hamdi Paşa, göreve başladığından beri olup bitenleri Padişah'a arz edip adı geçen paşaların görevden alınmalarını istiyordu. Fakat Padişah, vuku bulan bu mâruzattan sadece savaşta uğranılan zâyîâtın sebepleri arasında Saray'ın müdâhalesi ifâdesine üzüldüğünden, bu mesele ile ilişkisi

olmadığı ve sorumluluğun Vükelâ'ya âit bulunduğu yolunda cevaplar vermiş ve bu cevaplar, haklarında şikâyet olunan zevâtın malûmları olunca, türlü türlü telkinlere başlamışlardı. Bunun üzerine Sadrâzâmın söylediklerine Mebûsan Meclisi'ne dayanarak saltanat makamını tehdit mânâsı verilerek bunu bastırmak için mebuslar nezdinde mevcut durumun mesûliyetinin Vükelâ'ya âit olduğunu isbât etmek sûretiyle, Padişahın bu işte alâkası bulunmadığını gösterecek şekilde Dâhiliye Nâzırı Said Paşa tarafından bir rapor kaleme alınıp, bunun Mebûsan Meclisi'ne gönderilmesi, Padişahın zihninde karar bulmuştu. Ancak böyle bir tebliğin yapılması, Mebûsan Meclisi'nde birçok tartışmalara yolaçacağından, Mâbeyn Başkâtibi Lebib Efendi, ikinci Mâbeynci Osman Bey'e meseleyi gizlice açarak: "Eğer bu rapor mebuslara gönderilirse, padişahlığın hükmü ve vükelânın haysiyeti kalmaz. Bunun ertelenmesi çâresini ancak siz bulabilirsiniz" şeklinde sözler söyler. Osman Bey, Padişah'ın lalâlığından yetişmiş olmak münâsebetiyle, sözü Padişah indinde tesirli olduğundan, Başkâtib'in söylediklerini dinleyip, gereğinin yapılmasını üzerine alır. İşte o esnada Padişah Hazretleri, raporu Mebûsan Meclisi'ne götürmek üzere Osman Bey'e verir. Osman Bey bâzı sözlerle Padişahın bir dereceye kadar dikkatini çekerek raporu önce sadrâzama göstermesi için müsâade aldıktan sonra Bâbîâlî yolunu tutar. Sadrâzam, raporu okuduğunda, ağlamaya başlayıp: "Bu rapor bir kere mebusların eline düşerse padişahlık ve vekilliğin hükmü kalmaz; hepimiz mebuslara boyun eğmek zorunda kalırız. Bir aralık Padişah'ı da getirip azarlamaya kalkışırlar. Efendimiz, kendisini bu zincire nasıl teslim edecek. Artık bu raporu mebuslara götürüp götürmek senin hamîyyetine kalmıştır; sen bilirsin" dedi. Bunun üzerine Osman Bey kâğıdı koynuna koyup Saray'a döner ve hâdiseyi anlatmak cesâretini gösterir.

Fakat Padişah Hazretleri Osman Bey'in raporu mebuslara tebliğ etmeyip de kendi başına hareket ederek geriye getirişinden son derece hiddetlenip, onu aşırı derecede azarladılar. Sadrâzamı çağırarak mesele hakkında izâhat istediklerinde, aldığı cevaplar Osman Bey'in sözlerini teyid ettiğinden raporu Mebûsan Meclisi'ne göndermiyerek iptâl ettiler. Ancak Sadrâzam, devlet işlerini yoluna koymak hususundaki fikirlerinde ısrar ederek Padişah'a: "Yıldız Köşkü'nde çekilip oturmanın zamanı değildir. Düşman, pâyitahtınıza kadar gelip dayandı. Devletiniz büyük bir tehlikeye mâruz kaldı. Böyle sakınıp çekinme halinden çıkıp Dolmabahçe Sarayı'na giderek sâdik tebaanızın muhabbetiyle kendinizi korumalısınız. Saray tahsisâtından keserek devlet mâliyesinde gerçek bir tasarrufa gidilmesine yol açmalısınız" gibi sözler söylemiş ve mebuslar tarafından haklarında dedikodu yapılan vükelânın görevden uzaklaştırılması lüzûmunu tekrar arzetti. Hattâ bu ifâdelerini yazılı olarak da ortaya koymak için benden bir takrir müsveddesi hazırlamamı isteyip, "Ben şu mâruzatı sadakatle arzettim. Padişahımız, ya yapılmasına müsâade buyurur yahut beni azleder. Bu neticelerin her ikisi de maksadıma uygundur" demekle mevki-makam kaygısında olmadığını açıkça belirtti. Fakat Padişah Hazretleri, Sadrâzamın sözlerinden son derece müteessir olup, bu cümleden olarak kendilerinin Dolmabahçe Sarayı'na taşınmalarının tahttan indirilmeleri emelini kolaylaştıracağı zannında bulunduklarından, böyle bir teklife, öyle gizli bir maksadın gerçekleştirilmesi için hazırlanmış bir tertip mânâsı verdiler. Ve ilkönce, mebuslar arasındaki dedikoduya son verilmesi için Mebûsan Meclisi Reisi Hasan Fehmi Efendi'yi -ki dâvâ vekili iken mebus

seçilmiş ve meclis başkanı olmuştur- elde ederek bazı hediyelerle de taltif ettiler. O cihetle Hasan Fehmi Efendi, Sadrâzâmın mebuslara isnâd ettiği sözleri yalanladığından, Padişah, Sadrâzâmın azline karar verdi.

Sadrâzâmın azli bu şekilde kararlaştırıldığı sırada, Bolayır istihkâmları kumandanlığına tâyin olunan Süleyman Paşa'nın, Edirneli Râsim Bey ve İzmirli Benefşe-zâde Ahmed Efendi gibi aşırı fikirleriyle tanınan bazı mebuslara, savaşın mağlûbiyetle neticelenmesi üzerine devlet ve memleketin uğradığı felâketlerin, Padişah ve devlet ricâlinin hataları eseri olduğunu bildiren bazı yazılar yazdığı haber alındı. Yeri geldiğinde anlattığımız üzere, Süleyman Paşa, Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesi vak'asında baş rollerde bulunmuş olması münâsebetiyle zaten saltanat nezdinde ihânetle hüküm giymişken, bu defa mebusları tahrike kalkışması haber alınınca büsbütün talihsizlik çukuruna düşmüş olduğu gibi, Mebûsan Meclisi'nin toplanmaya devam etmesinin de saltanat aleyhinde bir fitne çıkmasına yolaçacağı zannı kuvvet kazandığından, Padişah Hazretleri Meclis'in kavgasız gürültüsüz tatil edilmesi ve şiddet taraftarı mebusların İstanbul'dan uzaklaştırılmaları çâresine bakmayı kafalarına koydular. Böyle nâzik ve tehlikeli bir iş için, mevcut vükelâ içinde Maârif Nâzırı ve eski Meclis Reisi Ahmed Vefik Paşa'dan başka ehil bir kimse bulamadıkları cihetle onu sadrâzam yapmaya karar verdiler.

Bunun üzerine, Ahmed Vefik Paşa Mâbeyn-i hümayûna çağırılıp sadâretle müjdelendiğinde bu ağır yükün altına girebilmek için üç mühim şart ileri sürdü: Bunlardan birincisi, sadâret adının "başvekâlet" olarak değiştirilmesi ve vükelâ mes'ûliyeti usûlünün konulması; ikincisi Dâmâd Mahmud Paşa'nın Tophane Müşirliği'nden ve Said Paşa'nın Dâhiliye Nezâretinden azledilerek adı geçen nezâretin Başvekâlete ilâveten kendi uhdesine verilmesi; üçüncüsü umûmî meseleler hakkında vuku bulacak mâruzatına Padişah tarafından müsâade olunması hususları idi.

Gerçi Said Paşa'nın saltanat makamına intisâbı hasebiyle azli istenilmezdi ise de, Dâmâd Mahmud Paşa'nın eski sadrâzam Rüşdü Paşa ile işbirliği yaptığı ve tahttan indirme kararına katıldığı yolundaki sözlerin tesiriyle görevden uzaklaştırılması lüzumlu idi. Bununla beraber, umûmun sû-i zannı sebebiyle onun ve Said Paşa'nın vükelâ mesleğinden azledilmeleri lâzım geldiğinden Ahmed Vefik Paşa'nın gerek bu teklifi ve gerek diğer mâruzatı zamanın hükmü icâbından olmak üzere Padişah tarafından kabul edilmekle 1295 senesi Saferi'nin birinci günü (4 Şubat 1878), Hamdi Paşa'nın yirmi yedi gün süren sadrâzamlığına son verilip, Ahmed Vefik Paşa, Dâhiliye Nezâreti uhdesinde olmak üzere Başvekâlet makamına geldi. Tophâne Müşirliği'ne, ikinci temsilcilikle Edirne'de bulunan Hazine-i Hâssa Nâzırı Nâmık Paşa tâyin edildi. Said Paşa da Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne getirilerek vükelâ mesleğinden ihrac edildiği gibi, eski sadrâzam Hamdi Paşa Aydın, Devlet Şûrası reisi Kadri Paşa Sivas ve Evkaf Nâzırı Cevdet Paşa Suriye vâililiğine tâyin edilip, Devlet Şûrası Reisliği Adliye Nâzırı Safvet Paşa'ya ve Adliye Nezâreti, Sadâret Müsteşarlığında bulunan Hurşid Paşa'ya; Evkaf ve Maarif Nezâretleri birleştirilerek İstînâf Mahkemesi Reisi Subhi Paşa'ya; Ticaret ve Nâfia Nezâreti Ohannes Çamiç Efendi'ye verildi ve diğer vekiller yerlerinde bırakıldı.

Ahmed Vefik Paşa
Başvekil

Ahmed Vefik Paşa'nın Başvekâlete geniş saltanat merkezinin en buhranlı zamanına rastlamıştı. Şöyle ki: Rusya, barış protokolünü aslâ değiştirmeden Osmanlı Devleti temsilcilerine kabul ve imza ettirmiş; Büyük-çekmece'den bir mütâreke hattı tâyin etmekle payitahtı kuşatıp sıkıştırmış; İstanbul'a gelen ikiyüzbinden fazla Rumeli muhâciri, umûma ve şahıslara âit binaları, sokakları ve meydanları doldurmuş; toprak kaybı ve fevkalâde savaş durumundan dolayı devlet gelirlerinin büyük bir kısmı tahsil olunamadığından Mâliye hazinesi tarif edilmez bir sıkıntıya düşmüş, kâğıt para kıymetten düşüp, bir okka et kâğıt para hesabıyla yüz kuruştan fazlaya çıkarak ve diğer ihtiyaç maddeleri de o nisbette pahalılaşarak ekmekçi fırınları kapanmış ve şehir halkının geçim sıkıntısı târifi imkânsız bir dereceye varmıştı.

Fakat Ahmed Vefik Paşa, dediğini yapabilecek güçte faâl bir zât olduğundan, Başvekâlete tâyin edildikten hemen sonra, devletin barış yapmak ve mütâreke istemek mecbûriyetinde kalışının sebeplerine dâir, bana yazdırdığı beyannâmeyi bizzat Mebûsan Meclisi'ne tebliğ ederek meclisi tatil etti. Bunu müteâkib, yukarıda tafsîlâtını yazdığımız sözlerle Padişah aleyhinde neşriyâta sebep olan mebuslardan Râsim Bey, Ahmed Efendi, Mustafa Bey ve Yusuf Efendi'yi derhal memleketlerine sürmekle Padişahın endişesini giderdi. Bu mesele, Vükelâ meclisinde müzâkere edilmeden önce, adı geçen mebusların örfî idâre mahkemesinde muhâkeme edilerek cezalandırılmaları, Padişah tarafından irâde edilmişti. Fakat Ahmed Vefik Paşa: "O kadar sert davranılırsa Kanûn-ı Esâsî'nin en mühim eseri olan Mebûsan Meclisi'nin şeref ve haysiyetine dokunulduğu yolunda halkın zihnini karıştıran sözler çıkar; bu çeşit şâyialara meydan verilmemekle beraber maksadın da yerine gelmesi için adı geçen mebusların memleketlerine sürülmeleriyle yetinilmelidir" dedi ve bunu devlet vükelâsına tasdik ettirip Padişah'tan ona göre "irâde" aldı. İmkân dâhilinde toplanabilen gelirlerden devlet hazinesine para temin etmeye; payitahttaki izdihamı azaltmak için

muhâcir âilelerini Anadolu sâhiline sevketmeye; askerî dâirelerin ve halkın ihtiyaçlarını tedârik etmeye çalışmakla beraber, fırınlara para yardımı yaparak ekmek imâlatını durmaktan kurtardı. Zaman bakımından çok mühim olan siyâsî meselelerin müzâkeresine de gayret sarfettiğinden umûmî efkârı kaplayan dehşet ve korku yavaş yavaş hafiflemeye başladı.

İKİNCİ FASIL

Safvet Paşa'nın barış görüşmeleri için temsilci olarak Edirne'ye gönderilmesi ve barış tâlimatının hükümleri

Barış protokolü ve mütâreke sözleşmesi imzalandıktan sonra Server ve Nâmık Paşaların temsilcilikleri sona erdiğinden, kendileri İstanbul'a döndüler. Grandük Nikola'nın Kızanlık'ta en önce ileri sürdüğü kesin şartlardan biri de ön sulh görüşmeleri için Hocabey veya Sivastapol şehirlerinden birinin görüşme yeri olması ve Osmanlı Devleti temsilcilerinin oraya gitmesi keyfiyeti idi. Böyle iken, Rusların Edirne'yi ele geçirip İstanbul üzerine yürümekte hiçbir engelle karşılaşmamaları sebebiyle işin rengi büsbütün değiştiğinden, sözü edilen barış protokolüne, ön sulh görüşmelerinin Rus karargâhında yapılacağı hususu sokulmuş ve bu da Rusya'nın, müzâkerelerin uzaması hâlinde çıkabilecek bazı beklenmedik hadiselerden pâyitahtın kapısı önünde istifâde etmesi ve silah tehdidi altında sulh görüşmeleri yaptırması maksadından doğmuştu.

Bunun üzerine, Osmanlı Devleti temsilcilerinin dönüşlerini müteâkip ön sulh görüşmeleri için, uzun müddet Osmanlı Devleti nezdinde Rus sefiri olarak vazife gören ve savaş felâketinin tertibcisi ve müsebbibi olan General İgnatiyef'in birinci temsilci, savaş çıktığı sırada Rus sefâreti maslahatgüzarlığı ile İstanbul'da bulunmuş olan Mösyö Nelidof'un da ikinci temsilci tâyin edildiği, Rusya tarafından rësmen Bâbiâli'ye bildirildi. Osmanlı Devleti tarafından da, Devlet Şûrâsı Reisi Safvet Paşa birinci ve Berlin sefiri Sâdullah Bey ikinci temsilci tâyin edilip, Sadullah Bey'in İstanbul'a gelişini beklemekle vakit geçirilmemek için Safvet Paşa alelacele Edirne'ye gönderildi. Safvet Paşa'nın memûriyeti kararlaştırıldığı sırada, yapılacak ön sulh görüşmelerinde devletin hak ve menfaatlerine uygun hususlar ortaya atılarak barışa esas olacak protokol hükümlerinin bu müzâkereler esnasında bir dereceye kadar değiştirilmesi çârelerini aramak hususunda, Vükela arasında fikir teâtisinde bulunduktan sonra Osmanlı Devleti temsilcilerine şu şekilde bir tâlimat verildi:

1- Bulgaristan'ın prenslik hâline konulmasından kaçınılmakla idârî bakımdan Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sağlayacak bir serbest idâre altına alınması hususunda çok gayret gösterilecek. Fakat Rusya'nın bu noktaya son derece önem vereceği cihetle, o hususta sarf olunacak gayret bir netice vermezse,

Bulgaristan'ın sınırları Balkanların öte tarafından tesbit ettirilecek; bu sağlandığı takdirde, Bulgaristan kabul edilecek idarî bölgenin ahalisi, savaştan önce o saha dâhilinde mevcut olan muhtelif nüfus itibâriyle tâyin olunup, oralardan zulümle çıkarılan müslüman halkın yerlerine dönmeleri sağlanacak ve canları ve bütün medenî hakları teminat altına aldırılacak.

Bulgaristan prensi yabancı olmayıp, dahilî kanunları mahallince tanzim edilerek Osmanlı Devleti tarafından tasdik olunacak.

Prenslığın İstanbul'da Kapı-Kethüdası bulunmayıp, gereken hususlarda doğrudan doğruya Bâbîâlî vesâir ilgili dâirelerle muhâbere edecek.

Bulgaristan için tertib olunacak millî orduların subay ve erlerinin üçte biri müslüman, üçte ikisi ise Bulgar olacak ve diğer gayrimüslim ahâli de bu üçde iki hesâbına dâhil ettirilecek.

Bulgaristan hudutları içinde kalacak yerlerde, hâlen devletin aldığı vergilerden mahallî masraflar ve hristiyanlara mahsus askerlik bedelleri çıkarıldıktan sonra geri kalanı talep edilerek ne kadar tutturulabilirse, o kadar senelik peşin vergi istenecek.

Osmanlı Devleti'nin mevcut umûmî borçlarından nüfus nisbetinde veyahut eski gelirler gözönünde tutulmak sûretiyle gereği kadarı Bulgaristan'ın hissesi olarak prenslik halkına yüklenecek. Demiryollarından sağlanan gelirlerden demiryolunun güzergâhına nisbetle lâzım gelen kısmı Bulgaristan'ın hissesine ayrılacak.

Müslüman halkın Bulgaristan'da memleket idâresine katılmaları sağlanacak; sâkinleri sırf müslüman olan yerlerin memurları müslümanlardan ve ahalisi karışık olan yerlerin memurları da her iki taraftan tâyin olunacak.

Câmi, mescit ve diğer hayır eserlerinin mahallî islâm cemaatleri tarafından idâre olunması şart koşulacak.

Bulgaristan dışında oturan ve oraya gidip gelen Bulgarlar, ve diğer Osmanlı tebaası gibi umûmî nizamlar altında bulundurularak haklarında ona göre muâmele olunacak.

Tahliye edilen Vidin, Ruscuk ve Silistre kaleleri yıktırılarak bu savaş mevki-leri tahkim edilmeyecek ve Tuna tersanesinde nehir vâsıtaları bulundurulmayacak; ancak gerek yıkılıncaya kadar adı geçen kaleler ve gerek Bulgaristan'da bulunan diğer şehir ve kasabalar, Sırp ve Romanya askerine bırakılmayıp, geçici olarak Rus kuvvetleri tarafından muhâfaza edilecek.

2- Karadağ'ın genişletilecek arazisi, İstanbul Konferansı kararları çerçevesini aşmayacak. Bir liman istenilirse asla İşkodra tarafından verilmeyip, Dalmaçya civarından verilecek. Fakat buna karşılık İşkodra'nın Boyana nehrinde Karadağ'a âit gemilerin seyretmesine müsâade edilecek.

3- Romanya'ya Dobruca'dan yer verdirilmeyip, çoğunluğu Ulah olan Vidin civârından münâsip miktarda toprak verilmesi; Sırbistan'a da Vidin civârından yer terkedilmesi. Velhasıl bu iki prensliğe terk olunacak arazinin Bulgaristan'a kalacak yerlerden ayrılmasıyla oralardaki müslüman halkın haklarının da teminat altına aldırılması. Tuna nehrinde bulunan Ada-kalesi'nin ve bunun karşısındaki tarafsız arazinin, Romanya ve Sırbistan prensliklerinden birine ilâvesi istenilirse bunun Bâbîâlî'ye bildirilmesi.

4- Romanya ve Sırbistan prensliklerinin tabiatıyla bundan böyle ödemeyecekleri vergilerine mukabil bir defaya mahsus olmak üzere para toplanması.

5- İdârî muhtariyet verilmesi hakkında ileri sürülen bütün tekliflere esâsen karşı çıkmak lâzım gelmekle beraber, Rusya'nın asıl maksadı Bulgaristan Prenslığı'nın teşkili iken Bosna ve Hersek'e muhtariyet verdirmek istemesi, o tarafların Slav halkını Avusturya'nın önceki teşebbüslerine karşı minnet altında bulundurmak ve diğer Rumeli vilâyetlerinde ona yakın ıslâhat yapılmasını teklif etmesi de Rumlara hoş görünmek niyetinden ileri gelmiş olacağından, Bosna ve Hersek hakkında Osmanlı Devleti tarafından vâdolunan ıslâhat dâiresinde bir idâre tesis edilmesi, öteki vilâyetlerde de gereken ıslâhatın yapılacağına dâir teminat vererek zikrolunan tekliflerin değiştirilmesi.

6- Savaş tazminatı karşılığında toprak istenilirse reddolunup, nakden ödemesi teklif edildiğinde de mikdarının yapılacak müzâkerelerde tâyin edilmesi; bir de bu tazminatın ödenmesine kadar Rus askerinden bir kısmının Osmanlı topraklarından çıkmaması; bunların iâşesi teklif olunursa kabul edilmesi.

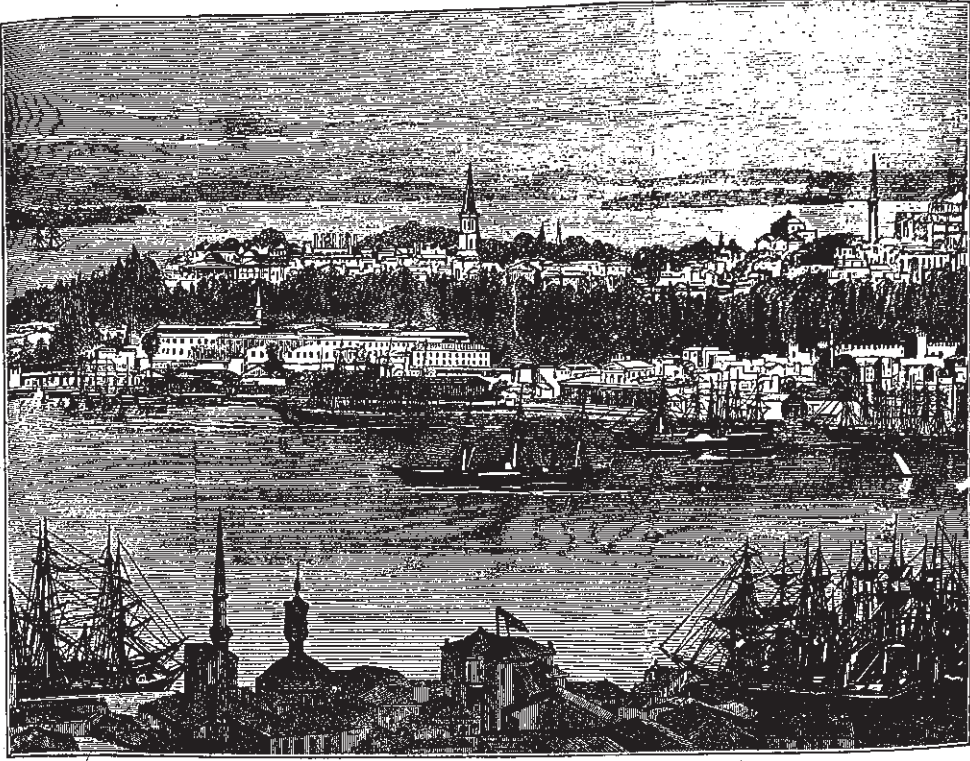
Ü Ç Ü N C Ü F A S I L

İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan girmesi-Rus kuvvetlerinin Ayastefanos'a gelmesi ve diğer hâdiseler

Barış şartlarının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesine yolaçan durumlar sırasında etraflıca anlattığımız gibi, İngiltere, savaş meselesinde tâkip ettiği tarafsızlık politikasını devam ettirerek Osmanlı Devleti'nin kendisinden yardım ümit etmemesini açıktan açığa beyan etmişti. Bununla beraber, Rus ordularının Plevne vak'asından sonra üstüste kazandıkları başarılar, İngiltere halkını gaflet uykusundan uyandırıp, umumî efkârda Rusya'nın İstanbul gibi dünyanın hâkim bir noktasına sâhip olup da İngilizlerin Doğu'daki bütün menfaatlerine set çekebilme tehlikesi, bir çırpınış hareketi içinde yardım kabiliinden olarak Osmanlı Devleti ile bir savunma ittifakı yapılması lüzûmunu herkese hissettirmişti. Fakat İngiltere, böyle bir ittifâka girecek olsa bile, Osmanlı ordularının hezîmete uğramaları dolayısıyla savaşın yenilenmesi hâlinde Osmanlı Devleti'ne güvenemediğinden ve Fransa'nın Almanya'ya yenilmesinden beri bu gibi dış meselelere fiilen müdâhalede el çekmeye mecbur olmakla, onun Kırım muhârebesinde olduğu gibi İngilizlerle bir olup da Rusya'ya savaş ilân etmesi imkânsız olduğundan ve Almanya'nın öyle bir ittifak dâiresine çekilmesi de her bakımdan imkân hârici olacağından, savaşın başlangıcında gizlice yapılan "memorandum" hükümlerine göre İngiltere'nin tarafsızlık yolundan ayrılması, ancak İngiliz menfaatlerine dokunulmasına bağlı idi.

Rusya ise, savaşla elde ettiği gâlibiyetlerin semeresini, yine o "memorandum" çerçevesinde toplayıp, İngiliz menfaatleri ile ilgili noktalara el uzatmaktan çekinmekte idi.

Ama Avusturya, Rus ordularının üstünlük sağlamasıyla Rumeli topraklarında bulunan çeşitli kavimler hesâbına elde edilecek menfaatleri çekemeyerek, taksim olunacak topraklardan kendisine de bir hisse aramaya başlangıç olmak üzere, İngiltere ile birlikte savaş hazırlıkları için altmış milyon filorin sarfedilmesini, parlamentolarına kabul ettirdiler. Diğer taraftan, İngiltere parlamentosu vaktinden önce açılarak Kraliçe, yaptığı resmî konuşmada: "Muhârebeler, uza-yıp gittiği halde, beklenmedik bâzı hâdiseler meydana geldiğinden bunlara karşı birtakım tedbirler almak zorunda kalacağımızı saklıyamam. Bahis konusu tedbirle-

İstanbul Boğazı

rin gerçekleştirilmesi, gerekli hazırlıkların yapılmasına bağlı olduğundan, bu maksat için icâbeden hazırlıkların yapılması hususunda parlamentonun iyi niyetine güvenim tamdır” demiş ve İngiltere Başvekili Lord Bikonsfild’in Osmanlı Devleti sefiri Musurus Paşa’ya yukarıda vuku bulduğunu zikrettiğimiz gizli tebligatı bundan ileri gelmişti.

Ancak, yukarıda sözü edilen “memorandum” gereğince, esasen Avusturya’nın Rus menfaatlerine karşılık “sus payı” olmak üzere Bosna-Hersek bölgesini işgal etmesine, Rusya ve İngiltere arasında önceden göz yumulmuştu. Bu sebeple, Avusturya’nın askerî hazırlıkları Rusya’ya karşı olmayıp, oraları istilâ etmek içindi. Diğer taraftan, o günlerde Osmanlı Devleti can çekişen bir hasta durumuna düşmüş olup, İngilizlerin asker ve donanma hazırlayıp da faraza bir savunma ittifakına girişmeleri lâzım gelse, onun fiilen gerçekleşmesine kadar, Rus askerinin İstanbul’a gireceği anlaşıldığından Osmanlı Devleti bu durumu İngiltereye bildirip, aldığı cevap, Rus kuvvetlerinin İstanbul’a girmesi ihtimâlinin, İngiltere’nin savaş ilân etmesine sebep olamayacağı vâdisinde idi. Böylece İngilizlerin savaş hazırlıklarının Türk menfaatlerini korumak niyetiyle olmayıp, belki sırf kendi çıkarlarını korumak kararına dayanan bir ihtiyatkârlık olduğunun bununla da meydana çıkması, Osmanlı Devleti’ni Rusya ile doğrudan doğruya bir barış yapma yoluna sevketti.

Fakat mütâreke kararı gereğince, Rus kuvvetlerinin İngilizlerce ihtimal verilmeyen mevkilere kadar ilerleyip, İstanbul civarında karargâh kurması ve İstanbul'da yüzbinlerce muhâcir toplanmasıyla halkın bir dehşet içine düşmesi, İngilizleri tarafsızlıktan çıkmaya mecbur etti. Bunun üzerine İngiltere sefiri Mösyö Layard, İstanbul'da bulunan İngiltere tebaasının, çıkması muhtemel hâdiselerde can ve mallarını emniyet altına almak için, İngiltere'nin Akdeniz donanmasından bir filonun İstanbul'a gelmek üzere emir aldığını ve bunun da dostâne bir şekilde olduğunu Bâbiâli'ye bildirdi.

Vükelâ Heyeti, bu âni felâketin çâresine bakılmazsa, Rusya'nın saldırılarını arttırarak Osmanlı Devleti'ni büsbütün yıkacak hâdiselere sebep olacağı göfûsünde birleşip, o cihetle İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan girmesine izin verilmemesi hususunda fikir birliğine vardılar. Bunun üzerine Başvekil Ahmed Vefik Paşa, İngiltere elçisiyle yaptığı görüşmede: "İstanbul'un âsâyişini bozan bir durum yoktur. Osmanlı Devleti mâdemki Ruslarla barışa karar vermiş ve Edirne'ye temsilci göndermiş, şu halde İngiliz donanmasından öyle bir filonun İstanbul limanına girmesi Çatalca'ya gelen Rus ordusunu endişelendirir. Bu itibarla Osmanlı Devleti buna râzı olamaz ve kendisinin büyük bir tehlike içine düşmesine yol açabilecek böyle bir hareketi, İngiltere Devleti de doğru bulmaz" diyerek işi geçiştirmek istedi.

İngiliz Elçisi ise, donanma kumandanının aldığı tâlimatin kesin olduğundan söz ederek: "Bâbiâli'nin bu sözlerini Londra'ya yazarım. Ama devletimin bu karardan geri dönebileceğini zannetmem" cevabını verdi. Bu durum karşısında artık İngiliz gemilerinin Boğaz'dan girecekleri anlaşıldığından, bunlar Boğaz'a yaklaştıklarında zorla girmek isterlerse fiilen karşı koyup da İngiltere ile savaşa tutuşmak aklın kabul edeceği bir şey değildi. Bu itibarla, bir protesto çekmekle kalınarak gemilerin girmesine, Osmanlı Devleti'nin râzı olmadığına İngiliz filosu kumandanına bildirilmesi yolunda Çanakkale Boğazı muhafızına bir tâlimat gönderildi. İngiliz elçisine söylenen sözler, Londra sefâreti vâsitasıyla İngiltere Devleti'ne bildirildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin bu donanma hususunda takındığı tavır Edirne'de bulunan Grandük Nikola'ya da bildirildi. Ancak, İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby, Londra sefiri Musurus Paşa'ya bir yazı gönderip meâlinde: "İngiltere, Bâbiâli'nin donanma sevki hakkında tebligatını mütâlâa etti. İstanbul'da bulunan tebaasının can ve mal güvenliği hususunda hükûmetin göstereceği gayretlerden emin ise de, İstanbul'da çıkması muhtemel olan bâzı karışıklıklardan haklı olarak endişe duyduğu cihetle, tebaasının o gibi tehlikelerden korunması için bir fırka donanma bulundurmakta mâzurdur. Donanmanın Boğaz'dan geçmesi için gereken emir verilinceye kadar vakit geçebileceğinden ve telgraf muhâberelerinin kesilmesi ihtimaliyle beraber Çanakkale'nin İstanbul'a uzaklığı dolayısıyla bir karışıklık çıktığında, zamanında yetişilemeyeceğinden, tâmiri imkânsız bir takım felâketlere meydan vermemek için donanmamızın şimdiden İstanbul'a yakın bir yerde bulundurulması kararlaştırılmıştır. İngiltere Devleti, Bâbiâli tarafından bu tedbire bir zarûret nazariyle bakılacağını ümit eder" denilmiştir.

Musurus Paşa'nın, Lord Derby'nin bu yazısını telgrafla Bâbiâli'ye bildirmesini müteâkip Amiral Hörni kumandasında altı adet zırhlı ve bir adet ahşap

İngiliz harp gemisinin Çanakkale Boğazı'nın girişinde bulunan Kum-kale önüne demir atıp amiralin, Boğaz muhâfazasından izin istemiş olduğu ve nihâyet Boğaz'dan geçerek Gelibolu'ya doğru gelmekte olduğu haber alındı. Rus ordusu Başkumandanı Grandük Nikola, evvelce verilen mâlumata cevaben Bâbîâlî'ye gönderdiği mektupta eğer İngiliz gemileri İstanbul limanına gelirse kendilerinin de ona karşı bir tedbir almaları yolunda Çar'dan emir aldığını bildirmiş olduğundan ve İngiliz gemileri gelmekte bulunduğundan durum, Padişah tarafından bir telgrafla Rus Çarı'na bildirildi. Rus Çarı ise cevap olarak gönderdiği telgrafta İngilizlerin donanma göndermeleri üzerine kendisinin de İstanbul'a bir fırka asker sokmak zorunda kalacağını ve bundan başka bir niyeti olmayıp, padişahın haklarına zerre kadar dokunmayacağını yazmıştı. Bunun üzerine, donanmanın İstanbul'a gelmesinin Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın tehditlerine mâruz bırakacağı belirtilerek bunu ertelemesi için İngiltere Kraliçe'sine ve ona bakarak İstanbul'a asker sevketmemesi hususunda Rus Çarı'na, Padişahın ağzından telgraflar yazıldı. Fakat bunlardan müsbet bir netice çıkmayıp da İngiliz gemileri İstanbul limanına girecek ve bir fırka Rus ordusu da rekabet sebebiyle İstanbul'a doğru ilerliyecek olursa, ne gibi hâdiseler doğabileceği tahmin edilemeyeceğinden, devletce nasıl bir yol tâkib edilmesi gerekeceğinin bir fevkalâde toplantı yapılarak huzurlarında müzâkere olunması, Padişah tarafından emredildi. Bunun üzerine bütün vükelâ, eski sadrâzamlardan Mehmed Rüştü ve Edhem Paşalar, eski Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Âyân Meclisi Reisi Âsım Paşa, ileri gelen ulemâ, müşiran ve ferikandan bazı askerî ümerâ, devlet ileri gelenlerinden ve âyandan bazı zevat ile Mebusan Meclisi Reisi Hasan Fehmi Efendi, İstanbul mebuslarından Astarcular Kethüdası Ahmed Efendi ile Hüdaverdi-zâde Ohannes efendi ve Bursa mebusu Bahaeddin Efendi 95 senesi seferinin onuncu (13 Şubat 1878) Çarşamba günü Yıldız Sarayı'na dâvet edilip, Padişah Hazretleri, meclis odasına bitişik diğer odanın kapılarını açtırıp içerisinde kurulmuş tahta oturdular.

Bendeniz de Padişah'ın önünde oturmaktaydım. Başvekil Ahmed Vefik Paşa, durum hakkında kısa bir konuşma yaparak, İngiltere donanması gelip de Rus ordusu İstanbul'a doğru ilerliyecek olursa, ya karşı koymakla yeniden savaşa girilmek veya bir sözleşme yapılmak sûretiyle dostâne bir şekilde kabul edilmelerine râzı olunmak şıklarından birinin tercih edilmesi gerekeceğini ifâde etti ve önce karşı koyacak bir kuvvete sahip olup olunmadığı hususunda askerî ümeradan mütâlâa istedi.

Onların ifâdeleri, barış yapılması için Rusya'ya başvurulması kararında dedikleri gibi, karşı koymaya güç yetmeyeceğini tekrarlamaktan ibaret olup, bundan dolayı Rus ordusunun barışçı bir sözleşme ile İstanbul'a kabûlünün bir zarûret olduğunu söylediler. Diğer hazır bulunanların çoğu da askerî gücün yetersizliği sebebiyle Rus ordusunun o şekilde kabul edilmesi fikrinde bulundular. Ve bu sırada İngiliz donanmasının gelişi, görünüşte İngiltere menfaatlerinin ve İstanbul'da bulunan İngiltere tebaasının muhâfazasına dayandırılmakta ise de, neticenin neye varacağı kestirilemez dediler. Bundan sonra cereyan eden sözler, Vükelâ Heyeti'nin bu meselelerde aldığı kararın imkân dahilinde alınmış olduğuna ve İngiliz gemilerinin gelişini ertelemenin imkân dışı kalması hâlinde,

gelecek Rus fırkasını gereken şartlar altında kabul edip de zor kullanılmasına meydan verilmesi düşüncesine dâirdi.

Fakat Şeyhülislâm Halil Efendi ve âyândan Anadolu Kadiaskeri rütbesini hâiz Hilmi Efendi bu fikri tasvip etmeyerek, hep birlikte karşı konulmaya çalışılması şarttır dediler. Eski Tophâne Müşiri Dâmâd Mahmud Paşa da sonradan toplanan kuvvete göre, askerî gücün mevcut olduğunu ve Rus ordusunun İstanbul'a girmesinin saltanatın yıkılmasına yol açacağını belirterek muhâlefet gösterdi ve hâlen Tophane Müşiri olan Nâmık Paşa -ki ikinci temsilcilikle Kızanlık'a gidip dönmüştür: "Mâdemki İngiliz gemilerinin gelmesine mâni olmak mümkün değildir; Rus fırkasının da İstanbul'a girmesi tabiidir. O durumda Osmanlı hükûmetinin nüfûzu kalmayacağından Ruslar, padişahımızı tahakküm altına alırlar. Böyle bir duruma meydan vermemek için padişahımızı ve Vükelâ Heyeti'ni Anadolu yakasına geçirmek icâbeder" dedi. Fakat hazır bulunanlar: "Padişahımızın ve Vükelâ Heyeti'nin İstanbul'dan çıkması, çöküşümüzü çabuklaştıracığından, asla câiz değildir. Böyle fevkalâde hallerde sebat ve metanet göstermek lâzımdır" diyerek Nâmık Paşa'nın sözünü kestirdiler. Ahmed Vefik Paşa ise, düşmana karşı koyacak güç olmadığının sebeplerine dâir mazbatayı evvelce mühürlemiş olan Şeyhülislâm Efendi'ye ve onunla aynı fikirde olanlara, ileri sürdükleri mukavemet fikrinin tatbikine imkân olamayacağını ihtâr etti. Hattâ Padişah Hazretleri meclis toplanmadan önce beni hususî olarak huzûruna çağırıp, meselenin ulaştığı vahim neticeden bahsederek: "Rus ordusunun İstanbul'a girmesine göz yumamam; askerî ümerâmız korkaklık gösteriyorlar. Ben şahsen hiçbir fedâkarlıktan çekinmem. Mukaddes sancağı çıkarıp, Rus ordusu üzerine gitmeye hazırım. Bunu meclise bildirmesini Başvekil Paşa'ya söyle" diye emrettiklerinden, toplantıdan önce Pâdişahın bu emrini Ahmed Vefik Paşa'ya tebliğ etmiştim.

Ahmed Vefik Paşa gayet telaşlı ve sert fikirli bir zât olduğundan, "Biz işimize bakalım, o sözler cilvedir, maksad bizi denemektir" diyerek, açıklandığı üzere müzâkereye girdi ve nihâyet söz askerî bakımdan güçsüz bulunduğu bahsine geldiğinde, Padişah'ın bizzat askerle harbe gitmeye hazır olduğuna dâir emirlerini hazır bulunanlara bildirdi. Ama düşmana karşı durmanın imkânsızlığından ve mukaddes sancağı çıkarmanın zamanının geçmiş olduğundan bahsedilerek Rus ordusu'nun barışçı bir sözleşme dâiresinde kabûlü hususunda görüş birliğine varıldı. O sırada mebuslardan Astarıcılar Kethüdası Ahmed Efendi: "Padişah huzurunda böyle toplantı yaparak işlerimize çâre düşünülmesi zamanında gerekti. Savaş bakımından durumumuzun müsâit olduğu güzel günler geçirildi. İş bu dereceye geldikten sonra ne denilir?" şeklinde bâzı sözler sarfettiğinden, Padişah Hazretleri hiddetlenip, Hazîne-i Hassa Nâzırı Said Paşa'ya hitâben: "Said Paşa, şu herife bir cevap ver, heyet işitsin" dediler. Said Paşa, Ahmed Efendi'nin yanına gelip maksadını öğrenmek istemekte iken, Padişah yerinden kalkıp meclisin ortasına gelerek: "Ben millet ve devletimin hukukunu zâyî etmedim. Benim başıma gelen hâdiseler, ecdâdımdan hiçbir padişahın zamanında olmamıştır. Devletimin çökmesinden en çok felâkete uğrayacak ve en çok haklarını kaybedecek olan benim. Bu adamın geçmiş hâdiselerden dem vurarak şu mecliste makâmıma karşı söylediği sözleri asla kabul etmem. İşte Said Paşa

Mâbeyn Kâtibliği'nde bulunmuş olması dolayısıyla eski hâdiselere vâkıf olduğundan şu efendiye cevap versin ve izâhatını dinleyiniz" dedi ve yine yerine oturdu.

Said Paşa ayakta söze başlayıp, meselenin ne şekilde savaşa yolaçtığını ve bu kararın umûmun ittifakı ile alınmış olup padişahın onu tasdik etmek zorunda kaldığını söyledikten sonra, bâzılarının zannına göre saraydan kumandaya karışıldığının aslı olmayıp, yapılan teşebbüslerin sadece sevkiyat ve nakliyatın sür'atlendirilmesinden ibâret bulunduğunu uzun uzun anlattı. Ahmed Efendi ise, başı sarıklı esnaf gürûhundan sorumsuz bir adam olduğundan, saflıkla söylediği sözlerin Padişah'a ne şekil tesir edeceğini düşünmeyerek: 'Benim maksadım sataşmak değildir. Hâlimizin vahâmetini belirtmekten ibârettir' diye önceden söylediklerini tekrar etti ve kendisine mâni olmak isteyenlere sinirlendi.

Padişah, Said Paşa'nın Ahmed Efendi'yi susturamadığını anlayınca, sabırsızlanıp meclise hitâben: "Demincek dediğim gibi, vazifemde sebat göstermem takdir edilmek lâzım gelirken bu şekilde garazkârâne sözleri aslâ kabul edemem. Böyle toplantı yapılması devletimizde geçerli âdetlerden olduğundan ve hâlihazır durumumuz icâbı bugünkü günde bu toplantıya lüzûm gördüğümden huzurunda bu meclisi toplattırdım. Şu efendi önce bunu bilmiyor. Şimdi eğer Rusların gönderecekleri fırkanın İstanbul'a girmesi bu mecliste kabul olunmazsa benim yapacağım tek şey kalmıştır ki, o da içinizden kimler bana tâbi olur ve halkımdan arkama kimler düşerse, onları alıp ölünceye kadar savaşmaktır. Eğer peşimden kimse gelmezse, din ve milletim uğrunda sadakatle can vermiş olduğumu isbat için tek başıma Rus karargâhı önüne gidip ve kumandanına kendimi tanıtip, önce bir tabanca ile onu yoketmek ve sonra bana yapılacak hücûma karşı koyup ve ayaklar altında kalıp ölmektir. İşte ben bu fedakârlıklara hazırım. Fakat bu adamın haddini bilmeyerek şu mecliste hükümdarınıza karşı gösterdiği cür'etten dolayı te'dip edilmesini yine meclisinizden beklerim. Zirâ birtakım kindarlar bu kabil söz ve davranışlarla şu zamanda devlet işlerini zora koşmaya çalışıyorlar. Ben her türlü kanûnî selâhiyetlere sâhib olduğum bir zamanda, artık Sultan Mahmud'un yoluna gitmeye mecbur olacağım" dedi ve meclisi terketti.

O sırada mecliste bulunanları bir hayret kapladığından Ahmed Efendi'yi bir odaya koyup gözaltına aldılar. Fakat maksadın boşa çıkmaması için Rus askerî fırkasının hususî bir sözleşme yapılmak sûretiyle İstanbul'a kabûlünün zarurî olduğuna dâir bir mazbata hazırlanıp, padişaha takdim olundu. Bu sözleşmenin yapılması için Tophâne Müşiri Nâmık Paşa'nın Rus karargâhına gönderilmesi uygun görüldü ve sonra meclis dağılıp herkes evine gitti.

Tamamlayıcı bilgiler

Bu toplantının gayesi, İngiliz donanmasının Boğaz'dan girmesine karşılık Rus Çarı'nın İstanbul'a asker sokmak istemesi üzerine Osmanlı Devleti'nce tâkib edilecek yolun belirlenmesinden ibâretken, Padişah'ın Ahmed Efendi'ye hiddetlenmesinin asıl sebebi şudur: Adı geçen zat, bâzı Vükelânın evlerine ve bilhassa Tophâne Müşiri Dâmâd Mahmud Paşa'nın sarayına sık sık gidip o esnada ise eski sadrâzam Hamdi Paşa'nın saltanat makamına karşı sarfettiği ağır sözlerin tesiri Padişah'tan henüz gitmemişti. Dâmâd Mahmud Paşa da Tophâne Müşirliği'nden ayrılmasından dolayı güvenmiş ve saltanat makamına olan yakınlığına güvenerek Padişah'a

ağır sözler söylemişti. Hattâ kendisinin vekillikten ihraç edilmesinin, harbin mağlubiyetle neticelenmesini hazırlayan hatalarda parmağı olduğu yolunda mebuslar ve halk arasında söylentiler dolışmasından ileri geldiği yolunda padişah'ın verdiği izâhata kabaca cevaplar vermişti. Bunu müteâkip sarayda toplantı yapıldığında, Ahmed Efendi'nin geçmişteki hâdiselere temas ederek açıktan açığa yaptığı sataşmaları Padişah Hazretleri evvelce Hamdi Paşa'nın ve daha sonra Dâmâd Mahmud Paşa'nın Mebûsan Meclisi'ni saltanat makamı aleyhine tahrik etmiş olmaları-nı eseri addederek, hiddetlenmekten kendilerini alamadılar.

Elhasıl Padişah Hazretlerinin “garazkârlar” diye imâ ettiği kimseler, bu iki zât ve onlar gibi tutum ve davranışlarından emin olmadığı bazı vükelâ idi. Fakat meclisin kararı arzolanduktan sonra Ahmed Efendi'nin kusurunu bağışladılar. Yukarıda anlatıldığı gibi, meşveret meclisinin oy birliği ile aldığı karar üzerine Rus kumandanlarıyla asker sevki hususuna dâir sözleşme yapmak için Nâmık Paşa görevlendirilmişti. Nâmık Paşa, hemen o gün harekete hazırlanırken Rus Çarı'ndan Padişah'a bir telgraf gelip meâlînde, İngiltere'nin donanma sevki hususunda vereceği kesin kararlar ile ilgili cevabı alınca kadar askerinin İstanbul'a girmesini erteleyeceği bildirilmişti. Bundan dolayı İngiltere'den resmi bir haber gelmesi bekleniyordu. İşte o aralık, Londra sefiri Musurus Paşa, İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby ile yaptığı görüşmesini telgrafla Bâbıralî'ye bildirmiş ve bununla işin rengi değişmişti. Şöyle ki:

Lord Derby: “Donanmamızın İstanbul'a gönderilmesi bir dost devletin deniz kuvvetleri sıfatıyla olup, bir ittifak yapmak maksadıyla değildir. Biz, tarafsız ve Rusya ile barış hâlindeyiz. Savaştan kaçınmaktayız. İşte şimdilik durumumuz budur. Fakat bu tutumumuz değişemez diyemem. Şu andaki durum o kadar ağır ve zordur ki, Rusya ile savaşa tutuşmak zorunda kalmaklığımız mümkündür. Bu durumda tarafsız kalmayıp sizle müttefik oluruz. Şimdilik şunu bilmelisiniz ki, donanma gönderme-nin gerçek sebebi, Padişah'ın Boğazlar'daki hükümlanlık haklarının serbestçe kullanılması ve Rusya'nın bu hususta bir ağırlığı olmaması hususlarıdır. Bu da Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine ne kadar elverişli, İngiltere'nin çıkarlarına da o derecede uygundur. Bununla beraber, donanmamız İstanbul'a aşağı yukarı kırk mil mesâfede bulunan Mudanya körfezinde bekleyecek ve bir dost devletin deniz kuvvetleri sıfatıyla hareket edecektir. Şâyet Padişah'ın hayatı tehlikeye düşecek olursa kendilerine yardım etmeyi de âcil bir görev sayacaktır” demiştir. Musurus Paşa ise: “Rusya, donanmanızın Boğaz'dan girmesini bahane ederek İstanbul'a asker sevkedeceğinden, İngiltere Devleti işin bu yönünü düşünmelidir” cevabını verdiğinde, Lord Derby: “Eğer Ruslar, Almanlar Paris'te yaptıkları gibi, İstanbul'a bir fırka sokmak isterlerse Osmanlı Devleti'ne buna karşı çıkmasını tavsiye edemem. Fakat, gerek dâimi ve gerek geçici olsun, İstanbul'da asker bulundurulması tasavvurunu İngiltere Devleti protesto etti” diyerek sözünü bağlamıştır.

Lord Derby'in bu sözleri İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile birlikte Rusya'ya savaş ilân etmek istemediğini açıkça ortaya koymakla beraber, Ruslar illâ da İstanbul'u zapt ve istilâ edecek olurlarsa özellikle bunu savaş sebebi sayacağını, donanmanın Padişah'ı korumaya memur edilmesi de öyle bir halin vukuunda İngiltere'nin fiilen meseleye müdâhale edeceğini ihtivâ etmesinden ve gemilerin Mudanya'da kalıp İstanbul limanına girmeyeceklerinin bildirilmesinden, Rusların payitahta asker sokup da kalmakta ısrar edemeyecekleri anlaşıldı. Fakat İngiliz gemilerinin Boğaz'dan geçmelerine mukabil birşey isteyecekleri de muhtemeldi.

O esnada, İngiliz donanması Gelibolu önlerinden hareket edip, Mudanya körfezine geldiğinden, Rusya, İstanbul'a asker sevk etmek sevdâsından vazgeçip, yalnız oniki bin askerden oluşan bir fırkanın mütâreke hattından ilerliyerek Küçükçekmece civarındaki köylerde bulunmasını ve bin beş yüz kadar subay ve memurun da Ayestefanos köyünde oturmasını teklif etti ve bunların önlerine karakol hattı çekilerek izinsiz hiçbir neferin o hat dışına çıkmaması şartına riâyet edeceğini bildirdi.

Gerçi bu teklif de mütâreke sözleşmesini ihlâl edeceği cihetle zararlı göründüyse de mağlubiyetle sona ermiş bir savaşın neticesi olarak devletin pâyitahtı savunulamaz duruma gelmiştir. Rusya'nın İstanbul'a asker sokmasına fiilen mâni olmaya güç yetmeyeceği ve evvelce yirmi-otuz bin askerle şehre girmek niyetinde bulunduğu halde, bu şekilde teklifini hafifletmesi üzerine, Vükelâ Heyeti buna karşı çıkmanın, zor kullanılmasına yâ! açacağını düşünerek, son teklifi kabul etti ve bu karar, temsilci sıfatıyla Edirne'de bulunan Salvet Paşa vâsıtasıyla Grandük Nikola'ya bildirildi. Bunun üzerine Rus ordusu mütâreke hattını geçti. Osmanlı askerleri de.

İstanbul civarında bulunan Makri-Hora (Bakırköy) köyünden ileri bir mevkiye karakol hattı teşkil edip Küçükçekmece ve Ayestefanos köylerini ve civardaki köyleri Ruslara bıraktılar. Fakat mütâreke hattından ilerleyen Rus askeri bir firkadan ibâret kalmayıp, Çatalca hattında bulunan bütün Rus kuvvetleri ilerlediğinden, Osmanlı askerleri, zikrolunan Makri-Hora köyü hududundan ta Karadeniz sâhilindeki Karaburun mevkiine kadar yeni bir hat teşkil edip, lâzım gelen yerlere tabyalar inşa ettiler; bu sırada padişahın oturmakta olduğu Yıldız Köşkü civarını bir kat daha muhâfaza altına aldılar. Tarafların yeni askerî hatları bu şekilde belirlendiği esnada, Rus Başkumandanı Grandük Nikola, Ayastefanos köyünü karargâh yapıp, barış görüşmelerinin orada yapılması için Safvet Paşa'yı ve Rus temsilcilerini yanına çağırdı.

D Ö R D Ü N C Ü F A S I L

Safvet Paşa'nın Hâriciye Nezâreti'ne tâyini

Hâriciye Nâzırı Server Paşa, temsilcilik göreviyle Kızanlık'ta iken İngiliz matbûatından Daily News gazetesinin Rus karargâhında bulunan muhâbiri ile mülâkatında: "Osmanlı Devleti'ni savaşa sokup da bu hâle getiren İngiltere'dir. Tarafsızlık pozisyonu içinde bizi bazen ümitsizliğe bazen ümide düşürdü. Nihâyet bu belâyâ uğramamıza sebep oldu" diye sert sözler söyler ve muhâbir bunları mensûb olduğu gazeteye bildirip neşrettirir. İngiltere ise, Server Paşa'nın memûriyet sıfatı itibâriyle sarfettiği bu sözlerini kasıtlı bir resmî teşebbüs şeklinde telâkki edip, İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi Layard, Server Paşa bu görevde kaldıkça Hariciye Nezaretiyle iş yapmamak ve müzâkerelerde bulunmamak hususunda devletinden emir aldığı Bâbıâli'ye bildirdi. Ayrıca, İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby de Server Paşa'nın bundan böyle o makamda bulunulmamak üzere azledilmesini Musurus Paşa'ya ihtâr etti.

Müstakil bir devletin kendi vükelâsından birini azletmesi için diğer bir devlet tarafından zorlanması, milletlerarası hukuk kaidelerine tamamen aykırı iken, İngiltere'nin bu hususta gösterdiği şiddetli zorbalık, kabul olunur şeylerden değildi. Ne çâre ki, o günlerde İngiliz donanması Boğaz'dan girmiş olduğundan, Osmanlı Devleti onların isteklerini kabul etmeye mecburdu. Bu sebeple Server Paşa istifa ettirilerek Hâriciye Nezâreti Safvet Paşa'ya ve Devlet Şûrâsı Başkanlığı, Safvet Paşa'nın dönüşüne kadar Nezâretê vekâlet etmek üzere Â'yân Meclisi Reisi Âsım Paşa'ya verildi.

BEŞİNCİ FASIL

Bariş yapılması hususunda Edirne'de cereyan eden görüşmelerin neticeleri

Osmanlı Devleti temsilcisi Safvet Paşa'nın Edirne'ye varmasını müteâkip konferans meclisi toplanıp ruhsatnâmelerin resmen tebliğ ve teâtisi yapıldıktan sonra, Safvet Paşa, karşı tarafın bütün maksatlarını anlamak için bu birinci toplantının umûmî meselelere tahsis edilmesini teklif edip, Rusya'dan mutedil fikirler beyan etmesini isteyerek söze başladığında, Rus temsilcileri: "Devletimiz bu savaşı yüz bin kişi ve iki milyar ruble kaybetti. Bu durumda mutedil bir fikir ileri sürmemiz doğru olamaz. Bundan başka Osmanlı Devleti barış şartlarını kesinlikle kabul etmiş olduğu cihetle, o şartların değiştirilmesi hiçbir şekilde mümkün değildir" dediler. Barış esası protokolünde yazılı maddelerin birer birer görüşülmesi gerektiğini ileri sürerek, umûmî mesele üzerine müzâkereye girmekten kaçındılar ve derhal Bulgaristan prensliğinin kurulması meselesini ele aldılar.

Safvet Paşa, Bulgaristan'ın prenslik hâline getirilmesinin Osmanlı Devleti'nin çöküşüne sebep olacağını belirtmekle söze başlayıp, bunun dahili idâresinin İstanbul Konferansı kararına uygun biçimde düzenlenmesi için değişiklik yapılmasını teklif edince, Rus temsilcileri: "O zamandan beri durum büsbütün değişti. Hattâ Plevne'de müslüman halkı emniyet altına alarak tutmaya muvaffak olan Osman Paşa'dan başka, Osmanlı Devleti kumandanlarının teşvikiyle Bulgaristan'ın bütün müslüman ahâlisi göç etti. Artık şimdiden sonra onların Bulgaristan'a dönüp yerleşmeleri imkânsız olduğundan meseleyi kökünden halletmek lâzım gelir" diyerek müslümanların dört-beş yüz senelik hak ve hukukun bir sözle ortadan kaldırmak istediler. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti temsilcisi, sözü Bulgaristan'ın iç idâresine getirmekle onun iki devlet arasında birlikte tanzim olunarak ondan sonra Bulgaristan'a kabul ettirilmesini teklif etti. Rus temsilcisi ise: "Bu husustaki görüşmelere yabancı devletler de karışmak isterler. Halbuki bizim maksadımız, dış bir müdâhale olmaksızın barış kararının doğrudan doğruya iki devlet arasında kesin bir çözüme bağlanmasıdır. Bundan başka, Bulgarlar kendilerinin iştirâkiyle yapılmayan nizâmı kabul etmezler ve kendi arzuları hilâfına

kabul edilecek nizamın tatbikinde sık sık çıkabilecek güçlüklerin mes'ûliyetini iki devlet üzerine yüklerler" iddiâsiyle o şıkkı kabulden kaçındılar. Diğer taraftan bütün Bulgar sürgünlerinin Osmanlı Devleti tarafından Bulgaristan'a iâdelerini istedikleri gibi, müslümanlarla Bulgarlar arasında meydana gelen düşmanlık sebebiyle Bulgaristan'da dahilî nizamnâmenin uygulanmasına kadar âsâyişin sağlanmasını Osmanlı askerlerine bırakmanın doğru olamayacağından bahsederek, bu hizmetin yerine getirilmesi için Rus devleti geçici olarak Bulgaristan'da bir askerî kuvvet bulunduracaktır, dediler.

Bundan sonra barış esasî protokolünün Karadağ'la ilgili ikinci maddesine sözü getirerek, Karadağ hükûmetinin bağımsızlığına Osmanlı Devleti'nin bundan böyle itiraz edemeyeceğini yeni baştan tasdik ettirip, hudûda âit bir yazı verdiler. Bu yazıda Bosna ve Arnavutluk tarafından ve sâhillerinden büyük bir bölgenin ve bu arada İşkodra gölünün yarısının Karadağ'a bırakılmasını istedikleri ve Romanya'ya tazminat ödenmesini teklif ettiler. Safvet Paşa: "Romanya Prensliği sebpsiz yere tâbi olduğu devlete karşı isyan etmişken ne selâhiyetle harp tazminatı isteyebiliyor?" dedi. Karşı taraftan: "Romanya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesi, Osmanlı askerinin Romanya müstahkem mevkillerini topa tutmasından ileri geldiği için tazminat istemekte haklıdır. Adı geçen prenslik, ikiyüz milyon frank tazminat istiyor. Fakat bâzı topraklardan fedâkârlık etmek sûretiyle para ödemek mecburiyetini bertaraf etmek mümkün olur. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Dobruca arazisini Rusya'ya bırakıp ve Rus Devleti de bunu Romanya Prensliği'ne verip ve Romanya'nın da buna karşılık Besarabya bölgesinden Paris Muâhdesi gereğince Boğdan'a ilhâk olunan yerleri Rusya'ya iâde etmeleriyle bu iş halledilir" dediler.

Bu bahisten sonra Bosna-Hersek idârelerinin tanzim şeklini de ele alarak, İstanbul Konferansı'nın bu meseleyle ilgili kararını teklif edip, Rumeli'nin hristiyanlarla meskûn vilâyetlerinde yapılacak ıslâhatın Londra Protokolü gereğince yapılmasını ileri sürdükleri sırada değil barış protokolünde, hatırdâ ve hayalde bile olmadığı hâlde, Girit hristiyanlarının iki seneden beri mahallî idârede istedikleri değişikliklerin yapılmasını isteyip, bunun şimdiden halledilmesinin Rusya için lüzûmlu olduğunu da belirttiler. Bundan maksat, Bulgarların ve diğer Slav kavimlerinin menfaatlerine Rusların hizmet ve öncülük etmesinden Rumlar gücendikleri için, bu arada onları da memnûn edip İngilizlerin himâyesinden kurtarmaktı.

Konferans meclisinin ikinci oturumunda, Rus temsilcileri Sırbistan hudutlarının düzeltilmesi meselesini ele alıp, Niş ve Leskofça taraflarından, Metroviçe ve Yenipazar'dan birçok yerlerin Sırbistan'a ilhâkını, Ada-kalesi'nin boşaltılarak yıkılmasını, Sırbistan'a ilhâk olunacak yerlerde malları mülkleri olan ve memleketten alâkayı kesmek isteyen müslümanlara, mallarını mülklerini satmak için bir sene mühlet verilmesini, devlete ve vakıflara âit arazinin kesinlikle Sırbistan'a terkedilmesini, emlâk ve tazminat meselesinin Rusya tarafından tâyin olunacak bir komiserin nezâreti altında halledilmesini teklif ettiklerinde, Safvet Paşa, barış esasî protokolünün Sırbistan'la ilgili kısmında sadece bir hudut düzenlemesi yapılacağı taahhüt edilmişken, yapılan tekliflerin onunla bağdaşmayacağını iddiâ etti. Fakat Rus temsilcileri: "Sırp Prensliği o yerleri

zaten istilâ ederek idâresi altına almış ve halkına, kendine bağlanması için yemin ettirmiştir. Niş tarafından hududu genişletmek istememiz ise, oralarda sık sık çıkan isyânlara bir son vermek içindir. Fakat Osmanlı Devleti o taraftan bir askeri yolu kullanmak sûretiyle kendisini emniyyet altına alabilir" dediler.

Bu meselede bir karara varılmaksızın Rus temsilcileri, Bosna-Hersek idârelerinin düzenlenmesini müzâkare mevkiine koyarak, Osmanlı Devleti temsilcilerinin birinci toplantıda kabul ettiği gibi, İstanbul Konferansı'nın bahis konusu düzenlemeye dâir kararlaştırdığı esaslara ilâveten vergi bekayasının afvını, mahallî gelirlerin on sene müddetle mülteci âilelerine verilecek tazminatın yerine sayılmasını ve memleketin ihtiyaçlarına tahsisini, o müddetin bitmesinden sonra Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya devletleri aralarında birlikte kararlaştırılacak mikdar üzerine Bosna-Hersek vergisinin belli bir mikdara bağlanmasını, oralarda yapılacak yeni düzenlemelerin Yanya, Tırhala ve Selânik'in geri kalan kısımlarıyla Prizren ve Kosova vilâyetlerinde de mahallî ihtiyaçlara göre yapılmasını teklif ettiler. Bunlardan başka bazı hususî maddeler daha ileri sürdüler. Şöyle ki:

Osmanlı Devleti'nin Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın coğrafi durumunu suistimal ederek 1856 senesinde bütün devletlerin ittifâkı üzerine hazırlanan beyannâmenin aksine olarak itibarî abluka koymamayı taahhüt etmesi ve o cihetle adı geçen Boğazların barış ve savaş sırasında Rus limanlarından giden tarafsız devletlerin ticâret gemilerine dâimâ açık bulunması; Rus ticâretine dâir Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış eski anlaşmaların şimdiki ticârî menfaatlere uygun şekilde genişletilerek tatbik mevkiine konulması; Osmanlı Devleti'nin Rus tebaasının ötedenberi muallakta kalan bütün meselelerini dostâne bir şekilde halletmek ve kendilerine icâbeden tazminatı vermek ve haklarında verilen ilâmları yaptırmak üzere müessir tedbirler alması; Anadolı ve Rumeli'de bulunan Rusyalı râhip ve papaslar katolik ve protestan papasları ile aynı haklara sâhip olup, gerek Kudüs'te ve gerek diğer yerlerde bulunan Rus ziyâretçileri ile dinî tesislerin korunması hususunun İstanbul'daki Rus sefâretiyle Osmanlı topraklarında bulunan Rus konsoloslarına âit olması; aslen Rusyalı olup Aynaroz manastırında oturmakta iken, savaş esnasında kötü muameleye mâruz kalan râhiplerin eski muâfiyetleri iâde edilmek ve çeşitli mezheplere mensup hristiyanların ibâdethânelerinde ve manastırlarında sahip oldukları haklar aynen verilmekle bundan böyle rahatsız olunmamalarını Osmanlı Devleti'nin taahhüt etmesi.

Safvet Paşa, ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmeleri için yapılan teklife karşı çıkmaktan vazgeçerek, Aynaroz manastırları ile ilgili öyle bir şart konulmasına lüzûm görünmediğini söylediğinde, Rus temsilcileri: "Bu manastırlardan dolayı her zaman müşkilat çıkıyor. Hattâ geçende devletiniz tarafından tevkif olunan bir Aynaroz râhibinin tahliyesi için Almanya elçisi tavassutta bulunmaya mecbur oldu. İşte teklif ettiğimiz madde bu durumlara bir son vermek maksadına dayanmaktadır" cevabını verdiler.

Bunun üzerine, Bulgaristan Prensliği'nin hudutları meselesine söz intikal ettiğinde, Rus temsilcileri, güneyden Selânik şehrine kadar gidecek ve doğudan Edirne'yi içine alıp Lüleburgaz'dan Karadeniz'e doğru uzanacak büyük bir bölgenin Bulgaristan'a ilhâkını teklif ettiler.

Bu hududun esas teşkili, İstanbul Konferansında yine Rus temsilcilerinin teklifiyle diğer devletler temsilcileri tarafından alınan karara ve barış protokolünün bir maddesi hükmüne dayanmakta ise de, İstanbul Konferansı'nda Selânik ve Edirne şehirlerinin ve civarının Bulgaristan idâresinde bırakılması için bir bahis geçmemişti. Böyle iken Rus temsilcileri Edirne ve Selânik şehirlerini, Havza, Dimetoka, Ferecik, Ahi-çelebi, Sultan-yeri, Darı-dere, Gümülcine ve Vize kazalarını ve Cısr-ı Ergene kazasının yarısı ile Midye kazasının bir kısmını isteyerek taleplerini artırdılar. Ancak, adı geçen kazalarla Edirne şehrinin Bulgaristan Prensliği'ne bağlanması, Osmanlı Devleti pâyitahtını çevresi boşaltılmış tenha ve emniyetsiz bir eve döndürmek, Bulgar kavmini istedikleri zaman tasallutlarına elverişli hâle koymak maksadından kaynaklanmakta; Selânik'in istenilmesi de Bulgaristan için Akdeniz'de bir tersane hazırlamak emelinden doğmaktaydı. Bunlar ise, Osmanlı Devleti açısından çok tehlikeli şeyler olduğundan, Safvet Paşa, yapılan tekliflerin reddinde ısrar edip, nihâyet Rus temsilcileri, Edirne ve Selânik şehirleri ile yukarıda sayılan kazaları istemekten vazgeçerek yaptıkları haritanın tasdiki teklifi ile yetindiler ve: "Eğer Rus umûmî efkârında beliren temâyüle bakılsaydı Bulgaristan'ın müstakil bir prenslik şekline konulması lâzım gelirdi. Bununla beraber yine Rus Devleti onu Osmanlı Devleti'nden ayırmak istemedi" dediler.

Bundan sonra Safvet Paşa: "Dobruca'ya karşılık Vidin şehriyle civarının terki münâsıptır ve Vidin şehri Eflak-Boğdan'a daha elverişlidir. Dobruca durduğu halde, Tuna üzerinden bir boğaz elimizde kalırsa da Dobruca'nın terkedilmesi hâlinde bizim artık ne Karadeniz'de ve ne Tuna'da limanımız kalmaz" dediğinde, Rus temsilcileri: "Vidin, aslında Bulgar şehridir. Dobruca halkının çoğu ise, Eflaklıdır. Eğer Dobruca'yı muhâfaza etmek isterseniz ona karşılık İstanbul'a daha yakın bir yeri bırakmak zorunda kalırsınız" dediler. Ve Safvet Paşa'nın talep ve iddiâsı üzerine Bulgaristan'da kalacak vakıfların bedellerinin ödenmesine, prenslik hudutları dışında oturacak müslümanların mülklerini muhâfazaya ve çeşitli şekillerde kullanmaya yetkili olduklarına da râzî geldiler.

Bu meseleden sonra Rus temsilcileri, savaş masrafları, ticarî ve sînâî bakımdan meydana gelen zararlar, Kafkasya'da yapılan tahribat, Osmanlı topraklarında oturan Rus tebaasının uğradığı zâyiat dahil olmak üzere, bir milyar dörtyüz on milyon ruble tazminat istediler. Safvet Paşa: "Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu malî sıkıntı, borçlarının çokluğu ve gelirlerinin azalması sebebiyle asla savaş tazminatı ödeyecek durumda değildir. Hem de biz Rusya'ya savaş açmadık, o bize savaş ilân etti. Bunun böyle olduğunu, savaşa yolaçan hâdiseler de teyid etmektedir" dedi. Ancak Rus temsilcilerinin asıl maksadı, Osmanlı Devleti temsilcilerine savaş tazminatına karşılık toprak terkedilmesi hususunu teklif ettirmek olduğundan, birinci temsilci İgnatıyef işi o yola dökmek için: "Rusya'ya satacak bir şeyiniz yok mudur?" diye sorup, "Girit'i ve hattâ donanmayı İngiltere'ye satmak niyetinde olduğunuzu işittik" dedi. Safvet Paşa, bu şâyianın hiç aslı olmadığı cevabını verince, maksadı açıklayıp: "O halde, meselâ Kars ve Batum'un bize terkedilmesiyle Anadolu'daki hudutlarımızın değiştirilmesi gerekir. On güne kadar, yâni Çarımızın tahta çıkışı gününe rastlayan günden önce görüşmeleri sona erdirip sözleşme yapmamız lâzımdır" dedi.

Safvet Paşa, bu görüşmeleri Bâbîâlî'ye bildirip, her maddeyi müzâkere ederek bitirdikten sonra, kesinlikle taahhüt edebilmesi için yeni bir tâlimat istedi. Diğer taraftan, Rusya'nın Karadeniz'de bir donanmaya sâhip olmak için Osmanlı Devleti zırhlılarına göz dikmiş olduğu sırada bu tazminat meselesinde onun ortaya atılması en çok dikkati çeken hususlardandı. Safvet Paşa, her ne kadar başlangıçta Rus temsilcisi İgnatıyef tarafından bu hususta söylenenleri geçiştirmeye çalışmışsa da, sonradan Petersburg'dan verilen tâlimat üzerine, donanmanın terkedilmesi teklifi Grandük Nikola tarafından da ortaya konulmuştu. Bu sırada ise temsilciler, Edirne'den ayrılıp Ayestafanos köyü görüşme yeri kabul edilmiş ve barış kararının İstanbul kapısına yakın öyle bir mevkide imzalanması için Rusya tarafından beslenen arzu yerini bulmuştu.

Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı ileri sürecekleri teklifleri savaşta ve siyâsî alanda sağladıkları üstünlüğü gözönünde tutarak ortaya atacaklarında önceden de şüphe edilmemekle beraber, ön sulh görüşmelerinde, tarafların imza koydukları esasları çiğnemeyecekleri ve müzâkereler yoluyla usûl bakımından da bir değişikliğe meyledecekleri beklenmekte iken, bundan tamamen yüz çevirmeleri, Osmanlı Devleti açısından büyük bir ümitsizliğe yolaçtı. Diğer taraftan, bu tasavvurlar ve niyetler nice müzâkerelere muhtaç olduğu hâlde, barış kararının diğer devletlerden hiçbirine açılmaması yolunu kabul etmek sûretiyle işi sür'atle bitirmek doğru olamayacağından, Vükelâ Heyeti, Mâbeyn-i hümayûn'da istişârî mâhiyette bir toplantı yapıp, bu noktaları etrafıca müzâkere ettiler ve "İngiltere'nin tarafsızlık politikasından vazgeçerek savaşa tutuşmak zorunda kalmasının mümkün olacağı ve o takdirde Osmanlı Devleti ile ittifak yapacağı, Lord Derby'in tebligatından anlaşılıyor. Özellikle bir kongre toplanması ihtimâli görülüyor. Bu sebeple son yapılan tekliflerle Edirne görüşmelerinin aldıracağı renk ve şeklin tamamen saklı tutulması ve Rusların arzusunı uyarak meselenin derhal kesilip atılması felâketi çabuklaştırmaktan başka bir netice veremez" diyerek bir taraftan, Safvet Paşa'ya gerekli tâlimat göndermekle vakit kazanılmaya ve diğer taraftan da Rus temsilcilerinin istekleri hakkında gizlice, yalnız İngiltere Elçiliği'ne mâlumat verilmesine karar verdiler.

Safvet Paşa, Edirne'de yapılan birinci ve ikinci toplantılarda Rus temsilcilerinin tekliflerini çok ağır görünce, bazı değişiklikler yapılması için doğrudan doğruya Padişah tarafından Rus Çarı'na başvurularak tekliflerin hafifletilmesi yolunda teşebbüste bulunulmasını gizlice bildirmiş ve savaş tazminatına mukabil donanmanın terkedilmesi teklifi kuvvet kazanınca, öyle hususî bir mürâcaatın önemi bir kat daha artmış olduğundan, Tophâne Müşiri Nâmık Paşa'nın Petersburg'a gönderilmesine karar verildi. Fakat, adı geçen zâtın memuriyeti Grandük Nikola vâsitasile Rus Çarı'na bildirildiğinde, Rus temsilcileri, görüşmeleri bir neticeye bağlamadıkça, hususî de olsa, öyle bir elçiyi kabul edemeyeceğini yazmış ve bu da Padişah'ı ve Vükelâ Heyeti'ni son derece üzmüştü. Zirâ, Rus Çarı'nın o katı cevabı, kazanılan başarıların semeresini toplayacağı zamanda, bir özel müracaatla tasavvur ettiği menfaatlerinden aslâ vazgeçmek istemediğini gösteriyordu.

Bunun üzerine, Saferin on yedinci günü (20 Şubat 1878) bütün vükelâ ve eski Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi ile eski sadrâzamlardan Mehmed Rüşdü

ve Edhem Paşalar ve Hazîne-i Hâssa Nâzırı Said Paşaların katılmasıyla yine Mâbeyn-i hümayûn'da bir toplantı yapıp, görüşmelerin aldığı neticeler üzerine kesin kararını vermesi ve imzalaması için Safvet Paşa'ya tam yetki verilmesi kararlaştırıldı. Ancak, bahis konusu olan barış maddelerinin gerek heyet-i umûmiyesi ve gerek teferruâtı bakımından alınacak kararların, Rusya'nın insafına bırakılarak sonuna kadar yapılacak müzâkereler neticesinde ne derecede değişiklikler yapılması sağlanırsa onunla yetinilerek işin bitirilmesi; Osmanlı Devleti savaş tazminatını esasen kabul etmişse de bunun nakden veyahut toprak terkiyle ve diğer şekillerde halledilmesi müzâkerelerini ertelemeye mutlaka mecbur olduğundan, buna dâir müzakerelere girilmesi; donanma talebi hususunda, Osmanlı Devleti'nin başka bir devlete hiçbir gemi satmak niyetinde olmadığı gibi, Rusya Devleti'ne de terketmesinin imkânsız olduğunun anlatılması için Safvet Paşa'ya Başvekâlet tarafından yazı gönderilmesini uygun buldular.

Gerçi ardından Safvet Paşa'ya hususî tâlimat gönderilerek, barış protoköli dışındaki tekliflerin geçirilmesine çalışılması tavsiye olundu. Fakat Rus temsilcileri, barış kararının ertelenmesi hâlinde, asker masrafına mukabil, günde iki milyon frank talep olunacağını söyledikten başka işi bozacaklarını ve teklifleri daha da ağırlaştıracaklarını Bâbıâli'ye resmen bildirdiler. Bunun üzerine, Rus temsilcilerinin Osmanlı Devleti'nin istediği değişiklikleri esasta ve teferruatta kabul etmedikleri ve tekliflerinde idrettikleri takdirde, tereddüt gösterilmeyerek, mevcut meselelerin müzâkeresi ne derecede kalırsa, derhal kararlarının imzalanması ve yalnız donanma hakkındaki teklif üzerine bunların tazminat mukabilinde terkedilmesi ihtimali olmayıp ısrar olunursa batırılacağına karşı tarafça kesinlikle bilinmesi meâlinde gereken tâlimat verildi. Ve temsilciler, yukarıda anlattığımız gibi, Ayestafanos'a gelip müzâkerelere orada devam edildi.

ALTINCI FASIL

Ayastefanos müzâkerelerinin tafsilatı ve diğer hâdiseler

Osmanlı Devleti tarafından ikinci temsilci tâyin olunan Berlin sefiri Sâdulah Bey İstanbul'a gelip, Safvet Paşa'ya verilen tâlimatın aynısı kendisine de verildikten sonra Ayastefanos'a gönderilmişti.

Rus temsilcileri, Bosna-Hersek hakkında Londra Protokolü hükümleri doğrultusunda bir idâre tarzı tâyin edilmesini kabul etmeyerek, İstanbul Konferansı kararına uyulmasında ısrar etmiş, askerî esirlere âit masrafların ödenmesini ısrarla talep etmiş ve iki üç gün zarfında savaş meselesinde kesin karara varılmazsa görüşmeleri kesilmiş sayacaklarını söylemişlerdi. Bu sebeple Bâbîâlî tarafından Bosna-Hersek hakkındaki teklif kabul olunarak, askerî esirlere âit masrafların da prensip olarak kabulüyle mikdarının ondan sonra kararlaştırılması ve kesin selâhiyet gereğince donanma meselesi dışındaki hususlarda çabuk davranılması, Osmanlı Devleti temsilcilerine bildirildi.

Bunun üzerine Rus temsilcileri Bulgaristan ve Sırbistan için tâyin ettikleri hududun kabulünde ısrar edip, fakat Eflak-Boğdan ve Boğazlar meseleleri, Rus papasları, Aynaroz manastırları ve Rus tebaası hakkındaki tekliflerde bazı değişiklikler yaptılar. Ama İran'ın Kotur tarafından hududunu düzeltmesini, yeni bir mesele olmak üzere ortaya attılar. Diğer taraftan; Bosna-Hersek'e muhtariyet verilmesi, diğer vilâyetlerde de ona benzer bir idâre kurulması, askerî esirlere âit masrafların altı senede ödenmesi ve Girit nizamnâmesi hükümlerinin ahalinin talepleri dikkate alınmak sûretiyle harfiyyen uygulanması ve savaş ilânı sebebiyle hükümleri feshedilmiş olan eski andlaşma ve sözleşmelerin eskisi gibi geçerli olması hususlarına, konferansta kesin karar verilmişti. Ama Rus temsilcileri savaş tazminatı meselesinde çok ısrar edip, Dobruca, Batum, Kars ve Bayezid sancakları arazisiyle kırk milyon İngiliz lirası tutarında borç senedi ve altı kıt'a zırhlı gemi istediler.

Vükelâ Heyeti'nin kararı üzerine, Başvekil Ahmed Vefik Paşa, Osmanlı Devleti temsilcilerine yaptığı tebligatta, Osmanlı Devleti İran'la uyuşmak fikrinde olup, Bayezid elden gidince öteden beri çekişme konusu olan Kotur arazisinin muhâfazası mümkün olamayacağından, oranın İran'a bırakılmasına

ve savaş tazminatı karşılığı Rus temsilcilerinin istedikleri toprakların ve kırk milyon liralık senetlerinin değiştirilmesi mümkün olamazsa kabulüne izin verdi. Fakat, gemilerin terkedilmesi hususunun kesin olarak reddedilmesi kararını tekid etmekle beraber, Rus temsilcileri gemilerin verilmesine râzı olunmazsa müzâkereleri kesecek derecede ısrarlı davrandıkları takdirde, yalnız bu hususun Padişah tarafından şahsî bir mesele olmak üzere Grandük Nikola'nın insâfına bırakılmak gibi bir şart ilâvesiyle imzâ edilmesi; bu da mümkün olamazsa, Padişah'ın bu teklifi kabul etmediğini ve Çar'ın mertliğine müracaat edeceğini ihtivâ eden protesto makamında bir yazı hazırlanarak Grandük Nikola'ya verilmesi ve şahsî yardımının istenmesiyle muâhedenin çâresiz imzalanmasını tavsiye etti.

Fakat Rus temsilcileri, donanmanın Rusya'ya bırakılması teklifinde direktikleri gibi, Padişah da, Bâbîâlî'nin o hususta verdiği selâhiyeti doğru bulmadığından, bir hatt-ı hümayûnla bu hususun kendisince kabulünün imkânsız olduğunu bildirdi.

Hatt-ı hümayûn'un sûreti

"Yüce vezirim,

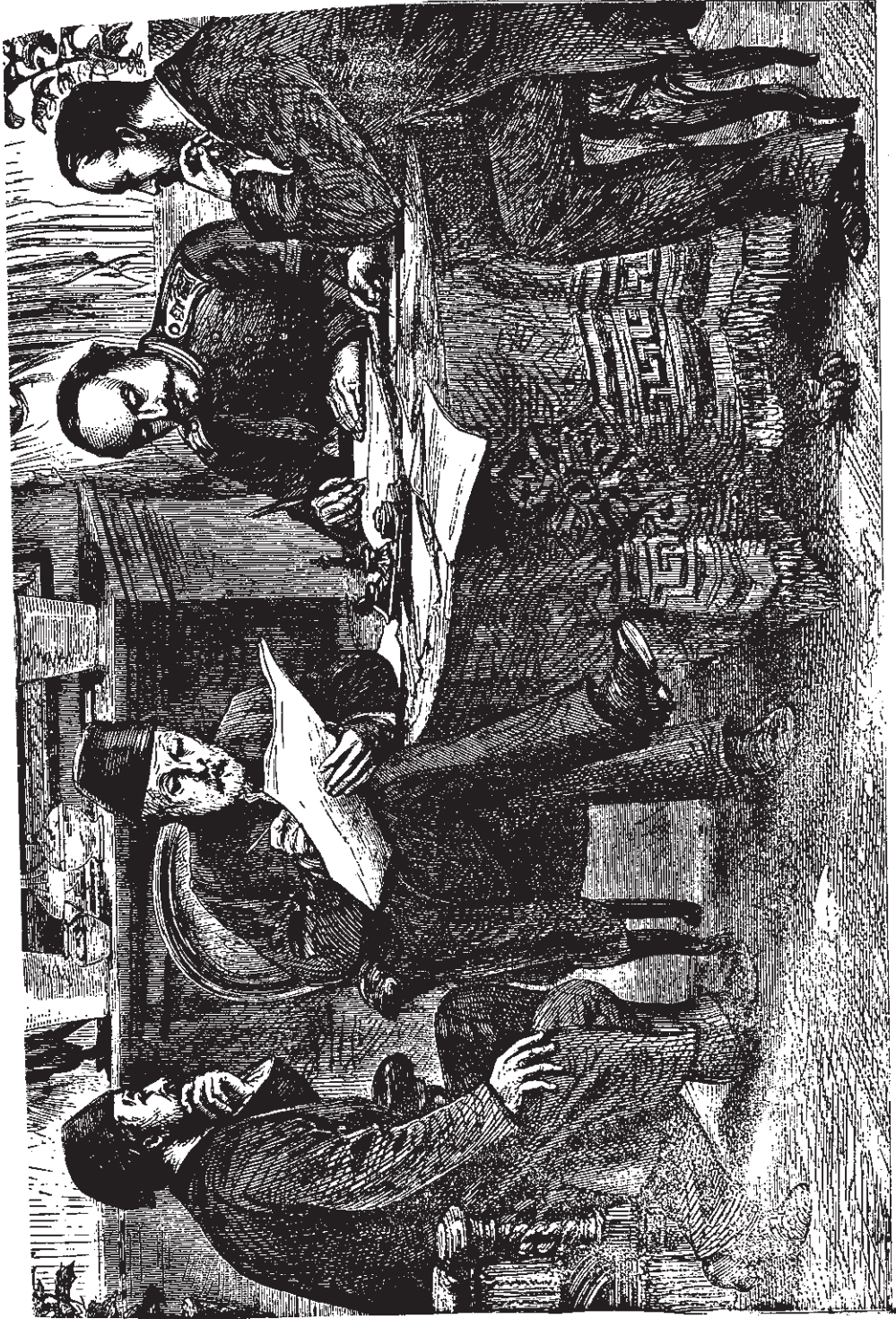
Donanmamız hakkında sabahleyin size ve Vükelâ'ya hitâben ve Rûmî 15 Şubat 1876 tarihiyle yazılmış hatt-ı hümayûnumun, görüşme esnasında Grandük tarafından görülerek teber-rüken alıkonulduğu, vâki olan tebligatınızdan anlaşılmış ve Grandük'ün gösterdiği nezâket memnûniyetime yol açmıştır. Ancak sözü geçen hatt-ı hümayûnumun yazılması, sırf donanmamızın elden çıkarılmaması maksadına dayanmakta olup, bunda yâni hatt-ı hümayûnumda geçen "**her türlü fedâkarlık**" tâbirine yanlış mânâ verilip de, bu ibârenin henüz müzâkere edilmekte olup, neticesi meçhul bulunan diğer hususları ihtiva ettiği zannolunmayarak, bu "**fedâkarlık**" ibâresinin, donanma meselesinden dolayı sırf şahsî olduğuna ve kısacası bahis konusu hatt-ı hümayûnun esasta ve teferruatta donanma hususundan başka bir şeye âit olmadığına dâir Grandük'e izâhat verip vermediğinizi acele bildiririz makbûlündür. Rûmî 15 Şubat 1876.

Hatt-ı hümayûnun sûreti

"Başvekil Paşa'ya, Safvet Paşa'ya ve diğer vükelâya yeminle beyan ederim ki, donanmanın elden çıkarılmasına aslâ râzı değilim. Her türlü fedakârlığı yapmaya râzı olurum ama donanma hususunu kesinlikle reddederim ve gerekçesini de açıklamaya muktedirim. İcâbı hâlinde donanmayı kaybetmemek için canımı fedaya hazırım. Rûmî 15 Şubat 1876"

Ahmed Vefik Paşa, bu hatt-ı hümayûnu Vükelâ'ya tebliğ eder etmez hemen Ayastefanos'a gidip, Osmanlı temsilcilerine gösterdi ve derhal Grandük Nikola ile görüşerek, Padişahın bu teklifi kabul etmemekte ne kadar kararlı olduğunu isbat için hatt-ı hümayûnu gösterip ve saatlerce görüşüp Grandük Nikola'yı söz konusu tekliften vazgeçirmeye meylettirdi. Grandük Nikola ise, Ahmed Vefik Paşa'nın Padişah adına söylediklerini kabule yatkın olduğunun nişânesi olmak üzere sözü edilen hatt-ı hümayûnu "**teberrüken bende kalsın**" diye yanında alıkoymdu.

Ahmed Vefik Paşa, Ayastefanos'dan dönüp keyfiyeti Padişah'a arzettiğinde, Padişah Hazretleri esasen memnun olup fakat hatt-ı hümayûnlarındaki "**her fedâkârlığı yapmaya hazırım**" ifâdesinin diğer teklifler yönünden Ruslara senet olması düşüncesiyle onun Grandük nezdinde kalmasından pek huzursuz oldular. Ve Ahmed Vefik Paşa, huzurlarından ayrıldıktan sonra kendisine şu hatt-ı hümayûnu gönderdiler.

Ayastefanos Barışı'nın imzası
Masa başındakiler: General Ignatiev, Nelidof ve Safvet Paşa.

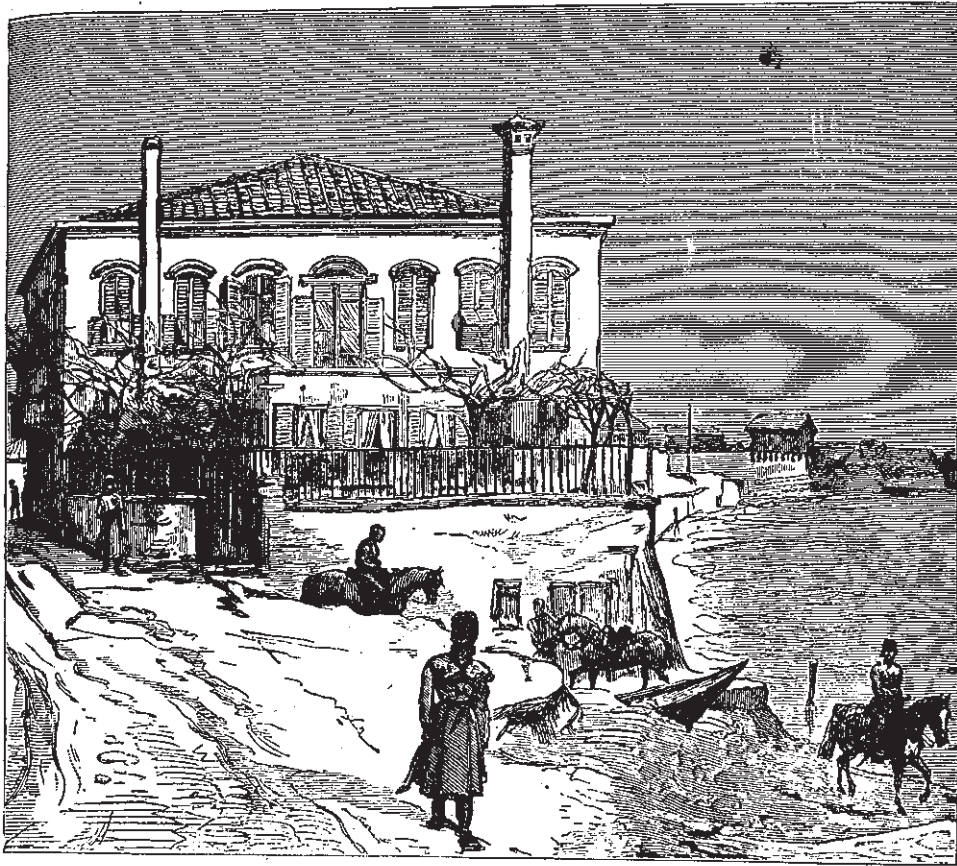
Ahmed Vefik Paşa, bu hatt-ı hümayuna cevâben, Grandük Nikola'ya Padişah'ın istemiş olduğu izâhâtı vermiş bulunduğuna dâir, gereken tafsilâtı arzettikten sonra, Padişah'ın asıl maksadı evvelki hatt-ı hümayunun Grandük Nikola'dan alınması hususu olduğundan yine Ayastefanos'a gidip, hem sözü edilen hatt-ı hümayunu geri alarak ve hem de istenildiği şekilde tebligat yaparak geri döndü.

Bunun üzerine toplanan konferans meclisinde, Osmanlı Devleti temsilcileri, Bulgaristan, Sırbistan ve Anadolu hudutları meseleleriyle savaş tazminatı konusunda uzun uzâdıya müzâkerelere girşerek en son sağlayabildikleri değışiklikleri, Bâbîâlî'ye yazdılar ve bunların kesin kararını imza etmeleri için, Vükelâ Heyeti'nden yazı istediler.

Bunun üzerine Bâbîâlî'de meşveret meclisi toplanıp, önce Bulgaristan'ın prenslik hâline konulması hususunda yapılan tekliflerden Edirne şehri ile civarını ve Karadeniz sâhilinden bazı yerlerle Selânik şehrinin kurtarılmış olması, çâresizlik içinde, değışikliklerden sayıldı. İkinci olarak, Sırbistan'a ilhâkı istenilen yerlerden Vişegrad, Yeni-varoş, Seniçe ve Yenipazar mevkilerinin kurtarılmasına ve Kosova vilâyetinden bir mikdar arazinin alınıp ona karşılık Bulgaristan'dan yer verilmesine Rus temsilcileri razı edilmiş olduğundan, bu meselenin kararı da tastik olundu. Üçüncü olarak, savaş tazminatı maddesinden altı kıt'a zırhlı Osmanlı harp gemisinin verilmesi-teklifinin, Padişah'ın arzusu üzerine kesinlikle bertaraf edilmiş olduğu; nakdî tazminatın, hal şekli tâyin olunmak ve Rus Çar'ından bunun mikdârının külliyetli şekilde indirilmesine muvafakat almak ümidiyle muayyen bir meblağ ödenmesi taahhüt olunmak yolunda kararlaştırılacağı; Erzurum hududuna Soğanlı dağının ilâvesi hususuna Rus temsilcilerinin muvâfakatları alındığı cihetle, bunların da kabul ve imza edilmesi zarûret hâline geldi. Ve Vükelâ Heyeti'nin bu kararları ile ilgili mazbata, tâlimat makamında Osmanlı Devleti temsilcilerine gönderildi.

Bu durumda barış sözleşmesinin imzalanmasından başka bir şey tasavvur edilmezken, Rus temsilcileri sözleşmenin "hâtimesi" makamında bir bend müsvedesi ileri sürdüler. Bu, kısaca "sözleşmenin ihtivâ ettiği şartların, barış andlaşmalarında kullanılan resmî nüshalara ne zaman ve nerede dahil edileceğinin Petersburg'da müzâkere olunacağı, andlaşma yapan tarafların karşılıklı olarak kefil olduklarını beyan ederek, kararlaştırılan şartlardan Avrupa'nın umûmî menfaatlerini ilgilendiren hususları, büyük devletlere kabul ettirmek çârelerinin aranmasına çalışacakları" fıkralarından ibâretti.

Vükelâ Heyeti, bu bendin taşıdığı mânaya dikkatle eğilip: "Osmanlı Devleti, Rusya ile kararlaştırdığı taahhütlerden vazgeçmek niyetinde değilse de, kabul ve imza ettiğimiz barış maddelerinden bâzıları hakkında şâyet diğer devletler tarafından muhâlefet gösterilecek olursa, onları kabul ettirmek için fiilen harekete geçmeye mecbur olmağımız ve bunu üstlenmekliğimiz lâzım geliyor. Halbuki, böyle bir taahhüdü yerine getirmeye, yine bu barış sözleşmesinin hükümleri bizde mecal bırakmadığından, tabiatıyla o yola gitmekliğimiz mümkün olamaz" dediler. Osmanlı temsilcileri de bu kararı öne sürerek sözü geçen bendin son fıkrasını, yâni Avrupa'nın umûmî menfaatlerini ilgilendiren maddelerin diğer devletlere kabul ettirilmesi taahhütünü kaldırttılar. Bunun üzerine görüşmeler sona erdi-

Ayastefanos Barışı'nın imzalandığı ev

ğinde, yirmi dokuz madde ve bir ek maddeyi ihtivâ eden barış sözleşmesi 1295 senesi Saferinin 28'ine tesadüf eden 1878 Miladî yılı Rûmî Şubatının 19. ve Alafranga (milâdî) Martının 3. günü Ayastefanos köyünde iki devlet temsilcileri tarafından imzalandı. (Bu sözleşmenin sûreti için bakınız Ek: 1, s. 575)

Grandük Nikola, barış sözleşmesinin imzâlanmasını müteâkip, Ayastefanos köyü dışına çıkıp, ordusunun bütün kumandan, subay ve erlerini toplayarak top atışları ve sevinç çılgınlıkları arasında büyük bir tören düzenlendi. Ardından askerine hitâben: **"Türkler mağlup oldu, barış yapıldı; işte İstanbul!"** diyerek sadık vatan evlatlarını kadere garkedecek bir nutuk attı. Ve Osmanlı temsilcileri İstanbul'a döndü.

Bahsi geçen sözleşmeye usûl gereğince andlaşma (muâhede) denilmesinin sebebi, Paris Muâhedesinin hükümlerini bozmasından dolayı, bu muâhede imzâsı bulunan devletler temsilcilerinden oluşan bir kongre yapılmasının, Almanya İmparatoru tarafından teklif olunmasıydı. Ruslar buna **"ön sulh sözleşmesi"** demekle, umûmî andlaşmayı, Avrupa devletleri arasında kararlaştırılan kongrenin müzâkerelerine bırakmış oldular. Savaşın Rusya açısından tam

bir gâlibiyetle neticeleneceği anlaşıldığı sırada, barışa esas kabul edilecek maddeler hakkında İngiltere, Almanya ve Rusya devletleri arasında gizliden gizliye fikir alış-verişi yapılmış ve meselenin bütünü Avrupa'nın müşterek siyasi menfaatlerini ilgilendirdiği cihetle, öyle bir kongre yapılmasına karar verilmişti. Bu sebeple Ayastefanos Barış Sözleşmesi münderecâtı, Rusya temsilcileri tarafından esas itibarıyla Avrupa büyük devletlerinin önceden kararlaştırdıkları şekle uyduruldu. Bununla beraber kongrenin yapılması kesinleştiği için, yukarıda sözünü ettiğimiz hususi maddeye, kongrede kararlaştırılan şartların andlaşma şekline konulmasının nerede olacağına Petersburg'da karar verileceği hususu ilâve ettirildi.

Tamamlayıcı Bilgiler

Rusya, Doğu hakkında beslediği istilâci fikirlerini tatbika giriştiği zamanlarda, Azak Denizi'nden çıkıp da Karadeniz'e sahip olmak hevesine düşerek en önce Kırım ve sonra yavaş yavaş Kafkasya sahillerini ele geçirmek sûretiyle Güney Avrupa'da deniz devletleri sırasına geçmiş ve tedârık ettiği donanma kuvvetiyle Karadeniz'e hâkim olmuştu. Bununla beraber, Osmanlı Devleti Karadeniz'in Asya ve Avrupa kıtalarına isâbet eden kısımlarında Rusya'dan daha fazla sahile sahip ve donanma bakımından ondan güçlü iken, geçmiş yüzyıllardaki nüfûz ve azametini mağlubiyetler sebebiyle kaybettiğinden, Tuna ağızları da, Edirne mütârekesiyle Rusya'nın idâresi altına geçtiğinden, Karadeniz hâkimiyeti Osmanlıların elinden çıkmış ve Rus donanması İstanbul'un kuzey kapısına dehşet salar olmuştu. Bilhassa eserimizin girişinde de ifâde edildiği gibi, Mısır meselesi ortaya çıktığında, Sultan II. Mahmud'un yardım istemesi üzerine Rusya İstanbul'a asker ve donanma göndererek, yapacağı yardım karşılığında Boğazların kapanma usûlünün değiştirilmesini ve Hünkâr İskeleyi Muâhedeşiyle Boğazlar'dan diğer yabancı devlet donanmalarının geçirilmemesini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmekle, Karadeniz'in başlı başına hâkimi olmuştu. Bu sebeple donanmasını kuvvetlendirmeye çalışıp, Kırım muhârebesi çıkınca, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'e çıkardığı donanmayı Sinop limanında tamamen yakmak ve imha etmekle, deniz kuvvetlerini rakip bir donanmadan kurtarmıştı. Fakat Fransa'nın ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ittifâk yapıp Karadeniz'e donanma göndererek Rus savaş gemilerini Sivastopol limanında yakıp mahvetmeleri ve Paris Muâhedeşi'nde Karadeniz'in tarafsızlığını, Rusya'nın bu denizde Osmanlı Devleti gemileriyle eşit miktarda savaş gemisi bulundurabileceği şartına bağlamaları sebebiyle, Rusya kendisine pek ağır gelen bu şarttan sıyrılıp kurtulmayı arzu ederken, Abdülaziz Han devrinde kısa zamanda meydana getirilen büyük bir zırhlı donanma -ki, dünyanın ikinci büyük donanması idi- Boğaziçi'ni süslemişti. Bu gemiler diğer denizler için yapıldığından, barış zamanında Karadeniz'e çıkmak anlaşma gereğince yasak olsa bile, esasen savaş zamanında daha çok komşu olan Rusya'ya karşı kullanılmak tâbii bulunduğu hâlde, Rusya'nın Karadeniz'de buna denk bir donanma bulundurmaya andlaşma icâbı selâhiyeti olmaması, çok ağırlığına gitmişti. Bu sebeple, Alman savaşında Fransa'nın mağlubiyeti üzerine Rusya, Karadeniz'in tarafsızlığı şartını kendi kendine ihlâl ederek Osmanlı Devleti'ninkine eş bir donanma yapacağını ilân etti.

Ancak, bu maksadın gerçekleşmesi nasıl olsa zamana bağlı olup, asıl emeli ise, Osmanlı Devleti'ni Karadeniz'i tehdit edecek bir donanmadan mahrum bırakmaktır. Böyle iken, son muhârebeye Osmanlı zırhlı donanmasının Karadeniz hareketini hazmedemediğinden, Rus temsilcileri tarafından, yukarıda anlatıldığı üzere, altı kıl'a zırhlının terkedilmesi teklifinde ısrar edilmesi, yalnız nakdî savaş tazminatının kolayca sağlanması maksadına dayanmayıp, Osmanlı donanmasındaki belli başlı gemilerin Rusya'nın eline geçmesiyle, âleme bir zafer gösterisi olmak maksadından ileri gelmişti.

Fakat Padişah'ın, o kasıtlı teklife karşı koymakta metânet göstermesi vatani büyük bir felâketten kurtardı. Zira görüşmeler esnasında temsilcilerimizin sarfettikleri gayret, Rus temsilcilerini o husustaki ısrarlarından vazgeçirmeye zerre kadar yaramadığından, Padişah'ın şahsî dirâyeti olmasaydı Ruslar, İstanbul limanından zırhlılarımızı alıp ve kendi bayraklarını çekip Karadeniz'e götürecekler ve bu yüzden de Türk milletinin kalbinde onarılmaz bir yara açmış olacaktı.

Beyt

Nahüda eylemese Nuh'u bu keştiye Hüda
Mevc-i tufana ne yelken dayanırdı ne seren

EK: 1

Ayastefanos Barış Sözleşmesi sûreti
(3 Mart 1878)

Padişah-Hazretleri ve Rus Çarı, memleket ve milletlerini barışa, âsâyîşe kavuşturmak ve yeniden çıkabilecek her türlü karışıklıkları önlemek arzusunda bulunduklarından, barış şartlarını, kararlaştırmaya ve imzalamaya, Padişah tarafından murassa "**nişan-ı Osmanî**"yi, birinci rütbeden "**Mecidi nişanı**"nı ve sair ecnebi nişanlarını taşıyan Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa ile birinci rütbeden "**mecidi nişanı**"nı ve ikinci rütbeden "**nişan-ı Osmanî**"yi ve sair ecnebi nişanlarını hâmil olan Berlin Sefiri Sâdullah Bey; Çar tarafından da murassa "**Aleksandri Nevski**" nişanını ve daha başka Rus ve ecnebi nişanlarını taşıyan Çar'ın kurmay yâverlerinden, feriklerden ve Devlet Şûrâsı âzasından Kont Nikola İgnatiyef ile "**Saint-an**" nişanının birinci rütbesini ve daha başka Rus ve ecnebi nişanlarını hâiz olan Mösyö Aleksandr Nelidof tâyin olunmuştur. Adı geçen zatlar itimadnâmelerini teâtî ettikten sonra aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır:

1) Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında süregelen anlaşmazlıklara son vermek için, Karadağ hudutları, aşağıda yazılı ihtirâz kaydı ile bağlı harita gereğince aşağıdaki gibi düzeltilcektir:

Karadağ hududu Dobrustiça dağından başlamakla İstanbul Konferansı tarafından gösterilen hat üzerinde "Bilek"den geçerek Korino'ya kadar uzanacak ve oradan "Gaçka"ya (Metokya, Gaçka, Karadağ'a âit olacaktır) ve "Piva" ve "Nare" nehirlerinin birleşme noktasına doğru giderek "Drina" nehrinin "Lim" çayı ile birleştiği noktaya kadar kuzeyden yukarıya çıkacaktır. Prenslığın doğu hududu da, "Lim" çayından "Priyepolye"ye kadar giderek "Rozay (Rostray)"dan ("Bicor" ve "Zevâri" Karadağ'a bırakılacak) "Sukoblanina"ya doğru uzanacaktır. Bahis konusu hat "Rayovo", "Plava" ve "Guzinye"yi içeri doğru aldıktan sonra "İştib" ve "Baklen"den sıradağlar boyuna doğru ve "Koprivnik", "Obabavra (Babavırlı)" ve "Bordra" dağlarının tepelerinden de Arnavutluk hududu boyunca giden "Prokleti" dağının en yüksek tepesine kadar uzayacak ve buradan da "Biskoçik" dağı tepesine doğru "İpistihati" ve "Ayinsi-Kastrati"yi ikiye bölerek İşkodra gölünden geçip "Boyana"ya varacak ve "Boyana" nehrinin en derin yerinden denize kadar gidecektir. "Nikşik", "Gaçka", "İşboz", "Podgoriça", "Zablîbak" ve "Bar" Karadağ'da kalacaktır.

Osmanlı Devleti ile Karadağ Prenslığı tarafından da üye bulundurulmak üzere teşekkül edecek bir Avrupa komisyonu, umûmî haritada iki memleketin karşılıklı menfaat ve emniyetleri açısından lüzumlu sayacağı değişiklikleri yerinde icra etmekle prensliğin kesin hudutlarını tâyin edecek ve iki memleket de bu değişikliklerden dolayı arazi bakımından lüzûmu tasdik olunacak bedelleri verecektir. "Boyana" nehrinde seyredecek gemilerle ilgili madde, daima Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında birtakım anlaşmazlıklara sebebiyet vermiş olduğundan; zikredilen komisyon bu madde hakkında özel bir nizamnâme kaleme alacaktır.

2) Osmanlı Devleti, Karadağ'ın bağımsızlığını kesinlikle tanıyacaktır. Bilhassa İstanbul'da ve Osmanlı ülkesinin lüzûm görülecek bâzı yerlerinde Karadağ memurlarının bulundurulması; her iki tarafa iltica eden suçluların iâdesi ve Osmanlı topraklarında seyahat ve ikamet eden Karadağlıların, milletlerarası hukuk kaidelerine ve Karadağlılar hakkında konulan usûle göre, saltanat kanunlarına ve memurlarına tâbi olmaları hususunda, Osmanlı Devleti ile Prenslık arasında cereyan edecek münâsebetlerin mâhiyeti ileride Rusya ile Osmanlı Devleti ve Karadağ Prenslığı arasında birlikte tâyin olunacaktır. Osmanlı Devleti ile Karadağ hududunda bulunan ahilinin münâsebetlerine ve bu hudut üzerindeki müstahkem mevkilere âit meseleleri hal yoluna koymak için Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında bir sözleşme imzalanacaktır. Anlaşma sağlanamayan hususlar, Rusya ve Avusturya devletleri tarafından hakem sıfatıyla halledilecektir.

Osmanlı Devleti ile Karadağ bundan böyle arazi terki ile ilgili yeni talepler müstesna olmak üzere, kendi aralarında herhangi bir ihtilâf çıkarsa ihtilâflarının halledilmesi hususunu Rusya ile Avusturya devletlerine havâle edecekler ve bu iki devlet de hakem sıfatıyla meseleyi bir karara bağlayacaklardır.

Karadağ askeri, yukarıda yazılı saha içinde olmayan araziye barış yapıldıktan itibaren on gün zarfında tahliye edecektir.

3) Sırbistan'ın bağımsızlığı kabul edilmiştir. Hudutları, ilişikteki harita gereğince "Drina" nehrinin en derin yerinden başlayarak "Küçük-Izvornik"i ve "Zakar"ı Sırbistan'a bırakacak ve "Istoblak" yakınında "Dedevo" çayının menbaini kadar eski hudut boyunca gidecektir. Oradan yeni hudut, adı geçen çayın akış hattı üzerinden "Raska" nehrine gidip oradan da mezkûr "Raska" nehrinin geçtiği hat üzerinden "Yenipazar"a kadar uzanacaktır. "Yenipazar"dan "Mikinci" ve "Tergodist" köyleri yakınından akan derenin menbaini kadar gidecektir. "Bozuplanina" tarafından "İbyar (Ibar)" vâdisine akıp, "Eritanik" köyü civarında adı geçen çaya dökülen ırmak boyunca gidip ondan sonra "İbyar", "Sitniça" ve "Lab" çayları ile "Batince" ırmağının geçtiği hat üzerinden bu ırmağın "Grabasniça-planina" da bulunan menbaini kadar gidecektir. Ve oradan "Kriva" ve "Veterniça" sularını ayıran tepeler üzerinden ve en kestirme yoldan mezkûr "Veterniça" çayına "Miyovaçka" ırmağında kavuşacak ve "Miyovaçka" ırmağının yukarısına çıkıp ve "Miyovaçka-planina"yı geçip "Kalimatki" köyü civarında "Morova"ya doğru tekrar inecektir. Bu noktadan itibaren "Morova" boyunca "İstaykovçi" köyü civarında "Vilosina" nehrine kadar inip, sözü edilen "Vilosina" ve "Linyezderda (Liyoberezda)" çayları ile "Kokaviç" ırmağı boyunca çıkarak "Suka-planina"dan geçip "Tişava"ya kadar "Vrelo" çayı boyunca giderek ve adı geçen çaydan "Krubaç" köyüne kadar inip, oradan da en kestirme yolla "Karavulpore" nehrinin güneydoğu tarafında eski Sırp hududu ile birleşip "Tuna"ya bu nehrin boyunca gidecektir.

Ada-kalesi boşaltılarak yıkılacaktır. Osmanlı Devleti ve Sırp memurlarından oluşan bir komisyon, bir Rus komiserinin yardımıyla üç ay zarfında hudutların kesin haritasını yerlerinde tanzim ve "Drina" adaları ile ilgili meseleleri de kat'i olarak halledecektir. Bu komisyon, Sırbistan ile Bulgaristan arasındaki hududun tâyiniyle meşgul olduğu zaman bunda bir Bulgar memuru da bulundurulacaktır.

4) Sırbistan'a ilhak olunacak topraklarda mülkleri olup da prensliğin hudutları dışında oturmak isteyen müslümanların mülkleri, başkalarına idare ettirmek üzere kendi tasarruflarında kalacaktır. Üyeleri müslümanlar ve Sırlardan oluşmak ve bir Rus komiseri de bulunmak üzere teşkil olunacak komisyon, müslümanlarla ilgili emlâkin kontrolüne dâir bütün meseleleri iki sene zarfında kesinlikle halledeceği gibi, devlete âit emlâkın ve vakıfların terkedilmesini ve bu emlâkda alâkaları bulunanların menfaatlerine âit meseleleri de üç sene içinde halledecektir.

Osmanlı Devleti ile Sırbistan, kendi aralarında cereyan edecek münâsebetlerin şekil ve mahiyetini belirlemek üzere, doğrudan doğruya bir andlaşma yapıncaya kadar, Osmanlı topraklarında ikâmet ve seyahat edecek Sırp tebaası hakkında milletlerarası hukuk kâidelerine göre muâmele yapılacaktır.

Sırp askeri, yukarıda yazılı dâire içinde olmayan toprakları, barışın imza edilmesinden itibaren onbeş gün zarfında boşaltmaya mecbur olacaktır.

5) Osmanlı Devleti, Romanya'nın bağımsızlığını tasdik eder. Romanya, bundan sonra iki taraf arasında kararlaştırılacak tazminatta, hakkını arayacaktır. Osmanlı Devleti ile Romanya arasında doğrudan doğruya andlaşma yapıncaya kadar Romanya tebaası, Osmanlı topraklarında Avrupa devletleri tebaasına tanınan bütün haklara kavuşacaktır.

6) Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne vergi verir muhtar bir hristiyan prensliği hâline konulacaktır.

Bulgaristan Prensliği'nin kesin hudutları, Rumeli'nin Rus ordusu tarafından boşaltılmasından önce, Rus ve Osmanlı üyelerinden oluşan bir komisyon vasıtasıyla tâyin ve tahdit olunacaktır. Bu komisyon, hudut tâyiniinde umûmî hudutlarda mahallinde yapılacak değişiklikler hususunda barış esasları gereğince, çoğunlukta olan halkın milliyeti kâidesine ve topoğrafya bakımından gerekli olan işlere ve oralarda oturan ahâlinin menfaatlerine ve geliş-gidiş icâplarına riâyet edecektir.

Bulgaristan Prensliği'nin genişliği, ilişikteki haritada umûmî olarak tâyin edilmiş olduğundan bu harita kesin hudutlandırmada esas kabul edilecektir. Bulgaristan hudutları, Sırbistan'ın yeni hududundan ayrılarak "Karadağ" denilen sıradağlara kadar "İvranya" kazasının batı hududu boyunca gidecek ve batı tarafına çevrildiğinde, "Komanova", "Kaçana" ve "Kalkandelen" kazalarının batı hududu boyunca "Korab" dağına kadar ve oradan "Velezçica" çayı üzerinden bunun "Kara-Drina" nehriyle birleştiği noktaya kadar gidecektir. "Drina"dan ve ondan sonra "Ohri" kazasının "Lina" dağına doğru olan batı hududundan güneye doğru yürüyüp "Görice" ve "İstarova" kazalarının "Gramas" dağına kadar giden batı hududu boyunca gidecek ve ondan sonra "Kesriye" gölünden "Moglenica" yâni "Karacaova" çayına varacak ve bu çayın akış hattı üzerinde kütükten "Yenice"nin güney tarafından "Vardar-Yenicesi"ni geçtikten sonra "Vardar" ağzından, "Galiko"dan "Parga" ve "Sarayköy" köylerine doğru; oradan "Beşik" gölünün ortasından "Struma" ve "Karasu" çaylarının birleştiği yere gidecek; deniz sahilinden "Burugöl"e ve daha ötede kuzeybatı doğrultusunda "Rodop" dağlarından "Çaltepe" dağına doğru gidecek; "Kara Balkan"dan "Kuruşova" dağına kadar ve "Eşek-kulağı", "Çillü (Çepelyon)", "Karakolas" ve "İşıklar" dağlarından "Arva" suyunu kadar gidecek; ve yine Bulgaristan hududu oradan "Çirmen" şehri istikametince çizilerek ve Edirne'yi güneyden bırakarak "Söğüllü", "Karahamza", "Arnavut-köyü", "Akarcı" ve "Vaynerci" köylerinden "Teke-deresi"ne kadar gidecek; Teke-deresi ve Çorlu deresi boyunca "Lüleburgaz"a ve oradan "Sıcak-dere" yoluyla "Sergen" köyüne kadar gidecek ve tepelerden doğruca "Hâkim" tabyasına doğru gidip orada Karadeniz'e varacaktır; ve deniz sâhilinden "Mangalya" yakınında ayrılıp ve "Tulça" sancağının güney hududu boyunca gidip "Rasuva" üzerinden Tuna'ya ulaşacaktır.

7) Bulgaristan Prensî, halk tarafından serbestçe seçilecek ve büyük devletlerin muvâfakıyyetle Osmanlı Devleti tarafından tasdik olunacaktır. Büyük devletler hânedânına mensup hiçbir kimse Bulgaristan Prensî seçilemeyecektir. Bulgaristan Prensliği boşaldığı zaman, yeni prensin seçimi yine o usûl ve şartlar dahilinde yapılacaktır. Bulgar ileri gelenlerinden teşekkül edip, Filibe veya Tırnova'da toplanacak bir meclis, prensin seçilmesinden önce, bir Rus komiserinin nezâreti altında ve Osmanlı Devleti komiseri huzurunda 1830 tarihinde imzalanan Edirne Andlaşması'ndan sonra Tuna prensliklerinde vaz olunan esaslara göre müstakbel Bulgar idâresi nizamnâmesini tertip ve tanzim edecektir.

Bulgarlarla, Müslüman, Rum, Ulah ve diğer kavimlerin karışık bulunduğu yerlerde, seçimlerde ve dahili nizamnâmenin tanziminde bu toplulukların menfaat ve hakları lâıkiyle dikkate alınacaktır.

Bulgaristan'da yeni idârenin kurulmasıyla bunun tatbikine nezâret etmek hususu iki sene müddetle bir Rus komiserine havâle olunacaktır. Yeni idârenin kurulması tarihinden itibaren bir sene geçtiğinde, Rusya ile Osmanlı Devleti ve Avrupa kabineleri arasında ittifak hâsıl olduğu takdirde, Avrupa kabineleri, gerektiğinde bahsi geçen Rus komiseri refakatine kendi taraflarından da husûsî bir memur tâyin edebileceklerdir.

8) Osmanlı askerleri artık Bulgaristan'da oturmaz ve eski kalelerin hepsi, masrafları mahallî hükûmet tarafından karşılanmak üzere yıkılacaktır. Osmanlı Devleti, kendi malı olup, Ocak ayının birinci günü yapılan mütâreke gereğince, tahliye edilmiş Tuna kaleleriyle Şumnu ve Varna kalelerinde kalan savaş mühimmâtı ve diğer eşyaları dilediği gibi kullanmaya yetkili olacaktır.

Mahallî âsâyişi korumaya yeterli olmak üzere, mikdarı daha sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında birlikte belirlenecek olan bir millî ordu tamamen kuruluncaya kadar, Rus askeri memleket dâhilinde kalacak ve gerektiğinde komisere yardım edecektir. Askerin ikâmeti için de takriben iki sene müddet tâyin olunacaktır. Rus ordusu, Osmanlı topraklarını boşalttıktan sonra Bulgaristan'da bırakılacak olan altı piyâde fırkası ve iki süvârî fırkasından oluşan Rus ordusu, elli bin kişiden fazla olacak ve kumandanların iâşe ve idâreleri bulunduğu memlekete âit olacaktır. Bulgaristan'da oturacak Rus askerleri, Rusya ile yalnız Romanya'dan değil, eğer ikâmet müddetinde lâzım gelen depoları hazırlayabilirlerse Karadeniz limanlarından Varna ve Burgaz'dan da itibat kurabileceklerdir.

9) Bulgaristan'ın, daha sonra Osmanlı Devleti'nin göstereceği banka vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne ödeyeceği senelik verginin mikdarı, yeni idârenin işe başladığı birinci senenin

sonunda Osmanlı Devleti ile Rusya ve diğer devletler arasında birlikte kararlaştırılacak ve bu vergi de prensliği teşkil edecek bütün toprakların birkaç senelik vâridâtının ortalama bir miktarı üzerinden tâyin olunacaktır. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin Varna ve Ruscuk demiryolu şirketine karşı olan taahhütlerini, yine kendisi ile Osmanlı devleti ve adı geçen şirket arasında kararlaştırarak üstlenecektir. Prensliğin içinden geçen diğer demiryolları ile ilgili meselelerin halledilmesi, aynı şekilde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'da teşekkül edecek hükûmet ve dahili demiryolu şirketleri aralarında birlikte varılacak karara bırakılacaktır.

10) Osmanlı Devleti, Prensliğin öte tarafında bulunan vilâyetlere göndereceği veya oralarından getireceği asker, mühimmat ve zahireyi Bulgaristan'ın belirlenecek yollarından geçirmeye selâhiyetli olacaktır. Fakat savaş ihtiyaçlarını temin etmekle beraber, bu yetkinin kullanılmasında doğabilecek zorluk ve yanlışlıkları önlemek için bu sözleşmenin tasdik tarihinden üç aya kadar Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında özel bir nizamnâme kaleme alınarak, söz konusu yetkinin ne zaman kullanılacağı tesbit edilecektir. Bunun hükmü yalnız **"Osmanlı nizâmiye askeri"**ne şâmil olup, gayrimuntazam asker ile başıbozuklar ve Çerkesler bundan tamamen hariç tutulacaktır. Osmanlı Devleti, prenslik dâhilinden postasını geçirmek ve bir telgraf hattı da kullanmak hakkını muhâfaza edecek ve bu iki husus da, yukarıda yazılı müddet içinde ve yine o şekilde halledilecektir.

11) Emlâk sâhibi olup da, prensliğin hudutları dışında ikâmet edecek müslüman ve diğer halkın emlâki, başkalarına idâre ettirmek üzere kendi tasarruflarında kalacaktır.

Bir Rus komiserinin nezâreti altında Müslüman ve Bulgar üyelerden belli başlı toplanma merkezlerinde teşkil olunacak komisyonlar, müslümanlara ve diğerlerine âit emlâkin kontrolüne dâir bütün meseleleri iki sene zarfında kesinlikle ve değişmiyecek şekilde halledecektir. Buna benzer komisyonlar, devlete âit emlâkin ve vakıfların devir, idâre ve kullanılmasıyla ilgili bütün hususları Osmanlı Devleti'nin hesabına iki sene içinde halletmeye memur olacaktır.

Yukarıda yazılı iki sene müddetin bitimine kadar aranılmayan bütün emlâk, açık artırma ile satılarak elde edilen gelirleri, son hâdiselerden zarar gören gerek islâm ve gerek hristiyan yetim ve dullarının geçimine tahsis olunacaktır.

12) Tuna üzerinde bulunan kalelerin hepsi yıkılacak ve bundan böyle bu nehrin kıyılarında müstahkem mevkiiler yapılmıyacağı gibi, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan sularında da savaş gemisi bulunamayacaktır. Şu kadar ki, alışlagelen karakol vapurları ile nehir güvenliğini korumaya ve gümrük işlerine memur olan, ufak gemiler bundan müstesnadır. Tuna karma komisyonunun hak, vazife ve selâhiyetleri hâliyle yerine getirilecektir.

13) Osmanlı Devleti, Sünne boğazını tekrar açıp, gerek savaş halinden ve gerek Tuna'da gemilerin seyrinin durdurulmasından dolayı, zarara uğrayan şahıslara tazminat vermeği üstlenerek bu iki tür masrafa karşılık Tuna komisyonunun kendisine vereceği paradan beşyüzbin (500.000) frank tahsis edecektir.

14) İstanbul Konferansı'nın ilk toplantısında Osmanlı Devleti temsilcilerine tebliğ olunan Avrupa teklifleri, Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya devletleri arasında birlikte kararlaştırılacak değişikliklerle birlikte derhal Bosna ve Hersek'de tatbik olunacaktır. Vergi talep olunmayarak adı geçen vilâyetlerin mevcut gelirleri, 1880 senesi Martı başlarına kadar mezhep ve milliyete bakılmayarak, son olaylardan zarar gören halk ile mülteci âilelerine verilecek tazminatın halledilmesine ve memleketin mahallî ihtiyaçlarına tahsis edilecektir. Söz konusu müddet bittikten sonra, Osmanlı hükûmetine âit olacak senelik meblâğın mikdârı ilerde Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya devletleri arasında ayrıca ve birlikte tesbit edilecektir.

15) Osmanlı Devleti, Girit adası halkı tarafından ileri sürülen arzuyu nazarı dikkate almakla beraber, bu adanın 1868 senesine âit dâhilî nizamnâmesini titizlikle uygulamayı taahhüt eder. Bu sözleşmede kendileri için özel bir idâre tâyin olunmayan Arnavutluk ve Trhala ile Rumeli'nin diğer yerleri için de, ona benzer ve mahallî ihtiyaçlara cevap verebilecek bir dâhilî nizamnâme yapılacaktır. Üyelerinin çoğunluğu yerli ahaliden olmak üzere teşkil olunacak husûsî komisyonlar, her vilâyette nizamnâmenin teferruatını müzâkere ederek neticesini Osmanlı Devleti'ne arz edeceklerdir. Osmanlı Devleti de bunları tatbik mevkiine koymadan önce Rusya ile bir kere istişârede bulunacaktır.

16) Doğuda Rus askerinin istilâsı altında bulunup, Osmanlı Devleti'ne iâdesi gereken yerlerin tahliyesi, oralarda iki devlet arasındaki iyi münasebetlere zarar getiren karışıklıklara meydan verebileceğinden, Osmanlı Devleti, Ermenilerin oturduğu eyâletlerde mahallî menfaat-

erin gerektirdiği islâhatı vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini sağlamayı taahhüt eder.

17) Osmanlı Devleti son olaylarda parmağı bulunan tebaasına umûmî bir afv ilân eder. Bundan dolayı hapis veya sürgün edilen kimselerin hepsi derhal salıverilecektir.

18) Osmanlı Devleti, iki aracı devlet komiserlerinin ve "Kotur" şehrinin idâresi ile ilgili beyanlarını ciddi bir şekilde dikkate alarak İran hududunun kesin tesbitini yaptırmayı taahhüt eder.

19) Rus Çarı'nın talep edip Osmanlı Devleti'nin de ödenmesini taahhüt ettiği savaş tazminatı ile Rusya'nın uğradığı zâyiat, aşağıda yazılı olduğu gibidir:

a) Ordunun idâresi, mühimmatın nakli ve savaş aletleri siparişleri gibi, savaş masrafları için dokuzyüz milyon ruble;

b) Memleketin güney sahillerine, ihracat ticaretine, sanâye ve demiryollarına verilen zararlar için dört yüz milyon ruble;

c) İstilâ icâbı Kafkasya'da verilen zararlara karşılık yüz milyon ruble;

d) Osmanlı topraklarında bulunan Rus tebaasının ve müesseselerinin uğradığı zarar ve ziyana karşılık on milyon ruble ki, hepsi bir milyar dörtyüzon milyon ruble eder.

Rus Çarı, Osmanlı Devleti'nin mâli sıkıntısını gözönünde bulundurarak ve Padişah'ın arzusuna muvâfakat ederek yukarıdaki fıkrada belirtilen meblağın büyük kısmının, aşağıda yazılı toprakların Rusya'ya bırakılması sûretiyle hallini uygun görür:

Evvelâ, Tulça sancağı yâni "Kili", "Sünne", "Mahmudiye", "Isakçı", "Tulça", "Maçın", "Babadağı", "Hırsova", "Köstence" ve "Mecidiye" kazalarıyla "Delta Adaları" ve "Yılan Adası" terk olunacaktır. Rusya, bu yerleri ve Delta adalarını kendi topraklarına katmak ârzusunda bulunmadığı cihetle, bunları, Besarabya bölgesinin kendisinden 1856 muâhedeyle koparılan ve güney tarafından "Kili" kanalının en derin yeri ve "Eski İstanbul" ağızıyla sınırlanmış bulunan kısmıyla değiştirmek selâhiyetini muhâfaza eder. Suların taksimi ve avlanma yerleri meselesi, Rusyalı ve Romanyalı üyelerden oluşan bir komisyon vâstasiyle barış andlaşmasının tasdiki tarihinden itibaren bir sené zarfında halledilecektir.

İkinci olarak, "Ardahan", "Kars", "Batum" ve "Bayezid" ile "Soğanlı"ya kadar olan yerler terkedilecektir. Umûmiyetle sınır hattı Karadeniz sâhilinden ayrılarak "Hopa" çayı ile Çoruh çayını ayıran dağların tepesinden ve "Artvin" şehrinin güney tarafından sıradağlardan geçerek "Alat" ve "Beşacet" köyleri yakınındaki Çoruh çayına kadar gidecek ve ondan sonra "Derveniks-gekis", "Horcezor" ve "Bıçkindağ" adındaki dağların tepelerinden; Tortum ve Çoruh çaylarının kollarını ayıran en yüksek tepeden ve "Yayla" ve "Vihin" yakınındaki tepelerden geçerek "Tortum" çayı üzerinde bulunan ve Vihin-Kilise denilen köye varacaktır. Oradan "Sivridağ" sıradağlarından "Noriman" köyünün güneyinden geçerek "Sivridağ" geçidine kadar gidecektir. Ondan sonra güneydoğu istikametine çevrilerek "Zivin" e gidecek ve oradan "Ardost" ve "Horasan" köylerine giden yolun batısına geçerek "Kiliçman" köyüne kadar "Soğanlı" dağının güneyine meyledecektir. Ondan sonra "Şaryan" dağının tepesinden geçip "Murad-çayı" geçidindeki "Hamur" denilen yerin güneyine (on verst kalarak) (*) vâsil olacaktır. Ondan sonra "Alta (Allah)" dağının tepesinden, "Hori" ve "Tendüreks" tepelerinden "Bayezid" vâdisinin güneyinden geçerek "Kazlı Göl"ün güneyinden eski İran hududuna bitişecektir.

Rus topraklarına ilhak edilen ve ilişikteki haritada işaret olunan arazinin kesin hududu, Rus ve Osmanlı üyelerinden oluşan bir komisyon vâstasiyle belirlenecektir. Bu komisyon vazifesini yaparken gerek arazinin topoğrafik durumunu ve gerek buraların iyi bir şekilde idâresiyle ilgili mülâhazaları ve gerekse memleketin âşâyışını temine yarar şartları dikkate alacaktır.

Üçüncü olarak, birinci ve ikinci fıkralarda zikrolunan yerler, Rusya'ya bir milyar yüz milyon ruble karşılığında terkedilecektir. Osmanlı topraklarındaki Rus tebaası ve müesseselerine tahsis edilen on milyon ruble müstesna olmak üzere, tazminattan geri kalan üç yüz milyon rublenin ödeme şekli ve gösterilecek teminatı Osmanlı Devleti ile Rusya arasında birlikte tanzim olunacaktır.

Dördüncü olarak, Osmanlı topraklarındaki Rus tebaa ve tesisleri ile ilgili olarak talep olunan on milyon ruble tazminat, alâkalılar tarafından verilecek dilekçeler İstanbul'daki Rus sefaretî tarafından tetkik olunarak Bâbîâlî'ye havâle edildikçe ödenecektir.

20) Osmanlı Devleti, Rusya tebaasının birkaç seneden beri askıda kalan bütün dâvâlarını dostça halletmek ve kendilerine gerektiğinde tazminat vermek ve haklarında verilen ilâmları geciktirmeden tatbik ettirmek üzere müessir tedbirler alacaktır.

(*) Verst, eski bir Rus uzunluk birimidir. Bir verst 1067 metredir.

21) Rusya'ya bırakılan yerlerin halkı başka yere gidip oturmak istedikleri takdirde, mülklerini satıp çekilmekte serbest olacaklardır. Bu hususta kendilerine bu sözleşmenin tasdiki tarihinden itibaren üç sene mühlet verilmiştir. Söz konusu mühletin bitiminde mülklerini satıp memleketten çıkmamış planlar, Rus tâbiyetinde kalacaklardır.

Devlete âit gayrimenkul emlak veya mezkûr yerler dışında bulunan hayır eserlerine mahsus vakıf mülkler de Rus ve Osmanlı memurlarından teşkil olunacak bir komisyon vâsıtasıyla kararlaştırılacağı üzere yine üç sene zarfında satılacaktır. Bu komisyon, Ruslara bırakılıp da hâlen Rus ordusu elinde olmayan kale, şehir ve diğer yerlerde bulunan savaş malzemeleri ile mühimmat ve devlete âit zahire vesâir eşyanın Osmanlı hükûmeti tarafından ne şekilde kaldırılacağına da tâyin edecektir.

22) Rumeli ve Anadolu'da ikamet veya seyahat eden Rus ziyaretçileri ve rahipleri, diğer milletlere mensup papasların sahip oldukları her türlü hak ve imtiyazlardan faydalanacaklardır.

İstanbul'daki Rus sefiri ile diğer Osmanlı topraklarında bulunan Rus konsolosları, bahis konusu ziyaretçiler ve rahiplerle kendilerinin mukaddes yerlerde ve başka mahallerde mevcut mülklerini ve ibâdethanelerini resmen himâye etmek hak ve selâhiyetine sahip olacaklardır.

Aslen Rusyalı olup "Aynaroz" da oturan rahiplere eski muâfiyetleri iâde olunacak ve kendilerine âit olan üç manastır ile müstemilâtında "Aynaroz" daki diğer ruhânî tesisler ve manastırlara sağlanan hak ve imtiyazlardan eskiden olduğu gibi istifâde edeceklerdir.

23) Osmanlı topraklarındaki Rus tebaasının ticârî ve hukukî dâvâlarına ve mevkilerine dâir, iki taraf arasında daha önce imzalanmış olup, savaştan dolayı feshedilmiş bulunan bütün andlaşma, sözleşme ve taahhütler, bu andlaşma ile bözulan hükümleri müstesna olmak üzere, yine yürürlüğe konulacaktır. İki devlet bütün taahhütlerinde, ticârî münâsebetlerinde ve başka şeylerde savaştan önceki durumlarına döneceklerdir.

24) Çanakkale ile İstanbul limanları, savaşta ve barışta Rus limanlarından gelen veya Rus limanlarına giden tarafsız devletler ticârî gemilerine açık kalacaktır. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti 16 Nisan 1856'da Paris'te imzalanan Beyannâmenin hükümlerine aykırı olarak bundan böyle Karadeniz ve Azak Denizi limanları önünde itibârî bir abluka koymamayı taahhüt eder.

25) Rus ordusu, Padişah Hazretleri ile Rus Çarı arasında kat'î barışın imzalanması tarihinden itibaren üç ay zarfında, Bulgaristan hariç, Rumeli topraklarını tamamen boşaltacaktır. Vakit kazanmak ve Rus askerinin uzun müddet Osmanlı toprakları ve Romanya'da kalmaması için askerin bir kısmı Rus vapurlarına veya kiralananak diğer vapurlara bindirilerek nakil olunmak üzere, Karadeniz ve Marmara Denizi limanlarına gönderilebilecektir.

Anadolu toprakları ise, kesin barışın imzalanması tarihinden itibaren altı ay zarfında tahliye olunacak ve Rus askeri Kafkasya ve Kırım yoluyla dönmek üzere Trabzon'dan vapura binmeye izinli olacaktır.

Tasdik belgelerinin alınıp verilmesini müteâkip derhal tahliye işine başlanılacaktır.

26) Bu sözleşme gereğince, Osmanlı Devleti'ne bırakılacak yerlerin idâresi, Rusların oralarını istilâ etmesinden beri nasılsa, yine o şekilde kalacaktır. Rus askeri tamamen çekilinceye kadar Bâbîâlî, idâreye aslâ müdahale etmeyecektir.

Osmanlı Devleti'ne iâde olunacak yerlere Osmanlı askerlerinin girmesi ve Osmanlı Devleti'nin hükûmet etmeye başlaması, ancak her bir şehir ve kale Rus ordusu tarafından boşaltıldıktan ve kumandan, durumu Osmanlı Devleti'nin bu iş için tâyin edeceği subaya bildirdikten sonra olacaktır.

27) Osmanlı Devleti, savaş esnasında Rus ordusuyla olan münâsebetlerinden dolayı itham edilmiş bulunan tebaası hakkında hiçbir şekilde cezalandırma yoluna gitmemeyi taahhüt eder. Rus askerinin arkasından âileleriyle beraber vatanlarını terk etmek isteyen bâzi kimselerin gitmesine, Osmanlı memurları mâni olmayacaklardır.

28) Barışın imzasını müteâkip, savaş esirleri her iki tarafça tesbit edilerek Hocabey ve Sivastopol'a gidecek husûsî görevliler vasıtasıyla karşılıklı iâde olunacaktır.

Osmanlı Devleti, kendisine teslim olunacak savaş esirlerinin masraflarını, yukarıda işaret edilen görevliler tarafından belirlenecek hesap gereğince, on sekiz eşit taksitte altı sene zarfında ödeyecektir.

Osmanlı Devleti ile Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Karadağ arasında savaş esirlerinin iâdesi yine bu esas dahilinde yapılacak, ancak Osmanlı Devleti'nin iade edeceği esirlerin miktarı, Karadağ'ın iade edeceği esirlerin miktarından hesap ânında düşülecektir.

29) Bu sözleşme, Padişah Hazretleri ve Rus Çarı taraflarından tasdik olunacak ve tasdik belgeleri on beş gün zarfında ve mümkün olursa daha önce Petersburg'da teâti olunacaktır. Bu sözleşmenin ihtivâ ettiği şartların barış andlaşmalarında kullanılmış olan resmi nüshalara ne zaman ve nerede dâhil edileceği de orada kararlaştırılacaktır. Ancak şurası muhakkaktır ki, taraflar bu sözleşmenin tasdik edildiği andan itibaren kendilerini resmen sorumlu sayarlar.

Yazılanları tasdik etmek üzere iki taraf temsilcileri bu sözleşmeyi imzalamış ve mühürlemişlerdir.

Bu sözleşme 19 Şubat (Milâdî 3 Mart) 1878 tarihinde Ayastefanos'da tanzim edilmiştir.

İmza
Safvet - Sâdullah

İmza
İgnatiyef - Nelidof

Bugün yâni 19 Şubat 1878 (Miladî 3 Mart günü) imzalanan barış sözleşmesinin on birinci maddesinde unutulmuş ve bu maddeyi tamamlayan fıkradır:

Bulgaristan Prensiği ahalisinden olup da Osmanlı topraklarının diğer yerlerinde seyâhat ve ikamet edecek olanlar, Osmanlı kanunlarına ve memurlarına tâbi olacaklardır.

İmza
Safvet-Sâdullah

İmza
İgnatiyef-Nelidof

Padişah Hazretleri ile Rus Çarı'nın temsilcileri bulunan imza sâhipleri, bugün yâni 19 Şubat 1878 tarihinde saat beşi çeyrek geçe Ayastefanos'da Kont İgnatiyef'in ikametgâhında toplanıp, iki nüsha olarak tanzim edilen barış protokollerini okuyup, tetkik ederek, altlarını imzalamış ve mühürlemişlerdir.

Bu protokol iki asıl nüsha olarak tanzim ve imza olunmuştur.

İmza
Safvet-Sâdullah

İmza
Kont N.İgnatiyef-Nelidof

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Rusların barış sözleşmesi imzalandıktan sonra vuku bulan bâzı hareket ve istekleri

Barış görüşmeleri sona erdiği esnada Rus süvârilerinin Osmanlı kuvvetlerinin savunma hattı üzerinde bulunan Terkos ve Bendler havâlisine geldiği görüldü. Sözleşme imzalandıktan üç gün sonra da bir Rus subayının Büyükdere çayırına gelip, orada bulunan Osmanlı zabtiye subayına, Büyükdere'ye Rus kuvvetleri yerleştirileceğinden söz ederek gereken muameleye birlikte karar vermeleri teklifinde bulunduğu bildirildi.

Mütâreke sözleşmesi hükmüne göre, iki taraf ordusunun ikamet hatları belli olarak Çekmecelere dayanılmıştı. Ayastefanos sözleşmesinde de Grandük Nikola'nın resmî teminatına güvenilmişti. Bu itibarla Osmanlı kuvvetlerinden tek bir neferin, tâyin edilen hudutlar ve mevkiller dışına çıktığı görülmeyip, sözleşme hilâfına böyle bir harekette bulunulması da ihtimalden uzaktı. Bununla beraber Rus süvârilerinin belirlenen hat dışına çıkmaları, bilhassa ön sulh sözleşmesinin yirmibeşinci maddesinde Rus askerlerinin vapurlara Karadeniz ve Marmara Denizi limanlarından binecekleri açıkça belirtilmişken, Büyükdere çayırına inmek talebinde bulunmaları, hayret ve endişeye yol açtı. Bu yüzden, sözü edilen süvârilerin oralardan geri çekilmesi ve Büyükdere'ye asker sevkinden vazgeçilmesi hususunda Grandük Nikola'dan ricada bulunuldu.

Fakat Grandük Nikola, buna râzı olmayıp "İstanbul ve Burgaz civarında bulunan ordularımızı bu günlerde derhal memleketimize geri göndereceğiz. Askerin bir kısmını Tekfurdağı (Tekirdağ) iskelesinden, bir kısmını da Burgaz ve Ahyolu limanlarından, Ayastefanos'daki askerimizi ise bulundukları mevkillerden çıkarmaya ve bunun için kiraladığımız gemileri oralara getirmeye karar verdik. Ama Ayastefanos sâhili, ağır topların, hayvanların ve diğer ağırlıkların gemilere yüklenmesine elverişli değildir. Bu sebeple, oradaki asker, edevat, mühimmat ve hayvanların Büyükdere çayırına gönderilerek gemilere yüklenmesine, Osmanlı Devleti tarafından bir an önce izin verilmesini rica ediyoruz" diye cevap gönderdi.

Burgaz ve Ahyolu tarafları Rus ordusunun işgali altında iken ve Rus kuvvetlerinin Ayastefanos veya civarından memleketlerine geri gönderilmesi

Büyükdere

mümkün iken, Grandük'ün Büyükdere limanına da asker getirmek hususundaki teklifinin kabul edilmesi, İstanbul Boğazı'nın en mühim bir noktasının düşman tarafından tutulmasına göz yummak demek olacaktı. Bu takdirde ise, İngiliz donanması derhal İstanbul limanına girerek bunca göçmenle dolup taşan pâyitahtı dehşete düşürecekti. İşte bu husus, Vükelâ arasında müzâkere edilip, söz konusu teklifin kabul edilemeyeceğini Grandük Nikola'ya bildirmek üzere Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa özel olarak Ayastefanos'a gönderildi. Grandük, yukarıda zikrettiğimiz durumlardan bahsederek Büyükdere hakkındaki ricasını tekrar edip, sonunda askerin Büyükdere'ye takım takım indirileceğini; bir kısmı gemilere bindirilmeden diğerinin iskeleye getirilmeyeceğini; geçici bir zaman için askerî karargâh yapacakları Belgrad ve Bahçe-köylerine de gemilere bindirilecek miktarda asker toplanacağını ve bu vesile ile Rus askerinin İstanbul tarafına uğramasına izin verilmeyeceğini söyledi. Arkasından da: "Devletimizle barış yaptınız. Savaş, barışa dönüştü. Eğer İstanbul Boğazı'nı ele geçirmekliğimiz ihtimali hatıra gelirse, Boğaz'ın arka tarafları hayli zamandan beri işgalimiz altında bulunan yerlere dahil gibidir. Böyle bir niyetimiz olsaydı, şimdiye kadar gerçekle-

şirdi. Zannedirim ki, İngilizlerin bile böyle bir düşüncede olmaması gerekir. Yeni münâsebetlerin başlangıcında, Rus Devleti hakkında böyle itimatsızlık göstermek iyi bir şey midir, bilemem. Biz Osmanlı Devleti ile samîmi ve devamlı münâsebetler kurmak arzusundayız. Sizin ne fikirde olduğunuzu bilemeyiz" diye ekledi.

Safvet Paşa ise: "Osmanlı Devleti öteden beri sözünde durmakla iftihar etmektedir. Rusya ile komşu olduğu için onunla daima iyi geçinmek ister. Başka bir niyeti yoktur. Kanaatimce bu elim hâdiseler kısa zamanda unutulurak ortalık yatıştıktan ve şimdi acele ile yapılmış olan bâzı şeylerin, Çar'ın herkesçe bilinen mertliğine başvurmak sûretiyle gerektiği şekilde düzeltilmesi sağlandıktan sonra, Osmanlı Devleti için hiçbir pürüz kalmayacağından, Rusya ile olan münâsebetler zamanla düzelmeye başlar" cevabını verdi. Görüşmede hazır bulunan Rusya Devleti ikinci temsilcisi Nelidof, yüzünün rengi ve telâşlı hareketi ile bu sözlerden memnun olmadığını anlatmış, Grandük Nikola da sıkıldığını bir derece imâ etmişti.

Ancak Vükela: "Grandük'ün Büyükdere limanına göz dikmekten maksadı, devletlerarasında yapılacak kongreye, İstanbul Boğazı, Rusya'nın askeri tehdidi altında bulunduğu hâlde oturmaktır. Bu da siyâsî bakımdan meydana gelebilecek âni bir değişiklikte, Rusya'nın işine yarar bir mevki elinde bulundurmamak düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bununla beraber, bizim açımızdan asıl tehlikeli olan şey, Rus ordusunun o tarafları ele geçirmekle Boğaz'ın emniyetini tehlikeye düşürmeleridir. Hattâ barış sözleşmesinde bu ihtimaller gözönünde tutularak Rus ordusunun Karadeniz ve Marmara Denizi'ndeki çıkış yerleri tâyin edilmişken, bu Büyükdere teklifini kendi rızamızla kabul edecek olursak, andlaşma ile kazanılmış olan bir haktan, kendiliğimizden vazgeçmiş olacağız. Ayrıca bu müsâadeye Avrupa devletleri tarafından Rusya ile aramızda gizli bir ittifak varmış mânâsı verileceği de ihtimalden uzak değildir. Rus askerinin Büyükdere'ye inmesinin İngiliz gemilerinin İstanbul limanına girmesine yolaçabileceği de gözden uzak tutulamaz" dediler. Ve Safvet Paşa'yı, Grandük Nikola'ya mâzeret beyân etmekle görevlendirdiler.

Bu karar Grandük'e yazılı olarak bildirilmekle beraber, Büyükdere'ye asker sevki meselesinde ısrar olunduğu takdirde, bu durumu protesto etmesi için Osmanlı ordusu kumandanı Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'ya tâlimat da gönderildi. Ve bu kararlı teşebbüsler, Rusları niyetlerinden vazgeçirtip mesele halledildi.

İKİNCİ FASIL

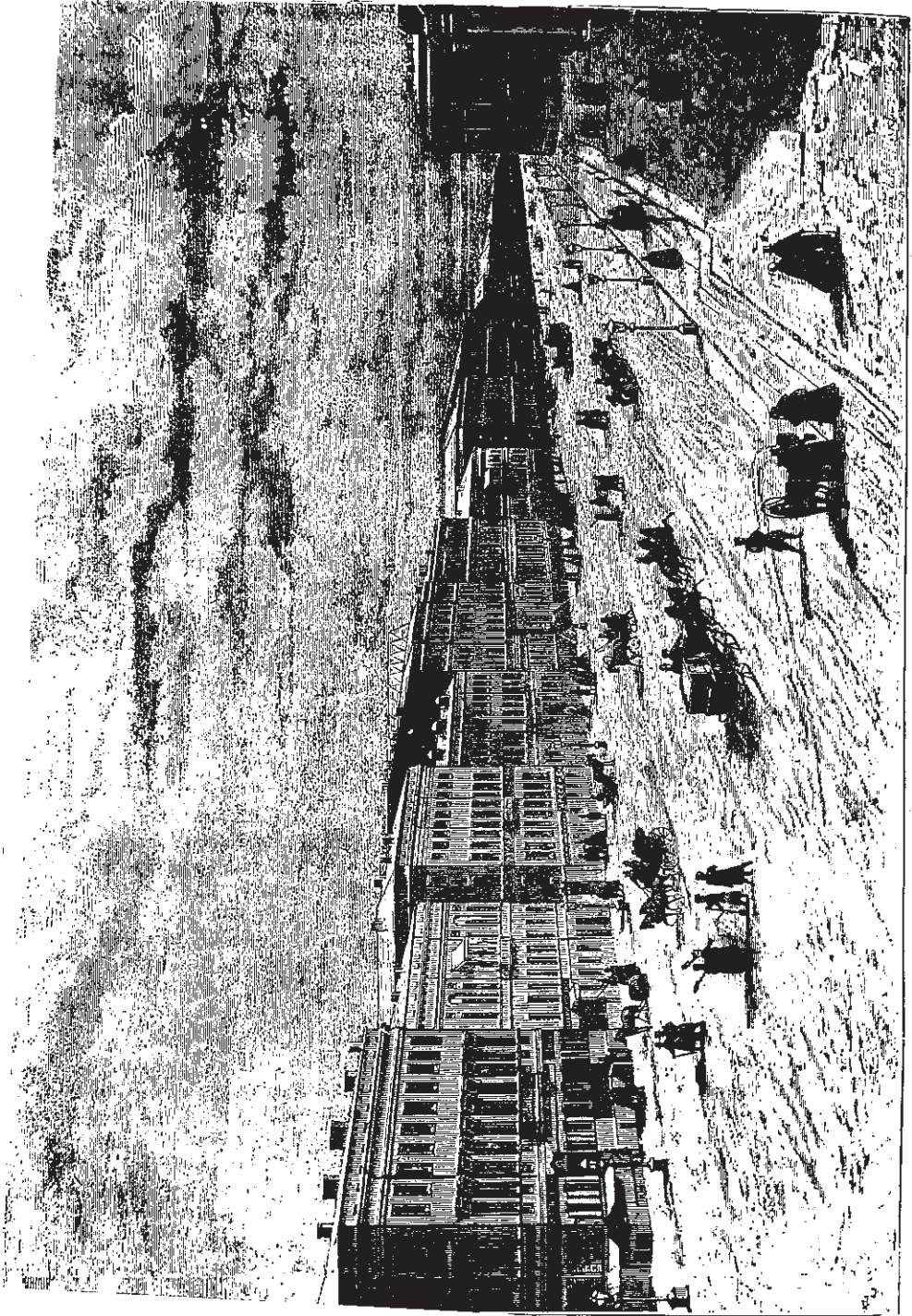
Serasker Rauf Paşa'nın fevkalâde elçilikle Petersburg'a gönderilmesi

Barış sözleşmesi Rusya açısından galibiyetle elde edilmiş bir senetti ve Osmanlı Devleti, bunu mecburiyet karşısında imzalamıştı. Bu itibarla Ruslar, tasdik belgelerini sür'atle alıp-verip de Avrupa büyük devletlerinin teklif edebilecekleri değişiklikleri, bu sözleşme çerçevesi içinde yaptırtmak istiyorlardı. Hattâ sözleşmenin yirmidokuzuncu maddesine "tasdik belgelerinin onbeş gün zarfında ve mümkün olursa daha önce alınıp verileceği" ibâresini sokuşturmaları da yukarıda açıklanan düşüncelerden kaynaklanmıştı. Osmanlı Devleti ise, kendi açısından çok zararlı olan bâzı hususlarda ve bilhassa savaş tazminatı meselesinde Rus Çarı'nın insafına başvurarak sözleşme şartlarını hafifletmeye sür'atle çâre bulmak ve Avrupa devletlerinden ümit ettiği değişiklikleri fazladan bir menfaat olarak elde etmek kaydına düşmüştü. Diğer taraftan, böyle barış yapıldıktan sonra elçiler ve mektuplar gönderilmesi barış kaidelerinden olduğundan, tasdik belgelerinin alınıp verilmesi vesilesiyle Petersburg'a bir husûsî elçi gönderilmesi uygun görülmüş ve bu husus, Grandük Nikola ve Rus temsilcilerince de imâ edilmişti.

Serasker Rauf Paşa, yumuşak huylu ve mütevâzi bir zat olup, daha önce Avrupa'da da bulunması ve lisan bilmesi dolayısıyla, elçilikle görevlendirildi. Sözleşme imzalandıktan bir hafta sonra Padişah tarafından Rus Çarı'na yazılan husûsî mektup, sözleşme tasdiknâmesiyle beraber kendisine teslim edildi ve bu görevine dâir Bâbiâli'den resmî ve gizli bir tâlimat verilerek deniz yoluyla Hocabey'e gönderildi.

Rauf Paşa'ya verilen resmî tâlimatın hükümleri şunlardan ibâretti:

- 1) Bulgaristan'ın prenslik hâline getirilmesinden vazgeçilerek, Cebel-i Lüb-nan idâresi gibi bir muhtariyet altında bulundurulması;
- 2) Savaş tazminatından vaz geçilmesi;
- 3) Karadağlılara, andlaşma gereğince İşkodra tarafından terkedilen Bar limaniyle Podgoriça kazasının karşılığında Hersek tarafından bir yer verilmek sûretiyle adı geçen yerlerin Osmanlı Devleti'nde kalması;
- 4) Bulgaristan hududunun Osmanlı Devleti tarafından tâyin olunacak

Petersburg

yerlerden daraltılması. Andlaşma gereğince Akdeniz sâhilinden Bulgaristan'a terkedilmesi gereken Kavala limanının Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması, Rumeli bölgesini ikiye böleceği cihetle, bunun da Bulgaristan'a bırakılmasından vazgeçilmesi;

5) Rumeli'den göç eden müslüman halkın vatanlarına döndüklerinde can, namus ve mallarına dokunulmaması için Rus kumandanlarına kesin tâlimat verilmesi. Ayrıca savaş esnasında, müslüman muhâcirlerden anasını-babasını kaybetmiş kız-erkek birtakım küçük çocuklar, Rus orduları tarafından alınıp esir askerlerle beraber götürülmüştür. Bunlar şimdi ana-babaları ve yakınları tarafından aranmakta olduğundan, o gibi çocukların iâdesine müsâade edilmesi;

6) Bulgaristan idâresi hakkında yukarıda bahsedilen değişiklik sağlanmayıp da Prenslığın teşkilinde ısrar olunursa, hududunun Balkanlardan tahdidi ve o takdirde öte tarafında oturan müslümanlarla beri taraflarda kalacak Bulgarlar arasında karşılıklı hak alınıp verilmesine izin verilmesi;

7) Tazminatın tamamından vaz geçirmek mümkün olmazsa, Erzurum'un kapısı demek olan Bâyezid sancağının Osmanlı Devleti'nde kalması.

Bütün bunlar, Rus Çarı'ndan ve vükelâsından rica olunacak hususlardı.

Bundan başka, bir de gizli bir tâlimat verilmişti. Bunda da "Rusya tarafından Osmanlı Devleti ile bir savunma ittifakı anlaşması bahis konusu edilirse, buna bel bağlanıp da öyle bir taahhüdü fiilen gerçekleştirebilmeye Osmanlı Devleti'nin gücü yetmez. Ayrıca ittifak sözleşmesinin en ufak bir şekilde etrafa sızması, Batı devletlerinin hücumuna sebep olacağından, devleti temellerinden sarsacak dış felâketlerin doğmasına yol açar. Bununla beraber Rus Çarı, Osmanlı Devleti'nin barış sözleşmesinde yapılmasını istediği değişikliklere ve daha ziyâde Bulgaristan idâresi hakkındaki isteklerine temâyül gösterirse, Osmanlı Devleti ve tebaasınca Rusya'nın samimiyeti pek çok takdir olunur ve bu dostluk bağları ilerde de tam bir ittifakın sağlanmasına başlı başına bir vesile olabilir" denilmişti. Kısacası Osmanlı Devleti'nin böyle bir ittifaka girebilmesinin, herşeyden önce ricalarının kabul edilip de bunun emârelerinin herkes tarafından görülmesine bağlı olduğu, üstü kapalı olarak anlatılmıştı.

Fakat Rusya'nın elde ettiği başarılarından dolayı sözleşmeye koyduğu şartların hiçbirinden vaz geçmeye kendiliğinden yanaşmayacağı herkesin mâlûmu idi. Bu sebeple, bu tâlimatın arzu edilen istikamette bir netice vermeyeceği anlaşılıyordu.

Serasker Rauf Paşa Petersburg'a varınca, Rus Çarı'ndan ve Vükelâsından son derece hürmet ve iltifat gördü ve barış sözleşmesinin tasdik belgeleri mübâdele olundu. Fakat Çar: "Sözleşme hükümlerinin hafifletilmesi ve değiştirilmesi Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı takmacağı tavra bağlıdır" şeklinde cevap vererek, Padişah'a bu meâlde bir de mektup yazarak Rauf Paşa'yı İstanbul'a geri gönderdi. Ayrıca esir olarak Rusya'da bulunan Gâzi Osman Paşa'yı ve Plevne Ordusu Kurmay Başkanı Mirliya Tevfik Paşa'yı serbest bırakarak, Rauf Paşa'nın yanına kattı. Gâzi Osman Paşa, Plevne savaşlarında gösterdiği kahramanlıklardan dolayı bütün milletin takdir ve sevgisini kazanmış olduğundan, esir düşmesi son derece üzüntüye yol açmıştı. Kendisinin serbest bırakılarak

İstanbul'a gelmekte olduğu duyulunca, kadın-erkek binlerce kişi onun yüzünü görmek için iki-üç gün sokaklarda ve bilhassa Bâbiâli ve Seraskerlik Dâiresi civârında akın akın dolaştılar. Nihâyet İstanbul'a geldiğinde, doğru Yıldız Sarayı'na çağrılıp Padişah tarafından "Asâkir-i Hâssa Müşirliği" ünvanı verildi. Kendisi o gün saray arabalarından açık bir faytona bindirilerek Bâbiâli'ye ve oradan da Seraskerlik Dâiresi'ne gönderildi. Halk, kendisine o derece tezahüratta bulundu ki, Bâbiâli'den çıktığında, arabasının önünü kesecek ellerini öptüler ve yol boyunca sevgi gösterilerinde bulundular.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Ayastefanos Barış Sözleşmesi'nden sonra cereyan eden bâzı mühim iç olaylar

Ayastefanos'da bulunan Rus ordusu Başkumandanı Grandük Nikola, iki taraf arasında barış yapıldığından dolayı, Padişah Hazretleriyle resmen görüşmek arzusunda bulunduğunu ve kendisi Beyoğlu'ndaki Rus elçiliğinde misâfir kalacağından devletlerarası protokol gereğince, Padişah'ın îade-i ziyâret için oraya teşrif etmesini bekleyeceğini, Bâbıâli'ye bildirdi. Gerçi barış sözleşmesinin imzalanması, iki muhârip devlet arasında barış sağlandığının resmî alâmetiydi; ve Grandük tarafından duyulan görüşme arzusu da görünürde ona dayanmaktaydı. Fakat galibâne bir hareketle, Devletin pâyitahtı önlerine kadar gelerek Osmanlı topraklarının büyük bir kısmını alıp götüreren bir andlaşmayı kılıç kuvvetiyle kazanmış olan bir düşman ordusunun Başkumandanı sıfatıyla, Grandük'ün karadan İstanbul'a gelip de halkın arasından gövde gösterisi yaparak Beyoğlundaki Rus elçiliğine gitmesi, müslümanlara ağır gelecekti. Padişah'ın îade-i ziyârete mecbur tutulması da bu ızdırabı iyice arttırmıştı. Bu yüzden Padişah, Grandük'ün görüşme isteğini reddetmişti. Grandük ise, böyle bir görüşmenin kendi açısından vereceği zevki can ü gönülden tadmak istediğinden, bu da bir mesele haline gelmişti. Barış yapıldığı halde, sırf mağlubiyetin vermiş olduğu bir takım üzüntülerden dolayı, Padişah'ın, Grandük'ün görüşme talebini reddetmesi, ona pek ağır gelecekti. Yine bu hareket, Rus ordusunun bir an önce İstanbul civarından çekilip gitmesi ve andlaşma maddelerinden bâzılarının değiştirilmesine çâre bulunması için Rus Çarı'nın gönlünü kazanmak hususundaki gayeye de ters düşecekti. Bu itibarla Başvekil Ahmed Vefik Paşa, bu işin güzelliikle halledilmesine gayret sarfetti. Ve Grandük'ün muvâfakatiyle şöyle bir protokol düzenlendi:

Grandük, karadan Beyoğlu'na gitmeyip, Ayastefanos'dan "Livadya" adındaki Rus gemisiyle Dolmabahçe Sarayı önüne gelecek ve orada Vükela Heyeti tarafından karşılanacaktı. Padişahla Dolmabahçe Sarayı'nda görüştükten sonra kendisine tahsis edilen Beylerbeyi Sarayı'na gidecek ve Padişah da îade-i ziyareti orada yapacaktı.

Bunun üzerine, 21 Rebiülevvel 1295 (25 Mart 1878) tarihinde Grandük Nikola, yanında Prens Layhtenberg, Prens Doldenburg, General Gurko ve Skobelev ve bunun oğlu diğer General Skobelev, Rus ordusunun kurmay başkanı ve diğer bâzı generaller bulunduğu hâlde, Dolmabahçe Sarayı önüne geldiğinde, Divân-ı hümâyûn tercümanı Münir Efendi saray kayıklarıyla vapura giderek Grandük Nikola ile maiyetindekileri karşılayıp saraya götürdü.

Vükelâ Heyeti ve askerî ümera, resmî elbiselerini giyinmiş oldukları hâlde, binek taşında karşılama töreni yaptılar. Böylece misafirler saraya girdiklerinde, Padişah Hazretleri, resmî kıyafetleriyle Grandük Nikola ve prensleri karşıladılar. Bundan sonra generalleri huzuruna kabul ettiler ve Vükelâ Heyetini ve kumandanları da Gradük'e takdim ettiler.

O esnada Gâzi Osman Paşa'yı gören Grandük: "Böyle cesur bir kumandanla savaşmak düşmanları için bile şereftir!" diyerek Osman Paşa'nın askerî dehâsını itiraf etti. Diğer generaller de Osman Paşa'ya büyük saygı gösterdiler.

Bu merasim bittikten sonra Grandük ve beraberindekiler, uğurlanarak vapurla Beyoğlu Sarayı'na gittiler ve oraya yarım bölük Rus hassa süvâri askeri ile bir Rus bando takımı çıkardılar.

Grandük, Beylerbeyi Sarayı'na gittikten sonra Padişah, kabul resminde hazır bulunan Vükelâ ve ümerâyı yanına alarak, vapur ve kayıklarla Beylerbeyi Sarayı'na hareket etti. Orada Grandük tarafından büyük bir saygı ile karşılandıktan sonra döndü. Ertesi akşam Yıldız Sarayı'nda Grandük ve maiyeti erkânına resmî bir ziyafet verildi. Grandük, İstanbul'da bulunduğu geceleri vapurda geçirmiş ve yine vapurla Ayastefanos'a dönmüş olduğundan, Padişah'ın zihninde önceden hâsıl olan endişe bertaraf oldu.

Fakat Ayastefanos Sözleşmesi hükümlerinin İngiltere'de büyük bir üzüntü ve telâşa yol açması, yukarıda etraflıca anlatıldığı üzere, İngiliz donanmasının İstanbul'a kadar gelmesi; İngiltere'de savaş gösterilerinin yapılması; Rusya'nın İngiltere'yi râzı etmedikçe, başka bir ifâde ile barış maddelerinden İngiltere'nin çıkarları ile ilgili olanlar hakkında fedakârlığa yanaşmadıkça barışın meyvelerini toplayamayacağını su yüzüne çıkması ve diğer taraftan Rusya'da, yapılan barışın yeterli görülmemesi, siyâsî durumun altüst olmasına sebep oldu. Bundan dolayı Ruslar, İstanbul civarından çekilmek hususunda ayak sürümeye, bedel usûlü ile Hocabey'den asker sevk etmeye ve Şumnu ile Varna kalelerinin sür'atle boşaltılması için Bâbîâlî'yi sıkıştırmağa başladılar.

O esnada Grandük Nikola, Petersburg'a çağrılarak Rus ordusu kumandanlığı General Totleben'e verilmiş olduğundan, Grandük bunu resmen Bâbîâlî'ye bildirerek Petersburg'a gitti. General Totleben ise, Rus ordusunun mevkillerini değiştirerek, kuvvetlerini Kâğıthâne ve Davutpaşa kışlası civarlarına yaklaştırdı. Hattâ bu askerî tertibata başlangıç olmak üzere Ayastefanos'da yapılan resmî geçitte seksenbeş bin asker ve üçyüz top bulunmuştu.

Diğer taraftan ise, Rusya tarafından elçi tâyin olunan Prens Labanof, acele olarak İstanbul'a gönderilip dostluk eserleri gösteriliyordu.

Ama siyâsî durum o kadar karışık ki, barışın kesinleşeceğinden emin olmak şöyle dursun, Rus ordusunun âni bir harekete kalkışması düşüncesi herkesin endişesini arttırmıştı.

II. Abdülhamid Han

(Şehzâdelik resimlerinden)

Diplomasideki mahâreti ve devlet işlerindeki hassasiyeti evham olarak yorumalanmak istenmiştir.

Hattâ, Rus ordusunun Eyüp taraflarına doğru ilerlemesi, İstanbul'da bulunan İngiliz tüccar ve tebaasını endişeye düşürdüğünden, bunlar İngiltere elçiliğine başvurup, İngiliz gemilerinin Marmara'dan İstanbul Halici'ne gelmesi lüzûmunu ihtar etmişler ve Adalar'a sekiz parça savaş gemisi getirtmişlerdi.

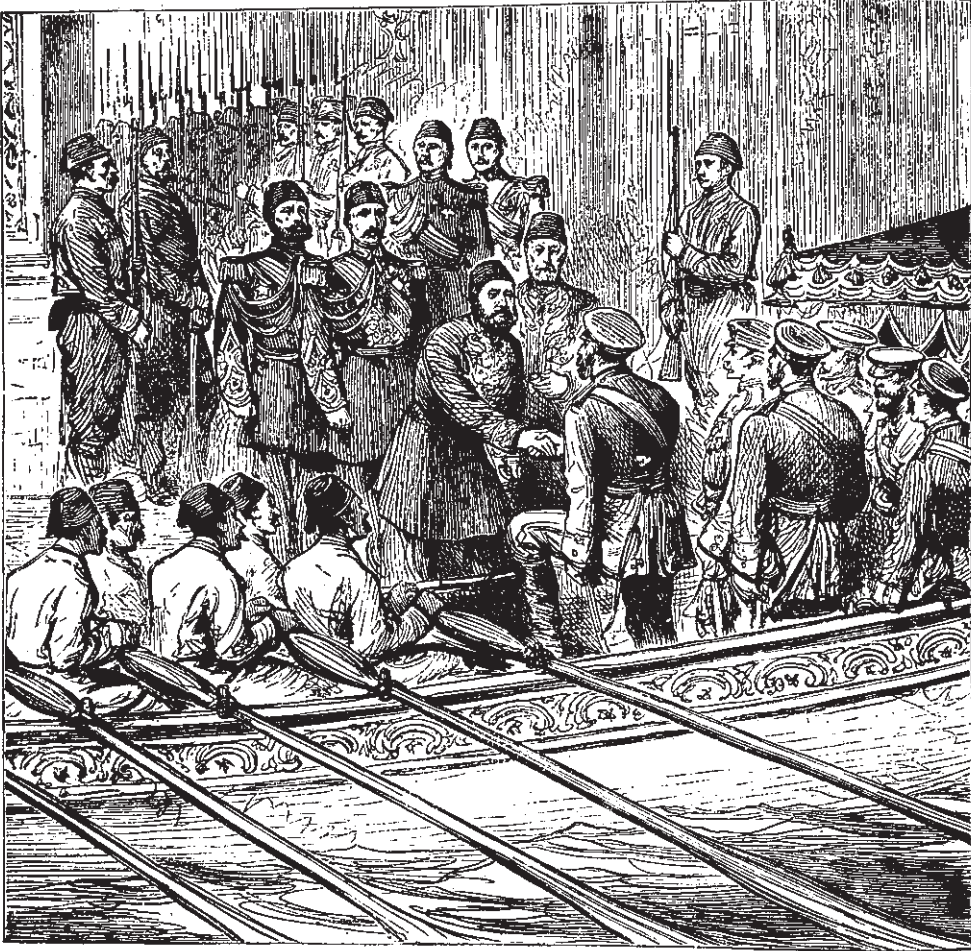
Bu telâş ve korkuların sebeplerinden birisi de, Rus ordusuna karşı Osmanlı kuvvetlerinin takviye edilmesiyle Karadeniz'den Marmara sâhiline kadar kat kat siperler ve muhtelif mevkiilerde karargâhlar kurularak İngiliz Beykır Paşa kumandasında dört kolordu ile İstanbul'un gerçekten kuvvetli bir muhafaza altına alınmış olması idi.

İki taraf orduları, birbirinin hücumundan korkarak son derece ihtiyatlı bulunduklarından, bir yanlışlıkla orduların çarpışması ihtimali yürekleri oynatıyordu.

Hattâ Rus ordularında etrafı kontrol için yapılan gözetleme kuleleri az kalsın, öyle bir arbede çıkmasına sebep olacaktı.

Nihayet İngiliz gemilerinin Adalar önüne gelerek demirledikleri Avrupa'ya aksettiğinde, Ruslar, barışı korumaktan başka bir arzu ve emelleri olmadığından bahsederek dünyaya teminat vermek zorunda kaldılar.

İşte o dehşet saçan hengâmede, bir yandan siyâsî durumların kötüye gitmesi yüzünden İstanbul halkı büyük bir ıztıraba düşmüş, bir yandan da Rumeli göçmenlerinin ve ordulardan dönen Başiboşuk ve Çerkes yağmacılarının izdihamından umûmî âsâyiş bozulmuştu. Ayrıca kâğıt paranın itibardan düşmek derecesine gelmesi, yâni altınla kâğıt para arasındaki farkın 400 kuruşa çıkması sebebiyle memurlar zarûrî ihtiyaçlarını karşılayamaz, esnaf ve işçi takımı da

Grandük ve beraberindekilerin Sultan
II. Abdülhamid Han tarafından kabul edilişi.

geçimlerini temin edemez olmuşlardı. Kâğıt para belâsı yalnız İstanbul'a münhasır kalmayıp, tedâvülde olduğu diğer şehir ve kasabalarda da savaşın bıraktığı acı tesirler içinde kıvranan halkı sıkıntıya sokmuştu. Geçim sıkıntısı hiçbir şeye benzemediği için kâğıt paranın ortadan kalkması fikrinde herkes birleşmişti. Bu ise, kâğıt paranın gittikçe rağbetten düşmesine sebep olduğundan, hamiyet sahibi kimseler tarafından gazetelerde kâğıt paranın tedâvülden kaldırılmasına dâir yazılar yayınlanmaya ve bâzı vilâyetlerde "iâne" yoluyla kâğıt paralar yakılmaya başlandı.

Devletin, kâğıt paranın kaldırılması hususunda fedâkârlığa katlanacak gücü olmadığından, bunu halka yüklemekten başka çâre düşünülüyordu.

Bu sebeple Başvekil Ahmed Vefik Paşa, devletin resmi müdâhalesi olmaksızın halk tarafından girişilecek teşebbüslere mâni olunmamasını istedi. Bâzı mebus ve yardımsever kimselerin vâsitasıyla teşkil olunan komisyonların mütâ-

General Tottleben

Grandük Nikola'nın yerine Rus orduları baş-
kumandanlığına getirilmiştir.

lâaları gereğince, ekmeğe geçici olarak bir mikdar zam yapıldı. Ve bundan sağlanan gelirle kâğıt para satın alınarak Sultanahmed meydanında yakılmaya başlandı.

Fakat bunun tatbikinde güçlük çekildiğinden, ekmeklik unun her çuvalından kırk kuruş geçici bir vergi alınıp, bunun hâsılatıyla kâğıt paraların tedâvülünden çekilmesi usûlü benimsenmiş ve vilâyetlerce de çeşitli teşebbüslere girişilmişti.

Ne çâre ki, on altı milyon lira mikdarında bulunan kâğıt paraları, o gibi tedbirlerle imhâ etmenin uzun zaman alacağı meydanda idi. Bu itibarla tedâvülünden çekilmekte olan kâğıt paralar, halkın elinde bulunan paraya nisbetle Okyanus yanında bir damla kalmaktaydı. Ayrıca un üzerinden vergi alınması, ekmek fiatının artmasına sebep olup, bir okka ekmek altı buçuk kuruşa çıkmış ve halkın geçim sıkıntısı son haddine varmıştı. Bu sebeple, una konulan verginin kaldırılarak ekmek fiatının düşürülmesine ve kâğıt paranın kaldırılması için başka tedbirlere başvurulmasına karar verildi.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Umûmî siyâsî durum

Kızanlık'ta kararlaştırılan barış şartları üzerine yapılan mütâreke sözleşmesi her tarafta duyulduğunda, Alman Başvekili Prens Bismark; Mebûsan Meclisi'nde uzun bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında Rus ordusunun işgali altında kalan Osmanlı topraklarının büyüklük ve ehemmiyetinden ve meselenin çok nâzik bir safhaya girmesinden bahseden Bismark: "Almanya Devleti kendi istiklâl ve birliğini korumak gayesinden başka birşey için savaşa girişmeyeceği gibi, Rusya'nın gerçek ve denenmiş dostluğunu Avrupa'nın hâkimi olmak şerefine fedâ etmek istemez. Bununla beraber, Rusya'nın barış şartlarında gerekli değişiklikleri yapmak hususunda bugünkünden daha müsâit olmayacağı ve diğer devletlerin muvâfakatini almak için zor kullanmayacağı ümit edilmektedir." diyerek devletlerarası bir konferansın lüzûmuna işâret etti.

Yine bu arada dolaylı olarak İngiltere ve Avusturya'dan bahsederek: "Rusya'nın tâyin ettiği barış şartlarından alınıp da bunları hafifletmek için savaşı göze alacak devletler galip geldikleri takdirde, Avrupa'daki Osmanlı topraklarının durumu hakkında bir karar vermek, onlara kalır. Halbuki Avusturya Devleti'nin Rusya'nın hâlihazırdaki zaferlerinin mirasına konmayı kabul etmesi ihtimal dâhilinde değildir. Rusya ile Avusturya arasında ihtilaf çıkarsa, Almanya, Üçlü İttifakı bozmamak için her ikisine de arka çıkmaktan kaçınır. Ama bu üçlü ittifak bağı, ancak üç devletin özel çıkarlarını koruyabilecek ölçüde kuvvetlidir. İttifak bağı bu derece muhâfaza etmek, bir fedâkarlıktır ki, ona da bir büyük devlet diğer bir devletin kara kaşı kara gözü için katlanamaz" dedi.

Bismark, bu sözlerle şunu anlatmak istiyordu:

İngiltere ve Avusturya devletleri Rusya'ya karşı birleşerek savaşa girişip de galip geldikleri takdirde, bundan elde etmek istedikleri neticeye-ki, bu yine Osmanlı topraklarını kendi arzularına göre paylaşmak meselesidir- Almanya râzı olmayacaktı. Yine Avusturya, Almanya ittifakından ayrıldığı takdirde, Almanya da kendi çıkarlarını korumak için Rusya'ya yanaşacaktı.

Kısaca Prens Bismark, bir yandan Rusya'yı barış şartlarında değişiklik yapmaya yanaştırmak, diğer yandan da İngiltere ve Avusturya'yı Doğu'ya tek başlarına hâkim olmak fikrinden vazgeçirmek için tehdit ederek, Osmanlı top-

rakları açısından her ne yapılacaksa bunun, Almanya'nın başkanlığı altında toplanacak bir devletlerarası kongrede halledilmesi teklifini ortaya attı.

Barış sözleşmesi yayınlandığında, İngiltere parlamentosuna mensup diplomatlar, bunun birçok hükümlerini kabule şâyân görmemişlerdi. Bu cihetle İngiltere kabinesi, İngiltere ile Rusya arasında kararlaştırılan kongrenin, bahsi geçen sözleşme münderecatının tamamı müzâkereye konulmak şartıyla yapılması hususunda Rusya'ya karşı ısrarda bulunmuştu. Rusya ise, Avrupa'nın umûmî menfaatlerini ilgilendirmeyen maddeleri, diğer devletlerin tasdik etmesine lüzûm görmemekte idi. Bundan dolayı asıl ihtilâf, İngiltere ile Rusya arasında kaldığından, Almanya, ikisinin arasını bulmak için arabuluculuk yapmaya başladı. İşte o sırada Londra Sefiri Musurus Paşa, Lord Derby'e şâyet Rusya İngiltere'nin teklifini kabul etmeyip de kongre toplanmayacak olursa, ne yapacaklarını sorduğunda, Lord Derby: "O takdirde bir çâre düşünülür. Meselâ İngiltere Devleti, Bulgaristan'ın Adalar Denizi (Ege Denizi) sâhilindeki hududu ile ilgili andlaşma maddesinin tatbikine donanma vâsıtasıyla mâni olabilir" cevâbını vermişti.

Bundan da anlaşıldığı üzere, İngilizler, Rusya'nın teklifiyle Ege Denizi'ne sahili bulunan bir Bulgar hükûmetinin kurulmasını reddetmekte kararlı davrandılar ve bunda devletlerin ittifâkını sağlayamadıkları takdirde Rusya ile savaşı göze alacaklarını açıktan açığa ortaya koydular.

Avusturya Devleti'ne gelince; Üçlü İttifâkı teşkil eden devletlerden biri de kendisi ise de, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlık kazanması, büyük bir Bulgar Prensliği'nin kurulması ve Bosna-Hersek'e muhtariyet verilmesi hususları, kendi idâresi altında bulunan Slav ırkına mensup birçok kimsenin zihnini bulandırarak, galeyana gelmesine sebep olacağı ve bu da devletin temellerini sarsacağı cihetle, Rusya'nın menfaatleri hilâfına bir istifâde yolu araması zarûf idi. Bu arada Macaristan Mebusan Meclisi'nde Şark Meselesine dâir bir bahis açılıp, Macar Krallığı'nın Doğu'daki menfaatlerinin korunması hakkında nutuklar çekilmiş, İngiltere Devleti ile birlikte hareket edilmesi lüzûmuna dâir fikirler beyan edilmiş ve Macarların bu hareketi, Avusturya Devleti'ni tâkib edeceği politikada gereği gibi ikaz etmişti.

İtalya ise, Almanya ittifâkına girmek sevdasına düşerek, o yolla İtalya yarımadası karşısında bulunan Osmanlı sâhillerinin Lâtinlerle meskûn bölgelelerini ele geçirmek istiyordu.

Yunanlılar da Rusya'nın hep Slavların ihyâsı ve menfaatlerinin korunması yönünde gayret gösterip de kendilerinin eski hal ve hudutlar içinde bırakılmalarından dolayı Rusya'dan ümitlerini keserek bu hususta İngiltere'nin himâyesine sığınmışlar ve bâzı eşkiyâlık hareketlerine başlamışlardı.

Rusya'ya gelince; Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşta bir müddet ümit edildiğinden fazla mukavemet görerek hayli zâyiat ve tahribata uğramış ve sonunda yorgunluk içinde bir başarı kazanarak askerî prestijini kurtarmaya henüz yol bulmuştu. Bununla beraber, diğer büyük devletlerin menfaatleri fiilen birleştiği takdirde, geleceğin nelere sahne olacağını kestirmek kolay olmadı. Bundan, Rusya, onları râzı edip işi kendi çıkarına uygun bir yola çekmek ve meselenin halledilmesinde parlak bir çıkış yolu bulmak istiyordu. Bu sebeple barış görüşmelerine Rusya birinci temsilcisi olarak katılan General İgnatiyef,

görevli olarak Avrupa'ya gidip, önce Almanya ile Avrupa menfaatlerini ilgilendiren hususlarda görüş birliği sağlamıştı. Ayrıca Avusturya'yı İngiltere ile işbirliği yapmaktan vazgeçirmek, meselenin esasını teşkil ettiği için Viyana'da bu iş çok gayret sarfetmişti. Hattâ Avusturya menfaatleri açısından lüzumlu görülen hususlara ve bu arada Bulgaristan ve Karadağ hudutlarının daraltılmasına, Avusturya'nın Bosna ve Hersek bölgelerini işgal etmesine Rusya'nın göz yumağını da vâdetmişti.

Avusturya Devleti'nin öteden beri göz diktiği yerler Bosna ve Hersek toprakları olduğu hâlde, Rusya bu bölgeleri idârî muhtariyet altına aldirmek için Ayastefanos Barış Sözleşmesi'ne hususî bir madde koydurtmuştu. Bununla beraber Ayastefanos Andlaşmasıyla Sırbistan ve Karadağ hükûmetlerine bağımsızlık verilmiş olduğundan, bir kere onlar hudutlarını genişletince Bosna ve Hersek taraflarının idârî muhtariyet altında kalabilmesi mümkün olamayacak ve dolayısıyla buralar Sırbistan ve Karadağ hükûmetleri arasında paylaşılacaktı. Buna Bulgaristan Prensiği de eklenince, Osmanlı Avrupası'nın büyük bir kısmı Rus eyâletlerinden sayılan Slav hükûmetlerinin elinde kalmış olacaktı. O cihetle, böyle bir şeye meydan vermemek için Avusturya'nın Bosna ve Hersek bölgelerine asker sokması, o hususta İngiltere Devletince verilen müsadeye uygun olmak üzere, Almanya tarafından da tasvip edilmişti. Esasen Rusya da kendi çıkarları açısından elde edeceği şeylere karşılık, sus payı olarak, buna göz yummuştu. Elhâsıl İngiltere ile Avusturya arasında dünyanın gözleri önünde varılan fikir birliğinin, Bosna ve Hersek bölgelerinin Osmanlı Devleti'nden koparılmasından başka bir maksada dayanmadığı su yüzüne çıkmıştı. Fakat barış sözleşmesinin devletlerarası konferansta görüşülmesi hususunda Rusya ile İngiltere arasında çıkan anlaşmazlık önem kazanmıştı.

Bu esnada Avusturya Devleti, Rusya ile imzalanan barış sözleşmesi gereğince boşaltılıp yıkılması kararlaştırılan Ada-kalesi'nin geçici olarak kendi elinde kalmasını istedi. Bu kalenin yıkılması kararlaştırıldığına göre, tahliye edildikten sonra bırakılıp da Tuna üzerinden Sırp'ların saldırısına meydan verilmektense muvakkaten Avusturya elinde bulunmasının daha hayırlı olacağı, Vükelâ Heyeti arasında müzâkere edildi. Bu hususta, sözleşme gereğince, Rusya'nın da muvâfakatini almak gerektiğinden, adı geçen devlete müracaat olunduğunda derhal müsbet cevap alındı. Bunun üzerine içinde bulunan top, mühimmat ve diğer eşyaların kademeli olarak çıkarılması ve muhafaza hizmeti ile görevli Osmanlı askerlerinin Bosna'ya nakledilmeleriyle adı geçen kalenin, geçici bir zaman için Avusturya'ya teslimi kararlaştırıldı.

Bunu müteâkip, İstanbul'da oturan Avusturya Elçisi Kont Zici, devletinden almış olduğu tâlimat üzerine Hâricîye Nâzırı Safvet Paşa'ya gizlice bazı teklifler sundu. Şöyle ki:

"Rusya ile imzalanan barış sözleşmesinin Bulgaristan'a geniş hudutlar tâyin etmesinden; Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıklarına kavuşarak topraklarını genişletmesini ve Bosna-Hersek'e muhtariyet verilmesini ihtivâ etmesinden doğacak zararları açıkca belirtmek isterim. Ayrıca, devletim, komşuluk icâbı Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında hâkimiyetini devam ettirmesini zarûrî saydığı için Bulgaristan hudutlarını gereği kadar daralttırmak, Karadağ'ı da mutedil bir dâire icine aldirmek ve İtalya'nın Arnavutluk sahillerinden bâzı yerleri ele geçirmek

yolundaki niyetlerine mâni olmak kararındadır. Bu maksatların gerçekleştirilmesi hususunda savaşa kadar gitmek gerekirse, ona da katlanacaktır" dedi ve arkasından:

"Sırp ve Karadağ hükûmetleri, Bosna-Hersek taraflarına göz diktiler. Oraları ele geçirmek için her türlü gayreti sarfetmekten geri durmayacaklarından, bu durum, Avusturya'yı devamlı huzursuz edecektir. Osmanlı Devleti ise, andlaşma icâbı o havâlide lâıykıyla nüfûzunu kullanamayacağı ve iki sene müddetle vergi de alamayacağından başka, Avusturya topraklarında bulunan Bosna mültecilerinin geri dönmelerinde yakılmış olan ev, mektep ve kiliselerini inşâ etmek ve kendilerini mahsûlleri yetiştirinceye kadar beslemek gibi ağır bir masrafın altına girmeye mecbûr olacaktır. Halbuki malî durumu buna elverişli değildir. Bu sebeble devletim, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de devamını sağlamak için sarfedeceği fedâkarca gayretlere karşılık Bosna-Hersek'in kendisine bırakılmasını teklif eder. Oralarda bulunan müslüman unsurları muhâfaza etmek kendi politikası yönünden gerekli olduğundan, müslümanların emniyetini sağlamak, onları hoşnut etmek, emlâk ve arazilerinin hristiyanlara geçmemesine itina göstermekle millî haysiyetlerini korumak niyetinde olduğunu da beyan eder. Eğer Osmanlı Devleti bu teklifi uygun bulmazsa, devletim de ne Bulgaristan'ın hudutlarının daraltılmasına çalışır ve ne de Karadağ ve Sırbistan topraklarının daraltılması konusunda gayret sarfeder. Bununla beraber, Sırpırlarla Karadağlıların tahrik ve fesatları devam edecek olursa, Bosna-Hersek tarafları yine bir kargaşalık içine düşeceğinden, Hırvatistan ve Dalmaçya eyâletlerinin âsâyişini korumak için Bosna-Hersek bölgelerine asker sokmak zorunda kalacağımız da hatırdan çıkarılmasın. Bu tekliflerimiz Ruslara aksederse, vâdedilen gayretler neticesiz kalacağından, işin onlardan gizli tutulması icâb eder" diye ilâve etti.

Halbuki Avusturya Elçisinin bir taraftan kendi devleti namına samimiyet eserleri göstermesi ve diğer taraftan bu samimiyetle bağdaşmayacak sözler sarfetmekle nihâyet Bosna-Hersek topraklarının terkinde teklif etmesi ve asıl gaye olarak da bunlar verilmezse mahalli karışıklıklardan dolayı oralara asker sokacaklarını imâ etmesi, Vekiller Heyeti'ni hayrete düşürdü. Zîrâ Avusturya Devleti'nin Bosna-Hersek taraflarını istilâ etmek arzûsunda bulunduğu herkesin malûmu iken, Rus savaşının çıkışından beri, o şâyiaları defalarca yalanlamış, daha sonra resmî toplantılarında da öyle bir düşüncede olmadığını ilân etmişti. Ayrıca Hâriciye Nâzırı Kont Andraşi de o resmî tezkibi Bâbîâlî'ye bildirmişti. Böyle iken asıl maksadın ortaya atılması, gerçekten dikkate değer bir husustu.

Elhâsıl, Vükelâ Heyeti meseleyi görüşmek üzere toplanarak: "Osmanlı Devletince, imzalanan sözleşmede arzu edilen değişikliklerin politika âleminde dolaşmakta olan birbirine zıt fikirlerin neticeleri ile tabîi ilgisini düşünmeyerek, devletler arasındaki çekememezlikler yüzünden yerini birçok tehlikelere yolaçacak böyle bir teklifi kabul etmek, anlaşma hükmü dışında bir pazarlıkla elde kalan toprakların paylaşılmasına sebep olacaktır. Bununla beraber, Avusturya Devleti bu teklifin reddinden gücenip de kendi fikrinde vâdettiği değişiklikleri -ki, Bulgaristan hududu açısından Selânik ve Manastır sancaklarından bazı yerlerle, Karadeniz sâhilinden Ahyolu tarafında bir küçük parçadan ibârettir-, sağlamaya yanaşmayacak olursa, tâkip ettiği politikaya aykırı bir iş yapmış olmaz. Zor kullanarak

Bosna'ya asker sokmaya kalkarsa, meselenin şekli ve rengi değişir" dediler ve elçinin arzettiği teklifin reddine karar verdiler.

Ama yukarıda açıklanan siyasî sebepler gereğince, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya verilmesi diğer devletlerce kararlaştırılmış olup, Avusturya Elçisinin Bâbîâlî'ye müracaatı mülk sâhibi olan Osmanlı Devleti'ne istilâ kararını kibarca haber vermekten ibâret olduğundan, teklifini sözle reddetmenin, işin fiiliyâtına mâni olamayacağı biliniyordu.

Osmanlı Devleti, dış ittifaklar sebebiyle koca Bosna ve Hersek bölgelerini elden çıkarmak zorunda kaldığından dolayı ne yapacağını şaşırdı. Bu esnada Yunanistan, Osmanlı toprakları enkazından bir hisse kapmak için Yanya ve Tırhala hudutlarından içeri eşkiya sevkettmeye başlayıp, o bölge hristiyanlarını ve Girit adası hristiyanlarını yer yer ayaklandırdı. Sevkettiği haydut sürülerine kendi asker ve subaylarını da katarak açıktan açığa savaş durumuna geçti. Bunlarla da kalmayıp, Yanya ve Yenişehir taraflarına musallat ettiği âsi çeteleri yanına birtakım bozguncu gazete muhâbirleri gönderip, onların lisanından Osmanlı idâresi altındaki hristiyanların zulüm ve baskı altında kaldıklarına dâir Avrupa'ya türlü türlü uydurma haberler uçurmakla umûmun zihinlerini bulandırmaya kalkıştı. Bâbîâlî bu hareketten dolayı izâhat istediğinde, Yunan hükûmeti: "Osmanlı Devleti ile dostâne münâsebetlerimiz bâkidir. Fakat Yanya ve Tırhala eyâletlerinde oturan dindaşlarımız dâhili bir karışıklıkta bulundukları cihetle, onların âsâyişini temin etmek maksadiyle Yunanistan'da hâsıl olan heyecanı yatıştıramıyoruz. Hududu geçen eşkiyanın içlerindeki asker ve subaylar ise, kaçak takımındandır" diyerek gizlenmesi mümkün olmayan düşmanlık eserlerini örtmeye çalıştılar.

Fakat Yunanlılar, Ârif Paşa'nın son sadrâzamlığına rastlayan Girit ihtilâ-linden sonra Paris'te toplanan konferansta alınan karar gereğince, Osmanlı Devleti topraklarına eşkiya çeteleri geçirmemeği resmen taahhüt etmişlerken, bu defa Bulgar ve diğer Slav unsurlarının emellerine elverişli bulunan Rusya barış sözleşmesi meydana çıktığında, o sözü unutmuş göründüler. Bu sebeple, yukarıda bahsedilen uydurma sözlere kulak verilmeyerek, Selânik, Yanya ve Yenişehir-havalisinin kuvvetleri, Rus savaşıdan dönen fırkalarla takviye edilip, denizden de Osmanlı sâhillerinin korunması için savaş gemileri tahsis edildi. Osmanlı hududundan geçen Yunan zorbaları şiddetle ezildiği gibi, Girit'de de isyân bayrağını açanların haklarından gelinmeye çalışıldı.

Halbuki Yunanlıların öteden beri güttükleri gâye, Yanya ve Tırhala taraflarından hudutlarını genişletmek ve Girit'i de Yunanistan'a verdirmek için Osmanlı Devleti'nin zaafından ve yapılması tasavvur edilen devletlerarası kongrede bir Yunan meselesinin de müzâkere mevkiine konulmasından istifâde etmekte. Bu sebeble, Vükelâ Heyeti bu meseleyi enine boyuna müzâkere edip, şu karara vardılar:

"Eğer eşkiyayı tepelemede savunma yoluna gitmek tercih edilirse, Yunanlılar bir taraftan eşkiyayı saldırtmaya ve diğer taraftan Yanya, Tırhala ve hattâ Selânik ve Manastır'a varıncaya kadar birçok köy ve kasabada oturan Rumları türlü vaad ve tehditlerle ayaklandırmaya kalkışsınlar; ve o takdirde zamanla topluluklarını arttırarak maksatlarına nâil olurlar. Bundan dolayı işi bu şekilde ele almayıp yâni savunma şeklinde hareket olunmayıp, kâfi derecede bir askeri kuvvet hazırlayarak

haklarından gelinmeli; denizden de Girit'e giden eşkıya ve mühimmâtın çıkış yeri olan adalar, zırhlılarla tehdit edilmelidir. Yunanlıların kandırması ile isyâna katılan Rum ahâlîye umûmî bir af ilân edip, devlete itâat etmeleri için on gün müddet tanıyıp bunun bitimine kadar silahlarını teslim ederek köylerine gidenlerin cezalandırılmayacakları beyan olunmalıdır. Mühlet sona erdiğinde yine isyâna devam edenler, şiddetle cezalandırılmalıdır. Bunun yanı sıra Yunan eşkıyasının tecâvüzlerine kesin bir son verilmek için yalnız eşkıyanın tâkibi sûretiyle Yunanistan'ın içerisine de girilmelidir. İlân edilecek on günlük mühlet sona erdiğinde, köylerine dönmek üzere bulunanların, rastladıkları subaylara ve hükûmet memurlarına itâatlerini arzetmeleri makbul sayılmalıdır". Bundan başka, Vükelâ Heyeti, tâyin edilen mühletin bitiminde, askerî harekâtın gecikmeksizin uygulanmasını sağlamak için ilgili yerlere tâlimat verilmesini de kararlaştırdı.

Osmanlı Devleti, uğradığı mağlûbiyet üzerine gaile içinde gaileye düştüğünden, kendi derdiyle uğraşırken, "Ş a r k M e s e l e s i" hakkındaki devletlerarası rekâbet, aslâ hükmünü kaybetmedi. Bilhassa İngiltere, doğrudan doğruya kendi çıkarları ile ilgili hususları elde etmek için, barış sözleşmesi hükümlerinde aradığı değişiklikleri yaptırmaya diğer devletleri meylettirmek maksadıyla Rusya'nın haris emellerine karşı muhâlefet yoluna girdi. İşte o esnada, İngiltere Kraliçesi tarafından yayınlanan beyannâmede "Ş a r k m e s e l e s i" nin hâlihazır durumu, İngiltere anayasasında ve parlamentosunda fevkalâde zarûrî ahvalden sayılmak derecesine varıp, artık umûmî barışı ve İngiltere'nin büyük çıkarlarını korumak için ne yapılmak lâzım gelecekse yapılması gerekli görüldüğünden, bütün askerî kuvvetin silâh altına alınması emrolunmuştu. İngiltere Başkanvekili Lord Bikonsfild, senatoda bir konuşma yapıp özetle: "İngiltere politikası, yapılan andlaşmalar üzerine kurulmuştur. Rusya, İngiltere'nin talebine binâen Ayastefanos Barış Sözleşmesini tamamen devletlerarası müzâkereye koymak istemediğinden, kongrenin toplanması ümidi ortadan kalkıyor. Bütün dünya silâhlaniyor. İngiltere'nin de silâhllanması lâzımdır. Çünkü İngiltere Devleti, İstanbul etrafında cereyan eden hâdiselerle tehdit olunuyor." demişti.

Fakat savaş yanlısı teşebbüsler İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Derby ile Başvekil Lord Bikonsfild'in aralarının açılmasına sebep oldu. Parlamentoda Bikonsfild'in fikri ağır bastı. Nihâyet Lord Derby istifâ edip, İngiltere Müstemlekeleri Nâzırlığında bulunan Salisbury, -ki temsilcilikle İstanbul Konferansında bulunmuştu- mensub olduğu partinin savaş taraftarı olması cihetiyle, Lord Bikonsfild ile birleşerek Hâriciye Nezâretine geldi ve yaptığı ilk konuşmada, Ahmed Vefik Paşa'nın Başvekâlet makamında bulunmasının, İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkındaki dostâne emellerine yardımcı olacağı ümidinde bulunduğunu açıkladı. Bunu müteâkip yabancı devletlerdeki İngiltere elçilerine uzun bir genelge göndererek onda da, Ayastefanos Sözleşmesi'nin her bendinin 1856 senesinde imzalanan Paris Muâhedesi hükümlerine aykırı olması dolayısıyla, Avrupa devletlerince tetkike muhtaç olduğunu belirttiikten sonra:

"1- Rusya'nın nezâreti ve himâyesi altında ihdâs edilip, Karadeniz ve Adalar Denizi üzerinde mühim limanlara sahip olacak ve Rum ve diğer milletlerden

birçok halkı toplayan ve doğrudan doğruya Rusya tarafından seçilmiş bir prence tâbi bulunacak bir Slav hükûmetinin yeniden teşkiline;

2- Rusya tarafından tertip olunacak ve Rus ordusunun nezâreti altında işe başlayacak bir idâreye;

3- Yanya ve Tırhala'ya âit nizâmlar ile onları temin edecek kanunun, Rusya'nın nezâreti altında tanzim edilmesi şartına;

4- Rum kilisesinin himâyesine dâir Paris Muâhedesi'nde lağv olunan Kaynarca Andlaşması'nın ihtivâ ettiği taahhütler gibi mahdud olmayan taahhütlere;

5- İstanbul'un, Tuna üzerinde bulunan ve Rum, Arnavut ve Slav kavimleriyle meskûn bulunan diğer Osmanlı topraklarından ayrılmasıyla buralarının idâresini gâileli bir hâle koymak ve Osmanlı Devleti'ni onlara sâhip olacak kuvvetden ve politikadan mahrum ederek ahâlisini hükûmetsizlikten doğacak tehlikelere atmak hususuna;

6- Besarabya'nın geri alınmasıyla Bulgaristan hududunun, ahâlisi başlıca İslâm ve Bulgar olan Karadeniz sâhiline kadar genişletilmesi;

7- Bütün Karadeniz sâhillerinde Rus Devleti'nin meramını gerçekleştirecek olan Batum limanının zaptına;

8-Anadolu'da ele geçirilen yerlerin neticesi olarak, Avrupa'nın İran ile Trabzon yolu üzerinden yapacağı büyük ticâreti, Rusya istediği zaman ticâret usûlünde câri olan engellerle durduracak olduğu takdirde, Doğu'daki kalelerin ele geçirilmesiyle o bölge halkının Rus nüfûzu altına sokulması hususuna;

9- Osmanlı Devleti'nin bütün gelir fazlası esasen borçlularına rehin verildiği mütâlâasından başka, mikdârı, mâli gücünün üstünde bulunan ve ödemesi istiklâlîne senelerce hâlel getirecek veya arazi terkedilmesi şekline dönüştürülecek tazminata" dâir birçok itirazlar beyan etmişti.

Sözü edilen genelgenin sonuç kısmında ise, Ayastefanos Sözleşmesi şartlarının neticesi Osmanlı Devleti'nin siyasi bağımsızlığını tam bir bağımlılık haline getirmek demek olup, halbuki Osmanlı Devleti gibi coğrafi mevki bakımından İngiltere için pek mühim noktalara mâlik ve Karadeniz ile Adalar Denizi arasındaki büyük geçiş yolunu teşkil eden Boğazların açılıp kapanması hakkına sâhip ve hükmü Basra körfezinde ve doğu sahillerinde Süveyş kanalı civarında câri olan bir devletin, kuvvetçe üstün bir büyük devletle işbirliği yapma uğruna, onun öne sürdüğü siyasi işbirlikçileri tarafından sıkıştırılması, devamını ve bağımsızlığını imkânsızlık derecesine ulaştırdığından, bunun vuku bulmamasının İngiltere bakımından son derece mühim ve lüzümlü olduğunu ihtar etmişti.

Lord Salisbury'nin bu genelgesi, Avrupa umumî efkârının zihnini karıştırdı. Bilhassa İngiltere'de ciddi bir şekilde savaş hazırlıklarına girişilmesi, Hindistan'dan Malta'ya asker getirilmesi ve İngiltere'nin kuzey donanması hazırlanıp, askerî nakliyat için vapurlar tertip edilmeye başlanması, dünyanın dikkatini çekti.

Rusya ise, İngiltere gibi kuvvetli bir devletin meseleye doğrudan doğruya karşı çıkmasından ve Ayastefanos Sözleşmesi'ne açıkça karşı olmasından, tabiatıyla, endişeye düşmekle Rus Başvekili Prens Gorçakof, İngiltere'nin genelgesine cevâben şöyle bir resmî yazı göndermişti:

Resmî yazının sûreti

"Marki dö Salisbury'nin 1 Nisan 1878 tarihiyle büyük devletlere gönderdiği genelge, Rusya Devleti'ne tebliğ olundu. Söz konusu genelgede, İngiltere'nin Ayastefanos Barış Andlaşması'na dâir fikir ve görüşlerini samimiyetle beyan ettiğini tasdik ederiz. Bununla beraber, İngiltere kabinesinin itirazlarını detaylı olarak görmüş isek de, Doğu'da hâlen mevcut olan buhranın doğrudan doğruya halli hususunda İngiltere'nin ne gibi teklifleri olduğunu, bahis konusu yazıda boşuna aradık. Marki dö Salisbury, İngiltere'nin râzi olamayacağı şeyleri belirtiyorsa da, râzi olacağı şeyleri söylemiyor. Mevcut durumun anlaşılması için Salisbury'nin bu hususu da belirtmesini faydalı zannederiz. İngiltere'nin kongre hakkındaki fikrine gelince; bu meselede Rusya'nın takındığı tavır ihtardan başka birşey denilmez. Rusya, Ayastefanos Andlaşması'nın sûretini büyük devletlere resmen tebliğ etmiştir. Kongre toplandığında, orada temsilcileri bulunacak devletlerin tek başına fikir beyan etmekte serbest olacaklarını hatırlatır ve bu hakkı Rusya için de istemekle, sözü edilen beyannâme hükmünü tekrar ederiz, 9 Nisan 1878".

İşte Rusya bu cevabı ile bir taraftan İngiltere menfaatlerine karşı, Ayastefanos Andlaşması esasına göre hususî menfaatlerini koruma kaydında bulunduğunu ve diğer taraftan o andlaşmanın devletlerarası müzâkere mevkiine konulmasına karşı olduğunu ilân etmişti. İngiltere'de ise Lordlar Kamarası erkânı, savaş veya barışı tercih etmek ümidinin kesilme derecesine gelmediği yolunda nutuklarla Vükelâ Heyeti'nin savaş hazırlıklarını ve ateşli beyanlarını hatalı bulmaya başladıkları gibi, işçilerin dernekler kurmak sûretiyle barışın devamı hakkında arzu göstermeleri üzerine Rusya'nın yukarıda zikrolunan tebligatına her tarafta bir kuvvet gelmişti.

Bunun üzerine, İngiltere ve Rusya arasında biri dokuz ve diğeri altı maddeli ihtivâ eden iki "memorandum" yapılarak, barış sözleşmesinin kongreye getirilmesi hakkındaki anlaşmazlık giderildi. Bu memorandumların sûretleri ekte verilmiştir (Bakınız; s. 618-619)

Osmanlı Devleti'ne gelince; Ayastefanos Barış Sözleşmesi'ni istemeyerek kabûlünde mağlûbiyet icâbı kendisini mecbur görmekte beraber, münderecatının değiştirilmesi konusunda büyük devletler tarafından âdilâne teşebbüslerde bulunulması ümidine kapılmakla da sözleşmenin imzasında gevşeklik göstermişti. Bu sebeple, Kongrenin yapılması kararını işitince, bu karar, sanki devletlerin yardımıyla sözleşmenin yükünü hafifletmeye bir çâre addedilmişti. O esnada ise, Vükelâ arasında değişiklik yapılmasıyla içte bir kargaşalık içine düşüldü.

BEŞİNCİ FASIL

Vükelâ Heyeti'nin değiştirilmesi sebebi ve sarayın garip tutumu

Ahmed Vefik Paşa'nın Başvekâlete getirildiğinde, Said Paşa'yı dâhiliye Nezâreti'nden azlettirmesi sebebiyle araya ihtilaf girdiği gibi, yine o sırada Maârif Nezâreti'nden ayrılan Münif Efendi ile Askerî Şûrâda görevli iken Rûsûmat Emîni tâyin olunan Sâdık Paşa da esasen Ahmed Vefik Paşa'ya muhâlif oldukları cihetle Said Paşa ile birleşmişlerdi. Bunların o şekilde birleşmesi ve bilhassa muhâcirlerin işlerine bakmak için Yıldız Sarayı'nda teşkil edilen komisyona Said Paşa'nın başkan ve diğerlerinin üye tâyin olunması Ahmed Vefik Paşa'yı endişeye düşürüp, bazı mârûzatının Padişahca kabul edilmemesini de sözü edilen komisyonun ve bu arada Said Paşa'nın koğuculuğuna bağlıyordu.

O esnada ise, herkese zararı dokunan ve mecnunun biri olan askerî müşîrlerden ve Sultan Mahmud'un kölelerinden Çerkes Nusret Paşa ile Padişah'ın Baştabibi Deli Marovini açıktan açığa Ahmed Vefik Paşa aleyhinde atıp tutmakla Padişah'ın zihninde kabine değişikliğine zemin hazırlamakta idiler. Padişah Hazretleri ise, Rus savaşı neticesinde meydana gelen ağır zâyiât sebebiyle kendilerine karşı umumî efkârda bir nefret uyandığı fikrine kapılıp, bunun tahttan indirilmeleri gibi yeni bir inkılabı yol açabileceği endişesiyle muzdarip olduklarından, o endişeyi arttıracak en basit bir uydurma sözü gerçekmiş gibi kabul edecekleri anlaşılmıştı. Bunun üzerine, güya Ahmed Vefik Paşa, Vükelâ Heyetinden birçoklarıyla anlaşp, saltanat veliahdı Şehzâde Reşad Efendi'yi tahta geçirmek niyetinde olduğu ve Şehremini Ahmed Râsim Paşa vasıtasıyla İstanbul'da bulunan muhâcirlerden binlerce fedâiyi bu işte kullanmak için tarafına çektiği cihetle, bu gizli teşebbüsün bastırılmasına çalışılmazsa telâfisi mümkün olamayacak derecede büyük kargaşalıklar doğuracağı konusunda Padişah'a bir rapor sunulduğundan, düşünmeden ve tahkik etmeden 15 Rebiülahır 1295 (18 Nisan 1878)'de Ahmed Vefik Paşa azledilip, Sadık Paşa, Nâfia Nezâreti uhdesinde olmak üzere Başvekâlete ve Kara Halil Efendi'nin azledilmesiyle Ahmed Muhtar Molla Bey Şeyhülislâmlığa getirildi. Seraskerlik, sâbık beşinci ordu Müşiri İzzet Paşa'ya; Bahriye Nezâreti âyândan İbrahim Paşa'ya;

Adliye Nezâreti Halil Paşa-zâde Damad Mahmud Paşa'ya; Âyân Meclisi Başkanlığı Hazine-i Hâssa Nâzırı Said Paşa'ya; Devlet Şûrâsı Başkanlığı, Hüdaven-digâr vilâyeti vâlisi Ali Paşa'ya; Maârif Nezâreti, Münif Efendi'ye; Şehremaneti, Rumeli Beylerbeyisi pâyelilerinden eski Tırhala Mutasarrıfı Reşid Paşa'ya verildi. Velhâsıl Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa ve Ticâret Nâzırı Ohannes Efendi' den başka bütün vekiller azledilip, herkes birbirine girdi.

Bâbîâlî'ye gelen hatt-ı hümayunda: "Nezdimizde tahakkuk eden bazı sebeplerden dolayı Vükelâ Heyeti'nin değiştirilmesine lüzûm görüldü" denilmiş olması, Vükelâ Heyeti'nin değiştirilmesine sebebiyet veren hususun Padişah'a nasıl ciddi bir şekilde tesir etmiş olduğunu teyid eder.

O günlerde şahsî garazların ne kadar alıp yürüdüğünü isbât için şu fıkrayı da ilâve etmek isteriz: Bendenizin Bâbîâlî'de çeşitli mevkîlerde vazife görmekle ikinci defa Divân-ı hümayûn Âmedciliği vazifesine gelişim, o sırada iki buçuk seneyi bulmuştu. Sultan Abdülhamid Han'ın tahta çıkışından sonra iltifatlarına mazhar olarak kendilerine intisabım hususi bir mahiyet kazanmış olduğu hâlde, Ahmed Vefik Paşa'nın Başvekâlet'ten ayrılışında Âmedcilik vazifesi Devlet Şûrâsı âzâsından Said Efendi'ye verildiğinden, âniden görev-^{den} uzaklaştırılmıştım. Birkaç gün hayret ve üzüntü içerisinde düşmüş dururken, dostlarımdan biri, görevden alınışımın sebebi hakkında hasbihâle girişip, benim Şehzâde Reşad Efendi ile hususi münâsebetlerim olduğunu, onun bir çift at ihsan ederek beni taltif ettiğini, bunun Padişah'ın kulağına gittiğini ve bu yüzden de azledildiğimi söyledi. Bunun üzerine bazı resmî makamlardan işin hakikatini sorduğumda, bu haberin doğru olduğunu ifâde ettiler. Bununla beraber, ne şehzâdeye intisabım ve ne öyle ihsan olunmuş atım var diyerek hayret ve ızdırab içinde kaldığım hâlde, azlimin kuru bir iftiradan ileri geldiğini meydana çıkardım. Şöyle ki:

Akrabamızdan İstanbul'da Atpazarı'nda hayvan ticaretiyle uğraşan biri vardı. Bana : "Müzâyedededen aldığım bir çift koşum atını bağlayacak yerim yoktur. Konağımızın boş ahırında birkaç gün durmasına müsâade ediniz" demişti. Ben de akraba olmak dolayısıyla bunu kabul etmişim. Gerçekten bu atlar Şehzâde Reşad Efendi dâiresinden mezada çıkarılıp pazarda satılmış, ve akrabamızdan olan at canbazı bunları satın alıp ahırımıza bağlamış ve daha sonra alıcısına satmış. Bunda ne şehzâdenin ve ne benim alâkam varken, Ahmed Vefik Paşa aleyhinde kurulan fesat dolabını istenildiği şekilde çevirmek için bu hayvan alış-verişi ile âdetâ şehzâdeye intisabımı ve bununla, şehzâdenin vükelâ ve rical ile münâsebate girdiğini teyid zemininde mesele garaz ehlinin diline düşüp, yukarıda yazdığımız rivâyet uydurularak haksız yere azlime sebep olduklarını anladığımda, bir iddiâ-nâme kaleme alıp, saraya takdim ettim. Bazı Mâbeyn memurlarından oluşan bir komisyon teşkil ettirip meselenin dediğim gibi olduğunu isbât ettim. Sonunda Mâbeyn Müşirliği tarafından bir yazı gelip: "Dâvânız haklı imiş atların satışından size aslâ birşey bulaşmadı" dediler. Ama bunca emeğim öyle bir kasıtlı rivâyetle mahvedilip azil cezasına çarptırıldım. İşte o günlerde bu gibi sözler uyduranlar, gûyâ Padişaha sadıkmışlar gibi, saraydaki ricâle ve bilhassa Hazinedâr ve Padişahın Başmusâhibi olan Tavaşi Hâfız Behram Ağa'ya sokulup koğuculuk yapmayı ve fesat tertib etmeyi kendilerine bir menfaat kapısı kabul ettiler.

Bundan dolayı bir müfsidin sözüyle nice günahsız kimseler sürgün belâsına uğradı. Onun için herkes namusunu korumak kaydıyla, değil dostlarından, akrabasından bile çekinip, onlarla görüşüp konuşmaktan el etek çektiler. Sarayda ise, aşağılık birtakım guruplar peyda olup, Padişahın yakınları sırasına geçtiler.

ALTINCI FASIL

İngiltere ile savunma ittifakı sözleşmesine karar verilmesi ve bâzı siyâsî meselelerin neticesi

Sâdık Paşa Başvekâlete geldiğinde, Avusturya elçisinin Bosna hakkındaki teklifinin reddine ve Yunanlıların fesadını önlemek için taarruz hareketına girişilmesine dâir eski kabinenin yukarıda sözü edilen kararlarını yeniden müzâkere mevklîne koydu. O günlerde Ayastefanos Barış Sözleşmesi'nin tetkik edilip değiştirilmesi hususunda yapılması kararlaştırılan devletlerarası kongrenin Berlin'de toplanması kesinleşmiş ve Almanya elçisi Prens Raus bunu resmen Bâbîâlî'ye bildirmişti. Bu itibarla Vükelâ Heyeti, Avusturya Devleti'nin Bosna ile ilgili teklifinin, kongre toplanması kararıyla geçirilebileceğini zannederek, ona kesin bir cevap vermektense, işi idâre ederek vakit kazanılmasını tercih ettiler. Yunanistan'a karşı harekete geçmeyi ise, hiç doğru bulmadılar. Bu sebeple, Sâdık Paşa, Avusturya elçisine idâreli sözler söylediği gibi, İngiliz elçisine de "Yunanistan, bu aralık sükûnet üzere davranırsa, Osmanlı Devleti ileride toprak bakımından kendisini memnûn eder" şeklinde bâzı vaad dolu sözler söylemişti. Ayrıca Yunan eşkiyasına iltihak eden âsiler hakkında umûmî af ilân etmiş ve bütün bunları, meselenin halli için kendisince ilk muvaffakiyetlerden saymıştı.

Fakat bu siyâsetin, Avusturya'nın Bosna'ya girmesine mâni olamayacağı ve Yunanlılara İngiliz elçisi vâsıtasıyla yapılan vaadin, Osmanlı Devleti'ne gayet ağır tekliflerle ödettirileceği malûmdur.

Kongre yapılması kararlaştırılınca, İngilizler Osmanlı Devleti'nin aczinden istifâde ederek kendilerine de bir menfaat payı çıkarmak emeline düştüler. Bunun gerçekleşmesini sağlamak maksadiyle İngiliz elçisi Layard, İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Salisbury tarafından, sûreti aşağıda yazılı tâlimat münderecatını Bâbîâlî'ye bildirip kabul ettirmeye memur edildi:

Marki dö Salisbury'den Mösyö Layard'a

13 Haziran 1878

İngiltere ve Rusya devletleri arasında yapılan gizli müzâkereler ilerlediğinden, Ayastefanos Andlaşması'nın Osmanlı Avrupası ile ilgili maddelerinin Avrupa ve bilhassa İngiltere menfaatlerine uygun biçimde değiştirilmesi muhtemel görünür. Fakat Anadolu ile ilgili maddelerin değişti-

rilmesine maalesef ümit yoktur. Batum ve Aras nehrinin kuzey tarafında bulunan kaleler hakkında Bâbiâli tarafından savaş mecburiyeti karşısında ortaya çıkan durum dolayısıyla kabul olunan şartlardan vazgeçmeye, Rusya'nın hazır bulunduğunu gösteren bir emâre olmadığı meydandadır. Bundan dolayı, sözü geçen şartlar fesih edilmediği veya bunlara karşı başka şartlar ileri sürülmediği takdirde, sözü edilen şartların gelecekte Osmanlı Devleti'nin Anadolu eyâletlerine ve bu eyâletlerin durumuna sıkıca bağlı bulunan İngiltere menfaatlerine tesirini, İngiltere Devleti gözönünde tutmak zorunda kalmıştır. Anadolu'da muhtelif ırklardan halk bulunup, bunların kendi kendilerini idâreye güçleri olmadığından ve bağımsızlığa kavuşmak arzuları bulunmadığından, huzur ve saâdetleri, yüce Osmanlı Saltanatı sâyesindedir. Osmanlı hânedânı hükûmeti, çok âski ve fakat bir ecnebi fâtihin müstebid hükûmeti demek olup, devamı da millî birlikten ziyâde fiilî kuvvete dayanmaktadır.

Osmanlı silâhlarının yetersizliği ve hükûmetin içinde bulunduğu malî sıkıntı, gerileme ve çöküş alâmeti sayılıp, yakında bir politika değişikliği zuhur edeceğine umûmî bir kanaat, hâsıl edecektir. Doğuda ise, hoşnutsuzluktan ziyâde bu gibi bir kanaat hükûmetin beka ve devamı için pek tehlikelidir. Suriye, Anadolu ve Dicle-Fırat nehirleri arasında kalan bölge halkı (Elcezire=Mezapotamya), Bâbiâli hükûmetinin devamına kendi kuvvetinden başka teminatı bulunmadığını gördüler. Fakat son hâdiseler üzerine söz konusu teminatın zayıflığı meydana çıktığından, Osmanlı hükûmetinin yıkılacağı zannına kapılarak gözlerini onun vârisine çevireceklerdir. Faraza Batum, Ardahan ve Kars, entrikalar çevirmek üzere birtakım fesat ehline hareket üssü olmasa ve bunların hemen ardından istilâ edecek ordular meydana çıkmasa bile, sözü edilen mevkilerin Rusya elinde bulunmasının Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki topraklarını ileride zabt ve istilâya hayli tesiri olacaktır.

Bir taraftan zayıfca bir savunma ve diğer taraftan galibâne bir tecâvüz eseri, Anadolu halkına gelecekte siyâsî tarihin akış tarzını gösterip, ümit ve evhamın tesiriyle, ikbalde bulunan devlete teveccüh etmeye ve çökmekte olan devleti terk etmeye halkı tahrik edecektir.

İngiltere Devleti, Doğudaki menfaatleri ile son derece ilgisi bulunan bölgelerde bu hissiyatın tesirini ortadan kaldırmaya gayret etmemeyi kabul edemez.

İngiltere, ele geçirilen yerleri yine Osmanlı Devleti'ne iade etmek üzere, askerî tedbirler alma kararlılığı içinde bulunmuyor. Zira bu tedbirlerin zor ve masraflı olacağı gibi, büyük felâketlere de yol açacağı meydandadır. Şimdilik bir savaş felâketini göze almaya lüzum bulunmayıp, ihtiyat tedbirleri alınmazsa, savaş da İngiltere'nin gayelerini temin edemez. Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetinin devamı için sâdece bir şart bulunup, o da, ister Rusya'nın zaptettiği yerler geri alınsın ve ister alınmasın, gelecekte Anadolu'ya yapılacak Rus saldırısını silâh kuvvetiyle önlemeye muktedir bir devletin kefil olmasından ibarettir. Böyle bir teşebbüs tamamiyle hâsıl olduğu takdirde, muhtemel olan tecâvüzü önlemeye kâfi olup, Anadolu halkına da Osmanlı hâkimiyetinin Anadolu'da çabucak yıkılamayacağı konusunda güven verilebilir.

Fakat İngiltere tarafından böyle bir garanti verilmeden önce Bâbiâli'nin iki şartı kabul etmesi lâzımdır: İngiltere Devleti, İstanbul Konferansı münâsebetiyle kötü idâre uygulanmasını ve haksızlık yapılmasını kabul ve tasdik edemeyeceğini bildirmiş olduğundan, bâzı haller zuhuru, Anadolu'daki Osmanlı topraklarını korumak ve savunmak için anlaşma yapmaya girişmezden önce, Anadolu'da bulunan hristiyan ve diğer tebaanın idâresi bakımından gereken ıslâhâtı yapmak fikrinde bulunduğuna, Bâbiâli'nin resmen teminat vermesi lâzımdır.

Bu hususta bir umûmî taahhüitten fazla bir şey istenilmeyip hususî tedbirler, tetkik ve müzâkereden sonra tâyin olunabilir. Halkın durumunu düzeltmek için nizamnâmeler yapmaktan ziyâde memurların seçiminde gayet dikkat ve itina gösterilmesi, maksadın gerçekleşmesini temin edecektir. Söz konusu gayeler üzerine memnuniyete yol açacak tedbirlerin alınması hususunda İngiltere'ye ısrar hakkı verilmesi, İngiltere'nin yapacağı ittifak anlaşması için zarûrîdir. Bundan başka, İngiltere Devleti'ni, şimdi teklif olunan taahhüdünü yerine getirmeye muktedir edebilmek üzere Anadolu ve Suriye sâhilleri civarında bir mevkî sâhip olması halin icâbından olup, İngiltere subaylarının ve icâb ederse İngiliz askerinin yakın oluşu bütün bu ittifak gayelerine pek güzel emniyet sebebi olur. Kıbrıs adası İngiltere'nin nazarında bu maksad için kâfi görünür. İngiltere Devleti, Osmanlı hükûmetinden toprak koparmak veya şimdi devlet hazinesine giren gelirleri azaltmak arzusunda bulunmadığından, adanın idâresi İngiltere elinde bulunmakla beraber, İngiltere Devleti, ada arazişinin eskisi gibi Osmanlı topraklarından sayılmasını ve masraflardan arta kalan gelirlerin, şimdi her neye ulaşırsa seneden seneye İngiltere tarafından Osmanlı

Devleti'ne verilmesini teklif eder. Bu teklif, Rusya tarafından Anadolu'da toprak zaptı ihtimâline dayandığı cihetle, tehlike sebebi ortadan kalktığı takdirde ittifak andlaşmasının da feshedilmiş olması tabiidir. Rusya, son savaşta Anadolu'da ele geçirdiği yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verirse, bu teklif olunan andlaşma şartları da geçerli olmayıp, Kıbrıs adası derhal tahliye olunacaktır. Bu itibarla aşağıdaki gibi bir andlaşma yapılmasını Bâbîâlî'ye teklif etmenizi ricâ ederim.

İngiliz elçisi, bu tâlimat hükümlerinin yerine getirilmesi emeliyle Mâbeyn Müşiri ve Bahriye Nâzırı Said Paşa'yı elde edip, sûret-i hakdan görünerek birtakım sözler söyledikten sonra: **"Rusya bu defa imzaladığı barış sözleşmesi ile Osmanlı Devleti'ni şimdi ve gelecekte büyük tehlikeye düşürdü. Bununla da kalmayarak ansızın asker sevk etmek sûretiyle Anadolu'nun Doğu taraflarını zapt edecektir. İngiltere Devleti ise, Osmanlı Devleti'nin bu yolda mahvolmasını istemez. Hattâ kongrede, barış sözleşmesinde birçok değişiklikler yapılmasına büyük gayret sarfedecektir. Osmanlı Devleti için de, İngiltere'nin yardımı her zaman ve bilhassa bu sırada pek lüzumludur. Bunun gerçekleşebilmesi ise, İngiltere tekliflerinin kabulüne bağlıdır. Eğer Osmanlı Devleti buna râzı gelmezse Başvekil Lord Bikonstild ve Hâriciye Nâzırı Lord Salisbury, temsilci sıfatıyla kongrede bulunacaklarından, Osmanlı Devleti lehinde ağız açmayarak çoğunluğun fikrine uyacakları bilinmelidir"** dedi.

Berlin'de kongre yapılarak Ayastefanos Barış Sözleşmesi'nin devletlerarası müzâkereye konulmasını en çok isteyen İngilizler olup, bu da Doğu'daki İngiltere menfaatlerini Rus tahakkümüne fedâ etmemek maksadına dayanmakta idi. Kıbrıs'ın istenilişi ise, Mısır sâhilleri ve Süveyş kanalı vâsıtasıyla Hindistan deniz yolunun temini ve Suriye sâhiline münâsebetinden dolayı oralarda İngiliz nüfûzunun yerleşmesi için ondan elverişli bir mevki tasavvur edilememesinden ileri gelmekteydi. Bu da Osmanlı Devleti'nin savaş gücünü kaybetmesi sebebiyle Rusya'nın toprak veya siyâsî bakımdan elde ettiği büyük menfaatlara ve Bosna-Hersek işgali için Avusturya'nın nâil olduğu siyâsî müsâadeye karşılık bir hisse kapmak düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da ıslâhat ve tanzimat yapılması hususunda İngiltere'ye karşı taahhütte bulunması, halkın zihninde, bu bölgede her ne yapılacak olursa İngiliz tertibiyle yapılmış olacağı kanâatini yerleştireceğinden, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki istiklâlini İngilizlere fedâ etmiş olduğuna hükmedilecekti. İngiltere'nin tahakkümü yakın zamanda gitgide artıp Osmanlı Devleti'ni türlü baskılar altına alacaktı. Kıbrıs gibi mühim bir noktanın elden kaçırılmasına teessüf olunacaktı. Osmanlı Devleti'nin, toprak bütünlüğünü Paris Muâhedeşi hükmünce Avrupa büyük devletlerinin kefâletleri altında bilip ve bu dâvâyı sırası düştükçe ortaya atıp, bu kere Rusya'ya mağlup olmasından dolayı, o muâhedeğe dayanmaktan mahrum kalmakla beraber Ayastefanos Barış Sözleşmesi'nin toprak bakımından açtığı yaralara, yapılması kararlaştırılan kongrede mümkün olduğu kadar merhem sardırması ve devletler arasında cereyan edecek müzâkerelerde, elinde kalan toprakların korunması çârelerini araması gerekirdi. Bununla beraber Kıbrıs adasını her ne şartla olursa olsun kendi isteği ile İngiltere'ye terketmesi, diğer Avrupa devletleri arasında gaye edinilen hissedarlık kapısını açmaya sebep olacak ve yukarıda anlattığımız gibi, Bosna ve Hersek bölgelerini istilâ etmek için Avusturyalıların ortaya attıkları teklifin devletler arasında kabûle mazhar oluvmesine bundan daha elverişli bir

misal bulunmayacaktı. Böyle iken, Mâbeyn Müşiri Said Paşa, İngiliz terbiyesiyle yetişmiş bir adam olduğundan, İngiltere'nin teklifini Osmanlı Devleti için bulunmaz bir ni'metmiş gibi telakki ederek ve elçiyi önüne katarak, türlü türlü tatsız kelimelerle Padişaha kabul ettirdi ve Başvekil Sâdık Paşa da bu kötü maksada âlet oldu.

İngiliz elçisi, bu meselenin etrafa sızmasından son derece sakınıp bundan dolayı, yapılacak sözleşme mazbatasının derhal sarayda tanzim ve imza edili-vermesini istiyordu. Bu sebeble mes'ele, başlangıçta Padişah ve İngiliz elçisiyle Başvekil Sâdık Paşa ve Mâbeyn Müşiri Said Paşa ve onun sırdaşı olan Maârif Nâzırı Münif Efendi arasında kalıp, yapılacak sözleşmeyi, diğer vekiller şöyle dursun, görevi icâbı müzâkere etmekle mükellef olan Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'ya bile sezdirmekten kaçınıldı. Başvekil Sâdık Paşa ise, böyle bir ağır mes'ûliyeti üzerine almaktan kaçınmadı.

Fakat Padişah Hazretleri, mes'eleyi bir dereceye kadar husûsî istişâreden geçirmek veya daha ziyâde itiraz etmekten çekinmemekle tanınan bazı eski devlet ricâlini mes'eleden haberdar edip de halk indinde onların da fikirlerinin alındığı zannını uyandırmak istediklerinden, eski sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa ile âyândan ve eski vekillerden Nâmık Paşa'yı çağırarak, Başvekil Sâdık Paşa vâsıtasıyla onların da gizlice fikirlerini sordular.

Nâmık Paşa'dan işittiğine göre, Sâdık Paşa bunlara meseleyi açmazdan evvel söyleyeceklerinin gizli tutulacağına dâir, Pâdişahın isteği üzerine yemin teklif eder.

Mehmed Rüşdü ve Nâmık Paşalar ise: "Biz yemin etmeyiz, hakkımızda itimad varsa açıklansın" cevabını verirler. Bunun üzerine Sâdık Paşa, mes'eleyi anlatınca, adı geçen paşalar: "Kıbrıs'ı İngilizlere bırakmak ve Anadolu hristiyanları nâmına ıslâhat yapılması için söz vermek çok zararlıdır. Memleketin paylaşılmasına kendiliğimizden yolaçmış oluruz" cevabını verirler. Sâdık Paşa ise: "İş bitmiştir. Devletin hâlihazırdaki menfaati bundadır ve Padişahın arzusu da o merkezdedir" diyerek sözün önünü kestirir. Onlar da: "Bizim bildiğimiz böyledir. Artık bundan ötesini siz daha iyi bilirsiniz" diyerek evlerine dönerler. Ondan sonra Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, saraya dâvet edilip, yine yemin teklifiyle durum kendisine açıklanarak, İngiliz elçisiyle cereyan eden müzâkere gereğince kaleme alınan mazbatayı imzaya memur edilir.

Safvet Paşa'dan duyduğuma göre, kendisi bu kararı değiştirmek için hayli gayret sarfedip, hattâ: "İngiltere Devleti öteden beri doğudaki menfaatlerini korumak üzere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve devamını gerekli gördüğü halde, şimdi Kıbrıs'ın İngiliz idâresine bırakılması, o prensibi bozar" demekle söz konusu teklifi geçiştirmek istemiş ve "Hiç olmazsa Kıbrıs adası, borca rehin makamında tutulsun" demişti. Fakat İngiliz elçisi ısrar ederek: "Eğer Osmanlı Devleti bu karara karşı çıkarsa, kongrede barış kararlarını değiştirmeye İngiliz temsilcilerinin çalışmayacakları şöyle dursun, İngiliz Devleti'nin donanma kuvvetiyle Kıbrıs'ı zorla istilâ edeceği de bilinmelidir" dediğinden, Safvet Paşa mecbûren kongre mazbatasını imzalamıştır.

YEDİNCİ FASIL

Süâvi vak'ası - Mehmed Rüşdü Paşa'nın dördüncü defa sadrâzamlığa getirilmesi - diğer bazı hâdiseler

Rus savaşının çıktığı günlerdeki hâdiseleri yazdığımız sırada kısaca anlattığımız gibi, Abdülhamid Han Hazretleri, tahta geçtikleri esnada, eski padişah Sultan Murad taraftarlarını ve bir müddetden beri "Yeni Osmanlılar" adını alan gürûhun elebaşları olan bazı hayâsız bozguncuları hak etmedikleri iltifatlar ile gözaltında tutup da, öte tarafa meyletmelerinden doğabilecek fitne ve fesadı önlemek gibi hususî bir tedbir alarak, bunları bâzı basit meşgalelerle sarayda bulundurdular. Fakat bu şekilde idâreleri mümkün olamadığından, Kemal (Nâmık Kemal) Bey gibi, zamanın vükelâsından himâye görenleri birer vazifeye sokuşturup, Ali Süâvi denilen sefih kenarda kalmıştı. Bu adam uzun müddet İngiltere'de kalıp evlendiği bir âşüfte kadının güzelliğini sermâye etmek sûretiyle Mâbeyn ricâlinden bâzı beylerin ve o kanalla Mâbeyn Feriki ve sonra Mâbeyn Müşiri olan İngiliz Said Paşa'nın teveccühlerini kazanmış ve en garibi, büyük siyâsî mes'elelerde sarayca görüş ve mütâlaasına başvurulmak derecesinde bir mevki tutup, o esnada "Mekteb-i Sultânî" (Galatasaray Lisesi) Müdürlüğüne de getirilmişti. Fakat herifin akli fikri dâima fesadda ve halk arasında sivrilmekte olduğundan, meselâ ramazanda Ayasofya ve Bâyezid câmilerinde kürsüye çıkıp, sûret-i hakdan nice ahmakça sözler söyleyerek umûmî efkârı tahrike çalışır ve gazetelerde "el-Mâruz" başlığı altında maksadına uygun makaleler yayınlardı. Bu adam, vaktiyle her renge boyanmış yâni bâzan medresede talebe kılığına girmiş ve bâzan mektep hocalığı postuna bürünmüş, bir zaman mülkiye kâtibliğine de girmişken, her birinde cezaya müstahak bir harekette bulunmakla kovulmuştu. Abdülaziz Han zamanında "Yeni Osmanlılar" denilen sefihler cemiyetine girip, bir aralık bunların en ateşlileri Avrupa'ya kaçtıklarında peşlerine takılarak, Paris ve Londra'da devlet aleyhine gazeteler çıkarmak gibi fesatlıklara devam etmiş ve nihayet İstanbul'a dönüp yukarıda anlattığımız hâle dökülmüştü. Fakat asıl maksadı birden bire en yüksek mevkie yükselerek devlet idâresini ele geçirmek olduğundan, tabiatıyla Mekteb-i Sultânî Müdürlüğü'nden azline yine kendisi sebeb olmuş ve bunun üzerine İstanbul'un karışıklığından

Ali Süavi

“ Sûret-i hakdan ahmakça sözlerle umûmî
efkârı tahrike çalışırdı”.

faydalanarak bir fitne çıkarmak için bahâne aramaya başlamıştı. Sultan V. Murad'ın hastalıktan dolayı tahttan indirilmesi üzerine, onun saltanatı zamanından yıllarca istifâde emeline bulunup da hiçbir şeye nâil olamayan bâzı alçak tabiatlı kimseler ise, Süâvi'nin etrâfında toplanmışlardı. Kısacası Süâvi ve onun gibiler, Abdülhamid Han zamanında yükselmekten ümitlerini kesmekle akıllarınca Sultan Murad'ı şuuru yerindeymiş gibi meydana çıkarıp tekrar tahta oturtmak ve buna güçleri yetmediği takdirde, İngiliz gemilerine ilticâ ettirerek Londra'ya götürüp de bir kukla olarak kullanıp, o yolda fayda temin etmek gibi, mecnunca tertiplenmiş bir plânla teselli bulmakta idiler. Süâvi, bu alçakca tertibi gerçekleştirmeye çok gayret sarfedip, muhâcirlerden Filibeli Ahmed Paşa'yı ve onun gibi ahmakları kendi tarafına çekip ve onların yardımıyla, muhâcirlerden kendini bilmez birtakım zavallıları da kandırarak epeyce bir kalabalık toplamış olduğundan, 16 Cemaziyevvel 1295 (18 Mayıs 1878) de “Basîret” gazetesi kanaliyle şöyle bir haber yayınladı:

“Herkes ve bütün gazeteler, şimdiki durumun tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakkımda gösterilen itimattan dolayı söyleyeceklerimi herkesin dinleyeceğinde şüphem yoktur. Hâlihâzırdaki güçlükler pek büyüktür. Ama çâresi pek kolaydır. Yarınki nüshanızda herkesin müsâadesiyle bu çâreyi kısaca açıklayacağım. Bu yazdıklarım, yarın yazacaklarıma umûmun dikkatini çekmek içindir”

Ali Süâvi

Gerçekten ertesi günü, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında bulunan Kuzguncuk iskelesinden bir mavnaya doldurduğu adamlarla beraber doğru Sultan Murad'ın oturmakta olduğu Çırağan Sarayı'na yanaşıp, diğer kandırdığı adamlar da Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki caddede toplanıp, o esnada kendilerine mâni olmak isteyen askerlere silahla karşı koyarak Saray'ın harem dâiresine girmeye muvaffak oldular.

Düşman ordularının payitaht kaplarına dayandığı bir zamanda, büyük bir ihtilâl çıkarp devleti çeşitli felâketlere uğratacak hareketlerde bulunmak, ihanetten başka ne ile izah edilebilir.

Üstte İngilizlerin kuklası olan Ali Süavi'nin düzenlediği Çırağan Vak'ası'nda, süngülenen zavallı göçmenler görülmüyor.

Zavallı Sultan Murad, şuursuzluk hâli içinde işittiği hay huy sesleriyle şaşkın şaşkın etrafta bakınır ve gâh ileri atılmak isteyip gâh yerinden kımıldamaktan çekinirken, Süâvi aptalı yanındakilerle etrafını çevirip, “Padişahım çok yaşa” nârasıyle Sultan Murad’ın eline bir tüfenk vermiş ve saraydan çıkarmaya çalışmışlardı. İşte o vakit, Beşiktaş’ın inzibat işleriyle görevli Mirlivâ Hasan Paşa hâdiseden haberdar olunca, maiyetine aldığı zabtiye kuvvetleri ve civarda bulabildiği nizâmiye askerleriyle sözü edilen saraya girip ve zırhlı donanmadan sandallarla gönderilen askerler de yetişip Süâvi ve taraftarlarını yakalamaya çalıştılar. Ama bozguncuların silahla karşı koymaları, yer yer çatışmaları tam bir savaş hâline döndürdüğünden, iki taraftan atılan kurşunlar, Padişahın oturmakta olduğu yıldız Sarayı tepelerine kadar ulaşmaya başladı. Padişah, büyük bir dehşete kapılıp, bir yandan asker sevkıyla hâdisenin derhal bastırılmasını emretti ve bir yandan da memurlar göndererek Sultan Murad’ın kılına dokunulmamasını sıkıca tenbih etti. Bunun üzerine Süâvi ve adamlarından yirmibir kişi çatışma esnasında ölüp, onyediy kişi yaralı ve Filibeli Ahmed Paşa ile diğerleri sağ olarak ele geçtiler. Divân-ı Harb kararıyla bunlardan kimi kürek, kimi kalebendlik ve kimi sürgün ve hapis cezalarına çarptırıldı. Sultan Murad, Çırağan Sarayı arkasındaki Malta Köşkü’ne nakledilerek birkaç gün bekletildi ve orada bizzat Padişah tarafından temin olunarak, emniyet tedbirlerinin tamamlanmasından sonra yine Çırağan Sarayı’na gönderildi.

Hâdisе patlak verir vermez silah sesleri işitilince, Galata ve İstanbul taraflarında, “Ruslar başkente hücum etmişler; savaşa başlanmış” diye halk arasında bir velvele kopup, İstanbul çarşısının, büyük tüccar-hanlarının ve Galata borsasının kapıları ile birçok dükkân kapandığından, herkes büyük bir heyecana kapılarak, sokaklarda bulunan kadınlar ve zayıf yürekli adamlar heyecandan bayılıp kalmıştır.

Bu hâdisе sırasında Başvekil Sâdık Paşa, Yıldız Sarayı’na gidip, aklınca Padişah’a güven vermek için: “Artık Sultan Murad’ın çâresine bakılmalıdır” dediğinde, pâdişah bu sözlerden dolayı çok üzülerек, bundan kendisi için de bir emniyetsizlik sezmişti. Öte yandan hâdiseden habersiz olarak olay yerine yetişmemesinden dolayı, Serasker İzzet Paşa ve Bahriye Nâzırı İbrahim Paşa’ya da itimadı kalmamıştı. Bunun üzerine, önce Bahriye Nezâreti, eski kaptan Hacı Vesim Paşa’ya verildiği gibi, bir müddet sonra da İzzet Paşa azl olunup, Dâmâd Mahmud Paşa Serasker tâyin edildi. 25 Cemaziyelevvel (27 Mayıs 1878)’de Sâdık Paşa Başvekâletten uzaklaştırılmakla “Başvekâlet” adı lağv olunup, Mehmed Rüşdü Paşa dördüncü defa sadrazam yapıldı. Said Paşa da Mâbeyn Müşirliğinden azledilerek yerine Hassa Müşiri Gâzi Osman Paşa getirildi.

SEKİZİNCİ FASIL

Sadrazam ve Serasker'in değiştirilmesi

Mehmed Rüşdü Paşa'nın bu defa da sadrâzamlık makamına gelişi, fevkalâde bir karışıklığın eseri idi. Yoksa bundan önce vuku bulan iki tahttan indirme ve tahta çıkarma mes'elelerinde ilgisi bulunması sebebiyle, Pâdişahın ona karşı itimâdı kalmamıştı.

Dâmâd Mahmud Paşa ise, Seraskerlik makamına geldikten sonra devlet idâresi hakkında ileri geri konuşmakta ihtiyatlı davranmadığından, onun da gidişatı beğenilmiyordu. Sarayda açılan yeni çığır gereğince, Padişah'ın nefret duyduğu hissedilen vükelâ ve ricâl hakkında endişe uyandıracak iftirâlar tertip edilmesi âdet halîne geldiği gibi, mevkilerinden kovulmaları gerekenler için, o gibi çekiştirmelerin hüsnü kabul gördüğü de meydanda idi. Bu itibarla, bazı fesatçılar tarafından, gûyâ Sadrazam ve Serasker, aralarında gizlice anlaşıp Şehzâde Reşad Efendi'yi tahta geçirmek gayretinde bulunuyorlarmış, diye iftirâlar vuku bulmakla, 3 Cemâziyelahir (4 Haziran 1878)'de sadrazamlık, Hâriciye Nezâreti ilâvesiyle Safvet Paşa'ya ve Seraskerlik de Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (Yüksek Askeri Şûrâ) Reisi Fosfor Mustafa Paşa'ya verildi.

Mehmed Rüşdü Paşa, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz Hân zamanlarında yükselmek imkânına kavuşmuş, bütün devlet ricâlinin teveccühlerine mazhar olmuş ve herkes, kendisinin daha büyük işlerde muvaffak olacağı ümidine düşmüştü. Fakat Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesi meselesinde parmağı bulunması, akıl ve iz'an sâhipleri indinde itibarını yitirdiği gibi, umûm nezdinde de yıllarca çalışıp kazandığı şöreti, nefret ve lânete dönüştü. Sultan V. Murad'ın hasta bir hâlde saltanatta bulunduğu zaman devlet idâresi rakipsiz olarak eline geçmiş iken, vaktiyle yapılmasını halkın kulaklarına koyduğu önemli işlerin hiç birini yapmak şöyle dursun, Bulgaristan ve Sırbistan meselelerinde devleti zor duruma sokmakla bir kat daha itibardan düştü. Bilhassa şu birkaç günlük sadrazamlıktan sonra adının ağıza alınması bile uğursuz sayılarak koca Rüşdü Paşa, herkesin nazarında silindi gitti.

DOKUZUNCU FASIL

Kıbrıs Andlaşması'nın imzalanması (3 Receb 1295 - 4 Haziran 1878)

Safvet Paşa sadrazam olunca, İngiliz elçisinin evvelce kabûl ettirdiği esasa uyarak Osmanlı Devleti ile İngiltere Devleti arasında kararlaştırılmış olan savunma ittifakı andlaşmasının imzalanmasını ön plâna aldı. Bunun böyle olmasına, bir taraftan İngiltere'nin kongre toplanmadan önce bu işi gerçekleştirmek yolunda gösterdiği şiddetli arzu sebep olmakta, diğer taraftan da İngiltere'yi memnun edip de onun nüfuzu sayesinde ikbâl kazanmak gibi bazı şahsî menfaat düşüncesi yol açmakta idi.

Bu andlaşmanın imzalanması için Londra'dan İngiliz elçisine izin verilmiş ve Ayastefanos Barış Sözleşmesi hükümlerinin değiştirilmesinin ancak onunla gerçekleşeceği ümidi telkin edilmiş olduğundan, vakit geçirilmeden bu işi yoluna koyup da İngilizleri elde etmek fikri, Kıbrıs'ı fedâ etmek hususunda fayda ve zararı hesabetmeyi unutturmuştu. Bu sebeble, Safvet Paşa, Padişah tarafından andlaşmayı imzalamaya yetkili kılındı; ve derhal iki maddeden ibâret bir andlaşma tanzim edilip imzalandı:

Kıbrıs Andlaşması

1 — Rusya Devleti, Batum, Ardahan ve Kars veya bunlardan birini zabtedip de ileride her ne zaman olursa olsun, kat'i barış andlaşmasıyla tâyin olunan Anadolu topraklarından bir kısmını daha zapt ve istilâyâ kalkıştığı takdirde, İngiltere Devleti bu toprakları silâhla korumak ve müdâfaa etmek üzere, Osmanlı Devleti ile birleşmeyi taahhüt eder. Buna karşılık Padişah Hazretleri de, Osmanlı topraklarında oturan hristiyan tebaa ve diğerlerinin iyi bir şekilde idâre ve himâyelerine dâir ileride iki devlet arasında kararlaştırılacak olan gerekli islâhatı yapacağını İngiltere Devleti'ne vâdedir. Bunun yanı sıra İngiltere'nin taahhütlerini yerine getirebilmesi için Kıbrıs Adası'nın kendisine tahsis edilmesine ve asker yerleştirerek adayı idâre etmesine muvâfakat eder.

2 — Bu andlaşma tasdik olunacak ve tasdik belgeleri de bir ay zarfında ve mümkün olduğu takdirde daha erken teâtî edilecektir. İki taraf temsilcileri bu andlaşmayı imzalayıp mühürlemişlerdir.

3 Receb 1295/4 Haziran 1878.

Konu ile ilgili açıklama

Bu andlaşmanın muhtevâsına insafila bakan basiret sahipleri açıkca görürler ki, Osmanlı Devleti, Rusların bilhassa Anadolu tarafından saldırıya geçmeleri hâlinde İngiltere'nin yardım vâdına mazhar oluyorsa da, karşılığında hristiyan tebaanın himâyeleri için İngilizlerin isteklerini kabul etmeyi taahhüt ediyor. Bununla beraber, İngiltere Devleti himâye meselesiyle hristiyan tebaa nazarında ve bilhassa bundan bizzat kasdedilen Ermeniler indinde tâbi olunan devlet ayanında bir mevki tutmuş bulunuyor. İngiltere'nin vâdettiği yardım, Rusların gelecekte doğu hududundan daha fazla ilerlemeleri gibi bir harekete bağlı olduğu hâlde, Osmanlı Devleti İngiltere'ye kolaylık sağlamak için Kıbrıs adası'nı idâre etmek üzere derhal ona veriyor. Dolayısıyla bir tarafın taahhüdü ileriye bırakılmış ve diğer tarafın taahhüdü öncelik kazanmış olup, birinin fedakârlığı hayali, diğerinki ise hakîkidir.

İngilizlerle o vakit böyle bir andlaşma yapmanın siyâsi ve idâri mahzurlarına, yukarıda anlattığımızdan başka şunu da ilâve edelim ki, İngiltere Devleti'nin Osmanlı Devleti ile ittifak yapmaktan maksadı, Rusların ileride Anadolu'ya taarruzlarını önlemeye çalışmak gibi Osmanlı Devleti'nin emniyet ve selâmetine hizmet için ise, Kıbrıs adası'nı istemeye ne lüzum vardı? Eğer bunu almak kendisini emniyet altında bulundurmak düşüncesine dayanmakta ise, Osmanlı Devleti'nin taahhüdü Anadolu islahâtından ibâret olduğuna göre, ona karşı, ülkesinin bir parçasıyla İngiltere'yi temine ne hâcet vardır? Elçinin: **"Eğer Osmanlı Devleti kendiliğinden Kıbrıs'ı vermezse biz zorla alırız"** demesine nazaran asıl gaye, mutlaka Kıbrıs'ı istilâ ise, bu hareket, savunma ittifakı yapılmasıyla diğer Osmanlı topraklarının gelecekteki emniyetine hizmet etmek vâdine aykırı değil midir? Bununla birlikte Osmanlı Devleti bu hileli sözlere kapılmayıp da Kıbrıs'ı veremem demiş olsaydı, acaba **"Şark Meselesi"** nin devletler arasında barışçı bir şekilde müzâkeresine başlanacağı günlerde İngilizler diğer devletleri hiçe sayıp da donanma göndererek Kıbrıs'ı zorla elimizden almaya kalkışır mıydı? Gerçeğe en yakın olan şudur ki, böyle bir savaş hareketinin doğuraacağı hâdiseleri gözönünde bulundurarak bunu yapmaya kalkışamazlardı. Kıbrıs adası'nın terki, İngiliz temsilcilerinin kongrede Osmanlı Devleti lehinde **"idâre-i kelâm"** etmelerinin rüşvetidir denilmiş olsa, bu da yerinde görülmez. Zira İngiltere'nin kongrede Ayastefanos Sözleşmesi üzerinde yapılmasını teklif edebileceği değişiklikler, Akdeniz'de donanmaya sâhip olabilecek bir Slav hükûmeti hakkındaki teşkilâta karşı çıkmaktan ibâret olup, bunu kendi menfaati ve emniyeti açısından nasıl olsa sağlamaya çalışacağından, öyle bir rüşvete hiç lüzüm yoktu. Amâ zamanın buhranlı oluşu böyle derin düşünmeye fırsat bırakmayıp, **"iş oldu bitti ve Kıbrıs elden gitti"**.

ONUNCU FASIL

Rodop Balkanı hâdisesi

Rus orduları Plevne hâdisesinden sonra tam bir zaferle ilerleyip de bir taraftan Şipka'da ve diğer taraftan Süleyman Paşa kumandasında bulunan Osmanlı kolordularını bozarak ve Edirne'yi alarak, İstanbul'a doğru yürüdükleri sırada, Meriç vâdisine toplanmış olan müslüman muhâcirlerden İstanbul'a ve diğer Osmanlı şehirlerine sığınanlardan arta kalanlar, düşman elinde mahsûr kalmışlar ve türlü türlü zulümlere, işkencelere uğramışlardı.

Şöyle ki: Bu muhâcirlerin Meriç vâdisine doğru hareketleri esnasında, zâten müslümanları yer yer sürüp çıkarmaya çalışan Bulgar eşkiyası, içlerindeki kini gerçekleştirmek hususunda Ruslardan tam müsâade almışlardı. Ayrıca Kazak atlıları da onlarla birlikte hareket ederek müslümanların ırzlarını pâymal ve mallarını gasbettikleri gibi, yer yer köyler de yakılmış olduğundan, birçok müslüman, Rodop Balkanı'na sığınıp kendilerine yapılan zulümlerin önlenmesini Rus orduları Başkumandanı Grandük Nikola'dan ricâ ettiler. Fakat bu müracaatları dikkate alınmadığından başka gönderdikleri elçiler de yolda Bulgarlar tarafından katledildiğinden, mazlûm müslümanlar, Süleyman Paşa ordusunun bozulmasından sonra oralarda kalan askerleri aralarına alıp, ellerine geçen silah ve birkaç toplâ kendilerini müdâfaaya koyuldular.

Ruslar, önce oniki bin kadar asker tertib ederek ve ondan sonra Bulgarlar'dan gönüllü müfrezeler sevk ederek bunları ele geçirmeye çalıştılsa da arazinin elverişsiz oluşu sebebiyle maksadlarına kavuşamayıp hüsrana uğradılar.

Fakat bu gaddarca hâdiseler yalnız Edirne ve Filibe havâlisine münhasır kalmayıp, Rus ordusunun işgali altında bulunan diğer şehirlerde de anlatılması elem verir nice hâdiseler ve fâcialar ve islâm kızlarının şehvânî hislere hedef olmaları gibi unutulmayacak kötü işler işlenmekte idi. Hattâ Rumeli müslümanlarının ileri gelenleri bu hususta Bâbîâlî'ye başvurarak kanlı gözyaşları döktükleri halde, mağlûbiyet icâbı devletin elinden birşey gelmeyeceğini anladıklarından beş-altıyüz muteber imzâ ile bir dilekçe tanzim ederek, Rus ve Bulgar mezâliminin tafsîlâtını olduğu gibi anlatmışlar ve bu dilekçenin birer nüshasını da büyük devletler elçilerine vermişlerdi. Balkan ayaklanmasının kazandığı ehemmiyet ise, zaten konsolosların bildirmeleriyle elçilerin malûmu

olduğundan, Rumeli ileri gelenlerinin dilekçeleri elçiliklerce kabul edilip derhal mensup oldukları devletlere gönderildi.

Bunun üzerine Rodop müdâfiilerinin sebatlarına bir kat daha kuvvet gelecek ve içlerinden bazı ünlü kimseler iş başına geçerek, geçici bir hükûmet kurup, bunu husûsî bir beyannâme ile Avrupa'da duyurmaları ve İngilizlerin Ayastefanos Barış Sözleşmesi'nin değiştirilmesine kalkıştıklarında Rodop olaylarını itiraz sermayesi olarak kullanmaları, Avrupa'da zihinleri uyandırdı. Ruslar ise, sulh müzâkereleriyle ve onun icâplarından olarak kongre muhâbereleriyle meşgul oldukları sırada öyle bir ayaklanmanın devamını kendi çıkârlarına uygun göremediklerinden, kendilerince bir uyuşma yolunu tutup fakat yaptıkları teşebbüslerden umduklarını elde edemediler. Yâni ayaklanan müslüman topluluklarını o yolla dağıtamadılar. Şiddete başvurmayı da zamansız gördüler.

Bu itibarla Bâbîâlî'ye başvurarak, Osmanlı Devleti tarafından memurlar gönderilip de ayaklanan müslümanlara nasihat olunmasını teklif ettiklerinden, evvelce Kosova vilâyeti vâli müsteşârı olan Vasa Efendi ile Mirliya Sâmî Paşa, görevli olarak gönderildi ve Ruslardan da yanlarına bir memur katıldı.

Rodop müdâfiileri, Balkan'ın belirli yerlerini istihkâmlarla kuvvetlendirip mühimmat ve erzak tedârikiyle geleceklerini emniyet altına almışlardı. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin işe karışmasının, kendi hak ve kuvvetine dayanan bir hareket olmayıp, Rusların ricâsı üzerine olduğunu biliyorlardı. Gönderilen memurun vazifesi, müdâfilere silahı bıraktırmaktı. Müdâfilerin gayesi ise, bunun tam tersi olduğundan yapılan nasihatlere kulak asmadılar.

Bununla beraber Ruslarla Bulgarların dayanılamayacak zulümleri gerek payitahtta ve gerek diğer Osmanlı şehirlerindeki müslümanlara pek ağır geldiği cihetle, Rodop müdâfiilerinin gösterdikleri sebat ve metânet herkesin nazarında takdirle karşılanmıştı. Böyle iken, Bâbîâlî'den yardım yerine onların Rusya'ya karşı koymamalarını tenbih için yine Rusların teklifi üzerine memurlar gönderilmesi, kalblerin kırılmasına yol açmıştı. Ayrıca giden memurların sert cevap alarak geri dönmeleri de buna muhâlif olan halkın hoşuna gitmişti. Bu sebeple, Rodop müdâfiileri ve diğer müslümanlar hakkında Rusların ve onların kışkırtmasıyle Bulgarların yaptıkları gaddarlıklara âcîl bir son verdirecek teşebbüslerin ve yardımların yapılmamasından dolayı devlet aleyhinde türlü türlü söylentiler dolaşmaya başladı.

Bunun üzerine Padişah, meseleye eğilmek mecbûriyetini duyarak yapılan zulümlerin sona erdirilmesine dâir Rus Çarı'na hususî bir mektub yazmış ise de, gelen cevap maksada uygun olmadığından, bu müracaattan da bir netice çıkmadı.

Padişah tarafından Rus Çarı'na yazılan mektubun sûreti

Gerek Doğu Rumeli'de ve gerek Bulgaristan'da bulunan müslümanların feci durumuna dâir devletim tarafından alınan haberler, majestelerinin merhametini tahrik edecek şekildedir. Bulgarların binlerce insan evlâdına karşı giriştikleri mezâlimi tasavvur etmek mümkün değildir. Cana, mala ve nâmusu dokunmak gibi hareketlerin hiç birisinin esirgendiği yoktur ve bunlar hergün yapılagelen muâmelelerdir. Bütün varlarından yoklarından mahrum kaldıkları halde, zavallı muhâcirlerin evsiz başsız büyük bir perişanlık ve ızdırap içinde bulundukları görülmekte-

Öir. Bu durum karşısında majestelerinin insanlık anlayışlarına müracaat eder, müslüman halkın can, nâmus ve mallarının tesirli bir şekilde emniyet altına alınmasını lütfen emir buyurmalarını rica ederim.

Çar'ın cevabının sûreti

"Telgrafnâme-i hümayûnları büyük üzüntüye sebep olmuştur. Bulgaristan'da ve Rumeli'deki halkın çektikleri meşakketlere dâir zâtî âlilerine ulaşan haberler en azından mübalâğalıdır, zannederim. Böyle bir durumun meydana gelmesine râzî olmayacağıma itimad buyurmaklığınız hakikate uygundur. Gerek ordumuzun başkumandanının ve gerek Bulgaristan'daki Rusya komiserinin, mezhep ve milliyet farkı gözetmeksizin, emniyet ve huzur içinde yaşamalarına dikkat etmek için emir almış oldukları ahali hakkında vuku bulacak her türlü haksız hareketin şiddetle bastırılmasında aslâ kusur etmeyeceklerini kesinlikle bilirim".

Müdâfilerin Avrupa'da duyulan cesur sesleri ve haklı istekleri, o esnada teşekkül eden Berlin Kongresi'nde İngiltere temsilcileri tarafından dile getirilip, yapılan zulümlere son verilmesi için diğer devletler temsilcilerinin fikir birliği talep edildiğinden, Rus temsilcileri derhal İngiltere temsilcilerini tasdik etmekle beraber: "Rodop havâlisi, Rus ordusu Başkumandanının idâresi dışındadır. Bundan dolayı şikâyet olunan hâdiselerin Avrupa komiserlerinden oluşan bir komisyon vâstasiyle tahkiki yerinde olur" dediler. Nihâyet Fransa temsilcisi Kont dö Sen Valiye ile İngiltere temsilcisi Lord Salisbury'nin birlikte hazırlamış oldukları aşağıdaki karar lâyihası, kongre heyeti tarafından ittifakla kabul ve tasdik olundu:

Lâyiha sûreti

"Berlin Kongresi'nde bir araya gelen büyük devletler temsilcilerinden bâzıları, Rodop ve civarı ahalisinin hâlihazırdaki müşkil durumlarına dâir kendilerine ulaşan haberlerden müteessir olmuşlardır. Bu itibarla sözü edilen temsilciler, hâdiselerin ehemmiyet derecesini yerinde tahkik etmeye ve buna bir çâre bulmak üzere mümkün olan tedbirleri almaya memur bir Avrupa komisyonunun derhal gönderilmesi hususunu, Bâbiâli ile birlikte kararlaştırmalarının İstanbul sefirlerine tavsiye ve tebliğ olunması fikrindedirler"

Kongrenin bu kararı, Bâbiâli'ye bildirdiği gibi, İstanbul'da bulunan büyük devletler sefirleri de aldıkları tâlimata uyarak birer komisyon tâyin etmiş olduklarından, Osmanlı Devleti vezirlerinden Hacı Nâşid Paşa, bu Avrupa komisyonuna başkan seçilerek Rodop tarafına gönderildi.

Rodoplular, bu tahkikat komisyonu nezdinde şikâyetlerinin doğruluğunu isbat ettiklerinden Ruslar, Bulgarların zulümlerine gözyummaktan vazgeçtiler. Bunu müteâkip Doğu Rumeli teşkilatına, karma bir Avrupa komisyonunun memur edilmesinden ve sulhe karar verilmesinden dolayı Rodop halkından birtakım islâm âileleri Selânik ve İstanbul'a göçüp, birtakımı da yerlerinde kalmayı tercih ettiler.

Birinci Memorandum

1- İki Bulgar eyâleti olacaktır: Biri, bir prens idâresinde ve Balkanların kuzey cihetinde, diğeri bir hristiyan vâliye sâhip olmak ve idâresi İngiltere müstemlekeleri idâresine benzer bulunmak ve Adalar Denizi'ne kadar inmemek üzere güney cihetinde;

2- Bu eyâletten çekilmiş olan Osmanlı askeri bir daha geri dönmeyecek,

3- İngiltere, Besarabya'nın terk edilmesine teessuf etmekle beraber bu hususta bir engel çıkarmaz.

4- İngiltere, Tuna nehriyle ilgili olan devletlerarası islahatı, bahis mevkiine koymak hakkını muhâfaza eder.

5- İngiltere, Batum'un elde bulundurulmasını düşmanca bir müdâhaleye vesile saymayıp, Ruslar da yeni Anadolu hududunu geçmemeyi vâdede.

6- Rusya, İngiltere'nin isteği üzerine Bayezid'i Osmanlı Devleti'ne iade eder ve buna karşılık Osmanlı Devleti Kotur arazisini İran'a bırakır.

7- Rusya, tâyin edilen savaş tazminatını arazi zabtiyle sağlamaya kalkışmamayı ve Osmanlı hükûmetinin İngilizlere olan borçlarına müşkilât çıkarmamayı taahhüt eder. Bu tazminat ödeme meselesi, kongrede müzâkereye konulacaktır.

8- Kongre, Epir, Teselya vesâir Rumeli eyâletlerini yeniden nizâma sokacaktır.

9- Rusya Devleti, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın eski halleri üzere kalmasına muvâfakat eder.

İkinci Memorandum

İngiltere Devleti, kongrede Bulgaristan'ın Avrupa tarafından yeniden tanzimi meselesini ortaya koyup, Romanya'daki işgal meselelerinin de müzâkresine girecektir.

İngiltere Devleti, birinci memorandumdaki yer alan şartlardan başka aşağıdaki noktaları da kongrede kabul ettirmek hakkını muhâfaza eder:

a- İngiltere Devleti iki Bulgar eyâletinin idâresini düzenlemek hususunda Avrupa'nın iştirâkini kongreden isteyecektir.

b- İngiltere, Bulgaristan'daki Rus işgalinin sıfat ve müddeti ve Rus ordularının Romanya'dan geçişleri hususlarını müzâkere mevkiine koyacaktır.

c- Güneyde teşkil olunacak yeni eyâlete verilecek isim.

d- Tuna'nın arazisi meselesine dokunmaksızın dâhilinde gemilerin seyretmesi hususunu telkik etmek hakkını da İngiltere muhâfaza eder.

e- Hükûmet, Boğazlarla ilgili bütün meseleleri müzâkere etmek selâhiyetini muhâfaza etmekle beraber, Lord Derby'nin 19 Mayıs 1877 tarihindeki beyânatıyla Petersburg kabinesinin iktifâ ettiğine ve Boğazlar'ın şimdiki hal üzere bırakılması hususunda kongrede Rus temsilcisi tarafından ısrar edileceğine dâir Londra'daki Rus sefirinin ifâdesini senet kabul eder.

f- İngiltere Devleti, Padişah Hazretlerinin Aynaroz'da diğer milletler rahiplerini de himâye edeceğini Avrupa'ya karşı vâdetmesini isteyecektir.

Bu durumda barış yapılması hususu; Balkanlara kadar idâri muhtariyeti hâiz olmak ve Avrupa'nın kefâleti altında bulunmak üzere bir Bulgaristan teşekkülü; Osmanlı memurlarıyla Osmanlı ordularının oralardan uzaklaşması ve istihkâmların boşaltılması veya yıkılması; mümkün mertebe sür'atle tanzim edilecek millî ordu yardımıyla idâri muhtariyetin sağlamaştırılması; Bulgaristan'ın Balkanların güneyinde kalan kısmıyla diğer Osmanlı hristiyan eyâletleri için muntazam bir idâre kurulması hususunda devletlerce muvâfakat sağlanması (bu madde tashih edilmiştir); Karadağ ve Sırbistan'a birlikte kararlaştırılarak arazi terkedilmesi; umûmî ittifâkla Bosna ve Hersek bölgesinde memleketin iyi bir şekilde idâresini temin edecek ve dahillî durumlarla bağdaşabilecek şekilde müesseseler meydana getirilmesi, şartların elvermesiyle mümkün olabilir. İstiklâlini sonradan ilân eden Romanya'ya gelince; Çar, bu meselenin ancak umûmun muvafakati ile halledilebileceği fikrindedir.

Eğer ordularımız Balkan hattını geçmeden önce Bâbiâli barış isteyip ve yukarıda sayılan şartları kabul ederse, Rusya barışa muvafakat etmekle beraber, harb tazminatı karşılığı gibi bâzı hususi menfaatler, Besarabya'nın 1857 senesinde terk olunan kısmına dokunmayıp, Tuna nehri ağızlarındaki arazi hâric kalacağı gibi, Batum ve civarındaki arazinin terki hususu da mevzu dışı bırakılacaktır. Bu takdirde Romanya'ya da tazminat yerine geçmek üzere Dobruca'nın bir kısmı veya istiklâlini ilân hakkı verilir. Şâyet Avusturya ve Macaristan da Rusya'nın elde ettiği menfaatlere bakarak veya yukarıda bahsi geçen Balkan Yarımadası'ndaki hristiyan prenslikleri menfaatleri ile ilgili yeni düzenlemelere karşı teminat olarak bir tazminat talebinde bulunursa, bu tazminatı Bosna'da ve kısmen Hersek'de aramasına, Rusya muhâlefet etmez. Osmanlı hükûmeti red cevabı verdiği takdirde, tâ sulh isteyinceye kadar Rusya da savaşı sürdürmek zorunda kalacaktır ki, bu durumda Petersburg Kabinesinin şartları da değiştirilir. Çar için bilinmesi mühim olan bir nokta vardır ki, o da tâyin edilen hudut

dâhilinde olmak üzere, İngiltere tarafından İstanbul ile Boğazların geçici işgalini bile hâriç tutacak bir tarafsızlığa güvенеbilmesi hususudur.

İngiltere hükûmeti, tarafsızlığını ilân için vakit kaybetmeyip ilk gününden itibaren kendisinden yardım beklememesini Bâbîâlî'ye haber vermiş ve ortada menfaatlerine dokunmayan birşey bulunmadıkça, bu şekilde ilân olunan tarafsızlık politikasını devam ettirmeyi kararlaştırmıştır.

Savaş çemberi genişlediği takdirde, İngiltere hükûmetince müdâfaası mecburî ve muhakkak olan bazı menfaatler ihlâl edilebileceğinden, bu menfaatlerin en önemlilerinin hâlihazır ahvâle göre mümkün olduğu nisbette izâh ve tefsiri arzu edildi:

Avrupa ile Doğu arasında Süveyş kanalı vâsıtasıyla sağlanan irtibatın taarruzdan emin bulunup devam üzere olması lüzûmu, bu menfaatlerin en başta gelenidir. Kanal dâhilinde veya girişlerinde gidiş gelise mâni olmak veya bir başka şekilde müdâhalede bulunmak, İngiltere tarafından Hindistan için bir tehdit ve dünya ticâretini baıtalamak şeklinde telakki olunur. Bu iki noktaya dâir her ne sûretle olursa olsun en küçük bir tedbir alınması, (İngiltere hükûmeti iki muhârip devletin ne biri ve ne de diğeri tarafından bu yolda tedbirler alınmasına kalkışamayacağını ümit eder), kendisinin tarafsız kalmasını imkânsız bir hâle koyar. Avrupa milletlerinin Mısır'daki ticârî menfaatleri o derece büyüktür ki, bu memleket aleyhinde olacak bir hareket veya strateji noktasından bile muvakkat bir işgal, tarafsız devletler tarafından ve herhalde ve kalî sûrette İngiltere tarafından kayıtsızlıkla karşılanamaz.

Askerî, siyâsî ve ticârî bakımlardan İstanbul'un ehemmiyeti isbâta hâcet bırakmayacak şekilde herkesce mâlum olup, bundan dolayı bu kadar mühim bir mevkiye bulunan bir pâyitahtın şimdiki sahipleri elinden başka ellere geçmesini, İngiltere hükûmetinin kayıtsızlıkla karşılamayacağını söylemeye hâcet yoktur. Avrupa'nın kabul ve tasdiki altında bulunup, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndaki "seyr ü sefâyın"ı tanzim eden hâlihazırdaki usûl, İngiltere hükûmetince akla uygun göründüğünden, kendi fikrinde bu usûl en küçük bir değişikliğe uğratmak vahim neticelere yolaçar. Hükûmet, görüşlerini bu şekilde açıkca size bildirmeyi faydalı saymıştır. Birbirini tâkip eden hâdiseler, İngiltere'nin meselâ Basra Körfezindeki menfaatleri gibi daha başka türlü menfaatleri gözetmek vazifesiyle mükellef olduğunu gösterebilir. Fakat İngiltere hükûmeti, savaşın hangi hudut dâhilinde kalmasını ümid ettiğini veya her hâlükârda tarafsızlık politikasını ne şekilde koruyabileceğini zâtrâlılarına anlatmak için bu beyânâtın kâfi geleceğinde şüphe etmez; politikasının ne olduğunu, Rus Çarı'nın takdir edeceğinden emindir. Yine İngiltere hükûmeti, Çar'ın Livadya'da nâmusu üzerine söz vererek, İstanbul'u zaptetmek niyetinde olmadığına ve savaş mecbûriyeti karşısında Bulgaristan'ın bir kısmını işgale mecbûr olsa bile, bu işgalin geçici olup, hıristiyan halkın âsâyiş ve selâmeti sağlanıncaya kadar süreceğine dâir teminâtına sâdık kalacağından emindir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ FASIL

Berlin Kongresi'nin teşekkülü ve bu kongreye katılacak temsilcilerin ilânı

Rusya'nın bu muhârebelerde kazandığı galibiyet, geçmişte yapılan savaşlarda elde ettiği neticelerin hiçbirisiyle kıyaslanamazdı. Hattâ dörtyüz seneyi aşkın bir zamandan beri Osmanlı Devleti'nin pâyitahtı olan İstanbul şehrini zaptetmeye muktedir olduğu hâlde, buna cüret edememesi, Ayastefanos barış görüşmelerini kat'î andlaşma hükmünde tutmayarak yalnız kendi menfaatleri yönünden lüzumlu gördüğü noktaları tâyin etmesi, Rumeli kıt'asında savaş tazminatı karşılığında da olsa doğrudan doğruya toprak zaptı cihetine gidemeyip ancak Bulgarları ve diğer gayrimüslim unsurları himâye etmek yolunda gayret sarfetmekle yetinmesi, Avrupa büyük devletlerinin ve bilhassa İngilizlerin İstanbul'u istilâ etmelerine meydan bırakmamak düşüncesinden ileri gelmişti. Diğer taraftan Paris Muâhede'si'ne imzâ koymuş bulunan öteki büyük devletler, Rusya'nın o muâhede'yi mutlak sûrette feshedilmiş sayıp da, arzusu üzere iş görmesini kendilerince bir hakaret saydılar. Buna tahammül edemeyeceklerini göstermek için de son hâdiselerde Doğu'da meydana gelen durumu birlikte tetkik etmek ve gözden geçirmek arzusunda bulundular ve bunun lüzûmunu Rusya'ya da anlattılar.

İşte bu esaslar muvâcehesinde Almanya, Berlin'de bir kongre yapılması için diğer devletleri müzâkereye çağırdı. Hepsinin muvâfakati alındıktan sonra, aşağıda isimleri yazılı temsilcilerin görevlendirildikleri ve kongrenin 13 Haziran 1878 tarihinde toplanacağı bildirildi.

Temsilcilerin isimleri

Almanya adına: Başvekil Prens Bismark, Hâriciye Nâzırı Mösyö Dö Bülov ve Prens Dö Hohenlohe Şilingsfürst.

Avusturya adına: Hâriciye Nâzırı Kont Andraşi, Berlin Büyükelçisi Kont Karoli, Roma Büyükelçisi Baron dö Haymerle.

Fransa adına: Hâriciye Nâzırı Mösyö Vaddington, Berlin Büyükelçisi Kont dö Şövalye, Hâriciye Nezâretinde Politika Şubesi Müdürü Mösyö Depre.

Berlin Kongresi'ne katılan Osmanlı delegeleri: Sağda Sâdullah Bey, solda Aleksandr Karatodori ve ortada Mehmed Ali Paşalar.

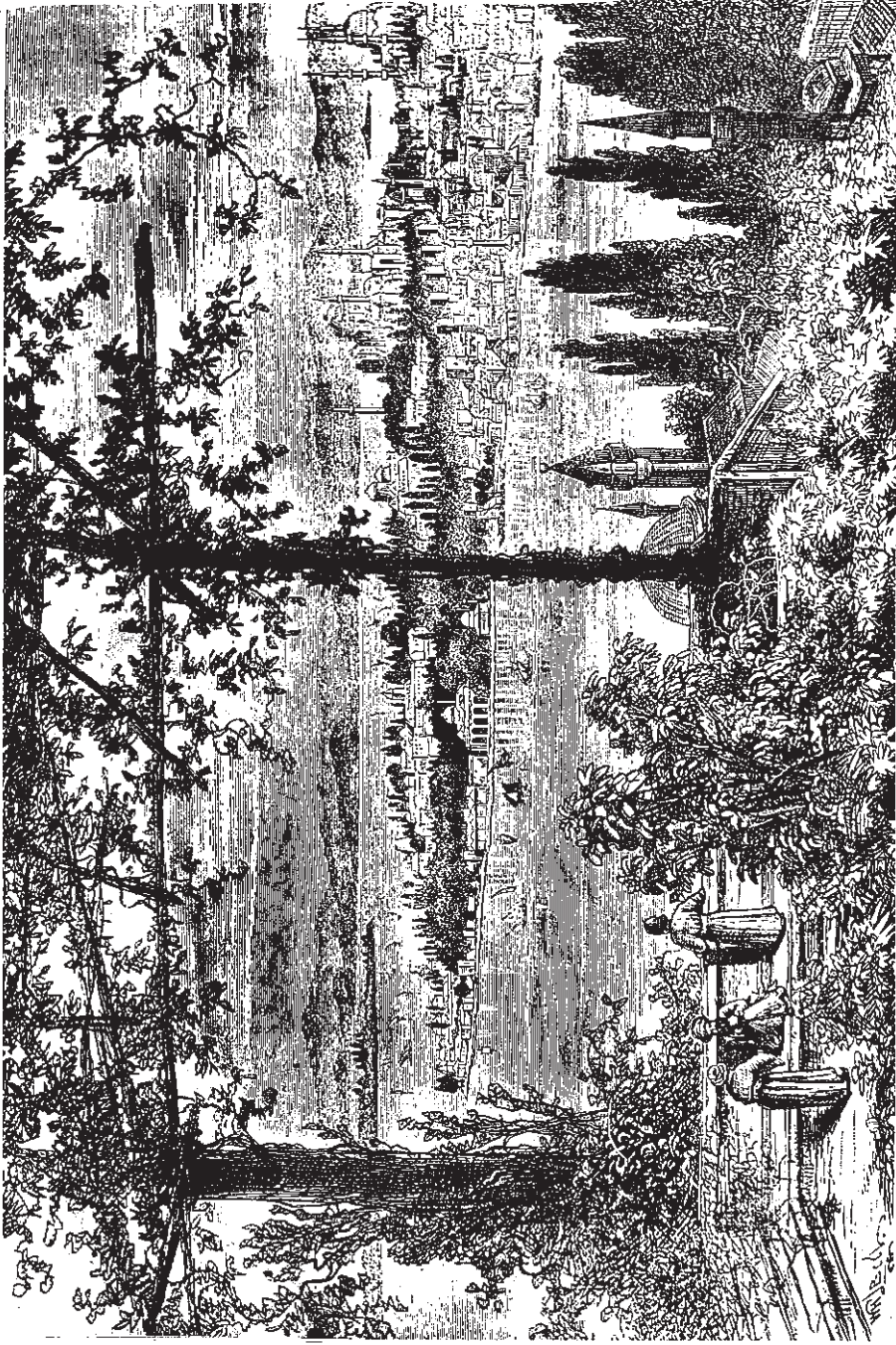
İngiltere adına: Başvekil Kont Bikonsfild, Hâriciye Nâzırı Marki dö Salis-bury, Berlin Büyükelçisi Lord Odo Rassıl.

İtalya adına: Hâriciye Nâzırı Kont Korti, Berlin Büyükelçisi Kont Loney.

Rusya adına: Başvekil Kont Gorçakof, Londra Büyükelçisi Kont Şuvalof, Berlin Büyükelçisi Mösyö Dubril.

Osmanlı Devleti adına: Nâfia Nâzırı Aleksandr Karatodori Paşa, Askerî Müşîrânından Mehmed Ali Paşa ve Berlin Sefiri Sâdullah Bey.

Bu kongreye Avrupa devletlerinin başvekil ve hâriciye nâzırlarını temsilci tâyin etmelerinin, meselenin ehemmiyetini belirtmeye yeterli delil olduğu ve Osmanlı Devleti açısından bu meclisin karar ve müzâkerelerinin ölüm kalım meselesi hükmünde bulunduğu cihetle, Sadrazam Safvet Paşa'nın gerek sadârette olması itibariyle ve gerek Ayastefanos sulh görüşmelerinde bulunması dolayısıyla birinci temsilciliğine tâyin edilmesi gerekirdi. Böyle iken, onun yerine bir hıristiyanın birinci temsilci olarak gönderilmesi, kongre heyetince ümit edilenin aksine hüsnü kabul görmedi. Ayrıca Mehmed Ali Paşa'nın ikinci temsilciliğe tâyini, esasen Prusyalı olması dolayısıyla Alman lisanına vâkıf olmasından ileri geldiği hâlde, onun da meselelerin menşeiini bilmesi ve bilhassa dönme olması, Almanya Devleti nezdinde itibardan düşmesine sebep oldu. Her ne ise Aleksandr Paşa ile Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'dan hareketlerini müteâkip, kongre, yukarıda zikredilen tarihte (13 Haziran 1878) toplanıp, Osmanlı Devleti tarafından temsilcilikle yalnız Berlin Sefiri Sâdullah Bey bulunduğu hâlde, müzâkerelere başlandı.

XIX. yüzyıl İstanbul'undan bir görünüş.

İKİNCİ FASIL

Kongrenin birinci oturumunda yuku bulan müzâkereler

Bu gibi kongrelerin açılışına ruhsatnâmelerin teâtisi ve başkanın tâyini gibi bazı resmî muâmelelerle geçmek usûlündi. Bu kongrenin Berlin'de toplanmasından ve Almanya'nın her bakımdan iktidarlı bir mevkide bulunmasından dolayı, kongre başkanlığının Alman Başvekili ve birinci temsilcisi Prens Bismark tarafından idâre edilmesi tabîi idi. Bu sebeble Avusturya birinci temsilcisi Kont Andraşi'nin teklifi üzerine başkanlığı kabul eden Prens Bismark, ruhsatnâmelerin teâtisini tâyin ederek şöyle dedi:

“Devletler, 1876 senesi sonlarında Balkan Yarımadası'nda âsâyışın iâdesine birlikte çalışmış ve Osmanlı topraklarında oturan hristiyanların durumlarını düzeltmek için tesirli teminat aramışlardı. Fakat bu çalışmalar bir netice vermedi. Ve daha şiddetli bir düşmanlık meydana gelerek, ona da Ayastefanos Andlaşması son verdi. Bahis konusu andlaşma hükümleri, ondan önceki Avrupa muâhedeleriyle tâyin olunan hususları bir dereceye kadar değiştirmiş olduğundan, işte burada toplanmamızdan maksat, o muâhedeyi, 1856 ve 1871 muâhedelerini imza eden devletlerin serbestçe müzâkeresine arzettir. Asıl mesele de Avrupa'nın son derece muhtaç olduğu barışı, yeniden teminat altına almaya birlikte karar vermekten ibârettir”.

Temsilciler, Prens Bismark'ın bu izâhâtını takdir etmekle beraber, yine onun teklifi gereğince müzâkerelere Bulgaristan meselesinden başlanılmasını ittifakla uygun gördüler. Fakat İngilizler tam bir tarafsızlık göttükleri hâlde Rus ordusunun İstanbul kapılarına kadar gelmesi üzerine meseleye doğrudan doğruya müdâhale etmek mecbûriyetinde kalarak sevkettikleri donanma kuvvetiyle Rusları tehdide başladıklarından, her şeyden önce İstanbul'u Rus silâhı altından kurtarıp da ondan sonra andlaşma maddelerinin müzâkeresine girişmek istiyorlardı. Bundan maksatları, Rusların bir bahâne bularak âniden İstanbul'u zabte-divermeleri ihtimâlini önlemekten ibâretti. Bu sebeple İngiltere birinci temsilcisi Lord Bikonsfild söz alarak: “Rus kuvvetlerinin hâlen İstanbul civarında bulunmalarını tehlikeli görüyorum. Bu kuvvetler, mütâreke ile tâyin edilen hattı tecâvüz etti. Bunların orada bulunması, gerek savaş halinde bulunan taraflar ve gerek Avrupa menfaatleri açısından mahzurludur. Birbirine yeterince yaklaşan iki ordu arasında

çatışma çıkmasından korkarım. Zira ufak bir hata veya bir şâyia pek büyük felâketlere, belki de İstanbul'un zabtına yolaçabilir. Bu gibi tehlikeler muhtemel iken, kongrenin müzâkerelere girişmesi münâsib midir bilemem. Taraflar için âdilâne bir çözüm yolu bulmak için çalışan devletlerin sarfettikleri gayretlerin neticesiz kalacağına üzülr, her şeyden önce bu mesele hakkında kongrenin nazarı dikkatini çekerim" dedi. Rus temsilcileri İngilizlerin bu iddiâlarını işitince bir taraftan İstanbul üzerinde tuttıkları askerî noktaları muhâfaza kaydında bulundular ve diğerk taraftan Osmanlı tabiiyeti altında bulunan hristiyanlara bir idârî muhtariyet verilmesi gayretinde göründüler ve buna ilâveten: "Eğer askerimiz bulundukları yerlerden çekilirlerse, pek büyük tehlikelerden korkmakta olan İstanbul hristiyanları arkalarından gelecektir" dediler. Ve İstanbul'un âniden zabtı düşüncesine de, bu tehlike tamamen bertaraf edilmiştir cevabını vererek kongrenin müzâkerelere devamına Rus kuvvetlerinin yerlerinde kalmalarını engel saymadılar.

Bu sözler, İngiltere temsilcilerinin iddiâlarına ikna edici cevap teşkil etmediğinden, Rus kuvvetlerinin İstanbul'dan uzaklaştırılması meselesi uzun uzun müzâkere konusu olabiliirdi. Fakat temsilcilerin dizgini Almanya Başvekili Prens Bismark'ın elinde olduğundan ve Almanya Devleti nüfûzca bütün Avrupa devletlerinin üstünde bulunduğundan, Prens Bismark sözü kestirip: "Bu asker çekilmesi keyfiyeti kongrenin vazifesi dışındadır. Bunu önce İngiltere ve Rusya temsilcileri kendi aralarında müzâkere etmelidirler. Eğer uzlaşma sağlanmazsa kongrece müessir bir hal çâresi bulunabilir. Fakat İngiltere temsilcileri Rus temsilcilerinin cevaplarını kâfi addederek kongre müzâkerelerini ertelemeye sebep olmazlar zannederim" diyerek münakaşa kapılarını kapatmış ve İngiltere temsilcilerine ister istemez fikrini kabul ettirmişti. Hattâ Osmanlı Devleti temsilcisi Sâdullah Bey: "Rus temsilcilerinin dediğı gibi, Rus askerinin çekilmesi İstanbul için bir tehlike arzeder sözünü kabul etmem; umumî âsâyiş tehlikede değildir. Osmanlı askerleri pâyitahtın emniyet ve âsâyişini muhâfazaya kâfidir. Bilâkis Rus askerinin şehir civarında ikâmeti âsâyişini bozuyor" diye tartışmayı yenilemeye çalıştı ise de, Prens Bismark aslâ kulak asmayıp: "Bunun müzâkeresi son buldu" cevabını verdiğinden, Sâdullah Bey susmak zorunda kaldı. Velhâsıl Prens Bismark, İngiltere temsilcilerinin Rus ordusunu İstanbul civarından uzaklaştırıp da müzâkerelere ondan sonra girişmek gibi bir maksada matuf sözlerini hiçe sayıp, müzâkerelerin istediğı gibi cereyan etmesini sağladı.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Barış görüşmeleri dışında ortaya çıkan mühim tekliflerin müzâkeresi hakkında izâhat

Yukarıda anlatıldığı üzere, Berlin Kongresi'nin asıl gayesi Ayastefanos barış sözleşmesinin devletlerarası müzâkereye konulması ve İngilizlerce lüzumlu görülen bazı mühim değişikliklerin yapılmasından ibâretti. Böyle iken, Yunan hududunun genişletilmesi, Bosna-Hersek bölgelerinin Avusturya Devleti tarafından asker yerleştirilmek sûretiyle idâresi, İran hududunda bazı değişiklikler yapılması ve Doğu Anadolu'daki Ermeni azınlığı adına birtakım imtiyazlar koparılması meseleleri ve daha birtakım hatıra gelmeyen hususlar ortaya çıkıp, bunları ise, kendilerince mühim olan değişiklikler mukabilinde herşeyden önce İngiltere temsilcileri öne sürdüler.

Osmanlı Devleti en çok İngiltere'den yardım ümit etmekteydi. Zikrolunan değişikliklerin en önemlisi de Bulgaristan Prenslığı'nın Balkan dağları silsilesinden ötede teşkiliyle ondan berisinin Osmanlı idâresine terkedilmesi keyfiyeti idi. Bu sebeple İngilizlerin bunu Kıbrıs fedakârlığı karşılığında sağlayıverecekleri ümidine düşülmüştü. Fakat Yunan hududunun genişletilmesi, Bosna-Hersek'in Avusturya idâresine bırakılması hususlarının ortaya atılması ve Ermeni azınlığı adına birtakım isteklerin ileri sürülmesi, kongre kararlarının Osmanlı Devleti'ni bir kat daha zarara sokmaya sebep olacağını gün ışığına çıkardı.

Yunan memûrunun kongreye kabûlü

Ayastefanos Barış Sözleşmesi'nin imzasını müteâkip, Başvekil olan Sadık Paşa, Yunanlıların topraklarını genişletmek maksadıyla Osmanlı sınırlarına saldırmalarını barış yoluyla önlemek fikrine kapıldığından, İngiltere elçisine tavassut etmesi yolunda vaadlerde bulunmuştu. O esnada ise, İngilizler, Rusların Slav unsurundan olan Bulgarları himâye etmelerine karşılık Rumları kayırmakla, bir siyâsî rekabet eseri göstermek temâyülünde idiler. Bu sebeple Bâbıâli'nin buna elverişli olan vaadlerini maksadlarına uygun görerek Yunanlıları susturup razı etmişlerdi.

Sâdik Paşa'nın Başvekâleti esnasında yaptığı zararlı işlerin biri, belki en başta geleni bu husus olduğu hâlde, kendisi Yunanlıların tecâvüze kalkışmala-

rını siyâsî bir himmetle önlemeye muvaffak oldum diye yüksek perdeden atıp tutmuş, fakat bunun doğuracağı neticeden (-ki bu da Yunanlıların haksız yere hudutlarını genişletmeleri hususudur-) hiç müteessir olmamıştı. Berlin Kongresi'nin toplanması teklifi ortaya çıkınca, İngiltere, Yunanlıların emellerine rehber olup, Yunanlıları temsilen de kongrede bir vekil bulunmasını, konferansa katılacak altı devlete bildirmişti. Bu teklifin yegâne sebebi, yukarıda anlattığımız gibi, Yunanistan'a Yanya ve Tırhala taraflarından bir mikdar toprak ilhak ettirmeyi, yapılacak andlaşmaya koydurmak için Yunan Devleti tarafından bir istek ve iddiâ ortaya atılması hususu idi. Bâbîâlî, İngiltere'nin bu teklifini geçiştirmek istediye de, İngiltere, bu yoldaki teşebbüsünü geçmişte yapılan arabuluculuk vâdinin yerine getirilmesi lüzumuna atfederek Osmanlı devleti'nin kongreye katılacak diğer devletler nezdinde yakınıp sızlanmasına mâni oldu. Bununla beraber Bâbîâlî, Yunan hududunda bazı muhâtaralı yerlerden küçük toprak parçaları verilmekle belânın savuşturulacağını sandığından, İngiliz elçisi bunu teyid yolunda bir ifâde kullanıp, Yunan hududunda mühim zâiyat verilmek lâzım gelmeyeceğinden bahisle etrafı yatıştırmaya çalışıyordu.

Fakat İngiltere temsilcisi Salisbury, kongrenin ikinci oturumunda bir nutuk çekip, meâlinde Rumlarla Slavlar arasında bir zaman cereyan eden kilise meselesinden tutturarak: "Rumlar o sebeple birçok haklarını yitirdiler. Slavlar ise, son muhârebede büyük galibiyetler elde eden Rusya gibi büyük bir devletin himâyesi altında milliyetlerinin gerekli kıldığı yeni teşkilâta nâil olacaklardır. Rumlar, kongre huzurunda Slavlarla eşit tutulmayacaklarından dolayı korku ve endişeye kapılıyorlar. Gerçekten kendilerine vekâlet edecek bir devlet yoktur. İngiltere Devleti de verilecek kararın Rumları hoşnut etmeyeceği ve bu takdirde ne Osmanlı Devleti ve ne de Avrupa için barışı iâdeye delâlet edemeyeceği kanaatinde- dir. Hattâ Rumlar, Avrupa devletlerinin kendilerini Slavların tahakkümüne bıraktığı fikrine kapılmakla, yeniden birtakım huzursuzlukların doğması muhtemeldir. Bundan dolayı İngiltere, Yunanistan'ın kongre müzâkerelerine katılmasını ve hiç olmazsa Rumların menfaatleri ile ilgili meselelerin bahis konusu olacağı oturumlarda hazır bulunmasını teklif eder" dedi.

Kongreye katılan devletler, Paris Muâhededesi'ni imzâ edenler olup, onların temsilci göndermeleri, sırf adı geçen muâhededede bu defa yapılacak değişiklikleri müzâkere etmek hakkından ileri gelmişti. Yunanistan ise, bu hak ve selâhiyete aslâ sâhip değildi. Bununla beraber yukarıda açıkladığımız siyâsî sebepler yüzünden Yunanistan da, İngilizler tarafından diğer büyük devletler sırasında yâd olunmuş ve açıktan açığa Rumlara birtakım menfaatler sağlanacağı ortaya konulmuştu.

İngiltere temsilcilerini bu meselede şiddet ve ısrara sevkeden sebeplerden biri de, Yunan Krallığı'nın teşkili hususunda daha önce yıllarca Avrupa'yı karıştıran fikirlerin kaynağı olan partinin, hâlihazırdaki İngiltere vükelâsına muhâlif bulunması sebebiyle, eğer Rumlar lehinde birşey dememiş olsa, öbür parti ilerigelenlerinin umûmî efkârı karıştırıp kendilerini mevkilerinden düşürmek yolunda haklılık kazanacaklarını anlamaları hususu idi. Bundan dolayı bu noktada Rumlara arka çıkarcasına davranmak zorunda idiler.

Velhâsıl Lord Salisbury, Yunan Devleti'nin çıkarlarını gözettiğini meydana koyduğu gibi, Fransa temsilcisi de esâsen onunla aynı fikirde olup: "Yunan

Devleti'nin temennilerine, kongreye katılan devletlerin kulak vermeleri lâzımdır" diyerek civar vilâyetlerin (Yanya ve Tırhala) durumlarının tâyini sırasında mütâlaalarını ortaya koymak üzere, Yunan Devleti'nden bir temsilci istenmesini teklif etti. Ve bunun üzerine mühim bir bahis açıldı ki, o da, "Eyâlât-ı Mütecâvire" tâbirine dâirdi.

İngiliz temsilcileri, bu tâbir yerine "Rum Eyâletleri" denilmesi lüzûmunu ileri sürünce, konuşmalar uzayıp nihâyet Fransa temsilcileri "Eyâlât-ı Mütecâvire" tâbirinden maksadlarının, Yanya ve Tırhala eyâletleri hakkında Yunanistan tarafından vuku bulacak ifâdelerin bahis konusu edilmesi hususu olduğunu söylediler. İngiliz temsilcileri ise, daha ileri gitmek isteyip, Yanya ve Tırhala eyâletlerinden başka Selânîk Edirne ve Girit gibi Rum halkı fazla olan Osmanlı şehirlerinin durumunun da müzâkere konusu olması için "Rum Eyâletleri" tâbirinin kullanılması teklifinde ısrar ettiler.

Fakat Prens Bismark, Almanya temsilcisi sıfatıyla Fransa temsilcilerinin teklifini kabul etmekle çoğunluğun fikri o yönde hâsıl olup, Yunan temsilcisinin "Eyâlet-i Mütecâvire" hususunda yapılacak müzâkerelerde hazır bulunmak üzere dâvet edilmesine karar verildi. Ama İngilizlerin, mutlak sûrette, Rumların oturmakta olduğu Osmanlı eyâletleri ile ilgili bâzı isteklerde bulunacakları bu sırada meydana çıktı.

Bulgaristan teşkilâtı

İngilizlerin kongrede daha ziyâde değiştirmek istedikleri madde, Bulgaristan'ın mülkî teşkilâtı keyfiyeti olduğunu yukarıda anlatmıştık.

Buna o kadar ehemmiyet verilmesi, Ayastefanos Barış Sözleşmesiyle kararlaştırılan Bulgaristan hududunun Karadeniz'de birçok sâhilleri içine aldığından başka, Akdeniz'de de bazı sâhilleri ihtivâ etmesi hususundan ileri gelmekteydi. Bundan dolayı Bulgaristan'ın kara hudutlarının Balkan dağları silsilesini geçmemesini ve oradan Edirne'ye kadar olan yerlerin "Şarkî Rumeli" vilâyeti adıyla muhtar bir idâre altına verilmesini ve Balkan hududunun Osmanlı askerlerinin muhâfazasına bırakılmasını teklif ettiler.

Rus temsilcileri ise bu değişiklikleri desteklemeye çalışıp, istemeyerek kabule muvafakat ettiler. Ruslar, muhârebenin neticesinde İstanbul kapılarına kadar dayanmışken Rumeli'de Besarabya'yı geri almaktan başka maddî birşey kazanamadılar. Fakat tasavvur edilen Bulgaristan Prenslîği'ni kurmak sûretiyle orayı mânen bir Rus vilâyeti hükmüne sokmak gayesini güttüklerinden, Bulgaristan mülkî teşkilâtı ne kadar dar bir sahaya inhisar ettirilse o kadar müessir olacakları tabîi idi. Bundan başka İngilizlerin de siyâsî ve ticarî çıkarları bunun tam aksine olduğundan ve Avusturyalılar ise, Bosna topraklarını istilâ etmek niyetinde bulunmalarıyla Bulgaristan Prenslîği hudutlarının genişletilmesinden ziyâde daraltılmasını uygun gördüklerinden, Ruslar, İngilizlerin teklifine muvafakat etmek zorunda idiler. Bu mesele uzun münakaşalara yolaçıp, nihâyet Rus temsilcileri Balkan hattının Osmanlı Devleti tarafından muhâfaza altına alınması şartını, askerî güzergâh olmak lâzım gelen Şarkî Rumeli'de Osmanlı kuvvetlerinin Balkan'a gidinceye kadar yollarda durup oturamaması, kasaba ve köylere girememesi gibi bir ev sahibinin kendi evi içindeki hareketini dışardan şarta bağlama tarzında, birtakım tahkir edici maddeler ileri sürdüler. Bundan

başka Şarkî Rumeli'nin mutlakîyet usûlünde idâre ettirilmemesi ve bir millî ordusu olması gibi ismen Osmanlı Devleti'ne bağlı bir vilâyet, hakikatte ise, Rusya'ya tâbî muhtar bir idâre şekline konulması esasını telif ederek bunları kabul ettirdiler. Fakat bahis konusu vilâyet için yapılacak dahilî nizamnâmele-
rin bir Avrupa komisyonu tarafından tanzim ve tesis olunması kongrede karar-
laştırılmış olduğundan, bunun kendi nezâretleri altında yapılmasına muvaffak
olamadılar. Diğer taraftan Rus ordusunun dokuz ay müddetle Bulgaristan ve
Şarkî Rumeli'de bulunması, Bulgaristan "Kanûn-ı Esâsî"sinin Tırnova'da ve
Rusya'nın nezâreti altında kaleme alınması, Şarkî Rumeli dahilî nizamnâmesini
hazırlayacak Avrupa komisyonunun da Rus silahı altında müzâkerelerde
bulunması şartları, kongrede verilen kararların icâbından olmakla, Rusya bu
hususlarda mânevî nüfûzunu kaybetmemişti.

Doğu Anadolu'nun bir kesimi ile Girit ve Rumeli Eyâletlerine dâir kararlar

Kongre yapılması kararlaştırılınca, devletlerarası müzâkerelerden istifâde
emeline bulunan milletler ve devletler, sür'atle resmî mürâcaatlarda bulundu-
lar: Ermeni patrikhânesinden Doğu Anadolu'daki Ermeni azınlığı adına imti-
yaz koparma ümidiyle Berlin'e memurlar gönderildi; Arnavutluk'ta bulunan
Mirdita dağı ahâlisinin ileri gelenleri de muhtariyet elde etmek sevdasıyla dilek-
çeler takdim ettiler. Rumeli'deki mevcut vilâyetlerin hristiyanları nâmına dahî
imtiyazlar koparma teşebbüslerinde bulunuldu. Bu cihetle kongrede, bunların
herbiri kendisi için bir menfaat mütâlaa eden devlet temsilcisine sermâye olmuş
ve nice müfrit emeller meydana konulmuştu. Bu meselelerden Ermenilerle ilgili
olanı, İngiliz temsilcisi tarafından ortaya konulup, bu ise, evvelâ Ermenilerin
hususî mürâcaatlarından, ikinci olarak Kıbrıs Andlaşması hükmünce İngiltere
Devleti Anadolu halkı üzerinde bir nezâret hakkı elde etmesiyle onun eserini
açığa vurmak istemesinden doğmuştu. Hattâ müzâkereler esnâsında Lord Salis-
bury: "Ermenistan'da derhal ıslahat yapılmalıdır; ileride de refah ve saâdete
kavuşmaları için Ermenilere ümit ve güven verilmelidir" demiştir.

Anadolu'da Ermenistan denilen bir yer olmayıp, Ermeniler müslümanlarla
karışık oturdukları gibi, bunların nüfûsları da hiç bir yerde müslümanlardan
fazla değildi. Böyle iken, kongrede bu hususa da ehemmiyet verilerek uzun
uzadıya müzâkereler cereyan edip, nihâyet: "Bâbîâlî, Ermenilerin oturdukları
vilâyetlerin muhtaç oldukları ıslahatı geciktirmeksizin yapmayı, Kürtlerle Çerkes-
lere karşı emniyetlerini muhâfaza etmeyi taahhüt eder. Ve bu hususta alacağı
tedbirleri sırası geldikçe devletlere tebliğ edeceğinden, zikredilen devletler de söz
konusu tedbirlerin tatbikine nezâret edeceklerdir" diye andlaşmaya bir madde
ilâvesine karar verildi ki, bu, devletin istiklâline indirilen başlıca darbelerdendir.

Diğer taraftan böyle bir tehlikeli maddenin kongrede kararlaştırılmasına
sebepe olan Ermeni talepleri, andlaşma ile birtakım menfaatler elde eden diğer
gayrimüslim milletlere rekâbetten ileri gelmiş denilse bile, Ermenileri öyle bir
mürâcaata sevkeden sebep, Anadolu'da kendilerinin ihmâl edilmesi ve bir müd-

detden beri Van, Erzurum ve Diyarbekir havâlisinde Kürtler, Çerkesler ve diğer konar-göçerlerin yalnız Ermenilere değil, bütün ahaliye tecâvüzleri tahammül derecesini aşıp halkın can, mal ve nâmusları ayaklar altına alındığı hâlde bunların önlenememesi hususu idi.

İşte amme hukukunun korunmasında gösterilen gevşeklik, böyle istiklâli zedeleyen hususların andlaşmaya konularak kabul edilmesi mecburiyetini doğurduğu gibi, temsilcilerimizin: “İslâhata başlanmıştı. Araya harp girdi. Birşey yapamadık. Bundan sonra şöyle hareket edeceğiz, böyle teminat vereceğiz” meâlindeki sözlerini de yabancı temsilcilerden dinliyen olmadı.

Yukarıda anlatıldığı üzere, Yunan Devleti’ne toprak verilmesi meselesi müzâkere mevkiine konulduğu sırada, İngiliz temsilcileri Rumların oturduğu diğer vilâyetlerde de islahât yapılmasını teklif etmişlerdi.

Bulgaristan ve Şarkî Rumeli teşkilâtı kararlaştırılınca, Rus temsilcileri de Rumeli’nin diğer kısımlarında, kongre kararlarından yararlanamayan yerler için hususî imtiyazlar talep ettiler. Girit hristiyanları ise, esasen Rus savaşının son ânında Osmanlı Devleti’nin mağlûbiyetinden istifâde ile şekavetê kalkışarak birtakım isteklerde bulunmuşlar ve kongrenin toplanmasında devletlere dilekçeler göndermekle maksatlarını yürütmeye yol bulmuşlardı. Bunun üzerine kongrede Girit adasının dahilî idâresi hristiyanların istedikleri şekilde değiştirilmekle, andlaşmada hususî teşkilâtı tâyin edilmeyen Rumeli vilâyetlerinde komisyonlar teşkilıyla halkın istekleri doğrultusunda ve Girit için mâlî muâfiyetlerden başka sağlanacak imtiyazlara benzer hususî kanunlar yapılp, devletler komiserlerinden oluşarak Şarkî Rumeli teşkilâtına tayin olunacak komisyon ile istişâre olunmadıkça, tatbik mevkiine konulmamak gibi birtakım hususlar kararlaştırıldı. Bunların hepsi kavmiyet ve milliyet esasını muhâfaza etmekle, Osmanlı topraklarındaki muhtelif gayrimüslim toplulukları Avrupa’nın baskısıyla bağımsız bir idâreye kavuşturmaktan ve Osmanlı Devleti’nin, tebaası nezdindeki itibârını yoketmekten ibârettir.

Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya Devleti idâresine bırakılması

Rüsyâ, Ayastefanos Barış Sözleşmesi müzâkerelerinde daha ziyâde Bulgaristan Prensliği’nin teşkiline ehemmiyet vererek, Bosna-Hersek taraflarının sonunda Avusturya Devleti’ne bir lokma olacağını bildiği için oraları muhtar idâre altına koydurtmakla yetinip, bahis konusu sözleşmenin ondördüncü maddesine buna dâir gerekli sarahati koydurtmuştu.

Fakat Avusturyalılar, bunca fedâkarlıkla sürüp gitmesine çalıştıkları ihtilâlin semeresini toplamak yâni öteden beri emelleri olduğu üzere, Bosna-Hersek bölgelerini kendi topraklarına katmak maksadına erişmek sevdasında idiler. Bu sebeple Ayastefanos Sözleşmesi kararınca muhtariyet altında olsa bile oralarını Osmanlı Devleti elinde bırakmak istedikleri gibi, önceki bölümde yazıldığı üzere, İngiltere Devleti de bu meselede Avusturyahlara yol gösterir olmakla, kongre yapılması tasâvvuru ortaya çıkınca Bosna ve Hersek idâresinin Avusturya’ya bırakılması teklifi ileri sürülmüş ve buna karşı Osmanlı Devleti kongre kararını beklemekten başka bir şey yapamamıştı.

Kongre yapıldığında, sekizinci oturumda, Avusturya birinci temsilcisi ve Hâriciye Nâzırı Kont Andraşi bir rapor okuyup meâlinde, kısaca, geçmişteki Hersek ihtilâlinin savaşa sebep olduğundan ve bunun Osmanlı Devletince önlenemediğinden, komşu olmak hasebiyle Avusturya'nın bundan zarar görmüş olduğu gibi, idârî muhtariyet dahî Avusturya için tehlikeli olup, esasen Osmanlı Devleti bundan sonra oralarını sağlam bir idâre altında tutamayacağından ve ihtilâlde zarar gören halka malî yardım yapamayacağından oraları için iyi ve kesin bir karar verilmesini teklif etmişti.

Kongrede bu gibi hususlar önceden devletler arasında ve temsilcilerin özel toplantılarında karara bağlanarak ondan sonra müzâkere mevkiine konulmak usûlü kabul edilmiş olduğundan, Kont Andraşi'nin raporuna karşılık İngiltere ikinci temsilcisi Lord Salisbury bir teklif yazısı okuyarak, gerekçesinde Avusturya temsilcisinin ifâdelerini tasdik etti ve neticesinde Bosna ve Hersek eyâletlerinin Avusturya tarafından asker konulmasıyla idâresinin hayırlı olacağını belirtti. Prens Bismark, Almanya adına bu teklifi kabul ederek: "Bosna Hersek'te dâimî âsâyişin sağlanması, ancak Avusturya gibi komşu bir devletin el koymasına bağlıdır" demiş ve bu meselede devletlerin katılma arzusunu açığa vurmuştu.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti birinci temsilcisi Aleksandr Paşa gerekli savunmayı yaparak: "Bosna ve Hersek'te âsâyişin sağlanması ve idârenin iyi bir şekle sokulması, haklı olarak, Osmanlı Devleti'ne âittir. Gerçi ihtilâl uzayıp gitti; Ama buna Sırbistan ve Karadağ isyânlarının ve Rus muhârebesinin çıkışı sebep oldu" diyerek İngiltere temsilcisinin teklifini redde kalkıştı. Ancak Fransa temsilcisi, Avusturya'nın Bosna-Hersek topraklarına müdâhalesine bir Avrupa meselesi nazariyle bakılacağını beyan etti. İngiltere birinci temsilcisi Lord Bikonsfild Osmanlı Devleti'nin zaafına işâretle ikinci temsilcinin teklifini te'kiden ileri sürdükten başka, Rusya temsilcisi de muvâfakat gösterdi. Ve Prens Bismark, Aleksandr Paşa'ya cevâben: "Kongre, Osmanlı Devleti'nin istediği yerleri elinde bırakmaya çalışmak için değil, sadece, Avrupa'nın şimdiki ve gelecekteki âsâyişini muhâfaza maksadiyle toplanmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bu kararı kabul etmesi gerekir." diyerek müzâkerelere son verdi.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Ayastefanos Barış Sözleşmesiyle Berlin Muâhedesini hükümleri arasındaki ihtilâfların mukayesesi

Kongrede ön sulh sözleşmesi dışında ortaya çıkan tekliflerin bir önceki fasılda yazılmış bulunan neticelerinden başka, barış esâsı ile ilgili olarak yapılan değişiklikler şunlardır:

1- Ayastefanos Sözleşmesi'nde Kotur arazisinden dolayı İranla Osmanlı Devleti arasında uzun senelerden beri süregelen anlaşmazlığın kat'î olarak halli arzusu bir komisyonun tahkikatına bırakılmışken, İran'ın Londra sefiri bulunan Malkum Han'ın kongreye çağrılıp kabul edilmesiyle Kotur kasabasının kendisine bağlı yerlerle birlikte İran'a bırakılması hususunda Osmanlı Devleti'nin mecbûr tutulması;

2- Eleşkird vâdisiyle Bayezid şehrinin Rusya'ya terki kararlaştırıldığı hâlde, buralarının Rusya'nın eline geçmesi Osmanlı topraklarından o yol ile yapılan İran ticâretinin Rusya'ya intikali gibi İngiltere'nin çıkarlarına tesir edecek bir neticeye yol açacağından, İngiliz temsilcilerinin ısrarları üzerine Rus temsilcileri tarafından Eleşkird ve Bayezid cihetlerinin Osmanlı Devleti'ne iâdesine muvâfakat gösterilmesi;

3- İngilizler, Batum limanının Rusya'nın elinde bulunmasını, Karadeniz ticâretini tehdiye yorumlayarak bu takdirde Boğazların kapanması hakkındaki eski andlaşma hükümlerinin mukabil olarak lağvedilmesi gerekeceğini de ortaya koyduklarından, Rus temsilcileri tarafından Batum limanının "Port-Franc" yani serbest ticârî liman hâlinde bırakılacağı Rus Çarı adına vâdedilmek sûretiyle İngiliz temsilcilerinin iknâ edilmesi;

4- Bağımsızlıkları kabul edilen Romanya, Sırbistan ve Karadağ prenslikleriyle Bulgaristan Prenslığı'ne, Osmanlı dış borçlarından toprak terkedilmesi karşılığında hisse ayrılması;

5- Karadağ'a terk olunan topraklar arasından İspebic limanının Dalmaçya'ya katılarak Avusturya'ya verilmesi;

6- Yunanistan tarafından temsilci sıfatıyla Berlin'e gönderilen Hâriciye Nâzırı Mösyö Deliyani ile yine Yunanistan'ın Berlin sefiri bulunan Mösyö Rangaba kongreye çağrılarak ifâdeleri dinlendikten sonra, Yanya ve Tırhala'da

hudutların düzeltilmesi için Yunan hükûmetiyle uyuşulmasının Osmanlı Devleti'ne teklif edilmesi kararlaştırılmakla beraber, bu hudutları düzene koyma hususunun Salamirya vâdisinden Adalar Denizi'nin eteğine ve Venedik körfezinde bulunan Kalamas vadisine kadar olabileceğine dâir Fransa temsilcisi Mösyö Vaddington tarafından verilen lâyiha münderecatının kabul olunması;

7- Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan hudutlarının değiştirilip düzeltilmesiyle, Avusturya genelkurmayı tarafından yapılmış bir harita üzerinde terk edilen toprakların gösterilmesi.

Osmanlı borçlarından prensliklere hisse ayrılması ve Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya savaş tazminatı verilmesi meseleleri uzun uzadıya müzâkerelere yol açıp, Osmanlı Devleti temsilcileri savaş tazminatını kongre yardımıyla geçiştirmek hususunda çok gayret sarfettiler. Hattâ Aleksandr Paşa, harp zâyiatının ağırlığından ve savaş masraflarının sebep olduğu mâli külfetin derecesinden bahisle Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünü ortaya koymuştu. Fakat Rus temsilcileri: **"Bu sözlerin vakti ve hükmü geçmiştir. Zira Osmanlı Devleti, Londra Protokolü'nü reddetmeden önce sâhip olduğu kudretin derecesi ile muhârebeye uğradığı zarar-ziyâm ölçüp biçmeliydi"** cevâbını verdiler. Bunun üzerine savaş tazminatının diğer borçlar arasına sokulması kararlaştırılmak üzere iken, Aleksandr Paşa yine söz alarak: **"Osmanlı Devleti böyle üzücü bir vaziyet içinde ne kadar değiştirilse ve hafifletilse bile bu tazminatı nasıl ödeyebilir. Ayastefanos Barış Sözleşmesiyle tâyin edilen meblağ, devletin diğer borçları arasına ne sûretle sokulabilir. Osmanlı Devleti, yerine getiremeyeceği bir taahhüdün nasıl altına girebilir"** dedi. Prens Bismark ise: **"Osmanlı Devleti'nin şimdi taahhüt edeceği bir şey yoktur. Bu taahhüt, Ayastefanos'da tâyin olunmuştur"** cevabıyla sözü kestirdi. Böylece Rusya temsilcileri savaş tazminatı meselesini değiştirmeksizin kabul ettirdiler. Nihâyet tazminat esasının kongre tarafından andlaşmaya dâhil edilip edilmemesi bâhsi ortaya çıkıp, Prens Bismark: **"Kongre, Osmanlı Devleti'nin mâli meselelerini taahhüt edemeyeceğinden, tazminat şartları andlaşmaya ilâve edilemez. Bu husus iki devlet arasında halledilmelidir"** dedi. Ve bu meseleye de bu şekilde son verilerek, temsilciler tarafından savaş tazminatı konusu ile ilgili müzâkereler esnasında ileri sürülüp de devletlerarası sened kabul edilen ifâdelelerin protokollere ilâvesiyle yetinildi.

Kongre kararlarından Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tehlikeye düşüren bir husus daha vardır ki, o da, Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim topluluklara âit hak ve imtiyazlara ve ruhânî reisleriyle aralarında mevcut bağlara hâlel gelmeyeceği; mahkemeler huzurunda hıristiyan şahitliğinin kabul olunacağı; gayrimüslümlerin memleket ni'metlerinden faydalanmalarına mâni olunamayacağı hususlarının Osmanlı Devletince taahhüt edilmesi hususudur.

Osmanlı Devleti, Kırım savaşına yolaçan Rus teklifinin -ki Rum mezhebinde (Ortodoks mezhebi) bulunan Osmanlı tebaasının eski imtiyazlarının korunmasını taahhütten ibâretti- kabulünü istiklâlinin elden gideceğine sebep olacak derecede vahim görerek, o zaman savaş ilânına kadar mecbur olmuş ve bunda haklı olduğunu devletlere kabul ettirip, hattâ Fransa ve İngiltere'nin yardımıyla galibâne bir andlaşma kazanmıştı.

Gerçi Paris Muâhede'sinde de "İslahât Fermanı"nın not hâlinde zikr edilmiş olmasının tebaanın imtiyazları maddesinin andlaşmaya sokulması mahzurunu ihtivâ ettiğine dâir o zaman da itirâzlar vâki olmuştu. Fakat bu defa andlaşmaya konulan fıkralar ile onun arasında büyük fark olup, gayrimüslim Osmanlı tebaasının siyâsî hak ve menfaatleri yönünden yabancıların yardımı altında bulunacaklarını, tâbi oldukları Osmanlı Devleti'ne anlaşıyla tasdik ettirdiler. Bunun gerçek sebebini ise, eserin başında yazdığımızdan burada tekrardan kaçındık.

Birinci fasıldâ anlatıldığı üzere, kongre 1878 senesi Haziran'ının 13. günü açılıp, yirmi defa toplandıktan sonra temsilciler 3 Temmuzda, altmış dört maddelik andlaşmayı imza ederek dağıldılar. (Bu muâhedenin sûreti bu bölümün sonuna ilâve edilmiştir.).

Osmanlı Devleti tarafından Berlin Kongresinde birinci temsilci bulunan Aleksandr Karatodori Paşa, Prens Bismark'ın kongrede vuku bulan tahakküm ve tehditlerini, müzâkerelerin serbestçe cereyanını engelleyen hareketlerini, siyâsî mes'eleler ve bilhassa Şark'ı ilgilendiren hususlar hakkındaki fikir ve düşüncelerini ve kongre zabıtlarına geçmeyen bâzı bahislerin tafsîlâtını ihtivâ eden fransızca bir lâyiha kaleme alarak Hâriciye Nezâreti pâyesiyle sadârette bulunan Safvet Paşa'ya takdim etmiştir. Kongrenin mâhiyetini ve andlaşma hükümlerini tâyin ve tefsir için sağlam bir kaynak niteliğine lâyık böyle bir eserin tercümesi, bizden sonra geleceklerin faydalanmaları maksadıyla aşağıda verilmiştir:

ALEKSANDR PAŞA LÂYİHASI

Birinci Kısım

Prens Bismark'ın kongreye hâkim olması

Prens Bismark, Berlin Kongresi'ni büsbütün tahakkümü altına almıştı. Bundan dolayı tanzim olunan protokollarla andlaşmanın çoğu münderecâtı onun fikir ve maksatlarının mahsulü ve bir dereceye kadar sabırsızlığının eseri-
dir. Birtakım büyük hâdiseler Prens Bismark'a gerek Almanya'da ve gerek bütün Avrupa'da pek yüksek bir mevki kazandırmış olduğundan, onun kongreyi bu şekilde tahakküm altına alması tabii idi. Umûmun güven ve itimadına mazhar olmakla beraber, kendisi herkese korku vermiştir. Gerçekten Almanya'da en yüksek dereceli memurlar arasında bile Prens Bismark'a karşı bilhassa dış politika hakkında muhâlif görüşler ileri sürmeye cür'et edebilecek tek bir kimse yoktu. Prens Bismark, İmparator'dan başkasını büyük tanııyordu. Bu ise imparatorun kendisinden başka istişâre edecek birini bulamamasından ileri geliyordu. Uzun zamandan beri tam bir serbestlik içinde hareket etmeğe alışmış olduğundan en basit bir düşünceyi bile kendine karşı muhâlefet şeklinde telakki ederek şiddetle reddederdi.

Kongre başkanlığına seçilince, daha doğrusu bilhassa işin tabiatı icâbı bu mevkie gelince, hakkıyla bir itibar kazandığı inancına kapılarak fırsat düştüğçe kongre üyelerine karşı üstünlük taslardı. Herkese kudret ve nüfûzunun, zekâsının ve bâzan askerî şiddetinin ne derecede olduğunu hissettirmişti. Kongrede bahis konusu olan meselelerin büyük bir ehemmiyeti olduğu hâlde kendisini, müzâkere usûlünde câri olan âdetlere, kaidelere riâyet etmeye mecbur saymadı. Umûmiyetle herkesten önce fikrini beyân eder, kendi fikri ile arkadaşlarının görüşlerini birleştirip ileri sürülen fikirleri sadece bir göz işareti ile kabul ettikten sonra kâtibe yazdırırdı.

Kongrede müzâkereler fransızca cereyan edip, yalnız Bikonsfild ingilizce konuşurdu. Prens Bismark işe bu lisanların ikisini de bildiğinden kongreyi idârede güçlük çekmezdi. Gerçi ara sıra konuşmasını yavaşlatmaktaysa da, hatasız konuşması, fransızcanın inceliklerine vâkıf olduğunu gösteriyordu.

Prens Bismark

Almanya Başvekilli

Berlin Kongresi'nde Türk temsilcilerine karşı
sert ve kaba tutumu ile dikkatleri çekmiştir.

Kısacası, Prens Bismark kongre üyelerinin çoğunu elde etmeğe muvaffak olduğundan, bu büyük siyâsî meclis onun başkanlığı altında toplanmamış olsaydı söz konusu heyetin karar ve icrâatının ne şekilde olacağı hakkında şimdilik bir şey denilemezdi. Yalnız şurası teessüfe şâyândır ki, onun tahakkümü, kongre kararlarının hakkımızda pek hayırlı olmamasına yolaçmıştır.

Osmanlı temsilcileri Prens Bismark ile otuz gün devamlı birlikte bulundukları cihetle onun bu husustaki hissiyatını şimdiye kadar Berlin'de bulunan Osmanlı sefirlerinden daha iyi tetkik ve mütâlâa edebilmişlerdir. Gerçekte sefirlerimiz dünyanın gidişatında büyük bir rol oynamakta olan bu zat ile Alman Hâriciye Nezâreti'nde câri olan usûl gereğince pek nâdir görüşebilmişlerdir.

Rivâyete göre Prens Bismark, tamamen siyâsî gidişatın tesiri altında olup şahsî dostluk veya düşmanlığı yoktur. Bu husus umûma teşmil edilebilirse de, Prens'in Osmanlı Devleti hakkında şahsî bir fikre sâhip olduğu ve bu şahsî fikrin, onun siyâsî düşüncelerini etkilediği tahmin olunabilir.

Prens Bismark, durumu inceden inceye tetkik etmek istemeyip, ancak Osmanlı Devleti'nin istikbâlinden ümitvar olmamaktadır. Bununla beraber ıslahâtımızın samimi ve faydalı olduğuna da inanmamaktadır. Osmanlı Devleti ve onun politikası hakkındaki hüsnüzanı pek azdır. Muhtelif Şark milletlerine de asla muhabbeti olmayıp, bizde gerçek ilerleme olmadığını isbat edecek vesileleri fırsat bilmekte, aksine bu fikrini çürüten hâdiselerden son derece müteessir olmaktadır. Nitekim Mehmed Ali Paşa'nın Şarkî Rumeli'de

milis kuvvetleri teşkilinin hristiyanların askerliğe kabul edilmemesi esasiyle bağdaşmadığını ve Osmanlı ordusunun kudret ve kuvvetinin, fertlerinin aynı dine mensup olmalarından ileri geldiğini beyan etmesi üzerine Prens Bismark, paşanın bu fikrine açıkça katılmıştı. Kendisi askerlik hizmetinin mecburî olması usûlünü siyâsî hayatı boyunca esas kabul etmiş ve başarılarının en önemlilerini bu sâyede kazanmış olduğundan, Mehmed Ali Paşa'ya destek olması, Türkiye'nin, bugünkü ahalisinden yarısını askeri hizmetten hariç tutacak bir durumda bulunduğunu anlatmak içindi.

Daha sonra da Osmanlı ülkesinde câri olan mezhep eşitliğinden bahsölunduğu sırada, Prens Bismark, yalnız Osmanlı Avrupası'nın yadedilmesi için ısrar etmişti. Osmanlı Devleti temsilcileri Padişah'ın gerek Osmanlı Avrupası'nda ve gerek Anadolu'da bulunan bütün halkın mezhep eşitliğini ilân ettiğini belirterek müsvedde aslındaki Avrupa kaydının çıkarılması için ısrar ettiler. Prens Bismark, ileri sürülen delillerin kendi nazarında asla kıymeti olmadığını ve mezhep eşitliğinin hayli zor bir şey olup, Avrupa'da bile istenilen derecede değil iken Anadolu'nun dahî karıştırılmasının ve bu sûretle yanlış bir inanca saplanılmış gibi görünümesinin doğru olmadığını ifâde etti. Ancak Prens Bismark, bu hususta daha fazla ısrar edemediyse de, kongrenin mezhep eşitliğini Osmanlı Avrupası'na mahsus olmak üzere talep etmekle yetinmesinden dolayı son derece üzüldüğünü tekrardan kendini alamazdı.

Başka bir toplantıda da Osmanlı idâresine karşı Osmanlı Avrupası hristiyanlarının en azından İstanbul Konferansı'nın vermek istediği teminatı elde etmemelerine rıza göstermenin kendisince mümkün olmadığını İmparator adına beyân etti. Osmanlı Devleti'ni Avrupa câmiasına sokan Paris Muâhede-i hükümlerine pek kıymet vermediği için Osmanlı hükûmetinin ne Avrupa devletleri arasına dahil bulunmasından doğan hukukuna ne de Berlin Memorandum'u ve Londra Protokolü'nün tanzimi sırasında söz konusu câmiadan hariç tutulmasına ehemmiyet vermemiştir. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin Berlin Kongresi'nden hariç tutulmasına ciddi bir şekilde muhâlefet eden Prens Bismark değildi. Kendisi fevkalâde zekî olup, yarım işten hoşlanmazdı. Belki eski usul taraftarı bir Türk'ü takdir ederse de, Avrupa medeniyetine özenmek isteyen Türk'den birşey anlamazdı. Çünkü bunların sözlerinin samimî olduğuna kâni değildir.

Berlin Kongresi esnasında Bâbîâlî'nin birkaç kere Osmanlı Devleti temsilcilerine bâzı konularda yaptığı tebligatı Prens Bismark'ın ne şekilde telakki ettiğine de şahid olunmuştur. Gerçekten bahis konusu tebligattan bu zâtın rahatsız olduğu görölmüştü.

Bu zâtın indinde Osmanlı Devleti'nin diplomasisi iç politikası gibi sağlam bir esasa dayanmamaktadır. Hattâ Osmanlı Devleti temsilcilerine:

"Diplomasi usûlünüzde meslek esası yoktur. Hâlin icâbına göre hareket ediyorsunuz. Düşmanınızın düşmanını kendinize dost zannedersiniz ki, bu usûl çoğu zaman yanıltır. Bilhassa her devletin şahsî çıkarı olan Türkiye'de tatbiki kabil değildir. Bununla beraber Bâbîâlî'nin tâkip ettiği usûl yalnız budur" demiştir.

Şark kavimlerine gelince; aşağıdaki nüktelerden onun bu kavimler hakkındaki hissiyatına dâir bir fikir edinilebilir. Şöyle ki: Prens Bismark, Bulgar

meselesiyle ilgili müzâkerelerin uzamasından bıkarak: “İki günden beri bu yüce hey’et Bulgar meselesi üzerinde müzâkerelerde bulunuyor. Bu ise Bulgarların ummadıkları bir şereftir. Almanya temsilcisi sıfatıyla şahsen bu tafsilâttan pek az istifâde etmekte olduğumu saklayamam. Biz bir Bulgaristan Prensliği kurulmasına karar verdik. Bir Bulgaristan prensi bulunup bulunamayacağını bilemeyiz. Bulunursa ne alâ. Fakat gerek bu noktada ve gerek Bulgar ileri gelenlerinin Tırnova’da tertip edecekleri Kanûn-ı Esâsî’nin mâhiyetinin anlaşılması hususunda sözü uzatmak, zannımca, abesdir. Bu hususta şahsî bir kanaata sâhip olmuşumdur” dedi.

Yine bir gün Ayastefanos Andlaşması’nın yedinci maddesi okunurken, Bulgar’ın dışında olup siyâsî hakları temin olunmak üzere sayılan muhtelif kavimler arasında Karakaçan Ulahları’nın da yazılı olduğunu Prens Bismark görünce: “Vılak ha! İşte haklı olarak kaldırılacak bir kelime” deyip, sözü edilen kelimeyi kurşun kalemle çizdi. Salisbury de Ermeni mes’elesini dediği madde için bir gün tâyin edilmesini ikinci defa olarak talep edince, Bismark sabırsızlığını açıktan açığa belli ederek yüksek sesle: “Al bir daha” dedi.

Osmanlı ve Rus temsilcileri arasında Lazların mikdarından bahsedilirken, İngilizler de söze karışmışlardı. Bunun üzerine Bismark, Salisbury’e hitâben: “Lazların doğudaki mühim kavimler cümlesinden olduğunda şüphe etmem. Ancak bunlar için özellikle sıcakların yaklaştığı şu günlerden birini tahsis etmek zahmetine değer mi? Burasını bilmek isterim” dedi.

Romanyalıların da dinlenileceğini kongreye haber vermekle beraber, Mösyö Kucalinçbano ile Bratyano’nun asıl mevzu dışında konuşmalarına kesin olarak mâni olunacağını ilâve etmişti.

Prens Bismark’ın bu hissiyatı, dinî düşünceler tesiriyle meydana gelmiştir denilemez. Zikrêdilen düşüncelerden kendisinde bir eser görülemez. Veya dinî duyguları tamamen siyâsî düşünceye dönüşmüş ve asıl rengi değişmiştir. Her ne ise, Prens Bismark, Şark Mes’elesinin, bir dereceye kadar Avrupa medeniyeti çerçevesi dışında kalan millet ve hükûmetleri ilgilendirdiği takdirde bunun Avrupaca ehemmiyeti olmadığını, ancak Avrupa devletleri arasındaki münâsebetlere tesir eden neticelerinin önem taşıdığını fırsat düştükçe imâdan geri durmamıştır. İşte sırf bu sebepten dolayı bahis konusu mesele ile uğraşmaya râğbet etmiş ve hattâ bu mühim işi kendisine yeni bir meşgale edinmiştir. Yine bu fikre binâen Ayastefanos Andlaşması’nı müteâkip sulhün bozulacağını görünce, kongre yapılmasına ve bilâhire bu kongrenin muvaffak olmasına gayret etmiştir. Ayrıca kongrenin devamı müddetince Avrupa kabinelerinin birbirleriyle rekabet derecesindeki isteklerini değiştirmeye ve esas itibarıyla devletlerin siyâsî münâsebetlerine doğrudan doğruya tesiri olmayan meseleleri faydasız görüp, bertaraf etmeye itina göstermiştir.

Bu tafsilât, sırf Prens Bismark’ın kongreye karşı takıntığı tavırların gerçek sebeplerini açıklamak içindir. Onun umûmî politika hakkındaki düşüncelerine gelince; kendisi, kongreyi, zikrolunan düşünceler için yapmaya karar vermiş olduğuna göre bu bahis ayrıca tetkike muhtaçtır.

İkinci Kısım

Kongrenin açılışındaki durum

Prens Bismark, Osmanlı Devleti temsilcileriyle ilk görüşmesinde aşağıdaki ifâdeleri beyân etmiştir: “Tarafımdan göreceğiniz samimiyeti başkalarından göremiyeceksiniz. Hâlihazır durumu sizden saklamak istemem. Kongre'nin Osmanlı Devleti için toplandığını zannederek kendinizi aldatmayınız. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Ayastefanos Andlaşması Avrupa devletlerinin menfaatlerine dokunan bâzı maddeleri ihtivâ etmeseydi, olduğu gibi bırakılırdı. Bu menfaatlere istenilen ölçüde sağlanması için devletler bir kongre toplanmasına karar verdiler. Ben de bu kongrenin başkanlığını kabul ettim. Mevcut müşkilâtın halledilmesinde Ayastefanos Andlaşması hükümlerinden bâzılarının hafifletilmesi mümkün ve belki tabiidir. Bu düzeltmelerden istifâde edersiniz. Fakat daha ileri gitmek isterseniz hiçbir şey elde edemezsiniz. Berlin Kongresi'nin Osmanlı Devleti için toplanmadığını size tekrar söylüyorum. Bu durum karşısında Padişah Hazretlerinin adamlarından savaşa tekrar başlamak ve daha doğrusu devam etmek hayırlı olur düşüncesinde olanlar bulunabilir. Bunlar ise düşüncelerinde gafildirler. Osmanlı Devleti'nin savaşta ısrar etmesi, devletler arasında veya devletlerden bâzıları arasında harbe sebep olur mu bilmem. Eğer savaşa yol açarsa, Osmanlı Devleti hakkında bunun kadar zararlı bir şey yoktur. Ayastefanos Andlaşması Osmanlı topraklarını parçalamış ise de yine mülk halinde bırakmıştır. Evvelce ifâde ettiğim gibi, kongre, bu andlaşmanın ağır hükümlerinde gereken değişikliği yapacaktır. Fakat Avrupa'da bir savaş çıkarsa, neticesi bugün büyük ve müstakil bir hükümdar bulunan Padişah için çok zararlı olur. Avrupa devletleri arasında bir harp çıkması bâzı devletlerin hakkında faydalı olacağı gibi, bâzıları hakkında da zararlı olur. Fakat böyle bir muhârebenin Osmanlı Devleti'ni uçuruma sürükleyeceği, gün gibi meydandadır”.

İngiliz temsilcilerinin kongre kararlarına dâir düşünceleri

Kongrenin üzerinde duracağı mes'eleler hakkında İngiliz temsilcileri daha geniş izâhat vermişlerdir. Şöyle ki: Kongrenin, müzâkerelere Balkanların kuzeyinde vergi verir veya Lord Bikonsfild'in kibarca ifâdesiyle vergi bile vermez müstakil bir Bulgar Prenslığı teşkili mes'elesinden başlayacağını; Balkanların

güneyinde bağımsız idâreye sahip vergi veren bir vilâyet teşkil olunacağını; Adalar Denizi sâhillerinin Osmanlı Devleti idâresinde bırakılacağını; Balkanların korunması dahi Osmanlı Devleti'ne âit olacağı cihetle idâresi altında bulunan topraklar parçalanmayıp eskisi gibi bir bütün kalacağını ve Bosna-Hersek vilâyetleri idâresinin Avusturya'ya verileceğini, en başta söylemişlerdir. Ancak Anadolu hakkında bir türlü mâlûmat vermeye yanaşmayarak yalnız Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında ittifak yapılması fikrini telkin eder bir tavırda bulunmakla yetinmişlerdir. Bu yolda "idâre-i kelâm" etmelerinin sebebi de Osmanlı temsilcilerinin İstanbul'da imza edilmiş olan Kıbrıs Andlaşması'ndan haberdar olup olmadıklarını anlamaktır. Osmanlı temsilcilerinin bundan habersiz olduğunu gördüklerinde sükût ettikleri gibi, Lord Salisbury Anadolu'ya âit meş'eleler hakkında şimdilik hiçbir mâlûmat veremeyeceğinden dolayı üzüntülerini bildirmiştir. Bununla beraber Anadolu mes'elesinin de evvelce halledilmiş ve Osmanlı Devleti'ne sadece Eleşkird vâdisinin idâresinin kararlaştırılmış olduğu, kongre zabıtlarına geçmeyen bir hâdise ile sâbit olmuştur ki, bu hâdise aşağıda anlatılacaktır.

Avusturya birinci temsilcisi Kont Andraşi ise, Bosna ve Hersek mes'elesinin İstanbul'da sürüncemeye bırakıldığını, kendisine kalırsa şimdiye kadar bunun bitirilmesi lâzım geleceğini, Osmanlı temsilcilerine söylemekten aslâ çekinmemiştir. İşte bu mâlûmat, Osmanlı temsilcilerince kesin bir ihbar kabul edilmiş ve kongrenin Osmanlı Devleti için meçhul olan kat'î bir kararnâme ve büyük devletler arasında kararlaştırılmış niyetler üzerine toplandığı meydana çıkmıştır. Berlin Kongresi'nde müzâkere edilecek meselelerle ilgili olarak temsilcilerin yapacakları toplantının neticesiz kalacağı kesinlikle anlaşıldıktan sonra, Almanya tarafından dâvetiyeler gönderilmişken, "Globe" gazetesinin neşretmiş olduğu İngiltere ve Rusya memorandumu, Osmanlı temsilcilerinin bu husustaki tahminlerinin isâbet derecesini göstermiştir. O zamana kadar Bosna ve Hersek topraklarının terki meselesine kongre toplanmadan önce karar verildiğini isbat edecek evrak neşr olunmamışken, İngiltere temsilcilerinin kesin ifâdelerinden, Prens Bismark'ın davranışlarından ve Kont Andraşi'nin konuşmasının başından beri vermiş olduğu teminattan anlaşıldığına göre, İngiltere ile Rusya arasında hâsıl olan ittifaka öyle bir memorandum ile karar verilmişti. Bundan, tabiatıyla Avusturya'nın haberdar olması lâzım geleceğinden, Avusturya Devleti'nin de, temsilcilerini Berlin'e göndermeden önce Bosna ve Hersek bölgelerinin terk olunması konusunda Almanya, İngiltere ve Rusya'nın muvâfakatlarını aldığına tam bir kanaat hâsıl olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yalnız bırakılması ve ıslâhata dâir lâyiha takdiminin lüzumsuzluğu

Diğer temsilcilerle yapılan ilk görüşmelerden sonra açıkça ortaya çıkan bir başka gerçek de kongrenin başından beri Osmanlı Devleti'nin tamamen yalnız bırakılmasıdır. Çünkü meselelerle en fazla ilgisi bulunan devletler, Ayastefanos Andlaşması'nı Osmanlı Devleti'nin menfaatleri açısından değil, kendi menfaatleri açısından muhâkeme etmekte ittifak etmişler ve en mühim mes'elelerin halline karar vermişlerdi. Böyle bir durumda artık Osmanlı temsilcileri ne

yapabilirlerdi? Osmanlı temsilcilerince Londra, Petersburg, Berlin ve Viyana kabinelerinin koydukları esası yıkıp yerine yeniden bir esas koymayı denemeye kalkışmak, hem neticesiz bir teşebbüs ve hem de Osmanlı Devleti için vahim sonuçlar doğurabilirdi.

Bundan başka, Osmanlı temsilcileri o niyette bulundukları sezilir sezilmez, Avrupa devletlerinin ittifakını bozmaya çalışmak ve müşkilât çıkarmak gibi töhmetlerle itham edilerek, kongrede müzâkere edilecek mes'elelerin intizam içinde halledilmesine mâni olamamaları için haklarında gereken muâmelenin yapılmasını, Avrupa temsilcileri, Prens Bismark'tan istediler. Hattâ o tarihte Berlin gazeteleri Osmanlı temsilcilerinin fesat çıkarmakta olduklarına dâir yarı resmî haberler neşretmekte ve Bâbîâlî'den aldıkları tâlimât hakkında şâyialar yazmaktaydılar. Diğer taraftan da onlara birtakım ihtarlar da bulunmaktan geri kalmamaktaydılar.

Tutumları mâlûm olan bâzı gazeteciler, Osmanlı Devleti'nin, her türlü değişiklik teklifine karşı çıkacağına tabîi olduğundan bahisle, temsilcilerinin mes'elelerle ilgileri olmayıp tarafsız devletlerin temsilcileri derecesinde tutulmaları lâzım geleceği ve kongrede serbestçe konuşmaya hakları olamayacağı hakkında kendi lisanlarından yazılar neşretmekteydiler. Bu fikir umûmun kabulüne mazhar olamamışsa da Prens Bismark, kongre işlerinin devamı için diğer devletler temsilcilerinin özel toplantılarında Osmanlı temsilcilerinin hazır bulunmalarının ve Avrupa devletlerinin birleştikleri mühim noktalar hakkında Osmanlı temsilcileri tarafından beyân olunacak fikirler üzerine müzâkere olunmasının lüzumsuzluğunu değişmez bir kâide kabul etmişti.

Prens bu husustaki tasavvurlarına herkesce o kadar inanılmıştı ki, müzâkereler esnasında Osmanlı temsilcilerine konuşmak için müsâade edilmeyeceği anlaşılıyordu. Bu sebepten Osmanlı temsilcilerinin, tahkir edici bir muameleye sebebiyet vermektense fazla tafsilâta girişmeden müzâkere esnasında **"Hayır bunu kabul etmeyiz, fikrimiz bu değildir"** gibi sözler söyleyerek kendilerini savunmakla yetinmelerinin haklarında daha hayırlı olacağı, Fransa temsilcileri tarafından Osmanlı temsilcilerine açıkça ifâde edilmiştir. Osmanlı temsilcileri, böyle yakışık almayan bir duruma düşmeyi kabul etmeyerek, sebat ve itidâl sâyesinde kongrede Osmanlı Devleti'nin vekarına yakışacak şekilde hareket edebilmeyi ümit etmişlerdir ki, bu emellerine kavuşup kavuşmadıkları kongre protokolları ile tesbit edilmiştir.

Bununla beraber, politikanın umûmî gidişatı pek açıktı. Osmanlı Devleti temsilcilerinin yapabilecekleri şeyler, devletler arasında kararlaştırılmış olan programa uymak, müzâkere edilecek mes'elelerde kendileriyle hemfikir başka temsilciler bulmaya ve müzâkere esnasında doğacak umulmadık hadiselerden ve mes'elelerin teferruatından istifâde etmeye çalışmak ve şüpheli hususları Osmanlı Devleti açısından en az zararlı hâle meylettirmekten ibâret kalmıştır. Umûmî ahvâle tamamen vâkıf olmayan kimseler, Osmanlı temsilcileri Berlin'e vardıktan sonra şu veya bu şekilde bir yolda ve Paris Muâhadesi hükümlerine dayanarak ıslâhât hakkında bir program veya teklifte bulunmuş olsaydılar, hâlihazır durumu Osmanlı Devleti lehine değiştirmeye muvaffak olabilirlerdi, zannında bulunurlarsa da, böyle bir fikre kapılanlar, kongrenin ne maksatla

toplandığı hakkında garip hayallere dalmışlar demektir. Kongreden maksat, Avrupa'nın çıkarlarına fazla dokunulmaksızın isteklerini hafifletmeye yarar çâreleri aramaktır. Zira büyük bir savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini gözeten bir ıslâhat lâıyası takdimiyle Rusya'yı râzı etmenin mümkün olamayacağı kongre heyetince biliniyordu. Hattâ Osmanlı temsilcileri ıslâhat konusunda İngiliz temsilcilerine söz söylediklerinde, "Avrupa devletleri arasında alınan kararları değiştirebilecek ıslâhat yoktur. Eğer kararlaştırılan şeylerin dışında kongreye ıslâhat teklifinde bulunursanız kongre ona kanaat etmiyerek daha ileri gitmek isteyecektir. Bu sebeplerden dolayı ıslâhatınızı kongreden sonraya erteleyiniz" cevabını almışlardır.

Osmanlı Devleti temsilcilerine verilen tâlimat

Gerek Padişah tarafından ve gerek Bâbiâli'den temsilcilere verilen tâlimatın esası, 1) Balkan savunma hattının Osmanlı Devleti elinde kalması; 2) Varna istihkâmlarının Osmanlı Devleti'ne bırakılması; 3) Karadağ ve Sırbistan hududunun Arnavutluk cihetince fazla genişlemesine mâni olunması; 4) Eleşkird vâdisiyle Batum'un geri alınması; 5) Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya nakdî tazminat ödemekten kurtarılması, maddelerinden ibâretti. İngiltere temsilcilerinin beyan ettikleri program ise, yalnız bir noktada Osmanlı temsilcilerinin tâlimatına muhâlif bulunmakta idi ki, o da, Varna'nın tahliyesi mes'elesidir. İngilizlerin adı geçen şehri Bulgaristan Prensliği'ne bıraktıkları anlaşılınca, Osmanlı temsilcileri, Varna ile civar toprakların kurtarılabilmesi hususunda yoğun teşebbüslerde bulunmayı uygun görmüşlerdir. Şöyle ki: Bu mes'ele hakkında kongre üyelerine izâhat vermişler ve vuku bulan ısrarları, bilhassa İngiltere temsilcilerini düşündürmüş gibi görünerek, sözü edilen temsilciler, bu mes'elede elden geleni esirgemeyeceklerini vâdetmişlerdir.

Londra ve Viyana elçiliklerinden Bâbiâli'ye verilip Osmanlı temsilcilerine tebliğ edilen mâlûmat, bütün Tuna istihkâmlarının Osmanlı Devleti elinde bırakılması hakkında bir talep vukuunda, Londra ve Viyana kabinelerinin Bâbiâli tarafını tutmaya hazır bulunduklarını teyid eder gibi görünüyordu. Hattâ dört kale ile Tuna vilâyetinin Karadeniz'in Yantra nehrine kadar olan doğu kısmı Osmanlı Devleti elinde kalmak üzere Bulgaristan'ın uzunlamasına taksimnin kabul edilebileceği, Londra sefâretinden tavsiye olunmuştu. Fakat çok geçmeden, Osmanlı temsilcilerinde böyle bir teklifin İngiltere ve Avusturya temsilcileri tarafından ciddi bir şekilde müzâkere edilemeyeceği kanaati hâsıl olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı temsilcileri, asıl teşebbüs ve gayretlerini Varna'nın Osmanlı Devleti elinde kalması yönünde sarfetmeğe mecbur olmuşlardır. Bu mecburiyet, "Globe" gazetesinde yayınlanan memorandum hükümlerine İngilizlerin ne dereceye kadar bağlı olduğunun o aralık bilinmemesiyle bir kat daha artmıştır. Esasen Osmanlı Devleti temsilcileri, karşılığında bir şey vermeksizin Varna'ya sâhip olmak iddiâsında değillerdi. Bu itibarla bu müstahkem mevkiin muhâfazası şartıyla Osmanlı hükûmetinin Sofya cihetinden fedakârlık etmeğe hâzır olduğunu İngiliz temsilcilerine ifade etmişler ve Bâbiâli'nin son derece arzu etmekte olduğu bu mübâdelenin gerçekleşmesini sağlayan yolları, İngiltere temsilcilerine bu şekilde göstermişlerdir. Bu keyfiyet pek mâkul

ve pek mümkün bir şey olduğundan, Osmanlı Devleti temsilcilerinin zikredildiği şekilde yaptıkları teklife, Lord Bikonsfild katılmış ve İngilizler, "memorandum" un imzalanmasından dolayı tutumlarını değiştirerek bu hususta ciddi bir gayret göstermeğe başlamışlardır. İngilizlerin bu yoldaki gayretlerinin samimi olduğu, Varna meselesinin kongrenin dördüncü toplantısına kadar ertelenmiş olması ile meydana çıkmıştır.

Prens Bismark'ın Osmanlı Devleti temsilcileriyle görüşmesi ve Varna'nın tahliyesi hakkındaki teşebbüslerin ehemmiyeti

16 Haziran gecesi resmî kıyafetiyle Osmanlı temsilcilerinin ikametgâhına gelen Prens Bismark, bir saatten fazla süren görüşmesinde, maksadının Varna'

Varna limanı

nın bir an önce Rusya'ya terkedilmesine veya tahliyesine muvâfakat edilmesi lâzım geleceğini, kendilerine anlatmaktan ibaret olduğunu beyan etmiştir. Bunun yanısıra Varna'nın Osmanlı Devleti elinden çıkması gerektiğini, burasını elde tutmak için sarfedilen gayretlerin neticesiz kalacağını, kongre üyelerinden bazıları bu mes'ele hakkında başka bir şekilde idâre-i kelâm ediyorsa da, gerçeğin yakında onların bu hayallerini suya düşüreceğini, kısacası Osmanlı Devleti için mühim menfaatleri gerekli kılan Rus askerinin geri çekilme mes'elesinin ancak Varna'nın terkiyle gerçekleşebileceğini ifâde ederek söylenmedik söz bırakmamıştır.

Prens'in böyle uzun bir konuşma yapması mühim hadiselerden sayılmıştır. Gerçekten kongrenin ilk toplantısında yazı komisyonunun teşkilini müteâkip Lord Biskosfild, Rusların İstanbul civarından uzaklaştırılması gereği hakkında

ısrarda bulunmuş ve bu hususta yarım saatten fazla nutuk çekmiştir. Ruslar ise, Mösyö Şuvalof'un sonradan itirâf ettiği üzere, Varna teslim olunmadığı takdirde İstanbul civarını terketmiyeceklerini açıktan açığa söylemek istememişler ve bu hususta kesin cevap vermiyerek bir takım sudan sebepler ileri sürmüşlerdir. Bu cihetle, Bismark'ın teklifi üzerine müzâkereler tehir edilmiştir. Daha sonra Marki dö Salisbury, Osmanlı temsilcilerine bu hâdiseden bahsettiği sırada, İngilizlerin bu mevzuda ısrar etmekten kat'i olarak vazgeçtiklerini söylemiş ve buna sebep olarak da Prens Bismark'ın kendilerine haksız nazariyle bakarak bu mes'elenin kongrede halledilmeyeceğine karar vermiş olmasını göstermiştir.

Rus ordularının İstanbul civarından geri çekilmesi hakkında Lord Bikonsfild'in gerçeğe yakın birtakım delilleri ihtivâ eden nutkunu ise, kongrenin açılışı sırasında başkanın sarfettiği bir söz çürütmüştür.

Prens Bismark, böyle pek muğlak bir mes'elenin müzâkeresini bertaraf etmeğe muvaffak olmakla beraber, Ruslarla İngilizlerin İstanbul önünde ve Varna'nın Osmanlıların elinde bulunmasından doğan tehlikeleri de gözden uzak tutmamıştır. Prens Bismark, Varna'nın terkedilmesi konusunda Osmanlı Devleti'ni ikna edebildiği takdirde, Rus ordusunun ve İngiliz donanmasının geri çekilmesi mes'elesini istenilen şekilde halledebileceğinde şüphe etmiyordu. Zira, bununla düşmanlığın yenilenmesinin imkânsız olacağını; en mühim mes'elelerde devletler arasında evvelce yapılan ittifak sayesinde barışın sağlanacağını, birkaç gün zarfında en büyük ve en zor bir politika mes'elesini hallettiğine, herkesin kanaat getirerek bundan doğacak şeref ve şöhretin kendisine atf olunacağını, bu güçlükler ortadan kaldırıldıktan sonra Almanya'nın delâletiyle ileride verilecek kararları kolaylaştıracak şekilde Ruslarla Türkler arasında tabii bir yakınlaşma olacağını biliyordu. Bu mes'ele hem gerçekleşmesi mümkün ve hem de büyük bir muvaffakiyet olduğundan, Prens Bismark'ın bu husustaki gayreti pek kolay anlaşılır. O aralık Osmanlı temsilcileri Varna'yı Prens Bismark'a teslim edebilmiş olsaydılar, bundan Osmanlı Devleti pek çok istifade etmiş olacaktı. Berlin Muâhedesi'nin doğurduğu neticeler nazarı dikkate alındığı takdirde, bunun böyle olduğu anlaşılır. Bu sayede Prens Bismark, kongrede Osmanlı temsilcilerinin tarafını tutar ve bunun neticesinde birtakım mes'eleler başka şekilde halledilebilirdi. Ne çâre ki, Osmanlı temsilcilerinin almış oldukları tâlimat, her türlü gayret sarfedilerek Varna'nın Osmanlı Devleti elinde kalmasının sağlanmasını emretmekle beraber, Prens Bismark'ı memnun edecek şekilde hareket etmek selâhiyetinden ve mes'uliyetini kendi başlarına yüklenebilecekleri bir davranışta bulunmaktan onları menetmekte idi. Şurası da zikre şâyândır ki, Mehmet Ali Paşa, Varna'nın askerî bakımdan fevkalâde önemli olduğuna emin bulunduğu kongrenin başlangıcında ve henüz iş anlaşılmaksızın burasının Osmanlı Devleti elinden çıkmasına yol açabilecek her türlü teşebbüsün yapılmasında, haklı olarak, fazlasiyle tereddüt etmekte idi. Bundan dolayı Osmanlı temsilcileri Bâbıâli'ye mürâcaatta bulundukları hâlde Varna'nın tahliyesi pek çok zaman sonra kararlaştırılmıştı.

O zaman için Prens Bismark'ın teşebbüsleri ise neticesiz kalmıştır. Ertesi günü Kont Şuvalof'un Osmanlı temsilcileriyle yaptığı görüşmede ileri sürdüğü teklifler de bir netice vermemiştir. Gerek Prens Bismark'ın teveccühünü kazan-

mak ve gerek kongrede Ruslara daha fazla yaklaşmak emeliyle Varna'nın boşaltılmasından faydalanabilmek Osmanlı temsilcilerince mümkün olamadığı gibi, Prens Bismark da teşebbüslerinin neticesiz kalmasından dolayı güvenmiştir. Ruslar, İngiltere politikasına uygun hareket etmek üzere kesin karar vermiş olduğumuzu zan ederek bizimle uyuşmak cihetine gitmemişlerdir. Varna'nın tahliyesi mes'elesinin vatanperverâne bir hareket olmadığı fikrine kapılan Osmanlı umûmî efkârına Bâbîâlî tarafından gösterilen hürmet ve riâyet, kongrenin hakkımızdaki düşüncelerini değiştirmeye tek vesile olan bir fırsatı kaybettirmiştir. Prens Bismark'ın teşebbüslerinin, Varna'nın Osmanlı Devleti elinde kalması hususunda İngilizler tarafından yapılan ısrardan ileri gelmiş olduğu şüphesizdir.

Teessüf edilecek bir şey varsa, o da İngilizlerin gayretleri müsbet netice verir ümidiyle Varna gibi bir müstahkem mevki, hem de Prens Bismark'ın teklif ettiği sırada tahliye râzı olmaktan doğacak faydaları zâyi etmiş olmağımızdır.

Üçüncü Kısım

Bulgaristan ve Şarkî (Doğu) Rumeli -Protokollerin yetersizliği-

Protokoller, kongre müzâkerelerini doğru olarak anlatmakta ve bu müzâkerelerin resmî özetini ihtivâ etmekteyse de, her mes'ele kapalı olarak diploma kaleme alındığından ve yine protokoller, meclislerin toplanmasında bir kere daha okunmadığından, pek çok defa, muhtevâlarında mühim değişiklikler yapılmasına cür'et edilmiştir. Söz konusu değişiklikler, Osmanlı Devleti temsilcilerini bazan güç durumda bırakmakta ve kendilerini kongrenin yazı komisyonuna başvurarak şikâyetle bulunmaya mecbur etmekteydi.

Yazı komisyonu, Osmanlı Devleti temsilcilerinin söylemiş oldukları sözler üzerinde düzeltmeler yapılmasını veya bunlara ilâvelerde bulunulmasını memnuniyetle kabul etmekteyse de, diğer temsilciler ve özellikle kongre başkanı tarafından söylenen sözlerin söylendiği gibi kalması hususunda Osmanlı temsilcileri tarafından yapılan teklifleri kolay, kolay yerine getirmemekteydi.

Kongrenin müzâkerelere Bulgaristan mes'elesinden başlanılmasına karar vermesi

Kongre ilk toplantılarını Yunan temsilcilerinin kabul edilip edilmemesi ve Yunanlılara âit mes'elelerin ne şekilde müzâkere mevkiine konulması gerekeceğinin müzâkeresine tahsis etmişti. Bundan maksat, Rusya, İngiltere ve Avusturya temsilcilerine Bulgaristan mes'elesinden dolayı aralarında birlik sağlamaları için zaman vermektir.

Yunan mes'lesi kat'i şekilde ve çok zaman sonra kongrede müzâkere mevkiine konulmuş olduğundan, kongre, müzâkerelere Bulgaristan Prensliği ile Şarkî Rumeli (Doğu Rumeli)'nin teşekkülü mes'elesinden başlamıştır. Bulgaristan mes'lesi başlı başına güç bir mes'ele olduğundan, müzâkerelere ondan başlanması pek mâkûldü. Zira, bir kere Bulgaristan mes'lesi halledildikten sonra, askıda kalan mes'elelerin barışçı bir şekilde neticelenmesi şüphesizdi. Gerçi Osmanlı Devleti ana hatları itibariyle diğer mes'elelerde de fazlasıyla ilgisi bulunduğundan, iş tersine döndürülerek Bulgaristan mes'elesinin sonraya bira-

kılmasının her bakımdan tercihe şâyân olacağı ve bu takdirde Avrupa devletleri arasında müşkilât çıkarılmasına imkân doğacağı meydanda idi. Ama ne fayda ki, pek çok mes'elelerde olduğu gibi, bu mes'elede de Osmanlı temsilcilerinin fikirlerine başvurulmadığından, kendileri, kararlaştırılan programa uygun hareket etmek zorundaydılar. Ruslar, Bulgaristan Prenslığı ile ilgili görüşmeleri Balkanların güneyinde teşkil olunacak vilâyet nizamnâmesinin esasları hakkında önceden anlaşma sağlanmasına bıraktıklarından, Bulgaristan mes'eleleri ile başlıca ilgisi bulunan üç devletin temsilcileri arasında cereyan eden görüşmeler, dördüncü oturumun başlarına kadar devam etmiş ve bu müzâkerelere ise, Osmanlı Devleti temsilcileri kabul edilmemiştir.

Sözü edilen müzâkerelerin nelerden ibâret olduğu doğru olarak bilinmiyorsa da, dönüp dolaşan şâyia, İngilizlerin ısrarlı hareketlerinin az zaman zarfında müzâkerelere ara verilmesine yolaçacağı zemininde idi. Fakat Londra Memorandumu bu konudaki işbirliğinin esaslarını tâyin etmişti. Müzâkerelerin neticesi, bu memorandum hükümlerinden sapılmadığını göstermiştir.

İngiltere ile Rusya arasında Bulgaristan mes'eleleri hakkında cereyan eden özel görüşmeler, mes'elenin esâsına dâir olmayıp, belki "memorandum" da mes'elenin teferruatına dâir açıklık bulunmadığından, yalnız bu bakımdan ittifaq sağlanılmasına çalışılmaktan ibâretti. Hattâ Anadolu mes'eleleri dâhil, daha sonra yine bu şekilde halledilmişti.

Lord Salisbury'nin Varna ve Sofya'nın Osmanlı Devleti elinden çıkmasına yol açan teklifi

Haziranın yirmi ikinci günü Lord Salisbury, dördüncü protokolde yazılmış olan teklifi kongrede okuyarak Balkanların kuzeyinde bir Bulgaristan Prenslığı, güneyinde Şarkî Rumeli adıyla muhtar bir vilâyet teşkil edilmesini ve Rusların Struma-Karasu ve Mesta nehirlerini Şarkî Rumeli içinde bırakmaları şartıyla Sofya sancağı'nın ve Varna mevkiinin prensliğe bırakılmasını tasdik etmiştir. Lord Salisbury, bu teklifi sür'atle okumuş ve Kont Şuvalof ile Kont Andraşi birkaç söz ilâve etmiştir. Bu sözler hiç bir mânâ ifâde etmediği hâlde, protokolde bunlar hakkında olduğundan fazla tafsilât verilmiştir. Diğer devletler temsilcileri ise, sükût ile yetinmişlerdir. Osmanlı Devleti temsilcileri birkaç saat önce Varna mes'elesinin fevkalâde metanetle müzâkere olunduğu hakkında teminat almışlarken, sonradan Sofya sancağı ile Varna'nın Bulgaristan Prenslığı'ne bırakılması ve buna karşılık Struma-Karasu ile Mesta nehirleri vâdileri dahil olmak şartıyla sözü geçen prenslik dışında muayyen hudutlara, mahallî askere vesâireye sâhip ve o zamana kadar ismi işitilmeyen "Şarkî Rumeli" adıyla muhtar bir vilâyet teşkil edilmesi hususunu İngiltere temsilcisinin ilân etmesi, kendilerini ümitsizliğe düşürmüştü.

Osmanlı Devleti temsilcilerinin söz söylemelerine mâni olunması, Prens Bismark'ın tehdidi ve üzüntüye yolaçan hâdiseler

Osmanlı Devleti birinci temsilcisi, o aralık yapılacak en iyi birşey varsa, o da birkaç saat kazanarak yapılan teklifin muhtevâsı hakkında mümkün olursa, daha fazla bilgi sâhibi olmak ve hükmünü hafifletmeye yarayacak ne gibi tedbirlere başvurmak gerekeceğini araştırmak olduğu mütâlâasında bulunmuştur.

Bu zat, sözü edilen günden iki gün önce Mösyö Vaddington ile yaptığı görüşmede, kongrede müzâkere edilen mes'eleler hakkında enine boyuna mütâlâalarda bulunulduktan sonra, fikir beyan etmenin ne derece faydalı olacağını ifâde etmiş; o da, kongrenin malûmatını arttırmaya yaramak üzere, Osmanlı Devleti temsilcileri tarafından Varna mevkiîyle Sofya sancağı'nın istatistik, coğrafya, idârî işler vesâiresine dâir verilecek izâhatı dinledikten ve fevkalâde bilgi edindikten sonra kongrenin karar vereceğini temin etmişti. Bir de kongre, daha önce yapılan toplantılarının birinde, müzâkere mevkiine konulacak bir teklifin toplantıdan önce bastırılarak temsilcilere dağıtılmasının, kongre müzâkereleri için prensip edinilmesine karar vermişti.

Sözü edilen sebeplerden dolayı, Osmanlı Devleti birincisi temsilcisi zabıtlarda denildiği gibi, o konuda ilerde söz söylemek hakkını muhâfaza etmeyi teklif etmemişti. Aksine Salisbury tarafından yapılan teklif hakkında derhal görüş belirtmek veya vakit kaybetmeksizin müzâkereye başlamak gerektiği takdirde, gayet sür'âtli okunması dolayısıyla her tarafını lâıkiyle anlıyamadığı teklifin muhteviyâtına iyice vâkıf olmasına müsâade olunup olunamayacağını sormaya cesaret etmişti. Osmanlı Devleti birinci temsilcisinin bu şekilde vuku bulan teklifinin tabîi olduğu meydana olmakla beraber, bu sırada söylemiş olduğu birkaç söz, kongre başkanının hiddetlenmesine kâfi gelmiştir. Şöyle ki:

Prens Bismark, Osmanlı Devleti temsilcisine hitâben eğer söyleyecek bir sözü varsa derhal ve vakit kaybetmeksizin söylemesini sert bir şekilde beyan etmiş ve: "Bununla beraber, Osmanlı Devleti temsilcisi derhal söz söylemek istese bile, sözlerini birtakım itirazlara âlet etmesine müsâade edemem. Tâbi olduğu hükûmeti Ayastefanos Andlaşması'nı imzaladığı cihetle, temsilcisinin burada itirazda bulunmaya hakkı yoktur. Avrupa'nın, menfaatleri Osmanlı Devleti'ne âit olmak üzere vermiş olduğu müsâadeleri, bugün buraya gelip tenkit etmekle kendisi hüsnü teveccühe mazhar olamaz. Avrupa'nın bir tedbirine karşı bu yolda hareket etmek, Osmanlı Devleti temsilcilerinin kongre müzâkerelerinin gerektiği şekilde cereyanını güçleştirmek niyetinde bulunduklarına delildir ki, buna müsâmaha edemem. Ve eğer Osmanlı Devleti temsilcileri ısrar ederlerse, düşüncelerimi fiiliyata dökmeğe mecbur olacağımı ve bu hususta hazır bulunduğumu ifâde ederim" demiştir. Prensın tavır, ifâde ve bakışı, sözlerinin sertliğini arttırıyordu. Osmanlı Devleti temsilcisi, başkanın yazılı olarak vuku bulan engellemesi üzerine, artık Salisbury teklifinin esasını teşkil eden mes'eleler hakkında derhal fikir beyan etmenin tehlikeye yolaçağını anlamıştır. Bununla beraber, Osmanlı Devleti temsilcisi üzüntüye yolaçan bir misâle meydan vermemek için söz söylemek hakkından feragat etmeyerek, yalnız Osmanlı memurlarıyla Bulgar halkının uzun zamandan beri iyi geçindiğine ve bunun çok yakın bir zamanda bozuldu-

ğuna dâir bâzı umûmî mütâlaalar beyân etmekle yetinmiş ve bu sûretle Şarkî Rumeli adı altında muhtar bir vilâyet teşkil edilmesi lüzûmuna esas kabul edilen Bulgar halkıyla Osmanlı memurları arasındaki geçimsizlik mes'elesini, dolayısıyla kınamıştır.

Prens Bismark'ın bu mes'eleda Osmanlı Devleti temsilcisine karşı kullanmış olduğu lisanın şiddeti, kendi gözünden bile kaçamıyacak derecede âşıkardı. Bu sebeple temsilcilere dağıtılan protokol taslağında, Prens'in söylemiş olduğu nutkun yarısı kaldırılmış ve diğer yarısı da hafifletilmiş ve değiştirilmişti. Matbu zabıt müsveddesinde bulunan sözler de sonradan hayli değiştirilmiş olduğundan, elde bulunan protokol, Prens'in Osmanlı Devleti temsilcilerine tehditkâr ve emreder şekilde vuku bulan azarlamaları hakkında bir fikir bile vermeğe kâfi değildir. Prens'in bu şekildeki azarlamaları başka bir mes'eleda vuku bulmuş olsaydı, kongre üyeleri tarafından red ve îade edilirdi. Ne çâre ki, Lord Bikonsfild, fransızcaya yeterince vâkıf olmadığı gibi, Lord Salisbury de sonradan vuku bulan ifâdesine göre Prens'in bu sözlerini işitmemişti.

Bununla beraber, diğer temsilciler Bismark'ın sözlerini o derece iyi işitmişlerdir ki, hâdiseyi haddinden fazla önemli telâkki ettiklerinden ve Osmanlı temsilcilerinin herşeye muktedir olan Almanya Başvekilinin gözünden büsbütün düşmüş olduklarına hükmettiklerinden, Osmanlı temsilcileri ile olan muâmelelerinde gayet ihtiyatlı davranmaya başlamışlardır.

Kongrede meydana gelen bu hâdisenin sebeplerini anlamak kolaydır. Zîra Prens Bismark, Osmanlı Devleti temsilcileriyle yaptığı görüşmeden sonra Varna konusundaki teklifinin müsbet bir şekilde sonuçlanacağı kanâatine varmıştı.

Prens'in vuku bulan ısrarı üzerine kongrenin dördüncü oturumunun sabahı İngilizler, Varna'nın Osmanlı Devleti elinde kalması fikrinden vazgeçmiş ve Şarkî Rumeli'ye dâir Rusların kabul edebileceği şekilde birtakım tekliflerde bulunmayı üstlenmişlerdir.

Bu aralık Osmanlı temsilcilerine söz hakkı vermek, Prens Bismark'ın nazarında Varna mes'elesinin yeni baştan müzâkere mevkiine konulmasıyla Şarkî Rumeli vilâyetinin tanzimine dâir fikirlerin müzâkerekereye konulması tehlikesini doğurmak anlamına geleceğinden ve bir kere müzâkerelere başlanıldığı takdirde doğrudan doğruya alâkadar olmayan devletler tarafından da işe müdâhale olunabileceğinden, mesele, "memorandum"da yazılı olan esasa uygun olarak Rusya ve İngiltere arasında varılmış bir karar haricinde tutulabilirdi. Halbuki, başkan, mes'elenin "memorandum" şartları çerçevesinde halledilmesini arzu ediyordu. Prens Bismark'ın sert muâmelesi yalnız Osmanlı Devleti temsilcilerine karşı olmayıp, diğer devletlerin temsilcileri de hisselerini almışlardır. Bu tarihten itibaren kongre müzâkerelerinin cereyan tarzı dahî açıkça belli olmuştur.

Sözü edilen müzâkereler, kongre dışında Prens Bismark'ın idâresi altında olarak, Rusya ile İngiltere ve ekseriya Avusturya devletleri arasında verilmiş olan kararların Avrupa tarafından tasdik ettirilmesine, resmî ve tantanalı bir şekilde kaydedilmesine hizmet etmekten ibâretti.

Osmanlı Devleti'nin Ayastefanos Andlaşması'nı imzaladığı cihetle, kendi imzası altında bulunan taahhütler ile menfaatine elverişli mes'elelerden birisini tercih etmek gibi bir mecburiyette bulunmaması gerekeceği beyan edilmiş ve

böylece husûsî ve gizli olarak vuku bulan fikir alışverişinden Osmanlı Devleti bütün bütün hariç bırakılmıştır.

Prens, “Kongreye münakaşa etmek için gelinmez” sözünü sık sık ortaya atar ve kongre üyelerinden biri münakaşada devam etmek istediği takdirde sabrı tükenirdi. Sihhî durumunun ve âcil işlerinin uzun müddet kongre toplantılarına başkanlık etmesine mâni olduğundan bahisle, itiraz sâhibinin lüzum gördüğü takdirde protesto etmek hakkına sahip olmak üzere, kongrenin mütâlasını kendi anlayışına göre özetleyerek fikir beyân eder ve tabiatıyla herkes protesto etmekten çekinirdi.

Prens Bismark’ın sertlik ve kaballığı ile sabırsızlığını izâh eden durumlar

Kongre müzâkerelerinin bir an önce sona ermesi için Prens Bismark’ın acele etmesinin sebebi, Rusya ve İngiltere devletleri arasında çıkmak üzere olan savaşın önlenmesiydi. Rusya Devleti’nin savaşa devam etmeyip yarı yolda kalmasından ve ne Bâbiâlfî ile uyuşmaya ve ne de kat’î bir sonuç almak sûretiyle Avrupa devletlerine mürâacaata muvaffak olamadığından dolayı, Prens Bismark’ın suizannına uğradığı rivâyet edilmiştir. Rusya politikasının o derece mâkul olmaması, Prens Bismark nazarında, kongrede verilecek kararlarda Osmanlı Devleti tarafından ileri sürülen isteklerin ve kendisine gösterilmesi gereken hürmet ve riâyetin dikkate alınmasına sebebiyet veremezdi. Zîra, bunlar dikkate alınsaydı kongre müzâkerelerindeki çekişmelerin sonu gelmezdi. Hattâ Prens Bismark: “Eğer Şarkla ilgili bütün güçlüklerin halledilmesini arzu edecek olursak, yüz sene bununla uğraşmak mecburiyetinde kalırız” diyordu.

Madem ki İngiltere ile Rusya Devleti arasında verilecek kararların mühim noktaları “memorandum” ile tesbit edilmiş ve Osmanlı Devleti’nin durumu nazarı itibara alınmamıştır, artık mühim ihtilafların çıkmasına mahal kalmamıştır. Prens Bismark ise, iyi niyet gösterildiği takdirde, Rus ve İngilizlerin kısa zamanda fikir birliğine varacaklarına kanâat getirdiğinden, bunları lüzûmundan fazla bekletmek istememiştir. Hattâ, bütün mes’elelerin halledilmesi için Prens Bismark’a bir hafta müddet kâfi görüldüğü rivâyet edilmiştir.

Osmanlı Devleti temsilcilerinin bu fikirde bulunamayacakları meydanda olduğundan, Prens Bismark, kongre müzâkereleri kendi arzusu üzere sür’atle devam etmedikçe, kabahati Osmanlı temsilcilerine buluyordu. Kongrede müzâkere mevkiine konulan mes’elelerin ekserisinde Osmanlı Devleti birinci temsilcisi, Prens Bismark tarafından şiddetli azarlamalara mazhar olmuş ve bu azarlamalara karşı gayet ihtiyatlı bir şekilde davranmayı münâsip görmüştü. Çünkü bu konuda kendisine karşı en ufak bir şiddet gösterilmiş olsa, mizacının sertliği dolayısıyla Prens Bismark’ın yapacağı muâmelenin Osmanlı Devleti temsilcisinin görevini iyi bir şekilde yerine getirmesine mâni olacağına şüphe yoktu.

Osmanlı Devleti temsilcileri, dördüncü oturumdan sonra kongrenin kendilerine söz hakkı vermeyeceğinden korkmaya başladıklarından, Ayastefanos Andlaşması’ndan doğan mes’eleler hakkında hükûmetlerinin görüşlerini ihtivâ eden bir mazbata hazırlamışlardı. Ve Prens tarafından dördüncü oturumda

yapılan muâmeleye benzer bir muâmele daha yapılacak olursa, sözü geçen mazbatayı kongrenin yazı heyetine vererek söz söylemelerine müsâade edilmediğinden dolayı hükûmetlerine karşı sorumlu düşmemek için kendi taraflarından kongrede ileri sürülecek teklifleri yazılı olarak bildirmeye mecbur olduklarını belirtmeye ve Osmanlı Devleti'nin mâlûm mes'eleler hakkındaki mütâlaalarının kongrece öğrenilmesi arzu ediliyorsa, sözü geçen mazbataya mürâcaat edilmesi gerekeceğini arzetmeye karar vermişler ve sözü edilen mazbatayı yanlarına alarak kongreye hareket etmişlerdi. Açıklandığı şekilde hareket etmek mecburiyetinde kalınacak bir durum meydana gelmemişse de, Osmanlı Devleti temsilcilerinin almak zorunda kaldıkları bu son tedbir, kendilerinin kongrede ne kadar vahim bir mevkide bulunduklarını anlatmağa kâfidir.

Şarkî Rumeli ile Bulgaristan Prensliği mes'eleleri hakkında İngiltere Devleti temsilcileriyle işbirliği yapmaları konusunda Osmanlı Devleti temsilcilerine tâlimat verilmişti. Bu itibarla Osmanlı temsilcileri, kongre toplantılarında hükûmetlerinin özel durumları gereğince müstakil olarak rey verilmesi icâbeden mes'elelerin dışında muntazaman İngilizlerle beraber hareket ederek Lord Bikonstild ile Lord Salisbury'e son derece güveniyor ve dâima onlara tâbi oluyorlardı. Ne çâre ki, Osmanlı Devleti temsilcileriyle İngiliz temsilcilerinin mes'elelerin teferruatı hakkında önceden müzâkerelerde bulunmalarına ve samimi olarak birlikte hareket etmelerine, "Londra Memorandumu" büyük bir engel teşkil ediyordu. Lord Bikonstild ile fikir birliğine varmak her zaman pek kolaydı.

Osmanlı askerlerinin Şarkî Rumeli Vilâyeti'ni terketmesi mes'elesine esas itibarıyla karar verildikten sonra vilâyet içinde asker bulundurulması için yâni Osmanlı askerlerinin vilâyet dahilinde oturmaya selâhiyeti olmak üzere birkaç şehir tâyin edilmesinin mümkün olup olmayacağı mes'eleleri müzâkerelere konulmuştu. Prens Bismark'ın bu fikre karşı olmadığını, dördüncü oturumun protokolü isbât eder. Osmanlı Devleti temsilcileri bu yetkiyi elde etmeye fevkalâde gayret göstermişlerdir. Rusya ile İngiltere Devleti temsilcileri arasında ittifak sağlanmasına memur edilen Mösyö Vaddington bu fikre taraftar olduğundan, kaleme almış olduğu raporunda, Osmanlı askerlerinin oturmasına âit olmak üzere Şarkî Rumeli'den üç şehir tesbit etmişti. Ne çâre ki, asker bulundurulmasına mahsus şehirler tâyin edilmesi, "memorandum" hükümlerine aykırı idi.

Sözü geçen "memorandum" da İngilizler ile Ruslar arasında aşağıdaki şekilde bir karar verilmişti:

"Beşinci bend: Osmanlı askerlerinin Güney Bulgaristan'ı terketmesinin Rusya İmparatoru açısından ayrı bir önemi vardır. Çünkü Osmanlı askerleri adı geçen yerde bırakıldığı takdirde Bulgar halkının geleceği için hiçbir teminat verilmemiş olur. Lord Salisbury, Osmanlı kuvvetlerinin Güney Bulgaristan'dan çekilmesini kabul ederse, ihtilâl vukuunda veya ihtimâlinde tecâvüzlere veya isyâna karşı durmak üzere Güney Bulgaristan'a Osmanlı askerlerinin girmesine müsâade olunması şartları hakkında kongrenin karar vermesine, Rusya Devleti tarafından itiraz edilmeyecektir. Bununla beraber, Doğu Bulgaristan hududunda Padişah Hazretlerinin asker bulundurulmasına hak ve selâhiyeti olmasına dâir kongrede ısrar etmek hakkını, İngiltere Devleti muhâfaza eder. Rusya sefiri dahi Lord Salisbury'

nin son teklifinin müzâkeresi esnasında kongrede tamamen hür olmak hakkını muhâfaza eder.”

İşte bu durumda İngilizler için “memorandum” hükümlerine aykırı hareket etmeksizin asker bulundurulmasına mahsus şehirler tâyini mes’elesinde ısrar etmeğe imkân olmadığından ve diğer devletler temsilcileri indinde ise, mes’elenin önemi bulunmadığından, asker bulundurulmasına mahsus şehirler tâyin edilmesi fikrinden vazgeçilmiştir.

Mehmed Ali Paşa tarafından verilen izâhât, milis kuvvetleri teşkil edilmesinin lüzumsuz ve tehlikeli bir şey olduğunu göstermiştir. Özellikle kongre müzâkerelerinin dışında kalan diğer devletler temsilcileri, yerliden oluşan yalnız bir jandarma birliği teşkil edilmesine taraftar idiler. Ne fayda ki, “memorandum”un altıncı maddesi kesindi ve bu maddede “Güney Bulgaristan’da milis büyük subaylarının Avrupa’nın muvafakatiyle Bâbîâlî tarafından tâyin edilmesi, İngiltere Devleti tarafından talep olunur” deniliyordu.

Bu sebeple Avusturyalılar ile Mösyö Vaddington, milis kuvvetlerinin yanına bir jandarma birliği ilâve etmekten başka bir şey yapmaya muvaffak olamadılar. Osmanlı Devleti birinci temsilcisi, Şarkî Rumeli’ye tâyin olunacak vâlinin müslüman olmamasını kabul etmişse de, bu memuriyete müslüman bir kimsenin tâyin olunmamasına dâir andlaşma metninde bir şart bulunmasına itiraz etmiş ve böyle bir şart ile kongrenin her mes’elede mezheplerin eşitlik üzere olmasını prensip edinmek taraftarı bulunması arasında açıkça tezat olduğunu göstermişti. Kongre müzâkerelerinin dışında Lord Bikonsfild birkaç defa bu meâlde mütâlâa beyan etmiş ve gerçekten kongrenin Şarkî Rumeli ile ilgili müzâkereleri esnasında vâlinin dînine dâir aslâ bahis geçmemiştir. Halbuki, yazı komisyonunda böyle bir teklifin yapılmasına, Ruslar İngilizleri mecbur etmişlerdir. Osmanlı temsilcisi bu şekildeki bir muâmeleye itiraz etmiş ve bu hususta gereken delilleri söyleyerek diğerlerini susturmuştur.

Ruslar ile İngilizler arasında kararlaştırılan mevzuların hiçbir şekilde tekrarlanmasını arzu etmeyen Bismark, bendin andlaşmada yazılı olduğu şekilde yazılmasını kongre adına bildirmiştir. Daha sonra 17. bendin görüşülmesi sırasında Lord Salisbury, Şarkî Rumeli vâlisi’nin dînine dâir olan şartın lüzumsuzluktan bahsetmek istemişse de, evvelâ bu mes’elenin daha önce halledildiği ve ikinci olarak bu şartın İngiliz temsilcileri tarafından teklif edildiği cevabını almıştır.

Şarkî Rumeli’nin idâre tarzıyla ilgili mes’elede “memorandum” muhteviyatının kötü tesiri olmuştur.

“Memorandum”da, adı geçen vilâyet için ileride belirlenecek idâre tarzının İngiltere sömürgelerine mahsus olan idâreye benzetilmesi, vilâyetin dahilî idâresi hakkında açık bir fikir hâsıl olmamasına sebep olmuştur.

Şarkî Rumeli muhtar bir vilâyet olacağına göre, teşkilât bakımından hangi hususlarda diğer Osmanlı vilâyetleri idâresinden müstesna bulunacaksa onların andlaşmaya konulması kâfi idi. Adı geçen vilâyetin sâhip olacağı imtiyazlar ise, Osmanlı nizâmiye askerlerinin orada ikâmet etmemesi, vilâyete mahsus bir jandarma ile milis askeri bulunması ve vâlinin beş sene için devletlerin muvafakatiyle tâyin olunması ve hangi dine mensup olması hususlarından ibâretti.

Osmanlı Devleti temsilcileri başka fıkraların andlaşmaya sokulmasını lüzumsuz ve hattâ tehlikeli görmüşlerse de, İngiltere temsilcileri Şuvalof memorandumıyla nâmusları üzerine söz vermiş olduklarından, Şarkî Rumeli'nin İngiltere sömürgelerine benzer bir idâre altında bulunması fikrinde ısrar ederek bu konuda kesin beyanda bulunmaktan kaçınmışlar ve diğer taraftan da Osmanlı temsilcilerinin gösterdikleri yolu tâkip etmek istememişlerdir.

Başbozuk ve Çerkes

İşte bu durumlar, İngiltere temsilcilerinin Osmanlı Devleti hakkındaki iyi niyetlerinin "memorandum"dan dolayı birtakım engellerle karşılaştığını göstermeğe delâlet eder. Bununla beraber, İngiltere üçüncü temsilcisinin Osmanlı Devleti temsilcilerinin bâzı ikinci derecedeki mes'eleler hakkındaki fikirlerini kabul etmemekteki ısrarına bir mânâ verilemez. Sözü edilen mes'eleler ikinci derecede hükmünde olmakla memorandumla ilgisi bulunmadığından, hakkımızda şiddetli bir hükmü gerektirmezdi. Şöyle ki:

Onbeşinci maddenin son fıkrasında "Başbozuk ve Çerkes" kelimeleri yer almıştır. Bu maddenin ilk yazılışında yalnız "asâkir-i gayr-ı muntazama" sözü vardı. Bu kadarı kâfi olduğu hâlde madde, kaleme alındığı sırada Lord Odo Rassıl, (Başbozuk ve Çerkes gibi) kelimelerinin ilâvesini ısrarla talep etmiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti temsilcisi bu ilâvenin pek çirkin düşeceğini ve bununla sözü geçen maddenin mânâsına birşey ilâve edilmiş olmayacağını anlatmışsa da, Mösyü Odo Rassıl ısrarında devam etmiş ve sonunda fikrini kabul ettirmiştir.

Bulgaristan vergisi

Bu mes'elede birtakım anlamamazlık eserleri görülmüştür. Bu cümleden olarak beşinci oturumda Osmanlı Devleti birinci temsilcisi, vergiden başka, Bulgaristan Prensiği'nin kendi vâridatı nisbetinde hükûmetin (Bâbîâlî) borçlarına da iştirâke mecbur tutulmasını teklif etmişti. Bunun üzerine, başkan bu teklifin matbu birer nüshasının üyelere dağıtılacağını söylemiş ve sonraki oturumda da daha önce bastırılarak üyelere dağıtılmış olan bahis konusu teklifi okuyarak, "Burasını söylemeğe hâcet yoktur" demiş ve kimse ağzını açmamış olduğundan diğer mes'elelerin müzâkeresine geçmişti. Kongrede cereyan eden müzâkereler hakkında kabul edilen usûl hükmünce bu durum, mes'elenin oy birliği ile kabul edilmiş olmasını gerektirdiğinden, iş o merkezde kalacak ve olup bitecekken, Lord Bikonsfild, başkanın söylediği birkaç sözü işitmemiş olduğundan, toplantının sonunda söze başlayarak sözü edilen teklifin dikkate alınmasını ve kongrede görüşülmesini tavsiye etmiştir. Prens Bismark, bir müddet kararsızlık içinde kalarak teklif kabul olundu demek istemişse de, Kont Şuvalof bu fırsattan istifâde ederek, bu konuda pek çok itirazları olduğunu söylemiş; Prens Bismark ise Bulgaristan mes'elesinde Kont Şuvalof'un arzusundan yana olmakla, vergi konusundaki görüşmeleri ilerdeki toplantıya bırakmaktan başka birşey yapmamıştır. Osmanlı Devleti temsilcisinin nasıl bir barışçı gâye ile İtalya ve Fransalıların tavsiyelerine uymak ve Mösyö Bismark'a karşı da iyi niyette bulunduğunu isbat etmek üzere Kont Korti'nin fikirlerine katıldığı, yedinci zabıt-nâme münderecatından anlaşılır. Bu maksat gerçekleşmiş ve Bulgaristan'

in, vergiden başka, hükûmetin borçlarına da mâkul ölçüde iştirak edeceği esasını, kongre kabul etmiştir. Şurası var ki, Lord Bikonsfild, Osmanlı Devleti temsilcisinin teklifi üzerine kongrenin dikkatini çekmemiş olsaydı sözü edilen teklif, Prens Bismark'ın: "Burasını söylemeğe hâcet yoktur" sözleri sayesinde eski ve asıl şekliyle kabul edilmiş olurdu.

Sofya sancağı hakkında İngiliz'lerin yanlışlığı

Sofya sancağının Osmanlı temsilcilerinin ısrarla talep etmiş oldukları Priştine ile Pazarcık arasındaki askerî yolu bize bırakmamak sûretiyle terkedilmesi hususu, müsveddenin ilk şeklindeki hatâdan ileri gelmiştir ki, İngilizler bir an olsun fikrimize başvurmuş olsalardı, şüphesiz, bunun önü alınabilirdi. Daha sonra Lord Bikonsfild, Londra'da yaptığı bir konuşmada kabahati Osmanlı Devleti üçüncü temsilcisi Mehmed Ali Paşa'ya yüklemek istemişse de, bu hususta onun bir kabahati olmadığı muhakkaktır.

İngiliz temsilcilerinin düştükleri müşkil mevkiden kendilerini kurtarmak için gösterdikleri boşuna gayretler

Kongrenin açılışı sırasında Lord Bikonsfild, Rusların İstanbul civarından uzaklaştırılması hakkında gayet mânidar bir konuşma yapmış, Lord Salisbury de altıncı toplantıda Bulgaristan'da ve Şarkî Rumeli'de idârî ve mâlî işler için Rus askerî hükûmeti yerine Bulgaristan'da Avrupa komisyonunun, Şarkî Rumelide de Osmanlı hükûmetinin bulundurulmasını teklif etmişti. Fakat Lord Bikonsfild'in konuşmasını Prens Bismark'ın engellemesi tesirsiz bıraktığı gibi, Salisbury'nin teklifi de vahim bir hâdiseye yolaçacak derecede Rusların itirazıyla karşılaşmış ve sonunda Salisbury teklifini değiştirmek zorunda kalmıştır. Kısacası İngilizler, Osmanlı Devleti lehindeki fikirlerini biraz daha kuvvetlendirdikleri takdirde yalnız kalacaklarını anlamışlardı. Kongre dışındaki güçlükler de pek büyük olup, Lord Salisbury, seksen yaşında bir ihtiyarın tâbiriyle Almanya İmparatoru'nun kendi tasavvurlarını baltaladığını beyan etmiştir. İşte bu kabilinden kongrenin sona ermesine doğru andlaşmanın maddelerine son şeklin verildiği esnada, daha önce başkanlık tarafından Osmanlı temsilcilerine verilmiş olan birtakım menfaatler geri alınmıştır. Kongre esnasında durum değişmemiş olsaydı, kendisi için sözünden dönmekten daha ağır bir şey olmayan Prens Bismark, öyle bir harekette bulunmazdı. Prens Bismark'ın kırgınlığının şiddetlenmesine Kıbrıs'ın İngiliz idâresine terkedilmesi ve İngilizlerle Anadolu hakkında sözleşme imzalanması sebep olmuşsa da, bunda başka sebeplerin de rolü olmuş ve kendisinde Osmanlı Devletine aslâ güvenilemeyeceğine dâir bir kanâat uyanmıştır.

Sofya sancağı içinden geçecek stratejik yolun andlaşmadan çıkarılması

İşin başlangıcında Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun şekilde halledilmiş gibi görünüp de daha sonra Bismark'ın nüfûziyle reddedilen mes'elelerin biri de, Harmanlı, İhtiman ve Pazarcık kazalarının doğrudan doğruya Priştine ve Üsküb kazalarıyla bağlantı kurabilmesi için Sofya sancağı içinden bir strate-

jik yol bırakılması hususudur. Lüzûmlu ve uygun olduğu, hudut komisyonu tarafından kolaylıkla kabul edilmiş olan söz konusu yolun andlaşmanın hususi bir maddesine ilâve edilmesi, kongre tarafından reddedilmiştir.

Rusya temsilcileri Gorçakof ve Şuvalof'un hareketleri

Rus temsilcilerinin Bulgarlar hakkındaki davranışları pek elverişli olmuş ve kendileri Bulgarların her kime karşı olursa olsun, resmî savunucusu olmak vazifesini üstlenmişlerdi. İşte bu kabilden olarak, Şehirköyü ile İznboli'nin Sırpılara bırakılmayıp Bulgaristan Prensliği'nde kalması lüzûmunu ve Sofya sancağında mümkün mertebe az bir yerin Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını istemişlerdir. Ayrıca bütün gayretlerini, gerek Balkan'da istihkâm yapmaya hakkımız olacak noktaları önceden tâyin etmeye çalışmak ve gerek savunmayı kolaylaştırmak üzere, dağların tepelerinden öbür tarafa doğru Osmanlı Devleti'ne verilecek mesâfeyi azaltmak gibi yollara başvurmak sûretiyle Balkanlara sahip olmaklığımızın stratejik açıdan hükmünü zayıflatmaya hasretmişlerdir.

Kont Şuvalof'un Şipka geçidinin tarafsız bırakılması ve Sırbistan'dan geçen yolun bir kısmının tarafsız kalmasını istemesiyle Bulgaristan Prensliği'ne muhârebe etmek hak ve selâhiyeti vermesini ne gibi hîle ve dolaplarla düşünmüş olduğu, protokollerin incelenmesinden anlaşılır.

Kont Şuvalof'un Şarkî Rumeli vilâyeti hakkındaki çabaları da Bulgaristanla ilgili gayretlerinden pek aşağı kalmamıştır. Sözü edilen vilâyete Güney Bulgaristan adını vermek iddiâsından güçlükle vazgeçmiş ve bu konuda kongrenin kararına ayak uyduracak yerde sözü geçen vilâyetten bahis açtıkça "Yeni Türkiye" tâbirini kullanmıştır.

Prens Gorçakof, sıhhatinin bozukluğu dolayısıyla kongreye gelebileceğini çoğu kere üzülererek bildirir ve kongre toplantılarında pek seyrek bulunurdu. Bir de Prens Gorçakof'un Bismark tarafından gördüğü şahsî hürmet müstesna, Bismark'ın söz ve hareketlerinde Gorçakof'a karşı siyâsî bir hürmet ve riâyette bulunduğu delâlet edecek bir hal görülmemiştir. Gorçakof, Avrupa büyük diplomatlarının en kıdemlisi olması sıfatıyla kongre üyeleri huzurunda Prens Bismark tarafından biraz alkış görmüş olsaydı, pek çok hoşlanır ve sevinirdi. Prens Bismark ise, burasını gayet iyi anlar ve âdeta Gorçakof'u böyle bir ümide düşürmemeye gayret ederdi.

Kongrenin üçüncü oturumunda Osmanlı Devleti birinci temsilcisi söz hakkı istemiş ve başkanlık tarafından kendisine henüz bir müsâade verilmeden Prens Gorçakof da söz istemiştir. Başkan, söz söylemekte Osmanlı Devleti temsilcisinin öncelik hakkı olduğunu Gorçakof'a ifâde ettiğinde, Gorçakof en önce kendisine söz verilmesini ısrarla talep etmiş ve birtakım sebepler dahî ileri sürmüşse de başkan sözünde diretmiştir. Osmanlı Devleti temsilcisi, sırasını Prens Gorçakof'a verdiğini bildirdiği hâlde, Prens Gorçakof bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Prens Bismark, yine söz hakkının öncelikle Osmanlı Devleti temsilcisine âit olduğunu söylediğinden, Prens Gorçakof hiddetlenerek elindeki kâğıtlarla gözlüğü müzâkere masasının öte ucuna fırlatmıştır.

Prens Bismark, Osmanlı Devleti temsilcileriyle olan görüşmelerinde kendilerine dâima Kont Şuvalof'u tavsiye eder ve: "Bu, İgnatiyef gibi değildir. Kendi-

siyle konuşabilirsiniz” derdi. Kongre esnasında Prens Bismark ile Prens Gorçakof arasında görülen soğukluğun gerçek sebepleri Times gazetesinde Mösyö Bloviç tarafından neşredilen hususlardan anlaşılmış ve Prens Gorçakof da kendisiyle Kont Şuvalof hakkında Prens Bismark’ın gösterdiği farklı muâmeleden doğan kırınlığını gizliye memiştir.

Birinci oturumda Prens Gorçakof’un söylediği sözlerdeki siyâsi örtü kaldırılırsa, Kont Şuvalof’un Rusya adına göstermiş olduğu müsâmahalardan dolayı kendisine doğrudan doğruya bir itirazı ihtivâ etmektedir ki, bununla Prens Gorçakof, Berlin Muâhede’si’nin Ayastefanos Andlaşması’nı Ruslara elverişsiz bir şekilde değiştirmesinin yegâne sebebinin Kont Şuvalof olduğunu Rusya umûmî efkârına göstermiştir. Kont Şuvalof ise, belki kendisinde bu konuda bir cevap bulunmak veyahut Prens Gorçakof’un ağzından kaçırılmış olduğu itiraza karşı bir delil olmak üzere, kongrenin sonraki toplantılarının birinde Ayastefanos Andlaşması hükümlerince Büyük Bulgaristan’a ilhak olunması lâzım geldiği hâlde, Berlin Muâhede’si’nin Osmanlı Devleti’ne iade ettiği Makedonya ile Arnavutluk’un gûya Bulgarlarla meskûn memleketlerden olduğunu belirterek bir Batı Rumeli Eyâleti teşkil edilmesini teklif etmişse de, kongrece kabul edilmeyerek derhal büyük bir çoğunlukla reddedilmiştir.

Kont Şuvalof bu gayeyi gerçekleştiremeyeceğini yakinen bildiği hâlde, o şekilde müzâkere mevkiine koyması, Prens Gorçakof’un sorumluluğunu kendisine yüklemek istediği büyük müsâmahaların siyâsi ihtiyaçlardan olduğunu Çar ile Rusya umûmî efkârına göstermekten ibâretti.

Bir gün Kont Şuvalof, Osmanlı Devleti birinci temsilcisine: “Rusya’nın durumu meydandadır. Peteresburg’da bile anlamamakta ısrar ederlerse kabahat bende değildir. Çar’a, Rusya Anadolu’da bâzı yerler ile Besarabya’yı ve Bulgaristan’da nüfusunun yedide birini elde edecektir. Bundan ilerisine gitmek istiyen, savaşı arzu eder dedim.” diye söylemiştir.

Avusturya’nın Rusya’nın tasavvurlarına şiddetle karşı çıkması

Aslında Kont Şuvalof Bulgaristan mes’ele’si ile ilgili görüşmeleri üstlendiği zaman yalnız İngilizlerin itirazlarıyla karşılaşacağını hesabetmiş ve Avusturya’nın itirazlarıyla bu devlet temsilcilerinin umûmiyetle Tuna’nın ve bilhassa Balkanların beri tarafında Rusya nüfûzunun imkân nisbetinde azaltılması hususunda gösterecekleri şiddetli arzuyu hesaba katmamıştı. Özellikle Şarkî Rumeli’ye âit mes’elelerde Rusya’nın görüş ve gayelerine doğrudan doğruya aykırı olan itirazlar, Avusturya temsilcileri tarafından ileri sürülmüştür.

Bu hususta Osmanlı Devleti temsilcilerinin elde ettikleri menfaatlerin büyük kısmı Avusturyalıların mânevî delâletleri semeresidir. Şarkî Rumeli’nin bir Osmanlı vilâyeti hâline konulması ve idâre şeklinin tamamen İngiltere sömürgeleri idâresine benzetilmesi neticelerinin elde edilmesi, Avusturyalıların tarafından gösterilen gayretin eseridir. Kendileri zâhirde diğerleri derecesinde görünmemişlerse de, Kont Şuvalof’un tasavvurlarına kongrede başlıca itiraz edenler onlar olup, diğer devletler Bulgaristan işine müdâhale etmemiştir.

Osmanlı Devleti temsilcilerine gelince: Büyük devletler tarafından kabul edilen protokolün başlıca maddeleri hakkında sözlerini dinletemeyeceklerini anladıklarından, mes’elenin teferruatına dâir kabul ettirebileceklerine emin

oldukları ve Ayastefanos Andlaşması'nı Osmanlı Devleti'ne zararlı bir şekilde değiştirmek tehlikesine mâruz bırakmayacaklarını anladıkları birtakım değişiklikleri teklif etmekle yetinmek zorunda kalmışlardır. Ayastefanos Andlaşmasıyla Berlin Muâhede'si birbiriyle mukayese edilirse, Osmanlı Devleti temsilcilerinin bu konudaki gayretlerinin faydası kolaylıkla görülebilir. Fakat bulundukları mevki, kendilerini son derece ihtiyatlı davranmak zorunda bırakmıştı ki, bunu, Berlin Kongresi'ni diğer kongreler gibi zannedenler kolayca anlayamaz. Bu ihtiyatlı hareket ise, Osmanlı Devleti temsilcilerinin iki husus hakkında müzâkerelerde bulunmalarına mâni olmuştu. Bu iki husus üzerine hem Osmanlı Devleti'nin ve hem de diğer devletlerin menfaati için ısrar etmeyi fazlasiyle arzu etmişlerdi.

Bulgaristan Prens'i'nin verâseti

Gerek Ayastefanos ve gerek Berlin Muâhede'si, Bulgaristan Prens'i'nin verâset sıfatı veya seçimi hakkında şüpheye yolaçacak bir şekilde kaleme alınmıştır. Bu mes'eale ile ilgili hükümlerden, verâset sıfatı bulunmadığı çıkarılmakta olup, kongre de bu mânâyı kasdetmiştir. Fakat bu mânâ gerçekten Osmanlı Devleti için en faydalı olan mıdır? Burası şüphelidir. Prenslik için bir zaaf eseri demek olan prens seçimi keyfiyeti, Bâbîâlî'ye nüfûz icrâ etmek ve prensliğin iç işlerine karışmak imkânı hazırlayacağı cihetle, prensliğin verâset yoluyla intikal etmemesi usûlünün daha tercihe şâyân olduğu söylenilmektedir. Osmanlı Devleti Bulgaristan'a tekrar hâkim olmayı beklese ve bu ülkeye prens seçimi için kendi nüfûzundan başka birtakım devletlerin müdâhalesine imkân vermemiş olsaydı netice farklı olabilirdi. Ancak, madem ki Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasına mâni olunamamıştır, artık Rusya'nın orayı topraklarına katmak tasavvurunda bulunduğu göz önüne alınıp da sözü edilen prensliği mümkün olduğu kadar takviye etmek münâsip olmasaydı yukarıda zikrolunan usûl iyi karşılanırdı. Bugünkü günde Osmanlı Devleti'nin en büyük menfaatinin, bu yönde Rusya'nın fazlasiyle nüfûzunu kullanmasına bir set çekmek ve Bulgaristan'ın Balkan Yarımadası'ndaki diğer prenslikler ve Slav halkla birleşmeye yatkın bir yer olmasına engel olmak noktasında olduğu düşünülmüştür.

Bundan dolayı biraz yukarıda zikredilen iki menfaatin sağlanması hususunda verâset hukukuna dayanan bir prenslik kurulması, seçimle teşkil edilecek bir prenslikten daha ziyâde emniyet vermektedir. Çünkü her seçimde umûmî efkârın Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine aykırı birtakım fikirlere uyarak, ya komşu bir prens veya Rusyalı bir namzet, bir asker, bir muharririn kısacası kendi hânedânını düşünmeksizin yalnız kendi şahsını tatmin etmeyi göz önüne alacak bir zata bağlanması tehlikesinden korkulur. Fakat verâset hakkına sâhip bir prens âilesi olursa, böyle bir âile kendi istikbâlini prensliğin istikbâl ve refâhı ile eş bileceğinden, yabancı nüfûzuna tâbi olmamayı elbette daha fazla menfaatli sayıp mevcut durumun devamı fikrine tabiatıyla meyleder. Bu şeklin Bulgaristan'a daha ziyâde kuvvet vereceği âşikâr, olmakla beraber, Bulgaristan'ın birtakım tahriklere sahne olarak ileride ciddi bir tehlike doğmaması hususunda Osmanlı Devleti'ne emniyet gelir. Bu mütâlaalara binâen Osmanlı Devleti temsilcileri, bu uzlaşma şeklini kabule yatkın bulunduklarından Salis-

bury ile yaptıkları gayriresmî görüşmelerinde, zikredilen mütâlaanın kabul edilmesi ve edilmemesi hakkında deliller gösterince, Salisbury ile Odo Rassıl, Bulgaristan Prensî'nin verâset hakkına sâhip olmasının Bâbîâlî açısından daha az zarara yolaçaacağı düşüncesiyle bunu tasvibe elverişli görünmüşlerdir. Ne çâre ki, Osmanlı Devleti temsilcileri, Bâbîâlî'nin verâset hakkı konusundaki fikrinin öteden beri müsbet olmadığını biliyorlardı. Osmanlı Devleti, Memleketeyn ve Sırbistan Prenslikleri'ne verâset hakkını istemiyerek vermiş olduğundan, Bâbîâlî'yi bu fikrinden döndürmek zamana muhtaçtı. Buna ise zaman müsait değildi. Ayrıca Ruslar, mes'elenin verâset hakkını kabul etmek sûretiyle halledilmemesinin Ayastefanos'da Bâbîâlî'nin vuku bulan talebinden ileri geldiğini beyân etmişlerdi. Rusların bu beyanlarının samimi olmaması muhtemel ise de, sözü edilen mes'ele hakkında Bâbîâlî'ye verilecek karar mâlum olmadığından, ortaya böyle bir mes'ele çıkarmamak ve hükûmetlerinin tasvip edip etmeyeceğinden önceden emin olmadıkları bir yolu seçmemek; Osmanlı Devleti temsilcilerince daha uygun görünmüştü.

Bulgaristan Prensliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlılık derecesine dâir hükümler

Bulgaristan Prensliği'nin bağlılık derecesine dâir olan hükümler, Osmanlı Devleti temsilcileri için ciddi düşünülecek bir şey olmuştur. Çünkü bağlılık tâbiri bugünkü günde açık bir mânâyı ihtivâ etmemektedir. Bâbîâlî'nin ve Padişah Hazretlerinin bundan önce Memleketeyn ve Sırbistan hakkındaki münâsebetleriyle mukayese edilecek olursa, sözü edilen tâbirin birtakım bitmez tükenmez güçlükler ve yorumları doğurmaktan başka birşeye yaramadığı meydandadır. Almanya'da bulunan prens ve krallar, imparatorun tâbiyeti altında olmayıp, müstakil gibi bulunmaktadırlar. Bununla beraber zamanın gerektirdiği ölçüde kendileri Almanya İmparatorluğu'na belirli bağlarla bağlı olup, sözü geçen imparatorluğun hakîkî tâbii olmaktan ziyâde gücünün ve azametinin artmasına hizmet ediyorlar. Osmanlı Devleti temsilcileri, açık olmayan "bağlılık derecesi" tâbirinin bu münâsebetle açıklık kazanmasını arzu ediyorlar ve bu tâbirin olduğu gibi bırakılmasına asla önem vermiyorlardı. Bu maksadı elde etmek ve her şeyden önce kongrenin müzâkereleri uzatmasına sebep olacak bir meselenin meydana çıkarılmasından dolayı Prens Bismark'ın duyacağı nefretin önünü almak için Avusturya'nın yardımı tâbii olduğundan, Osmanlı Devleti temsilcileri bu hususta adı geçen devlet temsilcilerinin fikrini yoklamışlardı. Fakat alınan cevaptan Avusturya'nın, Bulgaristan Prensliği ile cereyan edecek müstakbel münâsebetleri esasen kararlaştırılmış olmakla, Bâbîâlî'nin tutacağı veya Rusya'dan başka bir rakip bulacağını ümit etmediği bir yolda öne atılmaya-acağı anlaşıldığından, Osmanlı Devleti temsilcileri bu hususta teşebbüslerde bulunmaktan vazgeçmişlerdir.

Berlin Muâhdesi'nin Bulgaristanla ilgili hükümlerinin Ayastefanos Andlaşması hükümlerinden hayırlı olduğu

Bulgaristan hakkında kongrece verilen karar, şüphesiz, Ayastefanos Andlaşması'ndakinden hayırlıdır: Rumeli'deki Osmanlı topraklarının dörtte üçünü içine alacak, Osmanlı topraklarını ikiye bölecek, İstanbul kapılarından başlayarak Bosna'ya kadar uzanacak, gerek Karadeniz ve gerek Adalar Denizi'ndeki sâhilleri Osmanlı idâresinden kopararak, bunların yanı sıra bir de Rumeli'de kalacak az bir mikdar Osmanlı arazisini tabîi huduttan, savunma imkânından ve bağlantı yollarında mahrum bırakacak ve âdetâ Bulgarları yakın bir zamanda saltanat merkezini ve Boğazları zaptetmeye gücü yeter hâle getirecek bir Bulgaristan teşekkül edecek yerde, yalnız Balkanların kuzeyinde mahdud bir Bulgaristan kurulmuş; Osmanlı Devleti tabîi bir müdâfaa hattı ile Karadeniz sahillerinin büyük kısmına ve Adalar Denizi'nin bütün sâhillerine yeniden sâhip olmuş; bütün Makedonya bölgesi yâni idâri ve coğrafi bakımdan Osmanlı topraklarının kalbi mesâbesinde bulunan eyâletler doğrudan doğruya Osmanlı idâresinde ibka edilmiş ve Osmanlı toprakları tek vücut hükmünde bırakılarak Şarkî Rumeli vilâyeti dahî kazanılmıştır. Gerçi Şarkî Rumeli vilâyetinin kurulmasına dâir olan şartlar ve hükümlerden adı geçen vilâyetin doğrudan doğruya Padişah Hazretlerinin idâresi altında bulunacağı mânâsı çıkarılmazsa da, sözü edilen hükümler, Osmanlı hâkimiyetinin Şarkî Rumeli'de sağlam bir şekilde yerleşmesine de mâni olamayacaktır.

Dördüncü Kısım

Bosna ve Hersek

Bulgaristan Prensliği ile Şarkî Rumeli vilâyetine dâir müzâkereler son bulur bulmaz, kongrenin yedinci oturumunda Prens Bismark, söze başlayarak Bosna bölgesine ve prensliklerin arazi değişikliği ile bağımsızlığına ve Yunan işleriyle Tuna'ya âit mes'elelerden başka halledilecek bir şey kalmadığını beyan etmiş ve bu mes'elelerin çözümlenmesinin bir güçlük doğurmayacağı cihetle, nihayet bir iki toplantıda kongrenin vazifelerini tamamlayabileceği ümidinde bulunduğunu söylemiştir. Başkanın söylemiş olduğu sözler bu şekilde olup, matbu zabıtlarda bir hayli değiştirilmiştir. Bundan başka zabıtlarda, gelecek toplantıda müzâkere mevkiine konulacak mes'elelerin Bosna, Karadağ, Sırbistan ve Romanya mes'eleleri olduğu gösterilmiştir. Bununla beraber, müzâkere mevkiine konulacak mes'elelerin açıklandığı üzere tesbit edilmesi daha sonra kararlaştırılıp, Osmanlı Devleti temsilcileri Bosna mes'elesinin şimdilik müzâkereye konulmaması hususunda gayret göstermişlerken, sekizinci oturumdan birkaç dakika önce, kongre başkanı, Bosna mes'elesinin o gün görüşüleceğini söylemiştir.

**Bosna mes'elesinin başlangıcı - Rayhştağ görüşmesi -
İgnatiyef'in memuriyeti - Kongreden önce Kont Zici'nin teşebbüsleri -
Avusturya'nın Bosna bölgesini istilâ ettikten sonra kongreye katılması**

Bosna mes'elesinin esası 1876 senesi Haziranında imparatorların Rayhştağ şehrinde vuku bulan görüşmelerinde kararlaştırılmış ve birisi Prens Gorçakof diğeri Kont Andraşi tarafından kurşun kalemle yazılıp, Rayhştağ şehrinde aralarında alınıp verilmiş olan iki resmî yazının sûretleri bâzı siyâsiler tarafından görülmüştür. Sözü edilen yazılarda, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş çıktığı takdirde, Besarabya bölgesinin Rusya'ya terk ve iâde edilmesiyle Avusturya'nın Bosna ve Hersek tarafından topraklarını genişletmesi kabul edilmişti. Resmî ve özel görüşmeler sırasında Lord Salisbury'nin söylediği sözlerden, İngilizlerin de İstanbul Konferansı esnasında sözü edilen fikirlerden yana oldukları anlaşılmıştır. Ayastefanos Andlaşması'ndan sonra General İgnatiyef Viyana'ya hareketinde, adı geçen andlaşmanın diğeri hükümlerine ve Bulgaristan Prensliği'nin teşekkülüne mâni olmamak şartıyla Avusturya'nın Bosna ve

Hersek bölgelerini ülkesine katmasını adı geçen devlete yazılı olarak tebliğ ve teklif etmiştir. Ayrıca kongreden önce vuku bulup kongreyi hazırlamış olan müzâkereler esnasında önce Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya Devleti tarafından kat'î olarak zaptedilmesi kararlaştırılmış ve daha sonra Avusturya ordusu tarafından işgal edilmesi hususunda Avusturya elçisi Kont Zici tarafından Bâbîâlî nezdinde teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu ikinci husus Sâdık ve Mehmed Rüşdü Paşaların sadrâzamlıkları zamanında dikkate alınarak kabul edilmesi yönüne gidilmiş ve Bâbîâlî tarafından Viyana kabinesine gönderilen notadan anlaşılacağı üzere, bu konuda bir sözleşme lâyhası bile hazırlanarak (bâzı ufak değişikliklerden başka) Kont Zici tarafından da kabul edilmişse de, kongrenin toplanması yaklaştığı zaman Avusturya Devleti bahsi geçen sözleşmeyi imzalamaktan vazgeçmiştir.

Berlin Muâhede'si'nin imzalandığı gün Osmanlı Devleti temsilcilerinin Avusturya temsilcileriyle vuku bulup, yazılı olarak gayet mühim bir beyannâme alınmasına yol açan görüşmede Mösyö Haymerle, Osmanlı Devleti'nin bu beyannâmeyi hiç olmazsa gizli tutmasını istemiş ve bu işe dâir Avusturya ile başka bir devlet arasında imzalanan diğer bir senet hakkında da böyle davranılmasının kararlaştırıldığını ifâde etmiştir. Mösyö Haymerle'nin vâki olan ifâdesi ile daha önce Bâbîâlî ile bir sözleşme imzalanması hususunda Kont Zici'nin kongrenin toplandığı sırada göstermiş olduğu kayıtsızlık birbiriyle mukayese edilecek olursa, Avusturya Devleti'nin İstanbul'da askeri bir sözleşme imzalanması konusunda müzâkerelerde bulunduğu esnada, bir taraftan da Bosna bölgesine girmek için emin bir yol bulmak hususunda bâzı devletlerle anlaşmış olduğuna kanaat hâsıl olur. Bu devletlerarası işbirliği gerçekleşmediği takdirde, Avusturya Osmanlı Devleti'nin teklif ettiği sözleşmeyi imzalayacaktı. Fakat kongreden biraz önce diğer bir büyük devletle gizlice resmi bir sözleşme imzalararak Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya tarafından işgalini temin etmiş olduğundan, artık Osmanlı Devleti ile bir ittifak yapmayı lüzumsuz görmüştür.

Büyük devletlerin Avusturya tarafını tutmaları

Osmanlı Devleti temsilcileri Berlin'e ulaştıkları zaman İngiltere temsilcileriyle Avusturya temsilcisi Kont Andraşi, Bosna ve Hersek işlerinde fikir birliğine varmış olduklarından, Bosna mes'elesinin İngiltere ve Avusturya devletleri arasında kesin olarak halledilmiş olduğu anlaşılmıştı. Bu konuda Fransa ve İtalya'dan birşey beklemek imkânsız gibi birşey olup, Almanya ise Avusturya'nın bütün tasavvurlarını tasvip eimekte ve Rusya'nın da bu konuda bir itirazı bulunmamaktaydı. Bu cihetle, Osmanlı Devleti temsilcileri Bâbîâlî'den tâlimat istemişlerse de, kongrenin ikinci toplantısında diğer büyük devletlerin bu husustaki temâyüllerini etraflıca anladıklarından, artık Avusturya ile tanzim edilmesi gereken bir uzlaşma lâyhasını Bâbîâlî'ye arzetmişlerdir. Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya tarafından işgal edilmesini önlemek ihtimali olmayıp, bu hususta Osmanlı Devleti tarafından rızâ gösterilip gösterilmemesinin de Viyana kabinesince aynı tutulduğu ve bu mes'eledede yapılacak bir şey varsa, onun da kongrece verilecek karara muvâfakat ederek mümkün olan menfaatlerin elde edilmesine gayret gösterilmesinden ibâret olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple,

Osmanlı Devleti temsilcileri bu gayeye erişmek üzere Rumeli bölgesi için Avusturya Devletiyle tecâvüz ve müdâfaaya âit bir ittifak yapmak hususunu esas alarak aşağıdaki programı tanzim etmişlerdir:

“Bosna bölgesinin hiç olmazsa yarısı Osmanlı Devleti’nde kalmak üzere Dalmaçya hududunda bulunan kâzalardan birkaçının Avusturya tarafından işgaline muvâfakat edeceğimizin vâdolanması, fakat buna karşılık da Avusturya’nın bir anlaşma ile aşağıdaki hususları taahhüt etmesi. Şöyle ki: Evvelâ Karadağ’ın Arnavutluk ve Sırbistan taraflarından hiçbir şey almaması; ikinci olarak, Sırbistan’a bırakılacak topraklar bir hayli azaltılarak Bosna bölgesindeki yerlerimizle irtibatın tamamen sağlanmış olması; üçüncü olarak, Rumeli vilâyetlerinde kalacak yerler ile adaların bir bütün halinde bulunarak ve bağımsız idâre gibi dışardan müdâhalelere uğramaksızın doğrudan doğruya Osmanlı Devleti idâresine bağlı olarak vilâyet nizam-nâmesi hükmünce muntazam bir şekilde idâre olunması.”

Bosna ve Hersek bölgelerinin işgali mes’elesine kongrenin sür’atle bir karar vermesi muhtemel olduğundan, Osmanlı Devleti temsilcileri bu hususta istedikleri tâlimatın bir an önce gönderilmesini Bâbiâlf’den rica etmişlerdi. Ertesi gün aldıkları telgrafta, Avusturya Devleti’nin işgal mes’elesine dâir İngiltere ve Almanya ile birlikte ortaya atacağı teklife Osmanlı Devleti temsilcilerinin itiraz etmemeleri hususunda kendilerine gerekli emirlerin verilmesini Kont Zıçı’nın Sadrâzam’dan rica ettiği beyân edilmiş ve Vükelâ Heyeti’nin bu işin müzâkresiyle meşgul olduğu da bildirilmiştir. Muteâkiben Bosna ve Hersek bölgelerinin kısmen terkedilmesi tasavvuruna dâir gelen cevapta, Kont Andraşi’ye aşağıdaki gibi bir teklifte bulunulması emredilmiştir:

“Bosna vilâyeti tamamen bize kalmak şartıyla Hersek’den Dalmaçya hududunda bulunan birkaç kazanın işgal edilmesine râzı olacağımızın Avusturyalılara vâdedilmesi ve ilk önce Hersek bölgesinin küçük bir kısmının terkedilmesinden başlanarak karşı taraftan bunun arttırılması istendiği takdirde, terk olunacak arazinin mutlaka Hersek tarafından arttırılması”.

Bu tâlimatın sonuç kısmında Avusturya’nın taahhütlerine dâir temsilcilerin yukarıda yazıldığı üzere teklif edilmesini ihtar ettikleri hususlar da tasdik olunmuştur.

Osmanlı Devleti temsilcileri bu müsâadeyi alır almaz Kont Andraşi ile görüşüp, kendisini Varna’nın terkedilmesinin ertelenmesi gibi bâzı hususlarda Osmanlı Devleti’ni destekler bulmuşlardır. Fakat Kont Andraşi, Bosna ve Hersek bölgelerinin kısmen terkedilmesi esasına dayanan bir fikre râzı olamayacağını söylemiştir.

Kont Andraşi’nin niyetinin, Yenipazar sancağını da işgal ederek Karadağ ile Sırbistan arasına, geçilmesi imkânsız bir set çekmek olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti temsilcileri her ne kadar Hersek bölgesini tamamen terketmeyi teklif etmişler ve Bosna’dan terkolunabilecek yerleri yavaş yavaş arttırmışlarsa da, hiç bir sonuç alamamışlardır. Bu tekliflerin reddolunmasının ise, Bosna ve Hersek bölgelerinin ve Yenipazar sancağının tamamının Avusturya Devleti tarafından işgal edilmesi hususunun, mes’elenin başlangıcından beri Almanya ve İngiltere devletleri tarafından vâdedilmiş bulunmasından ileri geldiği anlaşılmıştır.

Kont Andraşi'nin Varna hakkında göstereceğini vâdettiği yardımın samimi olup olmadığı bahsine gelince: Bunun mahiyeti, sözü edilen vaadin, ertesi günü toplanan mecliste Lord Salisbury tarafından Şarkî Rumeli'ye dâir ileri sürülüp de Varna'nın Bulgaristan'a bırakılmasını ihtivâ eden teklifin bütün ümitleri söndürmüş olmasıyla anlaşılır. Mes'elenin esasına vâkif olan ve her ne olursa olsun Varna mes'elesinde yanımızda olacağına söz veren (aslâ yanımızda olmamıştır) Avusturya'nın, Osmanlı Devleti temsilcilerini böyle hayaller içinde bulundurması, bu hususta şiddetli tepki gösterilmesinin önünü almak maksadından doğmuştur.

Osmanlı Devleti temsilcileri bu başarısızlıklarını Bâbîâlî'ye bildirdikleri esnada, Avusturya temsilcisi Kont Andraşi, işgal mes'elesine dâir kongrede ileri süreceği teklife engel olunmamasını; bu hususta bir muhâlefet gösterilecek olursa, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine bütün bütün zarar vereceği cihetle, artık kongrenin vereceği karara boyun eğmekle yetinilmesini; aksi takdirde doğacak büyük sorumluluğun düşünülmesini, Osmanlı Devleti temsilcilerine bildirmiştir.

Kongre, Bulgaristan'a dâir müzâkereleri tamamladığı sırada Bâbîâlî'den Osmanlı Devleti temsilcilerine gelen telgrafta, Vekiller Heyeti tarafından kendilerine verilecek tâlimat hakkında iki günden beri müzâkereler yapılmaktaysa da henüz bir karar verilemediği belirtilmekle beraber, umûmî efkârın galeyan içinde bulunduğu bir zamanda Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya orduları tarafından işgal edilmesi olayını Padişah'ın nefretle karşılamakta olduğu; Sadrazam'ın da tamamen Padişah'ın fikrine ve hissiyatına katıldığı; İstanbul'da oturan Avusturya elçisine Bosna bölgesinin tamamen işgal edilerek Hersek bölgesinden kesinlikle vazgeçilmesi ve buna karşılık Avusturya Devleti'nin de Berlin Muâhedeşiyle karar bulacak şekilde Avrupa'da bulunan Osmanlı topraklarının bütünlüğünü muhâfaza ve müdâfaa etmeyi ve Bosna'yı belirli bir müddet zarfında boşaltmayı taahhüt etmesi teklif olunduğu ve Avusturya elçisi yapılan teklifleri reddettiği cihetle Osmanlı Devleti temsilcilerine gerekli tâlimatın gönderileceği bildirilmiştir. Arkasından da İstanbul'da bunun için fevkalâde bir toplantı yapılacağı beyan edilmek sûretiyle Kont Andraşi'ye Bâbîâlî adına ricada bulunarak 29 Haziran Cumartesi gününe kadar mes'elenin kongreye konulmasının ertelenmesi emrolunmakla birlikte, bunun iki devlet arasında halledilmesinin mümkün olduğu bildirilmiştir.

Osmanlı devleti temsilcileri derhal Kont Andraşi'ye başvurarak Bosna mes'eleşi görüşmelerinin ertelenmesini rica etmişlerse de, Kont Andraşi ümitle ümitsizlik arasında bir ifâde kullanmakla yetinmiştir. Diğer taraftan Kont Andraşi, İngiltere temsilcilerinin Osmanlı temsilcilerine Avusturya lehinde baskı yapmalarına çalıştığından, Lord Bikonsfild ve Salisbury, Avusturya'nın Bosna ve Hersek bölgelerini işgal etmesi mes'elesine karşı çıkılacak olursa hem Avusturya'yı gücendirmiş ve hem de İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine gözetmekten vazgeçirmeye zorlamış olacaklarını, Osmanlı Devleti temsilcilerine kesin ve açık bir şekilde söylediler. Bilhassa Lord Bikonsfild, Osmanlı Devletince muhâlefet gösterildiğinde, İngiltere'nin kongredeki politikasının altüst olacağını ve kendisinin Osmanlı hükûmetinin eski bir dostu ve meşhur bir taraftarı bulunmak sıfatıyla bu mes'ele hakkında kongrece verilecek karara

boyun eğmek sûretiyle Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıt'asında selâmete çıkmasına vesile olacak böyle bir noktada Osmanlı hükûmetine yardım etmesine imkân tanımalarını, Osmanlı temsilcilerinden rica etmiştir.

Osmanlı Devleti temsilcileri İtalya temsilcileri nezdinde teşebbüslerde bulundularsa da bundan da müsbet bir netice çıkmamıştır. Bununla birlikte, ertesi günkü toplantıda tâkip edecekleri hareket tarzına dâir ellerinde bir tâlimat bulunmadığı gibi, İngiltere ile Avusturya'nın baskı ve tehditlerine hedef olacaklarını, Almanya'yı aleyhlerinde ve diğer büyük devletleri kayıtsızlık içinde bulacaklarını müşâhede etmelerinden dolayı son derece üzölmüşlerdi. O aralık Bulgaristan mes'elesinden başka mes'eleler henüz halledilmemiş ve Bulgaristan işleri için dahî bir şey kaleme alınmamış olduğundan, kendi taraflarından en ufak bir şekilde de olsun vuku bulacak yanlış bir hareket, Bosna meselesi ve diğer meseleler hakkında kongrenin Osmanlı Devleti aleyhine bir karar almasına yol açmış olacağı âşikârı.

Bâbîâlî'den tâlimat gelmesi ve 28 Haziranda toplanan kongreye âit zabıtların açık kalması

O esnada Bâbîâlî'den gelen iki telgraftan birisi, Kont Andraşi Bosna'nın işgali teklifini kongreye sunmakta ısrar ederse buna karşı çıkılmasını emrediyor ve bu durumda ileri sürülecek delilleri ihtivâ ediyordu; diğeri ise, Bâbîâlî'nin özel olarak Salisbury'e muhâlefetini bildirdiğine dâirdi. Hattâ ikinci telgrafta: "Bulunduğumuz hal ve mevkii göz önüne alsınlar. Bosna müslümanlarının Avusturya ordularını hoş karşılamaya meyyal olup olmadıklarını bilmediğimiz gibi, hirtakım karışıklıklar çıkıp çıkmayacağını ve belki boş yere kan akıp akmayacağını da bilemeyiz" ibâresi yer almaktaydı.

Osmanlı Devleti temsilcileri derhal Lord Salisbury'e ve Bikonsfild'e başvurup, aldıkları tâlimatı bildirerek hiç olmazsa müzâkerelerin bir-iki gün sonraya ertelenmesi hususunda nüfûzlarını kullanmalarını rica etmişler ve bu müddet zarfında bir uyuşma sağlanması ümidinde bulunduklarını söylemişlerdi. Fakat Lord Bikonsfild soğuk bir şekilde: "Bâbîâlî'nin kararı akılsızca bir karardır; başka bir şey diyemem" demiş; Lord Salisbury ise, omuzlarını silkerek: "Ben bir şey yapamam. Siz kendinize her şeyi yapabilirsiniz. Zira bilirim ki, hiç bir şey yapamazsınız. Hükûmetinizin politikası, kendisinin en açık ve gün gibi meydanda olan menfaatlerini tanımamaktan ibârettir" diyerek çekilmiştir. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti temsilcileri; Kont Andraşi'ye müracaat ederek açıktan açığa muhalefette bulunacaklarından bahisle, mes'ele ile ilgili görüşmelerin ertelenmesine rızâ göstermesini rica etmişlerdir. Fakat Kont Andraşi, Prens Bismark'a yaklaşıp bir iki söz söyledikten sonra Osmanlı Devleti temsilcilerinin yanına gelip, başkanlık tarafından bugün müzâkere mevkiine konulacak mes'elelerin ilki Bosna ve Hersek mes'eleleri olduğundan, artık bunu tehir etmenin mümkün olmadığını, eğer Osmanlı Devleti temsilcileri cevaplarını başka bir güne ertelemek isterlerse haklarında hayırlı olacağını ifâde etmiş ve tâlimatlarını henüz mütâlaa etmeye vakitleri olmadığını kongrede söylemelerini şiddetle tavsiye etmiştir. Osmanlı Devleti temsilcileri ise, bu iki teklifi tabiatıyla reddettiklerinden hemen meclise girilmiştir.

Haziranın 28. günü toplanan kongrenin 8 numaralı zaptı gözden geçirilirse, Osmanlı Devleti temsilcilerinin hazırlanmak ve fikirlerini toparlamak için vakit bulamadıkları, her taraftan bir takım kuvvetli hasımların hücumları altında bulundukları hâlde hiç bir devleti gücendirmeksizin ve esasen gergin olan münasebetleri yeniden vehâmete uğratmaksızın Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini ellerinden geldiği kadar savunup savunamadıkları, kolaylıkla anlaşılır.

Lord Salisbury ile Prens Bismark'ın nutukları ve Kont Andraşi'nin de bir müddetten beri Bosna ve Hersek bölgelerinde çıkan uygunsuzluklardan dolayı Avusturya'nın uğradığı musibetleri dile getirmek sûretiyle buna bir çâre bulunması hususunda Avrupa'nın kararına müracaat edildiğine dâir nutku bulunması, Lord Salisbury'nin adı geçen vilâyetlerin Avusturya Devleti tarafından işgal ve idâre olunmasını tereddütsüz teklif etmesi ve Prens Bismark'ın bunu tasvip etmesi, bu kararın önceden hazırlanmış olduğunu isbâta kâfi gelir.

Avusturya'nın Bosna ve Hersek bölgelerini işgal etmesi teklifinde hangi sebepten dolayı öne atılmış olduğunu soranlara, Lord Salisbury: "Böyle bir teklifin yapılması zarurî olduğundan, bunun İngiltere Devleti tarafından öne sürülmesi, Almanya Devleti tarafından ortaya konulmasından siyâsî bakımdan daha faydalıdır" cevabını vermiştir. Bu mâzeret ise pek mânâsızdır. Kongrede Prens Bismark'ın fikrine uymaksızın fikir beyân etmeye cür'et eden ancak İtalya temsilcisi Kont Korti idi. Kont Korti, Bosna ve Hersek bölgelerinin işgali mes'elesinde Avusturya Devleti'nin kimin görüşüyle hareket ettiğini üstü kapalı olarak sormuştur. Bunun üzerine, Kont Andraşi önce Prens Bismark'ın tarafına dönerek ve sonra Kont Korti'nin gözlerinin içine bakarak: "İtalya temsilcisi efendi! Avusturya Devleti Bosna ile Hersek'i işgal etmekte Avrupa ile fikir birliği içindedir. Başka bir diyeceğim yoktur" demiştir. Bu cevap Kont Korti'yi son derece etkilediğinden, müdâfaasına girişmek şöyle dursun, son toplantılarda bile ne kendisi ve ne arkadaşı olan İtalya elçisi Kont Delune ağızlarını açmamışlardır. Ve Osmanlı Devleti temsilcileri, İtalya temsilcilerinden işgalin geçici olmasını teklif etmelerini rica ettiklerinde, Kont Korti bu konuda bir şey yapmayacağını ve tarafından yapılabilecek bir müdâhalenin savaş sebebi sayılacağına kendisine ihtar olunduğunu söylemiştir.

Rusya temsilcisi Kont Şuvalof, Yenipazar sancağının işgali hakkında tâlimat almadığını söyleyerek yirmi dört saat mühlet isteyince, Prens Bismark: "İstenilen mühleti vermeğe mecburum. Fakat on aya yakın bir zamandan beri bu mes'eleği Avusturya ile müzâkere ediyorsunuz. Hâlâ bir anlaşma sağlayamadınız. Acaba önümüzdeki şu yirmi dört saat zarfında bir şey yapmaya muvaffak olabilecek misiniz?" cevabını vermiştir.

Bununla beraber, anlaşma hemen sağlanmış ve Kont Şuvalof, durumu kongreye bildirmekte acele etmiştir. Diğer taraftan Prens Bismark'ın resmî zabıtlara geçirilmeyen mütâlaası, Bosna ve Yenipazar sancağı mes'elesinin uzun zamandan beri Rusya ve Avusturya devletleri arasında müzâkere edilmekte olduğunu isbât edip, bilhassa Yenipazar'ın işgali mes'elesinin iki seneden beri adı geçen iki devlet arasında müzâkere edilmekte olduğunu söylemesine bakılırsa, sözü edilen tarihin Rayhştad görüşmesi zamanına rastlaması lâzım gelir.

Osmanlı Devleti temsilcilerinin savunmalarına gelince: Bosna ve Hersek bölgelerine Avusturya ordusunun girmesinden dolayı, müslüman halkla tabii olarak meydana gelecek çatışmaları hakkıyla ortaya koymadıkları zannedilebilirse de, Osmanlı Devleti'nin düşmanları, o konuda vuku bulacak savunmaların hüküm ve kuvvetini değiştirip tahrif ederek, bundan, Bosna ve Hersek bölgelerinde yaşayan müslümanlarla hristiyanlar arasında eşitlik sağlanmasının imkânsız olduğunu dolaylı olarak itiraf ettiğimizi ve taassub mânâsına hamledecek hissiyatı göz önünde bulundurarak bütün Avrupa'yı korkutmak istediğimizi çıkaracaklardı.

Bilhassa Bulgaristan ve Şarkî Rumeli teşkilâtı mes'eleleri üzerine cereyan eden görüşmelerde milli ve dinî münâsebetlerin kongrece özellikle Avrupa menfaatlerini kollar şekilde ele alındığı, pek çok gayrimüslim ahali Osmanlı idâresi altında bırakıldığı hâlde, artık Bosna ve Hersek taraflarında müslüman halkın bir hristiyan hükûmetine tâbi olmasının imkân dışı olduğu yolunda öne sürülecek itirazların mâkul sayılamıyacağı meydanda idi. İşte Osmanlı Devleti temsilcileri bu gibi itirazlara hedef olmamak için bilhassa umûmî hukuk ve adâlet kâidelerine dayanan deliller göstermişlerdi.

Hattâ 28 Haziranda toplanan meclisin müzâkereleri neticesinde Osmanlı Devleti'nin kesin fikri ilâve edilmek üzere zabıtların açık bırakıldığı, Prens Bismark tarafından ifâde edildi. Bununla beraber Avrupa'nın kararlarına aykırı birşey ortaya atılacak olsa, Prens Bismark, büyük devletlere Bâbîâlî'yi işe karıştırmayarak kendi menfaatlerini halletmek hakkını muhafaza ettirmiş olduğundan, bunun hiçbir faydası olamazdı.

Osmanlı Devleti temsilcilerinin muhâlefetlerinden meydana gelen vahim durumlar

Bahsi geçen toplantıdan sora (28 Haziran toplantısı) Avusturya ve İngiltere temsilcileri, Osmanlı Devleti temsilcilerine Bosna ve Hersek bölgelerinin işgaline karşı çıkmalarından dolayı şiddetle hücum etmişlerdi. Lord Bikonsfild de artık nasihatle yetinmeyip açıktan açığa tehdide başlamıştı. Yine Lord Bikonsfild, İngiltere'nin tasavvurlarına güçlük çıkardıklarından ve Osmanlı Devleti'ni ne prensliklere ve ne de Yunanistan'a karşı savunamadıklarından dolayı Osmanlı temsilcilerini ithâm etmişti. Buna ilâve olarak da: "Osmanlı Devleti Berlin'de olup bitenler hakkında tam bir fikir edinemediği cihetle, kendi menfaatlerini bilememekte ve softalar gibi düşünmekte bir dereceye kadar mâzurdur. Fakat kongreye gönderdiği temsilcilerin, işin vahâmetini tamamiyle takdir edecek bir durumda bulunmaları gerekirdi" diyerek onlar hakkında pek çok şiddet göstermişti. Bu sırada Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya Devleti tarafından işgalinin geçici olduğunu temin edip etmeyeceği Lord Bikonsfild'den sorulduğunda: "Şimdilik geçici ve devamlı (işgal) sözlerini kale almağa mahal olmayıp, böyle bir mes'ele ihdâs edilmesi, ihtiyatkârlık prensiplerine aykırıdır. Fakat Avusturya'nın Bosna ve Hersek bölgelerini işgal etmesine müsâade edilirse, ileride Osmanlı Devletince Avusturya'dan kesin izâhat istemeğe elverişli ortam meydana geldiğinde, mes'elenin esasına girişebilmek ihtimali kaybolmaz" demiştir.

Sözü edilen toplantının ertesi günü Prens Bismark, Osmanlı Devleti'nin muvâfakatini beklemeksizin Avusturya ordusunun derhal Bosna'ya girmesi hususunda teşebbüse geçtiği ve İngilizler de birkaç gün sonra Bismark'ın bu fikrine iştirak ettikleri hâlde, Avusturyalıların tereddüt göstermekte oldukları haber alınıp, bu da, yalnız askeri hazırlıklarını tamamlamak için zaman kazanmak istemelerinden ileri gelmişti. Elhâsıl Prens Bismark'ın şiddetli söz ve teşebbüsleri ve Lord Biconsfild'in başa kakma ve tehditleri, durumun vahâmetini göstererek buna nasıl olursa olsun bir çâre bulunmak lüzûmu önem kazanmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti birinci temsilcisi, Avusturya Devleti tarafından işgalin gerekli ve gereksiz olduğuna hâdiselerin cereyanına göre karar vermek üzere Bosna ve Hersek bölgelerine bir Avrupa Komisyonu gönderilmesinin kongreye teklifine dâir Bâbîâlî'den izin isteyip, bu komisyonun Bosna ve Hersek bölgeleri için Osmanlı Devleti tarafından vâdedilen ıslâhatı denetlemesi ve vâdedilen ıslahât muayyen bir müddette yapılmaz veya yapılamazsa o zaman işgal mes'elesi hakkında anlaşma çâresine bakılacağına bildirilmesini de yazmıştı. Ayrıca kongre bu fikri kabul ederse, kötüye gidişin önü alınmış olacağını, aksi takdirde ise Osmanlı Devleti'nin gösterdiği mukavemette haklı olduğuna bir delil gösterilmiş bulunacağını bildirmişti. Fakat Bâbîâlî'de, işgal mes'elesine karşı çıkmanın devletleri kararlarını tatbikten vazgeçireceği zannı hâsıl olduğundan, birinci temsilcinin haklı ihtarları bir müddet cevapsız kalıp, nihâyet Avusturya ordusu Bosna sınırını geçtikten ve artık zikredilen teklifin Avusturyalıları Saray-Bosna üzerine yürümekten alıkoymayacağı anlaşıldıktan sonra müsâadeyi ihtivâ eden bir cevap verilmiştir.

İş bu merkezdeyken, Bâbîâlî'ye yukarıda açıklandığı şekilde mütâlaa arzeden birinci temsilci Aleksandr Paşa ile ikinci ve üçüncü temsilciler arasında ihtilâf çıktı. Şöyle ki: İkinci ve üçüncü temsilciler, kongreyi idâre eden büyük devletlerin Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya tarafından işgali hususunda ısrar etmelerinin yanı sıra İngiltere temsilcilerinin sert muâmelesinden doğacak mahzurları göz önüne almak sûretiyle telâşa düşerek kongrece açık bırakılan zabıtları kapamaya çalışmak fikrinde idiler. Bundan dolayı Bosna ve Hersek taraflarına bir Avrupa Komisyonu gönderilmesi teklifinin, müzâkereleri değiştirmeyip belki onu kızıştırmaya ve Prens Bismark'ın, "Osmanlı Devleti büyük devletlerin fikrine uymayacak olursa, adı geçen devletler kendi menfaatlerini hal yoluna koyacaklardır" demesinden hatıra gelen tehlikeye yol açacağını söylediler ve ihtilâfın önüne geçmek için Bâbîâlî'ye bir telgraf gönderdiler.

Bu telgrafta: "Bize en müsâit olan devletler, Bosna ve Hersek mes'elesi için çok ağır baskı yapıyorlar. Bunlar, Bâbîâlî tarafından kongrenin görüşüne aykırı hareket olunmasının mutlaka önlenmesi gerektiğini, öyle bir yola gidildiği takdirde ise kongrenin kat'î birşey yapmaya mecbur olacağını söylüyorlar. Bu konuda birtakım vahim karışıklıkların önünü almak ve mümkün olursa vakit kazanmak için Bâbîâlî'nin, kongrenin görüşlerine açıktan açığa karşı çıkmak istemediği, Osmanlı Devleti'nin Bosna ve Hersek bölgelerinin âsâyişi ile ilgili tedbirleri almak hususunda kongre tarafından beyan edilen görüşü gerçekten dikkate almış bulunduğu, ve bu konuda doğrudan doğruya Viyana Kabinesiyle anlaşma sağlamak hakkını muhâfaza etmiş olduğu, kongreye tebliğ edilirse münâsip olur" deniliyordu.

Temsilcilerin bu fikirleri Vükelâ Heyetince uygun bulunmakla beraber, "anlaşma sağlamak" fıkrasına, işgal hususunun anlaşma sağlandıktan sonra vuku bulacağını imâ ile bir "önce" kelimesi ilâve olunarak ona göre telgrafla izin verilmişti. Bu sebeple Osmanlı Devleti temsilcileri işgal mes'elesinin fevkalâde önemli olduğunu düşünerek Avusturya ile yapılacak uzlaşmanın Avrupa'nın kefâleti altında bulunmasını anlatmak için "Osmanlı Devleti, karar hususuna tam bir emniyet gösterir" cümlesini ekleyerek Bâbîâlî'den aldıkları tâlimatı yerine getirdiler.

Fakat Prens Bismark, temsilcilerin ilâve ettikleri "emniyet" cümlesini iki defa tekrar ettirdikten sonra Kont Andraşi'nin gözlerinin içine bakmış ve Kont Andraşi de sesini çıkarmamıştır.

Bu sırada Avusturya ordusunun Bosna'ya gireceği haberi şâyî olduğundan dolayı meydana gelen büyük heyecanda, bir yabancı ordunun girmesine karşı koymak üzere müslüman halkın hıristiyanlarla birlikte bir nefer kalıncaya kadar canlarını fedâ etmeye karar verdiklerinden bahsederek silâha sarıldıkları, Bâbîâlî'den temsilcilere bildirilmiş ve bunun Avusturya temsilcisine söylenilmesi istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı temsilcileri, Kont Andraşi ile görüşerek iki devletin de arzu etmediği birtakım karışıklıkların çıkmasını önlemek üzere işgal işi için önceden uyuşma sağlanmasının lüzûmunu anlattılar. Fakat Kont Andraşi, kongre kararlarının tatbik edilmesinin zarûrî olduğunu söyledikten sonra: "Bosna ve Hersek'de umûmî efkârın galeyânına sebep olan durumlarla bunun yatıştırılması hususunda alınacak tedbirleri Bâbîâlî'den tahkik etmesini, sefirimiz Kont Zici'ye bildiririm" cevabıyla yetinmiştir.

Bu esnada Bâbîâlî tarafından Osmanlı Devleti birinci temsilcisine gelen telgrafta: "Her ne kadar Bosna'da bulunan memurlarımıza kesin emirler gönderilmesinden geri durulmamakta ise de, kendileri halkın galeyânını yatıştırmaya muvaffak olamıyorlar. Bu sebeple Bâbîâlî, Avusturya Devleti'nin dostâne duygularına başvurmak sûretiyle Bosna hakkındaki tasavvurların fiiliyata konulmasını Bosna ve Hersek bölgelerinde birlikte alınacak tedbirler konusunda Viyana Kabinesiyle fikir birliğine varmaklığımıza kadar ertelemesini, önemle rica eder. Şurası da muhtemeldir ki, belki bu esnada Avusturya-Macaristan Devleti, sözü edilen iki bölgenin emniyet ve âsâyişini temin ederek mültecilerin vatanlarına iâde ve iskân edilmeleri arzûsunda samimi ve kararlı bulunduğumuzu takdir ederek işgal hususundan vazgeçip, kendisinin yerine getirmek niyetinde bulunduğu vazifeyi bize bırakır. Kont Andraşi nezdinde biraz yukarıda açıklanan husus hakkında derhal gizli teşebbüslerde bulunmaya Padişah'ın irâdesiyle memursunuz. Bu husustaki gayretiniz müsbet netice verirse, Padişah Hazretleri bundan memnun olacak ve sizi yine mükâfatlandıracaktır" denilmişti.

Ertesi yâni Temmuzun onuncu günü Bâbîâlî'den başka bir telgraf gelip, onda da Bosna'da başgösteren heyecan ve galeyânın Hersek'de de başgösterdiği, umûmî efkârın galeyânına ve yapılmakta olan hazırlıklara bakılırsa, Avusturya ordusunun hududu geçtiği anda son derece büyük bir direnişle karşılaşacağı ve bilhassa ordunun Boşnaklardan teşekkül ettiği için halkla tek vücut olarak hareket etmeye karar verdiği bildirilmiştir.

Bâbîâlî'nin Bosna ve Hersek bölgelerindeki heyecan ve galeyâna dâir almış olduğu mâlûmâtın ne derecede doğru olduğunu hâdiseler göstermiştir. Yalnız

işin teessüf edilecek tarafı, bu hâdiselerden pek geç haber alınmış olmasıdır. Çünkü Bosna mes'elesinin müzâkereye konulduğu gün Osmanlı Devleti temsilcileri tarafından gösterilen delillere esas kabul edilmiş olan mâlûmat bütün bütüne başka olup, yalnız Lord Salisbury'e tebliğ olunmak üzere Bâbîâlî'den gönderilen telgrafta işgal hususunun halk arasına birtakım kargaşalıklar sokacağından bahs olunması, Bâbîâlî'nin, umûmî görüşmeleri bu noktaya getirmek niyetinde olmadığını göstermekteydi.

O aralık Bâbîâlî Bosna ve Hersek bölgelerinin gerçek durumunu bilseydi, tabiatıyla, temsilcilerine yukarıda bahsedildiği şekilde tebligatta bulunmazdı. Bu tebligat gereğince, Avusturya'nın adı geçen bölgeleri işgal etmesi hususu, esas itibariyle kabul edilerek yalnız bu konuda bir uzlaşma sağlanmasına bırakılmaktaydı. Sonraki tebligat ise, Bosna ve Hersek bölgelerindeki heyecan ve galeyân dolayısıyla kongrece alınan tedbirin kan akıtılmaksızın tatbik edilmesinin mümkün olmadığını göstermekteydi ki, bu takdirde İngiltere tarafından yapılan teklife olumlu şekilde cevap vermek, Bâbîâlî için, şüphesiz, daha hayırlı olurdu. Bununla beraber o esnada kongrede işler vahim bir renk almıştı.

Avusturya'nın derhal Bosna'ya girmeye teşvik edilmesi - Kıbrıs işgalinin Avusturya'nın harisâne arzusunu kamçılaması - Bâbîâlî'nin son tâlimâtı gelmeden kongrenin Bosna mes'elesine karar vermesi

Avusturya Devleti'nin Bâbîâlî'den verilecek cevâba bakmayarak Bosnaya asker sokması kongrece Avusturya temsilcilerine ihtâr olunduğu hâlde, Kont Andraşi buna kulak asmamıştı. Fakat Saray-Bosna'daki Avusturya Konsolosu vâsitasıyla işgal hususunun gerçekleştirilmesi hakkında halkın fikirleri yoklanmış ve Avusturya ordusunun girmesi hâlinde silâhlı direnişle karşılaşacağına Viyanaca kanaat hâsıl olmuş olduğundan, yeterince asker topladıktan sonra Avusturya ordusu derhal Sava nehrini geçmiştir. Elhâsıl Bâbîâlî tarafından Osmanlı temsilcilerine Kont Andraşi'yi işgal mes'elesinden vazgeçirmeye ikna etmeleri emrolunduğu zaman Avusturya temsilcilerinin ne fikirde oldukları, bu kısa îzâhattan anlaşılır.

Osmanlı Devleti tarafından Kıbrıs'ın İngiliz idâresine bırakılması ise, o esnâda şüyû bulduğundan, bu husus Avusturyalıların haris arzu ve emellerini tahrik etti.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Kıbrıs Andlaşması hükümlerini, herkesten önce Avusturya temsilcileri öğrenerek derhal Prens Bismark'a haber vermişlerdi. Kıbrıs'ı zaptetmiş olan İngilizler, Bosna'nın Avusturyalıların tarafından işgal edilmesini tasvip etmeyi normal karşıladıkları gibi, Avusturyalıların da İngilizlerin kavuştukları menfaatlerden az olmayacak birşey elde etmeden kongreden çıkmamaya gayret göstermişlerdi. Halbuki, Kıbrıs Andlaşması'nın imzalanıp teâti edildiği, Bâbîâlî tarafından bir ay sonra temsilcilere bildirilmişti.

Osmanlı Devleti temsilcileri bu derece önemli bir mes'eleyi daha önce öğrenmiş olsalardı, İngiltere temsilcilerine müzâkereler sırasında istedikleri gibi baskı yapabilirlerdi. Ama ne yazık ki, böyle bir fırsat elden kaçırılmıştır.

Kıbrıs Andlaşması Berlin'de birtakım dedi-kodulara sebep olmuştu. Avusturyalılar ise bu sözleşmeye daha önce vâkıf olamayan devletlerin telâşından istifade ederek artık Bosna işgali hususunda her türlü uzlaşmadan kaçır bir tutum içine girmişlerdi. Bu sebeple yazı komisyonu, Bosna ile ilgili olarak andlaşmaya sokulacak maddeyi kaleme almakla meşgul olduğu sırada, bu komisyonda tetkik vazifesiyle görevli bulunan Fransa üçüncü temsilcisi Mösyö Depre, herzamanki gibi müşkilât çıkarmak istemeyerek Bosna işgalinin kısa müddet zarfında âsâyişi sağlamak maksadına dayandığını belirtmek üzere bir andlaşma maddesi kaleme alınmasını teklif ettiği hâlde, Avusturya temsilcilerinden Mösyö Haymerle maddenin bu şekilde kaleme alınmasına şiddetle karşı çıkıp, yalnız Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya Devleti tarafından işgal olunacağını belirtmenin kâfi olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti birinci temsilcisi komisyona ve özellikle Mösyö Haymerle'ye kongrenin önceki toplantılarında Osmanlı hükûmeti adına söylediği sözleri imâ ederek bir ibâre kabul ettirmeye gayret sarfetmişse de, komisyon büyük bir çoğunlukla öyle bir ibârenin de konulmasına karşı çıkmıştır.

Yalnız İtalya temsilcisi Kont Delune susmayı tercih edip, yazı komisyonunun diğer üyeleri Mösyö Haymerle'nin fikirlerini tasvip ettiler. Bu itibarla, Osmanlı Devleti temsilcisinin teklifi kabul edilmek şöyle dursun, işgal mes'alesinin gerekçesini ve gizli sebebini ihtivâ etmek üzere Fransa temsilcisi Mösyö Depre tarafından teklif edilen ibâre bile andlaşma metninden çıkarılmıştır.

İşte bu şekilde kaleme alınan andlaşma maddesi kongrede okundu. Osmanlı Devleti temsilcileri ise, Bosna ve Hersek ile ilgili madde hakkında onbir numaralı resmî zabıtnâmeğe geçmiş olan ifâdelerine başvurdıklarını beyan ettiler.

Şu kadar var ki, yazı komisyonu tarafından teklif olunan maddenin okunmasını müteâkip, Osmanlı Devleti temsilcileri, sözü edilen maddenin kaleme alınmasında kendilerinin daha önce Bâbîâlî adına söylemiş oldukları sözlerin nazarı itibara alınmamış olduğuna ve zikredilen maddenin "**Bu konuda Osmanlı Devleti ile Avusturya Devleti önceden aralarında anlaşacaklardır**" ibâresinin veya hut bu hükmü ihtivâ etmek şartıyla kongre tarafından tasvip olunacak diğer bir ibârenin ilâvesiyle tamamlanması lüzûmuna dikkati çekmişler ve iki üç türlü ifâde teklif etmişlerdi.

Kont Andraşi, zabıtlara geçirilen şeyler olduğu gibi bırakılacak ise de, teklif olunan maddenin değiştirilmesine mahal olmadığını ifâde etmiş, Prens Bismark ise, Kont Andraşi'nin fikrini doğru bularak Osmanlı Devleti temsilcilerine bir diyecekleri olup olmadığını soğuk bir şekilde sormuştu. Osmanlı Devleti temsilcileri, Bâbîâlî'nin bu konudaki görüşünün açık olduğunu belirterek kongreden, sözü geçen maddenin kaleme alınmasında bu görüşün dikkate alınmasını ricâ etmişlerdir. Fakat, Prens Bismark açıktan açığa sabırsızlık eserleri gösterdiğinden, Mösyö Depre, diğer maddelerin okunmasına geçmiş ve kongre üyelerinden hiçbirisi ağız açmamıştır.

Şurası da anlatılmaya değer ki, kongrenin yazı komisyonu o günkü zabıtları bu şekilde düzeltmeye râzı gelmemişlerdir. Prens Bismark ve Kont Andraşi ile Osmanlı Devleti temsilcilerinin ifâdeleri doğru olarak kaydolunmamıştı. Osmanlı Devleti temsilcileri bunları düzelttikleri hâlde yine çıkartılmıştır. Zabıt-

ların okunması âdet olmadığından, içindeki hükümler Prens Bismark'ın direktifleri gereğince tertib edilmiştir.

10 Temmuzda toplanan kongrenin son müzâkerelerinde Osmanlı Devleti birinci temsilcisi Aleksandr Paşa ile ikinci temsilcisi Sâdullah Paşa, olup bitenler hakkında konuşurlarken Fransa temsilcisi Mösyö Vaddington kendilerine yaklaşıp: "Pek üzgünsünüz; hakkınız var, size acıyorum. Fakat ne yazık ki, size karşı birşey yapmak elimden gelmez. Yanımda oturan zât (Prens Bismark) size vaktiyle bizim temsilcilerimize yaptığı muâmeleyi yapıyor. Hüküm, gâlip gelenindir kanununa boyun eğmek zorundasınız. Tahammül ediniz. Çünkü gidilecek başka bir yol yoktur. Bosna ve Hersek elden gitti, mâni olamadık. Avusturyalılardan nasıl olursa olsun bir menfaat elde etmeye gayret ediniz. Eğer güç yetirebilirsenez, fazla alınız. Devletiniz için bâzı hakları muhâfaza ediniz. Fakat daha ileri gitmek, boşuna zahmet çekmektir" demiştir.

Kont Andraşi ile görüşme

Osmanlı Devleti temsilcileri hiç bir taraftan yardım ümidi göremeyip, Bosna ve Hersek bölgelerine dâir kongrede ortaya atacakları teklifin Prens Bismark tarafından bile bile reddedileceğine kanâat getirdiklerinden, artık doğrudan doğruya Avusturya birinci temsilcisi, Kont Andraşi ile uyuşmak yolunu tutmaya mecbur oldular. Her ne kadar Kont Andraşi Bosna ve Hersek işgâli mes'elesinde kongre tarafından açıktan açığa destek görmüşse de, doğrudan doğruya kendisine müracaat edilirse Prens Bismark nezdinde girilecek teşebbüslerden elde edilebilecek neticelerden daha çok değişiklikler yapmaya ve uyuşmaya meyletmesi muhtemeldi. Bu sebeple Osmanlı Devleti birinci temsilcisi, Kont Andraşi ile görüştü. Fakat Bosna'ya asker sokulmasından vazgeçilmesi hakkında Bâbîâlî'den gelen hususî telgrafın meâlinden bahsedilmiş olsa, Avusturya Devleti'nin kongrede kazanmış olduğu büyük bir menfaati fedâ etmesi ihtimali olamayacağından, bunu Kont Andraşi'ye teklif etmek, imkânsız olan bir şeyi istemek kabilinden olacaktı. Ayrıca bu hareketin, adı geçen devletin fikirlerini karıştırarak Osmanlı Devleti açısından mümkün olduğu kadar ertelenmesinde fayda olan birtakım hâdiselerin çıkmasını çabuklaştıracağı muhakkaktı. Bu sebeple Osmanlı Devleti temsilcisi, görüşme esnasında Osmanlı Devleti ile uzlaşma sağlanmasından doğacak faydaları ve bilâkis Avusturya ordusunun birden Bosna'ya girmesi tasavvurundan meydana gelecek karışıklığın doğuracağı vahâmeti dile getirmiş ve Kont Andraşi'yi bir kere uzlaşma çizgisine çekecek olursa kendisini Bosna'nın kısmen işgaline râzı edebileceğini ümid etmişti. Bununla beraber, Kont Andraşi Osmanlı temsilcisinin söylediklerini kabul eder gibi görünmeyerek, mütâlâalarını İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi Kont Zici'ye bildirdiğini, adı geçen elçinin bu konuda Sadrazamla görüşeceğini, yazdığı mütâlâaların ılımlı olup Bâbîâlî'nin buna katılmama sebebi bilmediğini, bununla beraber andlaşmanın imzalandığı gün Viyana'ya gidecek Bosna hakkında alınacak tedbirleri İmparatorla müzâkere edeceğini söylemiştir.

Kongrenin o günkü toplantısında ise Prens Bismark, Osmanlı Devleti ile Avusturya Devleti arasında bir uzlaşma sağlanmasının andlaşma metnine konulmasını reddetmişti.

Durum bu merkezde iken, Bâbîâlî'den iki telgraf gelip, birisi Kont Andraşi Bosna'ya asker sokmaktan vazgeçmezse kendisine teklif edilecek bir sözleşme lâyihasını ihtivâ etmekte, diğeri de Bosna ve Hersek'e âit andlaşma maddesi sûretinin Bâbîâlîce hayretle karşılandığından bahisle geçici işgalin iki devlet arasında varılacak uzlaşmadan sonraya bırakılmasını ihtivâ eden ibârenin ilâvesi için kongrede ısrar edilmesini ve bu olmadığı takdirde kaleme alınacak maddeye râzı olunmamasını emretmekteydi.

Halbuki, Bâbîâlî'nin mes'eleyi henüz yazı komisyonunun müzâkeresinde zannederek bu emri verdiği ve işlerin fevkâlâde sür'atle ilerleyip, kongrenin bir gün önce Osmanlı Devleti temsilcisi tarafından teklif edilen bütün değişiklikleri reddetmiş olduğunu bilmediği anlaşılmıştır. Bu sebeble andlaşmaya uzlaşma esâsını ilâve ettirip de Kont Andraşi'yi andlaşmaya dayanan bir mecbûriyet altına sokmaksızın Bâbîâlî'nin arzûsu üzere bir sözleşme imzalanmasına râzı etmek nasıl ümit edilirdi? Öte yandan kongrenin birgün önce karar altına aldığı madde, Kont Andraşi'nin rızâsı olmaksızın nasıl tekrar müzâkereye koydurulabilirdi? Bilhassa Bâbîâlî'nin sözleşme imzalanmasından beklediği şey, Avusturya'nın Bosna ve Hersek bölgelerini işgalden umduğu çıkarları tamamen ortadan kaldırmak hususu olup, zikredilen sözleşme de Bosna ve Hersek bölgelerinde âsâyışın bir an önce sağlanması için Avrupa devletleri tarafından gösterilen temâyüllere binâen kaleme alınmıştı. Bu sebeble, bu mütâlâa işgal mes'elesinin dayanağı olan insanî vazifeleri Bâbîâlî lehinde yorumlamak için pek doğru ise de, andlaşma hükmü Avusturya ile uzlaşma taleb etmek yolunda Bâbîâlî'ye bir hak tanımadıkça Kont Andraşi'nin ciddî bir müzâkereyi kabul etmesi mümkün değildi. O cihetle kongrenin önceki toplantısında verilen karardan sonra bu gayeye erişmek ancak Kont Andraşi'nin rızâsıyla mümkün olabileceğinden, Osmanlı Devleti birinci temsilcisi Aleksandr Paşa, Kont Andraşi ile görüşerek uzun uzun îzahat vermek sûretiyle andlaşmanın Bosna ve Hersek'le ilgili olan yirmibeşinci maddesine, **"Bu konuda iki devlet kendi aralarında mes'elenin teferruatı üzerine uyuşmak hakkını muhâfaza ederler"** fıkrasının ilâvesi için kendisini râzı etti.

Gerçi Kont Andraşi, sözü edilen ek firkayı yalnız Yenipazar sancağının işgali hususuna münhasır olmak üzere kabul ettiğini ısrarla söylemişse de, esas uyuşma hem Yenipazar sancağına ve hem de Bosna-Hersek'e âit olduğundan, Aleksandr Paşa o konuda îzahat vermemiştir.

Andlaşmaya böyle bir fıkra ilâvesini kabul etmesi için Kont Andraşi'nin ikna ve râzı edilmesinde olan menfaat gözönüne alınacak olursa, Osmanlı Devleti temsilcisinin işgal işinin geçici ve önceden iki devlet arasında uyuşma sağlanmasına bağlı olmasını açıkca ihtivâ eden bir metin üzerinde ısrar etmekteki mâzeretinin kabûl edilmesi gerekir. Zira, Kont Andraşi'nin öyle bir şartın söylenmesini bile istemeyeceği ve uyuşma mes'elesinin Osmanlı temsilcilerinin zabıtlarda kayıtlı ifâdelerinde kalmış olacağı âşikârdır.

Kont Andraşi ile açıklanan şekil üzerine andlaşma sağlandığı gün toplanan kongrede, Osmanlı Devleti temsilcisi, andlaşmanın Bosna ile ilgili maddesi hakkında bazı değişiklikler teklif edeceğini söylediğinde, Prens Bismark derhal mâni olmaya çalışmıştır. Fakat Prens'in yanında oturmakta olan Kont Andraşi'

nin, bunun taraflar arasında kararlaştırılmış olduğunu gizlice söylemesi üzerine, Osmanlı temsilcisine söz hakkı verildiğinden, kararlaştırılan fıkra derhal andlaşmaya ilâve edilmiştir.

Uyuşma sağlanması esâsı bu şekilde andlaşmaya ilâve edildiğinden, Osmanlı Devleti temsilcileri toplantıdan çıkar çıkmaz yine Kont Andraşiye başvurarak bir sûreti Bâbiâli'den gönderilen sözleşme lâyihasından bahsetmişlerdir. Kont Andraşi bu konuda müzâkereye girişmeyi güçlükle kabul etmiştir. Lâihayı gözden geçirdikten sonra: "Bunun muhtevâsı zorluk çıkaracak gibi görünmüyorsa da, şimdilik bir fikir beyan etmekte mâzûrum" diyerek lâihâ sûretini istemekle o akşam kendisine verilmiş ve ertesi gün görüşünü bildirmesi ricâ edilmiştir.

Bununla beraber, Kont Andraşi, bunun Avusturya elçisi Kont Zici ile İstanbul'da bahsi geçmediğinden dolayı hayretini belli etmekle birlikte Avusturya ordusu Bosna ve Hersek'e girmeden bizimle uyuşmak istediğini, İmparator'dan emir almadıkça öyle bir sözleşme imzalamayacağını ve işi hızlandırmak hususunda yakında Viyana'ya hareket edeceğini söylemiştir.

Osmanlı Devleti temsilcileri o sırada Bâbiâli'den tâlimât istemekle beraber, andlaşmanın 25. maddesinin yerine bildirilecek diğer bir madde sokulmadıkça veya "uyuşmak" ve "geçici işgal" sözleri ilâve olunmadıkça, andlaşmayı imzalamaya râzı olmayacaklarını ve Avusturya temsilcilerinden andlaşma dışında bir beyannâme talep ederek andlaşmanın imzalanmasının ona bağlı olacağını bildirdiler.

Ertesi gün kongre tarafından andlaşma taslağı tamamen gözden geçirilmiş, yazı komisyonu ise ondan önce görevini bitirmiş olduğundan, Osmanlı Devleti birinci temsilcisi, Avusturya temsilcisi Mösyö Haymerle'ye taslak basılırken Bosna ve Hersek ile ilgili madde üzerinde düzeltme yapılmasını, kongre tarafından kabul edilen son fıkranın hem Yenipazar sancağına ve hem de Bosna ile Hersek'e âit olduğunun açıkca anlaşılması için sözü edilen maddenin bu konuda kelimelerine kadar bir cümle olarak yazılmasını ve bu kelimelerle başlayan cümle ayrılıp, ayrıca bir satırbaşı teşkil edilmesini talep etmişse de, komisyon üyeleri susmayı tercih ederek Osmanlı Devleti temsilcisine bu matbaa tashihlerinin kabulü hususunda da bir yardımda bulunulmamıştır. Komisyonunda tetkik işleriyle görevli olan Mösyö Depre ile Başkâtibi bulunan Mösyö Yasmund, teklif olunan matbaa tashihlerinin açıktan açığa mes'elenin esasiyle ilgisi olması dolayısıyla komisyonca bu konuda bir karar verilmedikçe kendilerince birşey yapmanın mümkün olamayacağını söylemişlerdir. Mösyö Haymerle'ye gelince; o da Osmanlı Devleti temsilcisinin arzusu kabul edilirse, uyuşma hususunun Bosna ve Hersek bölgeleri işgaline de şâmil olması gerekeceğini, halbuki kongrenin ve Kont Andraşi'nin fikirlerinin işgal hususunu hiç bir uzlaşmaya bağlamak yönünde olmadığını belirterek bu şekilde düzeltmeler yapılmasını önlemiştir. Osmanlı Devleti temsilcisi, yapılan teklifin kabulünde ısrar edince, Mösyö Haymerle konuyu Kont Andraşi ile müzâkere etmeye gitmiş ve bir saat sonra dönerek Kont Andraşi'nin ileri sürdüğü teklifi kesinlikle reddettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti temsilcisi ertesi günü bizzat Kont Andraşi ile görüşmüşse de, Kont yine şiddetli muhâlefet göstererek: "Uyuşmayı Bosna'nın

işgali için de kabul ederek işgal hususunu bu uyuşmaya bağlamamı mı istiyorsunuz? O takdirde herşey altüst edilmiş olur" dediğinde, Osmanlı temsilcisi mes'eleyi kongreye getireceğini söylemiştir. Bunun üzerine Kont Andraşi: "İsterseniz söyleyiniz; belki Prens Bismark cevâp verir" demiştir.

Bu konuda birşeye karar verilmeksizin kongreye gidildiğinde, Osmanlı temsilcisi, Kont Andraşi tarafından çıkarılan güçlükleri kongreye bildirmek üzere iken, Kont Andraşi yerinden kalkıp Osmanlı temsilcisinin yanına gelerek reddetmiş olduğu uyuşmayı kabûle hazır olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine iki taraf temsilcileri Mösyö Depre'ye başvurarak kendilerinin anlaşıklarını söylediklerinden, sözü edilen madde andlaşmada kaydedildiği şekilde kaleme alınmıştır. Her ne kadar kesin birşey denilmezse de, Kont Andraşi bu mes'eleden Prens Bismark'ın fikrine başvurmuş ve Bismark'ın da Osmanlı temsilcileri aleyhinde bir kere daha başkanlık nüfûzunu kullanmak mecbûriyetinde kalmamak için Kont Andraşi'ye muvâfakat etmesini tavsiye etmiş olduğu zannedilir. Fakat bu durumdan Kont Andraşi'nin kongre hakkında şüpheye düştüğü anlaşılır mı? Osmanlı Devleti temsilcilerinin kongre genel kurulunda bir hâdise çıkaracak olurlarsa, Bosna mes'elesini açmaktan birşey kazanmaları ihtimâli var mı? burası şüphelidir. Çünkü Temmuzun on birinci günkü toplantıda Osmanlı Devleti temsilcisinin ilâve edilmesini teklif ettiği fıkraı kimse benimsememiş ve yazı komisyonuna memur kongre üyeleri müzâkerelere katılmaktan kaçınarak yalnız bu müzâkerenin esas mes'eyle ilgili olduğu bildirilmiş ve yine o gün Mösyö Depre söz konusu düzeltmeleri Kont Andraşi'nin rızâsına bırakmıştı. Esâsen kimsenin Prens Bismark'ın fikirlerine karşı çıkamayacağı ve Prens fikirleri ise zâten bilindiği cihetle, bu hususta Kont Andraşi'nin göstermiş olduğu uysallığın, Prens Bismark'ın özellikle kongre sona ermekte olduğu bir zamanda Osmanlı Devleti temsilcilerine karşı yeni baştan istediğini yaptırtmak ve nüfûzunu kullanmak fikrinde olmamasından ileri geldiği kuvvetle muhtemeldir.

İşte o gün Kont Andraşi, sözleşme lâyihası üzerine bir uyuşma sağlanacağına kani olduğundan bahisle, Osmanlı Devleti birinci temsilcisinin andlaşmanın imzalanmasını müteâkip Viyana'ya giderek sözleşme müzâkeresine girişmesi hususunun Bâbîâlî'den talep olunması konusunda Kont Zici'ye telgraf çektiğini haber vermiştir.

Bâbîâlî'den yeni tâlimat gelmesi - Avusturyalılardan beyânnâme alınması

Temmuzun on üçüncü günü andlaşmanın imzalanması kararlaştırıldığından, Osmanlı Devleti temsilcileri durumu Bâbîâlî'ye bildirmekle beraber andlaşmanın asıl maddelerini ve Bosna ve Hersekle ilgili olan maddenin değiştirilmiş şeklini de bildirmişlerdi. Aksi bir emir veya yeni bir tâlimat almadıkları takdirde kendilerinin andlaşmayı imzalamaya yetkili sayılmasını evvelce yazmış olduklarından, andlaşmanın imzalanması için kongrenin saat iki buçukta toplanması ve bütün temsilcilerin öğle vakti mühürlerini yazı komisyonuna göndermeleri kararlaştırılmış olduğundan, Osmanlı Devleti temsilcilerince en fazla can sıkıcı olan şey, bekledikleri emrin imzâ vaktinden sonra gelmesi ihtimâli iken, sabah erkenden, andlaşmanın imzâsı için bekledikleri tâlimat gelmiştir. Bu tâlimat aşağıda yazıldığı gibidir:

“Önce 25. maddenin aşağıdaki şekilde değiştirilmesinde ısrâr ediniz: Borsa ve Hersek vilâyetleri geçici olarak Avusturya-Macaristan Devleti tarafından işgal edilecek ve bu işgal doğrudan doğruya Bâbiâli ile Avusturya Devleti arasında andlaşma sağlanmasına bağlı kalacaktır. Vuku bulacak ısrarınıza rağmen kongre bu teklifi kabûl etmekten kaçınırsa, temsilcilerden veya yalnız Avusturyalılardan işgalin geçici olup, iki devlet arasında uzlaşma sağlanmasına bağlı kılındığı hakkında andlaşmadan hâriç olarak bir beyannâme isteyiniz”.

“Bu son teklif de reddedildiği takdirde, andlaşmayı imzalamadan önce aşağıdaki resmî yazıyı kongreye veriniz:”

“1856 ve 1871 muâhedelerine imza koyan devletler temsilcileri tarafından bugün imza edilecek andlaşmada yer alıp, Bosna ve Hersek vilâyetlerinin Avusturya ordusu tarafından işgal olunacağına dâir olan madde, Padişah Hazretlerinin temsilcileri tarafından söylenip Temmuzun ondördüncü günü toplanan mecliste 12 numaralı zabıtnâmeye ilâve edilen beyannâmeye aslâ uymadığından, aşağıdaki imza sahipleri andlaşmayı imzalamadan önce hükûmetlerinin emriyle şurasını resmen beyan ederler ki, Osmanlı Devleti Bosna ve Hersek vilâyetleri üzerindeki hükûmranlık haklarını muhâfaza eder. Ve adı geçen vilâyetlerin Avusturya orduları tarafından işgali ancak geçici şekilde olacaktır. Osmanlı Devleti temsilcileri şurasını da belirtir ki, bu işgal mes'elesi Bâbiâli ile Avusturya-Macaristan Devleti arasında önceden bir anlaşma yapılmasına bırakılacaktır”.

“Kongre, tarafınızdan yapılacak bu tebligatı da reddeder ve senet kabul etmezse o takdirde andlaşmayı imzalamaktan vazgeçersiniz”.

Gerçi andlaşmanın yirmibeşinci maddesi yerine geçmek üzere Osmanlı Devleti hakkında daha faydalı bir maddenin kaleme alınması her ne kadar temsilciler tarafından Bâbiâli'ye teklif olunmuşsa da, bu teklifte bulundukları zaman andlaşmanın imzalanmasının Temmuzun onüçünden sonraya kalabileceğini ümit etmişlerdi. Fakat Prens Bismark'ın ısrarı bütün engellerden baskın çıkıp, andlaşma metni umulmadık bir sür'atle gözden geçirilmiş ve el yazısı ile yazılmayıp yine Prens Bismark'ın fikriyle bastırılmış olduğundan vakit kaybedilmemiştir. Gece-gündüz aralıksız çalışılarak Temmuzun onüçüncü günü andlaşma metni basılmış ve ciltlenmiş halde kongreye sunulmuştu.

İşte bu aralık andlaşma metnine çok az da olsa bazı değişiklik ilâve edilmesini istemek, Prens Bismark'a meydan okumak demek olup, işi böyle sekteye uğratmaktan doğacak neticelerin son derece vahim olması muhtemeldi. Çünkü temsilcilerimizin Berlin Memorandumu, İstanbul Konferansı ve Londra Protokolü'nden sonra Osmanlı Devleti'ni bütün Avrupa'ya gücünmüş saydıklarından, kongreyi terk ederek yalnızlığa çekilmeleri ve büyük devletleri karışıklık çıkarmakla suçlamaları, kendi hareketlerimizle Osmanlı Devleti'nin itham edilmesine açık kapı bırakmak gibi büyük mahzurlara yolaçabilirdi. Hattâ Prens Bismark'ın Osmanlı Devleti andlaşmayı imzalamaktan kaçınırsa pek de aldırış etmeyeceğini diğer arkadaşları ve Osmanlı temsilcileri huzurunda defalarca söylemesi, açıklanan düşüncelerin ehemmiyetini teyid etmekteydi. Bu itibarla Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin arzusuna açıktan açığa karşı çıktığı gün, Bismark'ın söylediği şeyleri fiiliyata dökmekten caymıyacağı çok kuvvetli ihtimaldi.

Osmanlı Devleti temsilcileri, devletin yüklendiği ağır yükleri hafifletmenin çârelerini aramak için Berlin'e gönderildikleri hâlde, birtakım yeni felâketlere sebep ve âlet olabilmenin sorumluluğunu yüklenmek düşüncesinden âdetâ titremekteydiler. Bu sebeble Prens Bismark'la karşı karşıya bulunmaktan kaçınmak şart derecesinde görünmekle, Bâbîâlî'nin göstermiş olduğu ikinci şık üzere doğrudan doğruya Avusturya temsilcileriyle müzâkereye girişmek, Osmanlı temsilcilerince hayırlı sayılmıştır. Osmanlı temsilcileri, Kont Andraşi'nin oturduğu Avusturya Elçiliği'ne giderek Bosna ve Hersek bölgelerinin işgali hakkında şimdiye kadar kendilerine şifâhen vermiş olduğu izâhatın yazılı olarak bildirilmesinin, almış oldukları kesin ve açık tâlimat icâbından bulunduğunu ifade etmişlerlerdir. Ve andlaşmanın buna dâir maddesi pek kısa olup, kongrede cereyan eden müzâkereler de kısaltılmış olduğundan iki devlet arasında mevcut iyi münâsebetlerin devamı için Padişah Hazretlerinin hükümrانlık haklarının korunması hususunda ve işgal mes'elesinin geçici ve önceden uzlaşma sağlanması şartı ile kayıtlı olduğu hakkında hiçbir yanlış anlaşılmaya mahal verilmesi gerektiğini söyleyerek, istemeye memur oldukları beyannâme lâyihasını imzalaması için Kont Andraşi'ye vermişlerdir. Bu lâyihanın muhtevâsı aşağıda yazıldığı gibidir:

"Bugün imzalanacak andlaşmada Bosna ve Hersekle ilgili olan maddenin mânâsını güzelce açıklamak üzere, Osmanlı Devleti temsilcilerinin hükûmetleri adına beyan etmiş oldukları arzuya binâen Avusturya-Macaristan temsilcileri, devletleri adına şurasını açıkça belirtirler ki, Padişah Hazretlerinin Bosna ve Hersek vilâyetleri üzerindeki hükümrانlık hakları muhâfaza olunmuş ve yukarıdaki maddede sözü edilen işgal işi ancak geçici bir zaman için söz konusu olabilir, bu da Bâbîâlî ile Avusturya-Macaristan Devleti arasında bir anlaşma yapılmasına bağlı kılınmıştır".

Kont Andraşi bu lâyihayı bir defa gözden geçirdikten sonra bir defa daha okumuş ve Padişah Hazretlerinin hükümrانlık hakları konusunda hiçbir itirazda bulunmayıp, ancak bir sözleşme imzalanacağına göre yeniden resmî bir sened imzalanmasına lüzûm görmediğini söylemiştir. Osmanlı Devleti temsilcileri ise, kendilerine bu konuda verilen tâlimatın kesin olduğunu, sözü geçen beyannâmenin metninde değişikliklere lüzûm görüyorsa söylemesini ve bu meâlde bir beyannâme alınmasına muvaffak olamazlarsa tâlimatlarının hükümlerini yerine getirmek zorunda kalacaklarını ifade etmişlerdir. Bu sırada Mösyö Haymerle odaya girdiğinden Kont Andraşi, Osmanlı temsilcilerinin tebligatını ona anlatmış ve beyannâme lâyihasını göstermiştir. Mösyö Haymerle beyannâmeyi gözden geçirince: "Bunun imkânı yoktur" demiştir. Bunun üzerine Kont Andraşi: "Ben o sözü kabul etmem. Bakalım uyuşmak çâresini bulabilir miyiz" diyerek kâğıdı eline alıp yirmi beşinci maddenin tefsiriyle ilgili olan ilk satırları bozmuştur. Padişah Hazretlerinin hükümrانlık haklarına âit olan fıkrayı kabul edip, ancak "muhâfaza olunmuştur" tâbirinin yerine "işgalden dolayı hiçbir şekilde zarar görmeyecektir" kelimelerini yazmış ve Osmanlı temsilcilerine: "Bu kadarı yeter, gerisine lüzûm yoktur" demiştir. Osmanlı Devleti temsilcileri ısrar ettiklerinden, Mösyö Haymerle sabırsızlıkla: "Tâlimatınız neden ibârettir" diye sormuş, onlar da bildirmeye memur olmadıklarını söyleyerek Kont Andraşi'den sözünde durmasını ricâ etmişlerdir.

O esnada Mösyö Haymerle Kont Andraşi'ye Avusturya temsilcilerinin böyle bir beyannâme imzalamaya selâhiyetleri olup olmadığını sorunca, Kont Andraşi kendisinin İmparator tarafından yetkili kılındığını ve bundan başka Hâriciye Nâzırı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Mösyö Haymerle, Kont Andraşi'nin Osmanlı Devleti temsilcilerini gücendirmemek lüzûmuna kani olduğunu anlayarak Kont Karoli'ye hemen gelmesi için haber göndermiştir. Bahsi geçen müzâkerede tarafların itiraz ve müdâfaaları şiddetle cereyan edip, Kont Andraşi, askerî işgalin geçici olacağını ve andlaşmanın geciktirilmeksizin sağlanmasını kabul etmiştir. Bu aralık gelmiş olan Kont Karoli fazla telâş gösterip tekrar müzâkerelere girişmek istemişse de, yeniden izâhata girişmek zamanı olmadığını anlamıştır. Avusturya temsilcileri birkaç dakikalığına başka bir odaya çekilip sonra geri dönünce, Osmanlı temsilcileri kendilerine: "İşgal mes'elesinde uzlaşma yoluna gideceğinizi şimdi temin ediyorsunuz. Fakat yarın bu duruma istemeyerek sürüklenmiş olduğunuzu söyleyerek Osmanlı Devleti ile uyuşmaksızın Bosna'ya girebilirsiniz" dediler. Bunun üzerine yine müzâkerelere girilerek Kont Andraşi, "uyuşmak" fıkrasına "önceden" kelimesini ilâve etmekle, bahse son verilmiştir.

Avusturya beyannâmesinin düzeltilmiş şekli şöyledir:
 "Osmanlı Devleti temsilcilerinin devletleri adına gösterdikleri arzu üzerine, Avusturya-Macaristan temsilcileri de, devletleri nâmına şurasını beyan ederler ki, Padişah Hazretlerinin Bosna ve Hersek vilâyetleri üzerindeki hükümler hakları, bugünkü gün imzalanacak andlaşmanın adı geçen vilâyetlerle ilgili maddesinde yer alan işgal durumundan dolayı hiçbir şekilde zarar görmeyecek; işgal mes'elesi geçici sayılacak ve kongrenin sona ermesini müteâkip iki hükûmet arasında işgalin teferruatı hakkında önceden bir uzlaşma sağlanacaktır".

Berlin 13 Temmuz 1878

İmzalar

Haymerle

Karoli

Andraşi

Gerek müzâkereler esnâsında ve gerek beyannâmenin temize çekilip imzalanması sırasında, Avusturya temsilcileri, bunun muhtevâsı Avusturya'da duyulduğu takdirde kötü tesir uyandıracağından bahsederek gizli tutulmasını teklif etmişlerdi. Fakat Osmanlı temsilcileri, Bâbü'lî adına böyle bir taahhütte bulunmaktan kaçındıklarından, bu mes'eleda anlaşmaya varılmadıkça beyannâmenin ilân edilmemesine karar verilmiştir. Bu nokta da o şekilde halledildikten sonra Osmanlı Devleti temsilcileri, imza edilen beyannâme ile Kont Andraşi'nin kurşun kalemle üzerinde düzeltmeler yaptığı önceki lâyihayı alarak Avusturya temsilcilerinin yanından ayrıldılar. Bahsi geçen müzâkereler ve birbirini tâkip eden düzeltmeler bir hayli devam ederek, diğer devletler temsilcileri kongrede toplanmışlarken, Osmanlı Devleti temsilcilerinin gelmemeleri dikkati çekmişti. Osmanlı temsilcileri Avusturya temsilcileriyle girişecekleri müzâkerelerin neticesinden emin olmadıklarından, bir gün önce verilen karara uyarak mühürlerini öğle vakti yazı komisyonuna göndermemişlerdi.

Avusturya ve Osmanlı temsilcilerinin kongreye biraz geç gelmeleri işgal mes'alesi üzerine aralarında bazı görüşmeler cereyan etmiş olmasını imâ etmiş ve mes'elenin Kont Andraşi tarafından derhal Prens Bismark'a arz edilmiş olması kuvvetle muhtemel olmuştur. Prens Bismark'ın ise, Osmanlı Devleti temsilcilerinin kendi gıyabında Avusturya temsilcilerinden öyle bir beyannâme almalarını hoş karşılayamayacağı tabîi idi. Gerçekten sözü edilen beyannâme hükümlerine tamamen riâyet edildiği takdirde, Avusturya'nın öteden beri arzu edip de elde edilmesi için Berlin Kongresi'nde fevkâlade gayret sarfettiği menfaatlerin çoğu elinden gitmiş olacaktı. Bu sebeple Prens Bismark'ın başlıca gayesi, kongrenin sona ermesini müteâkip yapmaya mecbûr oldukları andlaşmayı dikkate almayarak derhal Bosna'ya asker sokmaları için Avusturya temsilcilerine bir kat daha baskı yaparak giriştikleri taahhütlerin hükmünü ortadan kaldırmaktı. Hattâ Prens'in bu fikirde bulunduğunu, Osmanlı Devleti birinci temsilcisinin kongre bitiminde resmen teşekkürde bulunmasını soğuklukla karşılaması da teyid eder.

Osmanlı Devleti birinci temsilcisi Aleksandr Paşa, İngiltere Devleti'nin Viyana sefiri olup, Lord Salisbury ile görüşmek üzere bir gün önce Berlin'e gelmiş olan Sir Henry Elliot ile görüşmüştür. Konuşma esnasında Bosna işlerinden söz açıldığında, Sir Elliot, Yenipazar Sancağı idâresinin nakdî tazminât karşılığında Avusturya'ya bırakılmasının Osmanlı Devleti hakkında hayırlı olacağını söylemiştir. Aleksandr Paşa ise bu fikri reddettiğinden, Sir Elliot ısrar etmemiş ve bunu sırf şahsî bir düşünce kabilinden olarak söylediğini ifâde etmiştir.

İşte Bosna ve Hersek bölgeleri hakkında Berlin'de konuşulan son sözler bunlar olup, Temmuzun onbeşinci günü de Osmanlı Devleti birinci temsilcisi, Bâbîâlî'den şu telgrafı almıştır.

"Avusturyalılardan Bosna ve Hersek'e dâir bir beyannâme almak hususunda gösterdikleri gayretlerden dolayı zâtî âlîlerine Bâbîâlî adına içten teşekkür ederim.

Kont Andraşi'nin işgal mes'alesi için önceden bir uzlaşma sağlanmasını kabul ettiği ve bu konuda bizimle bir sözleşme imzalamaya hazır bulunduğu hakkında, Kont Zici dün bir telgraf sûreti verdi. Bundan dolayı Andraşi tarafından beyan edilen arzuya uyarak Berlin'de yapılacak birşey kalmadığından, Viyana Kabinesiyle bahis konusu sözleşmeyi imzalamak üzere Viyana'ya hareket etmenizi ricâ ederim. Bosna ve Hersek bölgelerinde halkın heyecan ve galeyânı günden güne artmakta olduğundan bahsi geçen sözleşmenin bir an önce imzalanması maktûlümüzdür".

SON SÖZ

İşte Aleksandr Paşa'nın bu lâyihası gözden geçirilince, Berlin Muâhedes'i nin Osmanlı Devleti'ni nasıl tam manâsiyle baskı altına koyan bir andlaşma olduğu ve "el-hüküm li-men galebe : hüküm, galib gelenindir" sözünün ne kadar geçerli olduğu anlaşılır. Hattâ Aleksandr Paşa'dan işitilmiştir ki, kongre toplan-tılarından birinde İvranya'nın Sırbistan'a bırakılması Bismark'ın kesin emriyle kararlaştırılmakta iken, Aleksandr Paşa buna karşı çıkıp fikir beyan etmekten kaçınınca, Bismark sert bir bakışla bakarak susar. Mütââkiben kongre zabıtları-nın imzâsı için temsilciler heyeti başka bir odaya çekilir. Aleksandr Paşa, sözü edilen zabıtları incelemekle meşgul olduğu sırada, Bismark gelip arkasından dürterek: "Sen demincek İvranya mes'elesine karşı çıkıp, fikir beyân etmekten kaçındın. Kongreyi Bâbüâlî'deki Vükelâ Meclisi mi zannediyorsun? İttifakla alınan karara karşı müşkilât çıkaramazsınız. Bunu kabul ve tasdike mecbursunuz" der ve ister istemez sözü edilen kararı imzâ ettirir.

Ayastefanos Barış Sözleşmesi'nin mağlûbiyet dolayısıyla Osmanlı Devleti' ne yüklediği ağır yükün Berlin Kongresi'nde hafifletileceği ümidine düşülmüş-ken, kongrenin Osmanlı Devleti'ne yararlı hususları müzâkere için değil, aksine Avrupa menfaatlerinin belirlenip elde edilmesi için toplandığı ve Almanya yâni Prens Bismark politikasının bu maksada gayet elverişli olduğu anlaşılıp, ümitler hep boşa çıktı.

Berlin Muâhedesi, Ayastefanos Barış Sözleşmesi'ne göre Osmanlı Devleti ile Rusya arasında kararlaştırılmış olan mes'eleleri muâhedeye imzâ koyan diğer devletlerin görüşleriyle birleştirerek, ilkin Rusya'nın harp yoluyla kazandığı galibiyetin kendi açısından faydalı meyvelerini tek başına devşirememesi, dolay-ısıyla Şark'ta dediği dedik bir zorba sıfatını kazanamaması sonucunu verdi. İkinci olarak, Şark'ın zararını dikkate almaksızın yabancı devletlere çeşitli çıkarlar sağladı ki, yabancı devletlerin elde ettiği bu çıkarların yekûnu, Osmanlı topraklarının büsbütün parçalanması, devletin maddî ve mânevî gücünün büyük bir çöküntüye uğraması anlamını taşır. Bu ise, eski Roma İmparatorluğu' nun çok uzun yıllar boyunca verdiği kayıpları, Osmanlı Devleti'nin bir anda vermesi gibi bir şeydir.

Gerçekten Ayastefanos Barış Sözleşmesi gözden geçirilince, en ağır madde-sinin Bulgaristan Prenslığı'nin teşkili olduğu görülür. Rumeli'nin en önemli

bölgesi Bulgaristan olduğu hâlde, orasının bu şekilde Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılması büyük bir değişiklikti. Hattâ Grandük Nikola'nın Kızanlık'ta teklif ettiği barış şartlarının saltanat merkezince incelenmesi sırasında, Bulgaristan'ı millî bir hristiyan prensliği hâline getirmek için İngiltere'nin ittifaka dâhil edilmesinde büyük fedâkarlıklar göze alınmalıdır denilerek o yolda birtakım aşırı fikirler ileri sürenler dahî olmuştu. Bundan dolayı İngilizlerin Bulgaristan hududunu Balkanlar'dan geçirtip de ondan berisini deniz kıyısından ve karadan Şarkî Rumeli adıyla müstakîl bir vilâyet hâline koydurmakta sarfettikleri gayret, gelecekte de devam ettirecekleri ciddî bir karara bağlı görülseydi, kongrede Osmanlı Devleti'nin zararına alınan kararlara temsilcilerimiz karşı çıktıkça Prens Bismark'ın "Kongre, devletinizin azametini korumaya yarayacak bir eyâlet bırakır" meâlinde tekrar tekrar söylediği minnet altında bırakıcı sözleri tahammül edilebilir sayılırdı. Fakat andlaşmanın daha imzası kurumadan Rusya Devleti Balkanlar'da Osmanlı askeri bulundurulmasına açıktan açığa karşı çıkıp, Rusya elçisi bu hususun Çar indinde bir prestij mes'elesi sayıldığından bahisle, Bulgaristan'ın Rus ordusundan tahliyesi hususunu, Balkanlar'ın savunulması hakkının Osmanlı Devletince daha sonra kullanılması şartına bağlamıştı. Andlaşmaya imzâ-koyan diğer devletler de Osmanlı Devleti'ne kazandırdıkları Şarkî Rumeli vilâyetinin hudutlarını emniyet altına almaya açıkca mâni olmak demek olan Rusya teklifinin kınanmasını düşünmemişlerdi. Böylece Osmanlı Devleti tarafından Balkanları savunma hakkının kullanılması ister istemez tehir edildi. Dolayısıyla da Bulgaristan Prensliği'ni Şarkî Rumeli'den ayıracak sağlam bir tedbir gerçekleştirilmedi. Bulgarlar ise esasen prenslik hudutlarının kongre kararıyla daraltılmasından ve özellikle Şarkî Rumeli vilâyetinin Osmanlı hükûmetine bağlılığından pekçok hiddetlenerek bu ayrılığı bir aralık ortadan kaldırmaya candan meyilli olduklarından, Şarkî Rumeli idâresinin uzun müddet devam edemeyeceği daha kuruluşunun başında anlaşılmıştı. Diğer taraftan adı geçen vilâyet, barış yapıldıktan hemen sonra yine andlaşmayı imzalayan devletlerin tâyin ettikleri karma komisyon vâsitasıyla konulan nizâm-nâmeler gereğince dünyada en serbest olan meşrûti hükûmetlerden daha hür ve müstakîl, âdetâ halk idâresi denebilecek bir idâre altına konulduğundan siyâsî alanda kötü maksatlara âlet olup, sonunda ortaya çıkan ihtilâl hareketinde Bulgaristan Prensliği'ne iltihak etmiştir. Böylece Berlin Kongresi kararıyla elde edildi zannedilen bir menfaat elden gitmiş ve İngilizler Kıbrıs Adası'nı, sırf Bulgaristan hudutlarının dar tutulmasında yapacakları hizmete karşılık rüşvet olarak ele geçirmiş oldular. Ancak birinci bölümde yazılan mütâlaalardan ve Aleksandr Paşa lâyihasındaki izâhattan anlaşıldığı gibi, onun da hükümsüzlüğü meydana çıkmıştır.

Bu durumda Berlin Muâhdesi hükümlerinden kazancımız, Bulgaristan batı hududunun daraltılmasından ve Anadolu hududundaki Eleşkird vâdisi ile Bayezid kasabasının geri alınmasından ibârettir. Buna karşı zararımız ise, Ayastefanos Barış Sözleşmesi'nde kararlaştırılmış olan hükümleri teyidden başka o sözleşmeye göre idarî muhtariyat verilecek olan Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya idâresine bırakılmasıdır. Kongrenin kararlarından hâsıl olan zarar ve ziyanların Ayastefanos Andlaşması hükümlerinden ağır bastığı, bununla da anlaşılmıştır.

Romanya, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri savaştan önce birer müstakil hükûmet şeklini alarak Osmanlı Devleti'ne bağılıkları hayali bir bağılıktan ibâret kaldığı cihetle, onların bağımsızlıklarının kabul edilmesi mülkî kayıplardan sayılmasa bile, Osmanlı Devleti'nin nüfûz ve siyâsî mevkii bakımından bağımsızlıklarının maddî ve mânevî kötü tesirleri olacağını düşünmeye hâcet yoktur. Diğer taraftan Bosna ve Hersek bölgelerini Avusturyalılardan ve Kıbrıs'ı İngilizlerden geri almanın imkânsız olmasına ve Bulgaristan'ın prenslik hâline getirilmesinin mülkî ve mâlî menfaatleri ortadan kaldırmasına binâen bunların ve Rusya, Yunanistan ve İran'a geçen yerlerin nüfusu beş milyondan aşağı olmadığı gibi, gerek bu zâyiatın ve gerek Romanya ve Sırbistan hükûmetlerinin bağımsızlıklarını tanımaktan dolayı Osmanlı Devleti gelirlerinde görülen azalmanın senelik yekûnu da altı milyon lirayı geçmiştir. İç karışıklıklar esnâsında, Rus savaşında ve göçler sırasında ölen müslümanların sayısı da üçyüz binden fazla tahmin edilmiştir. Savaş sırasında yalnız Ruslara esir düşen muvazaf Osmanlı askeri 94.433 nefer olup, Romanyalıların eline geçen esirler buna dâhil değildir. Hattâ savaş esirleri masrafı için devlet hazinesi Rusya'ya 546.000 lira borçlu olduğu gibi, Romanya hükûmetine de 62.000 liradan fazla masraf ödemiştir.

Bundan başka Ayastefanos Barış Sözleşmesiyle taahhüt olunup da kongrece müzâkeresine bile girişilmeksizin teyid edilen savaş tazminâtının esasî bir milyar dörtyüz on milyon ruble olduğu hâlde, bunun bir milyar yüz bin rublesi Rusya'ya bırakılan yerler karşılığı tenzil olunarak geri kalan üç yüz on milyon rublenin on milyonu Rusya tüccar ve tebaasının zararları tazminatına ve arta kalan üçyüz milyonu ise sırf savaş tazminatına tahsis edilmiştir. Otuzbeş milyon lira değerinde olan bu nakdî tazminat, devletin sırtına ağır bir yük olmuş ve kongre dağıtıldıktan sonra iki devlet arasında yapılan özel bir sözleşme gereğince Anadolu'da bulunan birkaç vilâyetin senelik gelirlerinin onda biri tamamen karşılık gösterilmek sûretiyle tecil edilmiştir.

Merhum Sultan Abdülaziz Hân, devletin silah ve savaş malzemesi bakımından güçlenmesine gayret sarfedip saltanatı zamanında yalnız 500.000 adet hanrı-martini tüfeği ve hayli krup topu tedârik etmişti. Hersek mes'alesi çıkınca Bosna ve Hersek eyâletlerinin eli silah tutan müslümanları bu tüfeklerle silahlandırıldığı gibi, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ isyânları sırasında dahî halka hayli tüfek verilmiş ve gerisi askerin elinde kalmıştı.

Savaştan mağlup çıkınca bu tüfeklerin 120.000'den fazlası düşman eline geçip, bozgunluktan firar eden askerin kimi elindeki silahı atıp kaçmış ve kimi şuna buna satmıştı. Bilhassa Bosna ve Hersek bölgelerinin Avusturya idâresine geçmesi ve Bulgaristan'dan büyük bir felâket içinde göçetmek zorunda kalan müslüman halkın gözlerine kestirdikleri yere canatmaları dolayısıyla ellerindeki tüfeklerin çok az bir miktarı geri alınıp kurtarılabildi. Kale ve sahra toplarından dört-beş yüz adedi ise muhârebe ve istilâlarda düşman eline geçti. Savaş hazırlıklarının eksikliği dolayısıyla Rumeli ve Anadolu hudutlarında yığılan savaş ordularının erzak ve cephânelerinin nakli işinde kullanılmak için devlete âit yeterince hayvan bulunmadığından, zorla halkın elindeki hayvanları alındı. Arabistan ve Irak'dan da nakliye hizmetleri için develer gönderildi. Bunlar ise orduya gidin-

ceye kadar ya açlıktan telef veya düşman ateşine hedef olduklarından, memleket servetine bununla da zarar açılmış ve çok yerlerde yük hayvanlarının nesli kesilmek derecesine gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bütün askerî kuvveti müslümanlardan teşekkül edip, Rumeli, Arabistan ve Irak'ın siyâset icâbı müstesnâ tutulan yerlerinden başka, asker alınan yerlerin nüfusu ise savaş ihtiyaçlarına cevap verecek derecede olmadığından, askerlik yükünün çoğu, Osmanlı saltanatının asıl mayasını teşkil etmek ve Türk oğlu Türk olmak hasebiyle memleket müdâfaasının hakikî hizmetçisi olan Anadolu halkına yüklenmişti. Bu sebeple Anadolu'nun ziraat, ticâret ve san'ata kabiliyetli olan halkı esas itibariyle o ağır yük altında ezilerek toplulukları azalmakta ve memleket baştan başa harâb olmaktaydı. Aksine hristiyanların günden güne nüfusları artarak sanayi ve ticâretin en mühim kısmı onların eline geçmesiyle müslümanların maddî gücü bu şekilde de bir çöküntüye uğramaktaydı. İşte bu sırada Hersek mes'elesinden başlayan iç isyânlar ve onu tâkip eden Rus savaşı için mustahfız sınıfına kadar olan üç sınıf asker silah altına alınarak ve cihâd vazifesini yerine getirmek emeliyle binlerce halk ordulara katılarak, Rumeli ve Anadolu'da pek çok ev erkeksiz kalmış ve bunları beslemek için devletçe hâne başına maaş vermek gibi ağır bir külfet altına girilmişti. Bulgaristan müslümanlarının büyük bir sefâlet içinde yerlerini yurtlarını terkedislerinde ise pek çok insan hayatını kaybederek sayısız islâm hânesi kapandı. Bilhassa Bulgaristan Prenslîği'nin kurulmasından sonra, elinde parası, mülkü olan nice servet sâhibi müslüman, andlaşma ile belirlenen haklardan istifâde edemeyerek menkul malları göç esnasında mahvolduğu gibi, gayrimenkul malları da ya basit bir sebeple müsâdere edildi, veya türlü hileli yollarla yok pahasına sattırılmak mecburiyetinde bırakılarak mağdur ve perişan edildi. Bu yüzden, birkaç yüz seneden beri babadan oğula servet sâhibi olan köklü müslüman âileleri bir anda fakr u zarûret içine düşerek zelil oldular.

Muhârebe esnasında, müslüman olmanın verdiği gayret ve hamiyet sebebiyle o kadar harikulâde olaylar görüldü ki, bunları birer birer anlatmak mümkün değildir. Bu cümleden olarak Karadağlılar, tamamen müslümanlarla meskûn bulunan Nikşik kalesini kuşatıp sıkıştırdıklarında, ordudan yardım gönderilmesi mümkün olmadığından, Nikşik halkının erkekleri tam iki ay düşman ateşi içinde kalarak canlarını fedâ ettikleri gibi, kadınları da savaşa girişmişler ve şehâdet şerbetini içmişlerdir. Gerek iç isyânlar ve gerek Rus savaşı esnasında Osmanlı milleti can ve mallarıyla devlete fevkalâde hizmet edip, aynen verdikleri eşyadan başka, para olarak yaptıkları yardımın yekûnu 400.000 lirayı geçmiş; ve Hindistan müslümanları tarafından dahî hesab edilemeyecek ölçüde para ve eşya yardımı yapılmak sûretiyle dinî vazife yerine getirilmişti. Fakat yerinde anlattığımız gibi, orduların ihtiyaçları için böyle yardım olarak elde edilen eşya ve erzakın çoğu düşmanda, bir kısmı da kapanın elinde kalmış ve o cihetle yerli yerinde kullanılmak nasib olmamıştır. İşte buraya kadar zikrettiğimiz zâyiat, mutlak sûrette ve genel olarak mâlumat vermek kabilinden olup, teferruatını kaleme almak mümkün değildir ki, bundan fazla tafsilat verilebilsin.

Umûmî servet açısından uğranılan zarar ve ziyâna gelince:

Onaltı milyon liralık kâğıt para kıymetten düşerek halkın elinde kalmakla, bunun büyük kısmı mehurî bağış şeklinde hükûmete iâde edilip yakılmış; ve

dört yüz kuruşluk kâğıt para, bir Osmanlı yüzlük altını itibar olunarak halktan, devlet dâirelerinde alacağı olanların alacakları, o nisbette ödenmişti. Bu hesaba göre umumî servetten on altı milyon lira eksildiği gibi, kâğıt paradaki bu değer kaybı, bakır ve gümüş paralara da sirâyet eylediğinden, sekiz milyon yedi yüz seksen beş bin liralık bakır para, itibârî kıymetince altına nisbeten yüzde doksan zararlı tedâvülden çekilmişti. "Metalik" denilen gümüş paraların itibârî kıymeti yarı yarıya düşürüldüğünden, ellerinde bu şekilde nakit para bulunanlar bir defada servetlerinin yarısını kaybetmişlerdi. Kısacası kâğıt ve diğer madenî paraların değer kaybetmesi ve kıymetten düşmesi yüzünden millet otuz milyon lira civârında zarara uğradı.

Savaşın her zaman devlet ve millet bünyesini tahrîb etmesi tabiidir. Bunun için ileri görüşlü hükûmetler, savaşı göze almakta tedbirli davranmaya dikkat ederler. Harp ve gazâda islâmiyetin en başta aradığı şey ise, harp edecek güce sâhip olmak hususudur. Savaşacak güce sâhip olmadıkça harp ve cihâdın farziyeti sâbit olamaz. Gücü yeterlik de, savaşacak tarafın güç ve kuvvetini, düşmanın kuvvet ve kudretiyle ölçüp biçerek ondan üstün veya en azından ona denk bulmasıyla anlaşılır. Böyle iken, Rus savaşının göze alınmasında güce-kuvvete bakmak şöyle dursun, düşmanın meydanda olan kuvveti yanlış mütâlaalarla tevil olunarak ve beş büyük devletin Ruslara müsâit ve bize muhâlif olmaları gibi tehlikeli bir durum göz önündeysen, onların Rusya tarafına meyletmeleri dahî hiçe sayılarak, telâfisi mümkün olmayacak bir hezîmet vuku bulmuştur. İşte islâmiyetin büyük ölçüde zayıflamasına yolaçan bu çılgınca harekete kalkışanları lânetle anar, bunu bizden sonraki nesillere de vasiyyet ederiz.

Cenâb-ı Hak, devlet ve millet bünyesinde açılan şu derin yarayı saracak güç-kuvvet versin ve devletimizi kıyâmete kadar güçlü ve pâyidâr eylesin. Âmin.

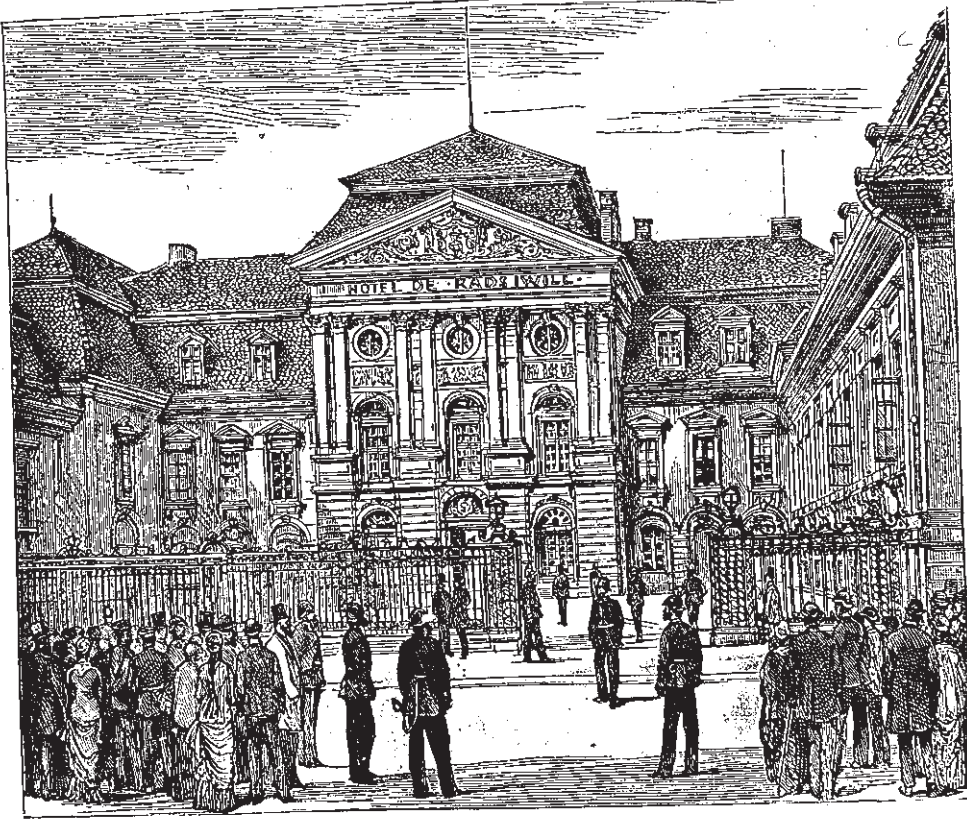
Osmanlı Devleti Vezirlerinden
Çorlulu-zâde Mahmud Celâleddin

BERLİN MUÂHEDESİ

(12 Recep 1295/13 Temmuz 1878)

Biz ki, Allahın lûtfiyle Türkistan ve şâmil olduğu ülkeler ve beldelerin pâdişahı es-Sultan ibnü's-Sultan el-Gâzi Abdülhamid Hân İbni's-Sultan el-Gâzi Abdülmecid Han İbni's-Sultan el-Gazî Mahmud Hânız, bu tasdiknâme-i hümayûnumuzla beyân ve ilân ederiz ki, Devlet-i aliyyemle haşmetlû Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı ve haşmetlû Avusturya İmparatoru ve Çeh ve Macaristan Kralı ve asâletlû Fransa Cumhuriyeti Reisi ve haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda memleketleri Kraliçesi ve Hindistan İmparatoriçesi ve haşmetlû İtalya Kralı ve haşmetlû Rusya imparatoru, şu son senelerde vuku bulan hâdiselerden ve Ayastefanos Barış Andlaşmasıyla son bulan muhârebeden doğan mes'eleleri Avrupa'nın âsâyiş ve intizâmını korumak için 30 Mart 1856 tarihli Paris Andlaşması hükümlerine göre halletmek arzusunda oldukları cihetle, bu hususta bir kongre yapılmasına, aralarında ittifak sağlanmasını kolaylaştırmaya başlıca vesile olacağından, birlikte karar vererek, bu hususa taraf-ı şâhânemden Nâfia Nâzırı olup birinci rütbe "Mecidi" ve "Osmani" nişanlarını taşıyan Aleksandr Karatodori Paşa ve "asâkir-i nizammiye-i şâhânem" müşirlerinden yine birinci rütbe "Mecidi" ve "Osmani" nişanlarını hâiz olan Mehmed Ali Paşa ve Almanya İmparatoru nezdinde Büyükelçimiz bulunan ve birinci rütbe "Mecidi" ve ikinci rütbe "Osmani" nişanlarını hâiz bulunan Sâdullah Bey; Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı tarafından Prusya kabinesi reisi ve Almanya Başvekilî Prens Otto Bismark ve Hâriciye Nâzırı Bernar Ernest dö Bülov ve Fransa Cumhuriyeti nezdinde Büyükelçi olup Bavyera Devleti Başmâbeynciliği ünvânını hâiz bulunan Prens Şarl Viktor dö Hohenlohe-Şilingsfürst; Avusturya İmparatoru ve Çeh ve Macaristan Kralı tarafından imparatorluk sarayı ve Hâriciye Nâzırı ve özel müşâviri İspanya âyânından Kont Jul Andraşi ve Almanya İmparatoru nezdinde Büyükelçi bulunan özel müşâviri ve mâbeyncisi Kont Lui Karoli ve İtalya Kralı nezdinde Büyükelçi bulunan özel müşâvir Baron Hanri dö Haymerle; Fransa Cumhurreisi tarafından, âyandan ve maârif encümeni âzâsından Hâriciye Nâzırı Vilhelm Hanri Vaddington, Almanya İmparatoru nezdinde Büyükelçi bulunan Kont dö Şövalye ve Hâriciye Nezâretinde politika şûbesi müdürü olup Devlet müsteşarı ve birinci sınıf temsilci orta

Berlin Muâhedesi'nin imza edildiği Radziwil Sarayı.

elçi Feliks İpolid Depre; Büyük Britanya ve İrlanda memleketleri Kraliçesi ve Hindistan İmparatoriçesi tarafından, âyandan ve Divan-ı Muhâsebat (Sayıştay) Reisi ve İngiltere Başvekili Kont Nijamin Disraili Bikonsfild ve Hâriciye Nâzırı Marki dö Salisburi ve Berlin Büyükelçisi Lord Odo Rassil; İtalya Kralı tarafından, Hâriciye Nâzırı Kont Lui Korti ve Berlin Büyükelçisi Kont Edvar dö Loney; Rusya İmparatoru tarafından ise Başvekil Prens Aleksandr Gorçakof ve Londra Büyükelçisi bulunan süvâri generallerinden ve Şûrâ-yı Devlet âzâsından harp yâveri Kont Şuvalof ve Berlin Büyükelçisi Pol Dubril temsilci tayin edilmişlerdir.

Adı geçen zevat, Ayusturya-Macaristan ve Almanya devletlerinin teklifi üzerine Berlinde toplanarak, hâmil oldukları ruhsatnâmeleri birbirlerine göstererek herşeyin muntazam ve yolunda olduğu görülmüş ve aralarında ittifak hâsıl olmuş olduğundan, bu hususta Hicrî 1295 senesi Recebinin onikinci ve milâdî 1878 senesi Temmuz'un onüçüncü günü tarihiyle 64 madde üzerine tanzim edip Berlinde imzaladıkları andlaşma metni, tarafıma arz edilmiştir. Bu metin aynıyle ve fransızca olarak zikrolunur:

1— Bulgaristan, Padişah Hazretlerinin tâbiyyeti altında vergi verir bir prenslik hâline getirilmiştir. Bir hristiyan hükûmeti ve bir milli ordusu olacaktır.

2— Bulgaristan Prensliği, aşağıda yazılı toprakları içine alacaktır:

Bulgaristan hududu, kuzeyden eski Sırbistan hududundan Silistre'nin doğu tarafından bir Avrupa komisyonu tarafından tâyin olunacak bir noktaya kadar Tuna'nın sağ sâhili boyunca gidip, oradan Romanya ülkesine Mangalya'nın güney cihetinden Karadeniz'e doğru yürüyecektir. Karadeniz, Bulgaristan'ın doğu sınırını teşkil eder. Güneyden Hoca-köyü Selâm-köyü, Ayyacık, Kulibe, Suculuk adlı köyler yakınında bulunan çayın ağzından, yatağı boyunca çıkacak; ve kavis çizerek Delikamçık vâdisinden geçip, Delikamçık'ı Çengi'nin yukarısına doğru iki buçuk kilometre mesâfede geçtikten sonra Belibe'nin ve Kemhalık'ın güneyinden ve Hacımahalle'nin kuzeyinden geçecek; ve Tikenlik ve Aydosbreçe arasında bulunun bir noktadan tepeye çıkıp, Kotel'in kuzeyinde Karinâbâd-Balkan, Prezevika-Balkan ve Kazan-Balkan'dan Demirkapı'ya gidecektir.

Büyük Balkan'ın sıradağlarını tutup Kozika tepesine kadar hep o dağlardan gidecek; orada Balkan'ın tepesini bırakıp, biri Bulgaristan'a ve diğeri Şarkî Rumeli'ye bırakılan Pirtop ve Dühans köyleri arasında Tuzlu-dere'ye kadar güneye doğru inecek; Topolnika çayı ile bitiştigi noktaya kadar bu derenin ve ondan sonra Petrisevo köyü yakınında Smovskiyo-dere ile birleştiği noktaya kadar da Topolnika çayının mecrasına gidecek; ve birleşme noktasının yukarısında Şarkî Rumeli'ye iki kilometrelik bir saha bırakarak Smoviskiyo-dere ve Kamenika dereleri arasında subölümü çizgisi (hatt-ı inkisâm-ı miyâh) boyunca çıkıp, Boncak (Voinjak) hizasında güney-batıya doğru çevrilip, doğruca Avusturya erkân-ı harp haritasının 875.nci noktasına ulaşacaktır.

Hudut çizgisi, İhtiman deresinin yukarı tarafını doğru hat üzere kesecek ve Bogdine ve Karaula arasından geçerek Çamurlu ile Hacılar arasında İşker ve Marika derelerini ayıran subölümü çizgisine varacak; sonra bu hat boyunca Velina-Mogila tepelerinden, 531 işâretli geçitten, Zamaylika-dere ve Sumnatika'dan Sofya sancağının Sivritaş ve Çadır-tepe arasında bulunan idarî hududuna varacaktır. Çadırtepe'den güney-batıya dönerek bir taraftan Mesta-Karasu ve diğer taraftan Struma-Karasu arasındaki subölümü hattı üzere Demirkapı, İskuftepe, Kadımezar-Balkan ve Acı-gedik denilen Rodop dağları tepeleri boyunca Kapetnik-Balkanı'na kadar giderek Sofya sancağının eski idarî hududuyla birleşecektir.

Kapetnik-Balkanı'ndan dahî Rilska-reka ve Bistrikareka vâdileri arasındaki subölümü hattı boyunca Vodenika-Planina denilen dağ eteğinden Struma vâdisine inerek Baraklı köyünü Osmanlı Devletine bırakacaktır. Oradan Jelesnika köyünün güney tarafına yukarıya doğru çıkarak en kestirme yoldan Çitika (Çitka) tepesinde Golema-Planina sıradağlarına varacak ve burada Sofya sancağının eski idarî hududuna kavuşacaktır. Ancak, Suhareka çukurunu tamamen Osmanlı Devleti'ne bırakacaktır. Çitika dağından da batı hududu; Karvena-Yabuka dağlarından Sofya'nın eski idarî hududu boyunca Eğrisu ve Lepnika çukurlarının üst tarafından geçerek Karnidere dağına doğru gidecek ve Banya-Polana tepelerine çıkıp Karnidere dağına ulaşacaktır.

Karnidere dağından dahî Streşer, Blegolo (Vilegolo) ve Meşid-Planina (Mesidplanina) tepelerinden Struma ve Morava arasındaki su bölümü hattı boyunca giderek Gaçina (Graçina), Karna, Trava, Darkovska ve Drenikaplan

ve bundan sonra Reşlemankladének'den Sukova-i bâlâ ve Morava arasındaki subölümü hattına varacak; ve Stol denilen yere gidip, oradan inerek Sofya'dan Pirot'a giden yolu Segusa köyünün kuzey-batı tarafında 1000 metre mesâfede kesecek; doğru hat üzere Vidlik-Planina'ya, oradan Koca-Balkan sıradağlarında bulunan Radoçina dağına çıkacak ve Doykinci köyünü Sırbistan'a ve Senakos köyünü Bulgaristan'a bırakacaktır. Radoçina dağı tepesinden garben Siprovek-Balkan'ından ve Stara-Planina'dan Balkan tepelerini geçerek Kulasimilyovakuka yakınında eski Sırbistan doğu hududuna ve oradan da hudut boyunca Tuna'ya kadar gidecek ve Ragoviçe'de Tuna'ya kavuşacaktır.

Sözü edilen hudutlar, imza sâhibi devletler tarafından tâyin edilen üyelere müteşekkil bir Avrupa Komisyonu vâsıtasıyla mahallinde tesbit edilecektir.

Bu komisyon evvelâ Osmanlı Devleti'nin Şarkî Rumeli Balkan hududunu tahkim etmek hususundaki zarûretini dikkate alacaktır; ikinci olarak, Samakov etrafında on kilometrelik bir yarım dâirede istihkâm inşa edilmeyecektir.

3— Bulgaristan Prensi halk tarafından serbestçe seçilip, devletlerin muvâfakatiyle Bâbiâli tarafından tasdik olunacaktır. Avrupa büyük devletlerinin hükümdar ailesine mensup üyelerinden hiçbirisi Bulgaristan prensliğine seçilemeyecektir.

Prenslik makamı boşaldığı takdirde, yeni prens aynı usûl ve şartlarla seçilecektir.

4— Bulgaristan âyanından Tırnova'da toplanacak bir meclis, prens seçiminin önce prensliğin dahilî nizamnâmesini tanzim edecektir.

Bulgarların Türk, Romanyalı, Rum ve diğer kavimlerle karışık olduğu yerlerde, bu kavimlerin seçimlere ve nizamnâmenin tanzimine âit şeyde hakları ve menfaatleri gözetilecektir.

5— Bulgaristan'da câri olacak amme hukukunun esası, aşağıdaki hususlardan ibârettir:

Bulgaristan'da din ve mezhep ayrılığı hiç kimse için idârî ve siyâsî haklardan faydalanmada, kamu hizmetinde, memuriyet ve şerefe nâiliyette veya her nerede olursa olsun san'atını icrâ etmekte ehliyetsiz sayılmaklığa ve mahrum edilmekliğe sebep sayılmayacaktır.

Bulgaristan'da yerlilerin ve yabancıların dinî âyinlerini serbestçe yapmaları temin olunarak, gerek muhtelif cemâatlerin rütbelerine göre tertibinde ve gerek rûhânî liderleriyle olan münâsebetlerinde hiçbir şekilde mâni çıkarılmayacaktır.

6— Bulgaristan, dahilî nizamnâmesi tanzim edilip tamamlanıncaya kadar, bir Rusya komiseri vâsıtasıyla geçici olarak idâre olunacaktır. Bir Osmanlı komiseriyle bu andlaşmayı imzâ eden diğer devletler tarafından görevlendirilen konsololar da bu geçici idârenin işleyiş tarzına nezâret etmekte Rusya komiserine yardımcı olacaklardır. Konsololar arasında bir ihtilâf çıktığında, mes'eleye çoğunluğun fikriyle karar verilecektir. Bu çoğunlukla Rusya veya Osmanlı komiseri arasında bir fikir ayrılığı vuku bulduğu takdirde, andlaşmaya imzâ koyan devletlerin İstanbul'daki elçileri konferans halinde toplanarak fikir vereceklerdir.

7— Geçici idâre müddeti, bu andlaşmanın tasdiki tarihinden itibaren dokuz aydan fazla uzatılmayacaktır.

Dahilî nizamnâme tamamlandığında, derhal Bulgaristan prensinin seçi-

mine girişilecek ve prens tâyinini müteâkip, yeni nizamnâme yürürlüğe girmeye ve prenslik, muhtariyetinden tamamen istifâde etmeye başlayacaktır.

8— Yabancı devletlerle Bâbiâlî arasında imzalanıp, hâlen yürürlükte olan ticâret ve denizcilik andlaşmalarıyla bütün sözleşme ve nizamnâmeler, Bulgaristan Prenslîği için de aynen geçerlidir. Bunların hükümlerinde muvâfakat alınmadan önce, hiçbir devlet hakkında herhangi bir değişiklik yapılmayacaktır. Prenslik dâhilinden geçen emtiadan hiçbir "transit" resmi alınmayacaktır. Bütün devletlerin tebaa ve ticâretine orada tam bir eşitlikle muâmele edilecektir.

Eski andlaşmalarla tâyin ve tesbit edildiği şekil üzere, yabancı tebaanın teâmül, muâfiyet ve imtiyazlarıyla konsolosların yargılanmaları ve himâye edilmeleri hakkı, ilgililerin rızâsiyle değiştirilmedikçe tamamıyla yürürlükte kalacaktır.

9— Bulgaristan Prenslîği'nin Bâbiâlî tarafından daha sonra gösterilecek bankaya teslim etmek üzere ödeyeceği senelik verginin miktarı, yeni teşkilâtın ilk yapıldığı senenin sonunda, bu andlaşmayı imzâ eden devletler arasında birlikte tâyin olunacaktır. Bu vergi, prenslik arazisinin normal gelirleri üzerine konulacaktır.

Bulgaristanın, Osmanlı Devleti'nin umûmî borçlarından bir hisse alması lâzım geleceğinden, devletler, vergiyi tâyin ettikleri vakit prensliğin üzerine bırakılabilecek borç miktarını da âdilâne nisbette gözönüne alacaklardır.

10— Bulgaristan, bu andlaşma tasdik belgelerinin mübâdelesi tarihinden itibaren Varna ve Ruscuk demiryolu şirketine karşı olan teklif ve taahhütlerinde Osmanlı Devleti makamına kaim olacaktır. Önceki hesapların halledilmesi, Bâbiâlî ile Prenslik ve şirket idâresi arasında birlikte verilecek karara bırakılmıştır.

Bulgaristan Prenslîği, bunun gibi kendi toprağı üzerinde bulunan demiryolu hatlarının tamamlanması, birleştirilmesi ve işletilmesi hususlarına dâir Bâbiâlî'nin gerek Avusturya Devleti'ne ve gerek Rumeli demiryolları şirketine karşı girişmiş olduğu taahhüdleri üstlenecektir. Bu mes'elelerin halledilmesi için gereken sözleşmeler, andlaşmanın imzâsını müteâkip Avusturya ile Bâbiâlî, Sırbistan ve Bulgaristan prenslikleri arasında yapılacaktır.

11— Osmanlı askerleri artık Bulgaristan'da oturmayacak ve eski kalelerin hepsi prenslik masrafiyle bir sene zarfında ve mümkünse daha önce yıkılacaktır. Mahallî hükûmet, bunları yıktırmak için derhal gerekli tedbirleri alacak ve yeniden kaleler inşa ettirmeyecektir. Bâbiâlî, kendi malı olup 31 Ocakta imzalanan mütâreke gereğince tahliye edilmiş Tuna kaleleriyle Şumnu ve Varna kalelerinde kalan savaş malzemesini vesâir eşyayı istediği gibi kullanmak hakkına sâhip olacaktır.

12— Müslüman vesâireden emlâk sâhibi olup da prenslik dışında yerleşecek olanlar, emlâklarını ya iltizama vererek veyahut başkaları vâsıtasıyla idâre ettirerek muhâfaza edebileceklerdir.

Osmanlı ve Bulgar'dan oluşan bir komisyon, devlete âit emlâkin ve vakıfların Bâbiâlî hesabına olarak devredilmesi ve kullanılmasına dâir işlerin hepsini ve bunlarda bir ilişkî bulunacak kimselerin işlerini iki sene zarfında halletmeye memur olacaktır.

Bulgaristan ahâlisinden diğer Osmanlı ülkelerinde seyâhat ve ikamet ede-

cekler, Osmanlı memur ve kanunlarına tâbi olacaklardır.

13— Balkanlar'ın güney tarafından "Şarkî Rumeli" adını alacak ve idârî muhtariyeti hâiz olmak şartıyla doğrudan doğruya Padişahın siyâsî ve askerî hâkimiyeti altında kalacak bir eyâlet teşkil olunmuştur; ve bu eyâletin bir hristiyan vâlisi olacaktır.

14— Şarkî Rumeli, kuzey ve kuzey-batı tarafından Bulgaristan ile sınırlanmış olup, aşağıdaki hat dâhilindeki araziye içine alacaktır:

Hudut hattı Karadeniz'den başlayarak Hoca-köyü, Selâm-köyü, Ayvacık, Kulibe ve Suculuk köyleri yakınında bulunan çayın ağzından yatağı boyunca çıkacak ve kavis çizerek Delikamçık vâdisinden geçip, Delikamçık'ı, Çengi'nin yukarısına doğru iki buçuk kilometre mesâfede aştıktan sonra Belibe ve Kemhalık'ın güneyinden ve Hacı-mahalle'nin kuzeyinden geçecek; Tikenlik ile Aydosbreça arasında bulunan bir noktada tepeye çıkıp, Kotel'in kuzeyinden Karinâbâd-Balkan, Prezeviça-Balkan, Kazan-Balkan'dan Demirkapı'ya kadar tepelerden gidecektir. Büyük-Balkan'ın başlıca sıradağlarını içine alıp, Kozika tepesine kadar hep o dağlardan gidecek ve orada Rumeli'nin batı hududu, Balkan'ın tepesini bırakıp, biri Bulgaristan'a ve diğeri Şarkî Rumeli'ye terk olunan Pirtop ve Duhans köyleri arasından Tuzlu-dere'ye kadar güneye doğru inecek; Topolnika çayı ile birleştiği noktaya kadar bu derenin ve ondan sonra Petrisevo köyü yakınında Smovskiyo-dere ile kavuştuğu noktaya kadar dahi Topolnika çayının mecrâsınca gidecek; ve bu birleşme noktasının yukarısında Şarkî Rumeli'ye iki kilometrelik bir mıntika bırakarak ve Smovskiyo-dere ve Kamenika dereleri arasından subölümü çizgisi boyunca çıkıp ve Voincak hizasında güney-batıya çevrilip, doğruca Avusturya erkân-ı harp haritasının 875. noktasına ulaşacaktır. Hudut hattı, İhtiman deresinin yukarı tarafını doğru hat üzere kesecek ve Bogdina ve Karaula arasından geçerek İsker, Çamurlu ve Hacılar arasında İsker ve Marika derelerini ayıran subölümü çizgisine varacak; ve sözü geçen hat boyunca Velina-Magila tepelerinden ve 531 numaralı geçitten, İzmayilika-dere ve Sumnatika'dan Sofya sancağının Sivritaş ve Çadırtepe arasında bulunan idârî hattına bitecektir.

Şarkî Rumeli hududu Bulgaristan hududundan Çadırtepe dağında ayrılıp, bir taraftan Marika ile oraya dökülen suların ve diğer taraftan Mesta-Karasu ile oraya dökülen suların arasında bulunan subölümü hattı boyunca gidecek; ve Despot dağları tepesinden Kruşova dağına doğru (bu dağ Ayastefanos Andlaşması'ndaki hattın hareket noktasıdır) güney ve güney-doğu istikametlerini alacaktır.

Kruşova dağından, Ayastefanos Andlaşması'nda tâyin olunan hatta tâbi olacak yâni Kara-Balkan silsilesiyle Külâhî-dağ, Eşek-Çepellu, Karakulak ve Işıklar dağlarından doğruca güney-doğuya doğru inerek Arda çayına ulaşacak; ve Osmanlı Devleti'nde kalan Ada-salı köyü yakınında bulunan bir yere kadar bu çayın yatağı boyunca gidecektir.

Bu yerden Beştepedağ'ın tepesine çıkıp, boyunca gittikten sonra inecek ve Cısr-i Mustafapaşa'nın yukarısında beş kilometre mesâfede bulunan bir noktada Meriç'i geçtikten sonra kuzey tarafına doğru Demirhanlı-dere ile Meriç'e dökülen küçük suların arasındaki subölümü hattı boyunca Köleler-bayırı'na kadar kuzeye doğru gidecek; ve oradan doğuya doğru Sakar-bayır'a gidip,

oradan da Büyük-derbend'e doğru gitmek üzere Tunca vâdisinden geçerek; ve Büyük-derbend ile Sucak'ı kuzeyde bırakacaktır: Büyük-derbend'den, kuzeyden Tunca'ya dökülen suların ve güneyden Meriç'e dökülen suların arasındaki subölümü hattı boyunca Şarkî Rumeli'de kalan Kayıplar-tepesi'ne kadar gidecektir. Meriç'in güney tarafıyla Belveren ve Alatlî köylerinden doğruca Karadeniz'e dökülen sular arasında Elmalı köyünün güney tarafından geçecek ve Karanlık'ın kuzey tarafından Vosna ve Zuvak tepeleri, Duka suyunu Karkaş (Karaağaç) sularından ayıran hat boyunca giderek, bu iki nehir arasından Karadeniz'e varacaktır.

15— Padişah Hazretlerinin, bu hudut üzerinde istihkâmlar inşâ edip içine asker koyarak bu eyâletin kara ve deniz hudutlarında savunma tedbirleri almaya hakkı olacaktır. Şarkî Rumeli'nin âsâyîşi, mahallî milis askeri tarafından desteklenen bir yerli jandarma kuvveti vâsıtasıyla korunacaktır.

Subayları Padişah tarafından tâyin olunacak olan bu iki sınıf askerin oluşturulmasında, mahalline göre halkın mensûb olduğu mezhebe itibar olunacaktır.

Padişah Hazretleri, hudutların muhâfazasında başı-bozuk ve Çerkes gibi gayri muntazam asker görevlendirmemeyi taahhüt eder. Bu hizmeti yapacak muvazzaf askerler, hiç bir zaman halkın evlerinde oturmayacaklar ve eyâlet içinden geçerken orada ikâmet etmeyeceklerdir.

16— Eyâletin iç ve dış güvenliği tehdit olunduğu takdirde, Osmanlı ordularını çağtırmaya vâlinin hakkı olacak ve böyle bir hâlin vukûunda Bâbîâlî, o hususta verilen kararı ve gerekçesini İstanbul'daki yabancı sefirlere bildirecektir.

17— Şarkî Rumeli vâlisi, devletlerin muvâfakatiyle beş sene için Bâbîâlî tarafından tâyin olunacaktır.

18— Bu muâhedenin tasdik belgelerinin mübâdele olunmasını müteâkip Şarkî Rumeli'nin nizâma konulması işini Bâbîâlî ile birlikte müzâkere etmek için bir Avrupa Komisyonu teşkil edilecektir. Bu komisyon üç ay zarfında vilâyetlerle ilgili çeşitli nizamnâmeleri ve İstanbul Konferansı'nın sekizinci oturumunda ileri sürülen teklifleri hareket noktası kabul ederek vâlinin selâhiyet ve vazifelerini ve eyâletin mülkî, adlî ve mâlî idâresini tâyin edecektir. Şarkî Rumeli için kararlaştırılan hususların hepsi bir padişah fermanında yer alarak Bâbîâlî tarafından ilân olunup devletlere tebliğ edilecektir.

19— Avrupa komisyonu, yeni düzenlemenin tamamlanmasına kadar eyâletin mâlî işlerini Bâbîâlî ile birlikte idâreye memur olacaktır.

20— Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında ne türlü olursa olsun imzalanmış veya imzalanacak devletlerarası her türlü andlaşma, sözleşme ve protokoller, bütün Osmanlı ülkeleri gibi Şarkî Rumeli'de de yürürlükte olacaktır.

Ne durumda bulunursa bulunsunlar yabancıların sâhip oldukları muâfiyet ve imtiyazlarına, sözü geçen eyâlette de riâyet olunacaktır. Bâbîâlî, Devletin din ve ibâdet hürriyetine âit umumî kanunlarını adı geçen vilâyetinde de tatbik ettirmekliğı taahhüt eder.

21— Osmanlı hükûmetinin Şarkî Rumeli'deki demiryollarına âit taahhüt hakları tamamıyla muhâfaza ve ibka edilmiştir.

22— Bulgaristan'da ve Şarkî Rumeli'de ikamet edecek Rus ordusu, altı piyâde fırkasıyla iki süvârî fırkasından oluşacak ve hepsi elli bin kişiyi geçmeyecektir; ve masrafları, ikamet ettiği memleket tarafından karşılanacaktır. Bu askerler, Rusya ve Romanya hükûmetleri arasında imzalanacak bir sözleşme gereğince, Rusya ile sadece Romanya üzerinden değil, Karadeniz limanlarından Varna ve Burgaz'dan da irtibata geçecekler ve oralarda kalacakları müddet için gereken depoları tanzim edebileceklerdir. Rus askerleri Şarkî Rumeli'de ve Bulgaristan'da bu muâhedenin tasdik belgeleri mübâdele olunduğu tarihten itibaren dokuz ay kalacaklardır.

Rusya Devleti, kendi askerinin Romanya'dan geçmesi ve bu prensliğin tamamen tahliyesi hususunu bundan sonra üç ay zârfında tamamlamayı taahhüt eder.

23— Osmanlı Devleti, Girit adasının 1868 senesi dahilî nizamnâmesini, haklı görünecek değişiklikleri ilâve ederek, tamamiyle tatbik etmekliği taahhüt eder.

Bu andlaşmada kendileri için husûsî bir teşkilât belirlenmemiş olan diğer Rumeli eyâletlerinde de, Girit'e vergi bakımından verilen muâfiyet müstesnâ olmak üzere, ona benzer ve mahallî ihtiyaçlara uygun nizamnâmeler yapılacaktır. Bâbîâlî, her eyâlette bu yeni nizamnâmelerin teferruatını müzâkere yoluyla tesbit etmek ve üyelerinin çoğu yerli halktan olmak üzere komisyonlar kuracaktır.

Sözü edilen komisyonların müzâkereleri neticesinde tanzim edilecek teşkilât projeleri Bâbîâlî'nin tetkikine sunulacak ve Bâbîâlî de bunları yürürlüğe koymak için padişah emri ve ferman gibi gereken evrâkı neşretmeden önce, Şarkî Rumeli için teşkil olunan Avrupa Komisyonu ile istişâre edecektir.

24 — Osmanlı Devleti ile Yunan hükûmeti, Berlin Kongresi'nin onüçüncü protokolünde beyân olunan hudut düzeltilmesi konusunda anlaşamadıkları takdirde, Almanya, Fransa, Avusturya, İngiltere, İtalya ve Rusya devletleri, müzâkereleri kolaylaştırmak için kendilerine aracılık teklif etmek hakkını muhâfaza ederler.

25— Bosna ve Hersek eyâletleri, Avusturya Devleti tarafından asker yerleştirilmek sûretiyle idâre olunacaktır. Avusturya Devleti, Sırbistan ile Karadağ arasında güney-doğu yönünde Metroviçe'nin öte tarafına kadar uzanan Yenipazar sancağının idâresini üstlenmek arzûsunda bulunmadığından, orada Osmanlı idâresi devam edecektir. Bununla beraber, Avusturya Devleti, yeni siyâsî durumun devamını sağlamak ve haberleşme yollarının serbestlik ve emniyetini temin etmek için, Yenipazar'ın her tarafında asker bulundurmak ve ticâret yolları yapmak selâhiyetini muhâfaza eder.

Avusturya Devleti ile Osmanlı hükûmeti işin teferruatını ileride birlikte kararlaştıracaklardır.

26— Karadağ'ın bağımsızlığı, gerek Osmanlı hükûmeti ve gerek bu bağımsızlığı henüz tasdik etmemiş olup andlaşmaya imzâ koymuş bulunan diğer devletler tarafından tasdik olunmuştur.

27— Andlaşmayı imzalayan devletler aşağıdaki şartlarda müttefiktirler:

Karadağ'da din ve mezhep ayrılığı hiç kimse için idârî ve siyâsî haklardan yararlanmakta, kamu hizmetinde görev almakta veya nerede olursa olsun çeşitli

san'at ve sanayiın icrâsında ehliyetsiz tutulmaklığa ve mahrum edilmekliğe sebep sayılmayacaktır. Karadağ'daki yerli ve yabancıların âyinlerini serbestce yapmaları sağlanarak, gerek çeşitli cemaatlerin rütbeleri sırasına göre tertibinde ve gerek rûhânî liderleriyle olan münâsebetlerinde hiçbir mâni çıkarılmayacaktır.

28— Karadağ'ın yeni hudutları aşağıdaki şekilde tâyin olunmuştur:

Hudut hattı, Klobuk'un kuzey tarafında bulunan İlinobrodo'dan başlayarak Hersek'te kalan Grankarevo'ya doğru Trebincika üzerine inecek, bundan sonra çayın Çeplika çayı ile birleştiği yerin aşağısında bir kilometre mesâfede bulunan noktaya kadar mecrâsı boyunca çıkacak ve oradan en kısa bir hat ile Trebincika etrafındaki tepelere ulaşacaktır. Bundan sonra Pilatova köyünü Karadağ'a bırakarak, bu köye doğru yönelecek ve Somina-Planina ile Çurilo tepesi arasındaki geçite kadar Bilek-Korito-Rafo yolundan mümkün mertebe altı kilometre mesâfe uzakta durmak üzere kuzey yönünde tepelerden gidecek ve sözü edilen geçitten, Vratkoviçi köyünü Hersek'e bırakarak, bu köyden Orlin tepesine kadar doğruya yönelecektir.

Bu noktadan itibâren hudut hattı, Ravno'yu Karadağ'a bırakarak Leberçnik ve Volucak tepelerini geçmek üzere, doğrudan doğruya kuzey ve kuzey-doğu tarafından ilerleyecek; bundan sonra en kısa bir hat ile Piva üzerine inip ve Piva'yı geçip, Krkvika ve Nedvina arasından Tara'ya ulaşacaktır.

Bu noktadan Moçkovak'a kadar Tara boyunca çıkacak ve oradan Çikocezero (Siskojezero)'ya kadar bu mahalden itibâren Şekûlar köyüne kadar eski hudut ile karışacaktır. Oradan yeni hudut Mokra-Planina tepelerinden giderek Mokra köyü Karadağ'da kalacak; bundan sonra başlıca sıradağları ve bir taraftan Lim ve diğer taraftan Drina ile Sivna arasındaki subölümü çizgisini tutarak Avusturya erkân-ı harp haritasının 2166 işaretli noktasına varacaktır. Hudut hattı, bir taraftan Kuçi-Drekaloviçi aşireti ve diğer taraftan Kuçka-Kirajna ile Klemanti ve Grudi aşiretleri arasındaki bugünkü hudutla Podgoriça arasına kadar karışacak; ve oradan Klemanti, Grudi ve Hoti aşiretlerini Arnavutluk'a bırakarak Plavnika üzerine yönelecektir.

Oradan yeni hudut Gorika-Topal adını taşıyan adacık yakınında gölü geçerek doğruca tepenin en yüksek noktalarına ulaşacak; oradan da Meguret ve Kalimet arasındaki subölümü çizgisini tâkip ederek Mirkovic'i Karadağ'a bırakacak ve Venedik Körfezine Kruci'den inecektir. Hudut hattının güney-batı tarafı, Suca (Susona) ve Zupsi köyleri arasında sâhilden geçen ve Vrsuta-Planina üzerinden bugünkü Karadağ hududunun güney-doğu noktası sonuna varan bir hat ile teşekkül edecektir.

29— Bar ile sâhilleri, Karadağ'a aşağıdaki şartlarla ilhak olunmuştur.

Yukarıda tâyin olunan hudut gereğince, bu arazinin güney tarafında bulunan yerler, Dulsinyo dâhil olmak üzere, Boyana'ya kadar Osmanlı Devleti'ne iade olunacaktır.

İspiç (Spizza) kasabası, hududun mufassal târifinde gösterilen arazinin kuzey hattına kadar Dalmaçya'ya ilhak olunacaktır. Boyana üzerinde Karadağ için gemicilik tamamen serbest olacaktır. Bu nehrin boyunca istihkâmlar inşâ olunmayacak ve İşkodra mevkiinin mahallî savunması için lâzım gelen istih-

kâmlar müstesnâ olup, bu istihkâmlar İşkodra şehrinden altı kilometre öteye gitmeyecektir.

Karadağ'ın ne savaş gemisi ve ne de savaş bayrağı olacaktır.

Bar Limanı ile bütün Karadağ suları, her milletin savaş gemilerine kapalı olacaktır. Karadağ toprağı üzerinde göl ile deniz sâhili arasında bulunan istihkâmlar yıkılacak ve bu mıntika dâhilinde yeni istihkâmlar yapılmayacaktır. Gerek Bar'da ve gerek Karadağ sâhili boyunda, liman ve karantina zâbitası, Avusturya Devleti tarafından sâhilleri korumaya mahsus ufak gemiler vâsıta-sıyla yerine getirilecektir.

Karadağ, Dalmaçya'da yürürlükte bulunan deniz kanunlarını kabûl edecektir.

Avusturya da Karadağ'ın ticâret gemilerini konsolosları vâsıtasıyla himâye etmeyi taahhüt eder.

Karadağ, yeni toprakları dâhilinde bir karayolu ile bir demiryolu inşâ ve idâre etmek hak ve selâhiyeti hususuna Avusturya ile birlikte karar verecektir.

Bu yollar üzerinde tam bir ulaşım serbestliği sağlanacaktır.

30— İslâm vesâireden, Karadağ'a ilhâk olunan arazi dâhilinde emlâki bulunup da, prenslik hâricinde yerleşmek isteyenler, mülklerini iltizâma vererek veya başkaları vâsıtasıyla idâre ettirerek muhâfaza edebileceklerdir. Kimsenin emlâki kanûnen kamu yararı için olmadıkça ve kıymeti önceden ödenmedikçe alınamayacaktır.

Osmanlı ve Karadağlı üyelerden oluşan bir komisyon, devlete âit emlâkin ve vakıfların Bâbiâli hesabına olarak devredilmesi ve kullanılmasına dâir işleri ve onlarda halkın ilişiğı bulunursa bu gibi mes'eleleri üç sene zarfında halledecektir.

31— Karadağ Prensligi İstanbul'a ve Osmanlı ülkelerinin lüzûm görünecek diğer yerlerine Karadağ memurları tâyin olunmak hususuna doğrudan doğruya Bâbiâli ile müzâkere ederek karar verecektir.

Osmanlı topraklarında seyâhat veya ikamet eden Karadağlılar, milletlerarası umûmî hukuk kâideleri ve Karadağlılarla ilgili olarak konulan âdetler ve teâmüllere göre Osmanlı kanun ve mahallî memurlarına tâbi olacaklardır.

32— Karadağ askeri, prensliğin yeni hudutları dışında hâlen ellerinde bulunan toprakları, hâlihazır andlaşmanın tasdik belgelerinin mübâdelesinden itibâren yirmi gün zarfında ve mümkün olduğu takdirde daha önce tahliye etmeye mecbûrdur.

Osmanlı askerleri dahi Karadağ'a terkolunan toprakları yine yirmi gün zarfında tahliye edeceklerdir. Şu kadar ki, müstahkem mevkiileri terketmek, erzak ve mühimmatını çıkarmak ve derhal çıkarılması mümkün olmayan savaş malzemesi vesâirenin defterini tanzim etmek için kendilerine fazladan onbeş gün daha mühlet verilecektir.

33— Karadağ'ın, barış andlaşmasıyla kendisine verilen yeni topraklar için Osmanlı umumi borçlarından bir hisse alması lâzım geleceğinden, İstanbul'da oturan yabancı devlet sefirleri bunun mikdarını Bâbiâli ile birlikte âdilâne bir esas üzerine tâyin edeceklerdir.

34— Andlaşmayı yapan devletler Sırbistan- Prensligi'nin bağımsızlığını aşağıdaki maddede belirtilen şartlara bağlayarak tasdik ederler:

35— Sırbistan'da, din ve mezhep ayrılığı hiç kimse için idârî ve siyâsî haklardan yararlanmakta, kamu hizmeti, memuriyet ve şerefe nâiliyetinde veya her nerede olursa olsun san'at ve mesleğini icrâ etmekte ehliyetli sayılmaklığı ve mahrum edilmekliğe sebep sayılmayacaktır. Sırbistan'da yerlilere ve yabancılara din ve ibâdet hürriyeti sağlanarak, gerek çeşitli toplulukların rütbeleri sırasına göre tertibinde ve gerek rûhânî liderleriyle olan münâsebetlerinde hiçbir mâni çıkarılmayacaktır.

36— Sırbistan, aşağıda yazılı hudutlar içindeki toprakları alacaktır:

Yeni hudut, şimdiki hattı tâkip ederek Drina'nın Sava ile birleştiği yerden itibâren mecrâsı boyunca çıkacak; Mali-İzvornik ve Sakhar'ı prensliğe bırakacak; ve Kopavnik'e kadar Sırbistan eski hududu boyunca gidecek ve eski huduttan, Kamlunk tepesinde ayrılacaktır. Oradan, önce Kopavnik'in dağ desteğinde ve bir taraftan İbar ve Stinika dereleri ve diğer taraftan Toplika deresi arasındaki subölümü hattını teşkil eden Marika ve Mrdar-Planina tepeleri kanalıyla Niş sancağının batı hududunu tâkip ederek Prepolas'ı Osmanlı Devleti'ne bırakacaktır. Brevenika ve Medveca arasındaki subölümü hattı yoluyla güneye dönerek Medveca çayını tamamen Sırbistan'a bırakacak; bir taraftan Kriva, Riceka ve diğer taraftan Polcanika ve Ternika ve Morava arasındaki subölümü hattını teşkil eden Golcak-Planina tepesini Polcanika tepesine kadar tâkip edecektir. Ondan sonra Kaprina-Planina dağ desteğinden geçip Kuvanska'nın Morava ile birleştiği yere kadar gidecek; ve bu nehri geçip Kuvanska çayı ile Neradovse yakınında Morava'ya dökülen çay arasındaki subölümü hattı boyunca çıkıp, Turgoviç üstünde Planina-İlica'ya ulaşacaktır. Bu noktada İlica tepesini Gölcük dağına kadar tâkip edecek ve harita üzerinde 1516 ve 1547 rakamıyla işaret olunan noktalardan Babina-Gora'dan geçerek Kırniviç dağına varacaktır.

Kırniviç dağından itibaren yeni hat, Bulgaristan hattıyla karışacaktır. Yâni hudut hattı, Struma ve Morava arasındaki subölümü hattını İstrayçer Vilogolo ve Mecid-Planina tepelerinde tâkip ederek Gaçina, Gırna Trava, Darkovska ve Dranika-plan ve ondan sonra Deçani-Gladenek yoluyla Yukarı Sukova ve Morava arasındaki subölümü hattına vâsıl olacak; ve doğruca Istol (Stol) üzerine gidip ve oradan inip Seguca köyünün kuzey-batısından bin metre mesâfede Sofya yolunu Piro'ta kesecektir. Ve doğru hat üzere Vidlik-Planina üzerine ve oradan Koca—Balkan sıradağlarında Radosina dağı üzerine çıkarak Duvakinski köyünü Sırbistan'a, Senakos köyünü de Bulgaristan'a bırakacaktır. Radosina tepesinden kuzey-batıya doğru Siprovek-Balkan ve Stara-Planina yoluyla Balkanların tepesini, Sırbistan'ın Kula-Smilyova Kuga yakınındaki eski doğu hududuna kadar ve oradan yine bu eski hudut boyunca Tuna'ya kadar gidip Tuna'ya Rakoviça'da ulaşacaktır.

37— Yeni sözleşmeler yapılmaya kadar prensliğin yabancı ülkelerle olan ticârî münâsebetlerinin mevcut şartlarından hiçbirini değiştirilmeyecektir.

Sırbistan içinden geçen ticârî mallardan hiçbir şekilde "transit" resmi alınmayacaktır.

Yabancı tebaanın muâfiyet ve imtiyâzlariyle konsolosların yargı hakkı ve himâyesi, prenslikle ilgili devletler arasında birlikte değiştirilmedikçe aynen yürürlükte kalacaktır.

38- Sırbistan Prensliği bu defa aldığı topraklar üzerinde inşâ olunacak demiryolu hatlarının tamamlanması, birleştirilmesi ve işletilmesi hususlarına dâir Bâbîâlî'nin gerek Avusturya Devleti'ne ve gerek Rumeli Demiryolları İşletmesi Şirketi'ne karşı girişmiş olduğu taahhütleri üstlenecektir. Bu mes'elelerin halledilmesi için gereken sözleşmeler, derhal bu andlaşmanın imzasını müteâkip Avusturya ile Bâbîâlî ve Sırbistan ve kendi hissesi için de Bulgaristan Prensliği arasında yapılacaktır.

39- Sırbistan'a ilhâk olunan topraklar üzerinde emlâki bulunup da, prenslik dışında oturmak isteyen müslümanlar, emlâklerini iltizâma vererek veya başkaları vâsitasıyla idâre ettirerek muhâfaza edebileceklerdir.

Oşmanlı ve Sırp üyelerden oluşan bir komisyon, devlete âit emlâkin ve vakıfların Bâbîâlî hesabına olarak devredilmesine ve işletilmesine dâir olan işleri ve onlarda halkın ilişkisi bulunursa, bu gibi mes'eleleri üç sene zarfında halledecektir.

40- Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında bir andlaşma yapılmıncaya kadar Osmanlı topraklarında seyâhat ve ikâmet eden Sırp tebaasına milletlerarası umûmî hukuk kâidelerine göre muâmele edilecektir.

41- Sırp askerleri, prensliğin yeni hudutları dışında kalan toprakları bu andlaşmanın tasdik belgelerinin mübâdelesı tarihinden itibâren onbeş gün zarfında tahliye etmeye mecbûr olacaklardır.

Osmanlı askerleri de Sırbistan'a bırakılan toprakları yine onbeş gün içinde tahliye edeceklerdir. Ancak, müstahkem mevkilleri terketmek, erzak ve mühimmatını çıkarmak ve hemen çıkarılması mümkün olmayan savaş âletleri vesâirenin defterini tanzim etmek için, kendilerine fazladan bir o kadar daha mühlet verilecektir.

42- Sırbistan Prensliği'nin bu andlaşma ile kendisine verilen yeni topraklar için Osmanlı umumî borçlarından bir hisse alması gerekeceğinden, İstanbul'da oturan yabancı devletler sefirleri bunun mikdarını Bâbîâlî ile birlikte âdilâne bir şekilde tâyin edeceklerdir.

43- Andlaşmaya imza koyan devletler, Romanya'nın bağımsızlığını aşağıdaki maddede belirlenen şartlarla tasdik ederler:

44- Romanya'da din ve mezhep ayrılığı hiç kimse için idârî ve siyâsî haklardan yararlanmakta, kamu hizmetinde görev almakta ve şerefe nâil olmakta veya her nerede olursa olsun san'at ve mesleğini icrâ etmekte ehliyetli sayılmaklığı ve mahrum edilmekliği sebep sayılmayacaktır.

Romanya'da yerlilere ve yabancılara ibâdet hürriyeti verilerek, gerek çeşitli cemâatlerin rütbeleri sırasına göre tertibinde ve gerek rûhânî liderleriyle olan münâsebetlerinde hiçbir şekilde mâni çıkarılmayacaktır.

Tüccar vesâireden bütün yabancı devletler tebaasına Romanya'da din ve mezhep farkı gözetmeksizin tam bir eşitlikle muâmele olunacaktır.

45- Romanya Prensliği, Besarabya ülkesinin 1856 Paris Muâhedesı hükümlerine göre Rusya topraklarından ayrılıp, batıdan Prut nehri ve güneyden Kilya kanalı ve eski İstanbul boğazı ile çevrilmiş olan parçasını Rusya Çarı'na iade eder.

46- Tuna Deltası'nı teşkil eden adalar ile Yılan adası, Kilya, Sünne, Mahmudiye, İsakçı, Tulça, Maçin, Babadağı, Hırsova, Köstence ve Mecidiye kazala-

rını içine alan Tulça sancağı Romanya'ya ilhak olunmuştur. Romanya Prensliği bundan başka Silistre'nin doğu tarafından başlayıp Mangalya'nın güney tarafını ve Karadeniz'e varan bir hatta kadar Dobruca'nın güney tarafında bulunan bölgeyi alır. Hudut hattı, Bulgaristan hudutlarını belirlemek için teşkil olunacak Avrupa Komisyonu vâsıtasıyla yerinde tâyin olunacaktır.

47- Suların taksimi ve balık avı mes'elesi, karara bağlanmak üzere Tuna komisyonuna arzedilecektir.

48- Prenslik içinden geçen ticârî mallardan hiçbir şekilde "transit" resmi alınmayacaktır.

49- Konsolosların prenslikteki himâyeye âit imtiyâz ve vazifelerini tâyin için Romanya tarafından sözleşmeler yapılabilecektir. Mükteseb haklar, prenslikle ilgili devletler arasında birlikte değiştirilmedikçe yürürlükte kalacaktır.

50- Osmanlı Devleti ile Romanya arasında konsolosların imtiyâzlarını ve vazifelerini tâyin eden bir andlaşma yapıncaya kadar Osmanlı topraklarında seyâhat ve ikâmet eden Romanya tebaası ve Romanya'da da seyâhat ve ikâmet eden Osmanlı tebaası, diğer Avrupa devletleri tebaasına sağlanan haklardan faydalanacaklardır.

51- Nâfia (Bayındırlık) işlerinde ve bu yolda olan diğer teşebbüslerde Romanya'ya terkolunan topraklar için Bâbîâlî'nin hak ve vazifelerini, prenslik taahhüt edecektir.

52- Andlaşmayı yapan devletler, Avrupa menfaatlerinden olmak üzere Tuna'da gemilerin serbestçe dolaşmaları konusunda verilmiş olan teminatı sağlamlaştırmak için demirkapılardan Tuna boğazlarına kadar nehir boyunda bulunan bütün kale ve istihkâmların yıkılmasına ve yeni kale ve istihkâmlar yapılmamasına karar vermişlerdir. Nehir zâbitası ve gümrük hizmetine âit ufak gemilerden başka demirkapılardan aşağı, Tuna üzerinde hiçbir savaş gemisi dolaşmayacaktır.

Bununla beraber, devletlerin Tuna boğazlarında bulunan karakol gemileri, Kalas'a kadar çıkabilecektir.

53- Romanya tarafından da üye bulundurulacak olan Tuna komisyonu, görevinde bırakılmıştır. Ve bu görevi, karadaki hükûmetten tamamen müstakil olmak üzere, şimdiden sonra Kalas'a kadar yapacaktır. Ve hukuk, imtiyazlar, muâfiyetler ve vazifelerine âit andlaşma, nizamnâme ve sözleşmelerin hükümleri tasdik olunmuştur.

54- Komisyon için tâyin olunan müddetin sona ermesinden bir sene önce devletler, komisyonun hükmünü tâyin etmek veyâhut lüzûm görecekları değişiklikleri yapmak için ittifak edeceklerdir.

55- Gemilerin dolaşması, nehir zâbitası ve Demirkapılar'dan Kalas'a kadar olacak nezâretle ilgili nizâmnâmeler, (Tuna'ya) sâhili bulunan devletlerin temsilcileri yardımıyla Avrupa Komisyonu tarafından müzâkere edilerek hazırlanacak ve Tuna'nın Kalas'dan aşağısı için yapılmış ve yapılacak nizâmnâmelere benzetilecektir.

56- Tuna komisyonu, Yılan Adası üzerinde fenerin muhâfazasını temin için alâkalılarla elbirliği yapacaktır.

57- Demirkapıların ve şelâlelerin gemilerin yürütmesine çıkardığı engellerin ortadan kaldırılmasına âit işlerin yapılması Avusturya'ya havâle olunmuştur.

Nehrin bu tarafına sâhili olan hükûmetler, sözü edilen işler için taleb olunabilecek bütün kolaylıkları göstereceklerdir. Bahis konusu işin masraflarını kapamak için geçici bir harç almak hakkına dâir 13 Mart 1871 tarihli Londra Andlaşması'nın altıncı maddesi hükümleri, Avusturya lehinde ibka olunmuştur.

58- Bâbîâlî, Rusya İmparatoru'na Anadolu'da Ardahan, Kars ve limaniyle beraber Batum arazisini ve eski Rusya hududuyla aşağıda yazılı hat arasında bulunan bütün toprakları terkeder:

Yeni hudut, Ayastefanos Andlaşması'nda tâyin olunan hat gereğince Karadeniz'den Korda'nın güney-batısındaki bir noktaya ve Artvin güneyine kadar Karadeniz'den hareketle doğru hat üzere Çoruh çayına kadar uzanacak; ve bu çayı geçip ve Şimşe'nin doğu tarafından geçip doğru hat üzere Ayastefanos Andlaşması'nda belirlenen Rusya hududuna Nariman'ın güney tarafındaki bir noktada ulaşmak için güney tarafına doğru hat üzere gidecek ve Oltu şehrini Rusya'ya bırakacaktır. Nariman yakınında işaret olunan noktada doğruya çevrilip, Rusya'da kalacak olan Tirnik'den geçerek Penek çayına kadar ilerleyecektir.

Barduz'a kadar bu çayı tâkip, bundan sonra Barduz ve Yeniköy'ü Rusya'ya bırakarak güneye doğru yönelecektir. Karaorgan köyünün batısındaki bir noktadan Micingerd üzerine yönelip, doğru hat üzere Köseadağ zirvesine doğru yürünecek ve kuzeyde Aras'a dökülen sular ile güneyde Murat suyuna dökülen suların arasındaki su bölümü çizgisi boyunca eski Rusya hududuna gidecektir.

59- Rus Çarı, Batum'u serbest bir ticârî liman yapmak fikrinde olduğunu beyan eder.

60- Ayastefanos Andlaşması'nın on dokuzuncu maddesi gereğince Rusya'ya bırakılan Eleşkird vâdisiyle Bayezid şehri, Osmanlı Devleti'ne iade olunacaktır. Bâbîâlî, İran hududunu tesbite memûr ve İngiliz ve Rus üyelerden oluşan karma komisyon tarafından tâyin edildiği şekil üzere Kotur şehri ve arazisini İran'a bırakır.

61- Bâbîâlî, Ermenilerle meskûn vilâyetlerde mahallî ihtiyâçların icâb ettiği islâhatı geciktirmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı emniyet ve âsâyîşlerini sağlamayı taahhüt eder. Ve bu konuda alacak tedbirleri ara sıra devletlere bildireceğinden bu devletler, sözü edilen tedbirlerin yerine getirilmesine nezâret edeceklerdir.

62- Bâbîâlî, din ve ibâdet serbestliği kâidesini en geniş şekilde tutmakla beraber, muhâfaza ve ibka etmek arzûsunda bulunduğunu beyan ettiğinden, andlaşmayı imzalayan taraflar, bu ihtiyarî beyânı senet kabul ederler. Osmanlı topraklarının her tarafında din ve mezhep ayrılığı hiç kimse için idârî ve siyâsî haklardan yararlanmakta, kamu hizmeti, memuriyet ve şerefe nâiliyette ve bütün meslek ve san'atların icrâsında engel sayılmayacaktır. Din ve mezhep farkı gözetilmeksizin mahkemeler huzurunda hepsinin şahitlikleri kabul edilecektir.

Herkese ibâdet hürriyeti verilecek ve çeşitli cemâatlerin "silsile-i merâtib" üzere tertibinde ve rûhânî liderleriyle olan münâsebetlerinde hiçbir mâni çıkarılmayacaktır.

Anadolu'da ve Osmanlı Avrupası'nda seyâhat eden her millete mensup ruhban ve ziyaretçiler, aynı hak ve imtiyazlardan faydalanacaklardır. Osmanlı topraklarında oturan konsolosların ve siyâsî görevlilerin gerek yukarıda zikredi-

len şahısları ve gerek kutsal yerler vesâirede bulunan dîni tesisleri ve hayır eserlerini resmen himâye etmek hakları tasdik olunur.

Fransa'nın elde etmiş olduğu haklar açıktan açığa muhâfaza olunup, kutsal yerler "statuko" suna asla zarar getirilmeyeceği kesindir. Aynaroz papasları hangi memleketten gelmiş olursa olsunlar, bundan önceki emlâk ve kazançlarına sâhip olacaklar ve istisnâsız olarak her türlü hak ve imtiyazlardan eşit derecede faydalanacaklardır.

63- 30 Mart 1856 tarihinde Paris'de ve 13 Mart-1871 tarihinde Londra'da imzalanan andlaşmaların bu andlaşma ile iptal veya tadil edilmeyen hükümleri muhâfaza edilmiştir.

64- Bu andlaşma tasdik edilecek ve tasdik belgeleri üç hafta zarfında veya mümkün olduğu takdirde daha önce Berlin'de mübâdele olunacaktır.

Temsilciler, söylenenleri kabul etmek üzere bu andlaşmayı imzalayıp kendi armalı mühürüyle mühürlemişlerdir.

Bu muâhede, 1878 senesi Temmuzunun 13. günü Berlin'de akd ve tanzim edilmiştir.

Sözü geçen muâhedenin taraf-ı şâhânemden kabul ve tasdik edilmiş olduğunu bildiren bu tasdiknâme yazılıp, Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı tarafına verildi.

3 Şaban 1295 (2 Ağustos 1878)

RUSYA İLE HARB TAZMİNATI ANDLAŞMASI

(14 Mayıs 1882)

Padişah Hazretleriyle Rusya İmparatoru, 1879 senesi Rûmî Şubatinın sekizi tarihiyle Osmanlı Devleti ile Rusya arasında akd ve imzâ olunan andlaşmanın dördüncü maddesi hükümlerini yerine getirmek üzere Rusya harp tazminatının ödeme şekliyle bu hususta verilecek teminatı kesin olarak tâyin etmek arzûsunda bulunmuşlardır. Bu cihetle Padişah Hazretleri tarafından, vükelâdan Mehmet Âsım Paşa ve Mahmud Server Paşa hazretleri; Rusya İmparatoru tarafından ise İstanbul sefiri özel müşâviri Mösyö Öjen Novikof ile Mâliye Nezâreti meclisi azâsından Rusya Hazine Dâiresi Müdürü özel müşâviri Mösyö Törner temsilci tâyin edilmiş olduklarından adı geçen zevât, ruhsatnâmelerini teâtî ettikten sonra aşağıdaki hususlara karar vermişlerdir:

1- Sözü geçen andlaşmanın dördüncü maddesi hükümlerine göre, Rusya'ya ödenecek harp tazminatının bedeli olan 802.500.000 frank, Osmanlı Hükûmeti tarafından senelik 350.000 liralık taksitlerle ödenecektir. Şurası muhakkaktır ki, 350.000 Osmanlı lirasının tamamı harp tazminatı tutarına tahsis edilecektir. Rusya devleti, Osmanlı hükûmetinin arzûsuna uyarak sözü geçen para üzerine fâiz istememeğe muvâfakat eder.

2- Osmanlı hükûmeti, kararlaştırılan 350.000 liralık senelik taksitin bil-hassa âşâr ve ağnam resimlerinden alınacağını beyân eder.

3- Harp tazminatının ödenmesine tahsis edilmiş olan âşâr ve ağnam resimlerinin, Osmanlı Bankası'nın şûbeleri veya memurları bulunan vilâyet veya mutasarrıflıklara havâle edilmesi gerekir.

4- Vilâyet veya mutasarrıflıklara bu şekilde tahsis edilen harp tazminatı meblağlarının, sözü edilen yerlerdeki toplam âşâr ve ağnam resimleri hâsılâtından % 25 az olması lâzım gelir.

5- Sözü edilen vilâyet ve mutasarrıflıklarda bahis konusu resimlerin toplam sâfi hâsılatı, yâni resimlerin toplanması ile ilgili masraflar düşüldükten sonra geriye kalacak meblağ, sözü geçen vilâyet ve mutasarrıflıklarda bu tahsilâtla görevli mahallî idâre tarafından Padişah irâdesiyle tasdik olunmuş husûsî ve dâimî bir emir gereğince Osmanlı Bankası sandıklarına veya memurlarına tamamen ve doğrudan doğruya teslim edilecektir. Bununla beraber, harp tazminatına tahsis edilen âşâr ve ağnam gelirleri râzı olunan % 25 nisbetinden fazla çıkarsa Osmanlı Bankası, muhtemel fazlalığı denkleştirecek şekilde icâbeden kazaları Mâliye Nezâreti'ne terketmeye mecbûr olacaktır. Aksine sözü edilen vâridât % 25'den az olursa, Osmanlı Devleti Mâliye Nâzırı, âşâr ve ağnam resimleri gelirleri, bahis konusu açığı kapamaya yetecek yeni kazaları Osmanlı Bankası'na teklif ve tahsis etmeyi taahhüt eder.

6- Osmanlı Bankası, harp tazminatının tediyesinde İstanbul'daki Osmanlı Bankası'nın yapacağı muâmeleler hakkında Rusya Bankasıyle özel bir protokol imzalamaya mecbûr olacaktır.

7- Osmanlı Bankası Müdürlüğü, bu sözleşme imzalanır imzalanmaz, âşâr resimleri tahsil edildikçe önce harp tazminatına tahsis edilmiş olan meblâğı ayıracak; ve her vilâyetin harp tazminatı hissesi, Rusya Bankası hesabına toplanıp ayrıldıktan sonra, kalanını derhal mahallî idârenin emrine hazır bulundurulacaktır.

8- Osmanlı hükûmeti, gerek Mâliye Nezâreti ve gerek vilâyet ve mutasarrıf-lık idârelerini bu şekilde tahsis olunan âşâr ve ağnam resimleri üzerine havâle, çek ve sâire ödeme emirleri itâsından menetmeyi taahhüt eder.

9- Yapılan protokole binâen Rusya harp tazminatına tahsis edilmiş âşâr ve ağnam resimleri, Osmanlı Devleti mâlî bütçesinde ancak "irâd ve masraf" adıyla gösterilecektir.

10- Bu andlaşmanın üçüncü ve dördüncü maddeleri gereğince Haleb, Konya, Kastamonu, Adana ve Sivas vilâyetlerinin, tahsilât masrafları düşülmüş aşağıda yazılı vâridâtı, kararlaştırılan senelik taksitlerin tediyesine tahsis edilecektir.

Sâfi hâsılât
Osmanlı Lirası

Haleb	40.000	ağnam rûsûmu
Konya	138.000	âşâr rûsûmu
Kastamonu	110.000	âşâr rûsûmu
Adana	70.000	âşâr rûsûmu
Sivas.....	79.500	âşâr rûsûmu
	<u>+</u>	
	437.500	
Nefs-i Sivas Sancağı	55.000	
Tokat	20.000	
Şarkî Karahisar Sancağında nefs-i Karahisar ve Suşehri kazaları	4.500	
	<u>+</u>	

Bu meblâğın 350.000 lirası, senelik taksitin karşılığıdır. Fazlası da bu andlaşmanın 5. ve 8. maddesi hükümlerince verilecek % 25 için ilâve bir teminat yerine geçecektir.

11- Osmanlı hükûmeti lüzûm hasıl olduğunda tâyin olunan mahaller yerine, gelir bakımından aynı olmak şartıyla, önceden Osmanlı Bankası ile görüş birliği sağlayarak başka mahalleri tâyin etmek salâhiyetini muhâfaza eder. Yeni yerler belirlendikte keyfiyet derhal ve resmen Rusya hükûmetine bildirilecektir.

12- Bu andlaşma tasdik olunacak ve tasdik belgeleri iki hafta zarfında veya mümkünse daha önce Petersburg'da teâtî edilecektir. Bu sözleşme, adı geçen temsilciler tarafından imzalanmış ve armalı mühürleriyle mühürlenmiştir.

Bu sözleşme 1882 senesi Mayıs'ının 14. günü İstanbul'da tanzim edilmiştir.

Abaza, Abazalar, 377; -Beyleri, 374; -halkı, 377; -isyânı, 311; -kabileleri, 311, 313, 376; -kavimleri, 312; -muhâcirleri, 133; sâhilleri, 311; -şehirleri, 376; -toprakları, 374, 375.

ABDÎ PAŞA (ÇIRPANLI ABDÜLKERİM NADİR-, 1807-1883), Bahriye Nâzırı, Serasker ve Serdâr-ı ekrem, 86, 96, 104, 131, 132, 139, 140, 141, 143, 144, 146, 150, 164, 169, 179, 180, 185, 186, 197, 217, 253, 262, 264, 295, 296, 298, 301, 303, 315, 382, 387, 388, 391, 395, 398, 405, 412, 413, 414, 416, 422, 436, 437, 446, 447, 483; serasker olması, 86; Serdâr-ı ekrem olarak Rumeli Başkumandanlığına tâyini, 96, 295; seraskerlikden azli, 164; serdarlıktan ve Rumeli başkumandanlığından azli, 398, 412.

ABDULGAFÜR (AHUND SÂHLB.-) Afganistan-ileri gelenlerinden, 318, 319.

ABDURRAHMAN BEY (Kaymakam-), 428.

Abdurrahman Gâzi mevkii (Erzurum'un güneyinde), 365, 366.

ABDÜLAZİZ HAN (Sultan-, 1830-3 Haziran 1876, "Padişah Hazretleri"), 34, 38, 39, 43, 44, 45, 48, 49, 59, 60, 61, 62, 65, 67, 68, 69, 71, 79, 80, 88, 92, 94, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 150, 153, 161, 163, 164, 187, 191, 204, 225, 235, 237, 240, 248, 249, 255, 274, 295, 299, 303, 313, 317, 320, 340, 391, 412, 484, 488, 548, 574, 609, 613, 681; tahta çıkması (1881), 37; hal'i, 115; hal'i hakkında fetvâ, 157; ölümü, 117, 120; defni, 121; hâl tercümesi 122.

ABDÜLHAMİD HAN, EFENDİ (Sultan II., 1842-1918), 159, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 169, 175, 176, 177, 178, 179, 200, 202, 203, 204, 205, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 246, 248, 255, 262, 264, 268, 269, 270, 272, 274, 275, 287, 294, 296, 296, 298, 299, 302, 303, 304, 310, 312, 313, 314, 320, 324, 326, 327, 328, 331, 332, 340, 351, 354, 358, 361, 365, 366, 367, 368, 375, 380, 381, 389, 398, 405, 421, 422, 426, 430, 436, 437, 444, 447, 455, 466, 468, 472, 473, 482, 483, 485, 488, 489, 494, 496, 503, 505, 506, 509, 510, 512, 516, 517, 518, 519, 522, 523, 525, 527, 529, 535, 540, 541, 542, 543, 546, 547, 548, 549, 557, 558, 559, 560, 567, 570, 572, 574, 575, 579, 580, 581, 585, 587, 588, 589, 590, 602, 603, 608, 609, 610, 612, 613, 617, 619, 637, 639, 642, 651, 658, 659, 663, 668, 675, 676, 677, 684, 685, 689, 690, 699; tahta çıkması (31 Ağustos 1876), 159, 162.

ABDÜLKERİM NADİR ABDÎ PAŞA, Çırpanlı-, bk. Abdî Paşa, Çırpanlı Abdülkerim Nadir.

ABDÜLMECİD HAN (Sultan Gâzi -, 1823-1861), 34, 35, 38, 47, 92, 96, 119, 122, 162, 178, 240, 268, 377, 613, 684; tahta geçmesi, 31; vefâtı (1861), 37.

ABİDİN BEY, Borsa Komiseri, Arnavut ileri gelenlerinden, 219.

Ablonova, Bulgaristan'da Kastilova cihetinde, 419, 421.

ABRAHAM BEY, Mısır Kapı-Kethüdâsı, 49.

Acemi Kışlaları, İstanbul'da, 30.

Acı-gedik, Rodop dağları tepelerinde, 686.

Adalar, İstanbul'da, 591.

Adalar Denizi (=Ege Denizi), 544, 595, 599, 600, 618, 633, 659; -sâhilleri, 640.

Adâlet Fermânı (ilânı: 1875), 71, 74.

Adana, 48,700; -Eyâleti, 31; -vâililiği, 59.

Ada-kalesi, Tuna'da ada, 315, 498, 552, 564, 576, 596.

Adaköyü geçidi, İstinimka köyü yakınında, 531.

Ada-salı köyü, Arda Çayı kıyısında, 689.

Ademiyyun, bk. nihilist.

ÂDİL PAŞA (Ferik-) 132, 490; Bulgar isyânını bastırmak için Edirne'ye gönderilmesi, 86; Aleksinaç ordusu sol kol fırka kumandanlığı, 179; Plevne 1. fırka komutanlığı, 450.

Adliye kazâsı, Vidin'e bağlı, 142.

Adliye Nezâreti, 240, 548.

Afganistan, 317, 318, 319; -ümerâsı, 318; -veziri, 319.

Afrika, 223.

ÂĞÂH BEY (Kaymakam-), 523.

Ağca-kale, köyü, Kars civarında Kars Çayı üzerinde, 354, 356.

Ahalçık kolordusu, Rusların Kafkas ordusu, 333, 336.

Ahalî Tabyası, Ardahan'da, 337.

Ahilkelek, Kafkasya cihetinde, 226, 333, 336, 337.

Ahıska, Kafkasya cihetinde, 226.

Ahi Çelebi, 566.

AHMED (Sultan III., 1673-1736), 30, 377.

Ahmedli mevkii, Elena yakınında, 489.

AHMED AĞA (Dospatlı-), Batak-köyü katliamı faillerinden, 167, 221.

AHMED AĞA, Zabtiye Subayı, 83, 85.

AHMED AĞA, Midhat Paşa'nın hizmetkârlarından, 130.

AHMED BEY (Miralay-), Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye subaylarından, 111.

AHMED BEY (Bursalı Miralay Hoca-), Süvari komutanı, 421.

AHMED EFENDİ (Benetşe-zâde-), İzmir Meb'usu, 548, 549.

AHMED EFENDİ (Astarçılar Kethüdâsı-), İstanbul meb'uslarından, 557, 558, 559, 560.

AHMED PAŞA (Kayserili-, v.1879), Mirlivâ, Kaptan-ı Derya, Bahriye Nâzırı, Tuna vilâyeti vâlisi, 111, 1112, 128, 130, 300, 387, 388, 399, 417; -îvası, 387, 388, 413, 441.

AHMED PAŞA (Fîrârî-, v. 1841), Osmanlı Donanması komutanı, 31.

AHMED PAŞA (Filibeli-), Yeni Osmanlılardan, 610, 612.

AHMED ÂRİFİ PAŞA, Ârifi Paşa, Ahmed-.

AHMED CEVDET PAŞA, bk. Cevdet Paşa, Ahmed-.

AHMED EYÜB PAŞA (Müşir-, 1858-1893), 2. Ordu müşiri, Sırbistan-Karadağ muharebelerinde ordu komutanı, Aleksinaç savaşlarında Başkumandan, Tuna Cephesi Başkumandanı, 141, 144, 145, 179, 180, 227, 295, 391, 405, 417, 419, 432, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 486, 506, 510, 520, 526, 529.

AHMED FÂZİL PAŞA (Ferik-), Kars cihetinde fırka komutanı, 351, 356.

AHMED HAMDİ PAŞA (Ferik-, 1826-1885), Bosna kumandan ve vâlisi, İşkodra ciheti kumandanı, 55, 56, 80, 151, 154.

AHMED HIFZI PAŞA (Mirlivâ-) Plevne sağ kanat ve Büyük-Dubnik ordusu komutanı, 449, 469, 470, 472, 475, 476, 483.

AHMED HULÜSİ EFENDİ (Şirvânî-zâde; v.1889), Maârif Meclisi azası, Afganistan'a elçi tâyini, 93, 317, 319, 320.

AHMED KANBULAT BEY, Abaza beylerinden, 377.

AHMED MUHTAR PAŞA (Gâzi-, 1839,1918).

Bosna-Hersek ciheti kumandanı, Girit vâlisi, Anadolu Cephesi Başkumandanı, Girit vâlisi, Anadolu Cephesi Başkumandanı, 62, 63, 73, 77, 78, 137,138; 141, 146, 151, 153, 188, 189, 190, 197, 198, 249, 252, 253, 334, 335, 340, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 356, 357; 359, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 380, 482, 584; Bosna-Hersek kumandanlığına tâyini, 58; Girit vâliiliğine tâyini, 191; Anadolu Cephesi Kumandanlığına tâyini, 295; Gâzi ünvanı verilmesi, 354; Anadolu Cephesi kumandanlığından alınması, 371; Çatalca'daki ordu komutanlığına tâyini, 529.

AHMED MUHTAR MOLLA BEY (1807-1882), Şeyhülislâm tâyini (18 Nisan 1878), 602.

AHMED RÂSİM PAŞA, Şehremini, 602

AHMED SEVAD, Afganistan ileri gelenlerinden, 319.

AHMED VEFİK EFENDİ, PAŞA (1823-1891), Mebusan Meclisi Reisi, Edirne vâlisi, Maârif Nâzırı, Başvekil, 240, 242, 340, 548, 549, 556, 557, 558,569, 570, 572, 589, 592, 599, 603; • Vezirlik rütbesi verilmesi, 244; • Maârif Nâzirliğine tâyini, 519; • Başvekil (Sadrazam) olması (4 Şubat 1878), 548; • Başvekillikten azli (18 Nisan 1878), 602.

Ahyolu, limanı, 582, 597.

Akarcı köyü, Bulgar hududunda, 577.

Akbayır, Ayazlar Bôğazı civârında, 417, 418.

Akçova, tepeleri, Batum cihetinde, 372; -nehri vâdisi, 372.

Akdeniz, 28, 31, 139, 299, 316, 566, 615, 628; -adaları, 526; -donanması (İngiltere'nin), 556; -sâhili, 587.

Akıncı, 30.

ÂKİF PAŞA (1787-1845), Edirne vâlisi, 82, 85; -azli, 135.

Akkirman, 30; -andlaşması, 30; -muâhedeşi, 523.

Akova mevkii, Yenipazar civârında, 323.

Ak-palanka, Niş yakınında, 141, 544.

Akpınar, 544.

Aksaray, İstanbul'da semt, 112.

Alacadağ, Kars yakınlarında Osmanlı mevzilerinden, 354, 356, 359, 360, 361; -felâketi, 367; -hezîmeti, 373; -mağlubiyeti, 364; -tepesi, 359.

Alacahisar Caddesi, Aleksinaç yolu üzerinde, 145.

Alali Tabyası, Ardahan'da, 339.

Alat köyü, Artvin yakınında, 579.

Alatlı köyü, Şarkî Rumeli hududunda, 690.

ALBERT (Arşidük-, v. 1895), Avusturya İmparatoru'nun kardeşi, 50.

ALEKO PAŞA (İstiflenaki Bey-zâde-, 1823-1910), Osmanlı Devleti Viyana Sefiri, 184, 196, 235, 298.

ALEKSANDR (Grandük-). Rus İmparatoru Pavlo'nun oğlu, Çar Aleksandr I. Veliâhd, 50.

ALEKSANDR I. (Çar-, 1777-1825), Rus İmparatoru, 28, 29.

ALEKSANDR II. (Çar-, 1818-1881), Rus İmparatoru, Rus çarı, Çar, 33, 39, 49, 50, 65, 90, 110, 194, 196, 197, 198, 199, 222, 223, 224, 255, 256, 258, 260, 269, 272, 274, 279, 280, 283, 284, 285, 286, 287, 291, 313, 314, 322, 325, 328, 329, 331, 379, 385, 388, 431, 434, 435, 439, 450, 454, 455, 462, 463, 466, 490, 494, 496, 501, 515, 516, 522, 523, 529, 535, 542, 543.

557, 559, 560, 567, 570,

572, 575, 579, 580, 581, 584, 585, 587, 617, 618, 619, 620, 632, 651, 656, 680, 684, 695, 697, 699.

ALEKSANDR KARATODORİ EFENDİ, PAŞA (1833-1906), Hâriciye Müsteşârı, Nâfia Nâzırı, Berlin Kongresinde 1. temsilci, 267, 622, 631, 633, 634, 667, 671, 672, 678, 679, 680, 684; -lâyihası, 635.

ALEKSANDR NELİDOF (Mösyö-), 575.

Aleksandri Nevski nişanı, 375.

Aleksandriya, Eflâk'da, 388.

Aleksinaç, Sırpların askerî merkezi, 145, 179, 186, 187, 195; -askerî karargâhı, 147, 180; -istihkâmı, 180; -köprüsü, 179, 180; -çarşımaları, 149; -askerî merkezi, 144; -savaşları, 148; -muhârebeleri, 180, 185, 187; -kuşatması, 150, 180; -mevkii, 144, 145, 173, 179, 180, 185, 186; -zaferi, 196.

Alemdağı, İstanbul'da, 104; -kasrı, 104.

Alemdar vak'ası (15 Kasım 1808), 489.

ALİ AĞA, Dosbat-dağı köylülerinden, 136.

ALİ BEY, Tolça Mutasarrıfı, 231, 232.

ALİ EFENDİ, Dağıstanlı, 311, 313.

ÂLİ PAŞA (Mehmed Emin-, 1815-1871), Sadrazam, 41, 42, 46, 48, 49, 92, 96, 101, 102, 105, 123, 237; Hâriciye Nâzırı vekili, 36; Hâriciye Nâzırı, 40; vefâtı (Eylül 1871), 44, 45.

ALİ PAŞA, Yenipazar fırka komutanı, Kurmay Miri-valardan, 141, 419, 531.

ALİ PAŞA, Hüdâvendigâr Vilâyeti, Vâlisi, Devlet Şûrâsı Başkanlığına tâyini, 603.

ALİ PAŞA (Ferik-,), Doğu kuvvetleri süvari komutanı, 351.

ALİ GALİB EFENDİ (Binbaşı-, v. 1878), Şehid olması, 463.

ALİ GALİB PAŞA (Reşid Paşa-zâde-, v. 1858), Fatma Sultan'la evlenmesi, 35.

ALİ HAMDİ BEY (Miralay-), Tirnova fırkası kumandanı, 440.

ALİ NAZMİ, Harb Okulu talebelerinden, Namık Kemal'in adamı, 238.

ALİ NİZÂMİ PAŞA (Ferik-), Divân-ı Harb savcısı, 412, 413, 436, 437, 440.

ALİ RIZA BEY, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı, Şehid olması (1878), 463.

ALİ RIZA PAŞA, Prens Hasan Paşa kolordusundan, 421.

ALİ SÂİB PAŞA (v. 1891), Serasker (1292), 53, 59; Priştine fırkası kumandanlığı, 141, 144, 145, 146; Aleksinaç ve Niş kuvvetleri komutanlığı, 179, 227; İşkodra askerî fırkası komutanlığı, 323, 331.

ALİ SÜÂVİ EFENDİ (1839-1878), Yeni Osmanlılar Cemiyeti ileri gelenlerinden, Saltanat müsteşarlığına tâyin, 320, 609, 610, 612.

Almanya, Devleti, 42, 49, 75, 60, 61, 62, 81, 88, 91, 139, 148, 184, 192, 193, 200, 206, 212, 230, 256, 258, 259, 261, 262, 272, 279, 283, 514, 554, 560, 574, 594, 595, 596, 621, 622, 624, 625, 635, 638, 640, 644, 658, 661, 662, 664, 665, 679, 685, 691; -elçisi, 565; -Erkân-ı Harbiye Reisi, 468; -İsânı, 622; -muhârebesi, 145, 256; -Ordusu, 42; -Prensleri, 38; -savaşı, 574; -sefirleri, 217, 220; -Sefâreti Baştercümânı, 455; -sefirleri, 217, 220; -Sefâreti Baştercümânı, 455; -subayları, 294; -Veliahdı, 123.

Alman Hâriciye Nâzırı, 184.

Alta (=Allah)-dağı, 579.

Altı Gün Savaşları, bk. Eyyâm-ı sitte muhârebâtı.

Amasya, 46.

Âmedcilik, 603.

Amerika, 214, 307.

Amerikan Koleji, 134.

Anadolu, 30, 33, 54, 99, 214, 219, 291, 296, 299, 302, 303, 331, 333, 357, 359, 365, 367, 377, 380, 436, 443, 486, 514, 527, 543, 545, 558, 565, 566, 580, 600, 605, 606, 607, 610, 615, 637, 640, 654, 656, 681, 682, 697; -eyâletleri, 606; -halkı, 629, 682; -hududu, sınırı, 225, 226, 227, 294, 339, 371, 412, 455, 572, 619, 680; -Cephesi, kumandanlığı, 333, 334, 371, 529; -Hristiyanları, 608; -kabileleri, 498; -Kazaskerliği Pâyesi, 176; -mes'lesi, 647; -muhârebeleri, 333, 363, 482; -ordusu, 361, 483; -askeri, 531; -sâhilleri, 378, 550; -toprakları, 539, 580, 614.

Anapa (kalesi), 312.

ANDRAŞI (Kont Jul-, 1823-1890), Avusturya Başvekili ve Hâriciye Nâzırı, İspanya âyânından, 49, 62, 71, 73, 74, 75, 79, 90, 91, 173, 174, 176, 220, 597, 621, 624, 631, 640, 647, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 676, 677, 678, 684; projesi, 73, 74.

Andriyaviçe mevkii, Lim nehri yakınında, 323.

Ani köyü, Kars'a tâbi, Rus sınırında, 350.

Ankara, 367, 368.

Arab Bedevî eşkiyâsı, 44.

Arab Edebiyatı, 122.

Arab Tabyası, Kars'da, 369, 370.

Arab-tepesi, Kars yakınında Zivin köyü civarında, 348.

Arabistan, 44, 681, 682.

Aras Nehri, Doğu Anadolu'da, 606, 697.

Arda - çayı, Yugoslavya'da, 689.

Ardahan, 191, 294, 333, 336, 337, 345, 346, 350, 354, 412, 579, 606, 614, 697; -İstihkâmı, 199, 334, 335, 336, 339, -istilâsı, 335; -kazakları, 333; -suyu, 335, 336.
Ardanuç, Ardahan yakınında, 336.
Ardost köyü, Zivin yakınında, 579.
ÂRİF PAŞA (v. 1878'den sonra), Bahriye kumandanlarından, 111, 115, 302, 437, 438.
ÂRİF PAŞA (Ferik-), Batum cephesi Başkumandan vekili, 373.
ÂRİF [İ] PAŞA Ahmed-, 1830-1895), Sadrâzam, 598.
Arnavut - köyü, Bulgar hududunda, 577.
Arnavutluk, 53, 139, 145, 219, 284, 503, 564; 575, 578, 600, 629, 642, 656, 662, 692; -askeri 503; -eşkiyâsı, 526; -gönüllüleri, 146, 147; -sâhilleri, 596.
Arnavutlar, 142, 503.
Arpaçayı, 354, 356.
Artvin, 579, 697.
Arva - suyu, Bulgar hududunda, 544, 577.
Arz-Odası, Dolmabahçe Sarayında, 119, 162, 163.
ÂSAF PAŞA (Ferik-), Ahmed Eyüb Paşa kolordusunda fırka komutanı, 419, 443.
Asâkir-i gayr-ı muntazama, 653.
Asâkir-i Hassa Müşirliği, 588.
Asâkir-i millîye (=Milis askeri), 483, 485.
Asâkir-i muâvîne-i Sultanîye (=Sultanın gönüllü askerleri), 336, 403, 405.
Asâkir-i mülkiye (=45 yaşını dolduranlardan teşkil edilen ordu), 483, 484, 486, 516.
Asâkir-i nizâmiye, 372, 684.
ÂSİM PAŞA (Mirlivâ-, v. 1891), Osmanlı kumandanlarından, 417.
ÂSİM PAŞA (v. 1885), Edirne Vâlisi, Adliye Nezâretine tâyini, 240; Âyân Meclisi Reisliği, 557; Devlet Şûrâsı Reisliği'ne tâyini, 562.
Âsi nâhiyeler (=Nevâhi-i âsiye), Karadağ'da isyân eden Dağ nâhiyelerine verilen ad, 250, 252, 253, 254, 266.
Asir Emiri, bk. Muhammed b. Âyız.
Asir gâilesi, 44.
Askerî Meclis (=Harb komisyonu), 361, 389, 391.
Askerî Danışma Meclisi, 513, 529.
Askerî Şûrâ, 413, 423, 426, 430, 431, 442, 468, 470, 471, 485, 486, 487, 488.
Asya, kıl'ası, 223, 317, 540, 574.
Aşağı Kumarlî Karargâhı, Orhaniye yakınında, 507.
ÂTİF BEY Mâbeyn Başkâtibi, 100, 114, 115.
ÂTİF PAŞA (Mirlivâ-, v. 1895), Niğbolu fırkası kumandanlarından, 446, 469, 493.
Atina, 540.
Âtpazarı, İstanbul'da, 603.

Avrat-alan, köyü, Filibe'ye tâbi Pazarcık kazâsında, 82, 83, 86, 133, 134; -yöresi, 85.
Avrat-hisarî nâhiyesi, Rumeli'de, 88.
Avrupa, 26, 35, 38, 41, 45, 49, 51, 59, 60, 68, 69, 74, 90, 105, 123, 135, 139, 149, 153, 155, 166, 172, 175, 193, 199, 202, 206, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 223, 228, 229, 230, 237, 242, 255, 257, 258, 259, 260, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 272, 274, 276, 279, 280, 282, 283, 286, 290, 293, 299, 300, 303, 307, 321, 325, 328, 329, 330, 331, 368, 374, 434, 470, 483, 496, 502; 535, 543, 572, 574, 578, 591, 594, 595, 596, 598, 600, 605, 607, 609, 617, 618, 619, 620, 624, 630, 635, 637, 642, 648, 649, 652, 655, 663, 664, 665, 666, 668, 684; -bankerleri, 155; -basını, 411; -câmiası, 216, 285; -Devletleri, 26, 28, 30, 31, 35, 37, 41, 42, 44, 46, 47, 52, 66, 73, 132, 140, 142, 143, 148, 180, 198, 235, 257, 263, 264, 273, 274, 285, 287, 289, 315, 327, 329, 366, 455, 538, 572, 576, 584, 585, 587, 599, 621, 622, 625, 627, 638, 639, 641, 647, 650, 672, 675, 687; -Devletleri tebası, 696; -gazeteleri, 121; -hristiyan âlemi, 326; -hükümdarları, 110, 123; -ittifakı, 286; -kabineleri, 577, 538; -kamuoyu, 32, 35; -Komisyonu, 575, 618, 629, 634, 667, 686, 687, 690, 691, 696; -medeniyeti, 288, 638; -memleketleri, 45; -menfaatleri, 679; -meselesi, 170, 232, 524, 631; -millîleri, 36, 70, 620; -muâhedeleri, 624; -şehirleri, 413, -temsilcileri, 641.
Avrupalılar, 249.
Avusturya, Devleti, 26, 28, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 43, 49, 50, 51, 52, 54, 59, 60, 61, 62, 63, 74, 74, 75, 77, 79, 81, 88, 139, 148, 153, 154, 173, 182, 183, 184, 192, 200, 206, 212, 214, 215, 217, 220, 229, 230, 234, 250, 256, 258, 272, 279, 293, 314, 315, 321, 435, 440, 501, 514, 524, 540, 553, 554, 555, 565, 575, 576, 578, 594, 595, 596, 597, 598, 605, 607, 619, 621, 626, 630, 631, 632, 640, 642, 646, 649, 656, 658, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 672, 675, 676, 677, 678, 680, 685, 688, 691, 693, 695, 696, 797; -askerî gazetesini, 293; -Beyannâmesi, 677; -elçiliği, 676; -erkân-ı harb haritası, 686, 689, 692; -Genelkurmayı, 150, 633; -Hükûmeti, 196; -Muhârebesi, 27; -Ordusu, 38, 192, 661, 663, 664, 666, 667, 668, 669, 671, 673, 675; -Seferleri, 314; -sınırları, 53, 315; -temsilcileri, 642, 661, 668, 669, 677, 678; -toprakları, 62, 597.
Avusturya Elçisi, 53, 78, 250, 524, 605, 663.
Avusturya Hâriciye Nâzırı, 184.

- Avusturyahlar**, 73, 74, 75, 214, 230, 250, 628, 630, 652, 656, 662, 667, 669, 670, 671, 674, 678, 681.
- Avusturya - Macaristan Devleti**, bk. Avusturya Devleti.
- Âyân Meclisi** (=Senato), 238, 242, 253, 255, 272.
- Ayasofya Câmii**, İstanbul'da, 176, 339, 375, 527, 540, 609.
- Ayestefanos**, köyü, 554, 560, 561, 567, 568, 570, 572, 573, 581, 583, 590, 621, 622, 658; - Andlaşması, Barış Sözleşmesi (3 Mart 1878), 574, 575, 582, 589, 596, 599, 600, 601, 605, 607, 614, 615, 617, 624, 626, 628, 630, 632, 633, 638, 639, 648, 649, 650, 656, 657, 659, 660, 679, 680, 681, 684, 689, 697; -müzâkereleri, 569.
- Ayayorgi**, 544
- Ayazlar - boğazı**, Lom suyu civârında, 417, 418, 419.
- Aydın**, 48; -eyâleti, vilâyeti, 31, 403; -Vâililiği, 59, 105.
- Aydosbreça**, Bulgaristan sınırında, 686, 689.
- Ayinsi - Kastrati**, Karadağ hududunda mahal, 575.
- Aykınca - bel**, istihkâmı, Siveti - Nikola'nın karşısında mahal, 427, 428, 430.
- Aynaroz**, Manastırı, 524, 565, 569, 580, 619; -papasları, 698.
- Ayvacak - köyü**, Bulgaristan'ın güneyinde, 686, 689.
- Ayvah Köyü**, Pazarcık yakınında, 86.
- Azak**, -kalesi, 26, 27; -Denizi, 26, 27, 574; -Denizi İmanları, 580.
- AZİZ PAŞA** (Ferik-, v. 1878), Filibe Mutasarrıfı, 82, 83, 85, 86, 416, 417; -fırkası, 442.
- Aziziye Tabyaları**, Erzurum'da, 365..
- Babadag**, Tuna deltasında, Tulça taraflarında bir kazâ, 679, 695.
- Babaeski kasabası**, 526.
- Bâb-i seraskeri**, 107, 112, 113, 114, 117, 130, 131, 141, 239, 539.
- Bâbrâî**, 33, 34, 36, 37, 42, 44, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 60, 62, 63, 65, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 98, 100, 106, 110, 113, 126, 132, 135, 137, 139, 140, 141, 148, 149, 153, 154, 155, 156, 161, 162, 164, 166, 167, 168, 169, 172, 174, 176, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 188, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 200, 205, 206, 207, 208, 211, 212, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 230, 232, 233, 235, 239, 242, 245, 248, 249, 250, 253, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 268, 271, 272, 273, 275, 277, 278, 279, 280, 283, 284, 285, 288, 289, 298, 300, 302, 303, 307, 311, 315, 316, 317, 318, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 339, 358, 366, 374, 375, 413, 432, 438, 439, 443, 447, 483, 501, 502, 512, 524, 537, 539, 541, 542, 543, 545, 547, 551, 552, 556, 557, 560, 562, 567, 568, 569, 570, 572, 579, 580, 585; 588, 589, 590, 597, 598, 603, 605, 606, 607, 617, 618, 619, 620, 626, 627, 641, 642, 644, 650, 652, 653, 657, 658, 661, 662, 663, 664, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 687, 688, 690, 691, 693, 695, 696, 697.
- Bâbîfetvâ** (=Meşihat dâiresi), 93, 95, 126.
- Babına - Gora dağı**, Sırp hudûdunda bir dağ, 694.
- Babineglava**, Niş civârında bir mevki, 142.
- Bâbüssaâde**, 162.
- Bagova köyü**, Adliye kazasında, 142.
- Bağdad**, 44, 47, 131, 284, 359, 362, 368; -askerî kuvvetleri, 357.
- Bağlarbaşı tepesi**, Lofça civârında, 459.
- BAHAEDDİN EFENDİ**, Bursa mebüsu, 557.
- Bahçe - köyü**, Büyükdere yakınında, 585.
- BAHRİ BEY**, Kaymakam, 366.
- Bahriye Dâiresi**, Haliç'de Kasımaşa'da bulunuyordu, 206.
- Bahriye Nâzırı**, 310.
- Bahriye Nâzırı vekîlî**, 502.
- Bahriye Nezâreti**, Nâzırhî, 105, 301, 438, 612; -binâsı, 201.
- Bahşişler**, Hezargrad yakınında bir mahal, 418.
- Bakırköy**, (=Makri-Hora köyü), 561.
- Bâkire-Hatun**, Ardahan civârında bir mevki, 335.
- Baklen**, Karadağ hudûdunda bir mahal, 575.
- Balçık**, Karadeniz kıyısında bir liman, 378, 544.
- Baldıran**, Kars yakınında bir mevki, 350, 351.
- Balkan, Balkanlar**, 29, 30, 80, 85, 87, 133, 298, 303, 361, 382, 383, 387, 388, 391, 392, 393, 395, 398, 399, 401, 402, 403, 413, 414, 415, 416, 422, 423, 425, 426, 427, 430, 431, 434, 436, 437, 439, 440, 441, 442, 443, 446, 447, 449, 456, 467, 470, 471, 473, 488, 485, 486, 500, 505, 508, 509, 513, 515, 516, 526, 531, 532, 534, 552, 587, 617, 618, 639, 640, 647, 655, 680, 689; -dağları, 626, 628; -geçitleri, 83, 299, 303, 506, 505, 514; -hattı, 435, 474, 619, 628, 642, -hristiyan halkı, 197, 222; -hududu, 628; -istihkâmları, 425; -kolordusu, 433, 456, 483; -kolordusu komutanlığı, 433; -köyleri müslümanları, 516; -ordusu, 430, 431, 489, 485, 488; -ordusu kumandanlığı, 432; -sıradağları, 293, 299, 302, 387; -tepeleri, 687, 694; -umûm kumandanlığı, 398; -yarımadası, 325, 619, 624, 657.
- Balta Limanı**, Boğaziçi'nde, 35.
- Baltaberlofça Balkanı**, 142.
- Baltık Denizi**, 26, 33, 300.

- Banaluka, Banya**, Bosna'da, 148; -Sancağı, 54.
Banan, Karadağ'da Bileke civarında bir mevkî, 138, 151, 235.
Bandrola, Rumeli'de bir kasaba, 144.
Banya -Polona tepeleri, Bulgaristan hudûdunda, 686
Banyan nâhiyesi, Karadağ'ın Hersek taraflarında, 209, 251.
Bar (Limani, iskelesi), İşkodra'nın limanı, 154., 251, 398, 500, 575, 585, 692, 693.
Baraklı -köyü, Bulgar hudûdunda, 686.
Bardız yolu, Erzurum - Kars arasında, 345, 697.
Bargiri mevkî, Van'da, 340.
BARING, Mösyo, İngiliz sefaretî görevlilerinden, 166, 167, 220, 221.
BARON HIRŞ, Bk. Hırş, Baron.
Basiret gazetesi, (1869-1878), İstanbul'da münteşirdi, 610.
Basra Körfezi, 331, 600, 620.
Baş-labya, Plevne'de Griviça'da bir mahal, 481, 483.
Başbozuk, 591, 653.
Başvekâlet, 548, 549; 568, 602, 605; isminin lağıvı 612.
Batak-köyü, Bulgaristan'da, 134, 136, 166, 167, 170, 221; -hâdisesi, 135.
Batı Rumen Eyâleti, 656.
Batine Irmağı, Sırp hudûdunda, 576.
Batum, 33, 287, 294, 295, 300, 312, 333, 334, 357, 368, 372, 373, 376, 422, 434, 520, 521, 523, 566, 569, 579, 606, 614, 619, 642, 697; -cephesi, 334; -karargâhı, 374; -kolordusu, 334; -limanı, 261, 270, 272, 378, 538, 600, 632; -muhârebeleri, 372, 378; -ordusu, 311, 501, 514, 516, 530, 541; -ordusu kumandanlığı, 295; -sancağı, 291.
Bayburt, 367; -kazası, 380.
Bâyezid, Erzurum vilâyetine tâbi sancak, 291, 294, 333, 340, 341, 342, 343, 344, 619, 632, 680, 697; -havâlisi, 299; -istilâsı, 340; -kalesi, 342; -sancağı, 587; -vâdisi, 579.
Bâyezid Câmî, İstanbul'da, 92, 609.
Bâyezid Meydanı, İstanbul'da, 93, 107, 131, 237.
Bayraktar köyü, Kars yakınlarında, 351.
Bazyas (=Bazyaç) bölgesi, 53.
Bebek, İstanbul'da Boğaziçi'nde bir semt, 47, 123, 134; -Körfezi, 47.
BEDRİ BEY, Kolağası, -, Mekteb-i Fünûn-ı harbiye subaylarından, 111.
BEHRAM AĞA (Tevâşi, Hâfız -, V. 1887), Hazine-dâr ve Padişah'ın baş müşâhibi, 603.
Belçika, 210, 212, 524.
Belgrad, 37, 140, 143, 147, 148, 149, 171, 179, 182, 186, 195, 234, 235, 246, 247; -kalesi, 39, 245; -müslümanları, 37.
Belgrad - köyü, İstanbul'da, 583.
Belgradcık, 544; -kazası, 142.
Belibe, Bulgaristan sınırında, 686, 689.
BELİNSKİ, Miralay, -Rus subaylarından, 370.
Belva istasyonu, Pazarcık yakınlarında bir istasyon, 85.
Belveren köyü, Şarkî Rumeli hududunda, 690.
Bendler, İstanbul'da, 582.
BENEŞEZÂDE AHMED EFENDİ, bk. Ahmed Efendi, Benefşe-zâde, -
Berkofça, Kosova tarafında, 293, 488, 505; -tepesi, 487.
Berlin, 71, 90, 184, 193, 200, 206, 254, 260, 261, 262, 605, 607, 621, 624, 629, 632, 636, 640, 641, 661, 666, 670, 676, 677, 678, 685; -buluşması, 91; -gazeteleri, 641; -görüşmeleri, 72, 196; -Kongresi (13 Haziran 1878), 618, 621, 626, 627, 634, 635, 637, 639, 640; -Memorandumu, 90, 91, 155, 637, 675; -Muâhaddesi (12 receb 1295/13 Temmuz 1878), 632, 644, 656, 657, 659, 661, 663, 679, 680, 684, 698.
Berrû's - Şam, 37, 154; -hâdisesi, 277.
Besarabya, 33, 198, 225, 293, 383, 501, 523, 564, 569, 600, 618, 619, 628, 656, 660, 695; -bölgesi, 434; -sınırı, 287.
Beşacet köyü, Arvin yakınlarında, 579
Beşik-gölü, Bulgar hududunda, 577.
Beşiktaş, İstanbul'da mâruf bir semt, 112, 123, 227, 546, 610, 612; -caddesi, 112; -çarşısı, 112; hamamı, 113; -sâhili, 115.
Beşiktaş Sarayı, bk. Dolmabahçe Sarayı
Beşpınar köyü, Ruscuk yakınlarında, 392.
Beştepedağ, Şarkî Rumeli hududunda bir mahal, 689.
BEYKIR PAŞA (=Baker-Valantine, 1827-1887), İngiliz asıllı olup, Osmanlı devleti hizmetine girmiş mirlivâ rütbesine sahip olmuştur, 507, 591; -Lom fırkası kumandanı, 419.
Beykoz, İstanbul'da Boğaziçi'nde bir semt, 140.
Beylerbeyi Sahilsarayı, 122, 589, 590.
Beyoğlu, İstanbul'da marûf bir semt, 41, 89, 113, 205, 589.
Bırança köyü, Belgradcık kazâsında, 142.
Bicar, Karadağ hududunda bir mahal, 575.
Bickindağ, Tortum-Çoruh arasında bir mevkî, 579.
Bihac (=Bihke), Bosna eyaleti sancaklarından, 57, 138.
Bilya, Eflak'da bir mevkî, 388.
BİKONSFİLD (Kont Benjamin Disraeli Beaconsfield-, 1804 - 1881), İngiltere Başvekîli, 198, 199, 286, 521, 522, 540, 555, 599, 607, 622, 624, 631, 635, 639, 643, 644, 649, 651, 652, 653, 654, 663, 664, 666, 667, 685.

- Bile**, Dömekil ilerisinde Kadıköyü yolunda, Yantra nehri üzerinde, 389, 421, 423, 436, 440, 441; - köprüsü, 389.
- Bilek**, **Bileke**, (=Bileki), Hersek sancağı kazalarından, 54, 55, 57, 500, 575; -bozgunu, 153, 188, 189; -nâhiyesi, 151; -yolu, 692.
- Birleşik Devletler**, (=İtalya hükümetleri), 36.
- Biskoçik** - dağı, Karadağ hududunda, 575.
- BISMARCK** (Prens Otto von -, 1815 - 1898), Al manya Başvekili, 49, 71, 90, 206, 259, 594, 621, 624, 625, 628, 631, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 640, 641, 644, 645, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 658, 660, 664, 665, 666, 667, 668, 670, 671, 672, 674, 675, 676, 678, 679, 680, 684.
- Bistrikareka vâdisi**, Bulgaristan hududunda, 686.
- Bitlis**, 368.
- Biyaledoliva**, 56.
- Bizre nâhiyesi**, Karadağ'da, 323.
- BLAK BEY** (Edouard Blaque, 1825 - 1895), Fransız asıllı olup, çeşitli sefaletlerde bulunmuş, Matbuat müdürlüğü yapmış, Devlet Şûrası azalarından, 166.
- Blegolo** (=Vilegolo), Bulgaristan hududunda bir tepe, 686.
- BLOVİÇ**, Mösyö-, Times gazetesi yazarlarından, 656.
- BLUM PAŞA**, Bâb-ı seraskeri topçu dairesi azasından, istihkâm dairesi müfettişi idi. Tuna cihetinde bulunması, 439.
- Bob köyü**, Lom suyu yakınında, Karahasanlılar yolunda, 418, 419.
- Bogdine**, İhtiman yolunda bir mevki, 686, 689.
- Bogot**, Plevne yakınında Rus karargâhının bulunduğu köy, 450, 476, 481.
- Boğaz-dere**, Osmanpazarı yakınlarında bir mahal, 544.
- Boğaz-köyü**, Köstence civarında, 299, 439.
- Boğaziçi**, İstanbul'da, 28, 47, 86, 182, 183, 574, 610; -köyleri, 134.
- Boğazlar**, (=İstanbul ve Çanakkale boğazları), 32, 183, 228, 262, 270, 272, 521, 524, 536, 565, 574, 600, 620, 632, 659; -meselesi, 569.
- Boğdan**, 29, 33, 36, 37, 134, 196, 214, 230, 256, 289, 290, 523, 524, 564; -ahalisi, 38; -Beyliği, 27; -Eyâleti, 321.
- BOGDAN SİMONİÇ**, ihtilâlcilerden, 57.
- Bolayır**, Gelibolu'da, 299, 534; -istihkamları, 529, 530, 538, 539, 540, 541, 548.
- Bombay**, 319.
- Bordra** - dağı, Karadağ hududunda, 575.
- Bosna**, 39, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 65, 66, 71, 72, 74, 77, 79, 80, 81, 91, 144, 146, 153, 155, 156, 173, 174, 176, 182; 183, 184, 185, 188, 192, 194, 196, 198, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 216, 218, 220, 222, 225, 230, 239, 255, 256, 277, 278, 294, 303, 325, 334, 434, 435, 486, 487, 488, 501, 502, 523, 524, 535, 536, 538, 540, 543, 553, 555, 564, 565, 569, 578, 595, 596, 597, 598, 605, 607, 619, 626, 630, 659, 660, 661, 662, 663, 665, 666, 667, 668, 670, 671, 672, 673, 674, 676, 677, 678, 680, 681; -bölgesi, 50, 52, 54, 61, 137, 145; Eyâeti, 631, 691; ihtilâli, 90, 140; -isyancıları, 138, 145; -isyânı, 284, 500; -meselesi, 502, 660, 664, 669; mültecileri, 597; -müslümanları, 54, 664; -toprakları, 628; -vâililiği, 80; -vilâyeti, 252, 640, 675.
- Boşnaklar**, 81, 668.
- Boyacık** - köyü, İslimye'ye bağlı, 134, 135, 136, 169; -Bulgarları, 170.
- Boyana** - gölü, Karadağ'da, 250.
- Boyana nehri**, Sırbistan sınırında, 209, 250, 278, 552, 575, 692.
- Bozcaada**, 178.
- Bozur** - planına, Sırbistan hududunda, 576.
- Brana**, Karadağ'da, Yenipazar cihetinde bir mevki, 151, 323.
- BRATYANO**, Mosyo -, Romanya temsilcisi, 638.
- Brevenika**, Sırbistan hududunda, 694.
- Buhara Hanlığı**, 317.
- Bulgar (Bulgarlar)**, 36, 39, 40, 42, 50, 62, 64, 65, 74, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 98, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 157, 166, 167, 168, 169, 170, 186, 197, 211, 220, 221, 228, 296, 283, 298, 327, 388, 392; 399, 402, 406, 411, 427, 435, 443, 450, 464, 490, 494, 501, 502, 503, 507, 508, 516, 531, 535, 538, 542, 552, 563, 564, 577, 578, 587, 598, 600, 616, 618, 621, 626, 638, 655, 656, 659, 687; -çeteleri, 393, 525; -Eksarh-hânesi, 40, 46, 86; -isyânı, 42, 137 eşkiyası, 83, 186, 391, 392, 411, 425, 427, 616; -eyâleti, 618, 619; -fırkası, 401, 402, 409; -hâdisesi, 117; -halkı, 648, 649, 651; -haydudu, 134; -ileri gelenleri, 490, 683; -ihtilâli, 141; -Kanûn-ı esâsisi, 638; -kapı kethüdâsı, 552 katliâmı, 298; -kavmi, 566; -kilisesi, 211, 409; -köyleri, 85, 168, 314, 402, 503; -mahalleleri, 409; meselesi, 637, 638; -mezâlimi, 616; -milleti, 168; -milliyetçiliği, 391; -prensiği, 639; -sürgünleri, 564.
- Bulgaristan**, 36, 39, 40, 46, 50, 51, 54, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 72, 76, 80, 81, 82, 83, 87, 88, 96, 132, 134, 135, 139, 143, 144, 148, 164, 166, 168, 169, 173, 182, 183, 184, 185, 188, 192, 196, 198, 208, 209, 210, 211, 212, 216, 222, 228, 230, 235, 256, 278, 279, 283, 284, 288, 291, 325, 331, 374, 382, 387, 389, 392, 413, 435, 440, 446, 498, 500, 523, 524, 535, 536, 537, 538, 540, 542, 551, 552, 563, 564,

566, 569, 572, 576, 578, 580, 585, 587, 595, 596, 597, 600, 613, 617, 618, 619, 620, 628, 630, 633, 646, 654, 655, 657, 659, 663, 664, 666, 680, 681, 685, 687, 688, 689, 691, 694; - Kanûn-ı esâsisi, 629; ahâlisi, 688; -hâdisesi, 166, 198, 213, 214, 216, 275, 276, 277; -hududu, 577, 686, 696; -ihtilâli, 66, 81, 83, 87, 132, 140, 151, 166, 168, 170, 226, 484, 487; -isyânı, 65, 139, 228, 254, 260, 276; -meselesi, 132, 214, 443, 624, 646, 647, 653, 655, 664; -müslümanları, 682; -Prensi, 577, 638, 657, 658, 687; -Prensligi, 434, 552, 553, 563, 565, 566, 576, 577, 581, 595, 626, 628, 632, 638, 642, 646, 647, 651, 653, 657, 658, 660, 679, 680, 682, 686, 688, 695; -vergisi, 653; -vilâyetleri, 211.

Burgaz, Bulgaristan'da Karadeniz kıyısında, 298, 526, 544, 577, 582, 691.

BURGUVAN, Kont dö., Fransa'nın İstanbul Konferansı I. temsilcisi, 206.

Bursa (=Hüdâvendigâr), 96, 105, 403; -mustahfız taburu, 476.

Burugöl, Bulgaristan hududunda, 577.

Bükümlü - köyü, Yeni-Zağra yakınında, 409, 411.

Bükreş, 27, 231, 232, 288, 298, 494; -Andlaşması (1812), 29, 30.

BÜLOV, Bernar Ernest dö., Alman Hariciye Nâzırı, Berlin Konferansı 2. temsilcisi, 621, 684.

Büyük Balkan, 83, 293, 398, 447, 686, 689.

Büyük Bulgaristan, 656.

Büyük Çekmece, 544, 549.

Büyük - Derbent, Tunca vâdisi yakınında, 690.

Büyük - Dubnik, Orhaniye yakınında, 469, 472, 475, 479, 481; -kuşatması, 475.

Büyük Petro, bk. Delî Petro.

Büyük - tepe, Lofça'da, 460.

Büyük Yahni, Kars civarında bir mahal, 354, 356.

Büyükdere, İstanbul'da, Boğaziçi'nde, 228; -çayırı, 582; -limanı, 583, 584.

Cebel-i Lübnan, 36, 37, 228, 585; -meselesi, 200.

CELÂL BEY (Miralay-), Mâbeyn-i humâyûn yâverlerinden, 423.

CEMİL PAŞA (Ferik-), Derviş Paşa maiyyetinde firka kumandanı, Edirne Vâlisi, 146, 147, 526, 529.

Cengiz-oğulları hükûmetleri, 26.

Cenova ahidnâmesi, 482.

CERNİYE, Alman Konsolosu, 88.

Cetinje, bk. Çetine.

CEVDET PAŞA (Ahmed-, 1822-1895), XIX. asrın büyük Türk âlimi ve devlet adamı, Tezâkir, Ma'rûzât, Kısas-ı Enbiyâ müellifi, Adliye Nâzırlığı'na tâîni, 71, 72; Maârif Nâzırlığı, 129; Dâhiliye Nâzırlığı, 240, 255; Evkaf Nâzırlığı, 530, 540; Suriye vâillîğine tâîni, 548.

Cisr-i Ergene kazâsı, 566.

Cisr-i Mustafa Paşa (=Mustafa Paşa Köprüsü), Edirne - Filibe arasında, 211, 526, 689.

CONSTON (Mister-), İngiliz Parlamento üyesi, 320, 321.

Cuma, Pazarı, 417, 430, 544; -fırkası, 415, 417, 418, 419.

Cuma Selâmlığı, 131, 159.

Cunis-köyü (=Dunis), Kuruşevaç yolu üzerinde, Aleksinaç yakınında, 185; -istihkâmları, 186; -muhârebesi, 180, 195.

Cuniska, nehri, 185; -vâdisi, 186.

Cündî yaylası, Kars'da Osmanlı mevzîlerinden, 359.

Çadır-tepe, Sofya Sancağı'nda, 686, 689.

Çamçıra, kalesi, Sohum yakınında, 377; -muhârebesi 377.

Çamurlu, Bulgar sınırında, 686, 689.

Çanakkale, 556; -Boğazı, 31, 33, 43, 198, 227, 261, 284, 299, 331, 435, 522, 523, 529, 535, 537, 541, 543, 554, 556, 557, 559, 562, 565, 619, 620; -Limanı, 580.

ÇAREVİÇ, Rusya Veliahdi, 415, 417; -ordusu, 422.

Çarina mevkii, Ragüza yolunda, 54.

Çatalca, 556; -hatlı, 561; -istihkâmları, 520, 529, 530, 531, 538, 541.

Çataltepe dağı, Bulgar hududunda, 577.

ÇAĞÇAVAZOF (General-), Rus süvârilere komutanı, 370; -ölmesi, 351.

Çayırköy, muhârebesi, Katislova cihetinde, 421.

Çeh KRalı, bk. Rus İmparatoru.

Çekmeceler, 582.

Çengi, Şarkî Rumeli hududunda, Delikamçık vâdisi yakınında, 686, 689.

Çepeliça, Hersek'de, 55.

Çepika Çayı, Karadağ hududunda, 692.

Çerkes, Çerkesler, 168, 170, 211, 219, 220, 312, 392, 485, 578, 579, 629, 630, 653, 690, 697; -askerleri, 298; -atlıları, 299, 463; -Beyleri, 374; -dağları, 312; -eşkiyâsı, 526; -göçmenleri, 176, 210; -kabileleri, 311; -kavimleri, 312; -muhâcirleri, 133; -süvârilere, 142, 169, 411, 430, 442, 449, 457, 459, 467, 472; -toprakları, 375; -yağmacıları, 591.

ÇERKES HASAN, bk. Hasan, Çerkes,

Çerkezistan, 30, 312, 381.

ÇERNAYEF (General-), Orta Asya muhârebelerinde şöhret kazanmış, Ruski-Mir gazetesi yazarı, Sırbistan Güney Ordusu kumandanı, emekli Rus generali, 141, 147, 179, 183.

Çeşme kasabası, İzmir civarında, 123, 124, 131.

Çeşmecik, 544.

Çetine (=Cetinje), Karadağ Prensligi merkezi, 150, 151, 325.

- Çırağan (Sahil) Sarayı, İstanbul'da, 120, 122, 163, 313, 314, 610, 612; -Bahçesi, 131.
- Çirnoviç - Riçla mevkii, Karadağ'da, 151.
- Çıpan kazâsı, Filibe Sancağı'nda, 64, 406.
- Çitaklar, 168.
- Çifte-kule mevkii, Orelte tepesi'nde, 322.
- Çifteler tepesi, Kars cihetinde, 360.
- Çiftlik - tepesi, Kars civârında, 346.
- Çikocezero (=Siskojezero), Karadağ hududu'nda, 692.
- Çilü (=Çepelyon)- dağı, Bulgar hududunda, 577.
- Çim - tabya, Kars'da, 369, 370.
- Çirmen, Edirne yakınında, 577.
- Çitika (=Çitka) tepesi, Bulgar hududunda, 686.
- Çoranlı, muharebesi, Eski Zağra yakınlarında, 408; -ormanı, 406, 408.
- Çorlu, 529.
- Çorlu - deresi, 577.
- Çoruh çayı, nehri, 579, 697.
- Çuka - kapısı, Adliye kazâsında, 142.
- Çurilo - tepesi, Karadağ hududunda, 692.
- Çürüksu, Karadeniz'in Anadolu tarafında mahal, 331.
- Dabra, Istolça ile Bileke arasında mevki, 54, 55.
- Dağıstan, 26, 312; -lı hocalar, 374; -kavimleri, 311; -süvâri, 354.
- Dağıstanlılar, 311.
- Dâhiye Nezâreti, 240, 602.
- Daily News, Londra'da çıkan İngiliz Gazetesi, 134, 562.
- Dâire-i Askeriye, 112, 114, 150.
- Dâire-i Hümayûn (=Pâdişah dâiresi), 205.
- Dalmaçya, 29, 50, 53, 61, 62, 63, 77, 137, 153, 250, 552, 632, 692, 693; -eyâleti, 52, 597; -hududu, 276, 662.
- Dalmaçyalılar, 53.
- DANDERİNO, Rusların Hanya Konsolosu, 38.
- Danışma Meclisi (=Meşveret Meclisi), İstanbul Konferansı için teşkil olunan komisyon, 175, 200, 233, 271, 298, 321.
- Danimarka, 214.
- Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, 112, 613.
- Dâr-dere, 566.
- Darkovska, Sırb-Bulgar hududunda mahal, 686, 694.
- Dârü'l-âmân (=İstanbul), 527.
- Dârüssaâde Ağası, 131.
- Davutpaşa kışlası, 590.
- Debreler, Prizren civârında, 503.
- DECAZES (Duc-), bk. Dukas, Dük.
- Deçani - Gladenek, Sırbistan hududunda mevki, 694.
- Dedeagaç, 544; -iskelesi, 398, 405.
- Dedevo çayı, Sırbistan hududunda, 576.
- Defter-i Hâkanî Nezâreti, 99.
- Değirmendere, Filibe yakınında, 387, 531, 532.
- Delî-baba, Bâyezid yolu üzerinde, 343.
- Deligrad, Sırbistan'da kasaba, 179, 180, 186; -köprüsü, 185.
- Delikameçik, Bulgaristan'da Şarkî Rumeli hududu'nda, 544; -vâdisi, 686, 689.
- DELİYAN (Mösyö Theodoros Deligrannis, 1826-1905), Yunan Hâriciye Nazırı, 632.
- Deița Adaları, Adası, Tuna ağzı'nda, 232, 579.
- DELUNE (Kont-), Berlin Kongresi'nde İtalya'nın 2. temsilcisi, 665, 670.
- Demirhanlı - dere, Meriç nehri kollarından, 689.
- Demirkapı[lar], Tuna ağzında, Bulgar hududu'nda, 686, 689, 696.
- DEPRE (Mösyö Feliks İpolid-), Fransa Hâriciye Nezâreti Politika Şubesi Müdürü ve Devlet Müsteşârı, 621, 670, 673, 674, 685.
- Derbend, Niş cihetinde Sırbistan'a dahil mahal, 144.
- DERBY (Lord Edward Stanley-, 1799-1869), İngiltere Hâriciye Nâzırı, 43, 60, 70, 149, 167, 182, 183, 184, 193, 199, 200, 216, 220, 261, 262, 263, 264, 265, 272, 273, 274, 275, 277, 279, 284, 286, 287, 328, 330, 455, 501, 514, 517, 521, 522, 539, 556, 560, 562, 567, 595, 619; -istifası, 599.
- Ders Vekîl, 375.
- Dersaâdet, 496.
- Derveniks - gekis dağı, Tortum - Çoruh arasında, 579.
- DERVİŞ [İbrahim] PAŞA (Lofçalı Müşir-, 1812 - 1896), Bosna ve Manastır valisi, İşkodra kumandanı, 3. Ordu müşiri, Serasker ve Batum Cephesi Başkumandanı, 51, 52, 53, 112, 113, 158, 189, 514; Bosna valiliğinden azli, 55; Seraskerliğe tayini, 80, 107; Seraskerlikten azli, 86; Manastır vâililiğine tayin, 106; İşkodra kumandanlığına tayin, 154; Yenipazar boğazının savunmasına tayin olunması, 146; Batum Cephesi Başkumandanlığı'na tayini, 373.
- Despot-dağları, Şarkî Rumeli hududu'nda, 689.
- Despothâne, Filibe'de, 531.
- Deşt-i Kıpçak, 26.
- Deveboynu, geçidi, mevkii, Erzurum civârında, 363, 366; -bozgunu, 364.
- DEVEL (General-), Rusların Ahalçık kolordusu kumandanı, 333, 336, 337, 347.
- Devlet-i Aliyye (ayr.bk. Osmanlı Devleti), 516, 684.
- Devlet Bankası, 306.
- Devlet Erkânı, 374.
- Devlet Şûrâsı, bk. Şûrâ-yı Devlet.
- DevletŞûrâsı Reishî, Başkanlığı, 241, 551, 562, 603.
- Dicle Nehri, 606.

DİLÂVER PAŞA (Mırvâ-), Tuna donanması kumandanı, 302, 437, 438.

Dimetoka, 566.

DİMOSTİNİ EFENDİ, Rum azınlığı ileri gelenlerinden, 140.

Dinoş - köyü, İşkodra'ya tâbi, 189.

Dinyeper, mevkii, 293.

Divân-ı Harb, 131, 340, 368, 399, 408, 409, 412, 413, 414, 515, 612; -heyeti, 437, 440.

Divân-ı Hümayûn, Âmedciliği, 603; -salonu, 242 (Ayr.bk. Muâyede Salonu).

Divân-ı Memleket, Midhat Paşa tarafından teklif olunan genel meclis, 126.

Divanhâne, bk. Bahriye Dairesi.

Divarluka Kalesi, Yenipazar-boğazı civarında, 147.

Dişadin, Doğu Bâyezid yakınında kasaba, 340, 342.

Dişarbakır, 630.

Dobruca, 294, 295, 296, 298, 301, 382, 383, 385, 387, 415, 419, 423, 434, 437, 440, 523, 552, 566, 569, 619, 696; -arazisi, 564; -bölgesi, 438, 439, 441; -müslümanları, 393; -ovası, 293; -sâhili, 300.

Doğu Anadolu, 626, 629.

Doğu Bulgaristan, 651.

Doğu Hristiyanları, Balkanlar hristiyan tebaası, 326, 498.

Doğu kabileleri, 27.

Doğu Rumeli (=Şarkî Rumeli), 617, 618, 646.

Doğu sınırı, Osmanlı Devleti'nin, 225.

DOLDENBURG (Prens-), Rus Prensi, 590.

Doğmabahçe, İstanbul'da, 111, 112, 113, 114; -camii, 114.

Doğmabahçe Sarayı (=Beşiktaş Sarayı), 104, 107,

111, 114, 115, 117, 119, 122, 126, 131, 162,

163, 177, 242, 250, 263, 264, 313, 321, 547,

589, 590; -hazinesi, 124.

Donanma-yı hümayûn, 437.

Dosbat-dağı, Batak köyü yakınlarında, 136.

Dosbatlılar, 136.

Doykinci köyü, Bulgaristan hududunda, 687.

Dubar Ovası, Nevesin-civarında, 57.

Dubnik, Plevne yakınında, 472.

DUBRİL (Mösyö Pol-), Rusya'nın Berlin Büyükelçisi, 622, 685.

Dubrustiça-dağı, Osmanlı-Karadağ hududunda, 575.

Duç manastırı, Trebin kasabası civarında, 54, 55.

Duga - boğazı, Gaçka - Nikşik yolu üzerinde, 55, 56,

57, 58, 77, 78, 137, 138, 249, 256, 322, 324; -

kaleleri, 500.

Duka Suyu, Şarkî Rumeli hududunda, 690.

DUKAS (Decazes et de Glucksberg, Duc-), 1780-1860, Fransa Hâriciye Nâzırı, 60, 272, 273

Dulsinyo, Karadağ hududunda, 692.

Dunis, bk. Cunis - köyü.

DURSUN BEY, Batak-köyü katliamı sanıklarından, 221.

Duvakinci köyü, Sırbistan hududunda, 694.

Dübon kolordusu, 333.

Dühans köyü, Balkandağı'nda, 686, 689.

Dürziler, 36.

Dömekli, Razgrad yakınında, 423; -sırtları, 423.

Dördüncü Ordu Kumandanlığı, Erzurum'da, 294.

Draça, 388.

DRAGAN ZANKOF, Bulgar ileri gelenlerinden, 134.

DRAGIMIROF (General-), Rus 8. Kolordu Kumandanı, 388.

Drama, 211.

Dranika - Plan, Sırbistan hududunda, 694.

Dranova, Balkanlarda, 133.

Drenikaplan, Bulgaristan sınırında, 686.

Drin nehri, suyu, 56, 209, 254; -sınır hattı, 208.

Drina nehri, 141, 524, 575, 576, 577, 692, 694.

Drino, Ragüza yolunda mevki, 54, 55, 57.

Drobnjak nahiyesi, Taşlıca kazâsında, 209, 251.

EDHEM BEY, PAŞA, Mirlivâlik rütbesiyle Orhaniye ordusu kumandanlığına tâyin, 468.

EDHEM PAŞA (Sakızlı İbrahim-, 1818-1893), Berlin sefiriği, 184, 200; Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne tâyini, 206; Sadrâzam olması, 240, 242, 254, 255, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 270, 274, 289, 310, 319, 321, 340, 470, 486, 502, 505, 412, 518; Sadâret'den azli (11 Ocak 1878), 519; Sâbık sadrâzam, 557, 568.

EDİB EFENDİ, Meclis-i İcraât üyelerinden, 136, 137; -Lâyihası (=Bulgaristan raporu), 221, 167.

Edirne, 30, 47, 81, 82, 83, 85, 132, 134, 169,

213, 220, 221, 294, 295, 303, 314, 382, 398,

399, 401, 402, 403, 406, 408, 409, 411, 412,

427, 430, 433, 437, 440, 442, 443, 487, 489,

500, 501, 506, 509, 510, 512, 513, 514, 515,

516, 517, 520, 521, 524, 525, 526, 527, 529,

531, 537, 538, 540, 542, 543, 546, 551, 556,

560, 563, 565, 566, 567, 572, 577, 616, 628; -

Andlaşması (1830), 31, 577; -demiryolu, 405; -

istihkâmları, 526; -Müftisi, 205, 529; -mütârekesi,

574; -Ovası, 538; -valiliği, 80, 82; -Vilâyeti, 80,

132, 141, 207, 211, 212, 228, 327, 486; -yöresi,

135.

Eflâk, beyliği, 27, 29, 33, 36, 37, 139, 196, 214,

230, 256, 289, 290, 298, 315, 388, 523, 524;

ahâlisi, eflâklı, 38, 566; -askerleri (=ulah

askerleri), 481, 482; -demiryolları, 413; -Eyâleti,

321; -sâhili, 300; -toprakları, 383.

Eflâk - Boğdan, bk. Memleketeyn.

Eflâk - Boğdan Prenşliği, bk. Romanya Prenşliği.

Eflâhân köyü, Kızanlık yakınlarında, 401, 411.

Ege Denizi, bk. Adalar Denizi.

- Eğrisu**, Bulgar hududunda, 686.
Ejderhan Hanlığı, 26.
Ecezure (=Mezapotamya), 606.
Elena, Tirnova yakınlarında, 399, 423, 425, 489, 505.
Eleşkird, 343, 373; -fırkası, 299, 349; -Vâdisi, 340, 632, 640, 642, 680, 697.
ELHAZOF (General), Rus generallerinden, 370.
Elliot, Henry, bk. Henry Elliot.
Elmalı köyü, Şarkî Rumeli hududunda, 690.
EMİN BEY, Mâbeyn Başkâtibi, Magosa'ya sürülmesi, 46.
EMİN BEY, PAŞA (Mirliva-), Plevne'de fırka kumandanı, 452, 456, 457, 463, 464.
Emir-oğlu Tabyası, Ardahan istihkâmlarından, 335, 336, 337.
B-Mâruz, Ali Süâvi tarafından gazetede yayınlanan makale adı, 609.
ENFİYECİYAN EFENDİ, Ermeni Katolik lider ve pasaslarından, 218, 219, 233.
Epir, Yunanistan'da, 619.
Erdile kalesi, Sohum yakınlarında, 377.
Ereğli Madeni, 110, 155.
Erfurt Fransız-Rus görüşmesinin yapıldığı mahal, 29.
Eritanik köyü, Sırbistan hududunda, 576.
Erkân-ı Harbiye Reisi (Rusya'nın), 388, 389.
Erkân-ı Harbiye Reisiği (Osmanlı Devleti-), 439, 469.
Ermeni, Ermeniler, 218, 245, 578, 579, 615, 629, 630, 697; -azınlığı, 626, 629; -köyleri, 359; -mes'lesi, 638; -Patrikhânesi, 359, 629; -talepleri, 629.
Ermenistan, 49, 293, 629.
Erzincan, kazâsı, 364, 367, 380.
Erzurum, 225, 294, 295, 296, 299, 302, 333, 334, 339, 344, 345, 347, 357, 358, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 376, 380, 439, 501, 523, 536, 539, 572, 587, 630; -Cephesi Başkumandanlığı, 334; -Cephesi muhârebeleri, 227, 334, 357, 365; -halkı, "Erzurumlular", 343, 364, 365, 366, 380; -istihkâmları, 226, 294, 363, 364, 371; -kalesi, 359, 543; -ordusu, 311, 368, 373, 514; -Vâliliği, 316; -Vilâyeti, 291, 342.
ES'AD PAŞA (Sakızlı Ahmed-), 1828-1878), Seraser, Sadrâzam tâynini ve azlı (1289), 48, 51, 52, 53, 59, 60, 102; Bahriye Nâzırlığı, 105; İkinci defa Sadrâzamlığı (1875), 249.
ESBAS, Bulgar Metropolitdi Panartos'un kardeşi, 82.
Eski-Cuma, 430, 544.
Eski İstanbul, Kili kanalında, 579.
Eski-Zağra, kazâsı, Filibe Sancağı'nda, 64, 402, 406, 408, 409, 411, 425, 426, 520, 525; -muhârebesi, 425.
Eşek Çepellu -dağı, Şarkî Rumeli hududunda, 689.
Eşek Kulağı -dağı, Bulgar hududunda, 577.
ESREF PAŞA (Müşir-), 1819-1894), Ruscuk kumandanı, 296, 391, 399, 413, 441, 442, 443.
Etrepol, Orhaniye yakınlarında, 489, 505.
Evkâf Nezâreti, 48.
Evliyâ Tepesi, Kars'da Yahniler civârında, 354, 359.
Eyâlât-ı Mütecâvire, Rum eyâletleri için kullanılan tâbir, 628.
Eyüb, İstanbul'da, 591.
Eyyâm-ı sitte muhârebâtı (=Altı gün savaşları), 462, 466, 467, 469, 470.
Ezbahir, Revan cihetinde, 333.
Ezilce köyü, Razgrad yakınında, 416.
FAHRİ BEY, Sarayda Sultan Abdülaziz'in ileri gelen yakınlarından, Tulça mutasarrıfı, 115, 120, 121, 249.
FÂİK PAŞA, (Ferik-), Van askerî fırkası kumandanı, 340, 341, 342.
Fatih, İstanbul'da semt; -meydanı, 93; -Câmii mezarlığı, 131; -medreseleri, 92.
FATMA SULTAN, (1840-1884), Abdülmecid'in en büyük kızı ve Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib Paşa'nın hanımı, 35, 119.
FAZİL MUSTAFA PAŞA (Mısırlı-, 1829-1875), Mâlîye Nâzırı, Yeni Osmanlılar Cemiyeti aşırı elemanlarından, 307, 320.
FAZİL PAŞA (Ferik-) Sohum askerî fırkası kumandanı, Niğbolu ve Vidin muhâfızı, 133, 134, 141, 142, 179, 187, 375, 376.
FELİKS IPOLİD DEPRE, bk. Depre (Mösyö-), Fenerli Rumlar, 288.
Ferecik, 566.
Fethiye süvârisi, Padişah tarafından techiz edilen fırka, 472.
Fetvâ-hâne, 126.
FEYZULLAH PAŞA (Mirliva-), 416, 417.
Firat nehri, 606.
Filadina, Tuna nehri Timok kolu yakınında, 391.
Filibe, 83, 86, 132, 133, 134, 135, 136, 166, 167, 168, 213, 303, 398, 399, 402, 512, 515, 516, 525, 526, 531, 532, 538, 577, 616; -istasyonu, 532; -kazâsı, 85, 211; -köprüsü, 531; -Mutasarrıflığı, 132; -Ovası, 520; -Sancağı, 64, 82, 85, 169, 211; -yöresi, 133, 134.
Filibe -Pazarcığı, 507, 510.
FİLİBELİ AHMED PAŞA, bk. Ahmed Paşa, Filibeli, Filorina, Tuna kıyısında, 442.
FİRÂRİ AHMED PAŞA, bk. Ahmed Paşa, Firârî, Flamonda, Niğbolu yakınında mevki, 388.
Fordin mevkii, Vidin yakınında, 447.
Fransa (Fransızlar), 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 49,

- 60, 61, 67, 69, 70, 72, 73, 79, 88, 91, 98, 145, 148, 150, 192, 193, 200, 206, 212, 214, 215, 216, 217, 220, 229, 230, 233, 234, 240, 249, 256, 259, 261, 262, 274, 279, 283, 320, 540, 554, 574, 621, 633, 653, 661, 670, 671, 691, 698; -askeri, 37; -Cumhuriyeti Reisi, 684; -Deniz Kuvvetleri, 30; -elçisi, 60; -hükümeti, 258, 272; -İmparatoriçesi, 123; -Kanûn-i Esâsisi, 126; -maslahatgüzârı, 269; -Ordusu, 29, 145; -temsilcisi, 627, 628, 631, 641.
- Fransa Hâriciye Nâzırı**, bk. Dukas, Dük.
- Fransızca**, 96, 635.
- FRANSUVA JOSEF** (Franz Joseph I., 1830 - 1916), Avusturya İmparatoru, 50, 90, 123, 196, 197, 321, 671, 673, 677, 684.
- Frediç**, boğazı, Balkanlarda, 406, 409, 411, 425, 426, 430, 431; -karargâhı, 427.
- FUAD PAŞA** (Keçeci-zâde Mehmed, 1815-1869), Hâriciye Nâzırı, Sadrazam, 37, 39, 40, 44, 45, 48, 96, 101, 102, 268.
- FUAD PAŞA** (Deli, 1835-1931), Balkan Ordusu kumandanlarından, 146, 531, 532; -fırkası, 419, 421.
- Foça**, Bosna'da, 55.
- Fokşan mevkii**, Eflâk ve Boğdan'ın ortasında kasa-ba, 27.
- Gabela** (*Liyabuška kazâsında kasaba*), 53, 56.
- Gabrova**, Balkanlarda, 133, 294, 391, 399, 425, 426, 427, 430, 431, 485, 515.
- Gaçına** (=Graçina), Bulgar-Sırb hududunda, 686, 694.
- Gaçka**, Hersek Sancağı'nda kazâ, 55, 57, 77, 78, 151, 251, 253, 322, 574; -askeri fırkası, 138; -kazası, 54; -ovası, 55; -tepesi, 57.
- Galata**, İstanbul'da, 89, 205, 612; -borsası, 69; -sarrafları, 68, 98, 228, 229, 306, 307.
- Galatasaray Lisesi** (=Mekteb-i Sultânî), 41, 45, 219, 609; -Müdürlüğü, 609.
- GALİB PAŞA** (Abdullah, 1828 - 1903), Defter-i Hakanî Nâzırı, Mâlîye Nezâretine tâyin, 99, 238; Şehremâneti'ne tâyini, 240.
- Galiçya Eyâleti**, Lehistan'da, 321.
- Galiko**, Bulgar hududunda mahal, 577.
- Gavgava yolu**, Karahasanlılar cihetinde, 419.
- Gedikler** (=Gedikdere) Muhârebesi, 351, 354, 356, 359.
- Gelibolu**, 299, 522, 523, 540, 541, 544, 557, 560.
- Germany BİRLEŞİK Hükûmetleri**, 38, 42.
- Gevat**, Afganistan'da, 319.
- GHİKA** (Prens Jean, 1816-1897), Romanya'nın İstanbul'daki Kapı Kethüdâsı, 230.
- Gırmaç-dağı**, Bihke Sancağı'nda, 138.
- Grna Trava**, Sırbistan hududunda, 694.
- Gırnadiye ordusu** (Rusların), 469, 475, 478, 487.
- Gresun Redif taburu**, 476.
- Girit**, Adası, 39, 41, 42, 102, 228, 284, 294, 316, 540, 566, 578, 598, 599, 628, 629, 630, 691; -hristiyanları, 36, 38, 128, 277, 303, 316, 502, 564, 598, 630; -islahatı, 101; -ihtilâli, 38, 39, 40, 41, 50, 101, 598; -meselesi, 39, 42, 44, 50; -muhârebeleri, 190; -nizamnâmesi, 569; -Umûmî Meclisi, 316; -Vâlîliği, 102, 191, 316.
- GLADSTONE** (William Ewart, 1809-1898), İngiltere muhâlefet partisi lideri, 69; 168, 213.
- Glas**, Besarabya sınırında, 287.
- Globe Gazetesi**, Berlinde müntezir, 640, 642.
- Golcak - Planina Tepesi**, Sırbistan hududunda, 694.
- Golema - Planina**, Bulgar hududunda, 686.
- Golva**, nâhiyesi, Şumnu - Osmanpazarı arasında, 391; -halkı, 442.
- Goraçko**, kasabası, Hersek'te, 56, 57.
- GORÇAKOF** (Prens Aleksandr), Rus Başvekilî ve Hâriciye Nâzırı, 43, 49, 61, 71, 90, 198, 223, 286, 287, 288, 327, 328, 329, 600, 622, 655, 656, 660, 685.
- Goriko-Topal Adası**, Karadağ hududunda, 692.
- Gornepol mevkii**, Hersek'de, 78.
- Gölcük-dağı**, Sırbistan hududunda, 694.
- Göllü köyü**, Eski-Zağra yakınında, 406.
- Göz-dağı tepeleri**, Velibaba taraflarında, 350.
- Görice kazâsı**, Bulgaristan'da, 577.
- Gözleve**, Kırım'da, 379; -sâhilî, 378.
- Grab**, kulesi, Karadağ'ın Katunski nâhiyesi'nin merkezi, 56.
- Grabasnica - Planina**, Sırbistan hududu'nda, 576.
- GRABBE** (General-), Rus Generali, 370.
- Graçina**, bk. Gaçına.
- Gradiška**, Banaluka Sancağı kazâlarından, 54.
- Gradoviça**, Karadağ'da, 188.
- Grahova**, kasabası, Karadağ'da, 188, 189; -muhârebesi, 189.
- Gramada Kapısı**, Sırbistan hududu girişi, 144.
- Gramas-dağı**, Bulgar hududunda, 577.
- Grankarevo**, Hersek'de Karadağ hududu'nda, 692.
- Griviça**, Plevne'nin kuzey-doğusu'nda, 454, 457, 461, 463, 464, 466, 474, 481, 482, 483; -istihkâmları, 450, 462; -sırtları, 452; -tepesi, 450.
- Gruda-dağı**, Karadağ'da, 189.
- Grudi aşireti**, Karadağ'da, 692.
- GURKO** (General-), Rus komutanı, 399, 401, 402, 425, 475, 476, 479, 481, 502, 506, 516, 531, 590.
- Guzinye**, Karadağ hududunda, 575.
- Gülhane Hatt-ı hümayûnu** (3 Kasım 1839), 32.
- Gülvere Köyü**, Pazarcık yakınında, 85.
- Gülüverdi Tepeleri**, Ardahan yakınında, 337, 339.

- Gümürü, 226, 333, 345; -kolordusu, 373; -ordusu, 343, 345, 346, 350.
 Gümütçine, 530, 531, 532, 566.
 Gümüşhane, 364.
 Gümüşkü Künbed istihkamları, Erzurum'da, 366.
 Gümüşsuyu Kışlası, İstanbul'da, 111, 112.
 Güney Avrupa, 574.
 Güney Bulgaristan, 651, 652, 655.
 Güney Slav Devleti, 139.
 Gürcistan, 28, 312.
 Gürçeşme mevkii, Zıstovi yakınlarında, 391, 442.
 Gümevaç dağları, Bihke'de, 138.
 Hacı-halil geçidi, Velibaba yakınında, 348, 349.
 HACI KRANDUK BEY, Çerkes süvarileri kumandanı, 442.
 Hacı mahalle, Bulgaristan sınırında, 686, 689.
 Hacı-veli köyü, Kars civarında, 354, 356.
 Hacılar, Bulgaristan sınırında, 686, 689.
 Hacıoğlu-Pazarcığı, 296, 298, 415, 544.
 Hadımköy, İstanbul'da, 544; -mevkii 541.
 HÂFİZ MEHMED BEY, Ser-kurenâ, 94, 95, 96, 102, 106, 113.
 HÂFİZ PAŞA (Mirlivâ-), Filibe yöresi kumandanı, 86, 142; Aleksinaç savaşlarında fırka kumandanlığı, 180; Cunis muharebelerinde fırka kumandanlığı, 185;
 Hâfız Paşa Tabyası, 369; Kars'da, 368, 370; Kars kalesi'nde, 366.
 Hâkim tabyası, Bulgaristan hududunda, 577.
 Hakkâri, 358, 359.
 HAKKI BEY, Miralay, Mirlivalık rütbesiyle Orhaniye ordusu komutanlarından, 468.
 HAKKI BEY (Yüzbaşı-), Süvari subaylarından, 421.
 HAKKI PAŞA (Mirlivâ-), Teliş mevkii kumandanı, 472; Teliş muhafızı, 478.
 Haleb, 700; -bölgesi, 31; -süvarileri, 354; -vâililiği, 104.
 HÂLET PAŞA, Vekiller hey'etinden, 129; Azâdan, 130.
 HÂLET PAŞA (v. 1876), Abdülaziz Han'ın vâidesi kethudâlarından, 303.
 Halıç (=Tersâne Halıcı), 228, 591; -köprüleri, 112.
 HÂLİD EFENDİ, İstanbul kadısı, 163.
 HALİL EFENDİ (Kara-, 1804-1880), Anadolu kazas-keri pâyelilerinden. Fetvâ Emîni, 107, 110, 126, 162, 175; -Şeyhülislâm, 516, 558; -Şeyhülislâmlıktan azli, 602.
 HALİL PAŞA, Ser-yâver, 94; Paris Sefiri, 272.
 Halyaz-dağı, Murad Çayı'nın Tahir köyü cihetinde, 348, 349.
 Halyaz (veya Tâhir köyü ve Veli Baba) muharebesi, 348, 350.
 HAMDİ BEY (Miralay-), 399.
 HAMDİ PAŞA (Ahmed-, 1826-1885), Dâhiliye Nazırı, Sadriâzam (11 Ocak 1878 - 4 Şubat 1878), Aydın vâlisi, 516, 519, 520, 529, 546, 547, 548, 559, 560.
 Hamidiye Medresesi, 95.
 Hamur, Murad-çayı geçidi yakınında, 579.
 Hamza-nâme, 80.
 Hanri-Martini tüfekleri, 187, 295, 681.
 Hanya Konsolosu, bk. Danderino.
 HAR (General-), Rus komutanlarından (Rumeli'de), 459.
 Harb Okulu (Harbiye Mektebi, Mekteb-i Harbiye), 113, 130, 238; -talebeleri, 488.
 Harb Ordusu Kurmay Başkanı (Rus), 543.
 Harbiye Nezâreti, 529.
 Harbiye tepeleri (İstanbul'da Harbiye semti), 111.
 HARÇOF (General-), 531.
 Harem (semt), 113.
 Harem, 121; -Ağaları, 159, 178; -bahçesi, 163; -Dâiresi, 101, 114, 115, 117, 120, 124, 126; -ihû-mâyün, 35.
 Hâriciye Nâzırı, 62, 361.
 Hâriciye Nâzirliği (Hâriciye Nezâreti), 31, 45, 53, 154, 167, 172, 196, 229, 231, 232, 246, 250, 266, 275, 276, 280, 502, 512, 562, 634.
 Harkof kasabası (Rusya'da), 494.
 Harmanlı (Sofya sancağında), 654; -istasyonu, 523, 525; -mevkii, 526.
 Harput, 296, 357, 367.
 HASAN (Çerkes-), vak'ası, 128; -kol-ağası, 130; -asılması, 131.
 HASAN BEY, Abaza ileri gelenlerinden, 311, 374, 375.
 HASAN BEY (Miralay-), 133.
 HASAN FEHMİ EFENDİ (Akşehirli-, v. 1885), Mebusan Meclisi Reisi, 547, 548, 557; Seyhülislâm, 93, 95, 105, 106, 112, 113, 114, 122, 177, 218; az-ı, 96; sâbık şeyhülislâm, 567.
 HASAN HAYRULLAH EFENDİ (1834-1898), Şeyhülislâm, 96, 97, 106, 107, 137, 157, 162, 163, 164, 313, 381, 557.
 HASAN PAŞA, Batum kumandanı, 311.
 HASAN PAŞA, Mısır Cihâdiye Nâzırı, 430.
 HASAN [Rahmi] PAŞA (Ferik-, 1842-1923), Karadeniz donanması filo komutanı, 300.
 HASAN PAŞA (Mirlivâ, Yedi-Sekiz-, v. 1905), Beşiktaş Zabıta Merkezi komutanı, 112, 133, 612.
 HASAN PAŞA (Vezir-), Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın oğlu ve Osmanlı kolordusu kumandanı, 311, 417, 419, -kolordusu, 421.
 HASAN SABRİ PAŞA (Mirlivâ-), Plevne 2. fırka komutanı, 450, 456, 461, 463, 464.

HASAN TAHSİN PAŞA (Ferik, Müşir-), Batum ordusu ve Erzurum cephesi kumandanı, 295, 296, 365, 366, 372.

HASAN HAYRİ PAŞA (Yozgatlı Ferik-), Niğbolu fırkası kumandanı, 395.

HASİB BEY, Plevne ordu başhekimî, 494.

Hasköy kazası (Filibe sancağında), 64, 169.

Hassa askerleri (Rus), 481.

Hassa Hazinesi, 119, 122.

Hassa Müşirliği, 101.

Hassa ordusu (Rus), 469, 475, 478, 487.

Hesuban dağları (Batum yakınında), 372, 373.

HÂŞİM PAŞA (Süvâri ferikî-), Ali Paşa fırkasında kumandan, 351.

Havza, 566.

HAYDAR EFENDİ, Eski Şehremini, Midilli adasına sürgünü, 46.

Haydar köyü, Karahasanlar cihetinde, 419.

Hâyin-boğazı (Balkanlarda), 399, 401, 406, 409, 411, 425, 426, 430, 431, 435, 515.

HAYMERLE (Baron dö-), Avusturya'nın Roma büyükelçisi, 621, 661, 670, 673, 676, 677, 684.

Hazine-i Hassa Nezâreti, 519.

Hazinedar Kalfa, 102.

HEIMANN (General-), General Devel ordusunda Rus komutanı, 337, 339, 346, 348.

HENRY ELLIOT (Sir-), İngiltere'nin İstanbul elçisi, 60, 70, 134, 135, 137, 149, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 183, 193, 198, 200, 206, 220, 222, 230, 271, 277, 317, 524, 678.

Hersek, 39, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 61, 71, 72, 74, 77, 80, 91, 138, 139, 149, 151, 153, 154, 155, 156, 173, 174, 176, 183, 185, 188, 194, 196, 198, 208, 209, 210, 211, 220, 222, 235, 249, 250, 254, 255, 256, 276, 277, 278, 294, 322, 323, 324, 325, 327, 332, 334, 435, 486, 502, 523, 524, 535, 536, 538, 540, 543, 553, 555, 564, 565, 569, 578, 585, 595, 596, 597, 598, 607, 619, 626, 630, 660, 661, 662, 663, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 676, 678, 680, 681, 692; âsileri, 153, 250; bölgesi, 52, 55, 76, 79, 141, 150, 153; eyâleti, 691; fırkası, 190, 253, 324; hâdisesi, 65, 66, 71, 282, 284; hristiyanları, 50; ihtilâlcileri, 62, 80; ihtilâli, 51, 59, 61, 65, 68, 73, 90, 105, 132, 137, 139, 140, 148, 484, 631; isyancıları, 53, 65, 77, 79, 80, 136, 138, 139, 145, 149, 151; isyanı, 81, 88, 150, 248, 249, 259, 284, 487, 500; kumandanlığı, 191; meselesi, 37, 50, 59, 62, 65, 67, 75, 77, 79, 117, 137, 148, 154, 217, 225, 228, 664, 681, 682; müslümanları, 54; sancağı, 36, 51, 57, 251, 253; toprakları, 252, 256; vilâyeti, 640, 675, 677; yolu, 38, 150.

Hersekîler, 57, 76, 250.

Hezargrad, 418, 443, 544.

Hıfzı Paşa (Ahmed-), bk. Ahmed Hıfzı Paşa.

HİFZİ PAŞA (Mirlivâ), Ferik rütbesiyle Orhaniye ordusu kumandanı, 468.

Hırka-i Saâdet, 163; -Dâiresi, 162.

Hırsova, 385; -kazası, 579, 695.

Hrvatistan, 51, 293; -eyâleti, 52, 597.

Hrvatlar, 89.

Hızır-bey köyü (Yeni-Zağra cihetinde), 406.

Hızır-İlyas boğazı (Tuna ağzında), 383.

Hicaz, 294; -vâililiği, 104.

Hilâfet, 108, 312; -makamı, 123, 162, 318.

HİLMİ EFENDİ, Âyândan ve Anadolu Kadıaskeri rütbeli, 558.

Hindistan, 316, 317, 318, 319, 330, 600, 607, 620; imparatoriçesi, bk. (=İngiltere Kraliçesi); müslümanları, 318, 682; Vâlisi, 318.

HİRŞ [HIRSCH](Baron-1831-1896), Âli Paşa'nın Rumeli demiryollarını yaptırmak istediği müteahhit, 45, 47.

Hersekîler, 57, 76, 250.

Hezargrad, 418; 443, 544.

Hıfzı Paşa (Ahmed-), bk. Ahmed Hıfzı Paşa.

HİFZİ PAŞA (Mirlivâ), Ferik rütbesiyle Orhaniye ordusu kumandanı, 468.

Hırka-i Saâdet, 163; -Dâiresi, 162.

Hırsova, 385; -kazası, 579, 695.

Hrvatistan, 51, 293; -eyâleti, 52, 597.

Hrvatlar, 89.

Hızır-bey köyü (Yeni-Zağra cihetinde), 406.

Hızır-İlyas boğazı (Tunaağzında), 383.

Hicaz, 294; vâililiği, 104.

Hilâfet, 108, 312; -makamı, 123, 162, 318.

HİLMİ EFENDİ, Âyândan ve Anadolu Kadıaskeri rütbeli, 558.

Hindistan, 316, 317, 318, 319, 330, 600, 607, 620; imparatoriçesi, bk. (=İngiltere Kraliçesi); müslümanları, 318, 682; Vâlisi, 318.

HİRŞ [HIRSCH](Baron-1831-1896), Âli Paşa'nın Rumeli demiryollarını yaptırmak istediği müteahhit, 45, 47.

Hive Hanlığı, 317.

HOBBART PAŞA (İngiliz Augustus Charles Hobart Hampden-, 1822-1886), Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı, 3. filo komutanı, 300.

Hoca Ahmed Bey, Bursalı Miralay-, bk. Ahmed Bey, Bursalı Miralay Hoca.

Hocabey (Karadeniz sâhil şehirlerinden), 255, 285, 300, 321, 378, 535, 541, 551, 580, 585, 590.

Hoca-köyü (Bulgaristan'ın güneyinde), 686, 689.

HOHENLOHE ŞİLİNGSFÜRST (Prens dö-1819-1901), Berlin kongresinde Almanya'nın 3. temsilcisi, 621.

Hokand Hanlığı, 317.

- Holstein eyaleti** (Danimarka'da), 214.
- Hopa-Çayı** (Kars civarında), 579.
- Horasan köyü**, Kars cihetinde, 347, 579.
- Horcezar dağı**, Tortum-Çoruh arasında, 579.
- Hori tepesi**, Alta-dağı'nda, 579.
- Hori aşireti**, Kars'da, 692.
- Hotin seferi**, (1621), 30.
- HÖRNİ** (Amiral-), İngiltere donanması kumandanı, 556.
- HRISTAKİ EFENDİ**, Sultan Murad'ın sarrafı, 106, 126.
- HULÜSİ PAŞA** (Mirlivâ-), Balkanlarda Şipka ve Çirpan ciheti komutanı, 399, 401, 406, 409, 427.
- HURŞİD PAŞA** (v. 1878), Edirne vâlisi, 64; Halep vâlisi ve Sadâret müsteşarlığı, 240; Adliye nezâreti-ne tayini, 548.
- Hüdâvendigar**, bk.Bursa vilayeti; vâlliliği, 105.
- Hilâğu harâbesi**, 402.
- Hünkâr iskelesi andlaşması** (8 Temmuz 1833), 31, 32, 537, 574.
- HÜSEYİN PAŞA** (Ferik-), Ardahan fırkası kumandanı, 335, 380.
- HÜSEYİN PAŞA** (Ferik-), Tuna donanması komutanı, 302, 437, 438.
- HÜSEYİN PAŞA** (Hacı-), Aleksinaç muharebesinde fırka kumandanı, 180.
- HÜSEYİN PAŞA** (Mirlivâ-), Akçadağ ordu kumandanlarından, 52, 359.
- HÜSEYİN AVNİ PAŞA** (1820-1876), Mirlivâ, Serasker kaymakamı, Bursa vâlisi, Serasker, Sadriazam (1290-1292), 46, 47, 48, 50, 55, 59, 65, 69, 71, 92, 95, 96, 97, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 119, 120, 123, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 139, 161, 249, 412, 488.
- HÜSEYİN HÂMİ PAŞA** (Ferik-), Niş ordusu 1. fırka, Vizin tepesindeki fırka ve Kars kumandanı, 141, 350, 351, 366, 368.
- HÜSEYİN KÂZİM PAŞA**, Kars kalesi'nde Kurmay başkanı, 354, 356, 360.
- HÜSEYİN SABRİ PAŞA**, Niş ordusu 2. fırka komutanı, 141; Aleksinaç savaşlarında arka kuvvetler komutanı, 179.
- HÜSNÜ BEY** (Kaymakam-), Plevne sağ kanat ikinci komutanı, 449.
- HÜSNÜ PAŞA** (Hüseyn-, v. 1877), Zabtiye Nâzırı, azli ve Kıbrıs'a sürülmesi, 46.
- HÜSREV PAŞA** (-, Kaptan-ı Deryâ), 240.
- Ilıca-tepesi**, Sırbistan hududu'nda, 694.
- Irak**, 284, 305, 357, 681, 682; -Ordusu, 130.
- Iskuftepe**, Bulgaristan hududu'nda, 686.
- Islâhat Fermânı** (İlân: 28 Şubat 1856), 34, 40, 41, 71, 304, 634.
- İslâv Birliği**, bk. Slav Birliği.
- Isova yolu**, Hâyin-boğazı ile Şipka arasında, 515.
- İsparta**, 46, 102.
- Istol** (=Stol), Sırbistan hududu'nda, 694.
- Istoica**, 55; -yolu, 56; -kazası, 54.
- İşıklar - dağı**, Bulgaristan-Şarkî Rumeli hududunda, 577, 689.
- İlâne-i Cihâdiyye Komisyonu**, (=Cihad için yardım komisyonu), Karadağ muhârebeleri için İstanbul'da kurulan cemiyet, 154.
- İbar deresi**, Sırbistan hududunda, 694.
- İbrahim Paşa**, Bahriye Nâzırı, 602, 612.
- İbrahim Edhem Paşa**, bk. Edhem Paşa, Sakızlı İbrahim-.
- İbrail**, Dobruca'da bir mevki; 231, 293, 300, 383, 384, 385.
- İbtidai Mahkeme**, 234.
- İbyar** (=ibar) vâdisi, Sırbistan hududunda bir vâdi, 576.
- İclâliye zırhlısı**, 378.
- İcrâat Meclisi** (=Meclis-i icrâat), Adâlet fermânını gözden geçirmek için kurulan komisyon, 71, 74, 76, 136.
- İhtiman**, Filibe ile Edirne arasında bir kasaba, 87, 133, 531, 654; -deresi, 686, 689.
- İhtiyat ordusu kumandanlığı**, Edirne'de idi, 433.
- İGNATİYEY** (Nikolay Pavloviç-, 1832-1908), Rus elçisi, 46, 51, 52, 61, 62, 64, 65, 76, 89, 98, 105, 194, 195, 196, 197, 205, 206, 213, 220, 222, 223, 228, 258, 259, 260, 261, 262, 269, 270, 272, 273, 275, 276, 279, 551, 566, 567, 575, 581, 595, 619, 655, 660.
- İğne-adası**, 228.
- İLÇİÇ**, Sırp ordusu Yenipazar fırkası komutanı, 141.
- İlinobrodo**, Karadağ hududunda, 692.
- İMERETENSKİ** General-, Rus kumandanlarından, Lofça kuşatması komutanı, 659, 660.
- İmtiyaz hattı** (=Karadağ sınırı), 255.
- İnce-su**, Bayezid'e tâbi Teperiz yolunda bir mevki, 341; -muharebesi, 341.
- İngiliz**, İngilizler, 31, 36, 42, 43, 60, 91, 105, 135, 137, 167, 168, 171, 174, 183, 184, 185, 192, 193, 195, 198, 214, 216, 229, 230, 232, 258, 262, 294, 318, 320, 434, 512, 540, 541, 555, 556, 557, 564, 584, 607, 608, 614, 621, 624, 625, 626, 628, 632, 638, 642, 643, 645, 649, 650, 651, 652, 654, 656, 660, 667, 669, 680, 681; -askeri, 606; -donanması, 91, 183, 185, 198, 435, 521, 523, 554, 559, 562, 583, 590, 644; -gemileri, 557, 558, 584, 610; -halkı, 276, 298; -hükûmeti, 166, 283; -idâresi, 654, 669; -kabinesi, 522; -kamuoyu, 135; -konsoloslari, 135; -lirası, 308, 569; -menfaatleri, 283, 284; -parlamentosu, 69; -politikası, 273; -subayları, 507; -umûmî efkârı, 232; -üyeler, 697; -vekilleri, 134.

- İngiliz konsolosu**, 60.
İngiliz konsolosu (=Belgraddaki), 179.
İngiliz maslahatgüzarı, 275.
İngiliz temsilcisi, 628, 630, 632, 639, 642, 651, 654.
İngiltere, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 60, 62, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 79, 91, 105, 132, 134, 135, 148, 149, 164, 166, 168, 171, 172, 173, 174, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 188, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 206, 207, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 220, 221, 229, 230, 234, 246, 252, 256, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 270, 271, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 283, 284, 286, 315, 316, 317, 318, 320, 328, 329, 330, 331, 361, 434, 435, 455, 501, 512, 513, 514, 517, 521, 522, 523, 537, 538, 539, 554, 555, 560, 562, 566, 567, 574, 590, 594, 595, 596, 599, 600, 601, 605, 606, 607, 608, 609, 614, 615, 619, 620, 622, 625, 626, 627, 629, 630, 632, 633, 640, 646, 647, 649, 650, 651, 652, 653, 662, 664, 665, 666, 669, 678, 680, 691; -Anayasası, 599; -beyannâmesi, 266; -deniz kuvvetleri, 30; -ekçiliği, 567, 591; -Hariciye Nezâret-i, 183, 277; -hükümeti, 319; -kabinesi, 233, 278, 595; -memorandumu, 640; -Müstemlekeleri Nâzirliği, 599; -orduları, 145; -parlamentosu, 554, 595; -politikası, 645; -sefâreti, 167, 314; -sömürgeleri, 652, 653; -tebaası, 556; -temsilcileri, 653, 661, 663, 667; -vükelası, 262, 319, 627.
İstihati, Karadağ hududunda, 575.
İran, **İranlılar**, 214, 284, 303, 316, 317, 502, 569, 600, 619, 632, 637, 681; -hudûdu, 579, 626, 697.
İsakçı, Tuna deltasında, Tulça sancağında bir kaza, 296, 383, 385, 579, 695.
İsker deresi, nehri, Tuna nehrinin kolu, 293, 686, 689.
İskopçina, Sırbistan Mebuslar Meclisi, 247.
İslâm, 600; -kabilesi, 184, 374; -köyleri, 402, 406; -kuvvetleri, 26; -sancağı, 496; -hilâfeti, 317.
İslam Halifesi, 311.
İslamiyet, 381.
İslavlar, bk. Slavlar.
İstımye, Edirne vilâyetine bağlı sancak merkezi, 132, 134, 135, 136, 167, 169, 170, 303, 398, 399, 401, 402, 403, 406, 435, 436, 442, 505, 516, 526, 531; -mutasarrıflığı, 442; -müslümanları, 170; -Sancağı, 211.
İSMÂİL BEY (Avlonyalı-), Hâriciye kâtibi, 140, 237.
İSMÂİL EFENDİ (Altunî-zâde-), Osmanlı devlet adamlarından, 140.
İSMÂİL PAŞA (v.1894), Mısır hîdivi, 44, 48, 141, 147, 204, 205, 311, 421; -ırkası, 421.
İSMÂİL PAŞA, İskodra vâlisi, azl ile Trabzon'a sürülmesi, 46.
İSMÂİL PAŞA (Karslı Kurt-), Erzurum Vâlisi, 295, 299, 334, 340, 344, 349, 357, 361, 362, 363, 365; Anadolu cephesi kumandanlığı verilmesi, 317, 380, 419, 514.
İspic (=Spizza), Bar kazasında bir liman kasabası, 251, 254, 692.
İstbl-ı hâss, 126.
İstanbul, Osmanlı Saltanat merkezi, pâyitaht, 24, 26, 30, 31, 33, 40, 46, 47, 48, 51, 59, 69, 73, 82, 83, 86, 87, 88, 90, 95, 96, 97, 101, 102, 104, 105, 113, 123, 131, 133, 134, 136, 137, 140, 141, 144, 147, 149, 154, 155, 164, 166, 169, 171, 173, 178, 180, 183, 184, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 201, 204, 206, 217, 218, 220, 222, 224, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 238, 240, 241, 242, 245, 248, 250, 252, 255, 259, 262, 266, 270, 273, 279, 280, 283, 284, 286, 293, 294, 295, 296, 300, 302, 303, 304, 307, 308, 311, 312, 313, 314, 317, 318, 320, 322, 331, 340, 352, 358, 361, 366, 367, 368, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 387, 389, 393, 398, 399, 402, 403, 405, 409, 412, 413, 416, 417, 422, 423, 424, 430, 431, 437, 438, 440, 442, 443, 444, 456, 461, 462, 468, 471, 484, 485, 586, 487, 488, 489, 501, 502, 503, 505, 509, 510, 513, 515, 519, 520, 521, 522, 523, 525, 526, 527, 529, 530, 531, 534, 537, 538, 539, 540, 541, 543, 548, 549, 551, 552, 554, 555, 556, 558, 559, 560, 561, 562, 565, 566, 567, 569, 573, 574, 575, 579, 580, 582, 583, 588, 589, 590, 592, 592, 596, 599, 600, 603, 609, 612, 616, 618, 620, 621, 622, 624, 625, 640, 643, 644, 654, 659, 661, 663, 671, 673, 687, 690, 693, 695, 699, 700; -ahâlisi, 92, 128, 436; -başlıbozukları, 189, 380; -gençleri, 484; -halkı, 90, 339, 403, 591; -hristiyanları, 304, 625; -istihkâmları, 516; -kapıları, 628; -kıyıları, 114; -limanı, 91, 556, 557, 580, 583; -medreseleri, 140.
İstanbul Boğazı, 31, 43, 227, 228, 261, 284, 299, 331, 435, 523, 535, 537, 546, 565, 583, 584, 619, 620, 695.
İstanbul Konferansı (=Tersane Konferansı), 37, 190, 192, 200, 232, 234, 250, 251, 255, 258, 259, 260, 263, 267, 272, 273, 275, 277, 278, 285, 288, 289, 326, 523, 535, 542, 552, 563, 564, 565, 566, 569, 575, 578, 599, 606, 632, 637, 660, 675, 690.
İstanbul-kapısı, Erzurum'un. 365.
İstanbul Sarayı, bk. Topkapı Sarayı.
İstanımka köyü, Filibe yolunda, Kadıköyü yakınında, 531, 532.

- Istanköy**, 178.
Istarova kazası, Bulgaristan sınırında, 577.
Istaykovçı köyü, Sırbistan hududunda, 576.
İSTEFENAKI BEY-ZÂDE ALEKO PAŞA, bk. Aleko Paşa, İstefenaki Bey-zâde.
İstinaf mahkemeleri, 209, 548.
İstoblak, Sırp hududunda bir mevki, 576.
İstopça köyü, İstrok Boğazı'nda, 324.
İstotaniçe, Bileke civarında, 151.
İstrayçer Vilogolo tepesi, Sırbistan hududunda, 694.
İstrok-boğazı, Nikşik ovası civarında, 324; -muhârebesi, 324.
İstruika köyü, Pazarçık'da, 86.
İsveç, İsveçliler, 26, 28.
İškodra, 46, 79, 80, 151, 153, 154, 158, 188, 209, 249, 250, 251, 254, 294, 322, 323, 325, 331, 412, 500, 502, 552, 585, 692, 693; -askeri, 184; -eyâleti, 150; -fırkası, 184, 253; -gönüllüleri, 189; -kumandanı, 189; -malisyaları, 184; -ordusu, 373; -vâillîği, 46.
İškodra gölü, 190, 209, 251, 564, 575.
İşpoz, Karadağ'da bir nâhiye, 189, 209, 252, 253, 323, 324, 575; -kalesi, 251.
İştib, Karadağ hududunda, 575.
İtalya, (-Devlet), 35, 39, 50, 72, 73, 88, 91, 192, 193, 200, 206, 212, 214, 240, 258, 279, 595, 622, 653, 661, 670, 691; -Devletleri, 148; -meselesi, 36; -sefirleri, 217, 220; -temsilcileri, 664.
İtalya krah, 684, 685.
İtalya maslahatgüzârı, 269.
İranya kazası, Sırbistan'da bir kaza, 544, 577, 679.
İzehtop kulesi, Orelte tepesinde, 322.
İzernik kulesi, İstrok boğazında, 324.
İzladi, 87, 133, 531.
İzladi - Balkanı, 86.
İzlança, İškodra cihetinde, 151.
İzlastop, Hersek'de bir mahal, 57.
İzlastop kulesi, 77, 78.
İzmayılka-dere, bk. Zamaylika.
İzmir, 90, 155, 294.
İznobol, Niş civarında, 655.
İzvor köyü, Zayçar kasabası köylerinden, 142.
İzvornik, Bosna'da, 146.
İZZET BEY, Serasker yâverlerinden, 529.
İZZET PAŞA (Erzinanlı), Sivas vâlisi, 358; Doğu cephesi kumandanı, 380.
İZZET PAŞA (Müşir-), Serasker, sâbık 5. ordu müşiri, 602; azlı, 612.
Jablak, nâhiyesi, Karadağ'da, 209; -kalesi, 251.
JAÇ (General-), Sırb ordusu İbar fırkası komutanı, 141.
Jean Ghika, Romanya temsilcisi, 288.
Jelesnika köyü, Bulgaristan hududu'nda, 686.
JIMERMAN (General-), Rusya'nın Dobruca ciheti kumandanı, 415.
JIVKOF (General-), Rusya 14. kolordu subaylarından, 384.
JOZEF, Avusturya-Macaristan İmparatoru, 28.
Kabartay, **Kabartaylar**, 26, 27, 312.
Kabak-tepe, Kars civârında, 356.
Kâbil, Afganistan'ın başşehri, 318, 319.
KABÜLİ PAŞA (Mehmed-, v.1877), Petersburg sefiri, 182, 266.
Kaçana kazası, Bulgaristan hudûdunda, 577.
Kadı-köyü, Osmanpazarı yakınlarında, Filibe yolunda, 421, 423, 443, 531, 532.
Kadımezar-Balkan, Bulgar hududunda, 686.
KADRİ BEY, PAŞA, Şehremini, 99; vezirlik rütbesiyle Şûrâ-yi Devletreisi tayini, 240; Sivas vâlisi, 548.
Kafkas kabileleri, 313, 318.
Kafkasya, 26, 483, 566, 579, 580; -ordusu, 226, 360; -sahilleri, 574.
Kafona-köyü, İhtiman yakınlarında, 133.
Kağızman, Kars cihetinde bir kasaba, 345, 361.
Kâğıthane, 590; -çiftliği, 161.
Kalafat mevkii, Vidin karşısında, 298.
Kalamas vâdisi, Venedik körfezinde, 633.
Kalas, Tuna kıyısında bir mevkii, 300, 385, 696.
Kalımatki-köyü, Sırbistan hudûdunda, 576.
Kalimet, Karadağ hududunda, 692.
KALIS (Baron dö-), Avusturya'nın İstanbul kenferân-sında 2. temsilcisi, 206.
Kalkandelen, Bulgar hududunda bir kaza, 503, 577.
Kamenika-deresi, Şarkî Rumeli hududunda, 686, 689.
KÂMİL PAŞA, Şûrâ-yi devlet reisi, 102, 177, 178.
KÂMİL PAŞA, Şûrâ-yi devlet reisi, 102.
Kamlunk-tepesi, Sırbistan hududunda, 694.
KÂNİ PAŞA, Rûsûmât Emîni, 99, 169; Mâliye Nâzırı (tây. 11 Ocak 1878), 519.
Kank-tabya, Kars'da, 368, 369, 370.
Kank-tabya, Plevne'de, Graviça tarafında, 464, 466, 481, 482.
Kanûn-ı Esâsi, 117, 119, 126, 127, 159, 161, 165, 175, 176, 178, 179, 200; ilânı, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 212, 213, 214, 216, 218, 237, 241, 242, 253, 257, 265, 266, 275, 304, 308, 327, 518, 549.
Kapetnik-Balkani, Bulgar hududunda, 686.
Kank-tabya, Plevne'de, Graviça tarafında, 464.
Kapıcılar Kethüdası, 131, 140.
KAPOLYON, Şehzâde Murad Efendi'nin doktoru, 106.

- Kaprina-Planina**, Sırbistan hududunda, 694.
Kapucak Derbendi, Sofya civârında, 133.
Kara-Balkan, Balkan dağı silsilelerinden, 577, 689.
Kara-bulan Gediği, Bayezid yakınında, 342.
Kara-Drina nehri, Bulgar hududu cihetinde, 577.
Kara-Havuz köyü, Bulgar hududunda, 577.
Kara-Kilise köyü, Bayezid civârında, 343.
Karaağaç iskelesi, 531; -sâhilleri, 534.
Karabal, Gedikler yakınında, 356.
Karaburun, Karadeniz sahilinde, 561.
Karacadağ-boğazları, Orhaniye yakınında, 479.
Karadağ, 36, 38, 50, 51, 52, 54, 56, 62, 65, 74, 79, 80, 81, 137, 139, 182, 183, 185, 188, 189, 191, 193, 197, 198, 208, 209, 212, 222, 223, 224, 225, 229, 249, 250, 252, 253, 254, 256, 257, 260, 261, 265, 266, 268, 273, 278, 279, 288, 289, 291, 296, 322, 323, 324, 325, 327, 329, 416, 434, 500, 502, 523, 535, 538, 542, 543, 544, 552, 564, 575, 576, 577, 581, 595, 596, 597, 619, 633, 660, 662, 691, 692, 693; -âsileri, 500, 502; -askeri, 185, 189, 324, 545, 576, 693; -ayaklanması, 83; -Barışı, 248, 256, 267, 285, 328; -görüſmeleri, 249; -halkı, 28; -hükûmeli, 72, 147, 282, 540, 564, 597; -isyânı, 139, 225, 323, 631; -memûrları, 254; -meselesi, 66, 188, 209, 217, 226, 248, 255, 283, 286, 323, 325, 440, 502; -muharebesi, savaşı, 138, 141, 150, 153, 188, 190, 227, 230, 254, 290, 294, 322, 348, 384, 387, 427; -mütârekese, 192; -ordusu, 543; -Prensiği, 173, 190, 194, 209, 222, 230, 234, 236, 237, 278, 632, 681; -sınırı, hudutları, 62, 235, 305, 524, 575, 642; -taburları, 151; -temsilcileri, 283, 285.
Karadağ Prensi (=Nikola), 38, 51, 52, 53, 54, 65, 75, 77, 78, 79, 140, 173, 197, 209, 235, 236, 248, 249, 254, 255, 256, 265, 266, 322.
Karadağ Tabyası, Kars'da, 346, 369, 370.
Karadağlar, 36, 38, 52, 53, 62, 65, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 137, 138, 140, 145, 148, 150, 151, 159, 154, 158, 173, 185, 188, 189, 191, 197, 209, 224, 226, 234, 235, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 273, 282, 284, 303, 322, 324, 329, 486, 500, 501, 512, 537, 544, 575, 585, 682, 693.
Karadeniz, 26, 27, 30, 33, 43, 217, 291, 299, 300, 316, 331, 372, 378, 379, 436, 541, 565, 566, 567, 574, 577, 584, 591, 599, 600, 628, 642, 659, 686, 689, 690, 696, 697; -donanması (Rusya'nın), 28, 33; -limanları, 545, 580, 582, 691; -meselesi, 44; -sahili, 227, 333, 544, 561, 572, 579, 597; -ticâreti, 632.
Karadeniz Boğazı, 329.
Karadereboğazı, Seyyidkâm yakınında, 343.
Karadereboğazı, Velibaba yakınında, 348, 349.
Karahasanlar, Lom suyu yakınında, 418, 419; -muhârebesi, 419.
Karahisar-ı Şarkî, Sancak, 700.
Karakaçan Ulahları, 638.
Karakilise istihkâmları, Kuzey-Doğu Anadolu'da, 299.
Karakolas dağı, Bulgaristan hududunda, 577.
Karakulak dağı, Şarkî Rumeli hud. dunda, 689.
Karanlık, Şarkî Rumeli hududunda bir mevkî, 690.
Karapınar menzili, Edirne yakınında, 405, 406, 409.
Karasu çayı, Bulgaristan hududunda, 577.
Karasu nehri, 544.
Karavulpaşa nehri, Sırbistan hududunda, 576.
Karaula, Bulgaristan sınırında, 686, 689.
Karaurgan köyü, Rus hududunda, 697.
Karin-âbâd, Bulgaristan'da bir kasaba, 293, 526.
Karin-âbâd Balkanı, Bulgaristan hududunda, 686, 689.
Karkaş (=Karaağaç), Şarkî Rumeli hududunda, 690.
Karlova, 531.
KAROLİ (Kont Lui-), Avusturya-Almanya Büyükelçisi, 621, 677, 684.
Karna, Bulgaristan hududunda, 686.
Karnidere dağı, Bulgaristan hududunda, 686.
KARTLOF (Mösyö-), Belgrad'daki Rusya maslahat-güzârı, 148.
Kars, 294, 296, 299, 333, 340, 344, 345, 346, 350, 351, 354, 356, 359, 360, 369, 371, 373, 462, 523, 566, 569, 579, 606, 614, 697; -halkı, 366; -istihkâmları, 346; -kalesi, 33, 312, 314, 334, 335, 347, 350, 354, 359, 361, 364, 366, 367, 368, 371, 377; -kuşatması, 350; -ovası, 368.
Kars-çayı, 356, 369.
Kars çayı boğazı, 370.
Kars suyu, 345.
Karvena-Yabuka dağları, Bulgaristan hududunda, 686.
Kasımpaşa sâhil, İstanbul'da Haliç'de, 201.
Kasla dağları, Karadağ'da, 323.
Kastamonu, 48, 357, 700.
KASTAN EFENDİ, 52.
Kastelnova, 56.
Kaşgar, Kaşgarlılar, 317; -ömerâsı, 318.
Katara Limanı, Adriyatik kıyısında bir liman, 63, 250.
Katence, Hersek'de, 55.
KATERINA II. Rus İmparatoriçesi, 24, 27, 28, 50.
Katıslova, Karahasanlar yakınında, 419, 421; -muhârebesi, 419; -zaferi, 444.
Katolik mezhebi, 32, 37.
Kavala sâhil, 532.

- Kavala limanı, 587.
 Kaydı dere, Plevne civarında, 463, 464.
 Kayıplar tepesi, Şarkî Rumeli'de, 690.
 Kaynarca Andlaşması, (1774), 27, 30, 31, 33, 600.
KAYSERİLİ AHMED PAŞA, bk. Ahmed Paşa, Kayserili.
 Kaz-tepesi Tabyası, Ardahan'da, 337.
 Kazak, kazaklar, 344, 389, 494, 525; -askeri, 435; -süvarileri, atlıları, 384, 391, 392, 393, 401, 402, 409, 411, 427, 450, 459, 463, 579, 616.
 Kazan (=Kotel), Ruscuk yakınında 544; -yolu, 293.
 Kazan Balkanı, Bulgaristan sınırında, 686, 689.
 Kazan Hanlığı, 26.
 Kazgan, 426, 431.
KÂZİM BEY (Çerkez-), Fethiye ve Selimiye süvarileri komutanı, 472.
 Kazlı Göl, Bâyezid vâdisinde Osmanlı-Iran sınırında, 310, 579.
 Kefe sâhili, 379
 Kelisor, Luben civarında, 189.
KEMÂL BEY (Nâmık-), Yeni Osmanlılardan, Şüray-ı devlet azâsı, 237, 238, 239, 609; -Midilli'ye sürülmesi, 240.
KEMÂL PAŞA, Maarif nezâretinden ayrılması ve Âyân Meclisine tâyni 519.
KEMÂLEDDİN EFENDİ, Şehzâde, 242.
 Kamâme Kilisesi, Kudüs'de, 32.
 Kemerköprü mevkii, Orhaniye cihetinde, 473, 478, 479.
 Kemhalık, Bulgaristan sınırında, 686, 689.
 Kerbelâ sahrası, 130.
 Kerbelâ vak'ası, 121
 Kerç, Kırım'da bir liman şehri, 300; -sâhili, 379.
 Kerim Paşa fırkası, Karahasanlılar ve Katislova muhârebelerinde bulundu, 419.
 Kesriye gölü, Bulgar hududunda, 577.
 Kest köyü, Maçin civarında, 383, 384.
 Kıbrıs Adası, 46, 540, 606, 607, 608, 614, 615, 626, 654, 669, 680, 681.
 Kıbrıs Andlaşması (4 Haziran 1878), 614, 629, 640, 669, 670.
 Kilyon kalesi, Bosna-Karadağ sınırında, 188.
 Kırcağı, 544; -Balkanı, 531, 532; -geçidi, 530.
 Kırgız, Kırgızlar, 311, 312; -islâm kabileleri, 311; -hocaları, 374.
 Kırım, 26, 27, 28, 33, 39, 191, 198, 283, 375, 574, 580; -muhârebesi, 33, 35, 43, 67, 82, 92, 145, 231, 268, 298, 304, 310, 312, 317, 366, 377, 413, 521, 554, 574, 633.
 Kırklareli (=Kırklitise), 362, 531.
 Kırmızı tepe, Lojça civarında, 459, 460.
 Kırniviç-dağı, Sırbistan hududunda, 694.
 Kızan mevkii, geçidi, 442, 510, 513, 514, 531.
 Kızanlık kazası, Filibe Sancağı'nda, 64, 293, 399, 401, 402, 406, 411, 427, 447, 514, 523, 525, 535, 551, 558, 562, 594, 680; -sahrası, 512.
 Kızanlık Kaymakamı, 411.
 Kızıl-kule, Arpaçayı kıyısında, 354.
 Kızıl-tepe, Kars civârında, Gedikli ile Haciveli köyü yakınlarında, 351, 354, 356, 359.
 Kızılhaç, 454; -ileri gelenleri, 285.
 Kızıltepe, Aleksinaç mevkiinde bir istihkâm, 186, 195; -muhârebesi, 195.
 Kızlar köyü, Lom suyu yakınında, 417.
 Kışor mevkii, Soğanlı boğazı yakınında, 363.
 Kiği-kazası, 380.
 Kili, Tulça sancağında, 300, 331, 379, 579; -sahili, 378.
 Kiliçman köyü, Soğanlı dağı yakınında, 579.
 Kilya kazası, kanalı, Tuna deltasında, 695.
 Kişnev, Rus karargahının bulunduğu mevki, 199, 291, 313; -karargâhı, 255, 256, 258, 259, 285, 288, 322; -ordusu, 198.
 Kişnez, Besarabya'da bir mevki, 198.
 Kladnica, Yaver tepeleri karşısında bir mevki, Türk ordusu'nun karargâhı burada idi, 146; -ordugâhı, 147.
 Klemanti, Karadağ'da, 692.
 Kik limanı, Adriyatik kıyısında, 54, 57, 110, 153, 154, 250.
 Klobuk, Karadağ hududunda, 692.
 Knezevaç, Sırp sınırında bir kasaba, 144, 179.
 Kobilağlava tepeleri, Gaçka yakınlarında, 138.
 Koca Balkan sıradağları, Sırbistan hududunda, 687, 694.
 Koç mevkii, Petropavlovik cihetinde, 151.
 Koç nâhiyesi, İşkodra tarafında, 251, 323.
 Koçi-Kranya, İşkodra tarafında, 209.
 Kodur nehri, Sohum civarında, 377.
 Kokoviç, ırmağı, Sırp hududunda, 576.
KOKMAN (General-), Rusya'nın Türkistan vâlisi, 318.
 Kolağası çayırı, Presika civarında, 78.
 Kolaşın, 235, 273, 282, 323, 524; -kazası, 251, 254; -nâhiyesi, 209.
KOMAROF (General), Rus generali, 370.
 Komanova kazası, 577.
 Konik, bk. Kunik köyü.
 Konsolide, Avrupa'da hisse senedi mânâsına kullanılan bir tabir, 37.
 Konya, 105, 296, 700; -vâlliliği, 105.
 Kopanik-Planina, 544.
 Kopavnik, Sırbistan hududunda, 694.
 Koprivnik-dağı, Karadağ hududunda, 575.
 Korab-dağı, Bulgar hududunda, 577.
 Korda, Artvin yakınında, 697.

- Kordon neferleri**, Tuna kıyısındaki mevkiilerin korunması ile vazifeli devriye, 388.
- Korino**, Gaçka tarafında, 57, 575.
- Korito yolu**, Karadağ hududunda, 692.
- KORTİ**, (Kont Lui-), İtalya hâriciye nazırı, İstanbul Konferansı temsilcisi, 206, 279, 622, 653, 665, 685.
- Kosova**, 65, 487, 503, 565; -vilâyeti, 572, 617.
- KOSTAN PAŞA**, Bosna vilâyeti müsteşarı, 252.
- Kosyarovo Manastırı**, Trebin kasabasının üst tarafında, 55.
- Kotel** (=Kazan), 544, 686, 689.
- Kotur**, İran hududunda bir şehir, 569, 579, 697; -arazisi, 619, 632.
- Kovanlık labyası**, Plevne'de, 463, 464, 466.
- Kozara**, Banaluka Sancağında, 54.
- Kozika-tepesi**, Büyük Balkan sıradağlarında, 686, 689.
- Kozhan köyü**, Kars'a tâbi, 356.
- Köleler-bayırı**, Şarkî Rumeli hududunda, Meriç nehri yakınında, 689.
- Köprü köyü**, Erzurum civarında, 344, 363.
- Kösedağ zirvesi**, 697.
- Köstence**, 298, 415, 439; -kazası, 579, 695.
- Köstendil**, 508, 516, 544.
- Krestaç**, Kristaç, Gaçka civarında bir kasaba, 57, 77, 322, 323.
- KRİSTİC**, (Mösyö-), Sırp Prenslığı temsilcisi, 245.
- Kriva-suyu**, Sırp hududunda, 576, 694.
- Krkvika**, Karadağ hududunda, 692.
- Krokovya-köyü**, Krusevaç yakınında, 185.
- Krubac-köyü**, Sırp hududunda, 576.
- Kruci**, Karadağ hududunda, 692.
- KRUĞENER** (General-), Rus kumandanlarından, 395, 454.
- Krup topu**, Alman Krupp fabrikalarının imal ettiği top, 681.
- Krusevaç**, 185, 195; -yolu, 186.
- Kruşova-dağı**, Şarkî Rumeli hududunda, 689.
- Kuban**, 26, 28; -kazakları, 333.
- Kubbealtı**, 162.
- KUCALINÇBANO** (Mösyö-), Romanya temsilcisi, 638.
- Kuçi-Drekaloviçi aşireti**, Karadağ'da, 692.
- Kuçka-Krajna aşireti**, Karadağ'da, 692.
- Kudüs**, 32, 565; -Manastırı, 524.
- Kula-Smilyova Kuga**, Sırp hududunda bir mevki, 687, 694.
- Kuleli kırsılası**, 92, 178.
- Kuleli vak'ası**, Abdülmecid zamanında ortaya çıkan gizli cemiyet hadisesi, 92.
- Kulibe-köyü**, Şarkî Rumeli hududunda, 686, 689.
- Kum-kale**, Çanakale-boğazı girişinde, 557.
- Kumar köyü**, Pazarcık civarında, 87.
- Kumarlı**, Orhaniye yakınında bir mevki, 489; -ordusu, 507, 508, 509, 510, 518; -geçidleri, 506; -karargâhı, 507.
- Kundaric nehri**, Batum civarında, 372, 373.
- Kunik** (=Konik) köyü, Sırp askeri karargâhı, 185.
- Kur nehri**, Ardahan civarında, 339.
- Kurbağalı-dere**, İstanbul'da Kadıköy'de, 46.
- Kuruşova dağı**, Bulgar hududunda, 577.
- Kurşunlu köyü**, Niş - Şehirköyü arasında.
- Kuvanska**, Sırp hududunda, 694.
- KUZA BEY**, Memleketeyn Prensi, 38.
- Kuzey Almanya İmparatorluğu**, 38, 81.
- Kuzguncuk İskelesi**, 610.
- Küçükçekmece**, 544, 560, 561.
- Küçükçekmece gölü**, 530.
- Küçük-Dubnik**, Plevne yakınında, 469, 472, 475, 478, 479, 481, 491.
- Küçük Eflak**, 293, 314, 315.
- Küçük İzvornik**, Sırbistan hududunda, 576.
- Küçük Yahniiler tepesi**, Kars'da Osmanlı mevzilerinden, 356, 359.
- Külâhi-dağı**, Şarkî Rumeli hududunda, 689.
- Kürdistan**, 357, 359.
- Kürt**, Kürtler, 334, 358, 579, 629, 630, 697; -atlıları, 340; -eşkıyası 359; -reisleri, 334.
- Kütahya**, 31.
- Kütayis alayı**, 369.
- Lab çayı**, Sırbistan hududu'nda, 576.
- LABANOF** (Prens-), Rus elçisi tayin, 590.
- LABOUT** (Mösyö-), Fransız konsolosu, 88.
- Laleli Camii**, 527.
- Lâtinler**, 595.
- Lâtin kabileleri**, 189.
- LAYARD** (Lord-), İngiltere'nin İstanbul sefiri, 271, 273, 316, 317, 318, 514, 517, 522, 524, 556, 562, 605, 607, 608, 614, 626; sefir tayini, 265; İstanbul'a gelişi, 270.
- LAYHTENBERG** (Prens-), Rus prensi, 590.
- LAZAR SUÇİÇE**, Hersek isyancı reislerinden, 56, 57.
- LAZARİ** (Perikli-), Rus asıllı Amerika konsolosu, 88.
- LAZAROF** (General-), Rus generali, 371.
- Laz-tepesi istihkâmları**, Kars'da, 370.
- Lazistan Sancağı**, Trabzon'a tâbi, 293, 372.
- Lazlar**, 334, 372, 638.
- Leberçnik-tepesi**, Karadağ hududu'nda, 692.
- LEBİB EFENDİ**, Mâbeyn Başkâtibi, 547.
- LEBOBİRATİÇ**, Hersek isyancı reislerden, 56.
- Lehistan**, 26, 27, 28, 29, 32; -ihtilâli, 32.
- Lehîler**, Lehistanlılar, 321.
- Lepnika çukurları**, Bulgar hududu'nda, 686.
- Leskofça**, 503, 544, 564.
- Leş dağları**, Karadağ'da, 323.
- Lim suyu-çayı**, Drina kollarından, 323, 575, 692.

- Limni, Ege Denizi'nde ada, 178.
 Lina dağı, Ohri kazâsında, 577.
 Linyezërda (=Liyoberezda) çayı, Sırp hududu'nda, 576.
 Lipova nâhiyesi, Karadağ'da, 323.
 Lirçinik geçitleri, Istolça yakınlarında, 56.
 LİŞAYN (Miralay-), Sırp ordusu Timok fırkası kumandanı, 142.
 Livadya, Rus Çarı'nın Kırım'daki yazlığı, 198, 283, 331.
 Livadya, Rus gemisi adı, 589, 620.
 LOBİÇKİ (General-), Rus generali, 543.
 Loŭça, Bulgaristan'da kasaba, 388, 391, 398, 416, 431, 447, 449, 450, 452, 457, 459, 460, 461, 462, 467, 470, 471, 472, 473, 474, 483, 485, 508, 515, 516, 531; -yolu, 463, 482.
 LOFÇALI DERVİŞ PAŞA, bk. Derviş Paşa.
 LOFTUS (Lord-), İngiltere'nin Petersburg elçisi, 286, 328.
 Lom, suyu, 395, 415, 417, 418, 419, 421; -hattı, 421, 423; -vâdisi, 419.
 Londra, 29, 30, 31, 48, 60, 73, 98, 105, 126, 134, 167, 169, 173, 179, 182, 200, 206, 216, 222, 225, 259, 260, 261, 262, 263, 268, 269, 270, 272, 275, 279, 280, 283, 298, 300, 308, 314, 320, 327, 423, 512, 513, 522, 539, 556, 609, 610, 614, 619, 641, 642, 654; -Andlaşması (13 Mart 1871), 32, 697, 698; -Konferansı (1871), 43, 329, 524; -Memorandumu, 647, 651; -Protokolü (İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa, İtalya, Avusturya işbirliği), 283, 285, 286, 288, 304, 536, 564, 569, 633, 637, 675.
 Londra sefiri (Rusya'nın), 330.
 LONEY (Kont Edvar dö-), İtalya'nın Berlin Büyükelçisi, 622, 685.
 LONİS, Berlinde Rus Delegesi, 545.
 Lordlar Kamarası erkânı, 601.
 LORİS MELİKOF (General-), bk. Melikof, General Loris.
 Lubin kasabası, Karadağ'da, 54, 55, 189.
 Lubuşka (Liyubuşka=Ljubuşki), Hersek Sancağı kazâlarından, 53.
 Lukovid, Plevne yakınında, 470.
 Lüleburgaz, 565, 577.
 Lütî-i cennî, Osmanlı Zirhlisi, 385, 386.
 Maânz körfezi, Akdeniz'de, 299.
 Maarif Meclisi, 319.
 Maarif Nezâreti, 602, 603.
 Mâbeyn Başkâtibi, 95.
 Mâbeyn-i hümayun, 97, 176, 205, 215, 276, 364, 423, 442, 548, 567, 568; -Kâtibliği, Başkâtibliği, 46, 168, 250, 559; -ricâli, 204, 489, 609; -dâiresi, 177, 250, 263; -ferikliği, 240, 320; -müşirliği, 126, 164, 603; -yaverliği, 130.
 Macar, Macarlar, 217, 256, 268, 466; -ihtilâli, 32; -İeri gelenleri, 217; -Krallığı, 595.
 Macaristan, 139, 215, 229, 293, 619, 668, 675, 676, 685; -mebûsan meclisi, 595.
 Macaristan Kralı, bk. Avusturya-Macaristan Kralı, Jozef.
 Maçin, Tuna üzerinde bir kasaba, 298, 382, 383, 384, 437, 498; -Kalesi, 384; -Kazâsı, 579, 695; -muhârebesi, 385.
 Maçka, İstanbul'da bir semt, 123.
 Magosa, 46.
 Mağaracı-dağları, Kars civârında, 368.
 MAHMUD.I. (Sultan-, 1696-1754), 27, 30.
 MAHMUD.II. (Sultan-, 1784-1839), 29, 31, 121, 122, 468, 523, 559, 574, 602, 684.
 MAHMUD AĞA, Batak-köyü katliâmı fâillerinden, 167.
 MAHMUD CELÂLEDDİN EFENDİ (Şehzâde, -) Sultan Abdülaziz'in oğlu, 115.
 MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA, (1838/1899) Bu eserin müellifi, 129, 466, 603.
 MAHMUD NEDİM PAŞA (Necib Paşa-zâde-, 1828-1883), Bahriye Nâzırı, Sadrazam.tâyini, 45, 46; -azlı, 47; -Kastamonu vâlisi olarak tâyini, Trabzona sürülmesi, oradan Adana vâilliğine tâyini, 48; tekrar Sadrazam (Ağustos 1875), 59, 60, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 82, 92, 95, 96; -azlı, 96; 97, 98, 99, 100, 102; Sadrazam, 105, 106, 107, 109, 123, 124, 131, 132, 168, 249.
 MAHMUD PAŞA (Damad, Halil Paşa-zâde- v. 1885), Ticâret Nâzırı, II. Abdülhamid Han'ın eniştesi, 68, 161, 162, 163, 164, 177, 189, 203, 204, 215, 216, 238, 239, 262, 264, 267, 269, 274; -Tophâne müşiri, 302, 307, 310, 314, 340, 391; Serasker kaymakâmı, 398; azlı, 548, 558, 559, 560; Adliye Nâzırı, 603; serasker, 612; azlı (4 Haz.1878), 613.
 MAHMUD PAŞA, Erkân-ı Harb reisi, 443
 MAHMUD PAŞA (Macarlı-), Ferik, Bosna kumandanlığından, İşkodra kumandanlığına tâyini, 154, 412.
 MAHMUD SERVER PAŞA, Vekillerden, 699.
 Mahmudiye kazası, Tulça sancağında, 579, 695.
 Maiyyet-i şâhâne bölükleri, 112.
 Makedonya, 139, 656, 659.
 Makri-Hora köyü, bk. Bakırköy.
 Malatya, 296.
 Mañ-izvornik, Sırp hududunda, 694.
 Mahvelibredo nâhiyesi, Karadağ'da, 209.
 Mañiye hazinesi, 119, 124, 155, 549.
 Mâliye Nezâreti, Nâzirliği, 48, 99, 238, 308, 519, 699, 700.
 MALKUM HAN, İran'ın Londra sefiri, 632.
 Maña, 600.

Malta köşkü, Çırağan sarayı arkasında, 612
Manastır, 106, 516, 597; -Sancağı, 597.
Mangalya, Bulgar hududunda, Silistre'nin doğusunda bir mevki, 577, 686, 696.
Marika-deresi, Bulgaristan sınırında, 686, 689.
Marika-tepesi, Sırbistan hududunda, 644.
MARKO BALANKOF, Bulgar ileri gelenlerinden, 134.
Marmara, Denizi, 541, 544, 580, 584, 591; -İmanları, 582.
MAROVİNİ (Deli-), Padişahın baştabibi, 602.
Martini-Hanri, Tüfek çeşidi, 508.
Martinek, Piper nâhiyesi civarında, 189.
Martinek-tepeleri, Karadağ'da, 323.
Mârûniler, 36, 37.
MATİÇ, (Mösyö-), Sırp Prenslığı temsilcisi, 245.
Mavi Kitâb, İngiltere'nin resmî yayınlar mecmuâsı, 70.
MAZHAR PAŞA, İngiliz asıllı olup, Romanya temsilcisi idi, 231.
MAZENİN, Rusya'nın Rusçuk konsolosu, 64.
Mebusan Meclisi, 175, 178, 238, 253, 255, 257, 272, 273, 277, 289, 304, 308, 311, 340, 502, 518, 546, 547, 548, 549, 560, 594.
Mecelle, Kaleme alınması, 42.
Mecid-Planına tepeleri, Sırbistan hududunda, 694.
Mecidi Nişânı, 575, 684.
Mecidiye kazâsı, Tulça sancağında, 579, 695.
Meclis-i İcraat, bk. İcraat Meclisi.
Meclis-i Mebusan, bk. Mebusan Meclisi.
Meclis-i Mükâleme, İstanbul'da 6 büyük devlet delegelerinin katıldığı konferans, 165.
Meç Kalesi, Alman muhârebesinde bir Fransız istihkâmı, 145.
Medenî kanun, 42.
Medine, 44, 540.
Medun, Karadağ'da, 158; -kalesi, 154; -yolu, 151.
Medveca-çayı, Sırbistan hududunda, 694.
Meguret, Karadağ hududunda bir mevki, 692.
MEHMED BEY (Miralay Kapudan-), Süvari feriki Ali Paşa fırkasından, 351.
MEHMED BEY (Hâfız-), Serkurenâ, 114, 115, 116.
MEHMED HAN IV. (Avcı Sultan-, 1642-1693), 317.
MEHMED PAŞA (Baltacı-, 1660-1713), 26, 30.
MEHMED PAŞA (Köprülü-, 1575-1661), Sadrazam, 36, 177.
MEHMED PAŞA (Kıbrıslı-, 1813-1871), sadrâzam, 36, 177.
MEHMED PAŞA, Abdülhamid'in baş yaveri, 302.
MEHMED PAŞA, (Ferik-), Sırbistan-Karadağ muhârebelerinde ordu kumandanı, 141, 146, 147; şehâdeti, 343.
MEHMED PAŞA, Hersek ihtilalinde ordu kumandanlarından, 57.

MEHMED PAŞA, (Mirliva, Kapudan-, 1835-1911), Yahniler fırkası kumandanı, 354, 366.
MEHMED ALİ PAŞA (Kavalalı-, 1769-1848), Mısır vâlisi, 29, 31, 32, 48.
MEHMED ALİ PAŞA (Müşir-), Yenipazar fırkası kumandanı, 141, 323, 398; -umûm Tuna Ordusu Başkumandanı, 398, 405, 415, 416, 417, 421; azli, 422, 423, 425, 431, 432, 444, 456, 457, 483, 485, 486, 487, 488; Balkan ordusu kumandanı, 489, 505, 506, 510, 520, 531, 622, 636, 637; Osmanlı temsilcisi, 644, 652, 654, 684.
MEHMED ÂSİM PAŞA, Osmanlı vekillerinden, 699.
MEHMED FUAD PAŞA (Keçeci-zâde-), bk. Fuad Paşa, Keçeci-zâde Mehmed-.
MEHMED MÜNİF PAŞA (Mirlivâ-), Van fırkası kumandanlarından, 341.
MEHMED RAHİM EFENDİ, Kırgız İslam kabilelerinin ileri gelenlerinden, 311, 312.
MEHMED RÜŞDÜ PAŞA (Mütercim-, 1811-1882), Sadrazam, 96, 99, 100, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 115, 119, 123, 153, 157, 159; istifâsı, 164, 169, 176, 177, 203, 204, 205, 218, 219, 231, 249, 313, 557, 567, 608, 609, 612, 613, 661.
MEHMED RÜŞDÜ PAŞA (Şirvânî-zâde-, 1828 - 1874), Adliye Nazırı, azli, 46; Sadrazam, 48; Ayr. bk. RÜŞDÜ PAŞA.
Mekri, 544.
Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye, 111, 112.
Mekteb-i Sultânî, bk. Galatasaray Lisesi.
Mekke, 44, 540.
MELİKOF (Loris General-, Mihail Tareloris Taynin 1826 - 1888), Rus kumandanı, 333, 335, 336, 354, 346, 347, 348, 360, 366, 369, 370.
MEMDUH BEY (Paşa, Mehmed Fâik-, 1839-1925) Mektûbî-i Sadr-ı Âli, 129.
Memleketeyn (=Ellak-Boğdan), 28, 29, 30, 31, 37, 200, 222, 231, 288, 293, 330, 440, 439, 523, 535, 536, 537, 538, 543, 566; -meselesi 569, 581, 658.
Memleketeyn Prenslığı, bk. Romanya Prenslığı.
MENÇİKOF (Prens-), Elçi olarak İstanbul'a gelmesi, 33.
MENSURUB BEY, İngiliz deniz subaylarından, Osmanlı Devleti hizmetine girmesi ve Tuna boğazındaki gemilerin kumandanlığına tâyni, 379.
Meriç nehri, 526, 531, 532, 544, 689, 690.
Meriç vâdisi, 293, 416, 425, 509, 516, 531, 616.
Mesta-Karasu, Bulgaristan hududunda, 686, 689.
Mesta nehri, Bulgaristan'da, 647.
Mesidplanına, bk. Meşid-Planına.
Meşid-Planına (=Mezidplanına), Bulgar hududundaki tepeler, 686.
Meşrutiyet, 203, -sistemi, idâresi, 111, 164, 175, 202.

- Meşveret Meclisi**, bk. Danışma Meclisi.
- Metkoviç kasabası**, 53, 57.
- Metokya**, Hersek'de Gaçka yolunda bir mevkii, 55, 56, 57, 575.
- Metropol**, 482.
- Metroviçe**, Sırbistan Karadağ arasında bir mahal, 141, 564, 691.
- Mevkib-i Humâyûn taburları**, bk. Asakir-i Mülkiye.
- Mezapotamya**, bk. Elcezure.
- Mirkoviç**, Karadağ hududunda bir mahal, 692.
- Mısır**, 28, 31, 48, 49, 69, 122, 123, 204, 284, 310, 316, 330, 540, 620; -ahâlisi, 123; -askeri, 29, 30, 32, 146, 147, 204, 205, 311, 417, 419; -galesi, 32; -hazinesi, 311; -idâresi, 44; -meselesi, 31, 32, 574; -ordusu, 31; -sahilleri, 607; -vâillîği, 32; -vergisi, 308.
- Mısır Cihâdiye Nâzırı**, bk. Hasan Paşa.
- Micingerd**, Doğu Anadolu'da bir kasaba, 697.
- MİDHAT EFENDİ**, Midhat Paşa kethüdasının oğlu, 242.
- MİDHAT PAŞA** (Ahmed Şefik, 1822-1884), Bağdat vâlisi, azli ve sadrazam olması, 47; azli ve Adliye Nâzirliğine tayini (Ağustos 1875); 48, 59, 68; azli, 71, 92, 95; Meclis-i vûkelâda vazifelendirilmesi, 96, 97; Adliye Nâzırı, 102; Selanik vâlisi, 104; Adliye Nâzırı, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 114, 117, 119, 120, 123, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 154, 161, 162, 164, 166, 167, 175, 176, 177, 178, 202, 203; II. defa Sadrazam (21.XII.1876), 204, 205, 207, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 228, 229; Şûray-i Devlet başkanı, 231, 234, 235; sadrazamlıktan azli ve Avrupa'ya sürülmesi, 238, 239, 240, 241, 242, 248, 254, 255, 320, 321.
- Midilli Adası**, 46, 239, 414.
- Midye kazası**, 544, 566.
- Mihrab tabyaları**, Ardahan'da, 339.
- Mikinci köyü**, Sırbistan hududunda, 576.
- MİLÂN OBRENOVIÇ** (Prens, 1854-1901), Sırp Prensi, 39, 65, 75, 140, 148, 149, 171, 179, 188, 197, 235, 236, 245, 247, 248, 501, 502, 503, 542.
- Millet Meclisi**, bk. Mebusan Meclisi.
- Mili-düzü**, Kars civarında, 363.
- MİR MEHMED**, Kürt beylerinden, 358.
- MİR MUHAMMED ŞÂMİL**, Şeyh Şamil'in oğlu, 311.
- Mirdita bölgesi**, İşkodra cihetinde, 502.
- Mirdita-dağı**, Arnavutluk'da İşkodra tarafında, 629.
- MIRKSI**, General, Rus fırkası kumandanı, 388.
- Misuri**, 544.
- MİŞEL** (MİHAEL Nikolayeviç, 1832-1909), Grandük, Rus Çar'ının kardeşi olup Doğu cephesi kumandanı idi. 291, 333, 346, 354, 360, 514, 515.
- Mitroviça**, Bosna vilâyeti Yenipazar sancağı kazalından 145, 146; demiryolu hattı, 541.
- Miyovaçka ırmağı**, Sırbistan hududunda, 576.
- Miyovaçka - planina**, 576.
- Moçkovak**, Karadağ hududunda bir mahal, 692.
- Modon muharebesi**, 412.
- Moglenica çayı** (=Karacaova), Bulgar hududunda bir çay, 577.
- Moha-dağı**, Kars'da, 370.
- Mokra köyü**, Karadağ hududunda, 692.
- Mokra-planına**, 692.
- MOLTKE** (General-, Helmuth von-, 1800-1891) Almanyada Erkân-ı harbiye reisi, 468, 469.
- Mora**, 30; -isyânı 30; -hristiyanları, 29.
- Moraça nehri**, Karadağ'da, 209, 251.
- MORATOVIÇ**, Hersek eşkiyası reislerinden, 57.
- Morava**, Bulgaristan hududunda, 576, 686; köprüsü, 185; -nehri, 144, 179, 180, 687, 694; -vâdisi, 186.
- Moskova**, 81, 182, 198, 224.
- Moskof, Moskoflar** (=Rus, Ruslar), 140, 374, 421; -fırkası, 340; -ordusu, 496; -sancağı, 498; -süvarileri, 345, 351.
- Mostar**, Hersek sancağı merkezi, 53, 55, 59, 60, 61, 151, 244; -mebusu, 255.
- Movan**, 544.
- Mrdar - planina**, Sırbistan hududunda, 694.
- Muâyede Salonu** (=Divân-ı humâyûn salonu), 242.
- Muâvine**, Gönüllü başbozuk asker, 401.
- Mudanya Körfezi**, 560.
- MUHAMMED BİN ÂYİZ**, Asir emîri, 44.
- MUHAMMED MUSTAFA (SA)**, Hazret-i Peygamber, 326, 327, 381, 444.
- Muhlis Paşa tabyası**, Kars'da, 370.
- MUHSİN HAN**, İran elçisi, 317.
- MUHYİDDİN EFENDİ** (Dağıstanî-zâde-) Rumeli Kazaskerliği pâyellilerinden, 176; Rodos'a sürülmesi, 177, 178, 241.
- MURAD III.** (Sultan-, 1546-1595), 30.
- MURAD** (Hacı-), Bulgaristan katliamının elebaşlarından, 169.
- MURAD V.** (Şehzâde-, Abdülmecid'in oğlu, "Murad Efendi", 1840-1905), 46, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 111, 114; -tahta geçmesi, 114, 117, 119, 120, 124, 126, 127, 28, 130, 131, 132, 136, 137, 155, 157, 158; Tahttan indirilmesi, 159, 161, 162, 163, 202, 225, 238, 274, 294, 313, 314, 346, 609, 610, 612, 613.
- Murad-çayı**, 348, 349; -geçidi, 579.
- Murad-suyu**, 697; -vâdisi, 343.
- MUSA PAŞA**, Süvari Mirliyası, Yahniler muharebesinde bulundu. 356, 359, 361, 366.
- MUSTAFA IV** (Sultan-, 1779-1808), 101.
- MUSTAFA BEY**, Mebus, 549.

MUSTAFA EFENDİ, Kars kalesi kumandanı yâveri, 368.

MUSTAFA İZZET EFENDİ, Nakibü'l-eşref ve Reisü'l-ulemâ, 162.

MUSTAFA PAŞA (Fosfor-) Serasker kaymakamı, 423, 483, 485, 488; -Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Reisi, Serasker (4 Haziran 1878), 613.

MUSTAFA PAŞA, Doğu Cephesi kumandanlarından, 380.

Mustafa Paşa Köprüsü, bk. Cısr-ı Mustafa Paşa.

MUSTAFA CELALEDDİN PAŞA (Mirliva, Ferik-), Aslen Polonyalıdır. Hersek'de Derviş Paşa maiyyetinde bulunmuştur. 77, 146, 189, 190.

MUSTAFA REŞİD PAŞA (1800-1858), Hariciye Nazırı, Londra'ya elçi olarak gitmesi, 31, 34.

Musul, 359, 368.

MUSURUS PAŞA (Kostaki-, 1809-1891), Osmanlı vezirlerinden, Londra elçisi, 149, 183, 184, 193, 232, 233, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 275, 277, 279, 455, 501, 514, 521, 522, 539, 540, 555, 556, 560, 562, 595.

Muş, 358, 359.

MUTİYE (=Monsieur Moutier), Fransa Hariciye nâzirliği da yapmıştır. İstanbul'da elçi, 40.

Müflet-dağları, Kızanlık yakınında, 401, 411.

MÜNİF EFENDİ, [PAŞA] (Mehmed Tahir, - 1828-1910), Maarif Nâzırı, 548, 602, 603, 608.

MÜNİR EFENDİ, Divan-ı humâyûn tercümanı, 590.

NACİ PAŞA, Doğu orduları kumandanlarından, 351; -İvâsı, 351.

Nağcıvan, 354.

Nâibler Şûrâsı, 311.

Nakibü'l-Eşraf

Nalband-tepesi, Kars'da Osmanlı ordusu mevzilerinden, 359.

NAMİK PAŞA (Müşir-) Serasker olması, 65; -Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı, 66, 139, 163, 203; -Hazine-i Hassa Nâzirliği, 391, 395; Divân-ı Harb reisiği, 412, 413, 442, 443; Hazine-i Hassa Nâzirliği'ne tâyini (11 Ocak 1878), 519, 523, 542, 543; Top-hâne Müşirliğine tâyini (4 Şubat 1878), 548, 551, 558, 559, 560, 567, 608.

NÂMİK KEMÂL BEY, (1840-1888) bk. Kemâl Bey, Nâmık,

Napoli, 240.

NAPOLYON I. (1769-1821) Fransa İmparatoru, 28, 29.

NAPOLYON III. (1808-1873) Fransa İmparatoru, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 123.

Nare nehri, Karadağ'da, 575.

Nariman, Rus hududunda, 697.

NÂSİRÜDDİN ŞAH (1831-1896) İran Şahı, 49, 316, 317.

NÂSİD PAŞA (Hacı-, v.1887), Osmanlı vezirlerinden, 618.

Navarin, Limâni, 29.

NAYDEN, Aslen Avrat-alan'lı olup Rusya'ya kaçan ve Bulgar isyanında başrolü oynayan Rusya'nın Filibe konsolosu, 64, 82.

NAZİF, Ortaköy Karakolu subaylarından, 121.

NECİB AĞA, Zabtiye Subayı, 83, 85.

NECİB PAŞA (Ferik-), Ahmed Eyüb Paşa kolordusundan, 55, 419, 441, 523, 543, 545; -fırkası, 418.

Necid, isyânı, Arabistan Yarımadasında, 44.

Nedvina, Karadağ hududu'nda, 692.

NELİDOF (Mösyö-), İstanbul'daki Rus maslahatgüzârı, 253, 271, 551, 584.

NEPOÇİNSKİ (General-), Çar'ın harb yâverlerinden, 543, 545.

Neradovse, Sırbistan hududu'nda, 694.

Nertova vâdisi, Trebin yakınlarında, 55, 56.

Nerice, 544.

Neş'et Paşa İvâsı, Karahasanlar muhârebesinde, 419.

Nevâhi-i âsiye, bk. Âsi nâhiyeler.

Nevesin, kazâsı, Hersek Sancağı'nda, 51, 52, 57, 151; -ihtilâl cemiyeti, 53; -meselesi, 53, 151; -muhâcirleri, 276; -Ovası, 54.

Nevesinliler, 52, 150.

Nevezre, Nikşik civârında mevki, 78.

Nişân-ı Osmanî, 496, 575.

Nişbolu, 141, 232, 293, 387, 395, 396, 397, 413, 437, 439, 440, 441, 450, 494; -kalesi, 388, 446, 447; -muhârebesi, 395.

Nihilist (=ademiyun), Rusya'da gizli bir cemiyet, 466.

NIKOLA, bk. Karadağ Prensi.

NIKOLA (Çar-, 1868-1918), Rusya İmparatoru, 33, 268, 523.

NIKOLA (Grandük-), Rus Çar'ının kardeşi ve Rus ordusu Başkumandanı, 291, 329, 330, 388, 389, 399, 425, 462, 469, 479, 481, 514, 515, 520, 522, 523, 525, 535, 536, 538, 540, 542, 543, 551, 556, 557, 560, 561, 567, 570, 572, 573, 582, 583, 584, 585, 589, 590, 616, 618, 680.

Nikolayef, Karadeniz sâhilinde şehir, 383; -tersânesi, 300.

Nikşik, Hersek Sancağı kazâlarından, kasaba, 57, 58, 78, 138, 235, 252, 253, 254, 256, 257, 282, 575; -kalesi, palangası, 54, 55, 57, 77, 137, 273; 323, 324, 500, 682, -mevkii, 255; -nâhiyesi, 209, 251; -ovası, 324.

Niş, 65, 80, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 172, 293, 294, 487, 544, 564, 565; -fırkası, 227, 398; -havâlisi, 168; -kalesi, 186, 503, 504; -ordusu, 139, 141, 144, 146, 147, 179; -Ovası, 144; -

Sancağı, 144, 186, 228, 694; -sınırları, 139; -yolu, 180.

Nişantaşı, İstanbul'da semt, 113, 162.

Nizâm-ı Cedîd, 31.

Nizâmiye, askerleri, 169; -Mahkemeleri, 42.

Noriman köyü, Rus sınırında, 579.

NUSRET PAŞA (Çerkes-, v.1896), Sultan Mahmud'un kölelerinden, 602.

NUSRET PAŞA, Mitroviça Kumandanı, 146.

NURİ PAŞA (Damad-, v. 1883), Abdülmecid'in büyük kızı Fatma Sultan'ın kocası, Mâbeyn Müşirliği'ne tâyini, 119, 124, 126.

Nüzül Emîni, 358.

Obabavra (=Babavrlı) -dağı, Karadağ hududunda, 575.

ODO RASSIL (Lord-), İngiltere'nin Berlin Büyükelçisi, 622, 653, 658, 685.

ODYAN EFENDİ, Nâfia Müsteşârı, 215, 216, 321.

OHANNES ÇAMİÇ EFENDİ (Hüdâverdi-zâde), İstanbul meb'usu, Şûrâ-yı Devlet azâsı, Ticâret ve Nâfia Nâzırı, 240, 548, 557, 603.

Ohri kazâsı, 577.

OKLOBİCO (General-), Rusya'nın Düban kolordusu kumandanı, 333.

Oltu şehri, 697; -yolu, 368.

ONU (Mösyö-), Rus sefâreti Baştercümânı, 197.

Opanec tepesi, Plevne yakınında, 482.

Orbika mevkii, Bileke civârında, 151.

Orelte tepesi, Gaçka yakınında, 322.

Oremlburg şehri, Kırgızistan'da, 311.

Orhaniye, Plevne yakınında şehir, 449, 460, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 478, 485, 486, 487, 488, 489, 501, 505, 506, 507, 508, 516; -geçitleri, 509; -yolu, 450, 472, 475, 479.

Orsova, Avusturya'da, 315.

Orta Asya, 317, 318, 374; -muhârebeleri, 147.

Ortaköy, İstanbul Boğaziçi'nde semt, 86, 120, 610; -karakolu, 121; -konağı (Çırağan sahil sarayı eklerinden), 120, 122.

Ortodoks Mezhebi (=Rum mezhebi), 29, 33, 50, 52, 633.

Osikovo, Plevne yakınında mahal, 481.

Osma nehri, Tuna'nın kollarından, 395, 459, 460; -vâdileri, 459.

OSMAN II. (Sultan-), Osmanlı Pâdişahı, 30.

OSMAN BEY, İkinci Mâbeyinci, 547.

OSMAN EFENDİ, Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi, 106.

OSMAN PAŞA (Mirliva), Erkân-ı Harbiye'den, 523, 531, 532, 543, 545.

OSMAN NURİ PAŞA (Gâzi-, v. 18978), Plevne kahrmanı, Bosna ferîkı, Mâbeyn müşiri, Serasker, 56, 141, 142, 152, 286, 287, 296, 391, 398, 405.

416, 422, 425, 431, 441, 442, 443, 446, 447, 449, 450, 452, 455, 456, 457, 459, 461, 462, 463, 464; Gâzi ünvanının verilmesi, 466, 467, 468, 470, 471, 472, 473, 474, 479, 481, 482, 483, 485, 486, 490, 491, 493, 494, 502, 508, 563, 587; Abdülhamid Han tarafından Asâkir-i Hâssa Müşirliği verilmesi, 588, 590; Mâbeyn Müşirliği'ne tâyini, 612.

Osman-pazarı, Tuna vilâyeti'nde kazâ, kasaba, 385, 391, 398, 399, 415, 416, 418, 423, 426, 431, 441, 442, 443, 450, 456, 485, 489, 544.

Osmanî nişanı, 684.

Osmanlı ("Osmanlılık", "Milleti"), 35, 220, 326, 381, 436, 437, 466, 494, 682; -askerleri, birliği, fırkaları, kuvvetleri, süvarileri v.s. 27, 37, 54, 55, 56, 57, 62, 79, 91, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 152, 156, 171, 179, 180, 183, 185, 186, 187, 190, 195, 208, 209, 210, 212, 222, 232, 233, 245, 255, 275, 298, 322, 323, 324, 333, 339, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 351, 356, 357, 360, 363, 366, 369, 370, 371, 373, 377, 383, 384, 385, 387, 389, 391, 393, 395, 396, 397, 401, 406, 409, 411, 416, 417, 421, 425, 428, 430, 432, 446, 449, 450, 452, 454, 456, 457, 459, 460, 461, 464, 466, 473, 476, 478, 481, 482, 483, 489, 491, 493, 494, 501, 511, 515, 531, 532, 535, 537, 541, 544, 545, 560, 564, 577, 578, 582, 591, 596, 618, 625, 628, 651, 688, 693, 695; -Avrupası, 65, 137, 173, 540, 596, 605, 637, 697; -Bankası, 99, 124, 699, 700; -borçları, 632, 633; -deniz kuvveti, donanması, harb gemileri, zırhlıları, 28, 31, 44, 63, 153, 298, 299, 300, 310, 315, 316, 331, 373, 378, 379, 383, 385, 388, 523, 574; -hâkimiyeti, 51, 212, 312, 446, 680; -himâyesi, 323; -hududları, sınırları, 62, 155, 225, 226, 286, 291, 326, 340, 372, 381; -hükûmeti, 44, 512, 540, 558, 580, 606, 619, 637, 642, 654, 663, 664, 670, 680, 690, 699, 700; -idâresi, 50, 76, 135, 168, 212, 222, 283, 291, 626, 637, 666, 691; -istihkâmları, 337, 369, 370, 373, 454, 462, 463, 464, 466, 469, 482, 483; -istilâsı, 377; -kaleleri, 383; -kanunları, 581, 689; -karakolları, 389; -karargâhı, 189, 515; -Mebusan Meclisi, 254, 339, 391; -memurları, 223, 580, 619, 648, 649; -mevkileri, 369; -mevzileri, 348; -muhâlifleri, 69; -taburları, 356, 365; -müdafaa hattı, 383; -nüfuzu, 310; -orduları, ordusu, 33, 62, 63, 66, 139, 140, 145, 179, 180, 185, 187, 195, 196, 222, 235, 246, 247, 265, 267, 270, 283, 291, 293, 294, 312, 334, 342, 343, 348, 354, 357, 359, 367, 383, 388, 395, 399, 413, 419, 421, 425, 426, 427, 428, 430, 460, 467, 469, 470, 474, 482, 485, 490, 491, 493,

494, 506, 515, 516, 531, 542, 543, 554, 616, 619, 637, 690; -sâhilleri, 293, 316, 379, 455, 595, 598; -saltanâtı, 606, 682; -sancağı, bayrağı, 140, 245, 380, 381; -sefirleri, 217, 636; -subayları, 336; -Sultanlığı, 34, 123; -şehirleri, 90, 617, 628; -tabyaları, 179, 384; -tahtı, 115, 162; -tarihi, 26, 455; -tebaası, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 50, 52, 68, 70, 246, 280, 552, 633, 634, 696; -temsilcileri, 208, 542, 570, 572, 636, 638, 639, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 654, 665, 666, 668, 672, 674, 676, 677, 678, 693, 695; -toplulukları, 207; -toprakları, arâzisi, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 49, 91, 105, 139, 155, 156, 168, 195, 202, 203, 223, 229, 239, 252, 266, 280, 286, 288, 293, 312, 313, 322, 325, 327, 328, 329, 523, 535, 546, 553, 565, 566, 575, 576, 577, 579, 580, 581, 589, 594, 598, 600, 615, 624, 630, 632, 639, 659, 679, 693, 696, 697; -umûmî efkârı, ahâlisı, 34, 645; -Umûmî meclisi, 242, 244, 253, 254, 255, 265, 285, 307, 437; -ükeleri, 27, 31, 32, 155, 231, 252, 259, 267, 280, 284, 312, 502, 575, 637, 688, 693; -ümerâsı, 544; -vilâyetleri, eyâletleri, 434, 628, 652, 656.

Osmanlı Devleti, Osmanlılar, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 81, 90, 91, 92, 98, 105, 107, 123, 132, 134, 135, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 205, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 238, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 250-251, 252, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 298, 299, 300, 301, 303, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 334, 337, 339, 342, 346, 347, 348, 354, 361, 363, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 374, 376, 377, 380, 382, 399, 411, 413, 428, 431, 434, 435, 436, 437, 439, 452, 455, 468, 471, 482, 484, 487, 500, 501, 502, 503, 507, 509, 511, 512, 513, 514, 516, 517, 521, 522, 523, 524, 525, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544,

545, 546, 549, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 559, 560, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 572, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 584, 585, 587, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 605, 606, 607, 608, 614, 615, 617, 618, 619, 621, 622, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 636, 637, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 675, 678, 679, 680, 681, 682, 686, 687, 688, 689, 690, 692, 694, 695, 696, 697, 699, 700; - Maslahatgüzârı (Rusya), 272.

Otlıç-dağı, 57.

Oluk köyü, Filibe Pazarlığı'na tâbi, 82, 83, 85, 86, 87, 132, 133, 136, 507, 514.

ÖJEN NEVİKOF (Mösyö-), Rusya'nın İstanbul sefiri, 699.

Öçek köyü, Ardahan civârında, 335.

ÖMER BEY (Miralay-), Kurmay Başkanı, 427, 464.

ÖMER PAŞA (Ferik-), Doğu Cephesi kumandanlarından, 354, 356, 359, 360; -tepesi, 359.

ÖMER [Lütfi]PAŞA (Almanya Slavlarından, v.1871). Serdâr-ı ekrem, 38, 102, 150, 153.

Örfî idâre Mahkemesi, Edirne'de, 411.

Özbek Tekkeleri, 313.

Padişah Sarayı (Edirne'de), 529.

Palanka, Şehirköyü yakınında, 504; -mevkii, 503.

Palmer Bankası, Londra'da, 98, 99.

PANARTOS, Filibe Bulgar Metropolidi, 82.

Panislâvizm (=Slav Birliği), 36, 474.

Parasadun-geçidi, Kızan yakınında, 510.

Parga köyü, Bulgar hududu'nda, 577.

Paris, 39, 42, 73, 98, 123, 216, 237, 259, 262, 308, 360, 609; -Andlaşması (30 Mart 1856), 31, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 43, 60, 66, 72, 90, 148, 684, 698; -Muâhededesi, 183, 200, 221, 230, 231, 232, 251, 252, 256, 264, 265, 266, 267, 270, 271, 288, 289, 299, 300, 315, 434, 512, 523, 536, 564, 573, 574, 599, 600, 607, 621, 627, 634, 637, 641, 695; -Beyannamesi (16 Nisan 1856) 580.

Pasinler mevkii, Kars-Erzurum arasında, 299.

Paşa Dâiresi (=Sadrazam Konağı), 177, 239.

PAVLO (Çar-), Rusya İmparatoru, tahttan indirilmesi ve idâmı (1798), 28.

Pavloviç, Piper nâhiyesi civârında, 189.

Pazarcık, Sofya sancağında kazâ, kasaba, 82, 83, 85, 86, 87, 488, 515, 520, 531, 532, 654; -Ovası, 516.

PEKOPAVLOVIÇ, Karadağ asî reislerden, 56, 57, 58.

- Pelişad (Plişad)**, Plevne yakınında köy, 456; -muhârebesi, 455, 461.
- Penek-çayı**, Anadolu'da Rus hududu'nda, 697.
- PERESTÜ KADİNEFENDİ**, Sultan Abdülmecid'in 4. zevcesi, 162.
- Perişan-boğazı**, Bardız-yolu'nda, 345.
- Perkit**, Kars Çayı üzerinde köy, 356; -mevkii, 350.
- Perno-Brdo mevkii**, Preška civârında, 78.
- PERTEV EFENDİ**, Ermeni asıllı İbtidai Mahkemesi eski üyelerinden, Sırplarla temas kurmak için Belgrad'a gönderilmesi, 234, 235.
- Peşâver**, Hindistan'ın kuzeyinde şehir, 319.
- Peşte**, Macaristan'da, Budapeşte, 217.
- PETERS** (Miralay-), Grandük Mişel'in yâveri, 360.
- Petersburg**, 29, 182, 198, 223, 256, 260, 261, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 277, 279, 283, 285, 286, 287, 328, 512, 524, 537, 567, 572, 574, 581, 585, 587, 590, 619, 641, 656, 700; -Zabtiye Nezâreti, 466.
- Petriç**, Filibe Pazarcığı'na tâbi köy, 87, 133, 507.
- Petrisevo köyü**, Bulgar sınırı'nda, 686, 689.
- Petrpavlovik**, İşkodra'da, 151.
- Pikla**, Karadağ'da İşkodra'ya tâbi köy, 189.
- Pilatova**, Karadağ hududu'nda köy, 692.
- Piper**, Karadağ'da İşkodra'ya tabi nâhiye, 189, 323, 323.
- Pirot**, 687, 694.
- Pirtop**, Balkanlar'da köy, 686, 689.
- Piryedor**, Rebke Sancağı'nda, 54.
- Piva**, Hersek Sancağı'nın Gaçka kazâsında nâhiye, 57, 78, 209, 251, 500, 692; -bölgesi, mevkii, 53, 323; -nehri, 575; -ovası, 56.
- Pivenik**, yukarı vâdisi, Piva yakınlarında, 57.
- Piyalopavloviç Ovası**, Zita-suyu sâhilinde, 324.
- Piana**, 58.
- Planika**, Niş-Şehir köyü arasında kasaba, 142.
- Planina-Golyak**, 544.
- Planina-Grapaştence**, 544.
- Planina-Hica**, Sırbistan hududunda, 694.
- Plava**, Karadağ hududu'nda, 575.
- Plavnika**, Karadağ hududu'nda, 692.
- Plevne**, 391, 395, 398, 416, 422, 423, 424, 425, 430, 431, 442, 446, 447, 449, 450, 452, 454, 456, 457, 459, 460, 462, 466, 467, 469, 470, 472, 481, 482, 483, 485, 486, 488, 489, 490, 496, 500, 501, 502, 505, 506, 507, 516, 518, 563; -hâdisesi, vak'ası, 554, 616; -istihkâmları, 361, 449, 454, 473; -karargâhı, 461, 473; -köprüsü, 479; -kuşatması, 474, 478, 489; -mağlubiyeti, 433; -muhârebeleri, savaşları, 446, 471, 587; -müslûmanları, 490; -Ordusu, 423, 432, 455, 456, 462, 467, 470, 475, 482, 486, 488, 490, 491, 494, 506, 507, 508, 512, 518, 538; -ric'at hattı, 479; -zaferi, 445.
- Plopavlovik**, İşkodra tarafında, 323.
- Podetmorica**, Karadağ'ın güneyinde, 141.
- Podgorica**, İşkodra'da kazâ, 154, 323, 500, 575, 585; -havâlisi, 151.
- Polcanika-tepesi**, Sırbistan hududu'nda, 694.
- Pomak**, Rodop Dağları'nda, 168.
- Poniça-köyü**, Zayçar'a tâbi, 187.
- Poniçe mahallesi**, Kafona-köyü'nde, 133.
- POP YUVAN**, Gabrova eşkiyası reisi, 133.
- Popovopolça**, yolu, Hersek'de, 55.
- Port-Franc** (=Serbest liman), Batum limanı, 632.
- Pot-başı**, Tuna nehrinde İbrail karşısında, 383, 437.
- Poti kasabası**, Tiflis'in demiryolu iskelesi, 378.
- Praçkova köyü**, Filibe'de, 133, 136.
- Prasadin Dərbend köyü**, Filibe yakınında, 136.
- Prasdi**, mevki, Pazarcık'da, 85.
- Pravadi**, yolu, Bulgaristan'da, 293.
- Prepolas**, Niş Sancağı'nda Sırbistan hududu'nda, 694.
- Preška**, Hersek'de mevki, 78.
- Prezeviça** (=Prezevika) - Balkan, Bulgar hududu'nda, 686, 689.
- Priştine**, 141, 544, 654.
- Priyepolye**, Lim Çayı yakınında, 575.
- Prizren**, 503, 565.
- Prokleti-dağı**, Karadağ hududu'nda, 575.
- Prusya**, Devleti, 28, 32, 33, 38, 39; -Kral hânedânı, 38.
- Prusyahtlar**, 28, 38, 622.
- Prut**, 27, 30; -Andlaşması, 26, 27; -mağlubiyeti, 27; -nehri, 32, 268, 293, 298, 695; -zaferi, 30.
- Raçaavbilna mevkii**, 148.
- Radine**, Yeni-Zağra yakınında, 406.
- RADİSKİ** (General-), Rus Generali, 428.
- Radişova**, 463, 466.
- Radoçina dağı**, Bulgaristan hududunda, 687.
- Radomirça mevkii**, Orhaniye civârında, 473.
- Radosina dağı**, Koca Balkan üzerinde, 694.
- Radovina mevkii**, 146, 147.
- Radşova tepeleri**, Plevne yakınında, 452.
- Rafo yolu**, Karadağ hududu'nda, 692.
- Ragüza**, 54, 56, 57, 58, 78, 209; yolu (Trebin civârında), 153.
- RAHİM EFENDİ** (Kırgızlı-), 313.
- Rahova**, 395, 446, 447.
- Rakoviça köyü**, Adliye kazâsında, 142, 694.
- RÂMİZ PAŞA** (Mirimiran-), Gürcü Şerif ve Muhyiddin Efendilerin arkadaşları, 177, 178, 241.
- RANGABA** (Mösyö-), Yunanistan'ın Berlin sefiri, 632.
- RÂSİM BEY** (Edirneli-), Mebus, 548, 549.

- RÂSİM PAŞA** (Mirlivâ-), Balkanlarda Osmanlı kumandanlarından, 399; Şipka kumandanı, 401, 427; Tuna donanması kumandanı, 441.
- Rasko nehri**, Sırp hududunda, 576.
- Rasova**, Tuna kıyısında, 293, 299, 577.
- RÂŞİD [Mehmed] PAŞA** (Mısırlı-, 1824-1877) Viyana elçisi, Hariciye Nazırlığına tayini, 61; Hariciye Nazırı, 73, 74, 129, 130, 131.
- RÂŞİD PAŞA** (Hacı, Ferik-), Derviş Paşa maiyyetinde Mısır askeri komutanı, 146, 147; Yahniler savaşında Osmanlı kumandanı, 354, 356; Alacadağ kordusu kumandanı, 359, 360.
- RAUF PAŞA**, Bahriye Nâzırı, Bosna kumandanı, 56, 57, 58, 262, 268, 398, 399, 401, 406, 408, 409, 432, 436, 442, 506, 509, 513, 514, 515, 518, 520, 546, 585, 587.
- RAUS** (Prens-), Almanya elçisi, 605.
- Raveno**, Metokyo yakınında, 57, 692.
- Rayhstad**, (Reichstadt), 50, buluşması, 51, 61; görüşmesi, 196, 660, 665; kasabası, 49.
- Raykoviç yolu**, Tırnova'da, 399.
- Rayovo**, Karadağ hududunda, 575.
- Razgrad**, 417, 423, 430, 431, 435, 544; muharebesi, 416.
- Rebke sancağı**, 54.
- RECEB PAŞA** (Mirlivâ-), Hersek livâsı kumandanı, 324; 2. livâ kumandanı, 409; Siyevi-Nikola fırkası kumandanı, 427.
- Reçine**, Kolaşin cihetinde, 323.
- Redif askeri**, 294.
- REDİF EFENDİ (PAŞA)**, Serasker, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Başkanı, Serasker Kaymakamı, 112, 114, 126, 131, 161, 162, 164, 177, 190, 213, 216, 219, 226, 239, 253, 262, 264, 267, 269, 274, 294, 295, 296, 303, 310, 339, 340, 391, 395, 398, 412, 413, 414, 442, 443, 447, 468.
- RE'FET PAŞA**, Selânik vâlisi, 89.
- Reisü'l-ülemâ**, 162.
- Ren nehri**, 38.
- REŞAD EFENDİ** (Veliâhd-), Abdülhamid Han'ın kardeşi, 242, 602, 603, 613.
- REŞİD PAŞA** (Mustafa-, 1799-1858), Osmanlı Sadrazamı, 32, 44, 45, 96, 268.
- REŞİD PAŞA**, Rumeli beylerbeyi payelilerinden eski Tırhala mutasarrıfı, Şehremanetine tayini, 603.
- REŞİD PAŞA** (Kolonbalı-), Katislova muharebesinde bulunması, 419.
- Reşlemankladenek**, Bulgar hududunda, 687.
- Revan**, 347, 361, 363; eyâleti, 357; kolordusu, 333, 346, 373.
- Revanîçe köyü**, Plevne civarında Rus karargahı, 462.
- REYHAN AĞA** (Binbaş-), Süvari subaylarından, 421.
- RİZÂ BEY**, Limni'ye sürgünü, 178.
- RİZÂ BEY**, Bâbıâli Fvrak Müdürü, 177, 178.
- RİZÂ [Hasan] PAŞA** (Bursalı-, v.1877), Serasker, 66, 68, 73, 80, 82; Tophane Müşirliği, 128; Vekil, 163.
- Riceka Çayı**, Sırbistan hududunda, 694.
- RİF'AT BEY** (Binbaş-), Kars ciheti ordusu subaylarından, 111, 360.
- RİF'AT PAŞA** (Mirlivâ-), Lofça kumandanı, 441, 449, 459, 460, 461, 463, 503.
- Rilskareka vâdisi**, Bulgaristan hududunda, 686.
- RİSİTİÇ** (Mösyö-), Sırp prensliği Hariciye Müdürü, 148.
- Rodop Balkanı**, 616.
- Rodop dağları**, 526, 577, 686.
- Rodop havâlisi**, 618.
- Rodop müdafileri**, 617.
- Rodoplular**, 618.
- Rodos**, 178.
- Roma**, 73.
- Romanya** (Eflâk-Boğdan hükûmeti), 232, 289, 290, 291, 293, 299, 321, 387, 391, 431, 434, 464, 466, 494, 498, 540, 544, 552, 553, 577, 578, 580, 619, 632, 660; -askeri, 493, 552; -demiryolları, 302; -fırkası, 463; -halkı, 231; -hükûmeti, hükûmetleri, 455, 691; -imparatorluğu, 679; -kuvvetleri, 291; -Ordusu, orduları, 456, 543; -Prensi, 249; -Prensleri, 454; -Prensliği, 38, 218, 230, 231, 232, 284, 288, 301, 537, 564, 681, 695, 696; -sahili, 389; -sahilleri, 397; -tebaası, 576, 696; -toprakları, 288; -ülkesi, 686.
- Romanyalı**, 687.
- Romanyalılar**, 288, 289, 290, 298, 447, 466, 472, 474, 475, 496, 638, 681.
- Romenler**, 464.
- Rostray**, bk. Rozay.
- Roşdovid**, Eflak'da Vid suyu kenarında, 388.
- Rozay** (=Rostray), 575.
- Rumen askerleri**, 383.
- Ruscuk**, 134, 232, 293, 294, 298, 382, 383, 388, 389, 394, 413, 415, 418, 423, 437, 438, 439, 440, 341, 442, 443, 536, 539, 544, 552, 578; -demiryolu, 416, 688; -kalesi, 387, 543; -kasabası, 693; -mevkii, 417.
- Rum**, 314, 377, 599, 600, 687; -ahâli, 599; -azınlığı, 140; -devleti, 27; -eyâletleri, bk. eyâlat-ı mütecâvire; -halkı, 628; -hükûmeti, 28; -kilisesi, 33, 40, 42, 50, 600; -milleti, 27; -patrikhânesi, 40; -vak'ası (1821), 29.
- Rumeli**, 28, 29, 30, 36, 41, 45, 49, 99, 145, 176, 198, 210, 219, 220, 223, 225, 226, 227, 228, 277, 291, 293, 295, 296, 299, 313, 372, 374, 377, 436, 437, 443, 484, 486, 509, 514, 536, 538, 543, 545, 564, 565, 576, 578, 580, 587,

597, 617, 618, 621, 628, 629, 630, 659, 662, 679, 682, 689; -ahâlisi, 532; -bölgesi, 54, 88, 139; -cephesi, muhârebeleri, 382; -demiryolları, 46, 98; -demiryolları şirketi, 688, 695; eyâletleri, 619, 629; -göçmenleri, 591; -hudutları, 681; -muhaciri, muhacirleri, 527, 549; -müslümanları, 616; -sâhilleri, 227, 300, 377; -suları, 378; -toprakları, 554, 580, 596; -vilâyetleri, 553, 630, 662.

Rumeli Hisârı, 134.

Rumlar, 40, 553, 564, 598, 626, 627, 628, 630.

Ruski-Mir, Slav gazetesi, 147.

Rus, Rusya (Ruslar), 24, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 59, 60, 61, 64, 66, 70, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 88, 91, 105, 132, 135, 137, 139, 143, 147, 149, 151, 167, 171, 173, 174, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 206, 214, 215, 217, 218, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 246, 249, 250, 252, 253, 256, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 295, 299, 300, 301, 302, 305, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 318, 321, 322, 323, 325, 327, 330, 333, 334, 335, 336, 339, 342, 343, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 354, 356, 357, 359, 361, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 382, 383, 384, 385, 387, 388, 389, 392, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 406, 408, 409, 411, 413, 415, 417, 418, 419, 420, 426, 427, 428, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 446, 449, 450, 452, 454, 455, 456, 457, 459, 461, 462, 463, 464, 466, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 475, 476, 478, 479, 482, 483, 485, 488, 491, 493, 494, 496, 500, 501, 502, 503, 505, 506, 507, 508, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 529, 531, 532, 535, 537, 538, 539, 540, 541, 543, 544, 545, 546, 549, 551, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 563, 564, 565, 567, 568, 570, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 582, 584, 585, 587, 590, 591, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 606, 607, 612, 615, 616, 617, 618, 619, 621, 622, 624, 626, 629, 630, 632, 633, 639, 640, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 649, 650, 651, 652, 654, 656, 657, 658, 660, 661, 665, 679, 681, 683, 691, 697, 699; -askeri, 300, 302, 329, 336, 339, 347, 377, 383, 408, 435, 436, 447, 454, 482, 506, 508, 536, 544,

545, 553, 561, 577, 578, 580, 583, 643; -askeri 300, 302, 329, 336, 339, 347, 377, 383, 408, 435, 436, 447, 454, 482, 506, 508, 536, 544, 545, 553, 561, 577, 578, 580, 583, 643; -askeri hükümeti, 654; -bando takımı, 590; -Bankası, 700; -birlikleri, 33; -beyannâmesi, 266, 269, 271, 272; -bozgunculuğu, 140; -Çarı ordusu, 360; -Devleti, 27, 312, 326, 327, 328, 329, 331, 483, 487, 536, 543, 564, 566, 584, 600, 601, 605, 614, 680; -donanması, 31, 574; -elçiliği, 85, 150, 589; -emelleri, 173; -Erkân-ı harbiyesi, 482; -eyâletleri, 596; -fırkası (firkaları), 384, 389, 403, 416, 449, 531, 558; -gazeteleri, 135; -gemileri, 358; -halkı, 224, 326; -harbi, 311; -Hariciye Nazırı, 272; -Hariciye Nezareti, 40, 182; -hassa alayı, 389; -hassa ordusu, 431, 502; -hassa süvâri askeri, 590; -hududu, 697; -hükümeti, 280; -İstihkamları, 384, 421; -istilâsı, 317; -istimbottarı, 378; -kabinesi, 327; -karargâhı, 494, 551, 562; -kazakları, 374, 377, 450, 525; -kilesisi, 39; -kolorduları, 359; -komiseri, 687; -konsolosları, 280, 580; -kumandanları, 587; -kuvveti, 337, 341, 346, 348, 350, 356, 406, 423, 425, 430, 431, 432, 514, 552, 554, 556, 561, 625; -limanları, 565, 580; -maslahatgüzârı, 193, 256, 257, 269, 275, 280, 282; -memorandumu, 640; -memurları, 580; -milleti, 198, 222, 325; -muhârebesi, 174, 484, 502, 540, 631; -müfrezesi, 341, 354, 472; -nüfuzu, 46, 319; -Ordusu, 27, 29, 33, 44, 192, 226, 256, 262, 264, 266, 267, 270, 278, 282, 383, 284, 286, 288, 291, 293, 296, 299, 301, 329, 333, 335, 342, 350, 351, 354, 356, 357, 361, 363, 369, 370, 378, 388, 413, 414, 415, 424, 434, 435, 447, 454, 456, 457, 460, 462, 466, 475, 578, 481, 489, 512, 520, 531, 537, 539, 540, 541, 542, 543, 556, 558, 560, 576, 580, 582, 584, 587, 589, 590, 591, 594, 600, 616, 624, 629, 644, 680, 691; -papasları, 569; -piyadeleri, 476; -sâhilleri, 300; -saldırısı, 606; -savaşı, 196, 272, 282, 289, 294, 307, 323, 325, 487, 496, 597, 598, 602, 609, 630, 681, 682, 683; -savaş gemileri, 33, 316, 574; -sefâreti, 207, 226, 246, 565; -sınırı, 350; -süvarisi, 363, 370, 391, 419, 446, 526, 529, 582; -tabyaları, 379, 383; -tebaası, 565, 566, 569, 579, 580; -temsilcileri, 563, 565, 566, 570, 572, 618, 630, 632, 638, 651, 655; -ticaret gemileri, 30, 546; -topçuları, 369, 491, 482, 695; -toplari, 417, 525; -toprakları, 27, 579; -tüccarları, 335; Umumi efkârı, 656; -ülkeleri, 466; -üyeler, 697; -Veliahdi, 123; -Vapurları, 379, 580; -yaralıları, 454.

RÜŞDÜ PAŞA (Şirvânî-zâde, 1829-1874), sadrîâzam, 47, 48, 49, 69, 97, 102, 103, 104, 107,

113, 114, 117, 120, 124, 126, 127, 128, 130, 161, 162, 163, 548.

Saatli Cami, Selânik'de, 88.

SÂBİT PAŞA, Balkan ordusu kumandanlarından, 531; -fırkası, livâsı, 419, 421.

Sadâret mührü, 114.

SÂDİK PAŞA (Mehmed-, v. 1901), Tuna vâlisi, Mâlîye Nâzırı, 439; -Rûsûmat Emâneti'ne tâyni, 102, 104, 471, 519; -Nâfia Nâzirliği ve Başvekîl olarak tâyni (18 Nisan 1878), 602, 605, 608; azli, 612, 626, 661.

Sadova muhârebesi, (Prusya-Avusturya arasında), 38.

Sadrâzam Müsteşarlığı, 240.

Sadrâzamlık, Sadâret, 45, 48, 59, 60, 77, 82, 92, 96, 102, 105, 106, 108, 123, 137, 143, 157, 274; -mevkii, 164; -isinin Başvekâlet olarak de-ğıştirilmesi, 548.

SÂDULLAH BEY, PAŞA, Ticâret Nâzırı, Mâbeyn Başkâtıblığı, Berlin sefiri, 99, 119, 163, 168, 569, 575, 581, 622, 625, 671, 684.

SAFVET [MEHMET ES'AD] PAŞA (1814-1883) Hâriciye Nâzırı, Pâris Sefiri, Sadrâzam, 60, 61, 68, 194, 195, 197, 198, 200, 206, 219, 222, 223, 226, 231, 232, 245, 246, 248, 252, 253, 254, 255, 257, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 270, 271; Şûrâ-yı Devlet reisi, 548, 551, 560, 561; -Hâriciye Nezâretine tâyin, 562, 563, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 575, 581, 583, 584, 596, 603, 608; Sadrâzam tâyni (4 Haziran 1878), 613, 614, 622, 634, 663, 671.

SAFVET PAŞA (Müşir-), Balkan Ordusu kumandanlarından, 154, 158, 391, 398, 399, 510, 532; livâsı, 391, 441, 442.

SAİD BEY, PAŞA, Ticâret Meclisi üyelerinden, Mâbeyn Başkâtıblığı'ne tâyni, 164, 203, 205, 213, 242, 263, 269, 274, 275, 299, 367, 483, 502; 506, 512; Dâhiliye Nezâreti'ne tâyni (11 Ocak 1878), 519, 540, 546; -azli, 547; Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne tâyni, 548, 549 558, 559, 568, 602; Âyan Meclisi Başkanlığı'na tâyni, 603.

SAİD EFENDİ, Sadâret Müsteşârı, 68, 129, 603.

SAİD PAŞA (İngiliz-), Mâbeyn Feriki, Mâbeyn Müşiri ve Bahriye Nâzırı, 164, 177, 239, 320, 375, 502, 506, 510, 516, 519, 546, 607, 608, 609, 612.

Saint-an nişânı, 575.

Sakar-bayır, Şarkî Rumeli hududu'nda, 689.

Sakar-tepe, Haydar köyü yakınında, 419.

Sakhar, Sırbistan hududunda, 694.

Sakız adası, 123, 240; -halkı, 240.

Salamirya Vâdisi, Yunan sınırında, 633.

SÂLİH EFENDİ, Vâlide Sultan Kethüdâsı, 163.

SÂLİH EFENDİ, Ser-etibbâ-yı Şehriyârî, 128.

SÂLİH SÂRİM PAŞA, Ayâzlar yöresi komutanlarından, 419; -fırkası, 419.

Sâlim Paşa fırkası, Şumnu'da, 443.

SALISBURY (Lord Marquis de-) Hindistan sömürge-leri Nâzırı ve İngiltere Hâriciye Nâzırı, 206, 208, 212, 213, 214, 215, 216, 229, 233, 242, 285, 599, 600, 601, 605, 607, 618, 622, 627, 629, 631, 638, 640, 644, 647, 648, 649, 651, 652, 654, 657-658, 660, 663, 664, 665, 669, 678, 685.

Saltanat Merkezi, bk. İstanbul.

Saltanat, 108; -Atabeki, 130; -Müsteşârı, 320.

Samakov, Sofya yakınında, 507, 510, 513, 514, 687.

SÂMİ PAŞA (Mirliva-), 617.

SÂMİH PAŞA, Edirne vâlisi ve 4. Ordu müşiri, 225, 226.

Sampa, Batum cihetinde mevki, tepeleri, 372, 373.

Saray-Bosna (=Sarajevo), Bosna vilâyeti'nin mer-kezi, 52, 667, 669.

Sarayköy köyü, Bulgar hududunda, 577.

Sârdunya Devleti, İtalya'da, 33.

Sarı-Nasuhlar Muhârebesi, 417.

Sârımbey İstasyonu, İhtiman-Yanbolu hattında, 520, 531.

Sava nehri, 524, 669, 694.

SAVA PAŞA, Mekteb-i Sultânî Müdürü, 219, 233.

Savuna Sırtları, Katislova yakınında, 419.

Schleswig Eyâleti, Danimarka'da, 214.

Sebil kalesi, Kafkasya'da, 377.

Sebte Boğazı, 316.

Sedan, Almanya ve Germanyâ Birleşik hükûmetleri-nin Fransa'yı mağlup edip Napolyon'u esir aldıkları yer, 42.

Seguca köyü, Sırb-Bulgar hududu'nda, 687, 694.

Sekbanlı, Filibe yakınında, 515, 516; -istasyonu, 531.

Selâm-köyü, Güney Bulgaristan'da, 686, 689.

SELÂMİ PAŞA (Mirliva-), Bulgar isyânını bastırmak için tertib edilen ikinci livâ komutanı, 87, 180.

Selânik, 88, 89, 90, 141, 155, 156, 403, 486, 531, 534, 565, 566, 572, 597, 598, 618, 628; -demiryolu, 145; -hâdisesi, vak'ası, 88, 90; -kıyıları, 139; -limânı, 88; -muâvîne süvârisi, 463.

SELİM III. (Sultan-), 29; 31. 115.

SELİM PAŞA (Ferik-), 54, 151, 152.

Selimiye Kışlası, 204.

Selimiye Süvârisi, Padişah tarafından techiz edilen fırka, 472.

Sen Nikola - boğazı, 544.

SEN VALİYE (Kont dö-), Fransa temsilcisi, 618.

Senakos köyü, Sırb-Bulgar hududu'nda, 687, 694.

Seniçe (=Sjenica), Yenipazar Sancağı'nın merkezi, 146, 147, 572.

- Seraskerlik**, 48, 80, 96, 102, 108, 112, 131, 602;
-Dairesi (Bâb-ı Serâskerî), 238, 308, 436, 537, 588; -kaymakamlığı, 101, 398; -makamı, 226, 227, 302, 339, 436, 438, 510, 513.
Sergen köyü, Lüleburgaz yakınında, 577.
SERVER PAŞA (v. 1886), Şûrâ-yı Devlet Başkanı, Hâriciye Nâzırı, 55, 59, 60, 518, 522, 523, 542, 523, 542, 543, 551, 562.
Servi (=Selvi), Balkanlarda kasaba, 133, 391, 431, 440, 442, 456, 459, 485, 508.
Sevad, Afganistan'da şehir, 318.
SEYFEDDİN EFENDİ (Harputlu İsmail, v.1882) Şûrâ-yı Devlet azâlarından, Anadölu kazaskerliği pâyeliilerinden, 126, 176.
Seyyidkân, geçitleri, Bâyezid cihetinde, 343, 347, 349, 350.
Sıcak-dere köyü, Lüleburgaz yakınında, 577.
Sırbistan, Sırp, 28, 29, 30, 39, 50, 51, 52, 53-54, 61, 62, 65, 66, 67, 80, 81, 82, 137, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 161, 164, 171, 172, 173, 174, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 193, 195, 196, 197, 198, 200, 208, 212, 222, 223, 224, 229, 246, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 260, 276, 277, 288, 289, 291, 293, 303, 314, 327, 374, 434, 439, 486, 488, 500, 501, 502, 503, 523, 524, 535, 536, 537, 538, 542, 543, 544, 552, 553, 569, 572, 576, 577, 578, 581, 595, 596, 597, 613, 619, 633, 655, 660, 662, 679, 687, 691, 694; -âhâlisî, 140, 576, 695; -âsileri, 29; -askerleri, ordusu, 61, 132, 140, 142, 143, 147, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 195, 208, 246, 503, 543, 545, 552; -barışı, mütârekesi, 192, 245, 267; -hududu, sınırı, 142, 144, 169, 486, 564, 576, 642, 686; -hükümeti, 65, 72, 139, 140, 150, 197, 246, 540, 597; -isyânı, 29, 30, 83, 139, 631; -kaleleri, 39; -meselesi, 139, 150, 162, 174, 192, 198, 200, 208, 217, 226, 248, 283, 286, 502, 541; -muhârebesi, savaşı, 39, 138, 141, 148, 164, 168, 171, 186, 217, 225, 227, 230, 250, 254, 294, 311, 484, 487; -Prenslikleri, 31, 37, 39, 66, 73, 147, 148, 171, 172, 173, 190, 194, 208, 212, 222, 230, 234, 235, 237, 246, 275, 276, 278, 293, 315, 503, 542, 564, 632, 658, 681, 688, 693, 695; -Kapı Kethüdâsı (İstanbul'da), 501.
Sırbistan Mebuslar Meclisi, bk. İskopçina.
Sırphar, 28, 31, 37, 64, 65, 73, 76, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 171, 172, 173, 174, 179, 180, 182, 185, 186, 187, 188, 195, 196, 224, 234, 246, 248, 253, 255, 276, 284, 293, 299, 315, 447, 500, 501, 503, 504, 507, 541, 596, 655.
Sırd, 358, 359.
Silahdar, 30.
Silistre, 293, 294, 298, 382, 385, 415, 439, 536, 539, 686, 696; -kalesi, 387, 543, 544, 552; -kazâsı, 133; -kuşatması, 33.
Silivri, İstanbul yakınında, 541.
Simniça, Ziştovi karşısında Tuna kıyısında Romanya köylerinden, 388, 389, 413; -hastahânesi, 454.
Sinker Tabyası, Ardahan'da, 337, 339.
Sinop Limanı, 33, 43, 574.
Siprovek - Balkan, Sırb-Bulgar hududu'nda, 687, 694.
Seret, nehri, Tuna kollarından, 298; -köprüsü, 298, 300, 301, 302, 438.
Sirkeci iskelesi, İstanbul'da, 96, 114.
Siskojezero (=Çikocezero), 692.
Sitniça Çayı, Sırbistan hududunda, 576.
Sivas, 357, 367, 700.
Sivastapol, 379, 535, 551, 580; -kaleleri, 145; -Limanı, 33, 574; -sâhili, 378; -zaferi, 33.
Siveti - Nikola Tabyası, Şipka Geçidi'nde, 427, 428, 430, 432.
Sivna, Karadağ hududu'nda, 692.
Sivofça kapısı, Sırp sınırında, 144.
Sivridağ sıradağları, Tortum Çayı kenârında, 579.
Sivriiler-tepesi, Kars'da Osmanlı mevzilerinden, 359, 360.
Sivritaş, Sofya'ya tâbi, 686, 689.
SKOBELEF (General-), Rus seyyar fırka kumandanı, 389, 454, 457, 459, 460, 463, 516, 526, 531, 590.
SKOBELEF (General-), General Skobelev'in oğlu, 590.
Slav Birliği, Cemiyetleri (Ayr.bk. Panislâvizm), 36, 39, 40, 50, 51, 52, 53, 60, 61, 62, 73, 74, 81, 83, 138, 139, 147, 168, 171, 182, 228, 235, 283, 284, 500, 503.
Slav, hükümetleri, 596, 600, 615; -ihtilâli, 61; -menfaatleri, 217.
Slavlar, "halkı", "ırkı", "kavimleri", "unsuru", "milleti", 50, 61, 74, 75, 81, 148, 149, 182, 224, 259, 260, 288, 553, 564, 595, 598, 600, 626, 627, 657.
Slovenya eyâleti, 52.
Smovskiyo-dere, Bulgar hududu'nda, 686, 689.
Sofya, 29, 72, 82, 83, 86, 131, 132, 133, 134, 139, 140, 293, 294, 295, 303; 382, 398, 413, 424, 432, 437, 450, 468, 469, 486, 487, 488, 494, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 516, 518, 642, 687; -sahrası, 483; -sancağı, 144, 211, 647, 648, 654, 655, 686, 689; -yolu, 449, 694.

- Soğanlı**, Kars-Erzurum arasında, 579; -boğazı, 361, 363; -dağı, 346, 347, 572, 579; -geçitleri, 369, 370.
- Sohum**, kalesi, Karadeniz'in Kafkasya sâhillerinde kasaba, 312, 313, 374, 375, 376, 377, 378, 422, 443; -fırkası, 377; -muhârebeleri, 374.
- SOKULLU MEHMED PAŞA**, bk. Mehmed Paşa, Sokullu.
- Solanik**, Katislova yakınında dağ, 419; -fırkası, 415.
- Somina-Planina**, Karadağ hududu'nda, 692.
- Söğütlü köyü**, Edirne yakınında Bulgar hududu'nda, 577.
- Spizza**, bk. İspîç.
- Stara-Planina**, Sırb-Bulgar hududu'nda, 687, 694.
- Stinika deresi**, Sırbistan hududu'nda, 694.
- Stol** (=Istol) mevkii, Bulgar hududu'nda, 687, 694.
- Storina** (=Suttorina), Trebin'e tâbi Liman, 54, 55, 56, 63, 153, 209, 250, 524.
- Streşer tepesi**, Bulgar hududu'nda, 686.
- Struma-çayı**, Karasu, Bulgar hududu'nda, 577, 647, 686, 694.
- SUBHÎ PAŞA**, İstinâf Mahkemesi Reisi, Evkaf ve Maârif Nâzırı, 548.
- Suca** (=Susona) - köyü, Karadağ hududunda, 692.
- Sucak**, Şarkî Rumeli hududu'nda Tunca vâdisinde, 690.
- Suculuk-köyü**, Şarkî Rumeli hududu'nda, 686, 689.
- Suçika-köyü**, Kruşevaç yakınlarında, 185.
- Suhareka Çukuru**, Sofya yakınında, 686.
- Suka-Planina**, Sırbistan hududu'nda, 576.
- Sukoblanina**, Karadağ hududu'nda, 575.
- Sukova** (-i bâlâ), Bulgar hududu'nda, 686, 694.
- Sultan Ahmed Camii**, 274, 527; -meydanı, 593.
- Sultan-köyü**, Ayazlar-boğazı yakınında, 418, 419.
- Sultan-yeri**, 566.
- SUMARAKOF** (General-), Rus generali, 182, 183.
- Sumnatika**, Bulgar sınırında, 686, 689.
- Suriye**, 31, 606; -sâhili, 37, 606.
- Susaniça mevkii**, 147.
- Susona köyü**, bk. Suca köyü.
- Suşehri kazası**, 700.
- Sutonika kasabası**, 146.
- Süâvi Vak'ası**, 609.
- SÜLEYMAN I.** (Kanunî Sultan-), 30.
- SÜLEYMAN AĞA**, Meriç vâdisine taarruz eden Rus fırkasına karşı Karadağ'dan gelen kumandan, 416.
- SÜLEYMAN [Hüsnî] PAŞA** (Müşir-, v. 1892), Askerî Mektepler Nâzırı, Rumeli Cephesi Başkumandanı, 111, 112, 114, 126, 127, 141, 142, 144, 179, 191, 249, 250, 296, 322, 323, 332, 398, 403, 405, 506, 508, 409, 411, 416, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 430, 431, 432, 443, 456, 457, 483, 485, 487, 488, 489, 500, 505, 506, 509, 510, 513, 514, 515, 516, 520, 525, 529, 530, 531, 532, 541, 542, 548, 616.
- Süleymaniye Camii**, 92 -mezarlığı, 131.
- Sünne-boğazı**, kazası, Tuna ağzında, 300, 378, 379, 383, 545, 578, 579, 695.
- Süvari Tabyası**, Kars'da, 368, 369, 370.
- Süveyş Kanalı**, 284, 315, 316, 330, 600, 607, 620.
- ŞABAN BEY**, İşkodra gönüllüleri subayı, 189.
- ŞAHOVSKİ** (General-), Rus kumandanlarından, 454.
- ŞAKİR PAŞA** (Mirliva-), Feriklik rütbesiyle Balkan ordusunda kumandan, 409, 427, 489, 506, 510, 531, 532.
- Şam**, 36.
- Şan-suyu**, Kars-Erzurum arasında, 347, 348.
- Şaran nâhiyesi**, Hersek'de, 209, 251, 323.
- Şark isyânı**, Bosna-Hersek, Karadağ ve Bulgar isyanları, 278.
- Şark Meselesi**, 26, 38, 40, 43, 44, 50, 66, 71, 90, 139, 140, 171, 182, 192, 199, 212, 255, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 273, 277, 283, 285, 286, 318, 512, 595, 599, 615, 638.
- Şark Milletleri**, 636.
- Şarkî Karahisar Sancağı**, bk. Karahisâr-ı Şarkî.
- Şarkî Rumeli**, Vilâyeti, 628, 629, 630, 636, 646, 647, 649, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 659, 660, 663, 666, 680, 686, 687, 689, 690, 691.
- Şarköy**, Tekirdağ'a tâbi, kasaba, 544.
- Şaryan dağı**, Soğanlı yakınında, 579.
- ŞARL** (Prens-), Romanya Prensi, 38, 289, 453, 462, 496.
- ŞARL VİKTOR DE HOHENLOHE - ŞİHINGSFÜRST** (Prens-), Almanya'nın Fransa Büyükelçisi ve Bavyere Devleti Başmâbeyincisi, 684.
- ŞEFİK PAŞA**, Kars Mutasarrıfı, 368.
- Şehir köyü**, Niş Sancağı'nda, 141, 144, 228, 503, 655.
- Şehzâdeler Dâiresi**, 159.
- Şekutil kalesi**, Batum yakınında, 378.
- Şekülar köyü**, Karadağ hududu'nda, 692.
- ŞERİF EFENDİ** (Gürcü-), İlmiye sınıfından, Şeyhülislâm, 93, 95, 96, 176, 177, 178, 241.
- ŞERİF ABDÜLMUTTALİB EFENDİ**, Mekke Emiri, 238.
- ŞERİF HÜSEYİN PAŞA**, Vekiller heyetinden, 129.
- ŞEVKET PAŞA** (Ferik-), Hersek kumandanı, Bulgar isyânını bastıran ve Rus savaşında Orhaniye fırkasında vazife yapan kumandan, 56, 57, 135, 136, 167, 168, 169, 170, 221, 472, 473, 474, 475, 478, 483.
- ŞEYH ŞÂMİL**, 311, 312.
- Şeyhülislamlık**, 106, 122.
- Sınaydır tüfekleri**, 295.

- ŞİLDER ŞULDENER** (General-), Rus generallerinden, 395.
- Şimşe**, Çoruh Çayı kenârında, 697.
- Şipka**, geçidi, 302, 399, 401, 402, 403, 411, 416, 422, 423, 426, 427, 430, 432, 433, 471, 485, 506, 510, 514, 515, 616, 655; -Balkanı, 401, 512; -istihkâmları, 401, 425, 426, 431; -karargâhı, 468; -muhârebeleri, 425; -kolordusu, 512, 513, 514, 516, 520.
- ŞİR ALİ HAN**, Afgan Emîri, 318, 319.
- ŞİRVÂNÎ-ZÂDE AHMED HULÛSÎ EFENDİ**, bk. Ahmed Hulûsî Efendi, Şîrvânî-zâde.
- Şorah tepeleri**, Kars'da, 369.
- ŞÖLALYE** (Kont dö-), Fransa'nın Berlin büyükelçisi, 621, 684.
- ŞUDORDİ** (Kont dö-), Fransa'nın İstanbul Konferansı ikinci temsilcisi, 206.
- Şumnu**, kasabası, 27, 133, 293, 294, 298, 382, 385, 391, 395, 405, 413, 416, 435, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 446, 447, 544; -askerî karargâhı, 415; -istihkâmları, 387; -kalesi, 577, 590, 688.
- Şûrâ-yı Devlet** (=Devlet Şûrâsı), kurulması, 42, 55, 102, 176, 237, 242; -Başkanlığı, 59, 66, 548.
- ŞUVALOF** (Kont-), Rusya'nın İngiltere sefiri, 182, 183, 260, 261, 262, 265, 268, 272, 273, 274, 283, 284, 622, 644, 647, 653, 655, 656, 665, 685.
- ŞÜKRÜ BEY**, Bahriye kol ağalarından, 130.
- ŞÜKRÜ PAŞA**, Balkan ordusu kumandanlarından, 409.
- TAHİR PAŞA**, Plevne Ordusu Kurmay Başkanı, Erkân-ı Harbiye Reisi, 456, 463, 464, 490.
- Tahrir-Gediği boğazı**, Ardahan cihetinde, 299.
- Tahir köyü**, tepeleri, Veli-baba yakınlarında, 348, 349.
- Tahirci-tepesi**, Kars'da, 359.
- Tahmas Tabyası**, Kars kalesi'nde, 346, 369, 370.
- Tahran**, 316.
- Taht-ı hümayûn**, 117.
- Tahtalı-boğazı**, Balkan geçitlerinden, 532.
- Tâif**, 104.
- Taksa vâdisi**, Bileke yakınlarında, 57.
- Taman**, kalesi, 28.
- Tanzimat hattı**, 71.
- Tanzimât-ı Hayriyye**, 32, 44, 47.
- Tara**, Karadağ hududunda, 692.
- Taşkent Hanlığı**, 317.
- Taşkesen**, Sofya-Kumarlı arasında mevki, 506, 507.
- Taşkırsıla**, İstanbul'da, 111, 112.
- Tatarlar**, Tatar kabileleri, 27, 312.
- Tatarpazarcığı**, 167.
- Taygan**, Azak civârında bölge, 26.
- Teftiş Heyeti**, Bulgar meselesi için kurulan komisyon, 168.
- Teke-deresi**, Bulgar hududunda, 577.
- Tekirdağı** (=Tekfurdağı), 582.
- Tekirdere vâdisi**, boğazı, 389.
- Teliş**, Orhaniye yakınında mevki, 469, 472, 478, 479, 481.
- Temsi köyü**, Tırnova'ya tâbi, 392.
- Tendüreks-tepesi**, Bâyezid yakınında, 579.
- Teperiz**, Bâyezid yakınında mevki, 341, 342.
- Terek kazakları**, 333.
- Tergodist-köyü**, 576.
- TERGUKASOF** (General-), Revan kolordusu kumandanı, 333, 340, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 350.
- Terkos gölü**, İstanbul yakınında, 530, 541, 544, 582.
- Ternika**, Sırb hududunda, 694.
- Tersâne** (Hâlîç'de), 141, 206, 228, 294.
- Tersâne Konferansı** (23 Aralık 1876), 523.
- Teselya**, Yunanistan'da, 619.
- Teteveh**, Balkanları, Plevne yakınında, 134, 447, 481.
- TEVFİK BEY**, Midhat Paşa'nın mühürdârı, 242.
- TEVFİK BEY, PAŞA**, Erkân-ı Harbiye Miralayı, Mirli-va, 464, 587.
- Tırhala**, 101, 565, 598, 600, 627, 628, 632.
- Tırnan Tepeleri**, Plevne yakınında, 474, 479, 481, 482.
- Tırnova**, 133, 134, 294, 387, 388, 391, 392, 398, 399, 423, 425, 426, 427, 428, 431, 435, 436, 440, 442, 443, 450, 456, 485, 489, 505, 577, 629, 638, 687.
- Ticâret Nezâreti**, 240.
- Tiflis demiryolu**, 378.
- Tihâme**, Asîr'de, 44.
- Tikenlik**, Bulgar sınırında, 686, 689.
- Tilsit Andlaşması**, Fransa ile Rusya arasında, 29.
- Times Gazetesi**, İngiltere'de müsteşir, 656.
- Timok nehri**, Tuna'nın kollarından, 141, 142, 187, 315, 391, 442; -fırkası, 142.
- Tirnik**, Olto yakınında, 697.
- Tirsinik köyü**, Şumnu yakınında, 391, 440, 450.
- TİRYAL HANIM**, Sultan Mahmud'un gözdelelerinden, 121, 122.
- Tişava**, Sırb hududu'nda, 576.
- Tokat**, 700.
- Top-dağı**, istihkâmları, Erzurum'da, 348, 349, 365.
- Tophane müşirliği**, 549.
- Tophane**, 177; -Meydânı, 178.
- Topkapı**, İstanbul'da semt, 106; -sâhili, 163.
- Topkapı Sarayı** (=İstanbul Sarayı), 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 162, 163.

Toplika deresi, Sırb hududu'nda, 694.

Topolnika çayı, Bulgar hududu'nda, 686, 689.

Toprakkale boğazı, Ardahan civârında, 299.

Tortum çayı, 579.

TOSUN BEY, Filibe müstâzârı başı-bözkırlarından, 167.

TOSUN PAŞA, Nüzül Emîni, 146.

TÖRTLEBEN (General), Rus Erkân-ı Harbiye Reisi, Rus orduları Başkumandanı tayini, 469, 590.

TÖRNER (Mösyö-), Mâlîye Nezâreti Meclisi azâsı, Rusya Hazine Dairesi Müdürü özel müşaviri, 699.

Tulça Mutasarrıflığı, Sancağı, 249, 296, 300, 302, 385, 437, 577, 579, 695, 696.

Tuna, neşri, 27, 33, 134, 137, 214, 220, 231, 288, 289, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 315, 361, 378, 379, 382, 383, 384, 385, 387, 388, 389, 395, 398, 412, 413, 415, 422, 423, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 454, 470, 474, 496, 498, 506, 513, 520, 521, 545, 552, 566, 574, 576, 577, 578, 596, 600, 619, 656, 660, 686, 687, 694; -Balkanları, 132; -boğazları, 33, 298, 300, 302, 696; -Cephesi Başkumandanlığı, 405, 438; -İstisnası, 695; -Doğu Ordusu, 204, 205, 227, 299, 301, 303, 391, 416, 422, 423, 424, 447, 456, 483, 485, 486, 488, 489, 501, 505, 506, 516, 520, 521, 530, 541; -istihkâmları, 642; -kaleleri, 296, 524, 537, 541, 577, 688; -komisyonu, 696; -muhârebeleri, 377; -tersâneleri, 552; -Vilâyeti kurulması, 40, 80, 81, 82, 86, 211, 212, 228, 327, 417, 488, 537, 642.

Tunca nehri, 690; -vâdisi, 399, 425, 690.

Tunus, Vilâyeti, 310, 311.

Turgoviç, Sırbistan hududu'nda, 694.

Turla nehri, 28.

Turnu, Eflâk'da Tuna kıyısında, 388, 389.

Tutrankan, Tuna kıyısında, 383, 387, 388, 439, 441, 443.

Tuzlu Dere, Balkan silsilesinde, 686, 689.

Türk, 411, 421, 637, 682, 687; -idâresi, 223; -menfaatleri, 555; -orduları, 496.

Türkistan, 286, 317, 684.

Türkiye, 329, 496, 637.

Türkmenler, 168.

Türkler, 40, 41, 69, 175, 196, 286, 329, 330, 454, 496, 498, 573, 574, 644.

Trablusgarb, 294.

Trabzon, kasabası, 46, 291, 302, 358, 367, 580, 600.

Trakya hristiyanları, 498.

Trava, Bulgar hududu'nda, 686.

Trebin, kasabası, 54, 55, 56, 57, 58, 153, 188; -dağları, 187; -kazâsı, 54.

Trebincika, Karadağ hududunda, 692.

Trieste kıyıları, 139.

Troyan-geçidi, Balkanlarda Şipka yakanında, 447, 515, 531.

Ulah (=Eflâklılar), 552, 577.

Una nehri, 138.

Urcu, 544.

Usluca, Sofya yakınında kasaba, 86.

Üç-kilise, Bâyezid cihetinde, 304.

Üçlü ittifak (Rusya, Almanya, Avusturya), 49, 50, 59, 202, 258, 594, 595; -hükümleri, 110.

Ünmet-i Muhammediye, 326.

Ürgüb, Niş-Şehirköyü arasında köy, 142, 503.

Üsküb, 508, 516, 654.

Üsküdar, 46, 204.

VADDINGTON (Vilhelm Hanri-), Fransa Hâriciye Nâzırı, 621, 633, 648, 651, 652, 671, 684.

VAHAN EFENDİ, Adliye Nezâreti Müsteşârı, 89, 259.

Vâlîde Camii, Dolmabahçe'de, 112, 113.

VÂLİDE SULTAN, Sultan Abdülaziz Han'ın annesi Pertev-Niyal Sultan, 48, 95, 101, 105, 115, 116, 121, 122; Sultan V. Murad'ın annesi, 126, 131, 163.

Vâlîde Sultan Kethüdâsı, 128.

Van, 228, 340, 344, 630; -fırkası, 334, 340, 341.

Vardar, Bulgar hududunda, 577.

Vardar - Yenicesi, 577.

Varna, 205, 293, 294, 295, 296, 298, 311, 382, 385, 393, 405, 415, 437, 439, 488, 505, 578, 642, 643, 644, 645, 647, 648, 649, 662, 663, 691; demiryolu, 387, 688; -istihkâmları, 642; -kalesi, 387, 577, 590, 688; -limanı, 541.

Varoş mahallesi, Yanbolu'da, 169.

VASA EFENDİ, Kosova Vilâyeti vâli müsteşârı, 617.

Vasovik, İşkodra'da mevki, 151, 209, 251, 323.

Vaynerci köyü, Bulgar hududunda, 577.

Vebatan bölgesi, 53.

Velezçica - Çayı, Bulgar hududunda, 577.

Veli-baba, Erzurum-Bâyezid arasında, 348, 349; -geçitleri, 348; -tabyası, 370.

VELİ BEY (Miralay-), Erkân-ı Harbiye'den, 472, 479.

Vellahd Dâiresi, 112, 114.

Velina-Mogila tepeleri, Bulgar hududu'nda, 686, 689.

Venedik, Denizi, 139; -körfezi, 153, 633, 692.

VERTER (Baron dö-), Almanya'nın İstanbul sefiri, 206.

VESİM PAŞA (Hacı-), Bahriye Nâzırı, 612.

Veterniça suyu, Sırb hududu'nda, 576.

VEYSEL PAŞA (Ferik-), Hersek fırkası kumandanı, Balkan Kolordusu kumandanı tayini, 324, 409, 428, 428, 433, 506, 512, 513, 515.

- VİCTORIA**, İngiltere Kraliçesi, 221, 319, 516, 522, 554, 557, 599, 684, 685.
- Viçiç kasabası**, 56.
- Vid suyu**, Eliâk tarafında, 388, 482, 490, 491, 493; -ovası, 494.
- Vidin**, 65, 80, 134, 139, 141, 142, 144, 145, 146, 227, 232, 291, 294, 295, 298, 299, 382, 383, 395, 398, 413, 416, 422, 425, 437, 439, 441, 443, 446, 447, 449, 467, 470, 485, 536, 539, 544, 552, 566; -askeri fırkası, 187; -kalesi, 187, 447, 543; -kumandanlığı, 395.
- Vidrik-Planina**, Sırb-Karadağ hududunda, 687, 694.
- Vihin-Kilise köyü**, Tortum Çayı üzerinde, 579.
- Vihin-tepesi**, Tortum çayı civarında, 579.
- Vilâyet idâre Meclisleri**, 176, 209.
- Vilegolo**, bk. Blegolo.
- Vilosina nehri**, Sırbistan hududunda, 576.
- Vinçester tüfekleri**, 295.
- Vişegrad**, Saray-Bosna Sancağı kazâlarından, kasaba, 146, 187, 524, 572.
- Viyana**, 38, 82, 139, 183, 193, 196, 216, 235, 259, 315, 413, 596, 641, 642, 660, 661, 669, 671, 673, 674, 678; -kabinesi, 667, 668, 678.
- Vize kazâları**, 566.
- Vizin-köyü**, Kars yakınında, 345, 350, 354, 368.
- VLADİKA**, Karadağ âsi reislerinden, 150.
- Vodenika-Planina**, Bulgar hududunda, 686.
- Voinjak** (=Boñcak), Bulgar sınırında, 686, 689.
- Volucak-tepesi**, Karadağ hududu'nda, 692.
- Vosna-tepesi**, Şarkî Rumeli hududunda, 690.
- Vraça**, Plevne yakınında, 481.
- Vratkoviçi köyü**, Hersek'de, 692.
- Vrelo-çayı**, Sırb hududunda, 676.
- Vrsuta-Planika**, Karadağ hududunda, 692.
- Vükelâ** (=Vekiller) Heyeti, 35, 41, 98, 106, 161, 162, 164, 172, 174, 177, 179, 195, 196, 197, 199, 200, 202, 212, 218, 229, 242, 248, 249, 253, 257, 259, 263, 264, 267, 268, 270, 272, 274, 285, 301, 302, 306, 307, 313, 320, 321, 351, 354, 362, 368, 403, 426, 430, 436, 437, 455, 466, 470, 471, 483, 502, 503, 510, 512, 514, 517, 518, 523, 537, 539, 540, 546, 547, 551, 556, 557, 558, 560, 567, 568, 569, 570, 572, 583, 584, 589, 590, 596, 597, 598, 599, 601, 602, 603, 605, 662, 663, 668.
- Vekülâ Meclisi**, 195, 226, 227, 238, 246, 250, 252, 254, 266, 290, 304, 315, 359, 361, 549, 679.
- WILHELM**, Prusya Kralı, Almanya İmparatorluğu'nu ilânı, 42, 49, 90, 573, 635, 637, 654, 658, 684, 698.
- Yahniler**, muhârebese, Kars yakınında, 354, 356, 358, 359.
- Yahudiler**, 245.
- Yahya Paşa fırkası**, Cunis muhârebelerindeki Osmanlı fırkası, 185.
- YAKUB HAN**, Kâşgar Emiri, 317.
- YAKUB BEY**, Kâşgar Emiri Yakub Han'ın kardeşinin oğlu, İstanbul elçisi olarak gelmesi (1873-74), 317.
- Yalta sâhili**, 379.
- Yanbolu**, kasabası, 169, 170, 514, 516, 520; Bulgarları, 169.
- Yantra nehri**, Tuna'nın kollarından, Zıstovi cihetinde, 389, 415, 423, 440, 642.
- Yanya**, 101, 190, 294, 565, 598, 600, 627, 628, 632.
- YASMUND** (Mösyö-), Berlin Kongresinde Başkâtib, 673.
- Yaş Barış Antlaşması** (1792), 28.
- Yavrak kalesi**, Lubin civarında, 189.
- Yavur** (=Yavor), tepeleri, istihkâmları, 146, 147, 187.
- Yayla-tepesi**, Tortum Çayı civarında, 579.
- Yedi-ada**, Ege'de, 38.
- Yemen**, 44; -muhârebese, 412.
- Yeni Osmanlılar**, Cemiyeti, 92, 97, 106, 111, 117, 237, 320, 609.
- Yeni Varoş**, 572.
- Yeni Zağra**, 402, 406, 409, 411, 425, 435, 447, 520, 525.
- Yenice**, Bulgar hududunda, 577.
- Yeniçeri**, 30, 31.
- Yenikapı Mevlevihanesi**, 106.
- Yeniköy**, Gümrü civarında Rus hududu'nda, 350, 697.
- Yeniköy**, Pazarcık'a tâbi, 87, 133.
- Yenipazar** (=Novi Pazar), Bosna Vilâyeti sancaklarından, kasaba, 80, 139, 141, 142, 145, 146, 150, 151, 154, 187, 251, 253, 254, 322, 323, 324, 325, 398, 405, 486, 500, 503, 544, 564, 572, 576, 662, 665, 672, 673, 678, 691.
- Yenişehir** (=Larissa), Teselya'da, 102, 294, 598.
- Yergöğü**, Eliâk'da Tuna kıyısında, 388, 393.
- Yeşilagaç köyü**, Gabrova yakınında, 431.
- Yeşiltepe**, Şipka geçidi yakınında, 430.
- Yılan-Adası**, Tuna nehri ağzında, 579, 695, 696.
- Yıldız köşkü**, kasrı, 128, 130, 131, 314, 547, 561.
- Yıldız Sarayı**, İstanbul'da, 516, 519, 546, 557, 588, 590, 602, 612.
- YOAN BRATIANU**, Romanya Başvikkili, 231, 232.
- YORGI TEPKOFSKİ**, Avrat-alan eşkıyası reisi, 134.
- YOVANÇO**, Bulgar ileri gelenlerinden, 166.
- Yozgat**, 367, 368.
- Yukarı Sukova**, Sırbistan hududu'nda, 694.
- Yunan**, 660; hududu, 626, 627; hükümeti, 598, 633, 691; meselesi, 30, 646; temsilcileri, 646; zorbaları, eşkıyası, 598, 599, 605; Yunan Hânciye Nâzırı, bk. Deliyani, Mösyö-.

Yunanistan, Devleti, Krallığı, 28, 29, 31, 38, 39, 42, 50, 214, 227, 305, 598, 599, 605, 627, 628, 630, 632, 666, 681; -Krallığı'nın teşekkülü, 30.
Yunanlılar, 31, 38, 42, 50, 225, 284, 303, 316, 540, 595, 599, 605, 626, 627, 646.

Yunç köyü, 544.

YUNUS BEY (Miralay-), Plevne ordusu kumandanları, 491.

YUSUF EFENDİ, Mebus, 549.

YUSUF İZZEDDİN EFENDİ (Şehzâde-, 1857-1915), Sultan Abdülaziz'in oğlu, 95, 115.

YUSUF [Ziyi] PAŞA (v.h.1880), Mâliye Nâzırı, Defter-i Hakani Nezâreti'ne tâyini, 68, 99, 129, 238; -Trabzon vâililiğine tâyini, (11 Ocak 1878), 519.

Yüksek Kaldırım, İstanbul'da, 112.

Zablibak, Karadağ hududu'nda, 575.

Zabtiye Nezâreti, 46, 436.

Zağralar isyânı, vak'ası, 80, 81.

Zâim köyü, Ardahan yakınlarında, 337, 345.

Zakar, Sırbistan hududu'nda, 576.

Zamaylika-dere (=İzmayilika dere), Bulgar hududu'nda, 686, 689.

ZANKOFF DRAGAN, Bulgar reislerinden, 298.

ZARİFİ, Yunanlı banker, 99.

Zaslab, Karadağ'da Kilyon kalesi civârında, 188, 209.

Zayfar, Sırbistan'da kasaba, 142, 179; -fırkası, 187.

Zeta nehri, Karadağ'da, 251.

Zevâri, Karadağ hududunda, 575.

Zeviçe (=Zeviça), Hersek Sancağı'nda, 209, 251.

Zeybek Süvârleri, 411, 430.

Zeyl kalesi, Sohum yakınında, 377.

Ziçi (Kont-), Avusturya'nın İstanbul elçisi, 154, 206, 596, 597, 598, 660, 661, 662, 668, 671, 673, 674, 678.

Zigaleviç köyü, Plevne yakınında, 456, 457.

ZIMMERMAN (General-), Rus komutanı, 384.

ZİNOVİÇ, İsyançı reislerden, 57.

Ziştovi, 293, 299, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 413, 415, 435, 437, 440, 441, 442, 446, 447, 449, 450, 454, 475; -geçidi, 383; -karargâhı, 416; -sahili, 389.

Zita suyu, İşkodra cihetinde, 324.

Ziverman köyü, Zayçar'a tabi, 187.

Zivin, köyü, Kars yakınında Osmanlı kuvvetleri mevzilerinden, 346, 347, 348, 349, 359, 579; -muhârebesi, 347, 350.

ZİYA BEY, PAŞA, Mâbeyn Kâtibi, Maârif Müsteşârı, Suriye vâlisi, 106, 164, 237, 238.

Ziyavna nehri, İşkodra cihetinde, 209.

Zupça, 54, 55, 56.

Zupsi köyü, Karadağ hudud'nda, 692.

Zuvak-tepesi, Şârkî Rumeli hududunda, 690.

ZÜHDÜ EFENDİ, Mâliye Müsteşârı, 308.

DÜZELTMELER

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
56	25	Lazar Suçita	Lazar Suçiçe
60	11	Dukaz	Dukas
138	16	Benan	Banan
179	23	Ali Sâid	Ali Sâib
189	32	Luben	Lubin
276	13	Nevseni	Nevesin
337	11	Ahalkelek	Ahılkelek
351	20	Baldırvan	Baldıran
438	7	Siret köprüsü	Seret köprüsü
455	37	Plişad köyü	Pelişad köyü
515	13-14	Şıpka kolordusu ise, kırk taburdan teşek- kül ediyordu ve her taburda yirmi iki bin asker bulunuyordu.	Şıpka kolordusu ise yirmi ikibin mevcudlu kırk taburdan teşek- kül ediyordu.
526	14	Cemal	Cemil
575	20	Güzinye	Gusinye
590	16	Beyoğlu Sarayı	Beylerbeyi Sarayı
675	1	Borsa	Bosna
684	15	Asâkir-i nizâmîye-i Şâhâne	Asâkir-i nizâmîye-i Şâhâne
687	3	Segusa köyü	Seguca köyü
697	16	Barduz	Bardız

BEREKÂT YAYINEVİ'NİN YAYINLADIĞI VE DAĞITIMINI YAPTIĞI ESERLERDEN BÂZILARI

.....Kur'an-ı Kerim (Ortabov-Sarı) II. Hamur	900.-
.....Mir'at-ı Hakikat-Mahmud Celâleddin Paşa	1500.-
.....İslâm Meşhurları Ansiklopedisi (1-2-3 c.) — A. Uyan	3750.-
(Menkıbeleri-Hayatları-Eserleri)	
.....Marifetname (Tam Tercüme) — Erzurumlu İ. Hakkı Hz.	1250.-
.....Peygamberler Tarihi — Altıparmak Muhammed Emin Efendi	1250.-
.....Mizân-ül Kübrâ (Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı) — İmam-ı Şa'rânî	1000.-
.....Dört Büyük Hafta (Hayatları ve menkıbeleri) — Eyyüb bin Sıddık	750.-
.....Riyâd-ün Nâsihin (Vaaz ve Nasihat) — M. Muhammed Rebhâmî	1000.-
.....Şir'at-ül İslâm (İslâm Yolu) — Seyyid Alizâde	900.-
.....Gunyet-üt Tâhbin (İlim ve Esrar Hazinesi) — S. Abdülkâdir-i Geylânî	900.-
.....Kimyâ-yı Saâdet — İmam-ı Gazâlî	900.-
.....Kısas-ı Enbiya ve Tevârihi Hulefa — A. Cevdet Paşa	1500.-
.....Vesilet-ün Necât (Saadet Yolu — 5 kitap bir arada) A. Fârûk Meyân	300.-
.....Büyük âmentü Şerhi — Kadızâde Ahmed Efendi	250.-
.....Berekât-İmam-ı Rabbânî ve Yolundakiler — M. H. Kişmî	300.-
.....Dür-i Yektâ Şerhi (Fıkıh-İlmihâl) — Hâfız Paşa	200.-
.....Komünizm Nedir - Ne Değildir — A. S. Emre (1-2 c.)	500.-
.....Marksizm Yargılanıyor — Ahmet Selçuk Emre	250.-
.....Vesikalarla Vehhabiliğin İçyüzü — M. M. Fadlürresûl	250.-
.....Seyf-ül Ebrâr — M. Abdürrahman Silheti	150.-
.....Tarik'un Necât (Kurtuluş Yolu) — M. M. H. Serhendi	150.-
.....Mi'raç ve Hamidullah — Doç. Dr. Zeki Çıkman	150.-
.....Başlangıcından Bugüne MEZHEPSİZLER — M. Ali Demirbaş (1-2 c.)	500.-
.....İlim Deryasından NUKTELER — Kâmil Yener	100.-
.....Namaz Kitabı — Hasan Yavaş	125.-
.....Birgivi Vasiyetnamesi — İmam-ı Birgivi	200.-
.....Nasrettin Hoca (Hayatı ve Fıkraları) — Ü. Sinan Topçuoğlu	100.-
.....Ulu Hakan II. Abdülhamid Han — N. F. Kısakürek	400.-
.....Başbuğ Vellilerden 33'ü — Necip Fazıl Kısakürek	250.-
.....Çile (Üstadın bütün şiirleri) — N. F. Kısakürek	300.-
.....Râbita-i Şerife (Seyyid Abdülhakim Arvasî) — N. F. Kısakürek	150.-
.....Kur'an-ı Kerim'den Dini Hikâyeler ve Kissalar — Yunus Uyar	175.-
.....Şeyhül İslâm Ebussuud Efendi Fetvaları — M. Ertuğrul Düzdağ	400.-
.....Hz. Veysel Karânî (Hayatı) — A. Cemil Akıncı	300.-
.....Şifâh Bitkiler ve Emrâz — H. Osman Akfırat - Arif Pamuk	450.-

BEREKÂT YAYINEVİ, Türk-İslâm kültürünün TEMEL ESERLERİNİ itina ile seçerek yayınlamaktan ve en uygun şartlarla okuyucularının istifadesine arz etmekten kıvanç duyar.

Türk ve İslâm mefkûresine aykırı ehl-i sünnet dışı reformcuların eserleri aslâ satılmaz.

